

माध्यन्दिनशास्त्रीयं

शतपथब्राह्मणम्

[पट्टकाण्डात्मकः]

(प्रथमो भागः)

तच्च

काशीहिन्दूविश्वविद्यालयधर्मविज्ञानविभागाध्यक्षाणां श्री जे० स० गोयनका-
संस्कृतमहाविद्यालयवेदप्रधानाध्यापकानां वेदाचार्यवर्याणां गौडोपाह्व-
पं० श्रीविद्याधरद्वर्मणा तत्स्यावधाने तदन्तेवासिना वेदाचार्येण
चौधर्युपाह्व पं० श्रीचन्द्रधरद्वर्मणा
सम्पादितम्

प्रकाशकस्थानम्—

अच्युतग्रन्थमालाकार्यालयः, काशी ।

प्रकाशकः—

श्रेष्ठिप्रवरः श्रीगौरीशङ्करगोयनकाः,

अच्युतप्रन्थमालाकार्यालयः,

काशी ।

मुद्रक — नारायण राजाराम सोमण-
श्रीलक्ष्मीनारायण प्रेस,
काशी ।

भूमिपूर्वका

परमात्मनो निःश्वसितरूपेऽनन्ते वैदिके वाङ्मये संक्षेपतो भागद्वयम्—
 संहिताभागो ब्राह्मणभागश्चेति । संहिताश्च एकत्रिंशदधिकैकादशशत-
 (११३१) परिमिता आसन् दैनिकनिश्वाससमानाः । यासु खलु
 विहितकर्मानुष्ठानस्मारका मन्त्रा भिक्षाः सन्तोऽपि ग्रहणधारणाम्यसन-
 सौकर्याय सन्धिकार्यप्रयोजिकयाऽऽसत्तिलक्षण्या संहितया पठ्यन्ते ।
 यथा—‘इये त्वा’ इति मन्त्रस्य ‘ऊर्जे त्वा’ इति मन्त्रेण सह स्वाभाविकार्थ-
 मात्रातिरिक्तकालावयवाव्यवधानेन पाठे गुणरूपे सन्धिकार्ये पाठः सम्पद्यते
 ‘इये त्वोर्जे त्वा’ इति ।

एवं प्राकरणिकानां मन्त्राणां संहितया पाठे ऋक् कण्डिका वा सम्पद्यते,
 तासां समुदायोऽध्यायः, अध्यायसमुदायः संहितेति । ताश्च ऋग्यजुः-
 सामाथर्ववेदेन चतस्रः, यासां शाखा एवमासन् ऋग्वेदस्य २१, यजु-
 वेदस्य १०१, सामवेदस्य १०००, अथर्ववेदस्य ९ इति । तत्र ऋग्वेदो
 नियतपादाक्षरावसानलक्षणानामृचां (पद्यानां) समुदायात्मकः, यजु-
 वेदोऽनियताक्षरपादावसानानां यजुषां (गद्यानां) पाठबहुलः संयुक्त-
 शर्गिभः, साम तु ऋक्षु गीयमानो गानविशेषः, छन्दोबद्धाः सङ्कीर्णा एव
 ऋग्विशेषा एवाऽथर्ववेदः ।

तेषां “वेदचतुष्टयमन्त्राणां कर्मसु विनियोजकः कर्मविधायको नाना-
विधानादीतिहासख्यानबहुलो ज्ञान-विज्ञानपूर्णो भागो ब्राह्मणभागः” ।
तयोः ‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्’ पञ्चसहस्रवर्षेभ्यः पूर्वम् ‘इतिहासपुराणाभ्यां
वेदं समुपबृंहयेत्’ इति महामारतादिनिर्माणसमये स्थूलमानेन सहस्रशाला-
परिमितसंहितापाठात्मकस्य तत्संख्यकब्राह्मणभागोपेतस्य वेदस्य सत्त्वेऽपि
परिवृंहणमपेक्षितमासीत् । प्रत्येकशाखाध्यायिनो विप्रवंशाश्चाऽस्मिन्
भूमण्डलेऽभूवन् ।

हन्तेदानीं क लुप्ताः शाखाः, क लुप्तास्तच्छाखीयाश्च विप्राः । ऋक्ष-
केवलं शाखाद्वयमेवोपलभ्यते— शकला, वाष्कल चेति । यजुषि
शुक्ले— काण्वा, माध्यन्दिनीया च । कृष्णे— तैत्तिरीया, कठी, मैत्रायणी
चेति । सामवेदे— कौथुमी, रागायणीया, जैमिनीया चेति । अथर्ववेदे—
पैपलादसंहिता, गौनकसंहिता चेति ।

ब्राह्मणानि च न लभ्यन्ते सर्वाणि, कोऽप्ययं वैदिकवाङ्मये कालिकः
परिपाकविशेषः । तत्र ऋग्वेदस्य— ऐतरेयम्, शाङ्खायनश्चेति ब्राह्मणद्वय-
मुपलभ्यते । एवम् ऐतरेयारण्यकम्, शाङ्खायनारण्यकञ्चोपलभ्यते । शुक्ल-
यजुषः— काण्वशतपथब्राह्मणम्, माध्यन्दिनशतपथब्राह्मणञ्च । कृष्ण-
यजुषः— तैत्तिरीयब्राह्मणमेकमेव । एवम्— तैत्तिरीयारण्यकमपि । सामवे-
दस्य— ताण्ड्य पट्विंश मन्त्र-दैवत-आर्षेय सामविधान-संहितोपनिषद्-वंश-
जैमिनीयनामभिः प्रसिद्धान्यष्टौ ब्राह्मणानि समुपलभ्यन्ते । अथर्ववेदस्य
गोपथामिधेयमेकमेव ब्राह्मणं समुपलभ्यते ।

सामग्रतमुच्चरभारते प्रायः शुक्लयजुर्वेदस्य माध्यन्दिनसंहितायाः प्रचुरः
प्रचारः । अस्यां सखु संहितायां ‘इमे त्वा’ इत्यारभ्य सकलभुवनजीवनभूतां
वृष्टिमुद्दिश्य ‘इमे पिन्वस्व’ (२९-१४) इत्युपसंहृत्य ऊनचत्वारिंशताऽ-
ध्यायैः क्रमशो दर्शपूर्णमासौ, पिण्डपितृयज्ञः, आधानम्, अग्निहोत्रम्,
चातुर्मास्यानि, अग्निष्टोमः, वाजपेयः, राजसूयः, राजसूयशेषद्वचरकसौ-
त्रामणी, चयनम्, सौत्रामणी, अथमेघः, पुरुषमेघः, सर्वमेघः, पितृमेघश्चेति
यामा घर्मश्रन्दवाच्याः प्रतिपादिताः । तत्र इष्टिचयरूपे यागे इष्टयोऽपेक्षिता
इति इष्टिप्रकृतिभूता दर्शपूर्णमासेष्टिरेव प्रथमं प्रतिपादिता । अग्न्याधानेऽपि
इष्टयः सन्तीति नाऽग्न्याधानादिक्रमः संहितायाम् । संहिताक्रममनति-

क्रमैव ब्राह्मणस्य शताध्यायात्मकतयाऽन्वयस्य शतपथस्याऽपि क्रमः समुचितः । एतद्ग्रन्थसम्बन्धिन उपयोगिनोऽन्यान् सर्वान् विचारान् समालोचनादिकं च विस्तरेण ग्रन्थसमाप्तिसमनन्तरपातिन्यां बृहत्पां भूमिकायां पुनः प्रतिपादयिष्यामि ।

साम्प्रतं मुख्यमाणेषु—हविर्यज्ञ—एकपादिकाऽध्वर—ग्रह—सर्वोखासम्भरणा-
ख्येषु पदसु काण्डेषु प्रतिपाद्या विषयाः—

तत्र प्रथमे—दर्शपूर्णमासेष्टिः ।

द्वितीये—अग्न्याधानम्, पुनराधेयम्, अग्निहोत्रम्, पिण्डपितृयज्ञः,
आश्रयणोष्टिः, दाक्षायणयज्ञः, चातुर्मास्यानि ।

तृतीये—सोमयागो दीक्षामिषवान्तः ।

चतुर्थे—सवनत्रयगतं कर्म, योडश्यादिसंस्थाः, द्वादशाहः, त्रिरात्रा-
हीनदक्षिणा, सत्रधर्माः ।

पञ्चमे—वाजपेय-राजसूयौ ।

षष्ठे—उखासम्भरणम्, विष्णुकर्म-वात्सप्रोपस्थाने, वनीवाहनञ्चेति ।

तदिदमखिलमद्याण्डशक्तिकरवृत्त्यादिफलकैहिकनिरतिशयसुखदायकपार-
लौकिकधर्मविधायकज्ञानविज्ञानपरिपूर्णं शतपथब्राह्मणं दक्षिणे चोत्तरे
च भारते पठ्यते पाठ्यते च गुरुपरम्परया । अतो मूलपुस्तकानि सन्त्येव
हस्तलिखितानि निखिलवैदिकविप्रकुलेषु, मुद्रितानि च यन्त्रालयेषु ।
परन्तु गुरुपरम्पराधीतवैदिकविप्रद्वारासंशोधितपाठमयपुस्तकसौलभ्याय
वैदिकधर्मप्रवणमानसैः श्रेष्ठिप्रवर-श्रीगौरीशङ्करगोयनकामहोदयैः वैदिकग्रन्थपठन-
पाठनसङ्ग्रहावलोकनप्रचारादिप्रसक्तभूदेवानामपचित्यै निचितानेकपुस्तक
साहाय्येन मुद्राप्यते । सायणभाष्यसहितमपि शतपथमलम्ब्यमपि सम्पूर्ण-
मन्विष्य मुद्रयितुं यत्नः क्रियते एभिः श्रेष्ठिमहोदयैः, पूरयतु पूर्णस्तं
मनोरथमिति प्रार्थयेऽहं भगवन्तं परमेश्वरमुमासहायम् ।

संशोधकं चाऽस्य श्रीचन्द्रभरशर्माणं वेदाचार्यं गुरुपरम्पराधीत-
साङ्गसार्थसंहिताशतपथब्राह्मणं चतुर्धापुरुषार्थैः संयोजयतु पुरुषार्थसिद्धि-
निधानचन्द्रशेखरः, यतोऽस्मिन् संस्करणे न दृश्यन्ते ते दोषाः प्रापो
ये खलु नेत्र-यन्त्रपरिचारकदोषात्पुस्तकेषु धद्दुः सम्भवन्ति ।

(४)

आशासे च अनेन श्रेष्ठिप्रवर-गौरीशङ्करगोपनकासमुद्यमेन वैदिकानाम-
न्येषां च गुणज्ञानां महानुपकारः स्यादिति शम् ।

काशी,
गङ्गादशहरा १९९४.

विद्याधरशर्मा गौड़ः

सम्प्रदायकोक्तिः—

इह खलु सृष्टेः प्राक् कीदृगासीदित् जगदिति मीमांसायां 'नासदासीन्नो सदासीत्' 'तम आसीच्चमसा गूढमग्रे' 'अम्मः किमासीत्' इत्यादिश्रुतिवचनेः सृष्टेः प्राक् तत्त्वरूपं तर्कगोचरमेवासीदिति प्रतीयते । 'को अद्वा वेद' इत्यादिविचारोत्तरं 'यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्' इत्येवं रीत्या निर्णयश्च निगममूलक एवेति सुविदितमेव वेदविदाम् । एवञ्च स देवासीदिति सिद्धम् । निर्दिष्टरूपजगदभावदशायां 'स ऐक्षत बहुस्यां प्रजायेय' इति भुतेः सृष्ट्यादौ सिसृक्षुः भगवान् परमेश्वरः स्थावरं जङ्गमं जगत् धर्माधर्मौ च सृष्ट्वा तत्प्रतिपादकान् ऋग्यजुःसानाथर्वाख्यांश्चतुरो वेदान् ब्रह्मादिभ्य उपदिदेश । ते च स्थितिव्येभ्यः । एवं ब्रह्मपरम्परया सहस्रशाखो वेदो जातः । तत्र कोऽसौ वेदपदार्थ इति जिज्ञासायाम्—“इष्टग्राप्त्य-निष्टपरिहारयोरलौकिकमुपायं यो ग्रन्थो वेदयति स वेदः” इति वेदितव्यम् । तत्र तावदम्भत्वाचीनतमा महर्षयः कल्पादिकाराश्च मन्त्रब्राह्मणयोरुभयोरपि निःसङ्कोचं वेदत्वमभिदधति—“मन्त्रब्राह्मणमित्याहुः” (यौ० गृ० २।६२), “आज्ञायः पुनर्मन्त्राश्च ब्राह्मणानि” (कौ० सू० १।३), “मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्” (का० प्र० परि० १।१) इति ।

सम्प्रतं शुक्लयजुर्वेदान्तर्गत-माध्यन्दिनशास्त्रीयस्य शतपथब्राह्मणस्यादितः पट्-पाण्डात्मकः महता परिश्रमेण उरुसाम्भरणान्तो भागः सम्मुद्रय प्रकाशयते ।

एतच्छोधने सङ्ग्रहीतान्यतिप्राचीनहस्तलिखितमुद्रितपुस्तकानि चेत्यम्—

- (१) पं० श्रीमद्वरनाथशास्त्रि-वीरिठितदत्तपुस्तकं हस्तलिखितं 'क' संक्षिप्तम् ।
- (२) 'कलकत्ता एशियाटिक् सोसाइटी' मुद्रितं सभाष्यं 'र' संक्षिप्तम् ।
- (३) 'लिपिजिम्' (जर्मन) नगरमुद्रितं सायणभाष्यसारोपेतं 'ग' संक्षिप्तम् ।
- (४) हस्तलिखितं गुरुप्रवर-पं० श्रीविद्याधरगौडवेदाचार्यप्रदत्त-पुस्तकं 'घ' संक्षिप्तम् ।
- (५) मोहम्मद्यां रोमराजश्रीकृष्णदासयन्त्रालये मुद्रितं सभाष्यं प्रथमकाण्डात्मकं 'ङ' संक्षिप्तम् ।

- (६) 'अजमेर' नगरे मुद्रितं समग्रं मूलमात्रं 'ज' संक्षिप्तम् ।

सङ्कलनयैतेषां यथामनीषं पाठान्तरादिमंयोजनेन च पुनरभिदं संगृह्यम् ।

पारिभाषिकशब्ददुरुद्धमार्जनाय कातीयश्रौतसूत्रव्याख्याधारेण टिप्पणमप्ययोजि ।
तथा च सर्वेषां शीघ्रोपस्थित्यै काण्डपट्कस्य विषयसूचिकाऽप्यादौ योजिता ।

एतत्सम्पादनप्रौढतोषलक्षिणनिदानं समुपश्लिष्यद्नेवशिक्ष्योपश्लिष्यसेवितं को-
विदचक्रवृडामणिगुरुवर-श्री १०८ विद्याधरशर्मगौडमहोदयानां पादारविन्दद्वन्द्वं
विजयतान्तराम् । यदीवानुस्मृत्पाठोऽत्र एव मत्प्रतीकारेण प्रकृतग्रन्थं समेषामक्षि-
लक्ष्यतां विवक्षते ।

अपि च सम्पादनकार्येऽमुष्मिन् चेपामुपकृतिरजायत तेभ्यः साहित्याचार्येभ्योऽ-
च्युतग्रन्थमालाप्यक्षेत्रेभ्यः पं० श्रीश्रीकृष्णपन्तमहोदयेभ्यो मुकुलित-चर-कमलेन कृत-
ज्ञतापरार्थमुपायनीक्रियतेतमाम् ।

यद्यप्यर्थं शतपथब्राह्मणाख्यो ग्रन्थो बहुभिर्वहुवारं यन्त्रालये प्रकाशित एषाऽऽसी-
त्तथाऽपि तेषु अनन्यधानालस्यादिमूलकास्तत्र तत्राऽनवसरप्राप्तविरामाऽनुस्वार-
(६ १५) स्वर-(उदात्तादि)-द्वित्व-(पदादिस्थवकारादेर्द्वित्वम्, न तु पदादिस्थ-
यकारस्य)-असम्भवाक्षरादिजन्मान्तोऽन्तर्याम्योयेन विरस्कारावहा बहवः प्रमादाः
सन्त्येव । अतस्तान् दूरीकर्तुं मया सूक्ष्मेक्षिकया यथामति सम्यक् परिशोध्य परिष्कृतः
संप्रहणीयोऽयं शतपथब्राह्मणाख्यो महानिबन्धो भूयादखिललोकोपकारक इति
प्रार्थये भगवन्तमिन्दुशेखरम् ।

अथाऽपि मनुजन्तु स्वभावमुलभं प्रमादश्चेत्कचित्सप्रलनमुपगमयेत्तदवश्यं मौलि-
लालितयशोभरैर्विचक्षणैः क्षमापथपान्थो विधापयितव्य इति सविनयमावेद्य
विरमति—

वाशी,
गङ्गादशहरा, १९९४ }

श्रीचन्द्रधरशर्मा

शतपथब्राह्मणविषयसूची

प्रथमं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

व्रतोपायनविधिः—

तत्र अपामुपस्पर्शनम्, अनृतवदनेनामेव्यत्वविचारः, अपां पवित्रत्वम्, अग्ने-
र्घृतपतित्वादिकम्, ततो व्रतविसर्जनेनमन्त्रविधानम्, अनृतवदननिन्दा, सत्यवदनप्रशंसा,
असमग्रहणेन देवत्वावाप्तिः, व्रतविसर्जनेन पुनर्मानुषत्वम्, ततः अश्वनानशनयोर्विचारः,
उपवसथनिर्वचनम्, व्रतिनो शयनस्थाननिर्णयश्च । ततः प्रणीताप्रणयनम्, तत्र
प्रणयनस्थाननिर्णयः, तन्मन्त्रस्य व्याहृतिचतुष्टयात्मकत्वम्, प्रजापतिवर्णनम्,
प्रणीतास्तुतिः, अपृशब्दनिर्वचनम्, अपां वज्रत्वविधानञ्च ततः प्रणीताप्रणयनप्रकारः,
प्रणीताग्न्योर्मध्ये सञ्चरनिवृत्तिकथनम्, अपामतिहरणेऽनातो दोषश्च । ततः
परिस्तरणम्, पात्रासादनञ्चेति (स० १-२२) ।

[अ० १ ब्रा० २]

हविर्निर्वापविधिः—

तत्र शूर्पाग्निहोत्रहवण्योर्ग्रहणम्, तयोः प्रतपनम्, ग्रीहियवधानययोः चत्वारोऽष्टौ
वा दोषा इति विचारः, ततः शकटसमीपे गमनम्, ततो हविर्ग्रहणम्, वेदिहविर्धानयोः
समत्वकथनम्, धुरभिमर्शनादिकम्, ततः शकटारोहणविधानम्, तत्र ग्रीखवेक्षणम्,
तेभ्यस्तृणनिरसनम्, तदभिमर्शनम्, तदग्रहणञ्च । ततः देवतादेशनस्य कर्तव्यत्व-
प्रतिपादनम्, एतस्य अग्नीषोमीयादिहविःप्वतिदेशः, ततो निरुतरोषाऽभिमर्शनम्,
शकटादवरोहणम्, हविषा सहैवामिसमीपे गमनम्, ततो हविःसादनञ्चेति
(स० १-२३) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

पवित्रच्छेदनम्—

तत उत्सवनम्, तत्रेतिहासकथनञ्च । ततो वृत्रपदनिर्वचनम्, दर्मोत्पत्तिकथनम्,
अच्छिद्रशब्दार्थवर्णनञ्च । तत उदिग्नम्, अपां संस्कारः, तैर्हविषः प्रोक्षणम्,
ततो यज्ञपात्राणां प्रोक्षणम्, प्रोक्षणीस्थापनस्थानविष्णुपदेशञ्चेति (स० १-१२) ।

कृष्णाजिनादानविधिः—

तत्र तदवधूतनम्, उदकोपस्पर्शनम्, कृष्णाजिनास्तरणम्, तत्रोलम्बलस्थापनम्, हविरावपनम्, वाग्विसर्गः, हविकण्डनम्, हविष्कृदाह्वानम्, मनोऋषभोपाख्यानम्, हृषदुपलयोराहननम्, हविर्निधानम्, निष्पवनम्, अपामुपस्पर्शनम्, हविर्विवेचनम्, तुपनिरसनाविकम्, फलीकरणञ्चेति (स० १-१४) ।

[अ० २ ब्रा० १]

पेषणोपधाने—

तत्र हृषदुपलयोरुपधानम्, पुरोडाशस्य मस्तिष्करूपत्वकथनम्, उपवेपनिरुक्तिः, आमात्क्रव्याच्छब्दयोर्विवक्षितार्थः, अवज्ञियाग्निनिरसनप्रतिपादनम्, ततो मध्यमकपालोपधानम्, तन्मन्त्रगतत्रक्षक्षत्रशब्दयोरभिप्रेतार्थनिर्वचनम्, अभिचारे तद्विशेषविचारः, दक्षहस्ताङ्गुल्यभिनिधानम्, अग्निब्राह्मणयोः समत्वोपाख्यानम्, कपालोपरि अङ्गाराध्यूहनम्, ततः सर्वकपालानामुपधानम्, तेष्वप्यङ्गाराध्यूहनञ्च । ततः कृष्णाजिनास्तरणम्, हृषदुपस्थापनम्, तदुपर्युपलास्थापनम्, तत्पश्चाच्छम्भोपधानम्, उपलोपधानमन्त्रतात्पर्यकथनम्, हृषदि तण्डुलप्रक्षेपः, तत्पेषणम्, तत्राऽऽज्यमक्षेपश्चेति (स० १-२२) ।

[अ० २ ब्रा० २]

पात्र्यां पिष्टसंवापः—

तत्रोपसर्जनीरासेचनम्, पिष्टसंयवनम्, तद्वेधाकरणम्, तयोराहरणम्, पुरोडाशकपालस्याव्याधिश्रयणस्य च समानकालता विधातुं कर्तृमेदकधनादिकञ्च । ततः पुरोडाशश्रयणाय गन्धुपरि स्थापनम्, तत्प्रथनम्, अद्भिरभिमर्शनम्, पर्यग्निकरणम्, पुरोडाशपरिमाणनिर्णय, श्रयणामिन्द्रणमन्त्रयोस्तत्पर्यकथनम्, पुरोडाशस्याभिवासनम्, तन्मन्त्रव्याख्यानम्, ततः पात्रीनिर्णयनञ्चेति (स० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

निर्णयनप्रसङ्गेनाऽऽप्तोत्पत्त्युपाख्यानम्—

तत्राऽऽप्त्याना पात्रीनिर्णयनजलमात्ककथनम्, त्वष्टृपुत्रविश्वरूपहननारूपानम्, तस्यैनसो निष्कृत्यर्थं यागानुष्ठानवर्णनम्, दक्षिणाप्रशंसा, दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणाविचारः, निनीतस्योदकस्य प्रतपनम्, संस्कृतस्य पुरोडाशस्य पञ्चुत्वेन स्तुतिः, प्रसन्नात्किम्पुरुषादिमांसानाममस्यत्वविधानञ्चेति (स० १-९) ।

वेदिकरणम्—

तत्र स्फय-यूप-रथ-शराणामुत्पत्तिकथनम्, ततः स्फयस्य वज्ररूपत्वेन स्तुतिः, स्फययूपयोर्ब्राह्मणव्यवहार्यत्ववर्णनम्, रथश्चरयोः राजन्यव्यवहार्यत्ववर्णनञ्च । ततः स्फयादानम्, तत्तीक्ष्णीकरणम्, तत्संस्पर्शनिषेधश्च । ततः स्तम्भयजुर्हरणाख्यायिका, तद्विधिः, स्फयप्रहरणम्, ततः तस्मिन्निष्पन्नस्य पांशोरादानम्, वेदिप्रेक्षण-मन्त्रतात्पर्यकथनं च । तत्र उक्तेरे निधानमन्त्रस्याभिप्रायाविष्करणम्, अभि-चारप्रयोगे विशेषविधानम्, मन्त्रेण वारत्रयं तूष्णीञ्चैकवारं स्तम्भयजुर्हरण-ञ्चेति (ख० १-२१) ।

वेदिपरिग्रहः—

तत्रेतिहासाख्यानम्, तस्य पूर्वोत्तरपरिग्रहः, वेदेरायामविस्तारयोर्धर्मेणम्, वेद्यंसयोराहवनीयस्पर्शविध्यादिकञ्च । ततः प्रोक्षण्यासादनम्, स्फयोद्यमनम्, हस्तप्रक्षालनम्, यागात्पाक् शृतानां हविषां स्पर्शनिषेधविधानायेतिहासकथन-ञ्चेति (ख० १-२६) ।

क्षुण्णसम्मार्जनम्—

तस्याऽऽदानप्रतपने, सतो जुहादीनां सम्मार्जनविधिः, ततः प्राश्निप्रहरणादिकम्, पत्नीसन्नहनम्, पत्न्या आज्यावेक्षणम्, तदभिष्यन्णादिकञ्च । ततः आज्यस्योत्पवनम्, प्रोक्षणमुत्पवनम्, अध्यर्गोराज्यावेक्षणादिविधिश्चेति (ख० १-२८) ।

जुहूपभृद्भुवास्तु पुरुषावयवकल्पनविधिः—

तरसाध्यस्य यशस्य पुरुषतादाल्पकथनम्, जुहादिषु प्राणरूपेण सञ्चरणो-पपादनादिकम्, ततो जुहूपभृद्भुवास्तु यथासंख्यमाज्यग्रहणविधानम्, तत्र गाय-त्र्यादिछन्दसस्त्रिपदात्वादिकथनम्, अनुष्टुभो वाम्पत्ननिर्णयश्चेति (ख० १-१८) ।

अघ्नयोरिष्मादि-प्रोक्षण्याय प्रोक्षण्यादानविधानम्—

ततः प्रोक्षणम्, प्रस्तरप्रहरणादिकं च । ततो बर्हिषः स्तरणम्, तस्य विवृत्तादिविधिकथनम्, ततः आहवनीयामेः सन्धुक्षणम्, इतिहासमुखेन परिचीना-

मुत्पत्तिवर्णनम्, परिचिस्कन्नद्रव्यभाग्देवानामुत्पत्तिकथनादिकम्, ततः परिधी-
नामिध्मावयवत्वादिविचारश्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

परिधीनां परिधानविधिः—

तत्र तेषामार्द्रताविधानम्, तन्मन्त्रगताग्निशब्दार्थनिर्णयश्च । ततः पूर्वाधारसमि-
दभ्याधानादिविधिः, प्रस्तरस्तरणम्, तृणनिरसनादिकम्, ततो जुहाः सादनम्,
उपभृतः सादनम्, धुवायाः सादनादिकम्, तत आसनाना हविषा अभिमर्श-
नश्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ३ ब्रा० ५]

सामिधेनीप्रकरणम्—

तत्र सामिधेनीनामनिर्णयनम्, तद्वाचयितुमर्ह्योः सप्रैषः, ततोऽनुवचनम्,
तेषां विविधसंख्याविधानादिकम्, यजमानस्यैकविंशतिसामिधेनीविधानादि-
कश्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

सामिधेन्यनुवचनारम्भे हिङ्गारविधानम्—

तत्र प्रसङ्गादसामयज्ञनिषेधः, सामिधेनीमन्त्राणां लिङ्गद्वयपरिचयः, ततो
विदेवमाधवकथाश्रुतिः, ततो मन्त्रपाठपरिवर्धनविधिः, समिद्धयानसमिद्धत्योर्मध्ये
धारययोः प्रक्षेपविधिविचारश्चेति (ख० १-४०) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

'अग्ने मह्यो २॥ ऽअसि' इत्यस्यानुवचनविधिः—

ततः प्रवरविधिः, देवेद् इत्यादिनिवृत्त्यदानामनुवचनम्, ततः सामिधेन्यनुव-
चनादवस्तिष्ठतैव कर्तव्या इति विधिः, याज्यायाः पाठस्त्वासीन एवेति विधानं
चेति । (ख० १-१९) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

लौकिकान्यपेक्षया सामिधेनीसमिद्धस्याग्नेः श्रेष्ठत्वकथनम्—

ततः प्राणापानादिकरणग्रामविशिष्टात्मसंस्कारहेतुतया सामिधेनीनां प्रशंसम्,
सामिधेनीरशुक्लो ह्येतुरग्निममानत्वकथनादिकश्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

आधारहोमविधानम्—

तत्र पूर्वाधारस्यामन्त्रकस्त्वप्रतिपादनम्, उत्तराधारस्य च समन्त्रकस्यम्, तयोः क्रमेणोपवेशनावस्थानलक्षणौ गुणौ च । ततोऽग्निस्वमार्गविध्यादि-
कञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ४ ब्रा० ५]

उत्तराधारप्रयोगविधिः—

तत्रादौ जुहपभृतोरादानम्, ध्रुवासमञ्जनादिकम्, पूर्वाधारस्योपांशुत्वप्रति-
पादनाय मनोवाकसंबाधः, मस्रज्ञात्सर्वस्त्रीणामाग्नेयीत्वनिर्णयश्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

अध्यर्पोहोतृवरणम्—

तत आश्रावणम्, इध्मवन्धनदर्भाणां ग्रहणविधिः, ततो दैवहोतृवरणम्,
आर्षेयहोतृवरणम्, मानुषहोतृवरणम्, ततो होतुर्जपविधिः, वृत्तस्य होतुः
सम्पर्शनम्, ततो जपादिविधानम्, ततः प्रदेशात् होतृषदनम्प्रत्यागमनादि-
कञ्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

सुगन्धादापननिगदस्य भागशो व्यख्यानम्—

तत आश्रावणप्रत्याश्रावणविषयिणी आख्यायिका, तयोर्विधिकथनम्,
ततोऽध्वर्वादीनां मौनविधिः, पश्चानामाश्रावणादीनां स्वरूपनिर्वचनादि-
कञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

आख्यायिकामुखेन प्रयाजसंख्याविधानम्—

तत्र प्रयाजस्याज्यद्रव्यत्वेन स्तुतिः, तद्व्योमस्थाननिर्वचनम्, तेषां क्रमशो
विधानम्, ततो जुहपभृतोराज्यसमानयनाद्युपदेशाः, अज्यपादि देवानां परिचयादि-
कञ्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

पूर्वोक्तानां प्रयाजानां प्रकारान्तरेण स्तुतिः—

तत्र समिधः प्राणत्वसमर्थनाय नेमिचिह्नमभिमर्शनविधानम्, ततस्तदनुमन्त्रण-
मन्त्राणामाख्यायिका चेति (ख० १-१६) ।

प्रयाजदेवेन्द्राग्निसम्पन्धप्रतिपादिकाऽऽख्यायिका—

ततः प्रयाजदेवानां मायग्ये ब्रह्मणादिनां सम्वादः, आज्यभागादिस्विष्टकृदन्तानां यागानामग्निदेवताकृत्वाभिधानम्, ततः आज्यस्तुतिः, प्रजापतिशब्दार्थनिर्णयश्चेति (ख० १-२१) ।

आग्नेयाद्याकपालपुरोडाशविधेराख्यायिका—

तत्र तत्कामनिर्वचनद्वारेण पुरोडाशप्रशसा, प्रसन्नादग्निप्रशसा चेति (ख० १-१२) ।

अग्नीषोमीयैकादशकपालपुरोडाशविधेराख्यायिका—

तत्र पृथक्शब्दनिर्वचनम्, 'इन्द्रशतुर्वर्धस्य' मन्त्रेऽस्मिन् स्मरदोषकथा-
श्रतिश्च । ततः आज्यभागयोग्यविधानम्, उपाशुयागविधानम्, ततः उपवास-
योग्यपर्वविधानम्, आज्यभागस्याननियमः, आग्नेयादिहविषा यज्ञचक्रादि
कथनश्चेति (ख० १-४१)

अमावास्याहविषा विधेराख्यायिका—

तत्र अमावस्याशब्दनिर्वचनादिकम्, द्वादशकपालस्यैन्द्राग्नस्य हविषो
विधानम्, ततः सत्राज्यस्य, तस्य च सोमात्मकत्वम्, अमावास्यापरासे
पुराकल्पाख्यानादिकश्चेति (ख० १-२१) ।

सान्नाय्यसिद्ध्यर्थं प्रथमं तावत् वस्तापाकरणाय श्लाघाच्छेदनम्—

ततो वस्तापनां मातृसप्तयोगादिकम्, श्लाघागूहनस्याननिर्णयश्च । तत्र पवित्र-
बन्धनम्, अग्निहोत्रस्य द्रव्यान्तरत्वकथनम्, ततः अर्घ्यस्य स्थावरादानादिविधानम्,
मौनकालादिविधानञ्च । ततो दोहनपात्रप्रक्षालनोदकस्य पयसि समर्पणम्, दध्वर्थं
पयस्यातश्चन्द्रमसपञ्जरादिविधिः, ततः उदकवतोक्षणेन पात्रेण तत्पिबानविधि-
श्चेति (ख० १-२१) ।

अवदानस्वरूपधोतिकाऽऽख्यायिका—

तत्र तस्येयत्ताविधानम्, तत उभयत आज्यकरणस्य पुरोडाशस्य प्रशंसादि-
कम्, याज्याऽनुवाक्ययोः समनन्तरं पूर्वं वा वपत्कुर्यादिति विचारः, तयोर्गाय-
त्र्यादिछन्दस्कत्वविधानम्, उच्चारणधर्मोपदेशविध्यादिकं च । ततो याज्यानन्तर-
माविनो वपत्कारविधानम्, प्रसङ्गादूर्ध्वपूर्णमासयागप्रशंसनम्, शुक्लहृज्यपक्षयोर्नाम-
व्यत्यासकथनादिकञ्चेति (स० १-२६) ।

स्विष्टकृद्यागविधानार्थाऽऽख्यायिका—

तत्र स्विष्टकृन्निगदव्याख्यानम्, तस्य याज्यापुरोऽनुवाक्ययोर्विधानम्, स्विष्ट-
कृदवदानहोमप्रदेशकथनञ्च । ततो हविःश्रवणम्, अग्नेः परिस्तरणम्, ब्राह्मण-
तर्पणविधानञ्चेति (स० १-२८) ।

प्राशित्रावदानविषयार्थाख्यायिका—

तत्र प्रजापतेर्दुहितृगमनविषयिणीश्रुतिः, ततोऽवदानम्, अध्वर्युसञ्चरविधानम्,
अस्त्रिणां स्वस्वभागप्राशनविधानञ्च । ततो वाधंयमत्वविधानादिकम्, गानुप-
वागन्यवहारे प्राग्वक्षितविधिश्चेति (स० १-२२) ।

इडावदानविषयार्थाख्यायिका—

तत इडायाः पञ्चावचदिविधिः, होतुरवान्तरेडावदानम्, होत्रनिरोपह्वानम्,
तत इडायाः प्राशनम्, मार्जनविधानञ्चेति (स० १-४४) ।

उत्सुकोदूहनम्—

ततः समिधामग्न्याधानम्, सम्भार्जनम्, ततोऽनुयाजार्थवादः, बर्हिपः नाराशंस-
स्यानेश्च प्राधम्यादिकथनञ्चेति (स० १-१७) ।

सुगन्धूहनम्—

ततः परिधीनां समञ्जनम्, सूक्तवाक्यैपार्थमाश्रावणम्, प्रस्तरादानम्,
जुहुदीनां अग्र-मध्य-मूलसमञ्जनम्, प्रस्तरावयथानुग्रहणम्, तत्राम्नीदध्वर्योः सम्यादः,
शंयुवाक्यैपार्थमाश्रावणम्, परिधीनामनुग्रहरणादिकञ्चेति (स० १-२७) ।

(८)

[अ० ९ ब्रा० १]

सूक्तवाकहौत्रारुयानम्—

तत्र तच्छब्दनिर्वचनम्, शंयुवाकहौत्रारुयानम्, तच्छब्दनिर्वचनश्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० ९ ब्रा० २]

पत्नीसंयाजः—

तत्र जुह्व-सुव-वेदाज्यविलापनीनां ग्रहणम्, पत्नीसंयाजार्थवादः, ततः आज्य-हविषोपांशुयागविधिः, पत्नीसंयाजस्येडान्तत्वम्, वेदस्योत्पत्तिविध्यादि, ततः समिष्टयजुर्होमः, प्रणीतानिनयम्, कणानामुत्करे श्लेषणादिकश्चेति (ख० १-३५) ।

[अ० ९ ब्रा० ३]

पूर्णपात्रनिनयनविधिः—

तत्र दक्षिणामाहात्म्यकथनम्, देवयानपितृयानवर्जनादिकम्, मुखोपस्पर्शनम्, ततो बिष्णुक्रमविधानम्, तत्र प्राङ् प्रेक्षणम्, स्वः प्रेक्षणम्, सूर्यावेक्षणम्, रश्म्युदीक्षणम्, सूर्यावर्तनम्, गार्हपत्योपस्थानादिकम्, ततो व्रतविसर्जनविधिः, तेन पुनर्यथावन्मानुषत्वलाभसिद्धिश्चेति (ख० १-२३) ।

अथमं वाचं समाप्तम् ।

द्वितीयं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

अग्न्याधानविधिः—

तत्रोदकहिरण्योपाखुरीपशर्करारूपपञ्चसम्भाराणां विधानम्, तेषां निरूपनो-
क्तेस्तन्माभ्युक्षणसंस्काराणां विधानञ्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० १ ब्रा० २]

अग्न्याधानकालनिर्णयाय प्रथमं तावत् नक्षत्रविधानम्—

तत्र कृत्तिकादिनक्षत्रेषु आधानप्रतिपादनम्, पुनर्वसुः पुनराधानविषयत्व-
कथनम्, लाभकामस्य हस्तेऽग्न्याधानविधानम्, क्षत्रियस्य चित्रायामग्न्याधानम्,
ततो नक्षत्रपदार्थनिर्वचनञ्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

यसन्तामृतानां देवपित्रात्मना द्विविधत्वकथनम्—

तत्रायनविधानम्, तयोः स्वरूपकथनादिकञ्च । ततो ब्राह्मणादिवर्णक्रमेणर्तु-
व्यवस्थादि, ततः श्वर्जोवनस्य निश्चयाभावात्कालप्रतीक्षणमकर्तव्यमित्युप-
देशश्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

अग्न्याधानप्रयोगः—

तत्र प्रथममुपवसयदिवसकर्तव्यताविचारः, ब्रह्मोदनपाकविध्यादि, व्याहृ-
तीनामुपयुक्तसामातिरिक्तत्वेन वर्णनम्, वर्णत्रयोत्पत्त्यादिहेतुत्वेनाऽऽधानस्य स्तुतिः,
अग्नेरारण्यप्रकारः, हस्त्याग्नेराधानम्, हस्त्य सार्षपाग्नीमिर्ऋगिरूपस्या-
नञ्चेति (ख० १-३०) ।

[अ० २ ब्रा० १]

पूर्णाहुतिविधिः—

तत्राग्न्याधेयाङ्गप्रमाणेष्टिनामानेष्टिविधानम्, ततः पवमानपावकशुच्या-
रव्याग्निदेवतात्रयाङ्गानम्, ततः चरुपुरोडाशयाज्यापुरोऽनुवाक्यादीनां विधाना-
दिकञ्चेति (ख० १-२२) ।

अग्न्याधानदक्षिणाविधानम्—

तत्र षड्द्वादशादि-विकल्पाख्यानम्, दक्षिणाशब्दार्थकथनम्, अदक्षिणस्य यज्ञस्य व्यर्थताख्यानादिकम्, आहिताग्नेः सत्यवादितादिब्रतोपदेशश्चेति (ख० १-२०) ।

पुनराधेयविधानार्थाख्यानम्—

तत्र तस्यैव विधिप्रशंसे, ततः त्रैवर्णिकसाधारण्येनर्तुविशेषविधानम्, आदित्यस्य सर्वत्ररूपताभिधानादिकम्, पुनराधित्वस्याग्नेर्दध्नेर्विवेकविधिः, ग्रीहियवमययोरूपयोरेकपत्रद्वयसंगृहीतयोर्गार्हपत्याहवनीयायतनयोर्विधानादिकम्, ततः पुनराधेयस्य दक्षिणा निर्देशविधिश्चेति (ख० १-२८) ।

अग्निहोत्रविधानार्थाऽऽख्यायिका—

तत्र सृष्टिवर्णनम्, अग्निहोत्रहवण्याः सुबोर्वैकृतत्वकथनम्, अग्निहोत्र-होमद्वयस्य पयस उतपत्यादिकथनम्, अग्निकामुसूर्याणां पौर्वापर्यनिरूपणश्चेति (ख० १-१८) ।

अग्निहोत्रहोमकालविधिः—

तत्राग्निहोत्रस्य ज्योतिष्टोमादित औत्कर्षविचारदि, ततोऽग्निहोत्रस्य याज्ञवल्क्याभिमतापयज्ञत्वोपन्यासः, तदाहुतिद्वयविधानार्थाख्यायिका, ततो होमप्रकारोपदेशः, हुतविष्टस्य स्थालीमध्यस्य पयसो ब्राह्मणपेयत्वादिविधानश्चेति (ख० १-३९) ।

अग्न्युपस्थानम्—

तत्र यजमान इन्द्रादिपञ्चदेवतानां स्थितिस्वीकारपूर्वकं तद्विशेषवर्णनम्, पञ्चानामग्रनीनां देवत्वप्रतिपादनञ्च । उत आहवनीयाम्न्युपस्थानम्, गार्हपत्यस्योपस्थानम्, अन्वाहार्यपचनोपस्थानम्, सम्याग्न्युपस्थानम्, आवसथ्याग्न्युपस्थानादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

गार्हपत्याहवनीययोरग्न्योरुपस्थानम्—

तत्रादावग्निस्वभावादिकथनम्, अन्यग्निहोत्रिणोः पितापुत्रसम्बन्धकथनादिकम्, अग्निहोत्रयाजिनोरमृतत्वावाप्तिफलकथनम्, मृत्योरतिमोक्षलामकारः, अग्निहोत्रद्वारेतरेष्वपि यज्ञेष्वतिमुक्तिप्रदर्शनम्, ततो होमार्थमन्त्रागमनविधिः, अग्निहोत्रस्य नीरूपतया चित्याग्निसम्पत्त्या महदुक्त्यसम्पत्त्या च स्तुति-
इवेति (ख० १-२०) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

सायङ्कालीनाग्न्युपस्थानविधानार्थाख्यानम्—

तत्राऽऽहवनीयोपस्थानविध्यादि, ततोऽग्निहोत्रहोमद्रव्यस्य वयसः संपादन-
प्रकारादिकम्, ततो गार्हपत्योपस्थानविधिः, तत्र समन्त्रकं गोस्पर्शनम्, वर्षपूर्ण-
मासयोरिवग्निहोत्रेऽपि पुत्रनामग्रहणविधिश्चेति (ख० १-४१) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

क्षुल्लकोपस्थानम्—

प्रवासं करिष्यतो यजमानस्योपस्थानम्, गच्छतोऽग्निहोत्रिणः पथि वाचं-
यमविध्यादिकञ्च । ततोऽमन्त्रकोपस्थानपक्षप्रतिपादनम्, प्रवासादागतस्याग्निहो-
त्रिणोऽग्निविषयककर्तव्योपदेशादिकम्, ततो गृहाणामुपचारश्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

मासिमास्यमायास्यायां पिण्डपितृयज्ञविधानार्थाख्यानम्—

तत्र पितृणामर्चनप्रकारोपदेशादि, ततो गवादिपशूनामसुराणाञ्च प्रजापत्युप-
सदनादिकथनम्, देवानां प्रजापत्यान्तुल्लङ्घनकारित्वास्यानादिकम्, मनुष्याणां
सार्यं प्रातराशित्वाद्युपदेशश्च । ततः पितृयज्ञफालादिनिर्णयः, तत्र पिण्डदानार्थमिति-
धानावनेजनादीनां विधानम्, पिण्डदानानन्तरं परागावर्तनादीनां विधानम्, ततः
पितृमार्थनस्य पिण्डशेषावप्राणस्य च विधानादिकश्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

आग्रयणेष्टिविधानम्—

तत्रैन्द्राम्नादीनां हविषा विधानम्, अनाश्रितदोषविचारः, दक्षिणाविधानम्,
ईजानानीजानभेदेनाऽऽग्रयणव्यवस्था, ततो ब्राह्मणभोजनविधिः, तद्दक्षिणाविधि-
श्चेति (ख० १-१४) ।

दाक्षायणेतिः—

तत्राह्वयिका, तन्नामनिर्नेचनम्, फलान्तस्तेतुताप्रतिपादनायाह्वयिकामुखेन पर-
कृतित्रयोपन्यासकथनञ्च । ततो दाक्षायणयज्ञप्रयोगः, ततः पूर्वापौर्णमास्याभनुष्ठेययाग-
विधिः, परेष्टुरनुष्ठेययागद्वयविध्यादिकञ्च । ततः पौर्णमास्यां साक्षाद्वययागविध्यादि,
अनावास्याया पयस्यायागविध्यादिकञ्च । ततो वाजिनहोमविधानादि, यजमानपञ्च-
मानामृत्तिज्ञा मक्षणविधिश्चेति (ख० १-२५) ।

चातुर्मास्ययागविधिः—

एतयागीयं वैश्वदेवाख्यं प्रथमं पर्वं, तस्य प्रजासृष्टिहेतुत्वाख्यानम्, ततो
वैश्वदेवयागप्रयोगविधिः, तत्रानेयादीनां पञ्चानां हविषां विधानम्, पयस्यायाग-
विधानादिकम्, वैश्वदेवयागस्य प्रजाश्रीफलसाधनत्वाख्यानञ्चेति (ख० १-२२) ।

चातुर्मास्ययागीयं वरुणप्रघासाख्यं द्वितीयं पर्वं—

तत्र वरुणपाशमोचनसाधनत्वादिकथनम्, तत्रयोगविधिश्च । तत उत्तरयेदि-
निवपनादिकम्, करीराणामावपनम्, शमीपर्णानामावपनादिकञ्च । ततः करम्भ-
पात्राणां निर्माणम्, तत्पात्रनिर्माणवशिष्टाघवपिष्टान्मेपमेपीमिथुनस्य निर्माणम्,
तयोः प्रयोगादिकञ्च । ततोऽग्निमन्थनविधिः, पत्नीन्वभिचारप्रश्नादिकम्, करम्भ-
पात्रसंख्याविधानादि, अध्वर्युमतिप्रस्थात्रोराध्यावणादिकम्, ततः पस्यायाः प्रचारादि,
अध्वर्योः प्राशित्रान्नदानम्, इडोपहानादिकञ्च । तत आसेचनम्, अतिक्रमणम्,
लुग्न्यहनम्, पत्नीसंयाजः, समिष्टयजुर्वि, ततोऽवभृथगमनादिकम्, केशश्मश्रुवपनादि-
कञ्चेति (ख० १-४८) ।

चातुर्मास्ययागीयं साकमेध्याख्यं तृतीयं पर्वं—

तस्य पापोपशमनहेतुत्वाख्यानादिकम्, तत अनीकवतीष्टिः, गृहमेधीमेष्टिः,
सान्तापनीमेष्टि, ततः पूर्णदर्वास्त्वस्य कर्मणो विधानादि, अरुपमघ्नौ होमविधा-
नादि, अन्त्येष्टिविधानादिकञ्चेति (ख० १-२०) ।

महाहविषः प्रयोगविधिः—

तत्राऽऽग्नेयादीनामष्टानां हविषां विधानम्, तत्फलकथनञ्चेति (ख० १-११) ।

पिञ्चेष्टिः—

तत्र तानत्पथं पितृणामृत्युचिक्रधनम्, तेषां वसन्ताद्यतुरूपत्वाख्यानञ्च । ततः पिण्डपितृमञ्जविधिः, तत्र सोमपादीनां हविर्विधानम्, ततः पित्र्यावेदेर्निर्माणप्रकारादि, तदीयसामिधेनीप्रयोगोपदेशादि, स्विष्टकृतस्थानीयकव्यञ्जानयागविध्यादि, ततः पिण्डदानविध्यादि, हुतोच्छिष्टस्याग्न्यादौ प्रक्षेपादिविधिविकल्पश्चेति (ख० १-४८) ।

अयम्भकेष्टिविधानार्थाख्यानम्—

तत्र अयम्भकनामनिर्वचनम्, अयम्भकहविषामभिधारणादिविधानम्, ततश्चतुष्पथप्रत्यागतकालीनप्रयोगः, परिगमनविध्यादि, ततो मृतकासजनविधिः, केशश्मश्रुवपनविध्यादिकञ्चेति (ख० १-१९) ।

चातुर्मास्ययागीयं शुनासीरीयाख्यं चतुर्थं पर्व—

तत्र चतुर्णामेव यागानामक्षय्यादिफलहेतुत्ववर्णनादि, ततः शुनासीर्य्यप्रयोगः, तत्राद्यानां हविषां विधानादिकम्, दक्षिणाविधानञ्च । ततः शुनासीर्य्ययागस्य कालविचारः, परिवर्तनविधिश्चेति (ख० १-१७) ।

वैश्वदेवादिषु सर्वेष्वपि पर्वसु सेतिर्कृतव्यताकपरिवर्तनविधिः—

तत्र चातुर्मास्ययागस्य शत्रुविजयसाधनत्वाख्यानम्, वैश्वदेवस्याग्निमुखत्वाख्यानम्, वरुणप्रणमस्य वरुणमुखत्वाख्यानम्, साक्रमेधस्येन्द्रमुखत्वाख्यानञ्च । ततः केशश्मश्रुच्छेदनविधिः, चातुर्मास्ययाजिनां परमगतिफलावाप्तिकथनञ्चेति (ख० १-९) ।

तृतीयं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

शालानिर्माणाय देवयजनपरिग्रहः—

तत्र प्राचीनवंशशालानिर्माणम्, उदीचीनवंशशालानिर्माणञ्च । ततो दीक्षित-
शयने नियमविशेषविध्यादि, तत्र शुद्धादीनामभिप्रासिनिषेवादि, दीक्षितस्य शालाप्रवेश-
विधिश्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० १ ब्रा० २]

दीक्षाविधिः—

तत्र दीक्षाकालनिरूपणम्, परिश्रयणम्, नस्तनिकृन्तनम्, केशश्मश्रुवपनम्,
स्नानम्, वासः परिधानम्, शालाप्रवेशविधिश्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

दीक्षाङ्गभूताग्रवैष्णवेष्टिप्रयोगः—

तत्रापः प्रणयनम्, आदित्यचरुविधानम्, प्रयोगेऽस्मिन्सामिनेनीपाञ्चदश्ये
प्राप्ते तत्सासदृश्यविध्यादि । ततो दीक्षितस्याभ्यङ्गविधिः— तत्राक्षणोरक्षतमकारादिकम्,
वर्गैः पावनम्, अङ्गुलीनां न्यञ्चकरणम्, मुष्टिकरणम्, वाग्यमनञ्च । ततो
दीक्षाहुत्यर्थं शालाप्रवेशादिविधिश्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

दीक्षाहुतिविधिः—

तत्रौदमणहोमादि, तत्र एकाहुतिपक्षोपन्यासः, पूर्णाहुतिविधानश्चेति (ख०
१-२३) ।

[अ० २ ब्रा० १]

कृष्णाजिनदीक्षाविधिः—

तत्र कृष्णाजिनद्वयास्तरणादिकम्, उपवेशनप्रकारः, कृष्णाजिनारोहणम्,
तत्पश्चाद्वाग्य एव प्रथमोपवेशनविधानञ्च । ततो मेखलादीक्षाविधिः— तदुपादानद्वय-
कल्पनम्, मुञ्जमिश्रितत्वास्यानादिकञ्च । ततो वाससाच्छादनविधिः— वस्त्रान्ते कृष्ण-
निपाणबन्धनम्, ततः तदुत्पत्त्यास्यानम्, गर्गवर्णनम्, वागवर्णनञ्च । ततस्तद्वन्धने

ऊर्ध्वमुखत्वविधानम्, तद्वन्धनप्रकारोपदेशः, तेनैव कण्डूयनविधानञ्च । ततो दण्ड-
दीक्षाविधिः— तत्र दण्डकाष्ठनिरूपणम्, दण्डप्रमाणम्, दण्डोच्छ्रयणम्, दर्भैः
पावनञ्च । ततो मुष्टीकरणवाग्यमनविधिः, अध्वर्युकर्तृकदीक्षितवेदनविधि-
श्चेति (ख० १-४०) ।

[अ० २ ब्रा० २]

वाग्विसर्जनकालविधानम्—

तत्र वाग्विसर्जनकालविषये पश्चान्तरोपन्यासः, वाग्विसर्जनस्याग्न्याग्निमुत्सर्जन्यत्वम्,
प्रसन्नतो वनस्पतेर्यज्ञार्हत्वोपपादनञ्च । ततो जनश्रवणविध्यादि, प्रथमश्रवणविषयकपक्ष-
द्वयोपन्यासः, दैवमानुषकालयोर्विभागश्च । ततो यजमानकर्तृकमुदकोपस्पर्शनम्,
नाभ्युपस्पर्शनम्, दीक्षितस्य मूत्रोत्सर्गे विशेषोपदेशादि, तस्य स्वापकालेऽग्नि-
परिवानविध्यादि, अन्नस्यस्य क्रोधादेस्त्यागविधिः, तत्प्रायश्चित्तमन्त्रविधिश्च । अस्त-
मयोदयकालयोः त्रतिदिवसमध्वर्युकर्तृकं संप्रेषणम्, दीक्षितस्यानियमितसञ्चार-
स्थापनिषेधः, दीक्षितस्यैवार्धनिर्वचनश्चेति (ख० १-३०) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

प्रायणेष्टिविधानम्—

तत्र पथ्यास्यस्तिदेवतादीनां यागानां विधानम्, ततस्तत्पञ्चसंख्यानामृतुप-
रिज्ञानहेतुत्वेन प्रश्नसादि, ततः प्रथमाविदेवतया तदीच्यादिदिशः प्रज्ञानोपपादनम्,
आतिथ्याया इष्टेः सोमाध्वरशिरोरूपत्वेन वर्णनम्, प्रायणीयोदयनीययोस्तु
बाहुद्वयरूपेण । ततः प्रायणीयेष्टेः संप्रव्यन्तत्वम् न तु पत्नीसंख्याजान्तत्त्वमिति
निर्णयश्चेति (ख० १-२३) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

सोमक्रयविधानार्थारूपानम्—

ततः सोमक्रयप्राकालिकहोमविधानम्, हिरण्यस्यापोद्धारविधानम्, तत्प्रां-
सनञ्च । ततोऽन्वारम्भविधिः, ततः सोमक्रयप्रायस्यापनम्, तदमिमन्त्रणम्, तस्या
एवोदकप्रयाणविधानश्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

सोमक्रयस्या अनुनिष्क्रमणविधिः—

ततो होमार्थं हिरण्यनिधानस्तुतिः, आज्यस्तुतिश्च । ततः समन्त्रहोम
निधानम्, सोमक्रयणीपदस्य परिलेखनम्, तत्सप्तमपदपांशोः स्थास्यां समन्त्रक-

स्थापनादि, ततः पत्न्यै तत्प्रदानम्, सोमकयणीप्रदर्शनञ्च । ततः सोमकयण्या-
स्त्रिविधस्वरूपत्वकथनम्, श्वेताश्व्याः सोमकयणीत्वनिषेधः, ततोऽङ्गविकृत्यादिदोष-
दुष्टायाः सोमकयण्या गोर्वर्जनीयत्वविधानादिकञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

अध्वर्युपात्रे तत्पदपांसुप्रक्षेपविधिः—

ततो हस्तपक्षालनम्, अध्वर्योः स्वाङ्गुल्यां हिरण्यबन्धनम्, सोमोपनहनार्थं
संक्षेपविधानादि, अध्वर्युयजमानयोरन्तरस्य सोमोपनहनादानकर्तव्यताख्यानम्,
प्राचीनवंशस्य पुरोदेशे उपरवप्रदेशेऽनुपादेयांशस्थापनयनम्, सोमविक्रयिणः स्थान-
निर्देशश्च । ततः क्रयदेशं प्रत्यागमनसमयेऽध्वर्योर्यजमानवाचनादि, ततः सोमाभि-
मर्षणम्, सोमविक्रयनञ्च । तत्र आसृते वाससि सोमोन्मानविधानम्, तत्प्रकार-
प्रदर्शनम्, सद्गतदशसंख्याप्रशंसनम्, सोमाघःप्रसारितस्य वस्त्रस्य पर्यन्तदेशानेकत्र
संगृह्णोन्नीषेण ग्रन्थ्यादिकरणञ्चेति । (ख० १-१९) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

सोमकयविधिः—

तत्र तत्पजनन्यवहारः, प्रथमं गौः फलया सोमकयप्रस्तावः, पसङ्गादत्र दश-
विपगौर्वीर्यकथनञ्च । ततो गौः शफेन सोमकयप्रस्तावः, ततो गौः पदा, ततो
गोर्धेन, ततो गवा, ततो गोवयः प्रश्नश्च । तत एकहायन्या सोमकयण्या सह देवेषु
हिरण्यादिषु दशद्रव्येषु मध्ये हिरण्ये दीयमाने यजमानपठनीयमन्त्रविभ्यादि, ततः
सोमग्रहणम्, तत्स्थापनम्, आच्छादनञ्च । ततो विष्ण्यानां वर्णनम्,
अध्वर्योर्यजमानवाचनम्, ततः सोममादायोत्थानम्, शकटसमीपे गमनादिक-
ञ्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

शकटमध्ये सोमस्थापनाय कृष्णाजिनास्तरणम्—

ततः शकटेन सह सोमस्य वाससा बन्धनम्, कृष्णाजिनद्वयपक्षे तु तयोरेकस्य
प्रतिनादभाजनविधानादिकम्, ततः चिबुकप्रमाणोद्धतफलकयोरन्तरेण सुव्रक्षण्याकृत्तृक-
मनडुद्द्वयप्रेषणम्, सुव्रक्षण्यास्य तस्याघःस्थितिविधानम्, पलाशशालया तत्प्राशनम्,
तयोः शकटे योजनादिकम्, सुव्रक्षण्याह्वानञ्च । ततः प्रतिप्रस्थाताऽग्नीषोमीयं पशुं
सोमस्याभिमुखं स्थापयेदिति विधिः, अध्वर्योस्तच्छकटोपस्तम्भनविधिः, ततोऽध्वर्या-

दीनां चतुर्णां गृत्विजां राजासन्धानमनम्, तदासन्धा नाभिप्रमाणमौदुम्बरीत्वविधानम्, तदुपरि कृष्णाजिनास्तरणम्, तत्र सोमासादनम्, शालाप्रवेशनम्, उदपात्रस्थापन-
ञ्चेति (ख० १-३१) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

आतिथ्येष्टिविधिः—

तत्र प्रथममतिथिस्वरूपत्वाख्यानादिकम्, ततो हविरासादनविधानम्, थावप-
नम्, नररूपालपुरोडाशविधिः, कार्प्यमयाः परिषयः, आश्वगलः प्रस्तरः, ऐक्यौ
विष्टौ च । ततोऽग्निमन्थनविधिः— तत्राग्निमन्थनशकलनिरूपणम्, अधरारणि-
स्वरूपक्रमम्, मन्थनम्, ततोऽनुप्रहरणविध्यादि, अस्या इष्टेरिहान्तत्वविधा-
नञ्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

तानूनप्त्रविधिः—

तत्र तदर्थप्राग्यग्रहणादिविधानम्, तानूनप्त्रमाज्यं सर्वैः स्पृष्टमपि तद्यजमाना-
यैव दातव्यमिति निर्णयश्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

अयान्तरदीक्षाप्रायश्चित्तविशेषविधिः—

ततोऽयान्तरदीक्षाकल्पनप्रकारः, तत्र समिदाधानम्, तदास्थानम्, समिद-
भ्याधानम्, दीक्षाहुतिवदत्राऽप्यहुत्यादिन्यन्वनम्, सवन्त्युपस्पर्शनपूर्वकसोमा-
प्यापनविधिश्च । ततो निन्द्यविधिः, सकालनिर्णयः, अर्धसुकृत्कृत्रैपादिविधानञ्चेति
(ख० १-२२) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

उपसदिष्टिः—

तत्र सकालविधानम्, ततः प्रवानयागत्रयार्थमाज्यग्रहणप्रकारोपदेशा-
दिकम्, उपसदा त्रित्वविधानम्, तत्प्रसंशनम्, द्वादशोपसत्यक्षे कर्तव्यविधानादि-
कञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

महावेदिनिर्माणविधिः—

तत्र स्थाननिरूपणम्, चेद्या ओणिद्वयप्रमाणनिरूपणम्, आयास्य पक्षाद्वायाव-
धिकथनम्, प्राचीनावधिप्रदर्शनम्, अंशद्वयनिरूपणादिकञ्च । तत उत्तरवेदिनिर्माण-

विधि — तन्मानादिकथनम्, साधनद्रव्यविधानम्, चात्वालनिर्माणप्रकारोपदेशादि,
ततो घेद्या अद्विरभ्युक्षणम्, सिकताप्रक्तिरणम्, उत्तरवेदेर्धक्षियवृक्षशाखया प्रच्छादन-
विधिश्चेति (ख० १-३६) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

उत्तरवेद्यामग्निप्रणयनप्रयोगविधिः—

तत्रेष्माभ्याधानादिकम्, प्रोक्षण्यादानम्, निनयनम्, परिधीना परिधा-
नश्चेति (ख० १-१८) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

सदोहनिर्धानादीनां निर्माणविधिः—

तत्र हविर्धानप्रवर्तनाऽभ्यनुज्ञापनाय सवित्रहोमविधि, पत्न्या अक्षधुरा
समजम्, तत उत्तरहविर्धानस्य दक्षिणवर्तन्या हिरण्याधानपूर्वकमाज्यहोमविधा-
नादि, हविर्धानयो स्थापनप्रदेशनिर्णय, तयोरभिमन्त्रणे उपस्तम्भनमेष्ट्युपह-
ननच्छदिर्निधानादि, रराट्युपस्पर्शनादिकश्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

सोमानिपयायोपरवाणां निर्माणविधानम्—

तत्र तत्स्वनन्रय प्रयोजनद्वयाख्यानम्, ततोऽभ्यादानादिकम्, स्वननम्, तद-
वमर्शनञ्च । ततोऽध्वर्युयज्ञमानयोर्मियोऽस्त्रसम्मर्शनम्, अवटप्रोक्षणम्, तेषामुपरि-
वर्हिताच्छादनम्, ततोऽधिपवणफलकयोरुपधानम्, पर्यूरनम्, परिहृणम्,
अधिपवणचर्मस्थापनम्, ग्राह्या निषानश्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ६ ब्रा० १]

औदुम्बरीनिराननविधिः—

तत्र प्रथमनौदुम्बर्या सदोमघ्ये स्थाननिरूपणम्, अभ्यादानम्, अवटपरि-
लेखनम्, तत्स्वननम्, तस्यादेरो औदुम्बर्या स्थापनादि, प्रोक्षणीरोपस्थोदकस्या-
वटेऽनयनम्, तदुपरि वर्हितास्तरणञ्च । तत औदुम्बर्या उच्छ्रयणपर्यूर्हणादिविधानम्,
ततश्छदिर्निधानम्, तेषां गवसख्यात्वेन प्रसशनम्, ततस्सदोनिर्माणादिविधानम्,
तत्प्रकारोपदेशादि, तद्द्वाराद्यासादीनां सीरनादिविधानम्, आग्नीप्रस्थाननिर्णय-
श्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

धिष्णपविधिः—

तत्र सौपर्णीऋद्धवोपाख्यानम्, पुरषस्य ऋणत्रययुक्तत्वाभिधानम्, धिष्ण्यानां
सोमराक्षत्वाभिधानादिकं चेति (ख० १-२६) ।

वैसर्जनहोमविधिः—

तत्राऽग्नीषोमीयप्रयोगविध्यादि, तत आहवनीये वैसर्जनहोमादिविधानम्, आवादीनामान्नीध्रे समुपस्थापनम्, अध्वर्योरिध्मप्रोक्षणादिकञ्च । ततो हविर्धानप्रवेश-
विधिः— तत्र दक्षिणहविर्धानपरिवृतमध्यपदेशे कृष्णाजिनस्योपरि तदुपस्थानम्,
निष्क्रमणम्, आहवनीये समिदभ्याषानम्, दीक्षितान्नमोजननामग्रहणयोर्वैसर्जनहोमं
यावच्चिपेध्वेति (ख० १-२१) ।

यूपनिर्माणविधिः—

ततो यूपं छेत्स्यन्नाहवनीये होमः, तच्छेदनाविविधिः, ततो यूपानुमन्त्रणम्,
यूपस्याऽष्टाधित्वविधानञ्चेति (ख० १-२७) ।

यूपस्थापनविधिः—

तत्राऽवटनिर्माणार्थमग्निग्रहणम्, यूपवटे तत्स्थापनादि, ततो यूपोजनम्,
चपालप्रतिमुञ्चनम्, अग्निघ्राजनम्, यूपोच्छ्रयणम्, तन्माननिरूपणम्, पर्यङ्गणम्,
चपालोदीक्षणम्, रक्षणापरिव्ययणम्, यूपस्यकलावगूहनम्, स्वरुनामनिर्वचनम्,
यूपपूर्वाद्धमानादिकथनञ्चेति (ख० १-३२) ।

यूपैकादशिनीविधिः—

तत्रोपशमयूपनिधानम्, अग्निष्ठप्रमुखात् सवैपामेव यूपानामेकस्य वोच्छ्रयण-
मिति निर्णयः, एकादशिनीपक्षे यूपोच्छ्रयणक्रमविधानम्, पास्नीवतपशुप्रयोगविधा-
नञ्चेति (ख० १-८) ।

पशुपाकरणविधिः—

तत्र पशुनियोजनार्थं यूपस्य कर्तव्यताख्यापनार्थाख्यानम्, ततोऽग्नीषोमीय-
पशुयूपे नियोगादिविधानम्, सार्धवादोपाकरणविधानञ्चेति (ख० १-१३) ।

पशुपाशविधिः—

तत्र प्रथमं पशोर्वेधनार्थं पाशकरणम्, पशोः प्रोक्षणम्, कलाघ्राजनञ्च ।
ततो जुह्वन्मृतोः सादनादि, यजमानप्रवरनिगदार्थान्वाख्यानञ्चेति (ख० १-११) ।

पशुसंज्ञपनप्रयोगविधिः—

तत्र होतृपदने होतुरुपवेशनविधानादि, तत आज्याचाभ्यां यूपशकलाभ्यां पशोर्लज्जाटस्पृश्यादिविधानम्, तत्पर्यन्तिकरणञ्च । ततो यजमानादीनां शामित्र-
प्रदेशगमनविधानादि, विश्वश्वनप्रदेशोऽध्वर्युर्कर्तृकास्तत्स्थानादि, ततस्तंज्ञपनप्रकार-
श्चेति (ख० १-१६) ।

पत्नीकर्मविधिः—

तत्र संज्ञे पशौ पत्नीवाचनम्, पशोः प्राणमुखनासादीनां पत्न्या मक्षालनञ्च ।
ततः पशुवपोस्त्रेद्विविधिः, वषाभ्रपण्योः कर्म्मव्ययत्वविधानपूर्वकं परिवासनम्,
ततो वषायागः, तदनुप्राशनञ्चेति (ख० १-३०) ।

पशुपुटोडाशयागविधिः—

तत्र तस्य देयताविधानादिकम्, शमितुः पशुविशसनम्, शमितृसंज्ञासनम्,
हृदयाभिवारणम्, अवदानक्रमविधानादिकम्, मनोत्थानां निर्वचनञ्च । ततो
वसाहोमविधानम्, वनस्पतियागविधानादिकम्, दिग्ग्याघारणम्, पशोः सम्मर्श-
नञ्चेति (ख० १-३७) ।

अथोपयाजविधिः—

तत्रैकादशप्रयाजानुयाजाः, उपयाजाश्चैकादश इति पशोस्त्रोण्येकादशानीत्यादीनां
विधानम्, अनुयाजार्थं पृथदाग्यग्रहणविधानञ्च । तत उपयाजप्रसंशनम्, तन्नाम-
निर्वचनम्, प्रतिमन्त्रं प्रतिवपट्कारं तद्धोमविधानादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

जाघन्याः पत्नीसंयाजविधानम्—

ततो हृदयशूलेनाऽवमृशगमनम्, परिकर्मिणे हृदयशूलसमर्पणम्, तन्निगूह-
नम्, तदभिमन्त्रयम्, तच्छूलेपगूहननिषेधेति (ख० १-११) ।

पञ्चेकादशिन्या विधानार्थाख्यायिका—

तत्पशूनां क्रमविधानम्, तेषामुवङ्मयने वपाप्रचारे च तत्क्रमस्यैवाति-
देशविधिश्चेति (ख० १-२७) ।

वसतीवरीग्रहणविधिः—

ततो वसतीवरीग्रहणार्थं गमनविधानम्, सासामपां सवनत्रयार्थं विभजनम्,
तद्ग्रहणकालनिर्णयादिकञ्च । ततस्तदासादनादिविधानम्, वसतीवरीशब्दनिर्वचनम्,
वसतीवरीग्रहणप्रभृतीनामानीप्रसादनान्तानां मन्त्राणां सप्तसंख्याकत्वेन शकरीत्व-
संपत्त्या प्रसङ्गश्चेति (ख० १-१७) ।

सवनीयपश्वर्थप्रयोगविधिः—

ततः सोमोपावहरणम्, उपावहृतस्य सोमस्योपस्थानञ्च । ततः मातरनुवाक-
प्रयोगविधिः—तस्य संप्रैषकालनिर्णयादि, तत एकधनानयनार्थं होमविधानम्,
चतुर्णां प्रैषाणां विधानम्, एकधनानयनार्थं होत्रादीनां मार्गनिरूपणम्,
प्रचरणीहोमविधानञ्च । ततो हुताया आहुत्या अघसरण्यादिकम्, मैत्रावरुणचमसे-
नोन्नयनम्, होत्रादीनां देवयजने पुनरागमनविधानादिकञ्चेति (ख० १-३४) ।

सोमामिषप्रयोगविधिः—

तत्र दारुमयफलकयोरुपरि पशुपवेष्टनम्, अध्वर्योर्ग्राह्यादानम्, वाग्यमनम्,
सोमोन्मागम्, सोमामिषंशनम्, निग्राभ्योदकैस्तत्सेचनम्, निग्राभ्याश्चन्दार्थ-
कथनम्, सोमोपसर्जनम्, निग्राभ्यासिञ्चनम्, सोमप्रहरणम्, अभिषव-
प्रकारोपदेशञ्च । ततो निग्राभ्योपायनम्, यज्ञनामनिर्वचनम्, होतृचमसेन ग्रहाणां-
ग्रहणोपक्रमश्चेति (ख० १-२५) ।

चतुर्थं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

अंशुग्रहग्रहणविधिः—

तत्र उषाशुश्रुत्युत्तिपदर्शनम्, उक्तस्य सोमस्य गुणविशिष्टग्रहणविधानम्, उपनिषापविधानम्, उषांशुग्रहस्य सवनत्रात्मकत्वाख्यानञ्च । ततः क्षुल्लका-
मिषयविधिः— तत्र विहितामिषवपर्यायत्रये प्रहारसंख्याविशेषविधानम्, काम्यसंख्या-
विशेषविधानञ्च । ततः परिमार्जनम्, सादितस्य पात्रस्य समन्त्रकविधानम्,
हविर्धानान्निष्क्रमणविधानम्, वरवरणम्, समन्त्रकहोमविधानम्, उन्मार्जनम्,
उषांशुसवनमादानविधानञ्चेति (ख० १-२८) ।

[अ० १ ब्रा० २]

अन्तर्यामिग्रहग्रहणविधिः—

तत्र विद्यमानस्य ग्रहस्याऽन्तर्यामिनामव्युत्पादनायोपांशादेः प्राणव्यानात्म-
कत्वप्रतिपादनम्, ततोऽन्तर्यामिग्रहग्रहणादि, खरे ग्रहाणां सादनप्रशंसनम्, ततः
परिमार्जनविध्यादि, उदाहरणान्तरेण यज्ञस्य पक्षिरूपत्वोपपादनम्, आसादिता-
नामुपासादीनां लोकत्रयात्मकत्वेन स्तुतिश्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

ऐन्द्रवायवग्रहग्रहणविधिः—

तत ऐन्द्रवायवग्रहस्य तदानन्तर्ये कारणविधानम्, तत्राऽऽख्यायिकया ग्रहस्य
देतत्त्वोपपादनम्, ऐन्द्रवायवग्रहणम्, तद्धोमविधिश्चेति (ख० १-२९) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

मैत्रावरुणग्रहग्रहणविधिः—

तत्रेन्द्रवायवानन्तर्ये कारणविधानम्, ग्रहस्य द्विदेवत्वप्रतिपादनम्, तस्य
समन्त्रकग्रहणविधानम्, ततः पयसा समिथ्रणादिकञ्चेति (ख० १-३०) ।

[अ० १ ब्रा० ५]

आश्विनग्रहग्रहणविधिः—

तत्र मङ्गलीयविष्णुपयोगित्वेनाऽऽश्विनग्रहस्य श्रोत्रात्मना प्रशंसनम्, तत
आश्विनग्रहविधानार्थमुपोद्धातत्वेनाऽऽख्यायिकाप्रतिपादनम्, तस्य होमकालविधानम्,
ततः समन्त्रकं ग्रहणञ्चेति (ख० १-३१) ।

शुक्रामन्त्रिग्रहग्रहणविधिः—

तत्र तयोश्चक्षुरात्मना प्रशंसनम्, पुनर्भोक्तृभोग्यात्मना प्रशंसनञ्च । ततस्तयो-
र्ग्रहणम्, ग्रहणे स्रष्टामर्कयोः स्वीकारस्य होमे तत्परित्यागस्य च हेतु-
प्रदर्शनम्, विहितशुक्रग्रहग्रहणे स्वाभिमतमन्त्रविधानपूर्वकं शास्त्रान्तरमत-
निरूपणञ्च । ततः सोमरसस्य यवपिष्टैर्मिश्रणम्, प्रसङ्गाच्छुक्रामन्त्रिग्रहयोर्होमकाले
कर्तव्यताविशेषविधानम्, अरजिसन्धानम्, अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोः परितो गमन-
विधानम्, आच्छादनम्, अपनयनम्, अशोक्षितस्य दूषशकलस्य निरसनम्,
आध्रावणपूर्वकं सप्तैषविधानञ्च । ततो होमविधानादि, होतृचमसे शेषस्याऽव-
नयनम्, चमसाभ्युत्थनम्, होत्रकाणां याजनम्, ततो याज्यापाठानन्तरमध्वर्युरनु-
मन्त्रणविधिश्चेति (ल० १-३३) ।

[अ० २ ब्रा० २]

आम्रयणग्रहग्रहणविधिः—

तत्र तस्य प्राणादीनामाश्रयीमृतमध्यदेहात्मत्वेन स्तुतिः, ततो ग्रहणम्, ग्रहणे
देवतासम्पन्नप्रदर्शनम्, आम्रयणशब्दार्थप्रतिपादनम्, वाग्धमनकारणप्रतिपादनम्,
दशापवित्रेण ग्रहं गृहीत्वा द्विकुर्यादिति विधानम्, ततः समन्त्रकं वाग्विसर्जनादि-
कञ्चेति (ल० १-१६) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

उक्थ्यग्रहग्रहणविधिः—

तत्र तस्य सूक्ष्मदरीशरामकत्वेन स्तुतिः, ततो ग्रहणम्, होमकाले तस्यैव ग्रहस्य
समन्त्रकविनामपूर्वकं ग्रहणविधानम्, ततस्तच्चदेवताप्रतिपादकमन्त्रप्रदर्शनादि, तत
उक्थ्यपर्यायत्रये शास्त्रान्तरीयमतनिराकरणादिकञ्चेति (ल० १-१८) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

ध्रुवग्रहग्रहणविधिः—

ततो ध्रुवग्रहस्य स्थाव्या ग्रहणमुपपादायितुमापुरात्मकत्वप्रतिपादनम्, ततो-
ऽग्निष्टोमस्तोत्रावसरे सोमशेषस्याऽवनयनप्राप्तौ तज्जिषधश्च । ततोऽग्निष्टोमस्तोत्र-
पर्यन्तं सदनकर्तव्यत्वोपपादनम्, गृहीतस्य सोमरसस्य खरे सादनादि,
ध्रुवनामनिरुक्तिः, उल्लोपनविधानम्, प्रकारान्तरेण ग्रहलक्षणप्रशंसनम्, ततो
ग्रहस्य वत्सरूपत्वप्रतिपादनम्, अवनयनम्, समन्त्रकं ग्रहग्रहणविधानादि-
कञ्चेति (ल० १-२४) ।

बहिष्पवमानस्तोत्रादि-विधानम्—

तत्राऽभिषवकाले ग्रहणकाले च स्कन्धानां सोमविन्दूनां तत्प्रत्यवायपरिहाराय विष्णो होमः, ततो बहिष्पवमानार्थमध्वर्युणा तृणादानविधानम्, तयोरन्यतरतृण-
निरसम्, स्तोत्राणामुपाकरणे मन्त्रान्तरप्रदर्शनञ्च । ततो बहिष्पवमानस्तोत्र
सम्पादनकारणोपदेशादि, तदगन्तरमध्वर्योः कर्तव्यमैपोपदेशश्च । ततो यूपस्य
परिष्ययणम्, पशुपाकरणम्, आलम्बस्य पशोः सवनत्रयव्यापित्वकथनम्,
प्राकृतपशुत्रयस्य देवतासम्बन्धविधानम्, ततः सवनीयपशुपुरोडाशहोमादि-
विधानञ्चेति (ख० १-२२) ।

सोमशेषमक्षणानन्तरमाविकर्तव्यत्वप्रतिपादनम्—

तत्र तावदध्वर्युः सवनीयपुरोडाशशकलमच्छावाकस्य पाणौ मक्षिपेदिति,
विधानम्, ततोऽच्छावाककर्तृक्यागानन्तरमृतुग्रहाणां यागविधानम्, ग्रहाणां
संज्ञाविशेषविधानादि, ऋतुग्रहपात्रनिरूपणम्, अध्वर्युपतिपस्यात्रोः पर्यायेण
निष्क्रमणप्रवेशादिकञ्च । तत ऐन्द्राग्नग्रहग्रहणम्, तत्प्रशंसनम्, पुनस्तस्य प्रका-
रान्तरेण ग्रहणम्, तत्प्रशंसनञ्च । ततो गृहीतस्म सोमस्य समन्त्रकं खरे साद-
नञ्चेति (ख० १-२७) ।

शस्त्रप्रतिगरः—

तत्र तच्छब्दनिर्घञम्, प्रतिगरावसरेऽध्वर्योः पर्याद्विधिनिर्घञम्, ततः
प्रतिगरस्य कालविधानम्, प्रसङ्गात्प्रातः सवनादीनां गायत्र्यादीनि छन्दांसि प्रदर्शनम्,
प्रतिगरप्रशंसनम्, तत्स्वरूपकथनञ्चेति (ख० १-१३) ।

माध्यन्दिनसवनीयसोमाभिषवविधिः—

ततोऽभिषवानन्तरं शुक्रादीनां पद्यानां ग्रहाणां विधानम्, उक्तयमरुत्वतीययोः
पौर्वापर्ये शास्त्रान्तरमतनिरासपूर्वकं स्वमतस्थापनम्, ततः शुक्रादीनां ग्रहाणां
ग्रहणादि, ग्रहाणां ग्रहणसादनमन्त्रकथनञ्च । ततः प्रकृतग्रहाणाश्रितपात्राभ्यां
ग्रहणविधानम्, माहेन्द्रग्रहग्रहणम्, उपाकरणादि-विधिञ्चेति (ख० १-१९) ।

दक्षिणादानादिविधिः—

तत्र दक्षिणाशब्दमिहोक्तिः, तत्त्वलक्षितप्रतिपादनम्, तत्त्वलक्षे भ्रातृक्-
सम्बन्धविधानम्, दाक्षिणहोमविधिश्च । यज्ञे हिरण्यादयश्चतस्रो दक्षिणा दातव्या
इति विधानम्, आग्नीध्रशालाया होमप्रतिपादनम्, शालापवेशविधिश्च । ततो
दक्षिणादानकाले आग्नीध्रस्य प्राथमिकत्वम्, दक्षिणादाननिरूपणम्, तदनन्तरं मह-
त्त्वतीयग्रहस्याऽनुवाक्यासम्प्रेषविधानादि, मन्थादिदानविधानञ्चेति (ख० १-३३) ।

आदित्यग्रहग्रहणविधिः—

तत्राऽनुवपदकारप्रदर्शनपूर्वकं द्विदेवस्ययागोपयुक्तपयोगविधानम्, ततो
ग्रहग्रहणात्प्राक्तर्जन्यमनुष्ठानविशेषविधानादि, ग्रहणानन्तरं पात्रमपगृह्य पुनरपि समन्त्रकं
ग्रहणम्, ततः सार्धैर्वादं दधिग्रहणविधानम्, दधिग्रहणादित्यग्रहणयोः प्रशंसनम्,
आदित्यग्रहस्योपायुसबन्धस्येन आठ्ठाऽऽलोहनविधानादि, निष्क्रमणम्, आग्रयण-
ग्रहग्रहणम्, प्रतिप्रस्थातृकर्तृकसंज्ञावसेचनादिकञ्चेति (ख० १-२४) ।

सावित्रग्रहग्रहणविधिः—

तत्रोपाश्वन्तर्यामपात्रयोरन्यतरेण सावित्रग्रहग्रहणम्, सावित्रयागे नानुवपदकार
इति विधानम्, पुतसृनः सकाशान्महावैश्वदेवग्रहग्रहणविध्यादि, ततो होतुर्महा-
वैश्वदेवशस्त्रसंज्ञनम्, द्विदेवत्यपात्राणां खरे निधानादिकञ्चेति (ख० १-१८) ।

सौम्यचरुप्रचारः—

तत्र तृतीयसवनप्रचारीपदेशः, आज्यस्योपस्तरणम्, धिष्येषु षट्पदसंज्ञाका-
नामुपरि आज्येन होमविधानादिकञ्च । ततः पात्नीवतग्रहग्रहणविधानम्,
प्रचरणीशेषेण पात्नीवतस्य मिश्रणम्, पात्नीवतयागः, पत्न्या अघेक्षणादि
कञ्चेति (ख० १-१८) ।

हारियोजनग्रहः—

ततो द्रोणकल्यो आग्रयणाद्वारियोजनग्रहग्रहणम्, तत्र घानाप्रक्षेपविधानम्,
अनुवाचनम्, घानासोभयागः, सदसि भक्षणार्थं द्रोणकल्यस्योऽऽहरणम्,

तत्र समन्त्रकं श्राणमश्वस्य भक्षणम्, चमसिना समन्त्रकं स्वस्वचमसस्पर्शविधानम्, मुश्रोपम्पशेनप्रिमानयेति (स० १-१५) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

गमिष्टयजुर्होमविधिः—

तत्र नत्रामनिष्कृतिः, तत्फलश्रुतिः, समिष्टयजुर्होमादिविधानञ्चेति (स० १-१७) ।

[अ० ४ ब्रा० ५]

अश्रुयः—

तत्र तन्नामनिर्वचनम्, कृष्णविषाणादीनां चात्वाले प्रासनम्, ततोऽव-
भृथप्रयोग — तत्र 'उरुद्विहीति' वाचनादि, नियनसामगानञ्च । ततोऽप्सुहोग
विधानादि, वारुणयागविधानम्, ततः स्विष्टकृत्वाग, पडाहुतिक वाऽवसुधकर्म
इति विधानम्, ऋषीपकुम्भस्य जले स्नावनविधानम्, उपस्थानम्, मज्ज
नञ्चेति (स० १-२३) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

उदयनीयेष्टिः—

प्रसन्नात्तत्र सायमथग प्रायणीयोदयनीययोर्नामनिर्वचनम्, ततोऽग्नि-
देवतारुपागविधानादि, भैत्रावरुणीवशानूयन्ध्यालम्भनम्, तत्फलश्रुतिश्च । ततः
उदयसानीयेष्टिपिथि — तत्र पञ्चकपालपुरोडाशनिर्वाप, वेपथ्व्यर्चा चतुर्द्विहीवा-
ग्यहोमविधानञ्चेति (स० १-१६) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

आनुषन्ध्ययागः—

तत्र वशामाह्वयम्, वषामचार, निष्कास्यमानवश्वमिमन्त्रणम्, वसावदान-
होगविधानादि, पनस्पतियाग, अन्नदानमकारोपदेसश्च । ततः उष्णीषवेष्टितस्य
वृक्षरवासाज्जादिकम्, 'मदीयः' इत्यग्नौरेतमूदनञ्चेति (स० १-१८) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

गोडशिशवः—

तथीदुग्धरेण चतुःसक्त्या पात्रेण ग्रहणविधानम्, उपाकरणविधानञ्चेति (स० १-१९) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

अतिग्राह्यग्रहग्रहणविधिः—

तन्नामनिरुक्तिः, ततोऽतिग्राह्यग्रहग्रहणम्, तेषां समन्वक्रमक्षणादिविधान-
ञ्चेति (ख० १-१४) ।

[अ० ५ ब्रा० ५]

अन्तर्यामादिग्रहपात्राणां विचारः—

तत्र तेषां फलकधनम्, ततो द्रोणकलशोऽन्ततो द्वात्रिंशोऽर्धग्रहग्रहणविधानादि-
कञ्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ५ ब्रा० ६]

ग्रहावेक्षणम्—

ततो ग्रहणक्रमेणाऽवकाशमन्त्रवाचनपूर्वक्रमवेक्षणम्, तत्र मथम तावत्
उपाशुसवनस्य, ततोऽन्तर्यामस्य, ऐन्द्रवायवस्य, मैत्रावरुणस्य, आश्विनस्य, शुक्रा-
मन्थिनयोः, व्याघ्रयणस्य, उक्थ्यस्य, ध्रुवम्येति । ततो द्रोणकलशस्यावेक्षणादिक-
ञ्चेति (ख० १-५) ।

[अ० ५ ब्रा० ७]

सोमप्रापश्चित्तानि—

तत्र तन्नामनिरुक्तिः, ततो वसुरुद्रादिस्त्वानां नामसंख्यानिरूपणम्,
ततो रसरूपसोमस्कन्दनप्रापश्चित्तम्, हविर्यज्ञे स्कन्दननिमित्तप्रापश्चित्तविधान-
ञ्चेति (ख० १-९) ।

[अ० ५ ब्रा० ८]

सहस्रदक्षिणे गर्गत्रिरात्रादौ दक्षिणाविभागः—

तत्र गोलक्षणनिरूपणम्, नीयमानमेनां साहस्रीं गा द्रोणकलशमवप्रापयति
इति विधानम्, ततो दश दशमेदेन दक्षिणादानादिविधानञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ५ ब्रा० ९]

ब्राह्मणेऽस्मिन् व्यूढद्वादशाहधर्मा प्रतिपादिता (ख० १-१३) ।

[अ० ५ ब्रा० १०]

सोमपहरणादिविधिः—

तत्र लोहितादिपुष्पाणामग्नियवोपदेशः, अरुणपुष्पाणामभावे सोमस्याशोरेवाऽग्नि-
पवादिविधानञ्चेति (ख० १-८) ।

अंशुग्रहः—

तस्य चतुःखण्डिनौदुश्चरेण पात्रेण ग्रहणम्, आवादानम्, अभिपवः, तत्र निषेधविधिविचारः, दक्षिणविधिविचारश्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

ब्राह्मणेऽस्मिन् अतिग्राह्यग्रहग्रहणस्यैव प्रतिपादनम् ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

पश्वयनस्तोमायने—

तत्राऽऽग्नेयादीनां पश्वालम्भनविधिविचारश्चेति (ख० १-३) ।

[अ० ६ ब्रा० ४]

महाघृतीयः—

तत्राऽऽकृत्याधिका, ततो महाघृतग्रहग्रहणादिकञ्चेति (ख० १-६) ।

[अ० ६ ब्रा० ५]

ग्रहस्तुतिः—

तत्र प्रथमं तावत् ग्रहस्य द्वाग्रूपत्वविधानम्, तदनुरूपत्वादिविधानञ्चेति (ख० १-५) ।

[अ० ६ ब्रा० ६]

सौमिकं प्रक्षत्तम्—

तत्राऽऽकृत्याधिकामुखेनोत्तरत उपचारो यज्ञ इति विधानम्, ततो प्रक्षजपविधिः, मैत्रावरुणजपविधिश्चेति (ख० १-८) ।

[अ० ६ ब्रा० ७]

मलत्वं सदोऽहविर्धानविधिशेषः—

तत्र विष्णोर्गोत्ररूपत्वोपपादनम्, मसन्नात्पुरुश्चरणशब्दनिरुक्तिः, सदोमण्डपस्य परिश्रयणम्, ततो हविर्धानस्य, ऋचां यजुषां च द्वाग्रूपत्वादि-कथनञ्चेति (ख० १-२१) ।

[अ० ६ ब्रा० ८]

सन्नायणम्—

तत्र प्राजापत्यपशोर्ययविधानम्, अग्निमन्यनम्, तत उद्गरणादि, सोमक्रयादिविधानम्, उदीचीनवंशशालाविधानम्, चीनवंशशालाविधानञ्चेति (ख० १-२०) ।

(२९)

[अ० ६ ब्रा० ९]

सत्रधर्माः—

ततो गार्हपत्ये आहुतिद्वयहोमविधानम्, सत्रफलश्रुतिः, सत्रोत्थानम्, पत्नीशालाया समन्त्रक होमविधानम्, उत्तरहविर्धाने सामगानम्, दक्षिण-हविर्धानेऽधोऽधः सर्पणादि, धिष्योषवेशनविधानम्, सार्पसत्रीऋक्षु स्तुवते इति विधानादि, अध्वर्यो प्रतिगरः, वाकोवाक्ये ब्रह्मोषवदनम्, औदुम्बरीशालायां वाग्यमनविधानादिकञ्च । ततोऽस्तमिते प्राञ्च उपनिष्क्रमणम्, वाग्निसर्जनम्, सुब्रह्मण्यामाह्वानञ्चेति (ख० १-३५) ।

चतुर्थं काण्डं समाप्तम् ।

पञ्चमं काण्डम्

[अ० १ ब्रा० १]

वाजपेयविधिप्रस्तावः—

तत्र ब्राह्मणस्याधिकारविधिसुखेत्तुं गृहस्पतिवृत्तान्तप्रदर्शनपूर्वकमिन्द्रवृत्तान्ताख्यानम्, वाजपेयस्य साम्राज्यफलप्रदर्शनम्, सावित्रहोमविध्यादिकञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० १ ब्रा० २]

वाजपेये ग्रहविशेषाणां विधानम्—

ततः प्राकृतसोमक्रमविध्यनुवादपूर्वक परिश्रुक्रमविधानम्, वसतीवरीणां हविर्धानमपादनमनूय परिश्रुत्पपादने विशेषविधानम्, ग्रहाणामन्यप्रदेशमापणनिषेधश्च । ततोमधुग्रहग्रहणम्, प्रसन्नात्सुराग्रहाणां मधुग्रहस्य च माध्यन्दिनसवनमध्ये-
विनियोगविधानञ्चेति (ख० १-१९) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

पशुतन्त्रप्रयोगविधिः—

तत्र तावद् वाजपेयस्याग्निष्टोमोक्त्यपोऽह्यतिरात्रसंस्थाउक्षणसद्भावेनाऽग्नि-
ष्टोमादिगतानां सवनीयपशूनां विशेषतो विधानम्, ततोऽग्निष्टोमादिपदाऽभिधानम्,

वशावपाहोमे उज्जेषपदवत्योर्थाज्यापुरोऽनुवाक्ययोर्विधानम्, प्राकृतानामानेयैश्चाग्न-
प्रभृतीनां वपाप्रचरणेन सह गारुतीवपाप्रचरणञ्च । ततो हविषामवदानप्रकारो-
पदेशादि, पथन्तराणाञ्चविधानम्, आश्रावणानन्तरं कर्तव्ये प्रैपेऽपि विशेष-
विधिश्चेति (स० १-१४) ।

[अ० १ ब्रा० ४]

माध्यन्दिनसवनीयप्रयोगविधिः—

तत्र यजमानमिपेकः, आशिषावनक्ष । ततो रथेऽश्वत्रयाणां योजनम्, चतुर-
श्वरथयुक्तस्याश्वर्यवे दानम्, ततो नीवारचरुविधिः—अश्वानां तदाप्रापणविज्यादिक-
ञ्चेति (स० १-१५) ।

[अ० १ ब्रा० ५]

आशिषावनप्रसंज्ञा—

ततो ब्रह्मणो रथचक्रे गानम्, रथादवरोहणम्, दन्तुभ्युपावहरणम्, सप्त-
दशोपुत्रव्याघकरणञ्च । रथे यजमानस्य समन्त्रकारोहणादि, ततः सुरामहाणां मधु-
ग्रहस्य च माध्यन्दिने सवने विनियोगप्रकारोपदेशः, प्रतिगृहीतसुरामहाणानैऋतिक-
व्यवहारप्रदर्शञ्चेति (स० १-२८) ।

[अ० २ ब्रा० १]

यजमानस्य यूपारोहणविधिः—

तत्र प्रथममाग्निहोमविधानम्, यूपचपालस्य गोधूमपिष्टमयत्वविधानम्,
पान्याश्वगडातकपरिषापनम्, यूपे मिश्रेणिस्थापनम्, यूपारोहणकाले जायामन्त्रणादि,
सहिरण्याजिनयोर्दम्पत्योर्यूपपदवतरणम्, तत आसन्त्यामुपवेशनादिकञ्चेति (स०
१-२५) ।

[अ० २ ब्रा० २]

नीवारचरुप्रचारविधिः—

तत्र वाजप्रसवीयहोमकालविधानम्, ततस्तद्वोषयोगः, आवेदनविधिः,
उज्जितिहोमादिविधिः, स्विष्टकृत्वागानुसन्धानादिकञ्चेति (स० १-२१) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

राज्ञो राजश्वपविधिः—

तत्र पवित्रेष्टिः, तदुत्तरदिने अनुमतीष्टिः, आगानैष्णवयागः, अग्नीषोमी-

ययागः, ऐन्द्राग्नयागः, तदुत्तरदिने दक्षिणादिविधानम्, चातुर्मास्ययागविधानञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० २ ब्रा० ४]

तत्र वैश्वदेवाख्यं प्रथमं पर्व, वरुणप्रधासाख्यं द्वितीयम्, साकमेधाख्यं तृतीयम्, शुनासीर्याख्यं चतुर्थं पर्व, तेषां विधानादिकञ्च । ततः पञ्चमातीयहोम-विधानादिकम्, इन्द्रतुरीययज्ञविधानम्, अपामार्गहोमविधानम्, उहमुक्तादानम्, लुबक्षेपणादि-विधानञ्चेति (ख० १-२०)

[अ० २ ब्रा० ५]

त्रिपंयुक्तेष्टिः—

तत्र वैष्णवादियागप्रयाणामितिकर्तव्यतात्त्वादिविधानम्, ततो द्विहविष्कयाग-विधिः— तत्र वैश्वानरयागः प्रथमः, वारुणयागो द्वितीयः, अनयोर्दक्षिणाविधान-ञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

रत्नहविरितिः—

तत्र रत्नहविःप्रयोगः— सेनानीगृहे प्रथमः, पुरोहितगृहे द्वितीयः, यज्ञमानगृहे तृतीयः, गहिण्या गृहे चतुर्थः, सूतस्य गृहे पञ्चमः, ग्रामणीगृहे षष्ठः, क्षत्रुगृहे सप्तमः, संप्रहीतुगृहे अष्टमः, भागदुषस्य गृहे नवमः, पुनर्यज्ञमानगृहे दशमः, सूतगृहे एकादश, परिवृत्तीगृहे द्वादश, षतदन्ते किञ्चित्कर्तव्यविधान-ञ्चेति (ख० १-१३) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

सौमारौद्रयागविधिः—

यागस्याऽस्याऽऽख्यायिकामुत्तेन स्तुतिः, तत्र चरुपाकविधानम्, मसहात् होमस्याऽस्य वासप्रयोगप्रदर्शनम्, ततश्चरोरनुष्ठानप्रकारोपदेशः, आज्यकरणादि-विधानञ्चेति (ख० १-८) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

अभिपेक्षनीयप्रयोगः—

तत्र देवसुवां हविषा विधानम्, सावित्रहविर्विधानम्, तत आग्नेयस्य, सौम्यस्य, ऐन्द्रस्य, रोद्रस्य, मैत्रस्य, वारुणस्येति । ततो देवस्वनामनिर्वचना-दिञ्चेति (ख० १-१५) ।

[अ० ३ ब्रा० ४]

यजमानाभिषेकार्थं सप्तदशानामपां सम्भरणविधानम्—

तत्र प्रथमं तावत् तत्पात्रनिरूपणम्, ततः सारस्वतीनामपां सम्भरणम्, तत् प्रागूर्मीणाम्, प्रत्यगूर्मीणाम्, प्रतिलोमस्थन्दमानानाम्, रुद्धप्रवाहणाम्, परिवर्हिनीनाम्, उच्छलन्तीनां समुद्राणाम्, आवर्चोदकानां सूर्यत्वचसाम्, आपतपथर्थाणाम्, सरस्थानाम्, कूप्यानाम्, नीहारात्मकानाम्, मधुरूपाणाम्, गोरुक्षणां, पयोरूपाणाम्, घृतोत्सिक्तानां, मरीचीनामपान्नेति (ख० १-२८) ।

[अ० ३ ब्रा० ५]

यजमानाभिषेकः—

तत्र तत्कालविधिः, अभिषेकपात्रनिरूपणादि, ततो यजमानस्य सार्वपाण्ड्वाधिसौष्णीवपरिधानम्, दीक्षितवसनस्य परित्यागविधिः, धनुर्वाणग्रहणदिकञ्चेति (ख० १-३७) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

केशरास्ये लौहायसप्रक्षेपविधिः—

तत्र केशयलोहायसदन्द्शुकानामन्तरालवर्चिस्त्रोपपादनम्, सुन्यस्तस्य प्राच्यादि दिग्गमणविध्यादि, ततोऽभिषेचनीयप्राणामग्रे आस्तृतस्य शार्दूलचर्मणोऽपरेऽन्ते निहितस्य सीतस्य प्राधानविधानम्, अधस्तादुपरिधाञ्च रुक्मनिधानादिकञ्च । ततः समन्तकचक्रद्वन्द्वहणम्, ऊर्ध्वबाहुत्वेनैव स्थितस्य यजमानस्याऽभिषेकविधानञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

अथाभिषेकरूपसरः—

तत्र संक्षेपे सिक्तस्य पालाशमभिषेकपात्रस्य रात्रपुत्राय प्रदानविधिः, तत्सर्तुको गार्हपत्येऽग्नी होमविधानम्, पालाशपात्रशेषस्याऽऽग्नीध्रांये होमश्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

रथोपाग्रहरणविधिः—

तत्र तावत्प्रथममाहवनीयम्योत्तरपदेऽग्रे शतानां तदधिकानां गश्तं स्थापनम्, ततो रथोपाग्रहरणम्, यजमानस्य रथारोहणम्, रथस्थापनम्, तद्दक्षिणतोऽग्रस्थापनम्, रथविमोचनीयहोमविध्यादिकम्, रथादवरोहणविधिश्च । ततो हस इति

मन्त्रस्य वैविध्यार्थपददर्शनम्, रथवाहनस्य दक्षिणेंद्रो द्युतमानयोरसज्जनम्, तत ओदुग्धया उपगूहनम्, पयस्यायां बाह्वोरवहरणञ्चेति (ख० १-२७) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

पयस्याप्रचारविधिः—

तत्र आसन्ध्यामधिवासास्तरणम्, सुन्वतस्तत्रोपवेशनम्, यजमानहस्ते पञ्चा-
क्षायापः, सुन्वत्पृष्ठे दण्डैराषातादि, द्यूतस्थाननिरूपणम्, अधिदेवने हिरण्यस्थापन-
पूर्वकहोमविनिश्चयः । ततोऽश्वनिवापः, गोपणनम्, दक्षिणादानम्, पयस्यायाः स्विष्ट-
कृदिडावि विधानञ्चेति (ख० १-२५) ।

[अ० ४ ब्रा० ५]

दशसंस्पृष्टविधिं विधानम्—

तत्र दशपेयविधानम्, द्वादशकमलिनीमर्कूपसिमोक्तः, द्वादशपेयस्य दीक्षा-
विधानम्, आग्नेयादिहविनिर्वापः, उपसत्रयार्थं हविस्त्रयकरणादिकम्, तत उपस-
द्यागः, द्वादशगर्भिणीनां गवां दानविधानम्, हिरण्यसकृन्नमप्राकाशद्वयादव-
र्पमवासोद्वयानहुदानविधानञ्चेति (ख० १-२३) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

पञ्चबिलचरुपागविधिः—

ततो हिरण्यादिदक्षिणादानम्, एतस्य हविःपञ्चकस्य फलान्तराय राजत्या-
द्विहिःप्रयोगविधानञ्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

द्वादशानां प्रमुग्धविषां विधानम्—

तत्र द्वादशप्रमुग्धवि.करणे मक्षत्रादेः दार्ढ्यत्वप्रतिपादनम्, पशुद्वय-
स्य विधानम्, ततोऽदितिदेवताकपशुबन्धविधानम्, तत्कर्मणो दक्षिणाविधा-
नञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ५ ब्रा० ३]

केशवपनीयातिस्त्रास्य वैशेषिका धर्माः—

तत्राऽग्निषेचनीययागानन्तरं केशवपनीयकरणे कारणविशेषप्रदर्शनम्, ततः
केशवपनीयकालप्रदर्शनादि, केशवापनकेशनिकर्षणयोः क्रमाश्रियेषविधाने, तत
उपानद्गोपमुच्यन्विधानादिकञ्चेति (ख० १-७) ।

सौत्रामणीयागविधिः—

तत्र पशुत्रयाणां देवतासम्बन्धविशिष्टविधानम्, इन्द्रियेभ्यः सोमद्रवणकाले नासिकादिलुतस्य सिंहायात्मनोत्पत्तिप्रदर्शनम्, ततोऽपानादितस्तद्रवणात्सुरोत्पत्तिः, निष्ठीवनत्रयात्सुरासन्धानां कुबलकर्मधुवदराणामुत्पत्तेराख्यायिका, सौत्रामणीशब्द-
तिरुक्तिश्च । ततः परिश्रुत्सन्धानविधिः, तत्पावनम्, तस्यां कुबलकर्मन्वादिपक्षे-
पेणसुरात्वापादानादि, तद्वनश्च । ततः परिश्रुच्छेषमासिच्य रुक्मवच्छिद्रकुम्भं शि-
क्ये कृत्वा दक्षिणस्थानेरुपरिधारयन् धावत्या धारया सोमवतां वर्हिपदामग्नि-
प्राधानाश्च पितृणामुपस्थानादिकम्, सौत्रामण्या दक्षिणादानविधिश्चेति (स०
१-३५) ।

वैधातवीटिप्रयोगः—

तत्र तद्विधानार्थारूपानम्, तत्कामनिर्वचनम्, तद्विनिर्गुणम्, तद्विनिर्गुण-
विधिः, तत्फलश्रुतिश्च । ततो वेदत्रयरूपस्याऽनया वैधातव्याऽभिचारपरिहाररूपा-
रूपानम्, प्रक्षणे त्रीणि शतमानानि, होत्रे तिस्रः सवस्ताः - पयस्विनीर्गाः,
अजर्वये त्रीणि वासांसि, अग्नीध्रे एकां गाश्चेति त्रयोदशदक्षिणाद्रव्याणां विधानं-
चेति (स० १-१९) ।

पथमं पाण्डं एनातम् ।

पष्टं काण्डम्

हिरण्यगर्भकलकसृष्टिर्वर्णनम्—

तत्र असदर्थनिरूपणादिकम्, मध्यमप्राणस्य इन्द्रशब्दवाच्यत्वम्, एकपुरुषे
सप्तपुरुषसंज्ञित्वानम्, चित्याग्नेः स्त्रिरसः प्रदर्शनम्, आहवनीयस्य शिरोरूप-
त्वञ्च । ततो विराडुत्पत्तिः, तत्तद्व्यवधौपयुक्तसृष्टेरान्वानम्, पृथिव्यायुपचिवर्ण-
नञ्चेति (स० १-१५) ।

पायन्तरिक्षादिमृष्टिः—

तत्र प्रजापतेर्वित्यामिरूपत्वम्, इष्टकाशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तादि-कथनम्,

पञ्चेष्टका विचारः, पश्चिष्टकावर्णनादि, मृत्तिकादीनामिष्टकासाधनत्वविचारश्चेति (ख० १-३६) ।

[अ० १ ब्रा० ३]

चयनीयोपयुक्तानामवादीनामष्टरूपतादिविधानम्—

ततः कुमारोत्पत्तिः, तस्याष्टनामानि, उक्त्याग्नेर्धाणविधानश्चेति (ख० १-२०) ।

[अ० २ ब्रा० १]

पुरुषाश्चगोव्यजानां पञ्चपशूनामालम्भनविधिः—

तत्र चतुर्विंशतिसामिधेयः, वैश्वानरः पुरोडासः, कामपदयुक्ता याज्यानु-
वाक्याश्च । ततोऽष्टम् कायचतुष्टयप्रासनम्, इष्टकानिर्माणकालप्रदर्शनम्,
पशुश्रीषोपधानादिकम्, पञ्चेष्टकाविधानम्, नवसामिधेनीमन्त्राणां एकार्थतामति-
पादनम्, आग्नीमन्त्राणां प्रदर्शनम्, कुणपमर्त्यदोषपरिहार्यं दिश्यन्शीषोपधान-
श्चेति (ख० १-३९) ।

[अ० २ ब्रा० २]

प्रजापतिदेवत्यपश्वनुष्ठाने सम्प्रदायप्रदर्शनम्—

तत्र तस्य पशोर्वर्णनिरूपणम्, ततः प्राजापत्यपशुपक्षप्रदर्शनम्, वायव्यपशु-
पक्षप्रदर्शनादिकथनम्, पश्वालम्भकालप्रतिपादनञ्च । ततोऽग्निधारणायोत्ताप्तम्भरण-
विधिः— तत्र दीक्षाकालविधानम्, पञ्चपश्वादीनां सम्पत्तिकथनम्, चयने यजमानकर्त-
व्यानां नियमानां विचारादि, दक्षिणादानविधानश्चेति (ख० १-४०) ।

[अ० २ ब्रा० ३]

उपधास्यमानानां चितीनामृषिदेवतासम्बन्धेनोत्पत्तिवर्णनम्—

ततः स्वयमातृणोष्टकानां स्थानप्रतिपादनम्, तत्र चितिशब्दार्थकथन-
श्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ३ ब्रा० १]

चयनमन्त्राणां विनियोगाविधानम्—

ततोऽयाद्याया इष्टकात्वम्, कायप्रासनप्रदेशादुत्ताप्यादेष्टकानिर्माणार्थं मृद
आनयनम्, अनद्धापुर्यस्य पुरुषप्रतिनिधित्वम्, रासमस्य गवाज्योश्च प्रति-
निधिवर्णनम्, तेषां मौञ्जीवन्धनम्, रथनायासिबृत्तत्वम्, आहवनीयस्य दक्षिणे-
ऽवस्थापनम्, अभवेर्वेण्योत्वादिविधिश्चेति (ख० १-४४) ।

[अ० ३ ब्रा० २]

पूर्वविहितानामश्वदि-पञ्चपशूनामभिमन्त्रणादिविधिः—

तत्र तावत् प्रथममश्वभिमन्त्रणम्, ततो रासमस्य, अश्वस्य, ततोऽभि-
मन्त्रणमन्त्रगतत्रित्वसंख्यायास्त्रिबुदस्यात्मना प्रशंसनम्, उक्रमणविधिश्चेति (ख०
१-१०) ।

[अ० ३ ब्रा० ३]

मृदाहरणाय ब्रह्माध्वर्युयजमानानामभिगमनविधिः—

ततः अनद्धापुरुषनिरीक्षणादि, अश्वपदे आहुतिद्वयविधानादि, ततः पिण्ड-
खननविधिविचारश्चेति (ख० १-२६) ।

[अ० ४ ब्रा० १]

मृत्खननविधिः—

तत्र मन्त्रद्वयविधानादि, कृष्णाग्निनास्तरणम्, तत्र पुष्करपर्णनिधानम्,
मृत्पिण्डसम्भरणम्, तदभिमर्शनम्, अभिमर्शनमन्त्रगतद्वित्वसंख्याया यजमाना-
निरूपेण प्रशंसनञ्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० ४ ब्रा० २]

मृत्पिण्डाभिमर्शनविधिः—

तत्र ग्रहणमन्त्रविधानम्, तेषां मन्त्राणां गायत्र्यादिच्छन्दस्वरूपेण प्रशंसनम्,
परिग्रहणे विनिवृत्तानां मन्त्राणां सम्बत्सराग्न्यात्मना प्रशंसनञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ४ ब्रा० ३]

उदकनिनयनविधिः—

तत्र समन्त्रकोदकनिनयनप्रयोगः, अनामिकाङ्गुल्याऽवटेपांस्तुसम्वापः, आस्ती-
र्णयोः कृष्णाग्निपुष्करपर्णयोः अन्तोद्ग्रहणविधानादिकञ्चेति (ख० १-१०) ।

[अ० ४ ब्रा० ४]

मृत्पिण्डसाहित्येन पञ्चभिमन्त्रणविधिः—

तत्राऽऽवादीनामभिमन्त्रणम्, तत्स्त्रयाणाम्पशूनामुपरि समन्त्रकं पिण्डधारण-
विध्यादिकञ्चेति (ख० १-२२) ।

[अ० ५ ब्रा० १]

मृत्पिण्डे पलाशपर्णकथितोदकसिञ्चनविधिः—

तत्रोदकसेचनम्, पलाशसेचनम्, ततः सग्मिअणादि, तत्र मन्त्रविधिनादि-
प्रतिपादनञ्चेति (ख० १-१२) ।

[अ० ५ ब्रा० २]

उत्साया अधस्तान्मृत्पिण्डदानविधिः—

ततः सगन्धक पिण्डपचनम्, विस्तारिताया निधिमृद् उपरि मृत्पिण्डप्रक्षेप-
मन्त्रविधानादि, निधेरुद्धिद्वयस्य च समीकरणम्, उत्साया उर्ध्वपरिमाणविध्यादिकम्,
वर्तिकरणविधि, रास्नाकरणम्, वर्तीनामन्ते स्तनोन्नयनविधि, उत्सानिधानम्,
उत्सासंख्याविचारादिकञ्चेति (ख० १-२२)

[अ० ४ ब्रा० ३]

अपाढेष्टकानिर्माणविधिः—

ततः उत्साया निर्माणम्, तिसृणा विश्वज्योतिषामिष्टकाना निर्माणादि, आपा-
ढादीना मन्त्रादितृदोस्तपश्चत्वम्, पादमात्रादिपरिमाणवत्वम्, आसामिष्टकाना-
मितरेष्टकवैलक्षण्यनिरूपणम्, अवशिष्टतृदो निनियोगारूपानम्, अद्वयशक्तद्विर्भू-
पनञ्चेति (ख० १-११) ।

[अ० ५ ब्रा० ४]

उत्सादिस्थापनार्थमनट्टसननविधिः—

तत्रोत्सादीनामवस्थापनम्, पचनम्, उपावहरणम्, गर्तादुद्धरणम्, पात्रे
स्थापनम्, पय आसेनञ्चेति (१-१७) ।

[अ० ६ ब्रा० १]

दीक्षणीयाप्रयोगः—

ततः औद्ग्रमणहोमविधिनिर्चनादि, मुञ्जतृणावस्तरणम्, शणकुलायास्तर-
णञ्चेति (ख० १-२४) ।

[अ० ६ ब्रा० २]

उत्साया आहवनीवेऽग्निश्रयणविधिः—

ततः प्रवृत्तनम्, समिदाधानम्, उत्सादीनामृत्पिण्डप्रक्षेपनञ्चेति (ख० १-१६) ।

[अ० ६ ब्रा० ३]

द्वितीयायाः समिधो वैकङ्कतत्त्वादिविधिः—

ततस्त्रयोदशसमिधमन्त्राणां विधिव्याख्याने, प्रादेशपरिमाणत्वविधानम्, तदा
धाने मन्त्राणां स्वाहाकारान्तताविधानञ्चेति (ख० १-१७) ।

[अ० ६ ब्रा० ४]

भस्मोद्घपनकालविधिः—

ततो व्रतपरिग्रहादि, उत्साग्नेदे प्रायश्चित्तविधानम्, उत्साग्न्यनुयमनेऽपि प्रायश्चित्त-

विधानम्, सुत्यादिने प्रायश्चित्तानुगतौ तत् प्रायश्चित्तादिकञ्चेति (स० १-१५) ।

[अ० ७ ब्रा० १]

रुक्मप्रतिमोक्तविधिः—

ततो रुक्मधारणप्रसंसा, तद्धारणप्रकारादिकम्, आसन्धामौदुम्बरीत्वविधाना-
दिकञ्च । ततः शिष्यविध्यादि, सखाशब्दनिर्मुक्तिः, सख्याग्नेरिण्ड्वाभ्यां परिग्रह-
विधानादिकञ्चेति (स० १-२८) ।

[अ० ७ ब्रा० २]

रुक्मप्रतिमुञ्चनप्रकाराद्युपदेशः, शिष्यपाशप्रतिमुञ्चनप्रकारादिश्च । ततः
इण्ड्वाभ्यामग्नेर्ग्रहणं तत् स्थापनञ्चेति (स० १-१६) ।

[अ० ७ ब्रा० ३]

विष्णुकर्मविधिः—

तत्राग्निरुर्ध्वमाहुनौदुम्ब्रभणविध्यादि, ततोऽग्नेरवरोहणप्रत्यवरोहणे, तत्र तत्र
विहितगन्त्राणां विध्यादिकञ्चेति (स० १-१६) ।

[अ० ७ ब्रा० ४]

पात्सप्रवर्णनविधिः—

तत्रोपस्थानमन्त्रत्रयविधानम्, विष्णुकर्मवात्सप्रयोर्ज्ञेगदुत्पादकतया प्रशंसनम्,
दीक्षाप्रथमदिवसे निष्णुकर्मवात्सप्रयोः समसनविध्यादि, ततः सम्बत्सरानुष्ठानफल-
कथनादिकम्, अन्तिमदिनकर्तव्यतानिरूपणञ्चेति (स० १-१५) ।

[अ० ८ ब्रा० १]

गार्हपत्य्ययनापोरुयाग्नेर्देवयजनदेशप्रापणविधानम्—

तत्र पुरावृत्तत्वास्यानम्, वनीवाहनम्, सफलकयनञ्च । ततोऽग्नेः प्रणयनम्,
शक्रतोपरि दह्याग्नेः स्थापनादि, समिदाधानविधानञ्चेति (स० १-१५) ।

[अ० ८ ब्रा० २]

मस्मोद्वपनशेषविधिः—

तत्र अप्सु प्रक्षेपमन्त्रविध्यादि, अदुम्य. पुनरीपास्मादानविध्यादिकम्, तत्
उपस्थानविधिः, द्विविधप्रायश्चित्तविध्यादिकञ्चेति (स० १-१२) ।

पठे काण्डं समाप्तम् ।

अथ शुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनशाखीयं

ॐ शतपथब्राह्मणम् ॐ

हविर्यज्ञं नाम प्रथमं काण्डम् ॥

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्यो विषयः—दर्शपौर्णमासः ।

॥ॐ॥ ब्रतमुपैष्यन् । अन्तरेणाऽऽहवनीयं च गार्हपत्यं च प्राङ् तिष्ठन्नपऽउपस्पृशति तद्यदपऽउपस्पृशत्यमेक्ष्यो वै पुरुषो यदनृतं वृद्धति तेन पूतिरन्तरतो मेक्ष्या वा ऽआपो मेक्ष्यो भूत्वा ब्रतमुपाऽयानीति पवित्रं वा ऽआपः पवित्रपूतो ब्रतमुपाऽयानीति तस्माद्वा ऽअपऽउपस्पृशति ॥१॥ सोऽग्निमेवाऽभीक्ष्माणो ब्रतमुपैति । 'अग्ने ब्रतपते ब्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं त्वमे राक्ष्यतामि'त्यग्निर्वै देवानां ब्रतपतिस्तस्मा ऽएवैतस्त्राऽऽह ब्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं त्वमे राक्ष्यतामिति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥२॥ अथ सऽस्थिस्थिते विसृजते । 'अग्ने ब्रतपते ब्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधी'त्यशकञ्चेत्यो यज्ञस्य सऽस्थिस्थितामगन्नराधि ह्यस्मै यो यज्ञस्य सऽस्थिस्थितामगन्नेतेन न्वेव भूयिष्ठा ऽइव ब्रतमुपयन्त्यनेन त्वेवोपेयात् ॥३॥ द्वयं वा ऽइदं न तृतीयमस्ति । सत्यं चैवाऽनृतं च सत्यमेव देवा ऽअनृतं मनुष्या 'ऽइदमहमनृतात्सत्यमुपैमी'ति तन्मनु

प्येवभ्यो देवानुपैति ॥४॥ स वै सत्यमेव वदेत् । एतद्ध वै देवा व्रतं चरन्ति यत्सत्यं तस्मात्ते यशो यशो ह भवति य एव विद्वान्सत्यं वदति ॥५॥ अथ सः स्थित्यते विस्तृजते । 'इदं महं स्य एवाऽस्मि सोऽस्मी'त्यमानुष ऽइव वा एतन्नवति यद्व्रतमुपैति न हि तदवकल्पते यद् व्रयादिदमहं सत्यादनुव्रतमुपैमीति तद् सुख पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमहं स्य एवाऽस्मि सोऽस्मीत्येव व्रतं विस्तृजेत ॥६॥ अथाऽतोऽश्नाऽनशनस्यैव । तद् दुःखाऽऽपाढः सावयसोऽनशनमेव व्रतं मेने मनो ह वै देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्ति त एनमेतद्व्रतमुपयन्तं विदुः प्रातर्ज्ञो यक्ष्यत ऽहुति तेऽस्य विश्वे देवा गृहानागच्छन्ति तेऽस्य गृहेषु पवसन्ति स ऽऽपवसत्यः ॥ ७ ॥ तन्वेवाऽनवकल्पम् । यो मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयादथ किमु यो देवेष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयात्तस्माद् नैवाऽश्नीयात् ॥८॥ तद् दुःखाच्च याज्ञवल्क्यः । यदि नाऽश्नाति पितृदेवस्यो भवति यद्यु ऽअश्नाति देवानस्यश्नातीति स यदेवाऽशितमनशितं तदश्नीयादिति यस्य वै हविर्ज्ञं गृह्णन्ति तदशितमनशितः स यदश्नाति तेनाऽपितृदेवस्यो भवति यद्यु तदश्नाति यस्य हविर्ज्ञं गृह्णन्ति तेनो देवान्नाऽस्यश्नाति ॥९॥ स वा ऽआरण्यमेवाऽश्नीयात् । या वा ऽआरण्या ऽओषधयो यद्वा वृक्ष्यं तद् दुःखं स्माऽऽह्नाऽपि वर्कुर्वाष्णो मापान्मे पचत न वा एतेपाथं हविर्गृह्णन्तीति तद् तथा न कुर्याद् व्रीहियवयोर्वी एतदुपजं यच्छमीधान्यं तद् व्रीहियवावेतेन भूयाथ्सौ करोति तस्मा-

दारण्यमेवाऽश्रीयत् ॥१०॥ स ऽआहवनीयागारे वैताऽ
रात्रिः शयीत । गार्हपत्यागारे वा देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽवर्त्तते
यो ब्रतमुपैति स यानेवोपाऽऽवर्त्तते तेपामेवैतन्मन्त्रे शेते ऽधः
शयीताऽधस्तादिव हि श्रेयस ऽउपचारः ॥११॥ स वै प्रातः-
रप ऽएष । प्रथमेन कर्मणाऽभिषद्यते ऽपः प्रणयति यज्ञो
वा ऽआपो यज्ञमेवेतत्प्रथमेन कर्मणाऽभिषद्यते ताः प्रणयति
यज्ञमेवैतद्वितनोति ॥१२॥ स प्रणयति । 'कस्वायुनक्ति स त्वा
युनक्ति कस्मै त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्ती' स्येताभिरनिरुक्ता
भिष्यद्वाहतिभिरनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तत् प्र-
जापतिमेवेतद्यज्ञं युनक्ति ॥१३॥ यद्वेवाऽपः प्रणयति । अग्निर्वा-
ऽइदः सर्वमाप्तं तत्प्रथमेनैवेतत्कर्मणा सर्वमाप्नोति ॥१४॥
यद्वेवाऽस्याऽत्र । होता वाऽद्धर्षुर्वा ब्रह्मा वाऽऽमीढो वा स्वयं
वा यजमानो नाऽब्ध्यापयति तदेवाऽस्यैतेन सर्वमाप्तं भवति
॥१५॥ यद्वेवाऽपः प्रणयति । देवान्वा वै यज्ञेन यजमानास्तान-
सुररक्षसानि ररक्षुर्न यक्ष्यन् ऽइति तद्यदुरक्षस्तस्माद्वक्षा-
धंसि ॥१६॥ ततो देवा ऽएतं ब्रज्जं ददृशुः । यदपो ब्रज्जो वा-
ऽआपो ब्रज्जो हि वा ऽआपस्तस्माद्येनैता युन्ति निम्भं कुर्वन्ति-
यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत् ऽएतं ब्रज्जमुदयच्छंस्तस्याऽभये-
ऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञमतन्वत तथो ऽएवैष ऽएतं ब्रज्जमुदयच्छति
तस्याऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञं तनुते तस्मादपः प्रणयति
॥१७॥ ता ऽउत्सिञ्च्योत्तरेण गार्हपत्यं सादयति । योपा वा-
ऽआपो वृषाऽग्निर्गृहा वै गार्हपत्यस्तदु गृहेष्वेवैतन्मिथुनं प्रज-

ननं क्रियते वृज्जं वा ऽएष ऽउचच्छति योऽपः प्रणयति यो
 वाऽअप्रतिष्ठितो वृज्जमुचच्छति नैनः शक्नोत्युच्यन्तुः सः
 हैनः शृणाति ॥ १८ ॥ स यद् गार्हपत्ये सादयति । गृहा वै
 गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रति-
 तिष्ठति तथो हैनमेव वृज्जो न हिनस्ति तस्माद् गार्हपत्ये
 सादयति ॥ १९ ॥ ता ऽउत्तरेणाऽऽहवनीयं प्रणयति । योपा वा-
 ऽआपो वृषाऽग्निर्मिथुनमेवतत्प्रजननं क्रियत एवमिव हि
 मिथुनं बलसमुत्तरतो हि स्त्री पुमांश्चसमुपशेते ॥ २० ॥ ता
 नाऽन्तरेण सञ्चरेयुः । नेन्मिथुनं चर्यमाणमन्तरेण सञ्चरा-
 निति ता नाऽतिहृत्य सादयेन्नो ऽअनासाः सादयेत्स यदति-
 हृत्य सादयेदस्ति वा ऽअग्नेश्चाऽपां च विवभ्रातृव्यमिव स
 यथेव ह तद्ग्रेष्मवति यत्राऽस्याऽप ऽउपस्पृशन्त्यग्नौ हाऽधि
 वभ्रातृव्यं वर्द्धयेद्यदतिहृत्य सादयेद्यु ऽअनासाः सादयेन्नो
 हाऽभिस्तं काममवभ्यापयेद्यस्मै कामाय प्रणीयन्ते तस्माद्
 सम्प्रत्येवोत्तरेणाऽऽहवनीयं प्रणयति ॥ २१ ॥ अथ तृणैः परि-
 स्तृणाति । द्रव्यं पात्राण्युदाहरति शूर्पं चाऽग्निहोत्रहवर्णी
 च स्पर्शं च कपालानि च शम्भ्यां च कृष्णाजिनं चोद्धत्तल-
 मुसले दृपदुपले तद्दुश दुशाक्षरा वै विराद्विराद्वै यज्ञस्तद्वि-
 राजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादत्यथ यद् द्रव्यं द्रव्यं वै द्वीर्यं यदा
 वै द्वौ सहरभेते ऽअथ तद्वीर्यं भवति द्रव्यं वै मिथुनं
 प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ २२ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ शुष्पं चाऽग्निहोत्रहवणीं चाऽऽदत्ते । 'कर्मणे वां द्वेपा-
य वा'मिति यज्ञो वै कर्म यज्ञाय हि तस्मादाह कर्मणे
वामिति द्वेपाय वामिति द्वेवेष्टीव हि यज्ञम् ॥ १ ॥ अथ वाचं
व्यच्छति । वाम्नै यज्ञोऽविश्रुव्यो यज्ञं तनवा ऽइत्यथ प्रतपति
'प्रैत्युष्टः रक्षः प्रत्युष्टा ऽआरातयो' निष्टसः रक्षो निष्ट-
सा ऽआरातय' ऽहुति वा ॥ २ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः ।
तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्विभयाश्चक्रुस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्ना-
ष्ट्वा रक्षाधंस्यतोऽपहन्ति ॥ ३ ॥ अथ प्रैति । 'उर्वन्तरिक्षमन्वे-
मी'त्यन्तरिक्षं वा ऽअनु रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं
यथाऽयं पुरुषोऽमूलऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति
तद् ब्रह्मणैवैतदन्तरिक्षमभयमनाष्ट्रं कुरुते ॥ ४ ॥ स वा ऽअनस-
ऽएव गृहीयात् । अनो ह वा ऽअग्रे पश्येव वा ऽइदं व्यच्छालः
स यदेवाऽग्रे तत्करवाणीति तस्मादुनस ऽएव गृहीयात्
॥ ५ ॥ भूमा वा ऽअनः । भूमा हि वा ऽअनस्तस्माद्यद्वा बहु
भवत्यनोवाह्यमभूदित्याहुस्तद् भूमानमेवैतदुपैति तस्मादुन-
स ऽएव गृहीयात् ॥ ६ ॥ यज्ञो वा ऽअनः । यज्ञो हि वा ऽअन-
स्तस्मादुनस ऽएव यजूधपि सन्ति न कौष्ठस्य न कुम्भ्यै
भस्त्रायै ह स्मर्पयो गृह्णन्ति तद्वृषीन्प्रति भस्त्रायै यजूधप्यासु-
स्तान्येतर्हि प्राकृतानि यज्ञाद्यज्ञं निर्म्मिमा ऽहुति तस्मादुन-
स ऽएव गृहीयात् ॥ ७ ॥ उतो पाण्यै गृह्णन्ति । अनन्तरा-
यमु तर्हि यजूधपि जपेत्स्फ्यमु तर्ह्यधस्तादुपोह्य गृहीयाद्यतो
युनजाम ततो विमुञ्चामेति यतो ह्येव युञ्जन्ति ततो

विमुञ्चन्ति ॥८॥ तस्य वा ऽएतस्याऽनसः । अग्निरेव धूरग्निर्हि
 वै धूरथ य ऽएनद् बहन्त्यग्निदग्धमिवैषां बृहं भवत्यथ
 यजघनेन कस्तम्भीं प्रऽउगं वेदिरेवाऽस्य सा नीड् ऽएव हवि-
 र्द्धानम् ॥९॥ स धुरमभि मृशति । 'धूरसि धूर्वः धूर्वन्तं धूर्व तं
 यो ऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम' ऽदृत्यग्निर्वा ऽएव धुर्यस्त-
 मेतदस्येप्यन्भवति हविर्गर्हीष्यस्तस्मा ऽएवैतास्त्रिहुते तथो
 हैतमेपोऽतियन्तमग्निर्दुष्यो न हिनस्ति ॥१०॥ तद्ध स्मैत-
 दारुणिगह । अर्द्धमासशो वा ऽअहर्द्धं सपत्नान्धूर्वामीत्येतद्ध
 स्म स तदव्याह ॥११॥ अथ जघनेन कस्तम्भीमीषामभि-
 मृशय जपति । 'देवानामसि बृहितमः सस्त्रितमं पृषितमं
 जुष्टतमं देवहुतमम्' । 'अंहृतमसि हविर्द्धानं दुःहस्व मा
 हा' रित्युन ऽएवैतदुपस्तौत्युपस्तुताद्रातमनसो हविर्गृह्णानीति
 'मा ते यज्ञपतिर्होषीदिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायै
 वैतदुहलामाशास्ते ॥ १२ ॥ अथाऽऽक्रमते । 'विष्णुंस्वा
 क्रमता' मिति यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य ऽइमां विक्रान्तिं
 विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्प-
 राऽयेदुमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैताम्बेवैष ऽएतस्मै
 विष्णुर्यज्ञो विक्रान्तिं विक्रमते ॥१३॥ अथ प्रेक्षते । 'उरु
 धाताये'ति प्राणो वै धातस्तद् ब्रह्मणैवैतत्प्राणाय धातायोरुगायं
 कुरुते ॥१४॥ अथाऽपास्यति । 'अपंहतः रक्ष' ऽदृति यद्यत्र
 किञ्चिदापन्नं भवति यद्यु नावभ्येव मृशेत्तन्नाष्ट्रा ऽएवैतद्रक्षा-
 स्यतोऽपहन्ति ॥१५॥ अथाऽभिषद्यते । 'यच्छन्तां पञ्चे'ति पञ्च

वा ऽइमा ऽअङ्गुलयः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतदुत्र दधाति
 ॥१६॥ अथ गृह्णाति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनो-
 र्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताब्ध्यामग्रये जुष्टं गृह्णामी'ति सविता वै
 देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत ऽएवैतद् गृह्णात्यश्विनोर्वाहु-
 ब्ध्यामित्यश्विनावद्धस्यु पूष्णो हस्ताब्ध्यामिति पूषा भागदु-
 घोऽशनं पाणिब्ध्यामुपनिधाता सत्यं देवा ऽअनृतं मनुष्यास्तत्-
 सत्येनैवैतद् गृह्णाति ॥१७॥ अथ देवताया ऽआदिशति । सर्वा
 ह वै देवता ऽअङ्कुर्युः हविर्ग्रहीष्यन्तमुपतिष्ठन्ते मम नाम
 ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति ताव्य ऽएवैतत्सह सती-
 ष्यो ऽसमदं करोति ॥१८॥ यद्वेव देवताया ऽआदिशति । याव-
 तीव्यो ह वै देवताव्यो हवींषि गृह्णन्त ऽऋणमु हव तास्तेन
 मन्नयन्ते यदस्मै तं कामः समर्ह्येयुर्यत्काम्या गृह्णाति
 तस्माद्वै देवताया ऽआदिशत्येवमेव यथापूर्वः हवींषि गृही-
 त्वा ॥१९॥ अथाऽभिमृशति । 'भृतोय त्वानारातय' ऽइति तद्यत्-
 ऽएव गृह्णाति तदेवैतत्पुनराप्याययति ॥२०॥ अथ प्राङ् प्रेक्षते ।
 'स्वरभिविद्येप'मिति परिवृतमिव वा ऽएतदुनो भवति तदस्यै
 तच्चक्षुः पाप्म गृहीतमिव भवति यज्ञो वै स्वरहर्देवाः सूर्य-
 स्तत्स्वरेवैतदुतोऽभिविपश्यति ॥२१॥ अथाऽवरोहति । 'दृष्टु-
 हन्तां दुर्याः पृथिव्या'मिति गृहा वै दुर्यास्ते हैत ऽईश्वरो
 गृहा यजमानस्य योऽस्यैपोऽङ्कुर्युर्ग्रजेन चरति तं प्रयन्तमनु
 प्रच्छ्योतोस्तस्येश्वरः कुलं विक्षोब्धोस्तानेवैतदस्यां पृथिव्यां
 दृष्टिहति तथा नाऽनुप्रच्छयवन्ते तथा न विक्षोभन्ते तस्मादाह

दृष्ट्वन्तां दुर्ग्याः पृथिव्यामित्यथ ष्वैत्युर्ध्वन्तरिक्षमन्वेमी'ति
 सोऽसावेव धन्धुः ॥२२॥ स यस्य गार्हपत्ये हवींषि श्रप-
 यन्ति । गार्हपत्ये तस्य पात्राणि सः सादयन्ति जघनेनो तर्हि
 गार्हपत्यः सादयेद्यस्याऽऽहवनीये हवींषि श्रपयन्त्याऽऽहव-
 नीये तस्य पात्राणि सः सादयन्ति जघनेनो तर्ह्यहवनीयः
 सादयेत्पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामी'ति मध्यं वै नाभि-
 र्मध्यमभयं तस्मादाह पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामी'त्यै-
 दित्याऽउपस्थः ऽइत्युपस्थऽइवैनदभार्पुणिति वा ऽआहुर्न्यत्
 सुगुप्तं गोपायन्ति तस्मादाहुऽदित्याऽउपस्थऽइ'त्यैमे
 हव्यः रक्षे'ति तदग्नये चैवैतद्धविः परिदुदाति गुत्या ऽअस्यै
 च पृथिव्यै तस्मादाहुऽमे हव्यः रक्षेति ॥ २३ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

पवित्रे करोति । 'पवित्रे स्थो वैष्णव्या'विति यज्ञो वै
 विष्णुर्न्यज्ञिये स्थऽइत्येवैतदाह ॥१॥ ते वै द्वे भवतः । अयं
 वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमेकऽइवैव पवते सोऽयं
 पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् च प्रत्यङ् च त्राविमौ प्राणोदानौ
 तदेतस्यैवाऽनुमात्रां तस्माद् द्वे भवतः ॥ २ ॥ अथोऽअपि
 त्रीणि स्युः । व्यानो हि तृतीयो द्वे द्वेव भवतस्ताव्यामेताः
 प्रोक्षणीरूप्य ताभिः प्रोक्षति तद्यदेताव्यामुत्पुनति ॥३॥
 वृत्रो ह वा ऽइदं सर्वं वृत्वा शिशये । यदिदमन्तरेण द्यावा-

(१-४) उ० सं० अ० १ क० ११ । (५) शु० सं० अ० १ क० १२ ।

(B) एतद्ब्राह्मणं विषया अन्यथाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० उ० १. १. २ ।

पृथिवी स यदिदहः सर्वं वृत्त्वा शिश्ये तस्माद्वृत्रो नाम ॥४॥
तमिन्द्रो जघान । स हतः पूतिः ऽसर्वत ऽएवाऽऽपोऽभि
प्रसुस्त्राव सर्वत ऽइव ह्ययः समुद्रस्तस्मादु हैका ऽआपो
वीभत्साञ्चकिरे ता ऽउपर्युपर्यति पुष्पुविरे त ऽइमे दर्भा-
स्ता हैता ऽअनापयिता ऽआपोऽस्ति वा ऽइतरासु सः सृष्ट-
मिव यदेना वृत्रः पूतिरभि प्राऽस्त्रवत्तदेवाऽऽसामेताब्भ्यां
पवित्राब्भ्यामपहन्त्यथ मेध्याभिरेवाऽद्भिः प्रोक्षति तस्मा-
द्वा ऽएताब्भ्यामुत्पुनाति ॥ ५ ॥ स ऽउत्पुनाति । 'सवि-
तुर्बः प्रसव ऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मि-
भि'रिति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत-
ऽएवैतदुत्पुनात्यच्छिद्रेण पवित्रेणेति यो वा ऽअयं पवत-
ऽएवोऽच्छिद्रं पवित्रमेतेनैतदाह सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वा-
ऽउत्पवितारो यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मि-
भिरिति ॥ ६ ॥ ताः सव्ये पाणौ कृत्वा । दक्षिणेनोदिङ्ग-
यत्युपस्तौत्येवैना ऽएतद्वमहयत्येव देवीरापो ऽअग्रेगुवो ऽअग्रे-
पुव' ऽइति देव्यो ह्यापस्तस्मादाह देवीराप ऽइत्यग्रेगुव ऽइति
ता यत्समुद्रं गच्छन्ति तेनाऽग्रेगुवोऽग्रेपुव ऽइति ता यत्प्रथ-
माः सोमस्य राक्षो भक्षयन्ति तेनाऽग्रेपुवो'ग्रं ऽइममद्य
यज्ञं नयताऽग्रे यज्ञपतिः सुधातुं व्यज्ञपतिं देवयुव'मिति
साधु यज्ञः साधु यजमानमित्येवैतदाह ॥७॥ 'युष्मा ऽइन्द्रो-
ऽवृणीत वृत्रतूर्य' ऽइति । एता ऽउ हीन्द्रोऽवृणीत वृत्रेण
स्पृष्टमान ऽएताभिर्हैनमहस्तस्मादाह युष्मा ऽइन्द्रोऽवृणीत

वृत्रतुष्यं ऽहुति ॥८॥ 'यूयमिन्द्रमवृणीद्धं वृत्रतुष्यं' ऽहुति ।
एता ऽउ हीन्द्रमवृणत वृत्रेण स्पृद्धमानमेताभिर्हैनमहस्त-
स्मादाह यूयमिन्द्रमवृणीद्धं वृत्रतुष्यं ऽहुति ॥९॥ प्रोक्षिता
स्येति । तदेताभ्यो निहुतेऽथ हविः प्रोक्षत्येको वै प्रोक्ष-
णस्य वन्धुर्मैद्वयमेवैतत्करोति ॥ १० ॥ स प्रोक्षति । 'अग्नये
त्वा जुष्टं प्रोक्षामी'ति तद्यस्यै देवतायै हविर्वभवति तस्यै मेध्यं
करोत्येवमेव यथा पूर्वः हवींश्चपि प्रोक्ष्य ॥११॥ अथ यज्ञपात्रा-
णि प्रोक्षति । द्वैव्याय कर्मणे शुन्धद्धं देवयज्याया' ऽहुति
द्वैव्याय हि कर्मणे शुन्धति देवयज्यायै 'यद्वोऽशुद्धाः पराज-
ग्नुरिदं वस्तच्छुन्धामी'ति तद्यदेवैपामत्राऽशुद्धस्तक्षा वाऽन्यो
वाऽमेक्यः कश्चित्पराहुन्ति तदेवैपामेतदग्निर्मैध्यं करोति
तस्मादाह यद्वोऽशुद्धाः पराजग्नुरिदं वस्तच्छुन्धामीति ॥१२॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥ (C)

अथ कृष्णाजिनमादत्ते । यज्ञस्यैव सर्वस्याय यज्ञो ह
देवेभ्योऽपचक्राम स कृष्णो भूत्वा चचार तस्य देवाऽअनु-
विद्य स्वचमेवाऽवच्छायाऽऽजहुः ॥१॥ तस्य यानि शुक्लानि
च कृष्णानि च लोमानि । तादृयृचां च साम्नां च रूपं
यानि शुक्लानि तानि साम्नाथं रूपं यानि कृष्णानि तादृयृचां
यदि वेतस्था यान्येव कृष्णानि तानि साम्नाथं रूपं यानि
शुक्लानि तादृयृचां यान्येव वज्रूणीव हरीणि तानि यजुपाथं
रूपम् ॥ २ ॥ सैषा त्रयी विद्या यज्ञः । तस्या ऽष्टतच्छिल्पमेप

(१-४) सु. सं. अ. १ अ. १३।

(C) एतद्व्याख्यानं विद्या शान्त्याऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० घ० २. १. ३ ।

वृर्णस्तद्यत्कृष्णाजिनं भवति यज्ञस्यैव सर्वत्वाय तस्मात्कृष्णा-
जिनमधिदीक्षन्ते यज्ञस्यैव सर्वत्वाय तस्मादद्वयवहननम-
धिपेपणं भवत्यस्कन्नं हविरसदिति तद्यदेवाऽत्र तण्डुलो वा
पिष्टं वा स्कन्दात्तद्यज्ञे यज्ञः प्रतितिष्ठदिति तस्मादद्वयव-
हननमधिपेपणं भवति ॥३॥ अथ कृष्णाजिनमादत्ते । 'शर्मा-
ऽसी'ति चर्म वा एतत्कृष्णस्य तदस्य तन्मानुषः शर्म
देवत्रा तस्मादाह शर्माऽसीति तद्वधूनां 'त्यवधूतः रक्षोऽव-
धूताऽअरातय' इति तस्माद्वा एवैतद्रक्षात्थस्यतोऽपहन्य-
तिनत्येष प्राणायवधूनाति यद्वस्यामेद्वयमभूत्तद्वयस्यै तदव-
धूनाति ॥ ४ ॥ [अर्थप्रपाठकः ॥६१॥] तत्प्रतीचीनधीवमुपस्तृ-
णाति । 'अदित्यास्त्वगसि प्रति त्वादितिर्बेत्ति'तीयं वै पृथि-
व्यदितिस्तस्याऽस्यै त्वग्यदिद्रुमस्यामधि किञ्च तस्मादा-
हाऽदित्यास्त्वगसीति प्रति त्वाऽदितिर्बेत्ति प्रति हि स्वः स-
क्षानीते तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च ब्रूयति नेदन्न्योऽन्न्यः
हिनसात इत्यभिनिहितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥५॥
अथ दक्षिणेनोलूखलमाहरति । नेदिह पुरा नाप्ता रक्षात्थ-
स्याविशानिति ब्राह्मणो हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनि-
हितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥ ६ ॥ अथोलूखलं निद-
धाति । 'अदिरसि वानस्पत्यो ग्रावाऽसि पृथुवुध्न' इति वा
तद्यथैवाऽदः सौमः राजानं ग्रावभिरभिपुण्वन्त्येवमेवैतदुलूख-
लमुसलाब्ध्यां दृपदुपलाब्ध्यां हविर्यज्ञमभिपुणोत्यद्रयऽ-
इति वै तेपामेकं नाम तस्मादाहाऽदिरसीति वानस्पत्य इति

वानस्पत्यो ह्येव ग्रावाऽसि पृथुवुध्नऽइति ग्रावा ह्येव पृथुवुध्नो
 ह्येव 'प्रति त्वांऽदित्यास्ववेत्ति'ति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजि-
 नाय च वदति नेदन्न्योऽन्यः हिनसात् इति ॥७॥ अथ हवि-
 रावपति । 'अग्नेस्तनूरसि वाचो विसर्जन'मिति यज्ञो हि तेना-
 ऽग्नेस्तनूर्वाचो विसर्जनमिति यां वा ऽअमूऽ हविर्ग्रहीप्य-
 न्वाचं स्यच्छत्यत्र वै तां विसृजते तद्यदेतामत्र वाचं विसृजत-
 ऽएव हि यज्ञऽउलूखले प्रत्युष्टादेव हि प्रासारि तस्मादाह
 वाचो विसर्जनमिति ॥ ८ ॥ स यदिदं पुरा मानुषीं वाचं
 व्याहरेत् । तत्रो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै
 विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो ह्येषा प्रायश्चित्तिर्देववीतये
 त्वा गृह्णामी'ति देवानवदित्यु हि हविर्गृह्यते ॥ ९ ॥ अथ
 मुसलमादत्ते । 'वृहद्ग्रावाऽसि वानस्पत्य' इति वृहद्ग्रावा
 ह्येव वानस्पत्यो ह्येव तदवदधाति 'सऽइदं देवेभ्यो हविः
 शमीष्व सुशमि शमीष्वे'ति सऽइदं देवेभ्यो हविः सऽऽसकुरु
 साधु सऽऽसकृतः सऽऽकृषित्येवैतदाह ॥१०॥ अथ हविष्कृत-
 मुद्रादयति । 'हविष्कृदेहि हविष्कृदेही'ति वाग्वै हविष्कृद्वा-
 चमेवैतद्विसृजते वागु वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरुपह्वयते ॥११॥
 तानि वा ऽएतानि । चत्वारि वाच ऽएहीति ब्राह्मणस्याऽऽग-
 ह्याव्रेति वैश्यस्य च राजन्न्यबन्धोश्चाऽऽधावेति शूद्रस्य स
 यदेव ब्राह्मणस्य तदाहैतद्धि यज्ञियतममेतद् ह वै वाचः शान्त-
 तमं यदेहीति तस्मादेहीत्येव ब्रूयात् ॥१२॥ तद्ध स्मैतत्पुरा ।

जायैव हविष्कृदुपोत्तिष्ठति तदिदमप्येतर्हि य ऽएव कश्चो-
पोत्तिष्ठति स यत्रैव हविष्कृतमुद्रादयति तदेको ह्यदुपले
समाहन्ति तद्यदेतामत्र द्वाचं प्रत्युद्वादयन्ति ॥१३॥ मनोर्ह वा
ऽऋषभ ऽआस । तस्मिन्नसुरग्री सपत्नग्री द्वाक्प्रविष्टा स
तस्य ह स्म श्वसथाद्रवथादसुररक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति
ते हाऽसुराः समूदिरेपापं वत नोऽयमृषभः सचते कथं न्विभं
दब्धनुयामेति किलाताकुली ऽइति हाऽसुरब्रह्मावासतुः ॥१४॥
तौ होचतुः । श्रद्धादेवो वै मनुरावं नु वेदावेति । तौ हाऽऽग-
त्योचतुर्मनो याजयाव त्वेति केनेत्यनेनर्पभेणेति तथेति
तस्याऽऽलब्धस्य सा वागपचक्राम ॥१५॥ सा मनोरेव जायां
मनावीं प्रविवेश । तस्यै ह स्म यत्र वृदन्त्यै शृण्वन्ति ततो
ह स्मैवाऽसुररक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति ते हाऽसुराः समू-
दिर ऽइतो वै नः पापीयः सचते भूयो हि मानुषी बाम्ब-
दतीति किलाताकुली हैवोचतुः श्रद्धादेवो वै मनुरावं न्वेव
वेदावेति तौ हागृत्योचतुर्मनो याजयाव त्वेति केनेत्यनयैव
जाययेति तथेति तस्या ऽऽलब्धायै सा वागपचक्राम ॥१६॥
सा यज्ञमेव यज्ञपात्राणि प्रविवेश । ततो हैनां न शेकतुर्निर्ह-
न्तुः सैपाऽसुरग्री 'सपत्नग्री' वागुद्वदति स यस्य हैवं विदु-
ष ऽएतामत्र द्वाचं प्रत्युद्वादयन्ति पापीयाः सो हैवाऽस्य सपत्ना
भवन्ति ॥ १७ ॥ स समाहन्ति । 'कुक्कुटोऽसि मधुजिह्व'
ऽइति मधुजिह्वो वै स देवेभ्य ऽआसीद्विपजिह्वोऽसुरेभ्यः स
यो देवेभ्य ऽआसीद स न ऽएधीत्येवैतदाहे 'पैमूर्जमा वद

स्वया वयः सङ्घातः सङ्घातं जेप्मे'ति न्नाऽत्र तिरोहितमिवा-
 ऽस्ति ॥ १८ ॥ अथ शुर्षमादत्ते । 'वर्षवृद्धमसी'ति वर्षवृद्धः
 ह्येतद्यदि नदानां यदि वेणूनां यदीषीकाणां वर्षसु ह्येवैता
 वर्द्धयति ॥ १९ ॥ अथ हविर्निर्वपति । 'प्रति त्वाँ वर्षवृद्धं वेत्ति'ति
 वर्षवृद्धा ऽउ ह्येवैते यदि व्रीहयो यदि यवा वर्षसु ह्येवैता-
 ः वर्द्धयति तत्संज्ञामेवैतच्छूर्पाय च वदति नेदुन्योऽन्यः
 हिनसात ऽहुति ॥ २० ॥ अथ निष्पुनाति । 'परापूर्तः रक्षः परा-
 पूता ऽअरातय' ऽइत्यथ तुपान्प्रहन्त्य'पहतः रक्ष' ऽहुति
 तन्नाष्ट्रा ऽएवैतद्रक्षाऽस्यतोऽपहन्ति ॥ २१ ॥ अथाऽपविनक्ति ।
 'वायुर्वा विविनक्ति'त्ययं वै वायुर्योऽयं पवत ऽएष वा ऽइदं
 सर्वं विविनक्ति यदिदं किञ्च विविच्यते तदेनानेप ऽएवैत-
 द्विविनक्ति स यदैत ऽएतत्प्राप्नुवन्ति यत्रैनानद्वयपविनक्ति
 ॥ २२ ॥ अथाऽनुमन्त्रयते । 'देवो वै सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्तच्छिद्रेण पाणिना' सुष्यतिगृहीता ऽअसन्नित्यथ
 त्रिं फलीकरोति त्रिवृद्धिं यज्ञः ॥ २३ ॥ तद्वैके । देवेभ्यः
 शुन्धध्वं देवेभ्यः शुन्धद्धमिति फलीकुर्वन्ति तदु तथा न
 कुर्यादादिष्टं वा ऽएतदेवतायै हविर्भवत्यथैतद्वैश्वदेवं करोति
 यदाह देवेभ्यः शुन्धद्धमिति तत्समदं करोति तस्मादु
 तूष्णीमेव फलीकुर्यात् ॥ २४ ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(१-६) सु० सं० अ० १ अ० १६ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्य विषया अन्यत्राऽनुपलभ्यन्ते यथा-का० श० २ १. ३; उ० सं०
 ३. २. ५. ६. ।

स वै कपालान्येवाऽन्यतर उपदधाति । दृषदुपलेऽअन्य-
तरस्तद्वा ऽएतदुभयः सह क्रियते तद्यदेतदुभयः सह क्रियते
॥१॥ शिरो ह वाऽ एतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः । स यान्येवेमानि
शीर्ष्णः कपालान्येतान्येवाऽस्य कपालानि मस्तिष्क ऽएव पि-
ष्टानि तद्वा ऽएतदेकमङ्गमेकः सह करवाव समानं करवावेति
तस्माद्वा ऽएतदुभयः सह क्रियते ॥२॥ स यः कपालान्युप-
दधाति । स ऽउपवेपमादत्ते 'धृष्टिरसी'ति स यदेनेनाऽग्निं
धृष्टिर्ववोपचरति तेन धृष्टिरथ यदेनेन यज्ञ ऽउपालभत ऽउपेव
वा ऽएनेनैतद्वेवेष्टि तस्मादुपवेपो नाम ॥३॥ तेन प्राचोऽ-
ङ्गारानुदूहति । 'अपाप्ते ऽअग्निमामादं जहि निष्कळ्यादः
सेधे'त्ययं वा ऽआमाद्येनेदं मनुष्याः पक्त्वाऽश्नन्त्यथ येन पुरुषं
दुहन्ति स क्रळ्यादेतावेवैतदुभावतोऽपहन्ति ॥ ४ ॥ अथा-
ऽङ्गारमास्कौति । 'आ देवयज्ञं बहेति' यो देवयाद् तस्मिन्ह-
वीधुपि श्रपयाम तस्मिन् यज्ञं तनवामहा ऽहुति तस्माद्वा-
ऽआस्कौति ॥ ५ ॥ तं मध्यमेन कपालेनाऽवभ्युपदधाति ।
देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेवभ्य ऽआसङ्गाद्विभ-
याश्च कुर्त्रेन्नोऽधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाथं स्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्ष-
सामपहन्ता तस्मादेवमुपदधाति तद्यदेय ऽएव भवति नाऽन्य-
ऽएप हि यजुष्कृतो मेद्ध्यस्तस्मान्मध्यमेन कपालेनाऽवभ्युप-
दधाति ॥ ६ ॥ स ऽउपदधाति । 'ध्रुवमसि पृथिवीं दृढहे'ति
पृथिव्या ऽएव रूपेणैतदेव दृढहस्येतेनैव द्विपन्तं भ्रातृ-

व्यमववाधते 'ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्न्युपदधामि
 वभ्रातृव्यस्य वधाये'ति बह्वी वै यजुःष्वाशीस्तद् ब्रह्म च क्षत्रं
 चाऽऽशास्त ऽउमे वीर्यं सजातवनीति भूमा वै सजातास्त-
 ऋमानमाशास्त ऽउपदधामि वभ्रातृव्यस्य वधायेति यदि
 नाऽभिचरेद्यद्यु ऽअभिचरेदमुष्य वधायेति ब्रूयादभिनिहित-
 मेव सव्यस्य पाणे रङ्गुल्या भवति ॥ ७ ॥ अथाऽङ्गारमा-
 स्कौति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षांस्याविशानिति ब्राह्मणो
 हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहितमेव सव्यस्य पाणे-
 रङ्गुल्या भवति ॥ ८ ॥ अथाऽङ्गारमद्व्यूहति । 'अमे ब्रह्म
 गृभ्णीष्वे'ति नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षांस्याविशानित्यग्निर्हि
 रक्षसामपहन्ता तस्माद्वेवमद्व्यूहति ॥ ९ ॥ अथ यत्पद्म-
 चातुपदधाति । 'धरुणमस्यन्तरिक्षं दृढहे'त्यन्तरिक्षस्यैव रूपे-
 णैतदेव दृढहस्येतेनैव द्विपन्तं भ्रातृव्यमववाधते 'ब्रह्मवनि
 त्वा क्षत्रवनि सजातवन्न्युपदधामि वभ्रातृव्यस्य वधाये'ति
 ॥ १० ॥ अथ यत्पुरस्तात्तुपदधाति । 'धर्मैसि
 दिवं दृढहे'ति दिवं ऽएव रूपेणैतदेव दृढहस्येतेनैव
 द्विपन्तं भ्रातृव्यमववाधते 'ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि स-
 जातवन्न्युपदधामि वभ्रातृव्यस्य वधाये'ति ॥ ११ ॥ अथ
 यदक्षिणस्तुपदधाति । 'द्विश्वावभ्यस्त्वाऽऽशावभ्य ऽउपदधा-
 मी'ति स यदिमाँल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वा
 तेनैवैतद् द्विपन्तं भ्रातृव्यमववाधतेऽनद्धा वै तद्यदिमाँल्लो-
 कानति चतुर्थमस्ति वा न वाऽनद्धो तद्यद्विश्वा ऽआशास्त-

स्मादाह विश्वाभ्यस्त्राऽऽशाभ्यऽउपदधामीति तूर्णीं वै वेत-
राणि कपालान्युपदधाति 'चित्तस्थोर्द्धचित्त' ऽहुति वा ॥१२॥
अथाऽङ्गारैरभ्यूहति । 'भृगूणांमङ्गिरसां तपसा तप्यद्भूमित्ये-
तद्वै तेजिष्ठं तेजो यद्भृग्वङ्गिरसाथ सुतप्तान्यसन्निति तस्मा-
देवमभ्यूहति ॥ १३ ॥ अथ यो दृपदुपले ऽउपदधाति । स
कृष्णाजिनमादत्ते 'शम्भर्मासी'ति तद्वधूनां 'त्यर्वधूतः रक्षोऽ-
वधूता ऽअरातयः, ऽहुति सोऽसावेव वन्धुस्तत्प्रीतीचीनग्रीव
मुपस्तृणा 'त्यदित्यास्त्वगसि ऽप्रति त्वादितिर्वेत्ति'ति सोऽसा-
वेव वन्धुः ॥ १४ ॥ अथ दृपदमुपदधाति । 'धिपृणाऽसि
पर्वती ऽप्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्ति'ति धिपृणा हि पर्वती हि
ऽप्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्ति'ति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च
वदति नेदुन्योऽन्यद् हि न सात ऽहुतीयमेवैषा पृथिवी रूपेण
॥ १५ ॥ अथ शम्भ्यामुदीचीनामामुपदधाति । 'दिवं स्कम्भ-
नीरसी'त्यन्तरिक्षमेव रूपेणाऽन्तरिक्षेण हीमे व्यावापृथिवी
विष्टब्धे तस्मादाह दिव स्कम्भनीरसीति ॥१६॥ अथोप-
लामुपदधाति । 'धिपृणाऽसि पार्वतेयी ऽप्रति त्वा पर्वती
वेत्ति'ति कुनीयसी होषा दुहितेव भवति तस्मादाह पार्वते-
यीति ऽप्रति त्वा पर्वती वेत्ति'ति ऽप्रति हि स्वः सज्जानीते
तत्संज्ञामेवैतद् दृपदुपलाम्यां वदति नेदुन्योऽन्यद् हि न सा-
त ऽहुति यौरेवैषा रूपेण हनू ऽएव दृपदुपले जिहैव शम्भ्या

(१) १ पु स अ १४ १८ । (२) १ पु स अ १४ १८ । (३) १ पु स अ १
४ १९ । (४) १ पु स अ १ १८ १९ । (५) १ पु स अ १ ४ १९ । (६) १ पु
स अ १ ४ १९ । (७) १ पु स अ १ ४ १९ । (८) १ पु स अ १ ४ १९ ।

तस्माच्छ्रम्यया समाहन्ति जिह्वया हि वृद्धति ॥ १७ ॥
 अथ हविरधिपति धान्न्यमसि धिनुहि देवानि'ति
 धान्न्यः हि देवान्धिनवदित्यु हि हविर्गृह्यते ॥ १८ ॥ अथ
 पिनिष्टि । 'प्राणाय त्वोदानाय त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु
 प्रसितिमायुषे धामि'ति प्रोहति 'देवो' वः सविता
 हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्त्रच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे
 त्वे'ति ॥ १९ ॥ तद्यदेवं पिनिष्टि । जीवं वै देवानां
 हविरमृतममृतानामथैतदुल्लसलमुसलाभ्यां वृषदुपलाभ्या-
 ः हविर्यजं घ्नन्ति ॥ २० ॥ स यदाह । प्राणाय त्वोदानाय
 त्वेति तत्प्राणोदानौ दधाति व्यानाय त्वेति तद्व्यानं दधाति
 दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति तदायुर्दधाति देवो वः
 सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्त्रच्छिद्रेण पाणिना सुप्र-
 ति गृहीतान्यस्तन्निति चक्षुषे त्वेति तच्चक्षुर्दधात्येतानि वै
 जीवतो भवत्येवमु हैतजीवमेव देवानां हविर्भवत्य-
 मृतममृतानां तस्मादेवं पिनिष्टि पिदपुन्ति पिप्राण्यभीन्धते
 कपालानि ॥ २१ ॥ अथैकऽ आज्यं निर्वपति । यद्वा-
 ऽऽदिष्टं देवतायै हविर्गृह्यते यावद्देवत्यं तद्भवति तद्वितरेण
 यजुषा गृह्णाति न वाऽ एतत्कुस्यै च न देवतायै हविर्गृह्णन्ना-
 दिशति यदाज्यं तस्मादुनिरुक्तेन यजुषा गृह्णाति 'महीनां
 पयोऽसी'ति मह्य ऽहुति ह वा ऽएतासामेकं नाम यद्वा
 तासां वा ऽएतत्पयो भवति तस्मादाह महीनां पयोऽसीत्येव

मु हास्यैतत्सल्लु यजुषैव गृहीतं भवति तस्माद्देवाऽऽह महीनां
पयोऽसीति ॥ २२ ॥

द्वितीयाऽध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पवित्रयति संबपति । पात्र्यां पवित्रे ऽवधाय 'देवस्य
त्वा सवितुः प्रसेवऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां
संबपामी'ति सोऽसावेवैतस्य यजुषो बन्धुः ॥ १ ॥ अथा-
न्तर्बन्धुपविशति । अथैक ऽउपसृजनीभिरिति ता ऽआनयति
ताः पवित्राभ्यां प्रतियुहति 'समोप ऽओषधीभि'रिति
सः हेतदापऽ ओषधिभिरतामिः पिपाभिः सङ्गच्छन्ते
'समोपधयो रसेने'ति सः हेतदोषधयो रसेनेताः पिपाऽ
अग्निः सङ्गच्छन्त ऽआपो हेतासां रसः 'सः रेवतीर्ज-
गतीभिः पृच्छ्यन्तामि'ति रेवत्यऽ आपो जगत्यऽ ओषध-
यस्ताऽ ऽउ हेतदुभयः सम्पृच्छ्यन्ते 'सं मधुमेतीर्म्मधुमतीभिः
पृच्छ्यन्तामि'ति सः रसवत्यो रसवतीभिः पृच्छ्यन्तामित्ये-
वैतदाह ॥ २ ॥ अथ संज्योति । 'जनयत्यै त्वा संज्यौमी'ति
यथा श्रियेऽन्नाद्यायेमाः प्रजा यजमानाय यच्छेदेवं वै
तत्संज्योत्यधिवर्ष्यन्तु वै संज्योति यथा वा ऽअधिवृक्तो-
ऽग्नेरधि जायेतैवं वै तत्संज्योति ॥ ३ ॥ अथ द्वेधा करोति ।
यदि द्वे हविषी भवतः पौर्णमास्यां वै द्वे हविषी भव-

(१) शु० स० अ० १ क० २१ । (२) शु० स० अ० १ क० २१ । (३) शु०
स० अ० १ क० २१ । (४) शु० स० अ० १ क० २१ । (५) शु० स० अ० १ क०
२१ । (६) शु० स० अ० १ क० २२ ।

तहः स यत्र पुनर्न सहहरिष्यन्त्स्यात्तदभिमृशतीदु-
 म्नेरेदिमग्नीपोमयोरिति नानाया एतदग्रे हविर्गच्छन्ति
 तत्सहाऽवघ्नन्ति तत्सह पिदपन्ति तत्पुनर्घ्नाना करोति
 तस्मादेवमभिमृशत्यधिवृणक्त्येवैष पुरोडाशमधि श्रयत्य-
 सावाज्यम् ॥ ४ ॥ तद्वा एतत् । उभयहः सह क्रियते तद्य-
 देतदुभयहः सह क्रियतेऽधो ह वा एष एवात्मनो यज्ञस्य
 यद्वाज्यमधो यदिह हविर्भवति स यश्चासावधो य एउ चाय-
 मर्धस्ता एउभार्वाग्निं गमयावेति तस्माद्वा एतदुभयहः सह
 क्रियत एवमु हैष एवात्मा यज्ञस्य सन्धीयते ॥ ५ ॥
 सोऽसावाज्यमधिश्रयति । 'इपे त्वे'ति वृष्ये तदाह यद्वा-
 हेपे त्वेति तत्पुनरुद्वासय'त्यूर्जे'ति यो वृष्टादूर्ध्वसो जायते
 तस्मै तदाह ॥ ६ ॥ अथ पुरोडाशमधिवृणक्ति । 'धूमो-
 ऽसी'ति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्मं प्रवृज्यादेवं प्रवृणक्ति
 'विश्वैषुरिति'ति तदायुर्दधाति ॥ ७ ॥ तं प्रथयति । 'उरु-
 प्रथा एउरु प्रथस्वे'ति प्रथत्येवैनमेतदुरु ते यज्ञपतिः प्रथ-
 तामि'ति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदाशिषमा-
 शास्ते ॥ ८ ॥ तं न सत्रा पृथुं कुर्यात् । मानुषह कुर्या-
 द्यत्पृथुं कुर्याद् व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद् व्यृद्धं यज्ञे
 कर्वाणीति तस्मान्न सत्रा पृथुं कुर्यात् ॥ ९ ॥ अश्वशफ-
 मान्नं कुर्यादित्यु हैक एवाहुः । कस्तद्वेद यावानश्वशफो याव-

न्तमेव स्वयं मनसा न सत्रा पृथुं मन्येतैवं कुर्यात् ॥१०॥
तमद्भिरभिमृशति । सकृद्वा त्रिर्वा तद्यदेवास्यात्राऽवघ्नन्तो
वा पिङ्गपन्तो वा क्षिपवन्ति वा द्वि वा बृहन्ति शान्तिरा-
पस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः सन्दधाति तस्माद-
द्भिरभिमृशति ॥११॥ सोऽभिमृशति । 'अग्निंष्टे त्वचं मा
हिङ्सीदित्यग्निना वाऽ एनमेतदभितप्स्यन्भवत्येष ते त्वचं मा
हिङ्सीदित्येवैतदाह ॥१२॥ तं पुर्यग्निं करोति । अच्छिद्र-
मेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाथं'सि प्रमृ-
शानित्यग्निर्हि रक्षसापहन्ता तस्मात्पुर्यग्निं करोति ॥१३॥
तुः श्रपयति । 'देवस्त्वा सविता श्रपयस्वि'ति न वा ऽएतस्य
मनुष्यः श्रपयिता देवो ह्येष तदेनं देव ऽएव सविता श्रप-
यति 'वृषिंष्टेऽधि नाक' ऽइति देवत्रो ऽएतदाह यदाह वृषि-
ष्टेऽधि नाक ऽइति तमभिमृशति श्रुतं वेदानीति तस्माद्वा-
ऽअभिमृशति ॥१४॥ सोऽभिमृशति । 'मौ भेर्म्मा संविक्थः
इति मा त्वं भैपीर्म्मा संविक्थः यत्त्वाऽहममानुषः सन्तं
मानुषोऽभिमृशामीत्येवैतदाह ॥१५॥ यदा श्रुतोऽथाभिवा-
सयति । नेदेनमुपरिष्टाद्वाष्ट्रा रक्षाथंस्ववपुश्चानिति नेद्वेव
नञ् ऽइव मुपितु ऽइव शयाता ऽइत्यु चैव तस्माद्वाऽअभिवास-
यति ॥१६॥ सोऽभिवासयति । 'अतमेरुर्यजोऽतमेरुर्यज-
मानस्य प्रजा भूयादिति नेदेतदनु यजो वा यजमानो वा
ताम्याद्यदिदमभिवासयामीति तस्मादेवमभिवासयति ॥१७॥

अथ पात्रीनिर्णेजनम् । अङ्गुलिप्रणेजनमाप्त्येभ्यो निन-
यति तद्यदाप्त्येभ्यो निनयति ॥ १८ ॥

द्वितीयाऽध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

कण्डिकासहस्र्या ॥१२१॥

चतुर्धा विहितो ह वा ऽअग्नेऽग्निरास । स यमग्नेऽग्निः
होत्राय प्रावृणत स प्राधन्वद्यं द्वितीयं प्रावृणत स पैवाध-
न्वद्यं तृतीयं प्रावृणत स पैवाधन्वदथ योऽयमेतर्ह्यग्निः स
भीषा निलिल्ये सोऽपः पूविवेश तं देवा ऽअनुविद्य सह-
सैवाद्भ्य ऽआनिन्युः सोऽपोऽभितिष्ठेवाऽवप्य्यूता स्थ याऽ-
अप्रपदनथ स्थ याभ्यो वो मामकामं नयन्तीति तत ऽआ-
प्याः सन्वभूवुस्त्रितो द्वित् ऽएकतः ॥ १ ॥ त ऽइन्द्रेण सह
चेरुः । यथेदं ब्राह्मणो राजानमनुचरति स यत्र त्रिशीर्षाणं
त्वाप्तुं विश्वरूपं जघान तस्य हैतेऽपि बृधस्य विद्वाञ्चरुः
शश्वदैर्न त्रित् ऽएव जघानारय ह तदिन्द्रोऽमुच्यत देवो हि
सः ॥२॥ त ऽउ हैत ऽऊचुः । उपैवेम ऽएनो गच्छन्तु येऽस्य
बृधस्याऽवेदिपुरिति किमिति यज्ञ ऽएवैषु मृष्टामिति तदेष्वे-
तद्यज्ञो मृष्टे यदेभ्यः पात्रीनिर्णेजनमङ्गुलिप्रणेजनं निन-
यन्ति ॥ ३ ॥ त ऽउ हाप्या ऽऊचुः । अत्येव वयमिदमस्म-
त्परो नयामेति कमभीति य ऽएवादक्षिणेन हविषा यजा-
ता ऽहुति तस्मान्नादक्षिणेन हविषा यजेताऽऽप्येषु ह यज्ञो
मृष्ट ऽआप्या ऽउ ह तस्मिन्मृजते योऽदक्षिणेन हविषा

यजते ॥ ४ ॥ ततो देवाः । एतां दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणा-
मकल्पन्त्यदन्वाहार्यं नेददक्षिणः हविरसदिति तन्नाना निन-
यति तथैभ्योऽसमदं करोति तदभितपति तथैषां शृतं
भवति स निनयति 'त्रिताय त्वा द्विताय त्वैकताय त्वे'ति
पशुर्ह वा ऽएष ऽआलभ्यते यत्पुरोडाशः ॥५॥ पुरुषः ह वै
देवाः । अग्रे पशुमालेभिरे तस्याऽऽलब्धस्य मेधोऽपचक्राम
सोऽश्वं प्रविवेश तेऽश्वमालभन्त तस्याऽऽलब्धस्य मेधोऽपच-
क्राम स गां प्रविवेश ते गामालभन्त तस्याऽऽलब्धस्य मेधोऽ-
पचक्राम सोऽविं प्रविवेश तेऽविमालभन्त तस्याऽऽलब्धस्य
मेधोऽपचक्राम सोऽजं प्रविवेश तेऽजमालभन्त तस्याऽऽल-
ब्धस्य मेधोऽपचक्राम ॥ ६ ॥ स ऽइमां पृथिवीं प्रविवेश । तं
खनन्त ऽइवाऽन्वीपुस्तमन्वविन्दंस्तुविमौ व्रीहियवौ तुस्मा-
दुप्येतवेतर्हि खनन्त ऽइवैवानुविन्दन्ति स यावद्वीर्यवद्ध
वा ऽअस्यैते सर्वे पशव ऽआलब्धाः स्युस्तावद्वीर्यवद्धास्य हवि-
रेव भवति य ऽएवमेतद्वेदात्रो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः
पशुरिति ॥ ७ ॥ यद्वा पिष्टान्यथ लोमानि भवन्ति ।
यदापऽ आनयत्यथ त्वग्भवति यद्वा संग्यौत्यथ मांशं
भवति सन्तत ऽइव हि स तर्हि भवति सन्ततमिष हि
मांशं यद्वा शृतोऽथास्थि भवति दारुणऽ इव हि स तर्हि
भवति दारुणमिव ह्यस्थ्यथ यदुद्वासयिष्यन्नभिधारयति तं
मज्जानन्दधात्येषो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः पशुरिति ॥८॥
स यं पुरुषमालभन्त । स किम्पुरुषोऽभवद्यावश्च च

गां च तौ गौरश्च गवयश्चाभवतां यमविमालभन्त सऽ
उष्ट्रोऽभवद्यमजमालभन्त स शरभोऽभवत्तस्माद्वेतेषां
पशूनान्नाशितव्यमपक्रान्तमेधा हैते पशवः ॥ ९ ॥

द्वितीयाऽध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रो ह यत्र वृत्राय वृजं प्रजहार । स प्रहृतश्चतुर्धा-
ऽभवत्तस्य स्म्यस्तृतीयं वा यावद्वा यूपस्तृतीयं वा यावद्वा
रथस्तृतीयं वा यावद्वा ऽथ यत्र प्राहरत्तच्छकलोऽशीर्यत
स पतित्वा शरोऽभवत्तस्माच्छरो नाम यदशीर्यतैवसु स
चतुर्धा वृजोऽभवत् ॥ १ ॥ ततो द्वाभ्यां ब्राह्मणा यशे
चरन्ति । द्वाभ्यां राजन्यवन्धवः संख्याधे यूपेन च स्म्येन
च ब्राह्मणा रथेन च शरेण च राजन्यवन्धवः ॥ २ ॥
स यत्स्म्यमादत्ते । यथैव तदिन्द्रो वृत्राय वृजमुदयच्छ-
देवमेवैष ऽ एतं पाप्मने द्विपते भ्रातृव्याय वृजमुद्यच्छति
तस्माद्वै स्म्यमादत्ते ॥ ३ ॥ तमादत्ते । 'देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽद्धरकृतं देवे-
भ्यः' ऽ इति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूतऽ
एवेनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्याश्विनावध्वर्यु तत्तयोरेव
बाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां * पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा-
भागदुघस्तत्तस्यैव हस्ताभ्यामाहत्ते न स्वाभ्यां वृजो
वा ऽ एष तस्य न मनुष्यो भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते
॥ ४ ॥ आददेऽद्धरकृतं देवेभ्य ऽ इति । अद्धरो वै यजो

यज्ञकृतं देवेभ्यऽ इत्येवैतदाह तद् सव्ये पाणौ कृत्वा
 दक्षिणेनाऽभिमृश्य जपति सऽश्वत्येवैनमेतद्यज्जपति ॥ ५ ॥
 स जपति । 'इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण' ऽइति 'सहस्रभृष्टिह
 शततेजा' ऽइति सहस्रभृष्टिर्वै स वज्र ऽआसीच्छततेजा यं
 तं वृत्राय प्राहरत्तमेवैतत्करोति ॥ ६ ॥ 'बायुरसि तिग्म-
 तेजा' ऽ इति । एतद्वै तेजिष्ठं तेजो यदयं योऽयं पवत एष
 हीमाँल्लोकाँस्तिर्यङ्ङु पवते सऽश्वत्येवैनमेत 'द्विपतो-
 वध' ऽइति यदि नाऽभिचरेद्यद्यु ऽअभिचरेदमुष्य वध ऽइति
 ब्रूयत्तेन सहशितेन नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीं नैदनेन
 वृजेण सहशितेनाऽऽत्मानं वा पृथिवीं वा हिनसानीति
 तस्मान्नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीम् ॥ ७ ॥ देवाश्च
 वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते ह स्म
 यद्देवाऽ असुरान् जयन्ति ततो ह स्मैवैनान् पुनरुपोत्तिष्ठन्ति
 ॥ ८ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । जयामो वा ऽअसुरास्तत्तस्वेव
 नः पुनरुपोत्तिष्ठन्ति कथं न्वेनाननपजस्यं जयेमेति ॥ ९ ॥
 स हाग्निरुवाच । उदञ्चो वै नः पलाय्य मुच्यन्ते ऽइत्युदञ्चो
 ह स्मैवैषां पलाय्य मुच्यन्ते ॥ १० ॥ स हाग्निरुवाच ।
 अहुमुत्तरतः पृथ्व्याम्यथ यूयमितु ऽउपसहोस्स्यथ तान्त्स-
 रुध्यैभिश्च लोकैरमिनिधास्यामो यदु चेमाँल्लोकान्ति
 चतुर्थं ततः पुनर्ह सहास्यन्ते ऽइति ॥ ११ ॥ सोऽग्नि-
 रुत्तरतः पृथ्वीम् । अयेम ऽइतु ऽउपसमरुन्धँस्तान्त्सः रुध्यै-

(१) शु० सं० अ० १ क० २४ । (२) शु० सं० अ० १ क० २४ । (३) शु०
 सं० अ० १ क० २४ । (४) शु० सं० अ० १ क० २४ ।

भिश्च लोकैरभिन्त्यदधुर्यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततः
 पुनर्न समजिहत तदेतन्निदानेन यत् स्तम्बयजुः ॥ १२ ॥
 स योऽसावग्नीदुत्तरतः पश्येति । अग्निरेवैष निदानेन
 तानध्वर्युरेवेत् ऽउप स्रष्टृणद्धि तान्त्स्रष्टृभ्यैभिश्च लोकैर-
 भिनिदधाति यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततः पुनर्न
 सज्जिहते तस्मादप्येतर्ह्यसुरा न सज्जिहते येन ह्येवैनान्देवाऽ
 अवावाधन्त तेनैवैनानप्येतर्हि ब्राह्मणा यज्ञेऽववाधन्ते
 ॥ १३ ॥ यऽउ ऽएव यजमानायारातीयति । यश्चैनं द्वेष्टि
 तमेवैतदेभिश्च लोकैरभिनिदधाति यदु * चेमाँल्लोकानति
 चतुर्थः स वा ऽएभिश्चलोकैरभिनिदधयदु चेमाँल्लोकानति
 चतुर्थमस्या ऽएव सर्वः हरत्यस्याऽऽ हीमे सर्वं लोकाः
 प्रतिष्ठिताः किं हि हरेद्यदन्तरिक्षः हरामि दिवः हरामीति
 हरेत्तस्मादस्या ऽएव सर्वः हरति ॥ १४ ॥ अथ तृणमन्त-
 र्धाय प्रहरति । नेदनेन वृज्जेण स्रष्टृशितेन पृथिवीऽ
 हिनसानीति तस्मात्तृणमन्तर्धाय प्रहरति ॥ १५ ॥ स
 प्रहरति । 'पृथिवि देवयजेन्मयोपध्यास्ते मूलम्मा हिंसिप-
 मि'त्युत्तरमूलामिव वा ऽपनामेतत्करोत्याददानस्तामेतद्राहोप-
 धीनां ते मूलानि मा हिंसिपमिति ब्रजं गच्छ गोष्ठानमित्य
 भिनिधास्यन्नेवैतदुनपक्रमि कुरुते तद्धनपक्रमि यद्वृजे-
 ऽन्तस्तस्मादाह ब्रजं गच्छ गोष्ठानमिति वर्पतुं ते द्यौरिति
 यत्र वा ऽअस्यै खनन्तः क्रूरीकुर्वन्त्यपघ्नन्ति आन्तिरापस्त-

(१) शु० सं० अ० १ क० २५ । (२) शु० सं० अ० १ क० २५ । (३) शु० सं०
 अ० १ क० २५ ।

- 'क' पुस्तके पाठेऽयमधिकः ।

दद्मिः शान्त्या शमयति तद्दद्मिः सन्दधाति तस्मादाह
 वर्पतु ते द्यौरिति 'वधानं देवं सवितं परमस्यां पृथिव्या-
 मि'ति देवमेवैतत्सवितारमाहान्धे तमसि वधानेति यदाह
 परमस्यां पृथिव्यामिति 'शतेन पाशैरित्यमुचे तदाह
 'योऽस्मान् द्वेष्टियं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगि'ति यदि
 नाऽभिचरेद्यद्युऽभिचरेदमुमतो मा मौगिति ब्रूयात् ॥१६॥
 अथ द्वितीयं प्रहरति । 'अपारुं पृथिव्यै देवयजनाद्व्यास-
 मि'त्यरुहं वै नामाऽसुररक्षसमास तं देवाऽस्याऽअपाघ्नत
 तयोऽएवैनमेतदुपोऽस्याऽअपहते 'वज्रं गच्छ गोष्ठानं वर्पतु
 ते द्यौर्वधानं देवं सवितं परमस्यां पृथिव्याऽशतेन
 पाशैर्व्याऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगि'ति
 ॥ १७ ॥ तमग्नीदभिनिदधाति । 'अररो दिवं मा पत' ऽहुति
 यत्र वै देवाऽअररुमसुररक्षसमपाघ्नत स दिवमपिपति-
 पत्तमग्निरभिन्यदधादररो दिवम्मा पत ऽहुति स न दिव-
 मपतत्तथोऽएवैनमेतदध्वर्युरेवाऽस्माल्लोकादन्तरेति दिवोऽ-
 ध्वग्नीत्तस्मादेवं करोति ॥ १८ ॥ अथ तृतीयं प्रहरति ।
 'वर्पतस्ते द्यां मा स्कन्नि'त्ययं वाऽअस्यै व्रप्सो यमस्या
 ऽइमं रुसं प्रजाऽउपजीवन्त्येप ते दिवं मा पतदित्येवैतदाह
 'वज्रं गच्छ गोष्ठानं वर्पतु ते द्यौर्वधानं देवसवितं परमस्यां
 पृथिव्याऽशतेन पाशैर्व्याऽस्मान्द्वेष्टि यच्च वयन्द्विष्मस्तमतो

(१) शु० सं० अ० १ क० २५ । (२) शु० सं० अ० १ क० २५ । (३) शु०
 सं० अ० १ क० २६ । (४) शु० सं० अ० १ क० २६ । (५) शु० सं० अ० १ क० २६ ।
 (६) शु० सं० अ० १ क० २६ । (७) शु० सं० अ० १ क० २६ ।

६ 'क' 'स' पुस्तके पाठेनमिषो लभ्यते ।

मा मौगि'ति ॥१९॥ स वै त्रिर्ग्यजुषा हरति । त्रयो वा ऽइमे
लोका ऽएभिरेवैनमेतल्लोकैरमिनिदधात्यद्धा वै तद्यदिमे
लोकाऽअद्धो तद्यद्यजुस्तस्मात्त्रिर्ग्यजुषा हरति ॥ २० ॥
तूष्णीं चतुर्थम् । स यदिमाँल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न
तेनैवैतद्विद्वपन्तं भ्रातृव्यमुववाधतेऽनद्धा वै तद्यदिमाँ
ल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वाऽनद्धो तद्यत्तूष्णीं तस्मात्तूष्णीं
चतुर्थम् ॥ २१ ॥

द्वितीयाऽध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पश्य-
धिरे ततो देवा ऽअनुव्यमिवाऽऽसुरथ हासुरा मेनिरेऽस्माक-
मेवेदं खलु भुवनमिति ॥ १ ॥ ते होचुः हन्तेमां पृथिवीं
विभजामहै तां विभज्योपजीवामेति तामौक्ष्यौश्चर्मभिः
पद्भ्यात्प्राश्चो विभजमाना ऽअभीयुः ॥ २ ॥ तद्वै देवाः
शुश्रुवुः । विभजन्ते ह वा ऽइमामसुराः पृथिवीं प्रेत तदे-
प्यामो यत्रेमामसुरा विभजन्ते के ततः स्याम यदस्यै न
भजेमहीति ते यज्ञमेव विष्णुं पुरस्कृत्येयुः ॥ ३ ॥ ते होचुः ।
अनु नोऽस्यां पृथिव्यामा भजतास्त्वेव नोऽप्यस्यां भाग
ऽहुति ते हासुरा ऽअसूयन्त ऽइवोचुर्ग्यावदेवैष विष्णुरभिज्ञेते
तावद्धो दद्य ऽहुति ॥ ४ ॥ व्वामनो ह विष्णुरास । तद्देवा
न जिहीहिरे महद्वै नोऽदुष्ये नो यज्ञसम्मितमदुरिति ॥ ५ ॥
ते प्राश्च विष्णुं निपाद्य । छन्दोभिरभितः पुर्य्यष्टहन्

‘गार्ग्यत्रेण त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामी’ति दक्षिणतः स्त्रैष्टुभेन
 त्वा च्छन्दसा परिगृह्णामी’ति पश्चाज्जागतेन त्वा च्छन्दसा
 परिगृह्णामी’त्युत्तरतः ॥ ६ ॥ तं छन्दोभिरभितः परिगृह्य ।
 अग्निं पुरस्तात् समाधाय तेनार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तेनेमाथ
 सर्वा पृथिवीथं समविन्दन्त तद्यदेनेनेमाथ सर्वाथं सम-
 विन्दन्त तस्माद्देदिर्नाम तस्मादाहुर्व्यावती वेदिस्तावती
 पृथिवीत्येतया हीमाथं सर्वाथं समविन्दन्तैव ६ ह वा ऽइमाथं
 सर्वाथं सप्ततानाथं संवृद्धे निर्भजत्यस्यै सप्ततान्यऽ एव-
 मेतद्देद ॥ ७ ॥ सोऽयं विष्णुर्ग्लानः । छन्दोभिरभितः
 परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमास स तत ऽष्वोपधीनां
 मूलान्युपमुल्लोच ॥ ८ ॥ ते ह देवा ऊचुः क नु विष्णु-
 रभूत् क नु यज्ञोऽभूदिति ते होचुश्छन्दोभिरभितः
 परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमस्त्यत्रैवान्विच्छतेति तं
 खनन्त ऽइवान्वीपुस्तं त्र्यङ्गुलेऽन्वविन्दंस्तस्माल्यङ्गुला
 वेदिः स्यात्तदु ह्यपि पाञ्चिरुयङ्गुलामेव सौम्यस्याऽध्वरस्य
 वेदिं चक्रे ॥ ९ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । ओपधीनां वै स
 मूलान्युपाम्लोचत्तस्मादोपधीनामेव मूलान्युच्छेत्तवै ब्रूयाद्य-
 न्नेवात्र विष्णुमन्त्रविन्दंस्तस्माद्देदिर्नाम ॥ १० ॥ तमनु-
 विद्योत्तरेण परिग्रहेण पर्यगृह्णन् । ‘सुक्ष्मो चासि शिवा
 चासी’ति दक्षिणतः इमामेवैतत्पृथिवीथं संविद्य सुक्ष्मा-
 थं शिवामकुर्वत ‘स्यो नो चासि सुपदा चासी’ति पश्चादि-

मा॒मे॒वै॒तत् पृ॒थि॒वीऽ॒ सं॒वि॒द्य स्यो॒नाऽ॒ सु॒प॒दा॒मकु॒र्वतो॒र्ज॒-
 स्व॒ती चा॒सि प॒य॒स्वती चे॒त्यु॒त्तर॒तऽ इ॒मा॒मे॒वै॒तत्पृ॒थि॒वीऽ॒
 सं॒वि॒द्य रु॒स॒वती॒मु॒पजी॒वनी॒यामकु॒र्वत ॥ ११ ॥ स वै त्रि॑
 पूर्वं परिग्रहं परिगृह्णाति । त्रिरुत्तरं तत्पट्कृत्वः पद् वा-
 ऽऽऽह॒तवः॑ सं॒वत्स॒रस्य॑ सं॒वत्स॒रो य॒ज्ञः अ॒जा॒पतिः॑ स या॒वाने॒व
 य॒ज्ञो या॒वत्प॒त्यस्य॑ मा॒त्रा ता॒वन्तमे॒वै॒तत्प॒रि॒गृह्णा॒ति ॥ १२ ॥
 प॒द्भिर्व्या॒हृति॒भिः । पूर्वं परिग्रहं परिगृह्णाति प॒द्भिर्रु॒त्तरं
 तद् द्वा॒द॒शकृ॒त्वो द्वा॒द॒श वै मा॒साः सं॒वत्स॒रस्य॑ सं॒वत्स॒रो
 य॒ज्ञः अ॒जा॒पतिः॑ स या॒वाने॒व य॒ज्ञो या॒वत्प॒त्यस्य॑ मा॒त्रा
 ता॒वन्तमे॒वै॒तत्प॒रि॒गृह्णा॒ति ॥ १३ ॥ व्या॒ममा॒त्री प॒श्चात्स्या॒दिः
 त्याहुः॑ । ए॒ता॒वान् वै पु॒रुषः॑ पु॒रुष॒स॒मि॒ता हि त्र्य॒र॒क्षिः प्रा॒ची
 त्रि॒वृ॒द्धिं य॒ज्ञो ना॒त्र मा॒त्रा॒स्ति या॒वती॒मे॒व स्व॒यं मु॒नसा
 मु॒न्ये॒त ता॒वतीं॑ कुर्यात् ॥ १४ ॥ अ॒भि॒तोऽ॒ग्नि॒मु॒सा ऽउ॒न्न॒-
 य॒ति । यो॒षा वै वे॒दिर्व्या॒पाऽ॒ग्निः परि॒गृह्य॑ वै यो॒षा वृ॒षाणः॑
 शे॒ते मि॒थुन॒मे॒वै॒तत्प्र॒ज॒ननं॑ क्रि॒यते त॒स्माद॒भि॒तोऽ॒ग्नि॒मु॒-
 सा ऽउ॒न्न॒य॒ति ॥ १५ ॥ सा वै प॒ञ्चा॒द्वी॒र्य॒सी स्यात् । म॒ध्ये
 स॒ऽह्ना॒रि॒ता पु॒नः पु॒र॒स्तादु॒र्व्ये॒वमि॒व हि यो॒षां प्र॒शः॑
 स॒न्ति पृ॒थु॒श्रो॒णिर्वि॒मृ॒ष्टान्तरा॑ऽसा म॒ध्ये स॒ङ्ग्रा॒ह्येति॑
 जु॒ष्टा॒मे॒वै॒नामे॒तद्दे॒वेभ्यः॑ करोति ॥ १६ ॥ सा वै प्रा॒क् प्र॒व॒णा
 स्यात् । प्रा॒ची हि दे॒वानां॑ दि॒ग्योऽ उ॒दक्प्र॒व॒णो॒दी॒ची हि
 मनु॒ष्याणां॑ दि॒ग्दक्षि॒णतः॑ पु॒री॒पं प्र॒त्यु॒द्द॒ह॒त्ये॒षा वै दि॒क् पि॒तृणां॑
 सा य॒दक्षि॒णा॒प्र॒व॒णा स्यात् क्षि॒प्रे ह य॒ज॒मा॒नोऽमुं॑ लो॒क-

मियान्तथो ह यजमानो ज्योऽजीवति तस्मादक्षिणतः पुरीषं
 प्रत्युदूहति पुरीषवर्ती कुर्वीत पशवो वै पुरीषं पशुमसीमेवैना-
 मेतत्कुरुते ॥ १७ ॥ तां प्रतिमार्ष्टि । देवा ह वै सङ्ग्रामः
 सन्निधास्यन्तस्ते होचुर्हन्त यदस्यै पृथिव्या ऽअनामृतं
 देवयजनं तच्चन्द्रमसि निदधामहे स यदि न ऽइतोऽसुरा
 जयेयुस्तत ऽएवाऽर्चन्तः श्रान्न्यन्तः पुनरभिभवेमेति स
 यदस्यै पृथिव्या ऽअनामृतं देवयजनमासीत्तच्चन्द्रमसि न्य-
 दधत तदेतच्चन्द्रमसि कृष्णं तस्मादाहुश्चन्द्रमस्यस्यै पृथि-
 व्यै देवयजनमित्यपि ह वा ऽअस्यैतस्मिन्देवयजन ऽइष्टं
 भवति तस्माद्वै प्रतिमार्ष्टि ॥ १८ ॥ स प्रतिमार्ष्टि । 'पुरा
 क्रूरस्य विसृपो विरपिशित्रि'ति सङ्ग्रामो वै क्रूरः सङ्ग्रामे
 हि क्रूरं क्रियते हतः पुरुषो हतोऽवबः शेते पुरा ह्येतत्सङ्ग्राम-
 भान्न्यदधत तस्मादाह पुरा क्रूरस्य विसृपो विरपिशित्रि-
 'त्युदादाय पृथिवीं जीवदानुमि'त्युदादाय हि यदस्यै
 पृथिव्यै जीवमासीत्तच्चन्द्रमसि न्यदधत तस्मादाहोदादाय
 पृथिवीं जीवदानुमि'ति 'यामैरयैश्चन्द्रमसि स्वधाभिरिति
 यां चन्द्रमसि ब्रह्मणा दधुरित्येवैतदाह 'तामुं धीरासो ऽअनु-
 दिश्य यजन्त' ऽइत्येतेनो ह तामनुदिश्य यजन्तेऽपि ह
 वा ऽअस्यैतस्मिन्देवयजन ऽइष्टं भवतिय ऽएवमेतद्वेद ॥१९॥
 अथाह 'प्रोक्षणीरासादये'ति । ब्रजो वै स्यो ब्राह्मणश्चेसं
 पुरा यज्ञमभ्यज्युपतां ब्रजो वा ऽआपस्तद्वज्रमेवैतदभिगुप्त्या

ऽआसादयति स वा ऽउपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ
स्म्यमुद्यच्छत्यथ यन्निहित ऽएव स्म्ये प्रोक्षणीरासादयेद्वज्रौ
ह समृच्छेयातां तथो ह वज्रौ न समृच्छेते तस्मादुपर्यु-
पर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ स्म्यमुद्यच्छति ॥ २० ॥
अथैतां द्वाचं वदति । 'प्रोक्षणीरासादेयध्मं वह्निरुपसादय
क्षुचः सम्मृद्धिं पृथ्वीं सन्नद्धाज्येनोदही'ति सम्प्रैष ऽएवैष
स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेताऽपि नाद्रियेत
स्वयमु ह्येवैतद्वेदेदमतः कर्म कर्त्तव्यमिति ॥ २१ ॥ अथो-
दध्वं स्म्यं प्रहरति । अमुष्मै त्वा वज्रं प्रहरामीति
यद्यभिचरेद्वज्रौ वै स्म्यस्तृणुते ह्येनेन ॥ २२ ॥ अथ
पाणी ऽअवनेनिके । यद्व्यस्यै क्रूरमभूत्तद्व्यस्या ऽएतदुहार्षि-
त्तस्मात्पाणी ऽअवनेनिके ॥ २३ ॥ स ये ह्याग्र ऽईजिरे ।
ते ह स्माऽवमशं यजन्ते ते पापीयाधंस ऽआसुरथ ये नेजिरे
ते श्रेयाधंस ऽआसुस्ततोऽश्रद्धा मनुष्यान्निवेद ये यजन्ते
पापीयाधंसस्ते भवन्ति य ऽउ न यजन्ते श्रेयाधंसस्ते
भवन्तीति तत ऽइतो देवान्हविर्न जगामेतः प्रदानाद्देवा
ऽउपजीवन्ति ॥ २४ ॥ ते ह देवा ऊचुः । बृहस्पतिमाङ्गि-
रसमश्रद्धा वै मनुष्यान्निवेदत्तेभ्यो द्विधेहि यज्ञमिति स
हेत्पोवाच बृहस्पतिराङ्गिरसुः कथा न यजध्व ऽडुति ते
होचुः किङ्काम्या यजेमहि ये यजन्ते पापीयाधंसस्ते भवन्ति
य ऽउ न यजन्ते श्रेयाधंसस्ते भवन्तीति ॥ २५ ॥ स
होवाच । बृहस्पतिराङ्गिरसो यद्वै शुश्रुम देवानां परिपूतं

तदेय यज्ञो भवति यच्छृतानि हवींश्चपि क्लृप्ता वेदिस्तेना-
वमर्शमचारिषू तस्मात्पापीयाथ्सोऽमृत तेनाऽनवमर्शं यजद्धं
तथा श्रेयाथ्सो भविष्यथेत्या कियत् ऽइत्या वह्निपस्तरणा-
दिति वह्निपा ह वै खल्वेपा शाम्यति स यदि पुरा वह्नि-
पस्तरणात् किञ्चिदापद्येत वह्निरेव तस्त्तृणत्रपास्येदथ यद्वा
वह्निस्तृणन्त्यपि पदाभितिष्ठन्ति स यो हैवं विद्वाननवमर्शं
यजते श्रेयान्हैव भवति तस्मादनवमर्शमेव यजेत ॥ २६ ॥
द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

स वै सुचः सम्मार्ष्टु । तद्यस्तुचः सम्मार्ष्टु यथा वै
देवानां चरणं तद्वा ऽअनु मनुष्याणां तस्माद्यद्वा मनुष्याणां
परिवेषणमुपकृतं भवति ॥ १ ॥ अथ पात्राणि निष्पंति-
जति । तैर्निर्णिण्ज्जय परिवेविपत्येवं वा ऽएष देवानां यज्ञो
भवति यच्छृतानि हवींश्चपि क्लृप्ता वेदिस्तेपामेतान्येव
पात्राणि यस्तुचः ॥ २ ॥ स यत्सम्मार्ष्टु । निष्पंतिव्येवैना
ऽएतन्निर्णिण्क्तभिः प्रचराणीति तद्वै द्येनैव देवेभ्यो निष्पं-
निजत्येकेन मनुष्योऽद्भिद्वच्च ब्रह्मणा च देवेभ्य ऽआपो हि
कुशा ब्रह्म यजुरेकेनैव मनुष्येभ्योऽद्भिरेवैवम्बेतन्नाना
भवति ॥ ३ ॥ अथ सुवमादत्ते । तं प्रतपति प्रत्युष्टः रक्षः
प्रत्युष्टा ऽअरातयो निष्टुप्तः रक्षो निष्टुप्ता ऽअरातयः ऽइति
वा ॥ ४ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य

ऽआसद्गाद्विभयाश्चकुस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्नाष्ट्रा रक्षाधंस्यतो-
 ऽपहन्ति ॥ ५ ॥ स वा ऽइत्यग्नैरन्तरतः सम्मार्ष्टि । 'अनि-
 शितोऽसि सपत्नक्षिति'ति यथाऽनुपरतो यजमानस्य सपत्ना-
 न्निष्णुयादेवमेतदाह 'वाजिनं त्वा वाजेध्याये सम्माज्मी'ति
 यज्ञियं त्वा यज्ञाय सम्माज्मीत्येवैतदाहैतेनैव सर्वाः स्त्रुचः
 सम्मार्ष्टि 'वाजिनीं त्वे'ति स्त्रुचं तूष्णीं प्राशिन्नहरणं ॥ ६ ॥
 स वा ऽइत्यग्नैरन्तरतः सम्मार्ष्टि । मूलैर्याहृत ऽहुतीव
 वा ऽअयं प्राण ऽहुतीचोदानुः प्राणोदानावेवैतदधाति तस्मा-
 द्वितीवेमानि लोमानीतीवेमानि ॥ ७ ॥ स वै सम्मृज्ज्य स-
 म्मृज्ज्य प्रतप्य प्रतप्य प्रयच्छति । यथाऽब्रह्मर्षिं निर्णिणज्ज्या-
 ऽनवमर्षमुत्तमं परिक्षालयेदेवं तत्तस्मात्प्रतप्य प्रतप्य प्रय-
 च्छति ॥ ८ ॥ स वै स्त्रुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि । अथेतराः स्त्रुचो
 योषा वै स्त्रुशृषा स्त्रुवस्तस्माद्यद्यपि बह्व्य ऽइव द्वियः
 सार्द्धं युन्ति य ऽएव तास्वपि कुमारक ऽइव पुमान् भवति
 स ऽएव तत्र प्रथम ऽएत्यनुच्यऽ हुतरास्तस्मात्स्त्रुवमेवाग्रे
 सम्मार्ष्ट्यथेतराः स्त्रुचः ॥ ९ ॥ स वै तथेव सम्मृज्ज्यात् ।
 यथाऽग्निं नाऽभिच्युक्षेद्यथा यस्मा ऽअशनमाहरिष्यन्स्यात्तं
 पात्रनिष्णंजनेनाऽभिच्युक्षेदेवं तत्तस्माद् तथेव सम्मृज्ज्या-
 द्यथाऽग्निं नाऽभिच्युक्षेत् प्राडिवेवोक्तम्य ॥ १० ॥ तद्वैके ।
 स्त्रुवसम्मार्जनान्यशावभ्यादधति वेदस्याहाऽभूवन्स्त्रुच ऽएभिः
 सममार्जिपुरिदं वै किञ्चिद्यज्ञस्य नेदिदं बहिर्द्धा यज्ञाञ्च-

(१) जु० सं० अ० १ क० २९ । (२) जु० सं० अ० १ क० २९ ।

(३) जु० सं० अ० १ क० २९ ।

* 'ग' पुलक 'प्राशिन्नहरणम्' इति ।

दिति तदु तथा न कुर्याद्यथा यस्मा ऽअशनमाहुरेत्तं पात्र-
निर्णोजनं पाययेदेवं तत्तस्मादु परास्येदेवैतानि ॥ ११ ॥ अथ
पत्नीं सन्नहति । जघनाद्धौ वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी ग्राह-
मे यज्ञस्तायमानो यादिति युनक्त्येवैनामेतद्युक्ता मे यज्ञ-
मन्वासाता ऽहुति ॥ १२ ॥ योक्त्रेण सन्नहति । योक्त्रेण हि
योग्यं युञ्जन्त्यस्ति वै पत्न्या ऽअमेध्यं यद्वाचीनं नाभेरधेत-
द्राज्यमवेक्षिष्यमाणा भवति तदेवाऽस्या ऽएतद्योक्त्रेणाऽन्तर्द-
धात्यथ मेध्येनैवोत्तरार्द्धेनाऽऽज्यमवेक्षते तस्मात्पत्नीं सन्न-
हति ॥ १३ ॥ स वा ऽअभिवासः सन्नहति । ओपधयो
वै वासो वरुण्या रज्जुस्तद्रोपधीरेवैतदन्तर्दधाति तथो हैना-
मेवा वरुण्यारज्जुर्न हिनस्ति तस्मादभिवासः सन्नहति ॥ १४ ॥
स सन्नहति । 'अदित्यै रास्नासी'तीयं वै पृथिव्यदितिः
सेयं देवानां पत्न्येवा वाऽ एतस्य पत्नी भवति तदस्या ऽएत-
द्रास्नामेव करोति न रज्जुः हिरो वै रास्ना तामेवाऽस्या
ऽएतत्करोति ॥ १५ ॥ स वै न ग्रन्थिं कुर्यात् । वरुण्यो वै
ग्रन्थिर्वरुणो ह पत्नी गृहीयाद्यद् ग्रन्थिं कुर्यात्तस्मान्न ग्रन्थिं
करोति ॥ १६ ॥ ऊर्द्धमेवोदग्रहति । 'विष्णोर्वृष्पोऽसी'ति
सा वै न पश्चात्प्राची देवानां यज्ञमन्वासीतेयं वै पृथिव्य-
दितिः सेयं देवानां पत्नी सा पश्चात्प्राची देवानां यज्ञ-

(१) शु भ अ १ क ३० । (२) शु ख अ १ क ३० ।

* 'विष्णोर्वृष्ण' इत्यत्र 'विष्ण्व्वासी' (जुहो० १३) इति घानो 'धानीभिषिभ्य
प' (३१०) इत्योणादिकर्मृतेण 'प' प्रत्यये वेष्ण इति रूपं निष्पद्यते । अत्र वेष्ण इति पाठ
कल्पनमीणादिकस्मृताज्ञानमूलकम् । पक्षरपटितपाठस्य आशेतुहिमाचल सप्तदावसिद्ध्यादिति
वातीयभाष्ये आचार्यः ।

मन्वास्ते तद्धेमामभ्यारोहेत् सा पत्नी क्षिप्रेऽमुँल्लोकमिया-
 त्तथो ह पत्नी ज्योग्जीवति तदस्या ऽएवैतन्निहनुते तथो
 हेनामियं न हिनस्ति तस्माद्दक्षिणत ऽइवैवाऽन्वासीत् ॥१७॥
 अथाऽऽज्यमवेक्षते । योपा वै पत्नी रेत ऽआज्यं मिथुनमेवैत-
 त्प्रजननं क्रियते तस्मादाज्यमवेक्षते ॥ १८ ॥ साऽवेक्षते ।
 'अदग्धेन त्वा चक्षुषाऽवपश्यामीत्यनात्तेन त्वा चक्षुषाऽव-
 पश्यामीत्येवेतदाह 'ऽग्नेर्जिह्वासीति' यदा वा ऽएतदग्नौ
 जुह्वत्यथाऽग्नेर्जिह्वा ऽइवोत्तिष्ठन्ति तस्मादाहाऽग्नेर्जिह्वासीति
 'सुहृद्वेभ्यः' इति साधुदेवेभ्य ऽइत्येवेतदाह 'धाम्ने धाम्ने
 मे भव यजुपेयजुप' ऽइति सर्वस्मै मे यज्ञायेधीत्येवेतदाह
 ॥ १९ ॥ अथाऽऽज्यमादाय प्राहुट्ठाद्रवति । तदाऽऽहवनीये-
 ऽधिश्रयति यस्याऽऽहवनीये हवीऽपि श्रपयन्ति स्रवो मे
 यज्ञ ऽआहवनीये श्रुतोऽसदित्यथ यदमुन्नाऽग्नेऽधिश्रयति
 पत्नीऽहवकाशयिष्यन्भवति न हि तदवकरूपते यत् सामि
 प्रत्यग्वरेत्पत्नीमवकाशयिष्यामीत्यथ यत्पत्नीं नाऽवकाशये-
 दन्तरियाद् यज्ञात् पत्नीं तथो ह यज्ञात्पत्नीं नाऽन्तरेति
 तस्माद् सार्द्धमेव विलाप्य प्रागुट्ठाहरत्यवकाशय पत्नीं यस्यो
 पत्नी न भवत्यग्र ऽएव तस्याऽऽहवनीयेऽधिश्रयति तत्तत्त-
 आदत्ते तदन्तर्बन्धासादयति ॥ २० ॥ तदाहुः । नाऽन्तर्बन्धा-
 सादयेदुतो वे देवानां पत्नीः संयाजयन्त्यवसभा ऽअह
 देवानां पत्नीः करोति परं पुंसो हाऽस्य पत्नी भवतीति

(१) घ. मं. अ. १४. १० (२) घ. मं. अ. १४. १० ।

(१) घ. मं. अ. १४. १० (४) घ. मं. अ. १४. १० ।

तदु होवाच याज्ञवल्क्यो यथाऽऽदिष्टं पत्न्या ऽअस्तु कस्तदा-
 द्रियेत यत्परः पुंसा वा पत्नी स्याद्यथा वा यज्ञो वेदि-
 र्यज्ञ ऽआज्यं यज्ञाद्यज्ञं निर्मिमा ऽइति तस्मादन्तर्वेद्येवाऽऽसा-
 दयेत् ॥ २१ ॥ प्रोक्षणीषु पवित्रे भवतः । ते तत्त ऽआदत्ते
 ताभ्यामाज्यमुत्पुनात्येको वा ऽउत्पवनस्य वन्धुर्मेध्यमेवैत-
 त्करोति ॥ २२ ॥ स ऽउत्पुनाति । 'सवितुस्त्वा अ्सव
 ऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभि'रिति
 सोऽसावेव वन्धुः ॥ २३ ॥ अथाऽऽज्यलिताभ्यां पवि-
 त्राभ्याम् । प्रोक्षणीरुत्पुनाति 'सवितुर्वै' अ्सव ऽउत्पुना-
 म्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभि'रिति सोऽसावेववन्धुः
 ॥ २४ ॥ तद्यदाऽज्यलिताभ्यां पवित्राभ्याम् । प्रोक्षणी-
 रुत्पुनाति तदप्सु पयो दधाति तदिदमप्सु पयो हितमिदः
 हि यदा वर्पत्यथौषधयो जायन्त ऽओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा
 तत ऽएष रसः सुम्भवति तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्वाय
 ॥ २५ ॥ अथाऽऽज्यमवेक्षते । तद्धैके यजमानमवस्थापयन्ति
 तदु होवाच याज्ञवल्क्यः कथं नु न स्वयमध्वर्युर्वा भवन्ति
 कथं स्वयं नान्वाहुर्न भूयस्य ऽइवाऽऽशिपः कियन्ते कथं
 न्वेपामत्रैव श्रद्धा भवतीति यां वै कां च यज्ञ ऽऋत्विजऽ
 आशिपमाशासते यजमानस्यैव सा तस्मादध्वर्युरेवाऽवेक्षते
 ॥ २६ ॥ सोऽवेक्षते । सत्यं वै चक्षुः सत्यं हि वै चक्षुस्त-
 स्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति
 य ऽएव व्रूयादहमदर्शमिति तस्मा ऽएव श्रद्दक्षाम तत्सत्ये-

नैवैतत्समर्द्धयति ॥ २७ ॥ सोऽवेक्षते । तेजोऽसि शुक्र-
मस्यमृतमसी'ति स ऽएष सत्य ऽएव मन्त्रस्तेजो ह्येतच्छुक्रः ॥
ह्येतदमृतः ॥ ह्येतत्तत्सत्येनैवैतत्समर्द्धयति ॥ २८ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुतऽ-
एष वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावान् विधीयते तस्मा-
त्पुरुषो यज्ञः ॥ १ ॥ तस्येयमेव जुह्वः । इयमुपभृदारमैव
ध्रुवा तद्वा ऽआत्मन ऽएवेमानि सर्वाण्यज्ञानि प्रभवन्ति
तस्माद् ध्रुवाया ऽएव सर्वा यज्ञः प्रभवति ॥ २ ॥ प्राणऽ-
एव स्रुवः । सोऽयं प्राणः सर्वाण्यज्ञान्यनु सञ्चरति तस्माद्
स्रुवः सर्वा ऽअनु स्रुचः सञ्चरति ॥ ३ ॥ तस्याऽसावेव
द्यौर्जुह्वः । अथेदमन्तरिक्षमुपभृदियमेव ध्रुवा तद्वाऽ-
अस्या ऽएवेमे सर्वं लोकाः प्रभवन्ति तस्माद्
ध्रुवाया ऽएव सर्वा यज्ञः प्रभवति ॥ ४ ॥ अयमेव स्रुवो
योऽयस्पवते । सोऽयमिमान्सर्वाँल्लोकाननुपवते तस्माद्
स्रुवः सर्वा ऽअनु स्रुचः सञ्चरति ॥ ५ ॥ स ऽएष यज्ञस्ताय-
मानः । देवेभ्यस्तायत ऽऋतुभ्यश्छन्दोभ्यो यद्विस्तहेवानां
यत्सोमो राजा यत्पुरोडाशस्तत्तदादिश्य गृह्णात्यमुष्मै त्वा
जुष्टं गृह्णामीत्येवमु हि तेषाम् ॥ ६ ॥ अथ यान्याज्यानि
गृह्यन्ते । ऋतुभ्यश्चेव तानि छन्दोभ्यश्च गृह्यन्ते तत्तदना-
दिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्यष्टौ-

कृत्व ऽउपभृति ॥ ७ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । ऋतुभ्य
स्तद् गृह्णाति प्रयाजेभ्यो हि तद् गृह्णात्यृतवो हि प्रयाजा-
स्तत्तदनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यजामितायै जामि ह
कुर्याद्यद्वसन्ताय त्वा ग्रीष्माय त्वेति गृहीयात्तस्मादनादि-
श्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ ८ ॥ अथ यदष्टौकृत्व ऽउप-
भृति गृह्णाति । छन्दोभ्यस्तद् गृह्णात्यनुयाजेभ्यो हि तद्
गृह्णाति छन्दांस्त्रि ह्यनुयाजास्तत्तदनादिश्याऽऽज्यैव रूपेण
गृह्णात्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यद्वायन्यै त्वा त्रिष्टुभे
त्वेति गृहीयात्तस्मादनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ ९ ॥
अथ यच्चतुर्ध्रुवायां गृह्णाति । सर्वस्मै तद्यज्ञाय गृह्णाति
तत्तदनादिश्याऽऽज्यस्यैव रूपेण गृह्णाति कस्मा ऽउ ह्यादिशो-
द्यतः सर्वाभ्य ऽएव देवताभ्योऽवद्यति तस्मादनादिश्याऽऽज्य-
स्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ १० ॥ यजमान ऽएव जुहूमनु ।
योऽस्मा ऽअरातीयति स ऽउपभृतमन्वत्तैव जुहूमन्वाद्य ऽउप-
भृतमन्वत्तैव जुहुराय ऽउपभृत्स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्य-
ष्टौकृत्व ऽउपभृति ॥ ११ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति ।
अत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयांस्त्रि करोत्यथ यदष्टौकृत्व
ऽउपभृति गृह्णात्याद्यमेवैतदपरिमिततरं भूयांस्त्रि करोति
तद्धि सप्तृह्वां यत्रात्ता कनीयानाद्यो भूयान् ॥ १२ ॥ स वै
चतुर्जुह्वां गृह्णन् । भूय ऽआज्यं गृह्णात्यष्टौकृत्व ऽउपभृति
गृह्णन्कनीय ऽआज्यं गृह्णाति ॥ १३ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां
गृह्णन् । भूय ऽआज्यं गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनी-
यांस्त्रि कुर्वन्तस्मिन्वीर्यं बलं दधात्यथ यदष्टौकृत्व ऽउप-

भृति गृह्णन् कनीय ऽआज्यं गृह्णात्याद्यभैवेतदपरिमिततरं
 भूयाथ्सं कुर्वस्तमवीर्यमवलीयाथ्सं करोति तस्मादुत
 राजाऽपारां विशं प्रावसायाऽप्येकवेदमनैव जिनाति त्वद्यथा
 त्वत्कामयते तथा सचत ऽएतेनो ह तद्दीर्येण यजुह्वां भूय
 ऽआज्यं गृह्णाति स यजुह्वां गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति
 यदुपभृति गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति ॥ १४ ॥ तदाहुः ।
 कस्मा ऽउ तर्ह्युपभृति गृह्णीयाद्यदुपभृता न जुहोतीति स
 यदुपभृता जुहुयात्पृथग्वैवेमाः प्रजाः स्युर्भेवाऽत्ता स्यान्नायः
 स्यादथ यत्तज्जुह्वैव समानीय जुहोति तस्मादिमा विशः
 क्षत्रियाय वल्लिः हरन्त्यथ यदुपभृति गृह्णाति तस्मादु
 क्षत्रियस्यैव वशे सति वैश्यं पशव ऽउपतिष्ठन्तेऽथ यत्त-
 ज्जुह्वैव समानीय जुहोति तस्माद्यदोत क्षत्रियः कामयते-
 ऽथाह वैश्यमपि यत्ते परो निहितं तदाहरेति तं जिनाति
 त्वद्यथा त्वत्कामयते तथा सचत ऽएतेनो ह तद्दीर्येण ॥ १५ ॥
 तानि वा ऽएतानि । छन्दोभ्य ऽआज्यानि गृह्यन्ते स यच्च-
 तुर्जुह्वां गृह्णाति गायत्र्यै तद् गृह्णात्यथ यदप्द्वौकृत्व ऽउप-
 भृति गृह्णाति त्रिष्टुब्जगतीभ्यां तद् गृह्णात्यथ यच्चतु-
 र्ध्रवायां गृह्णात्यनुष्टुभे तद् गृह्णाति वाग्वा ऽअनुष्टुब्वाचो
 वा ऽइदं सर्वं प्रभवति तस्मादु ध्रुवाया ऽएव सर्वो यज्ञः
 प्रभवतीयं वा ऽअनुष्टुबस्यै वा ऽइदं सर्वं प्रभवति
 तस्मादु ध्रुवाया ऽएव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥ १६ ॥ स
 गृह्णाति । 'धाम नोमासि प्रियं देवानामि'त्येतद्वै देवानां

प्रियत्तमं धाम यदाज्यं तस्मादाह धाम नामाऽसि प्रियं देवा-
नामित्य'नाधृष्टं देवयजनमसी'ति वृजो ह्याज्यं तस्मादाहा-
ऽनाधृष्टं देवयजनमसीति ॥ १७ ॥ स ऽएतेन यजुषा ।
सकृद्ब्रुवां गृह्णाति त्रिस्तूष्णीमेतेनैव यजुषा सकृद् पभृति
गृह्णाति सप्तकृत्वस्तूष्णीमेतेनैव यजुषा सकृद् ध्रुवायां
गृह्णाति त्रिस्तूष्णीं तदाहुस्त्रिस्त्रिरेव यजुषा गृह्णीयात्त्रिष्टुप्
यज्ञ ऽहुति तद् नु सकृत्सकृदेवाऽत्रो ह्येव त्रिर्गृहीतः
सम्पद्यते ॥ १८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते । स ऽइधमेवाऽग्रे प्रोक्षति
'कृष्णोऽस्याऽऽखेरघोऽग्रे त्वा जुष्टं प्रोक्षामी'ति तन्मेढ्र-
मेवैतदग्रे करोति ॥ १ ॥ अथ वेदिं प्रोक्षति । 'वेदि-
रसि बर्हिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामी'ति तन्मेढ्रमेवैतद्वर्हिषे
करोति ॥ २ ॥ अथाऽस्मै बर्हिः प्रयच्छति । तत्पुरस्ताद्
ग्रन्थास्तादयति तत्प्रोक्षति 'बर्हिरसि शुग्म्यस्त्वा जुष्टं
प्रोक्षामी'ति तन्मेढ्रमेवैतत्शुग्म्यः करोति ॥ ३ ॥ अथ याः
प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ताभिरोपधीनां मूलान्युपनिनय-
'त्यदित्यै व्युन्दनमसी'तीयं वै पृथिव्यदितिस्तदस्या ऽएवै-
तदोपधीनां मूलान्युपोनत्ति ता ऽइमा ऽआर्द्रमूला ऽओप-

१—'ग' पुल्लिङ्गे 'मीति' पद नोपलभ्यते ।

(१) जु० ग० अ० १४० ३१ । (२) जु० ग० अ० २४० १ । (३) जु० ग०
अ० २४० १ । (४) जु० ग० अ० २४० १ । (५) जु० ग० अ० २४० २ ।

धयस्तस्माद्यद्यपि शुष्काण्यग्राणि भवन्त्यार्द्राण्येव मूलानि
 भवन्ति ॥ ४ ॥ अथ विस्त्र॑त्स्य ग्रन्थिम् । पुरस्तात्प्रस्तरं
 गृह्णाति 'विष्णोस्तुपोऽसी, ति यज्ञो वै विष्णुस्तस्येयमेव
 शिखा स्तुप एतामेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति पुरस्ताद् गृह्णाति
 पुरस्ताद्ध्यय॑त् स्तुपस्तस्मात्पुरस्ताद् गृह्णाति ॥ ५ ॥ अथ
 सन्नहनं विस्त्र॑त्सयति । प्रकृतस॑द्देवाऽस्य स्त्री विजायत
 ऽइति तस्मात्सन्नहनं विस्त्र॑त्सयति तदक्षिणायात् श्रोणौ
 निदधाति नीविर्हे॑वाऽस्यैषा दक्षिणतु ऽइव हीयं नीविस्त-
 स्मादक्षिणायात् श्रोणौ निदधाति तत्पुनरभिच्छादयत्य-
 भिच्छन्ने॒व हीयं नीविस्तस्मात्पुनरभिच्छादयति ॥ ६ ॥
 अथ बर्हि॑ स्तृणाति । अयं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथ यान्न्यवाञ्चि
 लोमानि तान्न्येवाऽस्य यद्वितरं बर्हिस्तान्न्येवाऽस्मिन्नेतद्दधाति
 तस्माद्बर्हि॑ स्तृणाति ॥ ७ ॥ योपा वै वेदिः । तामेतद्देवाश्च
 पर्क्यासते ये चेमे ब्राह्मणाः शुश्रुवा॑त्सोऽनूचानास्तेष्वे-
 वैनामेतत्पर्क्यासीनेष्वनग्नां करोत्यनग्नाया एव तस्मा-
 द्बर्हि॑ स्तृणाति ॥ ८ ॥ यावती वै वेदिः । तावती पृथिव्यो-
 पधयो बर्हिस्तदस्यामेवैतत्पृथिव्यामोपधीर्दधाति ता ऽइमा
 ऽअस्यां पृथिव्यामोपधयः प्रतिष्ठितास्तस्माद्बर्हि॑ स्तृणाति
 ॥ ९ ॥ तद्वै बहुल॑त् स्तृणीयादित्याहुः । यत्र वा ऽअस्यै बहु-
 लतमा ऽओपधयस्तदस्या ऽउपजीवनीयतमं तस्माद्बहुल॑त्
 स्तृणीयादिति तद्वै तदाहर्त॑र्येवाऽधि त्रिवृत्स्तृणाति त्रिवृद्धि
 यजोऽथो ऽअपि प्रवर्ह॑त् स्तृणीयात्स्तृणन्ति बर्हिरानुप-

गिति खं कृपिणाऽभ्यनूक्तमधरमूलं स्तृणात्यधरमूला ऽइव
 हीमा ऽअस्यां पृथिव्यामोपधयः प्रतिष्ठितास्तस्मादधर-
 मूलं स्तृणाति ॥ १० ॥ स स्तृणाति । 'ऊर्णम्म्रदसं त्वा
 स्तृणामि स्वासस्थां देवेभ्य' ऽइति सार्धं देवेभ्य ऽइत्ये-
 वैतदाह यदाहोर्णम्म्रदसं त्वेति स्वासस्थां देवेभ्य ऽइति
 स्वासदां देवेभ्य ऽइत्येवैतदाह ॥ ११ ॥ अथाऽग्निं कल्पयति ।
 शिरो वै यज्ञस्याऽऽहवनीयः पूर्वाऽर्द्धो वै शिरः पूर्वा ऽर्द्धमे-
 वैतद्यज्ञस्य कल्पयत्युपर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयत्ययं वै
 स्तुपः प्रस्तरं ऽएतमेवाऽस्मिन्नेतत्प्रति दधाति तस्मादु-
 पर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयति ॥ १२ ॥ अथ परिधीन्
 परिदधाति । तद्यत्परिधीन्परिदधाति यत्र वै देवा ऽअये
 ऽग्निः होत्राय प्रावृणत तद्धोवाच न वा ऽअहमिदमुत्तर्हे
 यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं बृहेयं त्रीन्पूर्वाऽप्रावृद्धं ते प्राऽध-
 न्विपुस्तास्तु मेऽवकल्पयताऽथ वा ऽअहमेतदुत्साक्ष्ये यद्वो
 होता स्यां यद्वो हव्यं बृहेयमिति तथेति तानस्मा ऽएता-
 न्वाऽकल्पयन्त ऽएते परिधयः ॥ १३ ॥ स होवाच ।
 वृजो वै तावपदकारः प्रावृणन्वृजो द्वै वपदकाराद्विभेमि
 यन्मा वृजो वपदकारो न प्रवृज्यादेतैरेव मा परिधन्त
 तथा मा वृजो वपदकारो न प्रवर्क्ष्यतीति तथेति तमेतैः
 पर्यदधुस्तं न वृजो वपदकारः प्रावृणत्तन्मैवैतदग्नये
 नक्षति यदेतैः परिदधाति ॥ १४ ॥ त ऽउ हैत ऽऊचुः ।

(१) शु० ल० अ० २ क० २ ।

*-क' पुस्तके 'रहि' इति । 'ख' पुस्तके 'हृषि' इति । 'ग' पुस्तके 'रिहि' इति च
 पाठे लभ्यते । १ 'ग' पुस्तके पूर्वार्ध इति ।

इदमु चेदस्माद्वयज्ञे युद्धवथास्त्वेवाऽस्माकमपि यज्ञे भाग
 ऽडुति ॥ १५ ॥ तथेति देवा ऽअब्रुवन् । यद्वहिष्परिधि
 स्कन्त्स्यति तद्युष्मासु हुतमथ यद्व ऽउपर्युपरि होष्यन्ति
 तद्वोऽविष्यत्यथ यदसौ होष्यन्ति तद्वोऽविष्यतीति स
 यदसौ जुहति तदेनानवत्यथ यदेनानुपर्युपरि जुहति तदे-
 नानवत्यथ यद्वहिष्परिधि स्कन्दति तदेतेषु हुतं तस्मादु ह
 नाग ऽइव स्कन्न^१ स्यादिमां वै ते ^१पृथिवीं प्राविशन्त्यद्वा
 ऽइदं किञ्च स्कन्दत्यस्यामेव तत्तत्त्वं प्रतितिष्ठति ॥ १६ ॥
 स स्कन्नमभिमृशति । 'भुवंपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा
 भूतानां पतये स्वाहे'त्येतानि वै तेषामग्नीनां नामानि
 यन्नुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तद्यथा वृषदकृतः हुत-
 मेवमस्यैतेष्वग्निषु भवति ॥ १७ ॥ तद्वैके । इधमस्यैवैता-
 ष्परिधीन् परिदधति तदु तथा न कुर्यादुनवकृता ह
 तस्यैते भवन्ति यानिधमस्य परिधात्यभ्याधानाय ह्येवेधमः
 क्रियते तस्यो ह्यैतेऽवकृता भवन्ति यस्यैतान्नयाना-
 हरन्ति परिधय ऽडुति तस्मादन्नयानेषां ऽहरेयुः ॥ १८ ॥
 ते वै पालाशाः स्युः । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्माऽग्निरन्नयो हि
 तस्मात्पालाशाः स्युः ॥ १९ ॥ यदि पालाशान्न विन्देत् ।
 अथो ऽअपि वैकङ्कता स्युर्यदि वैकङ्कतान्न विन्देदथो
 ऽअपि कार्पमर्यमयाः स्युर्यदि कार्पमर्यमयान्न विन्देदथो

*—इत उचरं 'तद्वो' इत्यत आह पाठ 'व' पुस्तके नास्ति ।
 (१) उ० गं० अ० २ क० २ ।

†—नास्तेन पाठो 'व' पुस्तके ।

ऽअपि वैल्वाः स्युरथो स्वादिरा ऽअथो ऽऔदुम्बरा ऽएते
हि वृक्षा यज्ञियास्तस्मादेतेषां वृक्षाणां भवन्ति ॥ २० ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ २ ॥

कण्डिकासहस्र्या ॥ १२२ ॥

ते वा ऽआर्द्राः स्युः । एतद्ध्येषां जीवमेतेन सुतेजस
ऽएतेन धीर्व्यवन्तस्तस्मादार्द्राः स्युः ॥ १ ॥ स मध्यममे-
वाग्ने परिधिं परिदधाति । 'गन्धर्वस्त्वा विश्वावसुः परिदधातु
द्विश्वस्याऽरिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिद्ध ऽईडित'
ऽइति ॥ २ ॥ अथ दुक्षिणं परिदधाति । 'दुन्द्र्यस्य वाहुरसि
दुक्षिणो द्विश्वस्याऽरिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिद्ध
ऽईडित' ऽइति ॥ ३ ॥ अथोत्तरं परिदधाति । 'मित्रावरुणौ
त्वोत्तरतः परिधन्तां ध्रुवेण धूर्मणा द्विश्वस्याऽरिष्ट्यै यज-
मानस्य परिधिरस्यग्निरिद्ध ऽईडित' ऽइत्यग्नयो हि तस्मा-
दाहाऽग्निरिद्ध ऽईडित ऽइति ॥ ४ ॥ अथ समिधमभ्याद-
धाति । स मध्यममेवाग्ने परिधिमुपस्पृशति तेनैतानग्ने
समिन्धेऽथाम्नावभ्यादधाति तेनो ऽअग्निं प्रत्यक्षः
समिन्धे ॥ ५ ॥ सोऽभ्यादधाति । 'वीतिर्होत्रं त्वा कवे
द्युमन्तः समिधीमहि । अग्ने बृहन्तमद्धर' ऽइत्येतया

पाहि यज्ञपतिमि'ति तद्यज्ञमानमाह 'पाहि मां यज्ञत्रय'मिति
तदप्यात्मानं यज्ञान्तरेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्सर्वं
परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह ता विष्णो पाहीति ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

— * —

इन्धे ह वा ऽएतद्वर्ष्युः । इध्मेनाऽग्निं तस्मादिध्मो नाम
समिन्धे सामिधेनीभिर्होता तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥ १ ॥
सु ऽआह । अग्नये समिदध्यमानायाऽनुब्रूहीत्यग्नये ह्येतत्समि-
दध्यमानायाऽह्वाह ॥ २ ॥ तदु द्वैक ऽआहुः । अग्नये समिद-
ध्यमानाय होतरनुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयादुहोता वाऽ-
एष पुरा भवति यद्वै नं प्रवृणीतेऽथ होता तस्मादु ब्रूया-
दग्नये समिदध्यमानायाऽनुब्रूहीत्येव ॥ ३ ॥ आग्नेयीरन्वाह ।
स्वयैवैनमेतद्देवतया समिन्धे गायत्रीरुवाह गायत्रं वाऽ-
अग्नेश्छन्दः स्वयैवैनमेतच्छन्दसा समिन्धे वीर्यं गायत्री
ब्रह्म गायत्री वीर्येणैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ४ ॥ एकादशाऽ-
ह्वाह । एकादशाऽक्षरा वै त्रिण्डुव्रह्म गायत्री क्षत्रं त्रिष्टु-
वेताभ्यामेवैनमेतदुभाभ्यां वीर्याभ्यां समिन्धे तस्मादेका-
दशाऽन्वाह ॥ ५ ॥ स वै त्रिः प्रथमामन्वाह । त्रिरुत्तमां
त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्त्रिः प्रथमामन्वाह
त्रिरुत्तमाम् ॥ ६ ॥ ताः पञ्चदश सामिधेन्यः सम्पद्यन्ते ।
पञ्चदशो वै ब्रूजो वीर्यं ब्रूजो वीर्यमेवैतत्सामिधेनीरभि-

सम्पादयति तस्मादेतास्वनूच्यमानासु यं द्विप्यात्तमङ्गुष्ठा-
भ्यामववाधेतेदमहममुसववाध ऽइति तदेनमेतेन वृज्जेणाऽव-
वाधते ॥७॥ पञ्चदश वा ऽअर्द्धमासस्य रात्रयः । अर्द्धमासशो
वै संवत्सरो भवन्नेति तद्वात्रीराप्नोति ॥ ८ ॥ पञ्चदशा-
नामु वै गायत्रीणाम् । त्रीणि च शतानि पष्टिश्चाऽक्षराणि
त्रीणि च वै शतानि पष्टिश्च संवत्सरस्याऽहानि तदहान्या-
प्नोति तत्रेव संवत्सरमाप्नोति ॥ ९ ॥ सप्तदश सामिधेनीः ।
द्विष्टथा ऽअनुव्यादुपांशु तस्यै देवतायै यजति यस्याऽ-
द्विष्टं निर्वपति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्त्तव ऽएषऽ-
एव प्रजापतिः सप्तदशः सर्वं वै प्रजापतिस्तत्सर्वेणैव तं
काममनपराधः राप्नोति यस्मै कामायेष्टिं निर्वपत्युपांशु
देवतां यजत्यनिरुक्तं वा ऽउपांशु सर्वं वा ऽअनिरुक्तं
तत्सर्वेणैव तं काममनपराधः राप्नोति यस्मै कामायेष्टिं
निर्वपत्येष ऽहुष्टेरुपचारः ॥ १० ॥ एकविंशतिः सामि-
धेनीः । अपि दर्शपूर्णमासयोरनुव्यादित्याहुर्द्वादश वै
मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्त्तवस्त्रयो लोकास्तद्विंशतिरेष ऽए-
वैकविंशो य ऽएष तपति सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तदेतां
गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति तस्मादेकविंशतिमनुव्यात् ॥११॥
ता हेता गतश्चरेवाऽनुव्यात् । य ऽइच्छेन्न श्रेयान्त्स्यान्न
पापीयानिति यादृशाय हेव स तेऽन्वाहुस्तादृक् हव भवति
पापीयान्वा यस्यैवं विदुष ऽएता ऽअन्वाहुः सो ऽएषा
मीमांसेव नेत्वेवैता ऽअनूच्यन्ते ॥ १२ ॥ त्रिरेव
प्रथमां त्रिरुत्तमामुनवानन्ननुव्यात् । त्रयोवा ऽइमे लोका-

गायत्र्या गायत्रीमेवैतत्समिन्धे सा गायत्री समिद्धाऽग्न्यानि
 छन्दाथंसि समिन्धे छन्दाथंसि समिद्धानि देवेभ्यो यज्ञं
 वहन्ति ॥ ६ ॥ अथ यां द्वितीयाथं समिधमभ्यादधाति ।
 वसन्तमेव तया समिन्धे स वसन्तः समिद्धोऽग्न्यानृतून्स-
 मिन्ध ऽऋतवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योपधीश्च
 पचन्ति सोऽभ्यादधाति 'समिदेसी'ति समिद्धि वसन्तः ॥ ७ ॥
 अथाऽभ्याधाय जपति । 'सूर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्या-
 दिच्चदभिशस्या' ऽहुति गुप्त्यै वा ऽअभितः परिधयो
 भवन्त्यथेतत्सूर्यमेव पुरस्ताद् गोप्तारं करोति नेत्पुरस्ता-
 त्नाष्ट्रा रक्षाथस्यभ्यवचरानिति सूक्त्यो हि नाष्ट्राणाथं रक्ष-
 सामपहन्ता ॥ ८ ॥ अथ यामेवाऽमुं तृतीयाथं समिधम-
 भ्यादधाति । अनुयाजेषु ब्राह्मणमेव तया समिन्धे स
 ब्राह्मणः समिद्धो देवेभ्यो यज्ञं वहति ॥ ९ ॥ अथ स्तीर्णां
 वेदिमुपावर्तते । स द्वे तृणे ऽआदाय तिरश्ची निदधाति
 'सवितुर्वाहू स्थ' ऽहुत्ययं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथाऽस्यैते
 भ्रुवावेव तिरश्ची निदधाति तस्मादिमे तिरश्च्यौ भ्रुवौ
 क्षत्रं वै प्रस्तरो विश ऽहुतरं वर्हिः क्षत्रस्य चैव विशश्च
 विधृत्ये तस्मात्तिरश्ची निदधाति तस्मादेव विधृती नाम ॥ १० ॥
 तत्प्रस्तरं स्तृणाति । 'जुर्णम्म्रदसं त्वां स्तृणामि स्वासस्थं
 देवेभ्य' ऽहुति साधु देवेभ्य ऽहुत्येवेतदाह यदाहोर्णम्म्रदसं
 त्वेति स्वासस्थं देवेभ्य ऽहुति स्वासदं देवेभ्य ऽहुत्ये-

(१) जु० ग० अ० १ ब० ५ । (२) जु० ग० अ० १ ब० ५ । (३) जु० ग०
 अ० १ ब० ५ । (४) जु० ग० अ० १ ब० ५ ।

वैतदाह ॥ ११ ॥ तमभिनिदधाति । 'आं त्वा वृसवो रुद्रा
ऽआदित्याः सदन्ति'त्येते वै त्रया देवा यद्वसवो रुद्रा
ऽआदित्या एते त्वा सीदन्ति'त्येवैतदाहाऽभिनिहित एव
सच्छयेन पाणिना भवति ॥ १२ ॥ अथ दक्षिणेन जुहुं
प्रतिगृह्णाति । नेदिहु पुरा नाष्टा रुक्षांस्याविशानिति
ब्राह्मणो हि रुक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहित एव सच्छयेन
पाणिना भवति ॥ १३ ॥ अथ जुहुं प्रति गृह्णाति । 'घृता-
च्चसि जुहुर्धाम्ने'ति घृताची हि जुहुर्हि नाम्ना 'सेदं'
प्रियेण धाम्ना प्रियः सद ऽआसीदे'ति 'घृताच्चस्युप-
भृताम्ने'त्युपभृतं घृताची ह्युपभृद्धि नाम्ना 'सेदं' प्रियेण
धाम्ना प्रियः सद ऽआसीदे'ति 'घृताच्चसि दधुवा नाम्ने'ति
धुवां घृताची हि दधुवा हि नाम्ना 'सेदं' प्रियेण धाम्ना
प्रियः सद ऽआसीदे'ति 'प्रियेण धाम्ना प्रियः सद ऽआ-
सीदे'ति यदन्यद्विह ॥ १४ ॥ स वा ऽउपरि जुहुः साद-
यति । अथ ऽद्वतराः सुचः अग्रं वै जुहुर्विश ऽद्वतराः
सुचः क्षत्रमेवैतद्विश ऽउत्तरं करोति तस्मादुपर्यासीनं
क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा ऽउपासते तस्मादुपरि जुहुः
सादयत्यथ ऽद्वतराः सुचः ॥ १५ ॥ सोऽभिमृशति ।
'धुवां ऽअसदन्ति'ति धुवा ह्यसदं नृत्तस्य योनाविति यज्ञो
वा ऽऋतस्य योनिर्व्यज्ञे ह्यसदं 'स्ता विष्णो योहि पाहि यज्ञं

(१) जु० ग० अ० २ व० ५। (२) जु० ग० अ० २ व० ६। (३) जु० ग० अ० २ व० ६।
(४) जु० ग० अ० २ व० ६। (५) जु० ग० अ० २ व० ६। (६) जु० ग० अ० २ व० ६।
(७) जु० ग० अ० २ व० ६। (८) जु० ग० अ० २ व० ६। (९) जु० ग०
अ० २ व० ६। (१०) जु० ग० अ० २ व० ६। (११) जु० ग० अ० २ व० ६।

पाहि यज्ञपतिमिति तद्यजमानमाह 'पाहि मां यज्ञस्य'मिति
तदप्यात्मानं यज्ञान्नान्तरेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्सर्वं
परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह ता विष्णो पाहीति ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इन्धे ह वा ऽएतच्छ्रुयुः । इध्मेनाऽग्निं तस्मादिध्मो नाम
समिन्धे सामिधेनीभिर्होता तस्मात्सामिधेय्यो नाम ॥ १ ॥
स ऽआह । अग्नये समिदध्यमानायाऽनुब्रूहीत्यग्नये ह्वेतत्समि-
दध्यमानायाऽह्वाह ॥ २ ॥ तदु हैक ऽआहुः । अग्नये समिद-
ध्यमानाय होतरनुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयादहोता वाऽ-
प्य पुरा भवति यदैवैनं प्रवृणीतेऽथ होता तस्मादु ब्रूया-
दग्नये समिदध्यमानायाऽनुब्रूहीत्येव ॥ ३ ॥ आग्नेयीरन्वाह ।
स्वयैवैनमेतदेवतया समिन्धे गायत्रीरुह्वाह गायत्रं वाऽ-
अग्नेच्छ्रुन्दः स्वनेवैनमेतच्छ्रुन्दसा समिन्धे वीर्यं गायत्री
ब्रह्म गायत्री वीर्येणैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ४ ॥ एकादशाऽ-
ह्वाह । एकादशाऽक्षरा वै त्रिष्टुब्ब्रह्म गायत्री क्षत्रं त्रिष्टु-
बेताभ्यामेवैनमेतदुभाभ्यां वीर्याभ्यां समिन्धे तस्मादेका-
दशाऽन्वाह ॥ ५ ॥ स वै त्रिं प्रथमामन्वाह । त्रिरुत्तमां
त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्त्रिं प्रथमामन्वाह
त्रिरुत्तमाम् ॥ ६ ॥ ताः पञ्चदश सामिधेय्यः सम्पद्यन्ते ।
पञ्चदशो वै ब्रह्मो वीर्यं ब्रह्मो वीर्यमेवैतत्सामिधेनीरभि-

सम्पादयति तस्मादेतास्वनूच्यमानासु यं द्विष्यात्तमङ्गुष्ठा-
भ्यामववाधेतेदमहममुमववाध ऽहुति तदेनमेतेन वज्ज्रेणाव-
वाधते ॥७॥ पञ्चदश वा ऽअर्द्धमासस्य रात्रयः । अर्द्धमासशो
वै संवत्सरो भवन्नेति तद्रात्रीराप्नोति ॥ ८ ॥ पञ्चदशा-
नासु वै गायत्रीणाम् । त्रीणि च शतानि पष्टिञ्चाऽश्वराणि
त्रीणि च वै शतानि पष्टिञ्च संवत्सरस्याऽहानि तदहान्या-
प्नोति तद्वै संवत्सरमाप्नोति ॥ ९ ॥ सप्तदश सामिधेनीः ।
हृष्ट्या ऽअनुब्रूयादुपांशु तस्यै देवतायै यजति यस्याऽ-
हुष्टिर्निर्वपति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्त्तव ऽएयऽ-
एव प्रजापतिः सप्तदशः सर्वं वै प्रजापतिस्तत्सर्वेणैव तं
काममनपराधः राध्नोति यस्मै कामायेष्टिर्निर्वपत्युपांशु
देवतां यजत्यनिरुक्तं वा ऽउपांशु सर्वं वा ऽअनिरुक्तं
तत्सर्वेणैव तं काममनपराधः राध्नोति यस्मै कामायेष्टिर्
निर्वपत्येय ऽहुष्टेरुपचारः ॥ १० ॥ एकविंशतिः सामि-
धेनीः । अपि दर्शपूर्णमासयोरनुब्रूयादित्याहुर्द्वादश वै
मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्त्तवस्त्रयो लोकास्तद्विंशतिरेषु ऽए-
वैकविंशो य ऽएय तपति सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तदेतां
गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति तस्मादेकविंशतिमनुब्रूयात् ॥११॥
ता हैता गतश्चेवाऽनुब्रूयात् । य ऽइच्छेन्न श्रेयान्त्स्यान्न
पापीयानिति यादृशाय हैव स तेऽन्वाहुस्तादृङ्गा हैव भवति
पापीयान्त्वा यस्यैवं विदुष ऽएता ऽअन्वाहुः सो ऽएषा
मीमांशसैव नेत्वेवैता ऽअनूच्यन्ते ॥ १२ ॥ त्रिरेव
प्रथमां त्रिरुत्तमामनवानन्ननुब्रूयात् । त्रयोवा ऽइमे लोका-

स्तदिमानेवैतल्लोकान्तसन्तनोतीमाँल्लोकान्तस्पृणुते त्रय ऽऽमे
 पुरुषे प्राणा ऽएतमेवाऽस्मिन्नेतत्सन्ततमव्यवच्छिन्नं
 दधात्येतदनुवचनम् ॥ १३ ॥ स यावदस्य वृशः
 स्यात् । एवमेवाऽनुविवक्षेत्तस्यैतस्य परिचक्षोत् साम्य-
 वाह्यादनुवानन्ननुविवक्षंस्तत्कर्म विवृण्वेत सा परिचक्षा
 ॥ १४ ॥ स यद्येतन्नोदाशुसेत । अप्येकैकामेवाऽनवान-
 न्ननुव्यात्तदेकैकयैवेमाँल्लोकान्तसन्तनोत्येकैकयैमाँल्लोकान्तस्पृणु-
 तेऽथ यत्प्राणं दधाति गायत्री वै प्राणः स यत्कृ-
 स्नां गायत्रीमव्वाह तत्कृत्स्नं प्राणं दधाति तस्मादेकैका-
 मेवाऽनवानन्ननुव्यात् ॥ १५ ॥ ता वै सन्तता ऽअव्यव-
 च्छिन्ना ऽअव्वाह । संबत्सरस्यैवैतदहोरात्राणि सन्तनोति
 तानीमानि संबत्सरस्याऽहोरात्राणि सन्तताव्यवच्छि-
 न्नानि परिलवन्ते द्विपत् ऽउ चैवैतद् भ्रातृव्याय नोपस्थानं
 करोत्युपस्थानं ह कृष्याद्यदसन्तता ऽअनुव्यात्तस्माद्वै सन्त-
 ता ऽअव्यवच्छिन्ना ऽअन्वाह ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥

हिङ्कृत्याऽव्वाह । नाऽसामा यज्ञोऽस्तीति वा ऽआहुर्न-
 वा ऽअहिङ्कृत्य साम गीयते स यद्विङ्करोति तद्विङ्कारस्य
 रूपं क्रियते प्रणवेनैव साम्नो रूपमुपगच्छत्योश्म ओ३-
 मित्येतेनो हास्येप सर्व ऽएव ससामा यज्ञो भवति ॥ १ ॥
 यद्रेव हिङ्करोति । प्राणो वै हिङ्कारः प्राणो हि वै हिङ्कार-

स्तस्मादपि गृह्य नासिके न हिङ्कर्तुः शक्नोति वाचा वाऽ-
 ऋचमुवाह वाक् च वै प्राणश्च मिथुनं तदेतत्पुरस्तान्मि-
 थुनं प्रजननं क्रियते सामिधेनीनां तस्माद्वै हिङ्कृत्याऽन्वाह
 ॥ २ ॥ स वाऽउपाथंशु हिङ्करोति । अथ यदुच्चैर्हिङ्कुर्या-
 दन्यतरदेव कुर्याद्वाचमेव तस्मादुपाथंशु हिङ्करोति ॥ ३ ॥
 स वाऽएति च प्रेति चाऽन्वाह । गायत्रीमेवैतदर्वाचीं च
 पराचीं च युनक्ति पराच्यह देवेभ्यो यज्ञं बृहस्यर्वाची मनु-
 ष्यानवति तस्माद्वाऽएति च प्रेति चाऽन्वाह ॥ ४ ॥ यद्वेदेति
 च प्रेति चाऽन्वाह । प्रेति वै प्राण एत्युदानं प्राणोदानं-
 वेवैतदधाति तस्माद्वाऽएति च प्रेति चाऽन्वाह ॥ ५ ॥
 यद्वेदेति च प्रेति चाऽन्वाह । प्रेति वै रेतः सिच्यत एति
 प्रजायते प्रेति प्रबो बितिष्ठन्त एति समावर्तन्ते सर्व
 वाऽइदमेति च प्रेति च तस्माद्वाऽएति च प्रेति चाऽन्वाह
 ॥ ६ ॥ सोऽन्वाह । प्रबो वाजाऽअभिद्यवऽइति तन्नु प्रेति
 भवत्यग्र एआयाहि वीत्यऽइति तद्वेति भवति ॥ ७ ॥
 तदु ह्येक एआहुः । उभयं वाऽ एतत्प्रेति सम्पद्यतऽइति
 तदु तद्वाऽतिविज्ञान्यमिव प्रबो वाजाऽअभिद्यवऽइति तन्नु
 प्रेत्यग्र एआयाहि वीत्यऽइति तद्वेति ॥ ८ ॥ सोऽन्वाह ।
 'प्रबो वाजा अभिद्यव' इति तन्नु प्रेति भवति वाजा
 इत्यग्रं वै वाजाऽअन्नमेवैतदभ्यनूक्तमभिद्यव इत्यर्द्धमासा
 वाऽअभिद्यवोऽर्द्धमासानेवैतदभ्यनूक्तं 'हविर्मेन्त' इति

पशवो वै हविष्मन्तः पशून्वैतदभ्यनूक्तम् ॥ ९ ॥ 'घृता-
 च्चये'ति । विदेघो ह माथवोऽग्निं वैश्वानरं मुखे वभार
 तस्य गोतमो राहूगणोऽक्रुषिः पुरोहितोऽआस तस्मै ह
 स्माऽऽमन्त्र्यमाणो न प्रतिशृणोति नेन्मेऽग्निर्वैश्वानरो मु-
 खान्निष्पद्यात्ता इति ॥ १० ॥ तमृग्भिर्ह्वयितुं दध्ने । 'वीतिर्होत्रं
 त्वा कवे द्युमन्तः समिधीमहि । अग्ने बृहन्तमदध्वरे' विदे-
 घेति ॥ ११ ॥ स न प्रतिशुश्राव । 'उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा
 भ्राजन्त इरते । तव ज्योतीषं प्यर्च्यो' विदेघा इति
 ॥ १२ ॥ स ह नैव प्रतिशुश्राव । 'तं त्वा घृतस्तवीमह'
 इत्येवाऽभिष्वयाहरदुधाऽस्य घृतकीर्त्तावेवाऽग्निर्वैश्वानरो मु-
 खादुज्ज्वाल तन्न शशाक धारयितुः सोऽस्य मुखान्निष्पेदे
 स इमां पृथिवीं प्रापाद ॥ १३ ॥ तर्हि विदेघो माथवोऽ-
 आस । सुरस्वत्यां स तत एव प्राङ् दुहन्नभीयायेमां
 पृथिवीं तं गोतमश्च राहूगणो विदेघश्च माथवः पश्चाद् दुहन्त-
 मन्वीयतुः स इमाः सर्वा नदीरतिददाह सदानीरेत्युत्तराद्
 गिरेर्निर्द्धावति तां ह वै नाऽतिददाह तां ह स्म तां पुरा
 ब्राह्मणा न तरन्त्यनतिदग्धाऽग्निना वैश्वानरेणेति ॥ १४ ॥
 तत एतर्हि । प्राचीनं बहवो ब्राह्मणास्तद्वाऽक्षेत्रतरमिवाऽऽस
 स्वावितरमिवाऽस्वदितमग्निना वैश्वानरेणेति ॥ १५ ॥ तदु
 हेतर्हि । क्षेत्रतरमिव ब्राह्मणा उ ह नूनमेनद्यज्ञैरसिष्वद-
 न्त्साऽपि जघन्ये नैदाधे समिवैव कोपयति तावच्छीताऽनति-

(१) ऋ. सं. अट. ३ अ. १ व. २८ । (२) ऋ. सं. अट. ४ व. ११ ।
 (३) ऋ. सं. अट. ६ अ. ३ व. २९ । (४) ऋ. सं. अट. ४ अ. ४ अ. ३ व. १९ ।

दग्धा ह्यग्निना वैश्वानरेण ॥ १६ ॥ स होवाच । विदेघो
 माथवः काऽहं भवानीत्यत ऽएव ते प्राचीनं भुवनमिति
 होवाच सैषाऽप्येतर्हि कोसलविदेहानां मर्यादा ते हि माथ-
 वाः ॥ १७ ॥ अथ होवाच । गोतमो राहूगणः कथं नु
 म ऽआमन्त्र्यमाणो न प्रत्यश्रौषीरिति स होवाचाऽग्निर्मे
 वैश्वानरो मुखेऽभूत्स नेन्मे मुखात्रिण्यथातै तस्मात्ते न प्रत्य-
 श्रौषमिति ॥ १८ ॥ तदु कथमभूदिति । यत्रैव त्वं घृतस्त-
 धीमह ऽहुत्यभिळ्याहारींस्तदेव मे घृतकीर्त्तविग्निवैश्वानरो
 मुखादुदज्वालीत्तं नाशकं धारयितुः स मे मुखात्रिरपा-
 टीति ॥ १९ ॥ स यत्तामिधेनीषु घृतवत् । सामिधेनुमेव
 तत्समेधेनं तेनेन्धे वीर्यमेवाऽस्मिन्दधाति ॥ २० ॥ तदु घृता-
 च्येति । 'देवान् जिगाति सुम्नयुरिति यजमानो वै सुम्नयुः
 स हि देवान् जिगीषति स हि देवान् जिगात्सति तस्मा-
 दाह देवान् जिगाति सुम्नयुरिति सैषाऽऽग्नेयी सत्यनिरुक्ता
 सर्वं वा ऽअनिरुक्ताः सर्वेणैवैतत्प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ 'अग्ने ऽआ-
 याहि वीतय' ऽइति । तद्वेति भवति वीतय ऽइति समन्तिक-
 मिव ह वा ऽइमेऽग्ने लोका ऽआसुरित्युन्मृश्या हैव द्यौरास
 ॥ २२ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त । कथं नु न ऽइमे लोका
 वितराथं स्युः कथं न ऽइदं वरीय ऽइव स्यादिति तानेतैरेव
 त्रिभिरक्षुरैर्व्यनयन् वीतय ऽइति त ऽइमे विदूरं लोकास्ततो
 देवेभ्यो वरीयोऽभवद्वरीयो ह वा ऽअस्मै भवति यस्त्यैवं

विदुष ऽएतामन्वाहुर्वीतय ऽहुति ॥ २३ ॥ 'गृणानो हव्य-
दातय' ऽहुति । यजमानो वै हव्यदातिर्गृणानो यजमानाये-
त्येवैतदाह 'निहोता सत्सि वहिषी' त्यग्निर्वै होता ऽयं लोको
वहिरस्मिन्नेवैतल्लोके ऽग्निं दधाति सो ऽयमास्मिन्लोके ऽग्नि-
र्हितः सैपेतमेव लोकमभ्यनूक्तेमभैवतया लोकं जयति
यस्यैवं विदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ २४ ॥ 'तं त्वा समिद्भिरङ्गिर'
ऽहुति । समिद्भिर्देवतमङ्गिरस ऽएन्धता ऽङ्गिर इत्यङ्गिरा ऽउ-
ह्मिन् 'धृतेर्नै वर्द्धयामसी' ति तत्सामिधेनं पदः समे-
वेन तेनेन्धे वीर्यमेवाऽस्मिन्दधाति ॥ २५ ॥ 'बृहच्छो-
चा यविष्ये' ति । बृहदु ह्येष शोचति समिद्धो यविष्येति
यविष्ठो ह्यग्निस्तस्मादाह यविष्येति सैपेतमेव लोकमभ्य-
नूक्ताऽन्तरिक्षलोकमेव तस्मादाग्नेयी सत्यनिरुक्ताऽनिरुक्तो
ह्येष लोकः ऽएतमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष ऽएता-
मन्वाहुः ॥ २६ ॥ 'स नः पृथु श्रवाग्यामि' ति । अदो वै
पृथु यस्मिन्देवा ऽएतच्छ्रवाग्यं यस्मिन्देवा ऽअच्छा देव विवा-
ससी' त्यच्छ देव विवासस्येतन्नो गमयेत्येवैतदाह ॥ २७ ॥
'बृहदग्ने सुवीर्यमि' ति । अदो वै बृहद्यस्मिन्देवा ऽएतत्सु-
वीर्यं यस्मिन्देवाः सैपेतमेव लोकमभ्यनूक्ता दिवमेवैतमे-
वैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ २८ ॥
सोऽन्वाह । 'ईडेन्न्यो नमस्य' ऽहुतीडेन्न्यो ह्येष नमस्यो ह्येष

(१) ऋ० मं० अ० ४ अ० ५ व० २२ । (२) ऋ० सं० अ० ४ अ० ५ व० २२ ।

(३) ऋ० मं० अ० ४ अ० ५ व० २३ । (४) ऋ० मं० अ० ४ अ० ५ व० २३ ।
(५) ऋ० मं० अ० ४ अ० ५ व० २३ । (६) ऋ० सं० अ० ४ अ० ५ व० २३ ।
(७) ऋ० मं० अ० ४ अ० ५ व० २३ । (८) ऋ० सं० अ० ४ अ० ५ व० २३ ।
(९) ऋ० सं० अ० ३ अ० १ व० ३० ।

‘तिरस्तुमांशसि दर्शत’ ऽइति तिर ऽइव ह्येष तमांशसि
समिद्धो ददृशे ‘समग्निरिद्धयते वृषे’ति सद्हीद्धयते वृषा
‘वृषो ऽअग्निः समिद्धयत ऽइति सद्हीद्धयते ॥ २९ ॥
‘अश्वो न देववाहन’ ऽइति । अश्वो ह वा ऽएष भूत्वा देवेभ्यो
यज्ञं वहति यद्वै नेत्युच्योमिति तत्तस्मादाहुः ऽश्वो न देव-
वाहन ऽइति ॥ ३० ॥ ‘तद् हविष्मन्तं ऽईडत’ ऽइति । हवि-
ष्मन्तो ह्येतं मनुष्या ऽईडते तस्मादाह तद् हविष्मन्त
ऽईडत ऽइति ॥ ३१ ॥ ‘वृषणं त्वा वयं वृषण्णवृषणः समिधी-
मही’ति । सः ह्येनमिन्धतेऽग्ने दीर्घतं बृहदि’ति दीद-
येव ह्येष बृहत्समिद्धः ॥ ३२ ॥ तं वा ऽएतम् । वृषण्णवन्तं
त्रिचसुन्वाहाऽग्नेभ्यो वा ऽएताः सुवीः सामिधेन्न्यो भवन्तीं-
न्द्रो वै यज्ञस्य देवतेन्द्रो वृषैतेनो हाऽस्यैताः सेन्द्राः सामि-
धेन्न्यो भवन्ति तस्माद्वृषण्णवन्तं त्रिचसुन्वाह ॥ ३३ ॥ सोऽन्वा-
ह । ‘अग्निं दूतं वृणीमह’ ऽइति देवाश्च वा ऽअसुराश्चो-
भये प्राजापत्याः पशूधिरेतान्स्पर्द्धमानान्गायत्र्यन्तरा तस्थौ
या वै सा गायत्र्यासीदियं वै सा पृथिवीयद् ह्यैव तदन्तरा
तस्थौ त ऽउभय ऽएव विदुश्चक्रुर्यतरान्त्वै न ऽइय-
मुपावत्स्यति ते भविष्यन्ति परेतरे भविष्यन्तीति तामुभय-
ऽएवोपमन्त्रयाश्चक्रेऽग्निरेव देवानां दूत ऽआस सहस्रक्षा
ऽइत्यसुररक्षसमसुराणां साऽग्निमेवाऽनुप्रेयाय तस्माद-

- (१) ऋ. ग. अष्ट. ३ अ. १ व. ३. । (२) ऋ. स. अष्ट. ३ अ. १ व. ३. ।
(३) ऋ. स. अष्ट. ३ अ. १ व. ३. । (४) ऋ. स. अष्ट. ३ अ. १ व. ३. ।
(५) ऋ. ग. अष्ट. ३ अ. १ व. ३. । (६) ऋ. स. अष्ट. ३ अ. १ व. ३. ।
(७) ऋ. स. अष्ट. ३ अ. १ व. २१ ।

न्वाहाऽग्निं दूतं जृणीमह ऽहुति स हि देवानां दूत ऽआसी-
 'द्धोतारं विश्ववेदसमि'ति ॥ ३४ ॥ तदु हैकेऽन्वाहुः ।
 होता यो विश्ववेदस ऽहुति नेदरमित्यात्मानं ब्रवाणीति
 तदु तथा न ब्रूयात् मानुषः ह ते यज्ञे कुर्वन्ति व्यृद्धं वै
 तयज्ञस्य यन्मानुषं † नेद् व्यृद्धं यज्ञे कर्वाणीति तस्माद्य-
 थैवर्चाऽनुक्तमेवमेवाऽनुब्रूयाद्धोतारं विश्ववेदसमित्येवाऽस्य
 यज्ञस्य सुक्रतुमित्येष हि यज्ञस्य सुक्रतुर्गदग्निस्तस्मा-
 दाहाऽस्य यज्ञस्य सुक्रतुमिति सेयं देवानुपाववर्त्त ततो देवा
 ऽअभवन्पराऽसुरा भवति ह वा ऽआत्माना पराऽस्य सपत्ना
 भवन्ति यस्यैवं बिंदुष ऽएतामन्वाहुः ॥ ३५ ॥ तां वा
 ऽअष्टमीमनुब्रूयात् । गायत्री वा ऽएषा निदानेनाऽष्टाक्षरा
 वै गायत्री तस्मादष्टमीमनुब्रूयात् ॥ ३६ ॥ तद्धैके । पुरस्ता-
 द्धाम्ये दधत्यग्रं धाम्ये मुखत ऽइदमन्नाद्यं दधम ऽहुति
 ब्रदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्वनवक्लृप्ता सा ह तस्यैषा
 भवति यः पुरस्ताद्धाम्ये दुधाति दशमी वा हि त्वेकादशी
 वा सम्पद्यते तस्यो ह्वैषाऽवक्लृप्ता भवति यस्यैतामष्टमी-
 मन्वाहुस्तस्मादुपरिष्टादेव धाम्ये दध्यात् ॥ ३७ ॥ 'समिद्-
 ध्यमानो ऽअध्वर' ऽहुति । अद्धरो वै यज्ञः समिद्ध्यमानो
 यज्ञ ऽहुत्यैवैतदाहाऽग्निः पौर्वक ऽईक्ष्य' ऽहुति पावको
 ह्येष ऽईक्ष्यो ह्येष 'शोचिष्केशैस्तमीमह' ऽहुति शोचन्तीव

† 'य' पुस्तके नेतदमिति ।

* 'हा' इत्येतत्पद 'ख' 'सा इ' इति 'ग' पुस्तके च नोपलभ्यते ।

(१) ऋ० स० अष्ट० १ । अ० १ व० २२ । (२) ऋ० स० अष्ट० १ अ० १ व० २२ ।

(३) ऋ० स० अष्ट० ३ अ० १ । व० २८ । (४) ऋ० स० अष्ट० १ अ० १ व० २८ ।

(५) ऋ० स० अष्ट० ३ व० १ व० २८ ।

हेतस्य केशाः समिद्धस्य 'समिद्धो ऽग्निः ऽआहुते'त्यतः
 प्राचीनः सर्वमिधमभ्यादक्ष्याद्यदन्यत्समिधोऽपवृद्धः
 ऽइव हेतद्धोता यद्वा ऽअन्यत्समिधः ऽइधस्याऽतिरिच्यते-
 ऽतिरिक्तं तद्यद्वा यज्ञस्याऽतिरिक्तं द्विपन्तः हाऽस्य तद् भ्रातृ-
 ष्वभ्यादक्ष्याद्यदन्यत्समिधः तस्मादुतः प्राचीनः सर्वमिधमभ्या-
 दक्ष्याद्यदन्यत्समिधः ॥ ३८ ॥ 'देवान्यक्षि सद्धरो'ति ।
 अद्धरो वै यज्ञो देवान्यक्षि सुयज्ञियेत्येवैतदाह 'त्वः हि
 हव्यवाडसी'त्येष हि हव्यवाह्यदग्निस्तस्मादाह त्वः
 हि हव्यवाडसी'त्याजुहोता दुर्वस्यताऽग्निं प्रयत्यद्धरो ।
 वृणीद्धः हव्यवाहन'मिति सम्प्रेष्यत्येवैतया जुहुत च
 यजत च यस्मै कामाय समैन्धिद्वं तत्कुरुतेत्येवैतदाहाऽग्निं
 प्रयत्यद्धरः ऽहुत्यद्धरो वै यज्ञोऽग्निं प्रयति यज्ञः ऽहुत्येवै
 तदाह वृणीध्वः हव्यवाहनमित्येष हि हव्यवाहनो यद-
 ग्निस्तस्मादाह वृणीद्धः हव्यवाहनमिति ॥ ३९ ॥ तं वा
 ऽएतम् । अद्धरवन्तं त्रिचमन्वाह देवान्ह वै यज्ञेन यज-
 मानान्सपत्ना ऽअसुरा दुधूर्पाञ्चकुस्ते दुधूर्पन्तः ऽएव न
 शेकुर्धूर्विर्वितुं ते परावभूवस्तस्माद्यज्ञोऽद्धरो नाम दुधूर्पन्ह
 वा ऽएनः सपत्नाः पराभवति यस्येवं विदुषोऽद्धरवन्तं
 त्रिचमन्वाहुर्व्यावद्वेव सौम्येनाऽद्धरेणेष्ट्वा जयति ताव-
 जयति ॥ ४० ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) ऋ० स० अट० ४ अ० १ व० २२ । (२) ऋ० स० अट० ४ अ० १ व० २१ ।
 (३) ऋ० स० अट० ४ अ० १ व० २२ । (४) ऋ० स० अट० ४ अ० १ व० २२ ।

एतद्ध वै देवा ऽअग्निं गरिष्ठे युञ्जन् । यद्धोतृत्वं
 ऽइदं नो हव्यं बहेति तमेतद् गरिष्ठे युक्त्वोपामदन्त्री-
 र्यवान्त्रै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा ऽअसीति वीर्यं समा-
 दधतो यथेदमप्येतर्हि ज्ञातीनां यं गरिष्ठे युञ्जन्ति तमु-
 पमदन्ति वीर्यवान्त्रै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा ऽअसीति
 वीर्यं समादधतः स यदुत ऽऊर्ध्वमन्वाहोपस्तौर्येयैनेमेत-
 वीर्यमेवाऽस्मिन्दधाति ॥ १ ॥ अग्ने महौ२॥ ऽअस्ति
 ब्राह्मण भारतेति । ब्रह्म ह्यग्निस्तस्मादाह ब्राह्मणेति भार-
 तेत्येष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्मान्नरतोऽग्निरित्या-
 हुरेप ऽउ वा ऽइमाः प्रजाः प्राणो भूत्वा विभर्ति तस्मा-
 देवाऽऽह भारतेति ॥ २ ॥ अथाऽऽर्पेयं प्रवृणीते । ऋषिभ्यश्चै-
 वैनमेतदेवेभ्यश्च निवेदयत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति
 तस्मादार्पेयं प्रवृणीते ॥ ३ ॥ परस्तादर्वाक् प्रवृणीते । पर-
 स्ताद्वर्वाच्च्यः प्रजाः प्रजायन्ते जयायसस्पतय ऽउ चैवैतं
 निहनुत ऽइदं हि पितृबाऽग्रेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मा-
 त्परस्तादर्वाक् प्रवृणीते ॥ ४ ॥ स ऽआर्पेयमुक्त्वाऽऽह ।
 'देवेद्धो मन्विद्ध' ऽहुति देवा ह्येतमग्रे ऽएन्धत तस्मादाह
 देवेद्ध ऽहुति मन्विद्ध ऽहुति मनुर्ह्येतमग्रे ऽएन्ध तस्मादाह
 मन्विद्ध ऽहुति ॥ ५ ॥ ऋषिष्टुत ऽहुति । ऋषयो ह्येतमग्रे
 स्तुवस्तस्मादाहर्षिष्टुत ऽहुति ॥ ६ ॥ विप्रानुमदित ऽहुति ।
 एते वै विप्रा यदृषय ऽएते ह्येतमन्त्रमदंस्तस्मादाह विप्रा-
 नुमदित ऽहुति ॥ ७ ॥ कविशस्त ऽहुति । एते वै कथयो

यदृष्य ऽएते ह्येतस्मिन्संस्तस्मादाह कविशस्त ऽइति ॥८॥
 ब्रह्मसदृशित ऽइति । ब्रह्मसदृशितो ह्येष घृताहवन ऽइति
 घृताहवनो ह्येषः ॥ ९ ॥ प्रणीर्भ्यज्ञानां रथीरङ्कुराणा-
 मिति । एतेन वै सर्वान्यज्ञान्प्रणयन्ति ये च पाकयज्ञा
 ये चेतरे तस्मादाह प्रणीर्भ्यज्ञानामिति ॥ १० ॥ रथीरङ्क-
 राणामिति । रथो ह वा ऽएष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति
 तस्मादाह रथीरङ्कुराणामिति ॥ ११ ॥ अतुक्तो होता तूर्णि-
 हव्यवाडिति । न ह्येतद् रक्षांस्ति तरन्ति तस्मादाहा-
 ऽतुक्तो होतेति तूर्णिर्हव्यवाडिति सर्वं ह्येष पाप्मानं
 तरति तस्मादाह तूर्णिर्हव्यवाडिति ॥ १२ ॥ आस्वात्रं
 जुहुर्देवानामिति । देवपात्रं वा ऽएष यदग्निस्तस्मादग्नौ
 सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति देवपात्रं ह्येष प्राप्नोति ह वै
 तस्य पात्रं यस्य पात्रं प्रेप्स्यति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १३ ॥
 चमसो देवपान ऽइति । चमसेन ह वा ऽएतेन भूतेन
 देवा भक्षयन्ति तस्मादाह चमसो देवपान ऽइति ॥ १४ ॥
 अराँश्च ऽइवाऽग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीति । यथाऽरास्त्रेभिः
 सर्वतः परिभूरेवं त्वं देवान्सर्वतः परिभूरसीत्येवैतदाह ॥ १५ ॥
 आवह देवान्यजमानायेति । तदस्मै यज्ञाय देवानावोढवा
 ऽआहाऽग्निमग्न ऽआवहेति तदाग्नेयायाऽऽज्यभागायाऽग्नि-
 मावोढवा ऽआह सोममावहेति तत्सौम्यायाऽऽज्यभागाय
 सोममावोढवा ऽआहाऽग्निमावहेति तद्य ऽएष ऽउभयत्रा-
 ऽच्छयुत ऽआग्नेयः पुरोडाशो भवति तस्मा ऽअग्निमावोढवा

ऽआह ॥ १६ ॥ अथ यथादेवतम् । देवाँ ३ ॥ ऽआज्यपाँ ३ ॥
 ऽआवहेति तत्प्रयाजाऽनुयाजानावोढवा ऽआह प्रयाजाऽनु-
 याजा वै देवा ऽआज्यपा ऽअग्निः होत्रायाऽऽवहेति
 तदग्निः होत्रायाऽऽवोढवा ऽआह स्वं महिमानमावहेति तत्स्वं
 महिमानमावोढवा ऽआह द्यावा ऽअस्य स्त्रो महिमा तद्वाच-
 मावोढवा ऽआहा च बृह जातवेदः सुयजा च यजेति
 तद्या ऽएवैतद्देवता ऽआवोढवा ऽआह ता ऽएवैतदाहा चैना
 ब्रह्माऽनुष्टया च यजेति यदाह सुयजा च यजेति ॥ १७ ॥
 स वै तिष्ठन्नन्वाह । अन्वाह हेतदसौ ह्यनुवाक्या तदसा-
 व्वैतद् भूत्वाऽन्वाह तस्मात्तिष्ठन्नन्वाह ॥ १८ ॥ आसीनो
 याज्यां यजति । इयः हि याज्या तस्मान्न कश्चन तिष्ठ-
 न्नाज्यां यजतीयः हि याज्या तदियमेवैतद् भूत्वा यजति
 तस्माद्वासीनो याज्यां यजति ॥ १९ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

यो ह वा ऽअग्निः सामिधेनीभिः समिद्धः । अति-
 तराऽह वै स ऽहुतरस्मादग्नेस्तपत्यनवधृष्यो हि भव-
 त्यनवमृश्यः ॥ १ ॥ स यथा हैवाऽग्निः । सामिधेनीभिः
 समिद्धस्तपत्येवः हैव ब्राह्मणः सामिधेनीर्विद्वाननुब्रुवंस्त-
 पत्यनवधृष्यो हि भवत्यनवमृश्यः ॥ २ ॥ सोऽन्वाह । प्रव
 ऽहुति प्राणो वै प्रावान्प्राणमेवैतया समिन्धेऽग्न ऽआयाहि
 वीतुथ ऽहुत्यपानो वा ऽएतवानपानमेवैतया समिन्धे बृह-

च्छोचा यविष्ठयेत्पुदानो वै बृहच्छोचा ऽउदानमेवैतया
सुमिन्धे ॥ ३ ॥ स नहं पृथु श्रवाग्यमिति । श्रोत्रं वै पृथु
श्रवाग्यं श्रोत्रेण हीदमुरु पृथु शृणोति श्रोत्रमेवैतया
सुमिन्धे ॥ ४ ॥ ईडेन्न्यो नमस्य ऽडुति । वाग्वा ऽईडेन्न्या
वाग्धीदहं सर्वमीदहं वाचमेवैतया
सुमिन्धे ॥ ५ ॥ अश्वो न देववाहन ऽडुति । मनो वै देव-
वाहनं मनो हीदं मनस्विनं भुयिष्ठं वनीवाहते मन ऽएवै-
तया सुमिन्धे ॥ ६ ॥ अग्ने दीव्यतं बृहदिति । चक्षुर्वै दीद-
येव चक्षुरेवैतया सुमिन्धे ॥ ७ ॥ अग्निं दूतं वृणीमह
ऽडुति । य ऽएवाऽयं मध्यमहं प्राण ऽएतमेवैतया सुमिन्धे सा
हैपाऽन्तस्था प्राणानामतो ह्यस्य ऽऊर्ध्वहं प्राणा ऽअतोऽन्ये-
ऽवाश्चोऽन्तस्था ह भवन्त्यन्तस्थामेनं मन्थन्ते य ऽएवमेता-
मन्तस्थां प्राणानां वेद ॥ ८ ॥ शोचिष्केशस्तमीमह ऽडुति ।
शिशं वै शोचिष्केशहं शिश्रहं हीदुहं शिशिनं भुयिष्ठहं
शोचयति शिशमेवैतया सुमिन्धे ॥ ९ ॥ सुमिद्धो ऽअग्न
ऽआहुतेति । य ऽएवाऽयमवाद् प्राण ऽएतमेवैतया सुमिन्ध-
ऽआ जुहोता दुवस्यतेति सर्वमात्मानहं सुमिन्ध ऽआ-
नखेभ्योऽथो लोमभ्यहं ॥ १० ॥ स युदेनं प्रथमायाथ
सामिधेन्यामनुक्याहरेत् । तं प्रति त्र्यात्प्राणं वा ऽएतदा-
त्सनोऽग्नावाधाहं प्राणेनाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिप्यसीति
तथा हैव स्यात् ॥ ११ ॥ यदि द्वितीयस्यामनुक्याहरेत् । तं
प्रति त्र्यादपानं वा ऽएतदात्सनोऽग्नावाधा ऽअपानेना-
ऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिप्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १२ ॥

यदि तृतीयस्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादुदानं
 वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधा ऽउदानेनाऽऽत्मन ऽआ-
 र्त्तिमारिप्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १३ ॥ यदि चतुर्थ्या-
 मनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाच्छ्रोत्रं वा ऽएतदात्मनोऽग्ना-
 वाधाः श्रोत्रेणाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिप्यसि वधिरो भविष्य-
 सीति तथा हैव स्यात् ॥ १४ ॥ यदि पञ्चम्यामनुव्या-
 हरेत् । तं प्रति ब्रूयाद्वाचं वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधा
 वाचाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिप्यसि सूको भविष्यसीति तथा
 हैव स्यात् ॥ १५ ॥ यदि षष्ठ्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति
 ब्रूयान्मनो वा ऽएतदात्मनोऽग्नावाधा मनसाऽऽत्मन ऽआर्त्ति-
 मारिप्यसि 'मनो मुषिष्टहीतो सोमुधंश्चरिष्यसीति तथा
 हैव स्यात् ॥ १६ ॥ यदि सप्तम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति
 ब्रूयाच्छ्रुत्रां ऽएतदात्मनोऽग्नावाधाश्चक्षुषाऽऽत्मन ऽआर्त्ति-
 मारिप्यस्पन्धो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १७ ॥
 यद्यष्टम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयान्मन्त्रे वा ऽएतत्प्रा-
 णमात्मनोऽग्नावाधा मध्येन प्राणेनाऽऽत्मन ऽआर्त्ति-
 मारिप्यस्युद्धमायं मरिप्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १८ ॥
 यदि नवम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाच्छिश्रं वा ऽएत-
 दात्मनोऽग्नावाधाः शिश्रेणाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिप्यसि क्ली-
 वो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १९ ॥ यदि दशम्यामनु-

१-प्रतगो मोषण मारिप्योः तेन वृत्तिर इति ।

२-'मोषुव' इति 'क' पुनरे ।

(१) उद प्यानम् ऊपं धपनम्, त प्रायेन्वयं ।

व्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादुवाचं वा ऽएतत्प्राणमात्सुनो
 ऽग्नावाधा ऽअवाचा प्राणेनाऽऽत्मन ऽआर्त्तिमारिप्यस्यपिनद्धो
 मरिप्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ २० ॥ यथेकादश्यामनु-
 व्याहरेत् । तं प्रतिब्रूयात्सर्वं वा ऽएतदात्मानमग्नावाधाः
 स्रवेणाऽऽत्मनाऽऽर्त्तिमारिप्यसि क्षिप्रेऽमुं लोकमेप्यसीति
 तथा हैव स्यात् ॥ २१ ॥ स यथा हैवाऽग्निः । सामिधेनीभिः
 समिद्धमापद्यार्त्तिं ज्येत्त्येवः हैव ब्राह्मणः सामिधेनीर्विद्धाः
 समनुब्रुवन्तमनुव्याहृत्याऽऽर्त्तिं ज्येति ॥ २२ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तं वा ऽएतमग्निः समैन्धिपत । समिद्धे देवेभ्यो
 जुहवामेति तस्मिन्नेते ऽएव प्रथमे ऽआहुती जुहोति मनसे
 चेव वाचे च मनश्च हैव वाक् च युजौ देवेभ्यो यज्ञं
 बहत् ॥ १ ॥ स यदुपर्षिः कियते । तस्मिनो देवेभ्यो
 यज्ञं बहत्त्यथ यद्वाचा निरुक्तं कियते तद्वाग्देवेभ्यो यज्ञं
 बहत्त्येतद्वा ऽइदं द्रव्यं कियते तदेते ऽएवैतत्सन्तर्पयति
 तस्ते प्रीते देवेभ्यो यज्ञं बहात ऽइति ॥ २ ॥ सुवेणं तमा-
 धारयति । यं मनस ऽआधारयति वृषा हि मनो वृषा
 हि सुवः ॥ ३ ॥ सुचा तमाधारयति । यं वाच ऽआधा-
 रयति योपा-हि वाग्योपा हि सुक् ॥ ४ ॥ तूष्णीं तमा-
 धारयति । यं मनस ऽआधारयति न स्वाहेति चनाऽनिरुक्तः
 हि मनोऽनिरुक्तः हेतद्यचूष्णीम् ॥ ५ ॥ मन्त्रेण तमा-

धारयति । यं वाच ऽआधारयति निरुक्ता हि वाङ् निरुक्तो
 हि मन्त्रः ॥ ६ ॥ आसीनस्तमाधारयति । यं मनस
 ऽआधारयति तिष्ठंस्तं यं वाचे मनश्च ह वै वाक् च युजौ
 देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मतो यतरो वै युजोर्हृसीयान्भवत्युपबहं
 वै तस्मै कुर्वन्ति वाग्वै मनसो हृसीयस्यपरिमिततरमिव
 हि मनः परिमिततरेव हि वाक्वाच ऽएवैतदुपबहं करोति
 ते सयुजौ देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मस्तस्मान्तिष्ठन्वाच ऽआधार-
 यति ॥ ७ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्ष-
 सेभ्य ऽआसद्गाद्विभयाञ्चकुस्त ऽएतदक्षिणतः प्रत्युद-
 श्रयन्नुच्छिन्नमिव हि वीर्यं तस्मादक्षिणतस्तिष्ठन्नाधारयति
 स यदुभयत ऽआधारयति तस्मादिदं मनश्च वाक्च समा-
 नमेव सन्नानेव शिरो ह वै यज्ञस्यैतयोरन्यतर ऽआधा-
 रयोर्मूलमन्यतरः ॥ ८ ॥ त्वेण तमाधारयति । यो
 मूलं यज्ञस्य त्वचा तमाधारयति यः शिरो यज्ञस्य ॥ ९ ॥
 तूष्णीं तमाधारयति । यो मूलं यज्ञस्य तूष्णीमिव हीदं
 मूलं नो ह्यत्र वाग्ब्रूदति ॥ १० ॥ मन्त्रेण तमाधारयति ।
 यः शिरो यज्ञस्य वाग्नि मन्त्रः शीष्णो हीयमधि वाग्ब्रू-
 दति ॥ ११ ॥ आसीनस्तमाधारयति । यो मूलं यज्ञस्य
 निपण्णमिव हीदं मूलं तिष्ठंस्तमाधारयति यः शिरो यज्ञस्य
 तिष्ठतीय हीदथ शिरः ॥ १२ ॥ स त्वेण पूर्वमाधार-
 माधार्याऽऽह । अग्निमग्नीत्सम्पृष्टीति यथा धुरमद्ब्रूहेदेवं
 तद्यत्पूर्वमाधारमाधारयत्यद्ब्रुव्यं हि धुरं युञ्जन्ति ॥ १३ ॥
 अथ सम्मार्ष्टि । युनक्त्येवैनमेतद्युक्तो देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्म-

ते च्छायामुपस्थेपमि'ति साध्वीमग्ने ते च्छायामुपस्थेपमित्ये-
 वेतदाह ॥ २ ॥ 'विष्णोस्थानमसी'ति । यज्ञो वै विष्णुस्त-
 स्येव हेतदन्तिकं तिष्ठति तस्मादाह विष्णोस्थानमसी'तीतिऽ
 हुन्द्रो वीर्यमकृणोदि'त्यतो हीन्द्रस्तिष्ठन्दक्षिणतो नाष्ट्रा
 रक्षाधंस्यपाऽहंस्तस्मादाहेतऽहुन्द्रो वीर्यमकृणोदि'त्यूर्ध्वो-
 ऽक्षरंऽआस्थादि'त्यक्षरो वै यज्ञऽऊर्ध्वो यज्ञऽआस्थादित्येवैत-
 दाह ॥ ३ ॥ 'अग्ने वेहोत्रं वेदूदृत्यमि'ति । उभयं वा ऽएतदग्नि-
 द्वेवानाथं होता च दूतश्च तदुभयं विद्धि यदेवानामसीत्ये-
 वेतदाह 'ऽवतां स्वां द्यावापृथिवीऽअव त्वं द्यावापृथिवी'ऽइति
 नाऽग्निरिरोहितामिवाऽस्ति 'स्विष्टकृदेवेभ्यऽहुन्द्रऽआज्येन
 हविषाऽमुत्त्वाहे'तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रऽआज्ये-
 नेति द्यावे वा ऽएतमाधारमाधारयतीन्द्रो वागित्यु वा ऽआहु-
 स्तस्माद्वे वाऽऽहेन्द्रऽआज्येनेति ॥ ४ ॥ अथाऽस्यंस्पर्शयन्तुचौ
 पर्येत्य । ध्रुवया समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तरऽआधारः
 ऽआत्मा वै दध्रुवा तदात्मन्येवैतच्छिरः प्रतिदधाति शिरो
 वै यज्ञस्योत्तरऽआधारः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्यो-
 ऽर्द्धस्य श्रेष्ठो भवत्यस्रावमुष्यार्द्धस्य शिरऽहुत्पाहुः ॥ ५ ॥
 युजमान ऽएव ध्रुवामनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स
 ऽउपभृतमनु स यद्वोपभृता समज्ज्यायो युजमानायाऽराती-
 यति तस्मिञ्छ्रियं दध्यात्तद्युजमान ऽएवैतच्छ्रियं दधाति
 तस्माद् ध्रुवया समनक्ति ॥ ६ ॥ स समनक्ति । 'सज्ज्यो-

(१) जु० म० अ० २ व० ८ । (२) जु० म० अ० २ व० ८ । (३) जु० म०
 अ० २ व० ८ । (४) जु० म० अ० २ व० ९ । (५) जु० म० अ० २ व० ९
 (६) जु० म० अ० २ व० ९ । (७) जु० म० अ० २ व० ९ ।

तिपा ज्योतिरिति ज्योतिर्वा ऽद्वितरस्यामाज्यं भवति
ज्योतिरितरस्यां ते ह्येतदुभे ज्योतिषी सद्गच्छेते तस्मादेव
समनक्ति ॥ ७ ॥ अथाऽतो मनसञ्चैव वाचश्च । अहम्भ-
द्र ऽउदितं मनश्च ह वै वाक्चाऽहम्भद्र ऽउदाते ॥ ८ ॥
तद्ध मन ऽउवाच । अहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मि न वै मया त्वं
किं च नाऽनभिगतं वदसि सा यज्ञमम त्वं कृताऽनुकराऽनु-
वर्त्माऽस्यहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मीति ॥ ९ ॥ अथ ह वागुवाच ।
अहमेव त्वच्छ्रेयस्यसि यद्वै त्वं वेत्याऽहं तद्विज्ञपयाम्यह-
६ संज्ञपयामीति ॥ १० ॥ ते अजापतिं प्रतिप्रश्नमेयतु । स
अजापतिर्मनस ऽएवाऽनूवाच मन ऽएव त्वच्छ्रेयो मनसो वै
त्वं कृताऽनुकराऽनुवर्त्माऽसि श्रेयसो वै प्रापीयाङ्कृताऽनुकरो-
ऽनुवर्त्मा भवतीति ॥ ११ ॥ सा ह वाक् पुरोक्ता विसिन्मिये ।
तस्यै गर्भं पपात सा ह वाक् अजापतिमुवाचाऽहव्यवा-
डेवाऽहं तुभ्यं भूयासं यां मा परावोच ऽद्विति तस्माद्यत्किं च
अजापत्यं यज्ञे क्रियतऽ उपाश्वेव तत् क्रियतेऽहव्यवा-
द्वि वाक् अजापतय ऽआसीत् ॥ १२ ॥ तद्वैतद्देवाः ।
रेतश्चर्मन्वा यस्मिन्वा वभुस्तद्ध स पृच्छन्त्यत्रैव त्या ३-
दिति ततोऽत्रिः सम्बभूव तस्मादुप्यात्रेया योपितैरुख्ये-
तस्यै हि योपायै वाचो देवताया ऽएते सम्भूताः ॥ १३ ॥

चतुर्थाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

स वै प्रवरायाऽऽश्रावयति । तद्यत्प्रवरायाऽऽश्रावयति
यज्ञो वा ऽआश्रावणं यज्ञमभिष्वयाहृत्याऽथ होतारं प्रवृणा
ऽइति तस्मात्प्रवरायाऽऽश्रावयति ॥ १ ॥ स ऽइधमसन्नहना-
इयेवाऽभिषद्याऽऽश्रावयति । स यद्वाऽनारभ्य यज्ञमध्वर्युरा-
श्रावयेद्वेपथो वा ह स्यादश्यां वाऽऽर्त्तिमाच्छेत् ॥ २ ॥ तद्वैके ।
वेदे स्तीर्णायै बहिरभिषद्याऽऽश्रावयन्तीधमस्य वा शकलम-
पच्छिद्याऽभिषद्याऽऽश्रावयन्तीदं वै किञ्चिद्यज्ञस्येदं यज्ञमभि-
षद्याऽऽश्रावयाम ऽइति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यादेतद्वै किञ्चि-
द्यज्ञस्य यैरिधमं सन्नद्धो भवत्यग्निः सम्मृजन्ति तद्वेव
खलु यज्ञमभिषद्याऽऽश्रावयति तस्मादिधमसन्नहनाइयेवाऽ-
भिषद्याऽऽश्रावयेत् ॥ ३ ॥ स ऽआश्राव्य । य ऽएव
देवानां होता तमेवाऽग्रे प्रवृणीतेऽग्निमेव तदग्नये चैवैतद्वे-
वेभ्यश्च निह्नुते यद्वाऽग्रेऽग्निं प्रवृणीते तदग्नये निह्नुते-
ऽथ यो देवानां होता तमग्रे प्रवृणीते तदु देवेभ्यो निह्नुते
॥ ४ ॥ स ऽआह । अग्निर्देवो दैव्यो होतेत्यग्निर्हि
देवानां होता तस्मादाहाऽग्निर्देवो दैव्यो होतेति तद-
ग्नये चैवैतद्वेवेभ्यश्च निह्नुते यद्वाऽग्रेऽग्निमाह तदग्नये
निह्नुतेऽथ यो देवानां होता तमग्रे ऽआह तदु देवेभ्यो
निह्नुते ॥ ५ ॥ देवान्यक्षद्विद्वोऽश्चिकित्त्वानिति । एष वै
देवाननु विद्वान्यदग्निं स एनाननु विद्वाननुष्ठया यक्ष-
दित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ मनुष्वद्भरतवदिति । मनुर्ह वा ऽअग्रे
यज्ञेनेजे तदनुकृत्येमां प्रजा यजन्ते तस्मादाह मनु-
ष्वदिति मनोर्यज्ञ ऽइत्यु वाऽ आहुस्तस्माद्देवाऽह मनुष्व-

दिति ॥ ७ ॥ भरतवदिति । एष हि देवेभ्यो हव्यं
भरति तस्माद्भरतोऽग्निरित्याहुरेष ऽउ वा ऽइमां प्रजां
प्राणो भूत्वा विभर्ति तस्माद्वेवाऽऽह भरतवदिति ॥ ८ ॥
अथाऽऽपेयं प्रवृणीते । ऋपिभ्यश्चैवैनमेतद्देवेभ्यश्च निवेद-
यश्च महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति तस्मादापेयं प्रवृणीते
॥ ९ ॥ परस्तादर्वाक् प्रवृणीते । परस्ताद्वर्वाच्यः प्रजां
प्रजायन्ते ज्ञायसस्पतय ऽउ चैवैतन्निहनुत ऽइदं हि
पितैवाऽग्रेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाक् प्रवृणीते
॥ १० ॥ स ऽआपेयमुक्त्वाऽऽह । ब्रह्मण्वदिति ब्रह्म ह्यग्निस्तं-
स्मादाह ब्रह्मण्वदित्या च वक्षदिति तथा ऽएवैतद्देवता
ऽआयोदवा ऽआह ता ऽएवैतदाह्वा च वक्षदिति ॥ ११ ॥
ब्राह्मणा ऽअस्य यज्ञस्य प्राऽवितार ऽहुति । एते वै ब्राह्मणा
यज्ञस्य प्राऽवितारो येऽनूचाना ऽएते ह्येनं तद्वृत ऽएत ऽएनं
जनयन्ति तद् तु तेभ्यो निहृते तस्मादाह ब्राह्मणा ऽअस्य
यज्ञस्य प्राऽवितार ऽहुति ॥ १२ ॥ असौ मानुष ऽहुति ।
तदिमं मानुषं होतारं प्रवृणीतेऽहोता हैप पुराऽथैतर्हि
होता ॥ १३ ॥ स प्रवृत्तो होता जपति । देवता ऽउप-
धावति यथाऽनुष्टुप् देवेभ्यो वपद् कुर्म्याद्यथाऽनुष्टुप्
देवेभ्यो हव्यं वहेद्यथा न ह्वलेदेवं देवता ऽउपधावति ॥ १४ ॥
तत्र जपति । एतं त्वा देव सवितर्वृणत ऽहुति तत्सवितारं
प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविताऽग्निः होत्रायेति
तदग्नये चैवैतद्देवेभ्यश्च निहनुते यदह्वाऽग्रेऽग्निमाह तद-
ग्नये निहनुतेऽथ यो देवानां होता तमग्र ऽआह तद्

देवेभ्यो निहनुते ॥ १५ ॥ सह पित्रा वैश्वानरेणेति ।
 संवत्सरो वै पिता वैश्वानरं प्रजापतिस्तत्संवत्सरायैवै-
 तत्प्रजापतये निहनुतेऽग्रे पुपन् बृहस्पते ष्व च वृद ष्व च
 यजेत्यनुवक्ष्यन्वा ऽएतद्यक्ष्यन् भवति तदेताभ्य ऽएवैत-
 देवताभ्यो निहते यूयमनु ब्रूत यूयं यजतेति ॥ १६ ॥
 वसूनां रातौ स्याम । रुद्राणामुर्व्यायां स्वादित्या
 ऽअदितये स्यामाऽनेहस ऽदुत्येते वै त्रया देवा यद्वत्सवो
 रुद्रा ऽआदित्या ऽएतेषामभिगुप्तौ स्यामैत्येवैतदाह ॥ १७ ॥
 जुष्टमद्य देवेभ्यो वाचमुचासमिति । जुष्टमद्य देवेभ्यो-
 ऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं देवेभ्यो
 ऽनुब्रवत् ॥ १८ ॥ जुष्टं ब्रह्मभ्य ऽदुति । जुष्टमद्य ब्राह्मणे-
 भ्योऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं ब्राह्मणे-
 भ्योऽनुब्रवत् ॥ १९ ॥ जुष्टं नराशिक्षायेति । प्रजा वै
 नरस्तत्सर्वाभ्यः प्रजाभ्य ऽआह तद्धि समृद्धं यद्वच्च वेद
 यद्वच्च न साद्वच्चवोचत्साद्वच्चन्ववोचदित्येव विसृज्यन्ते
 यदद्य होतृव्यं जिह्वं चक्षुः परापतत् । अग्निष्टुपुनराग्नि-
 याज्जातवेदाश्चिचर्पणिरिति यथा यानग्रेऽग्नीन्होत्राय प्रावृ-
 णत ते प्राध्वन्वेवं यज्ञेऽत्र प्रवरेणाऽमायि तृप्ते पुनरा-
 प्याययेत्येवैतदाह तथो हाऽस्यैतत्पुनराप्यायते ॥ २० ॥
 अथाऽध्वर्युं चाऽग्नीधं च सम्मृशति । मनो वा ऽअद्धर्यु-
 र्वाघोता तन्नमनश्चेवैतद्वाचं च सुन्दधाति ॥ २१ ॥ तत्र
 जपति । पर्णमोर्वीरुहसस्पान्त्वग्निश्च पृथिवी चाऽऽपश्च
 वातश्चाऽहश्च रात्रिश्चेत्येता मा देवता ऽआत्तिगोपाय-

न्वित्येवैतदाह तस्यो हि न ह्यल्लाऽस्ति यमेता देवता
 ऽऽत्तेगोपायेयुः ॥ २२ ॥ अथ होतृपदनमुपाऽऽवर्त्तते । स
 होतृपदनादेकं तृणं निरस्यति 'निरस्तः परावसुरि'ति परा-
 वसुर्ह वै नामाऽसुराणां होता स तमेवैतद्धोतृपदना-
 न्निरस्यति ॥ २३ ॥ अथ होतृपदनं ऽऽपविशति । इदु-
 महमर्वा वसोः सद्ने सीदामीत्यर्वा वसुर्वै नाम देवानां
 होता तस्यैवैतत्सद्ने सीदति ॥ २४ ॥ तत्र जपति ।
 विश्वकर्म्मस्तनूपा ऽऽसि मा मो दोषिष्टं मा मा हिं-
 सिष्टमेष्टं वां लोकं ऽइत्युदङ्ङेजत्यन्तरा वा ऽएतदाहव-
 नीयं च गार्हपत्यं चाऽऽस्ते तदु ताभ्यां निह्नते मा मो
 दोषिष्टं मा मा हिंसिष्टमिति तथो हैनमेतौ न हिंस्तः
 ॥ २५ ॥ अथाऽग्निमीक्षमाणो जपति । 'विश्वे देवाः
 शास्तन मा यथेह होता व्यृतो मनवै यन्निपद्य । प्र मे
 द्यूत भागधेयं यथा वो येन पथा हवथमा वो ब्रह्मानी'ति
 यथा येभ्यः पक्षः स्यात्तान् ब्रूयादनु मा शास्त यथा
 व ऽआहरिष्यामि यथा वः परिवेक्ष्यामीत्येवमेवैतदेवेषु
 प्रशासनमिच्छतेऽनु मा शास्त यथा वोऽनुष्टुपा वपद-
 कुर्यामनुष्टुपा हव्यं ब्रूयेयमिति तस्मादेवं जपति ॥ २६ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अग्निर्होता वेत्वग्नेर्होत्रमिति । अग्निरिदं होता वेत्ति-
 त्येवैतदाहाऽग्नेर्होत्रमिति तस्यो हि होत्रं वेत्तुं प्रावित्र-

* 'ग' पुस्तके बुरावमुर्ह इति ।

(१) गार्हपा० ग्री० सू० १, ६, ६ । (२) ऋ० सू० म० १०, सू० १०, ऋ० १ ।

मिति यज्ञो वै प्रावित्रं वेत्तु यज्ञमित्येवैतदाह साधु ते
यजमान देवतेति साधु ते यजमान देवता यस्य तेऽग्नि-
होतित्येवैतदाह धृतवतीमद्ध्वर्यो सुचमास्यस्वेति तदद्ध्वर्युं
प्रसौति स यदेकामिवाऽऽह ॥ १ ॥ यजमान ऽएव जुहू-
मनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स ऽउपभृतमनु स यद् द्वे
ऽइव त्रयाद्यजमानाय द्विपन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं
कुर्यादुत्तैव जुहूमन्त्राय ऽउपभृतमनु स यद् द्वे ऽइव
त्रयादत्र ऽआयं प्रत्युद्यामिनं कुर्यात्तस्मादेकामिवैवाऽऽह
॥ २ ॥ देवयुवं विश्वारामिति । उपस्तौत्येवैनामेतन्म-
ह्यत्येव यदाह देवयुवं विश्वारामितीडामहै देवा २ ॥
ऽईडेह्यान्नमस्याम नमस्यान् यजाम यज्ञियानितीडामहै तान्दे-
वाऽह्य ऽईडेह्या नमस्याम ताऽह्ये नमस्या यजाम यज्ञिया-
निति मनुष्या वा ऽईडेह्याः पितरो नमस्या देवा यज्ञियाः ॥ ३ ॥
या वे प्रजा यज्ञेऽनन्त्राभक्ताः । पराभूता वे ता ऽएवमेवै-
तया ऽइमाः प्रजा ऽअपराभूतास्ता यज्ञ ऽआभजति मनु-
ष्यानु पशवो देवाननु ब्रूयाथस्योपधयो वृनस्पतयो यदिदं
किञ्चेवमु तत्तत्त्वं यज्ञ ऽआभक्तम् ॥ ४ ॥ ता वा ऽएताः ।
नव व्याहृतयो भवन्ति नवेमे पुरुषे प्राणा ऽएतानेवाऽस्मि-
न्नेतद्धाति तस्मान्नव व्याहृतयो भवन्ति ॥ ५ ॥ यज्ञो
ह देवेभ्योऽपचक्राम । तं देवा ऽअन्वमन्त्रयन्ता नह
शृणुष न ऽआवर्त्तस्वेति सोऽस्तु तथेत्येव देवानुपावर्त्त-
तेनोपाऽवृत्तेन देवा ऽअयजन्त तेनेष्टेतदभवज्यदिदं देवाः ॥ ६ ॥
स यदाश्रायति । यज्ञमेवैतदनुमन्त्रयत ऽआ नह शृणुष

न ऽआवर्त्तस्वेत्यथ यत्प्रत्याश्रावयति यज्ञ ऽएवैतदुपाऽऽवर्त्तते-
 ऽस्तु तथेति तेनोपाऽऽवृत्तेन रेतसा भूतेनर्त्विजः सम्प्रदायं
 चरन्ति यजमानेन परोक्षं यथा पूर्णपात्रेण सम्प्रदायं
 चरेयुरेवमनेनर्त्विजः सम्प्रदायं चरन्ति तद्वाचैवैतत्सम्प्रदायं
 चरन्ति वाग्धि यज्ञो वायु हि रेतस्तदेतेनैवैतत्सम्प्रदायं
 चरन्ति ॥ ७ ॥ सोऽनुब्रूहीत्येवोक्त्वाऽङ्कुर्युः । नाऽपळ्याहरेन्नो
 ऽएव होताऽपळ्याहरेद्वाश्रावयत्यङ्कुर्युस्तदग्नीधं यज्ञ ऽउपा-
 ऽऽवर्त्तते ॥ ८ ॥ सोऽग्नीन्नाऽपळ्याहरेत् । आप्रत्या-
 श्रावणात्प्रत्याश्रावयत्यग्नीत्तत्पुनरङ्कुर्युं यज्ञ ऽउपाऽऽवर्त्तते
 ॥ ९ ॥ सोऽङ्कुर्युर्द्वाऽपळ्याहरेत् । आयजेति
 वृक्तोर्यजेत्येवाऽङ्कुर्युर्होत्रे यज्ञः सम्प्रयच्छति ॥ १० ॥
 स होता नाऽपळ्याहरेत् । अबपट्कारात्तं बपट्कारे-
 णाऽग्नावेव योनौ रेतो भूतः सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्त्यज्ञस्य ।
 स ततः प्रजायत ऽइति नु हविर्यज्ञेऽथ सौम्येऽङ्कुरे ॥ ११ ॥
 स वै ग्रहं गृहीत्वाऽङ्कुर्युः । नाऽपळ्याहरेदोपाकरणादुपाऽऽव-
 र्त्तद्वमित्येवाऽङ्कुर्युरुद्गातृभ्यो यज्ञः सम्प्रयच्छति ॥ १२ ॥
 त ऽउद्गातारो नाऽपळ्याहरेयुः । ओत्तमाया ऽएपोत्तमे-
 त्येवोद्गातारो होत्रे यज्ञः सम्प्रयच्छन्ति ॥ १३ ॥ स होता
 नाऽपळ्याहरेत् । आवपट्कारात्तं बपट्कारेणाऽग्नावेव योनौ
 रेतो भूतः सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्त्यज्ञस्य स ततः प्रजा-
 यते ॥ १४ ॥ स यद्ध सोऽपळ्याहरेत् । यं यज्ञ ऽउपाऽऽ-
 वर्त्तते यथा पूर्णपात्रं परासिञ्चेदेवः ह स यजमानं
 परासिञ्चेत्स यत्र हैवमृत्विजः संबिदाना यज्ञेन चरन्ति

सर्वमेव तत्र कल्पते न मुह्यति तस्मादेवमेव यज्ञो भर्त्तव्यः
 ॥ १५ ॥ ता वा ऽएताः । पञ्च व्याहृतयो भवन्त्योश्राव-
 याऽस्तु श्रौषड्विज ये यजामहे द्वौषडिति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः
 पशुः पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्यैका यज्ञस्य मात्रैषा सम्पत् ॥ १६ ॥
 तासां सप्तदशाऽक्षराणि । सप्तदशो वै अजापतिः अजापति-
 र्यज्ञ ऽएकैका यज्ञस्य मात्रैषा सम्पत् ॥ १७ ॥ ओ श्रावयेति
 वै देवाः । पुरो वातः ससृजिरेऽस्तु श्रौषडित्यभ्राणि सम-
 प्लावयन्न्यजेति विद्युतं ये यजामह ऽहुति स्तनयित्तुं वषट्-
 कारेणैव प्रार्वपयन् ॥ १८ ॥ स यदि वृष्टिकामः स्यात् ।
 यदीष्टृषा वा यजेत दर्शपूर्णमासयोर्वै व्रूयाद्वृष्टिकामो वा
 ऽअस्मीति तन्नो ऽअध्वर्युं व्रूयात्पुरो वातं च विद्युतञ्च मनसा
 क्वायेत्यभ्राणि मनसा क्वायेत्यग्नीध्रं स्तनयित्तुं च वषट्
 च मनसा क्वायेति होतारः सर्वाण्येतानि मनसा क्वायेति
 ब्रह्माणं वर्पति हैव तत्र यत्रैवमृत्विजः संविदाना यज्ञेन
 चरन्ति ॥ १९ ॥ ओ श्रावयेति वै देवाः । विराजमभ्याजुहुवुर-
 स्तु श्रौषडिति वत्समुपाऽवाऽसृजन्न्यजेत्युदजयन्न्ये यजामह
 ऽहुत्युपाऽऽसीदन्वषट्कारेणैव विराजमदुहतेयं वै विराडस्यैवा
 ऽएष दोह ऽएव ह वा ऽअस्मा ऽइयं विराट् सर्वान्
 कामान्दुहे य ऽएवमेतं विराजो दोहं वेद ॥ २० ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

ऋतुवो ह वै प्रयाजाः । तस्मात्पञ्च भवन्ति पञ्च
 हृतवः ॥ १ ॥ देवाश्च वा ऽसुराश्च । उभये प्राजा-
 पत्याः पस्पथिर ऽएतस्मिन्त्र्यजे प्रजापतौ पितरि संबत्सरे-
 ऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ २ ॥
 ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्त ऽएतान्प्रयाजान्
 ददशुस्तैरयजन्त तैर्ऋतुन्त्संबत्सरं प्राजयन्तुभ्यः संबत्स-
 रात्सपत्नानन्तरायंस्तस्मात्प्रजयाः प्रजया ह वै नामैत-
 द्यत्प्रयाजा ऽहुति तथो ऽएवैष ऽएतैर्ऋतुन्त्संबत्सरं प्रजयत्यु-
 तुभ्यः संबत्सरात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्प्रयाजैर्ग्यजते
 ॥ ३ ॥ ते वा ऽआज्यहविषो भवन्ति । वृज्जो वा ऽआ-
 ज्यमेतेन वै देवा वृज्जेणाऽऽज्येनर्त्तुन्त्संबत्सरं प्राज-
 यन्तुभ्यः संबत्सरात्सपत्नानन्तरायंस्तथो ऽएवैष ऽएतेन
 वृज्जेणाऽऽज्येनर्त्तुन्त्संबत्सरं प्रजयत्युतुभ्यः संबत्सरात्सप-
 त्नानन्तरेति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ४ ॥ एतद्वै
 संबत्सरस्य स्वं पयः । यदाज्यं तत्स्वेनैवैनमेतत्पयसा
 देवाः स्वयकुर्वन्त तथो ऽएवैनमेप ऽएतत्स्वेनैव पयसा
 स्वीकुरुते तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ५ ॥ स यत्रैव
 तिष्ठन् प्रयाजेभ्य ऽआश्वायेत् । तत ऽएव नाऽपका-
 मेत्सद्ग्रामो वा ऽएष सन्निधीयते यः प्रयाजैर्ग्यजते यतरो
 वै संयत्तयोः पराजयतेऽप वै सद्ग्रामस्यभितरामु वै
 जयन्क्रामति तस्मादभितरामभितरामेव क्रामेदभितराम-
 भितरामाहुतीर्जुहुयात् ॥ ६ ॥ तदु तथा न कुर्व्यात् ।
 यत्रैव तिष्ठन् प्रयाजेभ्य ऽआश्वायेत्तत ऽएव नाऽपका-

मेद्यत्रो ऽएव समिद्धतमं मृज्येत तदाहुतीर्जुहुयात्समि-
 द्दहोमेन ह्येव समृद्धा ऽआहुतयः ॥ ७ ॥ स ऽआश्रा-
 व्याऽऽह । समिधो यजेति तद्वसन्तः समिन्धे स वसन्तः
 समिद्धो ऽन्यान्तून्तसमिन्ध ऽकृतवः समिद्धाः अजाश्च
 प्रजनयन्त्योपधीश्च पचन्ति तदेव खलु 'सर्वानृतून्नि-
 राह्राऽथ यज यजेत्येवोत्तरानाह्राऽजामितायै जामि ह
 कुर्याद्यत्तनूनपातं यजेदो यजेति ब्रूयात्तस्माद्यज यजेत्ये-
 वोत्तरानाह ॥ ८ ॥ स वै समिधो यजति । वसन्तो वै
 समिद्वसन्तमेव तदेवा ऽअवृजत वसन्तात्सपत्नानन्तराय-
 न्धवसन्तम्बेवैष ऽएतद् वृङ्क्ते वसन्तात्सपत्नानन्तरेति तस्मा-
 त्समिधो यजति ॥ ९ ॥ अथ तनूनपातं यजति । ग्रीष्मो
 वै तनूनपाद् ग्रीष्मो ह्यासां प्रजानां तनूस्तपति ग्रीष्ममेव
 तदेवा ऽअवृजत ग्रीष्मात्सपत्नानन्तरायन् ग्रीष्मम्बेवैष
 ऽएतद्वृङ्क्ते ग्रीष्मात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्तनूनपातं यजति
 ॥ १० ॥ अथेदो यजति । वर्षा वा ऽडुड ऽडुति हि वर्षा
 ऽडुडो यदिदं क्षुद्रः सरीसृपं ग्रीष्महेमन्ताभ्यान्नित्यक्तं
 भवति तद्वर्षा ऽईडितमिवाऽघ्नमिच्छुमानं चरति तस्माद्वर्षा
 ऽडुडो वर्षा एव तदेवा ऽअवृजत वर्षाभ्यः सपत्नानन्त-
 रायन्वर्षा ऽउ ऽएवेष ऽएतद्वृङ्क्ते वर्षाभ्यः सपत्नानन्तरेति
 तस्मादिदो यजति ॥ ११ ॥ अथ वह्निर्यजति । शरद्वै
 वह्निरिति हि शरद्वह्निर्या ऽइमा ऽओपधयो ग्रीष्महेम-
 न्ताभ्यां नित्यक्ता भवन्ति ता वर्षा वर्धन्ते ताः शरदि
 वह्निषो रूपं प्रस्तीर्णाः शरते तस्माच्छरद्वह्निः शरदमेव

तद्देवा ऽअवृञ्जत शरदः सपत्नानन्तरायञ्छरदम्बेवैप ऽएत-
वृङ्क्ते शरदः सपत्नानन्तरेति तस्माद्वर्हिर्भ्यजति ॥ १२ ॥
अथ स्वाहा स्वाहेति यजति । अन्तो वै यज्ञस्य स्वाहा-
कारोऽन्त ऽऋतूनां हेमन्तो वसन्ताहि पराङ्घ्र्योऽन्तेनैव
तदुन्तं देवा ऽअवृञ्जताऽन्तेना ऽन्तात्सपत्नानन्तरायन्नन्तेनोऽ-
एयैप ऽएतदुन्तं वृङ्क्तेऽन्तेनाऽन्तात्सपत्नानन्तरेति तस्मा-
त्स्वाहा स्वाहेति यजति ॥ १३ ॥ तद्वा ऽएतत् । वसन्त
ऽएव हेमन्तात्पुनरसुरेतस्माद्ध्येष पुनर्भवति पुनर्ह वा-
ऽअस्मिँहोके भवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १४ ॥ स वै व्यन्तु
वेत्तिविति यजति । अजामितायै जामि ह कुर्भ्याद्यव्यन्तु
व्यन्तिविति वै यजेद्रेत्तु वेत्तिविति वा व्यन्तिविति वै
योपा वेत्तिविति व्यूपा मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मा-
द्व्यन्तु वेत्तिविति यजति ॥ १५ ॥ अथ चतुर्थे प्रयाजे समा-
नयति वर्हिषि । प्रजा वै वर्ही रेत ऽआज्यं तत्प्रजास्वेवैत-
द्वेतः सिच्यते तेन रेतसा सिक्तेनेमाः प्रजाः पुनरभ्या-
वृत्तं प्रजायन्ते तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति वर्हिषि
॥ १६ ॥ सङ्ग्रामो वा ऽएष सन्निधीयते । यः प्रयाजे-
र्भ्यजते यतरं वै संयत्तयोर्मित्रमागच्छति स जयति तदे-
तदुपभृतोऽधि जुहूं मित्रमागच्छति तेन प्रजयति तस्मा-
च्चतुर्थे प्रयाजे समानयति वर्हिषि ॥ १७ ॥ यजमान ऽएव
जुहूमनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स ऽउपभृतमनु यज-
मानायैवैतद् द्विपन्तं भ्रातृव्यं वलिः हारयत्यत्तेव जुहू-
मन्वाद्य ऽउपभृतमन्वत्र ऽएवैतद्वाद्यं वलिः हारयति

तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति ॥ १८ ॥ स वा ऽअन-
 वमृशन्तस्मानयति । स यद्धाऽवमृशेद्यजमानं द्विपता भ्रातृ-
 ष्व्येना ऽवमृशेदत्तारमाद्येनाऽवमृशेत्तस्मादुनवमृशन्तस्मान-
 यति ॥ १९ ॥ अथोत्तरां जुहूमद्यूहति । यजमानमेवैतद् द्विपति
 भ्रातृष्व्येऽद्यूहत्यत्तारमाद्येऽद्यूहति तस्मादुत्तरां जुहू-
 मद्यूहति ॥ २० ॥ देवा ह वा ऽऊचुः । हुन्त द्विजितमे-
 वाऽनु सर्वं यज्ञः सत्स्थायाम यदि नोऽसुररक्ष-
 सान्न्यासजेयुः सत्स्थित एव नो यज्ञः स्यादिति ॥ २१ ॥
 त उच्चमे प्रयाजे । स्वाहाकारेणैव सर्वं यज्ञः समस्था-
 पयन्त्स्वाहाऽग्निमिति तदग्नेयमाज्यभागः समस्थापय-
 न्त्स्वाहा सोममिति तत्सौम्यमाज्यभागः समस्थापय-
 न्त्स्वाहाऽग्निमिति तद्य ऽप्य ऽउभयत्राऽच्युत ऽआग्नेयः
 पुरोडाशो भवति तः समस्थापयन् ॥ २२ ॥ अथ यथा-
 देवतम् । स्वाहा देवा ऽआज्यपा ऽहुति तत्प्रयाजाऽनुयाजा-
 न्तसमस्थापयन्प्रयाजाऽनुयाजा वै देवा ऽआज्यपा जुषाणो-
 ऽअग्निराज्यस्य वेद्विति तदग्निं स्विष्टकृतः समस्था-
 पयन्नग्निं स्विष्टकृत्त ऽएषोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः सन्तिष्ठते
 यथेवं देवाः समस्थापयन्तस्मादुत्तमे प्रयाजे स्वाहा
 स्वाहेति यजति यावन्ति हवीऽपि भवन्ति द्विजितमे-
 वैतदनु सर्वं यज्ञः सत्स्थायामिति तस्माद्यदुत ऽऊर्ध्वं
 विलोम यजे क्रियेत न तदाद्रियेत सत्स्थितो मे यज्ञ
 ऽहुति ह विद्यात्सह्ये यज्ञो यातयामेवाऽऽस यथा वृषदकृतः
 हुतम् स्वाहाकृतम् ॥ २३ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त । कथं

न्निमं यज्ञं पुनराप्यायेमाऽयातयामानं कुर्याम तेनाऽयात-
याम्ना अचरेमेति ॥२४॥ स यजुह्वामाज्यं परिशिष्टमासीत् ।
येन यज्ञः समस्थापयँस्तेनैव यथापूर्वः हवींश्चभ्यधार-
यन्पुनरेवैनानि तदाप्याययन्त्रयातयामान्यकुर्वन्त्रयातयाम
ह्याज्यं तस्मादुत्तमं प्रयाजमिष्ट्वा यथापूर्वः हवींश्चभ्यभि-
धारयति पुनरेवैनानि तदाप्याययत्यातयामानि करोत्य-
यातयाम ह्याज्यं तस्माद्यस्य कस्य च हविषोऽवद्यति पुन-
रेव तदभिधारयति स्विष्टकृत एव तत्पुनराप्याययत्यात-
याम करोत्यथ यदा स्विष्टकृतेऽवद्यति न ततः पुनरभि-
धारयति नो हि ततः काश्चन हविषोऽग्रावाहुतिः होष्य-
न्भवति ॥ २५ ॥

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

स वै समिधो यजति । प्राणा वै समिधः प्राणा-
नैवैतत्समिन्धे प्राणैर्ह्ययं पुरुषः समिद्धस्तस्मादभिमृशेति
ब्रूयाद्यद्युपतापी स्यात्स यद्युष्णः स्यादेव तावच्छसेत
समिद्धो हि स तावज्जवति यद्यु शीतः स्यान्न शस्सेत
तत्प्राणेनेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तस्मात्समिधो यजति ॥ १ ॥
अथ तनूनपातं यजति । रेतो वै तनूनपाद्रेत एवैतत्सि-
ञ्चति तस्मात्तनूनपातं यजति ॥ २ ॥ अथेडो यजति । प्रजा
वा ऽडुडो यदा वै रेतः सित्तं प्रजायतेऽथ तदीदितमिवा-
ऽन्नमिच्छमानं चरति तत्रैवैतज्जनयति तस्मादिडो यजति ॥३॥

अथ वहिर्म्यजति । भूमा वै वहिर्ममानमेवैतत्प्रजनयति
तस्माद्वहिर्म्यजति ॥ ४ ॥ अथ स्वाहा स्वाहेति यजति ।
हेमन्तो वा ऽऋतूनां स्वाहाकारो हेमन्तो हीमाः प्रजाः
स्वं वृशमुपनयते तस्माद्धेमन् म्लायन्त्योपधयः प्रवृनस्प-
तीनां पलाशानि मुच्यन्ते अतितरामिव वृथाऽसि भव-
न्त्यथस्तरामिव वृथाऽसि पतन्ति विपतितलोमेव पापः
पुरुषो भवति हेमन्तो हीमाः प्रजाः स्वं वृशमुपनयते
स्वीह वै तमर्द्धं कुरुते श्रियेऽन्नाद्याय यस्मिन्नर्द्धे भवति
य ऽएवमेतद्वेद ॥ ५ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये
प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते दण्डैर्द्धनुभिर्द्धं व्यजयन्त ते
ह्यऽविजयमाना ऊचुर्हन्त वाच्येव ब्रह्मन्विजिगीषामहै स
यो नो वाचं व्याहृतां मिथुनेन नाऽनुनिक्रामात्स सर्वं
पराजयाता ऽअथ सर्वमितरे जयानिति तथेति देवा-
ऽअवृष्टे देवा ऽइन्द्रमवृवन्व्याहरेति ॥ ६ ॥ स ऽइन्द्रो-
ऽब्रवीत् । एको ममेत्यथाऽस्माकमेकेऽतीतरेऽवृष्टदु तन्निम-
थुनमेवाऽविन्दन्मिथुनं ह्येकश्चैका च ॥ ७ ॥ द्वौ ममे-
तीन्द्रोऽब्रवीत् । अथाऽस्माकं द्वे ऽइतीतरे ऽवृष्टदु
तन्निमथुनमेवाऽविन्दन्मिथुनः हि द्वौ च द्वे च ॥ ८ ॥
त्रयो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथाऽस्माकं तिस्रः ऽइतीतरेऽ-
वृष्टदु तन्निमथुनमेवाऽविन्दन्मिथुनः हि त्रयश्च तिस्रश्च
॥ ९ ॥ चत्वारो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथाऽस्माकं चतस्रः
ऽइतीतरेऽवृष्टदु तन्निमथुनमेवाऽविन्दन्मिथुनः हि चत्वार-
श्च चतस्रश्च ॥ १० ॥ पञ्च ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । तत्

ऽद्वितीये मिथुनं नाऽविन्दुन्नो ह्यतः ऽऊर्द्धं मिथुनमस्ति पञ्च
पञ्चेति द्वेवैतदुभयं भवति ततोऽसुराः सर्वं पराजयन्त
सर्वस्माद्देवा ऽअसुरानजयन्तसर्वस्मात्सप्तत्त्वानसुरान्निरभ-
जन् ॥ ११ ॥ तस्मात्प्रथमे प्रयाजे ऽइष्टे ब्रूयात् । एको
ममेत्येका तस्य यमहं द्वेप्मीति यद्यु न द्विष्याथोऽस्मा-
न्द्वेष्टि यं च द्वयं द्विष्म ऽद्वितीये ब्रूयात् ॥ १२ ॥ द्वौ ममेति
द्वितीये प्रयाजे । द्वे तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च द्वयं द्विष्म-
ऽद्वितीये ॥ १३ ॥ त्रयो ममेति तृतीये प्रयाजे । तिस्रस्तस्य
योऽस्मान्द्वेष्टि यं च द्वयं द्विष्म ऽद्वितीये ॥ १४ ॥ चत्वारो
ममेति चतुर्थे प्रयाजे । चतस्रस्तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं
च द्वयं द्विष्म ऽद्वितीये ॥ १५ ॥ पञ्च ममेति पञ्चमे प्रयाजे ।
न तस्य किं च न योऽस्मान्द्वेष्टि यं च द्वयं द्विष्म ऽद्वितीये
स पञ्च पञ्चेत्येव भवत्परा भवति तथाऽस्य सर्वं संवृद्धं
सर्वस्मात्सप्तत्त्वान्निरभजति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १६ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ऋतवो ह वै देवेषु यज्ञे भागमीपिरे । आ नो यज्ञे
भजत मा नो यज्ञादन्तर्गतास्वेव नोऽपि यज्ञे भाग
ऽद्वितीये ॥ १ ॥ तद्वै देवा न जज्ञुः । त ऽऋतवो देवेष्वजान-
त्स्वसुरानुपाऽऽवर्त्तन्ताऽप्रियान्देवानां द्विषतो भ्रातृव्यान्
॥ २ ॥ ते हेतामेधतुमेधां चकिरे । यामेपामेतामनु शृण्वन्ति

कृपन्तो ह स्मैव पूर्व्वे वृपन्तो यन्ति लुनन्तोऽपरे मृणन्तः
 शश्वदैभ्योऽकृष्टृपच्छ्या ऽएवौपधयः पेचिरे ॥ ३ ॥ तद्वै
 देवानामाग ऽआस । कनीय ऽइन्वतो द्विपन् द्विपते-
 ऽरातीयति किम्येतावन्मात्रमुपजानीत यथेदमितोऽन्य-
 थाऽसदिति ॥ ४ ॥ ते होचुः । ऋतूनेवाऽनुमन्त्रयामहा-
 ऽहुति केनेति प्रथमानेवैनाह्यजे यजामेति ॥ ५ ॥ स
 हाऽग्निरुवाच । अथ यक्रमां पुरा प्रथमं यजथ काऽहुं भवानीति
 न त्नामायतनाच्छ्यावयाम ऽहुति ते यदृतूनभिह्वयमानाऽ
 अथाऽग्निमायतनाद्वाऽच्छ्यावयँस्तस्मादग्निरच्छ्युतो न ह वा
 ऽआयतनाच्छ्यवते युस्मिन्नायतने भवति य ऽएवमेतमग्नि-
 मच्छ्युतं वेद ॥ ६ ॥ ते देवा ऽअग्निमब्रुवन् । परेहेनां-
 स्त्वमेवाऽनुमन्त्रयस्येति स हेत्याग्निरुवाचर्त्तवोऽविदं वै वो
 देवेषु यजे भागमिति कथं नोऽविद ऽहुति प्रथमानेव वो
 यजे यक्ष्यन्तीति ॥ ७ ॥ त ऽऋतवोऽग्निमब्रुवन् । आ
 वयं त्नामस्मासु भजामो यो नो देवेषु यजे भागमविद
 ऽहुति स ऽएषोऽग्निर्ऋतुष्वभक्तः समिधो ऽअग्ने तनून-
 पादग्न ऽहुडो ऽअग्ने बर्हिर्गग्ने स्वाहाऽग्निमित्याभक्तो ह
 वै तस्यां पुण्यकृत्यायां भवति यामस्य समानो ब्रुवाणः
 करोत्यग्निमृते ह वा ऽअस्मा ऽअग्निमन्त ऽऋतव
 ऽओषधी पचन्तीदः सर्वं य ऽएवमेतमग्निमृतुष्वभक्तं
 वेद ॥ ८ ॥ तदाहुः । यदुत्तमाद्ग्रयाज्ञानावाहयन्त्यथ कस्मा-
 देतान्प्रथमान्यजन्तीत्युत्तमान्हेनान्यजेऽवाकल्पयन्प्रथमा-
 न्वो यजामेत्यब्रुवँस्तस्मादुत्तमानावाहयन्ति प्रथमान्य-

जन्ति ॥ ९ ॥ चतुर्थेन वै प्रयाजेन देवाः । यज्ञमाप्नुवन्तं
 पञ्चमेन समस्थापयन्नथ यदुत ऽऊर्ध्वमसंस्थितं
 यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन लोकः समाश्रुवत ॥ १० ॥ ते
 स्वर्गं लोकं युन्तः । असुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्विभयाञ्च-
 क्रुस्तेऽग्निं पुरस्तादकुर्वत रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तार-
 मग्निं मद्ध्यतोऽकुर्वत रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारमग्निं
 पश्चादकुर्वत रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारः ॥ ११ ॥
 स यद्येनाहपुरस्तात् । असुररक्षसाह्यासिसंक्षन्नग्निरेव
 ताद्व्यपाऽहन्त्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि मद्ध्यत ऽआ-
 सिसंक्षन्नग्निरेव तान्यपाऽहन्त्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि
 पश्चादासिसंक्षन्नग्निरेव तान्यपाऽहन्त्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता-
 ऽत एव सर्वतोऽग्निभिर्गुप्यमानाः स्वर्गं लोकः
 समाश्रुवत ॥ १२ ॥ तथो ऽएवैष ऽएतत् । चतुर्थे-
 नैव प्रयाजेन यज्ञमाप्नोति तं पञ्चमेन सुस्थथाप-
 यत्यथ यदुत ऽऊर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन
 लोकः समश्नुते ॥ १३ ॥ स यदाग्नेयमाज्यभागं यजति ।
 अग्निमेवैतत्पुरस्तात्कुरुते रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारमथ
 यदाग्नेयः पुरोडाशो भवत्यग्निमेवैतन्मद्ध्यतः कुरुते रक्षोहृणः
 रक्षसामपहन्तारमथ यदग्निं स्विष्टकृतं यजत्यग्निमेवै-
 तत्पश्चात् कुरुते रक्षोहृणः रक्षसामपहन्तारः ॥ १४ ॥
 स यद्येनं पुरस्तात् । असुररक्षसान्यासिसंक्षन्नग्निरेव
 ताद्व्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि मद्ध्यत(१)ऽआसि-

संक्षन्त्यग्निरेव तान्न्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि
 पञ्चादा(१)सिसंक्षन्त्यग्निरेव तान्न्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसाम-
 पहन्ता स ऽएव स्रष्टोऽग्निभिर्गुप्यमानः स्वर्गं लोकं
 समनुते ॥ १५ ॥ स यद्येनं पुरस्तात् । यज्ञस्याऽनुव्या-
 हरेत्तं प्रति ब्रूयान्मुख्यामार्तिमारिष्यस्यन्धो वा वधिरो वा
 भविष्यसीत्येता वै मुख्या ऽआर्चयस्तथा हैव स्यात् ॥ १६ ॥
 यदि मद्धतो यज्ञस्याऽनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादप्रजा
 ऽअपशुर्भविष्यसीति प्रजा वै पशवो मद्धं तथा हैव
 स्यात् ॥ १७ ॥ यद्यन्ततो यज्ञस्याऽनुव्याहरेत् । तं प्रति
 ब्रूयादप्रतिष्ठितो दुरिद्रः क्षिप्रेऽमुं लोकमेप्यसीति तथा
 हैव स्यात्तस्माद् ह नाऽनुव्याहारीव स्यादुत्तं खेवंवित्परो
 भवति ॥ १८ ॥ संबत्सरः ह वै प्रयाजैर्जयं जयति ।
 स ह ऋग्वेनं जयति योऽस्य द्वाराणि वेद किं हि स
 तैर्यज्ञैः कुर्याद्यानन्तरतो न व्यव विद्याद्यथा यथाऽस्य
 ते भवन्ति तस्य वसन्त ऽएव द्वारः हेमन्तो द्वारं तं वा
 ऽएतः संबत्सरः स्वर्गं लोकं प्रपद्यते स्रष्टुं वै संबत्सरः
 स्रष्टुं वा ऽअक्षय्यमेतेनो हाऽस्याऽक्षय्यः सुकृतं भवत्यक्षय्यो
 लोकः ॥ १९ ॥ तदाहुः । किं देवत्याज्याज्यानीति प्राजा-
 पत्यानीति ह ब्रूयादनिरुक्तो वै प्रजापतिरनिरुक्तान्याऽज्यानि
 तानि हैतानि यजमानदेवत्यान्येव यजमानो ह्येव स्ये यज्ञे
 प्रजापतिरेतेन ह्युक्ता ऽऋत्विजस्तद्वृत्ते तं जनयन्ति ॥ २० ॥
 स ऽआज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्विपोऽवदायाऽथोपरिष्टा-

द्राज्यस्याऽभिधारयति सैषाऽऽज्येन मिश्राहुतिर्हूयते यज-
मानेन हवैवैतन्मिश्रा हूयते यदि ह वाऽअपि दूरे सन्नयजते
यद्यन्तिके यथा हवाऽन्ते सत् ऽइष्टं स्यादेव हवैव विदुष
ऽइष्टं भवति यद्यु ह्वाऽपि वह्निव पापं करोति नो हव
वहिर्द्वा यज्ञान्नवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ २१ ॥

पष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये क्षतपथमाक्षणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिका सदख्या ॥ १२१ ॥

यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्ग्येपामियं जितिस्ते
होचुः कथं ऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यं स्यादिति ते
यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्ध्येयुर्विदुष यज्ञं
यूपेन योषयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपयैस्तस्माद्यूपो
नाम तद्वा ऽऋषीणामनुश्रुतमास ॥ १ ॥ यज्ञेन ह वै
देवाः । इमां जितिं जिग्युर्ग्येपामियं जितिस्ते होचुः कथं
न ऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यं स्यादिति ते यज्ञस्य रसं
धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्ध्येयुर्विदुष यज्ञं यूपेन
योषयित्वा तिरोऽभवन्निति तमज्येष्टदं दद्मिरे ॥ २ ॥ तेऽर्चन्तः
श्राम्भ्यन्तश्चेरुः । श्रमेण ह स्म वै तद्देवा जयन्ति यदेपां
जग्यमासर्पयश्च तेभ्यो देवा वैव प्ररोचयाश्चक्रुः स्वयं
वैव दद्मिरे प्प्रेत तदेप्स्यामो यतो देवाः स्वर्गं लोकः समा-
श्नुवतेति ते किं प्ररोचते किं प्ररोचत ऽइति चेरुत्पुरो-

द्वाशमेव कूर्मं भूत्वा स॒र्पन्तं ते ह स॒र्व्व ए॒व मेनिरे-
 ऽयं वै यज्ञ इ॒ति ॥ ३ ॥ ते होचुः । अ॒श्विभ्यां तिष्ठे
 स॒रस्वत्यै तिष्ठेन्द्राय तिष्ठेति स॒ स॒स॒र्पैवाऽग्नये तिष्ठेति
 त॒तस्त॒स्थाय॒ग्नये वा ऽअ॒स्थादिति त॒मग्न॒वेव परिगृह्य स॒र्व्व-
 हु॒तम॒जुह॒वुराहु॒तिर्हि दे॒वानां त॒त ए॒भ्यो यज्ञं प्र॒रोच॒त
 त॒मसृ॒जन्त॒ त॒मत॒न्वत॒ सोऽयं प॒रोऽवरं यज्ञोऽनू॒च्यते
 पित॑रैव पु॒त्राय ब्र॒ह्मचा॒रिणे ॥ ४ ॥ स वा ए॒भ्यस्त॒त्पु॒रो-
 ऽदा॒शयत् । य ए॒भ्यो यज्ञं प्रा॒रोच॒यत्त॒स्मात्पु॒रोद्वा॒शः
 पु॒रोद्वा॒शो ह वै ना॒मैत॒द्यत्पु॒रोद्वा॒श इ॒ति स॒ ए॒ष उ॒द॒भ-
 य॒त्राऽच्यु॒त ऽआग्ने॒योऽष्टा॒क॒पालः पु॒रोद्वा॒शो भ॒वति ॥ ५ ॥
 स न॒ पौ॒र्ण॒मासः॒ ह॒विः । ना॒माऽवा॒स्य॒मग्नी॒पोमी॒य ए॒व
 पौ॒र्ण॒मासः॒ ह॒विः सा॒न्नाय॒म॒मावा॒स्यं य॒ज्ञ ए॒वैष उ॒द॒भ-
 त्राऽव॒कृ॒तो ने॒द्यज्ञा॒दु॒या॒नीति॒ न्वेव पु॒रस्ता॒त्पौ॒र्ण॒मास॒स्य
 क्रि॒यत॒ ए॒वं वाऽमा॒वा॒स्य॒स्येत॒स्तु त॒द्य॒स्माद॒त्र क्रि॒यते ॥ ६ ॥
 य॒द्यु ए॒तमु॒पधा॒वेत् । इ॒ष्ट्या मा या॒जये॒त्येत॑यैव या॒ज-
 ये॒द्यत्का॒मा वा ए॒तमृ॒षयोऽजु॒हवुः स॒ ए॒भ्यः का॒मः
 स॒मर्क्ष॑त॒ यत्का॒मो ह वा ए॒तेन॒ य॒ज्ञेन॒ य॒जते॒ सोऽस्मै
 का॒मः स॒मृक्ष॑ते॒ यस्यै वै क॒स्यै च दे॒वता॑यै ह॒विर्गृह्य॑तेऽग्नौ
 वै त॒स्यै जुह॑त्य॒ग्ना ऽउ चे॒द्धो॒ग्यन्त्स्या॒त्किम॒न्यस्यै दे॒वता॑या
 ऽआदि॒शेत्त॒स्माद॒ग्नय॒ ए॒व ॥ ७ ॥ अ॒ग्निर्वै स॒र्वा दे॒वताः॒ ।
 अ॒ग्नौ हि स॒र्वाभ्यो॒ दे॒वता॑भ्यो जुह॑ति॒ तद्यथा स॒र्वा दे॒वता
 ऽउ॒पधा॒वेदे॒वं त॒त्त॒स्माद॒ग्नय॒ ए॒व ॥ ८ ॥ अ॒ग्निर्वै दे॒वाना॑म-
 द्धा॒तमा॑म् । यं वा ऽअ॒द्धा॒तमां म॒न्येत॒ तमु॒पधा॒वेत्त॒स्माद॒ग्नय॒

ऽएव ॥ ९ ॥ अग्निर्वै देवानां मृदुहृदयतमः । यं वै मृदु-
हृदयतमं मन्थेत् तमुपधावेत्तस्मादग्नयः ऽएव ॥ १० ॥
अग्निर्वै देवानां नेदिष्ठम् । यं वै नेदिष्ठमुपसर्त्तव्यानां
मन्थेत् तमुपधावेत्तस्मादग्नयः ऽएव ॥ ११ ॥ स यदीष्टिं
कुर्वीत । सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयादुपाशु देवतां यजति
तद्धीष्टिरूपं मूर्द्धन्वत्यौ याज्याऽनुब्रूये स्यातां वार्त्रघ्ना-
याज्यभागौ विराजौ संयाज्ये ॥ १२ ॥

पष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

त्वष्टुर्ह वै पुत्रः । त्रिशीर्षा पडक्ष ऽआस तस्य त्रीण्येव
मुखाण्यास्तयदेवः रूप ऽआस तस्माद्विश्वरूपो नाम
॥ १ ॥ तस्य सोमपानमेवैकं मुखमास । सुरापाणमेक-
मन्थस्मा ऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेप तस्य तानि
शीर्षाणि प्रचिच्छेद ॥ २ ॥ स यत्सोमपानमास ।
ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स वभ्रुक ऽइव वभ्रुरिव
हि सोमो राजा ॥ ३ ॥ अथ यत्सुरापाणमास । ततः
कलविङ्गः समभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत् क ऽइव वदत्य-
भिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वदति ॥ ४ ॥ अथ यदन्त्यु-
स्मा ऽअशनायाऽऽस । ततस्तिक्तिरिः समभवत्तस्मात्स
विश्वरूपतम ऽइव सन्त्येव घृतस्तोका ऽइव त्वन्मधुस्तोका-
ऽइव त्वत्पण्णेष्वानुचुतिता ऽएव रूपमिव हि स तेनाशन-
मावयत् ॥ ५ ॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुबिन्मे पुत्रमव-
धीदिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजहे स यथाऽयः सोमः

प्रसुत ऽएवमपेन्द्र ऽएवाऽऽस ॥ ६ ॥ इन्द्रो ह वा
 ऽईक्षाञ्चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्भ्यन्तीति स यथा
 बलीयानुबलीयस ऽएवमनुपहूत ऽएव यो द्रोणकलशे
 शुक्र ऽआस तं भक्षयाञ्चकार स हैनं जिहिःस सोऽस्य
 त्रिष्वद्देव प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवाऽस्य न दुद्रावाऽथ
 स्र्वेभ्योऽन्वेभ्यः प्राणेभ्योऽद्रवत्तददुः सौत्रामणीतीमृ-
 स्तस्यां तद्व्याख्यायते यथैनं देवा ऽअभिपज्यन् ॥ ७ ॥
 स स्वप्ता चुक्रोध । कुविन्मेऽनुपहूतः सोममवभक्षदिति
 स स्वयमेव यज्ञवेशसं चक्रे स यो द्रोणकलशे शुक्रः
 परिशिष्टः ऽआस तं प्रवर्त्तयाञ्चकारेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेति सो-
 ऽग्निमेव प्राप्य सम्यभूवाऽन्तरैव सम्वभूवेत्यु हैक ऽआहुः
 सोऽग्नीषोमावेवाऽभिसम्वभूव सर्वा विद्याः स्र्वं यशः
 सर्वमन्नायः सर्वाँ श्रीः ॥ ८ ॥ स यद्वर्त्तमानः सम-
 भवत् । तस्माद्वृत्रोऽथ यदपात्समभवत्तस्मादुहिस्तं
 दुनुश्च दनायुश्च मातेव च पितेव च परिजगहतुस्तस्मा-
 दानव ऽहुत्याहुः ॥ ९ ॥ अथ यद्व्रवीदिन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेति ।
 तस्मादु हैनमिन्द्र ऽएव जघानाऽथ यद्ध शश्वदवक्ष्य-
 दिन्द्रस्य शत्रुर्वर्द्धस्वेति शश्वदु ह स ऽएवेन्द्रमहनिप्यत्
 ॥ १० ॥ अथ यद्व्रवीद्वर्द्धस्वेति । तस्मादु ह स्मेपुमात्र
 मेव तिर्यद् वर्द्धत ऽइपुमात्रं प्राङ्वासोऽवैवाऽवरः समुद्रं
 दधाववपूर्वः स यावत्स ऽआस सहेव तावदन्नादु
 ऽआस ॥ ११ ॥ तस्मै ह स्म पूर्वाद्धि देवाः । अशन-
 मभिहरन्ति मध्यन्दिने मनुष्या ऽअपराद्धे पितरः ॥ १२ ॥

स वा ऽद्वन्द्वस्तथैव नुत्तश्चरन् । अग्नीषोमा ऽउपमन्त्रया-
 श्वक्रेऽग्नीषोमौ युवं वै मम स्यो युवयोर्हमस्मि न
 युवयोरेष किञ्चन कं म ऽइमं दुस्युं वर्द्धयथ ऽउप माऽऽव-
 त्तामिति ॥ १३ ॥ तौ होचतुः । किमावयोस्ततः
 स्यादिति । ताभ्यामेतमग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरो-
 द्वाशं निरवपत्तस्मादग्नीषोमीय ऽएकादशकपालः पुरो-
 द्वाशो भवति ॥ १४ ॥ तावेनमुपाऽऽववृत्ततुः । तावनु स्रुवं
 देवाः प्रेयुः स्रुवां विद्याः सर्वं यशः सर्वमन्नाद्यः स्रुवां
 श्रीस्तेनेष्ट्वेन्द्र ऽएतदभवद्यदिदमिन्द्र ऽएष ऽउ पौर्णमास-
 स्य बन्धुः स यो हैवं विद्वान् पौर्णमासेन यजत
 ऽएताऽऽ हैव श्रियं गच्छत्येवं यशो भवत्येवमन्नादो
 भवति ॥ १५ ॥ तद्वेव खलु हतो वृत्रः । स यथा
 हेतिर्निष्पीत ऽएवः संबलीनः शिष्ये यथा निर्द्धूतसक्तुर्भ-
 स्त्रैवः संबलीनः शिष्ये तमिन्द्रोऽभ्यादुद्राव हनिष्यन्
 ॥ १६ ॥ स होवाच । मा नु मे प्रहार्पिस्त्वं वै तदेतर्हसि
 यदहं व्येव मा कुरु माऽमुयाऽभूवमिति स वै मेऽन्न-
 मेऽधीति तथेति तं द्वेधाऽन्वभिनत्तस्य यत्सौम्यं न्यक्तमास
 तं चन्द्रमसं चकाराऽथ यदस्याऽऽसुर्यमास तेनेमाः प्रजा
 ऽउदरेणाऽविद्धत् तस्मादाहुर्वृत्र ऽएव तर्हन्नाद ऽआसीद्
 वृत्र ऽएतर्हीतीदहं हि यदसावापूर्य्यतेऽस्मादेवैतल्लोकादु-
 प्यायतेऽथ यदिमाः प्रजा ऽअशनमिच्छन्तेऽस्मा ऽएवे-
 तद् वृत्रायोदुराय बलिः हरन्ति स यो हैवमेतं वृत्र-

मन्नादं वेदान्नादो हैव भवति ॥ १७ ॥ ता ऽउ हैता
 देवता ऽऊचुः । या ऽइमा ऽअग्नीपोमावन्वाजगमुरग्नीपोमौ
 युवं वै नो भूयिष्ठभाजौ स्थो ययोर्बामिदं युवयोरस्मा-
 नन्वाभजतमिति ॥ १८ ॥ तौ होचतुः । किमावयोस्ततः
 स्यादिति यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्निर्वृपांस्तद्वां पुर-
 स्तादाज्यस्य यजानिति तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै
 हविर्निर्वृपन्ति तत्पुरस्तादाज्यभागावग्नीपोमाभ्यां यजन्ति
 तन्न सौम्येऽद्वे न पशौ यस्यै कस्यै च देवतायै हवि-
 र्निर्वृपानिति ह्युवन् ॥ १९ ॥ स हाऽग्निरुवाच । मय्येव वः
 सर्वेभ्यो जुहतु तद्वोऽहं मय्याभजामीति तस्मादग्नी सर्वे-
 भ्यो देवेभ्यो जुहति तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवता ऽइति
 ॥ २० ॥ अथ ह सोम ऽउवाच । मामेव वः सर्वेभ्यो
 जुहतु तद्वोऽहं मय्याभजामीति तस्मात्सोमः सर्वेभ्यो
 देवेभ्यो जुहति तस्मादाहुः सोमः सर्वा देवता ऽइति
 ॥ २१ ॥ अथ यदिन्द्रे सर्वं देवास्तस्थानाः । तस्मादाहु-
 र्दिन्द्रः सर्वा देवता ऽइन्द्रश्रेष्ठा देवा ऽइत्येतद् वै देवास्ते-
 धैवदेवत्या ऽअभवन्तस् यो हैव मेतद्वेदैकधा हैव स्वानाथ
 श्रेष्ठो भवति ॥ २२ ॥ इयं वा ऽइदं न तृतीयमस्ति ।
 आर्द्रश्चैव शुष्कश्च यच्छुष्कं तदाग्नेयं यदार्द्रं तत्सौम्य-
 मथ यदिदं इयमेवाऽय किमेतावत्क्रियत ऽइत्यग्नीपो-
 मयोरैवाऽज्यभागावग्नीपोमयोरुपाहंशुयाजोऽग्नीपोमयोः
 पुरोडाशो यदुत ऽएकतमेनैवेदः सर्वमाप्नोत्यथ किमेता-
 वत्क्रियत ऽइत्यग्नीपोमयोर्हवैतावती विभूतिः प्रजातिः

॥२३॥ सूर्य्य ऽएवाऽऽग्नेयश्चंद्रमाः । सौम्योऽहरेवाऽऽग्नेयः
 रात्रिः सौम्या य ऽएवाऽऽपूर्य्यतेऽर्द्धमासः स ऽआग्नेयो यो-
 ऽपक्षीयते स सौम्यः ॥ २४ ॥ आज्यभागाभ्यामेव ।
 सूर्याचन्द्रमसावाप्नोत्युपांशुयाजेनैवाऽहोरात्रे ऽआप्नोति
 पुरोडाशेनैवाऽर्द्धमासावाऽऽप्नोतीत्यु द्वैक ऽआहुः ॥ २५ ॥
 तदु होवाचाऽऽसुरिः । आज्यभागाभ्यामेवाऽतो यतमे
 वा यतमे वा द्वे ऽआप्नोत्युपांशुयाजेनैवाऽतो यतमे वा
 यतमे वा द्वे ऽआप्नोति पुरोडाशेनैवाऽतो यतमे वा
 यतमे वा द्वे ऽआप्नोति सर्वं म ऽआप्तमसत्सर्वं जितः सव्वेण
 बृत्रः हनानि सव्वेण द्विपन्तं भ्रातृव्यः हनानीति
 तस्माद्वा ऽएतावत्क्रियत ऽइति ॥ २६ ॥ तदाहुः ।
 किमिदं जामि क्रियतेऽग्नीषोमयोरेवाऽऽज्यस्याऽग्नीषोम-
 योऽं पुरोडाशस्य यदनन्तर्हितं तेन जामीत्यनेन ह त्वेवा-
 ऽजाम्न्याऽज्यस्येतरं पुरोडाशस्येतरं तदक्ष्यदिवेतरमक्ष्यदिवे-
 तरं भवत्यृचमनूच्य जुपाणेन यजत्यृचमनूच्यर्चा
 यजति तदक्ष्यदिवेतरमक्ष्यदिवेतरं भवत्यनेन ह त्वेवा-
 ऽजाम्न्युपांशुवाज्यस्य यजत्युच्चैः पुरोडाशस्य स यदु-
 पांशु तत्प्राजापत्यः रूपं तस्मात्तस्याऽनुष्ठुभमनुवा-
 क्यामन्वाह वाग्धनुष्वग्धि प्रजापतिः ॥ २७ ॥ एतेन
 वै देवाः । उपांशुयाजेन यं यमसुराणामकामयन्त तमु-
 पत्सर्ज्य वृज्जेण वषट्कारेणाऽघ्नस्तथो ऽपवैष ऽएतेनोपा-

अंशुयाजेन पाप्मानं द्विपुन्तं भ्रातृव्यमुपत्सस्य वृज्जेण
 वपदकारेण हन्ति तस्मादुपांशुयाजं यजति ॥ २८ ॥
 स वा ऽऋचमनूच्य जुपाणेन यजति । तदुन्विमा
 ऽअन्यतरतोदन्तां प्रजां प्रजायन्तेऽस्थि हृगस्थि हि
 दुन्तोऽन्यतरतो ह्येतदुस्थि करोति ॥ २९ ॥ अथर्चम-
 नूच्यर्चा यजति । तदुन्विमा ऽउभयतोदन्तां प्रजां
 प्रजायन्तेऽस्थि हृगस्थि हि दुन्त उभयतो ह्येतदुस्थि
 करोत्येता वा ऽइमा इव्यं प्रजा ऽअन्यतरतोदन्ता-
 ऽश्चैवोभयतोदन्ताश्च स यो ह्येवं विद्वानग्नीषोमयोऽं
 प्रजार्तिं यजति बहुर्हव प्रजया पशुभिर्भवति ॥ ३० ॥
 स वै पौर्णमासेनोपवत्स्यन् । न सत्राऽसुहित इव
 स्यात्तेनेदमुदरमसुखं विलनात्याहुतिभिः प्रातर्द्वैवमेव
 ऽउ पौर्णमासस्योपचारः ॥ ३१ ॥ स वै सम्प्रत्येवोपवसेत् ।
 सम्प्रति वृष्टः हनानि सम्प्रति द्विपुन्तं भ्रातृव्यं ह-
 नानीति ॥ ३२ ॥ स वा ऽउत्तरामेवोपवसेत् । सुमिव
 वा ऽएव क्रमते यः सम्प्रत्युपवत्सत्यनद्धा वै सङ्क्रान्त-
 योर्व्यदीतरो वेतरमभिभवतीतरो वेतरमथ य ऽउत्तरा-
 मुपवसति यथा पराश्रमावृत्तः सम्पिथं व्यादुष्यत्यालभ-
 मानः सोऽन्यतो घातयेव स्यादेवं तथ ऽउत्तरामुपवसति
 ॥ ३३ ॥ स वै सम्प्रत्येवोपवसेत् । यथा वा ऽअन्यस्य
 हतः सम्पिथं व्यादेवं तथ ऽउत्तरामुपवसति सोऽन्यस्यैव
 कृताऽनुकरोऽन्यस्योपाऽवसायी भवति तस्मादु सम्प्रत्ये-
 वोपवसेत् ॥ ३४ ॥ प्रजापतेर्ह वै प्रजाः । सृष्टजानस्य

पूर्वाणि विस्रस्तैः सुह स वै संवत्सर एव प्रजापतिस्त-
स्यैतानि पूर्वाण्यहोरात्रयोः सन्धी पौर्णमासी चाऽमा-
वास्या चर्तुमुखानि ॥ ३५ ॥ स विस्रस्तैः पूर्वभिः ।
न शशक सह्यातुं तमेतैर्विष्यजैर्द्वेवा ऽभिपज्यन्नाग्नि-
होत्रेणैवाऽहोरात्रयोः सन्धी तत्पूर्वाऽभिपज्यँस्तत्समदधुः
पौर्णमासेन चैवाऽमावास्येन च पौर्णमासीं चाऽमावास्यां च
तत्पूर्वाऽभिपज्यँस्तत्समदधुश्चातुर्मास्यैरेवर्तुमुखानि तत्प-
र्वाऽभिपज्यँस्तत्समदधुः ॥ ३६ ॥ स सह्यैः पूर्वभिः ।
इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्थौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यः स यो हैवं
विद्वान्त्सम्प्रत्युपवसति सम्प्रति हैव प्रजापतेः पूर्वं भिप-
ज्यत्यवति हैनं प्रजापतिः स एवमेवाऽन्नादो भवति य
एवं विद्वान्त्सम्प्रत्युपवसति तस्माद् सम्प्रत्येवोपवसेत्
॥ ३७ ॥ चक्षुषी ह वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ ।
तस्मात्पुरस्ताज्जुहोति पुरस्ताद्दीमे चक्षुषी तत्पुरस्तादेवै-
तच्चक्षुषी दधाति तस्मादिमे पुरस्ताच्चक्षुषी ॥ ३८ ॥ उत्त-
रार्द्धपूर्वाद्धं द्वैके । आग्नेयमाज्यभागं जुहति दक्षिणार्द्ध-
पूर्वाद्धं सौम्यमाज्यभागमेतत्पुरस्ताच्चक्षुषी दध्म ऽहुति
वृद्धन्तस्तद् तदाऽविज्ञान्मिव हवींश्चपि ह वा ऽआत्मा
यज्ञस्य स यदेव पुरस्ताद्विपां जुहोति तत्पुरस्ताच्चक्षुषी
दधाति यत्रो एव समिद्धतमं मन्थेत तदाहुतीर्जुहुया-
त्समिद्धहोमेन खेव समृद्धा ऽआहुतयः ॥ ३९ ॥ स वा
ऽऋचमनुच्य जुपाणेन यजति । तस्मादिमे ऽजस्थ-
न्तस्त्यनस्थिके चक्षुषी ऽआश्लिष्टे ऽअथ यद्ऋचमनुच्य-

र्चा यजेदस्थि हैव कुर्यान्न चक्षुः ॥ ४० ॥ ते वा ऽपते ।
 अग्नीषोमयोरेव रूपमन्त्रायत्ते यच्छुक्लं तदाग्नेयं यत् कृष्णं
 तत्सौम्यं यदि वेतरथा यदेव कृष्णं तदाग्नेयं यच्छुक्लं
 तत्सौम्यं यदेव वीक्षते तदाग्नेयः रूपः शुष्के ऽइव हि
 वीक्षमाणस्याऽक्षिणी भवतः शुष्कमिव ह्याग्नेयं यदेव
 स्वपिति तत्सौम्यः रूपमाद्रेः ऽइव हि सुषुषुषोऽक्षिणी
 भवतः ऽआर्द्रः ऽइव हि सोमः ऽआजरसः ह वा ऽअस्मिँ-
 ल्लोके चक्षुष्मान्भवति सचक्षुरमुष्मिँल्लोके सम्भवति य
 ऽएवमेतौ चक्षुषी ऽआज्यभागौ वेद ॥ ४१ ॥

पष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रो ह यत्र बृत्राय बृज्जं प्रजहार । सोऽवलीया-
 न्मन्त्यमानो नाऽस्तृषीतीव विभ्यन्निलयांचक्रे स पुराः
 परावतो जगाम देवा ह वै विदांचकुर्वतो वै बृत्रोऽथेन्द्रो
 व्यलेष्टेति ॥ १ ॥ तमन्वेष्टुं दधिधरे । अग्निर्देवतानाथ हि-
 रण्यस्तूप ऽऋषीणां बृहतीच्छन्दसां तमग्निरनु विवेद
 तेनेताथ रात्रिः सहाऽऽजगाम स वै देवानां बसुर्वीरो
 ह्येषाम् ॥ २ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । अमा वै नोऽय बसु-
 र्वसति यो नः प्राऽवात्सीदिति ताभ्यामेतयथा ज्ञातिभ्यां
 वा सखिभ्यां वा सहाऽऽगताभ्याथ समानमोदनं पचेदजं
 वा तदुह मानुषः हविर्देवानामेवमाभ्यामेतत्समानः हवि-

क्षिरवपन्नैन्द्रानं द्वादशकपालं पुरोडाशं तस्मादैन्द्रानो
 द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ३ ॥ स ऽइन्द्रोऽब्रवीत् ।
 यत्र वै वृत्राय वृज्जं प्राऽहरं तद्वयस्मये स कृश ऽइवाऽस्मि
 न वै मेदं धिनोति यस्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तथेति
 देवा ऽअब्रुवन् ॥ ४ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । न वा ऽइम-
 मय्यस्सोमाद्धिनयात्सोममेवाऽस्मै सम्भरामेति तस्मै
 सोमः समभरन्नेप वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः
 स यत्रैप ऽएताथं रात्रिं न पुरस्तात् पश्चाद्दृशे तदिमं
 लोकमागच्छति स ऽइहैवाऽऽपश्च्यौपधीश्च प्लविशति स वै
 देवानां वस्वन्नथ ह्येषां तद्यदेप ऽएताथं रात्रिमिहाऽमा वसति
 तस्मादमावास्या नाम ॥ ५ ॥ तं गोभिरनुविष्टाप्य सम्भरन् ।
 यदोपधीराशंस्तदोपधिभ्यो यदपोऽपिवंस्तदन्नपस्तमेवः
 सम्भृत्पातुज्य तीव्रीकृत्य तमस्मै प्राऽयच्छन् ॥ ६ ॥ सोऽ
 ब्रवीत् । धिनोत्येव मेदं नेव तु मयि श्रयते युथेदं मयि
 श्रयातै तथोपजानीतेति तथ श्रुतेनैवाऽश्रयन् ॥ ७ ॥ तद्वा
 ऽएतत् । समानमेव सत् पूय ऽएव सदिन्द्रस्यैव सत्तत्पुनर्नृ-
 नेवाऽऽचक्षते यदब्रवीद्धिनोति मेति तस्माद्वृथ यदेनथ
 श्रुतेनैवाऽऽश्रयंस्तस्माच्छ्रुतः ॥ ८ ॥ स यथाऽऽशुराप्यायेत ।
 एवमाप्यायताऽप पाप्मानः हरिमाणमह तैप ऽऽआमावा-
 स्यस्य वन्धुः स यो हैवं विद्वान्तसन्नयत्येव हैवं प्रजया
 पशुभिराप्यायतेऽप पाप्मानः हते तस्माद्वै सन्नयेत् ॥ ९ ॥
 तदाहुः । नाऽसोमयाजी सन्नयेत्सोमाहुतिर्वा ऽएषा साऽन-
 वरुद्धाऽसोमयाजिनस्तस्माच्चाऽसोमयाजी सन्नयेदिति ॥ १० ॥

तदु स॒मेव॒ नयेत् । नन्वत्रा॒ऽन्तरेण॑ शु॒श्रुम॑ सो॒मेन॒ नु मा॑
याजय॑ता॒ऽथ म॑ ऽए॒तदा॒प्या॒यनः॑ स॒म्भरि॑ष्यथेत्यब्रवी॑दिति
न वै मे॒दं धि॑नोति यु॒न्मा धि॑नवत्त॒न्मे कुरु॑तेति त॒स्मा ऽए॒त-
दा॒प्या॒यनः॑ स॒मभर॑स्त॒स्माद॒प्य॒सोम॑याजी स॒मेव॒ नयेत्
॥ ११ ॥ द्वा॒र्त्रघ्नं॑ वै पौ॒र्णमा॑सम् । इन्द्रो॑ ह्येतेन॒ वृत्र॑म॒ह-
न्न॒थैत॑देव॒ वृत्र॑हृत्यं॒ यदा॑मावा॒स्यं वृत्र॑ऽऽ ह॒स्मा ऽए॒तज्ज॑घ्नप
ऽआ॒प्या॒यन॑मकुर्वन् ॥ १२ ॥ तद्वा॒ ऽए॒तदे॒व द्वा॒र्त्रघ्न॑म् ।
य॒त्पौ॒र्णमा॑ससु॒थैष॒ ऽए॒व वृ॒त्रो य॒च्चन्द्र॑माः स॒ यत्रै॒ष ऽए॒ताऽऽ
रा॒त्रिं न॒ पुर॑स्ता॒न्न पश्चा॑द्दृ॒शे त॒देन॑मे॒तेन॒ सर्व॑ऽह॒न्ति
ना॒ऽस्य किं॑ चन॒ परि॑शिनष्टि॒ सर्व॑ऽह॒ वै पा॒प्मानः॑ ह॒न्ति
न॒ पा॒प्मनः॑ किं॑ चन॒ परि॑शिनष्टि॒ य॒ ऽए॒वमे॒तद्वेद॑ ॥ १३ ॥
तद्वे॒के । दृष्टो॑पवसन्ति॒ इवो॑ नोदे॒तेत्यदो॑ ह॒व दे॒वाना॑म॒-
वि॒क्षीण॑म॒न्नं भव॑त्य॒थैभ्यो॑ वय॒मित॒ ऽउप॑प्र॒दास्या॑म॒ ऽहुति॑ तद्धि
स॒मृद्धं॑ यद्वि॒क्षीण॑ ऽए॒व पूर्वं॑स्मिन्न॒न्नेऽथा॑ऽपर॒मन्न॑मागच्छति
स॒ ह ब॒हन्न॑ ऽए॒व भव॑त्य॒सोम॑याजी तु॒ क्षीर॑याज्यदो॒ हव॑
सो॒मो रा॒जा भव॑ति, ॥ १४ ॥ अथ॒ यथै॒व पुरा॑ । के॒वली-
रो॒पधी॑र॒श्नन्ति॑ के॒वली॑रपः॒ पिब॑न्ति ताः॒ के॒वल॑मे॒व प्र॒यो
बु॒ह ऽए॒वं तदे॒ष वै सो॒मो रा॒जा दे॒वाना॑म॒न्नं य॒च्चन्द्र॑माः
स॒ यत्रै॒ष ए॒ताऽऽ रा॒त्रिं न॒ पुर॑स्ता॒न्न पश्चा॑द्दृ॒शे तदि॑मं॒ लोक-
मा॑गच्छति स॒ ऽहु॒हाऽऽपश्चो॑पधी॒श्च प॒विश॑ति त॒देन॑म॒न्नथ॑
ऽओ॒पधि॑भ्यः॒ सम्भृ॑त्याहुति॒भ्योऽधि॑जनयति स॒ ऽप॑ ऽआहु॒-
ति॒भ्यो जा॑तः॒ पश्चा॑द्दृ॒शे ॥ १५ ॥ तद्वा॒ ऽए॒तत् । अ॒वि-
क्षी॑णमे॒व दे॒वाना॑म॒न्नायं॑ प॒रिप्ल॑वते॒ऽवि॒क्षीणः॑ ह॒ वा

ऽअस्याऽस्मिँल्लोकेऽन्नं भवत्यक्षय्यममुष्मिँल्लोके सुकृतं य
 ऽएवमेतद्वेद ॥ १६ ॥ तद्वा ऽएतां रात्रिम् । देवेभ्योऽन्नाद्यं
 प्रच्यवते तदिमं लोकमागच्छति ते देवा ऽअकामयन्त
 कथं नु न ऽइदं पुनरागच्छेत्कथं न ऽइदं परागेव न ष्णश्ये-
 दिति तद्य ऽएव सन्नयन्ति तेष्वशङ्कसन्त ऽएतु ऽएव नः
 सम्भृत्य प्रदास्यन्तीत्याह वा ऽअस्मिन्स्वाश्च निष्कृष्याश्च
 शङ्कसन्ते य ऽएवमेतद्वेद यो वै परमतां गच्छति तस्मि-
 न्नाऽशङ्कसन्ते ॥ १७ ॥ तद्वा ऽएष ऽएवेन्द्रः । य ऽएष तप-
 त्यथैष ऽएव वृत्रो यच्चन्द्रमाः सोऽस्यैष भ्रातृव्यजन्मेष
 तस्माद्यद्यपि पुरा विदूरमिवोदितोऽथैनमेतां रात्रिमुपैव
 न्याप्स्यते सोऽस्य व्यात्तमापद्यते ॥ १८ ॥ तं असित्तो-
 देति । स न पुरस्ताद् पश्चाद्दृशे असते ह वै द्विपन्तं
 भ्रातृव्यमयमेवाऽस्ति नाऽस्य सप्तानां सन्तीत्याहुष्य ऽएवमे-
 तद्वेद ॥ १९ ॥ तं निर्द्धीय निरस्यति । स ऽएष धीतः
 पश्चाद्दृशे स पुनराप्यायते स ऽएतस्यैवाऽन्नाद्याय पुनरा-
 प्यायते यदि ह वा ऽअस्य द्विपन्भ्रातृव्यो घणिज्जया
 वा केनचिद्वा संभवत्येतस्य हैवाऽन्नाद्याय पुनः सम्भवति
 य ऽएवमेतद्वेद ॥ २० ॥ तद्वैके । महेन्द्रायेति कुर्वन्तीन्द्रो
 वा ऽएष पुरा वृत्रस्य बधादुथ वृत्रं हत्वा यथा महा-
 राजो विजिग्यान् ऽएवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्महेन्द्रायेति
 तद्विन्द्रायेत्येव कुर्याद्विन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य बधा-
 दिन्द्रो वृत्रं जघ्निवाँस्तस्माद्विन्द्रायेत्येव कुर्यात् ॥ २१ ॥

यथाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

स वै पर्णशाखया वत्सानपाकरोति । तद्यत्पर्ण-
शाखया वत्सानपाकरोति यत्र वै गायत्री सोममच्छाऽपतत्त-
दस्या ऽआहुरन्त्या ऽअपा । ऽदस्ताभ्यायत्य पर्णं प्रचिच्छेद
गायत्र्यै वा सोमस्य वा राज्ञस्तत्पतित्वा पर्णोऽभवत्तस्मा-
त्पर्णो नाम तद्यदेवाऽत्र सोमस्य न्यक्तं तदिहाऽप्यसदिति
तस्मात्पर्णशाखया वत्सानपाकरोति ॥ १ ॥ तमाच्छिनत्ति ।
'इपे' त्वोज्ज्वले'ति वृष्ट्यै तदाह यदाहेपे त्वेत्पूजं त्वेति
यो वृष्टादूर्ध्वो जायते तस्मै तदाह ॥ २ ॥ अथ मातृ-
भिर्वत्सान्तसमुवाज्जन्ति । स वत्सः शाखयोपस्पृशति 'वायव
स्थेत्ययं वै वायुर्योऽयं पवतऽएष वा ऽइदं सर्वं प्रप्याय-
यति यदिदं किं च वर्षत्येष वा ऽएतासां प्रप्याययिता
तस्मादाह वायव स्थेत्युपायव स्थेत्यु' हैक ऽआहुरूप हि
द्वितीयोऽवतीति तदु तथा न ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अथ मातृ-
णामेकां शाखयोपस्पृशति । वत्सेन व्याकृत्य 'देवो वै
सविता प्राऽर्षयस्त्रि'ति सविता वै देवानां प्रसविता स-
यितृप्रसूता यज्ञः सम्भरानिति तस्मादाह देवो वै सविता
'प्राऽर्षयस्त्रि'ति ॥ ४ ॥ 'श्रेष्ठतमाय कर्मण' ऽइति । यज्ञो
वै श्रेष्ठतमं कर्म यज्ञाय हि तस्मादाह श्रेष्ठतमाय कर्मण
ऽइति ॥ ५ ॥ 'आप्यायद्ध्रमघ्न्या ऽहुन्द्राय भागमि'ति ।
तद्यथेवाऽहो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवताया

‡ 'शाखशाखा' इति माधवमय्यत । वस्तुतस्तु-अगादस्ता अप अदस्तम् अगुप्ती
अभिन्येऽ वाऽ प्रतिपाति, इति (तं प्रा० १, २, ३, १२) द्रष्टव्यम् ।

(१) पु० स० अ० १ व० १ । (२) पु० स० अ० १ व० १ । (३) ते० १० १ १ १ ।
(४) पु० स० अ० १ व० १ । (५) पु० स० अ० १ व० १ । (६) पु० स० अ० १ व० १ ।

ऽआदिशति यदाहुऽऽप्यायदध्वमग्न्या ऽइन्द्राय भागमिति ॥६॥ 'प्रजावतीरनमीवा ऽअयक्ष्मा' ऽइति । नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति 'मा वै स्तेन ऽईशत माऽघृशदस' ऽइति मा वो नाप्द्रा रक्षांसीशतेत्येवैतदाह 'दधुवा ऽअस्मिन्नगोपतौ स्यात बह्वी'रित्यनपक्रमिण्योऽस्मिन्नयजमाने बृहथः स्यातेत्येवैतदाह ॥ ७ ॥ अथाऽऽहवनीयागारस्य वा पुरस्तात् । गार्हपत्यागारस्य वा शाखामुपगूहति 'यजमानस्य पशून्पाह्वी'ति तद् ब्रह्मणैवेत्यजमानस्य पशून्परिददाति गुप्त्यै ॥ ८ ॥ तस्यां पवित्रं करोति । 'वृंसोऽ पवित्रमसी'ति यज्ञो वै वसुस्तस्मादाह वृंसोऽ पवित्रमसीति ॥ ९ ॥ अथ यवाँवेतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति । आदिष्टं वा ऽएतद्देवतायै हविर्भवति यत्पयः स यत्पयसा जुहुयाद्यथा ऽन्यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं तदन्यस्यै जुहुयादेवं तत्तस्माद्यवाँवेतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति जुह्वत्यग्निहोत्रमुपकलसोखा भवत्यथाऽऽहोपसृष्टां ब्रूतादिति यदा प्राऽऽहोपसृष्टेति ॥ १० ॥ अथोखामादत्ते । 'द्यौरसि पृथिळ्यसी'त्युपस्तौत्येवैनामेतन्मह्यत्येव यदाह द्यौरसि पृथिळ्यसीति 'मातैरिध्वनो घम्मां ऽसी'ति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्मं प्रवृज्यादेवं प्रवृणक्ति 'विश्वधा ऽअसि परमेण धाम्ना इहस्व मा ह्वारिति इत्थत्येवैनामेतदुशिथिलां

- (१) पु० प० अ० १ क० १ । (२) पु० प० अ० १ क० १ । (३) पु० प० अ० १ क० १ । (४) पु० प० अ० १ क० १ । (५) पु० प० अ० १ क० २ । (६) पु० प० अ० १ क० २ । (७) पु० प० अ० १ क० २ । (८) पु० प० अ० १ क० २ ।
१ तदुलगा विविध भागे यथाग्रित्युच्यते ।

करोति 'मा ते यज्ञपतिर्होषीदिति' यजमानो वै यज्ञपति-
स्तद्यजमानायैवेतद्ब्रह्मालमाशास्ते ॥ ११ ॥ अथ पवित्रं
निदधाति । तद्धे प्याद् निदध्यात्प्राची हि देवानां दिग्गथो
ऽउदगुदीची हि मनुष्याणां दिगयं वै पवित्रं योऽयं पवते
सोऽयमिमाँल्लोकाँस्तिर्य्यङ्मु पवते तस्मादुदद् निदध्यात्
॥ १२ ॥ तद्यथैवाऽदः । सोमः राजानं पवित्रेण सम्पा-
वयन्त्येवमेवैतत्सम्पावयत्युदीचीनदशं वै तत्पवित्रं भवति
येन तत्सोमः राजानं सम्पावयन्ति तस्मादुदद् निदध्यात्
॥ १३ ॥ तन्निदधाति । 'वृसोः पवित्रमसी'ति यज्ञो वै
वसुस्तस्मादाह वृसोः पवित्रमसीति 'शतधारेः सहस्रधार-
मि'त्युपस्तौत्येवैनदेतद्ब्रह्महयत्येव यद्वाह शतधारेः सहस्र-
धारमिति ॥ १४ ॥ अथ वाचंयमो भवति आ तिसृणां
द्वोग्धोर्वाग्ने यज्ञोऽविक्षुब्धो यज्ञं तनवा ऽहुति ॥ १५ ॥
तदानीयमानमभिमन्त्रयते । 'देवस्त्वाँ सविता पुनातु
वृसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वे'ति तद्यथैवाऽदः सोमः
राजानं पवित्रेण सम्पावयन्त्येवमेवैतत्सम्पावयति ॥ १६ ॥
अथाऽऽह 'कामधुक्ष' ऽहुति । अमूमिति 'सा विश्वायु'
रित्यथ द्वितीयां पृच्छति कामधुक्ष ऽहुत्यमूमिति 'सा
विश्वकर्म'त्यथ तृतीयां पृच्छति कामधुक्ष ऽहुत्यमूमिति
'सा विश्वधाया' ऽहुति तद्यत्पृच्छति धीर्याणयेवाऽऽस्तेतद्-

(१) घ० सं० अ० १८० २१ (२) घ० सं० अ० १८० २१ (३) घ०
सं० अ० १८० २१ (४) घ० सं० अ० १८० २१ (५) घ० सं० अ० १८० २१
(६) घ० सं० अ० १८० ४१ (७) घ० सं० अ० १८० ४१ (८) ग० सं०
अ० १८० ४१

धाति तिस्रो दोग्धि त्रयो वा ऽइमे लोका ऽएभ्य ऽएवैन-
 देतल्लोकेभ्यः सम्भरत्यथ कामं वदति ॥ १७ ॥ अथोत्तमां
 दोहयित्वा । येन दोहयति पात्रेण तस्मिन्नुदस्तोकमानीय
 पत्यङ्ग्यः ष्यत्यानयति यदत्र पयसोऽहायि तदिहाऽप्यसदिति
 रसस्यो चैव सर्वत्रायेदहं हि यदा वर्पत्यथौपधयो जायन्त
 ऽओपधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा तत ऽएष रसः सम्भवति
 तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्राय तदुद्वास्याऽऽतनक्ति तीव्री-
 करोत्येवैनदेतत्तस्मादुद्वास्याऽऽतनक्ति ॥ १८ ॥ स ऽआ-
 तनक्ति । 'हुन्द्रस्य त्वा भागः सोमेनाऽऽतनच्छमी'ति
 तद्यथैवाऽदो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवताया
 ऽआदिशति यदाहुन्द्रस्य त्वा भागमिति सोमेनाऽऽतन-
 च्छमीति स्वदुयत्येवैनदेतद्देवेभ्यः ॥ १९ ॥ अथोदकवतो-
 त्तानेन पात्रेणाऽपिदधाति । नेदेनदुपरिष्ठात्ताप्दद्वा रक्षाथं
 स्यबभृशानितिब्रुञ्जो वा ऽआपस्तब्रुञ्जैरेवैतन्नाप्तरक्षाथं
 स्यतोऽपहन्ति तस्मादुदकवतोत्तानेन पात्रेणाऽपिदधाति
 ॥ २० ॥ सोऽपिदधाति । 'द्विष्णो हव्यः रक्षे'ति यज्ञो
 वै द्विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतद्धविः परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह
 द्विष्णो हव्यः रक्षेति ॥ २१ ॥

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

* परिपूर्णाङ्गते रूपमिदम्, 'पत्यङ्ग्य' परितोयममिला दोहपात्र उदकमासिच्यमर्थः ।

‡ (ग) ऽस्तके 'पत्यङ्ग्य' इति पाठः ।

(१) सु० सू० अ० १ क० ४ । (२) सु० सू० अ० १ क० ४ ।

ऋणः ह वै जायते योऽस्ति । स जायमान एव
 देवेभ्य ऽऋषिभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यः ॥ १ ॥ स यदेव
 यजेत । तेन देवेभ्य ऽऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति
 यदेनायजते यदेभ्यो जुहोति ॥ २ ॥ अथ यदेवाऽनुवृ-
 चीत । तेनर्षिभ्य ऽऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोत्यृषी-
 णान्निधिगोप ऽहुतिं हनूचानमाहुः ॥ ३ ॥ अथ यदेव
 प्रजामिच्छेत । तेन पितृभ्य ऽऋणं जायते तद्ध्येभ्य
 एतत्करोति यदेपाथं, सुन्तताऽव्यवच्छिन्ना प्रजा भवति
 ॥ ४ ॥ अथ यदेव वासुयेत । तेन मनुष्येभ्य ऽऋणं जायते
 तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेनावासायते यदेभ्योऽशनं
 ददाति स य एतानि सर्वाणि करोति स कृतकर्मा तस्य
 सर्वमातः सर्वं जितः ॥ ५ ॥ स येन देवेभ्य ऽऋणं
 जायते । तदेनास्तदवदयते यद्यजतेऽथ यदग्नौ जुहोति
 तदेनास्तदवदयते तस्माद्यत्किञ्चाऽग्नौ जुहति तदवदानं
 नाम ॥ ६ ॥ तद्वै चतुरवत्तं भवति । इदं वा ऽअनुवाक्या
 ऽथ याज्याऽथ वपदकारोऽथ सा देवता चतुर्थी यस्यै
 देवताये हविर्भवत्येवः हि देवता ऽअवदानाभ्यन्त्रायत्ता
 ऽवदानानि वा देवता ऽअन्त्रायत्ताभ्यतिरिक्तः ह तदवदानं
 यत्पञ्चमं कस्मा ऽउ हि तदवद्येत्तस्माच्चतुरवत्तं भवति ॥ ७ ॥
 उत्तो पश्चाऽवत्तेमव भवति । पाइक्तो यज्ञः पाइक्तः पशुः
 पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्यैषो पश्चाऽवत्तस्य सम्पद्ब्रह्मैव प्रजया
 पशुभिर्भवति यस्यैवं विदुषः पश्चाऽवत्तं क्रियते एतद्ध

इवेव प्रजातं कौरुपाञ्चालं यच्चतुरवत्तं तस्माच्चतुरवत्तं
 भवति ॥ ८ ॥ स वै यावन्मात्रमिवैवाऽवधेत् । मानुषः ह
 कुर्याद्यन्महदवधेद् व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं
 यज्ञे कर्वाणीति तस्माद्यावन्मात्रमिवैवाऽवधेत् ॥ ९ ॥
 स ऽआज्यस्योपस्तीर्य । द्विहविषोऽवदायाऽथोपरिष्ठाद्वा-
 ज्यस्याऽभिधारयति द्वे वा ऽआहुती सोमाहुतिरेवाऽन्या-
 ज्याहुतिरन्या तत ऽएषा केवली यत्सोमाहुतिरथैषाऽऽज्या-
 हुतिर्यद्विविर्यज्ञो यत्पशुस्तद्वाऽज्यमेवैतत्करोति तस्मादुभयत
 ऽआज्यं भवत्येतद्वै जुष्टं देवानां यद्वाज्यं तज्जुष्टमेवैतद्देवेभ्यः
 करोति तस्मादुभयत ऽआज्यं भवति ॥ १० ॥ असौ वा
 ऽअनुवाक्येयं याज्या । ते ऽउभे योपे तयोर्मिथुनमस्ति
 वषट्कारः ऽएव तद्वा ऽएषः ऽएव वषट्कारो यः ऽएष तपति
 सः ऽउद्यन्नेवाऽमूमधिद्रवत्यस्तं यन्निमामधिद्रवति तदेतेन
 ष्वृष्णेमां प्रजातिं प्रजायते येनयोरियं प्रजातिः ॥ ११ ॥
 सोऽनुवाक्यामनुच्य । याज्यामनुहुत्य पञ्चाद्वषट् करोति
 पञ्चाद्वै परीत्य ष्वृषा योषामधिद्रवति तदेने ऽउभे पुरस्ता-
 त्कृत्वा ष्वृष्णा वषट् कारेणाऽधिद्रवयति तस्मादु सह वैव
 वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥ १२ ॥ देवपात्रं वा ऽएष
 यद्वषट्कारः । तद्यथा पात्र ऽउद्धृत्य प्ययच्छेदेवं तदथ
 यत्पुरा वषट्काराजुहुयाद्यथाऽधोभूमौ निदिग्धं तदमुया
 स्यादेवं तत्तस्मादु सह वैव वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते
 वा ॥ १३ ॥ तद्यथा योनौ रेतः सिञ्चेत् । एवं तदथ यत्पुरा
 वषट्काराजुहुयाद्यथा योनौ रेतः सिक्तं तदमुया स्यादेवं

तत्तस्मादु सह वैव वपट्कारेण जुहुयाद्वपट्कृते वा ॥ १४ ॥
 असौ वा ऽअनुवाक्येयं याज्या । सा वै गायत्रीयं त्रिष्टुवसौ
 स वै गायत्रीमन्वाह तदमुमनुब्रुवन्नसौ ह्यनुवाक्येयामन्वा-
 हेयः हि गायत्री ॥ १५ ॥ अथ त्रिष्टुभा यजति । तदनया
 यजनियः हि याज्याऽमुष्या ऽअधि वपट् करोत्यसौ ऽउ
 हि त्रिष्टुस्तदेने सयुजौ करोति तस्मादिमे सम्भुजाते ऽअ-
 नघोरनु सम्भोगमिमाः सर्वाः प्रजा ऽअनु सम्भुजते ॥ १६ ॥
 स वा ऽअंइखयन्नैवाऽनुवाक्यामनुब्रूयात् । असौ ह्यनु-
 वाक्या बृहद्वयसौ बार्हतः हि तद्रूपं भिप्र ऽएव याज्यया
 त्वरेतेयः हि याज्या रथन्तरः हीयः राथन्तरः हि
 तद्रूपः हव्यति वा ऽअनुवाक्यया प्रयच्छति याज्यया
 तस्मादनुवाक्यायै रूपः हुवे हवामह ऽआगच्छेदं बर्हिः
 सीदेति यद्वव्यति हि तया प्रयच्छति याज्यया तस्मा-
 द्याज्यायै रूपं वीहि हविर्जुषस्व हविरावृषायस्वाऽद्धि पिब
 प्रेति यत्प्र हि तया यच्छति ॥ १७ ॥ सा या पुरस्ताल्ल-
 क्षणा । साऽनुवाक्या स्यादसौ ह्यनुवाक्या तस्याऽमुष्याऽ
 अग्रस्ताल्लक्ष्म चन्द्रमा नक्षत्राणि सूर्यः ॥ १८ ॥ अथ
 योपरिष्ठाल्लक्षणा । सा याज्या स्यादियः हि याज्या तस्याऽ
 अस्या ऽउपरिष्ठाल्लक्ष्मौपधयो वनस्पतय ऽआपोऽग्निरिमाः
 प्रजाः ॥ १९ ॥ सा ह न्वेव समृद्धाऽनुवाक्या । यस्यै प्रथमा-
 त्पदादेवतामभिष्वयाहरति सो ऽएव समृद्धा याज्या यस्या
 ऽउत्तमात्पदादेवताया ऽअधि वपट् करोति वीर्यं वै देवत-

चैस्तदुभयतः ऽएवैतद्दीर्घ्येण परिगृह्य यस्यै देवतायै हवि-
र्भवति तस्यै प्रयच्छति ॥ २० ॥ स वै बौगिति करोति ।
वाग्वै वृषदकरो वायेतो रेतः ऽएवैतत्सिञ्चति पङ्क्तिपृतवो
वै पद् तदृतुष्वेवैतद्वेतः सिञ्च्यते तदृतवो रेतः सिक्तमिमाः
प्रजाः प्रजनयन्ति तस्मादेवं वृषदकरोति ॥ २१ ॥ देवाश्च
वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दाय-
मुपेयुरेतावेवाऽर्द्धमासौ यः ऽएवाऽऽपूर्व्यते तं देवा ऽउ-
पायव्योऽपक्षीयते तमसुराः ॥ २२ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त ।
कथं त्विममपि संवृज्जीमहि योऽयमसुराणामिति तेऽर्धन्तः
श्राम्यन्तश्चचेरुस्तः ऽएतुः हविर्यजं ददृशुर्व्यदृशीपूर्ण-
मासौ ताभ्यामयजन्त ताभ्यामिष्टद्वैतमपि समवृजत ॥ २३ ॥
यः ऽएषोऽसुराणामासीत् । यदा वा ऽएता ऽउभौ परिप्ल-
वेते ऽअथ मासो भवति मासश्च संवत्सरः सर्वं वै संवत्सरः
सर्वमेव तद्देवा ऽअसुराणां समवृजत सर्वस्मात्सप्तप्तान-
सुरात्रिरभजन्सर्वं वेवैष ऽएतत्सप्तप्तानां संवृद्धेः सर्व-
स्मात्सप्तप्तान्निर्भजति यः ऽएवमेतद्देव ॥ २४ ॥ स यो
देवानामासीत् । स यवाऽयुवत हि तेन देवा योऽसुराणां
सोऽयवा न हि तेनाऽसुरा ऽअयुवत ॥ २५ ॥ अथो
ऽइतरथाऽऽहुः । यः ऽएव देवानामासीत्सोऽयवा न हि

(१) अमाया पूर्णिमाया आऽतुष्टेयत्वादेवमयो वमणो 'दर्शपूर्णमासौ' इति नाम । अत्र
पौर्णमास्यामामन्योऽऽतिशयात् पुरोडासयाग, आश्विनवक्रकोऽग्नीषोमीय वसन्तुयागो द्वितीय,
शमीषोमीय एकादश्यात् पुरोडासयागस्तृतीय । तथा च अमाया—अग्निदेवताय पुरो
डासयाग एक, गेन्द्रो दधिद्रव्ययो यागो द्वितीय, पुनरेन्द्र पयोद्रव्यमिक्षिणो वागस्तृतीय,
वमयत्र मिक्षिणा षट् यागा सम्पदन्ते ।

तममुरा ऽअयुवत योऽसुराणां स यथाऽयुवत हि तं
 देवाः सुवदमहं सगरा रात्रिर्यव्या मासाः सुमेकः
 संवत्सरः स्वेको ह वै नामैतद्यत्सुमेक ऽइति यवा च हि
 वा ऽअयवा यवेतीवाऽथ येनैतेषां होता भवति तद्या-
 विहोत्रमित्याचक्षते ॥ २६ ॥

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२१ ॥

यजेन वै देवाः । दिवमुपोदक्रामन्नथ योऽयं देवः
 पशूनामीष्टे स ऽइहाऽहीयत तस्माद्वास्तव्य ऽहुत्याहुर्वास्तौ
 हि तदहीयत ॥ १ ॥ स येनैव देवा दिवमुपोदक्रामन् ।
 तेनो ऽएवाऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुथ योऽयं देवः
 पशूनामीष्टे य ऽइहाऽहीयत ॥ २ ॥ स ऽपेक्षत ।
 अहाऽस्य हाऽन्तर्यन्थु मा यज्ञादिति सोऽनुचक्राम
 स ऽआयतयोत्तरत् ऽउपोत्पेदे यं ऽएष स्विष्टकृतः
 कालः ॥ ३ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । मा विस्रक्षीरिति ते
 वै मा यज्ञाद्माऽन्तर्गताऽऽहुतिं मे कल्पयतेति तथेति स
 समवृहत्स नाऽस्यत्स न कंचनाऽहिनत् ॥ ४ ॥ ते देवा
 ऽअब्रुवन् । यावन्ति नो हवीःपि यहीताव्यभूयन्त्सर्वेषां
 तेषां हुतमुपजानीत यथाऽस्मा ऽआहुतिं कल्पयामेति
 ॥ ५ ॥ तेऽद्वयुमब्रुवन् । यथापूर्वः हवीःप्यभिधारयै-

कस्मा ऽअवदानाय पुनराप्याययाऽयातयामानि कुरु तत्
 ऽएकैकमवदानमवद्येति ॥ ६ ॥ सोऽद्वच्युः । यथापूर्वः
 हवीऽभ्यभ्यधारयदेकस्मा ऽअवदानाय पुनराप्याययद्या-
 तयामाध्यकरोत्तत् ऽएकैकमवदानमवाद्यत्तस्माद्वास्तव्य
 ऽहुत्याहुर्वास्तु हि तद्यज्ञस्य यद्गुतेषु हविषु तस्माद्यस्यै
 कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैव स्विष्टकृदन्वाभक्तः
 सर्वत्र ह्येवैनं देवा ऽअन्वाभजन् ॥ ७ ॥ तद्वा ऽअग्नय
 ऽहुति क्रियते । अग्निर्वै स देवस्तस्यैतानि नामानि शर्व
 ऽहुति यथा प्राच्छया ऽआचक्षते भव ऽहुति यथा वाहीकाः
 पशूनाम्पती रुद्रोऽग्निरिति तान्यस्याऽशान्तान्येवेतराणि
 नामान्यग्निरित्येव शान्ततमं तस्मादग्नय ऽहुति क्रियते
 स्विष्टकृत ऽहुति ॥ ८ ॥ ते होचुः । यत्प्रच्यमुत्र सत्ययक्ष्महि
 तन्नः स्विष्टं कुर्विति तदेभ्यः स्विष्टमकरोत्तस्मात्स्विष्टकृतं
 ऽहुति ॥ ९ ॥ सोऽनुवाक्यामनुच्य सम्पठयति । ये तथा
 'ऽग्निः स्विष्टकृतमयाहग्निरग्नेः प्रिया धामानी'ति तदा-
 ग्नेयमाज्यभागमाह्वा 'ऽयादं सोमस्य प्रिया धामानी'ति तत्सो-
 म्यमाज्यभागमाह्वा 'ऽयादग्नेः प्रिया धामानी'ति तद्य ऽएष
 ऽउभयत्राऽच्युत ऽआग्नेयः पुरोडाशो भवति तमाह ॥ १० ॥
 अथ यथादेवतम् । 'अयाद् देवानामाज्यपानां प्रिया धामा-
 नी'ति तत्प्रयाजाऽनुयाजानाह प्रयाजाऽनुयाजा वै देवा
 ऽआज्यपा 'यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानी'ति तदग्निः होता-

* प्रपानयागस्य सुष्टु इष्ट करोतीति सिद्धकृत, इत्यस्य प्रपानयागस्य चोक्तत्वात्तद इति ।

(१) गु० स० अ० २१ क० ४७ । (२) गु० स० अ० २१ क० ४७ । (३) गु० स०
 अ० २१ क० ४७ । (४) गु० स० अ० २१ क० ४७ । (५) गु० स० अ० २१ क० ४७ ।

रमाह तदस्मा ऽएतां देवाऽआहुतिं कल्पयित्वाऽथैनैनैतद्भुयः
समशाम्यश्चिप्रय ऽएनं धामन्नुपाऽऽह्वयन्त तस्मादेवः सम्प-
श्यति ॥ ११ ॥ तद्वैके । देवतां पूर्वां कुर्वन्त्ययादकारादमे-
रयाद् सोमस्याऽयादिति तदु तथा न कुर्व्याद्विलोम ह ते
यज्ञे कुर्वन्ति ये देवतां पूर्वां कुर्वन्त्ययादकारादिदः हि
प्रथममभिज्याहुरन्नयादकारमेवाऽभिज्याहरति तस्माद-
यादकारमेव पूर्वं कुर्व्यात् ॥ १२ ॥ 'यक्षस्त्वं महिमानमि'ति ।
यत्र वा ऽअदो देवता ऽआवाहयति तदपि स्वं महिमान-
मावाहयति तदतः प्राङ् नैव किञ्चन स्वायमहिम्न ऽहुति
क्रियते तदुत्र तं प्रीणाति तथो हाऽस्यैपोऽमोघायाऽऽवाहितो
भवति तस्मादाह यक्षस्त्वं महिमानमिति ॥ १३ ॥ 'आं
यजतामेज्या ऽहुप' ऽहुति । प्रजा वा ऽहुपस्ता ऽएवैतथाय-
जूकाः करोति ता ऽइमाः प्रजा यजमाना ऽअर्चन्त्यः
श्राम्पन्त्यश्चरन्ति ॥ १४ ॥ 'सो ऽअद्वरां जातवेदा जुप-
ताथं हवि' रिति । तयन्नस्यैवेतस्तृप्तिमाशास्ते यद्धि देवा
हविर्जुपन्ते तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुपताथं
हविरिति ॥ १५ ॥ तद्यदेते ऽअत्र । याज्याऽनुवाक्ये ऽअव-
यल्लतमे भवतस्तृतीयसवनं वै स्विष्टकृद्वैश्वदेवं वै तृतीय-
सवनं 'पिप्रीहि देवां २॥ ऽउशतो यविष्टु'ति तदनुवाक्याये
वैश्वदेवमुने 'यदेव विशो ऽअद्वरस्य होत'रिति तद्याज्याये
वैश्वदेवं तद्यदेते ऽएवः रूपे भवतस्तेनो ऽएते तृतीयसव-

(१) सु० सं० अ० २१ व० ४३ । (२) सु० सं० अ० २१ व० ४० ।
(३) सु० सं० अ० २१ व० ४३ । (४) गे० म० अ० ३. १३ । (५) सं० सं० अ० ३. १३ ।

नस्य रूपं तस्माद्वा ऽएते ऽअत्र याज्याऽनुवाक्ये ऽअवलकृते-
भवतः ॥ १६ ॥ ते वै त्रिष्टुभौ भवतः । वास्तु वा ऽएतद्य-
ज्ञस्य यत्स्विष्टकृदवीर्यं वै वास्विन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुविन्द्रिय-
मेवैतद्वीर्यं वास्तौ स्विष्टकृति दधाति तस्मात्त्रिष्टुभौ
भवतः ॥ १७ ॥ उतो ऽअनुष्टुभावेव भवतः । वास्वनुष्टु-
ब्वास्तु स्विष्टकृद्वास्तावेवैतद्वास्तु दधाति पेषुकं वै वास्तु
पित्यति ह पृजया पशुभिर्यस्यैवं विदुषोऽनुष्टुभौ
भवतः ॥ १८ ॥ तदु ह भाल्लवेयः । अनुष्टुभमनुवाक्या-
चक्रे त्रिष्टुभं याज्यामेतदुभयं परिग्रहणामीति स रथात्प-
पात स पतित्वा बाहुमपि शश्रे स परिमृशे यत्किमकरं
तस्मादिदमापदीति स हैतदेव मेने यद्विलोम यज्ञेऽकरमिति
तस्मान्न विलोम कुर्यात्सच्छन्दसावेव स्यातामुभे वैवाऽनुष्टुभा
ऽउभे वा त्रिष्टुभौ ॥ १९ ॥ स वा उत्तरार्द्धादवद्यति ।
उत्तरार्द्धे जुहोत्येपा ह्येतस्य देवस्य दिक्स्मादुत्तरार्द्धादव-
द्यत्युत्तरार्द्धे जुहोत्येतस्यै वै दिशऽ उदपद्यत तं तत ऽएवा
ऽशमयँस्तस्मादुत्तरार्द्धादवद्यत्युत्तरार्द्धे जुहोति ॥ २० ॥ स
वा ऽअभ्यर्द्धे ऽऽवेतराभ्य ऽआहुतिभ्यो जुहोति । इतरा
ऽआहुतीः पशवोऽनुष्टुप्प्रजायन्ते रुद्रियः स्विष्टकृदुद्रियेण
पशून्प्रसजेद्यद्वितराभिराहुतिभिः सहऽसृजेत्तेऽस्य गृहाः
पशव ऽउपमूर्यमाणा ऽईयुस्तस्मादभ्यर्द्धे ऽऽवेतराभ्य
ऽआहुतिभ्यो जुहोति ॥ २१ ॥ एष वै स यज्ञः । येन तद्देवा
द्विचमुपोदकामन्त्रेण ऽआहवनीयोऽथ य ऽइहाऽहीयत
स गार्हपत्यस्तस्मादेतं गार्हपत्यात्प्राञ्चमुद्धरन्ति ॥ २२ ॥

तं वा ऽअष्टासु विक्रमेष्वादधीत । अष्टाऽक्षरा वै
 गायत्री गायत्र्यैवैतद्विबमुपोत्क्रामति ॥ २३ ॥ एकादश-
 स्वादधीत । एकादशाऽक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभ्यैवैत-
 द्विबमुपोत्क्रामति ॥ २४ ॥ द्वादशस्वादधीत । द्वाद-
 शाऽक्षरा वै जगती जगत्यैवैतद्विबमुपोत्क्रामति नाऽत्र
 मात्राऽस्ति यत्रैव स्वयं मनसा मन्थेत तद्वादधीत स यद्वा
 ऽअप्यल्पकमिव प्राश्नुमुद्धरति तेनैव दिबमुपोत्क्रा-
 मति ॥ २५ ॥ तदाहुः । आहवनीये हवींश्चपि श्रपयेयुरतो
 वै देवा दिबमुपोदक्रामँस्तेनो ऽएवाऽर्चन्तः श्राम्भ्यन्तश्चे-
 रुस्तस्मिन्हवींश्चपि श्रपयाम तस्मिन् यज्ञं तनवामहा ऽद्वत्य
 पस्त्रलु ऽइव ह स हविषां यद् गार्हपत्ये श्रपयेयुर्यज्ञं ऽआ
 हवनीयो यज्ञे यज्ञं तनवामहा ऽद्वति ॥ २६ ॥ उतो गार्हपत्य
 ऽएव श्रपयन्ति । आहवनीयो वा ऽएव न वा ऽएव तस्मै
 यदस्मिन्नश्रुतं श्रपयेयुस्तस्मै वा ऽएव यदस्मिञ्छृतं जुहुयु
 रित्यतो यतरथा कामयेत तथा कुर्यात् ॥ २७ ॥ स ह्येव
 यज्ञं ऽउवाच । नम्रताया वै विभेमीति का तेऽनम्रतेत्यभित
 ऽएव मा परिस्तृणीयुरिति तस्मादेतदग्निमभितः परिस्तृ-
 णन्ति तृष्णाया वै विभेमीति का ते तृप्तिरिति ब्राह्मणस्यैव
 तृप्तिमनु तृप्प्येयमिति तस्मात्सः स्थिते यज्ञे ब्राह्मणं तृप्प-
 यितवे ब्रूयाद्यज्ञमेवैतत्तृप्पयति ॥ २८ ॥

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

प्रज्ञापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदृश्यौ । द्विवं वोपसं

वा मिथुन्येनया स्यामिति ताथं सम्बभूव ॥ १ ॥ तद्वै
 देवानामाग ऽआस । य ऽइत्थं स्वां दुहितरमस्माकं
 स्वसारं करोतीति ॥ २ ॥ ते ह देवा ऽञ्जुः । योऽयं देवः
 पशूनामीष्टेऽतिसन्धं वा ऽअयं चरति य ऽइत्थं स्वां दुहि-
 तरमस्माकं स्वसारं करोति विद्वधेममिति तः रुद्रोऽभ्या-
 यत्य विख्यात तस्य सामि रेतः प्रचस्कन्द तथेन्नूनं तदास
 ॥ ३ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽभ्यनूक्तम् । पिता यत्स्वां दुहित-
 रमधिष्णुन् क्षमया रेतः सञ्जग्मानो निपिच्छदिति तदामि-
 मारुतमित्युक्तं तस्मिँस्तद्व्याख्यायते यथा तद्देवा रेतः
 प्राऽजनयँस्तेषां यदा देवानां क्रोधो व्येदथ अजापति-
 मभिपज्यँस्तस्य तः शल्यं निरकुन्तन्त वै यज्ञ ऽएव
 अजापतिः ॥ ४ ॥ ते होचुः । उपजानीत यथेदन्नाऽमुयाऽस्तस्क-
 नीयो हाऽऽहुतेर्यथेदं स्यादिति ॥ ५ ॥ ते होचुः । भगवैन-
 दक्षिणत ऽआसीनाय परिहरत तद्भगः प्राशिष्यति तद्यथाऽ-
 हुतमेवं भविष्यतीति तद्भगाय दक्षिणत ऽआसीनाय पर्या-
 जहुस्तद्भगोऽवेक्षाश्चक्रे तस्याऽक्षिणी निर्हदाह तथेन्नूनं
 तदास तस्मादाहुरन्धो भग ऽहुति ॥ ६ ॥ ते होचुः ।
 नो न्वेवाऽत्राऽशमत्पूष्ण ऽएनत्परिहरतेति तत्पूष्णे पर्या-
 जहुस्तत्पूषा प्राऽऽश तस्य दतो निर्जघान तथेन्नूनं तदास
 तस्मादाहुदन्तकः पूषेति तस्माद्यं पूष्णे चरुं कुर्वन्ति प्रपि-
 ष्ठानामेव कुर्वन्ति यथाऽदन्तकार्यैवम् ॥ ७ ॥ ते होचुः ।
 नो न्वेवाऽत्राऽशमद् बृहस्पतय ऽएनत्परिहरतेति तद् बृहस्प-
 तये पर्याजहुः स बृहस्पतिः सवितारमेव अस्तवायोपाऽ-

धावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदस्मे प्रसुवेति तदस्मै
 सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तदेनः सवितृप्रसूतं नाऽहि-
 नत्ततोऽर्वाचीनः शान्तं तदेतन्निदानेन यत्प्राशिन्नम् ॥ ८ ॥
 स यत्प्राशिन्नमवद्यति । यदेवाऽत्राऽविद्धं यज्ञस्य यद्गुद्वियं
 तदेवैतन्निर्मिमीतेऽथाऽप्यऽपस्पृशति शान्तिरापस्तु-
 दद्भिः शमयत्यथेडां पशून्त्समवद्यति ॥ ९ ॥ स वै याव-
 न्मात्रमिवैवाऽवद्येत् । तथा शल्यः प्रच्यते तस्माद्याव-
 न्मात्रमिवैवाऽवद्येदन्यतरत्तऽआज्यं कुर्यादधस्ताद्वोपरि-
 ष्ठाद्वा तथा खद्वन्निस्सरणवद्भवति तथा निस्त्रवति तस्मा-
 दन्यतरत्तऽआज्यं कुर्यादधस्ताद्वोपरिष्ठाद्वा ॥ १० ॥ स
 ऽआज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाऽथोपरिष्ठाद्वाज्यस्या
 ऽभिघारयति तद्यथैव यज्ञस्याऽवदानमेवमेव तत् ॥ ११ ॥ तन्न
 पूर्वेण परिहरेत् । पूर्वेण ह्येके परिहरन्ति पुरस्ताद्वै प्रत्यञ्चो
 यजमानं पशवः ऽउपतिष्ठन्ते रुद्वियेण ह पशून्प्रसजेद्यत्पू-
 र्वेण परिहरेत्तेऽस्य गृह्णाः पशवः उपमूर्ख्यमाणा ऽईयुस्तस्मा-
 दित्येव तिर्ह्यप्रजिहीत तथा ह रुद्वियेण पशून् प्रसजति
 तिर्ह्येवैनं निर्मिमीते ॥ १२ ॥ तत्प्रतिगृह्णाति । 'देवस्य
 त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्याम्पूष्णो हुस्ताभ्यां प्रतिगृ-
 ह्णामी'ति ॥ १३ ॥ तद्यथैवाऽदो बृहस्पतिः । सवितारं
 प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति
 तदस्मै सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तदेनः सवितृप्रसूतं

नाऽहिनदेवमैवैष ऽएतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति
सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता
प्रसविता प्रसौति तदेनहं सवितृप्रसूतं न हिनस्ति ॥१४॥
तत्प्राञ्जनाति । 'अग्नेष्ट्वास्येनं प्राञ्जामी'ति न वा ऽअग्निं किं-
चन हिनस्ति तथो हैनमेतन्न हिनस्ति ॥ १५ ॥ तन्न दद्मि
खादेत् । नेन्म ऽइदुहं रुद्रियं दतो हिनसदिति तस्मान्न
दद्मि खादेत् ॥ १६ ॥ अथाऽप ऽआचामति । शान्तिराप-
स्तुदद्मि शान्त्या शमयतेऽथ परिक्षाल्य पात्रम् ॥ १७ ॥
अथाऽस्मै ब्रह्मभागं पर्याहरन्ति । ब्रह्मा वै यज्ञस्य दक्षि-
णत ऽआस्तेऽभिगोषा स ऽएतं भागं प्रतिविदान ऽआस्ते
यत्प्राशिन्नं तदस्मै पर्याहर्षुस्तत्प्राऽऽशीदुथ यमस्मै ब्रह्म-
भागं पर्याहरन्ति तेन भागी स यदुत ऽऊर्ध्वमसथस्थितं
यज्ञस्य तदभिगोषायति तस्माद्वा ऽअस्मै ब्रह्मभागं पर्या-
हरन्ति ॥ १८ ॥ स वै वाचंयम ऽएव स्यात् । ब्रह्मष्टप्रस्था-
स्यामीत्येतस्माद्वाचसो विवृहन्ति वा ऽएते यज्ञं क्षण्यन्ति
ये मुह्ये यज्ञस्य पाकयज्ञिययेडया चरन्ति ब्रह्मा वा ऽऋ-
त्विजां भिषक्कमस्तद्ब्रह्मा सन्दधाति न ह सन्दध्याद्यद्वाऽव-
द्यमान ऽआसीत तस्माद्वाचंयम ऽएव स्यात् ॥ १९ ॥ स
यदि पुरा मानुषीं वाचं ऋष्याहरेत् । तत्रो वैष्णवीमृचं वा
यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो हैपा
प्रायश्चित्ति ॥ २० ॥ स यत्राऽऽह ब्रह्मष्टप्रस्थास्यामीति तद्
ब्रह्मा जपत्येतं ते देव सवितर्यज्ञं प्राऽऽहु'रिति तत्सवितारं

प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता 'बृहस्पतये ब्रह्मण'
 ऽडुति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तद्य ऽएव देवानां ब्रह्मा
 तस्मा ऽएवैतत्प्राऽऽह तस्मादाह बृहस्पतये ब्रह्मण ऽडुति
 'तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामवे'ति नाऽत्र तिरोहि-
 तमिवाऽस्ति ॥ २१ ॥ 'मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्ये'ति ।
 मनसा वा ऽइदं सर्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्सर्वमाप्नोति
 बृहस्पतिर्व्यज्रमिमं तनोत्त्रिष्टं यज्ञं समिमं दधात्वि'ति
 यद्विष्टं तत्सन्दधाति 'द्विष्टे देवास ऽइह मादयन्तामि'ति
 सर्वं वै द्विष्टे देवाः सर्वेणैवैतत्सन्दधाति स यदि कामयेत
 ब्रूया'स्पतिष्टेति' यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽद्रियेत ॥ २२ ॥

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

मनवे ह वै प्रातः । अवनेभ्यमुदकमाजहुर्त्यथेदं पाणि-
 भ्यामवनेजनायाऽऽहुरन्त्येवं तस्याऽवनेनिजानस्य मत्स्यं
 पाणी ऽप्रेदे ॥ १ ॥ स हाऽस्मै वाचमुवाद । विभृहि मा
 'पारयिष्यामि त्वेति कृस्माह्मा पारयिष्यसीत्यौघ ऽइनाह
 सर्वाः प्रजा निर्वोढा ततस्त्वा पारयिताऽस्मीति कथं ते
 भूतिरिति ॥ २ ॥ स होवाच । यावद्वै क्षुल्लका भवामो
 वही वै नस्तावन्नाष्टा भवत्युत मत्स्य ऽएव मत्स्यं गिलति

(१) घु० सं० अ० १ क० ११ । (२) घु० सं० अ० २ क० ११ । (३) घु०
 सं० अ० २ क० ११ । (४) घु० सं० अ० २ क० ११ । (५) घु० सं० अ० २ क० ११ ।
 (६) घु० सं० अ० २ क० ११ ।

कुम्भ्यां माऽप्ये विभरासि स यदा तामतिवर्द्धा ऽअथ कर्पू
 खात्वा तस्यां मा विभरासि स यदा तामतिवर्द्धा ऽअथ मा
 समुद्रमभ्यवहरासि तर्हि वा ऽअतिनाम्रो भविताऽस्मीति
 ॥ ३ ॥ शश्वद्ध इप ऽआस । स हि ज्येष्ठं वर्द्धतेऽथे-
 तिथीथं समां तदौघ ऽआगन्ता तु मा नावमुपकल्प्योपाऽ-
 सासै स ऽऔघ ऽउत्थिते नावमापद्यासै तत्तत्त्वा पारयिता-
 ऽस्मीति ॥ ४ ॥ तमेवं भृत्वा समुद्रमभ्यवजहार । स
 यतिथीं तत्समां परिदिदेश ततिथीथं समां नावमुपक-
 ल्प्योपाऽऽसाञ्चक्रे स ऽऔघ ऽउत्थिते नावमापदे तः स
 मत्स्य ऽउपश्यापुप्लुवे तस्य शृङ्गे नावः प्राशं प्रतिमुनोच
 तेनैतमुत्तरं गिरिमधिदुद्राव ॥ ५ ॥ स होवाच । अपीपरं
 वै त्वा ववृक्षे नावं प्रतिवन्धीष्व तं तु त्वा मा गिरौ
 सन्तमुदकमन्तश्छैत्सीद्यावदुदकः समवाऽयात्तावत्तावदश्च-
 वसर्पाऽसीति स ह तावत्तावदेवाऽन्ववससर्प्य तदु-
 प्येतदुत्तरस्य गिरेर्मनोरवसर्पणमित्यौघो ह ताः सर्वाः
 प्रजा निरुवाहाऽथेह मनुरेवैकं परिशिशिपे ॥ ६ ॥
 सोऽर्चञ्छाम्म्यैश्चचार प्रजाकामः । तत्राऽपि पाकयज्ञेनेजे
 स घृतं दधि मस्त्वांमिक्षामित्यप्सु जुहवाश्चकार ततः
 संवत्सरे योपित्सम्बभूव सा हपिन्दमानेवोदेयाय तस्यै

* कर्पू, खादिका इत्यर्थः ।

ख (क) पुस्तके 'प्रवन्धीष्व' इति ।

* गन्धमयं लण्यं कृत्वा तप्तं पयसि दधिं प्रक्षिप्तं घेत तदा तप्तयो द्विधा भवति घनीभूतं द्रवी
 भूतम् । तत्र यो घनीभूतोऽन्तस्तद्राजिनम्, यो द्रवीभूतोऽन्तस्तथा आमिहा इति परं न्येव हिषते ।

† 'पिन्दमाना' पाकपर्णालिका इव सा योपिदित्यर्थः ।

ह स्म घृतं पदे सन्तिष्ठते तथा मित्रावरुणौ सज्जग्माते
 ॥ ७ ॥ तां होचतुः काऽसीति । मनोर्दुहितेत्यावयो-
 र्ब्रूवेति नेति होवाच य एव मामजीजनत तस्यैवा-
 ऽहमस्मीति तस्यामपित्वमीपाते तद्वा जज्ञौ तद्वा न जज्ञा-
 व्रतित्येवेयाय सा मनुमाजगाम ॥ ८ ॥ तां ह मनुस्वाच
 काऽसीति । त्वं दुहितेति कथं भगवति मम दुहितेति
 या अमूरप्स्वाहुतीरहोपीर्घृतं दुधि मस्त्वामिक्षां ततो
 मामजीजनथाः साऽऽशीरस्मि तां मा यज्ञेऽवकल्पय यज्ञे
 चेद्वै माऽवकल्पयिष्यसि बहुः प्रजया पशुभिर्भविष्यसि
 : यामु मया काञ्चाऽऽशिपमाशासिष्यसे सा ते सुर्वा समर्द्धि-
 प्यत ऽहुति तामेतन्मन्त्रे यज्ञस्याऽवाऽकल्पयद्मन्त्रं
 ह्येतद्यज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजाऽनुयाजान् ॥ ९ ॥ तथाऽर्ध-
 ऽह्नाभ्यैदश्चचार प्रजाकामः । तयेमां प्रजातिं प्रजज्ञे येयं
 मनोः प्रजातिर्याम्येनया काञ्चाऽऽशिपमाशास्तु साऽस्मै
 सुर्वा समर्द्धयत ॥ १० ॥ सैषा निदुनेन यद्विडां । स यो
 हर्वं विद्वानिडया चरत्येतां हव प्रजातिं प्रजायते यां
 मनुः प्राऽजायत याम्बेनया काञ्चाऽऽशिपमाशास्ते साऽस्मै
 सुर्वा समृद्धयते ॥ ११ ॥ सा वै पञ्चाऽवन्ता भवति ।
 पशवो वा ऽहुडा पाङ्क्ता वै पशवस्तस्मात्पञ्चाऽवन्ता
 भवति ॥ १२ ॥ स समवदायेडाम् । पूर्वार्द्धं पुरोडाशस्य
 प्रशीर्ग्यं पुरस्ताद्बुवाये निदधाति तां होत्रे प्रदाय

† 'शममुका' इति 'ग-च' पुलकः समुपलभ्यते ।

• इडाशब्देन इडाशब्दात्ता पुरोडाशादि-द्रव्यमुच्यते ।

दक्षिणाऽत्येति ॥ १३ ॥ स होतुरिह निलिम्पति । तद्धो-
तौष्ट्रयोर्निलिम्पते 'मनेसस्पतिना ते हुतस्याऽश्नामीषे प्राणा-
ये'ति ॥ १४ ॥ अथ होतुरिह निलिम्पति । तद्धोतौष्ट्रयो-
र्निलिम्पते 'धावैस्पतिना ते हुतस्याऽश्नाम्यूर्ज्जं ऽउदानाये'ति
॥ १५ ॥ एतद्ध वै मनुर्विभयाञ्चकार । इदं वै मे तनिष्ठं
यज्ञस्य यदियमिडा पाकयज्ञिया यद्वै म ऽइह रुक्षांस्ति
यज्ञं न हिंस्त्र्युरिति तामेतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य
ऽहुत्येव प्रापयत तथो ऽएवैनामेप ऽएतत्पुरा रक्षोभ्यः
पुरा रक्षोभ्य ऽहुत्येव प्रापयतेऽथ यत्प्रत्यक्षं न प्राऽश्नाति
नेदनुपहृतां † प्राऽश्नानीत्येतदेवैनां प्रापयते यदौष्ट्रयोर्नि-
लिम्पते ॥ १६ ॥ अथ होतुः पाणौ समवद्यति । सम-
वत्तामेव सतीं तदेनां प्रत्यक्षः होतरि श्रयति तयात्म-
ञ्छ्रुत्या होता यजमानायाऽऽशिपमाशास्ते तस्माद्धोतुः पाणौ
समवद्यति ॥ १७ ॥ अथोपांशुपह्वयते । एतद्ध वै मनु-
र्विभयाञ्चकारेदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्य यदियमिडा पाक-
यज्ञिया यद्वै म ऽइह रुक्षांस्ति यज्ञं न ह्र्युरिति तामे-
तत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य ऽहुत्येवोपांशुपाऽऽह्वयत
तथो ऽएवैनामेप ऽएतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य ऽहुत्ये-
वोपांशुपह्वयते ॥ १८ ॥ स ऽउपह्वयते । 'उपहृतः
रथन्तरः सह पृथिव्योप मां रथन्तरः सह पृथिव्या
ह्वयतामुपहृतं वामदेव्यः सहाऽन्तरिक्षेणोप मां वाम-

† 'माशासि' इति 'ग-च' पुस्तकम् ।

(१-२) तै. स० २ ६ ८ । (३) तै. ब्रा. ३ ५ १३ ।

देव्यः सहाऽन्तरिक्षेण ह्यतामुपहृतं बृहत्सह दिवोप-
मां बृहत्सह दिवाऽऽहयतामिति' तदेतामेवैतदुपह्वयमान
ऽइमाँश्च लोकानुपह्वयत ऽएतानि च सामानि ॥ १९ ॥
'उपहृता गावः सहर्षभा' ऽइति । पशवो वा ऽइडा तदेनां
परोऽक्षमुपह्वयते सहर्षभा ऽइति सुमिथुनामेवैनामेतदु-
पह्वयते ॥ २० ॥ 'उपहृता सप्तहोत्रे'ति । तदेनां सप्तहोत्रा
सौम्येनाऽदूरेणोपह्वयते ॥ २१ ॥ 'उपहृतेडा ततुरि'रिति ।
तदेनां प्रत्यक्षमुपह्वयते ततुरिरिति सर्वश्च ह्येषा पाप्मानं
तरति तस्मादाह ततुरिरिति ॥ २२ ॥ 'उपहृतः सखा भक्ष'
ऽइति । प्राणो वै सखा भक्षस्तत्प्राणमुपह्वयत ऽउपहृतः
हेगिति तच्छरीरमुपह्वयते तत्सर्वामुपह्वयते ॥ २३ ॥ अथ
प्रतिपद्यते । 'इडोपहृतोपहृतेडोपो ऽअस्माँश्च' ऽइडा ह्येता-
मिडोपहृते'ति तदुपहृतामेवैनामेतत्सतीं प्रत्यक्षमुपह्वयते या
वै साऽऽसीद् गौर्वै साऽऽसीच्चतुष्पदी वै गौस्तस्माच्चतुरुपह्वयते
॥ २४ ॥ स वै चतुरुपह्वयमानः । अथ नानेवोपह्वयते
ऽजामितायै जामि ह कुर्याद्यदिडोपहृतेडोपहृतेत्येवोपह्व-
येतो'पहृतेडेति वेडोपहृते'ति तदर्वाची'मुपह्वयत ऽउपहृतेडे'ति
तत्पराची'मुपो' ऽअस्माँश्च' ऽइडा ह्यतामिति तदात्मानं
चैवैतन्नाऽन्तरेत्यन्यथेव च भवतीडोपहृतेति तत्पुनरर्वाची-
मुपह्वयते तदर्वाचीं चैवेनामेतत्पराचीं चोपह्वयते ॥ २५ ॥
'मातृघृतपटी'ति । मनुष्येतामयेऽजनयत तस्मादाह मान-

(१) वै. मा. ३. ५. ११ । (२) वै. मा. ३. ५. ११ । (३) वै. मा. ३. ५. ११ । (४) वै. मा. ३. ५. ११ । (५) वै. मा. ३. ५. ११ । (६) वै. मा. ३. ५. ११ । (७) वै. मा. ३. ५. ११ । (८) वै. मा. ३. ५. ११ ।

वीति घृतपदीति यदेवाऽस्यै घृतं पदे समतिष्ठत तस्मादाह
 घृतपदीति ॥ २६ ॥ उत मैत्रावरुणीति । यदेव मित्रा-
 वरुणाभ्यां समगच्छत स ऽएव मैत्रावरुणो न्यङ्गो
 'ब्रह्मा देवकृतोपहूते'ति ब्रह्मा ह्येषां* देवकृतोपहूतोपहूता
 'द्वैव्या ऽअद्धर्यव ऽउपहूता मनुष्या' ऽइति तद्वैवाँश्चैवैतद-
 द्धर्यनुपह्वयते ये च मानुषा वत्सा वै द्वैव्या ऽअद्ध-
 र्यवोऽथ य ऽइतरे ते मानुषाः ॥ २७ ॥ य ऽइमं यज्ञ-
 मवाऽन्ये च यज्ञपतिं वर्द्धानिति । एते वै 'यज्ञमवन्ति
 ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाः सोऽनूचाना ऽएते ह्येनं तन्वत
 ऽएतं ऽएनं जनयन्ति तदु तेभ्यो निहनुते वत्सा ऽउ
 वै यज्ञपतिं वर्द्धन्ति यस्य हेते भूयिष्ठा भवन्ति स हि यज्ञ-
 पतिर्वर्द्धते तस्मादाह ये च यज्ञपतिं वर्द्धानिति ॥ २८ ॥
 'उपहूते यावापृथिवी पूर्वजे ऽऋतावरी देवी देवपुत्रे'
 ऽइति । तदिमे यावापृथिवी ऽउपह्वयते ययोरिदं सर्व-
 मक्षुपहूतोऽयं यजमान ऽइति तद्यजमानमुपह्वयते तद्यदत्र
 नाम न गृह्णाति परोऽक्षं स्वत्राऽऽशीर्यदिडायां मानुषं
 ह कुर्याद्यन्नाम गृहीयाद्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यजमानुषं नेद्वयं
 यजे कर्वाणीति तस्मान्न नाम गृह्णाति ॥ २९ ॥ 'उत्तरस्यां
 देवयज्यायामुपहूत' ऽइति । तदस्मा ऽएतज्जीवातुमेव परो-
 ऽक्षमाशास्ते जीवन् हि पूर्वमिष्ट्वाऽथाऽपरं यजते ॥ ३० ॥
 तदस्मा ऽएतत्प्रजामेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा

(१) ते- भा. १ ५ १३ । (२) ते- भा. १ ५ १३ । (३) ते- भा. १ ५ १३ ।
 (४) ते- भा. १ ५ १३ ।

* 'व' पुस्तके 'ब्रह्मणेष्वा देव' इति पाठः ।

भवत्यमुं लोकमात्मनैत्यथाऽस्मिँल्लोके प्रजा यजते तस्मा-
त्प्रजोत्तरा देवयज्या ॥ ३१ ॥ तदस्मा ऽएतत्पशूनेव परोऽक्ष-
माशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाऽथाऽपरं
यजते ॥ ३२ ॥ 'भूयसि हविष्करण ऽउपहृत' ऽइति ।
तदस्मा ऽएतज्जीवातुमेष परोऽक्षमाशास्ते जीवन्निह पूर्व-
मिष्ट्वाऽथ भूयो भूय ऽएव हविष्करोति ॥ ३३ ॥ तदस्मा ऽए-
तत्प्रजामेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा भवत्येक
ऽआत्मना भवत्यथोत दशधा प्रजया हविष्क्रियते तस्मा-
त्प्रजा भूयो हविष्करणम् ॥ ३४ ॥ तदस्मा ऽएतत्पशूनेव
परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाऽथ
भूयो भूय ऽएव हविष्करोति ॥ ३५ ॥ एषा वा ऽआशीः ।
जीवेयं प्रजा मे स्याच्छ्रियं गच्छेयमिति तद्यत्पशूनाशास्ते
तच्छ्रियमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्तदेताभ्यामेव तदाशीभ्यां
सर्वमातं तस्माद्वा ऽएते ऽअत्र द्वे ऽआशिषौ क्रियेते ॥ ३६ ॥
'देवा म ऽइदं हविर्जुपन्तामिति तस्मिँल्लुपहृत' ऽइति
तद्यजस्यैवेतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुपन्ते
तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुपन्तामिति ॥ ३७ ॥
तां वे प्राऽनन्त्येव । नाऽग्नौ जुह्वति पशवो वा ऽइडा
नेत्पशूनाग्नौ प्रवृणजामेति तस्मान्नाऽग्नौ जुह्वति ॥ ३८ ॥
प्राणेष्वेव हूयते । होतरि त्वयजमाने त्वददध्वर्यां त्वदथ
यत्पूर्वाद्धं पुरोडाशस्य प्रशीर्ग्यं पुरस्ताद्भुवायै निदधाति
यजमानो वे दधुवा त्वयजमानस्य प्राऽशितं भवत्यथ

यत्प्रत्यक्षं न प्राश्नाति नेदसंस्थिते यज्ञे प्राश्नानीत्येतदे-
वाऽस्य प्राश्नितं भवति सर्वे प्राश्नन्ति सर्वेषु मे हुता-
ऽसदिति पञ्च प्राश्नन्ति पञ्चो वा ऽद्विडा पाङ्क्ता वै
पञ्चवस्तस्मात्पञ्च प्राश्नन्ति ॥ ३९ ॥ अथ यत्र प्रतिपद्यते ।
तच्चतुर्धा पुरोडाशं कृत्वा वर्हिपदं करोति तदत्र पितृणां
भाजनेन चतस्रो वा ऽवान्तरदिशो वाऽन्तरदिशो वै पितरस्त-
स्माच्चतुर्धा पुरोडाशं कृत्वा वर्हिपदं करोति ॥ ४० ॥ अथ
यत्राऽऽहो'पहूते' द्यावापृथिवी' ऽइति । तदग्नीधः ऽआदधाति
तदग्नीत्प्राश्ना'त्युपहूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता
ह्ययतामग्निराग्नीद्धात्स्वाहोपहूतो द्यौष्पितोप मां द्यौष्पिता
ह्ययतामग्निराग्नीद्धात्स्वाहे'ति द्यावापृथिव्यो वा ऽएष यदा-
ग्नीध्रस्तस्मादेवं प्राश्नाति ॥ ४१ ॥ अथ यत्राऽऽशिपमाशास्ते ।
तज्जपति 'मैयीदमिन्द्र ऽइन्द्रियं दधात्वस्मान्नायो मघ-
वानं सचन्ताम् । अस्माकं सन्त्वाशिपं सत्या नं
सन्त्वाशिप' ऽइत्याशिपामेवैष प्रतिग्रहस्तथा ऽएवाऽत्र-
त्विजो यजमानायाऽऽशिप ऽआशासते ता ऽएवैतत्प्रतिगृह्या-
ऽऽत्सुष्कुरुते ॥ ४२ ॥ अथ पवित्रयोर्म्मार्जयन्ते । पाकयज्ञिय-
येव वा ऽएतद्विड्याऽचारिषु पवित्रपूता यदुत ऽउर्द्धमसं-
स्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा ऽइति तस्मात्पावित्रयोर्म्मार्ज-
यन्ते ॥ ४३ ॥ अथ ते पवित्रे अस्तरेऽपि सृजति ।

* मघवेऽयं मघो बोधः—पूर्वं ननुर्धाराणमागस्य मघम्, ततः पञ्चतभागस्य,
सत इदमागस्येति ।

† पा० ही० परि० ।

(१) सु० सं० अ० २ क० १०-११ । (२) सु० सं० अ० २ क० ११ ।

भवत्यमुं लोकमात्मनैत्यथाऽस्मिँल्लोके प्रजा यजते तस्मा-
 त्प्रजोत्तरा देवयज्या ॥ ३१ ॥ तदस्मा ऽएतत्पशूनेव परोऽक्ष-
 माशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाऽथाऽपरं
 यजते ॥ ३२ ॥ 'भूयसि हविष्करण ऽउपहूत' ऽहुति ।
 तदस्मा ऽएतज्जीवातुमेव परोऽक्षमाशास्ते जीवन्निह पूर्वं-
 मिष्ट्वाऽथ भूयो भूय ऽएव हविष्करोति ॥ ३३ ॥ तदस्मा ऽए-
 तत्प्रजामेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा भवत्येक
 ऽआत्मना भवत्यथोत्त दशधा प्रजया हविष्कियते तस्मा-
 त्प्रजा भूयो हविष्करणम् ॥ ३४ ॥ तदस्मा ऽएतत्पशूनेव
 परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाऽथ
 भूयो भूय ऽएव हविष्करोति ॥ ३५ ॥ यथा वा ऽआशीर्ह ।
 जीवेयं प्रजा मे स्वाच्छ्रियं गच्छेयमिति तद्यत्पशूनाशास्ते
 तच्छ्रियमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्तदेताभ्यामेव तदाशीभ्याथ
 सर्वमाप्तं तस्माद्वा ऽएते ऽअत्र द्वे ऽआशियौ क्रियेते ॥ ३६ ॥
 'देवा म ऽइदुहः हविर्जुपन्तामिति तस्मिन्नुपहूत' ऽहुति
 तद्यजस्यैवेतरत्नमृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुपन्ते
 तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुपन्तामिति ॥ ३७ ॥
 तां वै प्राश्नन्त्येव । नाऽग्नौ जुह्वति पशवो वा ऽइडा
 नेत्पशूनाग्नौ प्रवृण्जामेति तस्मान्नाऽग्नौ जुह्वति ॥ ३८ ॥
 प्राणेष्वेव हूयते । होतरि त्वयजमाने त्वदध्वर्युं त्वदथ
 युत्पूर्वाह्णं पुरोडाशस्य प्रशीर्ग्यं पुरस्तादध्वरायै निदधाति
 यजमानो वै द्रधुवा त्वयजमानस्य प्राऽशितं भवत्यथ

यत्प्रत्यक्षं न प्राऽश्नाति नेदुसथंस्थिते यज्ञे प्राऽश्नानीत्येतदे-
वाऽस्य प्राऽशितं भवति सर्वे प्राऽश्नन्ति सर्वेषु मे हुता-
ऽसदिति पञ्च प्राऽश्नन्ति पशवो वा ऽहुडा पाङ्क्ता वै
पशवस्तस्मात्पञ्च प्राऽश्नन्ति ॥ ३९ ॥ अथ यत्र प्रतिपद्यते ।
तच्चतुर्द्धा पुरोडाशं कृत्वा वर्हिपदं करोति तदत्र पितृणां
भाजनेन चतस्रो वा ऽअवान्तरदिशो वाऽन्तरदिशो वै पितरस्त-
स्माच्चतुर्द्धा पुरोडाशं कृत्वा वर्हिपदं करोति ॥ ४० ॥ अथ
यत्राऽऽहो'पहूते' द्यावापृथिवी' ऽहुति । तदग्नीध्रऽआदधाति
तदग्नीत्प्राश्ना'त्युपहूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता
ह्ययतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहोपहूतो द्यौष्पितोप मां द्यौष्पिता
ह्ययतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहे'ति द्यावापृथिव्यो वा ऽएव यदा-
ग्नीध्रस्तस्मादेवं प्राऽश्नाति ॥ ४१ ॥ अथ यत्राऽऽशिपमाशास्ते ।
तज्जपति 'मैयीदमिन्द्र ऽइन्द्रियं दधात्वस्माभ्यायो मघ-
वानह सचन्ताम् । अस्माकह सन्त्वाशिपह सत्या नह
सन्त्वाशिप' ऽहुत्याशिपामेवैष प्रतिग्रहस्तद्या ऽएवाऽत्र-
र्त्विजो यजमानायाऽऽशिप ऽआशास्ते ता ऽएवैतत्प्रतिगृह्या-
ऽऽस्मिन्कुरुते ॥ ४२ ॥ अथ पवित्रयोर्मर्माज्यन्ते । पाकयज्ञिय-
धेव वा ऽएतद्विड्याऽधारिपुह पवित्रपूता यद्वत् ऽऊर्द्धमसथं-
स्थितं यज्ञस्य तच्चनवामहा ऽहुति तस्मात्पवित्रयोर्मर्माज्य-
न्ते ॥ ४३ ॥ अथ ते पवित्रे प्रस्तरेऽपि सृजति ।

* भक्षणेऽयं यमो बोध — पूर्वं यतुर्ध्वंकरणाद्यस्य भक्षणम्, ततः पञ्चवतमागस्य,
ततः ह्यग्नागस्येति ।

† वा० दी० परि० ।

(१) गु० सं० अ० २ व० १०-११ । (२) शु० सं० अ० २ व० ११ ।

यजमानो वै अस्तरं प्राणोदानौ पवित्रे यजमाने तत्प्राणो-
दानौ दधाति तस्मात्ते पवित्रे अस्तरेऽपि सृजति ॥४४॥

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥१॥

ते वा ऽएते ऽउल्मुके ऽउदूहन्ति । अनुयाजेभ्यो
यातयामेव वा ऽएतदग्निर्भवति देवेभ्यो हि यज्ञमूहि-
वाऽभ्यययातयाम् न्यनुयाजोऽस्तनवामहा ऽइति तस्माद्वा
ऽएते ऽउल्मुके ऽउदूहन्ति ॥ १ ॥ ते पुनरनु स॒थ॒स्पर्शयन्ति ।
पुनरेवैतदग्निमाप्याययन्त्ययातयामानं कुर्वन्त्ययातयान्नि
यदुत ऽऊर्ध्वमस॒थ॒स्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा ऽइति
तस्मात्पुनरनु स॒थ॒स्पर्शयन्ति ॥ २ ॥ अथ समिधमभ्या-
दधाति । समिन्ध ऽएवैनमेतत्समिद्धे यदुत ऽऊर्ध्वमस-
॒थ॒स्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा ऽइति तस्मात्समिधमभ्या-
दधाति ॥ ३ ॥ तां॒ होता॒ऽनुमन्त्रयेत । 'एषां ते ऽअग्ने
समित्तया वर्धस्व चाऽऽच प्यायस्व वर्दिषीमहि च वयमा
च प्यासिपीमही'ति तद्यथैवाऽदः समिद्ध्यमानायाऽश्वाहैव-
मेवैतदश्वाह तदेतद्धोतुः कर्म स यदि मध्येत न होता
वेदेत्यपि स्वयमेव यजमानोऽनुमन्त्रयेत ॥ ४ ॥ अथ
सम्मार्षि । पुनवत्येवेनमेतद्युक्तो यदुत ऽऊर्ध्वमस॒थ॒-
स्थितं यज्ञस्य तद्वहादिति तस्मात्सम्मार्षि सकृत्सकृत्स-
म्मार्षि त्रिस्त्रिर्वा ऽअग्ने देवेभ्यः सम्मृजन्ति नेत्तथा

करुवाम युथा देवेभ्य ऽहुति तस्मात्सकृत्सकृत्सस्माप्सद्व्य-
जामितायै जामि ह कुर्याद्यत्त्रिः पूर्वं त्रिपरं तस्मात्स-
कृत्सकृत्सस्माप्सि ॥ ५ ॥ स सस्माप्सि । अग्रे वाजजिह्वाजं
त्वा ससृवाऽसं वाजजितः सस्माज्मीति सरिप्यन्तमिति
वा ऽअग्र ऽआह सरिप्यन्निव हि तर्हि भवत्यथाऽत्र
ससृवाऽसमिति ससुवेव ह्यत्र भवति तस्मादाह ससृवा-
ऽसमिति ॥ ६ ॥ अथाऽनुर्याजाव्यजति । या वा ऽपतेन
यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य ऽएष यज्ञस्तायते सर्वा वै
तत्ता ऽइष्टा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वास्विष्टास्वथैतत्पश्चेवा-
ऽनुयजति तस्मादनुयाजा नाम ॥ ७ ॥ अथ यदनुयाजा-
व्यजति । छन्दाऽसि वा ऽअनुयाजाः पशवो वै देवानां
छन्दाऽसि तद्यथेदं पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो ब्रह्मन्त्येवं
छन्दाऽसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मन्ति तद्यत्र छन्दाऽसि
देवान्त्समत्तर्पयन्नथ छन्दाऽसि देवाः समत्तर्पयन्तदुत-
स्तत्प्रागभूयछन्दाऽसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमवाप्सु-
र्यदेनान्त्समतीतृषन् ॥ ८ ॥ अथ यदनुयाजान्व्यजति ।
छन्दाऽसि वा ऽअनुयाजाश्छन्दाऽस्यैतत्सन्तर्पयति
तस्मादनुयाजान्व्यजति तस्माद्येन द्वाहनेन धावयेत्तद्विमुच्य
ब्रूयात्पाययत्तेनत्सुहितं कुरुतेत्येष ऽउ द्वाहनस्याऽपहवः
॥ ९ ॥ स वै खलु वह्निः प्रथमं यजति-। तद्वै कुनिष्ठं
छन्दः सद् गायत्री प्रथमा छन्दसां युज्यते तद् तद्वीर्येणैव
यच्छेन्नो भूत्वा दिवः सोममाहरत्तदुयथाऽयं मन्यन्ते

यत्कनिष्ठं छन्दः सद् गायत्री प्रथमा छन्दसां युज्यतेऽथाऽत्र
 यथायथं देवाश्छन्दाथंस्वकल्पयन्ननुयाजेषु नेत्पापवस्य-
 समसदिति ॥ १० ॥ स वै खलु वर्हिः प्रथमं यजति ।
 अयं वै लोको वर्हिरोपधयो वर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोकऽओप-
 धीर्धाति ताऽऽमाऽऽस्मिँल्लोकऽओपधयः प्रतिष्ठिता-
 स्तदिदं सबं जगदस्यां तेनेयं जगती तज्जगतीं प्रथमाम-
 कुर्वन् ॥ ११ ॥ अथ नराशंसं द्वितीयं यजति । अन्तरिक्षं
 वै नराशंसः प्रजा वै नरस्ताऽइमाऽअन्तरिक्षमनु
 धावयमानाः प्रजाश्चरन्ति यद्वै वदति शंसतीति वै
 तदाहुस्तस्मादन्तरिक्षं नराशंसोऽन्तरिक्षमु वै त्रिष्टुप्
 तत्रिष्टुभं द्वितीयामकुर्वन् ॥ १२ ॥ अथाऽग्निरुत्तमः । गायत्री
 वाऽअग्निरुद् गायत्रीमुत्तमामकुर्वन्नेवं यथायथेन बलृत्तेन
 छन्दाथंसि प्रत्यतिष्ठस्तस्मादिदमपापवस्यसम् ॥ १३ ॥
 'देवान्यजेत्येवाऽध्वर्युराह । 'देवन्देवमिति' सबेषु होता
 देवानां वै देवाः सन्ति छन्दाथंस्वेव पशवो हेषां गृहा
 हि पशवः प्रतिष्ठो हि गृहाश्छन्दाथंसि वाऽअनुयाजा-
 स्तस्माद्देवाण्यजेत्येवाऽध्वर्युराह देवन्देवमिति सबेषु होता
 ॥ १४ ॥ 'वसुवने वसुधेयस्येति । देवतायाऽएव वपद् क्रियते
 देवतायै हूयते न वाऽअत्र देवताऽस्त्यनुयाजेषु 'देवं वर्हि'रिति
 तत्र नाऽग्निर्द्वन्द्वो न सोमो 'देवो नराशंसः' इति नाऽतऽएकं
 चन यो वाऽअत्राऽग्निर्गायत्री सं निदुनेन ॥ १५ ॥ अथ

(१) का० श्री० सू० १. ५. ६। (२) का० श्री० सू० ३. ५. ८। (३) तै० मा०
 १. ५. ९। (४) तै० मा० ३. ५. ९। (५) तै० मा० ३. ५. ९।

* 'व' पुल्लिङ्गे 'अ निदुनेन' इति सम्प्रसार्यते ।

‘यद्रसुवने वसुधेयस्ये’ति यजति । अग्निर्वै वसुवनिरिन्द्रो
वसुधेयोऽस्ति वै चन्द्रसां देवतेन्द्राऽग्नी ऽपुवैवमु हैतदेवता-
या ऽएव वपद् क्रियते देवतायै हूयते ॥ १६ ॥ अथोत्तमम-
नुयाजमिष्ट्वा समानीय जुहोति । अयाजाऽनुयाजा वा
ऽएते तद्यथैवाऽद्भः अयाजेषु यजमानाय द्विपन्तं भ्रातृव्यं
वलिः हारयत्यत्र ऽआद्यं वलिः हारयत्यत्रमेवैतदनुयाजेषु
वलिः हारयति ॥ १७ ॥

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये दत्तपथब्राह्मणे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥ .

कण्डिकासङ्ख्या ॥ १११ ॥

स वै सुचौ 'व्यूहति । 'अग्नीपोमयोरुजितिमनुजेपं
वाजस्य मा असवेन प्रोहामी'ति जुह्वं प्राचीं दक्षिणेन
पाणिना 'अग्नीपोमो तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वपुं
द्विप्मो वाजस्येन प्रसवेनाऽपोहामी'त्युपभृतं प्रतीचीं
सव्येन पाणिना यदि स्वयं यजमानः ॥ १ ॥ यद्यु
ऽअवृच्चर्युः । 'अग्नीपोमयोरुजितिमनुजयत्त्वयं' यजमानो
वाजस्येन प्रसवेन प्रोहाम्यग्नीपोमो तमपनुदतां यमयं
यजमानो द्वेष्टि यद्वै न द्वेष्टि वाजस्येन प्रसवेनाऽपोहामी'ति
पोर्णमास्यामग्नीपोमीयः हि पोर्णमासः हविर्भवति ॥ २ ॥

(१) तं- मा० ३ पृ. ९१ (-) पु० म० अ० २ व० १-१ (२) पु० म० अ०

२ व० १५ (४) वा० धी० सू० ३ पृ. १९ ।

* पराशरादनिर्मिता याजुष्मण्या हवमुपग्रयिका 'यु' इत्युच्यते । तस्या अपरपर्यायो 'जुह' इति ।

† पराशरमिश्रितवेनाऽनोद्वनम् 'भ्युद्वनम्' इत्युच्यते ।

अथाऽमावास्यायाम् । 'इन्द्राग्न्योरुज्जितिमनूजेषं द्वाजस्य
 मा प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि
 यं च वयं द्विप्सो द्वाजस्येनं प्रसवेनाऽपोहामी'ति यदि
 स्वयं यजमानः ॥ ३ ॥ यद्युऽअद्वय्युः । इन्द्राग्न्योरुज्जिति-
 मनूजयत्स्वयं यजमानो द्वाजस्येनं प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी
 तमपनुदतां यमयं यजमानो द्वेष्टि यज्ञेनं द्वेष्टि द्वाजस्येनं
 प्रसवेनापोहामीत्यमावास्यायामैन्द्राग्नेऽह्मावास्याः हवि-
 र्भवत्येवं यथा देवतं व्यूहति तद्यदेवं व्यूहति ॥ ४ ॥
 यजमान एव जुहूमनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स
 ऽउपभृतमनु प्राश्नमेवैतद्यजमानमुदूहत्यपाश्वं तमपोहति
 योऽस्मा ऽअरातीयत्यत्तैव जुहूमन्वाद्य ऽउपभृतमनु प्राश्नमे-
 वैतदत्तारमुदूहत्यपाश्वमाद्यमपोहति ॥ ५ ॥ तद्वा ऽएतत् ।
 समान् एव कर्मण्यक्रियते तस्मादु समानादेव पुरुषादत्ता
 चाऽऽद्यश्च जायेते ऽइदं हि चतुर्थे पुरुषे तृतीये सङ्गच्छामह
 ऽहुति विदेवं द्वीव्यमाना ज्ञात्या ऽआसत ऽएतस्मादु तत्
 ॥ ६ ॥ अथ जुह्वा परिधीन्समनक्ति । यथा देवेभ्योऽ-
 हौपीयया यज्ञः समतिष्ठिपत्तयैवैतत्परिधीन्प्रीणाति
 तस्माज्जुह्वा परिधीन्समनक्ति ॥ ७ ॥ स समनक्ति ।
 'वैसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्येते वै त्रया देवा
 यद्वसवो रुद्रा ऽआदित्या ऽएतेभ्यस्त्वेत्येतेतदाह ॥ ८ ॥

(१) शु० सं० अ० २ क० १५ । (२) शु० ग० अ० २ क० १६ ।

* अथत्यक्ताग्निमिता सुहृदसी उपसमीपे ध्रियते ध्रियते इति व्युत्पत्त्या भवर्षुणा होमार्थं
 धृतदक्षकरसम्बन्धिपुद्गन्तिने धारणादुपपत्तित्युच्यते ।

अथ परिधिमभिपद्याऽऽश्रावयति । परिधिभ्यो ह्येतदाश्राव-
यति यज्ञो वा ऽआश्रावणं यज्ञेनैवैतत्प्रत्यक्षं परिधीन्प्रीणाति
तस्मात्परिधिमभिपद्याऽऽश्रावयति ॥ ९ ॥ स ऽआश्रा-
व्याऽऽह । 'इपिता दैव्या होतार' ऽइति दैव्या वा ऽएते
होतारो यत्परिधयोऽग्नयो हीष्टा दैव्या होतार ऽइत्ये-
वैतदाह यदाहेपिता दैव्या होतार ऽइति 'भद्रवाच्याये'ति
स्वयं वा ऽएतस्मै देवा युक्ता भवन्ति यत्साधु ब्रुदेयुर्व्यत्साधु
कुर्व्यस्तस्मादाह भद्रवाच्यायेति 'प्रेपितो मानुषः सूक्त-
वाकाये'ति तदिमं मानुषः होतारः सूक्तवाकाय प्रसौति
॥ १० ॥ अथ प्रस्तरमादत्ते । यजमानो वै प्रस्तरस्तद्यत्राऽस्य
यज्ञोऽगस्तदेवैतद्यजमानः स्वगाकरोति देवलोकं वा ऽअस्य
यज्ञोऽगन्देवलोकमेवैतद्यजमानमपि नयति ॥ ११ ॥ स
यदि ऋष्टिकामः स्यात् । एतेनैवाऽऽददीत 'सज्जानाथां
द्यावापृथिवी' ऽइति यदा वै द्यावापृथिवी सज्जानाते' ऽअथ
वर्षति तस्मादाह सज्जानाथां द्यावापृथिवी ऽइति 'मित्रा-
वरुणौ त्वा ऋष्ट्यावतामि'ति तद्यो वर्षस्येष्टे स त्वा
ऋष्ट्याऽवत्स्वित्येवैतदाहाऽयं वै वर्षस्येष्टे योऽयं पवते
सोऽयमेक ऽइवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् च
प्रत्यङ् च त्रविमौ प्राणोदानौ प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ
तद्य ऽएव वर्षस्येष्टे स त्वा ऋष्ट्याऽवत्स्वित्येवैतदाह तमेते-

(१) वा० धी० सू० ३, ६, ११ (२) वा० धी० सू० ३, ६, २१ (३) वा० धी०
सू० ३, ६, ११ (४) शु० स० अ० २ व० १६ । (५) शु० ग० अ० २ व० १६ ।

* 'ग' पुस्तके 'सज्जानाथे' इति ।

नैवाऽऽददीत यदा ह्येव कदा च ऋष्टिः शमिव तमनक्त्या-
 हुतिमेवैतत्करोत्याहुतिर्वर्त्त्वा देवलोकं गच्छादिति ॥ १२ ॥
 स वा ऽअग्रं जुह्वामनक्ति । मद्ध्यमुपभृति मूलं ध्रुवायामग्र-
 मिव हि जुहूर्मद्ध्यमिवोपभृन्मूलमिव दध्नुवा ॥ १३ ॥ सो ऽ-
 नक्ति । 'व्यन्तु ध्रुयोऽक्तः रिहाणा' ऽइति ध्रुव ऽएवैनमे-
 तद्भूतमस्मान्मनुष्यलोकाद्देवलोकमभ्युत्पातयति तृप्तीचैरिव
 हरति द्वयं तद्यस्मान्नीचैरिव हरेद्यजमानो वै प्रस्तरोऽस्या
 ऽएवैनमेतत्प्रतिष्ठायै नोद्धन्तीहो ऽएव ऋष्टिं नियच्छति
 ॥ १४ ॥ स हरति 'मरुतां पृषतीर्गच्छे'ति देवलोकं
 गच्छेत्येवैतदाह यदाह मरुतां पृषतीर्गच्छेति 'वशा
 पृथिवीर्भूत्वा दिवं गच्छ ततो नो ऋष्टिमावहे'तीयं वै
 वशा पृथिव्यदिदुमस्यां मूलि चाऽमूलं चाऽन्नाद्यं प्रतिष्ठितं
 तेनेयं वशा पृथिवीं भूत्वा दिवं गच्छेत्येवैतदाह ततो
 नो ऋष्टिमावहेति ऋष्ट्याद्वा ऽऊर्ध्वस्तः सुभूतं जायते
 तस्मादाह ततो नो ऋष्टिमावहेति ॥ १५ ॥ अथैकं
 तृणमुपगृह्णाति । यजमानो वै प्रस्तरः स यत्कृत्स्नं
 प्रस्तरमनुप्रहरेत् क्षिप्रे ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह
 यजमानो ज्योर्जीवति यावद्देवाऽस्येह मानुषमायुस्तस्मा
 ऽएवैतदुपगृह्णाति ॥ १६ ॥ तन्मुहूर्तं धारयित्वाऽनुप्रहरति ।

* 'स' पुस्तके 'समिव' इति ।

† किञ्चनवाच्यमिदं जुह्वामदधी यागसमाप्तिं यावत् नियमान्तया विषयदर्शनात् भवति
 गमनरहिता भवतीति धृश ।

(१) शु० स० अ० २ क० १६ । (२) शु० स० अ० २ क० १६ । (३) शु० सं०
 अ० २ क० १६ ।

तद्यन्त्राऽस्येतरऽआत्माऽगँस्तदेवाऽस्येतद् गमयत्यथ यन्त्रा-
ऽनुष्प्रहरेदन्तरियाद्ध यजमानं लोकात्तथो ह यजमानं
लोकान्नाऽन्तरेति ॥ १७ ॥ तं प्राश्चमनुसमस्यति । आची
हि देवानां दिग्गथोऽउदञ्चमुदीची हि मनुष्याणां दिक्-
मङ्गुलिभिरेव योयुष्येरन्न काण्डैर्दृष्टारुभिर्वाऽद्वितरः शवं
व्यपन्ति नेत्तथा करवाम यथेतरः शवमिति तस्मादङ्गु-
लिभिरेव योयुष्येरन्न काण्डैर्व्यदा होता + सूक्तवाकमाह
॥ १८ ॥ अथाऽग्नीदाहाऽनुष्प्रहरेति । तद्यन्त्राऽस्येतरऽ
आत्माऽगँस्तदेवाऽस्येतद् गमयेत्येवैतदाह तूष्णीमेवाऽनुष्प्र-
हृत्य. 'चक्षुषाऽअग्नेऽसि चक्षुर्मम पाहीत्यात्मानमुपस्पृ-
शति तेनोऽअप्यात्मानं नाऽनुष्प्रवृणक्ति ॥ १९ ॥ अथाऽऽह
'संवदस्त्रे'ति । संवादयैनं देवैरित्येवैतदाह 'अग्नौग्नीदि'त्यग्न-
खलित्येवैतदाह 'अग्नितीतरः' प्रत्याह 'श्रावये'ति तं वै देवैः
श्रावय तमनुबोधयेत्येवैतदाह 'श्रौपडि'ति विदुर्वाऽएनमनु
वाऽएनमभुत्सतेत्येवैतदाहैवमद्वभ्युक्ष्वाऽग्नीच्च देवलोकं
यजमानमपि नयतः ॥ २० ॥ अथाऽऽह 'स्वगा द्वैव्या होतृभ्य'
ऽद्विति । द्वैव्या वा ऽपते होतारो यत्परिधयोऽग्नयो हि
तानेवैतस्त्वगाकरोति तस्मादाह स्वगा द्वैव्या होतृभ्य
ऽद्विति 'स्वस्तिम्मनुषेभ्य' ऽद्विति तदस्मै मानुषाय होत्रे-

ॐ 'गुप रप ह्य निमोहने' इति ० ५० (१२९-१३१) 'योयुष्येरन्न' अतिशयेन त मूर्धयेपुनरित्यर्थः ।

† 'इदं यामाश्रयित्री भद्रमभूत्' इत्यनुवाकप्रतिपाद्यो मन्त्रविशेषः सूक्तपाठः, वा० हो० परि०

(१ १३) इति ।

(१) छ० स० अ० १ व० १६ । (२) वा० धौ० सू० ३, ६, १५ । (३) वा०
श्री० सू० ३, ६, १५ । (४) वा० श्री० सू० ३, ६, १५ । (५) वर० श्री० सू० २,
६, १५ । (६-७) वर० श्री० सू० ३, ६, १५ ।

ऽह्वलामाशास्ते ॥ २१ ॥ अथ परिधीननुप्प्रहरति । स
मद्ध्यममेवाऽग्रे परिधिमनुप्प्रहरति 'यं परिधिं पर्य्यधत्था
ऽअग्ने देव पणिभिर्गुह्यमानः । तन्त ऽएतमनु जोषं भराम्म्येप
नेत्स्वदपचेतयाता' ऽद्वत्यग्नेऽग्निं पाथोऽपीत'मितीतराव-
नुसमस्यति ॥ २२ ॥ अथ जुहुं चोपभृतं च सम्प्रगृह्णाति ।
अदो हैवाऽऽहुतिं करोति यदनक्त्याहुतिर्भूत्वा देवलोकां
गच्छादिति तस्माज्जुहुं चोपभृतं च सम्प्रगृह्णाति ॥ २३ ॥
स वै द्विश्वेभ्यो देवेभ्यः सम्प्रगृह्णाति । यद्वा ऽअनादिष्टं
देवतायै हविर्गृह्यते सर्वा वै तस्मिन्देवता अपित्विभ्यो
मन्यन्ते न वा ऽएतत्कस्यै चन देवतायै हविर्गृह्णादिशति
यद्वाज्यं तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यः सम्प्रगृह्णात्येतद् वैश्वदेवः
हविर्गृह्णे ॥ २४ ॥ स सम्प्रगृह्णाति । 'सथंस्त्वभागा
स्थेषा बृहन्त' ऽहुति सथंस्त्वो ह्येव खलु परिशिष्टो
भवति 'अस्तरेष्टाः परिधेयाश्च देवा' ऽहुति अस्तरश्च
हि परिधयश्चाऽनुप्प्रहता भवन्ती'मां वाचमभि विश्वे
एणन्त' ऽद्वत्येतद् वैश्वदेवं करो'स्यासर्वाऽस्मिन्नर्हिपि माद-
क्ष्णं स्वाहा वाडि'ति तद्यथा वृषदकृतः हुतमेवमस्येतद्भवति
॥ २५ ॥ स यस्याऽनसो हविर्गृह्णन्ति । अनसस्तस्य
धुरि विमुञ्चन्ति यतो युनजाम ततो विमुञ्चामेति यतो
ह्येव युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति यस्यो पात्र्यै स्फ्ये तस्य

• बाहुमान्यं पलाशविरमिष जाह्नवनीयस्य परितो निवानात् 'परिधय' इत्युच्यन्ते ।

(१) शु० स० अ० २ क० १७ । (२) शु० स० अ० २ क० १७ । (३) शु०
स० अ० २ क० १८ । (४) शु० स० अ० २ क० १८ । (५) शु० स० अ० २ क० १८ ।
(६) शु० स० अ० २ क० १८ ।

यतो युनजाम ततो विमुञ्चामेति यतो ह्येवं युञ्जन्ति
ततो विमुञ्चन्ति ॥ २६ ॥ युजौ ह वा। एतं यज्ञस्य
यत्सुचौ । ते एतद्युङ्क्ते यत्प्रचरति स यं निधाया-
ऽवधेयथा ब्राह्मणमवाच्छेदेवं तत्ते एतत्स्विष्टकृति विमोचन-
मागच्छतस्ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति ते एतत्पुनः
प्रयुङ्क्तेऽनुयाज्ञेषु सोऽनुयाज्ञेश्चरित्वैतद्विमोचनमागच्छति
ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति ते एतत्पुनः प्रयुङ्क्ते यत्स-
म्प्रवृह्णाति तद्यां गतिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वा विमुञ्चते
यज्ञं वा ऽअनुप्रजास्तस्मादयं पुरुषो युङ्क्तेऽथ विमु-
ञ्चतेऽथ युङ्क्ते तद्यां गतिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वाऽन्ततो
विमुञ्चते स सादयति 'घृतेची स्थो धुर्य्यो पातः सुम्ने स्थः
सुम्ने मा धत्तमि'ति साध्व्यौ स्थः साधौ मा धत्तमित्ये-
वैतदाह ॥ २७ ॥

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

•••••

स यत्राऽऽह । 'इषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय-
प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाये'ति यदतो होताऽन्वाह
सूक्तं तदाह यजमानार्थेवैतदाशिपमाशास्ते तद्वा
एतदुपरिष्ठाद्यज्ञस्याऽऽशिपमाशास्ते इयं तद्यस्मादुपरिष्ठा-

यज्ञस्याऽऽशिपमाशास्ते ॥ १ ॥ यज्ञं वा ऽएष जनयति ।
 यो यजत ऽएतेन ह्युक्ता ऽऋत्विजस्तन्वते तं जनयन्त्यथा-
 ऽऽशिपमाशास्ते तामस्मै यज्ञ ऽआशिपः सन्नमयति यामा-
 शिपमाशास्ते यो माऽजीजनतेति तस्माद्वा ऽउपरिष्टाद्य-
 ज्ञस्याऽऽशिपमाशास्ते ॥ २ ॥ देवान्वा ऽएष प्रीणाति ।
 यो यजत ऽएतेन यजेनर्भिरिव त्वद्यजुर्भिरिव त्वदाहु-
 तिभिरिव त्वत्स देवान्प्रीत्वा तेष्वापित्री भवति तेष्वापित्री
 भूत्वाऽथाऽऽशिपमाशास्ते तामस्मै देवा ऽआशिपः सन्नम-
 यन्ति यामाशिपमाशास्ते यो नोऽप्यैपीदिति तस्माद्वा
 ऽउपरिष्टाद् यज्ञस्याऽऽशिपमाशास्ते ॥ ३ ॥ अथ प्रतिपद्यते ।
 'इदं व्यावापृथिवी भद्रमभूदिति' भद्रं ह्यभूद्यो यज्ञस्य
 सधंस्थामग्नं धार्ष्ण्यं सूक्तवाकमुत नमोवाकमि'त्युभयं वा ऽए-
 तद्यज्ञ ऽएव यत्सूक्तवाकश्च नमोवाकश्चाऽरात्स्म यज्ञस-
 विदाम यज्ञमित्येवैतदाह 'ऽग्ने त्वहः सूक्तवागस्युपश्रुती
 दिवस्पृथिव्योरित्यग्निमेवैतदाह त्वहः सूक्तवागस्युपशृण्व-
 त्थोरनयोर्वापृथिव्योरित्योमश्वती तेऽस्मिद्वयज्ञे यजमान
 व्यावापृथिवी स्तामित्यग्नवत्यौ तेऽस्मिद्वयज्ञे यजमान
 व्यावापृथिवी स्तामित्येवैतदाह ॥ ४ ॥ 'शङ्खवी जीवदानू'-
 ऽहुति । शङ्खवी ते जीवदानू स्तामित्येवैतदाह 'हाऽन्नस्ने-
 ऽअप्रवेदे' ऽहुति माऽऽह कस्माच्चनं प्रत्राऽऽसीस्मो त ऽइदं

(१) ते- मा० ३, ५, १० । (२) ते- मा० ३, ५, १० । (३) ते- मा० ३, ५, १० । (४) ते- मा० ३, ५, १० ।

* 'जीवदानू' 'जीरदानू' शब्दौ अमिषार्चनी, बाधामेव विधिरूपौ श्रूयते ॥

पुष्टं कश्चन अविदतेत्येवैतदाह ॥५॥ 'उरुगव्यूती ऽअभय-
ङ्कृतावि'ति । उरुगव्यूती तेऽभये स्तामित्येवैतदाह 'व्यूष्टि-
द्यावा 'रीत्यापे'ति व्यूष्टिमत्यौ ते स्तामित्येवैतदाह ॥ ६ ॥
'शम्भुवो मयोभुवा'विति । शम्भुवौ ते मयोभुवौ स्तामित्ये-
वैतदाहो 'जैस्वती च पयस्वती चे'ति रसवत्यौ त ऽउप-
जीवनीये स्तामित्येवैतदाह ॥ ७ ॥ 'सूपचरणा च
स्वधिचरणा' चेति । सूपचरणाह तेऽसावस्तु यामधस्तादुप-
चरसि स्वधिचरणो त ऽइयमस्तु यामुपरिष्ठादधिचरसीत्ये-
वैतदाह 'तयोराविदी'ति तयोरनुमध्यमानयोरित्येवैतदाह
॥ ८ ॥ 'अग्निरिद्धः हविः । अजुपताऽवीवृधत महो ज्ययो-
ऽकृते'ति तदाग्नेयमाज्यभागमाह 'सोम ऽइदुः हविरजुप-
ताऽवीवृधत महो ज्ययोऽकृते'ति तत्सौम्यमाज्यभागमाहा-
'ऽग्निरिद्धः हविरजुपताऽवीवृधत महो ज्ययोऽकृते'ति तद्य
ऽएष ऽउभयत्राऽध्युत ऽआग्नेयः पुरोडाशो भवति तमाह
॥ ९ ॥ अथ यथादेवतम् । 'देवां ऽआज्यपा ऽआज्यम-
जुपन्ताऽवीवृधन्त महो ज्ययोऽकृते'ति तत्प्रयाजाऽनुयाजा-
नाह प्रयाजाऽनुयाजा वै देवा ऽआज्यपा 'ऽअग्निर्होत्रेणेदुः
हविरजुपताऽवीवृधत महो ज्ययोऽकृते'ति तदग्निः होत्रे-

• रीतिस्मृतिस्मात्पत इति 'रीत्यापे' सुष्ठु वर्षसाधिल्यं ।

- (१) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (२) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (३) तै० ब्रा० ३
५ १० । (४) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (५) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (६) तै०
ब्रा० ३ ५ १० । (७) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (८) तै० ब्रा० ३ ५ १० ।
(९) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (१०) तै० ब्रा० ३ ५ १० । (११) तै० ब्रा०
३ ५ १० ।

णाऽऽहांऽजुपतेत्येवं या ऽइष्टा देवता भवन्ति ताः सम्पश्य-
 त्यसौ हविरजुपताऽसौ हविरजुपतेति तद्यज्ञस्येवैतत्समृद्धि-
 माशास्ते यद्भि देवा हविर्जुपन्ते तेन हि महज्जयति
 तस्मादाहाऽजुपतेत्यऽवीवृधतेति यद्वै देवा हविर्जोपयन्ते
 तदपि गिरिमात्रं कुर्वते तस्मादाहाऽवीवृधतेति ॥ १० ॥ 'महो
 ज्ञायोऽकते'ति । यज्ञो वै देवानां महस्तथं ह्येतज्ज्ञायथ-
 समिव कुर्वते तस्मादाह महो ज्ञायोऽकतेति ॥ ११ ॥
 'अस्यान्वधेद्धोत्रायां देवङ्गमायामि'ति । अस्याथं रादृघ्नोतु
 होत्रायां देवङ्गमायामित्येवैतदाहाऽऽशास्तेऽयं यजमानोऽसा-
 धिति नाम यच्छाति तदेनं प्रत्यक्षमाशिषा सम्पादयति
 ॥ १२ ॥ 'दीर्घायुत्त्वमाशास्त' ऽहुति । सा याऽमुन्नोत्तरा देव-
 यज्या तदिह प्रत्यक्षं दीर्घायुत्त्वः ॥ १३ ॥ 'सुप्रजास्त्व
 माशास्त' ऽहुति । तद्यदमुत्र भूयो हविष्करणं तदिह
 प्रत्यक्षं सुप्रजास्त्वं प्रशासनः स कुर्याद्यऽयं कुर्या-
 दुत्तरां देवयज्यामाशास्त ऽहुति त्वेव ब्रूयात्तदेव जीवातुं
 तत्प्रजां तत्पशून् ॥ १४ ॥ 'भूयो हविष्करणमाशास्त'-
 ऽहुति । तद्वै तत् 'सर्जातवनस्यामाशास्त' ऽहुति प्राणा वै
 सर्जाताः प्राणैर्हि जायते तत्प्राणानाशास्ते ॥ १५ ॥ 'दिव्यं-
 धामाऽऽशास्त' ऽहुति । देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते
 यो यजते तद्देवलोकं ऽप्वेनमेतदपित्विनं करोति 'यदनेन

* 'नाऽजुपते' इति 'य' 'व' पुस्तके पाठः ।

† 'य व' पुस्तक 'हविर्जुपन्ते' इति पाठः ।

(१) तै० आ० ३.५.१०.१ (२) तै० आ० ३.५.१०.१ (३) तै० आ०
 ३.५.१०.१ (४) तै० आ० ३.५.१०.१ (५) तै० आ० ३.५.१०.१ (६) तै० आ०
 ३.५.१०.१ (७) तै० आ० ३.५.१०.१ (८) तै० आ० ३.५.१०.१

हविषाऽऽशास्ते तदश्यात्तदृद्ध्यादि'ति यदनेन हविषाऽऽशास्ते
तदस्मै सर्वं समृद्धयतामित्येवैतदाह ॥१६॥ ता वा ऽएताः ।
पञ्चाऽऽशिपः करोति तिस्र ऽहुडायां ता ऽअष्टावष्टाऽक्षरा
वै गायत्री द्वीर्यं गायत्री द्वीर्यमेवैतदाशिपोऽभिसम्पाद-
यति ॥ १७ ॥ नाऽतो भूयसीः कुर्यात् । अतिरिक्तं ह
कुर्याद्यदतो भूयसीः कुर्याद्यद्वै यज्ञस्याऽतिरिक्तं द्विपन्तः
हाऽस्य तद् भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते तस्मान्नाऽतो भूयसीः
कुर्यात् ॥ १८ ॥ अपीद्वे कनीयसीः सप्त । 'तदस्मै देवा
रासन्तामि'ति तदस्मै देवा ऽअनुमन्यन्तामित्येवैतदाह
'तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषा' ऽइति
तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेरुद्धयस्मा ऽएतद्वनवामहा-
ऽहुत्येवैतदाह ॥ १९ ॥ 'इष्टं च वित्तं चे'ति । ऐपिपुरिव
वा ऽएतद्यज्ञं तमविदँस्तस्मादाहेष्टं च वित्तं चे'त्युभे चैनं
द्यावापृथिवी ऽअहसस्पाता'मित्युभे चैनं द्यावापृथिवी
ऽआत्तंगोपायतामित्येवैतदाह ॥ २० ॥ तदु हैक ऽआहुः । उभे
च मेति तथा होताऽऽशिप ऽआत्मानं नाऽन्तरेतीति तदु तथा
न ब्रूयाद्यजमानस्य वै यज्ञ ऽआशीः किन्तु तन्नर्त्विजां
यां वै काञ्च यज्ञ ऽअहस्त्विज ऽआशिपमाशासते यजमानस्यैव
सा न ह स ऽएतां क चनाऽऽशिपं प्रतिष्ठापयति य
ऽआहोमे च मेति तस्मादु ब्रूयादुभे चैनमित्येव ॥ २१ ॥
'इह गतिर्वाप्तये'ति । तद्यदेव यज्ञस्य साधु तदेवाऽस्मिन्ने-

तदधाति तस्मादाहेह गतिर्वामस्येति ॥ २२ ॥ 'इदं च नमो देवेभ्य' इति । तद्यज्ञस्यैवैतत्सत्थंस्थां गत्वा नमो देवेभ्यः करोति तस्मादाहेदं च नमो देवेभ्य इति ॥ २३ ॥ अथ शंस्योराह । 'शंस्युर्ह वै' वार्हस्पत्योऽञ्जसा यज्ञस्य सत्थंस्थां विदाञ्चकार स देवलोकमपीयाय तत्तदन्तर्हितमिव मनुष्येभ्य ऽआस ॥ २४ ॥ तद्वा ऽक्रपीणामनुश्रुतमास । शंस्युर्ह वै वार्हस्पत्योऽञ्जसा यज्ञस्य सत्थंस्थां विदाञ्चकार स देवलोकमपीयायेति ते तामेव यज्ञस्य सत्थंस्थामुपायक्याथ शंस्युर्वाहस्पत्योऽवेद्यच्छंस्योरव्वस्ताम्ब्वेष ऽएतद्यज्ञस्य सत्थंस्थामुपैति याथ शंस्युर्वाहस्पत्योऽवेद्यच्छंस्योराह तस्माद्वै शंस्योराह ॥ २५ ॥ स प्रतिपद्यते । 'तैच्छंस्योरावृणीमह' इति तां यज्ञस्य सत्थंस्थामावृणीमहे याथ शंस्युर्वाहस्पत्योऽवेदित्येवैतदाह ॥ २६ ॥ 'गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये' इति । गातुथ ह्येयं यज्ञायेच्छति गातुं यज्ञपतये यो यज्ञस्य सत्थंस्थान्देवी स्वस्तिरेस्तु नः स्वस्ति-र्मानुषेभ्य' इति स्वस्ति नो देवत्राऽस्तु स्वस्ति मनुष्य-त्रेत्येवैतदाहोर्ध्वं जिगातु भेषजमि'त्यूर्ध्वं नोऽयं यज्ञो देवलोकं जयतित्रेत्येवैतदाह ॥ २७ ॥ 'शं नो ऽअस्तु द्विपदे शञ्चतुष्पद' इति । एतावद्वा ऽइदं सर्वं यावद् द्विपाच्चैव चतुष्पाच्च तस्मा ऽएवैतद्यज्ञस्य सत्थंस्थां गत्वा शङ्करोति

(१) वै० आ० ३. ५. १० । (२) वै० आ० ३. ५. ११ । (३) वै० आ० ३. ५. ११ । (४) वै० आ० ३. ५. ११ । (५) वै० आ० ३. ५. ११ । (६) वै० आ० ३. ५. ११ ।

* 'य' पुस्तके 'त्यूर्ध्वं नोऽयम्' इति लभ्यते ।

तस्मादाह शन्नो ऽअस्तु द्विपदे शञ्चतुष्पद ऽइति ॥ २८ ॥
अथाऽनयेत्युपस्पृशति । अमानुष ऽइव वा ऽएतद्भवति
यदार्त्विज्ये प्रवृत्त ऽइयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेवैत-
त्प्रतिष्ठयां प्रतितिष्ठति' तदुं खलु पुनर्मानुषो भवति
तस्मादनयेत्युपस्पृशति ॥ २९ ॥

नवमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

ते वै पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रतिप्रायन्ति । जुहुं च
सुवं चाऽद्धर्ष्युरादत्ते वेदः होताऽऽज्यविलापनीमसीत् ॥१॥
तज्जेकेषामद्धर्ष्युः । पूर्वेणाऽऽहवनीयं पुर्येति तदु तथा न
कुर्याद्वहिर्द्धा ह यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात् ॥ २ ॥ जघनेनो ह्येव
पत्नीम् । एकेषामद्धर्ष्युरेति नो ऽएव तथा कुर्यात्पूर्वाद्धो
वै यज्ञस्याऽद्ध्वर्ष्युर्जघनार्द्धः पत्नी यथा भसत्तः शिरः
प्रतिदध्यादेवं तद्वहिर्द्धा ह्येव यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात् ॥ ३ ॥
अन्तरेणो ह्येव पत्नीम् । एकेषामद्ध्वर्ष्युरेति नो ऽएव तथा
कुर्यादन्तरियाद्ध यज्ञात्पत्नी यत्तेनेयात्तस्मादु पूर्वेणैव गार्ह-
पत्यमन्तरेणाऽऽहवनीयं चेति तथा ह न वहिर्द्धा यज्ञाद्
भवति यथो ऽएवाऽदुः अक्षरान्तरेण सञ्चरति स ऽउ ऽएवाः
ऽस्यैष सञ्चरो भवति ॥४॥ अथ पत्नीः संयाजयन्ति । यज्ञाद्वै

* दर्शपूर्णमासोपभूता पत्नीदेवताकायत्वात् वाया पत्नीमयावा । तत्प्रकारवत्तम्-
अर्घ्यं आहवनीयमे पूर्वेत गार्हपत्यस्य पश्चिमतो वा तत्राग्निं पत्न्या मय्यतो वा वाह्यतो वा
गार्हपत्यस्येक्षानदेशं गत्वा उपविश्य दग्धिं प्राजु भूमौ निपात्य म्याम्याज्येन यत्तयो देवता
अर्घ्यंवेदिति ।

प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात् प्रजायन्ते
 मिथुनात्प्रजायमाना ऽअन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना
 ऽएतदन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मा-
 त्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते
 तस्मात्पत्नीः संग्याजयन्ति ॥ ५ ॥ चतस्रो देवता यजति ।
 चतस्रो वै मिथुनं द्वन्द्वं वै मिथुनं द्वे द्वे हि खलु भूयतो
 मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्चतस्रो देवता यजति
 ॥ ६ ॥ ता वा ऽआज्यहविषो भवन्ति । रेतो वा ऽआज्यह-
 रेत ऽएवैतत्सिञ्चति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ७ ॥
 तेनोपाधंशु चरन्ति । तिर ऽइव वै मिथुनेन चर्यते तिर
 ऽइवैतद्यदुपाधंशु तस्मादुपाधंशु चरन्ति ॥ ८ ॥ अथ सोमं
 यजति । रेतो वै सोमो रेत ऽएवैतत्सिञ्चति तस्मात्सोमं
 यजति ॥ ९ ॥ अथ स्वष्टारं यजति । स्वष्टा वै सिक्तः
 रेतो विकरोति । तदेव ऽएवैतत्सिक्तः रेतो विकरोति
 तस्मात्स्वष्टारं यजति ॥ १० ॥ अथ देवानां पत्नीर्यजति ।
 पत्नीषु वै योनौ रेतः प्रतिष्ठितं तत्ततः प्रजायते तत्पत्नीष्वै-
 वैतद्योनौ रेतः सिक्तं प्रतिष्ठापयति तत्ततः प्रजायते
 तस्माद्देवानां पत्नीर्यजति ॥ ११ ॥ स यत्र देवानां पत्नी-
 र्यजति । तत्पुरस्तात्तिरु करोत्युप ह वै तावद्देवता ऽआसते
 यावन्न समिष्ट्यर्जुर्जुह्वतीदं नु नो जुह्वत्विति ताभ्य ऽएवै-

† 'स' पुस्तके 'तदेव' विकरोति' इति दन्तं यान् पाठो नोपपद्यते ।

* 'देवा गानुविद' इति मन्त्रेण सिद्धिर्लो होम 'समिष्ट्यर्जु' । सम्य इति देवता इत्यनेन अनेनेति व्यासनाक्यम् ।

तत्तिरुः करोति तस्मादिमा मानुष्य स्त्रियस्तिर ऽइवैव पु६-
सो जिघत्सन्ति या ऽइव तु ता ऽइवेति ह स्माऽऽह याज्ञ-
वल्क्यः ॥ १२ ॥ अथाऽग्निं गृहपतिं यजति । अयं वा
ऽअग्निलोकं ऽइममेवैतल्लोकमिमां प्रजा ऽअभिप्रजयति
ता ऽइमं लोकमिमां प्रजा ऽअभिप्रजायन्ते तस्मादग्निं
गृहपतिं यजति ॥ १३ ॥ तद्विद्वान्तं भवति । न ह्यत्र
परिधयो भवन्ति न प्रस्तरो यत्र वा ऽअदः प्रस्तरेण
यजमानः स्वगाकरोति पतिं वा ऽअनु जाया तदेवाऽस्याऽपि
पत्नी स्वगाकृता भवतीयसि तः ह कुर्याद्यत्प्रस्तरस्य रूपं
कुर्यात्तस्माद्विद्वान्तमेव स्यादुतो प्रस्तरस्यैव रूपं क्रियते
॥ १४ ॥ स यदि प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात् । युथैवाऽदः
प्रस्तरेण यजमानः स्वगाकरोत्येवमेवैतत्पत्नीः स्वगा-
करोति ॥ १५ ॥ स यदि प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात् ।
वेदस्यैकं तृणमाच्छिद्याऽयं जुह्वामनक्ति मद्धयः सुवे बुध्नः
स्थाल्याम् ॥ १६ ॥ अथाऽग्नीदाहाऽनुप्रहरेति । तूष्णीमेवा-
ऽनुप्रहृत्य 'बक्षुष्णा ऽअग्नेऽसि चक्षुष्मे पाही'त्यात्मानमुपस्पृ-
शति तेनो ऽअप्यात्मानं नाऽनुप्रवृणक्ति ॥ १७ ॥ अथा ऽऽह
'सर्वदस्वे'ति । 'अगानंश्रीदुगच्छावय श्रीपद् स्वगा द्वे'त्या
होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः 'शंय्योर्वही'ति ॥ १८ ॥ अथ

* प्रस्तर उच्छिष्ट ।

† न पुस्तके शम्योर्वही इत्यत्र पाठो दृश्यते ।

(१) शु० स० अ० २ क० १६ । (२) का० धी० सू० ३ ६ १५ । (३) क०
धौ० सू० ३ ६ १५ ।

जुहूं च स्तुवं च सम्प्रगृह्णाति । अदो हेवाऽऽहुतिं करोति
यदनक्त्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छादिति तस्माज्जुहूं च स्तुवं
च सम्प्रगृह्णाति ॥१९॥ स वा ऽअग्नये सम्प्रगृह्णाति । 'अग्ने-
ऽदव्यायोऽशीतमेत्यमृतो ह्यग्निस्तस्मादाहाऽदव्यायवित्य-
शीतमेत्यशिष्टो ह्यग्निस्तस्मादाहाऽशीतमेति 'पाहि मा दिव्यो
पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरन्न्या' ऽहुति सर्वाभ्यो
मार्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदा' हाऽविषं नः पितुं कृषिष्व'त्यन्नं
वै पितुरन्नमीषं न ऽइदुमकित्विषमन्नं कृषिरेत्येवैतदाह
'सुपर्दो योना' वित्यात्मन्येतदाह 'स्वाहा वाडि'ति तद्यथा
वृषदकृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति ॥ २० ॥ अथ वेदं पत्नी
विस्लक्षयति । योपा वै वेदिर्वृषा वेदो मिथुनाय वै वेदः
क्रियतेऽथ यदेनेन यज्ञ ऽउपालभते मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते ॥ २१ ॥ अथ यत्पत्नी विस्लक्षयति । योपा वै
पत्नी वृषा वेदो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माद्वेदं
पत्नी विस्लक्षयति ॥ २२ ॥ सा विस्लक्षयति ।
'वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन मूर्धं
वेदो भूया' ऽहुति यदि यजुषा त्रिकीर्षं देतेनैव कुर्यात्
॥ २३ ॥ तमा वेदेः स्रष्टृणाति । योपा वै वेदिर्वृषा
वेदः पश्चाद्वै परीत्य वृषा योपामधिद्भवति पश्चादेवैनामे-

* अहृष्टपर्वमाग्नेन कृतमुक्तं स्तुवं सम्पाद्य ।

यथा च सूत्रम्- 'अरणिमात्रं सुनोऽहृष्टपर्ववत्तत्पुष्कर' (वा० श्रौ० सू० १ १ १९) इति ।

(१) जु० स० अ० २ क० २० । (२) जु० स० अ० २ व० २० । (३) जु० स०
अ० २ व० २० । (४) जु० स० अ० २ क० २० । (५) जु० स० अ० २ क० २० ।
(६) जु० स० अ० २ व० २१ ।

तत्परीत्य वृषणा वेदेनाऽधिद्रावयति तस्मादा वेदेऽसुस्त-
णाति ॥ २४ ॥ अथ समिष्टयजुर्जुहोति । प्राङ् मे
यज्ञोऽनुसन्तिष्ठाता इत्यथ यहुत्वा समिष्टयजुः पत्नीः
संभ्याजयेत्प्रत्यङ्मुह्येत् हेवाऽस्यैष यज्ञः सन्तिष्ठेत तस्माद्वा
ऽएतर्हि समिष्टयजुर्जुहोति प्राङ् मे यज्ञोऽनुसन्तिष्ठाता
इति ॥ २५ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयजुर्नाम । या वा ऽएतेन
यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य ऽएष यज्ञस्तायते सर्वा वै
तत्ताः समिष्टा भवन्ति तद्यज्ञासु सर्वासु समिष्टास्वथैत-
जुहोति तस्मात्समिष्टयजुर्नाम ॥ २६ ॥ अथ यस्मात्समि-
ष्टयजुर्जुहोति । या वा ऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य
ऽएष यज्ञस्तायत ऽउप ह वै ता ऽआसते यावन्न समिष्टयजु-
र्जुह्वतीदं नु नो जुह्वत्विति ता ऽएवैतद्यथायथं व्यवसृजति
यत्र यत्राऽऽसां चरणं तदनु यज्ञं वा ऽएतदजीजनत यदेन-
मतत तं जनयित्वा यत्राऽस्य प्रतिष्ठा तत्प्रतिष्ठापयति
तस्मात् समिष्टयजुर्जुहोति ॥ २७ ॥ स जुहोति ।
'देवा गातुविद' इति गातुविदो हि देवा 'गातुं वित्त्वे'ति
यज्ञं वित्त्वेत्येवैतदाह 'गातुमिते'ति तदेतेन यथायथं
व्यवसृजति 'मर्नेसस्पत इमं देव यज्ञं स्वाहा वाते
धा' इत्ययं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञः सम्भृत्यै-
तस्मिन् यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञः सन्द्धाति तस्मा-
दाह स्वाहा वाते धा इति ॥ २८ ॥ अथ वहिर्जुहोति ।

अयं वै लोको वहिरोपधयो वहिरस्मिन्नेवैतल्लोक ऽओप-
धीर्द्धाति ता ऽइमा ऽअस्मिँल्लोक ऽओपधयः प्र्रतिष्ठिता-
स्तस्माद्वहिर्जुहोति ॥ २९ ॥ तां वा ऽअतिरिक्तां जुहोति ।
समिष्टयजुर्होवाऽन्तो यज्ञस्य यद्ध्यूर्ध्वः समिष्टयजुषो-
ऽतिरिक्तं तद्यदा हि समिष्टयजुर्जुहोत्यथैताभ्यो जुहोति
तस्मादिमा ऽअतिरिक्ता ऽअसम्मिता ऽओपधयः प्रजायन्ते
॥ ३० ॥ स जुहोति । 'सं वहिरिङ्क्तां हविषा धृतेन
समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः समिन्द्रो विश्वदेवेभिरिङ्क्तां
दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहे'ति ॥ ३१ ॥ अथ प्रणीता
दक्षिणतः परीत्य निनयति । युङ्क्ते वा ऽएतद्यज्ञं युदेनं
तनुते स यज्ञं निनयेत्पराङ्मुखाऽविमुक्त एव यज्ञो
यजमानं प्रक्षिणीयान्तथो ह यज्ञो यजमानं न प्रक्षिणाति
तस्मात्प्रणीता दक्षिणतः परीत्य निनयति ॥ ३२ ॥ स
निनयति । 'कस्त्वां विमुञ्चति स त्वा विमुञ्चति कस्मै
त्वा विमुञ्चति तस्मै त्वा विमुञ्चति पोषाये'ति तत्पुष्टिसुत्तमां
यजमानाय निराह स येनैव प्रणयति तेन निनयति येन
ह्येव योग्यं युञ्जन्ति तेन विमुञ्चन्ति योक्तेण हि योग्यं
युञ्जन्ति योक्तेण विमुञ्चन्त्यथ ^१फलीकरणान्कपालेनाऽधोऽधः
कृष्णाजिनमुपाऽस्यति 'रक्षसां भोगोऽसी'ति ॥ ३३ ॥ देवा-
श्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पशूधिर-

(१) शु० सं० अ० १ क० २२ । (२) शु० सं० अ० २ क० २३ । (३) शु० सं०
अ० २ क० २३ ।

* यमसे गृहीता आप प्रणीता, साक्षा स्थापनम् स्वस्थाने निधानम् प्रणीताग्रयणम् ।

† तद्गुणानां कृष्णादिनिरसनेन शोषनं पत्नीकरणम् ।

ऽएतस्मिन्न्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भविष्य-
त्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ ३४ ॥ ततो देवाः । सर्वं
यज्ञः संवृज्याऽथ यत्पापिष्टं यज्ञस्य भागधेयमासीत्तेनैना-
न्निरभजन्नस्ना पशोः फलीकरणैर्हविष्यज्ञात्सुनिर्भक्ता ऽअस-
न्नित्येव वै सुनिर्भक्तो यं भागिनं निर्भजन्त्यथ यमभागं
निर्भजन्त्येव स तावच्छब्दस्तत ऽउत हि वृशे लब्ध्वाऽऽह किं
मा वभक्ष्येति स यमेवैभ्यो देवा भागमकल्पयस्तमेवैभ्य
ऽएष ऽएतद्भागं करोत्यथ यदुधोऽधः कृष्णाजिनमुपाऽस्य-
त्यनन्नावेवैभ्य ऽएतदन्धे तमसि प्रवेशयति तथो ऽएवा-
ऽसृक्पशो रक्षसां भागोऽसीत्यनन्नावन्धे तमसि प्रवेशयति
तस्मात्पशोस्तेदनीं न कुर्वन्ति रक्षसाथं हि स भागः ॥३५॥

नवमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

सुस्थिते यज्ञे । दक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति
तथा ह्युदग्भवति तस्मादक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति
देवलोके भेष्यस्यदिति वै यजते यो यजते सोऽस्यैव
यज्ञो देवलोकमेवाऽभिष्येति तदनुची दक्षिणा यां ददाति
सैति दक्षिणामन्वारभ्य यजमानः ॥ १ ॥ स ऽएष देवयानो
वा पितृयाणो वा पन्थाः । तदुभयतोऽग्निशिखे समोपन्त्यौ
तिष्ठतः प्रति तमोपतो यः प्रत्युष्योऽस्यु तः सृजेते योऽति-
सृज्यः शान्तिरापस्तुदेतमेवैतत्पन्थानः शमयति ॥ २ ॥
पूर्णं निनयति । सर्वं वै पूर्णः सर्वेणैव नमेतच्छमयति

सन्ततमव्यवच्छिन्नं निनयति सन्ततेनैवैनमेतदव्यवच्छि-
 न्नेन शमयति ॥ ३ ॥ यद्वै पूर्णपात्रं निनयति । यद्वै यज्ञस्य
 मिथ्या क्रियते व्यस्य तद्वृहन्ति क्षणवन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः
 शान्त्या शमयति तदद्भिः सन्दधाति ॥ ४ ॥ पूर्णं निन-
 यति । सर्वं वै पूर्णं सर्वेणैवैतत्सन्दधाति सन्ततमव्यव-
 च्छिन्नं निनयति सन्ततेनैवैतदव्यवच्छिन्नेन सन्दधाति
 ॥ ५ ॥ तदञ्जलिना प्रतियुह्याति । 'सं बृर्चसा पयसा
 सन्तनुभिरगन्महि मनसा सह शिवेन । त्वष्टा सुदुत्रो
 विदधातु रायोऽनुमार्दु तज्ज्वो यद्विलिष्टमि'ति यद्विबुधं
 तत्सन्दधाति ॥ ६ ॥ अथ मुखमुपस्पृशते । इयं तद्यस्मा-
 इमुखमुपस्पृशतेऽमृतं वा ऽआपोऽमृतेनैवैतत्सुस्पृशत-
 ऽएतदु चैवैतत्कर्माऽऽत्मन्कुरुते तस्माद्वमुखमुपस्पृशते ॥ ७ ॥
 अथ विष्णुक्रमाङ्कमते । देवान्वा ऽएष प्रीणाति यो यजत-
 ऽएतेन यज्ञेनभिरिव त्वद्यजुभिरिव त्वदाहुतिभिरिव त्वत्सु
 देवाः प्रीत्वा तेज्वपित्वी भवति तेज्वपित्वी भूत्वा तानेवा-
 ऽभिप्रक्रामति ॥ ८ ॥ यद्वै विष्णुक्रमाङ्कमते । यज्ञो वै
 विष्णुः सु देवेभ्य ऽइमां विक्रान्तिं विचक्रमे यैपामियं
 विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराऽथेदमन्तरिक्षं
 द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैताम्बेर्वैप ऽएतस्मै विष्णुर्ग्यज्ञो विक्रान्तिं
 विक्रमते तस्माद्विष्णुक्रमान्कमते तद्वा ऽइतु ऽएव पराचीनं
 भूयिष्ठा ऽइव क्रमन्ते ॥ ९ ॥ तदु तत्स्थित्यव्यां विष्णुर्ग्य-

क्रथंस्त । गायत्रेण च्छन्दसा ततो निर्वर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं
च वयं द्विप्मोऽन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रथंस्त त्रैष्टुभेन च्छन्दसा
ततो निर्वर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विप्मो दिवि
विष्णुर्व्यक्रथंस्त जागतेन च्छन्दसा ततो निर्वर्भक्तो योऽस्मा-
न्द्वेष्टि यं च वयं द्विप्म' ऽदृत्येवमिमल्लोकान्त्समारुह्या-
ऽथैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा य एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते
सुकृतोऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा स स्वर्गो वा लोक-
स्तदेवमिमल्लोकान्त्समारुह्याऽथैतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति
परस्तात्स्वेवाऽर्वाङ् क्रमेत य ऽदृतोऽनुशासनं चिकीर्षेद् वयं
तद्यस्मात्परस्तादर्वाङ् क्रमेत ॥ १० ॥ अपसरणतो ह वा
ऽअग्ने देवा जयन्तोऽजयन् । दिवमेवाऽग्नेऽथेदमन्तरिक्षमथेतो-
ऽनपसरणात्सपत्नाननुदन्त तथो ऽएवैष एतदपसरणत
ऽएषाऽग्ने जयञ्जयति दिवमेवाऽग्नेऽथेदमन्तरिक्षमथेतोऽन-
पसरणात्सपत्नाननुदन्त ऽह्यं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामे-
वैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥ तदु 'तद्विवि विष्णु-
र्व्यक्रथंस्त' । जागतेन च्छन्दसा ततो निर्वर्भक्तो योऽस्मा-
न्द्वेष्टि यश्च वयं द्विप्मोऽन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रथंस्त
त्रैष्टुभेन च्छन्दसा ततो निर्वर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च

* 'भ्रमते' इति यं पुरतके ।

† प्राक्शुभो यज्ञान उक्त्या दक्षिणवेदिश्रोणेरारम्य आहवनीयादर्वाङ् 'दिवि विष्णु'
'अन्तरिक्षे विष्णु' 'पृथिव्या मिथु' इति त्रिभिर्मन्त्रैः विष्णुप्रसारयान् ब्रह्मणान् विदध्यादिति ।

अथवा प्रथमक्रमेण 'पृथिव्या मिथु' द्वितीये 'अन्तरिक्षे विष्णु' तृतीये 'दिवि विष्णु' इति
मन्त्रक्रमेण विक्रमो बोध्यः ।

(१) छु० ख० अ० २ व० २५ ।

वयं द्विष्मः पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रथंस्त गायत्रेण च्छन्दसा
 ततो निर्वर्त्मको योऽस्मान् द्वेष्टि यञ्च वयं द्विष्मोऽस्मादुन्ना-
 दस्यै प्रतिष्ठ्ठायाः ऽहुत्यस्याः११ हीदः सर्वमन्नाद्यं प्रतिष्ठितं
 तस्मादाहाऽस्मादुन्नादस्यै प्रतिष्ठ्ठायाः ऽइति ॥ १२ ॥ अथ
 प्राङ् प्रेक्षते । प्राची हि देवानां दिक्स्मात्प्राङ् प्रेक्षते
 ॥ १३ ॥ स प्रेक्षते । 'अगन्मं स्वरि'ति देवा वै स्वरगन्म
 देवानित्येवैतदाह 'संज्योतिषाऽभूमे'ति सन्देवैरभूमेत्येवैत-
 दाह ॥ १४ ॥ अथ सूर्यमुदीक्षते । सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठ्ठा
 तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठ्ठां गच्छति तस्मात्सूर्यमुदीक्षते
 ॥ १५ ॥ स ऽउदीक्षते । 'स्वयम्भुरसि श्रेष्ठो रश्मिरि'त्येष
 वै श्रेष्ठो रश्मिर्यत्सूर्यस्तस्मादाह स्वयम्भुरसि श्रेष्ठो
 रश्मिरिति 'वचो'दुः ऽअसि वचो मे देही'ति त्वेवाऽहं
 ब्रवीमीति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यस्तद्ध्येव ब्राह्मणेनैष्टव्यं
 यद् ब्रह्मवर्चसी स्यादित्युतो ह स्माऽऽहौपोदिते य ऽएष वाऽव
 मूर्धं गा दास्यति गोदा गा मे देहीत्येवं यं कामं कामयते
 सोऽस्मै कामः समृद्धते ॥ १६ ॥ अथाऽऽवर्त्तते । 'सूर्यस्या-
 ऽऽवृत्तमन्नावर्त्त' ऽहुति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठ्ठां गत्स्वैतस्यै
 वाऽऽवृत्तमन्नावर्त्तते ॥ १७ ॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । इयं
 तद्यस्माद् गार्हपत्यमुपतिष्ठते यहा वै गार्हपत्यो यहा वै प्रति-
 ष्ठा तद् यद्देवेवैतत्प्रतिष्ठ्ठायां प्रतिष्ठति यावद्देवाऽस्येह
 मानुपमायुस्तस्मा ऽएवैतदुपतिष्ठते तस्माद् गार्हपत्यमुपति-

पृष्ठते ॥ १८ ॥ स ऽउपतिष्ठते । 'अग्ने गृहपते सुगृहपतिस्त्व-
याग्नेऽहं गृहपतिना भूयासः सुगृहपतिस्त्वम्भयाग्ने गृहप-
तिना भूया' ऽद्वितीया ऽत्र तिरोहितमिवा'ऽस्त्यस्त्यूरि' णौ गार्ह-
पत्यानि सन्ति त्वत्पनार्त्तानि नौ गार्हपत्यानि सन्ति त्वेवैतदाह
'शतः हिमा' ऽद्वितीया शतं वर्षाणि जीव्यासमित्येवैतदाह तद-
प्येतद् ब्रुवन्नाऽऽद्वितीयाऽपि हि भूयाऽसि शतद्विपेभ्यः पुरुषो
जीवति तस्मादप्येतद् ब्रुवन्नाऽऽद्वितीया ॥ १९ ॥ अथाऽऽवर्त्तते ।
'सूर्यस्याऽऽवर्त्तमश्वावर्त्त' ऽद्वितीया तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठतां
गत्त्वैतस्यैवाऽऽवर्त्तमश्वावर्त्तते ॥ २० ॥ अथ पुत्रस्य नाम
गृह्णाति । 'इदं मेऽयं धीर्यं पुत्रोऽनुसन्तनवादि'ति यदि
पुत्रो न स्यादप्यात्सुन ऽएव नाम गृह्णीयात् ॥ २१ ॥
अथाऽऽहवनीयमुपतिष्ठते । 'प्राह मे यज्ञोऽनुसन्तिष्ठाता
ऽद्वितीया तूष्णीमुपतिष्ठते ॥ २२ ॥ अथ व्रतं विसृजते ।
'इदंमहं य ऽएवाऽस्मि सोऽस्मीत्यमानुष ऽइव वा
ऽएतन्नवति यद् व्रतमुपैति न हि तदवकल्पते यद् ब्रूयादि-
दमहः सत्यादनुव्रतमुपैमीति तद् बहु पुनर्मानुषो

(१) शु० स० अ० २ क० २७ । (२) शु० स० अ० २ क० २७ । (३) शु०
स० अ० २ क० २७ । (४) शु० स० अ० २ क० २७ । (५) मन्त्रोऽयं
शापान्तराय । काठ्यवर्षे तु—इदं मे कर्मेदं वीर्यं पुत्रोऽनु सन्तनोतु (वा० श्रौ० ३
८ २२) इति । (६) शु० स० अ० २ क० २८ ।

* एकादशयुक्तं शक्यं स्थूरित्विच्यते, तद्विपरीतो बहुभिरक्षरैरेव शक्योऽस्थूरिति नृ०
स० भाष्ये (६ १५ १९) । मुख्यञ्च सद्विदामाष्ये तु—एकपादे वलीवर्दयुक्तं शक्यं स्थूरि,
न स्थूरि शस्थूरि (२ २७) इति ।

भवति तस्मादिदमहं यऽ एवाऽस्मि सोऽस्मीत्येव व्रतं
विसृजेत ॥ २३ ॥

नवमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये श्रुतपथब्राह्मणे सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥ कण्डिका संख्या ११४ ॥

इति नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति हविर्यजनाम्* प्रथम काण्डे समाप्तम् ॥

अथ एकपादिकानाम् द्वितीयं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः—अग्न्याधानम्, पुनराधेयम्,
अग्निहोत्रम्, पिण्डपितृयज्ञः, आग्रयणेष्टिः,
दाक्षायणयज्ञः, चातुर्मास्यानि ।

॥ ॐ ॥ स यद्वा ऽइतश्चेतञ्च सम्भरति । तत्सम्भाराणां सम्भारत्वं यत्र यत्राऽग्नेर्हर्यक्तं ततस्ततः सम्भरति तद्यज्ञसेव त्वदेवैनमेतत्समर्द्धयति पशुभिरिव स्वस्मिन्धुनेनेव तत्सम्भरन् ॥ १ ॥ अथोल्लिखति । तद्यदेवाऽस्यै पृथिव्या ऽअभिष्टितं वाऽभिष्टूतं वा तदेवाऽस्या ऽएतदुद्धन्त्यथ यज्ञियायामेव पृथिव्यामाधत्ते तस्माद्वा ऽउल्लिखति ॥ २ ॥ अथाऽद्भिरब्भ्युक्षति । एष वा ऽअपां सम्भारो यदद्भिरब्भ्युक्षति तद्यदपः सम्भरत्यन्नं वा ऽआपोऽन्नं हि वा ऽआपस्तस्माद्यदेमं लोकमाप ऽआगच्छन्त्यथेहाऽन्नाद्यं जायते तदन्नाद्येनैवैनमेतत्समर्द्धयति ॥ ३ ॥ योषा वा ऽआपः । ववृषाऽग्निर्मिथुनेनैवैनमेतत्प्रजननेन समर्द्धयत्यद्भिर्वा ऽइदं सर्वमासमद्भिरैवैनमेतदाप्स्वाऽधत्ते तस्मादपः सम्भरति ॥ ४ ॥ अथ हिरण्यं सम्भरति । अग्निर्ह वा ऽअपोऽभिदह्यौ मिथुन्याभिः स्थामिति ताः सम्भवन् तासु रेतः प्राऽऽसिञ्चत्तद्भिरण्यमभवत्तस्मादेतदग्निः संकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मादप्सु विन्दन्त्यप्सु हि प्राऽऽसिञ्चत्तस्मादेनेन न धाव्यति न किञ्चन करोत्यथ

यशो देवरेतसः हि तद्यशसैर्वैनमेतत्समर्द्धयति सुरेतसमेव
 कृत्स्नमग्निमाधत्ते तस्माद्विरण्यः सम्भरति ॥ ५ ॥
 अथोपान्तसम्भरति । असौ ह वै द्यौरस्यै पृथिव्या
 ऽएतादृशशूद्रप्रददौ तस्मात्पशव्यमूपरमित्याहुः पशवो ह्येवैते
 साक्षादेव तत्पशुभिरेवैनमेतत्समर्द्धयति तेऽमृतः ऽआगता
 ऽअस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितास्तमनयोर्द्यावापृथिव्यो रसं
 मव्यन्ते तदनयोरेवैनमेतद् द्यावापृथिव्यो रसेन समर्द्धयति
 तस्मादूपान्तसम्भरति ॥ ६ ॥ अथाऽऽखुकीपः सम्भ-
 रति । आखवो ह वा ऽअस्यै पृथिव्यै रसं विदुस्तस्मात्ते-
 ऽधोऽध ऽइमां पृथिवीं चरन्तः पीविष्ठा ऽअस्यै हि
 रसं विदुस्ते यत्र तेऽस्यै पृथिव्यै रसं विदुस्तत ऽउत्कि-
 रन्ति तदस्या ऽएवैनमेतत्पृथिव्यै रसेन समर्द्धयति
 तस्मादाखुकीपः सम्भरति पुरीष्य ऽइति वै तमाहुर्व्यः
 श्रियं गच्छति समानं वै पुरीषं च कुरीषं च तदेतस्यैवा-
 ऽवरुद्ध्यै तस्मादाखुकीपः सम्भरति ॥ ७ ॥ अथ शर्कराः
 सम्भरति । देवाश्च वा ऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः
 पस्पृधिरे सा हेयं पृथिव्यलेलायद्यथा पुष्करपर्णमेवं ताः
 ह स्म द्यातः संबहति सोपैव देवाजगामोपाऽसुरान्ता यत्र
 देवानुपजगाम ॥ ८ ॥ तद्धोचुः । हुन्तेमां प्रतिष्ठां
 दृढहामहे तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नी ऽआदधामहे
 ततोऽस्य सपत्नान्निर्घ्नक्ष्याम ऽइति ॥ ९ ॥ तद्यथा
 शङ्कुभिर्गन्धर्व विहन्त्यात् । एवमिमां प्रतिष्ठां शर्कराभिः
 पर्यवृहन्त सेयं ध्रुवाऽशिथिला प्रतिष्ठा तस्यां

ध्रुवायामशिथिलायामग्नी ऽआदधत ततोऽस्यै सपत्नान्निर-
भजन् ॥ १० ॥ तथो ऽएवैष ऽएतत् । इमां प्रतिष्ठाथ
शर्कराभिः परिवृढहते तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नी
ऽआधत्ते ततोऽस्यै सपत्नान्निर्भजति तस्माच्छर्कराः सम्भ-
रति ॥ ११ ॥ तान्वा ऽएतान् । पञ्च सम्भारान्तुम्भरति
पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्त्तवः संवत्सरस्य ॥ १२ ॥
तदाहुः । पडेवर्त्तवः संवत्सरस्येति न्यूनमु तर्हि मिथुनं
प्रजननं क्रियते ह्यूनाद्वा ऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तुच्छं
श्रेयसमुत्तरावत्तस्मात्पञ्च भवन्ति यद्यु पडेवर्त्तवः संवत्स-
रस्येत्यग्निरेवैतेपाथ पण्डस्तथो ऽएवैतदुह्यूनं भवति ॥ १३ ॥
तदाहुः । नैवैकं चन सम्भारः सम्भरेदित्यस्यां वा ऽएते
सर्वे पृथिव्यां भवन्ति स यदेवाऽस्यामाधत्ते तत्सर्वान्स-
म्भारानाप्नोति तस्मान्नैवैकं चन सम्भारः सम्भरेदिति
तदु समेव भरेद्यद्वैवाऽस्यामाधत्ते तत्सर्वान्सम्भाराना-
प्नोति यदु सम्भारैः सम्भृतैर्भवति तदु भवति तस्मादु
समेव भरेत् ॥ १४ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

ॐ नमः शिवाय

कृत्तिकास्वग्नी ऽआदधीतं । एता वा ऽअग्निनक्षत्रं
यत्कृत्तिकास्तद्वै सलोम योऽग्निनक्षत्रेऽग्नी ऽआदधातै तस्मा-

* “वसन्ते ब्राह्मणेऽग्नीनादधीत, धौमे राजन्य, वर्षाद्यु वैद्य” इत्यादिवचने प्रवर्णिकान्प्रति
सत्तद्गणोद्देशेन ‘अमावास्यायामन्याधेवम्’ का० धौ० सू० (४ ७ १) इत्यादियूनेन विहितं
वर्गं अन्याधानम् । तच्च गार्हपत्यनीय-दक्षिणाग्नि-सम्वाग्नि-चतुष्टयसम्पादकं यत्तत्स्थानेषु
मन्त्रपुर सरमग्नीनां स्थापनशक्ति आचार्यवृत्तकृतीयभूमिकायाम् ।

त्कृत्तिकास्वादधीत ॥ १ ॥ एकं द्वे त्रीणि । चत्वारोति
 वा ऽअन्यानि नक्षत्राण्यथैता ऽएव भूयिष्ठं यत्कृत्तिका-
 स्तद्भूमानमेवैतदुपैति तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥ २ ॥ एता
 ह वै प्राच्यै दिशो न च्यवन्ते । सर्वाणि ह वा ऽअन्यानि
 नक्षत्राणि प्राच्यै दिशश्च्यवन्ते तत्प्राच्यामेवाऽस्येतद्दि-
 श्याहितौ भवतस्तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥ ३ ॥ अथ
 यस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत । ऋक्षाणां ह वा ऽएता
 ऽअग्रे पत्न्य ऽआसुः सप्तर्षिन् ह स्म वै पुरक्षा ऽइत्या-
 चक्षते ता मिथुनेन व्याख्यान्तामी ह्युत्तरा हि सप्तर्षय
 ऽउच्यन्ति पुर ऽएता ऽअशमिव वै तयो मिथुनेन व्यृद्धः
 स नेन्मिथुनेन व्यृद्धा ऽडुति तस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत
 ॥ ४ ॥ तद्वै दधीत । अग्निर्वा ऽएतासां मिथुनमग्निनैता
 मिथुनेन समृद्धास्तस्मादैव दधीत ॥ ५ ॥ रोहिण्यमग्नी
 ऽआदधीत । रोहिण्यः ह वै प्रजापतिः प्रजाकामोऽग्नी-
 ऽआदधे स प्रजा ऽअसृजत ता ऽअस्य प्रजाः सृष्टा
 ऽएकरूपा ऽउपस्तब्धास्तस्थू रोहिण्य इवैव तद्वै रोहिण्यै
 रोहिणीत्वं बहुर्वै प्रजया पशुमिर्वर्भवति य ऽएवं विद्वान्रो-
 हिण्यामाधत्ते ॥ ६ ॥ रोहिण्यामु ह वै पशवः । अग्नी

* "साधादिपञ्चमाग्रेषु शरणेषु वाऽऽदिनेन तथा ॥

सूर्यन्मृगोत्तराग्रे वा आधानं मुख्यतः ॥ १ ॥

दस्तद्वयं विज्ञातुं इतिमादिनयं तथा ॥

पुनर्वसुद्वये तद्वैवनीपूजयामु च ॥ २ ॥

भीमाश्विनौ चारे वाऽऽध्यासे तथा ह्येव ॥

चन्द्रेऽनुकूटे पूर्व द्वे रिताग्निमिवर्षिते" ॥ ३ ॥ इति कारिकायाम् ।

† 'अ' 'वा' इति 'य' च' पुलने दृश्यते ।

ऽआदधिरे मनुष्याणां कामः रोहेमेति ते मनुष्याणां
 काममरोहन्त्यमु हैव नत्पशवो मनुष्येषु काममरोहंस्तमु
 हैव पशुषु कामः रोहति यऽएवं विद्वान्रोहिण्यामाधत्ते
 ॥ ७ ॥ मृगशीर्षेऽग्नी ऽआदधीत । एतद्वै प्रजापतेः शिरो
 यन्मृगशीर्षं श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्द्धस्य
 श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्धस्य शिरऽइत्याहुः श्रियः
 ह गच्छति यऽएवं विद्वान्मृगशीर्षं ऽआधत्ते ॥ ८ ॥
 अथ यस्मान्न मृगशीर्षं ऽआदधीत । प्रजापतेर्वा ऽएतच्छ-
 रीरं यत्र वा ऽएनं तद्विद्ध्यैस्तद्विपुणा त्रिकाण्डेनेत्याहुः
 स ऽएतच्छरीरमजहाद्वास्तु वै शरीरमयज्ञियं निर्वीर्यं
 तस्मान्न मृगशीर्षं ऽआदधीत ॥ ९ ॥ तद्वैव दधीत । न
 वा ऽएतस्य देवस्य द्वास्तु नाऽयज्ञियं न शरीरमस्ति
 यत्प्रजापतेस्तस्मादैव दधीत पुनर्वस्वोऽपुनराधेयमादधीतेति
 ॥ १० ॥ फल्गुनीष्वग्नी ऽआदधीत । एता वा ऽइन्द्र
 नक्षत्रं यत्फल्गुन्योऽप्यस्य प्रतिनाम्न्योऽर्जुनो ह वै
 नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नामाऽर्जुन्यो वै नामैतास्ता ऽएत-
 त्परोऽक्षमाचक्षते फल्गुन्य ऽइति को ह्येतस्याऽर्हति गुह्यं
 नाम ग्रहीतुमिन्द्रो वै यजमानस्तस्व ऽएवैतन्नक्षत्रेऽग्नी
 ऽआधत्त ऽइन्द्रो यज्ञस्य देवतैतेनो हाऽस्यैतत्सेन्द्रमग्न्या-
 धेयं भवति पूर्वयोरुदधीत पुरस्तात्क्रतुर्हैवाऽस्मै भवत्यु-
 त्तरयोरुदधीत श्वः श्रेयसः हैवाऽस्मा ऽउत्तरावन्नति
 ॥ ११ ॥ हस्तेऽग्नी ऽआदधीत । यऽइच्छेत्प्र मे दीयेतेति
 तद्वा ऽअनुष्ठया यद्वस्तेन प्रदीयते प्र हैवाऽस्मै दीयते

॥ १२ ॥ चित्रायामग्नी ऽआदधीत । देवाश्च वा ऽअसुरा-
 इक्षोभये प्राजापत्याः पस्पधिरे त ऽउभय ऽएवाऽमुं
 लोकः समारुक्षांचक्रुर्दिवमेव ततोऽसुरा रौहिणमित्याग्निं
 चिवियरेऽनेनाऽमुं लोकः समारोक्ष्याम ऽइति ॥ १३ ॥
 इन्द्रो ह वा ऽईक्षाञ्चक्रे । इमं चेद्वा ऽइमे चिन्वते तत
 ऽएव नोऽभिभवन्तीति स ब्राह्मणो ब्रुवाण ऽएकेष्टंकां
 प्रवक्ष्येयाय ॥ १४ ॥ स होवाच । हुन्ताहुमिमामप्स्युपदुधा
 ऽइति तथेति तामुपाऽऽधत्त तेषामल्पकादेवाऽग्निरसंचित
 ऽआस ॥ १५ ॥ अथ होवाच । अन्वा ऽअहं तां दास्ये
 या ममेहेति तामभिपद्या ववर्ह तस्यामावृढायामग्निर्व्य-
 वशादाऽग्नेर्व्यवशादमन्त्रसुरा व्यवशेदुः स ता ऽएवे-
 ष्टका वृज्जान्कृत्वा ग्रीवाः प्रचिच्छेद ॥ १६ ॥ ते ह
 देवाः समेत्योचुः । चित्रं वा ऽअभूम य ऽइयतः सप्तनान्-
 वधिष्मेति तद्वै चित्रायै चित्रात्वं चित्रः ह भवति हुन्ति
 सप्तनान्हुन्ति द्विपन्तं भ्रातृव्यं य ऽएवं विद्वोऽश्चित्राया-
 माधत्ते तस्मादेतत्क्षत्रिय ऽएव नक्षत्रमुपेत्येज्जिघात्सतीव
 ह्येष सप्तनाञ्जीव जिगीयते ॥ १७ ॥ नाना ह वा
 ऽएताभ्यग्रे क्षत्राण्यसुः । यथैवाऽसौ सूर्य ऽएवं तेषामेप
 ऽउद्यन्नेव घीर्यं क्षत्रमादत्त तस्मादादित्यो नाम यदेपां
 घीर्यं क्षत्रमादत्त ॥ १८ ॥ ते ह देवा ऽउचुः । यानि वै
 तानि क्षत्राण्यभूवन्न वे तानि क्षत्राण्यभूवन्निति तद्वै नक्ष-
 त्राणां नक्षत्रत्वं तस्मादु सूर्यनक्षत्र ऽएव स्यादेप ह्येषां
 घीर्यं क्षत्रमादत्त यद्यु नक्षत्रकामः स्यादेतद्वा ऽअनपराद्धं

नक्षत्रं यत्सूर्यः स ऽएतेनैव पुण्याहेन यदेतेषां नक्षत्राणां
कामयेत तदुपेतं तस्माद् सूर्यनक्षत्र ऽएव स्यात् ॥ १९ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

वसन्तो ग्रीष्मो वर्षाः । ते देवा ऽऋतवः शरद्धेमन्तः
शिशिरस्ते पितरो य ऽपुवाऽऽपूर्यते ऽर्द्धमासः स देवा
योऽपक्षीयते स पितरोऽहरेव देवा रात्रिः पितरः पुनरहः
पूर्वाह्णो देवा ऽअपराहः पितरः ॥ १ ॥ ते वा ऽएत ऽऋतवः ।
देवाः पितरः स यो हैवं विद्वान्देवाः पितर ऽहुति ह्वयत्या
हाऽस्य देवा देवहूयं गच्छन्त्या पितरः पितृहूयमवन्ति
हैनं देवा देवहूयेऽवन्ति पितरः पितृहूये य ऽएवं विद्वान्देवाः
पितर ऽहुति ह्वयति ॥ २ ॥ स यत्रोदङ्गावर्त्तते । देवेषु
तर्हि भवति देवाँस्तर्ह्यभिगोपायत्यथ यत्र दक्षिणाऽऽवर्त्तते
पितृषु तर्हि भवति पितॄँस्तर्ह्यभिगोपायति ॥ ३ ॥ स
यत्रोदङ्गावर्त्तते । तर्ह्यग्नी ऽआदधीताऽपहतपाप्मानो देवा
ऽअप पाप्मानः हतेऽमृता देवा नाऽमृतत्वस्याऽशास्ति
सर्वमायुरेति यस्तर्ह्यधत्तेऽथ यत्र दक्षिणाऽऽवर्त्तते यस्तर्ह्य-
धत्तेऽनपहतपाप्मानः पितरो न पाप्मानमुपहते मर्त्याः
पितरः पुरा हाऽऽयुषो म्रियते यस्तर्ह्यधत्ते ॥ ४ ॥ ब्रह्मैव
वसन्तः । क्षत्रं ग्रीष्मो विदेव वर्षास्तस्माद् ब्राह्मणो वसन्त
ऽआदधीत ब्रह्म हि वसन्तस्तस्मात्क्षत्रियो ग्रीष्म ऽआद-
धीत क्षत्रः हि ग्रीष्मस्तस्माद्वैश्यो वर्षास्त्रादधीत विद्धि

वर्षा६ ॥ ५ ॥ स य६ कामयेत । ब्रह्मवर्चसी स्यामिति
 वसन्ते स ऽआदधीत ब्रह्म वै वसन्तो ब्रह्मवर्चसी हैव
 भवति ॥ ६ ॥ अथ य६ कामयेत । क्षत्र१३ श्रिया यशसा
 स्यामिति ग्रीष्मे स ऽआदधीत क्षत्रं वै ग्रीष्म६ क्षत्र६
 हैव श्रिया यशसा भवति ॥ ७ ॥ अथ य६ कामयेत ।
 बहु६ प्रजया पशुभि६ स्यामिति वर्षासु स ऽआदधीत
 विद् वै वर्षा ऽअन्नं विशो बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति य
 ऽएवं विद्वान्वर्षास्वाधत्ते ॥ ८ ॥ ते वा ऽएत ऽऋतव६ ।
 उभय ऽएवाऽपहतपाप्मान६ सूर्य्य ऽएवैषां पाप्मनोऽपहृ-
 न्तोऽद्यन्तेवैषामुभयेषां पाप्मानमपहन्ति तस्माद्यद्वैनं कदा
 च यज्ञ ऽउपनमेदथाऽग्नी ऽआदधीत न श्र६ श्रमुपाऽसीत
 को हि मनुष्यस्य श्रो वेद ॥ ९ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

यदहरस्य श्रोऽग्न्याधेय३ स्यात् । द्विवैवाऽश्रीया-
 इमनो ह वै देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्ति तेऽस्येतच्छ्रोऽग्न्याधेयं
 विदुस्तेऽस्य द्विश्वे देवा गृहानागच्छन्ति तेऽस्य गृहेषूप-
 वसन्ति स ऽउपवसथ६ ॥ १ ॥ तन्वेवाऽनवफलसं यो
 मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्रीयादथ किमु यो देवेष्वनश्नत्सु
 पूर्वोऽश्रीयात्तस्माद् द्विवैवाऽश्रीयात्तद्वपि काममेव नक्तमश्री-
 यान्नो ह्यनाहिताग्नेर्वृतचर्याऽस्ति मानुषो ह्येवैष तावद्भवति
 यावदनाहिताऽग्निस्तस्माद्वपि काममेव नक्तमश्रीयात् ॥ २ ॥

तद्वैकेऽजमुपवध्नन्ति । आग्नेयोऽजोऽग्नेरेव सर्वत्वा-
येति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यद्यस्याऽजः स्यादग्नीध
ऽएवैनं प्रातर्द्वात्तेनैव तं काममाप्नोति तस्मादु तन्ना-
ऽऽद्वियेत ॥ ३ ॥ अथ चातुष्प्राद्यमोदनं पचन्ति ।
छन्दाऽस्यनेन श्रीणीम ऽहुति यथा येन ब्राह्मणेन स्यन्त्य-
न्त्यात्तत्सुहितं कर्त्तव्यं ब्रूयादेवमेतदिति वृदन्तस्तदु तथा
न कुर्याद्यद्वा ऽअस्य ब्राह्मणाः कुले वसन्त्यृत्विजश्चाऽनु-
त्विजश्च तेनैव तं काममाप्नोति तस्मादु तन्नाऽऽद्वियेत
॥ ४ ॥ तस्य सर्पिरासेचनं कृत्वा । सर्पिरासिच्योऽऽश्व-
स्थीस्तिष्ठः समिधो घृतेनाऽन्नवज्य समिध्वतीभिर्घृतवतीभि-
र्हृग्भिरभ्यादधति शमीगवर्भमेतदाप्नुम ऽहुति वृदन्तः स
यः पुरस्तात्संवत्सरमभ्यादध्यात्स ह तं काममाप्नुयात्तस्मादु
तन्नाऽऽद्वियेत ॥ ५ ॥ तदु होवाच भास्ववेयः । यथा वा
ऽअह्यत्करिष्यन्त्सोऽह्यत्कुर्याद्यथाऽह्यद्वदिष्यन्त्सोऽन्न्यद्व-
देद्यथाऽन्न्येन पथैष्यन्त्सोऽन्न्येन अतिपथेतैवं तद्य ऽएतं
चातुष्प्राद्यमोदनं पचेदपराद्धिरेव सेति न हि तदवकल्पते
यस्मिन्नभाष्ट्रवा वा साम्ना वा यजुषा वा समिधं
वाऽभ्यादध्यादाहुतिं वा जुहुयाद्यत्तं दक्षिणा वा हुर्युरनु
वा गमयेयुर्दक्षिणा वा होनः हुरन्त्यन्न्वाहार्यपचनो भवि-

* चतुर्भिरभ्युनयामिर्हृग्भिरिति श्रवितु योग्य ओदनचातुष्प्राद्य इत्यर्थः ।

† समिधश्च यजुषामिष्टतान्द्रकुषामि सामधादिभिः तं तां (१० स. ४. ३ क.

१-३) दत्तन्तामिष्टिभिर्मिष्टिभिर्हृग्भिरित्यर्थः ।

‡ शमी वृक्षमथ उरगघोऽथ च शमीगवर्भ इत्युच्यते ।

* अन्नादृष्टि भक्ष्यसम्बन्धोपचान परिहरति अनेनति अवाहार्थं ऋत्विग्यो देव ओदन
विशेषः । स. सा. भा. (१ ३ ३ ५)

प्यतीत्यनु वा गमयन्ति ॥ ६ ॥ अथ जाग्रति जाग्रति
 देवाः । तद्देवानैवैतदुपाऽऽवर्त्तते स सदेवतरः श्रान्ततरस्त-
 पस्वितरोऽग्नीऽआधत्ते तदपि काममेव स्वप्न्यान्नो ह्यनाहि-
 ताग्नेर्वैतचर्याऽस्ति मानुषो ह्येवैष तावद्भवति यावदुना-
 हिताग्निस्तस्मादपि काममेव स्वप्न्यात् ॥ ७ ॥ तद्वैकेऽनुदिते
 मथित्वा । तमुदिते प्राश्चमुद्धरन्ति तदु तदुभेऽअहोरात्रे
 परिगृहीमः प्राणोदानयोर्मनसश्च वाचश्च पुर्यात्या-
 ऽहुति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यादुभौ ह्येवाऽस्य तथाऽनुदित-
 ऽआहितौ भवतोऽनुदिते हि मथित्वा तमुदिते प्राश्चमुद्ध-
 रन्ति स य ऽउदित ऽआहवनीयं मन्थेत्स ह तत्पूर्याप्नुयात्
 ॥ ८ ॥ अहर्वै देवाः । अनपहतपाप्मानः पितरो न पाप्मान-
 मपहते मर्त्याः पितरः पुरा ह्युपाऽऽयुषो म्भ्रियते योऽनुदिते मन्थ-
 त्यपहतपाप्मानो देवाऽअप पाप्मानः हतेऽमृता देवा
 नाऽमृतवस्याऽऽशास्ति सर्वमायुरेति श्रीर्देवाः श्रियं गच्छति
 यशो देवा यशो ह भवति य एवं विद्वानुदिते मन्थति
 ॥ ९ ॥ तदाहुः । यन्नर्वा न साम्ना न यजुषाऽग्निरधीयतेऽथ
 केनाऽऽधीयत इति ब्रह्मणो ह्येवैष ब्रह्मणाऽऽधीयते वाग्वै ब्रह्म
 तस्यै वाचः सत्यमेव ब्रह्म ता वा ऽएताः सत्यमेव व्ययाहृतयो
 भवन्ति तदस्य सत्येनैवाऽऽधीयते ॥ १० ॥ भूरिति वै
 प्रजापतिः । इमामजनयत भुव ऽहुत्यन्तरिक्षं स्वरिति
 दिवमेतावद्वा ऽइदं सर्वं यावदिमे लोकाः सर्वेणैवाऽऽधीयते
 ॥ ११ ॥ भूरिति वै प्रजापतिः । ब्रह्माऽजनयत भुव ऽहुति
 क्षत्रं स्वरिति विशमेतावद्वा ऽइदं सर्वं यावद् ब्रह्म क्षत्रं

विद् सवैणैवाऽऽधीयते ॥ १२ ॥ भूरिति वै प्रजापतिः ।
 आत्मानमजनयत् भुवऽइति प्रजाऽऽ स्वरिति पशूनेतावद्वा-
 ऽइदं सर्वं यावदात्मा प्रजा पशवः सवैणैवाऽऽधीयते ॥ १३ ॥
 स वै 'भूर्भुव' इति । एतावतैव गार्हपत्यमादधात्यथ
 यत्सर्वैरादद्यात्केनाऽऽहवनीयमादद्याद् द्वे ऽअक्षरे परिशि-
 नष्टि तेनो ऽएतान्ययातयामानि भवन्ति तैः सवैः पञ्चभि-
 राहवनीयमादधाति 'भूर्भुवः स्वर'िति तान्यष्टावक्षराणि
 सम्पद्यन्तेऽष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रममोऽहन्दः स्वेतैर्वै-
 मेतच्छन्दसाऽऽधत्ते ॥ १४ ॥ देवान्ह वा ऽअग्नी ऽआधास्य-
 मानान् । तानसुररक्षसानि ररक्षुर्वाऽऽग्निर्जनिष्यते नाऽग्नी
 आधास्यद् इति तद्यदुरक्षस्तस्माद्रक्षाऽऽसि ॥ १५ ॥ ततो
 देवा ऽएतं वृज्जं ददृशुः । यदश्वं तं पुरस्तादुदश्रयस्तस्या-
 ऽभ्येऽनाष्ट्रे निवातेऽग्निरजायत तस्माद्यत्राऽग्निं मन्थिष्य-
 न्त्यात्तदश्वमानेतवै घृयात्त पूर्वणोपतिष्ठते वृज्जमेवैत-
 दुच्छयति तस्याऽभ्येऽनाष्ट्रे निवातेऽग्निर्जायते ॥ १६ ॥ स
 वै पूर्ववाद स्यात् । स ह्यपरिमितं द्वीर्यमभिवर्द्धते यदि
 पूर्ववाहं न विन्देदपि य ऽएव कश्चाऽश्वः स्याद्यश्वं न
 विन्देदप्यनइवानेव स्यादेप ह्येवाऽनहुहो वन्धुः ॥ १७ ॥ तं
 यत्र प्राञ्चः हरन्ति । तत्पुरस्तादश्वं नयन्ति तत्पुरस्तादेवै-
 तन्नाष्ट्रा रक्षाऽऽस्यपन्नन्तेत्यथाऽभ्येनाऽनाष्ट्रेण हरन्ति
 ॥ १८ ॥ तं वै तथैव हरेयुः । यथैनमेव प्रत्यङ्मुपाऽऽचरेदेव वै
 यज्ञो यदग्निः प्रत्यङ् हैवेन यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्ते यज्ञ
 ऽउपनमत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्माद्यज्ञो

भवति स यो हैनं तत्राऽनुब्ध्याहरेत्पराडस्माद्यज्ञोऽभूद्विती-
 श्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥ १९ ॥ एष ऽउ वै प्राणः । तं वै तथैव
 हरेयुर्यथैनमेप ऋत्यङ्हुपाऽऽचरेत्प्रत्यङ् हैवैनं प्राणः प्रवि-
 शत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्मात्प्राणो भवति
 स यो हैनं तत्राऽनुब्ध्याहरेत्पराडस्मात्प्राणोऽभूद्वि-
 तीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥ २० ॥ † अयं वै यज्ञो
 योऽयं पवते । ‡ तं वै तथैव हरेयुर्यथैनमेप ऋत्यङ्हुपाऽऽचरे-
 त्प्रत्यङ् हैवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रे यज्ञ ऽउपनमत्यथ
 यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्माद्यज्ञो भवति स यो
 हैनं तत्राऽनुब्ध्याहरेत्पराडस्माद्यज्ञोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव
 स्यात् ॥ २१ ॥ एष ऽउ वै प्राणः । ते वै तथैव हरेयुर्य-
 थैनमेप ऋत्यङ्हुपाऽऽचरेत्प्रत्यङ् हैवैनं प्राणः प्रविशत्यथ
 यस्मात्पराङ् भवति पराङ् हैवाऽस्मात्प्राणो भवति स यो
 हैनं तत्राऽनुब्ध्याहरेत्पराडस्मात्प्राणोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव
 स्यात्तस्माद् तथैव हरेयुः ॥ २२ ॥ अथाऽश्वमाक्रमयति ।
 तस्माक्रम्य प्राञ्चमुन्नयति तं पुनरावर्त्तयति तमुदञ्चं
 प्रमुञ्चति वीर्यं वा ऽअश्वो नेदस्मादिदं पराङ्वीर्यमस्मादिति
 तस्मात्पुनरावर्त्तयति ॥ २३ ॥ तमश्वस्य पद ऽआधत्ते ।
 वीर्यं वा ऽअश्वो वीर्यं ऽएवैनमेतदाधत्ते तस्मादश्वस्य
 पद ऽआधत्ते ॥ २४ ॥ स वै तूष्णीमेवाऽग्र ऽउपस्पृशति ।

* 'स' पुस्तके 'तदेव' इति पाठः ।

† शतम् ९०० ।

‡ 'वे वै' इति तत्पुस्तक एव दृश्यते ।

अथोद्यच्छत्यथोपस्पृशति 'भूर्भुवः स्व'रित्येव तृतीयेना-
ऽऽदधाति त्रयो वा ऽइमे लोकास्तदिमानेवैतल्लोकानाप्नो-
त्येतन्वेकम् ॥ २५ ॥ अथेदं द्वितीयम् । तूष्णीमेवाऽय-
ऽउपस्पृशत्यथोद्यच्छति 'भूर्भुवः स्व'रित्येव द्वितीयेना-
ऽऽदधाति यो वा ऽअस्यामुप्रतिष्ठितो भारमुद्यच्छति
नैनं शक्नोत्पुद्यन्तुः सः हैनत्वं शृणाति ॥ २६ ॥ स
यत्तूष्णीमुपस्पृशति । तदस्यां प्रतिष्ठितायां प्रतितिष्ठन्ति
सोऽस्यां प्रतिष्ठित ऽआधत्ते तथा न व्यथते तदु हैतत्पदेव
दद्विर ऽआसुरिः पाश्चिर्माधुकिः सर्वं वा ऽअन्यदिय-
सितमिष पृथमेनैवोद्यत्यादज्या'भूर्भुवः स्व'रिति तदेवा-
नियसितमित्यतो यतमथा कामयेत तथा कुर्यात् ॥ २७ ॥
अथ पुरस्तात्परीत्य । पूर्वार्द्धमुल्लुकानामभिपद्य जपति
'द्यौरिव भूमन्ता पृथिवीव वरिष्मणे'ति यथाऽसौ द्यौरिव
नक्षत्रैरेवं बहुभूयासमित्येवैतदाह यदाह द्यौरिव भूमन्तेति
पृथिवीव वरिष्मणेति यथेयं पृथिव्युल्लेखेन भूयास-
मित्येवैतदाह 'तस्यास्ते पृथिवि देवयजनि पृष्ठ' ऽदुत्पस्यै
छेनं पृष्टुः ऽआधत्ते 'अग्निमैशादमन्नायायाऽऽदध' ऽदुत्पन्ना-
दोऽग्निरन्नादो भूयासमित्येवैतदाह सैपाऽऽशीरेव स यदि
कामयेत जपेदेतद्यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽद्वियेत ॥ २८ ॥
अथ 'सर्पराज्ञ्या ऽऋग्भिरुपतिष्ठते । 'आयं गौः पृश्निरकमी-

(१) शु० म० अ० ३ क० ५ । (२) शु० स० अ० ३ क० ५ । (३) शु० स०
अ० ३ क० ५ । (४) शु० स० अ० ३ क० ५ । (५) शु० म० अ० ३ क० ५ ।
(६) शु० स० अ० ३ क० ५ । (७) शु० स० अ० ३ क० ६-८ ।

— 'क' पुनर्के 'प्रतिष्ठति' इत्येव पाठो लभ्यते ।

† 'आव गौ' इत्यादीना निष्पन्नाना 'सर्पराज्ञी' इति नामधेयम् ।

दुसदन्मातुरं पुरः । पितुरं च प्रयन्स्वः ॥ अन्तुच्चरति
 रोचनाऽस्य प्राणादपानती । व्यस्यन्महिषो दिवम् ॥
 त्रिंशद्दाम विराजति द्वावपतङ्गाय धीयते । प्रति
 वस्तोरुह युभिरिति तद्यदेवाऽस्याऽत्र सम्भारैर्वा नक्षत्रैर्वा
 न्नुभिर्वाऽऽधानेन वाऽनासं भवति तदेवाऽस्यैतेन सर्वमासं
 भवति तस्मात्सर्पराइया ऽऋग्विरुपतिष्ठते ॥ २९ ॥
 तदाहुः । न सर्पराइया ऽऋग्विरुपतिष्ठतेतीयं वै पृथिवी
 सर्पराइी स यदेवाऽस्यामाधत्ते तत्सर्वान्क्रामानाप्नोति
 तस्मान्न सर्पराइया ऽऋग्विरुपतिष्ठतेति ॥ ३० ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

उद्धृत्याऽऽहवनीयं पूर्णाहुतिं जुहोति । तद्यत्पूर्णहुतिं
 जुहोत्यन्नादं वा ऽएतुमात्सनो जनयते यदग्निं तस्मा
 ऽएतदन्नाद्यमपि दधाति यथा कुसराय वा जास्त्य वस्त्य
 वा स्तनमपि दद्यादेवमस्मा ऽएतदन्नाद्यमपि दधाति ॥ १ ॥
 स ऽएतेनाऽग्नेन शान्तः । उत्तराणि हवींश्चपि श्रप्यमाणा-
 न्युपरमति शङ्खद्व वा ऽअङ्खर्यु वा यजमानं वा
 प्रदहेत्तौ ह्यस्य नेदिष्टं चरतो यदस्मिन्नेतामाहुतिं न
 जुहुयात्तस्माद्वा ऽएतामाहुतिं जुहोति ॥ २ ॥ तां वै
 पूर्णां जुहोति । सर्वं वै पूर्णः सर्वेणैवैतच्छ्रमयति
 स्वाहाकारेण जुहोत्यनिरुक्तो वै स्वाहाकारः सर्वं वा

ऽअनिरुक्तः स्रवणैर्वैनमेतच्छमयति ॥ ३ ॥ यां वै प्रजा-
पतिः । प्रथममाहुतिमजुहोत्स्वाहेति वै तामजुहोत्सो
स्विदेपा निदानेन तस्मात्स्वाहेति जुहोति तस्यां वरं ददाति
सर्वं वै वरः स्रवणैर्वैनमेतच्छमयति ॥ ४ ॥ तदाहुः ।
एतामेवाऽऽहुतिः हुत्वाऽथोत्तराणि हवींश्चपि नाऽऽहिये-
तैतयैव तं काममाप्नोति यमभिकाममुत्तराणि हवींश्चपि
निर्वपतीति ॥ ५ ॥ स वा ऽअग्नये पवमानाय निर्वपति ।
प्राणो वै पवमानः प्राणमेवाऽस्मिन्नेतदधाति तद्वेतयैवा-
ऽस्मिन्नेतदधात्यन्नः हि प्राणोऽन्नमेवाऽऽहुतिः ॥ ६ ॥
अथाऽग्नये पावकाय निर्वपति । अन्नं वै पावकमन्नमेवा-
ऽस्मिन्नेतदधाति तद्वेतयैवाऽस्मिन्नेतदधात्येषा ह्येव अत्यक्ष-
मन्नमाहुतिः ॥ ७ ॥ अथाऽग्नये शुचये निर्वपति । द्वीर्यं वै
शुचि यद्वा ऽअस्यैतदुज्ज्वलत्येतदस्य द्वीर्यः शुचि द्वीर्य-
मेवाऽस्मिन्नेतदधाति तद्वेतयैवाऽस्मिन्नेतदधाति यदाह्वेवा-
ऽस्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यथाऽस्यैतद्वीर्यः शुच्युज्ज्वलति
॥ ८ ॥ तस्मादाहुः । एतामेवाऽऽहुतिः हुत्वाऽथोत्तराणि
हवींश्चपि नाऽऽहियेतैतयैव तं काममाप्नोति यमभिकाम-
मुत्तराणि हवींश्चपि निर्वपतीति तदु निर्वपेदेवोत्तराणि
हवींश्चपि परोऽक्षमिव वा ऽयतद्यददस्तदिदमितीव ॥ ९ ॥
स यदग्नये पवमानाय निर्वपति । प्राणा वै पवमानो यदा
वै जायतेऽथ प्राणोऽथ यावन्न जायते मातुर्वैव तावत्प्राण-
मनु प्राणिति यथा वा तज्जात ऽएवाऽस्मिन्नेतत्प्राणं
दधाति ॥ १० ॥ अथ यदग्नये पावकाय निर्वपति । अन्नं

वै पात्रकं तुज्जातु ऽपुवाऽस्मिन्नेतदुन्नं दधाति ॥ ११ ॥ अथ
 यदग्नये शुचये निर्ध्वपति । धीर्यं वै शुचि यदा वा ऽअग्नेन
 ब्रह्मतेऽथ धीर्यं तदग्नेनैवैनमेतद्वर्द्धयित्वाऽथाऽस्मिन्नेतद्वीर्यं
 शुचि दधाति तस्मादग्नये शुचये ॥ १२ ॥ तदेतदेव सद्भि-
 र्यस्तमिव । अग्निर्ह यत्र देवेभ्यो मनुष्यानभ्युपाऽऽववर्त्त
 त्वेक्षाञ्चक्रे मैव सुवर्णेवाऽऽत्मना मनुष्यानभ्युपाऽऽवृत्तमिति
 ॥ १३ ॥ स ऽएतास्तिष्ठस्तनूरेषु लोकेषु विन्यधत् । यदस्य
 प्रवमानं रूपमासीत्तदस्यां पृथिव्यां न्यधत्ताऽथ यत्पात्रकं
 तदन्तरिक्षेऽथ यच्छुचि तद्विवि तद्वा ऽऋषयः प्रतियुवुधिरे
 य ऽउ तर्क्षुष्य ऽआसुरसर्वेण वै न ऽआत्मनाऽभिरब्भ्यु-
 पाऽऽवृत्तदिति तस्मा ऽएतानि हवींश्चपि निरवपन् ॥ १४ ॥
 स यदग्नये प्रवमानाय निर्ध्वपति । यदेवाऽस्याऽस्यां पृथिव्यां
 रूपं तदेवाऽस्यैतेनाऽऽप्नोत्यथ यदग्नये पावकाय निर्ध्वपति
 यदेवाऽस्याऽन्तरिक्षे रूपं तदेवाऽस्यैतेनाऽऽप्नोत्यथ यदग्नये
 शुचये निर्ध्वपति यदेवाऽस्य दिवि रूपं तदेवाऽस्यैतेनाऽऽप्नो-
 त्येवमु क्तस्नमेवाऽग्निमनपनिहितमाधत्ते तस्मादु निर्ध्वपेदे-
 वोत्तराणि हवींश्चपि ॥ १५ ॥ केवलवर्हिः प्रथमं हवि-
 र्भवति । समानवर्हिषी ऽउत्तरे ऽअयं वै लोकः प्रथमः
 हविरधेदमन्तरिक्षं द्वितीयं द्यौरेव तृतीयं बहुलेव वा ऽइयं
 पृथिवी लेल्येवाऽन्तरिक्षं लेल्येवाऽसौ द्यौरुभे चिदेनां
 प्रत्युद्यामिनीस्तामिति तस्मात्समानवर्हिषी ॥ १६ ॥ अष्टा-
 कपालाः सर्वे पुरोडाशा भवन्ति । अष्टाक्षरा वै गायत्री
 गायत्रमग्रेऽह्नुदः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाऽऽधत्ते तानि सर्वाणि

चतुर्विंशतिः कपालानि सम्पद्यन्ते चतुर्विंशत्यक्षरा वै
 गायत्री गायत्रमग्रेऽछन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाऽऽधत्ते
 गायत्र्यो याज्यान्तुवाक्या भवन्ति गायत्रमग्रेऽछन्दः
 स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाऽऽधत्ते ॥ १७ ॥ अथाऽदित्यै चरुं निर्व-
 पति । पृच्छ्यवत् ऽइव वा ऽएपोऽस्माह्लोकाश्च ऽएतानि
 हवीऽपि निर्वपतीमाहिह लोकान्त्समारोहन्नेति ॥ १८ ॥
 स यदुदित्यै चरुं निर्वपति । इयं वै पृथिव्यदितिः सेयं
 प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठठायां प्रतितिष्ठति तस्मादु-
 दित्यै चरुं निर्वपति ॥ १९ ॥ तस्य विराजौ संव्याज्ये
 स्यातामित्याहुः । विराड्हीयमित्यथो त्रिण्डुभौ त्रिण्डुवृन्मी-
 यमित्यथो जगत्यौ जगती हीयमिति विराजादित्येव
 स्याताम् ॥ २० ॥ तस्यै धेनुर्दक्षिणा । धेनुरिव वा ऽइयं
 मनुष्येभ्यः सर्वाङ्कामान्दुहे माता धेनुर्मातेव वा ऽइयं
 मनुष्यास्त्रिभर्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणैतन्वेकमयनम् ॥ २१ ॥
 अथेदं द्वितीयम् । आग्नेयमेवाऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति
 परोऽक्षमिव वा ऽएतद्यदग्नये पवमानायाऽग्नये पावकाया-
 ऽग्नये शुचय ऽद्वितीवाऽथाऽञ्जसैवैनमेतत्प्रत्यक्षमाधत्ते तस्मा-
 दग्नयेऽथाऽदित्यै चरुं निर्वपति स य ऽएव चरोर्वन्धुः
 स वृन्धुः ॥ २२ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

१ 'गायत्र्यो याज्यान्' वाऽऽगत इत्यत्र प्रथमागो मन्त्र पुरोक्ते नास्ति ।

२ 'य' पुरोक्ते 'वित्येव' इति ।

व्रन्ति वा ऽएतद्यज्ञं । यदेनं तन्वते यन्त्रैव राजा-
 नमभियुण्वन्ति तत्तं व्रन्ति यत्पशुः संज्ञपयन्ति विशासति
 तत्तं व्रन्त्युलूखलमुसलाभ्यां दृपदुपलाभ्याथं हविर्व्यजं
 व्रन्ति ॥ १ ॥ स ऽएव यज्ञो हतो न ददक्षे । तं देवा
 दक्षिणाभिरदक्षयँस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयँस्तस्मादक्षिणा
 नाम तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य हतस्य व्यथते तदेवाऽस्यैत-
 दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध ऽएव यज्ञो भवति तस्मा-
 दक्षिणा ददाति ॥ २ ॥ ता वै पद् दद्यात् । पद् वा ऽऋतुवह
 संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो
 यावत्स्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयति ॥ ३ ॥ द्वादश दद्यात् ।
 द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः
 स यावानेव यज्ञो यावत्स्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयति
 ॥ ४ ॥ चतुर्विंशतिं दद्यात् । चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्या-
 ऽर्द्धमासाः संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो
 यावत्स्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयत्येषा मात्रा दक्षिणानां
 दद्यात्स्वेव यथाश्रद्धं भूयसीस्तद्यदक्षिणा ददाति ॥ ५ ॥
 द्वा वै देवा देवाः । अहैव देवा ऽअथ ये ब्राह्मणाः
 श्रुश्रुवाथसोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तेषां देवा विभक्त
 ऽएव यज्ञ ऽआहुतय ऽएव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां
 ब्राह्मणानाथं श्रुश्रुषामनूचानानामाहुतिभिरेव देवाऽप्रीणाति
 दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवाऽब्राह्मणाँल्लुश्रुषोऽनूचानाँस्त ऽएन-
 मुभये देवाः प्रीताः सुधायां दधति ॥ ६ ॥ तद्यथा योनो
 रेतो दद्यात् । एवमेवैतदृत्विजो यजमानं लोके दधति

तद्यदेभ्य ऽएतद्ददाति ये मेदुः सम्प्रापिपन्निति नु दक्षि-
णानाम् ॥ ७ ॥ देवाञ्च वा ऽअसुराञ्च । उभये प्राजा-
पत्याः पस्पृधिरे त ऽउभये ऽएवाऽनात्मान ऽआसुर्मर्त्या
ह्यासुरनात्मा हि मर्त्यस्तेषुभयेषु मर्त्येष्वग्निरेवाऽमृत ऽआसु
तः ह स्मोभयेऽमृतमुपजीवन्ति स यः ह स्मैषां घ्नन्ति
तद्ध स्मैव स भवति ॥ ८ ॥ ततो देवाः । तनीयाधंस
ऽइव परिशिशिपिरे तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तग्धेरुताऽसुरा-
न्तसपत्नान्मर्त्यानिभिभवेमेति त ऽएतदमृतमग्न्याधेयं
ददृशुः ॥ ९ ॥ ते होचुः । हुन्तेदममृतमन्तराऽऽत्मन्नादुधामहै
त ऽइवममृतमन्तराऽऽत्मन्नाधायाऽमृता भूत्वाऽस्तव्या भूत्वा
स्तव्यान्तसपत्नाःमर्त्यानिभिभविष्याम ऽहुति ॥ १० ॥ ते
होचुः । उभयेषु वै नोऽयमग्निः पृथ्वेवाऽसुरेभ्यो ब्रवामेति
॥ ११ ॥ ते होचुः । आ वै वयमग्नी धास्यामहेऽथ यूयं किं
करिष्यथेति ॥ १२ ॥ ते होचुः । अथैनं वयं ज्येव धास्या-
महेऽन्न तृणानि दद्वाऽन्न दारुणि दद्वाऽन्नौदनं पचाऽन्न माधंसं
पचेति स यं तमसुरा ज्यदधत तेनाऽनेन मनुष्या भुञ्जते
॥ १३ ॥ अथैनं देवाः । अन्तराऽऽत्मन्नादधत त ऽइमममृत-
मन्तराऽऽत्मन्नाधायाऽमृता भूत्वा ऽस्तव्या भूत्वा स्तव्यान्तस-
पत्नाःमर्त्यानिभ्यभवंस्तथो ऽएवैष ऽएतदमृतमन्तराऽऽत्म-
न्नाधत्ते नाऽमृतत्वस्याऽशास्ति सर्वमायुरेत्य स्तव्यां हैव
भवति न हैनः सपत्नस्तुस्तूर्यमाणाश्च न स्तृणुते तस्माद्य-
द्वाहिताग्निश्चाऽनाऽऽहिताग्निश्च स्पृक्षेते ऽआहिताग्निरेवा-

ऽभिभवत्यस्तस्यो हि खलु स तर्हि भवत्यमृतं ॥ १४ ॥
तद्यत्रैनमदो मन्थन्ति । तज्जातमभि प्राणिति प्राणो वा
ऽअग्निर्जातमेवैनमेतत्सन्तं जनयति स पुनरुपानिति
तदेनमन्तराऽऽत्मन्नाधत्ते सोऽस्यैपोऽन्तराऽऽत्मन्नाग्निराहितो
भवति ॥ १५ ॥ तमुद्दीप्य समिन्धे । इह यक्ष्य ऽइह
सुकृतं करिष्यामीत्येवैनमेतत्समिन्धे योऽस्यैपोऽन्तराऽऽत्म-
न्नाग्निराहितो भवति ॥ १६ ॥ अन्तरेणाऽगाद्वधवृत्तदिति ।
न ह वा ऽअस्यैतं कश्चनाऽन्तरेणैति यावज्जीवति योऽस्यै-
पोऽन्तराऽऽत्मन्नाग्निराहितो भवति तस्मादु तन्नाऽऽद्वियेत
यदनुगच्छेन्न ह वा ऽअस्यैपोऽनुगच्छति यावज्जीवति
योऽस्यैपोऽन्तराऽऽत्मन्नाग्निराहितो भवति ॥ १७ ॥ ते वा
ऽएते । प्राणा ऽएव यदन्नयः प्राणोदानावेवाऽऽहवनीयश्च
गार्हपत्यश्च व्यानोऽहवाहार्यपचनः ॥ १८ ॥ तस्य वा
ऽएतस्याऽग्न्याधेयस्य । सत्यमेवोपचारः स यः सत्यं वृदति
यथाऽग्निः समिद्धं तं धृतेनाऽभिपिञ्चेदेवः हैनः स ऽउद्दीप-
यति तस्य भूयो-भूय ऽएव तेजो भवति श्वः-श्वः श्रेया-
न्भवत्यथ योऽनृतं वृदति यथाऽग्निः समिद्धं तमुदकेना-
ऽभिपिञ्चेदेवः हैनः स जात्यति तस्य कनीयः-कनीय
ऽएव तेजो भवति श्वः-श्वः पापीयान्भवति तस्मादु
सत्यमेव वदेत् ॥ १९ ॥ तदु हाऽप्यरुणमौपवेशि* ज्ञातय
ऽऽनुः । स्थविरो वा ऽअस्यग्नी ऽआधत्सेति स होवाच
ते मैतद् ब्रूथ वाचंयम ऽएवैधि न वा ऽआहिताग्निनाऽनृतं

वदितुं न वदञ्जालु नाऽनृतं वदेत्तावत्सत्यमेवोपचार
ऽइति ॥ २० ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११४ ॥

वृत्तुणो हैनद्राज्यकाम ऽऽराधे । स राज्यमगच्छ-
त्तस्माद्यश्च वेद यश्च न वृत्तुणो राजेत्येवाऽऽहुः सोमो
यशस्कामः स यशोऽभवत्तस्माद्यश्च सोमे लभते यश्च
नोभावेवाऽऽगच्छतो यश ऽपुवैतद्वद्भुमागच्छन्ति यशो ह
भवति राज्यं गच्छति य ऽएवं विद्वानाधत्ते ॥ १ ॥ अग्नौ
ह वै देवाः । सर्वाणि रूपाणि निदधिरे यानि च ग्राम्याणि
यानि चाऽऽरण्यानि विजयं वोप ष्यैष्यन्तः कामचारस्य वा
कामायाऽयं नो गोपिष्टो गोपायदिति वा ॥ २ ॥ त्राज्यु
हाऽग्निर्त्रिचकमे । तैः संगृह्यर्त्तून्प्रविवेश पुनरेम ऽइति
देवा ऽपुदग्निं तिरोभृतं तेषां हेयसेवाऽऽस किमिह
कर्त्तव्यं केह प्रजेतीव ॥ ३ ॥ तत ऽएतत्पृष्टा पुनराधेयं
ददर्श । तदादधे तेनाऽग्नेः प्रियं धामोपजगाम सोऽस्मा-
ऽऽभयानि रूपाणि अति निःससर्जं यानि च ग्राम्याणि
यानि चाऽऽरण्यानि तस्मादाहुस्त्वापृष्टाणि वै रूपाणीति
त्वष्टुर्ह्येव सर्वं रूपमुप ह त्वेवाऽज्याः प्रजा यावत्सो

* 'स च' पुस्तके 'अग्नेति वा' इत्येव पाठः ।

† 'दायच्छे यावच्छ' इति 'च' पुस्तके इत्येव ।

यावत्स ऽइव तिष्ठन्ते ॥ ४ ॥ तस्मै कं पुनराधेयमादधीत ।
 एव॑ ह वैवाऽग्ने॑ प्रियं धामोपगच्छति सोऽस्मा ऽउभयानि
 रूपाणि प्रति निःसृजति यानि च ग्राम्याणि यानि चाऽऽर-
 ण्यानि तस्मिन्नेतांशुभयानि रूपाणि दृश्यन्ते परमता वै
 सा स्पृहयन्त्यु हाऽस्मै तथा पुष्यति लोक्यस्वेवाऽपि
 ॥ ५ ॥ आग्नेयोऽयं यज्ञः । ज्योतिरग्निः पाप्मनो दग्धा
 सोऽस्य पाप्मानं दहति स ऽइह ज्योतिरेव श्रिया युशसा
 भवति ज्योतिरमुत्र पुण्यलोकत्वेतन्नु तद्यस्मादादधीत
 ॥ ६ ॥ स वै वर्षास्वादधीत । वर्षा वै सर्व ऽऋतवो वर्षा
 हि वै सर्व ऽऋतवोऽथाऽदो वर्षमकुर्माऽदो वर्षमकुर्मन्ति
 संवत्सरान्संपश्यन्ति वर्षा ह त्वेव सर्वेषामृतूनां१३ रूपमुत
 हि तद्वर्षासु भवति यदाहुर्ग्रीष्म ऽइव वा ऽअद्येत्युतो
 तद्वर्षासु भवति यदाहुः शिशिर ऽइव वा ऽअद्येति वर्षादि-
 द्वर्षाः ॥ ७ ॥ अथैतदेव परोऽक्षः रूपम् । यदेव पुरस्ता-
 द्वाति तद्वसन्तस्य रूपं यस्तनयति तद् ग्रीष्मस्य यद्वर्षति
 तद्वर्षाणां यद्विद्योतते तच्छरदो यद्वृष्टदोदृशद्वाति तद्धेमन्तस्य
 वर्षाः सर्वे ऽऋतव ऽऋतून्प्राविशदृतुभ्य ऽएवैनमेतन्निर्मिमीते
 ॥ ८ ॥ आदित्यस्त्वेव सर्व ऽऋतवः । यद्वैवोदेत्यथ
 वसन्तो यदा संगवोऽथ ग्रीष्मो यदा मध्यन्दिनोऽथ वर्षा

* य ग्राम्याणाम्प्रतिष्ठोऽपि आधानसमन्तरं सवत्सरस्त्वगिव यस्य महत्त्वस्य
 पीतर्हनिर्भवति फलपान्नादिहानिर्वा, तस्य पुनराधेयसंज्ञकं कर्म भवतीति शेषः । तथा च
 सूनम्-‘पुनराधेयमाधानाग्रतिश्रावस्य’ (का० श्रौ० सू० ४ ११ १) इति । *

† श्राव-श्राव गव्याह-पराह-सायनात्स्यवा नक्षोऽवयवा सर्वसम्पन्निव पर्यर्तव, तत्र
 वर्षास्वाधानस्य विहितत्वात्प्रात्यके मध्यन्दिने एव पुनराधानं कुर्यादिति ।

यदाऽपराद्धोऽथ शरद्यद्वैवाऽस्तमेत्यथ हेमन्तस्तस्माद् मध्य-
 न्दिन एवाऽऽदधीत तर्हि ह्येषोऽस्य लोकस्य नेदिष्टं
 भवति तन्नेदिष्टादेवैनमेतद्मन्त्रान्निर्मिमसीते ॥ ९ ॥ छायेव
 वाऽअयं पुरुषः । पाप्मनाऽनुपक्तः सोऽस्याऽत्र कुनिष्ठो
 भवत्यधस्पदमिवेयस्यते तत्कुनिष्ठमेवैतत्पाप्मानमववाधते
 तस्माद् मध्यन्दिन एवाऽऽदधीत ॥ १० ॥ तं वै दर्वैरुद्ध-
 रति । दारुभिर्द्वै पूर्वमुद्धरति दारुभिः पूर्वं दारुभिरपरं जामि
 कुर्यात्तिस्रदं कुर्याद्वापो दर्भाः । आपो वर्षाः । ऋतून्प्रावि-
 शदद्भिरेवैनमेतद्द्वयो निर्मिमसीते तस्माद्दर्वैरुद्धरति ॥ ११ ॥
 अर्क्षपलाशाभ्याम् । ब्रीहिसयमपूपं कृत्वा यत्र गार्हपत्य-
 माधास्यन्नभवति तन्निदधाति तद्गार्हपत्यमादधाति ॥ १२ ॥
 अर्क्षपलाशाभ्याम् । यवमयमपूपं कृत्वा यत्राऽऽहवनीय-
 माधास्यन्नभवति तन्निदधाति तदाहवनीयमादधाति पूर्वाभ्या-
 मेवैनावेतदग्निभ्यामन्तर्ह्यम् । इति ब्रदन्तस्तद् तथा न
 कुर्याद्वाग्निभिर्ह्येवाऽन्तर्हितौ भवतः ॥ १३ ॥ आग्नेयमेव
 पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तस्य पञ्चपदाः पङ्क्तयो
 याज्यानुवाक्या भवन्ति पञ्च वा ऋतव ऋतून्प्राविशद्-
 तुचभ्य एवैनमेतान्निर्मिमसीते ॥ १४ ॥ सर्वे ऽआग्नेयो भवति ।
 एव हि त्वष्टाऽग्नेः प्रियं घामोपाऽगच्छत्तस्मात्सर्वे ऽआग्नेयो
 भवति ॥ १५ ॥ तेनोपाथंशु चरन्ति । यद्वै ज्ञातये वा
 सख्ये वा निष्केवल्यं चिकीर्षति तिर इवैतेन वोभवद्वै-
 श्वदेवोऽन्वयो यज्ञोऽथैव निष्केवल्य ऽआग्नेयो यद्वै तिर
 इव तदुपाथंशु तस्मादुपाथंशु चरन्ति ॥ १६ ॥ उच्चैरुत्तम-

मनुयाजं यजति । कृतकर्मैव हि स तर्हि भवति सर्वो
 हि कृतमनुयुज्यते ॥ १७ ॥ स ऽआश्राव्याह । समिधो
 यजेति तदाग्नेयः रूपं परोऽक्षं त्वग्नीन्यजेति त्वेव ब्रूयात्त-
 देव प्रत्यक्षमाग्नेयः रूपः ॥ १८ ॥ स यजति । अग्न-
 ऽआज्यस्य ळ्यन्तु ब्रौक्षगग्निमाज्यस्य वेतु ब्रौक्षगग्निनाऽऽज्य-
 स्य ळ्यन्तु ब्रौक्षगग्निराज्यस्य वेतु ब्रौक्षगिति ॥ १९ ॥ अथ
 स्वाहाग्निसित्याह । आग्नेयमाज्यभागः स्वाहाग्निं पवमान-
 मिति यदि पवमानाय द्वियेरन्त्स्वाहाग्निसिन्धुमन्तमिति
 यद्यग्नय ऽहुन्दुमते द्वियेरन्त्स्वाहाग्निः स्वाहाग्नीनाज्य
 पाञ्जुपाणो ऽअग्निराज्यस्य वेत्तिविति यजति ॥ २० ॥ अथा-
 ऽऽहाऽग्नयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागः सोऽवाहाऽग्निः
 स्तोमेन बोधय समिधानो ऽअमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो
 दधद्भिः स्वपितीव खलु वा ऽएतद्यदुद्भासितो भवति
 सम्प्रबोधयत्येवैनमेतत्समुदीर्ययति जुपाणो ऽअग्निराज्यस्य
 वेत्तिविति यजति ॥ २१ ॥ अथ यद्यग्नये पवमानाय द्वियेरन् ।
 अग्नये पवमानायाऽनुब्रूहीति ब्रूयात्सोऽन्वाहाऽग्नेः ऽआयू-
 षपि पवस ऽआसुवोर्जमिधं च न । आरे वाधस्व दुच्छुनामिति
 तथाऽऽहाऽऽग्नेयो भवति सोमो वै पवमानस्तदु सौम्यादा-
 ज्यभागान्नयन्ति जुपाणो ऽअग्निः पवमान ऽआज्यस्य
 वेत्तिविति यजति ॥ २२ ॥ अथ यद्यग्नय ऽहुन्दुमते द्वियेरन् ।
 अग्नय ऽहुन्दुमतेऽनुब्रूहीति ब्रूयात्सोऽवाहेह्यं पु ब्रवाणि

तेऽग्न इत्येतरा गिरः । एभिर्वर्द्धास ऽइन्दुमिरिति तथा
 हाऽऽग्नेयो भवति सोमो वा ऽइन्दुस्तदु सौम्याद्वाज्यभागान्न-
 यन्ति जुषाणो ऽअग्निरिन्दुमानाज्यस्य वेत्तिविति यजत्येवमु
 सर्वमाग्नेयं करोति ॥ २३ ॥ अथाहाग्नयेऽनुब्रूहीति हविषः ।
 अग्निं यजाऽग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूह्यग्निः११ स्विष्टकृतं यजेत्यथ
 यदेवान्यजेत्यग्नीन्यजेत्येवैतदाह ॥ २४ ॥ स यजति ।
 अग्नेर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु द्यौ इगग्ना ऽउ वसुवने वसु-
 धेयस्य वेतु द्यौ इग्नेवो ऽअग्निः स्विष्टकृदिति स्वयमाग्नेय-
 स्तृतीय एषं वाऽऽग्नेयाननुयाजान्करोति ॥ २५ ॥ ता
 वा एताः । षड् विभक्तीर्यजति चतस्रः प्रयाजेषु द्वे ऽअनु-
 याजेषु षड् वा ऽऋतव ऽऋतून्प्राविशद्वृतुभ्य ऽएवैनमेतन्नि-
 र्म्मिमीते ॥ २६ ॥ द्वादश वा त्रयोदश वा ऽक्षराणि भवन्ति ।
 द्वादश वा वै त्रयोदश वा संबत्सरस्य मासाः संबत्सर-
 मृतून्प्राविशद्वृतुभ्य ऽएवैनमेतत्संबत्सराग्निर्म्मिमीते न द्वे
 च न सहाऽजामितायै जामि ह कुर्याद्यद् द्वे चित्सह स्यातां
 व्यन्तु वेत्तिवत्येव प्रयाजानां१२ रूपं वसुवने वसुधेयस्येत्य-
 नुयाजानाम् ॥ २७ ॥ तस्य हिरण्यं दक्षिणा । आग्नेयो
 वा ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्विरण्यं दक्षि-
 णाऽनद्वान्वा स हि ब्रह्मेनाऽग्नेयोऽग्निदग्धमिव स्वस्य ब्रह्मं
 भवति देवानां१३ हव्यव्राहनोऽग्निरिति ब्रह्मति वा ऽएष
 मनुष्येभ्यस्तस्मादनद्वान्दक्षिणा ॥ २८ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्ह वा ऽइदमग्र ऽएक ऽएवाऽऽस । स ऽपेक्षत
 कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत सोऽग्निमेव
 मुखाजनयाश्चक्रे तद्यदेनं मुखादुजनयत तस्मादन्नादोऽग्निः
 स यो हैवमेतमग्निमन्नादं वेदाऽन्नादो हैव भवति ॥ १ ॥
 तद्वा ऽएनमेतदग्रे देवानामजनयत । तस्मादग्निरग्निर्ह वै
 नामैतद्यदग्निरिति स जातः पूर्वं प्येयाय यो वै पूर्वं
 ऽयत्यग्र ऽपतीति वै तमाहुः सो ऽएवाऽस्याऽग्निता ॥ २ ॥
 स ऽपेक्षत प्रजापतिः । अन्नादं वा ऽइममात्मनोऽजीजने
 यदग्निं न वा ऽइह मुदन्न्यदुन्नमस्ति यं वा ऽअयं नाऽद्यादिति
 कास्वालीकृता हैव तर्हि पृथिव्यास नौपथ्य ऽआसुर्न
 वृनस्पृतयस्तदेवाऽस्य मनस्यास ॥ ३ ॥ अथैनमग्निर्व्यात्ते-
 नोपपर्व्याववर्त्त । तस्य भीतस्य स्वो महिमाऽपचक्राम
 वाग्वा ऽअस्य स्वो महिमा वागस्याऽपचक्राम स ऽअत्सन्नेवा-
 हुतिमीषे स ऽउदमृष्ट तद्यदुदमृष्ट तस्मादिदं चाऽलोम-
 कमिदं च तत्र विवेद घृताहुतिं वैव पथ ऽआहुतिं वोभयः
 ह त्वेव तत्पथ ऽएव ॥ ४ ॥ सा हैनं नाऽभिराधयाश्चकार ।
 केशमिश्रेव हाऽऽस तां व्यौक्षदोषं धयेति तत ऽओपधयः
 समभवत्तस्मादोपधयो नाम स द्वितीयमुदमृष्ट तत्राऽपरा-
 माहुति विवेद घृताहुतिं वैव पथ ऽआहुतिं वोभयः ह त्वेव
 तत्पथ ऽएव ॥ ५ ॥ सा हैनमभिराधयाश्चकार । स

* वाग्वायेवा इति पाठ र पुस्तके ।

† ओपधय ओपद्वन्तीति वा, ओपत्यना धयन्तीति वा, दोष धयन्तीति वा ।
 नि० (१ ३ २६) ।

व्यचिकित्सजुहुवानीश्मा हौषाश्मिति तथं स्वो महिमाऽ-
 व्युवाद जुहुधीति स प्रजापतिर्विंदाश्चकार स्वो वै मा
 महिमाऽऽहेति स स्वाहेत्येवाऽजुहोत्तस्माद्दु स्वाहेत्येव हूयते
 तत ऽएष ऽउदियाय य ऽएष तपति ततोऽयं प्रवभूव
 योऽयं पुत्रते तत ऽएवाऽग्निं पराङ् पथ्याववर्त्त ॥६॥ स हुत्वा
 प्रजापतिः । प्र चाऽजायताऽत्स्यतश्चाऽग्नेर्मृत्प्योरात्मान-
 मत्रायत स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येताथ हैवं
 प्रजातिं प्रजायते यां प्रजापतिः प्राऽजायतैवमु हैवाऽत्स्यतो-
 ऽग्नेर्मृत्प्योरात्मानं त्रायते ॥ ७ ॥ स यत्र म्रियते । यत्रैत-
 मन्नावभ्यादुधति तदेयोऽग्नेरधिजायतेऽथाऽस्य शरीरमेवाऽ-
 ग्निर्दहति तद्यथा पितुर्वा मातुर्वा जायतैवमेयोऽग्नेरधिजायते
 शश्वद्व वा ऽएष न सम्भवति योऽग्निहोत्रं न जुहोति तस्माद्वा-
 ऽअग्निहोत्रं होतव्यम् ॥ ८ ॥ तद्वा ऽएतत् । एव
 विचिकित्सायै जन्म यत्प्रजापतिर्व्यचिकित्सस्त विचिकि-
 त्सञ्छेयस्यद्वियत यः प्र चाऽजायताऽत्स्यतश्चाऽग्नेर्मृत्प्यो-
 रात्मानमत्रायत स यो हैवमेतद्विचिकित्सायै जन्म द्वेद यद्व
 किञ्च विचिकित्सति श्रेयसि हैव द्वियते ॥९॥ स हुत्वा व्य-
 मृष्ट । ततो विकङ्कतः समभवत्तस्मादेय यज्ञियो यज्ञपात्रीयो

● अग्निहोत्रं नाम अग्न्युद्देशेन साय प्रातः क्रियमाणो होमविशेषः । अत्र इन्द्र्याणि पय
 सादीनि बहूनि आघ्रातानि । तत्र पयो मुख्य इन्द्र्यं अथवातयाऽऽघ्रातम् । इतराणि च काम्यानि
 इन्द्र्याणि यवान् तण्डुलं दधि घृतस्याणि धुतवाघ्रातानि । देवता याऽत्र अग्निर्मुखा, अन्नदेवता
 विश्वकृत् स्थानीया प्रजापतिः सायकाले, प्रातश्च सूर्या देवता सूर्य, अन्नदेवता तु पूर्वोक्ता एव ।
 अत एव अग्निदेवताकृत्वा प्रवृत्तिनिमित्तमादाय अग्निहोत्रशब्दो कर्मनामपेयमिति निर्णत
 पूर्वमीमांसायाम् ।

वृक्षस्तुत ऽपते देवानां वीरा ऽजजायन्ताऽग्निर्व्योऽयं पवते
 सूर्यः स यो हैवमेतान्देवानां वीरान्वेदाऽऽहाऽस्य वीरो
 जायते ॥१०॥ त ऽउ हैत ऽउचुः । वयं वै प्रजापतिं पितरमनु
 स्मो हुन्त वयं तत्सृजामहे यदस्मानन्वसदिति ते परि-
 श्रित्य गायत्रेणाऽपहिकारेण तुष्टुविरे तद्यत्पर्यश्रयन्त्स समु-
 द्रोऽथेयमेव पृथिव्यास्तावः ॥ ११ ॥ ते स्तुत्वा प्राञ्च
 ऽउच्चक्रमुः । पुनरेव ऽडुति देवा ऽएद्वाथ सम्भृताथ सा
 हैनानुदीक्ष्य हिङ्गकार ते देवा विद्वाञ्चकुरेय साम्नो
 हिकार ऽइत्यपहिकारः हैव पुरा ततः सामाऽऽस स ऽएष
 गवि साम्नो हिकारस्तस्मादेपोपजीवनीयोपजीवनीयो ह
 वै भवति य ऽएवमेतं गवि साम्नो हिङ्गारं वेद ॥ १२ ॥
 ते होचुः । भद्रं वा ऽइदमजीजनामहि ये गामजीजनामहि
 यज्ञो ह्येवेयं नो ह्युते गोर्व्यज्ञस्तायतेऽन्नंथ ह्येवेयं यद्धि किं
 चाऽन्नं गौरेव तदिति ॥ १३ ॥ तद्वा ऽएतदेवैतासां नाम ।
 एतद्यज्ञस्य तस्मादेतत्परिहरेत्साधु पुण्यमिति ब्रूथो ह
 वा ऽअस्यैता भवन्त्युपनाऽमुक ऽएनं यज्ञो भवति य ऽएवं
 विद्वानेतत्परिहरति साधु पुण्यमिति ॥१४॥ तामु हाऽग्नि-
 रभिदक्ष्यौ । मिथुन्न्यनया स्यामिति ताथ सम्बभूव तस्याथ
 रेतः प्राऽसिञ्चत्तपयोऽभवत्तस्मादेतदामायां गवि सत्याथ
 श्रुतमग्नेर्हि रेतस्तस्माद्यदि कृष्णायां यदि रोहिण्याथ
 शुक्लमेव भवत्यग्निसंकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मात्प्रथमदुग्धमुष्णं
 भवत्यग्नेर्हि रेतः ॥१५॥ ते होचुः । हुन्तेदं जुह्वामहाऽडुति
 कस्मै न इदं प्रथमाय होष्यन्तीति ब्रूथमिति हैवाऽग्निरुवाच

मह्यमिति योऽयं पवते मह्यमिति सूर्यस्ते न सम्पादयाञ्चकुस्ते
 हाऽसम्पाद्योक्तुः प्रजापतिमेव पितरं प्रत्ययाम स यस्मै न
 ऽइदं प्रथमाय होतव्यं वक्ष्यति तस्मै न ऽइदं प्रथमाय होप्य-
 न्तीति ते प्रजापतिं पितरं प्रतीत्योक्तुः कस्मै न ऽइदं
 प्रथमाय होप्यन्तीति ॥ १६ ॥ स होवाच । अग्नयेऽग्नि-
 रनुष्टया स्वः रेतः प्रजनयिष्यते तथा प्रजनिष्यद् ऽइत्यथ
 तुवभ्यमिति सूर्यमथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते तदेवैतस्य
 योऽयं पवत ऽइति तदेवभ्य ऽइदमप्येतर्हि तथैव जुह्वत्यग्नय-
 ऽएव सायः सूर्याय आतरथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते
 तदेवैतस्य योऽयं पवते ॥ १७ ॥ ते हुत्वा देवाः । इमां
 प्रजातिं प्राऽजायन्त यैपामियं प्रजातिरिमां विजितिं व्रजयन्त
 येयमेपां विजितिरिममेव लोकमग्निरजयदन्तरिक्षं वायुर्दिव-
 मेव सूर्यः स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येतां
 हैव प्रजातिं प्रजायते यामेत ऽएतत्प्राऽजायन्तैतां विजितिं
 विजयते यामेत ऽएतद्व्रजयन्तैरुहैव सलोको भवति
 य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्वा ऽअग्निहोत्रः
 होतव्यम् ॥ १८ ॥

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सूर्यो ह वा ऽअग्निहोत्रम् । तद्यदेतस्या ऽअग्र ऽआहुते-
 र्द्वैतस्मात्सूर्योऽग्निहोत्रम् ॥ १ ॥ स यत्तायमस्तमिते

जुहोति । य ऽइदं तस्मिन्निह सति जुहवानीत्यथ यत्प्रातरनु-
 दिते जुहोति य ऽइदं तस्मिन्निह सति जुहवानीति
 तस्माद्वै सूर्योऽग्निहोत्रमित्याहुः ॥ २ ॥ अथ
 यदस्तमेति । तदग्नावेव योनौ गर्भो भूत्वा प्रविशति तं
 गर्भं भवन्तमिमाः सर्वाः प्रजा ऽअनु गर्भं भवन्तीलिता
 हि शेरु संजानाना ऽअथ यद्वाग्निस्तिर ऽपुवेत्करोति तिर
 ऽइव हि गर्भाः ॥ ३ ॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति ।
 गर्भमेवैतत्सन्तमभिजुहोति गर्भं सन्तमभिकरोति स
 यद्गर्भं सन्तमभिजुहोति तस्मादिमे गर्भा ऽअनश्नन्तो
 जीवन्ति ॥ ४ ॥ अथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति । प्रजन-
 यत्येवैनमतस्तोऽयं तेजो भूत्वा विभ्राजमान ऽउदेति शश्वद्ध
 वै नोदियाद्यदस्मिन्नेतामाहुतिं न जुहुयात्तस्माद्वा ऽपता-
 माहुतिं जुहोति ॥ ५ ॥ स यथाऽहिस्त्वचो निर्मुच्येत ।
 एवम् रात्रे पाप्मनो निर्मुच्यते यथा ह वा ऽअहिस्त्वचो
 निर्मुच्येतैवम् सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते य ऽएवं विद्वा-
 नग्निहोत्रं जुहोति तदेतस्यैवाऽनु प्रजातिमिमाः सर्वाः प्रजा
 ऽअनु प्रजायन्ते वि हि सृज्यन्ते यथार्थम् ॥ ६ ॥ स युः पुरा ऽऽ-
 दित्यस्याऽस्तमयात् । आहवनीयमुद्धरत्येते वै विश्वे देवा
 रश्मयोऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा स ऽहुन्द्रो वैतद्दु ह वै
 विश्वे देवा ऽअग्निहोत्रं जुह्वतो ग्रहानागच्छन्ति स यस्या-
 नुद्धृतमागच्छन्ति तस्मादेवा ऽअपप्रयन्ति तद्वा ऽअस्मै

तद्वृद्धयते यस्माद्देवा ऽअपप्रयन्ति तस्याऽनु वृद्धिं यश्च
 वेद यश्च नाऽनुद्धृतमव्यस्तमगादित्याहुः ॥ ७ ॥ अथ यः
 पुराऽऽदित्यस्याऽस्तमयात् । आहवनीयमुद्धरति यथा श्रेयस्या-
 गमिष्यत्यावसथेनोपकुसेनोपाऽऽसीतैवं तत्स यस्योद्धृतमाग-
 च्छन्ति तस्याऽऽहवनीयं प्रविशन्ति तस्याऽऽहवनीये निविशन्ते
 ॥ ८ ॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अग्नावेवैवभ्य ऽएत-
 त्प्रविष्टेभ्यो जुहोत्यथ यत्प्रातरनुदिते जुहोत्यप्रेतेभ्य-
 ऽएवैवभ्य ऽएतज्जुहोति तस्मादुदितहोमिनां विच्छिन्नमग्नि-
 होत्रं मन्थामह ऽहुति ह स्माऽऽह्वाऽऽसुरिर्भ्यथा शून्यमावस-
 थमाहुरेदेवं तद्विति ॥ ९ ॥ द्वयं वा ऽइदं जीवन्म । मूलं चैवा-
 ऽमूलं च तदुभयं देवानां सन्मनुष्या ऽउपजीवन्ति पशवो
 मूला ऽओपधयो मूलिन्यस्ते पशवो मूला ऽओपधीर्मूलि-
 नीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा तत ऽप्य रसः सम्भवति ॥ १० ॥
 स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य
 देवेभ्यो जुह्वानि यदेपामिदः सदुपजीवाम ऽहुति स
 यत्ततो रात्र्याश्नाति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तवल्यश्नाति
 हुतोच्छिष्टस्य ह्येवाऽग्निहोत्रं जुह्वदशिता ॥ ११ ॥ अथ
 यत्प्रातरनुदिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो
 जुह्वानि यदेपामिदः सदुपजीवाम ऽहुति स यत्ततोऽह्वा-
 ऽश्नाति हुतोच्छिष्टमेव तन्निरवत्तवल्यश्नाति हुतोच्छिष्टस्य
 ह्येवाऽग्निहोत्रं जुह्वदशिता ॥ १२ ॥ तदाहुः । सभेवाऽन्ये
 यज्ञास्तित्थन्तेऽग्निहोत्रमेव न सन्तिष्ठन्तेऽपि द्वादशसंवत्सर-
 मन्तवदेवाऽथेतदेवानन्तः सायः द्वि हुत्वा द्वेद प्रातर्होण्या-

मीति प्रातर्हुत्वा वेद पुनः सायुः होप्यामीति तदेतदनु-
 पस्थितमग्निहोत्रं तस्याऽनुपस्थितिमन्वनुपस्थिता ऽइमाः
 प्रजाः प्रजायन्तेऽनुपस्थितो ह वै श्रिया प्रजया प्रजा-
 यते य ऽएवमेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं वेद ॥ १३ ॥ तद्गुध्वा-
 ऽधिश्रयति । शृतमसदिति तदाहुर्गुह्यदन्तं तर्हि शृतं तर्हि
 जुहुयादिति तद्वै नोदन्तं कुर्यादुप ह दहेद्यदुदन्तं कुर्या-
 दुप्रजज्ञि वै रेत ऽउपदग्धं तस्मान्नोदन्तं कुर्यात् ॥ १४ ॥
 अधिश्रित्यैव जुहुयात् । युन्वेवैतदग्ने रेतस्तेन न्वेव शृतं
 युधेनदन्नावधिश्रयन्ति तेनो ऽएव शृतं तस्मादधिश्रित्यैव
 जुहुयात् ॥ १५ ॥ तदुवज्योतयति । शृतं वेदानीत्यथाऽपः
 प्रत्यानयति शान्त्यै न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्वायेदः हि
 यदा वर्पत्यथौपधयो जायन्त ऽओपधीर्जग्न्वाऽपः पीत्वा तत
 ऽप्य रसः सम्भवति तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्वाय
 तस्माद्यथेनं क्षीरं केवलं पानेऽभ्याभवेदुदस्तोकमाश्चोत-
 यितवै व्र्याच्छान्त्यै न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्वाय ॥ १६ ॥
 अथ चतुरुन्नयति । चतुर्धाविहितः हीदं पयोऽथ समिध-
 मादापोदाहूयति समिद्धहोमायैव सोऽनुपसाद्य पूर्वामाहुतिं
 जुहोति स यदुपसादयेद्यथा यस्मा ऽअशनमाहरिष्यन्त्स्यात्त-
 दन्तरा निदक्ष्यादेवं तदथ यदनुपसाद्य यथा यस्मा ऽअश-
 नमाहरेत्तस्मा ऽआहृत्यैवोपनिदक्ष्यादेवं तदुपसाद्योत्तरां नाना-
 वीर्ये ऽपुवैने ऽएतत्करोति मनश्च ह वै वाक् चैते ऽआहुती
 तन्मनश्चैवैतद्वाचं च व्यावर्त्तयति तस्मादिदं मनश्च

द्वाक् च समानमेव सद्धानेव ॥ १७ ॥ स वै द्विरग्नौ जुहोति ।
द्विरुपमार्ष्टि द्विः प्रश्नाति चतुरुन्नयति तद्दश दशाक्षरा
वै विराद्विराद् वै यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति
॥ १८ ॥ स यदग्नौ जुहोति । तदेवेषु जुहोति तस्माद्देवाः
सन्त्यथ यदुपमार्ष्टि तत्पितॄषु चौषधीषु च जुहोति तस्मा-
त्पितॄश्चौषधयश्च सन्त्यथ यदुत्वा प्राश्नाति तन्मनुष्येषु
जुहोति तस्मान्मनुष्याः सन्ति ॥ १९ ॥ या वै प्रजा
यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ताऽ एवमेवैतद्या इमाः
प्रजा ऽअपराभूतास्ता यज्ञमुख ऽआभजति तेनो ह
पशवोऽन्वाभक्ता यन्मनुष्यान्नु पशवः ॥ २० ॥ तद्
होवाच याज्ञवल्क्यः । न वै यज्ञ ऽइव सन्तवै पाकयज्ञ
ऽइव वा ऽहृतीदः हि यदग्न्यस्मिन् यज्ञे सुच्यवद्यति सर्व
तदग्नौ जुहोत्यथैतदग्नौ हुत्वोत्सृज्याऽऽचामति निह्नेदि
तदस्य पाकयज्ञस्येवेति तदस्य तत्पशव्यः रूपं पशव्यो
हि पाकयज्ञः ॥ २१ ॥ सैषैकाहुतिरेवाग्ने । यामेवाऽमुं
प्रजापतिरजुहोदुथ यदेत ऽएतत्पशवेवाऽऽद्वियन्ताऽग्निभ्योऽयं
पवते सूर्यस्तस्मादेपा द्वितीयाहुतिर्हूयते ॥ २२ ॥ सा या
पूर्वाहुतिः । साऽऽग्निहोत्रस्य देवता तस्मात्तस्यै जुहोत्यथ
योत्तरा स्विष्टकृद्भ्राजनमेव सा तस्मात्तामुत्तराद्धं जुहोत्येपा
हि दिक् स्विष्टकृतस्तन्निमथुनायैवैपा द्वितीयाहुतिर्हूयते
द्वन्द्वः हि मियुनं प्रजननम् ॥ २३ ॥ तद् द्यमेवैते ऽआहुती ।
भूतं चैव भविष्यच्च जातं च जनिष्यमाणं चाऽऽगतं
चाऽऽशा चाऽऽय च श्वश्च तद् द्यमेवाऽनु ॥ २४ ॥

आत्मेव भूतम् । अद्वा हि तद्यद्भूतमद्दो तद्यदात्मा प्रजैव
 भविष्यदुनद्वा हि तद्यद्भविष्यदुनद्दो तद्यत्प्रजा ॥ २५ ॥
 आत्मेव जातम् । अद्वा हि तद्यजातमद्दो तद्यदात्मा
 प्रजैव जनिष्यमाणमनद्वा हि तद्यजनिष्यमाणमनद्दो
 तद्यत्प्रजा ॥ २६ ॥ आत्मेवाऽऽगतम् । अद्वा हि तद्यदाग-
 तमद्दो तद्यदात्मा प्रजैवाऽऽशाऽनद्वा हि तद्यदाशानद्दो
 तद्यत्प्रजा ॥ २७ ॥ आत्मेवाऽऽद्यः । अद्वा हि तद्यदद्याद्दो
 तद्यदात्मा प्रजैव श्वोऽनद्वा हि तद्यद्योऽनद्दो तद्यत्प्रजा
 ॥ २८ ॥ सा या पूर्वाहुतिः । सात्मानमभि हूयते तां
 मन्त्रेण जुहोत्यद्वा हि तद्यन्मन्त्रोऽद्दो तद्यदात्मा
 ऽथ योत्तरा सा प्रजामभि हूयते तां तूष्णीं जुहोत्य-
 नद्वा हि तद्यत्तूष्णीमनद्दो तद्यत्प्रजा ॥ २९ ॥ स
 जुहोति । 'आग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहे'त्यथ प्रातः
 'सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहे'ति तत्सत्येनैव हूयते
 यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाऽग्निज्योतिर्यदा सूर्यऽउदेत्यथ
 सूर्यो ज्योतिर्यद्दे सत्येन हूयते तद्देवान्गच्छति ॥ ३० ॥
 तद्देवैतद्देवाऽऽरुणये । ब्रह्मवर्चसुकामाय तक्षाऽनूवा-
 चाग्निर्वृच्चो ज्योतिर्वर्चः सूर्यो वृच्चो ज्योतिर्वर्चः
 ऽहुति ब्रह्मवर्चसी हेव भवति यऽएवं विद्वानग्नि

* 'यद्गतम्' इति 'ख' पुस्तके ।

† 'स' पुस्तके 'सात्मानमभि' इत्यत्र 'सात्मानमाधे' इत्येष पाठो विद्यते स तु न मयीवीत ,
 एतदभिरिणुस्तकेषु अनुरक्तम् ।

‡ 'प्रजा' इत्युक्तपुस्तक एवोक्तम् ।

(१) पु० ग० अ० ३ अ० ११ (२) पु० ग० अ० ३ अ० १ ।

होत्रं जुहोति ॥३१॥ तद्वस्त्येव प्रजननस्येव रूपम् । अग्निज्यो-
तिज्योतिरग्निः स्वाहेति तदुभयतो ज्योती रेतो देवतया
परिगृह्णात्युभयतः परिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तदुभयत
ऽएवैतत्परिगृह्य प्रजनयति ॥ ३२ ॥ अथ प्रातः । 'सू-
र्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति' तदुभयतो ज्योती रेतो
देवतया परिगृह्णात्युभयतः परिगृहीतं वै रेतः प्रजायते
तदुभयत ऽएवैतत्परिगृह्य प्रजनयति तत्प्रजननस्य रूपम्
॥ ३३ ॥ तदु होवाच जीबलश्चैलकिः । गर्भमेवाऽऽरुणिः
करोति न प्रजनयतीति स ऽएतेनैव सायं जुहुयात्
॥ ३४ ॥ अथ प्रातः । 'ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः
स्वाहेति' तद्वहिर्द्धा ज्योती रेतो देवतया करोति बहिर्द्धा
वै रेतः प्रजातं भवति तदेनत्प्रजनयति ॥ ३५ ॥ तदाहुः ।
अग्नावेवैतत्सायः सूर्यं जुहोति सूर्यं प्रातरग्निमिति
तद्वै तदुदितहोमिनामेष यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाऽग्नि-
ज्योतिर्यदा सूर्यः ऽउदेत्यथ सूर्यो ज्योतिर्वाऽस्य सा
परिचक्षेयमेव परिचक्षा यत्तस्यै नाऽद्धा देवतायै ह्यते
याऽग्निहोत्रस्य देवताऽग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तत्र
नाऽग्नये स्वाहेत्यथ प्रातः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति तत्र न सूर्याय स्वाहेति ॥ ३६ ॥ अनेनैव जुहु-
यात् । 'संजुह्वेन सवित्रेति' तत्सवितृमत्प्रसवाय 'संजु-
रात्र्येन्द्रवस्येति' तद्वाज्या मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो

हि यज्ञस्य देवता 'जुषाणो ऽअग्निर्वेत्तु स्वाहेति तदग्नये
 पत्यक्षं जुहोति ॥ ३७ ॥ अथ प्रातः । 'सजृह्वेन
 सवित्रे'ति तत्सवितृमत्प्रसवाय 'सजूरूपसेन्द्रवत्ये'त्यहेति
 वा तदह्नां वोपसां वा मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो
 हि यज्ञस्य देवता 'जुषाणोऽसूर्यो वेत्तु स्वाहे'ति तत्सूर्याय
 पत्यक्षं जुहोति तस्मादेवमेव जुहुयात् ॥ ३८ ॥ ते होचुः ।
 को न इदं होष्यतीति ब्राह्मण एवेति ब्राह्मणेदं नो
 जुहुधीति किं मे ततो भविष्यतीत्यग्निहोत्रोच्छिष्टमेवेति
 सयत्तुचि परिशिनष्टि तदग्निहोत्रोच्छिष्टमथ पुत्स्थाल्यां
 यथा परीणहो निर्वपेदेवं तत्तस्मात्तथ एव कश्च पिवेसद्वै
 नाऽब्राह्मणः पिवेदग्नौ ह्यधिभ्रयन्ति तस्मान्नाऽब्राह्मणः
 पिबेत् ॥ ३९ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

एता ह वै देवता योऽस्ति । तस्मिन्वसन्तीन्द्रो
 यमो राजा नडो नैपिधोऽनश्नन्ताङ्गमनोऽसन्पाथंसवः
 ॥ १ ॥ तद्वा एष एवेन्द्रः । यदाहवनीयोऽथैष एव
 गार्हपत्यो यमो राजाऽथैष एव नडो नैपिधो यदन्वाहा-
 र्यपचनस्तद्यदेतमहरहर्दक्षिणतः आहुरन्ति तस्मादाहुर-
 हरहर्षं नडो नैपिधो यमः राजानं दक्षिणतः उपनयतीति

॥ २ ॥ अथ य एष सभायामग्निः । एष एवाऽनश्न-
न्तंसङ्गमनस्तद्यदेतमनश्चित्तेवोपसङ्गच्छन्ते तस्मादेपोऽनश्न-
न्नथ यदेतद्भस्मोद्धृत्य परावपन्त्येष एवाऽसन्पाथंसवः स
यो हैवमेतद्देवैः मय्येता देवता वसन्तीति सर्वाश्चैवैतोल्लो-
काञ्जयति सर्वाल्लोकाननुसञ्चरति ॥ ३ ॥ तेषामुपस्थानम् ।
यदेव सायं प्रातराहवनीयमुप च तिष्ठत उऽप चाऽऽस्ते
तदेव तस्योपस्थानमथ यदेव प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमास्ते
वा शेते वा तदेव तस्योपस्थानमथ यत्रैव संवृजन्नवाहा-
र्यपचनमुपस्मरेत्तदेव तं मनसोपतिष्ठेत तदेव तस्यो-
पस्थानम् ॥ ४ ॥ अथ प्रातः । अनशित्वा मुहूर्त्तः
सभायामासित्वाऽपि कामं पश्ययेत् तदेव तस्योपस्था-
नमथ यत्रैव भस्मोद्धृतमुपनिगच्छेत्तदेव तस्योपस्थान-
मेवमु हाऽस्यैता देवता उऽपस्थिता भवन्ति ॥ ५ ॥
यजमानदेवत्यो वै गार्हपत्यः । अथैष वभ्रातृव्यदेवत्यो
यदवाहार्यपचनस्तस्मादेतं नाऽहरहराऽऽहरेयुर्न ह वाऽअस्य
सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एतं नाऽहरहराऽऽहुरन्त्यवा-
हार्यपचनो वा एषः ॥ ६ ॥ उपवसथ एवैनमाहरेयुः ।
यत्रैवाऽस्मिन्पश्यन्तो भवन्ति तथो हाऽस्यैपोऽमोघायाऽऽहृतो
भवति ॥ ७ ॥ नवाऽवसिते वैनमाहरेयुः । तस्मिन्पचेयुस्तद्-
ब्राह्मणा अग्नीयुर्गद्यु तन्न विन्देयत्पचेदपि गोरेव दुग्धम-
धिश्रयितवै ब्रूयात्तस्मिन्ब्राह्मणान्प्राययितवै ब्रूयात्प्रापीयाथंसो
ह वाऽअस्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एव कुर्वन्ति

तत्सादेवमेव चिकीर्षेत् ॥ ८ ॥ तद्यत्रैतत्प्रथमं समिद्धो
 भवति । धूप्यत ऽइव तर्हि हैप भवति रुद्रं स यं काम-
 येत यथेमा रुद्रं प्रजा ऽअश्रद्धयेव त्वत्सहसेव त्वन्निघातमिव
 त्वत्सचत ऽएवमन्नमद्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति
 हैवैतदन्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ ९ ॥ अथ यत्रै-
 तत्प्रदीसतरो भवति । तर्हि हैप भवति वरुणं स यं काम-
 येत यथेमा वरुणं प्रजा गृह्णन्निव त्वत्सहसेव त्वन्निघात-
 मिव त्वत्सचत ऽएवमन्नमद्यामिति तर्हि ह स जुहुया-
 त्प्राप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ १० ॥
 अथ यत्रैतत्प्रदीसो भवति । उच्चैर्द्धमं परमया जूत्या
 घृत्वलीति तर्हि हैप भवतीन्द्रं स यं कामयेतेन्द्रः ऽइव
 श्रिया यशसा स्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति
 हैवैतदन्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ ११ ॥ अथ
 यत्रैतत्प्रतितरामिव । तिरश्चीवाऽर्चिः सः शान्त्यतो भवति
 तर्हि हैप भवति मित्रं स यं कामयेत मैत्रेणदमन्नमद्या-
 मिति यमाहुः सर्वस्य वा ऽअयं ब्राह्मणो मित्रं न वा ऽअयं
 कञ्चन हिनस्तीति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति हैवैतदन्नाद्यं
 य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ १२ ॥ अथ यत्रैतदङ्गाराश्चा-
 ऽऽकण्ट्यन्त ऽइव । तर्हि हैप भवति ब्रह्म स यं कामयेत
 ब्रह्मवर्चसी स्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति हैवैतद-
 न्नाद्यं य ऽएवं विद्वाँस्तर्हि जुहोति ॥ १३ ॥ एतेषामेकं संव-
 त्तरमुपेतं । स्वयं जुह्वयदि वाऽस्याऽङ्ग्यो जुह्वयादथ
 योऽङ्ग्यथाऽङ्ग्यथा जुहोति यथाऽऽपो वाऽभित्वन्नङ्ग्यद्वाऽन्ना-

य॒ः स॒ सा॒मि॒ नि॒व॒त्तै॒तै॒वं तद॒थ य॒ः सा॒ह्यं जु॒होति य॒थाऽऽपो
 वाऽभि॒खन॒न्न॒भ्य॒द्वाऽन्ना॒द्यं त॒त्क्षि॒प्रेऽभि॒त॒न्यादे॒वं तत् ॥ १४ ॥
 अ॒व॒भ्रयो ह वा ऽए॒ता ऽअ॒न्ना॒द्यस्य यदाहु॒तय॒ः ।
 अ॒भि॒ ह॒वै॒तद॒न्ना॒द्यं तृ॒ण॒त्ति य ऽए॒वं वि॒द्वान॒ग्नि॒हो॒त्रं जु॒होति
 ॥ १५ ॥ सा या पूर्॒वाहु॒तिः । ते दे॒वा ऽअ॒थ यो॒त्तरा ते
 म॒नु॒ष्या ऽअ॒थ य॒त्सृ॒चि॒ परि॒शि॒न॒ष्टि ते प॒श॒वः ॥ १६ ॥ स
 वै क॒नी॒य ऽइ॒व पूर्॒वा॒माहु॒तिं जु॒होति । भू॒य ऽइ॒वो॒त्तरां
 भू॒य ऽइ॒व सृ॒चि॒ परि॒शि॒न॒ष्टि ॥ १७ ॥ स य॒त्क॒नी॒य ऽइ॒व
 पूर्॒वा॒माहु॒तिं जु॒होति । क॒नी॒या॒थ॒सो हि दे॒वा म॒नु॒ष्ये॒भ्योऽथ
 य॒ज्ञ॒य ऽइ॒वो॒त्तरां भू॒या॒थ॒ सो हि म॒नु॒ष्या दे॒वे॒भ्योऽथ
 य॒ज्ञ॒य ऽइ॒व सृ॒चि॒ परि॒शि॒न॒ष्टि भू॒या॒थ॒सो हि प॒श॒वो
 म॒नु॒ष्ये॒भ्यः क॒नी॒या॒थ॒सो ह वा ऽअ॒स्य भ्रा॒व्या भ॒वन्ति
 भू॒या॒थ॒सः प॒श॒वो य ऽए॒वं वि॒द्वान॒ग्नि॒हो॒त्रं जु॒होति त॒वै
 स॒मृ॒द्धं य॒स्य क॒नी॒या॒थ॒सो भ्रा॒व्या ऽअ॒सन्म॒भूया॒थ॒सः
 प॒श॒वः ॥ १८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यान्दिनीयं शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासख्या ॥ १०३ ॥

य॒त्र वै अ॒जा॒प॒तिः अ॒जाः स॒सृ॒जे । स य॒त्राऽग्निः
 स॒सृ॒जे स॒ ऽइ॒दं जा॒तः स॒र्वमे॒व दु॒ग्धं द॒ध ऽद्वि॒त्ये॒वाऽवि॒ल॒मे॒व
 ता या॒स्त॒र्हि अ॒जा ऽआ॒सु॒स्ता है॒नः स॒म्पे॒द्धं द॒द्विरे सोऽ-

तितिक्षमाणः पुरुषमेवाऽभ्येयाय ॥ १ ॥ स होवाच । न
 वा ऽअहमिदं तितिक्षे हन्त त्वा अविशानि तं मा
 जनयित्वा विभृहि स यथैव मां त्वमस्मिँल्लोके जनयित्वा
 भरिष्यस्येवमेवाऽहं त्वाममुष्मिँल्लोके जनयित्वा भरिष्या-
 मीति तथेति तं जनयित्वाऽविमः ॥ २ ॥ स यदग्नी
 ऽआधत्ते । तदेनं जनयति तं जनयित्वा विमर्ति स यथा
 हवैष ऽएतमस्मिँल्लोके जनयित्वा विभर्त्येवमु हवैष ऽएतम-
 मुष्मिँल्लोके जनयित्वा विमर्ति ॥ ३ ॥ तन्न साम्म्युद्वासयेत् ।
 सामि हाऽस्मै स ग्लायति स यथा हवैष ऽएतस्मा
 ऽअस्मिँल्लोके सामि ग्लायत्येवमु हवैष ऽएतस्मा ऽअमुष्मिँ-
 ल्लोके सामि ग्लायति तस्माञ्च साम्म्युद्वासयेत् ॥ ४ ॥ स
 यत्र म्मियते । यत्रैनमग्नावभ्यादधति तदेपोऽग्नेरधिजायते
 स ऽएष पुत्रः सन्निपत्ता भवति ॥ ५ ॥ तस्मादेतदपिणाऽ-
 भ्यनूक्तं । 'शतमिषु शरदो ऽअन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा
 जरसं तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो
 मद्धा रीरिपतायुर्गन्तोरिति पुत्रो ह्येष सन्त पुनः पिता
 भवत्येतच्च तद्यस्मादग्नी ऽआदधीत ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएष
 ऽएव मृत्युः । य ऽएष तपति तद्यदेष ऽएव मृत्युस्तस्माद्या
 ऽएतस्मादर्वाच्यः अजास्ता म्मियन्तेऽथ याः पराच्यस्ते
 देवास्तस्मादु तेऽमृतास्तस्येमाः सर्वाः अजा रश्मिभिः
 आणेष्वभिहिता यथाऽश्वोऽश्वाभिघ्राण्या वाऽभीशुभिर्धेवम-

* 'स' पुस्तके 'वृक्ष' इति ।

(१) शु० घ० अ० २५ क० २२ ।

स्येमाः सर्वाः प्रजा रश्मिभिः प्राणेष्वभिहितास्तस्माद्
 रश्मयः प्राणानव्यवतायन्ते ॥७॥ स यस्य कामयते । तस्य
 प्राणमादायोदेति स म्रियते स यो हैतं मृत्युमनतिमुच्यते
 ऽथाऽमुं लोकमेति यथा हैवाऽस्मिँल्लोके न संव्यतमादियते
 यदा यदैव कामयतेऽथ मारयत्येवमु हैवाऽमुष्मिँल्लोके पुनः
 पुनरेव प्रमारयति ॥ ८ ॥ स यत्सायमस्तमिते द्वे ऽआहुती
 जुहोति । तदेतावभ्यां पूर्वावभ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रति-
 तिष्ठत्यथ यत्प्रातरनुदिते द्वे ऽआहुती जुहोति तदेतावभ्याम-
 परावभ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रतितिष्ठति स ऽएनमेव
 ऽउयन्नेवाऽऽदायोदेति तदेतं मृत्युमतिमुच्यते सैषाऽग्निहोत्रे
 मृत्योरतिमुक्तिरिति ह वै पुनर्मृत्युं मुच्यते य ऽएवमेतामग्नि-
 होत्रे मृत्योरतिमुक्तिं वेद ॥९॥ यथा वा ऽद्विपोरनीकम् । एवं
 यज्ञानामग्निहोत्रं येन वा ऽद्विपोरनीकमेति सर्वा वै तेनेधुरेत्ये-
 तेनो हाऽस्य सर्वं यज्ञक्रतव ऽएतं मृत्युमतिमुक्ताः ॥ १० ॥
 अहोरात्रे ह वा ऽअमुष्मिँल्लोके परिप्लवमाने । पुरुषस्य
 सुकृतं क्षिणुतोऽर्वाचीनं वा ऽअतोऽहोरात्रे तथो हाऽस्याऽहो-
 रात्रे सुकृतं न क्षिणुतः ॥ ११ ॥ स यथा रथोपस्थे तिष्ठन् ।
 उपरिष्ठाद्रथचक्रे पल्यङ्गमाने ऽउपावेक्षेतैवं परस्तादर्वाची-
 नोऽहोरात्रे ऽउपावेक्षते न ह वा ऽअस्याऽहोरात्रे सुकृतं
 क्षिणुतो य ऽएवमेतामहोरात्रयोरतिमुक्तिं वेद ॥ १२ ॥ पूर्वं-
 णाऽऽहवनीयं परीत्य । अन्तरेण गार्हपत्यं चैति न वै देवा
 मनुष्यं विदुस्त ऽएनमेतदन्तरेणाऽतियन्तं विदुरयं वै न

ऽइदं जुहोतीत्यग्निर्वै पाप्मनोऽपहन्ता तावस्याऽऽहवनीयश्च
 गार्हपत्यश्चाऽन्तरेणाऽतियतः पाप्मानमुपहतः सोऽपहत-
 पाप्मा ज्योतिरेव श्रिया यशसा भवति ॥ १३ ॥ उत्तरतो वा
 ऽअग्निहोत्रस्य द्वारः । स यथा द्वारा अप्रपद्येतैवं तदुथ यो
 दक्षिणत ऽएत्याऽऽस्ते यथा वहिर्द्धा चरेदेवं तत् ॥ १४ ॥
 नौर्ह वा ऽएषा स्वर्ग्या । यदग्निहोत्रं तस्या ऽएतस्यै नावः
 स्वर्ग्याया ऽआहवनीयश्चैव गार्हपत्यश्च नौमण्डे ऽअथैष
 ऽएव नावांजो यत्क्षीरहोता ॥ १५ ॥ स यत्प्राडुपोद्वैति ।
 तदेनां प्राचीमुबभ्यजति स्वर्गं लोकमभि तथा स्वर्गं लोकः
 समञ्नुते तस्या ऽउत्तरत ऽआरोहणः सैन्यं स्वर्गं लोकः
 समापयत्यथ यो दक्षिणत ऽएत्याऽऽस्ते यथा प्रतीर्णार्ण-
 यामागच्छेत्स विहीयेत स तत ऽएव वहिर्द्धा स्यादेवं तत्
 ॥ १६ ॥ अथ यामेताथ समिधमबभ्यादुधाति । सेष्टका येन
 मन्त्रेण जुहोति तद्यजुष्येनैतामिष्टकामुपदुधाति यदा वा
 ऽइष्टकोपधीयतेऽथाऽऽहुतिर्हूयते तदस्योपहितास्वेष्टका-
 स्वेता ऽआहुतयो हूयन्ते या ऽएता ऽअग्निहोत्राहुतयः ॥ १७ ॥
 प्रजापतिर्द्धा ऽअग्निः । संवत्सरो वै प्रजापतिः संवत्सरे-संव-
 त्सरे ह वा ऽअस्याऽअग्निहोत्रं चित्येनाऽग्निना सन्तिष्ठते संवत्सरे-
 संवत्सरे चित्यमग्निमाप्नोति य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्ये-
 तदु हाऽस्याऽअग्निहोत्रं चित्येनाऽग्निना सन्तिष्ठते चित्यमग्नि-
 माप्नोति ॥ १८ ॥ सप्त च वै शतान्यशीतीनामूचः ।
 विंशतिञ्च स यत्सायं प्रातरग्निहोत्रं जुहोति ते द्वे ऽआहुती

ता ऽअस्य संबत्सरे ऽआहुतयः सम्पद्यन्ते ॥ १९ ॥ सप्त
चैव शतानि विद्वशतिष्ठच्च । संबत्सरे-संबत्सरे ह वा
ऽअस्याऽग्निहोत्रं महतोक्थेन सम्पद्यते संबत्सरे-संबत्सरे
महदुक्थमाप्नोति य ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येतदु हा-
ऽस्याऽग्निहोत्रं महतोक्थेन सम्पद्यते महदुक्थमाप्नोति ॥२०॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अग्नौ ह वै देवाः । सर्वान्पशून्निदधिरे ये च ग्राम्या ये
चाऽऽरण्या विजयं वोपश्रैज्यन्तः कामचारस्य वा कामायाऽयं
नो गोपिष्ठो गोपायदिति वा ॥ १ ॥ तानु हाऽग्निर्निचक्रमे ।
तैः संगृह्य रात्रिं प्रविवेश पुनरेव ऽहुति देवा ऽएदाग्निं
तिरोभूतं ते ह विद्राञ्चकुरिह वै प्राऽविक्षद्रात्रिं वै प्राऽविक्ष-
दिति तमेतत्प्रत्यायत्याथ रात्रौ सायमुपाऽतिष्ठन्त देहि नः
पशून्पुनर्नः पशुन्देहीति तेभ्योऽग्निः पशून्पुनरददात् ॥२॥
तस्मै कमग्नी ऽउपतिष्ठेत । अग्नी वै दातारौ तावेवैतद्याचते
सायमुपतिष्ठेत सायः हि देवा ऽउपाऽतिष्ठन्त दत्तो ह वैवाऽस्मा-
ऽएतौ पशून्पुन्य ऽएवं विद्वानुपतिष्ठते ॥ ३ ॥ अथ यस्मान्नो-
पतिष्ठेत । उभये ह वा ऽइदमग्रे सहाऽऽसुर्देवाश्च मनुष्याश्च
तद्यद्ध स्म मनुष्याणां न भवति तद्ध स्म देवान्याचन्त ऽइदं
वै नो नाऽस्तीदं नोऽस्त्विति ते तस्या ऽएव याज्ययाये द्वेपेण
देवास्तिरोभूता नेद्विनसानि नेद्वेप्योऽसानीति तस्मान्नोपति-
ष्ठेत ॥ ४ ॥ अथ यस्मादुपैव तिष्ठेत । यज्ञो वै देवानामा-
शीर्ष्यजमानस्य तद्वा ऽएव ऽएव यज्ञो यदाहुतिराशीरेव

यजमानस्य तद्यदेवाऽस्याऽत्र तदेवैतदुपतिष्ठमानं कुरुते
 तस्मादुपैव तिष्ठेत ॥ ५ ॥ अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत । यो वै
 ब्राह्मणं वा शङ्खसमानोऽनुचरति क्षत्रियं वाऽयं मे दास्यत्ययं
 मे गृह्णान्करिष्यतीति यो वै सं वाद्येन वा कर्मणा वाऽभिरि-
 राधयिषति तस्मै वै स देयं मन्यतेऽथ यऽआह किं नु
 त्वं ममाऽसि यो मे न ददासीतीश्वरऽएनं द्वेष्टोरीश्वरो
 निर्वेदं गन्तोस्तस्मान्नोपतिष्ठेतैतदित्थेवैषऽएतं याचते
 यदिन्धे यजुहोति तस्मान्नोपतिष्ठेत ॥ ६ ॥ अथ यस्मादुपैव
 तिष्ठेत । उत वै याचन्दातारं लभतऽएवोतो भर्ता भार्ग्यं
 नाऽनुबुध्यते स यदेवाऽऽह भार्ग्यो वै तेऽस्मि विभृहि मेत्यथैनं
 वेदाऽथैनं भार्ग्यं मन्यते तस्मादुपैव तिष्ठेतेदमित्तु समस्तं
 यस्मादुपतिष्ठेत ॥ ७ ॥ अजापतिर्वा एष भूत्वा । यावत्
 ऽर्हृष्टे यावदेनमनु तस्य रेतः सिञ्चति यदमिहोत्रं जुहोतीद-
 मेवैतत्सर्वमुपतिष्ठमानोऽनु विकरोतीदहः सर्वमनु प्रजनयति
 ॥ ८ ॥ स वा ऽउपवत्या प्रतिपद्यते । इयं वा ऽउप द्वयेनेय-
 मुप यद्धीदं किञ्च जायतेऽस्यां तदुपजायतेऽथ यन्नृचक्षु-
 स्यामेव तदुपोष्यते तदुहा रात्र्या भूयो-भूयऽएवाऽक्षर्यं
 भवति तदक्षय्येणैवैतच्छ्रमना प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥ सऽआह ।
 'उपप्रयन्तो ऽअद्भर'मित्यद्भरो वै यज्ञऽउपप्रयन्तो यज्ञमि-
 त्पेवैतदाह 'मन्त्रं वोचेमाऽऽग्रय' ऽइति मन्त्रमु ह्यस्मा ऽएतद्व-
 क्ष्यन्भवत्या'रे ऽअस्मे च शृण्वत' ऽइति यद्यप्यस्मदारका-

दस्यथ न ऽएतच्छृण्वेवैवमेवैतन्मन्त्रस्वेत्येवैतदाह ॥१०॥
 'अग्निर्मूर्द्धा दिवः । ककुत्पतिः पृथिव्या ऽअयम् । अपां
 रेतांसि जिन्वती'त्यग्नेव धावति तद्यथा याचस्कल्याणं
 ब्रूदेदामुप्यायणो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा ऽअसीत्येवमेपा
 ॥ ११ ॥ अथैन्द्राग्नी । 'ऽउभा वामिन्द्राग्नी ऽआहुवद्ध्या
 ऽउभा राधसः सह मादयद्धौ । उभा दाताराविपां
 रयीणामुभा धाजस्य सातये हुवे वामित्येप वा ऽहुन्द्रो
 य ऽएय तपति स यदस्तमेति तदाहवनीयं प्रविशति
 तदुभावेवैतत्सह सन्ता ऽउपतिष्ठत ऽउभौ मे सह सन्तौ
 दत्तामिति तस्मादैन्द्राग्नी ॥ १२ ॥ 'अयं ते योनिर्ऋ-
 त्वियः । यतो जातो ऽअरोचथाः । तं जानन्नग्न ऽआरो-
 हुऽथा नो वर्धया रयिमिति पुष्टं वै रयिर्भूयो-भूय
 ऽएव न ऽइदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह ॥ १३ ॥ 'अयमिह
 प्रथमः । धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो ऽअद्वरेष्ठील्यः ।
 यमत्पनवानो भृगवो विरुचुर्वनेषु चित्रं विश्वं विशे-विश'
 ऽइत्यग्नेव धावति तद्यथा याचस्कल्याणं ब्रूदेदामुप्यायणो
 वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा ऽअसीत्येवमेपा यथो ऽएवैप
 तथो ऽएवैनमेतदाह यदाह विश्वं विशे-विश ऽहुति
 विभूषेप विशे-विशे ॥ १४ ॥ 'अस्य प्रत्नाम् । अनु
 द्युतः शुक्रं दुदुहे ऽअहयः । पयः सहस्रसामृपिमिति
 परमा वा ऽएषा सनीनां यत्सहस्रसनिस्तदेतस्यैवाऽवरुद्धयै

तस्मादाह पयः सहस्रसामृषिमिति ॥ १५ ॥ तदैतत्समा-
 हार्यः पट्टचम् । तस्योपवती प्रथमा अत्नवत्युत्तमाऽवोचाम
 तद्यस्मादुपवत्यथाऽदु एव अत्नं यावन्तो ह्येव सनाऽग्रे
 देवास्तावन्त एव देवास्तस्माददुः अत्नं तदिमे एवाऽन्त-
 रेण स्र्वे कामास्ते ऽअस्मा ऽइमे सञ्जानाने सर्वाङ्कामान्स-
 न्नमतः ॥ १६ ॥ स वै त्रिः प्रथमां जपति । त्रिरुत्तमां
 त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्रिः प्रथमां जपति
 त्रिरुत्तमाम् ॥ १७ ॥ यद्ध वा ऽअत्राऽग्निहोत्रं जुह्वत् ।
 ब्राधेन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तदुवद्यत्या-
 युपो वा वृर्चसो वा अप्रजायै वा ॥ १८ ॥ तदु खलु ।
 'तनृपा ऽअग्नेऽसि तन्नं मे पाह्यायुर्द्वा ऽअग्नेऽस्यायुर्मे देहि
 वृर्चोऽसि ऽअग्नेऽसि वृर्चो मे देहि । अग्ने यन्मे तन्त्वा ऽजनं तन्म
 ऽआप्ते'ति ॥ १९ ॥ यद्ध वा ऽअत्राऽग्निहोत्रं जुह्वत् ।
 ब्राधेन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तदुवद्यत्यायुपो
 वा वृर्चसो वा ऽअप्रजायै वा तन्मे पुनराप्स्याययेत्येवैतदाह
 तथो हाऽस्यैतत्पुनराप्स्यायते ॥ २० ॥ 'द्वेन्धानास्त्वा ।
 शतं हिमा युमन्तः समिधीमही'ति शतं वर्षाणि जीव्या-
 स्मेत्येवैतदाह तावत्त्वा महान्तः समिधीमहीति यदाह
 युमन्तः समिधीमहीति 'व्यस्वन्तो व्यस्कृतः सहस्वन्तः
 सहस्कृतमि'ति व्यस्वन्तो व्यं भूयास् व्यस्कृत्वं भूया
 ऽइत्येवैतदाह सहस्वन्तो व्यं भूयास् सहस्कृत्वं भूया

ऽदृत्येवैतदाह 'ऽग्ने संपत्नदुम्भनमदब्धासो ऽअदाब्धमिति
 त्वया वयदः सपत्नाः सपीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह ॥ २१ ॥
 'चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीये'ति । त्रिरेतज्जपति रात्रिर्वै
 चित्रावसुः सा हीयदः सङ्गृह्येव चित्राणि वसति तस्मात्ताऽऽर-
 काच्चित्रं ददृशे ॥ २२ ॥ एतेन ह स्म वा ऽअपयदः । रात्रेः
 स्वस्ति पारदः समश्नुवत् ऽएतेनो ह स्मेनाम्नात्रेर्नाम्ना रक्षा-
 थसि न विन्दन्त्येतेनो ऽएवैष ऽएतद्वात्रेः स्वस्ति पारदः
 समश्नुत् ऽएतेनो ऽएनदः रात्रेर्नाम्ना रक्षाथसि न विन्द-
 न्येतावस्तु तिष्ठज्जपति ॥ २३ ॥ अथाऽऽसीनदः । 'सं
 त्वमग्ने सूर्यस्य वृधस्ता गथा' ऽइति तद्यदस्तं यन्नाऽऽदित्य
 ऽआहवनीयं प्रविशति तेनैतदाह 'संमृषीणाथ स्तुतेने'ति
 तद्यदुपतिष्ठते तेनैतदाह 'सं प्रियेण धाम्ने'त्याहुतयो
 वा ऽअस्य प्रियं धामाऽऽहुतिभिरेव तदाह 'समहमायुपा
 सं वृधस्ता सं प्रजया सृष्टः रायस्पोपेण मिषीये'ति युथा
 त्वमेतैः समगथा ऽएवमहमायुपा वृधस्ता प्रजया रायस्पो-
 पेणेति यद्भूमनेति तदेवमहमेतैः सङ्गच्छा ऽदृत्येवैतदाह
 ॥ २४ ॥ अथ ग्रामव्येति । 'अन्धं स्थाऽन्धो वो भक्षीय
 मह सथ महो वो भक्षीये'ति यानि वो वीर्याणि यानि
 वो महाथसि तानि वो भक्षीयेत्येवैतदाहोर्जं स्थोर्जं वो
 भक्षीये'ति रुस सथ रुसं वो भक्षीयेत्येवैतदाह 'रायस्पोप

(१) शु० सं० अ० ३. क० १८। (२) शु० सं० अ० ३ क० १८। (३) शु०
 सं० अ० ३. क० १९। (४) शु० सं० अ० ३. क० १९। (५) शु० सं० अ० ३.
 क० १९। (६) शु० सं० अ० ३ क० १९। (७) शु० सं० अ० ३ क० २०।
 (८) शु० सं० अ० ३. क० २०। (९) शु० सं० अ० ३. क० २०।

स्थ रायस्पोषं वो भक्षीयेति भूमा स्थ भूमानं वो
 भक्षीयेत्येवैतदाह ॥ २५ ॥ 'रेवती रमद्धमि'ति । रेवन्तो
 हि पशवस्तस्मादाह रेवती रमद्धमि'त्यस्मिन्श्रयोनावस्मि-
 न्गोष्टेऽस्मिन्लोकेऽस्मिन्क्षये । इहैव स्त माऽपगाते'त्या-
 स्मन ऽएवैतदाह मदेव माऽपगातेति ॥ २६ ॥ अथ
 ग्रामभिमृशति । 'सहृिताऽस्ति विश्वरूपी'ति विश्वरूपा
 ऽइव हि पशवस्तस्मादाह विश्वरूपी'त्पूजा माऽऽविशो
 गौपत्येने'त्पूजंति यदाह रसेनेति तदाह गौपत्येनेति यदाह
 भूस्मनेति तदाह ॥ २७ ॥ अथ गार्हपत्यमब्रूयेति । स
 गार्हपत्यमुपतिष्ठत 'ऽउप त्वाऽग्ने दिवे-दिवे दोषावस्तर्द्धिया
 वयम् । नमो भरन्त ऽएमसी'ति नम ऽएवाऽस्मा ऽएतत्क-
 रोति यथैनं न हि ऽस्यात् ॥ २८ ॥ 'राजन्तमद्धराणां
 गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानं स्वे दुम' ऽहुति स्वं
 वै त ऽइदं यन्मम तन्नो भूयो-भूय ऽएव कुर्वित्येवैतदाह
 ॥ २९ ॥ 'सं नः पितेव'सूनवेऽग्ने सूपायनो भव ।
 सचस्वा नः स्वस्तय' ऽहुति यथा पिता पुत्राय सूपचरो
 नैवेनं केन चन हिनस्त्येवं नः सूपचर ऽएधि मैव त्वा
 केन चन हिंसिष्मैत्येवैतदाह ॥ ३० ॥ अथ द्विपदाह ।
 'अग्ने तन्नो ऽअन्तम ऽउत त्राता शिवो भवा वरूत्यह ।

* 'स ग न पुत्रकेषु'सूनवे । अग्ने' इत्येव पाठो दृश्यते ।

(१) शु० स० अ० ३ क० २१ । (२) शु० स० अ० ३ क० २१ । (३) शु० स०
 अ० ३ क० २२ । (४) शु० स० अ० ३ क० २२ । (५) शु० स० अ० ३ क० २२ ।
 (६) शु० स० अ० ३ क० २३ । (७) शु० स० अ० ३ क० २४ । (८) शु०
 स० अ० ३ क० २५-२६ ।

वसुरग्निर्वसुश्रवा ऽअच्छा नक्षि द्युमत्तमः रयिन्दाः ॥ तं
 त्वा शोचिष्ट दीदिवः सुम्न्नाय नूनमीमहे सखिबभ्यः ।
 स नो वोधि श्रुधी हवमुरुष्या णो ऽअघायतः समस्मादिति
 ॥ ३१ ॥ यद्वा ऽआहवनीयमुपतिष्ठते । पशूँस्तद्याचते
 तस्मात्तमुच्चावचैश्छन्दोभिरुपतिष्ठत ऽउच्चावचा ऽइव हि
 पशवोऽथ यद् गार्हपत्यं पुरुषाँस्तद्याचते तद् गायत्रं प्रथमं
 त्रिचं गायत्रं वा ऽअग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसोपपरैति
 ॥ ३२ ॥ अथ द्विपदाः । पुरुषच्छन्दसं वै द्विपदा द्विपाद्वा
 ऽअयं पुरुषः पुरुषानेवैतद्याचते पुरुषान्हि याचते तस्माद्-
 द्विपदाः पशुमान्ह वै पुरुषवान्भवति य ऽएवं विद्वानु-
 पतिष्ठते ॥ ३३ ॥ अथ गामबभ्यैति । 'हुड ऽएह्यदित
 ऽएही'तीडा हि गौरदितिर्हि गौस्तामभिमृशति 'काम्या
 ऽएते'ति मनुष्याणां ह्येतासु कामाः प्रविष्टास्तस्मादाह
 काम्या ऽएतेति 'मयि वै कामधरणं भूयादित्यहं बह
 प्रियो भूयासमित्येवैतदाह ॥ ३४ ॥ अथाऽन्तरेणा-
 ऽहवनीयं च गार्हपत्यं च । प्राङ् तिष्ठन्नग्निमीक्षमाणो
 जपति 'सोमार्ने' स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं
 य ऽओशिजः ॥ यो रेवान्यो ऽअमीवद्वा वसुवित्पुष्टिव-
 र्द्धनः । स नः सिपक्तु यस्तुरः ॥ सा नः शङ्सो ऽअररुपो
 धूर्तिः प्रणङ् मर्त्यस्य । रक्षा णो ब्रह्मणस्पत' ऽहुति
 ॥ ३५ ॥ यद्वा ऽआहवनीयमुपतिष्ठते । द्विवं तदुपतिष्ठ-

(१) शु० ॥ अ० ३ व० २७ । (२) शु० ॥ अ० ३ व० २७ ।
 (३) शु० ॥ अ० ३ व० २७ । (४) शु० ॥ अ० ३ व० २८-२९ ।

तेऽथ यद् गार्हपत्यं पृथिवीं तदथेतदन्तरिक्षमेवा हि
 दिग्वृहस्पतेरेतां ह्येतद्विशमुपतिष्ठते तस्माद्गार्हपत्यं
 जपति ॥ ३६ ॥ 'महि त्रीणामवोऽस्तु । युक्षं मित्रस्या-
 ऽव्यमम्णा । दुराधर्षं वरुणस्य ॥ न हि तेषाममा चन
 नाऽद्वसु वारणेपु । ईशे रिपुघ्नशङ्खसह ॥ ते हि पुत्रासो
 ऽअदितेः प्रजीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्यच्छन्त्यजस्रमिति
 तत्राऽस्ति नाऽद्वसु वारणेप्वित्येते ह वा ऽअद्वानो वारणा
 य ऽहमेऽन्तरेण द्यावापृथिवी ऽएतान्हेतदुपतिष्ठते तस्मा-
 दाह नाऽद्वसु वारणेप्विति ॥ ३७ ॥ अथैन्द्री । इन्द्रो वै
 यज्ञस्य देवता सेन्द्रमेवैतदग्न्युपस्थानं कुरुते 'कदा चन
 स्तरीरसि नेन्द्र सञ्जसि दाशुप' ऽहुति यजमानो वै
 दाश्वास्त यजमानाय द्रुह्यसीर्येवैतदा 'होपोपेष्टुं मधवन्भूय
 ऽइष्टु ते दानं देवस्य पृच्छ्यत' ऽहुति भूयो भूय ऽएव
 न ऽइदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह ॥ ३८ ॥ अथ सावित्री ।
 सविता वै देवानां प्रसविता तथो हाऽस्मा ऽएते सवितृ-
 प्रसूता ऽएव सर्वे कामाः समृद्ध्यन्ते 'तत्सर्वितुर्वरेण्यं
 भूमौ देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयादिति
 ॥ ३९ ॥ अथाऽऽग्नेयी । तदग्नय ऽएवैतदात्मानमन्ततः
 परिददाति गुप्त्यै 'परि ते' दृढभो रथोऽस्माँ ॥ ३ ऽअश्वोतु
 विश्वतः । येन रक्षसि दाशुप' ऽहुति यजमाना वै दाश्व-
 त्सो यो ह वा ऽअस्याऽनाघृष्यतमो रथस्तेनैष यजमाना-

नभिरक्षति स यस्तेऽनाधृष्यतमो रथो येन यजमानान-
भिरक्षति तेन नः सर्वतोऽभिगोपायेत्येवैतदाह त्रिरेतजपति
॥ ४० ॥ अथ पुत्रस्य नाम गृह्णाति । 'इदं मेऽयं वीर्यं
पुत्रोऽनुसन्तनवदिति यदि पुत्रो न स्यादुप्यात्मन ऽएव
नाम गृह्णीयात् ॥ ४१ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ हुतेऽग्निहोत्र ऽउपतिष्ठते । 'भूर्भुवः स्वरिति
तत्सत्येनैवैतद्वाचः समर्क्षयति यद्वाह भूर्भुवः स्वरिति
तेया समृद्धयाऽऽशिपमाशास्ते 'सुप्रजाः प्रजाभिस्स्या-
मि'ति तत्प्रजामाशास्ते 'सुवीरो वीरैरिति तद्दीरानाशास्ते
'सुपोयः पोपैरिति तत्पुष्टिमाशास्ते ॥ १ ॥ यद्वा ऽअदो
दीर्घमन्युपस्थानम् । आग्नीरेव साऽशीरियं तदेतावतैवैत-
त्सर्वमाप्नोति तस्मादेतेनैवोपतिष्ठेतैतेन न्वेव वयमुपचराम
ऽइति ह स्माऽऽहुऽऽसुरिः ॥ २ ॥ अथ प्रवत्स्यन् ।
गार्हपत्यमेवाऽयं ऽउपतिष्ठतेऽथाऽऽहवनीयः ॥ ३ ॥ स
गार्हपत्यमुपतिष्ठते । 'नैर्यं प्रजाम्मे पाही'ति प्रजाया ह्ये-
ऽईष्टे तत्प्रजामेवाऽस्मा ऽएतत्परिददाति गुप्त्यै ॥ ४ ॥
अथाऽऽहवनीयमुपतिष्ठते । 'अश्वस्यं पशुन्मे पाही'ति

(१) ते. मा. ५ १ । (२) सु. घ. अ. १ क. ३० । (३) सु. घ. अ.
१ क. ३० । (४) सु. घ. अ. १ क. ३० । (५) सु. मा. अ. १ क. ३० ।
(६) सु. घ. अ. १ क. ३० । (७) सु. घ. अ. १ क. ३० ।

पशूनां ह्यैष ऽर्हंष्टे तत्पशूनेवाऽस्मा ऽएतत्परिददाति गुह्यै
 ॥ ५ ॥ अथ प्र वा वृजति प्र वा धावयति । स यत्र वेलां
 मन्यते तत्स्यन्वा वाचं विसृजतेऽथ प्रोप्य परेक्ष्य यत्र वेलां
 मन्यते तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राजाऽन्तरेण स्यान्नैव तमु-
 पेयात् ॥ ६ ॥ स ऽआहवनीयमेवाऽय ऽउपतिष्ठते । अथ
 गार्हपत्यं गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवै-
 तत्प्रतिष्ठयां प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ स ऽआहवनीयमुपतिष्ठते ।
 'आग्नेन्म विश्वेदसमस्मभ्यं वसुवित्तमम् । अग्ने सम्न्नाडभि-
 शुम्भन्मभि सह ऽआयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्न्यपलुम्पति
 ॥ ८ ॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । 'अयंमग्निर्गृहपतिर्गार्ह-
 पत्यः प्रजाया वसुवित्तमः । अग्ने गृहपतेऽभिद्युम्भन्मभि
 सह ऽआयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्न्यपलुम्पत्येतद्धु जपेनैतेन
 न्वेव भूयिष्ठा ऽइवोपतिष्ठन्ते ॥ ९ ॥ स वै खलु तूष्णी-
 मेवोपतिष्ठेत । इदं वै यस्मिन्वसति ब्राह्मणो वा राजा वा
 श्रेयान्मनुष्यो न्वेव तमेव नाऽर्हति वक्तुमिदं मे त्वं गोपाय
 प्राऽहं वत्स्यामीत्यथाऽस्मिन्नेते श्रेयांस्तो वसन्ति देवा
 ऽअग्रयः क ऽउ तानर्हति वक्तुमिदं मे यूयं गोपायत् प्राऽहं
 वत्स्यामीति ॥ १० ॥ मनो ह वै देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्ति । स
 वेद गार्हपत्यः परिदां मेदमुपागादिति तूष्णीमेवाऽऽहवनीय-
 मुपतिष्ठते स वेदाऽऽहवनीयः परिदां मेदमुपागादिति ॥ ११ ॥
 अथ प्र वा वृजति प्र वा धावयति । स यत्र वेलां मन्यते

(१) शु० स० अ० ३ क० १८ । (२) शु० स० अ० ३ क० ३९ ।

* 'ग च' पुस्तकयो 'विज' इत्यत्र 'विगे' इति पाठः ।

तत्स्थन्वा वाचं विसृजतेऽथ प्रोप्य परेक्ष्य यत्र वेलां
मन्यते तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राज्ञाऽन्तरेण स्यान्नैव
तमुपेयात् ॥ १२ ॥ सऽआहवनीयमेवाऽयऽउपतिष्ठते ।
अथ गार्हपत्यं तूष्णीमेवाऽहवनीयमुपतिष्ठते तूष्णीमुपविश्य
तूष्णान्यपलुम्पति तूष्णीमेव गार्हपत्यमुपतिष्ठते तूष्णीमुप-
विश्य तूष्णान्यपलुति ॥ १३ ॥ अथाऽतो गृहाणामेवोपचारः ।
एतद्ध वै गृहपतेः प्रोप्यऽआगताद् गृहाः समुन्नस्ता
ऽइव भवन्ति किमयमिह ब्रदिष्यति किं वा करिष्यतीति
स यो ह तत्र किंचिद्ब्रूति वा करोति वा तस्माद् गृहाः
प्रत्रसन्ति तस्येश्वरः कुलं विश्वोऽधोरथ यो ह तत्र न
ब्रूति न किं चन करोति तं गृहाऽउपसृथ्यन्ते न वा
ऽअयमिहाऽवादीन किं चनाऽकरटिति स यदिद्वाऽपि सुक्रुद्ध
ऽइव स्याच्छ्रुऽएव ततस्तत्क्रुर्ष्याद्यद्ब्रदिष्यन्त्वा करिष्यन्त्वा
स्यादेपऽउ गृहाणामुपचारः ॥ १४ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

प्रजापतिं वै भूतान्युपाऽऽसीदन् । प्रजा वै भूतानि
वि नो धेहि यथा जीवामेति ततो देवा यज्ञोपवीतिनो
भूता दक्षिणं जान्वाच्चयोपाऽऽसीदँस्तानब्रवीद्यज्ञो वोऽन्न-
ममृतत्सं वऽऽर्द्धं सुख्यो वो ज्योतिरिति ॥ १ ॥ अथैनं
पितरः । प्राचीनाग्नीतिनः सव्यं जान्वाच्चयोपाऽऽसी-
दँस्तानब्रवीन्मासि-मासि वोऽशनश्च स्वधा वो मनोजवो

वञ्चन्द्रमा वो ज्योतिरिति ॥ २ ॥ अथैनं मनुष्याः ।
 प्रावृता उपस्थं कृत्वाऽऽसीदंस्तानब्रवीत्सायं प्रातर्बो-
 ज्ञानं प्रजा वो मृत्युर्बोऽग्निर्बो ज्योतिरिति ॥ ३ ॥ अथैनं
 पशव उपवाऽऽसीदन् । तेऽभ्यः स्वैपमेव चकार यदैव यूयं
 कदा च लभातु यदि काले यद्यनाकालेऽथैवाऽश्राथेति
 तस्मादेते यदैव कदा च लभन्ते यदि काले यद्यनाकाले-
 ऽथैवाऽश्रन्ति ॥ ४ ॥ अथ हैनः शश्वदप्यसुरा उपसेदु-
 रित्याहुः । तेऽभ्यस्तमश्च मायां च पृददावस्त्यहैवाऽसुर-
 मायेतीव पराभूता ह त्वेव ताः प्रजास्ताऽइमाः प्रजास्त-
 थैवोपजीवन्ति यथैवाऽऽभ्यः प्रजापतिर्व्यदधात् ॥ ५ ॥ नैव
 देवाऽऽतिक्रामन्ति । न पितरो न पशवो मनुष्याऽएवैके-
 ऽतिक्रामन्ति तस्माद्यो मनुष्याणां मेद्यत्यशुभे मेद्यति
 विहृच्छति हि न ह्ययनाय चन भवत्यनृतः हि कृत्वा
 मेद्यति तस्मादु सायम्प्रातराश्वेव स्यात्स यो हैवं विद्वान्सा-
 यम्प्रातराशी भवति सर्वः हैवाऽऽयुरेति यदु ह किं च वाचा
 व्याहरति तदु हैव भवत्येतद्धि देवसत्त्वं गोपायति तद्धैत-
 चेजो नाम ब्राह्मणं य एतस्य व्रतः शक्नोति चरितुम्
 ॥ ६ ॥ तद्वा एतत् । मासि-मास्येव पितृभ्यो ददतो
 यदैवैष न पुरस्तान्न पश्चाद्ददतेऽथैवैष ददात्येव च सोमो
 राजा देवानामन्नं यञ्चन्द्रमाः स एताश्च रात्रिं क्षीयते
 तस्मिन्क्षीणे ददाति तथैवैषोऽसमदं करोत्यथ यदुक्षीणे
 दद्यात्समदः ह कुर्याद्देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तस्माद्यदैवैष न
 पुरस्तान्न पश्चाद्ददतेऽथैवैषो ददाति ॥ ७ ॥ स वा उप-

राळे ददाति । पूर्वाह्णो वै देवानां मन्त्रान्दिनो मनुष्यणा-
मपराह्णं पितॄणां तस्मादपराह्णे ददाति ॥ ८ ॥ स जघनेन
गार्हपत्यम् । प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणासीन एतं
गृह्णाति स तत एवोपोत्थायोत्तरेणाऽन्वाहार्यपचनं दक्षिणा
तिष्ठन्न ब्रह्मन्ति सकृत्फलीकरोति सकृदु ह्येव पराञ्च-
पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ९ ॥ तथैव श्रपयति ।
तस्मिन्नाधिश्रितऽआज्यं प्रत्यानयत्यग्नौ वै देवेभ्यो जुह्वत्यु-
द्धरन्ति मनुष्येभ्योऽथैव पितॄणां तस्मादधिश्रितऽआज्यं
प्रत्यानयति ॥ १० ॥ स ऽउद्वास्याऽग्नौ द्वे ऽआहुती जुहोति
देवेभ्यः । देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽवर्त्तते यऽआहिताग्निर्भवति
यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनवाऽचारीत्तदु
देवेभ्यो निन्हुते स देवैः प्रसूतोऽथैतत्पितृभ्यो ददाति
तस्मादुद्वास्याऽग्नौ द्वे ऽआहुती जुहोति देवेभ्यः ॥ ११ ॥ स
वा ऽअग्नये च सोमाय च जुहोति । स यदग्नये जुहोति
सर्वत्र ह्येवाऽग्निरन्नाभक्तोऽथ यत्सोमाय जुहोति पितृ-
देवस्यो वै सोमस्तस्मादग्नये च सोमाय च जुहोति ॥ १२ ॥
स जुहोति । 'अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृ-
भ्यते स्वाहे'त्यग्नौ मेक्षणमभ्यादधाति तत्स्विष्टकृद्भाजन-
मथ दक्षिणेनाऽन्वाहार्यपचनं सकृदुल्लिखति तद्देदि-
भाजनं सकृदु ह्येव पराञ्च पितरस्तस्मात्सकृदुल्लिखति
॥ १३ ॥ अथ परस्तादुल्मुकं निदधाति । स यदुनिधा-

* 'क' पुस्तके 'ऽथैवम्' इति पाठः ।

(१) सु० सं० अ० २ व० २९ ।

योल्मुकमथैतत्पितृबभ्यो दद्यादसुररक्षसानि हैषामेतद्विम-
 श्नीरस्तथो हैतत्पितृणामसुररक्षसानि न विमश्नते तस्मा-
 त्परस्तादुल्मुकं निदधाति ॥ १४ ॥ स निदधाति । 'ये'
 रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना ऽअसुराः सन्तः स्वधया चरन्ति ।
 परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टौल्लोकात्प्रणुदात्यस्मादि'त्यग्निर्हि
 रक्षसामपहन्ता तस्मादेवं निदधाति ॥ १५ ॥ अथोद-
 पात्रमादायाऽवनेजयति । असाववनेनिक्ष्वेत्येव यजमानस्य
 पितरमसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति अपि-
 तामहं तथा ऽऽशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥ १६ ॥ अथ
 सकृदाच्छिन्नान्युपमूलं दिनानि भवन्ति । अग्रमिव वै
 देवानां मध्यमिव मनुष्याणां मूलमिव पितृणां
 तस्मादुपमूलं दिनानि भवन्ति सकृदाच्छिन्नानि भवन्ति
 सकृदु ह्येव पराञ्च पितरस्तस्मात्सकृदाच्छिन्नानि
 भवन्ति ॥ १७ ॥ तानि दक्षिणोपस्तृणाति । तत्र ददाति
 स वा ऽहुति ददातीतीव वै देवेबभ्यो जुहत्सुद्धरन्ति
 मनुष्येबभ्योऽथैवं पितृणां तस्मादिति ददाति ॥ १८ ॥
 स ददाति । असावेतत्त ऽहुत्येव यजमानस्य पित्रे ये च
 त्नामन्विस्त्यु हेक ऽआहुस्तदु तथा न ब्रूयात्स्वयं वै तेपाथ
 सह येपाथ सह तस्मादु ब्रूयादुसावेतत्त ऽहुत्येव यजमा-
 नस्य पित्रेऽसावेतत्त ऽहुति पितामहायाऽसावेतत्त ऽहुति

(१) शु० स० अ० २ क० २० ।

* "अगोतामयस्य एव गृत्वाऽधस्तात् पश्यन् एतेनैव शस्त्रप्रदारेण यदुत्पादितं बर्हिः
 तत्पश्यदादिप्रतिपद्यते ।" ऐदमसमये गृत्वाऽधोभाय एव लक्ष्मिणा नोद्वर्षभाग इत्यर्थः ।
 अतो मूल बर्हिः पश्यदादिप्रतिपद्यते इति चेदायनोक्तिः परास्तेति ॥

प्रपितामाहाय तद्यदितः परागुदाति सकृदु ह्येव पराश्वः
 पितरः ॥ १९ ॥ तत्र जपति । 'अत्र पितरो मादयद्धं
 यथाभागमावृषायद्धमिति' यथाभागमश्रीतेत्येवैतदाह ॥
 ॥ २० ॥ अथ पराङ् पर्यावर्तते । तिरु ऽइव वै पितरो
 मनुष्येवभ्यस्तिरु ऽइवैतज्जवति स वा ऽआ तमितोरासी-
 तेत्याहुरेतावान्ब्रह्मसुरिति स वै मुहूर्त्तमेवाऽऽसित्वा ॥ २१ ॥
 अथोपपत्यस्य जपति । 'अमीमदन्त पितरो यथाभागमा-
 वृषायिषते'ति यथाभागमाशिपुरित्येवैतदाह ॥ २२ ॥
 अथोदपात्रमादायाऽवनेजयति । असाववनेनिक्षेप्येव यज-
 मानस्य पितरमसाववनेनिक्षेपेति पितामहमसाववनेनिक्षेपेति
 प्रपितामहं तद्यथा 'जक्षुषेऽभिपिञ्चेदेवं तत् ॥ २३ ॥ अथ
 नीविमुद्रवृह नमस्करोति । पितृदेवत्या वै नीविस्तुस्मान्नी-
 विमुद्रवृह नमस्करोति यज्ञो वै नमो यज्ञियानेवैनानेत-
 त्करोति पदकृत्वो नमस्करोति पद् वा ऽऋतवः पितरस्तु-
 स्मात्पदकृत्वो नमस्करोति 'गृहान्नः पितरो दत्ते'ति
 गृहाणाथ ह पितर ऽईशत ऽगुपो ऽएतस्याऽऽशीः कर्म-
 णोऽथाऽवजिग्रति प्रत्यवधाय पिण्डान्सु यजमानभागोऽग्नौ
 सकृदाच्छिन्नान्यवभ्यादधाति पुनरुत्सुकमपि सृजति ॥ २४ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

(१) छ० सं० अ० २ क० ११ । (२) छ० सं० अ० २ क० ११ । (१) उ० खे०
 अ० २ क० ३२ ।

† जक्षुषे भुण्वते पुरषाव भुवप्रक्षालनार्थं करे उदकमभिपिञ्चेदित्यर्थः । 'जगुषे' इत्यग्र
 भेदेऽट् इभुश्रवणे 'टिप्पन्वतरस्याम्' (पा सू २ ४०) इति परादेशः पुनर्वाङ्मयः
 वचने सम्प्रसारणे च रूपमिति ।

तदु होवाच कहोडं कौपीताकिं । अनयोर्वा ऽअयं
 द्यावापृथिव्यो रसोऽस्य रसस्य हुत्वा देवेभ्योऽधेममश्ना-
 मेति तस्माद्वा ऽआग्रयणेष्ट्या यजत ऽइति ॥ १ ॥ तदु
 होवाच याज्ञवल्क्यः । देवाश्च वा ऽअसुराश्चोभये प्राजा-
 पत्याः पस्पथिरे ततोऽसुरा ऽउभयीरोपधीर्याश्च मनुष्या
 ऽउपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्ययेव त्वद्विपेणेव त्वत्प्रलिलि-
 पुरुतैर्ब चिद्देवानभिभवेमेति ततो न मनुष्या ऽआशुर्न
 पशवः ऽआलिलिशिरे ता हेमाः प्राजा ऽअनाशकेन नोत्प-
 रावभूवुः ॥ २ ॥ तद्वै देवाः शुश्रुवुः । अनाशकेन ह
 वा ऽइमाः प्राजाः पराभवन्तीति ते होचुर्हन्तेदमात्तामपजि-
 घात्सामेति केनेति यजेनैवेति यजेन ह स्म वै तुहेवाः
 कल्पयन्ते यदेपां कल्प्यमासर्पयश्च ॥ ३ ॥ ते होचुः ।
 कस्य न ऽइदं भविष्यतीति ते मम-ममेत्येव न सम्पादया-
 श्वकुस्ते ह्यऽसम्पाद्योचुराजिमेवाऽस्मिन्नजामहै स यो न
 ऽउजेप्यति तस्य न ऽइदं भविष्यतीति तथेति तस्मि-
 न्नाऽऽजिमाजन्त ॥ ४ ॥ ताविन्द्राग्नी ऽउदजयताम् । तस्मादै-
 न्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरोडाशो भवतीन्द्राग्नी ह्यस्य भाग-
 धेयमुदजयतां तौ यत्रेन्द्राग्नी ऽउजिगीवाऽस्तौ तस्थतुस्त-
 द्विश्वे देवा ऽअन्वाजग्मुः ॥ ५ ॥ क्षत्रं वा ऽइन्द्राग्नी ।
 विशो विश्वे देवा यत्र वै क्षत्रमुज्यत्यन्वाभक्ता वै तत्र विद्
 तद्विश्वान्देवानन्वाभजतां तस्मादेप वैश्वदेवश्चरुर्भवति
 ॥ ६ ॥ तं वै पुराणानां कुर्यादित्याहुः । क्षत्रं वा ऽइन्द्राग्नी

नेत्क्षत्रमभ्यारोहयाणीति तौ वा ऽउभावेव नवानाशं स्यातां
 'यद्धि पुरोडाश ऽइतरश्चरुरितरस्तेनैव क्षत्रमनभ्यारूढं
 तस्मादुभावेव नवानाशं स्याताम् ॥ ७ ॥ त ऽउ ह द्विश्रे
 देवा ऽउचुः । अनयोर्वा ऽअयं द्यावापृथिव्यो रसो हुन्तेमे-
 ऽअस्मिन्नाभजामेति ताभ्यामेतं भागमकल्पयन्नेतं द्यावा-
 पृथिव्यमेककपालं पुरोडाशं तस्माद् द्यावापृथिव्यं ऽएकक-
 पालः पुरोडाशो भवति तस्येयमेव कपालमेकेव हीयं
 तस्मादेककपालो भवति ॥ ८ ॥ तस्य परिचक्षा । यस्यै
 वै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैव स्विष्टकृदन्वाभक्तो-
 ऽथैतः सर्वमेव जुहोति न स्विष्टकृतेऽवद्यति सा परि-
 चक्षोतो हुतः पर्यावर्त्तते ॥ ९ ॥ तदाहुः । पर्याभूद्वा-
 ऽअयमेककपालो मोहिष्यति राष्ट्रमिति नाऽस्य सा
 परिचक्षाऽऽहवनीयो वा ऽआहुतीनां प्रतिष्ठा स यदाहवनीयं
 प्राप्स्याऽपि दशकृत्वः पर्यावर्त्तत न तदादियेत यदीत्वन्ये
 ब्रूदन्ति कस्तत्सन्धमुपेयात्तस्मादाज्यस्यैव यजेदाज्यः ह वा
 ऽअनयोर्द्यावापृथिव्योः अत्यक्षः रसस्तत्प्रत्यक्षमेवैने ऽएत-
 त्सेन रसेन मेधेन प्प्रीणाति तस्मादाज्यस्यैव यजेत् ॥१०॥
 एतेन वै देवाः । यज्ञेनेष्टोभयीनामोपधीर्ना यादश्च मनुष्या-
 ऽउपजीवन्ति यादश्च पशवः कृत्यामिव त्वद्विपमिव त्वदुपजघ्नु-
 स्तत ऽआश्रममनुष्या ऽआलिशन्त पशवः ॥११॥ अथ यदेप
 ऽएतेन यजते । तन्नाऽहं ज्ञेवैतस्य तथा कश्चन कृत्येव
 त्वद्विपेणेव त्वत्प्रलिम्पतीति देवा ऽअकुर्वन्निति त्नेवैप

ऽएतत्करोति यमु चैव देवा भागमकल्पयन्त तमु चैवैकभ्य-
 ऽएष ऽएतद्भागं करोतीमा ऽउ चैवैतदुभयीरोधीर्याश्च
 मनुष्या ऽउपजीवन्ति याश्च पशवस्ता ऽअनमीवा ऽअकि-
 ल्विषाः कुरुते ता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्विषा ऽइमाः
 प्रजा ऽउपजीवन्ति तस्माद्वा ऽएष ऽएतेन यजते ॥ १२ ॥
 तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणा । अग्रमिव हीदः स यदीजानः
 स्याद्दर्शपूर्णमासाभ्यां वा यजेताऽथैतेन यजेत यद्यु ऽअनी-
 जानः स्याच्चातुप्रार्थ्यमेवैतमोदनमश्वाहार्यपचने पचेयुस्तं
 ब्राह्मणा ऽअश्रीयुः ॥ १३ ॥ इया वै देवा देवाः । अहैव
 देवा ऽअथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽसोऽनूचानास्ते मनुष्य-
 देवास्तद्यथा वृषदकृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति तत्रो यच्छ-
 रुयात्तद्व्यान्नाऽदक्षिणः हविः स्यादिति ह्याहुर्नाऽग्निहोत्रे
 जुहुयात्समदः ह कुर्याद्यदग्निहोत्रे जुहुयादव्यद्वा ऽआप्र-
 यणमव्यदग्निहोत्रं तस्मान्नाऽग्निहोत्रे जुहुयात् ॥ १४ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११३ ॥

प्रजापतिर्ह वा ऽएतेनाऽग्रे यज्ञेनेजे । प्रजाकामो बहुः
 प्रजया पशुभिः स्यात् श्रियं गच्छेयं यशः स्यामन्नादुः
 स्यामिति ॥ १ ॥ स वै दक्षो नाम । तद्यदेनेन सोऽग्रेऽय-
 जत तस्माद्दक्षायणयज्ञो नामोत्तेनमेके वसिष्ठश्च यज्ञ ऽइत्या-
 चक्षत ऽएष वै वसिष्ठ ऽएतमेव तदश्वाचक्षते स ऽएतेन

यज्ञेनेजे स ऽएतेन यज्ञेनेष्ट्वा येयं प्रजापतेः प्रजातिर्या
 श्रीरेतद्वभूवेताऽ ह वै प्रजातिं प्रजायत ऽएताऽ श्रियं
 गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वा ऽएतेन
 यजेत ॥ २ ॥ तेनो ह तत ऽईजे । प्रतीदर्शः श्रेष्ठः स ये तं
 प्रत्यासुस्तेषां विवचनमिवाऽऽस विवचनमिव ह वै भवति य
 ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ३ ॥
 तमाजगाम । सुप्ला सार्क्ष्यो ब्रह्मचर्यं तस्मादेतं च यज्ञमनु-
 चेऽह्यमु च सोऽनूच्य पुनः सृजयाजगाम ते ह सृजया
 विद्वान्ब्रह्मचर्यं वै नोऽनूच्याऽग्निति ते होचुः सह वै
 नस्तदेवैरागन्त्यो नो यज्ञमनूच्याऽग्निति स वै सह देवः
 सार्क्ष्यस्तदुप्येतन्नवचनमिवाऽस्त्यन्यद्वा ऽअरे सुप्ला नाम
 दध ऽहुति स ऽएतेन यज्ञेनेजे स ऽएतेन यज्ञेनेष्ट्वा येयः
 सृजयानां प्रजातिर्या श्रीरेतद्वभूवेताऽ ह वै प्रजातिं
 प्रजायत ऽएताऽ श्रियं गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन
 यजते तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ४ ॥ तेनो ह तत ऽईजे ।
 देवभागः श्रौतर्षः स ऽउभयेषां कुरूणां च सृजयानां च
 पुरोहित ऽआस परमता वै सा यो न्वेवैकस्य राष्ट्रस्य
 पुरोहितोऽसत्सा न्वेव परमता किमु यो द्वयोः परम-
 तामिव ह वै गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते
 तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ५ ॥ तेनो ह तत ऽईजे । दुक्षः
 पार्वतिस्त ऽइमेऽप्येतर्हि 'दाक्षायणा राज्यमिवैव प्राप्ता

७ दाक्षायण्यज्ञो नाम एतस्मिन् प्रयोगे द्विद्विगुण्यो वागविज्ञो दर्शपूर्णमासयोग एव
 गुणविकृतिभूतो न कर्मन्तरम् । तेन दाक्षायण्यज्ञानुष्ठानपक्षे दर्शपूर्णमासयोरभिधा 'गुणविधाने
 वा सन्निधिसम्पदचक्षुभ्याम्' (भा० धी० सू० ४४३१) इति ।

राज्यमिह वै प्राप्नोति य एव विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्मा-
द्वा एतेन यजते स वा एकैक एवाऽनूची नाऽहं पुरोडाशो
भवत्येतेनो हाऽस्याऽसपत्नानुपवाधा श्रीर्भवति स वै द्वे
पौर्णमास्यौ यजते द्वे ऽअमावास्ये द्वे वै मिथुनं मिथुन-
मेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ६ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीपो-
मीयेण यजते पौर्णमास्यां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ७ ॥ अथ प्रातः । आग्नेयः
पुरोडाशो भवत्यैन्द्रः सान्नाभ्यं ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ८ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐन्द्रा-
ग्नेन यजतेऽमावास्यायां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवै-
तत्प्रजननं क्रियते ॥ ९ ॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो
भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेयज्ञादयानीति न्वेवाऽऽग्नेयः
पुरोडाशोऽथैतावेव मित्रावरुणौ द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते एतद्वा हाऽस्य तद्रूपं येन
बहुर्भवति येन प्रजायते ॥ १० ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नी-
पोमीयेण यजते पौर्णमास्यां यमेवाऽमुमुपवसथेऽग्नीपोमीयं
पशुमालभते स एवाऽस्य सः ॥ ११ ॥ अथ प्रातः ।
आग्नेयः पुरोडाशो भवत्यैन्द्रः सान्नाभ्यं प्रातः सवनमेवा-
स्याऽऽग्नेयः पुरोडाशऽआग्नेयः हि प्रातः सवनमैन्द्रः
सान्नाभ्यं माध्यन्दिनमेवाऽस्य तत्सवनमैन्द्रः हि माध्य-
न्दिनः सवनम् ॥ १२ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐन्द्राग्नेन यज-
तेऽमावास्यायां तृतीयसवनमेवाऽस्य तद्वैश्वदेवं वै तृतीय-
सवनमिन्द्राग्नी वै विश्वेदेवाः ॥ १३ ॥ अथ प्रातः । आग्नेयः

पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेचज्ञादयानीति
 न्वेवाऽऽग्नेयः पुरोडाशोऽथ यामेवाऽमुं मैत्रावरुणीं वशा-
 मनूवन्ध्यामालभते सैवाऽस्य मैत्रावरुणी पयस्या स पौर्ण-
 मासेन चाऽमावास्येन चेष्ट्वा यावत्सौम्येनाऽद्वारेणेष्ट्वा
 जयति तावज्जयति तद्दु खलु महायज्ञो भवति ॥ १४ ॥ अथ
 यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामेतेन वा-
 ऽइन्द्रो वृत्रमहन्नेतेनोऽएव व्यजयत याऽस्येयं विजितिस्तां
 तथो ऽएवैष ऽएतेन पाप्मानं द्विपन्तं भ्रातृव्यं हन्ति
 तथो ऽएव विजयतेऽथ यत्सन्नयस्यामावास्यं वै सान्नाय्यं
 दूरे तद्यदमावास्येति क्षिप्त्र ऽएवैतद्वृत्रं जघ्नुषे तमेतेन रुसे-
 नाऽग्नीणक्षिप्त्रे ह वै पाप्मानमपहते य ऽएवं विद्वांस्यपौर्ण-
 मास्याः सन्नयत्येष वै सोमो राजा देवानामुन्नं युचन्द्र-
 मास्तमेतत्पूर्वेद्युरभिपुण्वन्ति प्रातर्बर्धयिष्यन्तस्तमेतन्नक्ष-
 यन्ति यदपक्षीयते ॥ १५ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण
 यजते पौर्णमास्यामभिपुणोत्येवैनमेतत्तस्मिन्नभिपुत ऽएतः
 रुसं दधात्येतेन रुसेन तीव्रीकरोति स्वदुयति ह वै
 देवेभ्यो हव्यं स्वदते हाऽस्य देवेभ्यो हव्यं य ऽएवं
 विद्वान्पौर्णमास्याः सन्नयति ॥ १६ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः ।
 ऐन्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां दर्शपूर्णमासयोर्द्वे देवते स्त-
 ऽइन्द्राग्नी ऽएव ते ऽएवैतदुजसा प्रत्यक्षं यजत्यजसा ह वा-
 ऽस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्टं भवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ १७ ॥
 अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या
 नेचज्ञादयानीति न्वेवाऽऽग्नेयः पुरोडाशोऽथैतावेवाऽर्द्धमासौ

मित्रावरुणौ य ऽएवाऽऽपूर्यते स वरुणो योऽपक्षीयते स
मित्रस्तावेताथ रात्रिमुभौ समागच्छतस्तदुभावेवैतस्सह सन्तौ
प्रीणाति सर्वं ह वा ऽअस्य प्रीतं भवति सर्वमाप्तं यु-
ऽएवमेतद्वेद ॥ १८ ॥ तद्वा ऽएताथ रात्रिम् । मित्रो वरुणो
रेतः सिञ्चति तदेतेन रेतसा प्रजायते यदापूर्यते तद्यदेपाऽत्र
मैत्रावरुणी पयस्याऽवकलसतमा भवति ॥ १९ ॥ सात्राव्य-
भाजना वा ऽअमावास्या । तददस्तर्षोर्णमास्यां क्रियते स
यद्वाऽत्राऽपि सन्नयेज्यामि कुर्यात्समदं कुर्यात्तदेनमद्भ्य-
ऽओषधिबभ्यः सम्भृत्याहुतिबभ्योऽधिजनयति स ऽएष-
ऽआहुतिबभ्यो जातः पश्चाद्दृशे ॥ २० ॥ मिथुनादिद्वा-
ऽएनमेतत्प्रजनयति । योपा पयस्या रेतो वाजिनं तद्वा ऽअ-
नुष्ठया यन्मिथुनाज्जायते तदेनमेतस्माद्मिथुनात्प्रजननात्प्र-
जनयति तस्मादेपाऽत्र पयस्या भवति ॥ २१ ॥ अथ
वाजिबभ्यो वाजिनं जुहोति । ऋतवो वै वाजिनो रेतो वाजिनं
तद्वतुष्वेवैतद्रेतः सिञ्च्यते तद्वतवो रेतः सिक्तमिमाः
प्रजाः प्रजनयन्ति तस्माद्वाजिबभ्यो वाजिनं जुहोति ॥ २२ ॥
स वै पश्चादिव यज्ञस्य जुहोति । पश्चाद्वै परीत्य ष्वृषा
योपामधिद्वति तस्याथ रेतः सिञ्चति स वै प्रागेवाऽग्रे
जुहोत्यग्रे वीहीत्यनुवपत्करोति तत्स्विष्टकृद्वाजनः स वै
प्रागेव जुहोति ॥ २३ ॥ अथ दिशो व्याघारयति । 'दिशः
प्रदिश ऽआदिशो विदिश ऽउद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहे'ति पञ्च

* 'स ग च' पुस्तकेषु 'तदनुष्ठेवैतव' इत्येव लभ्यते ।

दिशः पञ्चर्तवस्तदृतुभिरेवैतद्दिशो मिथुनीकरोति ॥ २४ ॥
तद्वै पञ्चैव भक्षयन्ति । होता चाऽङ्कुर्युश्च ब्रह्मा चाऽग्नीच
यजमानः पञ्च वा ऽऋतवस्तदृतुनामेवैतद्रूपं क्रियते तदृ-
तुष्वेवैतद्वैतः सिकं प्रतिष्ठापयति अथमो यजमानो भक्ष-
यति अथमो रेतः परिग्रहानीत्यथो ऽअप्युत्तमो मय्युत्तमे
रेतः प्रतितिष्ठदित्युपहृत ऽउपह्वयस्वेति सोममेवैतत्कुर्व-
न्ति ॥ २५ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

प्रजापतिर्ह वा ऽइदमग्र ऽएक ऽएवाऽऽस । स
ऽपेक्षत कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत
स प्रजा ऽअसृजत ता ऽअस्य प्रजाः सृष्टाः प्राय-
भूवुस्तानीमानि ब्रूयथ्सि पुरुषो वै प्रजापतेर्नैदिष्टं
द्विपाद्वा ऽअयं पुरुषस्तस्माद् द्विपादो ब्रूयथ्सि ॥ १ ॥ स-
ऽपेक्षत प्रजापतिः । यथा ज्वेवपुरैकोऽभूवमेवमु ज्वेवाप्येत-
र्ह्वेक ऽएवाऽस्मीति स द्वितीयाः ससृजे ता ऽअस्य परैव बभू-
वुस्तर्दिदं क्षुद्दः सरीसृपं यदन्वत्सर्पेऽभ्यस्तृतीयाः ससृज
ऽहुत्याहुस्ता ऽअस्य परैव बभूवुस्त ऽइमे सर्पा ऽएता ह ज्वेव
द्वयीर्याज्ञवल्क्य ऽउवाच त्रयीरु तु पुनर्कचा ॥ २ ॥
सोऽर्चन्ऽश्राम्यन्प्रजापतिरीक्षाश्चक्रे । कथं नु मे प्रजाः
सृष्टाः प्राभवन्तीति स हैतदेव ददर्शाऽनशनुतया वै मे प्रजाः

पराभवन्तीति स ऽआत्मन ऽएवाऽग्रे स्तनयोः पय ऽआप्या-
ययाश्चक्रे स प्रजा ऽअसृजत ता ऽअस्य प्रजाः सृष्ट्वा
स्तनावेवाऽभिपद्य तास्ततः सम्बभूवुस्ता ऽइमा ऽअपरा-
भूताः ॥ ३ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽब्यनूक्तम् । प्रजा ह तिस्रो
ऽअत्यायमीयुरिति तथाः पराभूतास्ता ऽएवैतदब्यनूक्तं
न्यन्न्या ऽअर्कमभितो विविश्र ऽद्वत्यग्निर्वा ऽअर्कस्तथा
ऽइमाः प्रजा ऽअपराभूतास्ता ऽअग्निमभितो निविष्टास्ता-
ऽएवैतदब्यनूक्तम् ॥ ४ ॥ महद्द तस्यौ भुवनेष्वन्तरिति ।
प्रजापतिमेवैतदब्यनूक्तं पवमानो हरित ऽआविवेशेति दिशो
वै हरितस्ता ऽअयं वायुः पवमान ऽआविष्टस्ता ऽएवैवर्ग-
ब्यनूक्ता ता ऽइमाः प्रजास्तथैव प्रजायन्ते यथैव प्रजापतिः
प्रजा ऽअसृजतेदं हि यदेव स्त्रियै स्तनावेवाऽभिपद्य ऽऊधः
पशूनामथैव यजायते तज्जायते तास्ततः स्तनावेवाऽभिपद्य
सम्भवन्ति ॥ ५ ॥ तद्वै पय ऽएवाऽन्नम् । एतद्वप्रे प्रजा-
पतिरन्नमजनयत तद्वा ऽअन्नमेव प्रजा ऽअन्नाद्धि सम्भव-
न्तीदं हि यासां पयो भवति स्तनावेवाऽभिपद्य तास्ततः
सम्भवन्त्यथ यासां पयो न भवति जातमेव ता ऽअथा-
ऽदयन्ति तद्वा ता ऽअन्नादेव सम्भवन्ति तस्मादन्नमेव
प्रजाः ॥ ६ ॥ स यः प्रजाकामः । एतेन हविषा यजत-
ऽआत्मानमेवैतद्यज्ञं विधत्ते प्रजापतिं भृतः ॥ ७ ॥† स
वा ऽआग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । अग्निं देवतानां
मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥ ८ ॥

अथ सौम्यश्चरुर्भवति । रेतो वै सोमस्तदग्नौ प्रजनयितुरि
सोमः रेतः सिञ्चति तत्पुनस्तान्मिथुनं प्रजननम् ॥ ९ ॥
अथ सावित्रः । द्वादशकपालो वाऽष्टाकपालो वा पुरोडाशो
भवति, सविता वै देवानां प्रसविता प्रजापतिर्मन्त्रवृत्तः
प्रजनयिता तस्मात्सावित्रो भवति ॥ १० ॥ अथ सारस्व-
तश्चरुर्भवति । पौष्णश्चरुर्गोपा वै सरस्वती वृषा पूषा
तत्पुनर्मिथुनं प्रजननमेतस्माद्वाऽऽभयतो मिथुनात्प्रजन-
नात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज इतश्चोर्द्धा इतश्चाऽवाची-
स्तथोऽएवैष एतस्मादुभयत एव मिथुनात्प्रजननात्प्रजाः
सृजत इतश्चोर्द्धा इतश्चाऽवाचीस्तस्माद्वा एतानि पञ्च
हवींश्च भवन्ति ॥ ११ ॥ अथाऽतः पयस्याया एवाऽऽयुतनम् ।
मारुतस्तु सप्तकपालो विशो वै मरुतो देवविशस्ता हेद-
मनिषेद्धा इव चेरुस्ताः प्रजापतिं यजमानमुपेत्योच्चुर्वि
वै ते मथिष्यामह इमाः प्रजा या एतेन हविषा
स्रक्ष्यन्त इति ॥ १२ ॥ स एपेक्षत प्रजापतिः । पुरा
मे पूर्वाः प्रजा अमृवन्निमाऽऽ चेदिमे विमथन्ते न ततः
किञ्चन परिशेक्ष्यत इति तेभ्य एतं भागमकल्पयदेतं
मारुतः सप्तकपालं पुरोडाशः स एष मारुतः सप्त-
कपालस्तद्यत्सप्तकपालो भवति सप्त-सप्त हि मारुतो
गणस्तस्मान्मारुतः सप्तकपालः पुरोडाशो भवति ॥ १३ ॥
तं वै स्वतवोऽभ्य इति कुर्यात् । स्वयः हि त एतं
भागमुकुर्वतोतो स्वतवोऽभ्यो याज्यानुवाक्येन विन्दन्ति
सऽऽ खलु मारुत एव स्यात्स वा एष प्रजाऽभ्य-

ऽएवाऽहिःसायै क्रियते तस्मान्न्मारुतः ॥ १४ ॥ अथाऽतः
 पयस्यैव । पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भूतास्त-
 द्यत ऽएव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तदेवाऽऽब्य ऽएतत्करो-
 ति तथाः पूर्वैर्हविर्भिः प्रजाः सृजते ता ऽएतस्मात्पयस-
 ऽएतस्यै पयस्यायै सम्भवन्ति ॥ १५ ॥ तस्यां मिथुनमस्ति ।
 योषा पयस्या रेतो द्याजिनं तस्मान्मिथुनाद्विश्वमसंमितमनु
 प्राऽजायत तद्यदेतस्मान्मिथुनाद्विश्वमसंमितमनु प्राऽजा-
 यत तस्माद्वैश्वदेवी भवति ॥ १६ ॥ अथ द्यावापृथिव्य ऽएक-
 कपालः पुरोडाशो भवति । एतैर्वै हविर्भिः प्रजापतिः
 प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथिवीभ्यां पर्यगृह्णात्ता ऽइमा द्यावा-
 पृथिवीभ्यां परिगृहीतास्तथो ऽएवैष ऽएतद्या ऽएतैर्हविर्भिः
 प्रजाः सृजते ता द्यावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाति तस्माद्
 द्यावापृथिव्य ऽएककपालः पुरोडाशो भवति ॥ १७ ॥
 अथाऽतऽआवृदेव । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं विसृष्टमसत्सर्वम-
 सवैश्वदेवमसदिति त्रेधा वर्हिः सन्नद्धं भवति तत्पुनरेक-
 धैतद्धि प्रजननस्य रूपं प्रजननमु हीदं पिता माता
 यजायते तृतीयं तस्मात्त्रेधा सत्पुनरेकधा प्रस्व ऽउप-
 सन्नद्धा भवन्ति तं प्रस्तरं गृह्णाति प्रजननमु हीदं प्रज-
 ननमु हि प्रस्वस्तस्मात्प्रसूः प्रस्तरं गृह्णाति ॥ १८ ॥ आसाद्य
 हवींश्चप्यग्निं मन्यति । अग्निः ह वै जायमानमनु प्रजा-
 पतेः प्रजा जज्ञिरे तथो ऽएवैतस्याऽग्निमेव जायमानमनु
 प्रजा जायन्ते तस्मादासाद्य हवींश्चप्यग्निं मन्यति ॥ १९ ॥
 नवप्रयाजं भवति । नवाऽनुयाजं दशाक्षरा वै धिरादुधेतामु-

भयतोऽन्यूनां विराजं करोति प्रजननायैतस्माद्वाऽउभ-
यतोऽन्यूनानात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज इतश्चोर्द्धा-
ऽइतश्चाऽवाचीस्तथोऽएवैष एतस्मादुभयत एव न्यूना-
त्प्रजनननात्प्रजाः सृजत इतश्चोर्द्धाऽइतश्चाऽवाचीस्त-
स्मान्नवप्रयाजं भवति नृवाऽनुयाजम् ॥२०॥ त्रीणि समिष्ट-
यजूंश्चपि भवन्ति । ज्यायऽइव हीदुः हविर्व्यज्ञायत्र
नृवप्रयाजं नृवाऽनुयाजमथोऽअप्येकमेव स्याद्विर्व्यक्तो हि
तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणा ॥ २१ ॥ एतेन वै प्रजापतिः
यज्ञेनेष्ट्वा । येयं प्रजापतेः प्रजातिर्या श्रीरेतद्भवैतां ह
वै प्रजातिं प्रजायत एतां श्रियं गच्छति य एवं
विद्वानेतेन यज्ञेन यजेत तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥ २२ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

† वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः । प्रजाः ससृजे त्वाऽअस्य
प्रजाः सृष्ट्वा वुरुणस्य युवाञ्जुर्बुरुणयो ह वाऽअग्रे यव-
स्तयुङ्मेव वुरुणस्य युवाङ्ग्राऽदैस्तस्माद्वुरुणप्रधासानाम् ॥१॥
ता वुरुणो जग्राह । ता वुरुणग्रहीताः परिदीप्याऽअनत्यश्च
प्राणत्यश्च शिशिर्यरे च निषेदश्च प्राणोदानो ह वैवाऽअभ्यो
नाऽअपचक्रमत्तुरथाऽअस्याः सर्वा देवताऽअपचक्रमस्तयोर्ह-

† चातुर्मास्यशब्देन इतः पश्चात् विधासमानानि वैश्वदेव-वरुणप्रधासं साकमेधं गुनामीरी
याह्यानि शब्दवारि पर्याप्यमिषीयन्ते । तत्र "वसन्ते वैश्वदेवेन यजेत । प्राकृषि वरुणप्रधासं ।
शरदि साकमेधे" इति । (आप. श्रौ. ८. ४. ११) । वा. श्रौ. ५. १. १ एतेन वेद
विधेयनीये ।

वाऽस्य हेतोः प्रजा न परावभूवुः ॥ २ ॥ ता एतेन
 हविषा प्रजापतिरभिपज्यत् । तयाश्चेवाऽस्य प्रजा
 जाता आसन्त्याश्चाऽजातास्ता उभयीर्वरुणपाशात्प्रा-
 मुञ्चता अस्याऽनमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्राञ्जायन्त
 ॥ ३ ॥ अथ यदेष एतैश्चतुर्थं मासि यजते । तन्नाऽह
 ष्वेवैतस्य तथा प्रजा वरुणो यच्छातीति देवा अकुर्वन्निति
 त्वेवैष एतत्करोति याश्च † त्वेवाऽस्य प्रजा जाता
 याश्चाऽजातास्ता उभयीर्वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ता अस्या-
 ऽनमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः ‡ प्राञ्जायन्ते तस्माद्वा एष
 एतैश्चचतुर्थं मासि यजते ॥ ४ ॥ तद्वे द्वे वेदी द्वावग्नी
 भवतः । तद्यद् द्वे वेदी द्वावग्नी भवतस्तदुभयत एवैतद्वरुण-
 पाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोद्धर्वा इतश्चाऽवाचीस्त-
 स्माद् द्वे वेदी द्वावग्नी भवतः ॥ ५ ॥ स उत्तरस्यामेव
 वेदौ । उत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्यां क्षत्रं वै वरुणो
 विशो मरुतः क्षत्रमेवैतद्विश उत्तरं करोति तस्मादुपग्या-
 सीनं क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा उपाऽऽसते तस्मादुत्तर-
 स्यामेव वेदा उत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्याम्
 ॥ ६ ॥ अथैताज्येव पञ्च हवींषि भवन्ति । एतैर्ध्वं
 हविर्भिः प्रजापतिः प्रजा असृजतैतैरुभयतो वरुण-

* 'य' पुस्तक 'प्राञ्जायन्त' इति ।

† 'य-व' पुस्तकयो 'न्वेवैष' इति ।

‡ 'न्वेवाऽस्य' इत्युक्तं पुस्तकयोरेव लभ्यते ।

‡‡ 'प्राञ्जायन्ते' इत्यपि 'य-व' पुस्तकयोरेव ।

पाशात्प्रजाः प्राप्नुवन्ति तश्चोद्धर्त्वा ऽइतश्चाऽवाचीस्त-
स्माद्वा ऽएतानि पञ्च हवींश्च भवन्ति ॥ ७ ॥ अथैन्द्राग्नौ
द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति । प्राणोदानौ वा ऽइन्द्राग्नौ
तद्यथा पुण्यं चक्रुषे पुण्यं कुर्यादेवं तत्तयोर्हैवाऽस्य हेतोः
प्रजा न पुराचभूवस्तत्प्राणोदानाभ्यामेवैतत्प्रजा भिष-
ज्यति प्राणोदानौ प्रजासु दधाति तस्मादैन्द्राग्नौ द्वादश-
कपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥ उभयत्र पयस्ये भवतः ।
पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भूतास्तद्यत्
ऽएव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तत ऽएवैतदुभयतो
व्रुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोद्धर्त्वा ऽइतश्चाऽवा-
चीस्तस्मादुभयत्र पयस्ये भवतः ॥ ९ ॥ वारुण्युत्तरा
भवति । व्रुणो ह वा ऽअस्य प्रजा ऽअगृह्णात्तत्प्रत्यक्षं
व्रुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मारुती दुक्षिणाऽजामितायै
त्वेव मारुती भवति जामि ह कुर्याद्यदुभे वारुण्यौ
स्यातामृतो ह वा ऽअस्य दक्षिणतो मरुतः प्रजा ऽअजि-
घात्सैस्तानेतेन भागेनाऽशमयत्तस्मात्मारुती दुक्षिणा
॥ १० ॥ तयोरुभयोरेव करीराण्यावपति । कं वै प्रजापतिः
प्रजाभ्यः करीरैरकुरुत कम्पेवैष ऽएतत्प्रजाभ्यः कुरुते
॥ ११ ॥ तयोरुभयोरेव शमीपलाशान्प्रावपति । शं वै
प्रजापतिः प्रजाभ्यः शमीपलाशैरकुरुत शम्पेवैष ऽएत-
त्प्रजाभ्यः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ काय ऽएककपालः पुरा-
डाशो भवति । कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः कायेनैककपालेन
पुरोडाशेनाऽकुरुत कम्पेवैष ऽएतत्प्रजाभ्यः कायेनैकक-

पालेन पुरोडाशेन कुरुते तस्मात्काय ऽएककपालः पुरोडाशो
 भवति ॥ १३ ॥ अथ पूर्वद्युः । अन्वाहार्यपचनेऽतुपानिव
 यवान्कृत्वा तानीपदिवोपतप्स्य तेषां करम्भपात्राणि
 कुर्वन्ति यावन्तो गृह्णाः स्युस्तावन्त्येकेनाऽतिरिक्तानि
 ॥ १४ ॥ तत्राऽपि मेपं च मेपीं च कुर्वन्ति । तयोम्मेषे
 च मेष्यां च यद्यनैडकीरूष्णां विन्देत्ताः प्रणिज्य निश्चेपये-
 द्यद्यु ऽअनैडकीर्णं विन्देद्यथो ऽअपि कुशोष्णां ऽएव स्युः
 ॥ १५ ॥ तद्यन्मेपश्च मेपी च भवतः । एष वै प्रत्यक्षं
 वरुणस्य पशुर्यन्मेपस्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमु-
 चति यवमयौ भवतो युवान्निह जक्षुपीर्वरुणोऽगृह्णान्मि-
 धुनौ भवतो मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुचति
 ॥ १६ ॥ स ऽउत्तरस्यामेव पयस्यायां मेपीमवदधाति ।
 दक्षिणस्यां मेपमेवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री
 पुमाश्चसमुपशेते ॥ १७ ॥ स सर्वाण्येव हवींश्चप्यङ्कुर्युः ।
 उत्तरस्यां वेदावासादयत्यथैतामेव पयस्यां प्रतिप्रस्थाता
 दक्षिणस्यां वेदावासादयति ॥ १८ ॥ आसाद्य हवींश्चप्यग्निं
 सन्धति । अग्निं मन्थित्वाऽनुप्रहृत्याऽभिजुहोत्यथाऽङ्कुर्यु-
 रेवाऽऽहाऽग्नये समिद्धवमानायाऽनुब्रूहीति ता ऽउभावेवेभ्याव-
 भ्याधत्त ऽउभौ समिधौ परिशिथंष्ट ऽउभौ पूर्वावाघा-
 रावाधारयतो ऽथाङ्कुर्युरेवहाऽग्निमग्नीत्संमृद्वीत्यसम्मृष्टमेव
 भवति सम्प्रेषितम् ॥ १९ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता प्रतिपरैति ।

* दीपपानसदृशानि वनविष्टनिर्मितानि करम्भपात्राणि भवन्ति ।

† 'क' पुस्तके 'मन्थित्वा' इति पाठ । य एव भाष्यकारसम्मतः ।

स पत्नीमुदानेप्यन्वृच्छति केन चरसीति वरुण्यं वा ऽएत-
त्स्त्री करोति यदन्त्यस्य सत्यन्येन चरत्यथो नेन्मेऽन्तः
शल्या जुहुवदिति तस्मात्पृच्छति निरुक्तं वा ऽएनः कनीयो
भवति सत्यः हि भवति तस्मादेव पृच्छति सा यन्न
प्रतिजानीत ज्ञातिवभ्यो हाऽस्यै तदहितं स्यात् ॥ २० ॥
तां वाचयति । 'प्रवासिनो हवामहे मरुतश्च रिशादसः ।
करम्भेण सजोपस' ऽहुति यथा पुरोऽनुवाक्यैवमेतयैवै-
नानेतेवभ्यः पात्रेवभ्यो ह्वयति ॥ २१ ॥ तानि वै प्रति
पुरुषम् । यावन्तो गृह्णाः स्युस्तावन्त्येकेनाऽतिरिक्तानि
भवन्ति तत्प्रतिपुरुषमेवैतदेकैकेन या ऽअस्य प्रजा
जातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चत्येकेनाऽतिरिक्तानि भवन्ति
तद्या ऽएवाऽस्य प्रजा ऽअजातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चति
तस्मादेकेनाऽतिरिक्तानि भवन्ति ॥ २२ ॥ पात्राणि भवन्ति
पात्रेषु ह्वानमश्यते यवमयानि भवन्ति यवाग्निं जक्षु-
षीर्वरुणोऽगृह्णाच्छूर्पेण जुहोति शूर्पेण ह्वानं क्रियते पत्नी
जुहोति मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति ॥ २३ ॥
पुरा यज्ञात्पुराऽऽहुतिवभ्यो जुहोति । आहुतादो वै विशो
विशो वै मरुतो यत्र वै प्रजापतेः प्रजा वरुणपृहीताः
परिदीर्ण्णाः ऽअनत्यश्च प्राणत्यश्च शिश्न्ये च निपेदुश्च
तद्धाऽऽसां मरुतः पाप्मानं विमथिरे तथो ऽएवैतस्य
प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमथ्यते तस्मात्पुरा यज्ञात्पुरा-

* 'ऽन्य' शल्या इति 'यन्' पुस्तकयोः ।

ऽऽहुतिवभ्यो जुहोति ॥ २४ ॥ स वै दक्षिणेऽग्नौ जुहोति ।
 'यद् ग्रामे यदुरण्य' ऽहुति ग्रामे वा ह्यरण्ये वैनः क्रियते
 'यैत्सभायां यदिन्द्रिय' ऽहुति यत्सभायामिति यन्मानुष-
 ऽहुति तदाह यदिन्द्रिय ऽहुति यद्देवत्रेति तदाह 'यदेनश्च-
 क्रमा द्वयमिदं तद्वयजामहे स्वाहे'ति यत्किं च द्वयमेन-
 श्चकृमेदं द्वयं तस्मात्सर्वस्मात्प्रमुच्यामह ऽहुर्येवैतदाह
 ॥ २५ ॥ अथैन्द्रां मरुत्वतीं जपति । यत्र वै प्रजापतेः
 प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तद्धेक्षाश्चक्र ऽइमे ह
 मे प्रजा न विमथ्नीरन्निति ॥ २६ ॥ स ऽएतामैन्द्रां
 मरुत्वतीमजयत् । क्षत्रं वा ऽइन्द्रो विशो मरुतः क्षत्रं
 वै विशो निषेद्धा निषिद्धा ऽअसन्निति तस्मादैन्द्री ॥ २७ ॥
 'मो पू णः । इन्द्राञ्च पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मि-
 न्नवयाः । महश्चिद्यस्य मीढुषो यव्या हविष्मतो मरुतो
 वृन्दते गीरि'ति ॥ २८ ॥ अथैनां वाचयति । 'अक्रन्कर्म-
 कर्मकृत' ऽइत्यक्रन्निह कर्म कर्म कृतः 'सह वाचा
 मयोभुव'ति सह हि वाचाऽक्रन् 'देवेभ्यः कर्मकृत्वे'ति
 देवेभ्यो हि कर्मकृत्वा 'ऽस्तं प्रेतं सचाभुव' ऽइत्यभ्युतो
 ह्योढया सह भवन्ति तस्मादाह सचाभुव ऽइत्यस्तं प्रेतंति
 जघनाद्धौ वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं

(१) जु० सं० अ० ३ क० ४५ । (२) जु० सं० अ० ३ क० ४५ । (३) जु० सं०
 अ० ३ क० ४५ । (४) जु० सं० अ० ३ क० ४६ । (५) जु० सं० अ० ३ क० ४७ ।
 (६) जु० सं० अ० ३ क० ४७ । (७) जु० सं० अ० ३ क० ४७ । (८) जु० सं०
 अ० ३ क० ४७ ।

* 'भवति' इति 'क' ध्रुक्के पाठः ।

प्राऽसीपदद् गृहा वा ऽअस्तं गृहाः प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवैना-
 मेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥ २९ ॥ प्रतिपराणीयोद्वैति
 प्रतिप्रस्थाता । सम्मृजन्त्यग्निः सम्मृष्टेऽग्नौ ता ऽउभा-
 वेवोत्तरावाधारावाधारयतोऽथाऽङ्घ्र्युरेवाऽऽश्राव्य होतारं
 प्रवृणीते प्रवृतो होतोत्तरस्यै वेदेहोत्पदन ऽउपविशत्युपविश्य
 प्रसूति ता ऽउभावेव प्रसूतौ शुच ऽआदायाऽतिक्रामतो-
 ऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽङ्घ्र्युरेवाऽऽह समिधो यजेति यज-
 यजेति चतुर्थे—चतुर्थे प्रयाजे समानयमानौ नवभिः
 प्रयाजैश्चरतः ॥ ३० ॥ अथाऽङ्घ्र्युरेवाऽऽहाऽग्नयेऽनुवृहीति ।
 आग्नेयमाज्यभागं ता ऽउभावेव चतुराज्यस्याऽवदायाऽति-
 क्रामतोऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽङ्घ्र्युरेवाऽऽहाऽग्निं यजेति ता
 ऽउभावेव द्वपदकृते जुहुतः ॥ ३१ ॥ अथाऽङ्घ्र्युरेवाऽऽह
 सोमायाऽनुवृहीति । सौम्यमाज्यभागं ता ऽउभावेव
 चतुराज्यस्याऽवदायाऽतिक्रामतोऽतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽङ्घ्र्युरेवाऽऽह
 सोमं यजेति ता ऽउभावेव द्वपदकृते जुहुतः
 ॥ ३२ ॥ तद्यत्किञ्च वाचा कर्त्तव्यम् । अङ्घ्र्युरेव
 तत्करोति न प्रतिप्रस्थाता तद्यदङ्घ्र्युरेवाऽऽश्रावयतीहैव
 यत्र द्वपदं क्रियते ॥ ३३ ॥ कृतानुकर ऽएव प्रतिप्रस्थाता ।
 क्षत्रं वै वृणो विशो मरुतस्तत् क्षत्रायैवेतद्विशं कृतानुकरा-
 मनुवर्त्मानं करोति प्रत्युद्यामिनीथं ह क्षत्राय विशं कुर्याद्य-
 दुपि प्रतिप्रस्थाताऽऽश्रावयेत्तस्मान्न प्रतिप्रस्थाताऽऽश्राव-
 यति ॥ ३४ ॥ पाणावेव प्रतिप्रस्थाता । सुंचो कृत्वो-
 पाऽऽस्तेऽथाऽङ्घ्र्युरेवैतैर्विभिः प्रचरत्याग्नेयेनाऽष्टाकपा-

लेन पुरोडाशेन सौम्येन चरुणा सावित्रेण द्वादशकपालेन
 वाऽप्रुटाकपोलन वा पुरोडाशेन सारस्वतेन चरुणा पौष्णेन
 चरुणैन्द्राग्नेन द्वादशकपालेन पुरोडाशेन ॥ ३५ ॥ अथैता-
 ष्वभ्यां पयस्याब्भ्यां प्रचरिष्यन्तौ विपरिहरतः । स यो मेपो
 भवति मारुत्यां तं वारुण्यामवदधाति या मेपो भवति
 वारुण्यां तां मारुत्यामवदधाति तद्यदेवं विपरिहरतः क्षत्रं
 वै वरुणो वीर्यं पुमाव्वीर्यमेवैतत्क्षत्रे धत्तोऽवीर्या वै स्त्री
 विशो मरुतस्तदवीर्यामेवैतद्विशं कुरुतस्तस्मादेवं विपरिहरतः
 ॥ ३६ ॥ अथाऽदध्वर्युरेवाऽह वरुणायाऽनुव्रूहीति । स
 ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽस्यै वारुण्यै पयस्यायै द्विरवद्यति
 सोऽन्यतरेणाऽवदानेन सह मेपमवदधात्यथोपरिष्टा-
 दाज्यस्याऽभिघारयति प्रत्यनक्तयवदाने ऽअतिक्रामत्यति-
 क्रम्याऽऽश्राब्ध्याह वरुणं यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ ३७ ॥
 सव्ये पाणावदध्वर्युः । स्रुचौ कृत्वा दक्षिणेन प्रतिप्रस्था-
 तुर्वा सोऽश्वारब्ध्याऽह मरुद्भ्योऽनुव्रूहीत्युपस्तृणीत ऽआज्यं
 प्रतिप्रस्थाताऽथाऽस्यै मारुत्यै पयस्यायै द्विरवद्यति सो-
 ऽन्यतरेणाऽवदानेन सह मेपीमवदधात्यथोपरिष्टादाज्य-
 स्याऽभिघारयति प्रत्यनक्तयवदाने ऽअतिक्रामत्यथाऽदध्वर्यु-
 रेवाऽऽश्राब्ध्याऽह मरुतो यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ ३८ ॥
 अथाऽदध्वर्युरेव कायेन । एककपालेन पुरोडाशेन प्रचरति
 कायेनेककपालेन पुरोडाशेन प्रचर्याऽदध्वर्युरेवाऽहऽग्नये
 स्विष्टकृतेऽनुव्रूहीति स सर्वेषामेव हविषामदध्वर्युः सकृत्स-
 कृदवद्यत्येतेतस्या ऽएव पयस्यायै प्रतिप्रस्थाता सकृदवद्य-

त्यथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिधारयतस्ताऽऽभावेवाऽतिक्रामतोऽतिक्रम्याऽऽश्राब्ध्याऽद्ध्वर्युरेवाऽऽहाऽग्निं स्विष्टकृतं यजेति ताऽऽभावेव वृषदकृते जुहुतः ॥ ३९ ॥ अथाऽद्ध्वर्युरेव प्राशिन्नमवद्यति । इडां समवदाय प्रतिप्रस्थात्रेऽतिप्रजिहीते तत्राऽपि प्रतिप्रस्थाता मारुत्यै पयस्यायै विरन्मयवद्यत्यथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिधारयत्युपहूय मार्जयन्ते ॥ ४० ॥ अथाऽद्ध्वर्युरेवाऽऽह वृद्धाग्रस्थास्यामि । समिधमाधायाऽग्निमग्नीत्संमृद्धीति स सुचोरेवाऽद्ध्वर्युः पृषदाज्यं ऋणयतेऽथ यदि प्रतिप्रस्थातुः पृषदाज्यं भवति तत्स द्वेधा ऋणयतऽतो तत्र पृषदाज्यं न भवति स यदेवोपभृष्टाज्यं तत्स द्वेधा ऋणयते ताऽऽभावेवाऽतिक्रम्याऽऽश्राब्ध्याऽद्ध्वर्युरेवाऽऽह देवान्न्यजेति यज-यजेति चतुर्थे-चतुर्थेऽनुयाजे समानयमानौ नवभिरनुयाजैश्चरतस्तद्यज्ञवप्रयाजं भवति नवाऽनुयाजं तदुभयतऽप्यैतद्वरुणपाशात्प्रजाः अमुञ्चतीतश्चोवर्षाऽइतश्चाऽवाचीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवाऽनुयाजम् ॥ ४१ ॥ ताऽऽभावेव सादयित्वा सुचो ऋणयतः । सुचो ऋणयन् परिधीन्समज्य परिधिमभिपद्याऽऽश्राब्ध्याऽद्ध्वर्युरेवाऽऽहेऽपिता देव्या होतारो भद्रवाच्याय स्पृषितो मातुषः सूक्तवाकायेति सूक्तवाकः होता अतिपद्यतेऽथेताऽऽभावेव अस्तरो समुल्लुम्पतऽऽभावनुप्रहरतऽऽभौ तृणेऽअपश्यतोपाऽऽसाते यदा होता सूक्तवाकमाह ॥ ४२ ॥

अथाऽग्नीदाहा 'अनुप्रहरे'ति । ता ऽउभावेवाऽनुप्रहरत
 ऽउभावात्माना ऽउपस्पृशते ॥ ४३ ॥ अथाऽऽह 'संवदे-
 स्वे'ति । 'अगानग्नीदुग्ज्ज्ञावय श्रौपद् स्वगा द्वैव्या
 होतृवभ्यः स्वस्तिर्मानुपेवभ्यः शंस्योर्व्वही'त्यङ्घ्र्युरेवैतदाह
 ता ऽउभावेव परिधीननुप्रहरत ऽउभौ स्तुचं सम्प्रगृह्य
 स्म्ये सादयतः ॥ ४४ ॥ अथाऽङ्घ्र्युरेव प्रतिपरेत्य ।
 पत्नीः संव्याजयत्युपास्त ऽएव प्रतिप्रस्थाता पत्नीः संव्या-
 ज्योद्वैत्यङ्घ्र्युः ॥ ४५ ॥ ग्रीणि समिष्टयजूंश्चपि जुहोति ।
 तूष्णीमेव प्रतिप्रस्थाता स्तुचं प्रगृह्णाति तद्ये वैश्वदेवेन
 यजमानयोर्व्वससी परिहिते स्यातां ते ऽएवाऽत्राऽपि
 स्यातामथाऽस्यै वारुण्यै पयस्यायै 'क्षामकर्षमिश्रमादाया-
 ऽवभृथं यन्ति वारुण्यं वा ऽएतन्निर्व्वरुणतायै तत्र न साम
 गीयते न ह्यत्र साम्ना किं चन क्रियते तूष्णीमेवेत्याऽवभ्य-
 वेत्योपमारयति ॥ ४६ ॥ 'अर्व्वभृथ निचुम्पुण । निचेरुरसि
 निचुम्पुणः । अव देवैर्देवकृतमेनोऽयासिपमव मर्त्यैर्मर्त्य-
 कृतं पुरुरावणो देव रिप्स्थाही'ति कामः हैते यस्मै काम-
 येत तस्मै दद्यान्न हि दीक्षितवसने भवतः स यथाऽहि-
 स्वचो निर्म्मूर्च्छयेतैव सर्वस्मात्पाप्मनो निर्म्मूर्च्छयते ॥ ४७ ॥
 अथ केशश्मश्रूप्त्वा । समारोह्याग्नी ऽउदवसायेव ह्येतेन

* 'उदवस्युः' इति पाठ 'उ' पुस्तके ।

† 'क्षामकर्षमिश्रम्' क्षामोऽग्निकर्षेण दग्धं पादे सप्तकं, श्रयन्ता इति वर्यं (इयं विष्टेरवे)
 क्षामयाऽग्नौ कर्षयेति क्षामकर्म तेन मिथ इतिवचः ।

(१) का० धी० सू० ३. ६. १३ । (२) का० श्री० सू० ३. ६. १५ (१) का०
 धी० सू० ३. ६. १५ । (४) शु० सं० अ० ३. ५८ ।

यजते न हि तदवकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुया-
त्तस्मादुदवस्यति गृह्णान्त्वा निर्ममत्त्याऽग्नी पौर्णमासेन
यजत ऽउत्सन्नयज्ञ ऽइव वा ऽएष यज्ञातुर्मास्यान्वयैष
फलसह प्रतिष्ठितो यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्फलसेनैवैतद्यज्ञेना-
ऽन्ततः प्रतितिष्ठति तस्मादुदवस्यति ॥ ४८ ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

वरुणप्रधासैर्वै प्रजापतिः । प्रजा वरुणपाशात्प्राऽमुञ्चता
ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्राऽजायन्ताऽयैतैः
साकमेधैरैर्वै देवा वृत्रमघ्नन्तेतैर्वै वयजयन्त येयमेपां
विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतैः पाप्मानं द्विपन्तं भ्रातृव्यः
हन्ति तथो ऽएव विजयते तस्माद्वा ऽएष ऽएतैश्चतुर्थे
मासि यजते स वै द्व्यहमनूचीनाऽहं यजते ॥ १ ॥ स
पूर्वेद्युः । अग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निः ह
वै देवा ऽअनीकं कृत्वोपप्रेयुर्व्वन्नः हनिष्यन्तः स तेजो-
ऽग्निर्वाऽव्यथत तथो ऽएवैष ऽएतत्पाप्मानं द्विपन्तं
भ्रातृव्यः हनिष्यन्नग्निमेवाऽनीकं कृत्वोपप्रेति स तेजो-
ऽग्निर्वा व्यथते तस्मादग्नयेऽनीकवते ॥ २ ॥ अथ मरुद्भ्यः
सान्तपनेवभ्यः । मध्यन्दिने चरुं निर्वपति मरुतो ह वै
सान्तपना मध्यन्दिने वृत्रः सन्तेषु स सन्तप्तोऽनन्नेव
प्राणान्परिदीर्णः शिश्ये तथो ऽएवैतस्य पाप्मानं द्विपन्तं
भ्रातृव्यं मरुतः सान्तपनाः सन्तपन्ति तस्मान्मरुद्भ्यः
सान्तपनेवभ्यः ॥ ३ ॥ अथ मरुद्भ्यो गृहमेधिवभ्यः ।

शाखया वत्सानपाकृत्य पवित्रवति सन्दोह्य तं चरुं श्रप-
यति चरुं ह्येव स यत्र क्व च तण्डुलानावपन्ति तन्मेधो
देवा दधिरे प्रातर्वृत्रं हनिष्यन्तस्तथो ऽएवैष ऽएतत्पा-
प्मानं द्विपुन्तं भ्रातृव्यं हनिष्यन्मेधो धत्ते तद्यक्षी-
रौदनो भवति मेधो वै पयो मेधस्तण्डुलास्तमुभयं मेध-
मात्मन्धत्ते तस्मात्क्षीरौदनो भवति ॥ ४ ॥ तस्याऽऽवृत् ।
सैव स्तीर्णां वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यस्तस्या-
मेव स्तीर्णायां वेदौ परिधीश्च शकलौश्चोपनिदधति तथा
सन्दोह्य चरुं श्रपयति श्रपयित्वाऽभिघाव्योद्गासयति ॥ ५ ॥
अथ द्वे पिशीले वा पाण्यौ वा निष्णोनिजति । तयोरेनं द्वेधोद्ध-
रन्ति तयोर्मध्ये सर्पिरासेचने कृत्वा सर्पिरासिञ्चति सुवं च
सुवं च संमाष्ट्व्यथैता ऽओदनावादायोद्वैति सुवं च सुवं
चाऽऽदायोद्वैति स ऽइमामेव स्तीर्णां वेदिमभिमृश्य परि-
धीरपरिधाय यावत् शकलान् कामयते तावतोऽभ्याद-
धात्व्यथैता ऽओदनावासादयति सुवं च सुवं चाऽऽसादयत्यु-
पविशति होता होतृपदने सुवं च सुवं चाऽऽदुदान ऽआह
॥ ६ ॥ अग्नयेऽनुवृहीति । आग्नेयमाज्यभागः स दुक्षिण-
स्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्चतुराज्यस्याऽवदायाऽतिक्राम-
त्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं यजेति वृषदकृते जुहोति
॥ ७ ॥ अथाऽऽह सोमायाऽनुवृहीति । सौम्यमाज्यभागः
स ऽउत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्चतुराज्यस्याऽवदाया-
ऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह सोमं यजेति वृषद-
कृते जुहोति ॥ ८ ॥ अथाऽऽह मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽनु-

ब्रूहीति । स दक्षिणस्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्ततः ऽआज्य-
मुपस्तृणीते तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्ठाद्वाज्यस्याऽभिघार-
यत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राब्ध्याऽऽह मरुतो गृहमेधिनो
यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ ९ ॥ अथाऽऽहाऽग्नये स्विष्ट-
कृतेऽनुब्रूहीति । स ऽउत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्ततः
ऽआज्यमुपस्तृणीते तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्ठाद्वाज्यस्या-
ऽभिघारयत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राब्ध्याऽऽहाऽग्निं स्वि-
ष्टकृतं यजेति वृषदकृते जुहोत्यथेदामेवाऽवद्यति न प्राशिन्न-
मुपहूय मार्जयन्त ऽएतन्त्रैकमयनम् ॥ १० ॥ अथेदं
द्वितीयं । सैव स्तीर्णां वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः
सान्तपनेऽभ्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ परिधीश्च शकलौ-
श्चोपनिदधति तथा सन्द्रोहं चरुं श्रपयति नेदेव प्रति-
वेशमाज्यमभिश्रयति श्रपयित्वाऽभिघ्राभ्योद्वास्याऽनक्ति स्था-
ल्यामाज्यमुद्वासयति सुव्रं च सुचं च संमाष्ट्यथैतं सोखमेव
चरुमादायोद्वेति स्थाल्यामाज्यमादायोद्वेति सुव्रं च सुचं
चाऽऽदायोद्वेति स ऽइमामेव स्तीर्णां वेदिमभिमृश्य परि-
धीन्परिधाय यावतः शकलान्कामयते तावतोऽवभ्याद-
धायैतं सोखमेव चरुमासादयति स्थाल्यामाज्यमा-
सादयति सुव्रं च सुचं चाऽऽसादयत्युपविशति होता होतृ-
पदने सुव्रं च सुचं चाऽऽददान ऽआह ॥ ११ ॥ अग्नये
ऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागः स स्थाल्यै चतुराज्य-
स्याऽवदायाऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राब्ध्याऽऽहाऽग्निं यजेति

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनो ऽएव
 वयजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतेन
 पाप्मानं द्विषन्तं आतृव्यः हन्ति तथो ऽएव विजयते
 तस्माद्वा ऽएष ऽएतेन यजते ॥ १ ॥ तस्याऽऽवृत् । उप
 किरन्त्युत्तरवेदिं गृह्णन्ति पृषदाज्यं मन्थन्त्यग्निं नवप्स-
 याजं भवति नवाऽनुयाजं त्रीणि समिष्टयजूऽपि भवन्त्य-
 थैतान्येव पृश्न हवीऽपि भवन्ति ॥ २ ॥ स यदाग्नेयोऽष्टा-
 कपालः पुरोडाशो भवति । अग्निना ह वा ऽएनं तेज-
 साऽघ्नन्तस्तेजोऽग्निर्नाऽव्यथत तस्मादाग्नेयो भवति ॥ ३ ॥
 अथ यत्सौम्यश्चरुर्भवति । सोमेन ह वा ऽएनः
 राज्ञाऽघ्नन्सोमराजान ऽएव तस्मात्सौम्यश्चरुर्भ-
 वति ॥ ४ ॥ अथ यत्सावित्रः । द्वादशकपालो वाऽष्टाकपालो
 वा पुरोडाशो भवति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृ-
 प्सूता हैवैनमघ्नँस्तस्मात्सावित्रो भवति ॥ ५ ॥ अथ
 यत्सारस्वतश्चरुर्भवति । वागे सारस्वती वागु हैवाऽनुममाद
 प्सृहर जह्वीति तस्मात्सारस्वतश्चरुर्भवति ॥ ६ ॥ अथ
 यत्पौष्णश्चरुर्भवति । इयं वै पृथिवी पूषेयः हैवैनं
 बधाय प्रतिप्सृददावनया हैवेनं प्रतिप्सृत्तं जघ्नुस्तस्मात्पौ-
 णश्चरुर्भवति ॥ ७ ॥ अथेन्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरो-
 डाशो भवति । एतेन हैवैनमघ्नँस्तेजो वा ऽअग्निरिन्द्रियं
 वीर्यमिन्द्र ऽएताब्ध्यामेनमुभाब्ध्यां वीर्याब्ध्यामघ्नन् ब्रह्म
 वा ऽअग्निः क्षत्रमिन्द्रस्ते ऽउमे सः रुच्य ब्रह्म च क्षत्रं
 च सयुजो कृत्वा ताब्ध्यामेनमुभाब्ध्यां वीर्याब्ध्यामघ्नँ-

स्तस्मादैन्द्राग्नौ द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥
 अथ माहेन्द्रश्चरुर्भवति । इन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य
 वधादथ वृत्रः हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान् ऽएवं
 महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रश्चरुर्भवति महान्तमु चैवैन-
 मेतत्खलु करोति वृत्रस्य वधाय तस्मादेव माहेन्द्रश्च-
 रुर्भवति ॥ ९ ॥ अथ वैश्वकर्म्मण ऽएककपालः पुरोडाशो
 भवति । विश्वं वा ऽएतत्कर्म्म कृतः सर्वं जितं देवाना-
 मासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानां विश्वमेवैतस्यै-
 तत्कर्म्म कृतः सर्वं जितं भवति साकमेधैरीजानस्य
 विजिग्यानस्य तस्माद्वैश्वकर्म्मण ऽएककपालः पुरोडाशो
 भवति ॥ १० ॥ एतेन वै देवाः । यज्ञेनेष्ट्वा येयं देवानां
 प्रजातिर्या श्रीरेतद् वभृवुरेताः ह वै प्रजातिं प्रजायत
 ऽएताः श्रियं गच्छति य ऽएवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजेते
 तस्माद्वा ऽएतेन यजेत ॥ ११ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनो ऽएष
 व्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तामथ यानेवैपां तस्मिन्सं-
 ग्रामेऽग्नस्ताम्रितृयज्ञेन समैरयन्त पितरो वै त ऽआसँस्त-
 स्मात्पितृयज्ञो नाम ॥ १ ॥ तद्वसन्तो ग्रीष्मो वर्षाः । एते
 ते ये व्यजयन्त शरद्धेमन्तः शिशिरस्त ऽउ ते यावुपुनः

वृषदकृते जुहोति ॥ १२ ॥ अथाऽऽह सोमायाऽनुव्रूहीति ।
 सौम्यमाज्यभागः स स्थास्या ऽएव चतुराज्यस्याऽव-
 दायाऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह सोमं यजेति
 वृषदकृते जुहोति ॥ १३ ॥ अथाऽऽह मरुद्भयो गृहमेधि-
 न्योऽनुव्रूहीति । स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽस्य चरो-
 द्विरवद्यत्यथोपरिष्ठाद्वाज्यस्याऽभिघारयति प्रत्यनक्तथवदाने
 ऽतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह मरुतो गृहमेधिनो
 यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १४ ॥ अथाऽऽहाऽनये
 स्विष्टकृतेऽनुव्रूहीति । स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽस्य चरो-
 सकृदवद्यत्यथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिघारयति न प्र-
 त्यनक्तथवदानमतिक्रामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽहाऽग्निं १
 स्विष्टकृतं यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १५ ॥ अथेडा-
 मेवाऽवद्यति न प्राशिन्नम् । उपहूय प्राऽश्नन्ति यावन्तो
 गृह्णा हविरुच्छिष्टाशाः स्युस्तावन्तः प्राऽश्नीयुरथो ऽअप्यृ-
 त्विजः प्राऽश्नीयुरथो ऽअप्यन्त्ये ब्राह्मणाः प्राऽश्नीयुर्यदि
 यहुरोदनः स्यादुथैतामनिरशितां कुम्भीमपिधाय निदधति
 पूर्णदद्यात् मातृभिर्वत्सान्समवार्जन्ति तदु पशवो भेधमा-
 स्मन्दधते यवाग्वैतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति निवान्यां
 प्रातर्दुहन्ति पितृयज्ञाय ॥ १६ ॥ अथ प्रातर्दुहे वाऽहुते
 वा । यतरथा कामयेत् सोऽस्या ऽअनिरशितायै कुम्भ्यै

* अनिरशिता शेषरहिता कुम्भी पानान्तरेणऽपिधान, हविषा पूर्णं दत्तं यस्मिन् न भेदि तत्
 पूर्णदयम् तस्मै 'पूर्णदशाय' कर्मणे तदर्थं स्थापयेत् (सा० भा०) ।

† तण्डुलानां शिथिलं पात्रो वनात् ।

‡ सत्यं नष्टतया अन्वदीयेन वस्त्रेण वा गौर्दुहते सा निवान्येत्युच्यते ।

दब्धयोपहन्ति 'पूष्णीं देर्वि परापत सुपूष्णीं पुनरापत ।
 वस्नेव विक्रीणावहा ऽद्वयमूर्जः शतक्रतवि'ति यथा पुरो
 ऽनुवाक्यैवमेपैतयैवैनमेतस्मै भागाय ह्वयति ॥ १७ ॥
 अथर्षभमाह्वयितवै ब्रूयात् । स यदि रुयात्स वपट्कार ऽद्वित्यु
 हैक ऽआहुस्तस्मिन्वपट्कारे जुहुयादित्यथो ऽइन्द्रमेवैत-
 त्स्वेन रूपेण ह्वयति वृत्रस्य वधायैतद्वा ऽइन्द्रस्य रूपं
 यद्वपभस्तस्वेनैवैनमेतद्रूपेण ह्वयति वृत्रस्य वधाय स
 यदि रुयाद्वा म ऽइन्द्रो यज्ञमगन्तसेन्द्रो मे यज्ञ ऽद्विति ह
 विद्याद्यद्यु न रुयाद्वाह्मण ऽएव दक्षिणत ऽआसीनो ब्रूया-
 ज्जुहुधीति सैवैन्द्री वाक् ॥ १८ ॥ स जुहोति । 'देहि मे
 देदामि ते नि मे धेहि नि ते दधे । निहारं च हरासि मे
 निहारं निहराणि ते स्वाहे'ति ॥ १९ ॥ अथ मरुद्भ्यः
 क्रीडिभ्यः । सप्तकपालं पुरोडाशं निर्वपति मरुतो ह वै
 क्रीडिनो वृत्रः हनिष्यन्तमिन्द्रमागतं तमभितः परि-
 चिक्रीडुर्मह्यन्तस्तथो ऽएवैतं पाप्मानं द्विपन्तं भातृभ्यः
 हनिष्यन्तमभितः परिक्रीडन्ते मह्यन्तस्तस्मान्मरुद्भ्यः
 क्रीडिभ्योऽथाऽतो महाहविष ऽएव तद्यथा महाहविष-
 स्तथो तस्य ॥ २० ॥

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये अतप्यब्राह्मणे चतुर्यः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

ऋकाण्डिका संख्या ॥ ११५ ॥

समैरयन्त ॥ २ ॥ अथ यदेष्ट एतेन यजते । तत्राऽऽह
 ह्येवैतस्य तथा कश्चन घन्तीति देवाऽअकुर्वन्निति * ह्येवैष्ट
 एतत्करोति यमु चैवैवभ्यो देवा भागमकल्पयँस्तमु
 चैवैवभ्य एष्ट एतद्भागं करोति यानु चैव देवाः समैरयन्त
 तानु चैवैतदवति स्वानु चैवैतत्पितृञ्छ्रेयांशं लोकमुपोन्न-
 यति यदु चैवाऽस्याऽत्राऽऽत्मनोऽचरणेन हन्यते वा मीयते
 वा तदु चैवाऽस्यैतेन पुनराप्यायते तस्माद्वा एष्ट एतेन
 यजते ॥ ३ ॥ स पितृवभ्यः सोमवद्भ्यः । पदकपालं
 पुरोडाशं निर्धपति सोमाय वा पितृमते पदं वा ऽऋतव
 ऽऋतवः पितरस्तस्मात्पदकपालो भवति ॥ ४ ॥ अथ
 पितृवभ्यो बर्हिपद्भ्यः । अन्वाहार्यपचने धानाः कुर्वन्ति
 ततोऽर्द्धाः पिष्टपन्त्यर्द्धाऽहुस्येव धानाऽअपिष्टा भवन्ति
 ता धानाः पितृवभ्यो बर्हिपद्भ्यः ॥ ५ ॥ अथ पितृवभ्यो-
 ऽग्निष्वात्तेवभ्यः । निवान्यायै दुग्धे सकृदुपमथित एष्ट-
 शलाकया मन्थो भवति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मा-
 त्सकृदुपमथितो भवत्येतानि हवींश्च भवन्ति ॥ ६ ॥
 † तथे सोमेनेजानाः । ते पितरः सोमवन्तोऽथ ये दत्तेन
 पक्वेन लोकं जयन्ति ते पितरो बर्हिपदोऽथ ये ततो
 नाऽन्यतरञ्चन यानश्चिरेव दहन्स्वदुयति ते पितरोऽग्नि-
 ष्वात्ता एष्ट एत एत ते ये पितरः ॥ ७ ॥ स जघनेन गार्ह-
 पत्यम् । प्राचीनावीती भृत्वा दक्षिणासीन एष्टः पदक-

* 'ह्येवैष्ट' इति 'क' पुस्तके ।

† अथ अतम् ११०० ॥

पालं पुरोडाशं गृह्णाति स तत ऽएवोपोत्थायोत्तरेणाऽन्वा-
हार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नवहन्ति सकृत्फलीकरोति
सकृदु ह्येव प्राञ्चः पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ८ ॥
स दक्षिणैव दृषदुपले ऽउपदधाति । दक्षिणाद्धै गार्हपत्यस्य
पृथक्पालान्युपदधाति तद्यदेतां दक्षिणां दिशः सचन्त
ऽप्या हि दिक् पितॄणां तस्मादेतां दक्षिणां दिशः सचन्ते
॥ ९ ॥ अथ दक्षिणेनाऽन्वाहार्यपचनम् । चतुःस्तक्तिं
वेदिं करोत्यवान्तरदिशोऽनुस्तक्तीः करोति चतस्रो वा
ऽअवान्तरदिशोऽवान्तरदिशो वै पितरस्तस्मादवान्तरदिशो-
ऽनुस्तक्तीः करोति ॥ १० ॥ तन्मन्त्रेऽग्निः समादधाति ।
पुरस्ताद्वै देवाः प्रत्यञ्चो मनुष्यान्भ्युपाऽऽवृत्तास्तस्मात्ते-
भ्यः प्राङ् तिष्ठन्नुहोति सर्वतः पितरोऽवान्तरदिशो वै
पितरः सर्वत ऽइव हीमा ऽअवान्तरदिशस्तस्मान्मन्त्रेऽग्निः
समादधाति ॥ ११ ॥ स तत ऽएव प्राक् स्तम्बयजुर्हरति ।
स्तम्बयजुर्हृत्वाऽथेत्येवाऽग्रे परिगृह्णात्यथेत्येति पूर्वेण
परिग्रहेण परिगृह्य लिखति हरति यद्वाग्यं भवति स तुथै-
वोत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्णात्युत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्य
प्रतिमृज्याऽऽह 'प्रोक्षणीरोसादये'त्यासादयन्ति प्रोक्षणी-
रिधं वार्ष्णिरोसादयन्ति शुचः संमाष्ट्याज्येनोदैति स
यज्ञोपवीती भूत्वाऽऽज्यानि गृह्णाति ॥ १२ ॥ तदाहुः ।
द्विरुपभृति गृहीयाद् द्वौ ह्यत्राऽनुयाजौ भवत ऽहुति

* दर्शपूर्णमासादौ यजुर्मन्त्रेण द्विजो दर्श 'स्तम्बयजु' इति कातोयभूमिनावासाचार्यपादाः ।

तद्वष्ट्रावेव कृत्वा ऽउपभृति गृहीयान्नेयज्ञस्य विधाया ऽअया-
नीति तस्माद्वष्ट्रावेव कृत्वा ऽउपभृति गृहीयाद्वाज्यानि
गृहीत्वा स पुनः प्राचीनावीती भूत्वा ॥ १३ ॥ प्रोक्षणी-
रद्ध्वर्युरादत्ते । स ऽइध्ममेवाऽग्रे प्रोक्षत्यथ द्वेदिमथाऽस्मै
वर्हिः प्रयच्छन्ति तत्पुरस्ताद् ग्रन्थ्यासादयति तत्प्रोक्ष्यो-
पनिनीय विस्रथस्य ग्रन्थिं न प्रस्तरं गृह्णाति सकृदु ह्येव
पराश्वः पितरस्तस्मान्न प्रस्तरं गृह्णाति ॥ १४ ॥ अथ सन्न-
हनमनुविस्रथस्य । अपसलवि त्रिः परिस्तृणन्पश्येति
सोऽपसलवि त्रिः परिस्तीर्य यावत्प्रस्तरभाजनं तावत्परि-
शिनष्टद्यथ पुनः प्रसलवि त्रिः पश्येति यत्पुनः प्रस-
लवि त्रिः पश्येति तद्यानेवाऽमुंस्त्रयाश्चितुनन्ववाऽगात्तेवभ्य
ऽएवैतत्पुनरपोदेतीमथ स्वं लोकमभि तस्मात्पुनः प्रसलवि
त्रिः पश्येति ॥ १५ ॥ स दक्षिणैव परिधीन्परिदधाति ।
दक्षिणा प्रस्तरथ स्तृणाति नाऽन्तर्दधाति विधृती सकृदु
ह्येव पराश्वः पितरस्तस्मान्नाऽन्तर्दधाति विधृती ॥ १६ ॥
स तत्र जुहुमासादयति । अथ पूर्वामुपभृतमथ द्रुवामथ
पुरोडाशमथ धाना ऽअथ मन्थमासाद्य हवीथपि संमृशति
॥ १७ ॥ ते सर्वे ऽएव यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । इत्थाऽद्य-
जमानश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीत् ॥ १८ ॥
तेनोपाथंश्च चरन्ति । तिर ऽइव वै पितरस्तिर ऽइवैतद्य-
दुपाथंश्च तस्मादुपाथंश्च चरन्ति ॥ १९ ॥ परिवृते चरन्ति ।
तिर ऽइव वै पितरस्तिर ऽइवैतद्यत्परिवृतं तस्मात्परिवृते
चरन्ति ॥ २० ॥ अथेध्ममवभ्यादुधदाह । अग्नये समिद्ध-

मानायाऽनु ब्रूहीति स ऽएकामेव होता सामिधेनीं त्रिर-
न्वाह सकृदु ह्येव पुराञ्च पितरस्तस्मादेकां होता
सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥ २१ ॥ सोऽन्वाह । 'उशन्तेस्त्वा
निधीमह्वशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत ऽआवह पितृन्ह-
विषे ऽअत्तव' इत्यथाऽग्निमावह सोममावह पितृन्सो-
मवत ऽआवह पितृन्वर्हिपद ऽआवह पितृनग्निष्वात्तानावह
देवाँः ऽआज्यपाँः ऽआवहाऽग्निः होत्रायाऽवह स्वं महि-
मानमावहेत्यावाहोपविशति ॥ २२ ॥ अथाऽऽश्राव्य न होतारं
प्रवृणीते । पितृयज्ञो वा ऽअयं नेद्धोतारं पितृषु दुधानीति
तस्मान्न होतारं प्रवृणीते सीद होतरित्येवाऽऽहोपविशति
होता होतृपदन ऽउपविश्य असौति असूतोऽङ्कुर्युः
क्षुचावादाय अत्यङ्कृतिक्कामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह
समिधो यजेति सोऽपवर्हिपश्चतुरः प्रयाजाव्यजति अजा
वै वर्हितं प्रजाः पितृषु दुधानीति तस्मादुपवर्हिपश्चतुरः
प्रयाजाव्यजत्यथाऽऽज्यभागाभ्यां चरन्त्याज्यभागाभ्यां
चरित्वा ॥ २३ ॥ ते सर्वे ऽएव प्राचीनावीतिनो भूत्वा ।
'एतैर्विर्विभः' प्रचरिष्यन्त इत्याद्यजमानश्च ब्रह्मा च
पुरस्तात्परीतः पश्चादग्नीत्तदुताऽऽश्रावयन्त्योऽर्थः स्वधेत्यस्तु
स्वधेति प्रत्याश्रावणं स्वधा नम इति वपदकारः ॥ २४ ॥

(१) शु० स० अ० २० क० ७० । ऋ० सं० १० १६ ११ ।

* 'स य च' पुस्तकेषु 'एतैर्वै हविर्विभः' इति पाठः ।

† ॐ स्वधा, इत्यादिषु स्थानापत्वा पठ्य स्वादेवेति । नित्या पठ्यतव 'इत्याह्वलादन
धौतपूजनियमात् । तेन ॐ स्वधेत्यत्र जो स्वधब्दस्योऽनाध प्तौ 'जो. १९ स्वाश्वा, स्वाश्वा
नम, अस्तु स्वाश्वा' इति । एव 'ये यजामहे' इत्यत्र 'येऽस्वधामहे' इत्यपि ध्येयम् ।

तदुहोवाचाऽऽसुरिः । अथावयेयुरेव प्रत्याश्रावयेयु-
 र्वपदकुर्युर्ध्वजस्य विधाया ऽअयामेति ॥ २५ ॥ अथा-
 ऽऽह पितृभ्यः सोमवद्भ्योऽनुब्रूहीति । सोमाय वा
 पितृमते स द्वे पुरोऽनुवाक्ये ऽअन्वाहैकया वै देवान्प्रच्छ्या-
 वयन्ति द्वाभ्यां पितृन्तस्कृदु ह्येव पराश्च पितरस्तस्माद् द्वे
 पुरोऽनुवाक्ये ऽअन्वाह ॥ २६ ॥ स ऽउपस्तृणीत
 ऽआज्यम् । अथाऽस्य पुरोडाशस्याऽवद्यति स तेनैव सह
 धानानां तेन सह मन्थस्य तत्सकृदुवदधात्पथोपरिष्ठाद्
 द्विराज्यस्याऽभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि नाऽति-
 क्रामतीत ऽएवोपोत्थायाऽऽश्राव्याऽऽह पितृन्तोमवतो
 यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ २७ ॥ अथाऽऽह पितृभ्यो
 वर्हिपद्भ्योऽनुब्रूहीति । स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽऽसां
 धानानामवद्यति स तेनैव सह मन्थस्य तेन सह पुरो-
 डाशस्य तत्सकृदुवदधात्पथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिघार-
 यति प्रत्यनक्त्यवदानानि नाऽतिक्रामतीत ऽएवोपोत्थाया-
 ऽऽश्राव्याऽऽह पितृन्वर्हिपदो यजेति वृषदकृते जुहोति
 ॥ २८ ॥ अथाऽऽह पितृभ्योऽग्निप्राक्तेभ्योऽनुब्रूहीति ।
 स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यमथाऽस्य मन्थस्याऽवद्यति स
 तेनैव सह पुरोडाशस्य तेन सह धानानां तत्सकृदुवदधात्प-
 थोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि
 नाऽतिक्रामतीत ऽएवोपोत्थायाऽऽश्राव्याऽऽह पितृन्नि-
 प्राक्तान्यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ २९ ॥ अथाऽऽहाऽग्नये
 कव्यवाहनायाऽनुब्रूहीति । तत्स्विष्टकृते हव्यवाहनो वै

देवानां कळ्यवाहनं पितृणां तस्मादाहाऽग्नये कळ्यवाह-
नायाऽनुब्रूहीति ॥ ३० ॥ स ऽउपस्तृणीत ऽआज्यम् ।
अथाऽस्य पुरोडाशस्याऽवद्यति स तेनैव सह धानानां तेन
सह मन्थस्य तत्सकृदुवदधात्यथोपरिष्टाद् द्विराज्यस्या-
ऽभिघारयति न प्रत्यनवस्यवदानानि नाऽतिक्रामतीत् ऽपु-
वोपोत्थायाऽऽथाळ्याऽऽहाऽग्निं कळ्यवाहनं यजेति वृषद-
कृते जुहोति ॥ ३१ ॥ स यन्नाऽतिक्रामति । इत् ऽपुवो-
पोत्थायं जुहोति सकृदु ह्येव पराश्वं पितरोऽथ यत्सकृ-
त्सकृत्सर्वेपाथं हविषाथं समवद्यतिसकृदु ह्येव पराश्वं पित-
रोऽथ यद्वद्यतिपङ्गमवदानान्यवद्यत्पृतवो वै पितर ऽऋ-
तुनेवैतद्वद्यतिपंजस्यृतून्सन्दधाति तस्माद्वद्यतिपङ्गमवदाना-
न्यवद्यति ॥ ३२ ॥ तद्वैके । एतमेव द्वोत्रे मन्थमाद-
धति तं होतोपहूयाऽवैव जिघ्रति तं ब्रह्मणे प्रयच्छति तं
ब्रह्माऽवैव जिघ्रति तमग्नीधे प्रयच्छति तमग्नीदुवैव
जिघ्रत्येतन्वेवोत् कुर्वन्ति यथा त्वेवेतरस्य यज्ञस्येडाप्रशिन्नं
समवद्यन्त्येवमेवैतस्याऽपि समवद्येयुस्तामुपहूयाऽवैव जिघ्र-
न्ति न प्राऽश्नन्ति प्राऽशितव्यं त्वेव वयं मन्यामह ऽहुति
ह स्माऽऽहाऽऽसुरिष्यस्य कस्य चाऽग्नौ जुहतीति ॥ ३३ ॥
अथ यतरो दास्यन्भवति । यद्यद्वर्षुर्वा यजमानो वा स
ऽउदपात्रमाद्यायाऽपसलवि त्रिं परिपिञ्चन्पश्येति स यज-
मानस्य पितरमवनेजयत्यसाववनेनिक्षेत्यसाववनेनिक्षेति
पितामहमसाववनेनिक्षेति प्रपितामहं तद्यथाऽऽशिष्यते-

ऽभिपिञ्चेदेवं तत् ॥ ३४ ॥ अथाऽस्य पुरोडाशस्याऽवद्वाय ।
 सव्ये पाणौ कुरुते धानानामवद्वाय सव्ये पाणौ कुरुते
 मन्थस्याऽवद्वाय सव्ये पाणौ कुरुते ॥ ३५ ॥ स ये माम-
 वान्तरदिशमनु स्रक्तिः । तस्यां यजमानस्य पित्रे ददात्य-
 सावेतत्त ऽइत्यथ ये मामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां यज-
 मानस्य पितामहाय ददात्यसावेतत्त ऽइत्यथ ये मामवान्तरदि-
 शमनु स्रक्तिस्तस्यां यजमानस्य अपितामहाय ददात्यसा-
 वेतत्त ऽइत्यथ ये मामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां निमृष्टे-
 'ऽत्र पितरो मादयद्धं यथाभागमावृषायद्धमि'ति यथाभाग-
 मशनीतेत्येवैतदाह तद्यदेवं पितृभ्यो ददाति तेनो स्वाप्ति-
 त्वेनेतस्माद्यज्ञान्ताऽन्तरेति ॥ ३६ ॥ ते सर्वे ऽएव यज्ञोपवीतिनो
 भूत्वा । उदञ्च ऽउपनिष्क्रम्याऽऽहवनीयमुपतिष्ठन्ते देवान्वा
 ऽएव ऽउपाऽऽवर्त्तते य ऽआहिताग्निर्भवति यो दर्शपूर्णमासा-
 बभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनेवाऽचारिपुस्तदु देवेभ्यो निन्हु-
 षते ॥ ३७ ॥ ऐन्द्रीभ्यामाहवनीयमुपतिष्ठन्ते । इन्द्रो ह्याहव-
 नीयो 'ऽक्षत्रमीमदन्त ह्यव प्रिया ऽअधूपत । अस्तोपत स्व-
 भानवो धिष्णा नविष्ठया मती योजान्विन्द्र ते हरी ॥ सुसन्दृशं
 खा वयं सुधवन्वन्दिषीमहि । ए नूनं पूर्णचन्धुरस्तुतो
 यासि वृशो ३ ॥ ऽअनु योजाऽन्विन्द्र ते हरी' इति ॥ ३८ ॥
 अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । 'मनो न्वाह्वामहे
 नाराशसेन स्तोमेन । पितृणां च मन्मभिः ॥ आ न

(१) छ. स. अ. २ क. ३१ । (२) छ. स. अ. ३ क. ५१, ५२ । (३) छ.
 स. अ. ३ क. ५३-५४ ।

ऽएतु म॒नः पु॒नः कृ॒त्वे दृ॒क्षाय जी॒वसे । ज्यो॒वच्च सूर्य्यं
दृ॒शे ॥ पु॒नर्न॑ पित॒रो म॒नो द॒दातु दै॒व्यो ज॒नः । जी॒वं
व्या॒तः स॒चेम॒ही'ति पि॒तृय॒ज्ञेने॒व वा ऽए॒तद॒चारि॒पुस्त॒दु ख॒लु
पु॒नर्जी॒वान॒पि प॒द्यन्ते त॒स्मादा॒ह जी॒वं व्या॒तः स॒चेम॒हीति
॥३९॥ अ॒थ य॒तरो द॒दाति । स पु॒नः आ॒चीना॒वीती भू॒त्वाऽभि॒
प्र॒पद्य॒ जप॑'स्य॒मीम॒दन्तं पि॒त॒रो यथा॑भा॒गमा॒ष्टपा॒यिप॒ते'ति
यथा॑भा॒गमा॒शिपु॒रित्ये॒वैत॒दाह ॥४०॥ अ॒थोद॒पात्र॒मादा॒य । पु॒नः
अ॒सल॒वि त्रि॑ः परि॒पिञ्च॒न्प॒र्य्येति॑ स य॒जमा॒नस्य॑ पि॒त॒रम॒वने॒
ज॒यत्य॑सा॒वने॒निक्षे॑त्य॒साव॒ने॒निक्षे॑ति पि॒ताम॒हम॒सा॒
व॒ने॒निक्षे॑ति अ॒पि॒ताम॒हन्त॑यथा ज॒क्षुपे॑ऽभि॒पिञ्चे॒दे॒वं
तत्त॒थपु॒नः अ॒सल॒वि त्रि॑ः परि॒पिञ्च॒न्प॒र्य्येति॑ अ॒सल॒वि
न ऽइ॒दं क॒र्माऽनु॑स॒न्तिष्ठा॒ता ऽहु॒ति त॒स्मात्पु॒नः अ॒स॒
ल॒वि त्रि॑ः परि॒पिञ्च॒न्प॒र्य्येति॑ ॥ ४१ ॥ अ॒थ नी॒विमु॒द्बृ॒ह
न॒मस्क्रो॒ति । पि॒तृदे॒वत्या॒ वै नी॒विः स्त॒स्मात्नी॒विमु॒द्बृ॒ह
न॒मस्क्रो॒ति यज्ञो॒ वै न॒मो यज्ञि॒याने॒वैना॒नेत॑स्क्रो॒ति
प॒दकृ॒त्वो न॒मस्क्रो॒ति प॒द्वा ऽऋ॒तव॑ ऽऋ॒तवः॑ पि॒त॒
र॒स्त॒दृतु॒ष्वे॒वैत॒द्यज्ञं॑ प्र॒तिष्ठा॒पय॒ति त॒स्मात्प॒दकृ॒त्वो न॒म॒
स्क्रो॒ति 'गृ॒हो॒न्नः पि॒त॒रो द॒त्ते'ति गृ॒हाणा॑थं ह पि॒त॒र
ऽई॒शत॑ ऽए॒पो ऽए॒तस्याऽऽशी॑ः क॒र्मणः॑ ॥४२॥ ते स॒र्व्व
ऽए॒व यज्ञो॒पवी॒तिनो॑ भू॒त्वा । अनु॒याजा॒ब्ध्यां प्र॒चरि॑ष्यन्त
ऽइ॒त्थाय॑ज॒मानश्च॑ ब्र॒ह्मा च प॒ञ्चात्प॑री॒तः पु॒रस्ता॑द॒ग्नी॒
दुप॑वि॒शति॒ होता॑ हो॒तृप॒दने॑ ॥ ४३ ॥ अ॒थाऽऽह॑ ब्र॒ह्मश्प्र॒

स्थास्यामि । समिधमाधायाऽग्निमग्नीत्सम्मृद्द्वीति स्तुचा-
 वादाय अत्यद्भुतिकामत्यतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह देवा-
 न्यजेति सोऽपवर्हिषौ द्वावनुयाजौ यजति अजा वै वर्हिर्न-
 त्प्रजाः पितृषु दुधानीति तस्मादपवर्हिषौ द्वावनुयाजौ
 यजति ॥ ४४ ॥ अथ सादयित्वा स्तुचौ व्यूहति । स्तुचो
 व्यूह्य परिधीन्त्समज्य परिधिमभिषयाऽऽश्राव्याऽऽहे 'पिता
 द्वैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रोपितो मानुषः सूक्तवाकाये'ति
 सूक्तवाकः होता प्रतिपद्यते नाऽद्वय्युः अस्तरः संमुल्ल-
 म्पतीत्येवोपाऽऽस्ते यदा होता सूक्तवाकमाह ॥ ४५ ॥
 अथाऽग्नीदाहाऽनुप्रहरेति । स न किञ्चनाऽनुप्रहरति
 तूष्णीमेवाऽऽत्मानमुपस्पृशति ॥ ४६ ॥ अथाऽऽह 'संव-
 दस्वे'ति । 'अगानग्नीदुगब्धाय श्रौपद् स्वगा द्वैव्या
 होतृव्यः स्वस्तिर्मानुषेव्यः शंयोर्वृहीत्युपस्पृशत्येव'
 परिधीन्नाऽनुप्रहरत्यथैतद्वर्हिर्नुत्समस्यति परिधींश्च ॥ ४७ ॥
 तद्धैके । हविरुच्छिष्टमनु समस्यन्ति तदु तथा न कुर्या-
 न्नतोच्छिष्टं वा एतन्नेदुतोच्छिष्टमग्नौ जुहुवामेति तस्मा-
 दपो वैवाऽव्यवहरेयुः प्राऽग्नीयुर्वा ॥ ४८ ॥

पठाम्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनो एष्व
 व्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तामथ यानेवैपां तस्मिन्त्स-
 द्ग्राम इदुपवऽआर्च्छंस्तानेतैरेव शल्पात्रिरहरन्त ताद्व्यवृहन्त

यत् त्र्यम्बकैरुयजन्त ॥ १ ॥ अथ यदेष्टु ऽएतैर्व्यजते ।
तन्नाऽऽह इवेवैतस्य तथा कश्चनेपुर्कच्छतीति देवा ऽअकु-
र्वन्निति त्वेवैष्टु ऽएतत्करोति याश्च त्वेवाऽस्य प्रजा जाता
याश्चाऽजातास्ता ऽउभयी रुद्वियात्प्रमुञ्चति ता ऽअस्याऽन-
मीषा ऽअकित्विषाः पृजाः प्रजायन्ते तस्माद्वा ऽएष्टु
ऽएतैर्व्यजते ॥ २ ॥ ते वै रौद्रा भवन्ति । रुद्रस्य हीपु-
स्तस्माद्रौद्रा भवन्त्येककपाला भवन्त्येकदेवत्या ऽअसन्निति
तस्मादेककपाला भवन्ति ॥ ३ ॥ ते वै प्रतिपुरुषम् ।
यावन्तो गृह्णाः स्युस्तावन्त ऽपुकेनाऽतिरिक्ता भवन्ति
तत्प्रतिपुरुषमेवैतदेकैकेन या ऽअस्य प्रजा जातास्ता रुद्वि-
यात्प्रमुञ्चत्येकेनाऽतिरिक्ता भवन्ति तथा ऽएवाऽस्य प्रजा
ऽअजातास्ता रुद्वियात्प्रमुञ्चति तस्मादेकेनाऽतिरिक्ता भवन्ति
॥ ४ ॥ स जघनेन गार्हपत्यम् । यज्ञोपवीती भूत्वोदङ्ङा-
सीन ऽएतान् गृह्णाति स तत ऽएवोपोत्थायोदङ् तिष्ठन्नव-
हन्त्युदीच्यौ द्वपदुपले ऽउपदधात्युत्तरार्द्धं गार्हपत्यस्य
कपालाव्युपदधाति तद्यदेव तामुत्तरां दिशः सचन्त ऽएषा
ह्येतस्य देवस्य दिक् तस्मादेतामुत्तरां दिशः सचन्ते ॥ ५ ॥
ते वा ऽअक्ताः स्युः । अक्ताः हि हविस्त ऽउ वा ऽअनक्ता
ऽएव स्युरभिमानुको ह रुद्रः पशून्त्स्याद्यदज्यात्तस्मादु-
नक्ता ऽएव स्युः ॥ ६ ॥ तान्तसार्द्धं पात्र्याथ समुद्रास्य ।
अत्राहार्यपचनादुल्मुकमादायोदङ् परेत्य जुहोत्येषा
ह्येतस्य देवस्य दिक् पथि जुहोति पथा हि स देवश्चरति
चतुष्पथे जुहोत्येतद् वा ऽअस्य जान्धितं प्रज्ञातमवसानं

यच्चतुष्पथं तस्माच्चतुष्पथे जुहोति ॥ ७ ॥ पलाशस्य पला-
शेन मध्यमेन जुहोति । ब्रह्म वै पलाशस्य पलाशं ब्रह्मणैवै-
तज्जुहोति स सर्वेषामेवाऽवद्यत्येकस्यैव नाऽवद्यति य-
ऽएषोऽतिरिक्तो भवति ॥ ८ ॥ स जुहोति । 'एषं ते रुद्र
भागः सह स्वस्वाऽम्बिकया तं जुपस्व स्वाहे' त्यम्बिका ह वै
नामाऽस्य स्वसा तथाऽस्यैष सह भागस्तद्यदस्यैष स्त्रिया
सह भागस्तस्मात्त्र्यम्बिका नाम तथा ऽअस्य प्रजा
जातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति ॥ ९ ॥ अथ यऽएष ऽएको-
ऽतिरिक्तो भवति । तस्मात्पूर्वरुद्रोऽपकिरत्येष ते रुद्र भाग-
ऽआखुस्ते पशुरिति तदस्मा ऽआखुमेव पशूनामनुदिशति
तेनो ऽद्वतरात्पशून् हिनस्ति तद्यदुपकिरति तिरु ऽइव वै
गुर्भोस्तिरु ऽइवेतद्यदुपकीर्णं तस्माद्वा ऽउपकिरति तथा
ऽगृवाऽस्य प्रजा ऽअजातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति ॥ १० ॥
अथ पुनरेत्यजपन्ति । 'अव रुद्रमदीमद्यव देवन्त्यम्बिकम् ।
यथा नो व्यस्यसस्करद्यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो
व्यवसाययात् ॥ भेषजमसि भेषजं गवेऽश्वाय पुरुपाय
भेषजः सुखम्मेपाय मेप्या' ऽद्वत्याशीरेवेपेतस्य कर्मणः
॥ ११ ॥ अथाऽपसलवि त्रिं परियन्ति । सव्येनानुरुनुपाऽऽमा-
ना' स्यर्वकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव
बन्धनामृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादि'त्याशीरेवेपेतस्य कर्मण-
ऽआशिपमेवेतद्वाशासते तद्गो येव शमिव यो मृत्योर्मु-

(१) ण० ग० अ० १५० ५० । (२) ण० ग० अ० १५० ५० । (३) ण० ग०
अ० १५० ५०, ५१ । (४) ण० ग० अ० १५० १० ।

च्युतातै नाऽमृतात्तस्मादाह मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
 ॥ १२ ॥ तदु ह्याऽपि कुमार्यः परीयुः । भगस्य भजामहा
 ऽहुति या ह वै सा रुद्रस्य स्वसाऽम्बिका नाम सा ह वै
 भगस्येष्टे तस्मादु ह्याऽपि कुमार्यः परीयुर्भगस्य भजामहा-
 ऽहुति ॥ १३ ॥ तस्मात्तुऽऽसां मन्त्रोऽस्ति । 'त्र्यम्बकं
 यजामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव बन्धनादितो
 मुक्षीय माऽमुत' ऽहुति सा यदित ऽदित्याह ज्ञातिवभ्यस्तदाह
 माऽमुतं ऽहुति पतिवभ्यस्तदाह पतयो ह्येव स्त्रियै प्रतिष्ठा
 तस्मादाह माऽमुत ऽहुति ॥ १४ ॥ अथ पुनः प्रसलवि
 त्रिः परियन्ति । दक्षिणानूरूनुपाऽऽघ्नाना एतेनैव मन्त्रेण
 तद्यत्पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति प्रसलवि न ऽइदं
 कर्माऽनुसन्तिष्ठाता ऽहुति तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः परि-
 यन्ति ॥ १५ ॥ अथैताव्यजमानोऽञ्जलौ समोप्य । ऊर्ध्वा-
 नुदस्यति यथा गौर्नोदाप्नुयात्तदात्मवभ्य एष्वैतच्छल्पा-
 न्निर्मिमते ताद्विलिप्सन्त ऽउपस्पृशन्ति भेषजमेवैतत्कु-
 र्वते तस्माद्विलिप्सन्त ऽउपस्पृशन्ति ॥ १६ ॥ तान्द्रयोर्मू-
 तक्रयोरुपनह्य । वेणुयष्ट्यां वा कुपे वोभयत ऽआवद्ध्योदङ्
 परेत्य यदि व्यृक्षं वा स्थाणुं वा वेणुं वा बलमीकं वा
 बिन्देत्तस्मिन्नासज'त्येतत्ते' रुद्राऽवसं तेन परो भूजवतो-
 ऽतीही'त्यवसेन वा ऽअद्धानं यन्ति तदेनः साऽवसमेवा-
 ऽप्नुवाऽर्जति यत्र-यत्राऽस्य चरणं तदङ्गवत्र ह वा ऽअस्य
 परो भूजवद्भ्यश्चरणं तस्मादाह तेन परो भूजवतोऽतीही-

‘त्यवतैतधन्वा पिनाकावस’ ऽइत्यहिः सन्नः शिवोऽती-
 हीत्येवैतदाह ‘कृत्तिवासा’ ऽइति निष्वापयत्येवैनमेतस्त्रपद्म
 हि न कञ्चन हि नस्ति तस्मादाह कृत्तिवासा ऽइति ॥१७॥
 अथ दक्षिणान्वाहनन्वावर्तन्ते । ते प्रतीक्षं पुनरायन्ति
 पुनरेत्याऽप ऽउपस्पृशन्ति रुद्वियेणेव वा ऽएतदचारिषुः
 शान्तिरापस्तदग्निः शान्त्या शमयन्ते ॥ १८ ॥ अथ केश-
 श्मश्रूष्ववा । समारोह्याऽग्नी ऽउदवसायेव ह्येतेन यजते न हि
 तदवकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुयात्तस्मादुदुवस्यति
 एहानित्वा निर्मर्त्याऽग्नी पौर्णमासेन यजत ऽउत्सन्नयज्ञ-
 ऽइव वा ऽएष यज्ञातुर्मास्यान्यथैष क्लृप्तः प्रतितिष्ठितो
 यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्क्लृप्तेनैवैतद्यज्ञेनाऽन्ततः प्रतितिष्ठति
 तस्मादुदुवस्यति ॥ १९ ॥

पष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अक्षय्यः ह वै सुकृतं चातुर्मास्ययाजिनो भवात् ।
 संबत्सरः हि जयति तेनाऽस्याऽक्षय्यं भवति तं वै त्रेधा
 विभज्य यजति त्रेधा विभज्य प्रजयति सर्वं वै संबत्सरः
 सर्वं वा ऽअक्षय्यमेतेनो हाऽस्याऽक्षय्यः सुकृतं भवत्युतुरु
 ह्वैतद् भूत्वा देवानप्येत्यक्षय्यमु वै देवानामेतेनो ह्वैवा
 ऽस्याऽक्षय्यः सुकृतं भवत्येतद् तस्माच्चातुर्मास्यैर्य-
 जते ॥ १ ॥ अथ यस्माच्छुनासीर्येण यजेत । या वै
 देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानां तच्छु-

नमथ यः संवत्सरस्य प्रजितस्य रसऽआसीत्तत्सीरः
 सा या चैव देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजि-
 ग्यानानां यऽउ च संवत्सरस्य प्रजितस्य रसऽआसी-
 त्तमेवैतदुभयं परिगृह्यात्समश्कुरुते तस्माच्छुनासीर्व्येण
 यजते ॥ २ ॥ तस्याऽऽवृत् । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं न गृह्णन्ति
 पृषदाज्यं न मन्यन्त्याग्निं पृश्न प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनु-
 याजाऽएकः समिष्टयजुः ॥ ३ ॥ अथेतान्येव पृश्न
 हवीऽपि भवन्ति । एतैर्हविर्भिः प्रजापतिः प्रजा
 असृजतैतैरुभयतो वरुणपाशात्प्रजाः पृषाऽमुश्चदेतैर्देवा
 बृहस्पतिर्देवैर्व्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तां तथो
 ऽएवैषऽएतैर्या चैव देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजा-
 नानां विजिग्यानानां यऽउ च संवत्सरस्य प्रजितस्य
 रसऽआसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्यात्समश्कुरुते तस्माद्वा
 ऽएतानि पृश्न हवीऽपि भवन्ति ॥ ४ ॥ अथ शुनासीर्व्यो
 द्वादशक्पालः पुरोडाशो भवति । स वन्धुः शुनासीर्व्यस्य
 यं पूर्वमवोचाम ॥ ५ ॥ अथ वायुर्व्यं पयो भवति । पयो
 ह वै प्रजा जाताऽअभिसृजानते विजिग्यानं मा प्रजाः
 श्रिये यशसेऽन्नाद्यायाऽभिसृजानान्ताऽइति तस्मात्पयो
 भवति ॥ ६ ॥ तद्यद्वायुर्व्यं भवति । अयं वै वायुर्व्योऽयं
 पवतऽएष वा इदं सर्वं प्रप्याययति यदिदं किञ्च
 वर्पति वृष्टादोषधयो जायन्तऽओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा
 ततऽएतदद्भ्योऽधि पयः सम्भवत्येष हि वाऽएतज्जनु-
 यति तस्माद्वायुर्व्यं भवति ॥ ७ ॥ अथ सौर्यऽएक-

कपालः पुरोडाशो भवति । एष वै सूर्यो य एष तपस्येप
वा ऽइदं सर्वमभिगोपायति साऽधुना त्वदसाऽधुना त्वदेप
ऽइदं सर्वं विदधाति साधौ त्वदसाधौ त्वदेप मा विजिग्यातं
प्रीतः साऽधुना त्वदभिगोपायत्साधौ त्वद्विदधदिति तस्मा-
त्सौर्ग्य एककपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥ तस्याऽश्वः
श्वेतो दक्षिणा । तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति
यद्यश्वः श्वेतं न विन्देदपि गौरेव श्वेतः स्यात्तदेतस्य
रूपं क्रियते य एष तपति ॥ ९ ॥ स यत्रैव साकमेधैर्ग्य-
जते । तच्छुनासीर्येण यजेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य यजते
तेनैव संवत्सरमाप्नोति तस्माद्यदैव कदा चैतेन यजेत
॥ १० ॥ तद्वैके । रात्रीरापिपयिपन्ति स यदि रात्रीरापि-
पयिपेद्यददः पुरस्तात्फाल्गुन्यै पौर्णमास्या ऽउद्वृष्टं तच्छु-
नासीर्येण यजेत ॥ ११ ॥ अथ दीक्षेत । तं नाऽनीजानं
पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिषर्ग्येयात्पुनः प्रयोगरूपं ऽइव
ह स यदेनमनीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिषर्ग्येया-
त्तस्मादेनं नाऽनीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिषर्ग्येया-
दिति नूत्तजमानस्य ॥ १२ ॥ अथ पुनः प्रयुज्जानस्य ।
पूर्वेद्युः फाल्गुन्यै पौर्णमास्यै शुनासीर्येण यजेताऽथ
प्रातर्वैश्वदेवेनाऽथ पौर्णमासेनैतदु पुनः प्रयुज्जानस्य
॥ १३ ॥ अथाऽतः । परिवर्त्तनस्यैव सर्वतोमुखो वा
ऽअस्तावादित्य एष वा ऽइदं सर्वं निर्द्वयति यदिदं किं
च गुप्यति तेनैव सर्वतोमुखस्तेनाऽन्नादः ॥ १४ ॥ सर्वतो-
मुखोऽयमग्निः । यतो ह्येव कुतश्चाऽन्नावभ्यादुधति तत

ऽएव प्रदहति तेनैव सर्वतोमुखस्तेनाऽन्नादह ॥ १५ ॥
अथाऽयमन्यतोमुखं पुरुषं । स ऽएतत्सर्वतोमुखो भवति
यत्परिवर्त्तयते स ऽएवमेवाऽन्नादो भवति यथैतत्वेतद्य ऽएवं
विद्वान्परिवर्त्तयते तस्माद्वै परिवर्त्तयेत् ॥ १६ ॥ तदुहोवाचाः
ऽऽसुरिः । किञ्च तत्र मुखस्य यद्यपि सर्वाण्येव लोमानि
वृषेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव सर्वतोमुखस्तेना-
ऽन्नादस्तस्मान्नाऽद्वियेत परिवर्त्तयितुमिति ॥ १७ ॥

ः पष्ठान्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तद्यदाहुः । साकमेधेयं देवा वृत्रमघ्नस्तैर्वैव ऋज-
यन्त येयमेपां विजितिस्तामिति सर्वेह स्वेव देवाश्चातुर्मा-
स्यैर्वृत्रमघ्नन्तैर्वैव ऋजयन्त येयमेपां विजितिस्ताम् ॥ १ ॥
ते होचुः । केन राजा केनाऽनीकेन योत्स्याम ऽहुति स
ह ऽग्निरुवाच मया राजा मयाऽनीकेनेति तेऽग्निना राजा-
ऽग्निनाऽनीकेन चतुरो मासः प्राऽजयँस्तान्ब्रह्मणा च त्रया
च विद्यया पर्य्यगृह्णन् ॥ २ ॥ ते होचुः । केनैव राजा
केनाऽनीकेन योत्स्याम ऽहुति स ह वरुण ऽउवाच मया
राजा मयाऽनीकेनेति ते वरुणेनैव राजा वरुणेनाऽनीकेना-
ऽपराँश्चतुरो मासः प्राऽजयँस्तान्ब्रह्मणा चैव त्रया च
विद्यया पर्य्यगृह्णन् ॥ ३ ॥ ते होचुः । केनैव राजा केना-
ऽनीकेन योत्स्याम ऽहुति स हेन्द्र ऽउवाच मया राजा
मयाऽनीकेनेति त ऽद्वन्द्रेणैव राजेन्द्रेणाऽनीकेनाऽपराँश्चतुरो

मासः प्राजयँस्तान्ब्रह्मणा चैव ब्रह्म्या च विद्यया पर्य-
 ण्हन् ॥ ४ ॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निर्नैवैतद्वाज्ञा-
 ऽग्निनाऽनीकेन चतुरो मासः प्रजयति तत्त्रयेनी शलली
 भवति लोहः क्षुरः सा या त्रयेनी शलली सा ब्रह्म्यै
 विद्यायै रूपं लोहः क्षुरो ब्रह्मणो रूपमग्निर्हि ब्रह्म लोहित
 ऽइव ह्यग्निस्तस्मादलोहः क्षुरो भवति तेन परिवर्त्तयते
 तद् ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रह्या च विद्यया परिण्हति ॥ ५ ॥
 अथ यद्वरुणप्रघासैर्यजते । वरुणेनैवैतद्वाज्ञा वरुणेना-
 ऽनीकेनाऽपराँश्चतुरो मासः प्रजयति तत्त्रयेनी शलली
 भवति लोहः क्षुरस्तेन परिवर्त्तयते तद् ब्रह्मणा चैवैनमे-
 तत्त्रह्या च विद्यया परिण्हति ॥ ६ ॥ अथ यत्साकमेधै-
 र्यजते । इन्द्रेणैवैतद्वाज्ञेन्द्रेणाऽनीकेनाऽपराँश्चतुरो मासः
 प्रजयति तत्त्रयेनी शलली भवति लोहः क्षुरस्तेन परि-
 वर्त्तयते तद् ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रह्या च विद्यया परि-
 ण्हति ॥ ७ ॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निरेव तर्हि
 भवत्यग्नेरेव सायुज्यः सलोकतां जयत्यथ यद्वरुणप्रघासै-
 र्यजते वरुण एव तर्हि भवति वरुणस्यैव सायुज्यः
 सलोकतां जयत्यथ यत्साकमेधैर्यजत इन्द्र एव तर्हि
 भवतीन्द्रस्यैव सायुज्यः सलोकतां जयति ॥ ८ ॥ स
 यस्मिन्हर्त्तावमुं लोकमेति । स ऽपनमृतुः परस्मा

* निष्ठु स्थानेषु एव - स्वेतवर्ण - यस्य सा त्रयेनी शलली सेषाशालकेत्यर्थः । एतद्व्याख्य
 'वर्ण' इत्युदात्तात्तोषयार्त्तं न' (पा० सू० ४ १ ३९) इति णिप् तकारस्य नादेशे एनीति ।
 'त्रयेन्या शलल्यैः पुत्राण्डेनेषु ब्रह्मकया ना व्यौहेन च क्षुरेषां दुग्धरेण निनेशान् वर्त्तयते वापयते
 दग्धनि' भाष० श्री० सू० (८ ४ १) ।

ऽऋतुवे प्रयच्छति पर ऽऽ परस्मा ऽऋतुवे प्रयच्छति स
परमेव स्थानं परमां गतिं गच्छति चातुर्मास्ययाजी
तदाहुर्न चातुर्मास्ययाजिनमनु विन्दन्ति परमं ह्येव खलु
स स्थानं परमां गतिं गच्छतीति ॥ ९ ॥

पष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमप्रपाठकः ॥५॥ कण्डिकासंख्या १०४ ॥

इति पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति एकपादिकानाम् द्वितीय* काण्ड समाप्तम् ॥ २ ॥

अथाध्वरनाम तृतीयं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्यो निषयः—सोमयागो
दीक्षामिपनान्तः ।

॥ ॐ ॥ देवयजनं जोषयन्ते स यदेव वृषिष्ठं स्यात्त-
जोषयेरन् यदव्यङ्गमेर्त्नाऽभिशीताऽतो वै देवा दिवमुषोद-
क्रामन्देवाव्वा ऽएष ऽउपोत्क्रामति यो दीक्षते स सदेव
देवयजने यजते स यद्धाऽन्यद्भमेरभिशीताऽवरतर ऽइव
हेष्ट्वा स्यात्तस्माद्वदेव वृषिष्ठं स्यात्तजोषयेरन् ॥ १ ॥
तद्वर्ष्म सत्समं स्यात् । समं सदुविभ्रंशि स्याद्व-
विभ्रंशि सत्प्राक्प्रवणं स्यात्प्राची हि देवानां दिग्गथो
ऽउदक्प्रवणमुदीची हि मनुष्याणां दिग्दक्षिणतः प्रत्यु-
च्छ्रितमिव स्यादेपा वै दिक् पितृणां स यदक्षिणाप्रवणं
स्यारक्षिण्ये ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह यजमानो
ज्योग्जीवति तस्मादक्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यात् ॥ २ ॥
न पुरस्ताद्देवयजनमात्रमतिरिच्येत । द्विपन्तः हाऽस्य
तद्भ्रातृव्यमव्यतिरिच्यते कामं ह दक्षिणतः स्यादेवं
मुत्तरतः ऽएतच्च त्वेव समृद्धं देवयजनं यस्य देवयजनमात्रं

* सोमयागोऽत्र लताविशेषपर न तु अन्नादिदेवतापर, तस्य प्रकृते उपयोगमावादः ।
सत्त्वहपथेयम्—

“इयामलाऽस्या च निष्पन्ना क्षीतिणी त्वचि मांसिष्टा ।

श्लेष्मला धमनी बली सोमावया चागमोजनम्” इत्यसुर्वेदे ।

पश्चात्परिशिष्यते क्षिप्त्रे हवैनमुत्तरा देवयज्योपनमतीति
 नु देवयजनस्य ॥ ३ ॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । वाष्ण्याय
 देवयजनं जोषयितुमैम तत्सात्ययज्ञोऽब्रवीत्सर्वा वा ऽइयं
 पृथिवी देवी देवयजनं यत्र वा ऽअस्यै क च यजुषैव
 परिगृह्य याजयेदिति ॥ ४ ॥ ऋत्विजो हव देवयजनम् ।
 ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाः सोऽनूचाना विद्वाः सो याजयन्ति
 सैवाऽहलैतक्षेदिष्टतमामिव मन्त्र्यामह ऽहुति ॥ ५ ॥ † तच्छालां
 वा द्विमितं वा † प्राचीनवदशं मिन्वन्ति । प्राची हि देवानां
 दिक् पुरस्ताद्वै देवाः प्रत्यथो मनुष्यानुषाऽऽवृत्तास्त-
 स्मात्तेज्यः प्राद् लिष्टन् जुहोति ॥ ६ ॥ तस्मादु ह न
 प्रतीचीनशिराः शयीत । नेदेवानमिप्रसार्य शया ऽहुति
 या दक्षिणा दिक् सा पितॄणां या प्रतीची सा सप्ताणां
 यतो देवा ऽउच्चक्रमुः सैपाऽहीना योदीची दिक् सा मनु-
 ष्याणां - तस्मान्मानुष ऽउदीचीनवदशमेव † शालां वा
 द्विमितं वा मिन्वत्पुदीची हि मनुष्याणां दिग्दीक्षितस्यैव
 प्राचीनवदशा नाऽदीक्षितस्य ॥ ७ ॥ तां वा ऽएतां
 पुरिश्रयन्ति । नेदमिवर्पादिति न्वेव वर्पा देवान्वा ऽएष-
 ऽउषाऽऽवर्त्तते यो द्वीक्षते स देवतानामेको भवति तिर
 ऽइव वै देवा मनुष्येज्यस्तिर ऽइवैतद्यत्परिश्रितं तस्मा-
 त्परिश्रयन्ति ॥ ८ ॥ तत्र सर्व ऽइवाऽभिप्रपद्येत । ब्राह्मणो

* 'नेदिष्टमान' इति 'ग च' पुस्तकयो ।

† 'तच्छालां' इत्युक्तपुस्तकयोरेव ।

‡ 'क' पुस्तके 'प्राचीनवदशाम्' इति ।

§ 'विशत्परि शाला स्यादुर्देन तु विस्तृता' ।

॥ 'मिमितं पुराणं स्यादशारिप्रमोजत' इति काटीयपरिमिट ॥

वव राजन्व्यो वा वैश्यो वा ते हि यज्ञियाः ॥ ९ ॥ स
 वै न सव्वेणेव संबदेत । देवान्वा ऽएष ऽउषाऽऽवर्त्तते यो
 दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः सव्वेणेव
 संबदन्ते ब्राह्मणेन वैव राजन्व्येन वा वैश्येन वा ते हि
 यज्ञियास्तस्माद्ययेनः शूद्रेण संवादो बिन्देदेतेषामेवैकं
 ब्रूयादिममिति विचक्ष्वेममिति विचक्ष्वेत्येष ऽउ तत्र दीक्षि-
 तस्योपचारः ॥ १० ॥ अथाऽरुणी पाणौ कृत्वा । शाला-
 मद्धवस्यति स पूर्वाह्न्यं स्थूणाराजमभिप्रयेत यजुरा-
 'हेदमगन्मदेवयजनं पृथिव्या यत्र देवासो ऽअजुपन्त
 विश्व' ऽइति तदस्य विश्वैश्च देवैर्जुष्टं भवति ये चेमे
 ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽतोऽनूचाना यदुहाऽस्य तेऽक्षिव्या-
 मीक्षन्ते ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽसस्तदुहाऽस्य तैर्जुष्टं भवति
 ॥ ११ ॥ यद्वाऽऽह । यत्र देवासो ऽअजुपन्त विश्व ऽइति
 तदस्य विश्वैर्देवैर्जुष्टं भवत्यृक्तामाव्यां सन्तुरन्तो यजु-
 र्भिभरित्यृक्तामाव्यां वै यजुर्भिभर्ष्यजस्योदृचं गच्छन्ति
 यजस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह 'रायस्पोषेण समिषा
 मदेमे'ति भूमा वै रायस्पोषः श्रीर्वै भूमाऽऽशिषमेवैतदा-
 शास्ते समिषा मदेमेतीपं मदतीति वै तमाहुर्ग्यः
 श्रियमश्नुते यः परमतां गच्छति तस्मादाह समिषा मदे-
 मेति ॥ १२ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अपराह्णे दीक्षेत । पुरा केशश्मश्रुर्वपनाद्यत्कामयेत
तदश्रीयाद्यद्वा सम्पद्येत व्रतं ह्येवाऽस्याऽतोऽशनं भवति
यद्यु नाऽशिशिपेदपि कामं नाऽश्रीयात् ॥ १ ॥ अथोत्तरेण
शालां परिश्रयन्ति । तदुदकुम्भमुपनिदधति तन्नापित
ऽउपतिष्ठते तत्केशश्मश्रु च वृपते नखानि च निकृन्तते-
ऽस्ति वै पुरुषस्यऽमेक्ष्य यत्राऽस्याऽपो नोपतिष्ठन्ते केशश्मश्रौ
च वा ऽअस्य नखेषु चाऽऽपो नोपतिष्ठन्ते तद्यत्केशश्मश्रु
च वृपते नखानि च निकृन्तते मेक्ष्यो भूत्वा दीक्षा ऽहुति
॥ २ ॥ तद्धैके । सर्व ऽएव वृपन्ते सर्व ऽएव मेक्ष्या भूत्वा
दीक्षिष्यामह ऽहुति तदु तथा न कुर्याद्यद्वै केशश्मश्रु च
वृपते नखानि च निकृन्तते तदेव मेक्ष्यो भवति तस्मादु
केशश्मश्रु चैव वृपेत नखानि च निकृन्तते ॥ ३ ॥ स वै
नखाव्येवाऽग्रे निकृन्तते । दक्षिणस्येवाऽग्रे सव्यस्य वा
ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्राऽङ्गुष्ठयोरेवाऽग्रे कनिष्ठिकयोर्वा-
ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ ४ ॥ स दक्षिणमेवाऽग्रे गोदानं
वितारयति । सव्यं वा ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ ५ ॥
स दक्षिणमेवाऽग्रे गोदानमभ्युनत्ति । इमा ऽआपः शमु मे
सन्तु देवीरिति स यदाऽऽहेमा ऽआपः शमु मे सन्तु देवीरिति
वृज्जो वा ऽआपो वृज्जो हि वा ऽआपस्तस्माद्येनैता यन्ति

* अत्र शतम् १४०० ॥

† सोमयागे प्रवृत्तस्य यजमानस्य यमनिगमादिपरिग्रहस्य सत्ताये दीक्षास्येनोच्यते ।
तत्तत्पुरुषस्वरार्था इष्टि वीक्षणवा शब्दवाच्येति ।

‡ गोदानं नाम कर्षस्त्रोपरि प्रदेश , स्वपद्भिर्भुवि शुषिन्वा दीयत इति तदर्थः ।

(१) शु० ख० अ० ४ क० १ ।

निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्द्दहन्ति तत् तदेतमेवैत
 द्वज्जः शमयति तथो हैनमेव द्वज्जः शान्तो न हिनस्ति
 तस्मादाहेमा ऽआपः शमु मे सन्तु देवीरिति ॥ ६ ॥ अथ
 दवर्भतरुणकमन्तर्द्दधाति । 'ओपैधे त्रायस्वे'ति द्वज्जो
 वै क्षुरस्तथो हैनमेव द्वज्जः क्षुरो न हिनस्त्यथ क्षुरेणाऽभि-
 निदधाति 'स्वैऽधिते मेनः हिःसीरि'ति द्वज्जो वै क्षुर-
 स्तथो हैनमेव द्वज्जः क्षुरो न हिनस्ति ॥ ७ ॥ प्रच्छियोद-
 पात्रे प्राऽस्यति । तूष्णीमेवोत्तरं गोदानमवभ्युनत्ति तूष्णीं
 दवर्भतरुणकमन्तर्द्दधाति तूष्णीं क्षुरेणाऽभिनिधाय प्रच्छि-
 योदपात्रे प्राऽस्यति ॥ ८ ॥ अथ नापिताय क्षुरं प्रय-
 च्छति । स केशश्मश्रु वपति स यदा केशश्मश्रु वपति
 ॥ ९ ॥ अथ स्नाति । अमेद्ध्यो वै पुरुषो यदुनृतं वदति
 तेन पूतिरन्तरतो मेद्ध्यो वा ऽआपो मेद्ध्यो भूत्वा दीक्षा
 ऽहुति पवित्रं वा ऽआपः पवित्रपूतो दीक्षा ऽहुति तस्माद्वै
 स्नाति ॥ १० ॥ स स्नाति । 'आपो ऽअस्मान्मातरः
 शुन्धयन्तिव'त्येतद्व्याह शुन्धयन्तिवति 'घृतेन नो घृतप्त्वः
 पुनन्तिव'ति तद्वै सुपूतं यं घृतेन पुनस्तस्मादाह घृतेन नो
 घृतप्त्वः पुनन्तिवति 'विश्वः हि रिप्सं प्रवहन्ति देवीरिति यद्वै
 विश्वः सर्वं तद्यदमेद्ध्यः रिप्सं तत्सर्वं ह्यस्मादमेद्ध्यं प्रवहन्ति
 तस्मादाह विश्वः हि रिप्सं प्रवहन्ति देवीरिति ॥ ११ ॥

(१) शु० सं० अ० ४ क० १ । (२) शु० सं० अ० ४ क० १ । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० १ । (४) शु० सं० अ० ४ क० २ । (५) शु० सं० अ० ४ क० १ ।
 (६) शु० सं० अ० ४ क० २ ।

अथ प्रादिवोदङ्हुत्क्रामति । 'उद्विदाब्भ्यः शुचिरा पूत
 ऽप्सी'त्युद्ध्याब्भ्यः शुचिः पूत ऽपति ॥ १२ ॥ अथ ब्रासः
 परिधत्ते । सर्वत्रायैव स्वाभेवाऽस्मिन्नेतत्त्वचं दधाति या
 ह वा ऽइयं गोस्त्वक्पुरुषे हैपाऽग्र ऽआस ॥ १३ ॥ ते देवा
 ऽअनुवन् । गौर्वा ऽइदं स्रवं विभर्ति हन्त येयं पुरुषे
 त्वग्गच्छेतां दधाम तयैषा वर्पन्तं तया हिमं तया घृणिं
 तितिक्षिष्यत ऽहुति ॥ १४ ॥ तेऽवच्छाय पुरुषम् । गच्छेतां
 त्वचमदधुस्तयैषा वर्पन्तं तया हिमं तया घृणिं तितिक्षते
 ॥ १५ ॥ अवच्छितो हि वै पुरुषः । तस्मादस्य यत्रैव क
 च कुशो वा यद्वा विक्रान्तति तत ऽएव लोहितमुत्पतति
 तस्मिन्नेतां त्वचमदधुर्वास ऽएव तस्मान्नाऽन्यः पुरुषाद्वा सो
 विभर्त्येताः॥ हस्मिंस्त्वचमदधुस्तस्मादु सुवासा ऽएव
 बुभूषेत्स्वया त्वचा समृद्धा ऽहुति तस्मादुप्यश्लीलः सुवा-
 ससं दिदृक्षन्ते स्वया हि त्वचा समृद्धो भवति ॥ १६ ॥
 नो हाऽन्ते गोर्ध्नः स्यात् । वेद ह गौरहुमस्य त्वचं
 विभर्मीति सा विव्यती त्रसति त्वचं म ऽआदास्यत ऽहुति
 तस्मादु गावः सुवाससमुपैव निश्चयन्ते ॥ १७ ॥ तस्य
 वा ऽएतस्य ब्राससः । अग्नेः पर्यासो भवति बायोरनु-
 च्छादो नीत्रिः पितृणां सर्पणां प्रघातो विश्वेषां देवानां
 तन्तव ऽआरोका नक्षत्राणामेवः हि वा ऽएतत्सर्वं देवा
 ऽअन्वायत्तास्तस्मादीक्षितवसनं भवति ॥ १८ ॥ तद्वा-
 ऽअहतः स्यात् । अयातयामतायै तद्वै निष्पेष्टवै द्रूयाद्यदेवा

ऽस्याऽत्राऽमेद्धया कृणुति वा वृयति वा तदस्य मेद्धमसदित्ति
यद्यु ऽअहतं स्यादज्जिरन्म्युक्षेन्मेद्धमसदित्त्वथो यदिदु^१
स्नातवस्यं निहितमप्लूलनकृतं भवति तेनो हाऽपि दीक्षेत
॥ १९ ॥ तत्परिधत्ते । 'दीक्षातपसोस्तनूरसीत्यदीक्षितस्य
वा ऽअस्यैपाऽग्रे तनूर्भवत्यथाऽत्र दीक्षातपसोस्तस्मादाह
दीक्षातपसोस्तनूरसीति 'तां त्वा शिवा^२ शग्मां परिदध'-
'ऽहुति तां त्वा शिवा^३ सार्धं परिदध ऽहुत्येवैतदाह 'भद्रं
वृणं पुष्यन्ति'ति पापं वा ऽएषोऽग्रे वृणं पुष्यति यममुम-
दीक्षितोऽथाऽत्र भद्रन्तस्मादाह भद्रं वृणं पुष्यन्निति ॥२०॥
अथैनं शालां प्रपादयति । स धेन्वै चाऽनदुहश्च नाऽश्री-
याद्वेन्वनदुहौ वा ऽइदं सर्वं विभृतस्ते देवा ऽअनुवन् धेन्वन-
दुहौ वा ऽइदं सर्वं विभृतो हुन्त यदन्त्येपां वृयसां वीर्यं
तद्धेन्वनदुहयोर्दधामेति स यदन्त्येपां वृयसां वीर्यमासी-
त्तद्धेन्वनदुहयोरदधुस्तस्मादेनुश्चैवाऽनद्वौश्च भूयिष्ठं
'मुक्स्तद्धैतत्सर्वाश्रयमिव यो धेन्वनदुहयोरश्रीयादुन्त-
गतिरिव त^४ हाऽद्भुतमभिजनितोर्जायायै गृध्रं निरवधी-
दिति पापमकदिति पापी कीर्तिस्तस्माद्धेन्वनदुहयोर्जाऽश्री-
यात्तदु होवाच याज्ञवल्क्योऽश्राम्येवाऽहमहसलं चेद्भव-
तीति ॥ २१ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

(१) शु० सं० अ० ४ क० २ । (२) शु० सं० अ० ४ क० २ (३) शु० सं०
अ० ४ क० २ ।

* 'व' पुस्तके 'मुक्स्तद्व' इत्येष पाठो लभ्यते ।

अपः प्रणीय । आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं
निर्वपत्यग्निर्ब्रह्मं सर्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो
जुह्वत्यग्निर्ब्रह्मं यज्ञस्याऽवराध्यो विष्णुः पराध्यस्तत्सर्वाश्चैवैत-
देवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य दीक्षा ऽहुति तस्मा-
दाग्नावैष्णव ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥१॥ तद्वैके ।
आदित्येभ्यश्चरुं निर्वपन्ति तदस्ति पुर्युदितमिवाण्डौ
पुत्रासौ ऽअदितेभ्यं जातास्तन्वस्परि । देवां २ ॥ ऽउप
प्रैत्सत्तभिः परा मार्त्ताण्डमास्यदिति ॥ २ ॥ अण्डौह वै
पुत्रा ऽअदितेः । याँस्वेतदेवा ऽआदित्या ऽहुत्याचक्षते
सत्त हैव तेऽविकृतः हाऽण्डमं जनयाश्चकार मार्त्ताण्डः
सन्देधो हैवाऽऽस यावानेवोर्द्धस्तावाँस्तिर्यङ् पुरुषसम्मित
ऽहुत्यु हैक ऽआहुः ॥ ३ ॥ त ऽउ हैत ऽऊचुः । देवा
ऽआदित्या यदस्मानन्वजनिमा तदमुयेव मृच्छन्तेमं विक-
रुवामेति तं विचक्रुर्गथाऽयं पुरुषो विकृतस्तस्य यानि माथ-
सानि सङ्कृत्य सन्न्यासुस्ततो हस्ती समभवत्तस्मादाहुर्न
हस्तिनं प्रतिगृहीयात्पुरुषाजानो हि हस्तीति यमु ह तद्वि-
चक्रुः स विवस्वानादित्यस्तस्येमाः प्रजाः ॥ ४ ॥ स
होवाच । राध्नवान्मे स प्रजायां य ऽएतमादित्येभ्यश्चरुं
निर्वपादिति राध्नोति हैव य ऽएतमादित्येभ्यश्चरुं निर्व-
पत्ययं स्वेवाऽग्नावैष्णवः प्रज्ञातः ॥ ५ ॥ तस्य सप्तदश
सामिधेन्यो भवन्ति । उपाथशु देवते यजति पञ्च प्रयाजा
भवन्ति त्रयोऽनुयाजाः संव्याजयन्ति पत्नीः सर्वत्रायैव

समिष्टयजुरेव न जुहोति नेदिदं दीक्षितवसनं परिधाय
 पुरा यज्ञस्य सथंस्थाया ऽअन्तं गच्छानीत्यन्तो हि यज्ञस्य
 समिष्टयजुः ॥ ६ ॥ अथाऽग्रेण शालां तिष्ठन्नवभ्यङ्क्ते ।
 अस्वै पुरुषोऽवच्छितोऽनसुरेवैतद्भवति यदवभ्यङ्क्ते गवि वै
 पुरुषस्य त्वगोर्वा ऽएतन्नवनीतं भवति स्वयैवैनमेतत्त्वचा
 समर्द्धयति तस्माद्वा ऽअवभ्यङ्क्ते ॥ ७ ॥ तद्वै नवनीतं
 भवति । घृतं वै देवानां फाण्टं मनुष्याणामथैतन्नाऽऽहैव
 घृतं नो फाण्टथं स्यादेव घृतथं स्यात्फाण्टमयातयामतायै
 तदेनमुयातयाम्नेवाऽयातयामानं करोति ॥ ८ ॥ तमुवभ्य-
 नक्ति । शीर्षितोऽग्नौ ऽआषादावभ्यामनुलोमं 'महीनां पयो-
 ऽसी'ति मूढः ऽहुति इ वा ऽएतासामेकं नाम यद्वा तासां
 वा ऽएतत्पयो भवति तस्मादाह महीनां पयोऽसीति
 'वृद्धोदौ ऽअसि वृद्धो मे देही'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति
 ॥ ९ ॥ अथाऽक्ष्यावाऽनक्ति । अस्वै पुरुषस्याऽक्षि प्रशा-
 द्ममेति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यो दुरक्ष ऽइव हाऽऽस पूयो
 ह्रैवाऽस्य दूषीका ते ऽएवैतदनरुष्करोति यदक्ष्यावाऽनक्ति
 ॥ १० ॥ यत्र वै देवाः । असुररक्षसानि जघुस्तच्छुण्णो
 दानवः प्रत्यङ् पतित्वा मनुष्याणामक्षीणि प्रविवेश स
 ऽएष कनीनकः कुमारकः ऽइव परिभासते तस्मा ऽएवैतद्य-
 ज्ञमुपप्रयन्तस्त्वतोऽग्नमपुरां परिधात्यग्ना ह्याञ्जनम् ॥ ११ ॥
 त्रैककुदं भवति । यत्र वा ऽहुन्द्रो वृत्रमहस्तस्य यदक्ष्या-
 सीतं गिरिं त्रिककुदमकरोत्तत्रैककुदं भवति चक्षुष्येवैतच्च-

धुर्द्धधाति तस्मात्त्रैककुदं भवति यदि त्रैककुदं न बिन्दे-
दप्यत्रैककुदमेव स्यात्समानी ह्येवाऽञ्जनस्य बन्धुता ॥१२॥
शरेपीकयाऽनक्ति । वृज्जो वै शरो विरक्षस्तायै सतृला
भवत्यमूलं वा ऽड्दुमुभयतः परिच्छिन्नं रक्षो ऽन्तरिक्षमनु-
चरति यथाऽयं पुरुषोऽमूलः ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्ष-
मनुचरति तद्यत्सतृला भवति विरक्षस्तायै ॥ १३ ॥ स
दक्षिणमेवाऽग्रः ऽआनक्ति । सव्यं वा ऽअग्रे मानुषेऽथैवं
देवत्रा ॥ १४ ॥ स ऽआनक्ति । 'वृत्रस्याऽसि कनीनक'-
ऽइति वृत्रस्य ह्येव कनीनकश्चक्षुर्द्धा ऽअसि चक्षुर्मे-
देही'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥ १५ ॥ स दक्षिणः
सकृद्यजुपाऽनक्ति । सकृत्तूष्णीमथोत्तरः सकृद्यजुपाऽनक्ति
द्विस्तूष्णीं तदुत्तरमेवैतदुत्तरावत्करोति ॥ १६ ॥ तद्यत्पञ्च
कृत्व ऽआनक्ति । संवत्सरसंभितो वै यज्ञः पञ्च वा
ऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्व-
ऽआनक्ति ॥ १७ ॥ अथैनं दर्वभपवित्रेण पावयति । अमेद्ध्यो
वै पुरुषो यदुनृतं वृद्धति तेन पूतिरन्तरतो मेद्ध्यो वै दर्वभा
मेद्ध्यो भूत्वा दीक्षा ऽइति पवित्रं वै दर्वभाः पवित्रपूतो
दीक्षा ऽइति तस्मादेनं दर्वभपवित्रेण पावयति ॥ १८ ॥
तद्वा ऽएकं स्यात् । एको ह्येवाऽयं पवते तदेतस्यैव
रूपेण तस्मादेकं स्यात् ॥ १९ ॥ अथो ऽअपि त्रीणि
स्युः । एको ह्येवाऽयं पवते सोऽयं पुरुषोऽन्तः प्रविष्टस्त्रेधा
विहितः प्राणः ऽउदानो व्यानः ऽइति तदेतस्यैवाऽनुमात्रं

तस्मात्त्रिणि स्युः ॥ २० ॥ अथो ऽअपि सप्त स्युः ।
 सप्त वा ऽइमे शीर्षेन्प्राणास्तस्मात्सप्त स्युस्त्रिः सप्तान्पेव
 स्युरेकविंशतिरेपेव सम्पत् ॥ २१ ॥ तः सप्तभिः सप्तभिः
 पावयति । 'चित्पतिर्मा पुनात्वि'ति प्रजापतिर्विं चित्पतिः
 प्रजापतिर्मा पुनात्वि स्येवेतदाह 'धावपतिर्मा पुनात्वि'ति
 प्रजापतिर्विं धावपतिः प्रजापतिर्मा पुनात्वि स्येवेतदाह
 'देवो मा सविता पुनात्वि'ति तद्वे सुपूतं यं देवः सविता
 पुनात्तस्मादाह देवो मा सविता पुनात्वि स्यच्छिद्ब्रेण
 पवित्रेणे'ति यो वा ऽअयं पवत ऽएपोऽच्छिद्ब्रं पवित्रमे-
 तेनैतदाह 'सूर्यस्य रश्मिभिरि'त्येते वै पवितारो यत्सूर्यस्य
 रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥ २२ ॥ 'तस्य
 ते पवित्रपत' ऽहुति । पवित्रपतिर्हि भवति 'पवित्रपूत-
 स्ये'ति पवित्रपूतो हि भवति 'यत्कामः पुने तच्छक्रेयमि'ति
 यज्ञस्योद्वचं गच्छानीत्येवेतदाह ॥ २३ ॥ अथाऽऽशिपा-
 मारम्भं धावयति । 'आ वो देवास ऽईमहे धामं प्रयत्य-
 क्षरे । आ वो देवास ऽआशिपो यज्ञियासो हवामह' ऽहुति
 तदस्मै स्वाहा सतीर्ऋत्विज ऽआशिप ऽआशासते ॥ २४ ॥
 अथाऽङ्गुलीन्ऋचति । 'स्वाहा यज्ञं मनस' ऽहुति द्वे
 'स्वाहोरोरन्तरिक्षादि'ति द्वे 'स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामि'ति
 द्वे 'स्वाहा वातादुरभ' ऽहुति मुष्टीकरोति न वै यज्ञः

- (१) शु. स. अ. ४ क. ४ । (२) शु. स. अ. ४ क. ४ । (३) शु. स. अ. ४ क. ४ । (४) शु. स. अ. ४ क. ४ । (५) शु. स. अ. ४ क. ४ । (६) शु. स. अ. ४ क. ४ । (७) शु. स. अ. ४ क. ४ । (८) शु. स. अ. ४ क. ४ । (९) शु. स. अ. ४ क. ४ । (१०) शु. स. अ. ४ क. ४ । (११) शु. स. अ. ४ क. ४ । (१२) शु. स. अ. ४ क. ४ ।

प्रत्यक्षमिवाऽऽरुमे यथाऽयं दण्डो वा द्वासो वा परोऽक्षं
 वै देवाः परोऽक्षं यज्ञः ॥ २५ ॥ स यद्राह । स्वाहा यज्ञं
 मनस ऽहुति तन्मनस ऽआरभते स्वाहोरोरन्तरिक्षादिति
 तदन्तरिक्षादारभते स्वाहा द्यावापृथिवीब्ध्यामिति तदाब्ध्यां
 द्यावापृथिवीब्ध्यामारभते ययोरिदं सर्वमधि स्वाहा द्वाता-
 दारभ ऽहुति द्वातो वै यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमारभते ॥ २६ ॥
 अथ यस्वाहा-स्वाहेति करोति । यज्ञो वै स्वाहाकारो
 यज्ञमेवैतदात्मन्धत्तेऽत्रो ऽएव द्वाचं यच्छति वाग्वै यज्ञो
 यज्ञमेवैतदात्मन्धत्ते ॥ २७ ॥ अथैनं शालां प्रपादयति ।
 स जघनेनाऽऽहवनीयमेत्यग्रेण गार्हपत्यं सोऽस्य सञ्चरो
 भवत्या सुत्यायै तद्यदस्यै सञ्चरो भवत्या सुत्याया-
 ऽअग्निर्वै योनिर्व्यज्ञस्य गवर्भो दीक्षितोऽन्तरेण वै योनिं
 गवर्भं सञ्चरति स यस्त तत्रैजति त्वत्परि त्वदावर्त्तते
 तस्मादिमे गवर्भा ऽएजन्ति त्वत्परि त्वदावर्त्तन्ते तस्मादस्यै
 सञ्चरो भवत्या सुत्यायै ॥ २८ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

सर्वाणि ह वै दीक्षाया यजूंष्यौद्ग्रभणानि । उद्-
 ग्रभणीते वा ऽएपोऽस्माल्लोकादेवलोकमभि यो दीक्षत
 ऽएतैरेव तद्यजुर्विभरुद्ग्रभणीते तस्मादाहुः सर्वाणि दीक्षाया
 यजूंष्यौद्ग्रभणानीति तत ऽएतान्यवाऽन्तरा माऽऽचक्षत-
 ऽऔद्ग्रभणानीत्याहुतयो ह्येता ऽआहुतिर्हि यज्ञः परोऽक्षं

वै यजुर्जपत्यथैष प्रत्यक्षं यज्ञो यदाहुतिस्तदेतेन यज्ञेनोद्-
 गृणीतेऽस्माल्लोकादेवलोकमभि ॥ १ ॥ ततो यानि त्रीणि
 सुव्रेण जुहोति । तान्याधीतयजूंषीत्याचक्षते सम्पद
 ऽएव कामाय चतुर्थ्यं हूयतेऽथ यत्पञ्चमं सुचा जुहोति
 तदेव प्रत्यक्षमोद्गमणमनुष्टुभा हि तज्जुहोति वाग्ध्य-
 नुष्टुब्वाग्धि यज्ञः ॥ २ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं
 जिग्युष्यंपामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं मनुष्यै-
 रनवभ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु
 मधुकृतो निर्द्वयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभ-
 वन्नथ यदेनेनाऽयोपर्यस्तस्माद्यूपो नाम ॥ ३ ॥ तद्वा-
 ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञं समभरन्त्यथाऽयं यज्ञः
 सम्भृत ऽएवं वा ऽएष यज्ञः सम्भरति यदेतानि जुहोति
 ॥ ४ ॥ तानि वै पञ्च जुहोति । संबत्सरसम्मितो वै यज्ञः
 पञ्च वा ऽऋतवः संबत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मा-
 त्पञ्च जुहोति ॥ ५ ॥ अथाऽतो होमस्यैव । 'आकूत्यै
 प्रयुजेऽग्नये स्वाहे'त्या वा ऽअग्ने कुवते यजेयेति तद्यदेवाऽत्र
 यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ६ ॥ 'मेधायै मनसे-
 ऽग्नये स्वाहे'ति । मेधया वै मनसाऽभिगच्छति यजेयेति
 तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ७ ॥
 'दीक्षायै तपसेऽग्नये स्वाहे'ति । अन्वेवैतदुच्यते नेतु
 हूयते ॥ ८ ॥ 'संस्वत्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहे'ति । वाग्वै सर-

स्वती वाग्यजुः पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा पुष्टिः पशवः
 पशवो हि यज्ञस्तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य तदेवैतत्सम्भृत्याऽऽत्मन्कु-
 रते ॥ ९ ॥ तदाहुः । अनद्धेवैता ऽआहुतयो हूयन्तेऽप्र-
 तिष्ठिता ऽअदेवकास्तत्र नेन्द्रो न सोमो नाऽग्निरिति
 ॥ १० ॥ आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । नाऽत एव-
 च्चनाऽग्निर्वा ऽअदेवाऽग्निः प्रतिष्ठितः स यदग्नौ जुहोति
 तेनैवैता ऽअद्धेव तेन प्रतिष्ठितास्तस्माद् सर्वास्वेवाऽग्नये
 स्वाहेति जुहोति तत् एतान्न्याधीतयजूंषीत्याचक्षते
 ॥ ११ ॥ आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । आत्मना वा-
 ऽअग्न ऽआकुर्वते यजेयेति त्मात्मन एव प्रयुङ्क्ते युत्तनुते
 ते ऽअस्यैते ऽआत्मन्देवते ऽआधीते भवत ऽआकृतिश्च
 प्रयुक् च ॥ १२ ॥ मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेति । मेध्या
 वै मनसाऽभिगच्छति यजेयेति ते ऽअस्यैते ऽआत्मन्देवते-
 ऽआधीते भवतो मेधा च मनश्च ॥ १३ ॥ सुरस्वत्यै
 पूष्णेऽग्नये स्वाहेति । वाग्मे सुरस्वती वाग्यजुः साऽस्यैषा-
 ऽऽत्मन्देवताऽऽधीता भवति वाक्पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा
 पुष्टिः पशवः पशवो हि यज्ञस्तेऽस्यैत ऽआत्मन्पशव-
 ऽआधीता भवन्ति तद्यदस्यैता ऽआत्मन्देवता ऽआधीता
 भवन्ति तस्मादाधीतयजूंषि नाम ॥ १४ ॥ अथ चतुर्थी
 जुहोति । 'आपो देवीर्वृहतीर्विश्वशम्भुवो द्यावापृथिवी ऽउरो-
 ऽअन्तरिक्ष । वृहस्पतये हविषा विधेम स्वाहे'त्येषा ह नेदीयो
 यज्ञस्याऽपां हि कीर्तयत्यापो हि यज्ञो द्यावापृथिवी ऽउरो-

ऽअन्तरिक्षेति लोकानां हि कीर्त्तयति बृहस्पतये हविषा
विधेम स्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्वर्हम्म यज्ञ ऽएतेनो हैपा
नेदीयो यज्ञस्य ॥ १५ ॥ अथ यां पञ्चमीं स्तुचा जुहोति । सा
हैव प्रत्यक्षं यज्ञोऽनुष्टुभा हि तां जुहोति ब्राह्म्यनुष्टुब्बाग्नि
यज्ञः ॥ १६ ॥ अथ यद् ध्रुवायामाज्यं परिशिष्टं भवति ।
तज्जुह्वामानयति चिह्नं स्तुवेणाऽज्यविलापय्या ऽअधि जुह्वां
यज्ञाति यत्तृतीयं यज्ञाति तस्त्वमभिपूरयति ॥ १७ ॥ स
जुहोति । 'विश्वो देवस्य नेतुर्मत्तो व्वुरीत सख्यम् ।
विश्वो राय ऽइपुह्यति धुम्नं व्वृणीत पुष्यसे स्वाहे'ति
॥ १८ ॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्वभवति । विश्वो देवस्येति
वैश्वदेवं नेतुरिति सावित्रं मत्तो व्वुरीतेति मैत्रं धुम्नं
व्वृणीतेति बार्हस्पत्यं धुम्नः हि बृहस्पतिः पुष्यस ऽइति
पौष्णः ॥ १९ ॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्वभवति । पाङ्क्तो
यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्त्तवः संबत्सरस्यैतमेवैतया-
ऽऽप्नोति यदेवताभिः पङ्क्तिर्वभवति ॥ २० ॥ तां ब्र-
ह्मनुष्टुभा जुहोति । ब्राह्म्या ऽअनुष्टुब्बाम्यजस्तथजं प्रत्यक्ष-
माप्नोति ॥ २१ ॥ तदाहुः । एतामेवैकां जुहुयाद्यस्मै कामा-
येतरा ह्वयन्त ऽएतयैव तं काममाप्नोतीति तां वै यद्येकां
जुहुयात्पूर्णां जुहुयात्सर्वं वै पूर्णः सर्वमेवैनयैतदाप्नोत्यथ
यत्स्त्वमभिपूरयति स्तुचं तदभिपूरयति तां पूर्णां जुहोत्यत्रै-
वैतदुच्यते सर्वास्तेव ह्वयन्ते ॥ २२ ॥ तां वा ऽअनुष्टुभा
जुहोति । सैषाऽनुष्टुप्सत्येकत्रिंशदक्षरा भवति दश

पाण्ड्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा ऽआत्मैकत्रिंशो
यस्मिन्नेते प्राणाः अतिष्ठिता ऽएतावान्वै पुरुषः पुरुषो
यज्ञः पुरुषसस्मितो यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्स्यस्य
मात्रा तावन्तमेवैनयैतदाप्नोति यदनुष्टुभैकत्रिंशदक्षरया
जुहोति ॥ २३ ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

दक्षिणेनाऽऽहवनीयं प्राचीनग्रीवे कृष्णाजिने ऽउप-
स्तृणाति । तयोरेनमधि दीक्षयति यदि द्वे भवस्तदनयोर्लोकयो-
रूपं तदेनमनयोर्लोकयोरधि दीक्षयति ॥ १ ॥ सम्बद्धान्ते
भवतः । सवद्वाविव हीमौ लोकौ तर्जसमुते पश्चाद्भवतस्तदि-
मावेव लोकौ मिथुनीकृत्य तयोरेनमधि दीक्षयति ॥ २ ॥ यद्यु
ऽएकं भवति । तदेपां लोकानां रूपं तदेनमेषु लोकेष्वधि
दीक्षयति यानि शुक्लानि तानि दिवो रूपं यानि कृष्णानि
तादृश्यस्यै यदि वेतरथा याद्व्येव कृष्णानि तानि दिवो रूपं
यानि शुक्लानि तादृश्यस्यै याद्व्येव धभ्रूणीव हरीणि तादृश्य-
न्तरिक्षस्य रूपं तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति ॥ ३ ॥
अन्तकमु तर्हि पश्चात्प्रत्यस्येत् । तदिमानेव लोकाश्मिथुनी-
कृत्य तेष्वेनमधि दीक्षयति ॥ ४ ॥ अथ जघनेन कृष्णाजिने
पश्चात् प्राङ् जाश्वक्र ऽउपविशति । स यत्र शुक्लानां च

कृष्णानां च सन्धिर्वर्भवति तदेवमभिमृश्य जप'त्यृक्सामयोः
 शिल्पे स्थ, ऽहुति यद्वै प्रतिरूपं तच्छिल्पमृचां च साम्नां
 च प्रतिरूपे स्थ ऽहुत्येवैतदाह ॥५॥ 'ते वामारभ' ऽहुति ।
 गवर्भो वा ऽएष भवति यो दीक्षते स छन्दाश्चसि प्रविशति
 तस्माद्व्यक्ताङ्गुलिरिव भवति न्यक्ताङ्गुल्य ऽइव हि गवर्भाः
 ॥ ६ ॥ स यदाह । ते वामारभ ऽहुति ते वामप्रविशामीत्ये
 वैतदाह 'ते मा पातमास्य यज्ञस्योदृच' ऽहुति ते मा गोपाय-
 तमास्य यज्ञस्य सधंस्थाया ऽहुत्येवैतदाह ॥ ७ ॥ अथ
 दक्षिणेन जानुनाऽऽरोहति । 'शर्म्माऽसि शर्म्म मे यच्छे'ति
 चर्म्म वा ऽएतत्कृष्णस्य तदस्य तदमानुषः शर्म्म देवत्रा
 तस्मादाह शर्म्माऽसि शर्म्म मे यच्छेति 'नमस्ते ऽअस्तु मा
 मा हिंसीरि'ति श्रेयाश्चसं वा ऽएष ऽउपाऽधिरोहति यो
 यज्ञं यज्ञो हि कृष्णाजिनं तस्मा ऽएवैतद्यज्ञाय निहुते तथो
 हैनमेव यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्ते ऽअस्तु मा मा
 हिंसीरिति ॥ ८ ॥ स वै जघनार्द्धं ऽइवैवाऽग्र ऽआसीत् ।
 अथ यदुग्र ऽएव मध्य ऽउपविशेद्य ऽएनं तत्राऽनुव्या
 हरेद्गृप्स्यति वा प्र वा पतिष्यतीति तथा हैव स्यात्तस्मा-
 जघनार्द्धं ऽइवैवाऽग्र ऽआसीत् ॥ ९ ॥ अथ मेरुलां
 परिहरते । अङ्गिरसो ह वै दीक्षितानवल्यमविन्दन्ते
 नाऽन्यद्द्रतादुशनमवाऽकल्पयँस्त ऽएतामूर्जमपश्यन्तस्मार्तिं
 तां मन्त्रयत् ऽआत्मान ऽउर्जमदधत् स्मार्तिं तया समाप्नु-

(१) शु० सं० अ० ४ क० १ । (२) शु० सं० अ० ४ क० १ । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० १ । (४) शु० सं० अ० ४ क० १ । (५) शु० सं० अ० ४ क० १ ।

वैस्तथो ऽएवैष ऽएतां मद्धयत् ऽआत्मन ऽऊर्जं धत्ते समातिं
तया समाप्नोति ॥ १० ॥ सा वै शाणी भवति । मृद्वय-
सदिति न्वेव शाणी यत्र वै प्रजापतिरजायत गृध्रं
भूत्वैतस्माद्यज्ञात्तस्य यत्रेदिष्टमुल्वमासीत्ते शणास्तस्मात्ते
पुतयो वान्ति यद्वस्य जराभ्वासीत्तद्दीक्षितवसनमन्तरं वा
ऽउल्वं जरायुणो भवति तस्मादेपाऽन्तरा वाससो भवति
यथैषाऽतः प्रजापतिरजायत गृध्रं भूत्वैतस्माद्यज्ञादेवमेवै-
षोऽतो जायते गृध्रं भूत्वैतस्माद्यज्ञात् ॥ ११ ॥ सा वै
त्रिवृद्भवति । त्रिवृद्धयत्रं पशवो ह्यत्रं पिता माता यज्जायते
तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृद्भवति ॥ १२ ॥ मुञ्जबल्लोनाऽन्वस्ता
भवति । वृजो वै शरो विरक्षस्तायै स्तुकासुर्गं सृष्ट्वा
भवति सा युत्प्रसलवि सृष्ट्वा स्याद्यधेदमन्या रजवो
मानुषी स्याद्यद्वपसलवि सृष्ट्वा स्यात्पितृदेवत्या स्यात्तस्मा-
स्तुकासुर्गं सृष्ट्वा भवति ॥ १३ ॥ तां परिहरते । 'ऊर्ग-
स्याङ्गिरसी'त्यङ्गिरसो हेतामूर्जमपश्य'ध्रुवर्णम्रदां ऽऊर्जं
मपि धेही'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥ १४ ॥ अथ-
नीविमुद्गूहते । 'सोमस्य नीविरसी'त्यदीक्षितस्य वा
ऽअस्यैपाऽग्रे नीविर्वभवत्यथाऽत्र दीक्षितस्य सोमस्य तस्मा-
दाह सोमस्य नीविरसीति ॥ १५ ॥ अथ प्रोर्णुते । गृध्रं
वा ऽएष भवति यो दीक्षते प्राऽऽवृता वै गृध्रा ऽउल्वेनेव
जरायुणेव तस्माद्वै प्रोर्णुते ॥ १६ ॥ स प्रोर्णुते । 'विर्णोः

शर्माऽसि शर्म यजमानस्येत्युभयं वा ऽएषोऽत्र भवति
 यो दीक्षते विष्णुश्च यजमानश्च यदह दीक्षते तद्विष्णु-
 र्भवति ययजते तद्यजमानस्तस्मादाह विष्णोः शर्माऽसि
 शर्म यजमानस्येति ॥ १७ ॥ अथ कृष्णविपाणाऽऽसिचि
 बध्नीते । देवाश्च वा ऽअसुराश्चोभये प्रजापत्याः प्रजा-
 पतेः पितुर्दायमुपेयुर्मन ऽएव देवा ऽउपायन्वाचमसुरा
 यजमेव तद्देवा ऽउपायन्वाचमसुरा ऽअमूमेव देवा ऽउपा-
 यन्निमामसुराः ॥ १८ ॥ ते देवा यजमन्नुवन् । योपा वा
 ऽइयं वागुपमन्त्रयस्व हयिष्यते वै त्वेति स्वयं वा हवैक्षत
 योपा वा ऽइयं वागुपमन्त्रये हयिष्यते वै मेति तामुपाऽऽ-
 मन्त्रयत सा हाऽस्मा ऽआरकादिवैवाऽग्र ऽआसूयत्तस्मादु
 स्त्री पुःसोपमन्त्रिताऽऽरकादिवैवाऽग्रेऽसूयति स होवा-
 चाऽऽरकादिव वै म ऽआसूयीदिति ॥ १९ ॥ ते होचुः ।
 उपैव भगवो मन्त्रयस्व हयिष्यते वै त्वेति तामुपाऽऽमन्त्रयत
 सा हाऽस्मै निपलाशमिवोवाद् तस्मादु स्त्री पुःसोप-
 मन्त्रिता निपलाशमिवैव ब्रूदति स होवाच निपलाशमिव
 वै मेऽवादीदिति ॥ २० ॥ ते होचुः । उपैव भगवो मन्त्र-
 यस्व हयिष्यते वै त्वेति तामुपाऽऽमन्त्रयत सा हैनं जुहुवे
 तस्मादु स्त्री पुमाथ्सथ इव्यन्त ऽएवोत्तमः स होवा-
 चाऽऽह्वत वे मेति ॥ २१ ॥ ते देवा ऽईक्षाश्चकिरे । योपा
 वा ऽइयं वाग्यदेनं न युवितेहैव मा तिष्ठन्तमब्येहीति
 ब्रूहि तां तु न ऽआगतां प्रति प्रवृत्तादिति सा हैनं तदेव
 तिष्ठन्तमब्येयाय तस्मादु स्त्री पुमाथ्सथ सथ्सकृते

तिष्ठन्तमवभ्यैति तां ह्यैव्य ऽआगतां प्रति प्योवाचेयं वा-
 ऽआगादिति ॥ २२ ॥ तां देवाः । असुरेवभ्योऽन्तरायस्तां-
 स्वीकृत्याऽग्नावेव परिगृह्य सर्वहुतमजुहवुराहुतिर्हि देवानां
 स यामेवाऽमूमनुष्टुभा जुहवुस्तदेवैनां तदेवाः स्व्यकुर्वत
 तेऽसुरा ऽआत्तवचसो हेऽलवो हेऽलव ऽइति वृदन्तः
 पुरावभूवुः ॥ २३ ॥ तत्रैतामपि वाचमूदुः । उपजिज्ञास्याथ
 स म्लेच्छस्तस्मान्न ब्राह्मणो म्लेच्छेदसुर्या हैपा वा वागेव-
 मेवैप द्विपतां सपत्नानामादत्ते वाचन्तेऽस्याऽऽत्तवचसः
 पराभवन्ति य एवमेतद्वेदुः ॥ २४ ॥ सोऽयं यज्ञो वाचम-
 भिदज्यौ । मिथुन्येनया स्यामिति तां सम्बभूव ॥ २५ ॥
 इन्द्रो ह वा ऽईक्षाश्चके । महद्वा ऽइतोऽवभं जनिष्यते
 यज्ञस्य च मिथुनाद्वाचश्च यज्ञमा तन्नाऽभिभवेदिति स-
 ऽइन्द्र एव गृभो भूत्वैतन्मिथुनं प्रविवेश ॥ २६ ॥ स
 ह संवत्सरे जायमान ऽईक्षाश्चके । महावीर्या वा ऽइयं
 योनिर्या मामदीधरत यद्वै मेतो महदेवाऽवभं नाऽनुष्प्रजा-
 येत यज्ञमा तन्नाऽभिभवेदिति ॥ २७ ॥ तां प्रतिपरामृश्या-
 ऽऽवेष्ट्याऽच्छिनत् । तां यज्ञस्य शीर्षन्प्रत्यदधाद्यज्ञो हि
 कृष्णः स यः स यज्ञस्तत्कृष्णाजिनं यो सा योनिः सा
 कृष्णविपाणाऽथ यदेनामिन्द्र ऽआवेष्ट्याऽच्छिनत्तस्मादा-
 वेष्टितेव स युथैवाऽत इन्द्रोऽजायत गृभो भूत्वैतस्मा-
 न्मिथुनादेवमेवैपोऽतो जायते गृभो भूत्वैतस्मान्मिथु-
 नात् ॥ २८ ॥ तां वा ऽउत्तानामिव वध्नाति । उत्तानेव
 वै योनिर्गृभं विभर्त्यथ दक्षिणां भुवमुपर्युपरि ललाट-

मुपस्पृश'तीन्द्रस्य योनिरसी'तीन्द्रस्य ह्येषा योनिरतो वा
 हेनां प्रविशन्प्रविशत्यतो वा जायमानो जायते तस्मादा-
 हेन्द्रस्य योनिरसीति ॥ २९ ॥ अथोच्छिखति । 'सुसंस्याः
 कृपीस्कृधी'ति यज्ञमेवैतज्जनयति यदा वै सुपमं भवत्यथाऽलं
 यज्ञाय भवति यदो दुःपमं भवति न तर्ह्यार्त्तमने च नाऽलं
 भवति तद्यज्ञमेवैतज्जनयति ॥ ३० ॥ अथ न दीक्षितः ।
 काण्डेन वा नखेन वा कण्डूयेत गुर्वो वा ऽएष भवति
 यो दीक्षते यो वै गुर्वस्य काण्डेन वा नखेन वा कण्डूये-
 दपास्यन्मित्रत्येत्ततो दीक्षितः पामनो भवितोर्दीक्षितं वा
 ऽअनु रेतार्थसि ततो रेतार्थसि पामनानि जनितोः स्वा वै
 योनी रेतो न हिनस्त्येषा वा ऽएतस्य स्वा योनिर्वभवति
 यत्कृष्णविषाणा तथो हैनमेपा न हिनस्ति तस्मादीक्षितः
 कृष्णविषाणयैव कण्डूयेत नाऽन्येन कृष्णविषाणायाः ॥ ३१ ॥
 अथाऽस्मै दण्डं प्रयच्छति । वृज्रो वै दण्डो विरक्षस्तथै
 ॥ ३२ ॥ औदुम्बरो भवति । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बर ऽऊर्जोऽन्ना-
 यस्याऽवरुद्धयै तस्मादौदुम्बरो भवति ॥ ३३ ॥ मुखसम्मितो
 भवति । एतावद्वै वीर्यं स यावदेव वीर्यं तावांस्तद्भवति
 यन्मुखसम्मितः ॥ ३४ ॥ तमुच्छ्रयति । 'उच्छ्रयस्व वन-
 स्पत ऽऊर्द्धो मा पाह्यः हस ऽआस्य यज्ञस्योद्वच' ऽदुत्पूद्धो
 मा गोपायाऽस्य यज्ञस्य सधंस्तथाया ऽदुत्येवैतदाह ॥ ३५ ॥
 अत्र ह्येके । अङ्गुलीश्च न्यचन्ति द्वाचं च यच्छन्त्यतो हि

* अत्र शतम् १००० ॥

(१) शु० सं० अ० ४ व० १० । (२) शु० सं० अ० ४ व० १० । (३) शु० सं०
 अ० ४ व० १० ।

किञ्च न जपिष्यन्भवतीति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यथा
 पुराञ्चं धावन्तमनुलिप्सेत तं नाऽनुलभेतैवह ह स यज्ञं
 नाऽनुलभते तस्मादमुत्रैवाऽङ्गुलीन्मर्याचेदमुत्र वाचं
 यच्छेत् ॥ ३६ ॥ अथ यद्दीक्षितः । ऋचं वा यजुर्वा साम
 वाऽभिष्वयाहुरत्यभिस्तिथरुमभिस्तिथरमेवैतद्यज्ञमारभते तस्मा-
 दमुत्रैवाऽङ्गुलीन्मर्याचेदमुत्र वाचं यच्छेत् ॥ ३७ ॥ अथ
 यद्वाचं यच्छति । वाग्वै यज्ञो यज्ञमेवैतदात्मन्यत्तेऽथ यद्वा-
 चंमयो ऋष्याहुरति तस्माहु हैप विसृष्टो यज्ञः पुराङ्गुलवर्त्तते
 तत्रो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं
 पुनरारभते तस्यो हैपा प्रायश्चित्तिः ॥ ३८ ॥ अथैक-
 ऽङ्गुद्वदति । दीक्षितोऽयं ब्राह्मणो दीक्षितोऽयं ब्राह्मण-
 ऽङ्गुति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं देवेभ्यो निवेदयत्ययं
 महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदित्ययं युष्माकैकोऽमृत्तं गोपायते-
 त्येवैतदाह त्रिप्कृत्य ऽआह त्रिरुद्धि यज्ञः ॥ ३९ ॥ अथ
 यद् ब्राह्मण ऽङ्गुत्याह । अनन्वेव वा ऽअस्याऽतः पुरा ज्ञानं
 भवतीदुःखाह रक्षाथसि योषितमनु सचन्ते तदुत रक्षाथ-
 स्येव रेत ऽआदधतीत्यथाऽत्राऽङ्गु जायते यो ब्रह्मणो यो
 यज्ञाजायते तस्मादपि राज्ञ्यं वा वैश्यं वा ब्राह्मण-
 ऽङ्गुत्येव ब्रूयाद् ब्रह्मणो हि जायते यो यज्ञाजायते तस्मा-
 दाहुर्न सवनकृतः हव्यादेनस्त्री हैव सवनकृतेति ॥ ४० ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये श्रुतपथब्राह्मणे प्रथमं प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२४ ॥

वाचं यच्छति । स वाचंभ्यम् ऽआस्तु ऽआस्तमयात्-
 यद्वाचं यच्छति ॥ १ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं
 जिग्युर्गैपामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं मनुष्यैर-
 नवभ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु
 मधुकृतो निर्व्विषेयुर्विदुः यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरो-
 ऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपयस्तस्माद्यूपो नाम ॥ २ ॥ तद्वा-
 ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः सम्भरन्त्यथाऽयं यज्ञः
 सम्भृत ऽएवं वा ऽएष यज्ञः सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै
 यज्ञः ॥ ३ ॥ तामस्तमिते वाचं विस्तृजते । संवत्सरो वै
 अजापतिः अजापतिर्यज्ञोऽहोरात्रे वै संवत्सर ऽएते द्वेन
 परिप्लवमाने कुरुतः सोऽहं न दीक्षिष्ये स रात्रिं प्रापत्स
 यावानेव यज्ञो यावत्त्यस्य मात्रा तावन्तमेवैतदाप्ता वाचं
 विस्तृजते ॥ ४ ॥ तद्वैके । नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचं विसर्जयन्त्यग्रा-
 ऽनुष्टुपाऽस्तमितो भवतीति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्क
 ते स्युर्ग्यन्मेघः स्यात्तस्माद्यत्रैवाऽनुष्टुपाऽस्तमितं मन्थेत
 तदेव वाचं विसर्जयेत् ॥ ५ ॥ अनेनो वैके वाचं विसर्जय-
 न्ति । 'भूर्भुवः स्वरि'ति यज्ञमाप्स्याययाऽमो यज्ञः सन्दध्म-
 ऽहुति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्स्याययति
 न सन्दधाति य ऽएतेन वाचं विसर्जयति ॥ ६ ॥ अनेनैव
 वाचं विसर्जयेत् । 'व्रतं कृणुत व्रतं कृणुताऽग्निर्व्रद्धाऽग्नि-
 र्यज्ञो वनस्पतिर्यज्ञिय' ऽहुत्सेष हस्याऽत्र यज्ञो भवत्ये-
 तद्विविख्या पुराऽग्निहोत्रं तद्यज्ञेनैवेतद्यज्ञः सम्भृत्य यज्ञे

यज्ञं प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञः सन्तनोति सन्ततः॥ हेवा-
 ऽस्यैतद्व्रतं भवत्या सत्यायै त्रिष्कृत्व ऽआह त्रिवृद्धिं यज्ञः
 ॥ ७ ॥ अथाऽग्निमन्त्र्यावृत्य वाचं विस्तृजते । न ह स
 यज्ञमाप्स्याययति न सन्दधाति योऽतोऽन्येन वाचं विस्त-
 र्जते स प्रथमं व्याहरन्तस्य वाचोऽभिख्याहरति ॥ ८ ॥
 अग्निर्ब्रह्मेति । अग्निर्होव ब्रह्माऽग्निर्यज्ञ ऽइत्यग्निर्होव यज्ञो
 वृनस्पतिर्यज्ञिय ऽइति वृनस्पतयो हि यज्ञिया न हि मनुष्या
 यजेरन्यद्वनस्पतयो न स्युस्तस्मादाह वृनस्पतिर्यज्ञिय
 ऽइति ॥ ९ ॥ अथाऽस्मै व्रतः॥ श्रपयन्ति । देवान्वा ऽएष
 उपाऽऽवर्त्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति श्रुतं वै
 देवानां हविर्नाऽश्रुतं तस्माच्छ्रपयन्ति तदेष्ट एव व्रतयति
 नाऽग्नौ जुहोति तद्यदेष्ट एव व्रतयति नाऽग्नौ जुहोति ॥ १० ॥
 यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्ध्वेयामिधं जितिस्ते होचुः
 कथं न ऽइदं मनुष्यैरनन्वारोह्यः स्यादिति ते यज्ञस्य रसं
 धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्वयेयुर्विदुः यज्ञं यूपेन
 योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपयैस्तस्माद्यूपो नाम
 ॥ ११ ॥ तद्वा ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः समभर-
 न्यथाऽयं यज्ञः सम्मृत एष वा ऽअत्र यज्ञो भवति यो
 दीक्षत एष ह्येनं तनुत एष एनं जनयति तद्यदेवाऽत्र
 यज्ञस्य निर्द्दीप्तं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्स्याययति यदेष्ट
 एव व्रतयति नाऽग्नौ जुहोति न हाऽऽप्स्याययेद्यदग्नौ जुहु-
 याज्जुहदु हैव मन्येत नाऽजुहत् ॥ १२ ॥ इमे वै प्राणाः ।
 मनोजाता मनोयुजो दुक्षकतवो वागेवाऽग्निः प्राणोदानौ

मित्रावरुणौ चक्षुरादित्यः श्रोत्रं विश्वे देवा ऽएतासु हैवा-
 ऽस्यैतद्देवतासु हुतं भवति ॥ १३ ॥ तद्वैके । अथमे व्रतं
 ऽउभौ व्रीहियवावावपन्त्युभाब्भ्याथ रसाब्भ्यां यदेवाऽत्र
 यज्ञस्य निर्द्धातं यद्विदुग्धं तत्पुनराप्याययाम ऽहुतिं ब्रुदन्तो
 यद्यु व्रतदुघा न दुहीत यस्यैवाऽतः कामयेत तस्य व्रतं
 कुर्यादेतद्दु ह्येवाऽस्यैता ऽउभौ व्रीहियवावन्वारवधौ भवत
 ऽहुतिं तद्दु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्याययति न
 सुन्दधाति य ऽउभौ व्रीहियवावावपति तस्मादन्यतरमेवाः
 ऽऽवपेद्वविर्वा ऽअस्यैता ऽउभौ व्रीहियवौ भवतः स यदेवा-
 ऽस्यैतौ हविर्भवतस्तद्देवाऽस्यैतावान्न्वारवधौ भवतो यद्यु
 व्रतदुघा न दुहीत यस्यैवाऽतः कामयेत तस्य व्रतं कुर्यात्
 ॥ १४ ॥ तद्वैके । अथमे व्रते सर्वोपध्वः सर्वसुराब्भ्यावपन्ति
 यदि दीक्षितमार्तिर्विन्देद्येनैवाऽतः कामयेत तेन भिषज्येद्यथा
 व्रतेन भिषज्येदिति तद्दु तथा न कुर्यान्मानुषः ह ते यज्ञे
 कुर्वन्ति व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेह्यृद्धं यज्ञे कर्वाणीति
 यदि दीक्षितमार्तिर्विन्देद्येनैवाऽतः कामयेत तेन भिषज्येत्स-
 मासिर्ह्येव पुण्या ॥ १५ ॥ अथाऽस्मै व्रतं प्रयच्छति । अतिनीय
 मानुषं कालः सायं दुग्धमपररात्रे प्रातर्दुग्धमपराह्णे व्या-
 कृत्या ऽएव दैवं चैवैतन्मानुषं च व्याकरोति ॥ १६ ॥
 अथाऽस्मै व्रतं प्रदास्यन्नप ऽउपस्पर्शयति । 'देवीं धिधं
 मनामहे सुमृडीकाममिष्टये वचोधां श्यज्ञवाहसः सुतीर्था
 नो ऽअसवशः' ऽहुतिं मानुषाय वा ऽएष पुराऽशनायाऽव-

नेनिकेऽथाऽत्र दैव्यै धिये तस्मादाह दैवीं धियं मनामहे
 सुमृडीकामभिष्टये वृचोधां स्यज्जवाहसः सुतीर्था नो
 ऽअसद्वश ऽडुति स यावत्क्रियच्च व्रतं व्रतयिष्यन्नप ऽउप-
 स्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत् ॥ १७ ॥ अथ व्रतं व्रतयति । 'ये
 देवा मनोजाता मनोयुजो दक्षकतवस्ते नोऽवन्तु ते नः
 पान्तु तेऽभ्यः स्वाहे'ति तद्यथा वृषदकृतः हुतमेवमस्यै-
 तन्नवति ॥ १८ ॥ अथ व्रतं व्रतयित्वा नाभिमुपस्पृशते ।
 'श्वान्नाः पीता भवत यूयमापो ऽअस्माकमन्तरुदरे सुशेवाः ।
 ता ऽअस्मव्यमयक्ष्मा ऽअनमीषा ऽअनागसः स्वदन्तु
 देवीरमृता ऽअकृतावृध' ऽडुति देवान्वा ऽएष ऽउपाऽऽव-
 र्त्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवत्यनुत्तिकं वै देवा-
 नां हविरथैतद्व्रतप्रदो मिथ्याकरोति व्रतमुपोत्तिञ्चन्व्रतं
 प्रमीणाति तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हाऽस्यैतन्न
 मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मादाह श्वान्नाः
 पीता भवत यूयमापो ऽअस्माकमन्तरुदरे सुशेवाः । ता-
 ऽअस्मव्यमयक्ष्मा ऽअनमीषा ऽअनागसः स्वदन्तु देवी-
 रमृता ऽअकृतावृध ऽडुति स यावत्क्रियच्च व्रतं व्रतयित्वा
 नाभिमुपस्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत्कस्तद्वेद यद्व्रतप्रदो व्रतमुपो-
 त्तिञ्चेत् ॥ १९ ॥ अथ यत्र मेक्ष्यन्भवति । तत्कृष्णवि-
 पाण्या लोष्टं वा किञ्चिद्वोपहन्तीयं ते यज्ञिया तनूरितीयं
 वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन नाभिमिह्या

तस्या ऽएतदुद्गृह्यैव यज्ञियां तनूमथाऽयज्ञियः शरीरमभि-
मेह'त्यपो' मुञ्चामि न प्रजामि'त्युभयं वा ऽअत ऽएत्याऽऽ-
पञ्च रेतश्च स ऽएतदप ऽएव मुञ्चति न प्रजा'मः
होमुचः स्वाहा कृता' ऽइत्यः हस ऽइव हेता मुञ्चन्ति
यदुदरे गुण्डितं भवति तस्मादाहाऽहोमुच ऽइति स्वाहा
कृताः 'पृथिवी माऽऽविशतेत्या'हुतयो भूत्वा शान्ताः पृथिवी-
माविशतेत्येवैतदाह ॥ २० ॥ अथ पुनर्लौष्टं न्यस्यति ।
'पृथिव्या सम्भवे'तीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा
दीक्षितेन नाभिमिक्षा तस्या ऽएतदुद्गृह्यैव यज्ञियां तनू-
मथाऽयज्ञियः शरीरमभ्यमिक्षतामेवाऽस्यामेतत्पुनर्यज्ञियां
तनूं दधाति तस्मादाह पृथिव्या सम्भवेति ॥ २१ ॥
अथाऽग्नये परिदाय स्वपिति । देवान्वा ऽएष ऽउषा ऽवर्त्तते
यो दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः स्वपन्त्य-
नवरुद्धो वा ऽएतस्याऽस्वप्नो भवत्यग्निर्वै देवानां व्रतपति-
स्तस्मा ऽपुवैतत्परिदाय स्वपि'त्येमे त्वः सु जाग्रहि वयः
सु मन्दिपीमही'त्येमे त्वं जाग्रहि वयः स्वप्स्याम ऽइत्ये-
वैतदाह 'रक्षां णो ऽअप्रयुच्छन्ति'ति गोपाय नोऽप्रमत्त
ऽइत्येवैतदाह 'प्रबुधे नैः पुनस्कृधी'ति यथेतः सुप्त्वा स्वस्ति
प्रबुद्ध्यामहा ऽएवं नः कुर्वित्येवैतदाह ॥ २२ ॥ अथ यत्र
सुप्त्वा पुनर्वाऽवद्रास्यन्भवति । तद्वाचयति पुनर्मनः पुनरा-
युर्म ऽआगन्पुनः प्राणः पुनरात्मा स ऽआगन्पुनश्चक्षुः

(१) शु० स० अ० ४ क० १३ । (२) शु० स० अ० ४ क० १३ । (३) शु० स० अ० ४
क० १३ । (४) शु० स० अ० ४ क० १३ । (५) शु० स० अ० ४ क० १४ । (६) शु० स०
अ० ४ क० १४ । (७) शु० स० अ० ४ क० १४ ।

पुनः श्रोत्रं म ऽआगन्निति सर्वे ह वा ऽएते स्वपतोऽपक्रामन्ति
 प्राण ऽएव न तैरेवैतत्सुप्त्वा पुनः सङ्गच्छते तस्मादाह
 'पुनस्मर्नः पुनरायुर्म ऽआगन्पुनः प्राणः पुनरात्मा म
 ऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म ऽआगन् । वैश्वानरो
 ऽअदव्यस्तनूपा ऽअग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादिति' तद्य-
 देवाऽत्र स्वप्नेन वा येन वा मिथ्याकर्म तस्मान्नः सर्वस्मा-
 दग्निर्गोपायस्त्रित्येवैतदाह तस्मादाह वैश्वानरो ऽअदव्यस्त-
 नूपा ऽअग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादिति ॥ २३ ॥ अथ
 यद्दीक्षितः । अब्रह्मं वा व्याहरति क्रुध्यति वा तन्मि-
 थ्याकरोति व्रतं प्रमीणात्यक्रोधो ह्येव दीक्षितस्याऽग्निर्वै
 देवानां व्रतपतिस्तमेवैतदुपधावति 'त्वमग्ने व्रतपा ऽअसि
 देव ऽआ मर्त्येष्व । त्वं व्यज्ञेष्वीड्य' ऽइति तस्यो हैपा
 प्रायश्चित्तिस्तथो हाऽस्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं
 प्रमीणाति तस्मादाह त्वमग्ने व्रतपा ऽअसि देव ऽआ मर्त्येष्व ।
 त्वं व्यज्ञेष्वीड्य ऽइति ॥ २४ ॥ अथ यद्दीक्षितायाऽभिहरन्ति ।
 तस्मिन्वाचयति 'रास्त्रेयस्तोमा भूयो भरे'ति सोमो ह वा
 ऽअस्मा ऽएतद्युते यद्दीक्षितायाऽभिहरन्ति स यदाह रास्त्रे-
 यस्तोमेति रास्त्र न ऽइत्यस्तोमेत्येवैतदाहा भूयो भरेत्या-
 नो भूयो हरेत्येवैतदाह 'देवो' नः सविता वसोर्दाता
 वृषदादि'ति तथो हाऽस्मा ऽएतत्सवितृप्सूतमेव दानाय
 भवति ॥ २५ ॥ पुराऽस्तमयादाह । दीक्षितं घ्राचं यच्छेति

(१) शु. सं. अ. ४ क. १५। (२) शु. सं. अ. ४ क. १६। (३) शु. सं.
 अ. ४ क. १६। (४) शु. सं. अ. ४ क. १६।

तामस्तमिते वाचं विसृजते पुरोदयादाह दीक्षित वाचं
यच्छेति तामुदिते वाचं विसृजते सन्तत्या ऽएवाऽऽहरेवैत-
द्राव्या सन्तनोत्यहा रात्रिम् ॥ २६ ॥ नैनमन्यत्र चरन्तम-
ब्ध्यस्तमियात् । न स्वपन्तमब्ध्युदियात्स यदेनमन्यत्र
चरन्तमब्ध्यस्तमियाद्वात्रेरेनं तदन्तरियाद्यत्स्वपन्तमब्ध्युदि-
यादुह ऽएनं तदन्तरियान्नाऽत्र प्रायश्चित्तिरस्ति अतिगु-
प्यमेवैतस्मान्न पुराऽवभृथादुपोऽब्ध्यवेयाद्वैनमभिवर्षेद्व-
नचलकृतः ह तद्यत्पुराऽवभृथादुपोऽब्ध्यवेयाद्यद्वैनमभिव-
र्षेद्वथ परिह्वालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां तद्यत्परिह्वालं
वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताम् ॥ २७ ॥ यज्ञेन वै देवाः ।
इमां जितिं जिग्युष्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं
मनुष्यैरनब्भ्यारोह्यत् स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा
मधु मधुकृतो निर्द्धयेयुर्विदुह यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरो-
ऽभवन्नथयदेनेनाऽयोपयैस्तस्माद्यूपो नाम ॥ २८ ॥ तद्वा-
ऽह्रपीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः सम्भरन्त्यथाऽयं यज्ञः
सम्भृत ऽएवं वा ऽएष यज्ञः सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै
यज्ञस्तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य निर्द्धीतं यद्विदुधं तदेवैतत्पुनरा-
प्याययति यत्परिह्वालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां न
ह्याऽऽप्याययेद्यत्प्रसृतां मानुषीं वाचं वदेत्तस्मात्परिह्वालं
वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताम् ॥ २९ ॥ स वै धीक्षते ।
वाचे हि धीक्षते यज्ञाय हि धीक्षते यज्ञो हि वाग्धीक्षितो
ह वे नामैतद्यदीक्षित ऽहति ॥ ३० ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

आदित्यं चरुं प्रायणीयं निर्व्वपति । देवा ह वा ऽअस्यां
यज्ञं तन्त्वाना ऽइमां यज्ञादन्तरीयुः सा हैषामियं यज्ञं
मोहयाञ्चकार कथं नु मयि यज्ञं तन्त्वाना मां यज्ञादन्त-
रीयुरिति तद् ह यज्ञं न प्रजनुः ॥ १ ॥ ते होचुः । यञ्च-
स्यामेव यज्ञमतथस्महि कथं नु नोऽमुहत्कथं न प्रजानीम
ऽइति ॥ २ ॥ ते होचुः । अस्यामेव यज्ञं तन्त्वाना ऽइमां
यज्ञादन्तरगाम सा न ऽइयमेव यज्ञममूमुहदिमामेवोपधावा-
मेति ॥ ३ ॥ ते होचुः । यन्तु त्वय्येव यज्ञमतथस्महि कथं
नु नोऽमुहत्कथं न प्रजानीम ऽइति ॥ ४ ॥ सा होवाच ।
मय्येव यज्ञं तन्त्वाना मां यज्ञादन्तरगात सा वोऽहुमेव
यज्ञममूमुहं भागं नु मे कल्पयताऽथ यज्ञं व्रक्ष्यथाऽथ
प्रजास्यथेति ॥ ५ ॥ तथेति देवा ऽअब्रुवन् । तवैव प्राय-
णीयस्तुवोदयनीय ऽइति तस्मादेष ऽआदित्य ऽएव प्राय-
णीयो भवत्यादित्य ऽउदयनीय ऽइयथ खेवाऽदितिस्ततो
यज्ञमपश्यँस्तुमतन्वत ॥ ६ ॥ स यदादित्यं चरुं प्रायणीयं
निर्व्वपति । यज्ञस्यैव दृष्ट्यै यज्ञं दृष्ट्वा क्रीणानि तं तनवा-
ऽइति तस्मादादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्व्वपति तद्वै निरुतः
हविरासीदुनिष्टा देवता ॥ ७ ॥ अथैवभ्यः पृथ्या स्वस्तिः
प्राऽरोचत । तामयजन्वाग्वै पृथ्या स्वस्तिर्वाग्यज्ञस्तथ-
ज्ञमपश्यँस्तुमतन्वत ॥ ८ ॥ अथैवभ्योऽग्निः प्राऽरोचत ।
तमयजन्तस यदाभ्यं यज्ञस्याऽऽसीत्तदपश्यन्न्यद्वै शुष्कं
यज्ञस्य तदाभ्यं तदपश्यँस्तदतन्वत ॥ ९ ॥ अथैवभ्यः
सोमः प्राऽरोचत । तमयजन्तस यत्सौम्यं यज्ञस्याऽऽसी-

तदपश्यन्न्यद्वा ऽआहुं यज्ञस्य तत्सौम्यं तदपश्यंस्तदतन्वत
 ॥ १० ॥ अथैवम्यं सविता प्राऽरोचत । तमयजन्पशवो
 वै सविता पशवो यज्ञस्तयज्ञमपश्यंस्तमतन्वताऽथ यस्यै
 देवतायै हविर्निरुसमासीत्तामयजन् ॥ ११ ॥ ता वा ऽएताः ।
 पञ्च देवता यजति यो वै स यज्ञो मुग्ध ऽआसीत्पाङ्क्तो
 वै स ऽआसीत्तमेताभिः पञ्चभिर्देवताभिः प्राऽजानन्
 ॥ १२ ॥ ऋतवो मुग्धा ऽआसन्पञ्च । तानेताभिरेव पञ्च-
 भिर्देवताभिः प्राऽजानन् ॥ १३ ॥ दिशो मुग्धा ऽआस-
 न्पञ्च । तानेताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः प्राऽजानन्
 ॥ १४ ॥ उदीचीमेव दिशम् । पथ्यया स्वस्या
 प्राऽजानंस्तस्मादुत्रोत्तरा हि ब्राम्बदति कुरुपञ्चालत्रा
 ब्राम्बेपा निद्वानेनोदीचीः॥ हेतया दिशं प्राऽजानन्नुदीची
 हेतुस्यै दिक् ॥ १५ ॥ प्राचीमेव दिशम् । अग्निना प्राऽजा-
 नंस्तस्मादग्निं पश्चात्प्राञ्चमुद्धृत्योपाऽऽसते प्राचीः॥ हेतेन
 दिशं प्राऽजानन्प्राची हेतुस्य दिक् ॥ १६ ॥ दक्षिणामेव
 दिशः । सोमेन प्राऽजानंस्तस्मात्सोमं क्रीतं दक्षिणा
 परिवहन्ति तस्मादाहुः पितृदेवत्यं सोम ऽहुति दक्षिणाः॥
 हेतेन दिशं प्राऽजानन्दक्षिणा हेतुस्य दिक् ॥ १७ ॥
 प्रतीचीमेव दिशः । सवित्रा प्राऽजानन्नेप वै सविता य
 ऽएप तपति तस्मादेप प्रत्यङ्ङेति प्रतीचीः॥ हेतेन दिशं
 प्राऽजानन्प्रतीची हेतुस्य दिक् ॥ १८ ॥ ऊर्ध्वामेव दिशम् ।
 अदित्या प्राऽजानन्नियं वा ऽअदितिस्तस्मादस्यामूर्ध्वा-
 ऽओपधयो जायन्त ऽऊर्ध्वा वृनस्पतय ऽऊर्ध्वाः॥ हेतया

दिशं ग्राऽजानन्नृद्धां ह्येतस्यै दिक् ॥ १९ ॥ शिरो वै यज्ञ-
स्याऽऽतिथ्यम् । बाहू प्रायणीयोदयनीयावभितो वै शिरो
बाहू भवतस्तस्मादभित आतिथ्यमेते हविषी भवतः
प्रायणीयश्चोदनीयश्च ॥ २० ॥ तदाहुः । यदेव प्राय-
णीये क्रियेत तदुदयनीये क्रियेत यदेव प्रायणीयस्य वह्नि-
वर्भवति तदुदयनीयस्य वह्निवर्भवतीति तदपोद्धृत्य निद-
धाति ताऽस्थालीऽसक्षामकर्पा प्रमृज्य भिक्षणं निद-
धाति य एव प्रायणीयस्यर्त्विजो भवन्ति त एव उदयनी-
यस्यर्त्विजो भवन्ति तद्यदेतत्समानं यज्ञे क्रियते तेन बाहू
सदृशौ तेन सरूपौ ॥ २१ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । काम-
मेवैतद्वह्निर्नुप्रहरेदेवं भिक्षणं निर्णिणज्य स्थाली निदध्याद्य
एव प्रायणीयस्यर्त्विजो भवन्ति त एव उदयनीयस्यर्त्विजो
भवन्ति यद्यु ते विप्रेताः स्युरप्यन्य एव स्युः स यद्वै
समानीर्द्वेवता यजति समानानि हवीऽपि भवन्ति तेनैव
बाहू सदृशौ तेन सरूपौ ॥ २२ ॥ स वै पञ्च प्रायणीये
देवता यजति । पञ्चोदयनीये तस्मात्पञ्चेत्थादङ्गुलयः पञ्चे-
त्थात्तच्छ्रवन्तं भवति न पत्नीः संख्याजयन्ति पूर्वार्द्धं
वा अन्वत्मानो बाहू पूर्वार्द्धमेवैतद्यज्ञस्याऽभिसंस्करोति
तस्माच्छ्रवन्तं भवति न पत्नीः संख्याजयन्ति ॥ २३ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

ॐ सक्षामर्पांश्च अग्निसंयोगन्वाऽतरीषहरधश्च क्षाम तस्य कर्षं न्येषस्तलादितमित्यर्थः ।

† प्रादेशमात्रं हविरवदानसाधनं यदभिमृष्टादनसाधनं च काष्ठपञ्च भिक्षणमिदं यत् ।
कर्मप्रदीपे तु—“हमंजालीयमिध्याधर्ममात्रं भिक्षणं भवेत् ।

युक्तं चाङ्गुलपञ्चमवदानक्रियाज्ञानम्” इति । (१ पृ. १४)

दिवि वै सोम ऽआसीत् । अथेह देवास्ते देवा
 ऽअकामयन्ता नः सोमो गच्छेत्तेनाऽऽगतेन यजेमहीति
 त ऽएते माये ऽअसृजन्त सुपर्णींश्च कद्रूं च तद्धिरण्यानां
 ब्राह्मणे वय्याख्यायते सौपर्णीकाद्रवं यथा तदास ॥ १ ॥
 तेवभ्यो गायत्री सोममच्छाऽऽपतत् । तस्या ऽआहुरन्त्यै
 गन्धर्वां विश्वावसुः पर्यमुष्णात्ते देवा ऽअविदुः प्रच्युतो
 वै परस्तात्सोमोऽथ नो नाऽऽगच्छति गन्धर्वा वै पर्यमो-
 पिपुरिति ॥ २ ॥ ते होचुः । योपित्कामा वै गन्धर्वा वाच-
 मेवैवभ्यः प्रहिण्वाम सा नः सह सोमेनाऽऽगमिष्यतीति
 तेवभ्यो वाचं प्राहिण्वन्त्सैनान्तसह सोमेनाऽगच्छत् ॥ ३ ॥
 ते गन्धर्वा ऽअन्वागत्याऽब्रुवन् । सोमो युष्माकं वागेवा-
 ऽस्माकमिति तथेति देवा ऽअब्रुवन्निहो चेद्वागान्मेनाम-
 भीषहेव नैष्ट विह्वयामहा ऽइति तां वयह्वयन्त ॥ ४ ॥ तस्यै
 गन्धर्वाः । वेदानेव प्रोचिर ऽइति वै वयं विद्येति वयं विद्येति
 ॥ ५ ॥ अथ देवाः । वीणामेव सृष्ट्वा वादयन्तो निगायन्तो
 निपेदुरिति वै ते वयं गास्याम ऽइति त्वा प्रमोदयिष्यामह
 ऽइति सा देवानुपाऽऽववर्त्त सा वै सा तन्मोघमुपाऽऽववर्त्त
 या स्तुवन्नयः शङ्सन्नयो नृत्तं गीतमुपाऽऽववर्त्त तस्मा-
 द्दृष्येत्तर्हि मोघसंहिता ऽएव हि वायुपाऽऽववर्त्तत तामु-
 ह्यया ऽअनु योपास्तस्माद्य ऽएव नृत्यति यो गायति
 तस्मिन्नेवैता निमिञ्जलतमा ऽइव ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएतदुभयं
 देवेऽप्रासीत् । सोमञ्च वाक्च त यत्सोमं वीणात्यागत्या

ऽएवाऽऽगतेन यजा ऽइत्यनाऽऽगतेन ह वै स सोमेन
यजते योऽक्रीतेन यजते ॥ ७ ॥ अथ यद् ध्रुवायामाज्यं
परिशिष्टं भवति । तज्जुह्वां चतुष्कृतो विगृह्णाति वह्निषा
हिरण्यं प्रवक्ष्यावधाय जुहोति कृत्स्नेन पयसा जुह्वानीति
समानजङ्गम वै पयश्च हिरण्यं चोभयच्छ्विन्निरेतसः* ॥ ८ ॥
स हिरण्यमवदधाति । 'एषां ते शुक्र तनूरेतद्वर्च' ऽइति
धृष्टां वा ऽएतद्यद्विरण्यं 'तयो सम्भव वभ्राजं गच्छे'ति स
यदाह तया सम्भवेति तया सम्पृच्छ्यस्वेत्येवैतदाह वभ्राजं
गच्छेति सोमो वै वभ्राद् सोमं गच्छेत्येवैतदाह ॥ ९ ॥
तां यथैवाऽद्वो देवाः । प्राऽहिण्यन्त्सोममच्छैवमेवैनामेव
ऽएतत्प्रहिणोति सोममच्छ द्वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन
तामेतयाऽऽहुत्या प्रीणाति प्रीतया सोमं क्रीणानीति
॥ १० ॥ स जुहोति । 'जूरसीत्ये'तद्ध वा ऽअस्या ऽएकं नाम
यजूरसीति 'धृतां मनसे'ति मनसा वा ऽइयं द्वाग्धृता
मनो वा ऽइदं पुरस्ताद्वाच ऽइत्थं धद मैतद्वादीरित्याल्ल-
मिव ह वै द्वाग्वदेद्यजमनो न स्यात्तस्मादाह धृता मन-
सेति ॥ ११ ॥ 'जुष्टा विष्णव' ऽइति । जुष्टा सोमा-
येत्येवैतदाह यमच्छेम ऽइति 'तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसव'
ऽइति सत्यप्रसवा न ऽएधि सोमं नोऽच्छेहीत्येवैतदाह

- (१) जु० सं० अ० ४ क० १७ । (२) जु० सं० अ० ४ क० १७ । (३) जु०
सं० अ० ४ क० १७ । (४) जु० सं० अ० ४ क० १७ । (५) जु० सं० अ० ४ क० १७ ।
(६) जु० सं० अ० ४ क० १८ ।

* 'रेतगम्' इति 'ख' पुस्तके दृश्यते ।

† 'अलममिव' इत्यत्र 'अलममिव' इति भाष्यप्रसङ्गात् । मूलपुस्तके तु 'अलममिव'
इत्येव दृश्यते ।

‘तद्वो यन्त्रमशीय स्वाहे’ति स ह वै तद्वो यन्त्रमश्नुते यो
यज्ञस्योदृचं गच्छति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाहु ॥ १२ ॥
अथ हिरण्यमपोद्धरति । तन्मनुष्येषु हिरण्यं करोति स
यत्सहिरण्यं जुहुयात्पराय हवैतन्मनुष्येभ्यो हिरण्यं प्रवृ-
ज्यात्तन्न मनुष्येषु हिरण्यमभिगम्येत ॥ १३ ॥ सोऽपोद्धरति ।
‘शुक्रमसि चन्द्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवमसी’ति कृत्स्नेन पयसा
हुत्वा यदेवैतत्तदाह शुक्रमसीति शुक्र॑ छेतच्चन्द्रमसीति
चन्द्र॑ छेतदमृतमसीत्यमृत॑ छेतद्वैश्वदेवमसीति वैश्व-
देव॑ छेतत्प्रमुच्य तृणं वहिष्यपि सृजति सूत्रेण हिरण्यं
प्रवर्णीते ॥ १४ ॥ अथाऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा ।
अश्वारभस्व यजमानेत्याहुऽपोर्णुवन्ति आलायै द्वारे दक्षि-
णतः सोमक्रयण्युपतिष्ठते तत्प्रहितामेवैनामेतत्सतीं प्राऽऽ-
हैपीद्वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन तामेतयाऽऽहुत्याऽप्रैपी-
त्प्रीतया सोमं क्रीणानीति ॥ १५ ॥ अथोपनिष्क्रम्याऽभि-
मन्त्रयते । ‘चिदसि मनासी’ति चित्तं वा ऽडदं मनो
घागनुवदति ‘धीरसि दक्षिणे’ति धिया धिया छेतया मनुष्या
जुज्यूपन्त्यनृक्तेनेय प्रकाभोद्येनेय गाथाभिरिव तस्मादाह
धीरसीति दक्षिणेति दक्षिणा ह्येषा क्षत्रियाऽसि यज्ञियासी’ति
क्षत्रिया ह्येषा यज्ञिया ह्येषा ऽदितिरस्युभयतः शीष्णणी’ति
स यदेनया समानः सृष्टिपर्यासं वृद्धति यदुपरं तत्पूर्वं
करोति यत्पूर्वं तदुपरं तेनोभयतः शीष्णणी तस्मादाहुऽदि-

(१) जु० घ० अ० ४ ऋ० १८ । (२) जु० घ० अ० ४ ऋ० १८ । (३) जु० घ०
अ० ४ ऋ० १९ । (४) जु० घ० अ० ४ ऋ० १९ । (५) जु० घ० अ० ४ ऋ० १९ ।
(६) जु० घ० अ० ४ ऋ० १९ ।

तिरस्युभयतः शीर्ष्णीति ॥ १६ ॥ 'सो नहं सुप्राची
सुप्रतीच्येधी'ति । सुप्राची न ऽएधि सोमं नोऽच्छेही-
त्येवैतदाह सुप्रतीची न ऽएधि सोमेन नहं सह पुनरेहीत्ये-
वैतदाह तस्मादाह सा नहं सुप्राची सुप्रतीच्येधीति ॥ १७ ॥
'मित्रस्त्वा पट्वि बन्धीतामि'ति । वरुण्या वा ऽएषा यद्रुजुह
सा यद्रुज्वाऽभिहिता स्याद्वरुण्यास्याद्यद्रुनभिहिता स्याद-
यतेव स्यादेतद्वा ऽअवरुण्यं यश्मैत्रहः सा यथा रुज्वाऽभि-
हिता यतैवमस्यै तज्जवति यदाह मित्रस्त्वा पट्वि बन्धी-
तामिति ॥ १८ ॥ 'पूषाऽद्वनस्पास्वि'ति । इयं वै पृथिवी
पूषा यस्य वा ऽइयमद्वङ्गोप्ती भवति तस्य न का चन
हला भवति तस्मादाह पूषाद्वनस्पास्विति ॥ १९ ॥ 'इन्द्रायोऽ-
द्वपक्षाये'ति । स्वर्गपक्षाऽसदित्येवैतदाह यदाहेन्द्रायोऽद्वपक्षा-
येत्यनु त्वो माता मन्त्र्यतामनु पिताऽनु वभ्राता सगवभ्योऽनु
सखा सयूथ्य' ऽहुति सा यत्ते जज्ञम तेन नोऽनुमता सोम-
मच्छेहीत्येवैतदाह 'सां देवि देवमच्छेही'ति देवी ह्येषा
देवमच्छेति यदाक्सोमं तस्मादाह सा देवि देवमच्छेही'ती-
न्द्राय' सोममि'तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय
सोममिति 'रुद्रस्त्वाऽऽवर्त्तयस्वित्यप्यणाशयैतदाह रुद्रहं
हि नाऽति पशवहं 'स्वस्ति' सोमसखा पुनरेही'ति स्वस्ति
नहं सोमेन सह पुनरेहीत्येवैतदाह ॥ २० ॥ तां अथेवाऽदो

(१) शु० सं० ख० ४ क० १९ । (२) शु० सं० ख० ४ क० १९ । (३) शु० सं०
ख० ४ क० १९ । (४) शु० सं० ख० ४ क० १९ । (५) शु० सं० ख० ४ क० २० ।
(६) शु० सं० ख० ४ क० २० । (७) शु० सं० ख० ४ क० २० । (८) शु० सं० ख०
४ क० २० । (९) शु० सं० ख० ४ क० २० ।

यौष्मे'ति तथो हाऽद्वर्च्युः पशुब्यऽआत्मानं नाऽन्तरेति
 ॥ ९ ॥ अथ पत्न्यै पदं प्रतिपराहरन्ति । गृहा वै पत्न्यै
 प्रतिष्ठा तद् गृहेष्वेवैनामेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति
 तस्मात्पत्न्यै पदं प्रतिपराहरन्ति ॥ १० ॥ तां नेष्टा वाच-
 यति । 'तोतो राय' ऽइत्यथैनाथं सोमक्रयण्या संख्या-
 पयति वृषा वै सोमो योषा पत्न्येष वा ऽअत्र सोमो
 भवति यत्सोमक्रयणी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मा-
 देनाथं सोमक्रयण्या संख्यापयति ॥ ११ ॥ स संख्यापयति ।
 'समैक्ये देव्या धिया सन्दक्षिणयोरुचक्षसा । माम-
 ऽआयुः प्रमोषीमोऽअहं तव वीरं विदेय तव देवि
 सन्दृशी'त्याशिपमेवैतदाशास्ते पुत्रो वै वीरः पुत्रं विदेय तव
 सन्दृशीत्येवैतदाह ॥ १२ ॥ सा या ववभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा
 सोमक्रयणी यत्र वा ऽहुन्द्राविष्णु त्रेधा सहस्रं वयैरयेतां
 तदेकाऽत्यरिच्येत तां त्रेधा प्राऽजनयतां तस्माद्योऽप्येतर्हि
 त्रेधा सहस्रं वयाकुर्व्यादिकैवाऽतिरिच्येत ॥ १३ ॥ सा
 या ववभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयण्यथ या रोहिणी सा
 वार्त्रङ्घ्नी यामिदं राजा सङ्ग्रामं जित्त्वोदाकुरुतेऽथ या
 रोहिणी श्येताक्षी सा पितृदेवत्या यामिदं पितृव्यो
 गन्तुः ॥ १४ ॥ सा या ववभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोम-
 क्रयणी स्याद्यदि ववभ्रुं पिङ्गाक्षी न विन्देदरुणा स्याद्यरुणां
 न विन्देद्रोहिणी वार्त्रङ्घ्नी स्याद्रोहिण्ये ह त्वेव श्येताक्ष्या-

ऽआशान्नेयात् ॥ १५ ॥ सा स्यादुप्प्रवीता । दाम्वा ऽएषा नि-
दानेन यत्सोमक्रयण्ययातयाम्नी वा ऽइयं द्वागयातयाम्न्यु-
प्प्रवीता तस्मादुप्प्रवीता स्यात्सा । स्यादुवण्डाकूटाकाणाक-
र्णालक्षितासप्तशफा सा । ह्येकरूपैकरूपा हीयं वाक् ॥ १६ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पदहः समुप्य पाणी ऽअवनेनिके । तद्यत्पाणी ऽअव-
नेनिके वृज्जो वा ऽआज्यहः रेतः सोमो नेद्वज्जोणाऽऽज्येन
रेतः सोमहः हिनसानीति तस्मात्पाणी ऽअवनेनिके ॥ १ ॥
अथाऽस्याऽं हिरण्यं वघ्नीते । द्वयं वा ऽइदं न तृतीय-
मस्ति सत्यं चैवाऽनृतं च सत्यमेव देवा ऽअनृतं मनुष्या-
ऽअग्निरेतसं वै हिरण्यहः सत्येनाऽऽश्वनुपस्पृशानि सत्येन
सोमं पुराहणानीति तस्माद्वा ऽअस्याऽं हिरण्यं वघ्नीते ॥ २ ॥
अथ सस्प्रेष्यति । सोमोपनहनमाहर सोमपर्व्याणहनमाह-
रोष्णीपमाहरेति स यदेव शोभनन्तत्सोमोपनहनऽं
स्याद्वासो ह्यस्यैतद्भवति शोभनऽं ह्येतस्य वासः स यो
हैनहः शोभनेनोपचरति शोभते हाऽथ य ऽआह यदेव कि-
ञ्चेति यद्धैव किञ्च भवति तस्माद्यदेव शोभनं तत्सोमोपन-
हनहः स्याद्यदेव किञ्च सोमपर्व्याणहनम् ॥ ३ ॥ यद्यु-
ष्णीपं विन्देत् । उष्णीपहः स्याद्यद्युष्णीपं न विन्देत्सोम-

० अप्रवीता अग्रहीतवर्णार्थः ।

† अण्डेति, वण्डा-वर्द्धिष्णु तद्विपरिणाम, कूटा-एकशृङ्गो, का-प्रसिद्धा, कर्णा-उदरकर्णा,
रक्षिता-तस्मात् शलाकया विहितेनार्थः ।

‡ पृष्ठरूपेति, एकस्यात् न उपरोपवर्जितं चम्, यण्-वर्णवर्णार्थः ।

पर्याणहनस्यैव द्व्यङ्गुलं वा त्र्यङ्गुलं वाऽवकुन्तेदुष्णीपभा-
जनमद्वर्युर्वा यजमानो वा *सोमोपनुहनमादत्ते य एव
कश्च सोमपर्याणहनम् ॥ ४ ॥ अथाऽग्रेण राजानं विचि-
न्वन्ति । तदुदकुम्भः ऽउपनिहितो भवति तद् ब्राह्मणः ऽउपा-
ऽऽस्ते तदव्यायन्ति प्राञ्च ॥ ५ ॥ तदायत्सु वाचयति ।
‘एष ते गायत्रो भागः ऽहुति मे सोमाय ब्रूतादेष्ट ते
त्रैष्टुभो भागः ऽहुति मे सोमाय ब्रूतादेष्ट ते जागतो भाग-
ऽहुति मे सोमाय ब्रूताच्छन्दोनामानाथं साम्राज्यं गच्छेति
मे सोमाय ब्रूतादि’त्येकं वा ऽएष क्रीयमाणोऽभिक्रीयते
छन्दसामेव राज्याय छन्दसाथं साम्राज्याय गच्छन्ति वा-
ऽएनमेतद्यदभिपुष्णवन्ति तमेतदाह छन्दसामेव त्वाराज्याय
क्रीणामि छन्दसाथं साम्राज्याय न वधायेत्यथेत्य प्राङ्-
पविशति ॥ ६ ॥ सोऽभिमृशति । ‘औस्माकोऽसी’ति स्व-
ऽइव हस्यैतद्भवति यद्वागतस्तस्मादाहाऽऽस्माकोऽसीति
‘शुक्रंस्ते ग्रह’ ऽहुति शुक्रं हस्माद् ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति
‘विचित्तस्त्वा विचिन्वन्ति’ति सर्वस्वायैतदाह ॥ ७ ॥ अत्र
ह्रैके । तृणं वा काष्ठं वा वित्वाऽपास्यन्ति तदु तथा न
कुर्यात्क्षत्रं वै सोमो विदन्त्या ऽओषधयोऽन्नं वै क्षत्रिष्य
विद् स यथा असितमनुहायाऽऽच्छिद्य परास्येदेवं तत्तस्मादु-
भ्येव मृशेद्विचित्तस्त्वा विचिन्वन्ति’ति तद्य एवाऽस्य

* ‘ग-व’ पुस्तकयो ‘सोमोपनुदमा’ इत्येव पाठो दृश्यते ।

(१) सु० स० अ० ४ क० २४ । (२) सु० स० अ० ४ क० २४ । (३) सु० स०
अ० ४ क० २४ । (४) सु० स० अ० ४ क० २४ ।

विचेतारस्तु ऽएनं विचिन्वन्ति ॥ ८ ॥ अथ वासः ।
 द्विगुणं वा चतुर्गुणं वा प्राग्दशं बोद्दशं बोपस्तृणाति
 तद्वाजानं मिमीते स यद्वाजानं मिमीते तस्मान्मात्रा
 मनुष्येषु *मात्रो यो चाऽप्यन्या मात्रा ॥ ९ ॥ सावित्र्या
 मिमीते । सविता वै देवानां प्रसविता तथो हाऽस्मा ऽएष
 सवितुप्रसूत ऽएव क्रयाय भवति ॥ १० ॥ अतिच्छन्दसा
 मिमीते । एषा वै सर्वाणि छन्दाश्चसि यदतिच्छन्दास्तथो
 हाऽस्यैष सर्वैरेव छन्दोभिर्मितो भवति तस्मादतिच्छन्दसा
 मिमीते ॥ ११ ॥ स मिमीते । 'अभिर्यन्देवः सविता-
 रमोणयोः कविकृतुमर्चामि सत्यसवः रत्नधामभिप्रियं
 मतिं कविम् । ऊर्द्धा यस्यामतिवर्मा ऽदिद्युतस्त्वीमनि
 हिरण्यपागिरमिमीत सुकृतुः कृपा स्वरि'ति ॥ १२ ॥
 एतया सर्वाभिः । एतया चतसृभिरेतया तिसृभिरेतया
 द्वाब्ध्यामेतयैकयैतयैवैकयैतया द्वाब्ध्यामेतया तिसृभिरेतया
 चतसृभिरेतया सर्वाभिः समस्याऽञ्जलिनाऽक्ष्यावपति ॥ १३ ॥
 स वा ऽउदाचन्याचं मिमीते । स यदुदाचन्याचं मिमीत-
 ऽइमा ऽएवैतदङ्गुलीर्नानाजानाः करोति तस्मादिमा नाना
 जायन्तेऽथ यस्तह सर्वाभिर्मिमीते सऽद्विलिप्ता ऽइव ह्वेमा
 जायरेस्तस्माद्वा ऽउदाचन्याचं मिमीते ॥ १४ ॥ यद्वेवो-
 दाचन्याचं मिमीते । इमा ऽएवैतन्नाना वीर्याः करोति
 तस्मादिमा नाना वीर्यास्तस्माद्वा ऽउदाचन्याचं मिमीते

* 'क' पुस्तके 'पायो' इति पाठः ।

॥ १५ ॥ यद्वेवोदाचन्न्याचं मिमीते । विराजमेवैतदर्वाचीं
 च पराचीञ्च युनक्ति पराच्यह देवेभ्यो यत्नं बृहत्त्यर्वाची
 मनुष्यानवति तस्माद्वा ऽउदाचन्न्याचं मिमीते ॥ १६ ॥
 अथ यद्दशकृत्वो मिमीते । दशक्षरा वै विराड् वैराजः
 सोमस्तस्माद्दशकृत्वो मिमीते ॥ १७ ॥ अथ सोमोपनुह-
 नस्य समुत्पाप्याऽन्तान् । उष्णीषेण विप्रधाति 'प्रजावभ्य-
 स्वे'ति प्रजावभ्यो ह्वेनं क्रीणाति स यदेवेदः शिरश्चा-
 ऽऽसौ चाऽन्तरोपेनितमिव तदेवाऽस्यैतत्करोति ॥ १८ ॥
 अथ मद्ध्येऽङ्गुल्याकाशं करोति । 'प्रजास्वाऽनुष्प्राणन्वि'ति
 तमयतीव वा ऽएनमेतत्समायच्छन्नप्राणमिव करोति तस्यै-
 तदत ऽएव मद्ध्यतः प्राणमुत्सृजति तं ततः प्राणन्तं प्रजा-
 ऽअनुष्प्राणन्ति तस्मादाह प्रजास्वाऽनुष्प्राणन्विति तः
 सोमविक्रियेण प्रयच्छत्यथाऽतः पणनस्यैव ॥ १९ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

स वै राजानं पणते । स यद्राजानं पणते तस्मादिदुः
 सकृत्सर्वं पण्यः स ऽआह सोमविक्रयिन् क्रय्यस्ते सोमो
 राजाऽङ्गुति क्रय्य ऽङ्गुत्याह सोमविक्रयी तं वै ते क्रीणानीति
 क्रीणीहीत्याह सोमविक्रयी कल्या ते क्रीणानीति भूयो
 वा ऽअतः सोमो राजाऽर्हतीत्याह सोमविक्रयी भूयऽएवा-
 ऽतः सोमो राजाऽर्हति मह्यस्त्वेव गोर्महिमेत्यङ्गुर्युः ॥ १ ॥

गोर्वै प्रतिधुक् । तस्यै शृतं तस्यै शरस्तस्यै दधि
तस्यै मस्तु तस्या ऽआतञ्चनं तस्यै नवनीतं तस्यै घृतं
तस्या ऽआमिक्षा तस्यै द्वाजिनम् ॥ २ ॥ शफेन ते क्रीणा-
नीति । भूयो वा ऽअतः सोमो राजाऽर्हतीत्याह सोम-
सोमविक्रयी भूय ऽएवाऽतः सोमो राजाऽर्हति मह्यस्त्वेव
गोर्म्महिमेत्यङ्कुर्युरेताज्येव दश द्वीर्याण्युदाख्यायाऽह
पदा तेऽद्धेन ते गवा ते क्रीणामीति क्रीतः सोमो राजेत्याह
सोमविक्रयी वृथाऽसि प्रव्रूहीति ॥ ३ ॥ स आह । चन्द्रं
ते वस्त्रं ते छागा ते धेनुस्ते मिथुनौ ते गावौ तिस्रस्तेऽन्या-
ऽहुति स यदर्वाक्पणन्ते परः सम्पादयन्ति तस्मादिदुः
सकृत्सर्वं पण्यमर्वाक्पणन्ते परः सम्पादयन्त्यथ यदङ्कुर्युरेव
गोर्द्वीर्याण्युदाचष्टे न सोमस्य सोमविक्रयी महितो वै
सोमो देवो हि सोमोऽथैतदङ्कुर्युर्गां महयति तस्यै पश्य-
द्वीर्याणि क्रीणादिति तस्मादङ्कुर्युरेव गोर्द्वीर्याण्युदाचष्टे
न सोमस्य सोमविक्रयी ॥ ४ ॥ अथ यत्पञ्च कृत्वः
पणते । संवत्सरसंम्मितो वै यज्ञः पञ्च वा ऽग्रहतवः
संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्वः पणते
॥ ५ ॥ अथ हिरण्ये वाचयति । 'शुक्रं त्वा शुक्लेण
क्रीणामी'ति शुक्रं हेतच्छुक्लेण क्रीणाति यत्सोमः हिर-
ण्येन 'चन्द्रं चन्द्रेणे'ति चन्द्रं हेतच्चन्द्रेण क्रीणाति
यत्सोमः हिरण्येनाऽमृतममृतेनेत्यमृतं हेतदमृतेन क्री-

णाति यत्सोमः हिरण्येन ॥ ६ ॥ अथ सोमविक्रयिणम-
भि प्रकम्पयति । 'संभ्रे ते गोरि'ति यजमाने ते गौरित्येवै-
तदाह तद्यजमानमग्न्याहृत्य न्यस्य 'त्यस्मे ते चन्द्राणी'ति
स ऽआत्मन्येव वीर्यं घत्ते शरीरमेव सोमविक्रयी हरते
तत्ततः सोमविक्रयादत्ते ॥ ७ ॥ अथाऽजायां प्रतीचीन-
मुख्यां वाचयति । 'तपसस्तनुरसी'ति तपसो ह वा ऽएषा
प्रजापतेः सम्भूता यदजा तस्मादाह तपसस्तनुरसीति
'प्रजापतेर्ब्रह्मणः' ऽहुति सा यन्निः संवत्सरस्य विजायते तेन
प्रजापतेर्ब्रह्मणः 'परमेणं पशुना क्रीयस' ऽहुति सा यन्निः
संवत्सरस्य विजायते तेन परमः पशुः 'सहस्रपोषं पुष्य-
मि'त्याशिपमेवैतदाशास्ते भूमा वै सहस्रं भूमानं गच्छा-
नीत्येवैतदाह ॥ ८ ॥ स वा ऽअनेनैवाऽजां प्रयच्छति ।
अनेन राजानमादत्त ऽआजा ह वै नामैषा यदुजैतया ह्येन-
मन्तत ऽआजति तामेतत्परोऽक्षमजेत्याचक्षते ॥ ९ ॥ अथ
राजानमादत्ते । 'मित्रो नं ऽएहि सुमित्रध' ऽहुति शिवो नः
शान्त ऽएहीत्येवैतदाह तं यजमानस्य दक्षिण ऽउरौ प्रत्युह्य
वासो निदधा 'तीन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमि'त्येष वा ऽअत्रे-
न्द्रो भवति यद्यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्योरुमाविश दक्षिण-
मि 'त्युशन्तुशन्तमि'ति प्रियः प्रियमित्येवैतदाह 'स्योनः
स्योनमि'ति शिवः शिवमित्येवैतदाह ॥ १० ॥ अथ सोम-

(१) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (२) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (३) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (४) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (५) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (६) शु० सं० अ० ४ क० २६ । (७) शु० सं० अ० ४ क० २७ । (८) शु० सं० अ० ४ क० २७ । (९) शु० सं० अ० ४ क० २७ । (१०) शु० सं० अ० ४ क० २७ ।

क्रयणाननुदिशति । 'स्वानं वभ्राजाऽङ्गारे वम्भारे हस्त सुहस्त
कृशानवेते वः सोमक्रयणास्तान्नक्षद्वं मा वो दभन्नि'ति
धिष्णयानां वा ऽएते भाजनेनैतानि वै *धिष्णयानां नामानि
तान्येवैवभ्य ऽएतदुन्वदिक्षत् ॥ ११ ॥ अथाऽत्राऽपोर्णुते ।
गुब्भों वा ऽएष भवति यो दृक्षते प्राऽऽवृता वै गुब्भा-
ऽउल्वेनेव जरायुणेव तमत्राऽजीजनत तस्मादुपोर्णुत ऽएष
वा ऽअत्र गुब्भों भवति तस्मात्परिवृतो भवति परिवृता-
ऽइव हि गुब्भा ऽउल्वेनेव जरायुणेव ॥ १२ ॥ अथ वाच-
यति । 'परि मौऽग्ने दुश्चरिताद्वाधस्वा मा सुचरिते भजे'-
स्यासीनं वा ऽएनमेप ऽआगच्छति स ऽआगत ऽउत्तिष्ठति
तन्मिथ्याकरोति व्रतं प्रमीणाति तस्यो ह्येषा प्रायश्चि-
त्तिस्तथो हाऽस्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति
तस्मादाह परिमाऽग्ने दुश्चरिताद् बाधस्वा मा सुचरिते
भजेति ॥ १३ ॥ अथ राजानमादायोत्तिष्ठति 'उद्रायुषा
स्वायुषोदस्थाममृताँऽऽन्वि'त्यमृतं वा ऽएपोऽनुत्ति-
ष्ठति यः सोमं कीतं तस्मादाहोद्रायुषा स्वायुषोदस्थाम-
मृताँऽऽन्विति ॥ १४ ॥ अथ राजानमादायाऽऽरोह-
णमिष्यैति । 'प्यैति पुन्यामपद्महि स्वस्ति ग्रामनेहुसम् । येन
विश्वाः परि द्विपो वृणक्ति बिन्दुते वस्वि'ति ॥ १५ ॥ देवा
ह वै यज्ञं तद्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्विभया-

* धिष्ण्य इषाङ्गिरेषो यत्राऽग्निं तस्थाप्य होनादव स्वानि तानि प्राप्नोति शयन्ति ।
तथा य—“अग्नीनामाधय भूता यदा निर्मिता सप्त स्वापवेदिषा धिष्ण्यान्वुच्यन्ते” ।

(१) सु० म० श० ४ क० २७ । (२) सु० म० श० ४ क० २८ । (३) सु० म०
अ० ४ क० २८ । (४) सु० त० व० ४ क० २९ ।

ञ्चक्रुस्त ऽएतद्यजुः स्वस्त्ययनं ददृशुस्त ऽएतेन यजुषा
 नाष्ट्रा रक्षांस्वपहुत्यैतस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते
 स्वस्ति समाश्नुवत तथो ऽएवैष ऽएतेन यजुषा नाष्ट्रा
 रक्षांस्वपहुत्यै तस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते स्वस्ति
 समाश्नुते तस्मादाह अति पुन्थामपद्महि स्वस्ति गामनेहु-
 सम् । येन द्विश्वाः परिद्विषो षृणुक्ति बिन्दुते ब्रुवति
 ॥ १६ ॥ तं वा ऽहुति हरन्ति । अनसा परिवहन्ति मह-
 यन्त्येवैनमेतत्तस्माच्छीष्ण्णा वीजः हरन्त्यनसोद्वाधहन्ति
 ॥ १७ ॥ अथ यदपामन्ते क्रीणाति । रसो वा ऽआपः सरस-
 मेवैतत्क्रीणात्यथ यद्धिरण्यं भवति सशुक्रमेवैतत्क्रीणात्यथ
 यद्वातो भवति सत्त्वचसमेवैतत्क्रीणात्यथ यदजा भवति
 सत्तपसमेवैतत्क्रीणात्यथ यद्धेनुर्भवति साऽशिरमेवैतत्क्री-
 णात्यथ यस्मिधुनौ भवतः समिधुनमेवैतत्क्रीणाति तं वै
 दशभिरेव क्रीणीयान्नाऽदशभिर्दशाक्षरा वै विराड्वैराजः सोम-
 स्तस्माद्दशभिरेव क्रीणीयान्नाऽदशभिः ॥ १८ ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२८ ॥

* नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । 'अदित्यास्त्वगसी'ति
 सोऽसावेव वन्धुरथैनमासादयत्यदित्यै सद ऽआसीदे'तीयं

* परित प्राचुन शक्यमध्यदेशे नीडम्, सत्र कृष्णाजिनमास्तृणाति प्रसारयेदित्यर्थः ।

(१) छ० घ० अ० ४ क० ३० । (२) छ० घ० अ० ४ क० ३० ।

वै पृथिव्यदितिः सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां
 प्रतिष्ठापयति तस्मादाहुऽदित्यै सद ऽआसीदेति ॥ १ ॥
 अथैवमभिपद्य वाचयति । 'अस्तवश्चाद् द्यां वृषभो ऽअन्त-
 रिक्षमि'ति देवा ह वै यज्ञं तद्वानास्तेऽसुररक्षसेव्य ऽआस-
 द्ग्राद्विभयाश्चक्रुस्त ऽएनमेतज्यायाथ्समेव वधाच्चकुर्व्य-
 दाहुऽस्तवश्चाद् द्यां वृषभो ऽअन्तरिक्षमिति ॥ २ ॥ 'अमिमीत
 वरिमाणं पृथिव्या' ऽइति । तदेनेनेमाँलोकानास्पृणोति
 तस्य हि न हन्ताऽस्ति न वधो येनेमे लोका ऽआस्पृतास्त-
 स्मादाहुऽमिमीत वरिमाणं पृथिव्या ऽइति ॥ ३ ॥ 'आसी-
 दद्विश्वा भुवनानि सम्म्राडि'ति । तदेनेनेदह सर्वमास्पृणोति
 तस्य हि न हन्ताऽस्ति न वधो येनेदह सर्वमास्पृतं तस्मा-
 दाहुऽऽसीदद्विश्वा भुवनानि सम्म्राडिति ॥ ४ ॥ 'विश्वे-
 चानि वरुणस्य व्रतानी'ति । तदस्मा ऽइदह सर्वमनुवर्त्म
 करोति यदिदं किञ्च न कञ्चन प्रत्युद्यामिनं तस्मादाह
 विश्वेचानि वरुणस्य व्रतानीति ॥ ५ ॥ अथ सोमपर्याण-
 हनेन पर्याणहति । नेदेनं नाप्हा रक्षांस्ति प्रमृशानिति
 गुवर्भो वा ऽएष भवति तिर ऽइव वै गुवर्भास्तिर ऽइवैतद्यत्प-
 र्याणहं तिर ऽइव वै देवा मनुष्येव्यस्तिर ऽइवैतद्यत्प-
 र्याणहं तस्माद्वै पर्याणहति ॥ ६ ॥ स पर्याणहति ।
 'वनेषु व्यन्तरिक्षं तताने'ति वनेषु हीदुमन्तरिक्षं विततं
 वृक्षाग्रेषु 'वाजमर्वत्सु पय ऽउल्लियास्वि'ति वीर्यं वै वाजाः

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (२) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (३) शु० सं०
 अ० ४ क० ३० । (४) शु० सं० अ० ४ क० ३० । (५) शु० सं० अ० ४ क० ३१ ।
 (६) शु० सं० अ० ४ क० ३१ ।

पुमांस्त्र्यस्रोऽर्धन्तः पु॒ष्टस्त्रैवैतद्वीर्यं दधाति प॒थ ऽउ॒स्त्रिया-
 स्त्रि॒ति प॒थो ही॒दमु॒स्त्रियासु हितः॑ 'ह॒त्सु क्र॒तुं व॒रुणो वि॒श्व-
 ग्नि॒मि॒ति ह॒त्सु ह्यं क्र॒तुर्म॒नोज॒वः प्र॒वि॒ष्टो वि॒श्वग्नि॒मिति
 वि॒श्व ह्यं प्र॒जास्व॒ग्नि॒न्दिवि सूर्य॑म॒दधा॒त्सोम॒मद्वा॒वि॒ति
 दि॒वि ह्यसौ सूर्यो॑ हितः सोम॒मद्वा॒वि॒ति गिरि॑षु हि सोम-
 स्त॒स्मादा॒ह दि॒वि सूर्य॑म॒दधा॒त्सोम॒मद्वा॒वि॒ति ॥ ७ ॥ अ॒थ
 य॒दि द्वे कृ॒ष्णाजि॒ने भ॒वतः॑ । त॒यो र॒न्यत॒रत्प्र॒त्यान॒व्यति
 *प्र॒तीना॒हभा॒जनं य॒ष्टु ऽष्टु॑कं भ॒वति कृ॒ष्णाजि॒नग्री॒वा ऽष्ट॒वा-
 ऽव॒कृत्य प्र॒त्यान॒व्यति प्र॒तीना॒हभा॒जनः॑ 'सूर्य॑स्य च॒क्षुरा-
 रो॒हा ऽग्ने॒रक्ष॒णः क॒नीन॒कम् । य॒त्रैत॒शोभि॒रीय॒से व॒भ्राज॒मानो
 वि॒पश्चि॒त्ते॒ति सूर्य॑मे॒वैत॒त्पु॒रस्ता॒त्करो॒ति सूर्यः॑ पु॒रस्ता॒न्नाष्ट्रा
 र॒क्षांस्त्र्य॒प॒घ्नन्ने॒त्यथा॒ऽभये॒नाऽना॒ष्ट्रेण॑ प॒रिव॒हन्ति ॥ ८ ॥ उ॒द्धते
 प्र ऽउ॒ग्रे फ॒लके॑ भ॒वतः॑ । तद॒न्तरे॒ण ति॒ष्ठन्सु॒ब्रह्म॒ण्यः॑
 प्रा॒ऽऽज॒ति श्रे॒यान्वा॒ ऽष्ट॒पोऽव॒भ्यारो॒हान्न॒वति॒ को ह्ये॒तम॒र्हस्य-
 व॒भ्यारो॒हुं त॒स्माद॒न्तरे॒ण ति॒ष्ठन्प्रा॒ऽऽज॒ति ॥ ९ ॥ प॒लाश-
 शा॒खया॒ प्रा॒ऽऽज॒ति । य॒त्र वै गाय॒त्री सोम॑म॒च्छा॒पत॒त्तद॒स्या-
 ऽआ॒हुर॒न्त्या ऽअ॒पाद॒स्ताव॒भ्यां॒स्य प॒र्णं प्र॒चि॒च्छेद॑ गाय॒त्र्यै वा
 सोम॑स्य वा रा॒ज्ञस्त॒त्पति॒त्वा प॒र्णोऽभ॒वत्त॒स्मात्प॒र्णो न॒ाम
 तद्य॒देवा॒ऽत्र सोम॑स्य न्य॒क्तं तदि॒हाऽप्य॑स॒दिति॑ त॒स्मात्प॒ला-
 शशा॒खया॒ प्रा॒ऽऽज॒ति ॥ १० ॥ अ॒थाऽन॒द्वाहा॒वाज॒न्ति । तौ

(१) छ० घ० अ० ४ क० ३१ । (२) छ० घ० अ० ४ क० ३१ । (३) छ०
 घ० अ० ४ क० ३२ ।

* नक्षत्रं पुरोक्षप्रयातिषो ष्वजः प्रथिबाह, तद्वाजिनन्तत्यानीयं मवतीत्यर्थः (वा० भा०) ।
 भद्राऽनक्षो दासया चैत्रमिति देववाञ्छिकः ।

यदि कृष्णौ स्यातामन्यतरो वा कृष्णस्तत्र विद्याद्विष्य-
त्यैषमः पर्जन्यो वृष्टिमान्भविष्यतीत्येतद् विज्ञानम्
॥ ११ ॥ अथ युनक्ति । 'उस्त्रावेतं घूर्पाहावि'त्युक्तौ हि
भवतो घूर्पाहाविति घूर्वाहौ हि भवतो 'युज्येथामनश्रु-
ऽहुति युज्येते ह्यनश्रू ऽइत्यनार्चाविति त'देवीरहणावि'
त्यपापकृताविति तद् 'ब्रह्मचोदनावि'ति ब्रह्मचोदनौ हि भवतः
'स्वस्ति यजमानस्य गृहान्गच्छत'मिति यथेनावन्तरा नाष्ट्रा
रक्षात्थंसि न हिथंस्युरेवमेतदाह ॥ १२ ॥ अथ पञ्चात्परि-
क्रम्य । अपालम्बमभिपद्याऽऽह सोमाय क्रीतायाऽनुवृद्धीति
सोमाय पर्युह्यमाणायेति द्वातो यतरथा कामयेत ॥ १३ ॥
अथ वाचयति । 'भदो मेऽसि' प्रच्यवस्व भुवस्पत' ऽहुति
भदो ह्यस्यैष भवति तस्मान्नाऽन्यमाहियतेऽप्यस्य राजानः
सभागा ऽआगच्छन्ति पूर्वं राज्ञोऽभिषदति भदो हि
भवति तस्मादाह भदो मेऽसीति प्रच्यवस्व भुवस्पत-
ऽहुति भुवनानाथ ह्येष पति'र्विश्वान्यभि धामानी'त्यङ्गानि
वै विश्वानि धामान्यङ्गान्येवैतदुच्यते 'मी त्वा परि-
परिणो विदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा त्वा वृका ऽअ-
घायवो विदन्ति'ति यथैनमन्तरा नाष्ट्रा रक्षात्थंसि न विन्दे-
युरेवमेतदाह ॥ १४ ॥ 'श्येनो भूत्वा परापते'ति । वृय-

(१) शु० सं० अ० ४ क० ३३ । (२) शु० सं० अ० ४ क० ३३ । (३) शु०
सं० अ० ४ क० ३३ । (४) शु० सं० अ० ४ क० ३३ । (५) शु० सं० अ० ४ क०
३३ । (६) शु० सं० अ० ४ क० ३४ । (७) शु० सं० अ० ४ क० ३४ ।
(८) शु० सं० अ० ४ क० ३४ । (९) शु० सं० अ० ४ क० ३४ ।

ऽएवैतमेतद्भूतं प्रपायति यद्वा ऽउग्रं तन्नाष्ट्रा रक्षांशसि
नाऽन्ववयन्त्येतद्वै वयसामोजिष्टं बलिष्टं धृच्छेधनस्तमेवै-
तद्भूतं प्रपातयति यदाह स्येनो भूत्वा परापतेति ॥ १५ ॥
अथ शरीरमेवाऽन्ववहन्ति । 'यजमानस्य गृहान्नागच्छ तन्नौ
संस्कृतमि'ति नाऽग्न तिरोहितमिवाऽस्ति ॥ १६ ॥ अथ
'सुब्रह्मण्यमाहायति । यथा येभ्यः पक्ष्यन्त्स्यात्तान्ब्रूयादि-
त्यहे बः पक्ताऽस्मीत्येवमेवैतद्देवेभ्यो यज्ञं निवेदयति
'सुब्रह्मण्यो३१ सुब्रह्मण्यो३मि'ति ब्रह्म हि देवान्प्रच्छ्या-
यति त्रिष्कृत्व ऽआह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ १७ ॥ 'इन्द्रोऽऽ-
गच्छे'ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रोऽऽगच्छेति
'हरिर्वै ऽआगच्छ मेधातिथिर्मप ठवृषणश्चस्य मेने । गौरा-
वस्कन्दिन्नहल्यायै जारे'ति तद्यान्त्येवाऽस्य चरणानि तैरे-
वैनमेतत्प्रमुमोदयिपति ॥ १८ ॥ 'कौशिकं ब्राह्मण गौतम
ब्रुवाणे'ति । शश्वदैतदारुणिनाऽधुनोपज्ञातं यद्वौतम ब्रुवा-
णेति स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽदि-
येते'त्यहे सुत्यामि'ति यावदहे सुत्या भवति ॥ १९ ॥ 'देवा
ब्रह्माण ऽआगच्छते'ति । तद्देवाँश्च ब्राह्मणाँश्चाऽहेतर्ह्यत्रो-
भयैरुर्थो भवति यद्देवैश्च ब्राह्मणैश्च ॥ २० ॥ अथ प्रातिप्र-
स्थाता । अग्रेण शालामग्नीषोमीयेण पशुना प्रत्युपतिष्ठते-

• 'व' पुस्तके 'अन्ववहन्ति' इति ।

† सुब्रह्मण्यनामकेन अतिजा यद्विन्द्रायावाहन क्रियते तत् सुब्रह्मणावाहनम् ।

(१) शु० सू० अ० ४ क० ३१ । (२) पद्वि० भा० १ १ ३ । (३) पद्वि० भा०
१ १ २ । (४) पद्वि० भा० १ १ ३ । (५) पद्वि० भा० १ १ ३ । (६) ल०
भा० सू० १ ३ । (७) ल० भा० सू० १ ३ ।

ऽआग्रावैष्णवश्च ह्यदो दीक्षणीयः हविर्भवति यो वै विष्णुः
सोमः स हविर्वा ऽएष देवानां भवति यो दीक्षते तदेन-
मन्तर्जम्भ ऽआदधाते तत्पशुनाऽऽत्मानं निष्क्रीणीते ॥२१॥
तद्वैके । आहवनीयादुल्मुकमाहरन्त्ययमग्निरयः सोमस्ता-
व्याधं सह सद्भ्यां निष्क्रेष्यामह ऽहुति वृदन्तस्तदु तथा
न कुर्याद्यत्र वा ऽएतौ क च तस्तैव ॥ २२ ॥ स वै
द्विरूपो भवति । द्विदेवत्यो हि भवति देवतयोरसमदे
कृष्णसारङ्गं स्यादित्याहुरेतद्व्येनयो रूपतममिधेति यदि
कृष्णसारङ्गं न विन्देद्यो ऽपि लोहितसारङ्गं स्यात् ॥२३॥
तस्मिन्वाचयति । 'नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो
देवाय तदृतः सपर्यत । दूरे दृशे देवजाताय केतवे दिव-
स्पुत्राय सूर्याय शःसते'ति नम ऽएवाऽस्मा ऽयत्स्करोति
मित्रधेयमेवैनैनैतस्क्रुते ॥ २४ ॥ अथाऽङ्घ्र्युरारोहणं विमु-
ञ्चति । 'वरुणस्योत्तम्भनमसी'त्युपस्तम्भनेनोपस्तब्धाति
'वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ' ऽहुति शम्भ्ये ऽउद् बृहति स
यद्वाह वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ ऽहुति वरुण्यो ह्येष
ऽएतर्हि भवति यत्सोमः क्रीतः ॥ २५ ॥ अथ चत्वारो
राजाऽऽसन्दीमाददते । द्वौ वा ऽजस्मै मानुषाय राज्ञ
ऽआददाते ऽअथैतां चत्वारो योऽस्य सकृत्सर्वस्येष्टे ॥२६॥
औदुम्बरी भवति । अन्नं वा ऊर्गुदुम्बर ऽउज्जोऽन्नाद्यस्याऽव-
स्त्व्यै तस्मादौदुम्बरी भवति ॥२७॥ नाभिदग्ना भवति । अत्र

वा ऽअन्नं प्रतितिष्ठत्यन्नं सोमस्तस्मान्नाभिदग्ध्वा भवत्यन्नो
 ऽएव रेतस ऽआशयो रेतं सोमस्तस्मादन्नदग्ध्वा भवति
 ॥ २८ ॥ तामभिमृशति । 'वृरुणस्य ऽऋतसदश्यसी'त्यथ
 कृष्णाजिनमास्तृणाति 'वृरुणस्य ऽऋतसदनमसी'त्यथैन-
 मासादयति 'वृरुणस्य ऽऋतसदनमासीदे'ति स यद्वाह
 वृरुणस्य ऽऋतसदनमासीदेति वृरुण्यो ह्येव ऽएतर्हि भवति
 ॥ २९ ॥ अथैनं शालां प्रपादयति । स प्रपादयन्वाचयति
 'यों ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु
 यज्ञम् । गयस्फानं प्प्रतरणं सुवीरोऽवीरहा प्प्रचरा
 सोम दुर्व्यानि'ति यद्वा वै दुर्व्या यद्वान्नं शिवं शान्तो-
 ऽपापकृत्प्रचरेत्येवैतदाह ॥ ३० ॥ अत्र हैके । उदपात्रमुप-
 न्निनयन्ति यथा राज्ञ ऽआगतायोदकमाहरेदेवमेतदिति
 ब्रदन्तस्तदु तथा न कुर्व्यान्मानुषं ह ते यज्ञे कुर्वन्ति
 व्यृद्धं वै तयज्ञस्य यन्मानुषं नेह्यृद्धं यज्ञे कर्वाणीति
 तस्मान्नोपनिनयेत् ॥ ३१ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

शिरो वै यज्ञस्याऽऽतित्यं वाहू प्रायणीयोदयनीयौ ।
 अभितो वै शिरो वाहू भवतस्तस्मादभित ऽआतित्यमेते
 हविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ॥१॥ ऽअथ यस्मा-

*दातित्थं नाम । अतिथिर्वा ऽएष ऽएतस्याऽऽगच्छति
यत्सोमं क्रीतस्तस्मा ऽएतद्यथा राज्ञे वा ब्राह्मणाय वा
‘महोक्षं वा महाजं वा पुचेत्तदुह मानुषं हविर्देवानामेव-
मस्मा ऽएतदातित्थं करोति ॥ २ ॥ तदाहुः । पूर्वोऽतीत्य
गृहीयादिति यत्र वा ऽअर्हन्तमागतं नाऽपचायन्ति कुर्वन्ति
वै स तत्र तथा हाऽपचितो भवति ॥ ३ ॥ तद्वा ऽअन्यतर-
ऽएव विमुक्तं स्यात् । अन्यतरोऽविमुक्तोऽथ गृहीयात्स
यदन्यतरो विमुक्तस्तेनाऽऽगतो यदन्यतरोऽविमुक्तस्तेना-
ऽपचितः ॥ ४ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । विमुच्यैव अप्राप्य
गृहीयाद्यथा वै देवानां चरणं तद्वा ऽअनु मनुष्याणां तस्मा-
न्मानुषे यावन्न विमुच्येते नैवाऽस्मै तावदुदकं हरन्ति
नाऽपचितिं कुर्वन्त्यनागतो हि स तावद्भवत्यथ यदैव
विमुच्येतेऽथाऽस्मा ऽउदकं हरन्त्यथाऽपचितिं कुर्वन्ति तर्हि
हि स ऽआगतो भवति तस्माद्विमुच्यैव अप्राप्य गृहीयात्
॥ ५ ॥ स वै सन्त्वरमाण ऽइव गृहीयात् । तथा हाऽपचितो
भवति तत्पुन्यन्न्वारभते पर्युह्यमाणं वै यजमानोऽन्न्वारभते-
ऽथाऽत्र पुन्युभयत्त ऽएवैतन्निमथुनेनाऽन्न्वारभते यत्र वा-
ऽअर्हन्नाऽऽगच्छति सर्वगृह्णा ऽइव वै तत्र चेष्टन्ति तथा
हाऽपचितो भवति ॥ ६ ॥ स वा ऽअन्येनैव ततो यजुषा

* ‘दातित्थं निर्वपति वैष्णवं नवकपालम्’ (कथ. श्रौ. सू. ८. १. १.) ।

† ‘महोक्षं वा महानं वा द्यौषियालोपकम्भयेत् ।

सक्रियाज्वासनं स्वादु भोजनं सगुतं वचः’ (या. स्मृ. आचा. श्लो. १०९) ।

गृहीयात् । येनो चाऽन्यानि हवींशं ज्येष्ठं द्या ऽएष भागं
 क्रीयमाणोऽभिक्रीयते छन्दसामेव राज्ञ्याय छन्दसां
 साम्राज्याय तस्य छन्दांशस्य भितः * साचयानि यथा राज्ञो-
 ऽराजानो राजकृतः सूतग्रामण्य ऽएवमस्य छन्दांशस्य-
 भितः साचयानि ॥ ७ ॥ न वै तदवकल्पते । यच्छन्दोऽन्य-
 ऽइति केवलं गृहीयाद्यत्र वा ऽअर्हते पचन्ति तदभितः
 साचयोऽन्वाभक्ता भवन्त्यराजानो राजकृतः सूतग्रामण्य-
 स्तस्माद्यज्ञैस्तस्यै गृहीयात्तदेव छन्दांशस्यन्वाभजेत् ॥ ८ ॥
 स गृह्णाति । 'अग्नेस्तनूरसि विष्णवे त्वे'त्यग्निर्वै गायत्री
 तद्गायत्रीमष्ट्याभजति ॥ ९ ॥ 'सोमस्य तनूरसि विष्णवे
 त्वे'ति । क्षत्रं वै सोमः क्षत्रं त्रिष्टुप्तिष्टुभमष्ट्याभजति
 ॥ १० ॥ 'अतिथेरातित्यमसि विष्णवे त्वे'ति । सोऽस्यो-
 द्धारो यथा श्रेष्ठस्योद्धारः ऽएवमस्यैष ऽऋते च्छन्दोऽन्यः
 ॥ ११ ॥ 'श्वेनैवाय त्वा सोमभूते विष्णवे त्वे'ति । तद्गायत्री-
 मष्ट्याभजति सा यद्गायत्री श्वेनो भूत्वा दिवः सोममाहर-
 त्तेन सा श्वेनः सोमभूतेनैवैनामेतद्दीर्घ्येण द्वितीयमष्ट्या-
 भजति ॥ १२ ॥ 'अश्वे त्वा रायस्पोपदे विष्णवे त्वे'ति ।
 पशवो वै रायस्पोपः पशवो जगती तज्जगतीमष्ट्याभजति
 ॥ १३ ॥ अथ यत्पञ्चकृत्वो गृह्णाति । संवत्सरसम्मितो वै
 यज्ञः पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति

* भवित्रः साचयानीति, पुर पचाय सहेवाऽऽगन्तार प्रवानपुरया इत्यर्थः ।

(१) शु० सं० अ० २ क० १ । (२) शु० सं० अ० २ क० १ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० १ । (४) शु० सं० अ० २ क० १ । (५) शु० सं० अ० २ क० १ ।

तस्मात्प्रवृत्तवो गृह्णात्यथ यद्विष्णवे त्वा विष्णवे ह्येति
 गृह्णाति विष्णवे हि गृह्णाति यो यज्ञाय गृह्णाति ॥ १४ ॥
 नवकपालः पुरोडाशो भवति । शिरो वै यज्ञस्याऽऽतित्थं
 नवाक्षरा वै गायत्र्यष्टौ तानि यान्न्यन्वाह प्रणवो नवमः
 पूर्वाद्धौ वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वाद्धि एष यज्ञस्य तस्मान्नव-
 कपालः पुरोडाशो भवति ॥ १५ ॥* कार्म्मस्यमयाः परिधयः ।
 देवा ह वा एतं धनस्पतिषु राक्षोग्रं ददृशुर्नृत्कार्म्मस्यैः
 शिरो वै यज्ञस्याऽऽतित्थं नेच्छिरो यज्ञस्य नाष्ट्रा रक्षाधंसि
 हिनसन्निति तस्मात्कार्म्मस्यमयाः परिधयो भवन्ति ॥ १६ ॥
 †आश्ववालः प्रस्तरः । यज्ञो ह देवेभ्योऽपचक्राम सोऽश्वो
 भूत्वा पुराडाववर्त्त तस्य देवाऽअनुहाय बालानभिपेदुस्ता-
 नालुलुपुस्तानालुप्य सार्द्धं सन्न्यासुस्तत एताऽओप-
 धयः समभवन्न्यदश्ववालाः शिरो वै यज्ञस्याऽऽतित्थं जघ-
 नाद्धौ बालाऽउभयत एवैतद्यज्ञं परिगृह्णाति यदाश्ववालः
 प्रस्तरो भवति ॥ १७ ॥ ‡ऐक्ष्वयौ विधृती । §नेद्वर्हिश्च
 प्रस्तरश्च संलुब्ध्यास्त इत्यथोत्पूयाऽऽज्यः सर्वाण्येव
 चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति न ब्रूयाऽनुयाजा भवन्ति ॥ १८ ॥
 §आसाद्य हवीःश्रव्यं मन्थति । शिरो वै यज्ञस्याऽऽतित्थं
 जनयन्ति वा एनमेतयन्मन्थन्ति शीर्षतो वा अग्रे

* 'कार्म्मस्यमयाः परिधयः' (का० श्रौ० सू० ८. १. १०) ।

† 'आश्ववालः प्रस्तरः' (वा० श्रौ० सू० ८. १. १०) ।

‡ 'ऐक्ष्वयौ विधृती बर्हिश्च' (वा० श्रौ० सू० ८. १. १०) ।

§ सर्वोऽप्यनुवाक (तै० सू० ६. २. १) सत्र द्रष्टव्य ।

§ 'आसायाऽग्निमन्यनमाहोमात्क्रौति' (वा० श्रौ० सू० ८. १. १३) ।

जायमानो जायते शीर्षतः ऽएवैतदग्रे यज्ञं जनयत्यग्निर्वै सर्वा
 देवता ऽअग्नौ हि सर्वाग्भ्यो देवताभ्यो जुह्वति शिरो वै
 यज्ञस्याऽऽतित्य६ शीर्षतः ऽएवैतद्यज्ञः सर्वाभिर्देवताभिः
 समर्द्धयति तस्मादग्निं मन्थति ॥ १९ ॥ सोऽधिमन्थनः
 शकलमादत्ते । 'अग्नेर्जनित्रमसी'त्यत्र ह्यग्निर्जायते तस्मा-
 दाहाऽग्नेर्जनित्रमसीति ॥ २० ॥ अथ दर्वमतरुणके निदधाति ।
 'वृषणौ स्थ' ऽहुति तद्यावेवेमौ * स्त्रियै साकज्जावेतावेवैतौ
 ॥ २१ ॥ अधाऽधरारणिं निदधाति 'उर्वश्यसी'त्यथोत्तरा-
 रण्ययाज्यविलापनीमुपस्पृश'त्यायुरेसी'ति तामभिनिधाति
 'पुरुंरवा ऽअसी'त्युर्वशी वा ऽअप्सरः पुरुंरवाः पतिरथ यत्त-
 स्माग्निमधुनादुजायत तदायुरेवमेवैष ऽएतस्माग्निमधुनाद्यज्ञं
 जनयत्यथाऽऽहाऽऽग्रे मत्थ्यमानायाऽनु ब्रूहीति ॥ २२ ॥ स
 मन्थति । 'गार्ग्येण त्वा छन्दसा मन्थामि त्रैष्टुभेन
 त्वा छन्दसा मन्थामि जागतेन त्वा छन्दसा मन्था-
 मीति' तं वै छन्दोभिरेव मन्थति छन्दार्थसि मत्थ्यमानाया
 ऽएवाह छन्दार्थस्यैवैतद्यज्ञमवायातयति यथाऽमुमादित्य६
 रश्मयो जातायाऽनुब्रूहीत्याह यदा जायते प्रहियमाणा-
 येत्यनुप्रहरन् ॥ २३ ॥ सोऽनुप्रहरति । 'भवंतं नः सम-
 नसो सचेतसावरेऽसौ । मा यज्ञः हिंसिष्टं मा यज्ञपतिं

* स्त्रियै साकजायति, स्त्रियै—स्त्रिया गकाण्ड—साक्यो सद्व्यापमानादित्यर्थः ।

(१) घु० सं० अ० १ क० २ । (२) घु० सं० अ० १ क० २ । (३) घु० ग० अ०
 १ क० २ । (४) घु० सं० अ० ५ क० १ । (५) घु० ग० अ० ५ क० २ । (६) घु०
 सं० अ० ५ क० १ । (७) घु० सं० अ० ५ क० २ ।

जातवेदसौ शिवौ भवतमद्यन' ऽहुति शान्तिमेवाऽऽब्ध्यामेतद्व-
दति यथा नाऽन्योऽन्यद् हिंस्याताम् ॥ २४ ॥ अथ
सुवेणोपहत्याऽऽब्ध्यम् । अग्निमभिजुहो'त्येवावशिष्टं चरति प्र-
विष्ट ऽऋषीणां पुत्रो ऽअभिशास्तिपावा । स नः स्योनः सुयजा
यजेद् देवेभ्यो हव्यः सदम्प्रयुच्छन्त्वाहे'त्याहुत्यैवा-
ऽएतमजीजनत तमेतयाऽऽहुत्याऽऽप्यैषीत्तस्मादेवमभिजुहोति
॥ २५ ॥ तद्विद्वान्तं भवति । नाऽनुयाजाऽजयजन्ति शिरो
वै यज्ञस्याऽऽतित्यं पूर्वाद्धो वै शिरः पूर्वाद्धमेवैतद्यज्ञस्या-
ऽभिः सः स्फुरोति स यद्धाऽनुयाजाऽजयेद्यथा शीर्षतः पर्या-
हृत्य पादौ प्रतिदद्यादेवं तत्तस्माद्विद्वान्तं भवति नाऽनुया-
जाऽजयजन्ति ॥ २६ ॥

चतुर्थ्याध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

आतित्येन वै देवा ऽइष्ट्वा । तान्त्समदविन्दते चतुर्धा
व्यद्ववन्नन्योऽन्यस्य श्रिया ऽअतिष्ठमाना ऽअग्निर्वसुभिः
सोमो रुद्वैर्वरुण ऽआदित्यैरिन्द्रो मरुद्भिर्वृहस्पतिर्विश्वैर्दे-
वैरित्यु द्वैक ऽआहुरेते ह त्वेव ते विश्वे देवा ये ते चतुर्धा
व्यद्ववन्स्तान्निब्रुतानसुररक्षसान्न्यनु व्यवेयुः ॥ १ ॥ ते-
ऽविदुः । पापीयार्थसो वै भवामोऽसुररक्षसानि वै नोऽनुव्य-
वायुर्द्विपद्वभ्यो वै रक्षामो हुन्त सजानामहा ऽएकस्य धियै

* 'स्फुरोति' इति 'क' पुस्तके ।

(१) शु० सू० अ० ५ क० ३ । (२) का० औ० सू० ८. १ १३ । (३) शु०
सं० अ० ५ व० ४ ।

तिष्ठामहा ऽहुति त ऽहुन्द्रस्य श्रिया ऽअतिष्ठन्त तस्मादाहु-
 रिन्द्रः सर्वा देवता ऽहुन्द्रश्रेण्ढा देवा ऽहुति ॥ २ ॥
 तस्माद् ह न स्वा ऽऋतीयेरन् । य ऽएषां परस्तरामिव
 भवति स ऽएनाननु व्यवेति ते प्रियं द्विपतां कुर्वन्ति
 द्विपद्भ्यो रक्ष्यन्ति तस्मान्नर्तीयिरन्त यो ह्येवं विद्वान्नी-
 यते ऽप्रियं द्विपतां करोति न द्विपद्भ्यो रक्ष्यति तस्मान्नर्ती-
 येत ॥ ३ ॥ ते होचुः । हुन्तेदं तथा करवामहै यथा
 न ऽइदुमा प्रदिवमेवा* ऽजर्ज्यमसादिति ॥ ४ ॥† ॥ ते देवाः ।
 जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्द्धं समवददिरे
 ते होचुरेतेन नः स नानाऽसदेतेन विष्वङ् यो न-
 ऽएतदतिक्रामादिति कस्योपहृष्टुरिति तनूनसुरेव शाकरस्येति
 यो वा ऽअयं पवत ऽएष तनूनपाच्छाकरः सोऽयं प्रजाना-
 मुपद्रष्टा प्रविष्टस्ताग्रिमौ प्राणोदानौ ॥ ५ ॥ तस्मादाहुः । मनो
 देवा मनुष्यस्याऽऽजानन्तीति मनसा सङ्कल्पयति तत्प्राणमपि
 पद्यते प्राणो वातं वातो देवेभ्य ऽअचाष्टे यथा पुरुषस्य
 मनः ॥ ६ ॥ तस्मादेतदृषिणाऽव्यनूक्तम् । मनसा सङ्कल्पयति
 तद्वातमपि गच्छति । वातो देवेभ्य ऽआचष्टे यथा पुरुष
 ते मन ऽहुति ॥ ७ ॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि
 धामानि सार्द्धं समवददिरे ते होचुरेतेन नः स नाना-
 ऽसदेतेन विष्वङ् यो न ऽएतदतिक्रामादिति तद्देवा ऽअप्ये-

* “अजर्ज्यं सद्रतम्” पा० मू० (३ १ १०५) इत्यनन् निपात्यते ।

† अत्र शतम् १००० ।

‡ हो वा इति ‘य’ शुक्लके पाठः ।

तर्हि नाऽतिक्रामन्ति के हि स्थुर्यदतिक्रामेयुरनृतः हि
 बुदेयुरेकः ह वै देवा ब्रतं चरन्ति सत्यमेव तस्मादेयां जित-
 *मनपजस्यं तस्माद्यशऽएव ह वाऽअस्य जितमनपजस्य-
 मेवं यशो भवति यऽएवं विद्वान्सत्यं बुदति तदेतानानुनसुं
 निदानेन ॥ ८ ॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि
 सार्द्धः समबददिरैऽथैतऽआज्याभ्येव गृह्णाता जुष्टास्तनूः
 प्रियाणि धामानि सार्द्धः समवधन्ते तस्माद् ह न सर्वेणैव
 समबभ्यवेयाग्नेहमे जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्द्धः
 समबभ्यवायानिति येनो ह समबभ्यवेयान्नाऽस्मै ब्रुह्मेदिदृशं
 ह्याहुर्न सतानूनसिणे द्रोग्धव्यमिति ॥ ९ ॥ अथाऽतो
 गृह्णात्येव । आपतये त्वा परिपतये गृह्णामीति यो वा-
 ऽअयं पवतऽएषऽआ च पतति परि च पतत्येतस्माऽउ
 हि गृह्णाति तस्मादाहऽपतये त्वा परिपतये गृह्णा-
 मीति ॥ १० ॥ 'तनूनस्ते शाकराये'ति । यो वाऽअयं पवत-
 ऽएष तनूनसा शाकरऽएतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह
 तनूनस्ते शाकरायेति ॥ ११ ॥ 'शकनऽओजिष्टाये'ति ।
 एष वै शकौजिष्टऽएतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह
 शकनऽओजिष्टायेति ॥ १२ ॥ अथाऽतः समवमृशन्त्येव ।
 एतद्ध देवा भूयः समामिरऽइत्थं नः सोऽमुथाऽसथो न-
 ऽएतदतिक्रामादिति तथोऽएवैतऽएतत्सममन्तऽइत्थं

* 'सप्यज्यौ शक्यायै' (पा० सू० ६ १ ८१) इति ।

† अथदुर्गमंति षोडशविंशो यजमाना मिषो श्रेष्ठस्त्वा मन्त एकमत्या यज्ञराजं
 सम्रादयिन् आग्नेत्यर्थनपूर्वकं यद शपथं कुर्वन्ति, तदेव कर्म तानूनप्राप्तिसुच्यते ।

(१) सु० सू० अ० ५ व० ५। (२) सु० सू० अ० ५ व० ५। (३) सु० सू० अ० ५ व० ५।

नृ॒ः सोऽमु॒था स॒द्यो न ऽए॒तद॒तिक्रामा॒दिति ॥ १३ ॥ ते
 स॒मव॒मृश॒न्ति । 'अ॒नाधृ॒ष्टम॒स्यनाधृ॒ष्यं दे॒वाना॒मोज' ऽइ॒त्य-
 नाधृ॒ष्टा हि दे॒वा ऽआ॒सन्न॒नाधृ॒ष्याः सह स॒न्तः स॒मानं
 वृ॒दन्तः स॒मानं द॒द्याणा दे॒वाना॒मोज ऽइ॒ति दे॒वानां वै
 जु॒ष्टास्त॒नूः प्रि॒याणि धा॒मा 'न्य॒नैभि॒शस्त्य॒भि॒शस्ति॒पा-
 ऽअ॒नभि॒शस्ते॒न्यमि॒'ति स॒र्वाथं हि दे॒वा ऽअ॒भि॒शस्तिं ती॒र्णा-
 'ऽअ॒ज्ञं सा स॒त्यमु॒पगे॒पमि॒'ति स॒त्यं व॒दानि मे॒दम॒तिक्रमि॒प-
 मि॒त्येवै॒तदा॒ह 'स्वि॒ते मा धा' ऽइ॒ति स्वि॒ते हि त॒दे॒वा ऽआ॒त्मा-
 न॒मद॒धत य॒त्सत्य॒मव॒दन्त्य॒स्तत्य॒मकु॒र्वन्त॒स्मादा॒ह स्वि॒ते मा
 धा ऽइ॒ति ॥ १४ ॥ अ॒थ या॒स्त॒दे॒वाः । जु॒ष्टास्त॒नूः प्रि॒याणि
 धा॒मानि सा॒र्द्धः स॒मव॒ददि॒रे तदि॒न्द्रे स॒न्यद॒धतै॒प वा-
 ऽइ॒न्द्रो य ऽए॒ष त॒पति न ह वा ऽए॒षोऽग्रे॒ तता॒प य॒था ह॒वेदु-
 म॒न्यवृ॒क्ष्णमे॒वः ह॒वाऽऽस॒ तेनै॒वैत॒द्वी॒र्येण॒ तप॒ति त॒स्मा-
 द्य॒दि व॒ह॒वो द्री॒क्षेर॒न्य॒हप॒तय ए॒ष व॒व्रत॒मव॒भ्यु॒त्ति॒च्छ्य प्र॒य-
 च्छे॒युः स हि ते॒पामि॒न्द्रभा॒जनं भ॒वति य॒द्यु द॒क्षिणा॒वता
 द्री॒क्षेत य॒जमा॒नायै॒व व्रत॒मव॒भ्यु॒त्ति॒च्छ्य प्र॒यच॒छेयु॒रिदु॒ः
 खा॒हुरि॒न्द्रो य॒जमा॒न ऽइ॒ति ॥ १५ ॥ अ॒थ या॒स्त॒दे॒वाः ।
 जु॒ष्टास्त॒नूः प्रि॒याणि धा॒मानि सा॒र्द्धः स॒मव॒ददि॒रे त॒त्सा॒र्द्धः
 स॒अ॒ग्ने त॒त्सा॒माऽभ॒वत्त॒स्मादा॒हुः स॒त्यः सा॒म दे॒वजः
 सा॒मेति ॥ १६ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथाऽवान्तरदीक्षा]

आतिस्थेन वै देवा ऽइष्ट्वा । तान्त्समदविन्दत्ते तानूनतैः
समशाम्भ्यैस्तु ऽएतस्य प्रायश्चित्तिमैच्छन्त्यदुन्न्योऽन्त्यं
पापमवदक्षाऽऽह पुराऽवभृथात्पुनर्दीक्षामवाऽकरूपयँस्तु ऽएता-
मवान्तरां *दीक्षामपश्यन् ॥ १ ॥ तेऽग्निनैव त्वचं विपल्ल्या-
ऽङ्गयन्त । तपो वा ऽअग्निस्तपो दीक्षा तदवान्तरां दीक्षामुपायँ-
स्तद्यदवान्तरां दीक्षामुपायँस्तस्मादवान्तरदीक्षा सन्तराम-
ङ्गुलीराञ्चन्त सन्तरां मेखलां पुर्यस्तामेवैनामेतत्सतीं पुर्या-
स्यन्त तथो ऽएवैष ऽएतद्यदुतः प्राचीनमव्रत्यं वा करोत्यव्रत्यं
वा वृदति तस्यैवैतत्प्रायश्चित्तिं कुरुते ॥ २ ॥ सोऽग्निनैव
त्वचं विपुह्यङ्गयते । तपो वा ऽअग्निस्तपो दीक्षा तदवान्तरां
दीक्षामुपैति सन्तरामङ्गुलीरुचते सन्तराम्मेखलां पुर्यस्तामे-
वैनामेतत्सतीं पुर्यस्यते प्रजामु हव तद्देवा ऽऽपाऽऽयन् ॥ ३ ॥
तेऽग्निनैव त्वचं विपल्ल्याऽङ्गयन्त । अग्निर्वै मिथुनस्य कर्त्ता
प्रजनयिता तत्प्रजामुपाऽऽयन्तसन्तरामङ्गुलीराञ्चन्त सन्तरा-
म्मेखलान्तत्प्रजामात्मन्कुर्वत तथो ऽएवैष ऽएतत्प्रजामेवो-
पैति ॥ ४ ॥ सोऽग्निनैव त्वचं विपल्ल्यङ्गयते । अग्निर्वै
मिथुनस्य कर्त्ता प्रजनयिता तत्प्रजामुपैति सन्तरामङ्गुली-
रुचते सन्तराम्मेखलां तत्प्रजामात्मन्कुरुते ॥ ५ ॥ देवानामु
ह स्म दीक्षितानाम् । युः समिद्धारो वा स्वाध्यायं वा
विस्तृज्यते तः ह सोतरस्यैवेतरः रूपेणेतरस्येतरमसुररक्ष-

* तै. स० (६ २ २ ७) इष्ट्वा ।

† 'विस्तृज्यते' इति 'ग-ञ' पुस्तकयोः ।

सानि जिघात्सन्ति ते ह पापं वृदन्त उपसमेयुरिति वै मां
 त्वमचिकीर्षीरिति मा जिघात्सीरित्यग्निर्हैव तथा नाऽन्य-
 मुवादाऽग्निं तथा नाऽन्यद् ॥ ६ ॥ ते होतुः । अपीत्यं
 स्वामग्नेऽवादिपूश्रिति नैवाऽहमन्यं न मामन्य इति
 ॥ ७ ॥ तेऽविदुः । अयं वै नो विरक्षस्तमोऽस्यैव रूपमसाम
 तेन रक्षात्स्यतिमोक्ष्यामहे तेन स्वर्गं लोकं समश्नुवि-
 प्यामह इति तेऽग्नेरेव रूपमभैवस्तेन रक्षात्स्यत्यमुच्यन्त
 तेन स्वर्गं लोकं समाश्नुवत तथो ऽएवैष ऽएतदग्नेरेव
 रूपं भवति तेन रक्षात्स्यतिमुच्यते तेन स्वर्गं लोकं
 समश्नुते स वै समिधमेवाऽब्ध्यादुधदवान्तरदीक्षामुपैति
 ॥ ८ ॥ स समिधमब्ध्यादधाति । * 'अग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा'
 इत्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहुऽग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा-
 इति 'या तैव तनूरियः सा मयि यो मम तनूरेपा
 सा ह्ययि । सह नौ व्रतपते व्रतानी'ति तदग्निना स्वचं विप-
 ल्यङ्गयते 'ऽनु मे' दीक्षां दीक्षापतिस्मिन्यतामनु तपस्तपस्प-
 तिरिति तदवान्तरां दीक्षामुपैति सन्तरामकुलीरुचते सन्तरा-
 म्मेखलां पृथ्यस्तामेवैनामेतत्सतीं पृथ्यस्यते ॥ ९ ॥ अथैनमतो
 'मदन्तीभिरुपचरन्ति । तपो वा ऽअग्निस्तपो मदन्त्यस्तस्मादेनं
 मदन्तीभिरुपचरन्ति ॥ १० ॥ अथ 'मदन्तीरुपस्पृश्य ।

* का० श्रौ० सू० ८ २ ४ ।

† पत्नीपगमानयो मतोवच दृष्टादृष्टकार्यास्तस्मात् आयो 'मदन्त्य' इत्युच्यन्ते ।
 मत्सर्गोऽपि शुद्धिकर, एतादृश आयो 'मदन्त्य' इति गोपीनाथ । (सत्या० श्रौ० सू० ७ १)

‡ 'मदन्तीभिः' इति पाठ 'म' च पुस्तकयो । (का० श्रौ० सू० ८ २ ६)

(१) शु० स० अ० ५ व० ६ । (२) शु० स० अ० ५ क० ६ । (३) शु०
 स० अ० ५ क० ६ ।

राजानमाप्याययन्ति तद्यन्मदन्तीरुपस्पृश्य राजानमा-
प्याययन्ति * वृज्जो वा ऽआज्यः रेतः सोमो नेद्वज्जेणा-
ऽऽज्येन रेतः सोमः हिनसामेति तस्मादमदन्तीरुपस्पृश्य
राजानमाप्याययन्ति ॥ ११ ॥ तदाहुः । यस्मा ऽएतदा-
प्यायनं क्रियत ऽआतित्थ्यः सोमाय तमेवाग्र ऽआप्याय-
येयुरथाऽवान्तरदीक्षामथ तानूनस्राणीति तदु तथा न
कुर्याद्यज्ञस्य वा ऽएवं कर्माऽत्र वा ऽएनान्तसमदविन्दते सः-
शममेव पूर्वमुपायन्नथाऽवान्तरदीक्षामथाऽऽप्यायनम् ॥ १२ ॥
तद्यदाप्याययन्ति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृज्जो
वै सोम ऽआसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्विरयो यदुश्मानस्तदेवोऽशा-
नानामौपधिर्जायत ऽइति ह स्माऽऽह श्वेतकेतुरौदालकिस्ता-
मेतदाहुत्याऽभिपुण्यन्ति तां दीक्षोपसृज्जिस्तानूनस्रैराप्या-
यनेन सोमं कुर्वन्तीति तथो ऽएवैनामेव ऽएतद्दीक्षोपसृज्जि-
स्तानूनस्रैराप्यायनेन सोमं करोति ॥ १३ ॥ 'मधु सारघ-
मि'ति वा ऽआहुः । यज्ञो ह वै मधु सारघमथैत ऽएव
सारघो मधुकृतो यद्विजस्तद्यथा मधु मधुकृत ऽआप्याय-
येयुरेवमेवैतद्यज्ञमाप्याययन्ति ॥ १४ ॥ यज्ञेन वै देवाः ।
इमां जितिं जिग्युर्न्येपामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं
मनुष्यैरनब्भ्यारोह्य स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा
मधु मधुकृतो निह्येयुर्विदुह यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरो-

* आज्यस्य वृज्जमत्वम्, (ते० स० ६. २ २. ४) अत्र दृश्यम् ।

(१) शु० स० अ० १९ क० ११ ।

† ते० स० २. २ ८ इत्यत्र दृश्यम् ।

ऽभवन्नथ यदेनेनाऽयोपयैस्तस्माद्युपो नाम ॥ १५ ॥ तद्वा-
 ऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः समभरन्त्यथाऽयं यज्ञः
 सम्भृत एव वा एष यज्ञः सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै
 यज्ञस्तद्यदेवाऽत्र यज्ञस्य निर्द्दिष्टं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्या-
 ययति ॥१६॥ ते वै पृङ् भूत्वाऽऽप्याययन्ति । पङ्वा ऽऋ-
 तव ऽऋतव एवैतद्भूत्वाऽऽप्याययन्ति ॥१७॥ त ऽप्या-
 ययन्ति । 'अध्वरुःशुष्टे देव सोमाऽऽप्यायतामि'ति तद-
 स्याऽध्वमःशुमेवाऽऽप्याययन्तीन्द्रायैकधनविद' इतीन्द्रो
 वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायेत्येकधनविद इति शतः
 शतः ह स वा एष देवान्प्रत्येकैक एवाध्वरुकधनानाप्या-
 यते द्वा-दश 'वाऽऽतुर्भ्यमिन्द्रः प्यायतामास्वमिन्द्राय
 प्यायस्वे'तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता
 तामेवैतदाप्याययत्यास्वमिन्द्राय प्यायस्वेति तदेतस्मिन्ना-
 ऽऽप्यायनं दधा'स्याप्याययाऽस्मान्तस्त्रीन्सन्त्या मेधये'ति
 स यत्तनोति तत्तदाह यत्तन्येत्यथ यदनुवृते तदु तदाह
 यन्मेधयेति 'स्वस्ति' ते देव सोम सुत्यामशीये'त्येका वा-
 एतेपामाशीर्भवत्यृत्विजां च यजमानस्य च यज्ञस्योदुचं
 गच्छेमेति यज्ञस्योदुचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥१८॥ अथ प्रस्तरे
 निन्दुवते । *उत्तरत उपचारो वै यज्ञोऽथैतदक्षिणे †वाऽन्वि-
 त्याप्याययन्त्यग्निर्वै यज्ञस्तथजं ‡पृष्ठतः †कुर्वते तन्मिस्थ्या

(१) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (३) शु०
 सं० अ० ५ क० ७ । (४) शु० सं० अ० ५ क० ७ । (५) शु० सं० अ० ५ क० ७ ।

* 'उत्तरत उपचारो यज्ञ' का० थी० सू० १ ८ १६ इत्यमरः ।

† 'नाञ्जिव' इति 'ख' पुस्तके ।

‡ 'उर्वति' इति 'य-व' पुस्तके ।

कुर्वन्ति देवेभ्यऽआवृश्च्यन्ते यज्ञो वै प्रस्तरस्तद्यज्ञं पुनरा-
भन्ते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हैषामेतन्न मिथ्याकृतं
भवति न देवेभ्यऽआवृश्च्यन्ते तस्मात्प्रस्तरे निन्हुवते ॥१९॥
तदाहुः । अक्ते निन्हुवीराश्नक्तारऽइत्यनक्ते हैव निन्हु-
वीरन्ननुप्रहरणश्च ह्येवाऽक्तस्य ॥२०॥ ते निन्हुवते । 'एष्ट्वा
रायः प्रेषे भूगायऽश्रुतमृतवादिभ्यऽडुति सत्यः सत्य-
वादिभ्यऽडुत्येवैतदाह 'नमो द्यावापृथिवीभ्यामि'ति
तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां निन्हुवते ययोरिदं सर्वमधि
॥ २१ ॥ अथाऽऽह * समुल्लुप्य प्रस्तरम् । अग्नीन्मद-
न्त्यापाऽडुति मदन्तीत्यग्नीदाह ताभिरेहीत्युपर्युपर्यग्नि-
मतिहरति स यन्नाऽनुप्रहरत्येतेन ह्यतऽऊर्ध्वान्यहानि प्र-
चरिष्यन्भवत्यथ यदुपर्युपर्यग्निमतिहरति तदेवाऽस्याऽनु-
प्रहतभाजनं भवति † तमग्नीधे प्रयच्छति तमग्नीन्निद-
धाति ॥ २२ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथोपसदितिः]

‘ग्रीवा वै यज्ञस्योपसदः शिरः † प्रवर्ग्यः । तस्माद्यदि
‡ प्रवर्ग्यवान्भवति प्रवर्ग्येण प्रचर्याऽथोपसद्भिः प्रचरन्ति

(१) शु० स० अ० ५ क० ७ । (२) शु० सं० अ० ५ क० ७ ।

* का० शौ० सू० ८ २ १० ।

† का० श्री० सू० ८ २ १२ ।

‡ (ऐ० ब्रा० १ ५ ८) इत्यत्र आतिथ्यस्य शिरस्त्वमुपसदा ग्रीवात्तम् ।

§ का० थौ० सू० ८ २ १५ ।

§ का० थौ० सू० ८ २ १५ । आद्यनामनोऽपि 'प्रथमपक्षेयके धर्म्य' (४ ८ १६) इति ।

तद् ग्रीवाः प्रतिदधति ॥ १ ॥ तथाः पूर्वाह्नेऽनुवाक्या
 भवन्ति । ताऽअपराह्णे* याज्या या याज्यास्ताऽअनुवाक्या-
 स्तद्व्यतिपजति तस्मादिमानि ग्रीवाणां पृष्ठाणि व्यति-
 पक्तानीमान्यस्थीनि ॥ २ ॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च ।
 उभये प्रजापत्याः पृथग्धरे ततोऽसुरा अप्यु लोकेषु
 पुरश्चक्रिरेऽयस्मयीमेवाऽस्मिँल्लोके रजतामन्तरिक्षे हरिणीं
 दिवि ॥ ३ ॥ तद्वै देवाऽअस्पृण्वत । त एताभिरुपसृजि-
 रुपाऽऽसीदँस्तदुपाऽऽसीदँस्तस्मादुपसृदो नाम ते पुरः
 प्राऽभिन्दन्निमँल्लोकान्प्राजयँस्तस्मादाहुरुपसृदा पुरं जय-
 न्तीति यदुहोपाऽऽसते तेनेमां मानुषीं पुरं जयन्ति ॥ ४ ॥
 एताभिर्वै देवाऽउपसृजिः । पुरः प्राऽभिन्दन्निमँल्लो-
 कान्प्राजयँस्तथो एवैष एतन्नाऽऽहैवाऽस्माऽअस्मिँल्लोके
 कश्चन पुरः कुरुत इमानेवैतल्लोकान्प्रभिनृत्तीमँल्लोकान्प्र-
 जयति तस्मादुपसृजिर्यजते ॥ ५ ॥ ता वाऽआज्यहवियो
 भवन्ति । वृज्जो वाऽआज्यमेतेन वै देवा वृज्जेणाऽऽज्येन
 पुरः प्राऽभिन्दन्निमँल्लोकान्प्राजयँस्तथो एवैष एतेन
 वृज्जेणाऽऽज्येनेमँल्लोकान्प्रभिनृत्तीमँल्लोकान्प्रजयति त-
 स्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ६ ॥ स वाऽअष्टो कृत्वो जुह्वां
 ण्डाति । चतुरुपभृत्पथोऽइतरथाऽऽहुश्चतुरेव कृत्वो जुह्वां
 ण्डहीयादष्टो कृत्व उपभृतीति ॥ ७ ॥ स वाऽअष्टावेव

* 'अतिर्ग्राणि जप्यन्त' 'य एष इय संपदा' ऋ. सं. ९. १९. १४, ४९ । 'स्वं
 गोमतिं तपति, सवरागो अमीराह' ऋ. सं. १. ११. ५, १२ । 'इदं निगुर्विचक्रे,
 प्रीतिरा विचरमे' ऋ. सं. १. ११. १७, १८ । इति मीणि पुष्यगणि त्रयेणाऽनित-
 गोमतिर्गुणं नागपुरोनुतावदा मयन्ति ।

कृत्वो जुह्वां गृह्णाति । चतुरूपभूति तद्वज्जमभिभारं करोति
तेन वज्जेणाऽभिभारेणेमाँल्लोकावप्रभिनत्तीमाँल्लोकान्प्रज-
यति ॥ ८ ॥ अग्नीपोमौ वै देवानां संयुजौ । तावभ्यां
सार्द्धं गृह्णाति विष्णव ऽएकाकिनेऽन्यतरमेवाऽऽधारमाधा-
रयति यथ सुवेण प्रतिक्रामति वा ऽउत्तरमाधारमाधार्ग्या-
ऽभिजित्या ऽअभिजयानीति तस्मादन्यतरमेवाऽऽधारमाधा-
रयति यथ सुवेण ॥ ९ ॥ अथाऽऽश्राव्य * न होतारं
प्रवृणीते । सीद होतरित्येवाऽऽहोपविशति होता होतृपदन
ऽउपविश्य प्रसूति प्रसूतोऽङ्घ्र्युदं सुचात्रादत्ते ॥ १० ॥
सऽआहाऽतिक्रामन्नमयेऽनुब्रूहीति । आश्राव्याऽऽहाऽग्निं
यजेति † वृषदकृते जुहोति ॥ ११ ॥ अथाऽऽह सोमायाऽनु-
ब्रूहीति । आश्राव्याऽऽह सोमं यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १२ ॥
अथ यदुपभृत्याज्यं भवति । तत्समानयमान ऽआह ‡ विष्ण-
वेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽह विष्णुं यजेति वृषदकृते जुहोति
॥ १३ ॥ स यत्समानत्र त्रिष्टुब्जुहोति । न यथेदं प्रचर-
न्तश्चरत्यभिजित्या ऽअभिजयानीत्यथ यदेता देवता
यजति वज्रमेवैतत्सु३स्करोत्यग्निमनीकः सोमः शल्पं
विष्णुं कुल्मलः ॥ १४ ॥ संवत्सरो हि वज्रः । अग्निर्वा-
ऽअहः सोमो रात्रिरथ यदन्तरेण तद्विष्णुरेतद्वै परिप्लवमानः

* का० श्रौ० सू० ८. २. २९ ।

† का० श्रौ० सू० ८. २. ३० ।

‡ 'अर्घं हुत्वा सोमायेति' का० श्रौ० सू० ८. २. ३१ ।

§ 'विष्यते समानीयेति' का० श्रौ० सू० ८. २. ३१ ।

§ अग्निमित्सारथ्यं विष्णुमिवत प्राक् प्रथ. (१. ४. ८) ऐ० शा० एवमेव ।

संवत्सरं करोति ॥ १५ ॥ संवत्सरो ब्रज्जूः । एतेन वै देवाः
 संवत्सरेण ब्रज्जेण पुरः प्राऽभिन्दन्निमाँल्लोकान्प्राऽजयँ-
 स्तथो ऽएवैष ऽएतेन संवत्सरेण ब्रज्जेणमाँल्लोकान्प्र-
 भिनत्तीमाँल्लोकाऽप्रजयति । तस्मादेता देवता यजति
 ॥ १६ ॥ स वै तिस्रः ऽउपसदः ऽउपेयात् । त्रयो वा ऽऋतवः
 संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्संस्क-
 रोति *द्विरेक्या प्रचरति द्विरेक्या ॥ १७ ॥ †ताः षट् सम्प-
 द्यन्ते । षड्वा ऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते
 संवत्सरमेवैतत्संस्करोति ॥ १८ ॥ यद्यु द्वादशोपसदः ऽउपे-
 यात् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं
 क्रियते संवत्सरमेवैतत्संस्करोति द्विरेक्या प्रचरति द्विरे-
 क्या ॥ १९ ॥ तादृचतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते । चतुर्विंश-
 तिर्वै संवत्सरस्याऽर्द्धमासाः संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संव-
 त्सरमेवैतत्संस्करोति ॥ २० ॥ ‡स यत्सायम्प्रातः प्रच-
 रति । तथा ह्येव सम्पत्सम्पद्यते स यत्पूर्वाह्णे प्रचरति
 तज्जयत्यथ यदपराह्णे प्रचरति सृजितमसदित्यथ यज्जुहो-
 तीदं वै पुरं युज्यन्ति तां जित्वा स्वां सतीं प्रपद्यन्ते ॥ २१ ॥
 स यत्प्रचरति । तद्युज्यत्यथ यत्सन्तिष्ठते तज्जयत्यथ यज्जु-
 होति स्वामेवैतत्सतीं प्रपद्यते ॥ २२ ॥ स जुहोति । ‡‡यया

* 'द्विरेक्या चरति' का० धी० ८. २. ३४ ।

† ती० स० ६. २. ३. ३-४ दृश्यम् ।

‡ का० धी० मू० ८. १. ३५ दृश्यम् ।

‡‡ का० धी० मू० ८. २. ३६ । ती० स० ६. २. ३. १-५ दृश्यम् ।

द्विरेकस्याऽऽहः प्रचरिष्यन्नभवति * 'या ते ऽअग्नेऽयक्षया
तनूर्ध्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वृचो ऽअपाऽवधीत्त्वेपं वृचो-
ऽअपावधीत्स्वाहे'त्येवङ्-रूपा हि साऽऽसीदयस्मयी हि
साऽऽसीत् ॥ २३ ॥ अथ जुहोति । यया द्विरेकस्याऽऽहः
प्रचरिष्यन्नभवति 'या ते ऽअग्ने रजक्षया तनूर्ध्वर्षिष्ठा
गह्वरेष्ठा । उग्रं वृचो ऽअपाऽवधीत्त्वेपं वृचो ऽअपावधीत्स्वाहे'-
त्येवङ्-रूपा हि साऽऽसीद्रजता हि साऽऽसीत् ॥ २४ ॥
अथ जुहोति । यया द्विरेकस्याऽऽहः प्रचरिष्यन्नभवति
'या ते ऽअग्ने हरिशया तनूर्ध्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वृचो-
ऽअपावधीत्त्वेपं वृचो ऽअपावधीत्स्वाहे'त्येवङ्-रूपा हि
साऽऽसीद्धरिणी हि साऽऽसीद्यद्यु द्वादशोपसद ऽउपेया-
द्यतुरहमेकया प्रचरेच्चतुरहमेकया ॥ २५ ॥ अथाऽतो
वृतोपसदामेव । पर ऽउर्वीर्वा ऽअन्या ऽउपसदः परोऽह्नी-
रन्याः स यासामेकं प्रथमाहं दोग्ध्यथ द्वावथ † श्रीस्ताः
पर ऽउर्वीरथ यासां त्रीन्प्रथमाहं दोग्ध्यथ द्वावथैकं साः
परोऽह्नीर्या वै परोऽह्नीस्ताः पर ऽउर्वीर्याः पर ऽउर्वीस्ताः

(१) छ० स० अ० ५ क० ८ । (२) छ० स० अ० ५ क० ८ । (३) छ० स०
अ० ५ क० ८ ।

* 'उपसद जुहोति कुवेण वा ते इति' का० धी० सू० ८ २ ३३ ।

† 'यथा अहरे पराजिता देवा अन्नपात्रे अल्गमाना क्षुधिपासाभ्या यय पीडिता इति
यदुक्तम् उग्रं वच । तथा ऋि वा वीरहत्यादि महापातनमरणाभि कृतमिति निरुधन्तो
यद्रात्र्य सन्तापहेतुत्वेन दीप्तमस्तव त्वेष वच ' तथा न—'अन्ननायापिपात्रे इ वा उग्रं वच
यत्रा वै वीरहत्या च त्वेष वच ' तै० स० १ २ ११ । इति ।

‡ का० धी० सू० ८ २ ३६ ।

§ का० धी० सू० ८ २ ३७ ।

परोऽहीह ॥ २६ ॥ तपसा वै लोकं जयन्ति । तदस्यैतत्परह
पर एव वरीयस्तपो भवति परह-परह श्रेयाश्चंसं लोकं
जयति वसीयानु हेवाऽस्मिँल्लोके भवति य एव विद्वान्प-
रोऽहीरुपसद ऽउपैति तस्मादु परोऽहीरेवोपसद ऽउपेयाद्यद्यु
द्वादशोपसद ऽउपेयात्त्रिंशच्चतुरहं *दोहयेद् द्वौ चतुरहमेकं
चतुरहम् ॥ २७ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकाग्रंस्था ॥ १२१ ॥

[महावेदिमानम्]

तद्य ऽप्य पूर्वाह्न्यो वर्पिष्ठ स्थूणाराजो भवति ।
तस्मात्प्राङ् प्रकामति त्रीन्विक्रमस्तच्छङ्कुं निहन्ति सो-
ऽन्तहपातह ॥ १ ॥ तस्मान्मद्वयमाच्छङ्कोह । दक्षिणा पञ्च-
दश विकमान्प्रकामति तच्छङ्कुं निहन्ति सा दक्षिणा
श्रोणिह ॥ २ ॥ तस्मान्मद्वयमाच्छङ्कोह । उदङ् पञ्चदश
विकमान्प्रकामति तच्छङ्कुं निहन्ति सोत्तरा श्रोणिह ॥ ३ ॥
तस्मान्मद्वयमाच्छङ्कोह । प्राङ् पदत्रिंशत् विकमान्प्रका-
मति तच्छङ्कुं निहन्ति स पूर्वाह्निह ॥ ४ ॥ तस्मान्मद्वयमा-
च्छङ्कोह । दक्षिणा द्वादश विकमान्प्रकामति तच्छङ्कुं वि-

* अ. ३ अ. ८ १ १-२ । त. अ. ६ २ १. ४-१४ दृश्यम् ।

† 'पूर्वाह्न्यान्मद्वयमाच्छङ्कुं निहन्ति सोऽन्त पातह' अ. ३ अ. ४
८. १. ४ इत्याख्य ८ १२ दृश्यम् ।

हन्ति स दक्षिणोऽहस्तः ॥ ५ ॥ तस्मान्मन्त्रमाच्छङ्कोः ।
उदङ् द्वादश विक्रमान्प्रकामति तच्छङ्कुं निहन्ति स उत्त-
रोऽहस्त एषा मात्रा वेदेः ॥ ६ ॥ अथ यत्त्रिंशद्विक्रमा
पञ्चाद्ववति । त्रिंशदक्षरा वै विराद्विराजौ वै देवा-
ऽअस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ अथोऽपि त्रयस्त्रिंशत्सु ।
त्रयस्त्रिंशदक्षरा वै विराद् तद्विराजौवाऽस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति
॥ ८ ॥ अथ यत्पट्त्रिंशद्विक्रमा प्राची भवति । पट्त्रिं-
शदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः स्वर्गं लोकः समा-
श्रुवत तथोऽप्यैव एतद्बृहत्स्यैव स्वर्गं लोकः समश्रुते
सोऽस्य दिव्याऽऽहवनीयो भवति ॥ ९ ॥ अथ यच्चतुर्विं-
शतिविक्रमा पुरस्ताद्ववति । चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री
पूर्वाद्धौ वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वाद्धौ एष यज्ञस्य तस्मा-
च्चतुर्विंशतिविक्रमा पुरस्ताद्ववत्तेषा मात्रा वेदेः ॥ १० ॥
अथ यत्पञ्चाद्वरीयसी भवति । पञ्चाद्वरीयसी पृथुश्रोणिरिति
वै योषां प्रशंसन्ति यद्वेय पञ्चाद्वरीयसी भवति पञ्चादे-
वैतद्वरीयः प्रजननं करोति तस्मात्पञ्चाद्वरीयसः प्रजन-
नादिमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ११ ॥ नासिका ह वा-
ऽएषा यज्ञस्य यदुत्तरवेदिः । अथ यदेनामुत्तरां वेदेरुपकिरति
तस्मादुत्तरवेदिर्नाम ॥ १२ ॥ ह्रयो ह वा ऽइदमग्रे प्रजा-
ऽआसुः । आदित्याश्चैवाऽद्विरसश्च ततोऽद्विरसः पूर्वं
यज्ञः समभरँस्ते यज्ञः सम्भृत्योचुरग्निमिमां नः श्वः
सुत्यामादित्येव्यः प्रब्रूयन्ते नो यजेन याजयतेति ॥ १३ ॥

ते हाऽऽदित्या ऽऊचुः । उपजानीत यथाऽस्मानेवाऽङ्गिरसो
 जयात्र वयमङ्गिरस ऽइति ॥ १४ ॥ ते होचुः । वा ऽअन्येन
 यज्ञादपक्रमणमस्त्यन्तरामेव सुत्यां धियामहा ऽइति ते
 यज्ञः सञ्जहुस्ते यज्ञः सम्भृत्योचुः स्वसुत्यां वै त्वमस्म-
 द्बन्धमग्ने प्राऽवोचोऽथ वयमद्य सुत्यामेव तुव्यं प्रब्रूमोऽङ्गि-
 रोबन्धश्च तेषां नस्त्वह होताऽसीति ॥ १५ ॥ तेऽन्यमेव
 प्रति प्रजिग्युः । अङ्गिरसोऽच्छ ते हाऽप्यङ्गिरसोऽग्नये-
 ऽन्वागत्य चुक्रुधुरिव कथं नु नो दूतश्चरन्न प्रत्यावृथा-
 ऽइति ॥ १६ ॥ स होवाच । अनिन्या वै माऽवृपत सोऽनि-
 न्यैर्वृतो नाऽशकमपक्रमितुमिति तस्मादु हाऽनिन्यस्य
 वृतो नाऽपक्रमेत्त ऽएतेन सद्यः क्रियाऽङ्गिरस ऽआदित्या-
 नयाजयन्त सद्यःक्रीः ॥ १७ ॥ तेऽभ्यो वाचं दक्षिणा-
 मानयन् । तां न प्रत्यग्रहन्हास्यामहे यदि प्रतिग्रहीष्याम-
 ऽइति तदु तद्यज्ञस्य कर्म न कथमुच्यत यद्वाक्षिमा-
 सीत् ॥ १८ ॥ अथैऽभ्यः सूर्यं दक्षिणामानयन् । तं प्रत्य-
 ग्रहंस्तस्मादु ह स्माऽऽहुरङ्गिरसो वयं वा ऽआर्त्विजीनाः
 स्मो वयं दक्षिणीया ऽअपि वा ऽअस्माभिरेव प्रतिग्रहीतो
 य ऽएव तपतीति तस्मात्सद्यः क्रियोऽश्वः श्वेतो दक्षिणा
 ॥ १९ ॥ तस्य रुमः पुरस्ताद्भवति । तदेतस्य रूपं क्रियते
 य ऽएव तपति यद्यश्वः श्वेतं न विन्देदपि गौरेव श्वेतः

* "य कथाऽपानमस्तुर्जीनाऽथ स वचनीय एवात्"

"अथ परमात् अस्तुनेऽपान महापानो गच्छति वा" इति वासकोणे ।

† 'स्वर्गनिर्माणं च लब्ध्वाद्यमात्मविशेषं 'दयमय' इत्युच्यते' ।

स्यात्तस्य रूपं पुरस्ताद् भवति तदेतस्य रूपं क्रियते य
 ऽएष तपति ॥ २० ॥ तेवभ्यो ह वाक्चुक्रोध । केन मदेप
 श्रेयाश्चन्धुनाश्केना३ यदेतं प्रत्यग्रहीष्ट न मामिति सा
 हैवभ्योऽपचक्राम सोभयाऽनन्तरेण देवासुरान्तर्लभ्यता-
 न्तिष्ठही भूत्वाऽऽदुदाना चचार तामुपैव देवा ऽअमन्त्र-
 यन्तोपाऽसुरा ऽअग्निरेव देवानां दूत ऽआस सहरक्षा-
 ऽद्वत्यसुररक्षसमसुराणां ॥ २१ ॥ सा देवानुपाऽवर्त्यन्त्यु-
 वाच । यद्वा ऽउपावर्त्य किं मे ततः स्यादिति पूर्वमेव
 त्वाऽग्नेराहुतिः प्राप्स्यसीत्यथ हैपा देवानुवाच यां मया
 काञ्चाऽऽशिपमाशासिष्यद्दे सा वः सर्वा समर्द्धिष्यत-
 ऽहुति सैवं देवानुपाऽऽववर्त्त ॥ २२ ॥ स युद्धार्थमाणेऽग्नौ ।
 उत्तरवेदिं ऋचाधारयति यदेवैनामदो देवा ऽअब्रुन्पूर्वा
 त्वाऽग्नेराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवैनामेतत्पूर्वमग्नेराहुतिः
 प्राप्नोति वाग्व्येषा निदानेनाऽथ यदुत्तरवेदिसुपकिरति
 यज्ञस्यैव सर्वत्वाय वाग्धि यज्ञो वागु हैपा ॥ २३ ॥ तां
 वै युगशम्भ्येन विमिमीते । युगेन यत्र हरन्ति शम्भ्यया
 यतो हरन्ति युगशम्भ्येन वै योग्यं युञ्जन्ति सा यदेवाऽदु-
 सिद्धी भूत्वा शान्तेवाऽऽचरत्तदेवैनामेतद्यज्ञे युनक्ति ॥ २४ ॥
 तस्मान्निवृत्तदक्षिणां न प्रतिगृहीयात् । सिद्धी हैनं
 भूत्वा क्षिणोति नो हाऽमा कुर्वीत सिद्धी हैवैनं भूत्वा
 क्षिणोति नो हाऽन्यस्मै दद्याद्यज्ञं तदन्यत्राऽत्मनः कुर्वीत
 तस्माद्योऽस्याऽपि पाप ऽइव समानवन्धुः स्यात्तस्मा ऽएनां
 दद्यात्स यद्ददाति तदेनः सिद्धी भूत्वा न क्षिणोति

यदु समानुबन्धवे ददाति तदु नाऽह्यत्राऽऽत्मनः कुरुत
 ऽएपो निवृत्तदक्षिणायै प्रतिष्ठा ॥ २५ ॥ *अथ शम्भ्या
 अं स्पयञ्चाऽऽदत्ते । तद्य ऽएष पृथ्वीर्ह्यं उत्तरार्ह्यं शङ्कु-
 र्भवति तस्मात्प्रत्यङ् प्रक्रमति त्रीश्विकमाँस्तच्चात्वालं
 परिलिखति सा† च्चात्वालस्य मात्रा नाऽत्रमात्राऽस्ति यत्रैव
 स्वयं मनसा मृष्येताऽग्नेणोत्करं तच्चात्वालं परिलिखेत्
 ॥ २६ ॥ स वेद्यन्तात् । उदीचीथं शम्भ्यां निदधाति स
 परिलिखति 'तत्तायनी मे ऽसी'तीमामेवैतदाहाऽस्याथ
 हि तत्त ऽएति ॥ २७ ॥ अथ पुरस्तात् । उदीचीथं शम्भ्यां
 निदधाति स परिलिखति 'वित्तायनी मेऽसी'तीमामेवैत-
 दाहाऽस्याथ हि विविदान ऽएति ॥ २८ ॥ अथाऽनु वेद्यन्तम् ।
 प्राचीथं शम्भ्यां निदधाति स परिलिखत्यवताहमा नाथि-
 तादि'तीमामेवैतदाह यत्र नाऽथैतहमाऽवतादिति ॥ २९ ॥
 अथोत्तरतः । प्राचीथं शम्भ्यां निदधाति स परिलिख-
 'त्यवताहमा व्यथितादि'ती मामेवैतदाह यत्र व्यथैतहमा-
 ऽवतादिति ॥ ३० ॥ अथ हरति । यत्र हरति तदमी
 दुपसीदति स वा ऽग्नीनामेव नामानि शृङ्गहरति यान्वा-
 ऽअमुन्देवा ऽअग्नेऽग्नीन् होत्राय प्रावृणत ते प्राऽधन्वँस्त-

* 'दात्रिसद्वत्प्रमाणं सगतां वार्षी शम्भ्याम्' का० श्री० सू० १० (५. ३. २०) ।

† 'गदया समानागते व्यायामार्थपरिमितं काष्ठविशेषं शम्भ्या' ते० सू० १. १. ६ ।

‡ 'गदया वरुणी बाहुपरिमिता शम्भ्या' ते० मा० ३. २. ६ ।

† 'उत्तरावेदि निष्पत्यार्थं यत्र धूमवेगे मृदं श्रवति स प्रदेशश्चात्वालं उच्यते' ।

(१) सु० सू० अ० १ क० ११ (२) सु० सू० अ० १ क० ११ (३) सु० सू० अ०
 १ क० ११ (४) सु० सू० अ० ५ क० १ ।

ऽइमा ऽएव पृथिवीरूपाऽसर्पन्निमामहैव द्वे ऽअस्याः परे
तेनैवैतन्निदानेन हरति ॥ ३१ ॥ स प्रहरति । 'विदे'दग्नि-
र्भो नामाऽग्ने ऽअद्गिर ऽआयुना नाम्नेही'ति स यत्प्रा-
ऽधन्वँस्तदायुर्दधाति तत्समीरयति 'योऽस्यां' पृथिव्याम-
सी'ति योऽस्यां पृथिव्यामसीति हत्वा निदधाति 'यत्ते-
ऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वाऽऽदध' ऽइति यत्तेऽनाधृष्ट-
रुक्षोभिर्नाम यज्ञियं तेन त्वाऽऽदध ऽइत्येवैतदाहा'ऽनु त्वा
देववीतय' ऽइति चतुर्थः हरति देवेभ्यस्त्वा जुष्टां
हरामीत्येवैतदाह तां वै चतुःस्रक्तेश्चात्वालाद्धरति चतस्रो
वै दिशः सर्वाभ्य ऽएवैनामेतद्भिभ्यो हरति ॥ ३२ ॥
अथा'ऽनुव्यूहति । 'सिं'हसि सपत्नसाही देवेभ्यः
कल्पस्वे'ति सा यदेवाऽदुः सिंही भूत्वाऽशान्तेवाऽचरत्तदे-
वैनामेतदाह सिंहासीति सपत्नसाहीति त्वया वयः
सपत्नान्प्रापीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह देवेभ्यः कल्पस्वेति
योषा वा ऽउत्तरवेदिस्तामेवैतेदेवेभ्यः कल्पयति ॥ ३३ ॥
तां वै युगमात्रीं वा सर्वतः करोति । यजमानस्य वा दश-
दश पदानि दशाक्षरा वै विराट्वाग्वै विराट्वाग्यज्ञो मध्ये
नाभिक्रामिव करोति समानत्राऽसीनो व्याधारयाणीति
॥ ३४ ॥ तामद्भिरुव्यूक्षति । सा यदेवाऽदुः सिंही
भूत्वाऽशान्ते वाऽऽचरच्छान्तिरापस्तामद्भिः शमयति योषा

न्युत्तरवेदिम् ॥ ३ ॥ * प्रोक्षणीरद्धर्ग्युरादत्ते । स पुर-
स्तादेवाऽग्रे † प्रोक्षत्युदङ् । तिष्ठन्निन्द्रघोपस्त्वा वसुभिः
पुरस्तात्पात्वितीन्द्रघोपस्त्वा वसुभिः पुरस्ताद्गोपाय-
त्वित्येवैतदाह ॥ ४ ॥ अथ पश्चात्प्रोक्षति । † प्रचे-
तास्त्वा रुद्वैः पश्चात्पात्वितीति प्रचेतास्त्वा रुद्वैः पश्चाद्गो-
पायत्वित्येवैतदाह ॥ ५ ॥ अथ दक्षिणतः † प्रोक्षति ।
‘मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतः पात्वितीति मनोजवास्त्वा
पितृभिर्दक्षिणतो गोपायत्वित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ † अथोत्तरतः
प्रोक्षति । † विश्व-
कर्मा त्वाऽदित्यैरुत्तरतः पात्वितीति विश्व-
कर्मा त्वाऽदित्यैरुत्तरतो गोपायत्वित्येवैतदाह ॥ ७ ॥ अथ
याः प्रोक्षण्यः पिरिशिष्यन्ते । तद्ये ऽपते पूर्वं स्वर्की तयो-
र्या दक्षिणा तान्यन्तेन बहिर्वेदि निनयतीदमहं तत्
बार्बहिर्द्धा यज्ञान्निः सृजामीति सा यदेवाऽदुः सिद्धी
भूत्वाऽशान्ते वाऽचरन्तामेवाऽस्या ऽपतरुचं बहिर्द्धा यज्ञान्निः
सृजति यदि नाऽभिचरेद्युः ऽभिचरेद्वादिशेदिदमहं
तत् वारमुमभि निःसृजामीति तमेतया शुचा
विह्वयति स शोचन्नेवाऽमुं लोकमेति ॥ ८ ॥ स यद्वा-
र्यमाणेऽग्नौ । उत्तरवेदिं व्याधायति यदेवैनामदो देवा-
ऽअब्रुवन्पूर्वा त्वाऽमेराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवैनामेतरपू-

* अत्र शतम् १८०० ॥

† का० श्रौ० सू० ५ ४ १-१० ।

‡ का० का० श्रौ० सू० ५ ४ ११ ।

(१) शु० स० अ० ५ क० ११ । (२) शु० अ० अ० ५ क० ११ । (३) शु० स० अ० ५
क० ११ । (४) शु० स० अ० ५ क० ११ । (५) शु० स० अ० ५ क० ११ ।

र्वाग्नेराहुतिः प्राप्नोति यद्वेषा देवान्ब्रवीद्यां मया काश्वा-
 ऽऽशिपमाशासिष्यद्धे सा वः सर्वा समर्द्धिष्यत ऽहुति
 तामेनयाऽत्रर्द्धिजो यजमानायाऽऽशिपमाशासते साऽस्मै
 सर्वा समृद्धयते ॥ ९ ॥ तद्वा ऽएतदेकं कुर्वन्द्वायं करोति ।
 यदुत्तरवेदिं ऋषाधारयस्यथ येषां मध्येऽनाभिकेव भवति
 तस्यै ये पूर्वं स्वक्ती तयोर्व्या दुक्षिणा ॥ १० ॥ तस्यामावा-
 यति । 'सि११३सि स्वाहे'त्यथाऽपरयोरुत्तरस्याथ 'सि११३-
 स्याऽऽदित्यवनिः स्वाहे'त्यथाऽपरयोर्दक्षिणस्याथ 'सि११३-
 हसि ब्रह्मवनिः क्षत्रवनिः स्वाहे'ति वही वै यजुःपवाशीस्तद्
 ब्रह्म च क्षत्रं चाऽऽशास्त ऽउभे वीर्ये ॥ ११ ॥ अथ *पूर्व-
 योरुत्तरस्याथ । 'सि११३सि सुप्रजावनी रायस्पोपवनिः
 स्वाहे'ति तत्प्रजामाशास्ते यदाह सुप्रजावनिरिति रायस्पो-
 पवनिरिति भूमा वै रायस्पोपस्तद्भूमानमाशास्ते ॥ १२ ॥
 अथ मध्यऽआधारयति । 'सि११३स्यावह देवान्यजमानाय
 स्वाहे'ति तद्देवान्यजमानायाऽऽवहयस्यथ क्षुचमुद्यच्छति
 'भूतेऽभ्यस्वेति' प्रजा वै भूतानि प्रजाऽभ्यस्वेत्ये वै तदाह
 ॥ १३ ॥ अथ †परिधीन्परिधाति । 'ध्रुवोऽसि पृथिवीं वृह-
 हे'ति मध्यमं 'ध्रुवर्क्षिदस्यन्तरिक्षं वृहहे'ति दुक्षिणमच्यु-

(१) शु० स० अ० ५ क० १२ । (२) शु० स० अ० ५ क० १२ । (३) शु० स० अ० ५
 क० १२ । (४) शु० स० अ० २ क० १२ । (५) शु० स० अ० ५ क० १२ । (६) शु०
 स० स० ५ क० १२ । (७) शु० स० अ० ५ क० १३ । (८) शु० स० अ० ५ क० १३ ।

* वा० श्रौ० सू० ५ ४ ११-१२ ।

† वा० श्रौ० सू० ५ ४, १४ ।

तश्चिदसि दिवं दृढहेत्युत्तरमग्नेः पुरीषमसीति * सम्भारानु-
पनिवपति तद्यत्सम्भारा भवन्त्यग्नेरेव सर्वत्राय ॥ १४ ॥
शरीरं ह्रैवाऽस्य । पीतुदारु तद्यत्पैतु दारवाः परिधयो
भवन्ति शरीरेणैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति ॥ १५ ॥
माथ्सह ह्रैवाऽस्य गुल्गुलु । तद्यद् गुल्गुलु भवति माथ-
सेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति ॥ १६ ॥ गन्धोह्रैवा-
ऽस्य सुगन्धितेजनम् । तद्यत्सुगन्धितेजनं भवति गन्धेनैवै-
नमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति ॥ १७ ॥ अथ यदृष्णेस्तुका
भवति । यदृष्णेर्ह वै विषाणे ऽअन्तरेणाऽग्निरेकाथ रात्रि-
सुनास तद्यदेवाऽप्राऽग्नेर्यक्तं तदिहाऽप्यसदिति तस्मादृष्णे-
स्तुका भवति तस्माद्या शीष्णेनेदिष्ठथ स्यात्तामाच्छिद्या-
ऽऽहरेद्यु तां न बिन्देदपि यामेव काश्चाऽऽहरेत्तद्यत्परि-
धयो भवन्ति गुप्त्या ऽएव दूर इव ह्येनमुत्तरे परिधय-
ऽआगच्छन्ति ॥ १८ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[सदोदविर्धाननिर्माणादि]

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुत ऽएष
वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावाग्निधीयते तस्मात्पुरुषो

(१) उ० स० अ० ५ क० १३ । (२) छ० स० अ० ५ क० १३ ।

* वा० श्री० सू० ५, ४ १५ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्य विषया अन्वयाऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

वपि० स० २९ ३ ४ का० स० २५ ६ मै० स० ३ ८ ५, तै० स० ६ २ ८,

वा० १० घ० ४ ५ २ ।

यज्ञः ॥ १ ॥ शिर ऽण्वाऽस्य हविर्द्धानम् । वैष्णवं देवत
याऽथ यदस्मिन्त्सोमो भवति हविर्वै देवानां सोमस्त-
स्मान्नविर्द्धानं नाम ॥ २ ॥ [काण्डस्यार्धम् ॥ ४३० ॥]
मुखमेवाऽस्याऽऽहवनीयः । स यदा हवनीये जुहोति
यथा, मुख ऽआसिञ्चेदेवं तत् ॥ ३ ॥ स्तुप ऽण्वाऽस्य
यूपः । धाहू ऽण्वाऽस्याऽऽग्नीध्रीयश्च मार्जालीयश्च ॥ ४ ॥
उदुरमेवाऽस्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति यद्धीदं
किञ्चाऽश्नन्त्युदुर ऽण्वेदः सर्वं प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मिन्निश्चे
देवा ऽअसीदंस्तस्मात्सदो नाम त ऽउ ऽण्वाऽस्मिन्नेते
ब्राह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्ति ॥ ५ ॥ अथ यावेतौ जघने-
नाऽग्नी । पादावेवाऽस्येतावेव वै तायमानो यावानेव पुरुष-
स्तावान्निबधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥ ६ ॥ *उभयतोद्गारः
हविर्द्धानं भवति । उभयतोद्गारः सदस्तस्मादयं पुरुष
ऽआन्तः सन्तृण्णः प्रणिके हविर्द्धाने † ऽउपतिष्ठते ॥ ७ ॥
ते समववर्त्तयन्ति । दक्षिणेनैव दक्षिणमुत्तरेणोत्तरं यद्वर्षी-
यस्तद्दक्षिणं स्यात् ॥ ८ ॥ ‡ तयोः समववृत्तयोः । छदिरधि
निदधति यदि छदिर्न विन्देयुश्छदित् सम्मितां †† वा भित्तिं
प्रत्यानहन्ति रराट्वां परिश्रयन्त्युज्ज्रायीब्भ्यां छदित्
पश्चादधि निदधति छदित् सम्मितां वा भित्तिम् ॥ ९ ॥
अथ पुनः प्रपद्य । § चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा सावित्रं

* वृष्ट्यामुपयतो हव्ये (८ ५ ५५) का- धी- सू- ।

† 'उपतिष्ठते' इति 'क' पुस्तके ।

‡ का- धी- सू- ८ १ २०-

†† 'वा भित्ति' इत्यत्र 'वा' इति

§ का- धी- सू- ८ १ २५

प्रसवाय जुहोति सविता वै देवानां प्रसविता ^१सवितृ-
प्रसूताय यज्ञं तनवामहा ऽहुति तस्मात्सावित्रं जुहोति ॥१०॥
सं जुहोति । 'युञ्जते मन उत युञ्जते धिय' ऽहुति मनसा
च वै वाचा च यज्ञं तन्वते स यदाह युञ्जते मन ऽहुति
तन्मनो युनक्तुत युञ्जते धिय ऽहुति तद्वाचं युनक्ति
धिया-धिया ह्येतया मनुष्या जुज्यूपन्त्यनूक्तेनेव प्रकामो-
द्येनेवं गाथाभिरिव तावभ्यां युक्तावभ्यां यज्ञं तन्वते ॥११॥
'विष्प्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चित' ऽहुति । ये वै ब्राह्मणाः
शुश्रुवाः सोऽनूचानास्ते विष्प्रास्तानेवैतदवभ्याह बृहतो
विपश्चित ऽहुति यज्ञो वै बृहन्विपश्चित्च यज्ञमेवैतदवभ्याह
'वि होत्रा दधे वयुना विदेक ऽइति'ति वि हि होत्रा दधते यज्ञं
तद्वाना 'मंही देवस्य सवितुः परिप्लुतिः स्वाहे'ति तस्मा-
वित्रं प्रसवाय जुहोति ॥१२॥ [अर्थप्रपाठकः ॥६६॥] अथाऽपरं
चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उपनिष्कामति दक्षिणया द्वारा
पत्नीं * निष्कामयन्ति स दक्षिणस्य [†]हविर्द्धानस्य दक्षि-
णायां वर्त्तन्याथ हिरण्यं निधाय जुहोतीदं विष्णुर्विचक्रमे
ब्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पाथसुरे स्वाहे'ति सथं स्रवं
पत्न्यै पाणावानयति साक्षस्य सन्तापमुपाऽनक्ति 'देवश्रुतो
देवेष्वाधोपतमि'ति प्रयच्छति प्रतिप्रस्थात्रे स्तुवं चा-

- (१) छ० सं० अ० ५ क० १४ । (२) छ० सं० अ० ५ क० १४ । (३) छ० सं०
अ० ५ क० १४ । (४) छ० सं० अ० ५ क० १४ । (५) छ० सं० अ० ५ क० १५ ।
(६) छ० सं० अ० ५ क० १६ ।

§ 'क' पुस्तके 'सवितृप्रसूता' इति ।

• 'निष्कामयन्ति' इति 'क' पुस्तके ।

† का० धौ० गू० ६. २. २७ ।

ऽऽज्यविलापनीञ्च पर्याणयन्ति पत्नीमुभौ जघनेनाऽग्नी
 ॥ १३ ॥ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । प्रतिप्प्रस्थातोत्तरस्य हवि-
 र्द्धानस्य दक्षिणायां वर्त्तन्थाऽं हिरण्यं निधाय जुहोती-
 रावती धेनुमती हि भूतः सूयवसिनी मनवे दशस्या ।
 व्यस्कब्धना रोदसी विष्णवेते दाधर्त्य पृथिवीमभितो मयूखैः
 स्वाहेति सऽंस्त्रयं पत्न्यै पाणावानयति * साक्षस्य सन्ताप-
 मुपाऽनक्ति 'देवैश्रुतौ देवेष्वघोपतमि'ति तद्यदेवं जुहोति
 ॥ १४ ॥ देवा ह वै यजं तन्वानाः । तेऽसुर रक्षसेभ्य-
 ऽआसङ्गाद्विभयाश्चकुर्वज्जो वा ऽआज्यन्त ऽएतेन वृज्जे-
 णाऽज्येन दक्षिणतो नाष्ट्रा रक्षाऽस्यवाऽँस्तथैषां नियानं
 नाऽन्ववायँस्तथो ऽएवैष ऽएतेन वृज्जेणाऽज्येन दक्षिणतो
 नाष्ट्रा रक्षाऽस्यवहन्ति तथाऽस्य नियानं नाऽन्ववयन्ति
 तद्यद्वैष्णवीभ्यामृग्भ्यां जुहोति वैष्णवः हि हविर्द्धानम्
 ॥ १५ ॥ अथ यत्पत्न्यक्षस्य सन्तापमुपाऽनक्ति । प्रजनन-
 मेवैतत्क्रियते यदा वै स्त्रियै च पुंसश्च सन्तप्यतेऽथ
 रेतः सिच्यते तत्ततः प्रजायते परागुपाऽनक्ति पराग्येव
 रेतः सिच्यतेऽथाऽऽह हविर्द्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्या-
 मनुगृहीति ॥ १६ ॥ अथ †वाचयति । 'प्राची प्रेतमन्दरुं
 कल्पयन्ती' ऽइत्यद्गरो वै यज्ञः प्राची प्रेतं यजं कल्पयन्ती-
 ऽइत्ये वै तदाहोर्द्धं यजं नयतं मा जिह्वरतमि'त्यूर्द्धमिमं

(१) शु० स० अ० ५ क० १६ । (२) गु० स० अ० ५ क० १७ । (३) गु० स०
 अ० ५ क० १७ । (४) शु० स० अ० ५ क० १७ ।

* का० श्री० सू० ८ ३ ३८-३ ।

† का० श्री० सू० ८ ४ १-३ ।

यजं. देवलोकं नयतमित्येवै तदाह मा जिह्वरतमिति तदे-
तस्मा ऽअह्वलामाशास्ते समुद्रगृध्रेष्वप्रवर्त्तयेयुर्यथा नोत्स-
ज्जंतामसुर्या वा ऽणपा वाग्याक्षे नेदिहाऽसुर्या वाग्वदादिति
यद्युत्सज्जंताम् ॥ १७ ॥ एतद्वाचयेत् । * 'स्त्रं गोष्ठमावदतं
देवी दुग्धं ऽआयुर्मा निर्वादिष्टं प्रजां मा निर्वादिष्टमि'ति
तस्यो हैपा प्रायश्चित्तिः ॥ १८ ॥ तदाहुः । उत्तरवेदेऽ
प्रत्यङ् प्रक्रामेत्स्त्रीन्त्रिक्रमोस्तद्धविद्धनि स्थापयेत्सा हवि-
र्द्धानयोर्मात्रेति नाऽत्र मात्राऽस्ति यत्रैव स्वयं मनसा
मन्येत नाहं सत्राऽऽत्यन्तिके नोदूरे तत्स्था-
पयेत् ॥ १९ ॥ ते ऽअभिमन्त्रयते । 'अत्र रमेथां वर्ष्म-
न्पृथिव्या' ऽहुति वर्ष्म ऐतत्पृथिव्यै भवति दिवि
तस्याऽऽहवनीयो भवति नवभ्यस्त्रे करोति तद्धि क्षेमस्य
रूपम् ॥ २० ॥ अथोत्तरेण पर्यंत्याऽद्धुर्युः । दक्षिणः
'हविर्द्धानमुपस्तब्धनाति 'विष्णोर्धुं कं धीर्याणि प्रवोचं
यः पार्थिवानि विममे रजाथंसि । यो ऽअस्कभायदुत्तरः
सधस्तथं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायो विष्णवेत्येति मेधीमुप-
निहन्तीतरतस्ततो यदु च मानुषे ॥ २१ ॥ ।अथ प्रति-
प्रस्थाता । उत्तरः हविर्द्धानमुपस्तब्धनाति 'दिथो वा विष्ण-
ऽउतवा पृथिव्या महो वा विष्ण ऽउतोरन्तरिक्षात् । उभा

* वा० श्री० गृ० ८. ४ ४-५ ।

† वा० श्री० गृ० ८. ४ ५-७ ।

‡ वा० श्री० गृ० ८. ४. ८ ।

(१) छ० शं० अ० ५. ८. १७ । (२) छ० शं० अ० ५. ८. १७ । (३) छ० शं०
अ० ५. ८. १८ । (४) छ० शं० अ० ५. ८. १९ ।

हि हुस्ता वसुना पृणस्वा प्रयच्छ दुक्षिणादोत् सव्व्याद्वि-
 ष्णवे स्वेति मेथीमुपनिहन्तीतरुतस्ततो यदु च मानुषे
 तद्यद्वैष्णवैर्यजुर्भिन्नरूपचरन्ति वैष्णवः हि हविर्दानम् ॥ २२ ॥
 अथ * मध्यमं छदिरुपस्पृश्य वाचयति । 'प्रतद्विष्णुस्तवते
 धीर्येण भृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु
 विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वे'तीदृः है वाऽस्यै
 तच्छीर्षकपालं यदिदमुपरिष्ठादधीव हेतुरिक्षियन्त्यङ्ग्यानि
 शीर्षकपालानि तस्मादाहाऽधिक्षियन्तीति ॥ २३ ॥ अथ
 'रराट्वामुपस्पृश्य वाचयति । 'विष्णो रराटमसी'ति ललाटः
 हैवाऽस्यै तदथोच्छ्रान्त्या ऽउपस्पृश्य वाचयति 'विष्णोः श्वस्रे
 स्थ' ऽहुति तूके हैवाऽस्यैते ऽअथ यदिदं पञ्चाच्छदिर्व्व-
 तीदृः हैवाऽस्यै तच्छीर्षकपालं यदिदं पश्चात् ॥ २४ ॥
 अथ लस्पृजश्या स्पन्दया प्रसीव्यति । 'विष्णोः स्यूर-
 सी'त्यथ ग्रन्थिं करोति 'विष्णोर्द्रवोऽसी'ति नेदव्यवपद्याता
 ऽहुति तं प्रकृते कर्मन्विष्यति तथोहाऽद्धयुं वा युज-
 मानं वा ग्राहो न विन्दति तन्निष्ठितमभिमृशति वैष्णव-
 मसीति वैष्णवः हि हविर्दानम् ॥ २५ ॥ (B)
 पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

* का० थी० सू० ८. ४. १३।

† वा० थी० सू० ८. ४. १३-२३।

(B) एतद्वाक्यस्य विषया अन्यत्राप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० वा० ६. २. ९; मै० गे० ३. ८. ५, काठ० सं० १५. ८, कपि० गे० ४. १।

(१) छु० सं० अ० ५ क० २०। (२) छु० सं० अ० ५ क० २१। (३) छु० सं०
 अ० ५ क० २१। (४) छु० सं० अ० ५ क० २१।

[*उपरवनिर्माणम्]

द्वयं वा ऽअब्भ्युपरवाहं[†] स्वायन्ते । शिरो वै यज्ञस्य
हविर्द्धानं तद्य ऽइमे शीर्षंश्चत्वारः कूपा ऽइमावह द्राविमौ
द्वौ तानेवै तत्करोति तस्मादुपरवान्खनति ॥ १ ॥ देवाश्च
वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे । ततोऽ-
सुरा ऽएषु लोकेषु कृत्यां बलगान्निचरुतैवधिदेवान-
भिभवेमेति ॥ २ ॥ तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत । त एतैः
कृत्यां बलगानुदखनन्त्यदा वै कृत्यामुत्खनन्त्यथ सालस्ता-
मोचा भवति तथो ऽएवैष ऽएतद्ययसा ऽअत्र कश्चिद्-
द्विषन् बभ्रातृव्यः कृत्यां बलगान्निखनति ताने वैतदुत्किरति
तस्मादुपरवाह्वति स दक्षिणस्य हविर्द्धानस्याऽधोऽधः
प्र ऽउगं खनति ॥ ३ ॥ सोऽभिभ्रमादत्ते । 'देवस्यै त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनो बाहुव्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे
नार्यसी'ति समान् ऽएतस्य यजुषो यन्धुर्योपा वा ऽएषा
यदुब्धिरस्तस्मादाह नार्यसीति ॥ ४ ॥ तान्प्रादेशमात्रं
विना परिलिखति । 'इदमहं रक्षसां ग्रीवा ऽअपि कृन्ता-

* उपरवा नाम कूपाः, तेषामुपरि अधिपवणकाले निधीयते तयोदरि अधिपवणचर्म,
तत्र सोमोऽभिपूयते, तस्मिन्प्रावर्धिन्यमाने वादिन्द्रोदरवत् सुविपस्ते कूपा गम्भीरमुपरवन्ती
मुपरवा इत्यभिधीयन्ते इति याज्ञिकदेवः ।

† 'स्वायन्ते' इति 'व' पुस्तके ।

‡ कृत्यामिति, परान्त्य प्राप्य पलायमानैरसुरै इन्द्रादिवधार्थमभिचाररूपेण भूमौ निधत्ता
शस्य-नेत्र-नरपदिपदार्था इत्यादिशेषा वर्याः । यजुषो कृणोते, इति याज्ञिकः । (१ २)

§ वा० धौ० गू० ८. ४ १६ ।

(१) शु० से० अ० ५४०-०० । (२) अ० सु० अ० ५४०-२२ ।

भदमिति प्रत्याहाऽथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य वन्धु-
 म्भेद्व्यानेवैतत्करोति ॥ १७ ॥ स प्रोक्षति । 'रक्षो ह णो
 वो बलगहन' ऽहुति रक्षोहणो ह्येते बलगहनो ह्येते 'प्रोक्षामि
 वैष्णवानि'ति वैष्णवा ह्येते ॥ १८ ॥ अथ याऽप्रोक्षण्यऽ
 परिशिष्यन्ते । ता ऽवटेष्ववनयति तया ऽहमाऽप्राणेष्व-
 पस्ता ऽएवैतदधाति तस्मादेषु प्राणेष्विमा ऽआपः ॥ १९ ॥
 सोऽवनयति 'रक्षोहणो वो बलगहनोऽवनयामि वैष्णवा-
 नि'त्यथ बर्हीऽपि प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चाऽव-
 स्तृणाति तयानीमानी प्राणेषु लोमानि ताव्येवै तदधाति
 तस्मादेषु प्राणेष्विमानि लोमानि ॥ २० ॥ सोऽवस्तृ-
 णाति । 'रक्षोहणो वो बलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवा-
 नि'त्यथ बर्हीऽपि तनुनीवोपरिष्ठात्प्रच्छादयति केशा
 ह्येवाऽस्यैते ॥ २१ ॥ अथाऽधिपवणे* फलके ऽउपदधाति ।
 'रक्षोहणो वां बलगहना ऽउपदधामि वैष्णवी' ऽहुति हनू
 ह्येवाऽस्यै ते ऽअथ पर्यूहति 'रक्षोहणो वां बलगहनौ
 पर्यूहामि वैष्णवी' ऽहुति बृहहस्येवैने ऽपतदुशिथिले
 करोति ॥ २२ ॥ अथाऽधिपवणं परिकृतं भवति । सर्वं
 रोहितं जिह्वा है वाऽस्यैपा तद्यत्सर्वरोहितं भवति लोहि-
 नीव हीयं जिह्वा तन्निदधाति 'वैष्णवमसी'ति वैष्णवऽ

(१) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० २५ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २५ ।
 (६) शु० सं० अ० ५ क० २५ । (७) शु० सं० अ० ५ क० २५ ।

* वा० श्री० सू० ८. ५. २२-२३ । बयो० फल्गुयोऽपरि सोमोऽभिपूयसे वे द्वे अधिप-
 वणफलके इत्यर्थः ।

मीति वृज्जो वा ऽअविभ्रवृज्जेणैवैतन्नाष्ट्राणां रक्षसां ग्रीवा-
 ऽअपि कृन्तति ॥ ५ ॥ तयावेतौ पूर्वौ । तयोर्दक्षिणमेवाऽग्रे
 परिलिखेदथाऽपरयोरुत्तरमथाऽपरयोर्दक्षिणमथ पूर्वयोरुत्तरम्
 ॥ ६ ॥ अथो ऽइतरथाऽऽहुः । अपरयोरेवाऽग्रे ऽउत्तरं परि-
 लिखेदथ पूर्वयोर्दक्षिणमथाऽपरयोर्दक्षिणमथ पूर्वयोरुत्तर-
 मित्यथो ऽअपि समीच एव परिलिखेदेतन्त्रेवोत्तमं परि-
 लिखेद्य एष पूर्वयोरुत्तरो भवति ॥ ७ ॥ तान्यथाऽपरि-
 लिखतमेव यथापूर्वं स्वनति । 'बृहन्नसि बृहद्वा' ऽइत्युपस्तौ-
 स्येवैनानेतन्मह्यत्येव यदाह बृहन्नसि बृहद्वा ऽइति
 'बृहतीमिन्द्राय वाचं वदे'तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवतां वैष्णवः
 हविर्ज्ञानं तत्सेन्द्रं करोति तस्मादाह बृहतीमिन्द्राय वाचं
 वदेति ॥ ८ ॥ * 'रक्षोर्हणं वलगहनमिति । रक्षसां ह्येते
 वलगानां वधाय स्वायन्ते 'वैष्णवीमिति वैष्णवी हि हवि-
 र्ज्ञाने वाक् ॥ ९ ॥ तान्यथाखातमेवोत्किरति । 'इदमहं तुं वल-
 गमुत्किरामि यस्मे निष्टथो यममात्यो निचखाने'ति निष्टथो
 वावा ऽअमात्यो वा कृत्यां वलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति
 ॥ १० ॥ 'इदमहं तुं वलगमुत्किरामि । यस्मे समानो
 यमसमानो निचखाने'ति समानो वावा ऽअसमानो वा
 कृत्यां वलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति ॥ ११ ॥

* का. धी. सू. ८ प. ३-८ ।

(१) शु. स. अ. ५ क. २२ । (२) शु. स. अ. ५ क. २२ । (३) शु. स. अ. ५
 क. २२ । (४) शु. स. अ. ५ क. २२ । (५) शु. स. अ. ५ क. २३ । (६) शु. स.
 अ. ५ क. २३ ।

‘इदमहं तं बलगमुत्किरामि । यस्मे सवन्धुर्यमसवन्धुर्निच-
 खाने’ति सवन्धुर्वा वा ऽअसवन्धुर्वा कृत्यां बलगान्निखनति
 तानेवैतदुत्किरति ॥ १२ ॥ ‘इदमहं तं बलगमुत्किरामि यस्मे
 सजातो यमसजातो निचखाने’ति सजातो वा वा ऽअसजातो
 वा कृत्यां बलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरत्युत्कृत्यां कि-
 रामीत्यन्तत ऽउद्वपति तत्कृत्यामुत्किरति ॥ १३ ॥ तान्वा-
 हुमाग्रान्निखनेत् । अन्तो वा ऽएषोऽन्तेनैवैतत्कृत्यां मोहयति
 तानक्षण्या सन्तृन्दन्ति यद्यक्षण्या न शक्रयादपि समीचस्त-
 स्मादिमे प्राणाः परः सन्तृण्णाः ॥ १४ ॥ तान्न्यथा खात-
 मेवाऽवमर्शयति । * ‘स्वराडसि सपत्नहा सत्रराडस्यभिमा-
 तिहा जनराडसि रक्षोहा सर्वराडस्य मित्रहे’स्याशीरे वैपैतस्य
 कर्मण ऽआशिपमेवैतदाशास्ते ॥ १५ ॥ अथाऽद्वर्युर्द्व
 यजमानश्च सम्मृशेते । पूर्वयोर्दक्षिणेऽद्वर्युर्वभवत्यपरयो-
 रुत्तरे यजमानः सोऽद्वर्युः पृच्छति यजमान किमत्रेति
 भद्रमित्याह तन्नो सहेत्युपाश्वद्वर्युः ॥ १६ ॥ अथा-
 ऽपरयोर्दक्षिणेऽद्वर्युर्वभवति । पूर्वयोरुत्तरे यजमानः स
 यजमानः पृच्छत्यद्वर्यो किमत्रेति भद्रमित्याह तन्म ऽइति
 यजमानस्तद्यदेवः सम्मृशेते प्राणानेवैतत्सयुजः कुरुत-
 स्तस्मादिमे प्राणाः परः संविद्देऽथ यत्पृष्टो भद्रमिति
 प्रत्याह कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति तस्मात्पृष्टो

* वा. शी. सं. ८ ५ १३ ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २३ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २३ । (३) शु० सं०
 अ० ५ क० २३ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २४ ।

वन्धुर्योपो वा ऽएषा यद्विभ्रस्तस्मादाह नार्थ्यसीति
 ॥ ४ ॥ अथाऽवटं परिलिखति । 'इदमेह रक्षसां ग्रीवा
 ऽअपि कृन्तामी'ति वृज्जो वा ऽअग्निर्वृज्जेणैवेतन्नाष्ट्राणां
 रक्षसां ग्रीवा ऽअपिकृन्तति ॥ ५ ॥ अथ खनति ।
 प्राञ्चमुत्करमुत्किरति यजमानेन सम्मायौदुम्बरीं परिवांस-
 यति तामग्रेण प्राचीं निदधात्येतावन्मात्राणि वर्हींश्च्युप-
 रिष्टादधि निदधाति ॥ ६ ॥ अथ यवमत्यः प्रोक्षण्यो
 भवन्ति । आपो ह वा ऽओपधीनां रसस्तस्मादोपधयः
 'केवल्यः खादिता न धिन्वन्त्योपधयः ऽउ हाऽपां रसस्त-
 स्मादुपः पीताः केवल्यो न धिक्वन्ति यदेवोभ्यः सु-
 स्ष्ट्वा भवन्त्यथैव धिक्वन्ति तर्हि हि सरसा भवन्ति सर-
 सामिह प्रोक्षाणीति ॥ ७ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये
 प्राजापत्याः पस्पृधिरेततो देवेभ्यः सर्वा ऽएवोपधयः ऽईयु-
 र्यवा हवैभ्यो नेयुः ॥ ८ ॥ तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत । तु
 ऽएतैः सर्वाः सप्तनानामोपधीरयुवत यदयुवत तस्माद्यवा
 नाम ॥ ९ ॥ ते होचुः । इन्त यः सर्वासामोपधीनां
 रसस्तं यवेषु दधामेति स यः सर्वासामोपधीनां रस
 ऽआसीत्तं यवेष्वदधुस्तस्माद्यत्राऽन्या ऽओपधयो म्लायन्ति
 तदेते मोदमाना वर्द्धन्त ऽएवश्च द्वेषु रसमदधुस्तथो ऽएवैष-
 ऽएतैः सर्वाः सप्तनानामोपधीर्युते तस्माद्यवमत्यः प्रोक्ष-
 ण्यो भवन्ति ॥ १० ॥ स * यवानावपति । 'युवोऽसि यव-

याऽस्मद्द्वेपो यवयाऽरातीरिति नाऽत्र तिरोहित मिवाऽ-
स्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य वन्धुर्मेक्ष्यामेवैतत्करोति
॥ ११ ॥ स *प्रोक्षति । 'दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै
त्वे'तीमानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लोकेषूर्जः
रुसन्दधाति ॥ १२ ॥ अथ याः प्रोक्षण्यः †परिशिष्यन्ते ।
ताऽअवदे ऽवनयति 'शुन्धन्ताँल्लोकाः पितृपदना' ऽहुति
पितृदेवत्यो वै कूपः खातस्तमेवैतश्मेक्ष्यं करोति ॥ १३ ॥
‡अथ वर्होऽपि । प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चाऽव-
स्तृणाति 'पितृपदनमसी'ति पितृदेवत्यं वा ऽअस्या ऽएतन्न-
वति यन्निखातः सा यथा निखातौपधिषु मिता स्यादेव-
मेतास्त्रोपधिषु मिता भवति ॥ १४ ॥ †† तामुच्छ्रयति ।
'उद्विथं स्तभानाऽन्तरिक्षं पृण द्रुहस्व पृथिव्यामि'ती-
मानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लोकेषूर्जः रुसं दधाति
॥ १५ ॥ ‡ अथ मिनोति । 'द्युतानेस्त्वा मारुतो मिनोस्ति'-
ति यो वा ऽअयं पवत ऽएष द्युतानो मारुतस्तदेनामेतेन
मिनोति 'मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणे'ति ॥ प्राणोदानौ वै

* का० श्री० सू० ६. २. १६ ।

† का० श्री० सू० ६. २. १७ ।

‡ का० श्री० सू० ६. २. १८ ।

†† पा० श्री० सू० ८. ५. २९ ।

‡ का० श्री० सू० ८. ५. ३० ।

॥ का० श्री० सू० ६. ३. १-१० ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २६ । (२) शु० सं० १० अ० ५ क० २६ । (१) शु०
सं० अ० ५ क० २६ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २७ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २७ ।
(६) शु० सं० अ० ५ क० २७ ।

मित्रावरुणौ तदेनां प्राणोदानाच्चम्यां मिनोति ॥ १६ ॥ *अथ
 पर्यृहति । 'ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि रायस्पोपवनि पर्यृहा-
 मी'ति बह्वी वै यजुष्वाशीस्तद् ब्रह्म च क्षत्रं चाऽऽशास्त
 ऽऽभे द्वीस्ये रायस्पोपवनीति भृमा वै रायस्पोपस्तद्भृमा-
 नमाशास्ते ॥ १७ ॥ अथ पर्यूपति । 'ब्रह्म वृद्धे क्षत्रं वृद्धे
 हाऽऽयुर्द्वेह प्रजां वृद्धे'त्याशीरेवैपैतस्य कर्मण ऽआशिप-
 मेवैतदाशास्ते समम्भूमि पर्यर्पणं करोति गर्त्तस्य वा ऽऽप-
 रि भुम्यथैवं देवत्रा तथा हाऽगर्त्तमिद्ववति ॥ १८ ॥ अथा-
 ऽप ऽऽपनिनयति । यत्र वा ऽअस्यै खनन्तः क्रूरी कुर्वन्त्य-
 पघ्नन्ति शान्तिपरापस्तद्भिः शान्त्या शमयति तदभिः
 सन्दधाति तस्मादप ऽऽपनिनयति ॥ १९ ॥ †अथैवमभि-
 पद्य द्याचयति । 'ध्रुवाऽसि द्रुवोऽयं यजमानोऽस्मिन्नायतने
 प्रजया भृयादिति 'पशुभिरिति वैवं यं कामं कामयते
 सोऽसौ कामः समृद्धयते ॥ २० ॥ अथ रुवेणोपहत्याऽऽज्यम् ।
 ‡विष्टपमभि जुहोति 'घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येयामि'ति
 तदिमे द्यावापृथिवी ऽउर्जा रसेन भाजयत्पनयोर्ऽर्जा रसं
 दधाति ते रसवत्या ऽऽपजीवनीये ऽहमा प्रजा ऽऽप-

* का० श्रौ० सू० ६. ३. ११ ।

† ऐ० वा० ४. २. ४. द्रष्टव्यम् ।

‡ वा० श्रौ० सू० ६. ३. १२ ।

§ वा० श्रौ० सू० ८. ५. ३१ ।

§ का० श्रौ० सू० ८. ५. ३२ । विष्टप-विष्टासम् 'अभि' विष्टपत्याऽग्रमागत्वेत्यर्थः ।

(१) शु० सं० अ० ५ क० २७ । (२) शु० सं० अ० ५ क० २७ । (३) शु०
 सं० अ० ५ क० २८ । (४) शु० सं० अ० ५ क० २८ । (५) शु० सं० अ० ५ क० २८ ।

जीवन्ति ॥ २१ ॥ * अथ छदिरधि निदधाति । 'इन्द्रस्य
छदिरसी'त्यैन्द्रः हि सदो 'विश्वजैनस्य च्छाये'ति विश्वगोत्रा
ह्यस्मिन्नाहणा ऽआसते तदुभयतश्छद्विपी ऽउपधात्युत्तर-
तस्त्रीणि परस्त्रीणि तानि † नव भवन्ति त्रिवृद्वै यज्ञो नव वै त्रिवृ-
त्तस्मान्नव भवन्ति ॥ २२ ॥ तदुदीचीनवःशः ‡ सदो भवति ।
प्राचीनवःशः हविर्हानमेतद्वै देवानां निष्केवल्यं यद्धविर्हानं
तस्मात्तत्रनाऽश्नन्ति न भक्षयन्ति निष्केवल्यं ह्येतद्देवानां
स यो ह तत्राऽश्रीयद्वा भक्षयेद्वा मूर्द्धा हाऽस्य विपतेदुथैते मिथे
यद्वाग्नीध्रश्च सदश्च तस्मात्तयोरश्नन्ति तस्मान्नक्षयन्ति मिथे-
ह्येते ऽउदीची वै मनुष्याणां दिक्स्मादुदीचीनवःशः सदो
भवति ॥ २३ ॥ ‡ तत्परिश्रयन्ति । 'परित्वां गिर्वणो गिर-
ऽइमा भवन्तु विश्वतः । वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु
जुष्टय' ऽइतीन्द्रो वै गिर्वा विशो गिरो विशैवैतत्क्षत्रं 'परिवृढ-
हति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा § परिवृढम् ॥ २४ ॥ अथ
लस्पृज्या स्पन्धया प्रसीव्यति । 'इन्द्रस्य स्यूरसी'त्यथ
ग्रन्थि करोतीन्द्रस्य द्रवोऽसीति नेद्वयपद्याता ऽइति प्रकृते

(१) सु० सं० अ० ५ क० २८ । (२) सु० सं० अ० १ क० २८ । (३) सु० सं०
अ० ५ क० २९ । (४) सु० सं० अ० ५ क० ३० । (५) सु० सं० अ० ५ क० ३० ।

* का० श्रौ० सू० ४. १. ७ ।

† शा० ता० (३. १.) अत्र नवत्वसम्प्रादनात् ।

‡ यानेऽस्मिन् उदोऽभियानो मण्डपोऽष्टादशरश्मिदीर्घो नवारश्मिस्तृणो दीर्घवतुरस उद-
ग्वशी (का० धौ० सू० ८. ९. १-६) विहित, तत्रापि उदीचीवेन व्यवहर्तव्या । मन्त्रस्याऽस्य
देव्य विस्तारे चाऽप्येऽपि कस्या सन्ति ते तत एवाऽवगन्तव्या । (सु० सू० १. २१. २२)

§ का० श्रौ० सू० ८. ९. १-१० ।

§ 'त' पुल्लिङ्गे 'परिवृढे' इति ।

कर्मन्विष्यति तथो हाऽद्धयुं वा यजमानं वा ग्राहो न
 विन्दति तन्निष्ठितमभिमृशत्येन्द्रमसीत्येन्द्र हि सदः ॥२५॥
 अथ * हविर्दानयोः । जघनार्द्धं समन्वीक्ष्योत्तरेणाऽऽग्नीध्रं
 मिनोति तस्याऽर्द्धमन्तर्वेदि स्यादद्धं वहिर्वेद्यथो ऽपि भूयो-
 ऽर्द्धान्तर्वेदि स्यात्कनीयो वहिर्वेद्यथो ऽपि सर्वमेवाऽन्तर्वेदि
 स्यात्तन्निष्ठितमभिमृशति † 'वैश्वदेवमसी'ति द्वयेनेतद्वैश्व-
 देवं यदस्मिन्पूर्वेद्युर्विश्वे देवा ‡ वसतीवरीपूषवसन्ति तेन
 वैश्वदेवम् ॥ २६ ॥ देवा ह वै यज्ञं तद्वानाः । तेऽसुररक्ष-
 सेभ्य ऽआसद्वादिभयाञ्चक्रुस्तान्दक्षिणतोऽसुररक्षसाभ्यासे-
 जुस्तान्सदसो जिम्युस्तेषामेतान्धिष्ण्यानुद्वापयाञ्चक्रुर्व्य-
 ऽएतेऽन्तः सदसः ॥२७॥ सर्वे ह स्म वा ऽएते पुरा ज्वलन्ति ।
 यथाऽयमाहवनीयो यथा गार्हपत्यो यथाऽऽग्नीध्रीयस्तद्यत-
 ऽएनानुदंवापयँस्तत ऽएवेतन्न ज्वलन्ति तान्नाग्नीध्रमभि-
 सःरुधुस्तान्प्यर्द्धमाग्नीध्रस्य जिम्युस्ततो विश्वेदेवा ऽअमृ-
 तत्वमपाऽजयँस्तस्माद्वैश्वदेवम् ॥ २८ ॥ तान्देवाः प्रति-
 समैन्धत । यथा पत्यवस्येत्तस्मादेनान्सुवने सवन
 ऽएष प्रतिमिन्धते तस्माद्यः समृद्धः स ऽआग्नीध्रं
 कुर्याद्यो वै ज्ञातोऽनूचानः स समृद्धस्तस्मादग्नीध्रे प्रथमाय
 दक्षिणां नयन्त्यतो हि विश्वे देवा ऽअमृतत्वमपाऽजयँस्तस्माद्यं
 दीक्षितानामवल्ल्यं विन्देदाग्नीध्रमेनं नयतेति ब्रूयात्तदुनात्तं

* का० श्रौ० सू० ८. ६. १० ।

† का० श्रौ० सू० ८. ६. ११ ।

‡ सोमाग्निपवार्श आपो 'वसतीवर्य' इत्युच्यन्ते ।

(१) शु० सं० ४०. ५ क० ३० । (२) शु० सं० ४०. ५ क० ३० ।

तद्वाऽरिष्यतीति तद्यदुतो विश्वे देवा ऽमृतत्त्वमपाऽजयँस्तु-
स्माद्वैश्वदेवम् ॥ २९ ॥ (A)

पष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्ठिकसंख्या ॥ १३२ ॥

[धिष्ण्यनिजापादि]

विजामानोहैवाऽस्य धिष्ण्याह । इमे समङ्गा ये वै
समङ्गास्ते विजामान ऽएत ऽउहैवाऽस्यैत ऽआत्मनह ॥ १ ॥
दिवि वै सोम ऽआसीत् । अथेह देवास्ते देवा ऽअकाम-
यन्ता नह सोमो गच्छेत्तेनाऽऽगतेन यजेमहीति त ऽएते
माये ऽअसृजन्त सुपर्णीश्च कद्रुश्च वागेव सुपर्णीयं कद्रु-
स्तावभ्याथं समदश्चक्रुह ॥ २ ॥ ते हर्त्तयमाने ऽऊचतुह ।
यतरा नौ दुवीयह परापश्यादात्मानं नौ सा जयादिति
तथेति सा ह कद्रुरुवाच परेक्षस्वेति ॥ ३ ॥ सा ह सुपर्ण्यु-
वाच । अस्य सलिलस्य पारेऽश्वः श्वेतस्स्थाणौ सेवते तुमहं
पश्यामीति तुमेव त्वं पश्यसीति तह हीत्स्यथ ह कद्रुरुवाच
तस्य बालो ब्यपञ्जि तुममुं वातो धूनोति तुमहं पश्यामीति
॥ ४ ॥ सा यत्सुपर्ण्युवाच । अस्य सलिलस्य पार ऽहुति
वेदिद्वं सलिलं वेदिमेव सा तदुवाचाऽश्वह श्वेतस्स्थाणौ

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विष्णुया अन्वयाऽऽनुवर्त्यन्ते यथा—

सं. सं. १. २ १०, का० सं. ४. १, मं० सं. १ ८ ९, १

सेवत ऽद्वित्यग्निर्वा ऽअश्वः श्वेतो यूष स्थाणुरथ यत्कद्रूवाच
 तस्य बालो न्यपञ्जि तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति
 रशना हैव सा ॥ ५ ॥ सा ह सुपण्युवाच । एहीदं पृताव
 वेदितुं यतरा नौ जयतीति सा ह कद्रूवाच त्वमेव पत त्वं
 वै न ऽआख्यास्यसि यतरा नौ जयतीति ॥ ६ ॥ सा ह
 सुपण्यी पपात । तद्ध तथैवाऽऽस यथा कद्रूवाच तामागता-
 मुबभूवाद् त्वमजैषीश्रहाश्मिति त्वमिति होवाचेतद्व्या-
 ख्यानः सौपण्यीकाद्रवमिति ॥ ७ ॥ सा ह कद्रूवाच ।
 आत्मानं वै त्वाऽजैषं दिव्यसौ सोमस्तं देवेभ्य ऽआहर
 तेन देवेभ्य ऽआत्मानं निष्क्रीणीष्वेति तथेति सा
 छन्दाशंसि ससृजे सा गायत्री दिवः सोममाहरत् ॥ ८ ॥
 हिरण्यमग्योर्हं कुयोरन्तरवहित ऽआस । ते ह स्म ध्रुपवी
 निमेपं निमेपमभिसन्धत्तो दीक्षातपसौ हैव ते ऽआसतु-
 स्तमेते गन्धर्वाः सोमश्चा जुगुपुरिमे धिष्ण्या ऽइमा
 होत्राः ॥ ९ ॥ तयोरन्यतरां कुशीमाचिच्छेद । तान्देवे-
 ब्यः प्रददौ सा दीक्षा तया देवा ऽअदीक्षन्त ॥ १० ॥
 अथ द्वितीयां कुशीमाचिच्छेद । तान्देवेभ्यः प्रददौ तत्त-
 पस्तया देवास्तप ऽउपाऽयन्नुपसदस्तपो ह्युपसदः ॥ ११ ॥
 खदिरेण ह सोममाचखाद । तस्मात् खदिरो यदेने-
 नाऽखिदत्तस्मात्खादिरो यूषो भवति खादिरु स्फ्योऽच्छा-
 वाकस्य हैनं गोपनायां जहार सोऽच्छावाकोऽहीयत
 ॥ १२ ॥ तमिन्द्राग्नी ऽअनु समतनुताम् । प्रजानां
 प्रजात्यै तस्मादैन्द्राग्नोऽच्छावाकः ॥ १३ ॥ तस्माद्दी-

क्षिता राजानं गोपायन्ति । नेत्रोऽपहरानिति तस्मात्तत्र
सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामपहरन्ति ह्रीयते ह ॥१४॥
तस्माद्ब्रह्मचारिणऽआचार्यं गोपायन्ति । गृहान्पशून्नेत्रोऽप-
हरानिति तस्मात्तत्र सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामपह-
रन्ति ह्रीयते ह तेनैतेन सुपण्णीं देवेभ्यऽआत्मानं निर-
क्रीणीत तस्मादाहुः पुण्यलोक ईजानऽइति ॥ १५ ॥
ऋणाह ह वै पुरुषो जायमानऽएव । मृत्योरात्मना जायते
स यद्यजते यथैव तत्सुपण्णीं देवेभ्यऽआत्मानं निरक्री-
णीतैवमेवैषऽएतन्मृत्यो रात्मानं निष्क्रीणीते ॥ १६ ॥
तेन देवाऽअयजन्त । तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षाऽअन्वा-
जमुस्तेऽन्वागत्याऽब्रुवन्ननु नो यज्ञऽआभजत मा नो
यज्ञादन्तर्गातास्तेव नोऽपि यज्ञेभागऽइति ॥१७॥ ते होचुः ।
किं नस्ततः स्यादिति यथैवाऽस्याऽमुत्र गोसारोऽभूमैव मेवा-
ऽस्याऽपीह गोसारो भविष्यामऽइति ॥ १८ ॥ तथेति
देवाऽअब्रुवन् । सोमक्रयणा वऽइति तानेभ्यऽएत-
त्सोमक्रयणाननुदिशत्यथैनानब्रुवँस्तृतीयसवने वो घृत्त्या-
हुतिः प्राप्स्यति न सौम्यापहृतो हि युष्मत्सोमपीथस्तेन
सोमाहुतिं नाऽर्ह्येति सैनानेपा तृतीयसवनऽएव घृत्त्या-
हुतिः प्राप्नोति न सौम्या यच्छालाकोर्द्विष्ययान्त्व्या-
धारयति ॥ १९ ॥ अथ यदग्नौ होष्यन्ति । तद्वोऽविष्य-
तीति स यदग्नौ जुहति तदेनानवत्यथ यदहः सोमं विवभ्रत-
ऽउपर्युपरि चरिष्यन्ति तद्वोऽविष्यतीति स यदेनान्तसोमं
विवभ्रतऽउपर्युपरि चरन्ति तदेनानवति तस्मादद्वर्युः

समया धिष्णयात्राऽतीयादङ्कुर्युर्हि सोमं विभर्ति तमेते
 व्यात्तेन प्रत्यासते स ऽएतेषां व्यात्तमापयेत तमग्निर्वा-
 ऽभिदहेद्यो वाऽयं देवः पशूनामीष्टे स वा हैनमभिमन्येत
 तस्माद्यद्यङ्कुर्योः शालायामर्त्यः स्यादुतरेणैवाऽग्नीद्रीयः
 सञ्चरेत् ॥ २० ॥ तेषां ऽएते । सोमस्यैव गुप्त्यै न्युप्यन्त-
 ऽआहवनीयः पुरस्तान्मार्जालीयो *दक्षिणतः ऽआग्नीद्रीय-
 ऽउत्तरतोऽथ ये सदसि ते पश्चात् ॥ २१ ॥ तेषां द्वा-
 ऽअर्द्धानुपकिरन्ति । अर्द्धानुदिशन्त्येत ऽउहै वैतद्विरे-
 ऽर्द्धान् ऽउपकिरन्त्वर्द्धानुदिशन्तु तथा यस्माल्लोकाद्गता
 स्मो दिवस्तथा तँल्लोकं प्रतिप्रज्ञास्यामस्तथा न जिह्वा-
 ऽएष्याम ऽइति ॥ २२ ॥ स यानुपकिरन्ति । तेनाऽस्मँल्लोके
 प्रत्यक्षं भवन्त्यथ यानुदिशन्ति तेनाऽमुष्मँल्लोके प्रत्यक्षं
 भवन्ति ॥ २३ ॥ ते वै † द्विनामानो भवन्ति । एतु ऽउहै
 वै तद्विरे न वा ऽएभिर्त्रामभिररात्स येषां नः सोमम-
 पाऽहार्पुहन्त द्वितीयानि नामानि कर्वामहा ऽइति ते
 द्वितीयानि नामान्यकुर्वत तैरराध्नुवन्न्यानुपहृतसोमपीथा-
 न्सतोऽथ यज्ञ ऽआभजस्तँस्माद् द्विनामानस्तस्माद्वाद्वाणोऽ-
 नृक्ष्यमाने द्वितीयं नाम कुर्वीत राध्नोति हैव य ऽएवं विद्वान्द्वि-
 तीयं नाम कुरुते ॥ २४ ॥ स यदग्नौ जुहोति । तदेवेषु जुहोति
 तस्माद्देवाः सन्त्यथ यत्सदसि भक्षयन्ति तश्मनुष्येषु
 जुहोति तस्मान्मनुष्याः सन्त्यथ यद्विद्वान्योर्नाराशः

* का० धी० सू० ७ १ ६ ।

† का० धी० सू० ८ ६ २१-२३ ।

साह सीदन्ति तत्पितृषु जुहोति तस्मात्पितरह सन्ति ॥२५॥
या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताह । पराभूता वै ता ऽएवमेवैतद्या
ऽइमाह प्रजा ऽअपरा भूतास्ता यज्ञ ऽआभजति मनुष्यानु
पशवो देवाननु वयाऽस्योपधयो वनस्पतयो यदिदं किञ्चैवमु
तत्सर्वं यज्ञ ऽआभक्तं ते ह स्मैत ऽउभये देवमनुष्याह
पितरह सम्पिबन्ते सैषा सम्पाते ह स्म दृश्यमाना ऽएव
पुरा सम्पिबन्त ऽउतैतर्ह्यदृश्यमानाह ॥ २६ ॥ (B)

पद्याध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[वैसर्जनहोमः]

सर्वं वा ऽगुपोऽभि दीक्षते । यो दीक्षते यज्ञह ह्यभि
दीक्षते यज्ञह्येवेदह सर्वमनु तं यज्ञह सम्भूतय यमिममभि
दीक्षते सर्वमिदं विसृजते ॥ १ ॥ यद्वैसर्जिनानि जुहोति ।
स यदिदह सर्वं विसृजते तस्माद्वैसर्जिनानि नाम तस्माद्यो-
*ऽपिब्रतह स्यात्सोऽन्वारमेत यद्यु ऽअन्यत्र चरेन्ता-
ऽऽद्वियेत यद्वै जुहोति तदेवेदह सर्वं विसृजते ॥ २ ॥ यद्वेषु
वैसर्जिनानि जुहोति । यज्ञो वै विष्णुह स देवेभ्य ऽइमां
विक्रान्तिं विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन
पदेन पस्पाराऽयेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनेताम्ब्रेवैप-

(B) एतद्राहणमतविषया अन्यत्राऽप्युक्तमन्ते यथा—

तै० सं० ६. ३. १, मं० सं० ३. ८. १०, का० श० ४. ६. २, ६

* 'अपिब्रतान्वाऽन्वारमन्ते यजमावन्' का० धी० मू० ८. ६. १४, 'स अपिब्रतान् दृश्यन्-
मिति सग्रेष्यति' आप० श्री० सू० ११. १६. १३, १

ऽएतस्मै विष्णुर्यज्ञो विक्रान्तिं विक्रमते यज्जुहोति तस्मा-
 द्वैसर्जिनानि जुहोति ॥ ३ ॥ *सोऽपराह्णे वेदिथं स्तीर्त्वा ।
 अर्द्धव्रतं प्रदाय सम्प्रपद्यन्त ऽइधमवभ्यादधत्युपयमनीरुप-
 कल्पयन्त्याज्यमधिश्रयति सुचं सम्माष्टर्युपस्थे राजानं
 यजमानं कुरुतेऽथ सोमक्रयण्यै पदं जघनेन गार्हपत्यं
 परिकिरति पदा वै प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठत्या ऽएव ॥ ४ ॥
 तद्वैके । चतुर्धा कुर्वन्ति यत्राऽऽहवनीयमुद्धरन्ति तासूपय-
 मनीषु चतुर्वर्गमक्षं चतुर्वर्गेणोपाऽञ्जन्त्येतासूपयमनीषु
 चतुर्वर्गं जघनेन गार्हपत्यं चतुर्वर्गं परिकिरति
 ॥ ५ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । सार्द्धमेव परिकिरेज्जघनेन
 गार्हपत्यमथोत्पूयाऽऽज्यं चतुर्गृहीते जुह्वां चोपभृति च
 पृच्छति पञ्चगृहीतं † पृषदाज्यं 'ज्योतिरसि विश्वरूपं
 विश्वेषां देवानाथं समिद्रि'ति वैश्वदेवद्वि पृषदाज्यं धार-
 यन्ति सुचो यदा प्रदीप्त ऽइधमो भवति ॥ ६ ॥ ‡ अथ
 जुहोति । त्वं सोमं तनूकृद्भयो द्वेपोवभ्योऽव्यकृतेवभ्य
 ऽउरु यन्तासि वरूथथं स्वाहे'ति तदेतेनैवाऽस्यां पृथिव्यां
 प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्येतेनेमं लोकं सृणुते ॥ ७ ॥
 अथाऽऽसुवे § द्वितीयामाहुतिं जुहोति । 'जुषाणो ऽअसुरा-

* का० श्री० सू० ८. ६ १-३१ ।

† वा० श्री० सू० ८. ७ १ ।

‡ का० श्री० सू० ८. ७ २ ।

§ का० श्री० सू० ८. ७ ३, ४ ।

(१) शु० स० अ० ५ क० १२ । (२) शु० स० अ० ५ क० १२ । (३) शु० स०
 अ० ५ क० १२ ।

ज्यस्य वेतु स्वाहेत्येप ऽउ हैवैतदुवाच रक्षोब्भ्यो वै विभेमि
यथा माऽन्तरा नाष्ट्रा रक्षाथंसि न हिनसन्नेवं मा कनी-
याथंसमेव वधात्कृत्वाऽतिनयत स्तोक्रमेव स्तोको ह्यसुरिति
ततमेत्कनीयाथंसमेव वधात्कृत्वाऽत्यनयन्त्स्तोकमेव स्तोको
ह्यसू रक्षोब्भ्यो भीषा तस्मादसवे द्वितीयामाहुतिं जुहोति
॥ ८ ॥ उबच्छन्तीधम् । उपयच्छन्त्युपयमनीरुथाऽऽहा-
ऽमये * प्रहियमाणायाऽनुब्रूहि सोमाय प्रणीयमानायेति
वाऽमये प्रहियमाणायाऽनुब्रूहीति त्वेव ब्रूयात् ॥ ९ ॥
आददते † आवणः । ब्रोणकलशं वायव्यानीधमं
‡कार्ज्वर्यमयादपरिधीनाश्वचालं प्रस्तरमैक्षव्यौ विधृती
तद्वर्हिरुपसन्नदं भवति वपाश्रपण्यौ रश्ने ऽअरुणी-
ऽअधिमन्थनः शकलो ववृपणौ तत्समादाय प्राञ्च ऽआय-
न्ति स ऽएप ऽऊर्द्धो यज्ञ ऽएति ॥१०॥ तदायत्सु ‡वाचयति ।
'अग्ने नयं सुपथा राये ऽअस्माद्विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान् । युयोद्धवस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते नम ऽउक्तिं
विधेमे'त्यग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षाथ-
स्यपग्वन्येत्यथाऽभयेनाऽनाष्ट्रेण हरन्ति त ऽआयन्त्याग-
च्छन्त्याग्नीध्रं तमाग्नीध्रे निदधाति ॥११॥ स § निहिते जुहोति ।

* वा० धी० सू० ८. ७. ३-६ ।

† वा० धी० सू० ८. ७. ५ । ब्रोणकलशः सोमाधारमूलः प्रभृतपात्रवितोषः, यस्योपरि
घातामरा गृह्यन्ते ।

‡ वा० धी० सू० ८. १. १२ ।

§ वा० धी० सू० ८. ७. ६ ।

(१) सु० सं० अ० ५ अ० ३६ ।

§ वा० धी० सू० ८. ७. ९ ।

‘अयं नो ऽअग्निर्वैरिवस्कृणोत्वयम्मृधः पुर ऽएतु अभि-
 न्दन् । अयं ब्राजाञ्जयतु ब्राजसातावयः शत्रूञ्जयतु जर्ह-
 पाणः स्वाहे’ति तदेतेनैवैतस्मिन्नन्तरिक्षे प्रतिष्ठ्यायां प्रति-
 तिष्ठत्येतेनैतल्लोकः१३ स्पृणुते ॥१२॥ तदेव निदधति आचणः ।
 ब्रौणकलशं दायञ्चयाञ्जयथेतरमादायाऽऽयन्ति तदुत्तरेणाऽऽह-
 वनीयमुपसादयन्ति ॥१३॥ प्रोक्षणीरद्धर्ग्युरादचे । स ऽइधम्
 मेवाऽग्रे प्रोक्षत्यथ वेदिमथाऽस्मै वह्निं प्रयच्छन्ति तत्पुर-
 स्ताद्वन्थासादयति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय विल्लः१४स्य ग्रन्थि-
 माश्ववालः प्रस्तर ऽउपसन्नद्धो भवति तं गृह्णाति गृहीत्वा
 प्रस्तरमेकवृद्धिं स्तृणाति स्तीर्त्वा वह्निं कार्पमर्ग्यमयाहपरि-
 धीरुपरिदधाति परिधाय परिधीन्तस्मिधावब्ध्यादधात्यवभ्या-
 धाय समिधौ ॥ १४ ॥ * अथ जुहोति । ‘उरुं विष्णो विक्र-
 मस्योर क्षयाय नस्कृधि । घृतं घृतयोने पिव प्र-प्रयज्ञपतिं
 तिर स्वाहे’ति तदेतेनैवैतस्यां दिवि प्रतिष्ठ्यायां प्रतितिष्ठ-
 त्येतेनैतल्लोकः१५ स्पृणुते यदेतया जुहोति ॥ १५ ॥ यद्वेव
 वैष्णव्यर्चा जुहोति । कनीयाथंसं वा ऽएनमेतद्वधात्कृत्वा-
 ऽत्यनैपुस्तोकमेव स्तोको ह्यस्तुस्तमेतदुभयं प्राप्य य ऽएवैष
 तं करोति यज्ञमेव यज्ञो हि विष्णुस्तस्माद्वैष्णव्यर्चा जुहोति
 ॥ १६ ॥ अथाऽऽसाद्य स्रुचः । अप ऽउपस्पृश्य राजानं
 प्रपादयति तद्यदासाद्य स्रुचोऽप ऽउपस्पृश्य राजानं प्रपा-
 दयति वृज्जो वा ऽआज्यः रेतः सोमो नेद्वज्जेणाऽऽज्येन

रेतः सोमः हिनसानीति तस्मादासाय म्रुचोऽप उपस्पृश्य
 राजानं प्रपादयति ॥ १७ ॥ स दक्षिणस्य हविर्ज्ञानस्य
 नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । तदेनमासादयति 'देव सवित-
 रेय ते सोमस्तुः रक्षस्व मा त्वा दभञ्जि'ति तदेनं
 देवायैव सवित्रे परिददाति गुप्त्यै ॥ १८ ॥ * अथा-
 ऽनुस्वज्योपतिष्ठते । 'एतत्त्वं देव सोम देवो देवाँर
 ऽउपागा ऽइदमहुम्मनुष्यान्तसह रायस्पोपेणे'त्यग्नीषोमौ वा-
 ऽएतमन्तर्जम्भ ऽआदधाते यो दीक्षत ऽआग्नावैष्णवः
 ह्यदो दीक्षणीयः हविर्भवति यो वै विष्णुः सोमः स हविर्वा-
 ऽएय देवानां भवति यो दीक्षते तदेनमन्तर्जम्भ ऽआदधाते
 तत्प्रत्यक्षः सोमाग्निर्मुच्यते यदाहैतत्त्वं देव सोम देवो
 देवाँर ऽउपागा ऽइदमहुम्मनुष्यान्तसह रायस्पोपेणेति
 भूमा वै रायस्पोपः सह भूम्नेत्येवैतदाह ॥ १९ ॥ † अथो-
 पनिष्क्रामति । 'स्वाहा निर्घ्रुणस्य पाशान्मुच्य' ऽहुति वरुण-
 पाशे वा ऽग्नयोऽन्तर्भवति योऽह्यस्याऽसंस्तत्प्रत्यक्षं वरुण-
 पाशाग्निर्मुच्यते यदाह स्वाहा निर्घ्रुणस्य पाशाश्मुच्य-
 ऽहुति ॥ २० ॥ अथेत्याहवनीये समिधमव्यादधाति । 'अग्ने
 व्रतपास्त्वे व्रतपा' ऽहुत्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाह्वाऽग्ने
 व्रतपास्त्वे व्रतपा ऽहुति 'यौ तव तनूर्मर्ष्यभूदेपा सा त्रयि
 यो मम तनूस्त्रय्यभूदियः सा मयि । यथायथं नौ व्रतपते

* वा० धी० सू० ८ ७ १७।

† वा० धी० सू० ८ ७ १८।

(१) शु० स० अ० ५ क० २९ । (२) शु० स० अ० ५ क० २९ । (३) शु० स० अ० ५
 क० २९ । (४) शु० स० अ० २ क० ४० । (५) शु० स० अ० ५ क० ४० ।

ब्रतान्यनु मे दीक्षां दीक्षापतिरमथंस्ताऽनुतपस्तपस्पति-
रिति तत्प्रत्यक्षमग्नेर्द्धिर्मुच्यते स स्वेन सताऽऽत्मना
यजते तस्मादस्याऽत्राऽश्रन्ति मानुषो हि भवति तस्माद-
स्याऽत्र नाम गृह्णन्ति मानुषो हि भवत्यथ यत्पुरा ना-
ऽश्रन्ति यथा *हविषोऽहुतस्य नाऽश्रीयादेवं तत्तस्माद्दीक्षि-
तस्य नाऽश्रीयादथाऽत्राऽङ्गुलीर्विसृजते ॥ २१ ॥ (७)

पष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथाग्नीषोमीयपशुप्रयोगः]

(सत्र यूपच्छेदनम्)

यूपं ब्रक्ष्यन्वैष्णव्यर्चा जुहोति । वैष्णवो हि यूप-
स्तस्माद्वैष्णव्यर्चा जुहोति ॥ १ ॥ यद्वेव वैष्णव्या
जुहोति यज्ञो वै विष्णुर्व्यजेनैवेतद्यूपमच्छेति तस्माद्वैष्ण-
व्यर्चा जुहोति ॥ २ ॥ स यदि सुचा जुहोति । † चतु-
र्यहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति यद्यु सुवेण सुवेणैवोपहृत्य
जुहोत्युरुं विष्णो विक्रमस्वोर क्षयाय नस्कृधि । घृतं घृत-
योने पिव प्र-प्रयज्ञपतिं तिर स्वाहेति ॥ ३ ॥ यद्वाज्यं
परिशिष्टं भवति । तदादत्ते यत्तक्ष्णः शस्त्रं भवति तत्त-
क्षादत्ते तऽआयन्ति स यं यूपं जोषयन्ते ॥ ४ ॥ तमेवम-

* ऐ० श्र० २ १ ३ ब्रक्ष्यम् ।

(८) एतद्ब्राह्मणमतविषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

अपि० स० ४०. ६ श्र० ब्रा० ९ १, का० श्र० ४ ६. ३, क० स० २६. २, मे० स० ३,
९ १ ऐ० श्र० १ २८ ।

† का० श्र० सू० ६ १ ४ ।

(१) शु० स० अ० ५ क० ४१ ।

भिमृश्य जपति । पश्चाद्वैव प्राङ् तिष्ठन्न * भिमन्त्रयते 'त्य-
न्याँर ऽअगान्नान्याँर ऽउपागामित्यति ह्यन्यानेति ना-
ऽन्यानुपैति तस्मादाहाऽत्यन्याँर ऽअगान्नान्याँर ऽउपा-
गामिति ॥ ५ ॥ 'अर्वाक् त्वाँ परेवभ्योऽविदं परोऽवरेवभ्य'-
ऽहुति । अर्वाग्येनं परेवभ्यो वृश्चति य ऽएतस्मात्पराञ्चो
भवन्ति परोऽवरेवभ्य ऽहुति परो ह्येनमवरेवभ्यो वृश्चति य-
ऽएतस्मादर्वाञ्चो भवन्ति तस्मादाहाऽर्वाक्त्वा परेवभ्योऽविदं
परोऽवरेवभ्य ऽहुति ॥ ६ ॥ 'तन्त्वा जुषामहे देव द्यनस्पते
देवयज्याया' ऽहुति । तद्यथा बहूनां मद्ध्यात्साधवे कर्मणे
जुपेत स रातमनास्तस्मै कर्मणे स्यादेवमेवैनमेतद्बहूनां
मद्ध्यात्साधवे कर्मणे जुपते स रातमना वृश्चनाय
भवति ॥ ७ ॥ 'देवास्त्वा देवयज्यायै जुपन्तामि'ति । तद्वै
समृद्धं यं देवाः साधवे कर्मणे जुपन्तै तस्मादाह देवास्त्वा
देवयज्यायै जुपन्तामिति ॥ ८ ॥ अथ 'क्षुवेणोपस्पृशति ।
विष्णवे त्वेति वैष्णवो हि यूपो यज्ञो वै विष्णुर्व्यज्ञाय
ह्येनं वृश्चति तस्मादाह विष्णवे त्वेति ॥ ९ ॥ अथ
दर्भतरुणकमन्तर्दधाति । 'ओषधे त्रायस्वे'ति वृज्जो
वै परशुस्तथो ह्येनमेव वृज्जः परशुर्न हिनस्त्यथ
परशुना प्रहरति 'स्वधिते मेनह हिह सीरि'ति

* वा० श्रौ० सू० ६. १. ७ ।

† वा० श्रौ० सू० ६. १. ६ ।

(१) शु० सू० अ० ५ क० ४२ । (२) शु० सू० अ० ५ क० ४२ । (३) शु० सू०
अ० ५ क० ४२ । (४) शु० सू० अ० ५ क० ४२ । (५) शु० सू० अ० ५ क० ४२ ।
(६) शु० सू० अ० ५ क० ४१ ।

वृज्जो वै परशुस्तथो हैनमेव वृज्जः परशुर्न हिनस्ति ॥१०॥
 स यं प्रथमः * शकलमपच्छिनत्ति । तमादत्ते तं वा-
 ऽअनक्षस्तम्भं वृश्चेदुत ह्येनमनसा बृहन्ति तथाऽनो न
 प्रतिवाधते ॥ ११ ॥ तं प्राञ्चं पातयेत् । प्राची हि देवानां
 दिग्गथो ऽउदश्चमुदीची हि मनुष्याणां दिग्गथो अत्युच्चं
 दुक्षिणायै स्वैरेन दिशः परिविवाधिपेतैषा वै दिक् पितॄणां
 तस्मादेनं दुक्षिणायै दिशः परिविवाधिपेत ॥ १२ ॥ तं
 प्रच्यवमानमनुमन्त्रयते । 'याम्मा लेखीरन्तरिक्षम्मा हि-
 सीः पृथिव्या सम्भवे'ति वृज्जो वा ऽएष भवति यं
 यूपाय वृश्चन्ति तस्माद्वृज्जात्प्रच्यवमानादिभ्ये लोकाः
 सृरेजन्ते तदेव्यु ऽएवैनमेतल्लोकेव्युः शमयति तथेमा-
 ल्लोकाञ्छान्तो न हिनस्ति ॥ १३ ॥ स यदाह । याम्मा
 लेखीरिति दिवे मा हिंसीरित्येवैतदाहाऽन्तरिक्षं मा
 हिंसीरिति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति पृथिव्या-
 सम्भवेति पृथिव्या सज्जानीष्वेत्येवैतदाहाऽयं हि त्वां
 स्वधितिस्तेतिजानः अणिनाय महते सौभगायेत्येष
 ह्येनं स्वधितिस्तेजमानः अणयति ॥ १४ ॥ अथा-
 ऽऽवृश्चनमभिजुहोति । नेदतो नाष्ट्रा रक्षांस्थनूत्ति-
 ष्ठानिति वृज्जो वा ऽआज्यं तद्वृज्जेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षा-
 ंस्थववाधते तथाऽतो नाष्ट्रा रक्षांस्थि नाऽनूत्तिष्ठ-
 न्त्यथो रेतो वा ऽआज्यं तदनस्पतिष्वेतदेतो दधाति

* का० धी० सू० ९ १ १३-२० ।

(१) छ० स० अ० ५ क० ४३ । (२) छ० स० अ० ५ क० ४३ ।

तस्माद्वेतस ऽआव्वञ्चनाद्वनस्पतयो ऽनु प्रजायन्ते ॥१५॥ स
जुहोति । 'अतस्त्वं देव वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रव-
ल्शा वि वयः रुहेमे'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति ॥१६॥ तं परि-
वासयति । स यावन्तमेवाऽग्रे परिवासयेत्तावान्त्स्यात् ॥१७॥
[अर्थप्रपाठकः ॥६४॥] *पञ्चाऽरत्निं परिवासयेत् । पाङ्को यज्ञः
पाङ्क्तः पशुः पञ्चवः संवत्सरस्य तस्मात्पञ्चाऽरत्निं परिवास-
येत् ॥१८॥ षडरत्निं परिवासयेत् । षड् ऽऋतवः संवत्सरस्य
संवत्सरो वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्मात्षडरत्निं परिवासयेत्
॥ १९ ॥ अष्टारत्निं परिवासयेत् । अष्टाक्षरा वै गायत्री
पूर्वाद्धौ वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वाद्धौ ऽप यज्ञस्य तस्मादष्टा-
रत्निं परिवासयेत् ॥ २० ॥ नवारत्निं परिवासयेत् । त्रिवृद्धौ
यज्ञो नव वै त्रिवृत्तस्मान्नवारत्निं परिवासयेत् ॥ २१ ॥
एकादशारत्निं परिवासयेत् । एकादक्षारा वै त्रिष्टुब्बवृज्ज-
स्त्रिष्टुब्बवृज्जो † यूपस्तस्मादेकादशारत्निं परिवासयेत् ॥२२॥
द्वादशारत्निं परिवासयेत् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य
संवत्सरो वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्माद् द्वादशारत्निं परिवासयेत्
॥ २३ ॥ त्रयोदशारत्निं परिवासयेत् । त्रयोदश वै मासाः
संवत्सरस्य संवत्सरो वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्मात्त्रयोदशारत्निं
परिवासयेत् ॥ २४ ॥ पञ्चदशारत्निं परिवासयेत् । पञ्च-
दशो वै वृज्जो वृज्जो यूपस्तस्मात्पञ्चदशारत्निं परिवासयेत्

(१) शु० स० ख० ५ क० ४३ ।

* का० श्रौ० सू० ६ १. २० ।

† का० श्रौ० सू० ६ १ २९-३१ ।

॥ २५ ॥ सप्तदशारत्निर्वाजपेययूपः । अपरिमित ऽएव
 स्यादपरिमितेन वा ऽएतेन वृज्जेण देवा ऽअपरिमितमज-
 यँस्तथो ऽएवैष ऽएतेन वृज्जेणाऽपरमितेनैवाऽपरमितं
 जयति तस्मादपरिमित ऽएव स्यात् ॥ २६ ॥ स * वा-
 ऽअष्टाश्रिर्भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वाद्धो वै यज्ञस्य
 गायत्री पूर्वाद्धं ऽएव यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥ २७ ॥

पष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥ (p)

इति पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[यूपोच्छ्रयणादि]

† अविभ्रमादत्ते । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्वि-
 नोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे नार्ग्यसी'ति समान-
 ऽएतस्य यजुषो वन्धुर्योषो वा ऽएषा यदविभ्रस्तस्मादाह
 नार्ग्यसीति ॥ १ ॥ अथाऽवटं परिलिखति 'इदंमह-
 रक्षसां ग्रीवा ऽअपि कृन्तामी'ति वृज्जो वा ऽविभ्रवृज्जेणै
 वैतन्नाष्टाणां रक्षसां ग्रीवा ऽअपिकृन्तति ॥ २ ॥ ‡ अध
 खनति । प्राञ्चमुत्करमुत्किरत्युपरेण सस्मायाऽवटं खनति

* वा० धी० सू० ६. १ २६-२८ ।

(p) एतद्ब्राह्मणस्या निषेधा अन्वयाऽऽनुपलभ्यन्ते यथा—

का० प्रा० ४ ६ ४, का० स० २६. ३ ४, कथि० स० ४१ २, तै० स० ६ ३ ३, मे० सं०
 ३ ९ २, ऐ० प्रा० ८ १, शा० प्रा० १- १ ।

† का० धी० सू० ६ २ ८ ।

‡ वा० धी० सू० ६ २ ९-१४ ।

(१) छ० ध० अ० ६ क० १ । (२) छ० ध० अ० ६ क० १ ।

तदुग्रेण प्राञ्चं यूपं निदधात्येतावन्मात्राणि वर्हींश्छप्यपरिष्टा-
दधि निदधाति तदेवोपरिष्टाद्यूपशकलमधि निदधाति
पुरस्तात्पाश्वर्तश्चपालमुपनिदधात्यथ यवमवत्यङ् प्रोक्ष-
णयो भवन्ति सोऽसावेव वन्धुः ॥ ३ ॥ स *यवान्नावपति ।
'यवोऽसि यवयाऽस्मद्वेषो यवयाऽरातीरि'ति नाऽत्र तिरोहि-
तमिवाऽस्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य वन्धुर्मेध्यमेवै-
तत्करोति ॥ ४ ॥ स प्रोक्षति । 'दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा
पृथिव्यै त्वे'ति वृजो वै यूप ऽएषां लोकानामभिगुह्या-
ऽएषां त्वा लोकानामभिगुह्यै प्रोक्षामीत्येवैतदाह ॥ ५ ॥
अथ याङ् प्रोक्षण्यङ् परिशिष्यन्ते । ता ऽअवष्टेऽवनयति
'शुन्धन्ताँह्लोकाङ् पितृपदना' ऽइति पितृदेवस्यो वै कूपङ्
खातस्तमेवैतद्मेध्यं करोति ॥ ६ ॥ अथ वर्हींश्छपि । प्राची
नाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चाऽवस्तृणाति 'पितृपदनमसी'ति
पितृदेवस्यं वा ऽअस्यैतद्भवति यन्निखातः स यथा निखात-
ऽओपधीषु मितः स्यादेवमेतास्वोपधिषु मितो भवति
॥ ७ ॥ अथ †यूपशकलं प्राऽस्यति । तेजो ह वा ऽएतद्ब्र-
नस्पतीनां यद्वाह्याशकलस्तस्माद्यदा वाह्याशकलमपतक्षणु-
वन्त्यथ शुष्यन्ति तेजो ह्येवामेतत्तद्ययूपशकलं प्राऽस्यति

* वा० शौ० सू० ६. २. १५ ।

† वा० शौ० सू० ६. २. १६, १७ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. २. १९ ।

(१) शु० सू० अ० ६ क० १ । (२) शु० सू० अ० ६ क० १ । (३) शु०
स० अ० ६ क० १ । (४) शु० सू० अ० ६ क० १ ।

सुतेजसं मिनवानीति तद्यदेव ऽएव भवति नाऽन्य-
 ऽएव हि यजुष्कृतो मेद्व्यस्तस्माद्यूपशकलं प्राऽस्यति ॥ ८ ॥
 * स प्राऽस्यति । 'अग्नेयीरसि स्वावेशऽउन्नेतृणामि'ति
 पुरस्ताद्वा ऽअस्मादेपोऽपच्छिद्यते तस्मादाहाऽग्नेयीरसि
 स्वावेशऽउन्नेतृणामि'त्येतस्य वित्तादधि त्वा स्थास्यती'त्यधि
 ह्येनं तिष्ठति तस्मादाहैतस्य वित्तादधि त्वा स्थास्यतीति
 ॥ ९ ॥ अथ सुवेणोपहत्याऽऽज्यम् । अवटुमभिजुहोति
 नेदधस्तान्नाप्द्रा रक्षाथंस्युपोत्तिष्ठानिति बृज्जो वा ऽआज्यं
 तद्वज्जेणैवैतन्नाप्द्रा रक्षाथंस्युपवाधते तथाऽधस्तान्नाप्द्रा
 रक्षाथंसि नोपोत्तिष्ठन्त्यथ पुरस्तात्परीत्योदङ्ङासीनो यूप-
 मनक्ति स ऽआह यूपयाऽऽज्यमानायाऽनुब्रूहीति ॥ १० ॥
 † सोऽनक्ति । 'देवस्त्वा सविता मद्वाऽनक्ति'ति सविता वै
 देवानां प्रसविता यजमानो वा ऽएव निदानेन यद्यूपः सर्वं
 वा ऽइदं सधु यदिदं किञ्च तदेनमनेन सर्वेण सऽस्पर्श-
 यति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तस्मादाह देवस्त्वा
 सविता मद्वाऽनक्ति ॥ ११ ॥ अथ चपालमुभयतः
 प्रत्यज्य प्रतिमुञ्चति । 'सुपिप्पलावभ्यस्वौपधीवन्' इति
 पिप्पलः द्वेवाऽस्यैतद्यज्मद्व्ये सङ्गृहीतमिव भवति तिर्य्यग्वा-
 ऽइदं वृक्षे पिप्पलमाहतः स यदेवेदं सम्बन्धनं चाऽन्त-

* का० श्रौ० सू० ६. २. १९ ।

† का० श्रौ० सू० ६. २. २०-२१ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ३. २-४ ।

(१) शु० सं० अ० ६. क० २ । (२) शु० सं० अ० ६. व० १ । (३) शु० सं० अ०
 ६. क० २ । (४) शु० सं० अ० ६. व० २ ।

रोपेनितमिव तदेवैतत्करोति तस्मान्मन्त्रे सङ्गृहीतमिव
 भवति ॥ १२ ॥ *आऽन्तमग्निष्टामनक्ति । यजमानो वा-
 ऽअग्निष्टा रस ऽआज्यः रसेनैवैतद्यजमानमनक्ति त-
 स्मादान्तमग्निष्टामनक्त्यथ परिब्रूयणं प्रतिसमन्तं परि-
 मृशत्यथाऽऽहोच्छ्रीयमाणायाऽनुब्रूहीति ॥ १३ ॥ †स ऽउच्छ्र-
 यति । 'यामग्रेणाऽस्पृक्ष ऽआन्तरिक्षं मध्येनाऽऽप्राह पृथि-
 वीमुपरेणादृष्टहीरिति ब्रूजो वै यूप ऽएषां लोकानामग्नि-
 जित्यै तेन ब्रूजगेमाँल्लोकान्त्स्पृणुत ऽएवम्यो लोकेभ्यः
 सप्तनाग्निर्वर्जति ॥ १४ ॥ अथ मिनोति । 'या ते धामा-
 न्युदसि गमद्व्ये यत्र गावो भूरिश्रद्धा ऽअयासः । अत्राऽह
 तदुरुगायस्य द्विष्णोः परमं पदमवभारि भूरीत्येतया
 त्रिष्टुभा मिनोति ब्रूजस्त्रिष्टुब्जो यूपस्तस्मात्त्रिष्टुभा
 मिनोति ॥ १५ ॥ सप्रत्यग्निमग्निष्टां मिनोति । यजमानो
 वा ऽग्निष्टाऽग्निह वै यज्ञः स यदग्रेरग्निष्टाऽहलयेद्वलेद्ध
 यज्ञायजमानस्तस्मात्सप्रत्यग्निमग्निष्टां मिनोत्यथ पर्यूह-
 त्यथ पर्यूपत्यथाऽऽप ऽउपनिनयति ॥ १६ ॥ अथैवमभि-
 पद्य वाचयति । 'द्विष्णोः कूर्माणि पश्यत यतो ब्रतानि
 पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखे'ति ब्रूजं वा ऽएष आऽहा-
 पीयो यूपमुदशिश्नियद्विष्णोर्विजिति पश्यतेत्येवैतदाह

* का० श्रौ० सू० ६ ३ ५ अग्निहमीपे तिष्ठतीत्यनिष्टा-अग्निहमिमुत्तीभूता प्रत्यासत्ता
 यूपसाऽधिरित्यर्थः ।

† का० श्रौ० सू० ६ ३ ६-११ ।

(१) शु० स० अ० ६ क० २ । (२) शु० स० अ० ६ क० ३ । (३) शु० स०
 अ० ६ क० ४ ।

यदाह विष्णोः कर्म्मणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे ।
 इन्द्रस्य युज्यः सखेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैष्णवो यूपस्तः
 सेन्द्रं करोति तस्मादाहेन्द्रस्य युज्यः सखेति ॥ १७ ॥ अथ
 *चपालमुदीक्षते । 'तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति
 सूरयः । दिवीव चक्षुराततमि'ति वृज्जं वा ऽएष आऽहा-
 र्णीयो यूपमुदशिथ्रियत्तां विष्णोर्विजिति पश्यतेत्येवैतदाह
 यदाह तद्विष्णोः परमम्पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ।
 दिवीव चक्षुराततमिति ॥ १८ ॥ अथ †परिष्वयति ।
 अनघ्नतायै न्वेष परिष्वयति तस्मादुन्नेव परिष्वयत्युन्नेव
 हीदं वासो भवत्यन्नाद्यमेवाऽस्मिन्नेतद्वधात्युन्नेव हीदमन्नं
 प्रतितिष्ठति तस्मादुन्नेव परिष्वयति ॥ १९ ॥ त्रिवृता
 परिष्वयति । त्रिवृद्धघ्नं पशवो ह्यन्नं पिता माता यज्जायते
 तृचृतीयं तस्मात्त्रिवृता परिष्वयति ॥ २० ॥ स परिष्वय-
 यति । 'परिवीरैस्ति पस्त्वा देवीर्विशो ष्वयन्तां परीमं
 व्यजमानः रायो मनुष्याणामि'ति तद्व्यजमानयाऽऽशिपमा-
 शास्ते यदाह परीमं व्यजमानः रायो मनुष्याणामिति
 ॥ २१ ॥ ‡अथ यूपशकलमवगूहति । 'दिवैः सनुरसी'ति
 प्रजा हवाऽस्यैषा तस्माद्यदि यूपैकादशिनी स्यात्स्व१४

* का० श्रौ० सू० ६ ३ १२ ।

† का० श्रौ० सू० ६ ३ १३ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६ ३ १५ ।

(१) शु० स० अ० ६ क० ५ । (२) शु० स० अ० ६ क० ६ । (३) शु० स०
 म० ६ क० ६ ।

स्वमेवाऽवगूहेद्विपर्यासं तस्य हैपा मुग्धाऽनुव्रता प्रजा
जायतेऽथ यो विपर्यासमवगूहति न स्वः स्वं तस्य हैपा
मुग्धाऽननुव्रता प्रजा जायते तस्माद् स्वः स्वमेवाऽवगूहेद्वि-
विपर्यासः ॥ २२ ॥ स्वर्गस्यो हैप लोकस्य समारोहणः
क्रियते । यूपशकलः ऽइयः रशना रशनायै यूपशकलो
यूपशकलाचपालं चपालात्स्वर्गं लोकः समश्नुते ॥ २३ ॥
अथ † यस्मात्स्वरुर्ध्वम । एतस्माद्वा ऽप्योऽपच्छिद्यते तस्यै-
तत् स्वमेवाऽरुर्ध्ववति तस्मात्स्वरुर्ध्वम ॥ २४ ॥ तस्य यन्नि-
खातम् । तेन पितृलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं निखातादारशनायै
तेन मनुष्यलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं रशनाया ऽआचपाला-
त्तेन ‡ देवलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं चपालाद् द्वयङ्गुलं वा
त्र्यङ्गुलं वा साक्ष्या ऽइति देवास्तेन तेषां लोकं जयति
§ सलोको ह वै साक्ष्यैर्देवैर्ध्ववति यः ऽएवमेतद्वेद ॥ २५ ॥ तं
वै पूर्वाक्षिं मिनोति । वृज्जो वै यूपो वृज्जो दण्डः पूर्वाक्षिं वै
दण्डस्याऽभिपद्य प्रहरति पूर्वाक्षिं ऽएव यज्ञस्य तस्मात्पूर्वाक्षिं
मिनोति ॥ २६ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्मुर्यै-
पामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽइदं मनुष्यैरनवधारोह्यः

* 'ह' पुस्तके 'हैपा मुग्धाऽनु' इति ।

† ऐ० आ० (२. १. ३) 'तमेवं स्वरुमपवयव' इति । 'स्वरुणा पशुमनक्ति' तै० सं०
(५. ५. ५. १) इति । आप० श्री० सूत्रे 'स्वरुमन्तर्षाय स्वपितृणा पशुं समनक्ति धृतेवाक्ती
पशुं त्रयैथामिति निगदि न वा स्वपितृणा स्वरुमेव । (५. १५. ११. १२) 'यूपच्छेदन-
समये यः प्रथमः शकलः परापतति सा स्वरुतित्युच्यते' ।

‡ तै० सं० ६. ३. ४. २१, २२, इत्यम्यम् ।

§ 'ग-न' पुस्तकयो 'सलोरो वै' इति ।

स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्द्ध-
 येयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेना-
 ऽयोपयस्तस्माद्यूपो नाम पुरस्ताद्वै अज्ञा पुरस्तादमनोजवस्त-
 स्मात्पूर्वार्द्धे मिनोति ॥ २७ ॥ स वा ऽअष्टाश्रिर्वभवति ।
 अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्द्धे ऽएष
 यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्वभवति ॥ २८ ॥ तद् ह स्मैतुं देवा-
 ऽअनुप्रहरन्ति । यथेदमुष्येतर्ह्येकेऽनुप्रहरन्तीति देवा-
 ऽअकुर्वन्निति ततो रक्षांशसि यज्ञमनूदपिवन्त ॥ २९ ॥ ते
 देवा ऽअद्वर्युमनुवन् । यूपशकलमेव जुहुधि तदुहैष स्वगा-
 कृतो भविष्यति तथो रक्षांशसि यज्ञं नाऽनूत्पास्यन्तेऽयं
 वै वृज्ज् ऽउद्यत ऽहुति ॥ ३० ॥ सोऽद्वर्युः । यूपशकल-
 मेवाऽजुहोत्तदुहैष स्वगाकृत ऽआसीत्तथो रक्षांशसि यज्ञं
 नाऽनूदपिवन्ताऽयं वै वृज्ज् ऽउद्यत ऽहुति ॥ ३१ ॥ तथो-
 ऽएवैष ऽएतत् । यूपशकलमेव जुहोति तदुहैष स्वगा-
 कृतो भवति तथो रक्षांशसि यज्ञं नाऽनूत्पिवन्तेऽयं वै वृज्ज्-
 ऽउद्यत ऽहुति स जुहोति 'दिवं' ते धूमो गच्छतु स्वर्ग्योतिः
 पृथिवीं भस्मनाऽऽपृण स्वाहेति ॥ ३२ ॥ (A)

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) सु० स० अ० ६ क० २१ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

वा० स० ४ अ० १३ मै० सु० ३ ९ ३, वा० स० १६ ५, वशिष्ठ० सु० ४१, १ ।

[यूपैकादशिनी]

यावती वै वेदिस्तावती पृथिवी । बृज्जा वै यूपस्त-
दिमामेवैतत्पृथिवीमेतैर्बृज्जै स्पृणुतेऽस्यै सपत्नान्निर्व्वर्जति
* तस्माद्यूपैकादशिनी भवति द्वादश उपशयो भवति
द्वितष्टस्तं दक्षिणत् उपनिदधाति तद्यद् द्वादश उपशयो
भवति ॥ १ ॥ † देवा ह वै यजं तद्वानाह । तेऽसुररक्ष-
सेऽभ्यः आसङ्गाद्विभयाश्चक्रुस्तद्य ऽएत उपच्छ्रिता यथेपु-
रस्ता तथा वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुते यथा दण्डः प्रह-
तस्तेन वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुतेऽथ य ऽएष द्वादश-
उपशयो भवति यथेपुरायतानस्ता यथोद्यतमप्रहृतमेवमेव
बृज्ज उपद्यतो दक्षिणतो नाष्ट्राणां रुक्षसामपहत्यै तस्माद्
द्वादश उपशयो भवति ॥ २ ॥ ‡ तं निदधाति । 'एष ते
पृथिव्यां लोकः आरण्यस्ते पशुरिति पशुश्च वै यूपश्च
तदस्मा आरण्यमेव पशूनामनुदिशति तेनो ऽएष पशु-
मान्भवति तद् द्वयं यूपैकादशिन्यै सम्मुयनमाहुः श्व-
'सुत्यायै ह न्वेवैके सम्मिन्बन्ति प्रकुव्रतायै चैव श्वःसुत्यायै
यूपं मिन्बन्तीत्यु च ॥ ३ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । अग्नि-
ष्टमेवोच्छ्रयेदिदं वै यूपमुच्छ्रित्याऽद्धर्त्युरापरिच्छयणा-
न्नान्बर्ज्यपरिवीता वा ऽएत ऽएताथ रात्रिं वसन्ति सा
न्वेव परिचक्षा पशवे वै यूपमुच्छ्रयन्ति प्रातर्ध्वं पशूनालभन्ते

* भा० श्रौ० सू० ८. ८. ६-१० ।

† अत्र शतम् २००० ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. ८. २३ ।

(१) शु० उ० अ० ६ क० ६ ।

तस्मादु प्यातरेवोच्छ्रयेत् ॥४॥ स य ऽउत्तरोऽग्निष्टात्स्यात् ।
 तमेवाऽय ऽउच्छ्रयेदथ दक्षिणमथोत्तरं दक्षिणार्धमुत्तमं तथो
 दीची भवति ॥ ५ ॥ अथो ऽइतरथाऽऽहुः । दक्षिणमेवाऽग्ने-
 ऽग्निष्टादुच्छ्रयेदथोत्तरमथ दक्षिणमुत्तरार्धमुत्तमं तथो
 हाऽस्योदगेव कूर्मानुऽसन्तिष्ठत ऽहुति ॥ ६ ॥ स यो *
 वृषिष्ठः स दक्षिणार्धः स्यात् । अथ हूसीयानथ हूसीया-
 नुत्तरार्धो हूसिष्ठस्तथोदीची भवति ॥७॥ अथ पत्नीचभ्यः
 पत्नीयूपमुच्छ्रयन्ति । सर्वत्राप्येव पत्नीयूप ऽउच्छ्रयते
 तत्त्वाष्टं पशुमालभते स्वष्टा वै सिक्तः रेतो विकरोति
 तदेव ऽएवैतत्सिक्तः रेतो विकरोति मुष्करो भवत्येव वै
 प्रजनयिता युष्मुष्करस्तस्मादमुष्करो भवति तन्न सऽऽ-
 स्थापयेत्पर्यभिष्टुतमेवोत्सृजेत्स यत्सऽंस्तथापयेत्प्रजायै
 हाऽन्तमियात्तत्प्रजामुत्सृजति तस्मान्न सऽऽस्थापयेत्पर्य
 भिष्टुतमेवोत्सृजेत् ॥ ८ ॥ (B)

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[† पशुपाकरणादि]

पशुश्च वै यूपश्च । वा ऽऋते यूपात्पशुमालभन्ते
 कदा चन तद्यत्तथा न ह वा ऽएतस्मा ऽअग्ने पशवश्चक्षमिरे

* का० श्री० सू० ८ ८ १९-२२ ।

(B) एतद्ब्राह्मणगतविषया मन्यन्ताऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४ ७ २ छे० ख० ६ ६ ४ ।

† कृणेन पशोरुपसर्जनमुपाकरणम् ।

‘उपावर्तयाम्’ इत्ययं श्रौत उपाकरणशब्देनोच्यते इति देववाङ्मनः । आप० श्री० सूत्रेऽपि उपा-
 करणप्रकारं मुख्यतः (७ १४ २-४) ।

यदन्नमभविष्यन्त्यथेदमन्नं भूतं यथा हैवाऽयं द्विपात्पुरुष-
 ऽउच्छ्रित ऽएव ह वै द्विपाद ऽउच्छ्रिताश्चेरुः ॥ १ ॥
 ततो देवा ऽएतं वृज्जं ददृशुः । यद्यूपं तमुच्छिथ्रियुस्तस्मा-
 ङ्गीया प्राऽवलीयन्त ततश्चतुष्पादा ऽअभवँस्ततोऽन्नमभ-
 वद्व्यथेदमन्नम्भूता ऽएतस्मै हि वा ऽएतेऽतिष्ठन्त तस्माद्युप-
 ऽएव पशुमालभन्ते नत्तं यूपात्कटाचन ॥ २ ॥ *अथोपा-
 कृत्य पशुम् । अग्निं मथित्वा नियुनक्ति तद्यत्तथा न ह वा
 ऽएतस्मा ऽअग्रे पशवश्चक्षमिरे यद्वविरभविष्यद्व्यथैना-
 ऽनिदः हविर्भूतानग्नौ जुहति तान्देवा ऽउपनिरुधुस्त-
 ऽउपनिरुद्धा नोपाऽवेयुः ॥ ३ ॥ ते होचुः । न वा ऽहुमेऽस्य
 यामं विदुर्यदग्नौ हविर्जुहति नैतां प्रतिष्ठासुपरुद्धैव
 पशुनाग्निं मथित्वाऽग्नावग्निं जुह्वाम ते वेदिष्यन्त्येव वै किल
 हविपो याम ऽएषा प्रतिष्ठाऽग्नौ वै किल हविर्जुहतीति ततो-
 ऽब्भ्यवैष्यन्ति ततो रातमनस ऽआलम्भाय भविष्यन्तीति
 ॥ ४ ॥ त ऽउपरुद्धैव पशुन् । अग्निं मथित्वाऽग्नावग्निमजुहुवुस्ते-
 ऽविदुरेव वै किल हविपो याम ऽएषा प्रतिष्ठाऽग्नौ वै किल
 हविर्जुहतीति ततोऽब्भ्यवायँस्ततो रातमनस ऽआलम्भा-
 याऽभवन् ॥ ५ ॥ तथो ऽएवैष ऽएतत् । उपरुद्धैव
 पशुमाग्निं मथित्वाऽग्नावग्निं जुहोति स वेदैष वै किल हविपो
 याम ऽएषा प्रतिष्ठाऽग्नौ वै किल हविर्जुहतीति ततोऽब्भ्य-
 वैति ततो रातमना ऽआलम्भाय भवति तस्मादुपाकृत्य
 पशुमाग्निं मथित्वा नियुनक्ति ॥ ६ ॥ तदाहुः । नोपाकुर्व्या-

न्नाऽग्निं मन्थेद्रशनामेवाऽऽदायाऽऽज्ञसोपपरेत्याऽभिधाय नियु-
 ऽज्यादिति तद् तथा न कुर्याद्यथा धर्मं तिरश्चथा चिकीर्षे-
 देवं तत्तस्मादेतदेवाऽनुपरीयात् ॥ ७ ॥ *अथ तृणमादायोपा-
 करोति । द्वितीयवाग्निरुणधा ऽहुति द्वितीयवाग्निं वीर्यवान्
 ॥ ८ ॥ स तृणमादत्ते । 'उपाऽऽवीरसी'त्युप हि द्वितीयोऽवति
 तस्मादाहोपाऽऽवीरसी'त्युप देवान्द्वैवीर्विशः प्राऽगुरिति
 द्वैव्यो वा ऽएता विशो यत्पशवोऽस्तिथपत देवेभ्य ऽहुत्ये-
 वैतदाह यदाहोपदेवान्द्वैवीर्विशः प्रागुरिति ॥ ९ ॥ 'उंशिजो
 बृहत्तमानि'ति । विद्वांस्तो हि देवास्तस्मादाहोशिजो
 बृहत्तमानिति ॥ १० ॥ 'देवै त्वष्टर्बसु रमे'ति । त्वष्टा
 वै पशूनामीष्टे पशवो बसु तानेतदेवा ऽअतिष्टमानाँस्त्व-
 ष्टारमनुवच्छपनिमदेति यदाह देव त्वष्टर्बसु रमेति ॥ ११ ॥
 'हव्या ते स्वदन्तामि'ति । यदा वा ऽएत ऽएतस्मा
 ऽअद्रियन्त यद्धविरभविष्यँस्तस्मादाह हव्या ते स्वदन्ता-
 मिति ॥ १२ ॥ 'रेवती रमद्धमि'ति । रेवन्तो हि पशवस्त-
 स्मादाह रेवतीरमद्धमिति 'वृहस्पते धारया बसूनी'ति
 ब्रह्म वे वृहस्पतिः पशवो बसु तानेतदेवा ऽअतिष्टमाना-
 न्ब्रह्मणैव परस्तात्पर्य्यदधुस्तन्नाऽत्यायँस्तथो ऽएवैनानेप-
 ऽएतद् ब्रह्मणैव परस्तात्परिदधाति तन्नाऽतियन्ति तस्मादाह

* वा० थौ० गू० ६. ३. १७ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ७ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ७ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० ७ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ७ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ७ ।
 (६) शु० सं० अ० ६ क० ८ । (७) शु० सं० अ० ६ क० ८ ।

वृहस्पते धारया वसूनीति पाशं कृत्वा प्रतिमुञ्चत्यथाऽतो
नियोजनस्यैव ॥ १३ ॥ (७)

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२७ ॥

[पशोर्नियोजनप्रोक्षणादि]

*पाशं कृत्वा प्रतिमुञ्चति । 'ऋतस्य स्वा देवहविः
पाशेन प्रतिमुञ्चामी'ति वरुण्य वा ऽपवा यद्वज्रस्तुदेनमेत-
दृतस्यैव पाशेन प्रतिमुञ्चति तयो हैनमेवा वरुण्य रज्जुर्न-
हिनस्ति ॥ १ ॥ 'धैर्या मानुष' ऽहुति । न वा ऽएतमग्ने
मनुष्योऽधृष्णोत्स यदेवर्त्तस्य पाशेनैतदेवहविः प्रतिमुञ्च-
त्यथैनं मनुष्यो धृष्णोति तस्मादाह धैर्या मानुष ऽहुति ॥ २ ॥
अथ नियुनक्ति । 'देवस्य स्वा सवितुः प्रसवेऽग्निर्नोर्वा-
हुवभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नीषोमाभ्यां जुष्टं नियुन-
जमी'ति तद्यथैवाऽदो देवतायै हविर्गृह्णादिशत्येवमेवैतदेव-
ताभ्यामादिशत्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य वन्धुर्मेदश्च-

(७) एतद् ब्राह्मणस्य विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० श० ४ ७ ३; कठ० सं० २६. ६; कपि० सं० ४१. ४; ऐ० वा० २. २; मं०
सं० ३. ९; शौ० मा० १०. २; तै० सं० ६. ३. ५।

* का० शौ० सू० ६. ३. २४ ।

† 'यदेवर्त्तस्य' इति पाठः 'क' पुस्तके ।

‡ का० शौ० सू० ६. ३. २५-२७; पशोर्देवतामिकस्योऽत्र (६. ३. २६.) द्रष्टव्यः ।

(१) शु० सं० जु० ६ क० ८ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ८ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० ९ ।

मेवैतत्करोति ॥ ३ ॥ स प्रोक्षति । 'अद्भ्यस्त्वौपधीवभ्य'
 ऽडुति तद्यत ऽएव सम्भवति तत ऽएवैतन्मेद्ध्यं करोतीदं
 हि यदा वर्पत्यथौपधयो जायन्त ऽओषधीर्जुग्ध्वाऽपु-
 पीत्वा तत ऽएष रसः सम्भवति रसाद्रेतो रेतसः पशवस्त-
 द्यत ऽएव सम्भवति यतश्च जायते तत ऽएवैतन्मेद्ध्यं करोति
 ॥ ४ ॥ 'अनुं त्वा माता मम्यतामनुपिते'ति । स हि
 मातुश्चाऽपि पितुश्च जायते तद्यत ऽएव जायते तत-
 ऽएवैतन्मेद्ध्यं करोत्यनुवभ्राता सगवभ्योऽनुसखा सयूथ्य-
 ऽडुति स यत्ते जन्म तेन त्वाऽनुमतमारभ ऽडुत्येवैतदाहा-
 ऽग्नीषोमावभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामी'ति तद्यावभ्यां देवता-
 वभ्यामारुभते तावभ्यां मेद्ध्यं करोति ॥ ५ ॥ *अथोपगृह्णाति ।
 'अेषां पेरुरसी'ति तदेनमन्तरतो मेद्ध्यं करोत्यथाऽधस्तादु-
 पोक्ष'त्यापो देवीः स्वदन्तु स्वात्तुश्चित्सुदेवहविरि'ति तदेनं
 सर्वतो मेद्ध्यं करोति ॥ ६ ॥ †अथाऽऽहाऽग्नये समिद्ध्यमाना-
 याऽनुब्रूहीति । स ऽउत्तरमाधारमाघार्याऽसंस्पर्शयन्तुचौ
 पय्येत्य जुह्वा पशुः समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तर ऽआधार-
 ऽएष वा ऽअत्र यज्ञो भवति यत्पशुस्तद्यज्ञ ऽएवैतच्छिरः
 प्रतिदधाति तस्माज्जुह्वा पशुः समनक्ति ॥ ७ ॥ स ललाटे
 समनक्ति । 'सुं ते प्र्याणो ब्रातेन गच्छतामि'ति 'समङ्गानि

* का० श्रौ० सू० ६. २. २८-२९ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ४. १, २ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ९ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ९ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० ९ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ९ । (५) शु० सं० अ० ६ क० १० ।
 (६) शु० सं० अ० ६ क० १० । (७) शु० सं० अ० ६ क० १० । (८) शु० सं०
 अ० ६ क० १० ।

यजत्रैरित्येवसयोः 'संव्यजपतिराशिपे'ति श्रोण्योः स यस्मै
 कामाय पशुमालुभन्ते तत्प्राप्नुहीत्येवैतदाह ॥ ८ ॥ इदं वै
 पशोः संज्ञाप्यमानस्य । प्राणो वातमपि पद्यते तत्प्राप्नुहि
 यत्ते प्राणो वातमपि पद्याता ऽहुत्येवैतदाह समङ्गानि यजत्रै-
 रित्यङ्गैर्वा ऽअस्य यजन्ते तत्प्राप्नुहि यत्ते ऽङ्गैर्यजान्ता
 ऽहुत्येवैतदाह संव्यजपतिराशिपेति यजमानाय वा ऽप्ये-
 नाऽऽशिपमाशासते तत्प्राप्नुहि यत्तव्या यजमानायाऽऽशिप-
 माशासान्ता ऽहुत्येवैतदाह सादयति स्तुचावथ प्रवराया-
 ऽऽश्रावयति सोऽसावेव वन्धुः ॥ ९ ॥ अथ द्वितीयमाश्रा-
 वयति । द्वौ ह्यत्र होतारौ भवतः स मैत्रावरुणायाऽह्वा-
 ऽऽश्रावयति यजमानं त्वेव प्रवृणीते ऽग्निर्ह द्वैवीनां विशां
 पुर ऽप्येत्यग्निर्हि देवतानां मुखं तस्मादाहाऽग्निर्ह द्वैवीनां
 विशां पुर ऽप्येत्ययं यजमानो मनुष्याणामिति तः हि
 सोऽन्वृद्धो भवति यस्मिन्नद्धे यजते तस्मादाहाऽयं यजमानो
 मनुष्याणामिति 'तयोरस्तथूरि गार्हपत्यं दीदयच्छतः
 हिमाद्राधू' ऽहुति तयोरनार्त्तानि गार्हपत्यानि शतं वर्षाणि
 सन्त्वित्येवैतदाह ॥ १० ॥ 'राधाथसीत्सम्पृश्चानाऽवसम्पृ-
 श्चानौ तन्व' ऽहुति । राधाथस्येव सम्पृश्चां माऽपि
 तनूरित्येवैतदाह तौ ह यत्तनूरपि सम्पृश्चीयातां प्राऽग्नि-
 र्यजमानं दहेत्स यदग्नौ जुहोति तदेपोऽग्नये प्रयच्छत्यथ
 यामेवाऽग्नर्विजो यजमानायाऽऽशिपमाशासते तामस्मै

सर्वाभिः समर्द्धयति तद्वाधाऽस्येव सम्पृञ्चाते नाऽपि
तनूस्तस्मादाह राधाऽसीत्सम्पृञ्चानाऽव सम्पृञ्चानौ तन्व-
ऽहुति ॥ ११ ॥ (D)

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

[अथ * पशुसंज्ञनम्]

(तत्रोपवेशनादि-विधिः)

तद्यत्रैतत्प्रवृत्तो होता होतृपदन ऽउपविशति । तदु-
पविश्य प्रसौति प्रसृतोऽङ्कुर्युः † सुचावादत्ते ॥ १ ॥
अथाऽऽप्प्रीभिश्चरन्ति । तद्यदाप्प्रीभिश्चरन्ति सुर्वेणैव
वा ऽएष मनसा सुर्वेणैवाऽऽत्मना यज्ञः सम्मरति सञ्च
जिहीर्षति यो द्वीक्षते तस्य रिरिचान् ऽइवाऽऽत्मा भवति
तमेताभिराप्प्रीभिराप्प्याययन्ति तद्यदाप्प्याययन्ति तस्मा-
दाप्प्रियो नाम तस्मादाप्प्रीभिश्चरन्ति ॥ २ ॥ ते वा ऽएत-
ऽएकादश प्रयाजा भवन्ति । दश वा ऽइमे पुरुषे प्राणा
ऽआत्मेकादशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता ऽएतावान्धै

(D) एतदग्रगण्यं विषया अन्वयाऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

का० अ० ४ अ० ४, अट० अ० २६ अ० ८, मै० अ० ३ अ० ६, वै० अ० ६ अ० १, ६, ७,
अपि० अ० ४१ अ० ७, ।

* 'यार्गीवरयोः चक्षुषादिर्कं विना मुखबन्धनेन आसं निरोप्य यथागैरिबोजनं
तानपुमंज्ञपनमित्युच्यते' ।

† का० भी० सू० ३ अ० १७ ।

‡ निर० अ० २, १-२, अथिय कृत्वात् । आप्नोते श्रीगतेनं आग्रभिराप्प्रीयादि इति
य माह्वगम् ।

पुरुषस्तदस्य सर्वमात्मानमाप्स्यायन्ति तस्मादेकादश
 प्रयाजा भवन्ति ॥ ३ ॥ स ऽआध्याख्याऽऽह । समिधः
 प्रेष्येति प्रेष्य प्रेष्येति चतुर्थे-चतुर्थे प्रयाजे समा-
 नयमानो दशभिः प्रयाजैश्चरति दश प्रयाजानिष्ट्वाऽऽह
 शासमाहरेत्यसि वै शास ऽइत्याचक्षते ॥ ४ ॥ अथ यूप-
 शकलमादत्ते । तावमे जुह्वा अत्का *पशोर्छलाटमुप-
 स्पृशति 'घृतेनाक्तौ पशून्स्त्रायेथामि'ति वृज्जो वै यूपशकलो
 वृज्जः शासो वृज्ज ऽआज्यं तमेवैतत्कृत्स्नं वृज्जः सम्भृत्य
 तमस्याऽभिगोप्तारं करोति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाधंसि हिन-
 सन्निति पुनर्यूपशकलमवगूहत्येषा ते प्रज्ञाताऽश्विरस्त्व-
 त्याह शासं प्रयच्छन्सादयति स्तुचौ ॥ ५ ॥ †अथाऽऽह
 पर्यग्नयेऽनुब्रूहीति । उल्मुकमाट्टायाऽग्नीत्पर्यग्निं करोति
 तद्यत्पर्यग्निं करोत्यच्छिद्मेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं
 नाष्ट्रा रक्षाधंसि प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मा-
 त्पर्यग्निं करोति तद्यत्रैनथ श्रपयन्ति तदग्निं परिहरति ॥ ६ ॥
 तदाहुः । पुनरेतदुल्मुकं हरेदथाऽन्नाद्यमेवाऽग्निं निर्म्मत्स्य
 तस्मिन्नेनथ श्रपयेयुराहवनीयो वा ऽएष न वा ऽएष तस्मै
 यदस्मिन्नश्रुतथ श्रपयेयुस्तस्मै वा ऽएष यदस्मिञ्छृतं
 जुहुयुरिति ॥ ७ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । यथा वै अग्नि-
 तमेवमस्यैतद्भवति यदेनेन पर्यग्निं करोति स यथा
 अग्निमतनुहायाऽऽच्छिद्य तदन्यस्मै अयच्छेदेवं तत्तस्मादे-

* का० धी० सू० ६ ४ १०-१२ ।

(१) सु० स० अ० ६ ४० ११ ।

† का० धी० सू० ६ ५ १, २ ।

तस्यैवोलुमकस्याऽङ्गारान्निमृद्य तस्मिन्नेनथं श्रपयेयुः ॥ ८ ॥
 अथोलुमकमाद्याऽङ्गीत्पुरंस्तात्प्रतिपद्यते । अग्निमेवैतत्पुर-
 स्तात्करोत्यग्निः पुरस्ताद्वाप्द्रा रक्षाथं स्यपञ्चन्नेत्यथाऽभयेना-
 ऽन्वाष्ट्रेण पशुं नयन्ति तं वपाश्रपणीवभ्यां प्रतिप्रस्थाता-
 ऽन्वारभते प्रतिप्रस्थातारमद्धर्ष्युरद्धर्ष्युं यजमानः ॥ ९ ॥
 तदाहुः । नैष यजमानेनाऽन्वारवभ्यो मृत्यवे ह्येतं नयन्ति
 तस्मान्नाऽन्वारभेतेति तदुन्वेवाऽऽरभेत न वा ऽएतं
 मृत्यवे नयन्ति यं व्यजाय नयन्ति तस्मादुन्वेवाऽऽरभेत
 यजादु हैवाऽत्मानमन्तरियाद्यन्नाऽन्वारभेत तस्मादुन्वेवा-
 ऽऽरभेत तत्परोऽक्षमन्वारवधं भवति वपाश्रपणीवभ्यां प्रति-
 प्रस्थाता प्रतिप्रस्थातारमद्धर्ष्युरद्धर्ष्युं यजमान ऽएतदु
 परोऽक्षमन्वारवधं भवति ॥ १० ॥ अथ स्तीर्णायैवेदेः । द्वे तूणे-
 ऽधधर्ष्युरादत्ते स ऽआश्राव्याऽऽहोपस्प्रेष्य होतर्हव्या
 देवेवभ्य ऽहुत्येतदु वैश्वदेवं पशौ ॥ ११ ॥ *अथ वाचयति ।
 'रेवति यजमान' ऽहुति वाग्वै रेवती सा यद्वाग्वहु वृद्धति
 तेन वाग्वेवती 'प्रियं धा ऽआविशे'त्यनार्त्तिमाविशेत्येवैतदा-
 'होरोरेन्तरिक्षात्सजुह्वेन वातेने'त्यन्तरिक्षं वा ऽअनु-
 रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथाऽयं पुरुषोऽमूल-
 ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तद्वातेनैनः
 संबिद्धानाऽन्तरिक्षाद्गोपायेत्येवैतदाह यदाहोरोरन्तरिक्षात्सजु-

* का० श्रौ० सू० ६. ५. १० ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ११ । (३) शु० सं०
 स० ६ क० ११ ।

देवेन द्यातेनेति ॥ १२ ॥ 'अस्य हविषस्मना यजे'ति ।
 द्याचमेवैतदाह्वाऽनार्त्तस्याऽस्य हविष ऽआत्मना यजेति
 'समस्य तन्वा भवे'ति द्याचमेवैतदाह्वाऽनार्त्तस्याऽस्य हविष-
 स्तन्वा स्रम्भवेति ॥ १३ ॥ तद्यत्रैनं विशसन्ति । † तत्पुर-
 स्तानृणमुपाऽस्यति 'वृषो वृषीयसि यजे यज्ञपतिं धा' ऽहुति
 वहिरेवाऽस्मा ऽएतत्स्तृणात्यस्कल्लह हविरसदिति तद्यदेवा-
 ऽस्याऽत्र विशस्यमानस्य किञ्चित्स्कन्दति तदेतस्मिन्प्रति-
 तिष्ठति तथा नाऽमुया भवति ॥ १४ ॥ अथ पुनरेत्या-
 ऽऽहवनीयमभ्यावृत्याऽऽसते । नेदस्य संज्ञप्त्यमानस्या-
 ऽक्षयक्षा ऽअसामेति तस्य न कुटेन प्रगच्छन्ति मानुष-
 हि तुन्नो ऽएव पञ्चात्कर्णं पितृदेवत्व- हि तदपि गृह्य
 वैव ‡ मुखं तमयन्ति वेष्कं वा कुर्वन्ति तस्माऽऽह जहि
 मारयेति मानुष- हि तत्संज्ञपयाऽऽवगच्छति तद्धि देवना
 स यदाह्वाऽऽवगच्छित्येतर्हि हेष देवाननुगच्छति तस्मादाह्वा-
 ऽऽवगच्छति ॥ १५ ॥ तद्यत्रैनं निविध्यन्ति । तत्पुरा
 संज्ञपनाजुहोति 'स्वाहा देवेभ्य' ऽइत्यथ यदा प्राऽऽह
 संज्ञसह पशुरित्यथ जुहोति 'देवेभ्यः स्वाहे'ति पुरस्तात्स्वा-
 हाकृतयो वा ऽअग्रे देवा ऽउपरिष्ठात्स्वाहाकृतयोऽन्ये
 तानेवैतत्प्रीणाति त ऽएनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गलो-
 क-

† का० श्रौ० सू० ६. ५. १४-१५ ।

‡ पा० श्रौ० सू० ६. ५. १७-१८ ।

(१) जु० सं० अ० ६ क० ११ । (२) जु० सं० अ० ६ क० ११ । (३) जु० सं०
 अ० ६ क० ११ । (४) जु० सं० अ० ६ क० ११ । (५) जु० सं० अ० ६ क० ११ ।

मभिवहन्ति ते वा ऽएते परिपशव्ये ऽइत्याहुती स यदि
कामयेत जुहुयादेते यद्यु कामयेताऽपि नाऽऽहियेत ॥१६॥ (A)

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अथाग्नीषोमीयवपायाः]

यदा प्राऽऽह संज्ञसः पशुरिति । अथाऽद्ध्वर्युराह
नेष्टः, पत्नीमुद्रानयेत्युद्रानयति नेष्टा पत्नीं पाशेजनं
विभ्रतीम् ॥ १ ॥ * तां वाचयति । 'नमस्त ऽआताने'ति
यज्ञो वा ऽआतानो यज्ञः हि तन्वते तेन यज्ञ ऽआतानो
जघनाद्धौ वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं
प्रसादयिष्यन्भवति तस्मा ऽएवैतद्यज्ञाय निक्षुते तथो
हैनामेप यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्त ऽआतानेति
॥ २ ॥ 'अनैर्वा प्रेह्यी'ति । असपत्नेन प्रेह्येत्येवैतदाह
'घृतस्य कुल्या ऽरुप ऽऋतस्य पुत्या ऽअश्वि'ति साधूपेत्ये-
वैतदाह 'देवीरौपः शुद्धा बोद्धुः सुपरिविष्टा देवेषु सुपरि-
विष्टा वयं परिवेष्टारो भूयास्मे'त्यप ऽएवैतत्पावयति ॥३॥
अथ पशोः प्राणानद्भिः पत्न्युपस्पृशति । तद्यदद्भिः
प्राणानुपस्पृशति । जीवं वै देवानां हविरमृतममृतानामथे-

(A) एतद् ब्राह्मणवतिथया अन्यत्राऽप्युपलभ्यते यथा—

का० घ० ४. ८. १; मै० सं० ३. ९. ७, ८; कपि० सं० ४१. ७, काठ० सं० १६. ९;
तै० सं० ६. ३. ८ ।

* का० धौ० सू० ६. ६. १ ।

(१) घु० सं० अ० ६ क० १२ । (२) घु० सं० अ० ६ क० १२ । (३) घु० सं०
अ० ६ क० १२ । (४) घु० सं० अ० ६ क० १३ ।

तत्पशुं गन्न्ति यत्संज्ञपयन्ति यद्विश्रासत्प्राणो वै प्राणा-
स्तदस्मिन्नेताप्राणान्दधाति तथैतज्जीवमेव देवानां हवि-
र्वर्षत्यमृतममृतानाम् ॥ ४ ॥ अथ यत्पत्न्युपस्पृशति ।
योपा वै पत्नी योपायै वा ऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तदेन-
मेतस्यै योपायै प्रजनयति तस्मात्पत्न्युपस्पृशति ॥ ५ ॥
*सोपस्पृशति । 'वाचं ते शुन्धामी'ति मुखं 'प्राणं ते
शुन्धामी'ति नासिके 'चक्षुस्ते शुन्धामी'त्यक्षौ 'श्रोत्रं ते
शुन्धामी'ति कर्णौ 'नाभिं ते शुन्धामी'ति योऽयमनिरुक्तः
प्राणो 'मेढ्रं ते शुन्धामी'ति वा 'पांयुं ते शुन्धामी'ति योऽयं
पञ्चात्प्राणस्तत्प्राणान्दधाति तत्समीरयत्यथ सध्वृत्य
पद्वर्चरित्रास्ते शुन्धामी'ति पन्निधं प्रतितिष्ठति प्रति-
ष्ठित्या एव तदेनं प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अथ या ऽआपः
† परिशिष्यन्ते । अर्द्धा वा यावत्यो वा ताभिरेनं यजमा-
नश्च शीर्षतोऽग्रेऽनुपिञ्चतस्तत्प्राणाँश्चैवाऽस्मिँस्तत्तौ धत्त-
स्तच्चैनमुत्तः समीरयतः ॥ ७ ॥ तद्यत्कूरीकुर्वन्ति । यदा-
स्थापयन्ति शान्तिरापस्तदग्निः शान्त्या शमयतस्तदग्निः
सन्धत्तः ॥ ८ ॥ तावन्नुपिञ्चतः । 'मनस्त ऽआप्यायतां वाक्त-
ऽआप्यायतां प्राणस्त ऽआप्यायतां चक्षुस्त ऽआप्यायतां

* का० श्री० सू० ६ ६ २, ३ ।

† का० श्री० सू० ६ ६ ४-६ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (२) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (३) शु०
सं० अ० ६ क० १४ । (४) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (५) शु० सं० अ० ६ क०
१४ । (६) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (७) शु० सं० अ० ६ क० १४ ।
(८) शु० सं० अ० ६ क० १४ । (९) शु० सं० अ० ६ क० १४ ।

श्रोत्रं त ऽआप्यायतामि'ति तत्प्राणान्धत्तस्तत्समीरयतो
 'यत्ते क्रूरं यदास्थितं तत्त ऽआप्यायतां निष्ट्वायतामि'ति
 ॥ ९ ॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति शान्तिरापस्त-
 दग्निः शान्त्या शमयतस्तदग्निः सन्धत्त'स्तत्ते शुद्धयन्ति'ति
 तन्मेद्वयं कुरुतः 'शमहोवभ्य' ऽहुति जघनेन पशुं निनयतः
 ॥ १० ॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति नेदेतदन्व-
 शान्तान्वहोरात्राण्यसन्निति तस्माच्छमहोवभ्य ऽहुति
 जघनेन पशुं निनयतः ॥ ११ ॥ * अथोक्तानं पशुं पर्य-
 स्यन्ति । स तृणमन्तर्द्धधा'त्योपधे त्र्योस्वे'ति वृज्जो वा-
 ऽअसिस्तथो हैनमेप वृज्जोऽसिर्त्र हिनस्त्यथाऽसिनाऽभि
 निदधाति 'स्वधिते मेनः हिंसरीरि'ति वृज्जो वा ऽअसिस्तथो
 हैनमेप वृज्जोऽसिर्त्र हिनस्ति ॥ १२ ॥ सा या प्रज्ञाताऽधिः ।
 तयाऽभि निदधाति सा हि यजुष्कृता मेद्व्या † तद्यद्वयं
 तृणस्य तत्सव्ये पाणौ कुरुतेऽथ यद् बुध्नं तदक्षिणेना-
 ऽऽदत्ते ॥ १३ ॥ स यत्राऽऽच्छयति । यत ऽएतल्लोहितमुत्पतति
 तदुभयतोऽनक्ति 'रक्षसां भागोऽसी'ति रक्षसाश्च ह्येप भागो
 यदुसृक् ॥ १४ ॥ तदुपास्याऽभितिष्ठति । 'इदमहः रक्षोऽभि-
 तिष्टामीदमहः रक्षोऽववाध ऽइदमहः रक्षोऽधमन्तमो नया
 मी'ति तयनेनैवेतन्नाद्रा रक्षाऽस्यववाधते तद्यदमूलमुभ-

(१) घ० स० अ० ६ क० १५ । (२) घ० स० अ० ६ क० १५ । (३)
 घ० स० अ० ६ क० १५ । (४) घ० स० अ० ६ क० १५ । (५) घ० स० अ० ६
 क० १५ । (६) घ० स० अ० ६ क० १५ । (७) घ० स० अ० ६ क० १५ ।

* का० धौ० सू० ६ १ ७ ।

† का० धौ० सू० ६ ६ ८-१० ।

यत्तत् परिच्छिन्नं भवत्यमूलं वा ऽइदमुभयतः परिच्छिन्नं रक्षो
 ऽन्तरिक्षमनुचरति यथाऽयं पुरुषोऽमूल ऽउभयतः परि-
 छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तस्मादमूलमुभयतः परिच्छिन्नं
 भवति ॥ १५ ॥ अथ † वषामुत्तिवदन्ति । तथा वषाश्रपण्यौ
 प्रोण्येति 'घृतेन द्यावापृथिवी प्रोण्युवाथामि'ति तदिमे
 द्यावापृथिवी ऽऊर्जा रसेन भाज्यत्यनयोऽऊर्जः रसं दधाति
 ते रसवत्या ऽउपजीवनीये ऽइमाः अजा ऽउपजीवन्ति
 ॥ १६ ॥ कार्मर्क्यमय्यौ वषाश्रपण्यौ भवतः । यत्र वै देवा-
 ऽअग्रे पशुमालेभिरे तदुदीचः कृष्यमाणस्याऽवाह मेधः
 पपात स ऽएष वृनस्पृतिरजायत तद्यत्कृष्यमाणस्याऽवाह-
 पतत्तस्मात्कार्मर्क्यस्तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्द्धयति कृत्स्नं-
 करोति तस्मात्कार्मर्क्यमय्यौ वषाश्रपण्यौ भवतः ॥ १७ ॥
 तां परिवासयति । तां पशुश्रपणे प्रतपति तथो हाऽस्या-
 ऽत्राऽपि श्रुता भवति पुनरुल्लुमुकमशीद्रादत्ते ते जघनेन
 चात्वालं यन्ति त ऽआयन्त्यागच्छन्त्याहवनीयः स ऽएतन्नृण-
 मद्धर्युराहवनीये प्राऽस्यति 'बायो वेस्तोकानामि'ति स्तो-
 कानाथ हैपा समित् ॥ १८ ॥ अथोत्तरतस्तिष्ठन्वषां
 प्रतपति । अत्येप्यन्त्रा ऽएषोऽग्निं भवति दक्षिणतः परीत्य
 श्रपयिष्यंस्तस्मा ऽएवैतान्निहनुते तथो हैनमेपोऽतियन्त-
 मग्निर्न हिनस्ति तस्मादुत्तरतस्तिष्ठन्वषां प्रतपति ॥ १९ ॥
 तामन्तरेण यूपञ्चाऽग्निं च हरन्ति । तद्यत्समया न हरन्ति

येनाऽन्यानि हवींश्चपि हरन्ति नेदुश्चतया समया यज्ञं
 प्रसजामेति यदु वाहनेन न हरन्त्यग्नेण यूपं * वहिर्द्धा ह
 यज्ञात्कुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपश्चाऽग्निश्च हरन्ति दक्षिणतः
 परीत्य प्रतिप्रस्थाता श्रपयति ॥ २० ॥ अथ स्रुवेणोपहत्या-
 ऽऽज्यम् । अद्धर्युर्वपामभिजुहोत्यग्निराज्यस्य वेतु स्याहेति
 तथो हाऽस्यैते स्तोकाः श्रुताः स्वाहाकृता ऽआहुतयो
 भूत्वाऽग्निं प्राप्नुवन्ति ॥ २१ ॥ अथाऽऽह स्तोकेभ्योऽनु-
 ब्रूहीति । स ऽआग्नेयी स्तोकेभ्योऽन्वाह तद्यदाग्नेयी
 स्तोकेभ्योऽन्वाहेतुः प्रदाना वै वृष्टिरितो ह्यग्निर्वृष्टिं
 वनुते स ऽएतैस्तोकेरेतान्स्तोकान्वनुते त ऽएते स्तोका
 वर्पन्ति तस्मादाग्नेयी स्तोकेभ्योऽन्वाह यद्वा श्रुता
 भवति ॥ २२ ॥ अथाऽऽह प्रतिप्रस्थाता † श्रुता
 प्रचरेति । स्रुचावद्यायाऽद्धर्युरतिक्रम्याऽऽश्राव्याऽऽह स्वा-
 हाकृतिभ्यः प्रेज्येति वृषदकृते जुहोति ॥ २३ ॥ हुत्या-
 वपामेवाऽग्नेऽभिघारयति । अथ वृषदाज्यं तदु ह चरका-
 द्दर्ययः वृषदाज्यमेवाऽग्नेऽभिघारयन्ति प्राणः वृषदाज्यमिति
 घृदन्तस्तदु ह याज्ञवल्क्यं चरकाद्धर्युरुन्व्याजहारैवं
 कुर्वन्तं प्राणं वा ऽअयमन्तरगादद्धर्युः प्राण ऽएनः
 हाऽस्पतीति ॥ २४ ॥ स ह स्म वाहु ऽअन्ववेक्ष्याऽऽह ।
 इमो पलितो वाहु कः सिद्राहणस्य वृचो वभूवेति न

* 'वहिर्द्धा यज्ञात्' इति इति 'य च' पुलकयोः ।

† का० धी० सू० १६ २२ ।

(१) शु० १० व० ६ क० १६ ।

तद्वाहियेतोत्तमो वा ऽएष प्रयाजो भवतीदं वै हविर्भ्यञ्ज
 ऽउत्तमे प्रयाजे ध्रुवामेवाऽग्रेऽभिधारयति तस्ये हि प्रथमा-
 वाज्यभागौ होष्यन्भवति वषां वा ऽअत्र प्रथमाऽ
 होष्यन्भवति तस्माद्वषामेवाऽग्रेऽभिधारयदथ पृषदाज्यमथ
 यत्पशुं नाऽभिधारयति नेदुश्चतममिधारयाणीत्येतदेवाऽस्य
 सुर्वदः पशुरभिधारितो भवति यद्वषामभिधारयति तस्माद्वषा-
 मेवाऽग्रेऽभिधारयेदथ पृषदाज्यम् ॥ २५ ॥ * अथाऽऽज्यमुप-
 स्तृणीते । अथ हिरण्यशकलमवदधात्यथ वषामवद्यन्नाहा-
 ऽग्नीषोमाभ्यां छागस्य वषायै मेदसोऽनुब्रूहीत्यथ हिरण्य-
 शकलमवदधात्यथोपरिष्ठाद्विराज्यस्याऽभिधारयति ॥ २६ ॥
 तद्यद्विण्यशकलावभितो भवतः । गन्तुं वा ऽएतत्पशुं
 यदमौ जुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत ऽआयुषि प्रतिति-
 ष्ठति तथाऽत ऽउदेति तथा सज्जीवति तस्माद्विरण्यशक-
 लावभितो भवतः† ऽआश्राव्याऽऽहाऽग्नीषोमाभ्यां छागस्य
 वषां मेदः ष्येयेति न अस्थितमित्याह असुते अस्थित-
 मिति वषदकृते जुहोति ॥ २७ ॥ हुत्वा वषाऽ समीच्यौ ।
 † वषाश्रपण्यौ कृत्वाऽनुप्रास्यति स्वाहाकृते ऽउर्ध्वनभसं
 मारुतं गच्छतमिति नेदिमे ऽअमुया सतो याव्यां वषा-
 मशिश्रपामेति ॥ २८ ॥ तद्यद्वषया चरन्ति । यस्यै वै
 देवतायै पशुमालभन्ते तामेवैतद्देवतामेतेन मेधेन प्रीणाति

* वा० श्रौ० सू० ६. ६. २२, २३ ।

† आश्राव्याहे 'द्वाहिम्यां छागस्य वषां मेदः ष्येयेति' (का० श्रौ० सू० ६. ७. २४ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. ६. २६ ।

(१) शु० सं० अ० ६. क० १६ ।

सैषा देवतैतेन मेधेन प्रीता शान्तोत्तराणि : हवींश्चपि
 श्रंष्यमाणान्द्युपरमति तस्माद्वप्या चरन्ति ॥ २९ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥२६॥] अथ चात्वाले मार्जयन्ते । क्रूरी वा
 ऽएतत्कुर्वन्ति यत्संज्ञपयन्ति यद्विश्रासति शान्तिरापस्तदद्भिः
 शान्त्या शमयन्ते तदद्भिः सन्दधते तस्माच्चात्वाले
 मार्जयन्ते ॥ ३० ॥ (B)

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पशुपुरोडाशपाठः]

यद्देवस्य पशुर्भवति । तद्देवस्य पुरोडाशमनुनिर्वपति
 तद्यत्पुरोडाशमनु निर्वपति सर्वेषां वा ऽएष पशूनां मेधो
 यद्वीहियवो तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्द्धयति कृत्स्नं करोति
 तस्मात्पुरोडाशमनु निर्वपति ॥ १ ॥ अथ यद्वप्या प्रचर्च्य ।
 एतेन पुरोडाशेन प्रचरति मर्द्धतो वा ऽइमां * वपामुत्तिव-
 दन्ति मर्द्धत ऽएवेनमेतेन मेधेन समर्द्धयति कृत्स्नं
 करोति तस्माद्वप्या प्रचर्च्यतेन पुरोडाशेन प्रचरत्येष
 न्येवेतस्य वन्धुर्यत्र क चेप पशुं पुरोडाशोऽनु निरुप्यते
 ॥ २ ॥ † अथ पशुं विश्रासति । त्रिं प्रच्छयावयताच्छि
 प्रच्छयुतस्य हृदयमुत्तमं कुरुतादिति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ३ ॥

(B) एतद्वप्या पशुना अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—

पा० दा० ४. ८. २; ते० सं० ६. ३. ९; मै० सं० ३. १०. १ ।

* 'यथा नाम' पशोरामावपस्योरति तमाप्याय यथैमानोऽनिसृग्मधेतराट्प्रादृतिरूपोऽ-
 श्रितोः ।

† पा० धौ० सू० ६. ७. १ ।

* अथ शमितारहः सद्दशास्ति । यत्वा पृच्छच्छ्रुतः^१ हविः
शमिताश्चरिति श्रुतमित्येव ब्रूताञ्च श्रुतं भगवो न श्रुतं
हीति ॥ ४ ॥ अथ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहृत्य । अद्भ्यर्च्युप
निष्क्रम्य पृच्छति श्रुतः हविः शमिताश्चरिति श्रुतमित्याह
तद्देवानामित्युपाश्वद्भ्यर्च्युः ॥ ५ ॥ तद्यत्पृच्छति । श्रुतं
वै देवानां हविर्ज्ञांश्श्रुतः शमिता वै तद्देव यदि श्रुतं वा
भवत्यश्रुतं वा ॥ ६ ॥ तद्यत्पृच्छति । श्रुतेन प्रचराणीति
तद्यश्रुतं भवति श्रुतमेव देवानां हविर्भवति श्रुतं
यजमानस्याऽनेनाऽअद्भ्यर्च्युर्भवति शमितारि तद्देवो भवति
त्रिष्कृत्वः पृच्छति त्रिवृद्धिं यज्ञोऽथ यदाह तद्देवानामिति
तद्धि देवानां यच्छ्रुतं तुस्मादाह तद्देवानामिति ॥ ७ ॥ स
हृदयमेवाग्रेऽभिघारयति । † आत्मा वै मनो हृदयं प्राणः
पृषदाज्यमात्मन्येवैतन्मनसि प्राणं दधाति तथैतज्जीवमेव
देवानां हविर्भक्ष्यमृतममृतानां ‡ ॥ ८ ॥ सोऽभि-
घारयति । 'सन्ते मनो मनसा सम्प्राणः प्राणेन गच्छता-
सि'ति न स्वाहाकरोति न होपाऽऽहुतिरुदासयन्ति पशुम् ॥ ९ ॥

* वा० धी० सू० ६ ८ १, २ ।

† वा० धी० सू० ६ ८ ४-६ ।

‡ हृदयविधारणं प्रयच्छति 'आत्मा वै मनः' इत्यादिनेति-यदेतत् हृदयमयमयम् तत्
एवेमं मनः एतत् 'आत्मा' खलु, "यत्तमयमयमात्मानमुपसहकामति, एतं प्राणमयमात्मान-
मुपसहकामति एतं मनोमयमात्मानमुपसहकामति" (वे० उ० २ ८) "मनोमय प्राण-
शरीरो नास्ति सत्यसद्व्यवस्थायाः" (छा० उ० ३ १४ २) इत्यनेन अस्मिन्व्यवहारात् ।
अथवा मनः औपाधिक आत्मा, परिपूर्णस्य परमात्मनः परिच्छेदेन जीवभावः मनसः उपाधित्वा
दिति दिक् ।

§ 'अकृतानाम्' इति 'यः पुस्तके ।

(१) जु० स० ख० ६ क० १८ ।

तं जघनेन चात्वालमन्तरेण यूपश्चाऽग्निश्च हरन्ति ।
तद्यत्समया न हरन्ति येनाऽन्यानि हवींश्चपि हरन्ति
श्रुतः सन्तं नेदङ्गशो विकृतेन कूरीकृतेन समया यज्ञं
प्रसजामेति यदु वाहनेन न हरन्त्यग्रेण यूपं वहिर्द्धा ह यज्ञा-
त्सुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपश्चाऽग्निश्च हरन्ति * दक्षिणतो
निधाय प्रतिप्रस्थाताऽवद्यति प्लक्षशाखाऽउत्तरवर्हि-
वर्भवन्ति ताऽअद्वयवद्यति तद्यत्प्लक्षशाखाऽउत्तरवर्हिर्वर्भ-
वन्ति ॥ १० ॥ यत्र वै देवाः अग्रे पशुमालेभिरे । तं त्वष्टा
शीर्षतोऽग्रेऽवभ्यवासोतैवं चित्राऽऽलभेरन्निति त्वष्टुर्हि
पशवः स एष शीर्षन् मस्तिष्कोऽनूक्यश्च मजा तस्मात्स
वान्त एव त्वष्टा हेतुमवभ्यवमत्तस्मात्तं नाऽश्नीयात्त्वष्टुर्हे-
तदभिवान्तम् ॥ ११ ॥ तस्याऽवाद् मेधः पपात । स एष
धनस्पतिरजायत तं देवाः प्राऽपश्यँस्तस्मात्प्रख्यः प्रख्यो
ह वै नामैतद्यत्प्लक्ष इति तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्द्धयति
कृत्स्नं करोति तस्मात्प्लक्षशाखाऽउत्तरवर्हिर्वर्भवन्ति ॥ १२ ॥
† अथाऽऽज्य सुपस्तृणीते । जुह्वां चोपभृति च वसाहोम-
हवन्त्याथ समवत्तधान्यामथ हिरण्यशकलावदधाति
जुह्वां चोपभृति च ॥ १३ ॥ अथ मनोतायै हविषोऽनुवाच
ऽआह । तद्यन्मनोतायै हविषोऽनुवाच ऽआह सर्वा ह वै
देवताः पशुमालव्यमानमुप सङ्गच्छन्ते मम नाम ग्रही-
ष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति सर्वासाथं हि देवतानाथं

हविः पशुस्तासां सर्वासां देवतानां पशौ मनाथस्यो-
तानि भवन्ति त्रायेवैतत्प्रीणाति तथो हाऽमोघाय देवतानां
मनाथस्युप सङ्गतानि भवन्ति तस्मान्मनोतायै हविषोऽ-
नुवाच ऽआह ॥ १४ ॥ स हृदयस्यैवाऽग्रेऽवद्यति ।
तद्यन्मह्यतः सतो हृदयस्याऽग्रेऽवद्यति प्राणो वै हृदय-
मतो ह्ययमूर्द्धः प्राणः सञ्चरति प्राणो वै पशुर्यावद्व्येव
प्राणेन प्राणिति त्वात्पशुरथ यदाऽस्मात्प्राणोऽपक्रामति
द्रावैव तर्हि भूतोऽनर्थः शेते ॥ १५ ॥ * हृदयमु वै पशुः ।
तदस्याऽऽत्मन ऽएवाऽग्रेऽवद्यति तस्माद्यदि किञ्चिदेवदान-
हीयेत न तदाहियेत सर्वस्य द्वैवाऽस्य तत्पशोरवत् भवति
यद्दृदयस्याऽग्रेऽवद्यति तस्माहमह्यतः सतो हृदयस्यैवा-
ऽग्रेऽवद्यत्यथ यथापूर्वम् ॥ १६ ॥ अथ जिह्वायै । सा हीयं
पूर्वाद्धातिप्रतिष्ठत्यथ वृक्षसस्तद्धि ततोऽथैकचरस्य दोष्णोऽ-
थ पार्श्वयोरथ तनिम्नोऽथ वृक्षयोः ॥ १७ ॥ शुद्धं
ब्रेधा करोति । स्थविमोपयङ्भ्यो मध्यं जुह्वां ब्रेधा कृत्वा-
ऽवद्यत्यणिम न्यङ्गेष्वथैकचरायै श्रोणेरेतावन्नु जुह्वामवद्यति
॥ १८ ॥ अथोपभूति । न्यङ्गस्य दोष्णो शुद्धं ब्रेधा कृत्वा-
ऽवद्यति न्यङ्गयायै श्रोणेरेथ हिरण्यशकलाववदधात्यथो-
परिष्ठादाज्यस्याऽभिघास्यति ॥ १९ ॥ † अथ वसाहोमं
एहाति । 'रेडसी'ति लेल्येव हि यूस्तस्मादाह रेडसीत्य-

* का० श्री० सू० ६. ७. ६, ७ ।

† का० श्री० सू० ६. ८. ११; 'मांसपाकमाण्डे स्थितः स्नेहात्मको द्रवविशेषो 'वसा'
इत्युच्यते' ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० १८ ।

‘शिष्ट्वा श्रीणात्वि’त्यग्निर्हेतच्छ्रपयति तस्मादाहाऽग्निष्ट्वा
 श्रीणात्वि‘त्यापैस्त्वा समरिणन्नि‘त्यापो हेतमङ्गेभ्यो रसः
 सम्भ्ररन्ति तस्मादाहाऽपस्त्वा समरिणन्निति ॥ २० ॥
 ‘घातस्य त्वा द्वाज्या’ ऽहुति । अन्तरिक्षं वा ऽअयमनुपवते
 योऽयं पवतेऽन्तरिक्षाय वै गृह्णाति तस्मादाह घातस्य त्वा
 द्वाज्या ऽहुति ॥ २१ ॥ ‘पूष्णो रथ्रह्या’ ऽहुति । एष वै
 पूष्णोरुह्रिरेतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह पूष्णो रथ्रह्या-
 ऽहुति ॥ २२ ॥ ‘ऊष्मणो व्यथिपदि’ति । एष वा ऽऊष्मै-
 तस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाहोष्मणो व्यथिपदित्यथो-
 परिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिघारयति ॥ २३ ॥ * अथ पाश्वेन
 वाऽसिना वा प्रयौति । ‘प्रयुतं द्वेप’ ऽहुति तन्नाष्ट्वा ऽएवैत-
 द्ब्रक्षार्थस्यतोऽपहन्ति ॥ २४ ॥ अथ † यद्युप् परिशिष्यते ।
 तत्समवन्तधान्यामानयति तद्वृद्धं प्राऽस्यति जिह्वां ब्रक्ष-
 स्तनिममृतस्ते घनिष्ठमथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्याऽभिघारयति
 ॥ २५ ॥ तद्यद्विरण्यशकलावभितो भवतः । गन्न्तिवा-
 ऽएतत्पशुं यदग्नौ जुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत ऽआयुषि
 प्रतितिष्ठति तथाऽत ऽउदेति तथा सजीवति तस्माद्वि-
 रण्यशकलावभितो भवतः ॥ २६ ॥ अथ यदक्षण्याऽवद्यति ।
 सज्यस्य च दोष्णो दक्षिणायाश्च श्रोणेर्दक्षिणस्य च

* अथ शतम् २१०० ॥

† ‘युप् शब्देन मासेन सह एव जलमुपयते’ (तै० स० सा० मा० १ ३ १०)

(१) शु० स० अ० ६ क० १८ । (२) शु० स० अ० ६ क० १८ । (३) शु०
 स० अ० ६ क० १८ । (४) शु० स० अ० ६ क० १८ । (५) शु० स० अ० ६ क० १८ ।
 (६) शु० स० अ० ६ क० १८ ।

दोष्णाः सव्यायाश्च श्रोणेस्तस्मादयं पशुरक्षणा पदो
हरत्यथ यत्सम्पुगवद्येत्समीचो ह्रैवाऽयं पशुः पदो हरे-
त्तस्मादक्षणाऽवद्यत्यथ यन्न शीर्ष्णोऽवद्यति, नाऽऽस्यो-
र्द्धाऽनूकस्य नाऽपरसक्थयोः ॥ २७ ॥ असुरा ह वा ऽअग्रे
पशुमालेभिरे। तदेवा भीषा नोपाऽवेयुस्तादृहेयं पृथिव्युवाच
मैतद्वाहद्वमहं व ऽएतस्याऽद्व्यक्षा भविष्यामि यथा यथैत-
ऽएतेन चरिष्यन्तीति ॥ २८ ॥ सा होवाच । अन्यतरामेवा
ऽऽहुतिसहोपुरक्ष्यतरां पुर्यशिपन्निति स यां पुर्यशिद्वै-
स्तानीमाव्यवदानानि ततो देवाः स्विष्टकृते द्यङ्गाण्युपा-
ऽऽभजँस्तस्माद्व्यङ्गाण्यथाऽसुरा ऽअवाद्यञ्छीर्ष्णोऽऽस्योर-
नूकस्याऽपरसक्थयोस्तस्मात्तेषां नाऽवद्येद्यन्वेव त्वष्टाऽनूक-
मव्यवमत्तस्मादनूकस्य नाऽवद्येदथाऽऽहाऽग्नीषोमावभ्यां
* छागस्य हवियोऽनुब्रूहीत्याश्राव्याऽऽहाऽग्नीषोमावभ्यां
छागस्य हविः श्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रसुते प्रस्थित-
मिति ॥ २९ ॥ अन्तरेणाऽर्द्धर्द्धौ याज्यायै वसाहोमं जुहोति ।
इतो वा ऽअयमूर्द्धौ मेध ऽउत्थितो यमस्या ऽइमं रसं
प्रजा ऽउपजीवन्त्यर्वाचीनं दिवो रसो वै वसाहोमो रसो
मेधो रसेनैवैतद्रसं तीव्रीकरोति तस्मादयः रसोऽध-
मानो न क्षीयते ॥ ३० ॥ तदन्तरेण । अर्द्धर्द्धौ याज्यायै
वसाहोमं जुहोतीयं वा ऽअर्द्धर्द्धौऽसौ द्यौरर्द्धर्द्धौऽन्तरा वै
द्यावापृथिवी ऽअन्तरिक्षमन्तरिक्षाय वै जुहोति तस्मादन्त-

रेणाऽर्द्धचोँ याज्यायै वसाहोमं जुहोति ॥३१॥ * स जुहोति ।
 'घृतं घृतपावानः पिवत वसां वसापावानः पिवताऽन्तरिक्षस्य
 हविरसि स्वाहे'त्येतेन वैश्वदेवेन यजुषा जुहोति
 वैश्वदेवं वाऽअन्तरिक्षं तद्यदेनेनेमाः प्रजाः प्राणत्यश्चो-
 † दनत्यश्चाऽन्तरिक्षमनुचरन्ति तेन वैश्वदेवं वृषदकृते
 जुहोति यानि जुह्वामवदानानि भवन्ति ॥ ३२ ॥ अथ जुह्वा
 पृषदाज्यस्योपघ्नन्नाह । ‡ वृनस्पतयेऽनुब्रूहीत्याश्रा-
 व्याऽऽह वृनस्पतये प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति तद्यवृन-
 स्पतये जुहोत्येतमेवैतद्वज्रं यूपं भागिनं करोति सोमो
 वै वृनस्पतिः पशुमेवैतत्सोमं करोति तद्यदन्तरेणोभे-
 ऽआहुती जुहोति तथोभयं व्याप्नोति तस्मादन्तरेणोभे-
 ऽआहुती जुहोति ॥ ३३ ॥ अथ यान्युपभृत्यवदानानि
 भवन्ति । तानि समानयमानाऽआहाऽग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूही-
 त्याश्राव्याऽऽहाऽग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति
 ॥ ३४ ॥ अथ यद्वसाहोमस्य परिशिष्यते । ‡ तेन दिशो
 व्याधारयति 'दिशैः प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो
 दिग्भ्यः स्वाहे'ति रसो वै वसाहोमः सर्वास्वेवैतदिक्षु रस-
 न्दधाति तस्मादयं दिशि-दिशि रसोऽभिगम्यते ॥ ३५ ॥
 अथ पशुः सम्मृशति । एतर्हि सम्मर्शनस्य कालोऽथ यत्पुरा

* का० श्रौ० सू० ६ ८ १६ ।

† 'वदानेय' इति 'य व' पुस्तकयोः ।

‡ का० श्रौ० सू० ६ ८ १७ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६ ८ १९, २० ।

(१) उ० स० अ० ६ ४० १९ । (२) उ० स० अ० ६ ४० १९ ।

सम्मृशति य ऽइम ऽउपतिष्ठन्ते ते विमथिष्यन्त ऽहुति
 शङ्कमानो यद्यु विमाथान्न शङ्केताऽत्रैव सम्मृशेत् ॥ ३६ ॥
 * 'ऐन्द्रः प्राणः । अङ्गे ऽअङ्गे निदीह्यदैन्द्र ऽउदानो ऽअङ्गे-
 ऽअङ्गे निधीत' ऽहुति यदङ्गशो विकृत्तो भवति तत्प्राणो-
 दानावभ्याथं सन्दधाति द्विवै त्वष्टर्भूरि ते सः समेतु
 सलक्ष्मा यद्विपुरुषं भवातीति कृत्स्नवृतमेवैतत्करोति
 'देवत्रा यन्तमवसे सखायोऽनु त्वा माता पितुरो मद-
 न्निव'ति तद्यत्रैनमहौपीतदेनं कृत्स्नं कृत्वाऽनुसमस्यति सो-
 ऽस्यकृत्स्नोऽमुष्मिँल्लोक ऽआत्मा भवति ॥ ३७ ॥ (०)

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[उपयङ्गोमः]

ग्रीणि ह वै पशोरेकादशानि । एकादश श्रयाजा-
 ऽएकादशाऽनुयाजा ऽएकादशोपयजो दश पाणया ऽअङ्गुलयो
 दश पाया दश प्राणाः प्राण ऽउदानो व्यान ऽहुत्ये
 तावान्नै पुरुषो यः परार्द्धः पशूनां यः सध्वेऽनुपशवः
 ॥ १ ॥ तदाहुः । किन्तुद्यजे क्रियते येन प्राणः सध्वेभ्योऽ-

* का० धौ० सू० ६ ९ १ ।

(१) पु० स० अ० ६ क० १० । (२) पु० स० अ० ६ क० २० । (३) पु० प०
 अ० ६ क० २० ।

(८) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यते यथा—

वा० श० ४ ८. ३, मे० सू० ३ १० २, ३, ते० घं० १० ११ ।

ज्ञेयस्यैव शिव इति ॥ २ ॥ यदेव गुदं त्रेधा करोति ।
 प्राणो वै गुदं सोऽयं प्राज्ञाततस्तमयं प्राणोऽनुसञ्चरति
 ॥ ३ ॥ स यदेव गुदं त्रेधा करोति । तृतीयमुपयद्भ्यस्तृतीयं
 जुह्वां तृतीयमुपभूति तेन प्राणं सर्वेभ्योऽज्ञेयस्यैव शिवः
 ॥ ४ ॥ स ह त्वेव पशुमालभेत । य एनं मेधमुपनयेद्यदि
 कृशः स्याद्यदुद्वर्ग्यस्य मेदसः परिशिष्येत तद्गुदे न्यूपेतप्राणो
 वै गुदं सोऽयं प्राज्ञाततस्तमयं प्राणोऽनुसञ्चरति प्राणो वै
 पशुर्यावद्व्येव प्राणेन प्राणिति तावत्शूरय यदाऽस्मात्प्राणोऽ
 पक्रामति द्रवेष तर्हि भूतोऽनर्थ्यः शेते ॥ ५ ॥ गुदो वै
 पशुः । मेदो वै मेधस्तदेनं मेधमुपनयति यद्यु ऽअसलो
 भवति स्वयमुपेत एव तर्हि मेधं भवति ॥ ६ ॥ अथ
 पृषदाज्यं गृह्णाति । द्वयं वा ऽइदं सर्पिश्चैव दुधि च द्रव्यं
 वै मिथुनं प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ७ ॥
 तेनाऽनुयाजेषु चरति । पशवो वा ऽअनुयाजाः पयः
 पृषदाज्यं तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हितं
 प्राणो हि पृषदाज्यमन्नः हि पृषदाज्यमन्नः हि प्राणः
 ॥ ८ ॥ तेन पुरस्तादनुयाजेषु चरति । स योऽयं पुरस्ता-
 त्प्राणस्तमेवैतदधाति तेन पश्चादुपयजति स योऽयं पश्चा-
 त्प्राणस्तमेवैतदधाति ताविमा ऽउभयतः प्राणौ हितौ
 यश्चाऽयमुपरिष्ठाद्यश्चाऽधस्तात् ॥ ९ ॥ तद्वा एतद्वेको
 द्वाभ्यां वृषदकरोति । अद्वर्ग्ये च यश्चेप ऽउपयजत्यथ
 ययजन्तमुपयजति तस्मादुपयजो नाम्नाऽय यदुपयजति
 एवैतज्जनयति पश्चादुपयजति पश्चादि योपाये यजाः

प्रजायन्ते ॥ १० ॥ * स ऽनुपयजति । 'समुद्रं गच्छ स्वाहे'
 त्यापो वै समुद्र ऽआपो रेतो रेत ऽएवैतस्मिञ्चति ॥ ११ ॥
 'अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहे'ति । अन्तरिक्षं वा ऽअनुप्रजाः प्रजा-
 यन्तेऽन्तरिक्षमेवैतदनु प्रजनयति ॥ १२ ॥ 'देवैः सवितारं
 गच्छ स्वाहे'ति । सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत-
 ऽएवैतत्प्रजनयति ॥ १३ ॥ 'मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहे'ति ।
 प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावेवैतत्प्रजासु दधाति
 ॥ १४ ॥ 'अहोरात्रे गच्छ स्वाहे'ति । अहोरात्रे वा ऽअनु-
 प्रजाः प्रजायन्तेऽहोरात्रे ऽएवैतदनु प्रजनयति ॥ १५ ॥
 'छन्दांसि गच्छ स्वाहे'ति । सप्त वै छन्दांसि सप्त ग्राम्याः
 पशवः सप्ताऽऽरण्यास्तानेवैतदुभयान्प्रजनयति ॥ १६ ॥
 'द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहे'ति । प्रजापतिर्वै प्रजाः सृष्ट्वा ता
 द्यावापृथिवीभ्यां पर्यगृह्णाता ऽइमा द्यावापृथिवीभ्यां
 परिगृहीतास्तथो ऽएवैष ऽएतत्प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथि-
 वीभ्यां परिगृह्णाति ॥ १७ ॥ 'अथाऽत्युपयजति । स यन्नाऽत्यु-
 पयजेद्यावत्यो हैवाऽग्रे प्रजाः सृष्ट्वास्तावत्यो हैव' स्युर्न

* 'प्रतिप्रस्थातोपयजति बुधदुतीवत्प्र प्रष्टेदभ्युपावेऽ समुद्रं गच्छेति प्रतिमन्त्रम्'
 (भा० श्रौ० सू० ६ १ १०) ।

† "अत्युपयजनागद्यावत्यार उपयागा सप्तकानामनन्तरमाधित्येन यथ्या" (भा०
 भा०) ।

(१) शु० स० अ० ६ क० २१ । (२) शु० स० अ० ६ क० २१ ।
 (३) शु० सं० अ० ६ क० २१ । (४) शु० म० अ० ६ क० २१ । (५) शु०
 स० अ० ६ क० २१ । (६) शु० स० अ० ६ क० २१ । (७) शु० सं० अ०
 ६ क० २१ ।

प्रजायेरन्नथ यदत्युपयजति प्रैवैतज्जनयति तस्मादिमाह
प्रजाह पुनरब्ध्यावृत्तं प्रजायन्ते ॥ १८ ॥ (D)

अष्टमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११२ ॥

सोऽत्युपयजति । 'यजं गच्छ स्वाहे'त्यापो वै यज्ञ-
ऽआपो रेतो रेत ऽएवैतस्तिञ्चति ॥ १ ॥ 'सोमं गच्छ
स्वाहे'ति । रेतो वै सोमो रेत ऽएवैतस्तिञ्चति ॥ २ ॥
'दिव्यं नभो गच्छ स्वाहे'ति । आपो वै दिव्यं नभ ऽआपो
रेतो रेत ऽएवैतस्तिञ्चति ॥ ३ ॥ 'अग्निं * वैश्वानरं गच्छ
स्वाहे'ति । इयं वै पृथिव्यग्निर्वैश्वानरः सेयं प्रतिष्टेसामे-
वैतस्प्रतिष्टामभिप्रजयति ॥ ४ ॥ 'अथ मुखं विमृष्टे । 'मनो
मे हार्दि यच्छे'ति तथो होपयष्टाऽऽत्मानं नाऽनुप्रवृणक्ति
॥ ५ ॥ † अथ जाघन्या पुत्नीह संख्याजयन्ति । जघनाद्धौ वै
जाघनी जघनाद्धौ योपायै प्रजाह प्रजायन्ते तस्प्रैवैत-
ज्जनयति यजाघन्या पुत्नीह संख्याजयन्ति ॥ ६ ॥ अन्तरतो

(D) इतद् ब्राह्मणस्य विषया अन्यनाऽऽनुपपद्यन्ते गणा—का० छ० ४. ८; तै० सं०
६. १. ११, ४. १. १, १. १, ११; मै० सं० ३. १०७ ।

(१) छु० सं० अ० ६ क० २१ । (२) छु० सं० अ० ६ क० २१ । (३) छु० सं०
अ० ६ क० २१ । (४) छु० सं० अ० ६ क० २१ । (५) छु० सं० अ० ६ क० २१ ।

* वैश्वानरः कस्मात् ? विद्वान्तरायति, किञ्च एनं नरा नयन्तीति वा, अपिवा विद्वान्तर एव
स्वात्, प्रसृतः सर्वाणि भूतानि, तस्य वैश्वानरः (निह० ७. ६. २०) ।

† का० श्रौ० सू० ६. १. ११ ।

‡ का० श्रौ० सू० ६. १. १२ ।

देवानां पत्नीभ्योऽवद्यति । अन्तरतो वै योपायै प्रजाः
प्रजायन्तऽउपरिष्ठादग्नये गृहपतयऽउपरिष्ठाद्वै वृषा
योपामधिहवति ॥ ७ ॥ *अथ हृदयशूलेनाऽवभृथं यन्ति ।
पशोर्ह वाऽआलब्धमानस्य हृदयः शुक्लसमभ्यवैति
हृदयाहृदयशूलमथ यच्छृतस्य परितन्दन्ति तदलङ्घ्यं
तस्माद् परितृयैव † शूलकुर्यात्तत्रिः प्रच्युते पशौ हृदयं
प्रवृद्धोत्तमं प्रत्यवदधाति ॥ ८ ॥ अथ हृदयशूलं प्रयच्छति ।
तत्र पृथिव्यां परास्येन्नाऽप्सु स यत्पृथिव्यां परास्येदोष-
धीश्च वनस्पतीर्द्वैपा शुक्लप्रविशेद्यदप्सु परास्येदपऽएषा
शुक्लं प्रविशेत्तस्मान्न पृथिव्यां नाऽप्सु ॥ ९ ॥ अपऽएवा-
ऽवभ्यवेत्य । ‡ यत्र शुक्लस्य चाऽऽर्हस्य च सन्धिः स्यात्-
दुपगूहेद्यद्युऽअवभ्यवायनाय ग्लान्येदुमेण यूपमुदपात्रं
निनीय यत्र शुक्लस्य चाऽऽर्हस्य च सन्धिर्भवति तदुपगूहति
'मोऽपो मौपधीर्हिंसरीरिति' तथा नाऽपो नौपधीर्हिनस्ति
'धाम्नो-धाम्नो राजस्ततो वरुण नो मुञ्च । यदाहुरग्न्या
ऽइति वरुणेति श्रुतामहे ततो वरुण नो मुञ्चे'ति तदेनः
सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुणयास्त्रमुञ्चति ॥ १० ॥ अथा-
ऽभिमन्त्रयते । 'सुमित्रियां नऽआपऽओपधयः सन्तु
दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यञ्च वयं द्विष्म'

* का० शी० सू० ६ १० ३ ।

† 'शूलापाके' (पा० सू० ५ ४. १५) इति वाक्यम् ।

‡ का० शी० सू० ६ १० ३ ।

(१) उ० सं० अ० ६ क० २२ । (२) उ० सं० अ० ६ क० २२ । (३) उ० सं०

अ० ६ क० २३ ।

ऽइति यत्र वा ऽएतेन अचरन्त्यापश्च ह वा ऽअस्मात्ताव-
दोपधयश्चाऽपक्रम्येव तिष्ठन्ति तद् तु ताभिर्मित्रधेयं कुरुते
तथो हैनं ताः पुनः प्रविशन्त्येपो तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते
स वै नाऽग्नीषोमीयस्य पशोः करोति नाऽऽग्नेयस्य वशाया-
ऽएवाऽनुबन्ध्यायै तां हि सर्वोऽनु यज्ञः सन्तिष्ठत ऽएतद्
हाऽस्याऽग्नीषोमीयस्य च पशोराग्नेयस्य च हृदयशूलेन
चरितं भवति यद्वशायाश्चरन्ति ॥ ११ ॥ (E)

अष्टमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

[पञ्चेकादशिनी]

प्रजापतिर्वै प्रजाः ससृजानो रिरिचान् ऽइवाऽमह्यत ।
तस्मात्पराच्यः प्रजा ऽआसुर्वाऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्ना-
द्याय तस्थिरे ॥ १ ॥ स 'ऽपेक्षताऽरिष्यहम् । यस्मा ऽउ-
क्रामायाऽसृक्षि न मे स कामः समार्द्धि पराच्यो मत्प्रजा-
ऽअभूवन्न मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायाऽस्थिपतेति ॥ २ ॥ स-
ऽपेक्षत प्रजापतिः । कथं नु पुनरात्मानमाप्याययेयोप मा
प्रजाः समावर्त्तेरस्तिष्ठेरन्मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायेति ॥ ३ ॥
सोऽर्चञ्छ्राम्यैश्चचार प्रजाकामः । स ऽएतामेकादशि-

(E) एतादृशप्रस्था विपवा अन्यनाऽनुपलभ्यन्ते यथा—अ० श० ४ ८, ४, तै० स०
६ ४ ११, मै० स० ३ १०, ४ ।

* 'अग्नीषोमीयस्य पशो' इति पाठ 'स' पुस्तके ।

† 'प्रेष्यत' इति 'न' पुस्तके ।

‡ 'यस्मा ऽउ' इति पाठ 'य च' पुस्तकयोः ।

नीमपश्यत्स ऽएकादशिन्येष्ट्वा प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतोऽपैनं प्रजाः समावर्त्तन्ताऽतिष्ठन्ताऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वृसीयानेवेष्ट्वाऽभवत् ॥ ४ ॥ तस्मै कमेकादशिन्या यजेत । एवम् हैव प्रजया पशुभिराप्यायत ऽपैनं प्रजाः समावर्त्तन्ते तिष्ठन्तेऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वृसीयानेवेष्ट्वा भवत्येतस्मै कमेकादशिन्या यजेत ॥ ५ ॥ स ऽआग्नेयं प्रथमं पशुमालभते । * अग्निर्वै देवतानां मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिः स ऽउ ऽएव यजमानस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥ ६ ॥ अथ सारस्वतम् । वाग्वै सरस्वती वाचैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत वागेनमुपसमावर्त्तत वाचमनुकामात्मनोऽकुरुत वाचो ऽएवैष ऽएतदाप्यायते वागेनमुपसमावर्त्तते वाचमनुकामात्मनः कुरुते ॥ ७ ॥ अथ सौम्यम् । अन्नं वै सोमोऽन्नेनैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययताऽन्नमेनमुपसमावर्त्तताऽन्नमनुकामात्मनोऽकुरुताग्नेनो ऽएवैष ऽएतदाप्यायतेऽन्नमेनमुपसमावर्त्ततेऽन्नमनुकामात्मनः कुरुते ॥ ८ ॥ † तद्यत्सारस्वतमनु भवति । वाग्वै सरस्वत्यन्नं सोमस्तस्माद्यो वाचा प्रसाम्म्यन्नादो हैव भवति ॥ ९ ॥ अथ पौष्णम् । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत पशव ऽएनमुपसमावर्त्तन्त पशून्नुकानात्मनोऽकुरुत पशुभिर्वैष ऽएतदा-

* 'अग्निर्वै देवतानामयमः' ऐ० भा० १. १. ३१ 'अग्निमुखा वै देवाः' इति ता० भा० २५. १५. ४ ।

† वा० श्री० सू० ८. ८. २५ ।

प्यायते पशव ऽएनमुपसमावर्त्तन्ते पशून्नुकानात्मनः
 कुरुते ॥ १० ॥ अथ वार्हस्पत्यम् । ब्रह्म वै बृहस्प-
 तिर्ब्रह्मणैवैतत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत ब्रह्मैनमु-
 पसमावर्त्तत ब्रह्माऽनुकमात्मनोऽकुरुत ब्रह्मणो ऽएवैष ऽएत-
 दाप्यायते ब्रह्मैनमुपसमावर्त्तते ब्रह्माऽनुकमात्मनः कुरुते
 ॥ ११ ॥ तद्यत्सौष्णमनु भवति । पशवो वै पूषा ब्रह्म बृह-
 स्पतिस्तस्माद् ब्राह्मणः पशून्भिधृणुतमः पुराहिता ह्यस्य
 भवन्ति मुख ऽआहितास्तस्माद् तत्सर्वं दुत्वाऽजिनवासी
 चरति ॥ १२ ॥ अथा वैश्वदेवः । सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वे-
 णैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत सर्वमेनमुपसमा-
 वर्त्तत सर्वमनुकमात्मनोऽकुरुत सर्वेणो ऽएवैष ऽएतदाप्या-
 यते सर्वमेनमुपसमावर्त्तते सर्वमनुकमात्मनः कुरुते ॥ १३ ॥
 तद्यद् वार्हस्पत्यमनु भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिः सर्वमिदं
 विश्वे देवा ऽअस्यैवैतत्सर्वस्य ब्रह्म मुखं करोति तस्मादस्य
 सर्वस्य ब्राह्मणो मुखम् ॥ १४ ॥ अथैन्द्रम् । इन्द्रियं वै
 वीर्यमिन्द्र ऽइन्द्रियेणैव तद्वीर्येण प्रजापतिः पुनरात्मान-
 माप्याययतेन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्त्ततेन्द्रियं वीर्यमनु-
 कमात्मनोऽकुरुतेन्द्रियेणो ऽएवैष ऽएतद्वीर्येणाऽऽप्यायत-
 ऽइन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्त्तत ऽइन्द्रियं वीर्यमनुकमा-
 त्मनः कुरुते ॥ १५ ॥ तद्यद्वैश्वदेवमनु भवति । क्षत्रं वा-
 ऽहुन्द्रो विशो विश्वे देवा ऽअन्नाद्यमेवाऽस्मा ऽएतत्पुरस्तात्क-
 रोति ॥ १६ ॥ अथ मारुतम् । विशो वै मरुतो भूमो वै

* 'तस्मादुत सर्वम्' इति 'क' पुस्तके ।

† 'वैश्वदेवम्' इति 'ख' पुस्तके ।

विद् भूम्नैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्स्याययत भूमै-
नमुपसमावर्त्तत भूमानमनुकमात्सनोऽकुरुत भूम्नो-
ऽएवैष ऽएतदाप्स्यायते भूमैनमुपसमावर्त्तते भूमानमनुकमा-
त्सनः कुरुते ॥ १७ ॥ तद्यदैन्द्रमुनु भवति । क्षत्रं वा ऽइन्द्रो
विशो विश्वे देवा विशो वै मरुतो विश्वैतत्क्षत्रं परिवृढ-
हति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा परिवृढम् ॥ १८ ॥
अथैन्द्राग्नम् । तेजो वा ऽअग्निरिन्द्रियं धीर्यमिन्द्र-
ऽउभाब्ज्यामेव तद्दीर्घ्याब्ज्यां प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्स्या-
ययतोमे ऽएनं धीर्यं ऽउपसमावर्त्ततामुमे धीर्यं ऽअनुके-
ऽआत्सनोऽकुरुतोभाब्ज्यामेवैष ऽएतद्दीर्घ्याब्ज्यामाप्स्यायत-
ऽउमे ऽएनं धीर्यं ऽउपसमावर्त्तते ऽउमे धीर्यं ऽअनुके-
ऽआत्सनः कुरुते ॥ १९ ॥ अथ *सावित्रः । सविता वै
देवानां प्रसविता तथो हाऽस्मा ऽएते सवितृप्सूता-
ऽएव सर्वे कामाः समृद्धयन्ते ॥ २० ॥ अथ वारुणमन्तत-
ऽआलभते । तदेनः सर्वस्माद्रुणपाशात्सर्वस्माद्रुणया-
त्प्रमुञ्चति ॥ २१ ॥ तस्माद्यदि † यूपैकादशिनी स्यात् ।
आग्नेयमेवाऽग्निष्टे नियुज्यादयेतरान्वयुपनयेयुर्यथापूर्वम्
॥ २२ ॥ ‡ यद्यु पञ्चेकादशिनी स्यात् । आग्नेयमेव यूप-
ऽआलभेरन्नयेतरान्वयथापूर्वम् ॥ २३ ॥ तान्वयत्रोदीचो
नयन्ति । आग्नेयमेव प्रथमं नयन्त्ययेतरान्वयथापूर्वम् ॥ २४ ॥

* 'सावित्रम्' इति पाठ 'ख' पुस्तके ।

† य. धौ. सू. ८. ८. २१ ।

‡ का. धौ. सू. ८. ८. २८ ।

तादृश्यत्र निविद्धन्ति । आग्नेयमेव प्रथमं दक्षिणाह्वयं
निविद्धन्त्यथेतरानुदीचोऽतिनीय यथापूर्वम् ॥ २५ ॥ तेषां
यत्र वृषाभिः प्रचरन्ति । आग्नेयस्यैव प्रथमस्य वृषया
प्रचरन्त्यथेतरेषां यथापूर्वम् ॥ २६ ॥ तैर्यत्र प्रचरन्ति ।
आग्नेयेनैव प्रथमेन प्रचरन्त्यथेतैर्यथापूर्वम् ॥ २७ ॥ (A)

नवमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[* वसतीवरीग्रहणविधिः]

यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य रसो ब्रुत्वाऽपः
प्रविवेश तेनैवैतद्वसेनाऽऽपः स्यन्दन्ते तमेवैतद्वसथं स्यन्द-
मानं मरुयन्ते ॥ १ ॥ स यद्वसतीवरीरुच्छेति । तमेवैतद्व-
समाहृत्य यज्ञे दधाति रसवन्तं यज्ञं करोति तस्माद्वसती-
वरीरुच्छेति ॥ २ ॥ ता वै सवेषु सवनेषु विभजति । सवेषु
वै तस्सवनेषु रसं दधाति सवर्षाणि सवनानि रसवन्ति
करोति तस्मात्सवेषु सवनेषु विभजति ॥ ३ ॥ ता वै स्यन्द-
मानानां गृहीयात् । ऐद्धि स यज्ञस्य रसस्तस्मात्स्यन्दमा-
नानां गृहीयात् ॥ ४ ॥ गोपीथाय वा ऽएता गृह्यन्ते ।
सर्वं वा ऽइदमन्यदिलयति यदिदं किञ्चाऽपि योऽयं पवते-
ऽथैता ऽएव नेलयन्ति तस्मात्स्यन्दमानानां गृहीयात् ॥ ५ ॥

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्र० ४. ९. १; मे० सं०
४. ५. १, १, ते० सं० ६. ६. ५ ।

ॐ “अभिपुत्रस्व सोमस्य वदन्वयं या आपः सोमरसेन सह संसृज्यन्ते ता वसतीवर्यं
उच्यन्ते” का० श्रौ० सू० ४० (८. ९. ६) ।

* दिवा गृहीयात् । पश्यन्त्यज्ञस्य रसं गृह्णानीति तस्माद्दिवा
गृहीयादेतस्मै वै गृह्णाति य एष तपति विश्वेभ्यो हेना
देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो ह्यस्य विश्वे देवास्तस्माद्दिवा
गृहीयादिवै वा एष तस्माद्वै दिवा गृहीयात् ॥ ६ ॥
एतद्ध वै विश्वे देवाः । यजमानस्य गृह्णानागच्छन्ति स यः
पुराऽऽदित्यस्याऽस्तमयाद्वसतीवरीर्गृह्णाति यथा श्रेयस्या-
ऽऽगमिष्यस्यावसथेनोपकलृप्तेनोपासीतैवं तत् एतद्धविः
अविशन्ति त एतासु वसतीवरीपूषवसन्ति स उपवसथः
॥ ७ ॥ स यस्या गृहीताऽअभ्यस्तमियात् । तत्र प्राय-
श्चित्तिः क्रियते यदि पुरेजानः स्यान्निनाह्याद् गृहीयाद्दिवा
हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति यद्यु †ऽअनीजानः स्याथ-
एनमीजान उपोऽवसितो वा पर्ष्यवसितो वा स्यात्तस्य
निनाह्याद्गृहीयाद्दिवा हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति ॥ ८ ॥
यद्यु एतदुभयं न बिन्देत् । उल्कुपीमेवाऽऽद्यायोपपरेयात्ता-
मुपर्ष्युपरि धारयन् गृहीयाद्धिरण्यं वोपर्ष्युपरि धारयन्
गृहीयात्तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥ ९ ॥
‡ अथाऽतो गृह्णात्येष । 'हविष्मतीरिमा ऽआप' ऽडुति यज्ञस्य
ह्यासु रसः प्राऽऽविशत्तस्मादाह हविष्मतीरिमा ऽआप ऽडुति
'हविष्माँऽ ऽआविवासती'ति हविष्मान्हेना यजमान-

* का० श्रौ० सू० ८. १. ६ ।

† का० श्रौ० सू० ८. १. ७, ८, 'माह्वो यद्व्याती तस्य शुम्भानां गृहीयात्' इति
अन्तरम् (सं० सू० ६. ४. २. ३) ।

‡ का० श्रौ० सू० ८. १. ९ ।

(१) सू० सं० अ० ६ अ० २३ । (२) सू० सं० अ० ६ अ० २३ ।

ऽआविवासति तस्मादाह हविष्मँ३ ऽआविवासतीति ॥१०॥
 'हविष्मान्देवो ऽअद्वर' ऽइति । अद्वरो वै यज्ञस्तद्यस्मै
 यज्ञाय गृह्णाति तः हविष्मन्तं करोति तस्मादाह हविष्मा-
 न्देवो ऽअद्वर ऽइति ॥ ११ ॥ 'हविष्मँ३ ऽअस्तु सूर्य' ऽइति । एतस्मै वै गृह्णाति य ऽएष तपति विश्वेभ्यो ह्येना
 देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो ह्यस्य विश्वे देवास्तस्मादाह
 हविष्मँ३ ऽअस्तु सूर्य ऽइति ॥ १२ ॥ ता ऽआहृत्य
 जघनेन * गार्हपत्यः सादयति । 'अग्नेवोऽपन्नगृहस्य सदसि
 सादयामी'त्यग्नेवोऽनार्त्तगृहस्य सदसि सादयामीत्येवैत-
 दाह्वाऽथ यदाग्नीषोमीयः पशुः सन्तिष्ठतेऽथ परिहरति
 व्युत्क्रामतेत्याह्वाऽग्नेण हविर्द्वाने यजमान ऽआस्ते ता-
 ऽआदत्ते ॥ १३ ॥ स † दुक्षिणेन निष्क्रामति । ता दुक्षि-
 णायार्थं श्रोणौ सादयतीन्द्राँन्योवर्भागधेयी स्थे'ति
 विश्वेभ्यो ह्येना देवेभ्यो गृह्णातीन्द्राग्नी हि विश्वे देवास्ताः
 पुनराहृत्याऽग्नेण पत्नीर्थं सादयति स जघनेन पुर्त्नीं
 पर्येत्य ता ऽआदत्ते ॥ १४ ॥ ‡ स ऽउत्तरेण निष्क्रामति ।
 ता ऽउत्तरायार्थं श्रोणौ सादयति 'मित्रावरुणयोवर्भागधेयी
 स्थे'ति नैवः सादयेदतिरिक्तमेतन्नैवः सम्पत्सम्पद्यत-
 ऽइन्द्राँन्योवर्भागधेयी स्थेत्येव व्रुयात्तदेवाऽनतिरिक्तं तथा

* का० श्रौ० सू० ८ ९ १० ।

† का० श्रौ० सू० ८ ९ ११ ।

‡ का० श्रौ० सू० ८ ९ ११, २१ ।

(१) शु० स० अ० ६ क० २३ । (२) शु० स० अ० ६ क० २३ । (३) शु० स०
 अ० ६ क० २४ । (४) शु० स० अ० ६ क० २४ । (५) शु० अ० ६ क० २४ ।

सम्पत्सम्पद्यते ॥ १५ ॥ * गुप्त्यै वा ऽएताः परिहियन्ते ।
अग्निः पुरस्तादुथैताः समन्तं पल्यङ्म्यन्ते नाष्ट्रा रक्षां
स्यपग्नन्त्यस्ता ऽआग्नीद्रे सादयति 'विश्वेषां देवानां भाग-
धेयी स्थे'ति तदासु विश्वान्देवान्त्संवेशयत्येते वै वसतां
वरं तस्माद्वसतीवस्यो नाम वसतां ह वै वरं भवति यु-
ऽएवमेतद्वेद ॥ १६ ॥ तानि वा ऽएतानि । सप्त यजूंषि
भवन्ति । चतुर्विंशत्येकेन जघनेन गार्हपत्यः सादय-
त्येकेन परिहरत्येकेन ऽऽग्नीद्रे तानि सप्त यत्र वै वाचः
प्रजातानि च्छन्दांसि सप्तपदा वै तेषां पराङ्म्यां शक्यै-
तामभिसम्पदं तस्मात्सप्त यजूंषि भवन्ति ॥ १७ ॥

नवमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ (B)

[अथ सवनीयपशुप्रयोगः]

(तत्र सोमोपावहरणम्, सवनीयहविर्निर्वापादि)

† तान्त्सम्प्रबोधयन्ति । तेऽपि ऽऽपस्पृश्याऽऽग्नीद्रे-
मुपसमायन्ति त ऽआज्यानि शृण्वते ‡ शहीत्वाऽऽज्यान्त्याय-
न्त्यासाद्याऽऽज्यानि ॥ १ ॥ अथ राजानमुपावहरति । इयं
वै प्रतिष्ठा जनूरासां प्रजानामिमांसेवैतत्प्रतिष्ठा मव्यु-

* का० श्री० सू० ८. ९. २३ ।

(B) एतन्निष्पद्यति यथा अन्यत्राऽप्युक्तमन्ते यथा— का० श्र० ४. ९. २, मै० म० ४.
५. १, ३; ते० सं० ६. ४. १ ।

† का० श्री० सू० ९. १. १ ।

‡ का० श्री० सू० ९. १. २-४ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २४ । (२) शु० सं० अ० ६ क० २४ ।

पाऽवहरति तमस्यै तनुते तमस्यै जनयति ॥ २ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥ ५७ ॥] अन्तरेणेपे ऽउपाऽवहरति । यज्ञो
 वाऽअनस्तन्वेव यज्ञान् वहिर्द्वा करोति ग्रावसु सम्मुखेष्वधि
 निदधाति क्षत्रं वै सोमो विशो ग्रावाणः क्षत्रमेवैतद्विश्व-
 द्व्यूहति तद्यत्सम्मुखा भवन्ति विशमेवैतत्सम्मुखां क्षत्रिय-
 मवभ्यविवादिनीं करोति तस्मात्सम्मुखा भवन्ति ॥ ३ ॥
 * स ऽउपाऽवहरति । 'हृदे त्वा मनसे त्वेति' यजमानस्यै-
 तत्क्रामायाऽऽह हृदयेन हि मनसा यजमानस्तं कामं
 कामयते यत्क्राम्या यजते तस्मादाह हृदे त्वा मनसे त्वेति
 ॥ ४ ॥ 'दिवे र्गा सूर्याय त्वेति' । देवलोकाय त्वेत्येवैत-
 दाह यदाह दिवे त्वेति सूर्याय त्वेति देवेभ्यस्त्वेत्येवैतदा-
 'होर्द्धमिममद्धरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्त्यद्धरो वै यज्ञ-
 ऽऊर्द्धमिमं व्यजं दिवि देवेषु धेहीत्येवैतदाह ॥ ५ ॥ 'सोमं
 राजश्चिश्वास्त्वं प्रजा ऽउपाऽवरोहे'ति । तदेनमासां प्रजाना-
 माधिपत्याय राज्यायोपाऽवहरति ॥ ६ ॥ अथाऽनुसृज्यो-
 पतिष्ठते । विश्वास्त्वां प्रजा ऽउपाऽवरोहन्वित्यथायथ-
 मिव वा ऽएतत्करोति यदाह विश्वास्त्वं प्रजा ऽउपावरोहेति
 क्षत्रं वै सोमस्तत्पापवस्यसं करोति तच्चेदमनु पापवस्यसं
 क्रियतेऽथाऽत्र यथायथं करोति यथापूर्वं यदाह 'विश्वा-
 स्त्वां प्रजा ऽउपाऽवरोहन्वि'ति तदेनमासिहं प्रजाभिहं

* का० शौ० सु० ९. १ ५-७ ।

(१) शु० स० अ० ९ क० २५ । (२) शु० स० अ० ६ क० २५ । (३)
 शु० स० अ० ६ क० २५ । (४) शु० स० अ० ६ क० २६ । (५) शु० स० अ० ६
 क० २६ ।

अत्यवरोहयति तस्माद्दु क्षत्रियमायन्तमिमां प्रजा
 विशः अत्यवरोहन्ति तमधस्तादुपाऽऽसत ऽउपसन्नो
 होता प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यन्भवति ॥ ७ ॥ अथ * स-
 मिधमग्न्यादधदाह । देवेभ्यः प्रातर्य्यावग्भ्योऽनु-
 ब्रूहीति छन्दांस्ति वै देवाः प्रातर्य्यावाणश्छन्दांस्स्य-
 नुयाजा देवेभ्यः ष्येज्य देवान्यजेति वा ऽअनुयाजैश्च-
 रन्ति ॥ ८ ॥ तदु द्वैक ऽआहुः । देवेभ्योऽनुब्रूहीति
 तदु तथा न ब्रूयाच्छन्दांस्ति वै देवाः प्रातर्य्यावाणश्छ-
 न्दांस्स्यनुयाजा देवेभ्यः ष्येज्य देवान्यजेति वा ऽअनु-
 याजैश्चरन्ति तस्माद्दु ब्रूयाद्देवेभ्यः प्रातर्य्यावग्भ्योऽनु-
 ब्रूहीत्येव ॥ ९ ॥ अथ यत्समिधमग्न्यादधाति । छन्दांस्स्ये-
 वैतत्समिधेऽथ यद्धोता प्रातरनुवाकमन्वाह छन्दां-
 स्येवैतत्पुनराप्ष्याययत्ययातयामानि करोति यातयामानि
 वै देवैश्छन्दांस्ति छन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकः
 समाश्रुवत न वा ऽअत्र स्तुवते न शःसन्ति तच्छन्दां-
 स्येवैतत्पुनराप्ष्याययत्ययातयामानि करोति तैरयातयामैर्व्यजं
 तन्वते † तस्माद्धोता प्रातरनुवाकमन्वाह ॥ १० ॥
 तदाहुः । कः प्रातरनुवाकस्य प्रतिगर ऽहुति ‡ जाग्रद्वैवा-
 ऽद्वैर्युरुपाऽऽसीत स यन्निमिषति स हैवाऽस्य प्रतिगर-
 स्तदु तथा न कुर्याद्यदि निद्रायादपि कामं स्वप्न्यात्स

* वा० धी० पृ० १. १. १०. ११ ।

† वा० धी० पृ० १. १. ११ ।

‡ वा० धी० पृ० १. १. ११, १४ ।

यत्र होता प्रातरनुवाकं परिदधाति तत्प्रचरणीति स्तुम्भवति
 तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति ॥ ११ ॥ यत्र वै
 यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य रसो दुत्वाऽपः प्रवि-
 वेश तमदः पूर्वद्युर्वसतीवरीभिराहरत्यथ योऽत्र यज्ञस्य
 रसः परिशिष्टस्तमेवैतदुच्छेति ॥ १२ ॥ * यद्वैतामाहुतिं
 जुहोति । एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभि प्रस्तृणीते तमारुन्धे
 यावभ्य ऽउ चैवतां देयतावभ्य ऽआहुतिं जुहोति ता ऽएवै-
 तत्प्रीणाति ता ऽअस्मै तृप्ताः प्रीता ऽएतं यज्ञस्य रसः
 सन्नमन्ति ॥ १३ ॥ † स जुहोति । 'शृणोस्वग्निः समिधा
 हवम्' ऽइति शृणोतु म ऽइदमग्निरनु मे जानास्वित्येवै-
 तदाह 'शृण्वन्स्वापो धियणाश्च देवीरिति शृण्वन्तु म-
 ऽइदमापोऽनु मे जानन्स्वित्येवैतदाह 'श्रोता आवाणो
 विदुषो न यज्ञमिति शृण्वन्तु म ऽइदं आवाणोऽनु मे
 जानन्स्वित्येवैतदाह विदुषो न यज्ञमिति विद्वाश्च सो हि
 आवाणः 'शृणोतु देवः सविता हवम्मे स्वाहे'ति शृणोतु
 म ऽइदं देवः सविताऽनु मे जानास्वित्येवैतदाह सविता
 वै देशानां प्रसविता तत्सवितुप्रसूत ऽएवैतद्यज्ञस्य रसम-
 च्छेति ॥ १४ ॥ ‡ अथाऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उदङ्
 प्रयन्नाहाऽप ऽइष्य होतरित्यप ऽइच्छ होतरित्येवैतदाह तद्य-

* 'उ पुस्तके यदेवैताम्' इति ।

† का. श्री. सू. ९. ३. १ अत्र तानम् २२०० ।

‡ का. श्री. सू. ९. ३. ३ ।

(१) शु. स. अ. ६ क. २६ । (२) उ. सं. अ. ६ क. २६ । (३) शु. स.
 अ. ६ क. २६ । (४) उ. स. अ. ६ क. २६ ।

दुतो होताऽश्वहैतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीते, तमा-
रुन्ध एताऽनुचैवैतदनुतिष्ठते नेदेनानन्तरा नाष्ट्राक्षान्ति
हिनसन्निति ॥ १५ ॥ अथ * सम्प्रेष्यति । मैत्रावरुणस्य
चमसाङ्घ्र्यवेहि नेष्टुः पत्नीरुदानयैकधनिन एताऽग्नी-
जात्वाले वसतीवरीभिः प्रत्युपतिष्ठतै होतृचमसेन चेति
सम्प्रेष एवैषः ॥ १६ ॥ त उदश्चो निष्क्रामन्ति ।
जघनेन चात्वालमग्नेणाऽग्नीद्धः स यस्यां ततो दिव्यापो
भुवन्ति तद्यन्ति ते वै सह पत्नीभिर्यन्ति तद्यत्सह पत्नी-
भिर्यन्ति ॥ १७ ॥ यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य
रसो द्रुत्वाऽपः प्रविवेश तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा जुयुः
॥ १८ ॥ ते ह देवा उचुः । इयमु व्वेवेहु नाष्ट्रा यदिमे
गन्धर्वाः कथं न्विममभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाहरेमेति
॥ १९ ॥ ते होचुः । योपित्कामा वै गन्धर्वाः सह पत्नी-
भिरयाम ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गर्दिष्यन्त्यथैतमभयेऽनाष्ट्रे
यज्ञस्य रसमाहरिष्याम उडुति ॥ २० ॥ ते सह पत्नीभि-
रीयुः । ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा जग्धुरथैतमभयेऽनाष्ट्रे
यज्ञस्य रसमाजहुः ॥ २१ ॥ तथो एवैष एतत् । सहैव
पत्नीभिरेति ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गृह्यन्त्यथैतमभयेऽनाष्ट्रे
यज्ञस्य रसमाहरति ॥ २२ ॥ सोऽपोऽभिजुहोति । एताः
ह वा आहुतिः हुतामेव यज्ञस्य रस उपसमेति तां
प्रत्युत्तिष्ठति तमेवैतदाविष्कृत्य श्लाति ॥ २३ ॥ † यद्दे-

वैतामाहुतिं जुहोति । एतमेवैतयज्ञस्य रसमभिष्प्रस्तु-
 णीते तमारुन्धे तमपो याचति यावभ्य ऽउ चैवैतां देव-
 तावभ्य ऽआहुतिं जुहोति ता ऽएवैतस्त्रीणाति ता ऽअस्मै
 तृताः प्रीता ऽएतं यज्ञस्य रसः सन्नमन्ति ॥ २४ ॥
 * स जुहोति । 'देवीरापो ऽअपान्नपादिति' देव्यो
 ह्यापस्तृप्सादाह देवीरापो ऽअपान्नपादिति 'यो वै ऽजर्मि-
 र्विष्य' ऽहुति यो वै ऽजर्मिर्व्यज्रिय ऽहुत्येवैतदा 'हेन्द्रियावा-
 न्मदिन्तम' ऽहुति धीर्यवानित्येवैतदाह यदाहेन्द्रियावानिति
 मदिन्तम ऽहुति स्वादिष्ट ऽहुत्येवैतदाह 'तन्देवेवभ्यो देव-
 त्रा दत्ते'त्येतदेना ऽअयाचिष्ट यदाह तं देवेवभ्यो देवत्रा
 दत्तेति 'शुक्रपेवभ्य' ऽहुति सत्यं वै शुक्रः सत्यपेवभ्य-
 ऽहुत्येवैतदाह 'येषां भाग स्थ स्वाहे'ति तेषां मु ह्येष
 भागः ॥ २५ ॥ अथ 'मैत्रावरुणचमसेनैतामाहुतिसपप्लाव-
 यति । 'कार्पिरसी'ति यथा वा ऽअङ्गारोऽग्निना प्प्सातः
 स्यादेवमेपाऽऽहुतिरेतया देवतया प्प्साता भवति राजानं धा-
 ऽएताभिरद्भिरुपलक्ष्यद्भवति या ऽएता मैत्रावरुणचमसे
 वृज्रो वा ऽआज्यः रेतः सोमो नेदुज्ज्रेणाऽऽज्येन रेतः
 सोमः दिनसानीति तस्माद्वा ऽअपप्लावयति ॥ २६ ॥
 अथ गृह्णाति । 'समुद्रस्य त्वाऽक्षित्या ऽउन्नयामी'त्यापो

* वा० श्रौ० सू० ९. ३. ४।

† वा० श्रौ० सू० ९. ३. ५-८।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २७। (२) शु० सं० अ० ६ क० २७। (३) शु०
 सं० अ० ६ क० २७। (४) शु० सं० अ० ६ क० २७। (५) शु० सं० अ० ६ क०
 २७। (६) शु० सं० अ० ६ क० २८। (७) शु० सं० अ० ६ क० २८।
 (८) शु० सं० अ० ६ क० २८।

वै समुद्रोऽप्स्वेवैतदक्षितिं दधाति तस्मादाप एतावति भोगे
भुज्यमाने न क्षीयन्ते तदश्वेकधनानुन्नयन्ति तदनु पात्रे-
जनान् ॥ २७ ॥ तद्यन्मैत्रावरुणचमसेन गृह्णाति । युत्र वै
देवेभ्यो यज्ञोऽपाऽक्रामत्तमेतद्देवाः प्रैपैरेव प्रैपमैच्छ-
हपुरोरुग्भिः प्राऽरोचयन्निविद्धिर्न्यवेदयँस्तस्माश्मैत्रावरुण-
चमसेन गृह्णाति ॥ २८ ॥ * त आयायन्ति । प्रत्युपतिष्ठतेऽ-
ग्नीच्चात्वाले वसतीवरीभिश्च होतृचमसेन च स उऽप-
र्युपरि चात्वालः सऽऽस्पर्शयति वसतीवरीश्च मैत्रावरुण
चमसश्च 'समापोऽअद्भिरगमत समोपधीभिरोपधीरि'ति
यश्चाऽसौ पूर्वेद्युराहतो यज्ञस्य रसो यश्चाऽद्याऽऽहृतस्तमेवैत-
दुभयः सऽऽसृजति ॥ २९ ॥ तद्वैके । ऐवमैत्रावरुणचमसे वस-
तीवरीर्नयन्त्या मैत्रावरुणचमसाद्वसतीवरीषु यश्चाऽसौ
पूर्वेद्युराहतो यज्ञस्य रसो यश्चाऽद्याऽऽहृतस्तमेवैतदुभयः
सऽऽसृजाम ऽइति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्व्याद्यत्रा ऽआधवनीये
समवनयति तदेवैष उऽभयो यज्ञस्य रसः सऽऽसृज्यतेऽथ
† होतृचमसे वसतीवरीर्गृह्णाति निग्राभ्याभ्यस्तद्यदुपर्युपरि
चात्वालः सऽऽस्पर्शयत्यतो वै देवा दिवमुपोदक्रामँस्तद्य-
जमानमेवैतत्स्वर्ग्यं पन्थानमनु संख्यापयति ॥ ३० ॥ त-
ऽआयन्ति । तः होता ‡ पृच्छत्यद्वयोंऽवेरपाः ऽइत्यविदोऽ-

* का० श्री० ख० १ ३ ९ ।

† "होतृचमसे वसतीवरी कृत्वा यजमानाय प्रयच्छति विप्राभ्या" (वा० श्री० ख०
१ ३ ११) ।

‡ का० श्री० ख० १ ३ १२ ।

(१) छ० घ० ग० ६ क० २८ ।

पा३ ऽहुत्येवैतदाह तं प्रत्याहोतेव नन्नमुरित्यविदमथो
मेऽनदसतेत्येवैतदाह ॥३१॥ स यद्यग्निष्टोमः स्यात् । यदि
* अचरण्याः सत्स्वः परिशिष्टोऽलः होमाय स्यात्तं
जुहुयाद् यद्यु नाऽलः होमाय स्यादपरं चतुर्गृहीतमाज्यं
गृहीत्वा जुहोति 'यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु यज्जुनाः ।
स यन्ता शश्वतीरिपः स्वाहेत्याग्नेय्या जुहोत्यग्निर्वा ऽअग्नि-
ष्टोमस्तदज्ञावग्निष्टोमं प्रतिष्ठापयति मूर्त्तवत्या पुरुषसम्मितो
वा ऽअग्निष्टोमऽएवं जुहुयाद्यग्निष्टोमः स्यात् ॥ ३२ ॥
यद्युक्थ्यः स्यात् । मध्यमं परिधिमुपस्पृशेन्नयः परिधय-
स्त्रीण्युक्थान्येतैरु हि तर्हि यज्ञः अतितिष्ठति यद्यु-
ऽअतिरात्रो वा पोटशी वा स्यान्नैव जुहुयान्न मध्यमं परि-
धिमुपस्पृशेत्समुद्यैव तूष्णीमेत्यप्रपद्येत तद्यथायथं यज्ञ-
क्रतूव्यावर्त्तयति ॥ ३३ ॥ † अयुक्ता-ऽअयुक्ता ऽएकधना
भवन्ति । त्रयो वा पञ्च वा पञ्च वा सप्त वा सप्त वा
नव वा नव वैकादश वैकादश वा त्रयोदश वा † त्रयोदश
वा पञ्चदश वा इन्द्रमह मिथुनं प्रजननस्य य ऽप्य-
ऽएकोऽतिरिच्यते स यजमानस्य श्रियमभ्यतिरिच्यते

* वा० श्रौ० सू० ९ ३ १३-१५ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० २९ ।

† त्रिप्रसूति पञ्चदशपर्यन्त विषमभ्युपगमान् एकधनारवान् कल्पान् स्थापयेत्, 'एक सोम
रूप धनं देता ते एकधनाः' । अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमयोऽथ पञ्च वैरुधना, उत्पद्ये पञ्च
सप्त वा, पोटशिया सप्त नव वा वाजपेये नवैरादशवा, अतिरात्रे एकादश त्रयोदश वा,
आतोर्वामे त्रयोदश पञ्चदश वेति सत्वावृद्धिरिति पाञ्चिकदैव । एकधनाथ यमया पातुगया वा,
सोमवर्षनार्पा वाय एरुधना, तद्वद्वर्षनार्पा यगाय एकधनराज्येनोच्यते (वा० श्रौ० सू० ९
१ ३ २२) ।

‡ 'त्रयोदश इति नास्ति 'व' उक्तम् ।

स वा ऽएपाथं सधनं यो यजमानस्य श्रियमवभ्यतिरिच्छ्यते
तद्यदेपाथं सधनं तस्मादेकधना नाम ॥ ३४ ॥ (C)

नवमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[सोमाभिपः]

अथाऽधिपवर्णे *पर्युपविशन्ति । अथाऽस्याथं हिरण्यं
वध्नीते द्वयं वा ऽइदं न तृतीयमस्ति सत्यं चेवाऽनृतं च
सत्यमेव देवा ऽअनृतं मनुष्या ऽअग्निरेतसं वै हिरण्यं
सत्येनाऽथंशुनुपस्पृशानि सत्येन सोमं पुराहणानीति
तस्माद्वा ऽअस्याथं हिरण्यं वध्नीते ॥ १ ॥ अथ ग्रावाण-
मादत्ते । ते वा ऽएतेऽश्ममया ग्रावाणो भवन्ति देवो वै
सोमो दिवि हि सोमो बृत्रो वै सोम ऽआसीत्तस्यैतच्छरीरं
यद्विरयो यदुश्मानस्तच्छरीरेणैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं
करोति तस्मादश्ममया भवन्ति गन्तुन्ति वा ऽएनमेतद्यद-
भिपुण्यवृन्ति तमेतेन गन्ति तथाऽत उदेति तथा स जीवति
तस्मादश्ममया ग्रावाणो भवन्ति ॥२॥ तस्मादत्ते । देवस्य
त्वां सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुब्ध्यां पूष्णो हुस्ताब्ध्यामाददे
रावाऽसीति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत-
ऽएवैनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुब्ध्यामित्यश्विनावद्धर्यु तत्तयो-
रेव बाहुब्ध्यामादत्ते न स्वाब्ध्यां पूष्णो हुस्ताब्ध्यामिति

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श्रु० ४ ९ ३ मे० स० ४
५ २ ते० स० ६ ४, ३ ।

* "एकयनस्याग उभयतोप विधायाऽधिपवर्णे पर्युपविशन्ति" (का० श्रु० सू० १ ४ १ ।

† "देवस्यैवैत्यद्भिमादाय" का० धौ० सू० (१ ४ ४, अ) ।

(१) शु० ए० अ० ६ क० ३० ।

पूषा * भागदुघस्तत्तस्यैव हुस्ताब्भ्यामादत्ते न स्वाब्भ्यां वृज्जो
 वा ऽएष तस्य न मनुष्यो भर्त्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते
 ॥ ३ ॥ 'आददे रावाऽसी'ति । यदा वा ऽएनमेतेनाऽभिषु-
 णवन्त्यथाऽऽहुतिर्भवति यदाहुतिं जुहोत्यथ दक्षिणा
 ददात्येतद्व्येप द्वयह रासत ऽआहुतीश्च दक्षिणाश्च तस्मा-
 दाह रावासीति ॥ ४ ॥ 'गंभीरमिममद्धरं कृधी'ति ।
 अद्धरो वै यज्ञो महान्तमिमं यज्ञं कृधीत्येवैतदाहेन्द्राय
 सुपूतममितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायेति
 सुपूतममिति सुसुतममित्येवैतदाहोत्तमेन पविनेत्येव वा-
 ऽउत्तमः पविर्भ्यस्तोमस्तस्मादाहोत्तमेन पविनेत्यूर्जस्वन्तं
 मधुमन्तं प्रयस्वन्तमिति रसवन्तमित्येवैतदाह यदाहो-
 र्जस्वन्तं मधुमन्तं प्रयस्वन्तमिति ॥ ५ ॥ † अथ वाचं यच्छति
 देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआसङ्गाद्वि-
 भयाञ्चकृस्ते होचुरुपाशंशु यजाम वाचं व्यच्छामेति तं
 ऽउपाशंश्वयजन्वाचमयच्छन् ॥ ६ ॥ अथ ‡ निग्राब्भ्या-
 ऽआहरति । तास्वेनं वाचयति 'निग्राब्भ्या स्थ देवश्रुत-
 स्तर्पयत मा मनो मे तर्पयत वाचम्मे तर्पयत प्राणम्मे
 तर्पयत चक्षुस्मे तर्पयत श्रोत्रम्मे तर्पयताऽऽत्मानम्मे
 तर्पयत प्रजाम्मे तर्पयत पशून्मे तर्पयत गणान्मे तर्प-

(१) उ० स० अ० ६ क० ३० । (२) उ० स० अ० ६ क० ३० । (३) उ० स०
 अ० ६ क० ३० । (४) उ० स० अ० ६ क० ३० । (५) उ० स० अ० ६ क० ३० ।
 * 'दुहे कम् यय' इति (पा० सू० ३२ ७०) कर्षणरथ विधीयते ।
 † "वाचं यच्छति प्राणिव्याहारे" (का० श्री० सू० १४ ४, आ) ।
 ‡ पा० श्री० सू० १४ ६ ।
 (६) उ० स० अ० ६ क० ३० ।

यत् गणा मे मा वितृपन्निति रसो वा ऽआपस्तास्त्रैवैतामाशि-
पमाशास्ते सर्वं च म ऽआत्मानं तर्पयत् प्रजाम्मे तर्पयत्
पशून्मे तर्पयत् गणान्मे तर्पयत् गणा मे मा वितृपन्निति
स य ऽएष ऽउपांशुसवनः स द्विवस्वानादित्यो
निदुनेन सोऽस्यैष ज्ञानः ॥ ७ ॥ तुमभिमिमिते ।
गन्तुं वा ऽएनमेतद्यदभिपुण्यवन्ति तुमेतेन गन्तुं तथाऽत-
ऽउदेति तथा सञ्जीवति यदेव मिमिते तस्मान्मात्रा मनु-
ष्येषु मात्रो यो चाऽप्यन्या मात्रा ॥ ८ ॥ *स मिमिते ।
'हुन्द्राय त्वा वसुमते रुहवत्' ऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता
तस्मादाहुन्द्राय त्वेति वसुमते रुहवत् ऽहुति तदिन्द्रमेवाऽनु
वसूँश्च रुहूँश्चाऽऽभज'तीन्द्राय त्वाऽऽदित्यवत्' ऽहुति तदि-
'न्द्रमेवाऽन्वादित्यानाभज'तीन्द्राय त्वाऽभिमातिग्न' ऽहुति
'सप्तनो वा ऽअभिमातिरिन्द्राय त्वा सप्तनश्च ऽहुत्येवैतदाह
'सोऽस्योद्धारो यथा श्रेष्ठस्योद्धार ऽएवमस्यैष ऽऋते देवेभ्यः
॥ ९ ॥ 'इयेनोय त्वा सोमभृत' ऽहुति । तद्वायव्यै मिमितेऽ-
ग्नये त्वा रायस्पोपद' ऽहुत्यग्निर्वै गायत्री तद् गायत्र्यै
मिमिते स यद्वायत्री इयेनो भूत्वा दिवः सोममाहरत्तेन
सा इयेनः सोमभृत्तेनैवाऽस्या ऽएतद्वीर्येण द्वितीयं मिमिते
॥ १० ॥ अथ यत्पञ्चकृत्वो मिमिते । संबत्सरसम्मितो वै यज्ञः
पञ्च वा ऽऋतवः संबत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च-

* वा० श्रौ० सू० १४, ७ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३१, ३२ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ३२ । (३) शु०
सं० अ० ६ क० ३२ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ३२ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ३२ ।

कृत्वो मिमीते ॥ ११ ॥ * तमभिमृशति । 'यत्ते सोम दिवि
ज्योतिर्भ्यस्पृथिव्ययां यदुरावन्तरिक्षे । तेनाऽस्मै यजमाना-
योरु राये कृद्ध्यधि दात्रे वोच' ऽहुति यत्र वा ऽएपोऽये देवाः
नाथं हविर्वभूव तद्धेक्षाश्चक्रे मैव सर्वेणेवाऽऽत्मना देवानाथं
हविर्भूवमिति स ऽएतास्तिस्त्रस्तनूरेषु लोकेषु विव्यधत्
॥ १२ ॥ तद्वै देवा ऽअस्पृणवत् । तेऽस्यैतेनैवैतास्तनूराप्नु-
वन्तः कृत्स्न ऽएव देवानाथं हविरभवत्तथो ऽएवाऽस्यैष-
ऽएतेनैवैतास्तनूराप्नोति स कृत्स्न ऽएव देवानाथं हविर्भ-
वति तस्मादेवमभिमृशति ॥ १३ ॥ अथ निग्राब्ध्याभिरुप-
सृजति । आपो ह वै व्यृत्रं जग्मुस्तेनैवैतद्वीर्येणाऽऽपः
स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किञ्चन । प्रतिधारयते
ता ह स्वमेव वृशश्चेरुः कस्मै नु वयं तिष्ठेमहि याभिर-
स्माभिव्यृत्रो हत ऽहुति सर्वं वा ऽइदमिन्द्राय तस्तथा
नमास यदिदं किञ्चाऽपि योऽयं पवते ॥ १४ ॥ स ऽहुन्द्रोऽव-
धीत् । सर्वं वै म ऽइदं तस्तथानं यदिदं किञ्च तिष्ठद्भमेव
म ऽहुति ता होचुः किं नस्ततः स्यादिति प्रथमभक्ष ऽएव
वः सोमस्य राज्ञ ऽहुति तथेति ता ऽअस्मा ऽअतिष्ठन्त ता-
स्तस्तथाना ऽउरसि न्यग्रहणीत तद्यदेना ऽउरसि न्यग्रहणीत
तस्मान्निग्राब्ध्या नाम † तथेवेना ऽएतद्यजमान ऽउरसि निगृ-
हणीते स ऽग्रासामेष प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञो यन्निग्रा-

* का० श्रौ० सू० १. ४. ८ ।

(१) सु० श्रौ० श्रौ० १. ४. ११ ।

† 'प्रतिधारयति' इति 'व' पुनरुक्तं ।

‡ 'तथेवेना' इति 'य-ज' पुनरुक्तं ।

वभ्याभिरुपसृजति ॥ १५ ॥ * स ऽउपसृजति । 'श्वात्रा' स्थ
वृत्रतुर' ऽडुति शिवा ह्यापस्तस्मादाह श्वात्रा स्थेति वृत्र-
तुर ऽडुति वृत्र३ होता ऽअग्घ्नः ब्राधोर्गूर्त्ता ऽअमृतस्य पत्नी-
रि'त्यमृता ह्याप 'स्ता' देवीर्देवत्रेमं यज्ञं नयते'ति नाऽत्र तिरो-
हितमिवाऽ'स्युपहृताः सोमस्य पिवते'ति तदुपहृता ऽएव
प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञो भक्षयन्ति ॥ १६ ॥ अथ
'प्रहरिष्यन् । यं द्विप्यात्तं मनसा ध्यायेदमुष्मा ऽअहं प्रह-
रामि न तुवभ्यमिति यो न्वेवेमं मानुषं ब्राह्मणः हुन्ति तं
न्वेव परिचक्षतेऽथ किं य ऽएतं देवो हि सोमो गन्तु-
वा ऽएनमेतद्यदभिपुष्णवन्ति तमेतेन गन्तुं तथाऽत ऽडु-
देति तथा सऽजीवति तथाऽनेनस्यं भवति यद्यु न द्विप्या-
दपि तृणमेव मनसा ध्यायेत्तथो ऽअनेनस्यं भवति ॥ १७ ॥
† स प्रहरति । 'मां भेर्मा संविक्ष्वा' ऽडुति मा त्वं भैषीर्मा
संविक्ष्वा ऽअमुष्मा ऽअहं प्रहरामि न तुवभ्यमित्येवैतदा-
'होर्जं धत्स्वे'ति रसं धत्स्वेत्येवैतदाह 'धिषणे वीड्वी सती
वीडयेथामूर्जं दधाथामि'तीमे ऽएवैतत्फलके ऽआहुरित्यु
हैक ऽआहुः किञ्च तत्र योऽप्येते फलके भिन्द्यादिमे ह वै
द्यावापृथिवी ऽएतस्माद्वज्रादुच्यतात्सः रेजेते तदावभ्यामेवै-

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३४ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ३४ । (३) शु० सं०
अ० ६ क० ३४ । (४) शु० सं० अ० ६ क० ३४ । (५) शु० सं० अ० ६ क० ३५
(६) शु० सं० अ० ६ क० ३५ ।

* का० धौ० सू० ९ ख० १० ।

† वा० धौ० सू० ९ ख० ११, १२ ।

‡ का० धौ० सू० ९ ख० १३ ।

नमेतद् द्यावापृथिवीब्भ्याथं शमयति तथेमे शान्तो न हिन-
 स्त्युजं दधाथामिति रसन्दधाथामित्येवैतदाह 'पाप्मा हतो
 न सोम' ऽइति तदस्य सर्वं पाप्मानं हन्ति ॥ १८ ॥ स
 वै * त्रिरभिपुणोति । त्रिं सम्भरति चतुर्निघाभमुपैति तद्दश
 दशाक्षरा वै विराड्वैराजं सोमस्तस्मादशकृत्वं सम्पा-
 दयति ॥ १९ ॥ अथ यन्निघाभमुपैति । यत्र वा ऽएपोऽग्रे
 देवानाथं हविर्वभूव तद्धेमा दिशोऽभिदक्ष्यावाभि-
 दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सऽऽस्पृशेयेति तमे-
 तद्धेवा ऽआभिदिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना समस्पर्श-
 यन्न्यन्निघाभमुपायस्तथो ऽएवैनमेव ऽएतदाभिदिग्भिर्मिथु-
 नेन प्रियेण धाम्ना सऽऽस्पर्शयति यन्निघाभमुपैति
 ॥ २० ॥ † स ऽउपैति । 'प्रागुपागुदगधराक्सर्वतस्त्वा दिश-
 ऽआधावन्ति'ति तदेनमाभिदिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धा-
 म्ना सऽऽस्पर्शयत्यम्ब निष्पर समरीर्विदामि'ति
 योपा वा ऽअम्वा योपा दिशस्तस्मादाहाऽम्ब निष्परेति
 समरीर्विदामिति प्यजा वा ऽअरीं सम्प्रजा जानता-
 मित्येवैतदाह तस्माद्या ऽअपि विदूरमिव प्यजा भवन्ति
 समेव ता जानते तस्मादाह समरीर्विदामिति ॥ २१ ॥ अथ
 यस्मात्सोमो नाम । यत्र वा ऽएपोऽग्रे देवानाथं
 हविर्वभूव तद्धेमाश्चक्रे मेव सर्वेणेवाऽऽत्मना देवानाथं

* भा० श्रौ० सू० १. ४. १४-१७ ।

† भा० श्रौ० सू० १. ४. १८ ।

(१) शु० सं० अ० ६ क० ३५ । (२) शु० सं० अ० ६ क० ३६ । (३) शु० सं०
 अ० ६ क० ३६ ।

हविर्ध्रुवमिति तस्य या जुष्टतमा तनूरास तामप निदधे
तद्वै देवा ऽअस्पृण्वत ते होचुरुपैवैतां प्रवृहस्व सहैव
न ऽएतया हविरेधीति तान्दूर ऽइवोपप्राऽवृहत स्वा वै म
ऽएयेति तस्मात्सोमो नाम ॥२२॥ अथ यस्माद्यज्ञो * नाम ।
गन्तुं वा ऽएनमेतद्यदभिपुण्वन्ति तद्यदेनं तन्वते तदेनं
जनयन्ति स तायमानो जायते स यन् जायते तस्माद्यज्ञो
† यज्ञो ह वै नामैतद्यज्ञ ऽइति ॥ २३ ॥ तत्रैतामपि द्वाच-
मुवाद । 'त्वमेह प्रशंसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यम् । न
त्वंदन्त्यो मयवन्नस्ति मर्द्धितेन्द्र प्रवीमि ते द्रव' ऽइति
मर्त्यो ह वै तद्रवमुवाच त्वमेवेतो जनयिताऽसि नाऽव्यस्त्व-
द्विति ॥ २४ ॥ अथ ‡ निग्राभ्यो ग्रहान्विगृह्णते । आपो
वै वृत्रं जघ्नुस्तेनैवैतद्वीर्येणाऽऽपः स्यन्दन्ते स्यन्दमानानां
वै वसतीव्रीर्गृह्णाति वसतीव्रीर्भ्यो निग्राभ्या निग्रा-
भ्याभ्यो ग्रहान्विगृह्णते तेनैवैतद्वीर्येण ग्रहान्विगृह्णते
होतृचमसाद्योपा वा ऽऋघोता योपायै वा ऽइमाः प्रजाः

* "यज्ञः कःमात्र ? प्रत्यस्तं यजतिकर्मेति वैदत्ता , वाच्यो भवतीति वा, वज्ररत्नो
भरतीति वा, वज्ररत्नजिन इतीपमन्यव , यज्येन ववन्तीति वा" (निर्द० २. ४ २)

† स सोमं तावमानः सन् जायते, अतो यत् परम्परा आहुतिभारं गच्छन् जायते पुनः
पुनः सबन्धमिति, अतो यथायत् इति यथ । अतो यस्ततो यत् इति तस्य नाम, तद्यत् इति
परोक्षेण व्यवहरति । (सा० भा० ९. ४. २३) 'यज्ञो' इति पदं नास्ति 'व-य-व'
पुस्तकेषु ।

‡ "अभिपवसमवे सोमोपसर्गाद्योपशुका आप 'निग्राभ्याः' इत्युच्यन्ते" (श० ब्रा० सा०
भा० ७. ५ २५)

(१) सु० स० अ० ६ व० ३५ ।

प्रजायन्ते तदेनमेतस्यै योपाया ऽऋचो होतुः प्रजनयति
तस्माद्वोत्तमसात् ॥ २५ ॥ (D)

नवमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये श्रुतपथ ब्राह्मणे सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥ कण्डिकासंख्या ॥११४॥

इति नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अध्वर्यावा तृतीयं ‡ कण्डं समाप्तम् ॥ ३ ॥

‡ अरिन्द काण्डे कण्डिकासंख्या ॥ ८५९ ॥

(D) लल्लुह्यन्या शिवा अथवाऽप्युपपद्यते यथा— का. वा. ४. ९. ४. ते. सं.
४. ९. ४. ते. सं. ६. ४. ४ ।

अथ ग्रहनामकं चतुर्थं काण्डम् ॥

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या त्रिपयाः— सवनप्रयगतं कर्म,
पोडश्यादिसंस्था, द्वादशाहः, त्रिरात्रा-
हीनदक्षिणा, सत्रधर्माः ।

[उपाशुग्रहः, क्षुल्लकाभिपपञ्च]

॥ ॐ ॥ प्राणो ह वा ऽअस्योपांशुः । व्यान-
ऽउपांशुसवन ऽउदान ऽएवाऽन्तर्यामिः ॥ १ ॥ अथ
यस्मादुपांशुर्नाम । अंशुर्वै नाम ग्रहः स प्रजापतिस्तस्यैष
प्राणस्तद्यदस्यैष प्राणस्तस्मादुपांशुर्नाम ॥ २ ॥ तं
वहिष्पवित्राद् गृह्णाति । पराश्वमेवाऽस्मिन्नेतत्प्राणन्दधाति
सोऽस्याऽयं पराडेव प्राणो निर्दति तमंशुभिः पावयति
पूतोऽसदिति पद्भिः पावयति पद्वा ऽऋतुव ऽऋतुभिरे-
वैनमेतत्पावयति ॥ ३ ॥ तदाहुः । यदंशुभिरुपांशुं पुनाति
सर्वं सोमाः पवित्रपूता ऽअथ केनाऽस्याऽंशवः पूता
भवन्तीति ॥ ४ ॥ † तानुप निवपति । यत्ते सोमादाबभ्यं
नाम ज्ञाणवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहेति
तदस्य स्वाहाकारेणैवाऽंशवः पूता भवन्ति सर्वं
वा ऽएष ग्रहः सर्वेषां हि सवनानां रूपम् ॥ ५ ॥

* काण्वशतपथे काण्डमिदं पञ्चमतया परिणतम् ।

† 'पत्त इत्याद्यन्मसोमे निदधाति' (का० श्रौ० सू० १४ २६)

(१) शु० सू० अ० ७ क० २ । मन्त्रोऽयं (वै० सू० ३ ३ १ २) पठ्यते ।

देवा ह वै यजं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्यः ऽआसङ्गा-
 द्विभयाञ्चक्रुस्ते होचुः सऽस्थस्थापयाम यजं यदि
 नोऽसुररक्षसाभ्यास्तजेयुः सऽस्थस्थित एव नो यजः
 स्यादिति ॥ ६ ॥ ते प्रातः सवनं एव । सर्वं व्यज्ञः
 समस्थापयन्नेतस्मिन्नेव गृहे यजुष्टः प्रथमे स्तोत्रे सामतः
 प्रथमे शस्त्रं ऽऋक्तस्तेन सऽस्थस्थितेनैवाऽत ऽऊर्द्धं यजेना-
 ऽऽचरन्त एवोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः सन्तिष्ठत एत-
 स्मिन्नेव गृहे यजुष्टः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्र-
 ऽऋक्तस्तेन सऽस्थस्थितेनैवाऽत ऽऊर्द्धं यजेन चरति ॥ ७ ॥
 * स वा ऽअष्टौकृतोऽभिपुणोति । अष्टाक्षरा वै गायत्री
 गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेवैतत्क्रियते ॥ ८ ॥ † स
 गृह्णाति । 'वाचस्पतये पवस्ये'ति प्राणो वै वाचस्पतिः
 प्राण एव गृहस्तस्मादाह वाचस्पतये पवस्येति 'वृष्णो-
 ऽअष्टशुभ्यां गृभस्तिपूत' ऽइति सोमाऽष्टशुभ्याश्च हेनं
 पावयति तस्मादाह वृष्णो ऽअष्टशुभ्यामिति गृभस्ति-
 पूत ऽइति पाणी वै गृभस्ती पाणिभ्याश्च हेनं पावयति
 ॥ ९ ॥ अथैकादशकृतोऽभिपुणोति । एकादशाक्षरा वै
 त्रिष्टुप्त्रैष्टुभं माध्यन्दिनः सवनं माध्यन्दिनमेवैतत्सवनं
 क्रियते ॥ १० ॥ स गृह्णाति । देवो देवेभ्यः पवस्ये'ति

* का० धी० सू० ९ अ १५ ।

† "उपांउ च गृह्णाति 'वाचस्पतये देवा देवेभ्यो गृभस्ती'ति" (का० धी० सू०
 १ अ २१) ।

(१) उ० ग० अ० ७ अ० १ । (२) उ० स० अ० ७ अ० १ । (३) उ० ग०
 अ० ७ अ० १ ।

देवा ह्येव देवेभ्यः पवते 'येषां भागोऽसी'ति तेषामु ह्येव
भागः ॥ ११ ॥ अथ द्वादशकृत्वोऽभिपुणोति । द्वादशा-
क्षरा वै जगती जगत् तृतीयसवनं तृतीयसवनमेवैतत्क्रियते
॥ १२ ॥ स गृह्णाति । 'मधुमतीर्नः ऽद्विपकृधी'ति रसमेवा-
ऽस्मिन्नेतद्गृह्णाति स्वद्वयत्येवैनमेतद्देवेभ्यस्तस्मादेव हतो न
पूयत्यथ यज्जुहोति सऽऽस्थापयत्येवैनमेतत् ॥ १३ ॥
* अष्टावष्टौकृत्वः । ब्रह्मवर्चसकामस्याऽभिपुण्यादि-
त्याहुरष्टाक्षरा वै गायत्री ब्रह्म गायत्री ब्रह्मवर्चसी हैव
भवति ॥ १४ ॥ तच्चतुर्विंशतिं कृत्वोऽभिपुतं भवति ।
चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्याऽर्द्धमासः संवत्सरः प्रजापतिः
प्रजापतिर्व्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्पस्य मात्रा तावन्त-
मेवैतत्सऽऽस्थापयति ॥ १५ ॥ † पञ्च-पञ्चकृत्वः । पशु-
कामस्याऽभिपुण्यादित्याहुः षड्काः षड्वः पशुर्हैवाऽव-
रुन्धे पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः
प्रजापतिर्व्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्पस्य मात्रा तावन्त-
मेवैतत्सऽऽस्थापयति सो ऽएषा मीमाऽसैवेतरं त्वेव
क्रियते ॥ १६ ॥ ‡ तं गृहीत्वा परिमार्ष्टि । नेद्वयवश्चो-
तदिति तन्न सादयति प्राणो ह्यस्यैव तस्मादयमसन्नः
प्राणः सञ्चरति यदीत्वभिचरेद्येनः सादयेदमुष्य त्वा
प्राणः सादयामीति तथाऽऽह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्ना-

(१) गु० स० अ० ७ क० १ । (२) गु० स० अ० ७ क० १ ।

* का० धी० सू० ९ ४ १० ।

† का० धी० सू० ९ ४ १६ ।

‡ का० धी० सू० ९ ४ २०-२८ ।

ऽनुसृजति तेनो ऽअद्वर्युश्च यजमानश्च ज्योम्जीवतः
 ॥ १७ ॥ अथो ऽअप्येवैनं दद्यात् । अमुष्य त्वा
 प्राणमपिदधामीति तथाऽऽह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्न सादयति
 तेनो प्राणान्न लोभयति ॥ १८ ॥ स वा ऽअन्तरेव
 सन्त्स्वाहेति करोति । देवा ह वै विभयाश्चकुर्यद्वै नः
 पुरैवाऽस्य ग्रहस्य होमादसुररक्षसान्नीमं ग्रहं न हश्युरिति
 तमन्तरेव सन्तः स्वाहाकारेणाऽऽजुहवुस्तः हुतमेव सन्त-
 मन्नावजुहवुस्तथो ऽएवैनमेव ऽएतदन्तरेव सन्त्स्वाहाकारेण
 जुहोति तः हुतमेव सन्तमग्नौ जुहोति ॥ १९ ॥ अथोप-
 * निष्कामति । 'उर्वन्तरिक्षमन्वेमी'त्यन्तरिक्षं वा ऽअनु
 रक्षद्वरत्यगूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथाऽयं पुरुषोऽमूल-
 ऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरत्येतद्वै यजुर्ग्रहा रक्षोहा
 स ऽएतेन ब्रह्मणाऽन्तरिक्षमभयमनाह्वं कुरुते ॥ २० ॥
 अथ वरं वृणीते । बलवद्भवै देवा ऽएतस्य ग्रहस्य होमं
 प्रेप्सन्ति तेऽस्मा ऽएतं वरं समर्हयन्ति क्षिप्त्रे न ऽइमं
 गृहं जुहवदिति तस्माद्वरं वृणीते ॥ २१ ॥ † स जुहोति ।
 'स्वाङ्कृतोऽसी'ति प्राणो वा ऽअस्यैव गृहं स स्वयमेव
 कृतः स्वयं जातस्तस्मादाह स्वाङ्कृतोऽसीति 'विश्वेभ्य
 ऽइन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यः' ऽडुति सर्वाभ्यो
 ह्येव प्रजाभ्यः स्वयं जातो 'मनस्वाद्धि'ति प्रजापतिर्वै

* का. शी. सू. ९ व ३० ।

† का. शी. सू. ९ व ३३-३४ ।

(१) शु० सं० अ० ७ व० १ । (२) गु० सू० अ० ७ व० २ । (३) शु०
 सं० अ० ७ व० ३ । (४) शु० सं० अ० ७ व० ३ । (५) गु० सं० अ० ७ व० ३ ।

मनः प्रजापतिष्ठाऽऽनुतामित्येवैतदाह 'स्वाहा त्वा सुभव
सूर्यायि'ति तद्वरं स्वाहाकारं करोति परां देवताम्
॥ २२ ॥ अमुष्मिन्वा ऽएतमहौपीत् । य ऽएष तपति
सर्वं वा ऽएष तदेनः सर्वस्यैव पराङ्मुखं करोत्यथ यद्वरां
देवतां कुर्यात्परं स्वाहाकारं स्यादु ह्येवाऽमुष्मादादि-
त्यात्परं तस्माद्वरं स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥ २३ ॥
अथ हुत्वोद्धं ग्रहमुष्मार्ष्टि । पराञ्चमेवाऽस्मिन्नेतत्प्राणं
दधात्यथोत्तानेन पाणिना मध्यमे परिधौ आगुपमार्ष्टि ।
पराञ्चमेवाऽस्मिन्नेतत्प्राणं दधाति 'देवेभ्यस्त्वा मरीचि-
पेक्ष्य' ऽहुति ॥ २४ ॥ अमुष्मिन्वा ऽएतं मण्डलेऽहौपीत् ।
य ऽएष तपति तस्य ये रश्मयस्ते देवा मरीचिपास्तानेवै-
तत्प्रीणाति त ऽएनं देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहन्ति
॥ २५ ॥ तस्य वा ऽएतस्य ग्रहस्य । नाऽनुवाक्याऽस्ति
न याज्या तम्मन्त्रेण जुहोत्येतेनो हाऽस्यैपोऽनुवाक्यवा-
न्भवत्येतेन याज्यवानथ यद्यभिचरेद्योऽस्याऽथशुराश्चिह्नं
स्याद्वाहोर्वोरसि वा वासति वा * तं जुहुयाद्देवांशो
यस्मै त्वेडे तत्तस्यमुपरिष्पृता भङ्गेन हुतोऽसौ फट्ति'ति
यथा ह वै हन्यमानानामपधावेदेवमेपोऽभिपूयमाणानां
स्कन्दति तथा ह तस्य नैव धावन्नाऽपधावत्परिशिष्यते

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३ । (२) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

* "वाप्त उरो वाहुषु छिद्यन्तुमभियत्त जुहुयादेवावनिवि" (वा० श्री०
सू० १. ४ ३५) ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३ ।

यस्मा ऽएवं करोति * तद सादयति 'प्राणाय स्वे'ति
 प्राणो ह्यस्यैष ॥ २६ ॥ दक्षिणाद्धे ह्येके सादयन्ति ।
 एतां ह्येप दिशमनु सञ्चरतीति तदु तथा न कुर्यादुत्तरार्द्ध-
 ऽएवैनं सादयेन्नो ह्येतस्या ऽआहुतेः का चन पराऽस्ति
 तद सादयति प्राणाय स्वेति प्राणो ह्यस्यैष ॥ २७ ॥
 † अथोपांशुसवनमादत्ते । ते न दशाभिर्न पवित्रेणोप-
 स्पृशति यथा ह्यग्निं अणिकमेवं तद्यद्यदशुराश्लिष्टं
 स्यात्पाणिनैव अद्वयस्योदञ्चमुपनिपादयेद् 'व्यानाय स्वे'ति
 व्यानो ह्यस्यैष ॥ २८ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अन्तर्यामिणः]

प्राणो ह वा ऽअस्योपांशुः । व्यान ऽउपांशुस-
 वन ऽउदान ऽएवाऽन्तर्यामि ॥ १ ॥ अथ यस्मादन्तर्यामि-
 नाम । यो वै प्राणः स ऽउदानः स व्यानस्तमेवाऽस्मि-
 न्नेतत्पराञ्च प्राणं दधाति यदुपांशुं गृह्णाति तमेवाऽस्मिन्ने-
 तत्प्रत्यञ्चमुदानं दधाति यदन्तर्यामिं गृह्णाति सोऽस्या-
 यमुदानोऽन्तरात्मन्यतस्तद्यदस्यैषोऽन्तरात्मन्यतो यद्वे-
 नेनेमाः प्रजा यतास्तस्मादन्तर्यामि नाम ॥ २ ॥ तमन्तः

* का० धी० सू० १०. ४. ३० ।

(१) शु० स० अ० ० क० ३ ।

† का० धी० सू० १०. ४. ३८ ।

(२) शु० स० अ० ० क० ३ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्य विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. १. १, क० मं०
 १९. १, कनि० मं० ४१. १, वै० म० ६. ४. ५१ मै० स० ४. ५. ५ ।

पवित्राद्गृह्णाति । प्रत्यञ्चमेवाऽस्मिन्नेतद्गुदानं दधाति सोऽस्या-
 ऽयमुद्दानोऽन्तरात्महि त एतेनो हाऽस्याऽऽप्स्युपांशुरन्तः
 पवित्राद्गृहीतो भवति समानः हेतद्यदुपांश्वन्तर्ग्यामौ
 प्राणोदानौ हेतेनो हेवाऽस्यैपोऽपीतरेषु ग्रहेष्वनाक्षिद्भवति
 ॥ ३ ॥ अथ यस्मात्सोमं पवित्रेण पावयति । यत्र वै सोमः
 स्वं पुरोहितं बृहस्पतिं जिज्यौ तस्मै पुनर्हदौ तेन सः श-
 शाम तस्मिन्पुनर्हदुप्यासैवाऽतिशिष्टमेनो यदीन्नूनं ब्रह्म-
 ज्ञानायाऽभिदक्ष्यौ ॥ ४ ॥ तं देवाः पवित्रेणाऽपावयन् ।
 स मेक्ष्यः पूतो देवानां हविरभवत्तथो ऽएवैनमेव ऽएतत्प-
 वित्रेण पावयति स मेक्ष्यः पूतो देवानां हविर्भवति
 ॥ ५ ॥ तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वा ऽअदितिस्त-
 स्या ऽअदः प्रायणीयः ऽहविरसावादत्यश्चरुस्तर्बैतत्पुरेव
 सुत्यायै सा हेयं देवेषु सुत्यायामपि त्वमीपेऽस्तवेव मेऽपि
 प्रसुते भागऽइति ॥ ६ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । व्यादि-
 ष्टोऽयं देवताभ्यो यज्ञस्त्वयैव गृहा गृह्यन्तां देवताभ्यो
 ब्रूयन्तामिति तथेति सोऽस्या ऽएव प्रसुते भागः ॥ ७ ॥
 तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वा ऽउपयामऽइयं वा-
 ऽइदमन्नाद्यमुपयच्छति पशुभ्यो मनुष्येभ्यो वनस्पतिभ्य-
 ऽइतो वा ऽऊर्द्धा देवा दिवि हि देवाः ॥ ८ ॥ तद्यदुप-
 यामेन ग्रहा गृह्यन्ते । अनयैव तद्गृह्यन्तेऽथ यद्योनौ साद-
 यतीयं वा ऽअस्य सर्वस्य योनिरस्यै वा ऽइमाः प्रजाः
 प्रजाताः ॥ ९ ॥ तं वा ऽएतः । रेतो भूतः सोममृत्विजो
 विभ्रति यद्वा ऽअयोनौ रेतः सिच्यते अ वै तन्मी-

यतेऽथ यद्योनौ साद्वयस्यस्यामेव तत्सादयति ॥ १० ॥
 प्राणोदानौ ह वा ऽअस्यैतौ ग्रहौ । तयोरुदितेऽन्यतरं
 जुहोत्यनुदितेऽन्यतरं प्राणोदानयोर्व्याकृत्यै प्राणोदानात्रे-
 वैतद्व्याकरोति तस्मादेतौ समानावेव सन्तौ नानेवाऽऽचक्षते
 प्राण ऽइति चोदान ऽइति च ॥ ११ ॥ अहोरात्रे ह वा-
 ऽअस्यैतौ ग्रहौ । तयोरुदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्य-
 तरमहोरात्रयोर्व्याकृत्या ऽअहोरात्रे ऽएवैतद्व्याकरोति
 ॥ १२ ॥ अहः सन्तमुपाश्रुम् । तः रात्रौ जुहोत्यहरेवैत-
 द्वात्रौ दधाति तस्मादुपि सुतमिश्रायामुपैव किञ्चित्ख्यायते
 ॥ १३ ॥ रात्रिः सन्तमन्तर्यामम् । तमुदिते जुहोति
 रात्रिमेवैतद्रुहन्दधाति तेनो हाऽस्तावादित्य ऽउद्यन्नेवेमाः
 प्रजा न प्रदहति तेनेमाः प्रजास्त्राताः ॥ १४ ॥ * अथाऽ-
 तो गृह्णात्येव । 'उपयामगृहीतोऽसी'त्युक्तं ऽउपयामस्य
 वन्धुर्नैतर्त्यच्छ मघवन्पाहि सोममितीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो
 यज्ञस्य नेता तस्मादाह मघवन्निति पाहि सोममिति गोपाय
 सोममित्येवैतदाहोरुप्य राय ऽएषो यजस्वेति पशवो वै
 रायो गोपाय पशूनित्येवैतदाहोपो यजस्वेति प्रजा वा-
 ऽइपस्ता ऽएवेतद्यायजूकाः करोति ता ऽइमाः प्रजा
 यजमाना ऽअर्चन्त्यः श्राम्यन्त्यश्चरन्ति ॥ १५ ॥ 'अन्तस्ते
 द्यावापृथिवी दधामि । 'अन्तैर्दधाम्पुर्वन्तरिक्षम् । सजू-

* "उदितेऽन्तर्यामप्रहणमुपयामगृहीत इति" (अ० शी० सू० १. ६. १)

(१) सु० सं० अ० ७ क० ४ । (२) सु० सं० अ० ७ क० ४ । (३) सु० सं० अ० ७ क० ४ । (४) सु० सं० अ० ७ क० ५ । (५) सु० सं० अ० ७ क० ५ ।

देवेभिरवरैः परैश्चेति तदेनं वैश्वदेवं करोति तद्यदेनेनेमाः
 प्रजाः प्राणत्यश्चोदनत्यश्चाऽन्तरिक्षमनुचरन्ति तेन वैश्व-
 देवोऽन्तर्यामि मघवश्मादयस्वेतीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य
 नेता तस्मादाह मघवन्नित्यथ यदन्तरिति यक्षात्यन्तस्त्वा-
 स्मन्दथ ऽहुत्येवैतदाह ॥ १६ ॥ तं गृहीत्वा * परिमार्ष्टि ।
 नेद्वथवश्चोतदिति तं न सादयत्युदानो ह्यस्यैष तस्मादय-
 मसन्न ऽउदानः सञ्चरति यदीत्वभिचरेदुथैनः सादयेद-
 मुष्यत्वोदानः सादयामीति ॥ १७ ॥ स यद्युपांशुं
 सादयेत् । अथैनः सादयेद्युपांशुं न सादयेन्नैनः
 सादयेद्युपांशुमपिदक्ष्यादुप्येनं दक्ष्याद्युपांशुं नाऽपि-
 दक्ष्यान्नैनमपिदक्ष्याद्यथोपांशोः कर्म तथैतस्य समानः
 ह्येतद्युपांश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ हि ॥ १८ ॥ † ता-
 ऽउ ह चरकाः । नानैव मन्त्राभ्यां जुहति प्राणोदानौ वा-
 ऽअस्यैतौ नानावीर्यौ प्राणोदानौ कर्म ऽहुति ब्रुदन्तस्तदु-
 तथा न कुर्यान्मोहयन्ति ह ते यजमानस्य प्राणोदानाव-
 पीढा ऽएनं तूर्णीं जुहुयात् ॥ १९ ॥ स यद्वा ऽउपांशुं मन्त्रेण
 जुहोति । तद्देवाऽस्यैषोऽपि मन्त्रेण हुतो भवति किमु
 तत्तूर्णीं जुहुयात्समानः ह्येतद्युपांश्वन्तर्यामौ प्राणो-
 दानौ हि ॥ २० ॥ स येनैवोपांशुं मन्त्रेण जुहोति ।

(१) शु० स० ज० ७ व० ५ ।

* का० श्री० सू० १ ६ १ ।

† तै० स० १ ४. २. १, शै० स० १ २. ४, काठ० ४. १, छदिकाय पृथगेव
 होममन्त्रा उक्ताः ।

तेनैवैतं मन्त्रेण जुहोति 'स्वाङ्कृतोऽसि विश्वेभ्यः ऽइन्द्र-
येभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्त्वाप्नु स्वाहा त्वा
सुभव सूर्यायेत्युक्तो यजुषो वन्द्यः ॥ २१ ॥ अथ हुत्वाऽवाञ्च
ग्रहमवमार्ष्टि । इदं वा ऽउपाध्नुः हुत्वोर्द्धमुदमाप्ट्यथा-
ऽत्राऽवाञ्चमवमार्ष्टि अत्यञ्चमेवाऽसिन्नेतदुदानं दधाति
॥ २२ ॥ अथ नीचा पाणिना । मध्यमे परिधौ अत्यगुप-
मार्ष्टिदं वा ऽउपाध्नुः हुत्वोत्तानेन पाणिना मध्यमे
परिधौ प्रागुपमाप्ट्यथाऽत्र नीचा पाणिना मध्यमे परि-
धौ अत्यगुपमार्ष्टि अत्यञ्चमेवाऽसिन्नेतदुदानं दधा-
ति 'देवेभ्यस्त्वा मरीचिषेभ्यः' ऽहुति सोऽस्रावेव
वन्द्यः ॥ २३ ॥ तं प्रत्याक्रम्य * सादयति । 'उदानाय
स्वेत्युदानो ह्यस्यैष तानि वै स्रष्टृष्पृष्ठानि सादयति
प्राणोदानानेयेतत्स्रष्टृष्पृष्टीयति प्राणोदानान्स्रन्दधाति
॥ २४ ॥ तानि वा ऽअनिङ्ग्यमानानि शेरे । आ
तृतीयसवनात्तस्मादिमे मनुष्याः स्वपन्ति तानि
पुनस्तृतीयसवने प्रयुज्यन्ते तस्मादिमे मनुष्याः सुप्त्वा
प्रयुज्यन्ते तेऽनिशिताञ्चराऽचरा यज्ञस्यैवेतद्विधामनु द्वय-
ऽहव ह वै यज्ञो विधीयते तस्योपाध्नुन्तर्ग्यास्रावेव पक्षा-
वात्सोपाध्नुसवनः ॥ २५ ॥ तानि वा ऽअनिङ्ग्यमानानि
शेरे । आ तृतीयसवनात्तायते यज्ञ ऽपुति वै तद्युत्तायते
तस्मादिमानि वृथाऽसि विगृह्य पक्षावनायुवानानि पतन्ति

(१) उ० सं० अ० ७ ब० १ । (२) उ० सं० अ० ७ ब० ६ ।

* अ० धी सु० १ ६ ५ ।

(३) उ० सं० अ० ७ ब० ६ ।

तानि पुनस्तृतीयसवने प्रयुज्यन्ते तस्मादिमानि
 व्यासं समासं पक्षावायुवानानि पतन्ति यजस्यैवैतदि-
 धामनु ॥ २६ ॥ * इयं ह वा ऽउपाथंशुः । प्राणो ह्युपाथं-
 शुरिमांश्च ह्येव प्राणन्नभिप्राणित्यसावेवाऽन्तर्यामिः ऽउदानो
 ह्यन्तर्यामोऽमुश्च ह्येव लोकमुदन्नन्नव्युदित्यन्तरिक्षमेवो-
 पाथंशुसवनो ऽव्यानो ह्युपाथंशुसवनोऽन्तरिक्षश्च ह्येव
 व्यनन्नभिव्यनिति ॥ २७ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[ऐन्द्रवायवग्रहः]

वायव वा ऽअस्यैन्द्रवायवः । एतच्चैन्द्रवायवमिन्द्रो ह
 यत्र वृत्राय वृज्जं प्रजहार सोऽबलीयाश्मन्यमानो ना-
 ऽस्तृपीतीय विव्यन्निलयाश्चक्रे तदेवाऽपि देवा ऽअपन्न्यलय-
 न्त ॥ १ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । न वै हतं वृत्रं विद्म न
 जीवं हन्त न ऽएको वेत्तु यदि हतो वा वृत्रो जीवति वेति
 ॥ २ ॥ ते वायुमब्रुवन् । अयं वै वायुर्योऽयं पवते द्वायो
 स्वमिदं विद्धि यदि हतो वा वृत्रो जीवति वा त्वं वै न-
 ऽआशिष्ठोऽसि यदि जीविष्यति त्वमेव क्षिप्रं पुनरागमि-
 ष्यसीति ॥ ३ ॥ स होवाच । किम्मे ततः स्यादिति प्रथम-
 वपट्कार ऽण्व ते सोमस्य राज्ञ ऽद्वितितथेत्येयाय वायुरेदत्तं

* भाष्ये पलम् २३०० ।

(B) एतदनादिस्य विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—अ० श० ५ १ २, उ०
 सं० १० १. २, परि० श० ४१. १, वै० सं० ६-४. ६, मे० सं० ४ ५. ६ ।

वृत्रः स होवाच हतो वृत्रो यद्ध ते कुर्व्यात् तत्कुरुतेति
 ॥ ४ ॥ ते देवा ऽअभ्यसृज्यन्त । यथा वित्तिं वेत्स्यमाना-
 ऽएवः स यमेकोऽलभते स ऽएकदेवत्योऽभवद्यं द्वौ स
 द्विदेवत्यो 'यं बहवः स' बहुदेवत्यस्तद्यदेनं, 'पात्रैर्व्यगृह्यत
 तस्माद्ब्रूहा नाम ॥ ५ ॥ स ऽएषामापूयत् । स ऽएनाञ्जुक्तः
 पूतिरभिववौ स नाऽलमाहुत्या ऽआस नाऽलं भक्षाय,
 ॥ ६ ॥ ते देवा वायुमनुवन् । वायविमं नो विवाहीमं नः
 स्वदयेति स होवाच किम्मे ततः स्यादिति स्वयैवैतानि,
 पात्राण्यचक्षीरन्निति तथेति होवाच यूयं तु मे सच्छूप-
 वातेति ॥ ७ ॥ तस्य देवाः । यावन्मात्रमिव गन्धस्याऽप-
 जग्धुस्तं पशुष्वदधुः स ऽएप पशुषु कुणपगन्धस्तस्मात्कुण-
 पगन्धान्नाऽपिगृहीत सोमस्य हैप राज्ञो गन्धः ॥ ८ ॥
 नो ऽएव निष्ठीवेत् । तस्माद्यद्यप्सासक्त ऽइव मृष्येता-
 ऽभिवातं परीयाच्छीर्षं सोमः पाप्मा यक्ष्मः स
 यथा श्रेयस्यायति पापीयान्प्रत्यवरोहेदेवः हाऽस्मा-
 यक्ष्मः प्रत्यवरोहति ॥ ९ ॥ अथेतरं वायुर्व्यधात् । तद-
 स्वदयत्ततोऽलमाहुत्या ऽआसालं भक्षाय तस्मादेतानि
 नानादेवत्यानि सन्ति वायव्यानीत्याचक्षते सोऽस्यैप
 प्रथमवपट्कारश्च सोमस्य राज्ञ ऽएतान्यु ऽएनेन
 पात्राण्यचक्षते ॥ १० ॥ इन्द्रो ह वा ऽईक्षाञ्चक्रे । वायुर्वै
 नोऽस्य यज्ञस्य भूयिष्ठभाग्यं स्यै प्रथमवपट्कारश्च सो-
 मस्य राज्ञ ऽएतान्यु ऽएनेन पात्राण्यचक्षते हन्ताऽस्मिन्न-
 पितृमिच्छा ऽदृति ॥ ११ ॥ स होवाच । वायवा

माऽस्मिन्गृहे 'भजेति' किं ततः स्यादिति निरुक्तमेव
 द्वाग्वदेदिति निरुक्तञ्चेद्वाग्वदेदात्वां भजामीति ततः ऽएष
 ऽऐन्द्रवायवो गृहोऽभवद्वायव्यो हैव ततः पुरा ॥ १२ ॥
 'स ऽइन्द्रोऽग्रवीत् । अर्द्धमेऽस्य गृहस्येति तुरीयमेव तऽइति
 वायुरर्द्धमेव स, ऽइतीन्द्रस्तुरीयमेव तऽइति वायुः ॥ १३ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥ ६८ ॥] तौ प्रजापतिं प्रतिप्र-
 श्नमेयतुः । स प्रजापतिर्गृहं द्वेधा चकार स होवाचेदं
 वायोरित्यथ पुनरर्द्धं द्वेधा चकार स होवाचेदं वायोरितिदं
 तवेतीन्द्रं तुरीयमेव भाजयाञ्चकार यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं तत-
 ऽएष ऽऐन्द्रतुरीयो गृहोऽभवत् ॥ १४ ॥ तस्य वा ऽएतस्य
 'गृहस्य द्वे पुरोरुचौ वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा द्वे ऽअनु-
 वाक्ये वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा द्वौ प्रैषौ वायव्य एव
 पूर्व ऽऐन्द्रवायव ऽउत्तरो द्वे याज्ये वायव्यैव पूर्वैन्द्रवाय-
 व्युत्तरैवमेनं तुरीयं-तुरीयमेव भाजयाञ्चकार ॥ १५ ॥ स
 होवाच । तुरीयं-तुरीयं चेन्मामवीभजुस्तुरीयमेव तर्हि वाङ्मि-
 रुक्तं वदिष्यतीति तदेतत्तुरीयं वाचो निरुक्तं यन्मनुष्या
 वृदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनिरुक्तं यत्पशवो वृदन्त्यथैतत्तुरीयं
 वाचोऽनिरुक्तं यद्वयाश्रंसि वृदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनि-
 रुक्तं यदिदं क्षुद्रं सरीसृपं वृदति ॥ १६ ॥ तस्मादेत-
 दृषिणाभ्यनूक्तम् । 'चत्वारि वाक्परिमिता पट्टानि
 तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । गुहा त्रीणि निहिता

नेद्मयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्तीति ॥१७॥ * अथा-
ऽतो एहास्येव । 'आ वायो भूप शुचिषा ऽउप नहं सहस्रं
ते नियुतो विश्वचार । उपो ते ऽअन्धो मध्यमयामि यस्य
देव दधिपे पूर्वपेयं वायवे स्वे'ति ॥ १८ ॥ † अथाऽपगृह्य
पुनरानयति । 'हुन्द्रवायु ऽइमे सुता ऽउप प्रयोभिरागतम् ।
हुन्द्रवो वासुशन्ति हि । उपयामगृहीतोऽसि वायुव ऽइन्द्र
वायुवभ्यान्वेपु तै योनिः सज्जोपोवभ्यान्वे'ति सादयति स
यदाह सज्जोपोवभ्यान्वेति यो वै वायुः स ऽहुन्द्रो य ऽहुन्द्रः
स वायुस्तस्मादाहौप ते योनिः सज्जोपोवभ्यान्वेति ॥१९॥ (C)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[मित्रारुणग्रहः]

ऋतुदुक्षौ ह वा ऽअस्य मित्रारुणौ । एतच्चक्ष्मात्मकं
स यदेव मनसा कामयत ऽइदं मे स्यादिदं कुर्वीयेति स ऽएव
ऋतुय यदस्मै तत्समृद्धयते स दुक्षो मित्र ऽएव ऋतुर्वरुणो
दुक्षो ब्रह्मैव मित्रं क्षत्रं वरुणोऽभिगन्तैव ब्रह्म कर्त्ता क्षत्रियः
॥ १ ॥ ते हैते ऽअग्रे नानेवाऽऽसतुः । ब्रह्म च क्षत्रं च
ततः शशाकैव ब्रह्म मित्र ऽऋते क्षत्रादरुणात्स्थातुम् ॥ २ ॥
नृक्षत्रं वरुणः । ऋते ब्रह्मणो मित्रायुद्धं किञ्च वरुणः कर्म

* का० श्रौ० सू० १ ६ ९ ।

† का० श्रौ० सू० १ ६ ७ ।

(१) सु० ग० अ० ७ ६० ७ । (२) सु० ग० अ० ७ ६० ८ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्य श्रियया वाच्यताऽप्युपलभ्यन्ते यथा—वाच० अ० ५. १. १, वा०
ग० २७. १, उपि० म० ६. ४. ७, मै० ग० ४ ५ ८ ।

चक्रेऽप्प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न ह्येवाऽस्मै तत्समानृधे
 ॥ ३ ॥ स क्षत्रं वरुणः । ब्रह्म मित्रमुपमन्त्रयाञ्चक्रेऽप-
 मावर्त्तस्व, संहसृजावहै पुरस्त्वा करवै त्वत्प्रसूतः कर्म
 करवाऽइति तथेति तौ समसृजेतां ततः अप्प मैत्रावरुणो
 ग्रहोऽभवत् ॥ ४ ॥ सोऽप्यव पुरोधा । तस्मान्न ब्राह्मणः
 सर्वस्येव क्षत्रियस्य पुरोधां कामयेत सुश्रुतेतौ सृजेते सुकृतं
 च दुष्कृतञ्च नोऽप्यव क्षत्रियः सर्वमिव ब्राह्मणं पुरोदधीत
 सुश्रुतेतौ सृजेते सुकृतञ्च दुष्कृतञ्च स यत्ततो वरुणः
 कर्म चक्रेऽप्प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण सह ह्येवाऽस्मै तदानृधे
 ॥ ५ ॥ तत्तदुवकलसमेव । यद् ब्राह्मणोऽराजस्यः स्याद्यद्यु-
 राजानं लभेत समृद्धं तदेतद् त्वेवाऽनवकलसं यत्क्षत्रियो-
 ऽब्राह्मणो भवति यद् किञ्च कर्म कुरुतेऽप्प्रसूतं ब्रह्मणा
 मित्रेण न ह्येवाऽस्मै तत्समृद्धयते तस्मादु क्षत्रियेण कर्म
 करिष्यमाणेनोपसर्त्तव्यः अप्यव ब्राह्मणः सह ह्येवाऽस्मै
 तद् ब्रह्मऽप्प्रसूतं कर्मर्ह्यते ॥ ६ ॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव ।
 'अयं ब्रह्ममित्रावरुणा सुतः सोमः ऋतावृथा । ममेदिह
 श्रुतः हवम् । उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यान्त्वे'ति
 ॥ ७ ॥ तं पयसा श्रीणाति । तद्यत्पयसा श्रीणाति वृत्रो
 वै सोमः ऽआसीत्तं यत्र देवाः ऽअर्घ्यस्तं मित्रमद्रुयस्त्वमपि
 हृत्सीति रा न चकमे सर्वस्य वा ऽअहं मित्रमस्मि न
 मित्रः सन्नमित्रो भविष्यामीति तं वै त्वा यज्ञादन्तरेप्याम-

* 'मैत्रावरुणयै वामिति' (वा० धी० सू० १. ६ ८) ।

(१) सु० उ० थ० ४४० १ ।

ऽदुत्यहमपि हवामीति होवाच तस्मात्पशवोऽपाऽक्राम-
 श्मिन्नहः सन्नमित्रोऽभूदिति स पशुभिर्व्याहृतं तमेतदेवाह
 पशुभिः समार्द्धयत्यस्यसा श्रीणस्तथो ऽएवैनमेप ऽएत-
 त्पशुभिः समर्द्धयति यत्यस्यसा श्रीणाति ॥ ८ ॥ तदाहुः ।
 नान्वद्ध नैव चकमे हन्तुमिति तद्यदेवाऽत्र पयस्तस्मिन्नस्य
 सोम ऽएव वृषणस्य तस्मात्पयसा श्रीणाति ॥ ९ ॥ * स
 श्रीणाति । 'रायो वयः ससवाऽसो मदेम हव्येन देवा
 यवसेन गावः । तां धेनुम्मित्रावरुणा युवन्तो विश्वाहा
 धत्तमनपस्फुरन्तीमेप ते योनिर्ऋतायुष्म्यन्त्रे'ति सादयति
 स यदाहर्तायुष्म्यन्त्रेति ब्रह्म वा ऽकृतं ब्रह्म हि मित्रो
 ब्रह्मो हृतं वृषण ऽएवाऽऽयुः संबत्सरो हि वृषणः संबत्सर-
 ऽआयुस्तस्मादहैप ते योनिर्ऋतायुष्म्यन्त्रेति ॥१०॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[आधिनग्रहः]

श्रोत्रहः ह वा ऽअस्याऽऽश्विनहः । तस्मात्सर्वतः
 परिद्वारं भक्षयति सर्वतो ह्यनेन श्रोत्रेण शृणोति यत्र वै
 भृगवो वाऽङ्गिरसो वा स्वर्गं लोकः समाऽनुवत्त तच्छ्रव-
 नो वा † भार्गवश्च्छ्रवणो वाऽङ्गिरसस्तदेव जीर्णिहः कृत्या-
 रूपो जहे ॥ १ ॥ अर्थातो ह वा ऽइदं मानवो ग्रामेण

* का. श्री. सू. १. ६. ९ ।

(१) सु. म. अ. ७ क. १० ।

(D) एतद्व्याख्याया निषा मन्त्राऽप्युच्यन्ते यथा— का. सू. ५. १. ४; कट. मं. १७. ४, करि. मं. ४१. ४, ते. सं. ६. ४, ८; मे. म. ४. ५ ।

† धर्माधिक्ये महाभारतस्य वनपर्वण्युच्यते (ध. ११२-११५ सू. ११२-११६ वि. धा. पू.) ।

चचार । स तदेव प्रतिवेशो निविविशे तस्य कुमाराः
 क्रीडन्तः ऽइमं जीर्णिणं कृत्यारूपमनर्थं मन्थ्यमाना लोष्टै-
 र्विपिपिषुः ॥ २ ॥ स शर्यातेऽन्यश्चक्रोध । तेऽन्यो-
 ऽसंज्ञाश्चकार पितैव पुत्रेण युयुधे बभ्राता बभ्रात्रा ॥ ३ ॥ शर्या-
 तो ह वा ऽईक्षाश्चक्रे । यत्किमकरं तस्मादिदमापदीति स
 गोपालाँश्चाऽविपालाँश्च सऽह्वयित्वा ऽउवाच ॥ ४ ॥
 स होवाच । को वोऽग्रेह किञ्चिदब्राक्षीदिति ते होचुः
 पुरुष ऽएवाऽयं जीर्णिणः कृत्यारूपः शेते तमनर्थं मन्थ्य-
 मानाः कुमारा लोष्टैर्व्यपिक्षन्निति स विदाश्चकार स वै
 च्यवन ऽहुति ॥ ५ ॥ स रुधं युक्त्वा । सुकन्याऽऽशर्या-
 तीमुपाऽऽधाय प्रसिष्यन्द स ऽआजगाम यत्रर्षिरास तत्
 ॥ ६ ॥ स होवाच । ऋपे नमस्ते यन्नाऽवेदिपं तेनाऽहि-
 सिपमियः सुकन्या तया तेऽपह्नुवे सऽजानीतां मे ग्राम-
 ऽहुति तस्य ह तत् ऽएव ग्रामः सऽअज्ञे स ह तत् ऽएव
 शर्यातो मानव ऽउद्युयुजे नेदुपरः हिनसानीति ॥ ७ ॥
 अश्विनौ ह वा ऽइदं भिषज्यन्तौ चरतुः । तौ सुकन्यामुपे-
 यतुस्तस्यां मिथुनमीपाते तन्न जज्ञौ ॥ ८ ॥ तौ होचतुः ।
 सुकन्ये कृमिमं जीर्णिणं कृत्यारूपमुपशेष ऽआवामनुप्रेहीति
 सा होवाच यस्मै मां पिताऽदुन्नैवाऽहं तं जीवन्तः हास्या-
 मीति तद्धाऽयमृषिराजज्ञौ ॥ ९ ॥ स होवाच । सुकन्ये किं
 त्वैतदवोचतामिति तस्मा ऽएतद्व्याचक्षे स ह व्याख्यात-
 ऽउवाच यदि * त्वैतत्पुनर्नवतः सा त्वं धृताज्ञ वै सुसर्वाविव

स्थो न सुसमृद्धाविवाऽथ मे पतिं निन्दथ ऽहुति तौ
यदि त्वाऽव्रतः केनाऽवमसर्वो स्वः केनाऽसमृद्धाविति
सा त्वं वृतात्पतिं नु मे पुनर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्या-
मीति तां पुनरुपेयतुस्ताऽह हैतदेवोचतुः ॥ १० ॥ सा
होवाच । न वै सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाऽथ मे
पतिं निन्दथ ऽहुति तौ होचतुः केनाऽवमसर्वो स्वः
केनाऽसमृद्धाविति सा होवाच पतिं नु मे पुनर्युवाणं
कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति ॥ ११ ॥ तौ होचतुः ।
एतः हृदमव्यवहर स येन वयसा कमिष्यते तेनो-
द्रेष्यतीति तः हृदमव्यवजहार स येन वयसा चकमे
तेनोद्रेयाय ॥ १२ ॥ तौ होचतुः । सुकन्ये केनाऽवमसर्वो
स्वः केनाऽसमृद्धाविति तौ हृषिरेव प्रत्युवाच कुरुक्षेत्रेऽमी
देवा यज्ञं तन्वते ते वां व्यज्ञादन्तर्यन्ति तेनाऽसर्वो स्थस्तेना-
ऽसमृद्धाविति तौ ह तत ऽपवाऽश्विनौ प्र्येतुस्ताया-
जग्मतुर्द्वान्यज्ञं तन्वानान्स्तुते वहिष्पवमाने ॥ १३ ॥
तौ होचतुः । उप नो ह्यद्वमिति ते ह देवा ऽऊचुर्न
धामुपह्वयिष्यामहे बहु मनुष्येषु सः सृष्टमचारिणं भिष-
ज्यन्तामिति ॥ १४ ॥ तौ होचतुः । विशीर्ष्णां वै यज्ञेन
यजद् ऽहुति कथं विशीर्ष्णं त्युष नु नो ह्यद्वमथ वो
वक्ष्याम ऽहुति तथेति ता ऽउपाऽऽहवयन्त ताभ्यामेतमा-
श्विनं अहमर्हस्तामद्वर्यं यज्ञस्याऽभयतां तायेतयज्ञस्य
शिरः प्रत्यधत्तां तददस्तद्विवाहीत्यानां ब्राह्मणे व्यारया-
यते यथा तयज्ञस्य शिरः प्रतिदधतुस्तस्मादेय स्तुते

वहिष्पवमाने ग्रहो गृह्यते स्तुते हि वहिष्पवमान ऽआगच्छ-
ताम् ॥ १५ ॥ तौ होचतुः । मुख्यौ वा ऽआवां व्यज्ञस्य
स्वो यावद्वर्ष्युः ऽइह नाविमं पुरस्ताद् ग्रहं पर्याहरता-
ऽभि द्विदेवत्यानिति ताव्यामेतं पुरस्ताद् ग्रहं पर्याजहु-
रभि द्विदेवत्यास्तस्मादेव दशमो ग्रहो गृह्यते तृतीय ऽएव
वृषदक्रियतेऽथ यदश्विनावितीमे ह वै यावापृथिवी प्रत्य-
क्षमश्विनाविमे हीदः सर्वमाश्रुवातां पुष्करस्त्रजावित्यग्निरे-
वाऽस्यै पुष्करमादित्योऽमुष्यै ॥ १६ ॥ अथाऽतो गृह्णात्येव ।
'या वां केशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं
मिमिक्षतम् । उपयामग्रहीतोऽस्यश्विबन्धान्त्वैप ते योनि-
र्माध्वीबन्धान्त्वे'ति सादयति तं वै मधुमत्यर्चा गृह्णाति
माध्वीबन्धान्त्वेति सादयति तद्यन्मधुमत्यर्चा गृह्णाति
माध्वीबन्धान्त्वेति सादयति ॥ १७ ॥ दध्यद् ह वा-
ऽआव्यामथर्वणः । मधु नाम ब्राह्मणमुवाच तदेनयोः
प्रियं धाम तदेवैनयोरेतेनोपगच्छति तस्मान्मधुमत्यर्चा
गृह्णाति माध्वीबन्धान्त्वेति सादयति ॥ १८ ॥ तानि वा-
ऽपतानि । श्रद्धणानि पात्राणि भवन्ति * रास्तावमैन्द्रवाय-
वपात्रं तत्तस्य द्वितीयः रूपं तेन तद् द्विदेवत्यसजकावं मैत्रा-
वरुणपात्रं तत्तस्य द्वितीयः रूपं तेन तद् द्विदेवत्यमौष्-
माश्विनपात्रं तत्तस्य द्वितीयः रूपं तेन तद् द्विदेवत्यमथ यद-

श्विनाविति मुख्यौ वा ऽअश्विनावौष्टमिव वा ऽइदं मुखं
तस्मादौष्टमाश्विनपात्रं भवति ॥ १९ ॥ (E)

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[शुक्रामन्थिग्रहौ]

चक्षुषी ह वा ऽअस्य शुक्रामन्थिनौ । तद्वा ऽएष ऽएव
शुक्रो ये ऽएष तपति तद्यदेष ऽएतत्तपति तेनैष शुक्र-
श्चन्द्रमा ऽएव मन्थी ॥ १ ॥ तद् सत्कुम्भिः श्रीणाति ।
तदेनं मन्थं करोति तेनो ऽएष मन्थ्येतौ ह वा ऽआसां
प्रजानां चक्षुषी स यद्वेतौ नोदियातां न ह्वेवेह स्वौ च न
पाणी निर्जानीयुः ॥ २ ॥ तयोरुत्तैवाऽन्यतरद् । आद्यो-
ऽन्यतरोऽत्तैव शुक्र ऽआद्यो मन्थी ॥ ३ ॥ तयोरुत्तैवाऽन्य-
तरमनु । आद्योऽन्यतरमन्वत्तैव शुक्रमन्वाद्यो मन्थिनमनु
तौ वा ऽअन्यस्मै श्वेते ऽअन्यस्मै ह्वेते शण्डाम-
कावित्यसुररक्षसे तावभ्यां श्वेते देवतावभ्यो ह्वेते तद्य-
त्तथा ॥ ४ ॥ यत्र वै देवाः । असुररक्षसान्यपजग्निरे
तदेतामेव न शेकुरपहन्तुं यद्द स्म देवाः किञ्च कर्म
कुर्वते तद्द स्म मोहयित्वा क्षिप्त्र ऽएव पुनरुपह्वतः
॥ ५ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । उपजानीत यथेमावपहनामहा-
ऽहुति ते होतुर्गृहामेवाऽऽवभ्यां श्वहाम तावभ्यवैष्यतस्तौ

(१) एतद्ब्राह्मणस्य विषया अथवाऽप्युपन्यन्ते यथा— का. घ. ५ १ ५, ऋ. १० ५, कपि. म. ४२ ५, ऐ. म. १. ४ ५, मे. म. ४ १ १ ।

स्वीकृत्याऽपहनिष्यामह ऽइति तावभ्यां गृहौ जगृहुस्ताव-
 वभ्यैवेतां तौ स्वीकृत्याऽपाऽग्नत तस्माच्छण्डामर्कावभ्या-
 मिति गृह्येते देवतावभ्यो हूयेते ॥ ६ ॥ अपि होवाच
 याज्ञवल्क्यः । नो स्विदेवतावभ्य ऽएव गृहीयामाश्
 द्विजितरूपमिव हीदमिति तद्वै स तन्मीमाथ्सामेव चक्रे
 नेत्तु चकार ॥ ७ ॥ इमासु हैके शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्वन्ति ।
 'अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमान'
 ऽइति तदेतस्य रूपं कुम्भो य ऽएव तपतीति यदाह ज्योति-
 र्जरायुरिति ॥ ८ ॥ इमां त्वेव शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्यात् ।
 * 'तं प्रतन्था पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिपदथं
 स्वर्बिदमि'त्यत्ता हेतमन्वत्ता हि ज्येष्ठस्तस्मादाह ज्येष्ठ-
 तातिं बर्हिपदथं स्वर्बिद'भ्रतीचीनं वृज्जनं दोहसे धुनि-
 माशु जयन्तमनु यासु वर्द्धसे । उपयामगृहीतोऽसि श-
 ण्डाय त्वैष ते योनिर्वीरतां पाही'ति सादयत्यत्ता हेत-
 मन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाहैष ते योनिर्वीरतां पाहीति
 दक्षिणाद्धे सादयत्येताथ ह्येव दिशमनु सञ्चरति ॥ ९ ॥
 अथ मन्थिनं गृह्णाति । 'अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा
 ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने । इममपाथ सङ्गमे सूर्यस्य

* "शुक्रं चैत्येव तमग्रयेति" "अयं वेन इत्येके" का० श्रौ० सू० ११, १२,
 "अयं वेनश्चोदयदिति शुक्रं गृहीत्वा" "तमग्रयेति मन्थिनं गृहीत्वा" आप० श्रौ० सू०
 १२ १४ १४-१५, तैत्तिरीय-मैत्रायणीय-नटशास्त्रसु प्रथमतः 'अयं वेन' ततः 'तमग्रयेति' इत्येव
 क्रमः स्वीकृतः । काण्व-माध्यन्दिनसंहितयोस्तु तद्वैपरीत्येन आहतं तै० स० १ ४ ८ ९, मै०
 स० १ ३ १० ११, नट० स० ४ ३, काण्व० स० १० ७ ७ ।

(१) शु० स० अ० ६ क० १२ । (२) शु० स० अ० ६ क० १२ । (३) शु० स०
 अ० ६ क० १६ ।

श्विनाविति मुख्यौ वा ऽअश्विनावौष्टमिव वा ऽइदं मुखं
तस्मादौष्टमाश्विनपात्रं भवति ॥ १९ ॥ (E) .

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[शुक्रामन्थिग्रहौ]

चक्षुषी ह वा ऽअस्य शुक्रामन्थिनौ । तद्वा ऽएष ऽएव
शुक्रो ये ऽएष तपति तद्यदेष ऽएतत्तपति तेनैष शुक्र-
श्चन्द्रमा ऽएव मन्थी ॥ १ ॥ तद्वत्तुभिर्दृष्टीणाति ।
तदेनं मन्थं करोति तेनो ऽएष मन्थ्येतौ ह वा ऽआतां
प्रजानां चक्षुषी स यद्वेतौ नोदिद्यातां न द्वेवेह स्वौ च न
पाणी निर्जानीयुः ॥ २ ॥ तयोरुत्तैवाऽन्यतरुः । आद्यो-
ऽन्यतरोऽत्तैव शुक्र ऽआद्यो मन्थी ॥ ३ ॥ तयोरुत्तैवाऽन्य-
तरमनु । आद्योऽन्यतरमन्त्वत्तैव शुक्रमन्त्राद्यो मन्थिनमनु
तौ वा ऽअन्यस्मै श्वेते ऽअन्यस्मै हूयेते शण्डाम-
कात्रित्सुररक्षसे तावभ्यां श्वेते देवतावभ्यो हूयेते तद्य-
त्तथा ॥ ४ ॥ यत्र वे देवाः । असुररक्षसान्यपजग्निरे
तदेतावेव न शेकुरपहन्तुं युद्धं स्म देवाः किञ्च कर्म
कुर्वते तद्ध स्म मोहयित्वा क्षिप्रं ऽएव पुनरुपह्वतः
॥ ५ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । उपजानीत यथेमावपहनामहा-
ऽहुति ते होतुर्गृहावेवाऽऽवभ्यां श्वेताम तावभ्ययैष्यतस्तौ

प्रेणयन्ति'ति प्रतिप्रस्थाता तदेनौ देवतावभ्य ऽएव
 प्रणयतः ॥१४॥ तौ जघनेनाऽऽहवनीयमरत्नी * सन्वत्तः ।
 ता ऽउत्तरवेदो सादयतो दक्षिणायामेव श्रोणावद्धस्युः
 सादयत्युत्तरायां प्रतिप्रस्थाताऽननुसृजन्तावेवा'ऽनौधृष्टा-
 सी'ति तद्रक्षोभिरेवैतदुत्तरवेदिमनाधृष्टां कुरुतो विपर्ये-
 प्यन्तौ वा ऽएतावग्निं भवतोऽत्येप्यन्तौ तस्मा ऽएवेतन्नि-
 हुवाते तथो हैनौ विपरियन्तावग्निर्न हिनस्ति ॥ १५ ॥
 सोऽद्धस्युः † पृथ्येति । 'सुवीरो वीराप्रजनयन्परीही-
 त्यन्ता ह्येतमन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाह सुवीरो वीरान्प्र-
 जनयन्परीही'त्यंभि रायस्पोषेण यजमानमि'ति तद्यजमा-
 नायाऽऽशिपमाशास्ते यद्वाहाऽभि रायस्पोषेण यजमान-
 मिति ॥ १६ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता ‡ पृथ्येति । 'सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीही'त्याद्यो ह्येतमन्वत्वाद्या हीमाः प्रजा
 विशस्तस्मादाह सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीही'त्यंभि
 रायस्पोषेण यजमानमि'ति तद्यजमानायाऽऽशिपमाशास्ते
 यद्वाहाऽभि रायस्पोषेण यजमानमिति ॥ १७ ॥ तावपि-
 धाय निष्क्रामतः । तिर ऽएवैनावेतत्कुरुतस्तस्मादिमौ
 सूर्याचन्द्रमसौ आञ्चो यन्तौ न कश्चन पश्यति तौ पुर-
 स्तापरीत्याऽपोर्णुतः पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहत ऽआविरेवैनावे-

* का० श्रौ० सू० १. १०. ६ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १० । (२) शु० सं० अ० ७ क० १३, १७ ।

† "सुवीर इति दक्षिणं यूपदेशं गच्छत्यप्युर्बु" (का० श्रौ० सू० १. १०. ७ क०) ।

(३) शु० सं० अ० ७ क० १२ । (४) शु० सं० अ० ७ क० १३ ।

‡ "सुप्रजा इति प्रतिप्रस्थातोत्तरम्" (का० श्रौ० सू० १. १०. ७ ख०) ।

(५) शु० सं० अ० ७ क० १८ । (६) शु० सं० अ० ७ क० १८ ।

शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति । उपर्यामृहीतोऽसि
 मर्काय खे'ति ॥ १० ॥ तद् सवतुभिः श्रीणाति । तद्य-
 त्सवतुभिः श्रीणाति वरुणो ह वै सोमस्य राज्ञोऽभीवाऽक्षि
 प्रतिपिपेय तदश्वयत्ततोऽश्वः समभवत्तद्यच्छयथास्तम-
 भवत्तस्मादश्वो नाम तस्याऽश्रु प्राऽस्कन्दत्ततो यवः
 समभवत्तस्मादाहुर्वरुणयो यव ऽहुति तद्यद्देवाऽस्याऽत्र
 चक्षुषोऽमीयत तेनैवैतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मा-
 त्सवतुभिः श्रीणाति ॥ ११ ॥ स * श्रीणाति । 'मूर्नो न
 येषु हवनेषु तिग्मं विपः शृज्या वनुथो द्रवन्ता । आयः
 शर्याभिस्तुविनुम्णो ऽस्याश्रीणीताऽऽदिशं गृभस्तावेप ते
 योनिः प्रजाः पाही'ति सादयत्याद्यो ह्येतमन्वाद्या हीमाः
 प्रजा विशस्तस्मादाहैप ते योनिः प्रजाः पाहीति
 ॥ १२ ॥ † द्वौ प्रोक्षितौ यूपशकलौ भवतः । द्वावप्रो-
 क्षितौ प्रोक्षितं चैवाऽङ्घ्र्युरादत्तेऽप्रोक्षितं चैवमेव
 प्रतिप्रस्थाता प्रोक्षितं चैवाऽऽदत्तेऽप्रोक्षितं च
 शुक्रमेवाऽङ्घ्र्युरादत्ते मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥
 सोऽङ्घ्र्युः । अप्रोक्षितेन यूपशकलेनाऽपमा'ष्ट्र्यपमृष्टः
 शण्ड' ऽहुत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता'ऽपमृष्टो मर्क' ऽहुति
 तदाददानावेवाऽसुररक्षसे ऽअपहतो 'देवास्त्वा शुक्रपाः
 प्रणयन्ति'त्येवाऽङ्घ्र्युर्निष्क्रामति 'देवास्त्वा मन्थिपाः

* पा० श्री० सू० ९. ६. ११ ।

† का० श्री० सू० ९. १०. १-२ ।

(१) शु० सं० अ० ७ क० १६ । (२) शु० सं० अ० ७ क० १७ । (३) शु० सं०
 अ० ७ क० १२ । (४) शु० सं० अ० ७ क० १७ । (५) शु० सं० अ० ७ क० १२ ।

प्रेणयन्त्विति प्रतिप्रस्थाता तदेनौ देवताबन्ध एव
 प्रणयतः ॥१४॥ तौ जघनेनाऽऽहवनीयमरस्नी * सन्धत्तः ।
 ताऽउत्तरवेदो सादयतो दक्षिणायामेव श्रोणावद्ध्वर्युः
 सादयत्युत्तरायां प्रतिप्रस्थाताऽननुसृजन्तावेवा'ऽनौधृष्टा-
 सी'ति तद्रक्षोभिरेवैतदुत्तरवेदिमनाधृष्टां कुरुतो विपश्यं-
 प्यन्तौ वा एतावन्नि भवतोऽत्येप्यन्तौ तस्मा एवेतन्नि-
 हुवाते तुथो हैनौ विपरियन्तावमिर्न हिनस्ति ॥ १५ ॥
 सोऽद्ध्वर्युः † पश्येति । 'सुवीरो वीराप्रजनयन्परीही-
 त्यन्ता हेतमन्वन्ता हि वीरस्तस्मादाह सुवीरो वीरान्प्र-
 जनयन्परीही'त्येभि रायस्पोपेण यजमानमिति तद्यजमा-
 नायाऽऽशिपमाशास्ते यदाहाऽभि रायस्पोपेण यजमान-
 मिति ॥ १६ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता ‡ पश्येति । 'सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीही'त्याद्यो हेतमन्वावा ह्यीमाः प्रजा
 विशस्तस्मादाह सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीही'त्येभि
 रायस्पोपेण यजमानमिति तद्यजमानायाऽऽशिपमाशास्ते
 यदाहाऽभि रायस्पोपेण यजमानमिति ॥ १७ ॥ तावपि-
 धाय निष्क्रामतः । निर एवेनावेतत्कुरुतस्तस्मादिमौ
 सूर्याचन्द्रमसौ प्राञ्चौ यन्तौ न कश्चन पश्यति तौ पुर-
 स्तापरीत्याऽपोर्णुतः पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहत आविरेवेनावे-

* का० श्री० सू० १. १०. ६ ।

(१) शु० सं० ख० ७ क० १७ । (२) शु० सं० ख० ७ क० १२, १७ ।

† "सुवीर इति दक्षिणं वृषदेशं गच्छत्यध्वर्युः" (का० श्री० सू० १. १०. ७ क०) ।

(३) शु० सं० ख० ७ क० १३ । (४) शु० सं० ख० ७ क० १३ ।

‡ "सुप्रजा इति प्रतिप्रस्थातोत्तरम्" (का० श्री० सू० १. १०. ७ ख०) ।

(५) शु० ए० ख० ७ क० १८ । (६) शु० सं० ख० ७ क० १८ ।

तत्कुरुतस्तस्मादिमौ सूर्याचन्द्रमसौ प्रत्यश्चो यन्तौ सर्व-
 ऽएव पश्यति तस्मात्परागुतः सिच्च्यमानं न कश्चन
 पश्यति तदु पश्चात्प्रजायमानः सर्व ऽएव पश्यति ॥ १८ ॥
 तौ जघनेन * यूपमरत्नी सन्धत्तः । यद्यग्निर्गोद्वाधेत
 यद्यु ऽअग्निरुद्वाधेताऽप्यग्रेणैव यूपमरत्नी सन्दध्याताः
 'सञ्जग्मानो दिवा पृथिव्या शुक्रः शुक्रशोचिपे'त्येवा-
 ऽद्धर्युः 'सञ्जग्मानो दिवा पृथिव्या मन्थी मन्थिशोचि-
 पे'ति प्रतिप्रस्थाता चक्षुपोरेवैते ऽआरुमणे कुरुतश्चक्षुपी-
 ऽएवैतस्सन्धत्तस्तस्मादिमे ऽअभितोऽस्थिनी चक्षुपी स-
 हिते ॥ १९ ॥ सोऽद्धर्युः । † अप्प्रोक्षितं यूपशकलं निरस्यति
 'निरस्तः शण्ड' ऽद्वत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता 'निरस्तो मर्क'
 ऽद्वति तत्पुराऽऽद्वतिभ्योऽसुररक्षसे ऽअपहतः ॥ २० ॥
 अथाऽद्धर्युः । ‡ प्रोक्षितं यूपशकलमाहवनीये प्राऽस्यति
 'शुक्रस्याऽधिष्ठातमसी'त्येवमेव प्रतिप्रस्थाता 'मन्थिनो-
 ऽधिष्ठातमसी'ति चक्षुपोरेवैते समिधौ चक्षुपी ऽएवैतस्स-
 मिन्धे तस्मादिमे समिधे चक्षुपी ॥ २१ ॥ तत्र § जपति ।
 'अच्छिन्नस्य ते देव सोम सुवीर्यस्य रायस्पोषस्य ददि-
 तारः स्यामे'त्याशीरेवैतस्य कर्मण ऽआशिपमेवैतदा

* का० श्री० सू० १. १०. ८, ९ ।

(१) जु० सं० अ० ७ क० १३ । (२) जु० सं० अ० ७ क० १८ ।

† का० श्री० सू० १. १०. १० ।

‡ का० श्री० सू० १. १०. ११ ।

§ का० श्री० सू० १. १०. १२ क ।

(३) जु० सं० अ० ७ क० १३ । (४) जु० सं० अ० ७ क० १८ । (५) जु० सं०
 अ० ७ क० १३ । (६) जु० सं० अ० ७ क० १८ । (७) जु० सं० अ० ७ क० १४ ।

शास्ते ॥२२॥ अथाऽऽध्याख्याऽऽह । * प्रातः—प्रातः सवस्य
शुक्लवतो मधुक्लवत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति
वपट्कृते ऽद्वस्यर्जुहोति तदनु प्रतिप्रस्थाता तदनु चम-
साद्वस्यर्जः ॥ २३ ॥ तौ वै पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहुतः ।
चक्षुपी वा एतौ तत्पुरस्तादेवैतच्चक्षुपी धत्तस्तस्मादिमे
पुरस्ताच्चक्षुपी ॥ २४ ॥ अभितो युषं तिष्ठन्तौ जुहुतः ।
यथा वै नासिकैवं यूपस्तस्मादिमे ऽभितो नासिकां चक्षुपी
॥ २५ ॥ तौ वै वपट्कृतौ सन्तौ मन्त्रेण हूयेते । एतेनो
हैतौ तदुदश्रुवाते यदेनौ सर्वं सवनमनुहूयते यद्वैतौ
सर्वं सवनमनुहूयत एतौ वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां
चक्षुपी हेतौ सत्यं वै चक्षुः सत्यं हि प्रजापतिस्तस्मा-
देनौ सर्वं सवनमनुहूयते ॥ २६ ॥ † स जुहोति । 'सा
प्रथमा संस्कृतिर्विश्ववारा स प्रथमो वरुणो मित्रो ऽअग्निः ।
स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्मा इन्द्राय सुतमा-
जुहोत स्वाहे'ति ॥ २७ ॥ स यजुहोति । सा प्रथमा स
प्रथम इति शश्वद् वै रेतसः सितस्य चक्षुपी एव
प्रथमे सम्भवतस्तस्माज्जुहोति सा प्रथमा स प्रथम-
इति ॥ २८ ॥ अथ ‡ सम्प्रेष्यति । प्रैतु होतुश्चमसः
प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातृणां प्र यजमानस्य प्रयन्तु सदुस्यानाथं

* "आध्याख्याऽह प्रातः प्रातः सवस्य शुक्लवतो मधुक्लव इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति" (वा० धी० सू० ९. १०. १२ स) ।

† वा० धी० सू० ९. ११. १, २ ।

(१) शु० सं० अ० ७ ब० १४-१५ ।

‡ वा० धी० सू० ९. ११. २ ।

होत्राणां चमसाङ्गव्यवऽउपावर्तद्वः शुक्रस्याऽवभ्युन्नय-
द्वमिति सम्प्रैषऽएवैष पथ्येत्य प्रतिप्रस्थाताऽङ्गव्योऽ
पात्रे सऽंस्त्रवमवनयत्यत्रऽएवैतदाद्यं वलिः हारयति
तमङ्गव्युहोतृचमसेऽवनयति भक्षाय * वपदकर्तुर्हि भक्षः
प्राणो वै वपदकारः सोऽस्मादेतद्वपदकुर्वतः पराङ्गिवाऽभू-
त्प्राणो वै भक्षस्तत्प्राणं पुनरात्मन्धत्ते ॥ २९ ॥ † अथ
यदेते प्रतीची पात्रे न हरन्ति । हरन्त्यन्यान्गृहार्थं
क्षुपी ह्येते सऽंस्त्रवमेव होतृचमसेऽवनयति ॥ ३० ॥ अथ
होत्राणां * चमसानवभ्युन्नयन्ति । हुतोच्छिष्टा वा ऽएते
सऽंस्त्रवा भवन्ति नाऽलमाहुत्यै तानेवैतत्पुनराप्याययन्ति
तथाऽलमाहुत्यै भवन्ति तस्माद्धोत्राणां चमसानवभ्युन्नय-
न्ति ॥ ३१ ॥ अथ होत्राः संव्याजयन्ति । होत्रा ह वै
युक्ता देवेभ्यो यजं वहन्ति ता ऽएवैतत्सन्तर्पयन्ति
तृप्ताः प्रीता देवेभ्यो यजं वहानिति तस्माद्धोत्राः
संव्याजयन्ति ॥ ३२ ॥ स प्रथमायां वा होत्रायाम् । इष्टा-
यामुत्तमायां ‡ वाऽनुमन्त्रयते 'तृप्पन्तु होत्रा मध्वो याः
स्विष्टा याः सुप्र्रीताः सुहुता यत्स्वाहे'ति होत्राणामेवैषा

* अथ भक्षणपरिभाषा—प्रतिप्रस्थानो सर्वम् होमाभिपवनिमित्तं सकृद्भक्ष्यं, अनुवपद्वार-
प्रयुक्तस्य होमस्य प्रतिपत्तिकर्मत्वात्तन्निमित्तमभक्षणमावस्तनो । वपद्वर्कृतं प्रत्येकप्रकारं भक्षणम्,
तेनानुवपत्प्रकारस्यैवेदिभक्ष्यं, तदभावे सकृत् । "उद्गातृचर्मत्वं नाज्ज्यो भक्षयेत्" इति निषेधात्
तच्चमग्नौ न भक्षयेत् (का० श्रौ० म० १२. ३. ५)

ग्रावाणमाददानो वाचं यच्छत्यत्र वै साऽग्रेऽवदत्तयत्साऽत्रा-
 ऽग्रेऽवदत्तस्मादाग्रयणो नाम ॥ ६ ॥ रक्षोऽभ्यो वै तां
 भीषा वाचमयच्छन् । पद्मा ऽअतः प्प्राचो ग्रहान्गृह्णात्यथैष
 सतमः पद्मा ऽऋतवः संवत्सरस्य सर्वं वै संवत्सरः ॥ ७ ॥
 तान्देवाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्राऽग्रे वाचमव-
 दैस्तथो ऽएवैष ऽएतां सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे-
 ऽत्राऽग्रे वाचं वदति ॥ ८ ॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'ये
 देवासो दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ ।
 अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुष-
 ष्वम् । उपयामगृहीतोऽस्याऽऽग्रयणोऽसि स्वाग्रयण' ऽइति
 वाचमेवैतदुयातयाम्नीं करोति तस्मादनुया समानः
 सदिपर्याप्तं वदत्यजामितायै जामि ह कुर्वाद्युदाग्रयणो-
 ऽस्याग्रयणोऽसीति गृहीयात्तस्मादाहाऽऽग्रयणोऽसि स्वाग्र-
 यण ऽइति ॥ ९ ॥ 'पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमि'ति ।
 वाचमेवैतदुत्तृष्टामाह गोपाय यज्ञमिति पाहि यज्ञपति-
 मिति वाचमेवैतदुत्तृष्टामाह गोपाय यज्ञमानमिति यज्ञ-
 मानो हि यज्ञपतिर्विष्णुस्त्वामिन्द्रियेण पातु विष्णुं त्वं
 पाही'ति वाचमेवैतदुत्तृष्टामाह यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञस्त्वां
 वीर्येण गोपायस्त्विति विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्तृष्टा-
 माह यज्ञं त्वं गोपायेत्येभि सवनानि पाही'ति तदेतं

(१) शु० सं० अ० ४ क० १९-२० ।

* "आग्रयणं द्वयोर्षाण्योर्षं देवास इति" का० श्रौ० सू० १. ६. १४ ।

(२) शु० सं० अ० ४ क० २० । (३) शु० सं० अ० ४ क० २० । (४) शु० सं० अ० ४ क० २० ।

ग्रहमाह सर्वाणि ह्येष सवनानि प्रति ॥ १० ॥ अथ
 * दशापवित्रमुपगृह्य हिङ्करोति । सा हैपा वागनुद्यमाना
 तताम तस्यां देवा वाचि तान्तायाथं हिङ्कारेणैव प्राणम-
 दधुः प्राणो वै हिङ्कारः प्राणो हि वै हिङ्कारस्तस्मादपि
 गृह्य नासिके न हिङ्कर्तुः शक्नोति सैतेन प्राणेन सम-
 जिहीत यदा वै तान्तः प्राणं लुभतेऽथ स सज्जिहीते
 तथो ऽएवैष ऽएतद्वाचि तान्तायाथं हिङ्कारेणैव प्राणं
 दधाति सैतेन प्राणेन सज्जिहीते त्रिष्कृतो हिङ्करोति
 त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ११ ॥ अथाऽऽह 'सोमं पवत' ऽहुति ।
 स यामेवाऽमुं भीपाऽसुररक्षसेवभ्यो न निरवृत्तस्तामेवै-
 तत्सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्र निराह तामाविष्करोति
 तस्मादाह सोमं पवत ऽहुति ॥ १२ ॥ 'अस्मै ब्रह्मणेऽस्मै
 क्षत्राये'ति । तद् ब्रह्मणे च क्षत्राय चाऽऽहा 'अस्मै सुन्वते
 यजमानाय पवत' ऽहुति तद्यजमानायाऽऽह ॥ १३ ॥
 तदाहुः । एतावदेवोक्त्वा सादयेदेतावद्वा ऽइदं सर्वं
 व्यावद् ब्रह्म क्षत्रं विडिन्द्राग्नी वा ऽइदं सर्वं तस्मादेता-
 वदेवोक्त्वा सादयेदिति ॥ १४ ॥ तदु ब्रूयादेव भूयः ।
 'इष ऽर्जं पवत' ऽहुति वृष्ट्यै तदाह यदाहेष ऽहृत्पूर्ज-
 ऽहुति यो वृष्ट्यादूर्ग्यसो जायते तस्मै तदाहाऽर्ज-
 य-

* "दशापवित्रेणाऽऽयागमुपगृह्य त्रिहिङ्कृत्य सोमं पवत इति सकृच्चेयम्" (का० औ०
 स० १६ १५)

(१) शु० स० ख० ७ क० २१ । (२) शु० स० ख० ७ क० २१ । (३) शु०
 स० ग० ७ क० २१ । (४) शु० स० ख० ७ क० २१ । (५) शु० स० ग० ७
 क० २१ ।

ऽओपधीव्यः पवत' ऽइति तदद्भ्यश्चौपधीव्यच्चाऽऽह 'द्या-
वापृथिवीव्यां पवत' ऽइति तदाव्यां द्यावापृथिवीव्या-
माह ययोरिदं सर्वमधि 'सुभूताय पवत' ऽइति साधवे
पवत ऽइत्येवैतदाह ॥ १५ ॥ तदु हैक ऽआहुः । 'ब्रह्मवर्च-
साय पवत' ऽइति तदु तथा न ब्रूयाद्यद्वा ऽआहाऽस्मै
ब्रह्मण ऽइति तदेव ब्रह्मवर्चसायाऽऽह 'द्विश्वेव्यस्त्वा
देवेव्य ऽएष ते योनिर्विश्वेव्यस्त्वा देवेव्य' ऽइति साद-
यति द्विश्वेव्यो ह्येनं देवेव्यो गृह्णाति तं वै मध्ये सादय-
त्यात्मा ह्यस्यैव मध्य ऽइव ह्ययमात्मा दक्षिणोक्थ्यस्थाली
भवत्युत्तराऽऽदित्यस्थाली ॥ १६ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ (B)

[उक्त्यग्रहः]

अयः ह वा ऽअस्यैपोऽनिरुक्त ऽआत्मा युदुक्थ्यः ।
सोऽस्यैष ऽआत्मैवाऽऽत्मा ह्ययमनिरुक्तः प्राणः सोऽस्यैष-
ऽआयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्ये द्वि स्थाली भवति
स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यजरा हीयममृताऽजरः ह्यमृतमायुस्त-
स्मादनया गृह्णाति ॥१॥ तं वै पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै तद्य-
त्पूर्णं सर्वं तद्यद्रायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति ॥२॥ * तस्या-

(१) सु० ग० अ० ७ व० २११ (२) सु० ग० अ० ७ व० २११ (३) थाप०
धो० ग० १२. १५ व० ८ (४) सु० ग० अ० ७ व० २११

(५) ए० ब्राह्मणाय विषया अन्यथाऽप्युपपद्यन्ते यथा— वा० ध० ५. २. २; व० सं०
१७. १; सं० ग० ४. ६ व० सं० ६. ४. ११ ।

* अत्र शतम् १४०० ॥

सावेव ध्रुव ऽआयुः । आत्मेवाऽस्यैतेन सहितः पूर्वाणि
सन्ततानि तद्वा ऽअगृहीत ऽएवैतस्मादच्छावाकायोत्तमो
ग्रहो भवति ॥ ३ ॥ अथ राजानमुपाऽवहरति । तृतीयं वस-
तीवरीणामवनयति तत्पूर्वं समैति प्रथममहोत्तरस्य सव-
नस्य करोत्युत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं
करोति यत्पूर्वस्य तदुत्तमं तद्व्यतिपजति तस्मादिमानि
पूर्वाणि व्यतिपक्तानीदृमित्थमतिहानमिदमित्थम् ॥ ४ ॥
एवमेव माध्यन्दिने सवने । अगृहीत ऽएवैतस्मादच्छावा-
कायोत्तमो ग्रहो भवत्यथ तृतीयं वसतीवरीणामवनयति
तत्पूर्वं समैति प्रथममहोत्तरस्य सवनस्य करोत्युत्तमं
पूर्वस्य स यदुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य
तदुत्तमं तद्व्यतिपजति तस्मादिमानि पूर्वाणि व्यतिपक्ता-
नीदृमित्थमतिहानमिदमित्थं तद्यदस्यैतेनाऽऽत्मा सह
हितस्तेनाऽस्यैव ऽआयुः ॥ ५ ॥ सैषा कामदुर्घेन्द्रस्योद्धारः ।
त्रिविध्यं ऽएवैनं * प्रातः सवनं ऽउक्थेऽव्यो विपृह्णाति
त्रिविध्यो माध्यन्दिने सवने तत्पदकृत्वः पङ्क्ता ऽऋतव-
ऽऋतवो वा ऽइमान्सर्वाङ्कामाश्चन्येतेनो हैषा काम-

* अनेतिष्टोमीयमात्रं सवने—उषात्र, अन्तर्षात्र, ऐन्द्रवाक्त्र, मैत्रावरुण, आश्विन, शुक्र, मन्थी, आप्रवण, उरुग, ध्रुव, (नेकस्त्रिणो वैश्वानर) ऋषभदेव, ऐश्वर्या, वैश्वदेव इति नवोदश ग्रहाः ।

माध्यन्दिने सवने—शुक्र, मन्थी, आप्रवण, उरुग, मरुत्तस्त्रिवाक्त्र, माहेन्द्र, दधिपद्वेति नव ग्रहाः ।

तृतीयसवने—आश्विन, साश्विन, वैश्वदेव, पाश्रीवत, हारिवोजन इति पञ्च ग्रहाः ।
तेन ग्रहं शब्देन 'कृत्वा इति ग्रह' इति कर्म व्युत्पत्त्या सोमस्य । 'ग्रहवेजस्मिन्' इति व्युत्पत्त्या
च तदाधारभूतं पात्रमुच्यते । अत्र नवैव उक्तानि ग्रहाः । आप्रवण, उरुग, ध्रुव, आश्विन,
इति चतस्रो मन्मथ्य स्थाव्य—स्वास्तीग्रहा इति यावत् ।

दुधैवेन्द्रस्योद्धारः ॥ ६ ॥ तं वा ऽअपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थः
हि पुरोरुगृग्धि पुरोरुगृग्ध्युक्थः साम ग्रहोऽथ यदन्यज्जपति
तद्यजुस्ता हैता ऽअव्यर्द्धं ऽएवाऽय ऽऋग्भ्य ऽआसुरव्यर्द्धो-
यजुव्यर्द्धोऽव्यर्द्धः सामव्यर्द्धः ॥ ७ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् ।
हन्तेमा यजुःषु दधाम तथेयं बहुलतरेव विद्या भविष्यतीति
ता यजुःष्वदधुस्तत ऽएवा बहुलतरेव विद्याऽभवत् ॥ ८ ॥ तं
व्यदपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थः हि पुरोरुगृग्धि पुरोरुगृग्ध्युक्थः
स यदेवैनमुक्थेव्यो विगृह्णाति तेनो हाऽस्यैष पुरोरुङ्मा-
भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥ ९ ॥ अथाऽतो
* गृह्णात्येव । 'उपर्यामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते ध्यस्वत'
ऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय त्वेति बृहद्वते
ध्यस्वत ऽइति वीर्यवत ऽइत्येवैतदाह यदाह बृहद्वते ध्य-
स्वत ऽइत्पुर्वथाव्यं गृह्णामीत्युक्थेव्यो ह्येनं गृह्णाति
'यत्त ऽइन्द्र बृहद्वय' ऽइति यत्त ऽइन्द्र वीर्यमित्येवैतदाह
'तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति यज्ञस्य ह्येनमायुवे गृह्णाति
तस्मादाह तस्मै त्वा विष्णवे त्वे'त्येपं ते योनिरुक्थे-
व्यस्त्विति सादयत्युक्थेव्यो ह्येनं गृह्णाति ॥ १० ॥ तं
विगृह्णाति । 'देवेव्यस्त्वा देवाव्यं यज्ञस्याऽऽयुषे गृह्ण-
मीति प्रशासनः स कुर्याद्य ऽएवं कुर्याद्यथादेवतं त्वेव
विगृहीयात् ॥ ११ ॥ † 'मित्रारुणाव्यां त्वा । देवाव्यं

* का. धौ. सू. १. १. २० ।

(१) घु. सं. अ. ७ क. २२ । (२) घु. सं. अ. ७ क. २२ । (३) घु.
प. अ. ७ क. २२ । (४) घु. सं. अ. ७ क. २२ । (५) घु. सं. अ. ७
क. २२ । (६) घु. सं. अ. ७ क. २२ ।

† का. धौ. सू. १. १४. ९ ।

(७) घु. सं. अ. ७ क. २३ ।

यज्ञस्याऽऽयुपे गृह्णामीत्येव मैत्रावरुणाय मैत्रावरुणीषु हि
तस्मै स्तुवते मैत्रावरुणीरनुशंसति मैत्रावरुण्या यजति
॥ १२ ॥ * 'इन्द्राय त्वा । देवाढ्यं यज्ञस्याऽऽयुपे गृह्णामी'
त्येव ब्राह्मणाच्छंसिन ऽऐन्द्रीषु हि तस्मै स्तुवत ऽऐन्द्री-
रनुशंसत्यैन्द्रया यजति ॥ १३ ॥ 'इन्द्राग्निभ्यान्त्वा
देवाढ्यं यज्ञस्याऽऽयुपे गृह्णामीत्येवाऽच्छावाक्रायैन्द्राग्नीषु
हि तस्मै स्तुवत ऽऐन्द्राग्नीरनुशंसत्यैन्द्राभ्या यजतीन्द्राय
त्वेन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवन ऽऐन्द्रं हि माध्यन्दिनं
सवनम् ॥ १४ ॥ तद्बु ह चरकाद्वर्ष्यवो विगृह्णन्ति । 'उपयाम्
गृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवाढ्यमुक्थेभ्य ऽउक्थाढ्यं
मित्रावरुणाभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येप ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां
त्वे'ति सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १५ ॥
'उपयाम्गृहीतोऽसि । देवेभ्यस्त्वा देवाढ्यमुक्थेभ्य-
ऽउक्थाढ्यमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्येप ते योनिरिन्द्राय त्वे'ति
सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १६ ॥
'उपयाम्गृहीतोऽसि । देवेभ्यस्त्वा देवाढ्यमुक्थेभ्य-
ऽउक्थाढ्यमिन्द्राग्निभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येप ते योनिरिन्द्रा-
ग्निभ्यान्त्वे'ति सादयति नाऽत्र पुनर्हविरसीति स्थाली-
मभिमृशतीन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवन-
ऽऐन्द्रं हि माध्यन्दिनं सवनं द्विर्ह पुनर्हविरसीति

* का० औ० सु० १ १४ १५ ।

(१) सु० स० अ० ७ क० २३ । (२) सु० स० अ० ७ क० २३ । (३) सु० स०
अ० ७ क० २३ । (४) सु० स० अ० ७ क० २३ । (५) सु० स० अ० ७ क० २३ ।

स्थालीमभिमृशति तूष्णीं तृतीयं निदधाति ॥ १७ ॥ तं
 वै नोपयामेन गृहीयात् । न योनौ सादयेदग्रे ह्येवैष-
 ऽउपयामेन गृहीतो भवत्यग्रे योनौ सन्नोऽजामितायै जामि-
 ह कुर्याद्यदेनमन्नाऽप्युपयामेन गृहीयाद्योनौ सादयेदग्रं
 यत्पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति पुनर्हस्यै गृहं ग्रही-
 ष्यन्नभवति न तदुद्रियेत तूष्णीमेव निदध्यात् ॥ १८ ॥ (८)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[ध्रुवग्रहः]

अयं ह वा ऽअस्यैष प्प्राणः । योऽयं पुरस्तात्स वै
 वैश्वानरऽएवाऽथ योऽयं पश्चात्स ध्रुवस्तौ स्मृतौ
 द्वावेवाऽग्रे गृहौ गृह्णन्ति ध्रुववैश्वानराविति तयोरयमप्ये-
 तर्हन्न्यतरऽएव गृह्यते ध्रुवऽएव स यदि तं चरकेऽभ्यो वा
 यतो वाऽनुवृवीत यजमानस्य तं चमसेऽवनयेदुथैतमेव
 होतृचमसे ॥ १ ॥ यद्वा ऽअस्याऽवाचीनं नाभेः । तदस्यैष-
 ऽआरमनः सोऽस्यैष ऽआयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि
 स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यजरा हीयममृताजरः
 ह्यमृतमायुस्तस्मादनया गृह्णाति ॥ २ ॥ तं वै पूर्णं गृह्णाति ।
 सर्वं वै तद्यत्पूर्णं सर्वं तद्यदायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति
 ॥ ३ ॥ वैश्वानराय गृह्णाति । संवत्सरो वै वैश्वानरः
 संवत्सरऽआयुस्तस्माद्वैश्वानराय गृह्णाति ॥ ४ ॥

सु प्रातःसवने गृहीतः । ऐतस्मात्सालादुपशेते तदेनः
सर्वाणि सवनान्यतिनयति ॥ ५ ॥ तच्च स्तूयमानेऽवनयेत् ।
न ह संवत्सरं यजमानोऽतिजीवेद्यत्स्तूयमानेऽवनयेत् ॥ ६ ॥
तः शस्यमानेऽवनयति । तदेनं द्वादशः स्तोत्रमतिनयति
तथा परस्परमायुः समश्नुते तथो ह यजमानो ज्योऽजी-
वति तस्माद् ब्राह्मणोऽग्निष्टोमसुत्स्यादैतस्य होमान्न
सर्पेन्द्र प्रस्त्रावयेत् तथा सर्वमायुः समश्नुतऽआयु-
र्वाऽअस्यैष तथा सर्वमायुरेति ॥ ७ ॥ यद्वाऽअस्या-
वाचीनं नाभेः । तदस्यैषऽआत्मनः स यत्पुरैतस्य
होमात्सर्पेन्द्रा प्र वा स्त्रावयेत् ध्रुवः हाऽवमेहेन्द्रेऽध्रुवमव-
मेहानीति तस्माद्वाऽअग्निष्टोमसुद्भवति तद्वै तद्यजमान-
एव यजमानस्य ह्येष तदात्मनः ॥ ८ ॥ स वाऽअग्नि-
ष्टोमसुद्भवति । यशो वै सोमस्तस्माद्यश्च सोमे लभते
यश्च नोभावेवाऽऽगच्छतो यशऽएवैतद्वष्टुमागच्छन्ति तद्वा-
ऽएतद्यशो ब्राह्मणाः सम्प्रसृप्याऽऽत्मन्धत्ते यन्मक्षयन्ति
स ह यशऽएव भवति यऽएवं विद्वान्मक्षयति ॥ ९ ॥
ते वाऽएते । सर्पन्तऽएवाऽअग्निष्टोमसुद्येतद्यशः सन्नि-
धाय सर्पन्ति ते पुराञ्चो यशसो भवन्ति तदेष परि-
गृह्यैव पुनरात्मन्यशो धत्ते तेषां ह्येषऽएव यश-
स्वित्तमो भूत्वा ज्येति यऽएवं विद्वानग्निष्टोमसुद्भवति
॥ १० ॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः
पस्पृधिरऽएतस्मिन्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरे-
ऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ ११ ॥

ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्त एतदग्निष्टोम-
सुधं ददृशुस्त एतेनाग्निष्टोमसुधेन सर्वं यज्ञः समवृ-
ज्जताऽन्तरायन्नसुराश्च ज्ञातृथो एवैष एतेनाग्निष्टोमसु-
धेन सर्वं यज्ञः संवृद्धेऽन्तरेति सप्तत्नाश्च ज्ञातृस्मद्वाद्वा-
ऽअग्निष्टोमसुद्धवति ॥ १२ ॥ तं गृहीत्वात्तरे । हविर्हवि-
सादयति प्राणा वै ग्रहा नेत्रप्राणाभ्यो हुयानीत्युपकीर्णं वा-
ऽहुतरान्प्रहाशसादयत्यथैतं व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य
॥ १३ ॥ यद्वा ऽअस्योर्द्ध्वनाभेः । तदस्यैत एवात्मन एवपरीव
वै तद्यदूर्ध्वं नाभेरुपरीवैतद्यदुपकीर्णं तस्मादुपकीर्णं सादय-
त्यथैतं व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य ॥ १४ ॥ यद्वा ऽअस्या-
ज्वाचीनं नाभेः । तदस्यैष एवात्मनोऽध एव वै तद्यदवा-
चीनं नाभेरध एवैतद्यद्व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य तस्मा-
देतं व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य सादयति ॥ १५ ॥ एष
वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः
प्रजाता एतन्मेवाऽप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते स यानुपकीर्णं
सादयति तस्माद्यास्ताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता ऽअन्ये-
नाऽऽत्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति या वै शफैः प्रतितिष्ठन्ति
ता ऽअन्येनाऽऽत्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्त्यथ यदेतं व्युह्य
न तृणं चनाऽन्तर्द्ध्य सादयति तस्माद्या एतमनु प्रजाः
प्रजायन्ते ता ऽआत्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति मनुष्याश्च
इवापदाश्च ॥ १६ ॥ तद्वा एतत् । अस्या एवाऽन्यदुत्तरं
करोति यदुपकिरति स यानुपकीर्णं सादयति तस्मा-
द्यास्ताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता ऽअन्येनेवाऽऽत्मनोऽस्यां

प्रतितिष्ठन्ति शकैः ॥ १७ ॥ तद्वा ऽएतत् । आहवनीये
 जुह्वति पुरोडाशं धानाः करम्भं दुध्यामिक्षामिति तद्यथा
 मुख ऽआसिञ्चेदेवं तदथैष ऽएकरूप ऽउपशेत ऽआप-
 ऽइवैव तस्माद्यदनेन मुखेन नानारूपमशनमश्नात्यथैतेन
 प्राणैर्नैकरूपमेव प्रस्त्रावयतेऽप ऽइवैवाऽथ यस्माद्भुवो नाम
 ॥ १८ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेव्य-
 ऽआसङ्गाद्विभयाञ्चकुस्तान्दक्षिणतोऽसुररक्षसान्यासेजुस्तेपा-
 मेतान्दक्षिणान्गृहानुज्जग्नुरुप्येतदक्षिणः हविर्द्धानमु-
 ज्जग्नुरथैतमेव न शेकुरुद्धन्तुं तदुत्तरमेव हविर्द्धानं दक्षिणः
 हविर्द्धानमदृष्टं तद्यदेतं न शेकुरुद्धन्तुं तस्माद् भुवो नाम
 ॥ १९ ॥ तं वै गोपायन्ति । शिरो वा ऽएष ऽएतस्यै
 गायत्र्यै यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि
 तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या-
 ऽएष शिरः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्द्धस्य
 श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्धस्य शिर ऽडुत्पादः श्रेष्ठो ह व्यथेत
 यदेष व्यथेत यजमानो वै श्रेष्ठो नेद्यजमानो व्यथाता-
 ऽडुति तस्माद्वै गोपायन्ति ॥ २० ॥ वत्सो वा ऽएषः । एतस्यै
 गायत्र्यै यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि
 तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या ऽएष
 वत्सस्तं यद् गोपायन्ति गोपायन्ति वा ऽइमान्वत्सान्द्रो-
 हाय यदिदं पयो दुहु ऽएवमियं गायत्री यजमानाय
 सर्वान्क्रामान्द्रोहाता ऽडुति तस्माद् वै गोपायन्ति ॥ २१ ॥
 अथ यदद्वर्युश्च अतिप्रस्थाता च । निश्च क्रामतः प्र

च पद्येते यथा वद्धवत्सोपाऽऽचरेदेवमेतं गृहमुपाऽऽचरत-
स्तमवनयति गायत्रीमेवैतत्प्रस्त्रावयति प्रत्तेयं गायत्री यज-
मानाय सर्वान्कामान्दोहाता ऽहुति तस्माद्वा ऽअवनयति
॥ २२ ॥ * सोऽवनयति । 'ध्रुवं ध्रुवेण मनसा वाचा
सोममवनयामी'ति गृह्णामीति वाऽ'था न ऽहुन्द्र ऽहद्वि-
शोऽसपत्नाः समनसस्करदि'ति यथा न ऽहुन्द्र
इमाः प्रजा विशः श्रिये यशसेऽन्नाद्यायाऽसपत्नाः
समनसः करवदित्येवैतदाह ॥ २३ ॥ अथाऽतो † गृह्णा-
त्येव । 'मूर्ध्नि दिवो ऽअरतिं पृथिव्या वैश्वानरमुत ऽआ
जातमग्निम् । कविः सम्मूजमतिथिं जनानामासन्नापात्रं
जनयन्त देवाः । उपयामगृहीतोऽसि द्रुवोऽसि द्रुवक्षिति-
र्द्देवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युतक्षित्तम ऽएष ते योनिर्वै-
श्वानराय त्वे'ति सादयति व्युह्य न तृणं चनाऽन्तर्द्वाय
वैश्वानराय ह्येनं गृह्णाति ॥ २४ ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[विष्णुहोमः]

गृहान्गृहीत्वा । उपनिष्क्रम्य विष्णुपात्रं होमं
जुहोति तद्विष्णुपात्रं होमं जुहोति या ऽएवाऽस्याऽत्र

* 'ग्रीवः होममसेऽयमयति ध्रुवमुवेनेति' ।

(१) घु० घ० अ० ७ क० २५ । (२) उ० स० व० ७ क० २५ ।

† वा० धी० सु० ९ द० २१ ।

(३) उ० स० अ० ७ क० २४, २५ ।

(D) एतद्व्याख्यानं वाचस्पत्येन यथा—वा० घ० ५ २ ४;
क० सं० २८ १, वशि० ४४, १, ते० घं० ६ ५ २; मे० घं० ४ ६ ६ ।

विष्णुप स्कन्दन्ति ता ऽएवैतदाहवनीये स्वगाकरोत्याहव-
नीयो ह्याहुतीनां प्रतिष्ठा तुस्माद्विष्णुपाथं होमं जुहोति
॥ १ ॥ स * जुहोति । 'यस्ते द्रप्स स्कन्दति यस्ते ऽअ-
शुरि'ति यो वै स्तोक स्कन्दन्ति स द्रप्सस्तत्तमाह
यस्ते ऽअशुरिति तदशुमाह 'गावैच्युतो धिपणयोरुप-
स्थाद्वि'ति ग्रावणा हि च्युतोऽधिपवणावभ्याथं स्कन्द-
'त्यङ्कुर्योर्वा परि वा यद् पवित्राद्वि'त्यङ्कुर्योर्वा हि पाणि-
वभ्याथं स्कन्दति पवित्राद्वा 'तन्ते जुहोमि मनसा वृषद्-
कृतं स्वाहे'ति तद्यथा वृषदकृतं हुतमेवमस्येतन्नवति
॥ २ ॥ अथ स्तीर्णार्थे वेदे । द्वे तूणे ऽअङ्कुर्यादत्ते ताव-
द्वर्यु प्रथमौ प्रतिपद्येते प्राणोदानौ यज्ञस्याऽथ प्रस्तोता
द्वामेव यज्ञस्याऽथोद्गाताऽऽत्मैव प्रजापतिर्यज्ञस्याऽथ प्रति-
हर्ता भिषग्वा ऋयानो वा ॥ ३ ॥ ताव्वा ऽएतान् ।
पञ्चर्त्विजो यजमानोऽन्वारभत ऽएतावाश्चै स्र्वा यज्ञो
यावन्त ऽएते पञ्चर्त्विजो भवन्ति पाङ्को वै यज्ञस्तद्यज्ञ-
मेवैतद्यजमानोऽन्वारभते ॥ ४ ॥ अथाऽन्यतरत्तृणम् ।
† चात्वालमभिप्रास्यति 'देवानामुत्क्रमणमसी'ति यत्र वै
देवा यज्ञेन स्वर्गं लोकं समाश्रुवत त ऽएतस्माच्चात्वा-

* का० श्रौ० सू० ९. ६. २८ ।

(१) शु० उ० अ० ७ क० २६ । (२) शु० स० अ० ७ क० २६, 'प्रावप्युत'
इत्यत्र 'प्रावप्युत' इति तैत्तिरीयपाठः । (३) शु० स० अ० ७ क० २६ । (४) शु० स०
अ० ७ क० २६ ।

† का० श्रौ० सू० ९. ६. ३२ ।

(५) शु० स० अ० ७ क० २६ ।

लादूर्द्धाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामँस्तद्यजमानमेवैतस्त्वर्ग्यं
 पन्थानमनु संख्यापयति ॥ ५ ॥ अथाऽन्यतरत्तृणम् ।
 पुरस्तादुद्गातृणामुपाऽस्यति तूष्णीमेव स्तोमो वा ऽएष प्रजा-
 पतिर्यदुद्गातारः स ऽइदं सर्वं व्युत ऽइदं सर्वं सम्भवति
 तस्माऽएवैतत्तृणमपि दधाति तथो हाऽद्वयं न युते नैनं
 सम्भवत्यथ यदा जपन्ति जपन्ति ह्यत्रोद्गातारः ॥ ६ ॥
 * अथ स्तोत्रमुपाकरोति । 'सोमं पवत' ऽइति स वै प्रा-
 गेव स्तोत्रमुपाकरोति प्राञ्च स्तुवते देवान्वा ऽएतानि
 स्तोत्राण्यवभ्युऽऽपावृत्तानि † यत्पवमानाः प्राञ्चो ह्येतैर्देवाः
 स्वर्गं लोकः समाश्रुवत तस्मात्प्रागेव स्तोत्रमुपाकरोति
 प्राञ्च स्तुवते ॥ ७ ॥ उपावर्त्तद्धमिति वा ऽअन्यानि
 स्तोत्राणि । अवभ्यावर्त्तं धुर्यं स्तुवत ऽइमा वै प्रजा-
 ऽएतानि स्तोत्राण्यवभ्युपाऽऽवृत्तास्तस्मादिमाः प्रजाः
 पुनरवभ्यावर्त्तं प्रजायन्ते ॥ ८ ॥ अथ यदुत्र वहिष्पवमानेन
 स्तुवते । अत्र ह वा ऽअसावग्र ऽआदित्य ऽआस तमृतवः
 परिगृह्णन्त ऽऊर्द्धाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्त ऽएष-
 ऽऋतुषु प्रतिष्ठितस्तपति तथो ऽएवैतद्वृत्विजो यजमानं
 परिगृह्णन्त ऽऊर्द्धाः स्वर्गं लोकमुपोत्क्रामन्ति तस्मादुत्र
 वहिष्पवमानेन स्तुवते ॥ ९ ॥ नोर्ह वा ऽएषा स्वर्ग्या ।
 यद्वहिष्पवमानं तस्या ऽऋत्विज एव स्थाञ्चाऽऋत्विजश्च

* का० शी० सू० १ ६ १४ ।

(१) गु० म० अ० ० क० २६ ।

† "वृषानिन्द्र इत्याणामु ववमु वापयोऽष्टन्दस्वामु ऋतु (ऋ० ३ ६ २४, २५)
 गीषमानं स्तोत्र पवमानमित्युच्यते" ।

स्वर्गस्य लोकस्य सम्प्रापणास्तस्या ऽएक ऽएव मज्जयिता
य ऽएव निन्द्यः स यथा पूर्णमभ्यासुह्य मज्जयेदेवः हैनाथ
स मज्जयति तद्वै सर्व ऽएव यज्ञो नोऽस्वर्ग्या तस्माद्
सर्वस्मादेव यज्ञान्निन्द्यं परिविवाधिपेत ॥ १० ॥ * अथ
स्तुत ऽएतां द्वाचं वदति । अग्नीदग्नीन्विहर वह्निं स्तृणीहि
पुरोडाशोऽलङ्कुरु पशुनेहीति विहरत्यग्नीदग्नीन्समिन्ध-
ऽएवैनानेतस्तृणाति वह्निं स्तीर्णं वह्निं पि समिद्धे देवेभ्यो
जुह्वानीति पुरोडाशोऽलङ्कुरुविति पुरोडाशोहि प्रच-
रिष्यन्भवति पशुनेहीति पशुः ह्युपाकरिष्यन्भवति
॥ ११ ॥ अथ पुनः प्रपद्य । आश्विनं ग्रहं गृह्णात्याश्विनं
ग्रहं गृहीत्वोपनिष्क्रम्य यूपं परिठ्वयति परिधीय
यूपं पशुमुपाकरोति रसमेवाऽस्मिन्नेतदधाति ॥ १२ ॥
[अर्घ्यप्रपाठकः ॥७०॥] स प्रातःसवन ऽआलब्धः ।
आ तृतीयसवनाच्छ्रप्यमाण ऽउपशेते सर्वस्मिन्नेवैतद्यज्ञे
रसन्दधाति सर्वं व्यज्ञः रसेन प्रसजति ॥ १३ ॥ तस्मा-
दाग्नेयमग्निष्टोम ऽआलभेत । तद्धि सलोम यदाग्नेयमग्नि-
ष्टोम ऽआलभेत यद्युक्थ्यः स्यादैन्द्राग्रं द्वितीयमालभेतेन्द्रा-
ग्रानि ह्युक्थ्यानि यदि षोडशी स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतेन्द्रो
हि षोडशी यद्यतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत
वाग्वै सरस्वती योपा वै वाग्योपा रात्रिस्तद्यथायथं यज्ञ-
क्रतून् व्यवार्त्तयति ॥ १४ ॥ अथ सवनीयैः पुरोडाशैः
प्रचरति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो ज्वत्रो वै सोम-

ऽआसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्विरयो यदुश्मानस्तद्वेपोऽशाना नामौ-
 पधिर्जायत ऽहुति ह स्माऽऽह श्वेतकेतुरौद्दालकिस्तामेत-
 दाहृत्याऽभिपुण्वन्तीति ॥ १५ ॥ स यत्पशुमालभते । रस-
 मेवाऽस्मिन्नेतद्दधात्यय यत्सवनीयैः पुरोडाशैः प्रचरति
 मेधमेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तयो हाऽस्यैष सोम ऽएव भवति
 ॥ १६ ॥ सर्वे ऽऐन्द्रा भवन्ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता
 तस्मात्सर्वे ऽऐन्द्रा भवन्ति ॥ १७ ॥ अथ यत्पुरोडाशः ।
 धानाः करम्भोदुध्यामिक्षेति भवति या यज्ञस्य देवतास्ताः
 सुप्रीता ऽअसन्निति ॥ १८ ॥ इदं वा ऽअपूपमशित्वा
 कामयते । धानाः स्वादेयं करम्भमश्रीयान्दुध्यश्रीयामा-
 मिक्षामश्रीयामिति ते सर्वे कामा या यज्ञस्य देवतास्ताः
 सुप्रीता ऽअसन्नित्यथ यदेया प्रातःसवनं ऽएव मैत्रा-
 वरुणी पयस्याऽवबलता भवति नेतरयोः सवनयोः ॥ १९ ॥
 गायत्री वै प्रातःसवनं ब्रह्मति । त्रिष्टुम्भाध्यन्दिनः सवनं
 जगती तृतीयसवनं तद्वा ऽअनेकाकिन्त्येव त्रिष्टुम्भाध्य-
 न्दिनः सवनं ब्रह्मति गायत्र्या च ब्रह्मत्या चाऽनेकाकिनी
 जगती तृतीयसवनं गायत्र्योष्णिहककुब्ज्यामनुष्टुभा ॥ २० ॥
 गायत्र्येवैकाकिनी प्रातःसवनं ब्रह्मति । सैताब्ध्यां पङ्क्ति-
 बन्ध्याः स्तोत्रपङ्क्त्या च हविष्पङ्क्त्या च चत्वार्युज्यानि
 वहिष्पवमानं पञ्चमं पञ्च परापङ्क्तिः सैतया स्तोत्रपङ्क्त्याऽने-
 काकिनी गायत्री प्रातःसवनं ब्रह्मति ॥ २१ ॥ इन्द्रस्य पुरोडाशः ।
 हव्योर्द्धानाः पूष्णः करम्भः सरस्वत्यै दुधि मित्रावरुणयोः
 पयस्या पञ्चपदा पङ्क्तिः सैतया हविष्पङ्क्त्याऽनेकाकिनी

गायत्री प्रातःसवनं बहस्येतस्या ऽएव पङ्क्तेः सम्पदः
कामाय प्रातःसवनं ऽएवैषा मैत्रावरुणी पयस्याऽवकृता
भवति नेतरयोः सवनयोः ॥ २२ ॥ (E)

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[ऋतुग्रहैन्द्राग्रवैश्वदेवग्रहाः]

भक्षयित्वा समुपहृताः स्म ऽहुत्युक्त्वोत्तिष्ठति । पुरो-
डाशवृगलमादाय तद्यत्रैतदुपसन्नोऽच्छावाकोऽब्रुह तदस्मै
*पुरोडाशवृगलं पाणावाद्दधदाहाऽच्छावाक वृदस्व यत्ते
वाद्यमित्यहीयत वा ऽअच्छावाकः ॥ १ ॥ तमिन्द्राग्नी-
ऽअनु समतनुताम् । प्रजानां प्रजास्यै तस्मादैन्द्राग्नोऽच्छा-
वाकः स ऽएतेन च हविषा यदस्मा ऽएत्पुरोडाशवृगलं
पाणावाद्दधात्येतेन चाऽऽप्येण यदेतदब्रुह तेनाऽनु समश्नुते
॥ २ ॥ स वै सन्नेऽच्छावाके । ऋतुग्रहैश्चरति तद्यत्सन्ने-
ऽच्छावाक ऽऋतुग्रहैश्चरति मिथुनं वा ऽअच्छावाक ऽऐन्द्राग्नो
ह्यच्छावाको द्वौ हीन्द्राग्नी द्वन्द्वः हि मिथुनं प्रजननः स-
ऽएत्स्मान्मिथुनात्प्रजननादृतुन्तं वत्सरं प्रजनयति ॥ ३ ॥
यदेव सन्नेऽच्छावाके । † ऋतुग्रहैश्चरति सर्वं वा ऽऋतवः
संवत्सरः सर्वमैवैतत्प्रजनयति तस्मात्सन्नेऽच्छावाक ऽऋतु-

(C) एलद्राहणस्या विषया शब्दनाऽभ्युपगम्यन्ते यथा— का० ख० ५ ३. ११ ।

* अच्छावाकस्य पाणी पुरोडाश (वृगल) शकलं प्रक्षिपन् लक्ष्म्यवाक् । वदस्व यत्ते
वाद्यमिति ब्रूयादित्यर्थः (सा० मा०) ।

† का० श्री० ख० १ १३. १ ।

ग्रहैश्चरति ॥४॥ तान्वै द्वादश गृहीयात् । द्वादश वै मासाः
 संवत्सरस्य तस्माद् द्वादश गृहीयादुथो ऽपि त्रयोदश गृही-
 यादुस्ति त्रयोदशो मास ऽहुति द्वादश त्वेव गृहीयादेयैव
 सम्पत् ॥५॥ द्रोणकलशाद् गृह्णाति । प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः
 स ऽयत्तस्मात्प्रजापतेर्ऋतुन्तसंवत्सरं प्रजनयति ॥ ६ ॥ उभ-
 यतोमुखाभ्यां पात्राभ्यां गृह्णाति । कुतस्तयोरन्तो ये ऽउभ-
 यतोमुखे तस्मादयमनन्तः संवत्सरः परिप्लवते तं गृहीत्वा
 न सादयति तस्मादयमसन्नः संवत्सरः ॥ ७ ॥ नाऽनुवा-
 क्यामध्वाह । हव्यति वा ऽअनुवाक्यया गतो ह्येवाऽयमृतु-
 र्यदि दिवा यदि नक्तं नाऽनुवपद्करोति नेदृतूनपवृणजा-
 ऽहुति सहैव प्रथमौ ग्रहौ गृहीतः सहोत्तमाविदुमेवैत-
 त्तर्बहः संवत्सरेण परिगृहीतस्तदिदं सर्वं संवत्सरेण
 परिगृहीतम् ॥ ८ ॥ निरेवाऽन्यतरः क्रामति । प्राऽन्यतरः
 पद्यते तस्मादिमेऽन्यत्र्यो मासा यन्त्यथ यदुभौ वा सह
 निष्क्रामेतामुभौ वा सह प्रपद्येयातां पृथगु द्वेमे मासा-
 ऽईयुस्तस्मान्निरेवाऽन्यतरः क्रामति प्राऽन्यतरः पद्यते
 ॥ ९ ॥ तौ वा ऽऋतुने * पद् प्रचरतः । तद्देवा ऽअहुर-
 सृजन्तर्त्तुभिरिति चतुस्तद्वात्रिमसृजन्त स यद्वैतावदेवा-
 ऽभविष्यद्वात्रिहैवाऽभविष्यन् † व्यवस्यत् ॥ १० ॥ तौ वा-
 ऽऋतुनेर्युपरिष्ठाद् विश्चरतः । तद्देवाः पुरस्तादहरददुस्त-
 त्मादिदुमद्याऽहरथ रात्रिरथ इतोऽहवर्भन्तिता ॥ ११ ॥ चतु-

* वा० श्री० सू० १. १३. २-७ ।

† 'व्यवस्यत्' इति पाठ 'व' पुस्तके ।

नेति वै देवाः । मनुष्यान्सृजन्तर्क्षुभिरिति पशून्स यत्त-
न्मध्ये येन पशून्सृजन्त तस्मादिमे पशव ऽउभयतः
परिगृहीता वृशमुपेता मनुष्याणाम् ॥ १२ ॥ तौ वा-
ऽऋतुनेति पद प्रचर्य । इतरथा पात्रे विपर्यस्येते ऽऋतु-
भिरिति चतुश्चरित्वेतरथा पात्रे विपर्यस्येते ऽअन्यतरत-
ऽएव तद्देवा ऽअहरसृजन्ताऽन्यतरतो रात्रिमन्यतरत-
ऽएव तद्देवा मनुष्यान्सृजन्ताऽन्यतरतः पशून् ॥ १३ ॥
अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'उपर्यामगृहीतोऽसि मधवे त्वे'त्ये-
वाऽद्धर्युर्गृह्णा'त्युपर्यामगृहीतोऽसि माधवाय त्वे'ति प्रति-
प्रस्थातैतावेव वासन्तिकौ स युद्वसन्त ऽओपधयो जायन्ते
वनस्पतयः पच्यन्ते तेनो हैतौ मधुश्च माधवश्च ॥ १४ ॥
'उपर्यामगृहीतोऽसि । शुक्राय त्वे'त्येवाऽद्धर्युर्गृह्णा'त्युपर्या-
मगृहीतोऽसि शुचये त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव त्रैप्सौ स
युदेतयोर्वलिष्टं तपति तेनो हैतौ शुक्रश्च शुचिश्च ॥ १५ ॥
'उपर्यामगृहीतोऽसि नभसे त्वे'त्येवाऽद्धर्युर्गृह्णा'त्युपर्या-
मगृहीतोऽसि नभस्याय त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव वार्षिका-
वसुतो वै दिवो वर्षति तेनो हैतौ नभश्च नभस्यश्च ॥ १६ ॥
'उपर्यामगृहीतोऽसि । इमे त्वे'त्येवाऽद्धर्युर्गृह्णा'त्युपर्याम-
गृहीतोऽस्यूर्जं त्वे'ति प्रतिप्रस्थातैतावेव शारदौ स यच्छ-
रदूर्गस ऽओपधयः पच्यन्ते तेनो हैताविपश्चोर्जश्च

* का० यौ० सू० १. १३-१३-१४ ।

(१) शु० स० अ० ७ क० ३० । (२) शु० स० अ० ७ क० ३० । (३) शु० स०
अ० ७ क० ३० । (४) शु० स० अ० ७ क० ३० । (५) शु० स० अ० ७ क० ३० ।
(६) शु० स० अ० ७ क० ३० । (७) शु० स० अ० ७ क० ३० । (८) शु० स०
अ० ७ क० ३० ।

॥ १७ ॥ 'उपयामगृहीतोऽसि सहसे त्वे'त्येवाऽद्भ्यर्गुर्गृह्णा-
 'त्युपयामगृहीतोऽसि सहस्राय त्वे'ति प्रतिप्रस्थातेतावेव
 हैमन्तिकौ स यद्धेमन्तः ऽइमाः प्रजाः सहसेव स्वं वशमुप-
 नयते तेनो हेतोः सहश्च सहस्यश्च ॥ १८ ॥ उपयामगृही-
 तोऽसि तपसे त्वे'त्येवाऽद्भ्यर्गुर्गृह्णा'त्युपयामगृहीतोऽसि तप-
 स्याय त्वे'ति प्रतिप्रस्थातेतावेव शैशिरौ स यदेतयोर्वलिष्टं
 इयायति तेनो हेतोः तपश्च तपस्यश्च ॥ १९ ॥ 'उपयामगृ-
 हीतोऽसि । अहसस्पतये त्वे'ति * त्रयोदश गृहं गृह्णाति
 यदि त्रयोदशं गृह्णीयादुय प्रतिप्रस्थाताऽद्भ्यर्गुर्गृह्णा पात्रे स
 ऽंस्त्ववमनयत्यद्भ्यर्गुर्वा प्रतिप्रस्थातुः पात्रे स ऽंस्त्ववमव
 नयत्याहरति भक्षम् ॥ २० ॥ अथ प्रतिप्रस्थाताऽभक्षितेन
 पात्रेण । ऐन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति तद्यदभक्षितेन पात्रेणैन्द्राग्रं
 ग्रहं गृह्णाति न वा ऽऋतुग्रहाणामनुवपदकुर्वन्त्येतेऽभ्यो वा-
 ऽऐन्द्राग्रं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्यैन्द्राग्नेनैवाऽनुवपदकृता
 भवन्ति ॥ २१ ॥ यद्वैन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वा ऽइदं
 प्राऽजीजनय ऽऋतुग्रहानग्रहीत्स ऽइदं सर्वं प्रजनय्येदमे-
 वैतत्सर्वं प्राणोदानयोः प्रतिष्ठापयति तदिदं सर्वं
 प्राणोदानयोः प्रतिष्ठितमिन्द्राग्नी हि प्राणोदानाविमे हि
 ध्यावापृथिवी प्राणोदानावनयोर्हीदं सर्वं प्रतिष्ठितम्
 ॥ २२ ॥ यद्वैन्द्राग्रं † ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वा ऽइदं प्राऽजी-

(१) छ० स० अ० ७ क० ३० । (२) छ० स० अ० ७ क० ३० । (३) छ०
 स० अ० ७ क० ३० । (४) छ० स० अ० ७ क० ३० । (५) छ० स० अ० ७
 क० ३० ।

* का० श्रौ० सू० १. १३. १८ ।

† का० श्रौ० सू० १. १३. १९-२० ।

जनय ऽऋतुग्रहानग्रहीत्स ऽइदं स्र्वं प्रजनक्याऽस्मिन्नेवै-
तत्स्र्वस्मिन्प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मिन्त्स्र्वस्मि-
न्प्राणोदानौ हि तौ ॥ २३ ॥ अथाऽतो गृह्णात्येव । 'इन्द्रा-
ग्नी ऽआगतः सुतं गीर्जिभर्त्रभो वृरेण्यम् । अस्य पातं
धियेपिता । उपयामग्रहीतोसीन्द्राग्निव्यान्त्वेप ते योनि-
रिन्द्राग्निव्यान्त्वे'ति सादयतीन्द्राग्निव्याऽऽ होनं गृह्णाति
॥ २४ ॥ अथ वैश्वदेवं गृहं गृह्णाति । स्र्वं वा ऽइदं प्राऽजी-
जनय ऽऋतुग्रहानग्रहीत्स यद्वैतावदेवाऽभविष्यद्यावत्यो
हैवाऽग्ने प्रजाः सृष्टास्तावत्यो हैवाऽभविष्यन्त प्राऽज-
निष्यन्त ॥ २५ ॥ अथ यद्वैश्वदेवं * गृहं गृह्णाति ।
इदमेवैतत्स्र्वमिमाः प्रजा यथायथं वष्यवसृजति तस्मा-
दिमाः प्रजाः पुनरव्यावृत्तं प्रजायन्ते शुक्रपात्रेण गृह्णा-
त्येव वै शुक्रो य ऽएष तपति तस्य ये रश्मयस्ते विद्वे
देवास्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥ २६ ॥ अथाऽतो † गृह्णा-
त्येव । 'ओमासश्चर्पणीधृतो विद्वे देवास्त ऽआगत ।
दादवाऽसौ दाशुपः सुतम् । उपयामग्रहीतोऽसि विद्वेव्य-
स्त्वा देवेव्य ऽएष ते योनिर्विद्वेव्यस्त्वा देवेव्य' ऽहुति
सादयति विद्वेव्यो होनं देवेव्यो गृह्णाति ॥ २७ ॥ (A)
तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) सु० सं० ख० ७ ख० ३१ ।

* वा० श्रौ० सू० १- १४. १ ।

† वा० श्रौ० सू० १- १४. १ ।

(२) सु० सं० ख० ७ ख० ३३ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्य विषया अन्यत्राऽप्युल्लिख्यन्ते यथा— वा० श्रौ० ५. १. २; मे० सं०
१. ५. ४; ख० सं० २८. २, चपि० सं० ४४. २ । मे० सं० ४. ६. ७, ८;

[शस्त्रप्रतिगरः]

गृणाति ह वा ऽएतद्धोता यच्छ्रुसति । तस्मा-
 ऽएतद् गृणते प्रत्येवाऽद्वर्युरागृणाति तस्मात् * प्रतिगरो
 नाम ॥ १ ॥ तं वै प्राञ्चमासीनमाह्वयते । सर्वे वा ऽअन्य-
 ऽउद्गातुः प्राञ्च ऽआर्त्विज्यं कुर्वन्ति तथो हाऽस्यैतत्प्रागे-
 वाऽऽर्त्विज्यं कृतं भवति ॥ २ ॥ प्रजापतिर्वा ऽउद्गाता ।
 योषधोता स ऽएतत् प्रजापतिरुद्गाता योषायामृचि होतरि
 रेतः सिञ्चति यस्तुते तद्धोता शस्त्रेण प्रजनयति
 तच्छ्रुति यथाऽयं पुरुषः शितस्तद्यदेनच्छ्रुति तस्मा-
 च्छस्त्रं नाम ॥ ३ ॥ तदुपपत्यस्य प्रतिगृणाति । इदमेवै-
 तद्वेतः सिकमुपनिमदस्य यत्पराङ् तिष्ठत्प्रतिगृणीयात्पराङ्
 ह्वेतद्वेतः सिकं प्रणश्येत्तन्न प्रजायेत सम्म्यञ्चा ऽउ चै-
 वेतद्भूतद्वेतः सिकं प्रजनयतः ॥ ४ ॥ यातयामानि
 वै देवैश्छन्दोभिः । छन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकं समा-
 श्रुवत् मुदो वै प्रतिगरो यो वा ऽअचि मुदो यः सामन्नुसो
 वै स तच्छन्दः स्वेवैतद्रुसं दधात्ययातयामानि करोति
 तैरयातयामैर्व्यञ्जं तन्वते ॥ ५ ॥ तस्माद्यद्यर्द्धशः श्रुतेत् ।
 अर्द्धचच्चेऽर्द्धचच्चे प्रतिगृणीयाद्यदि पच्छः श्रुतेत्पदे पदे

* यत्र यत्र होत्रा 'शोषामो देव' इति आह्राव नियते तत्र तत्र सर्वत्र तत्समकान्त्येव
 कथयिष्या 'शोषामो देव' इति कार्यम् । एवम्—'अध्वर्यो योषामो देव, अध्वर्यो योषोसापोष' इत्यत्राऽपि 'शोषामो देव' इत्येव प्रतिगरः । अथ काचन ऋचोऽर्धचन्द्र, काचन पच्छ पश्यन्ते । तत्र अर्धचच्चे च होत्रा अवसिसे 'योषामो देव' इति प्रतिगरः । एव शस्त्रं सर्वा ऋच प्रणवान्ता पश्यन्ते । तत्र सर्वत्र 'योषामो देव' इति प्रतिगरः । एव शस्त्रसमाप्ति ऋच प्रणवान्ता पश्यन्ते, तत्र तु 'योषामो देव' इति निमात्र प्रणव प्रतिगरः । निमित्तु अपि 'योषामो देव' इत्येव प्रतिगरः । यथा—'अग्निर्देवता योषामो देव' इत्यादि । निमित्तु निमित्तवाये (ऋ. परि. १) इत्यस्या ॥

प्रतिगृणीयाद्यत्र वै ऋसन्नवानिति तदसुररक्षसानि यज्ञ-
मन्ववचरन्ति तत्प्रतिगरेण सन्धधाति नाष्ट्राणां रक्षसा-
मन्ववचाराय यजमानस्यो चैवैतद् वभ्रातृव्यलोकं
छिनत्ति ॥६॥ चतुरक्षराणि ह वा ऽजग्रे च्छन्दांस्यासुः । ततो
जगती स्तोममच्छापतत्सा त्रीण्यक्षराणि हित्वाऽऽजगाम
तत्स्त्रिष्टुप्स्तोममच्छापतत्सैकमक्षरं हित्वाऽऽजगाम ततो
गायत्री स्तोममच्छापतत्सैतानि चाक्षराणि हरन्त्यागच्छ-
स्तोमं च ततोऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्तस्मादाहुरष्टाक्षरा गाय-
त्रीति ॥ ७ ॥ तथा प्रातःसवनमतन्वत । तस्माद्वायत्रं
प्रातःसवनं तथैव माध्यन्दिनं सवनमतन्वत तां ह
त्रिष्टुबुवाचोप त्वाऽहमायानि त्रिभिरक्षरैरुप मा ह्वय-
स्व मा मा यज्ञादन्तर्गा ऽडुति तथेति तामुपाऽऽह्वयत
तत ऽएकादशाक्षरा त्रिष्टुबभवत्तस्मादाहुर्ब्रह्म माध्य-
न्दिनं सवनमिति ॥ ८ ॥ तथैव तृतीयसवनमतन्वत ।
तां ह जगत्युवाचोप त्वाऽहमायान्येकेनाक्षरेणोप मा
ह्वयस्व मा मा यज्ञादन्तर्गा ऽडुति तथेति तामुपाऽऽह्व-
यत ततो द्वादशाक्षरा जगत्यभवत्तस्मादाहुर्जागतां तृतीय-
सवनमिति ॥ ९ ॥ तदाहुः । गायत्राणि वै सर्वाणि सव-
नानि गायत्री ह्येवैतदुपसृजमानैदिति तस्मात्सुदसिद्धं
प्रातःसवने प्रतिगृणीयात्सुदसिद्धा हि गायत्र्यागच्छत्स-
कृन्मद्वन्माध्यन्दिने सवनं ऽएकं हि साक्षरं हित्वा-
ऽगच्छतेनैवेनामेतत्समर्द्धयति कृन्नां करोति ॥ १० ॥ यत्र
त्रिष्टुभं शस्यन्ते । त्रिमद्वत्तृतीयसवने त्रीणि हि साक्षराणि

हित्वाऽगच्छतैरेवैनामेतत्सर्द्धयति कृत्स्नां करोति ॥ ११ ॥ *
 यत्र द्यावापृथिव्यः शस्यते । इमे ह वै द्यावापृथिवी-
 ऽइमाः प्रजा ऽउपजीवन्ति तदनयोरेवैतद् द्यावा पृथिव्यो
 रसन्दधाति ते रसवत्या ऽउपजीवनीये ऽइमाः प्रजा-
 ऽउपजीवन्ति स वां ऽओ३मित्येव प्रतिगृणीयात्तद्धि
 सत्यं तद्देवा बिदुः ॥ १२ ॥ तद्धैके । ओथामो देव वागिति
 प्रतिगृणन्ति वाक्प्रतिगृ ऽएतद्वाचमुपाऽऽप्सुम ऽहुति बृदन्त-
 स्तदु तथा न कुर्याद्यथा वै कथा च प्रतिगृणात्पुपाऽऽसैवा-
 ऽस्य द्याग्भवति द्यावा हि प्रतिगृणाति तस्मादो३मित्येव
 प्रतिगृणीयात्तद्धि सत्यं तद्देवा बिदुः ॥ १३ ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथ माध्यन्दिनसवनम्]

(तत्र मरुत्वतीयग्रहादि)

† इहा३ ऽइहा३ ऽहुत्यभिपुणोति । इन्द्रमेवैतद्वाच्या-
 वयति बृहद्बृहदितीन्द्रमेवैतद्वाच्यावयति ॥ १ ॥ स
 शुक्रामन्थिनो प्रथमौ गृह्णाति । शुक्रवक्ष्येतरसवनमुपा-
 ऽऽग्रयणः सवेषु होष सवनेषु गृह्यतेऽथ मरुत्वतीयमथो-
 क्यमुक्थानि तत्राऽपि भवन्ति ॥ २ ॥ तद्धैके । ‡ उक्थ्यं

* अथ सप्तम् २५०० ।

(B) एतद्वाचमुपाऽऽप्सुम अथवा—वा. श. ५. १. १; तै.
 सं. १. २. ९ ।

† वा. श्री. सू. १. १४. ९-११ ।

‡ "वयं गृहीत्वा मरुत्वतीयौ । पृथ्वा विपरीतम् । मध्य उत्थमनितो मरुत्वतीपा-
 रिषेहे" (वा. श्री. सू. १३. २. १)

गृहीत्वाऽथ मरुत्वतीयं गृह्णन्ति तदु तथा न कुर्यान्मरु-
त्वतीयमेव गृहीत्वाऽथोक्थं गृह्णीयात् ॥ ३ ॥ तान्वा-
ऽएतान् । पञ्च ग्रहान् गृह्णत्येष वै बृजो यन्मन्त्राध्यन्दिनः
पवमानस्तस्मात्पञ्चदशः पञ्च सामा भवति पञ्चदशो हि
बृजः स ऽएतैः पञ्चभिर्गृहैः पञ्च वा ऽइमा ऽअङ्गुलयो-
ऽङ्गुलिभिर्वै प्रहरति ॥ ४ ॥ इन्द्रो वृत्राय बृजं प्रजहार ।
स वृत्रं पाप्मानः हत्वा विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दुक्षिणा
निनाय तस्मादुप्येतर्हि यदेवैतेन मन्त्राध्यन्दिनेन पवमानेन
स्तुवतेऽथ विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दुक्षिणा नीयन्ते तथो-
ऽप्येव ऽएतैः पञ्चभिर्गृहैः पाप्मने द्विपते वृत्रात्तुव्याय
बृजं प्रहरति स वृत्रं पाप्मानः हत्वा विजितेऽभये-
ऽनाष्ट्रे दुक्षिणा नयति तस्माद्वा ऽएतान्पञ्च ग्रहान्गृह्णाति
॥ ५ ॥ तद्यन्मरुत्वतीयाङ्गुह्णाति । एतद्वा ऽइन्द्रस्य
निष्केवल्यः सवनं यन्मन्त्राध्यन्दिनः सवनं तेन वृत्रम-
जिघांसेत्तेन व्यजिगीषत मरुतो वा ऽइत्यश्वत्येऽप-
क्रम्य तस्युः क्षत्रं वा ऽइन्द्रो विशो मरुतो विशा वै
क्षत्रियो बलवान्भवति तस्मादुश्वत्ये ऽश्वतुपात्रे स्यातां
काप्मर्त्यमये त्वेव भवतः ॥ ६ ॥ तानिन्द्र ऽउपमन्त्रया-
श्चक्रे । उपमाऽऽवर्चद्वं युष्माभिर्वलेन वृत्रः हनानीति ते
होचुः किं नस्ततः स्यादिति तेभ्य ऽएतौ मरुत्वतीयौ
ग्रहाऽवगृह्णात् ॥ ७ ॥ ते होचुः । अपनिधायैनमोज ऽउपा-
ऽऽवर्त्तामहा ऽइति त ऽएनमपनिधायैवौज ऽउपाऽऽववृत्तुस्तद्वा-

ऽइन्द्रोऽस्पृष्टुताऽपनिधाय वै मौज ऽउपाऽवृतन्निति ॥ ८ ॥
 स होवाच । सहैव मौजसोपाऽऽवर्त्तन्मिति तेऽभ्यो वै
 नस्तृतीयं ग्रहं गृहाणेति तेऽभ्य एतं तृतीयं गृहमगृह्णा-
 'दुपयामगृहीतोऽसि मरुतान्वौजस' ऽइति त एनह-
 सहैवौजसोपाऽऽवर्त्तन्त तैर्व्यजयत तैर्वृत्रमहन्क्षत्रं वा-
 ऽइन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलवान्भवति
 तस्क्षत्र एवैतद्वलं दधाति तस्माद्मरुत्वतीयान्गृह्णाति
 ॥ ९ ॥ स वा ऽइन्द्रायैव मरुत्वते गृहीयात् । नाऽपि
 मरुद्भ्यः स यद्वाऽपि मरुद्भ्यो गृहीयात्प्रत्युद्यामिनीथ ह
 क्षत्राय विशं कुर्यादुधैतदिन्द्रमेवाऽनु मरुत ऽआभजति
 तस्क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति तस्मा-
 दिन्द्रायैव मरुत्वते गृहीयान्नाऽपि मरुद्भ्यः ॥ १० ॥ अप-
 क्रमादु हैवैपामेतद्विभयाश्चकार । यदिमे मन्त्राऽपक्रामेयु-
 र्यन्त्राऽव्यद्वियेरन्निति तानेवैतदुनपक्रमिणोऽकुरुत तस्मा-
 दिन्द्रायैव मरुत्वते गृहीयान्नाऽपि मरुद्भ्यः ॥ ११ ॥ ऋतु-
 पात्राभ्यां गृह्णाति । ऋतुषो वै संवत्सरो यज्ञस्तेऽदुह
 प्रातःसवने प्रत्यक्षमवकल्प्यन्ते यद्वतुग्रहान्गृह्णात्यथैत-
 त्सरोऽक्षं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्प्यन्ते यद्वतुपात्राभ्यां
 मरुत्वतीयान्गृह्णाति विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश ऽऋतवो
 वा ऽइदह सर्वमन्त्राद्यं पचन्ति तस्माद्वतुपात्राभ्यां मरु-
 त्वतीयान्गृह्णाति ॥ १२ ॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'इन्द्रं

* का० श्री० सू० १० १ १२ ।

(१) शु० स० अ० = क० ३५ ।

मरुत्व ऽइह पाहि सोमं व्यथा शार्याते ऽअपिवः सुतस्य ।
तव पृणीती तव शूर शर्मन्त्राविवासन्ति कवयः सु यज्ञाः ।
उपयामग्रहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वत ऽएष ते योनिरि-
न्द्राय त्वा मरुत्वते ॥ १३ ॥ 'मरुत्वन्तं वृषभम् । वा-
वृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम् । विश्वासाहमवसे
नूतनायोग्रः सहोदामिह तः हुवेम । उपयामग्रहीतो-
ऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वत ऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरु-
त्वते । उपयामग्रहीतोऽसि मरुतान्त्रौजसः ऽइति तृतीयं
* गृहं गृह्णाति ॥ १४ ॥ अथ माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति ।
पाप्मना वा ऽएतदिन्द्रः सः सृष्टोऽभूद्यज्ञिना मरुद्भिः
स यथा विजयस्य कामाय विज्ञा समाने पात्रेऽश्वीयादेवं
तद्यदस्मा ऽएतं मरुद्भिः समानं ग्रहमगृहन् ॥ १५ ॥
तन्देवाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाद्रे यथेयीकां मुञ्जा-
दिवृहेदेवः सर्वस्मात्पाप्मनो व्यवृहन्त्यन्माहेन्द्रं ग्रहम-
गृह्णन्त्यथो ऽएवैष ऽएतद्यथेयीका विमुञ्जा स्यादेवः सर्व-
स्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते यन्माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति ॥ १६ ॥
यदेव माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति । इन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य
वधादुध वृत्रः हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान् ऽएवं
महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रं गृहं गृह्णाति महान्तमु चैवे-
नमेतत्त्वल्ल करोति वृत्रस्य वधाय तस्मादेव माहेन्द्रं
गृहं गृह्णाति शुक्रपात्रेण गृह्णात्येव वै शुक्रो य ऽएष तप-

त्येष ऽउ ऽएव महँस्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥ १७ ॥
 अथाऽतो * गृह्णात्येव । महँर ऽहुन्द्रो नृवट्टा चर्पणिप्रा-
 ऽउत द्विवर्हा ऽअमिनः सहोभिः । अस्मद्द्वयग्रावृधे
 वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत । उपयामगृहीतोऽसि
 महेन्द्राय त्वैष ते योनिर्महेन्द्राय त्वेति सादयति महेन्द्राय
 स्नेहं गृह्णाति ॥ १८ ॥ † अथोपाकृत्यैतां द्वाचं वदति ।
 अभिपोतारोऽभिपुणुतौल्लखलानुद्वादयताऽग्नीदाशिरं विनय
 सौम्यस्य वित्तादिति ते वै तृतीयसवनायैवाऽभिपोतारोऽभि-
 पुण्वन्ति तृतीयसवनायौल्लखलानुद्वादयन्ति तृतीयसवना-
 याऽग्नीदाशिरं विनयति तृतीयसवनाय सौम्यं चरुं
 श्रपयत्येते वै शुक्रवती रसवती सवने यत्प्रातःसवनञ्च
 माध्यन्दिनञ्च सवनमथैतन्निर्द्दितशुक्रं यत्तृतीयसवनं
 तदेवैतस्मान्माध्यन्दिनास्सवनान्निर्मिमीते तथो हाऽस्यै-
 तच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मादेतासुत्र . द्वाचं
 वदति ॥ १९ ॥ (C)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १३९ ॥

* का० श्रौ० सू० १०. ३. ११ ।

(१) सु० मं० ख० ७ क० ३९ ।

† “शुक्रं पूनृष्यादिष्व गृह्णुषादृक् श्रेष्ठाभिपोतारोऽभिपुणुतौल्लखलानुद्वादयताग्नी-
 दाशिरं विनय सौम्यस्य वित्तादिति” (का० श्रौ० सू० १०. ३. १२) ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युक्तान्यन्ते यथा— का० श्रौ० १. ४. ४८. ४. १८. १. १; कनि० सं० ४४. ३. २; ते० सं० ६. ५. ५ ।

[दक्षिणदोषो दक्षिणादानश्च]

गन्तुन्ति वा ऽणत्तयज्ञम् । यदेनं तन्न्वते यन्न्वेव राजा-
नमभिपुष्पवन्ति तत्तं गन्तुन्ति यत्पशुः संज्ञयन्ति विशा-
सति तत्तं गन्तुत्युत्खलमुसलाब्ध्यां वृषदुपलाब्ध्याथ
हविर्यज्ञं गन्तुन्ति ॥ १ ॥ स ऽण्य यज्ञो हतो न ददक्षे ।
तुन्देवा दक्षिणाभिरदक्षयँस्तयदेनं दक्षिणाभिरदक्षयँस्तस्मा-
द्दक्षिणा नाम तयदेवाऽत्र यज्ञस्य हतस्य व्यथते तदेवा-
ऽस्यैतद्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध ऽण्व यज्ञो भवति
तस्ममाद्दक्षिणा ददाति ॥ २ ॥ तद्वे पद् द्वादशेत्त्येव हवि-
र्यज्ञे ददति । न ह त्वेवाऽशतदक्षिणः सोम्योऽक्षरः
स्यादेव वे पत्यक्षं यज्ञो यत्प्रजापतिः पुरुषो वे प्रजापते-
र्हृदिष्ठः सोऽयः शतायुः शततेजः शतवीर्यस्तः
शतेनैव दक्षयति नाऽशतेन तस्माद्वाऽशतदक्षिणः सो-
म्योऽक्षरः स्यान्नो हेवाऽशतदक्षिणेन यजमानस्यर्त्तिक-
स्यान्नेदस्याऽक्षिभूरसानि यमिमे हनिष्यन्त्येव न दक्षयि-
ष्यन्तीति ॥ ३ ॥ इया वे * देवा देवाः । अदेव देवा ऽअथ
ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाः सोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तेषां देवा
विभक्त ऽण्व यज्ञ ऽआहुतय ऽण्व देवानां दक्षिणा मनु-
ष्यदेवानां ब्राह्मणानाथ शुश्रुवामनूचानानामाहुतिभिरेव
देवान्प्रीणाति दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान् ब्राह्मणान्शुश्रुवो-
ऽनूचानाँस्त ऽण्वनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिव-
हन्ति ॥ ४ ॥ ता वा ऽण्ताः । अत्रिजामेव दक्षिणा-

* 'देवा' इति मासि 'ग' तुल्ये ।

ऽअद्वयं वा ऽएत ऽएतस्याऽऽत्मानं संस्कुर्वन्त्येतं व्यजृमृद्-
 स्यं यजुर्मर्मयं साममयमाहुतिमयं सोऽस्याऽमुष्मिँल्लोक-
 ऽआत्मा भवति तद्ये माऽजीजनन्तेति तस्मादृत्विग्भ्य-
 ऽएव दुक्षिणा दद्यान्नाऽनृत्विग्भ्यः ॥ ५ ॥ अथ प्रतिपरेत्य
 गार्हपत्यम् । दाक्षिणानि जुहोति स दशाहोमीये वाससि
 हिरण्यं प्रयक्ष्याऽवधाय जुहोति देवलोके मेऽप्यसदिति
 वै यजते यो यजते सोऽस्यैष यजो देवलोकमेवाऽभिष्यैति
 तदनुची दुक्षिणा यां ददाति सैति दुक्षिणासन्त्वारुग्भ्य
 यजमानः ॥ ६ ॥ चतस्रो वै दुक्षिणाः । हिरण्यं गौर्वासो-
 ऽश्वो न वै तद्वकल्पते यदुश्वस्य पादमवदक्ष्याद्यद्वा गोः
 पादमवदक्ष्यात्तस्माद्दशाहोमीये वाससि हिरण्यं प्रयक्ष्या-
 ऽवधाय जुहोति ॥ ७ ॥ सौरीन्भ्यामृग्भ्यां * जुहोति ।
 तमसा वा ऽअसौ लोकोऽन्तर्हितः स ऽएतेन ज्योतिषा
 तमोऽपहृत्य स्वर्गं लोकमुपसृद्धकामति तस्मात्सौरीन्भ्या-
 मृग्भ्यां जुहोति ॥ ८ ॥ स जुहोति । 'उदृत्यं जातवेदसं
 देवं बहन्ति केतयः । दृशे विश्वाय सूर्यं स्वाहे'त्येतया
 गायत्र्या गायत्री वा ऽइयं पृथिवी सेयं प्रतिष्ठा तद-
 स्यामेवेत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥ ९ ॥ अथ † द्वितीयां
 जुहोति । 'चित्रं देवानामुदगादुनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरु-
 णस्याऽग्नेः । आप्रा द्यावा पृथिवी ऽअन्तरिक्षः सूर्य-
 ऽआत्मा जगतस्तस्तथुपश्च स्वाहे'त्येतया त्रिष्टुभा लोक-

* वा. धी. ए० १०. २. ४ ।

(१) घ० ग० घ० ७ क० ४१ । (२) घ० घ० अ० ७ क० ४२ ।

† वा. धी. ए० १०. २. ५ ।

मेवैतयोपप्रेति ॥ १० ॥ अथाऽऽग्नीद्वे । द्वे वैकां वा जुहोति
तद्यदग्नावाऽऽग्नीद्वे द्वे वैकां वा जुहोत्यग्निर्बुध् पशूना-
मीष्टे त एनमभितः परिणिविशन्ते तमेतयाऽऽहुत्या
प्रीणाति सोऽस्मै प्रीतोऽनुमन्यते तेनाऽनुमतां ददाति-
॥ ११ ॥ स * जुहोति । 'अग्ने नय सुपथा राये अस्मा-
न्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो
भूयिष्ठां ते नम उार्किं विधेम स्वाहे'त्यथ यद्यज्ञं व्युक्तं
वाऽयुक्तं वा दास्यन्त्स्यादथ द्वितीयां जुहुयाद्यद्यु न
नाऽऽद्रियेत ॥ १२ ॥ स † जुहोति । 'अयं नो अग्निर्ब्रुवि-
स्कृणोत्वयस्मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं द्वाजाञ्ज-
यतु द्वाजसातावयः शत्रूञ्जयतु जर्हपाणः स्वाहे'ति वाजसा-
ह्यज्ञः ॥ १३ ॥ अथ ‡ हिरण्यमादाय शालामबभ्येति ।
दक्षिणेन घेदिं दक्षिणा उपतिष्ठन्ते सोऽग्नेण शालां
तिष्ठन्नभिमन्त्रयते 'रूपेण वो रूपमबभ्यागामि'ति न
ह वा अग्ने पशवो दानाय चक्षमिरे तेऽपनिधाय
स्वानि रूपाणि शरीरैः प्रत्युपातिष्ठन्त तानेतद्देवाः
स्वैरेव रूपैर्यज्ञस्याऽर्धादुपाऽयँस्ते स्वानि रूपाणि जानाना-
ऽऽवभृवायँस्ते रातमनसोऽलं दानायाऽभवँस्तथो-
ऽपृवैनानेप एतस्वैरेव रूपैर्यज्ञस्याऽर्धादुपैति ते स्वानि

* मा० श्री० सू० १०. २ ६ ।

(१) सु० सं० अ० ७ अ० ४३ ।

† मा० श्री० सू० १०. २ ७ ।

(२) सु० सं० अ० ७ अ० ४४ ।

‡ मा० श्री० सू० १०. २ ८, ९ ।

(३) सु० सं० अ० ७ अ० ४५ ।

रूपाणि जानाना ऽअव्यवायन्ति ते रातमनसोऽलं
 दानाय भवन्ति ॥ १४ ॥ 'तुथो वो विश्ववेदा विभ-
 जति'ति । ब्रह्म वै तुथस्तदेना ब्रह्मणा विभजति ब्रह्म
 वै दक्षिणीयं चाऽदक्षिणीयं च वेद तुथो हाऽस्यैता दक्षि-
 णीयायैव दत्ता भवन्ति नाऽदक्षिणीयाय ॥ १५ ॥ 'ऋतस्य
 पथा प्रेतै'ति । यो वै देवानां पथैति स ऽऋतस्य पथैति-
 'चन्द्रदक्षिणा' ऽडुति तदेतेन ज्योतिषा यन्ति ॥ १६ ॥
 अथ * सदोऽव्यैति । 'वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षमि'ति
 वि स्वया दक्षिणया लोकं स्वपमित्येवैतदाह ॥ १७ ॥
 † अथ सदः प्रेक्षते । 'यतस्व सदस्यै'रिति सा स्वा
 सदस्या ऽअतिरिक्षतेत्येवैतदाह ॥ १८ ॥ अथ ‡ हिरण्य-
 मादायाऽऽग्नीध्रमव्यैति । 'ब्राह्मणमद्य विदेयं पितृमन्तं
 पैतृमत्यमि'ति यो वै ज्ञातो ज्ञातकुलीनः स पितृमान्पैतृ-
 मत्यो या वै ज्ञातायाऽपि कतिपयीर्दक्षिणा ददाति तामि-
 र्महृज्य'त्यृषिर्मापेयमि'ति यो वै ज्ञातोऽनूचानः स ऽऋषि-
 रापेयः 'सुधातुदक्षिणमि'ति स हि सुधातुदक्षिणः ॥ १९ ॥
 अथैवमुपसृष्ट । अग्नीध्रे हिरण्यं ददा'त्यस्मद्ब्राता देवत्रा

(१) पु० ग० अ० ७ क० ४५ । (२) पु० प० अ० ७ क० ४५ । (३) पु० प०
 अ० ७ क० ४५ ।

* वा० धी० सू० १० २ ३६ ।

(४) पु० ग० अ० ७ क० ४५ ।

† वा० धी० सू० १० २ १७ ।

(५) पु० प० अ० ७ क० ४५ ।

‡ वा० धी० सू० १० २ १८, १९ ।

(६) पु० ग० अ० ७ क० ४५ । (७) पु० प० अ० ७ क० ४६ । (८) पु०
 प० अ० ७ क० ४६ । (९) पु० प० अ० ७ क० ४६ ।

गच्छते'ति यां वै रातुमना, ऽअविचिकित्सन्दुक्षिणां
दुदाति तथा महज्जयति देवत्रा गच्छतेति देवलोके मे
ऽप्यसद्विति वै यजते यो यजते तद्देवलोक ऽएवैनमेतद-
पित्विनं करोति 'प्रदातारमाविशते'ति मामाविशते-
त्येवैतदाह तथो हाऽस्मादेताः पुराच्यो न अणश्यन्ति
तद्यदग्नीधे अथमाय दुक्षिणां दुदात्यतो हि विश्वे देवा-
ऽअमृतत्वमपाऽजयँस्तस्मादग्नीधे अथमाय दुक्षिणां ददा-
ति ॥ २० ॥ अथैवमेवोपसृथ । * आत्रेयाय हिरण्यं
ददाति यत्र वा ऽअदुः प्रातरनुवाकमन्वाहुस्तद्ध स्मैत-
त्पुरा शः सन्त्यग्निर्वा ऽऋषीणां होता साऽथैतत्सदोऽसु-
रतमस्तमभिपुष्पुवे त ऽऋषयोऽग्निमनुवन्नेहि अत्यद्विदं
तमोऽपजहीति स ऽएतत्तमोऽपाऽहन्नयं वै ज्योतिर्य इदं
तमोऽपाऽवधीदिति तस्मा ऽएतज्ज्योतिर्हिरण्यं दुक्षिणा-
मनयज्ज्योतिर्हि हिरण्यं तद्वै स तत्तेजसा द्वीग्येणर्षिस्त-
मोऽपजघानाऽथैष ऽएतेनैवैतज्ज्योतिषा तमोऽपहन्ति तस्मा-
दात्रेयाय हिरण्यं दधाति ॥ २१ ॥ † अथ ब्रह्मणे । ब्रह्मा
हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायत्यथोद्गात्रेऽथ होत्रेऽथाऽद्वय-
ब्ध्याथ हविर्दानं ऽज्जसीनाब्ध्यामथ पुनरेत्य अस्तोत्रेऽथ
मैत्रावरुणायाऽथ ब्राह्मणाच्छःसिनेऽथ पोत्रेऽथ नेष्ट्रेऽथा-
ऽच्छावाकायाऽथोत्रेऽथ ग्रावस्तुतेऽथ सुब्रह्मण्यायै प्रतिहर्त्रे-

(१) शु० स० ७० ७८ ४६ ।

* का० श्रौ० सू० १०. २. २० ।

† का० श्रौ० सू० १०. २. २५, २६ ।

ऽउत्तमाय ददाति प्रतिहर्त्ता वा ऽएष सोऽस्मा ऽएतदन्ततः
 प्रतिहरति तथो हाऽस्मादेताः पुराच्यो न प्रणश्यन्ति ॥२२॥
 अथाऽऽहेन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीति । यत्र वै प्रजापतिरग्रे
 ददौ तद्धेन्द्र ईक्षाश्वके सर्वं वा ऽअयमिदं दास्यति नाऽस्म-
 न्नभ्यं किञ्चन परिशेक्ष्यतीति स ऽएतं वृज्जमुदयच्छद्दिन्द्राय
 मरुत्वते ऽनुब्रूहीत्यदानाय ततो नाऽददात्स ऽएषोऽप्येतर्हि
 तथैव वृज्ज ऽउद्यम्यत ऽइन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीत्यदानाय
 ततो न ददाति ॥२३॥ चतस्रो वै दुक्षिणाः । हिरण्यमायुरेवै-
 तेनाऽऽत्मनस्त्रायत ऽआयुर्हि हिरण्यं तदग्नय ऽआग्नीध्रं कुर्व-
 तेऽददात्तस्मादप्येतर्ह्यग्नीध्रे हिरण्यं दीयते ॥२४॥ अथ गौः ।
 प्राणमेवैतयाऽऽत्मनस्त्रायते प्राणो हि गौरन्नः हि गौरन्नः
 हि प्राणस्ताऽरुद्राय होत्रेऽददात् ॥ २५ ॥ अथ वासः ।
 स्वचमेवैतेनाऽऽत्मनस्त्रायते स्वग्धि वासस्तद् बृहस्पतय ऽउद्गा-
 यते ऽददात् ॥२६॥ अथाऽश्वः । वृज्जो वा ऽअश्वो वृज्जमेवै-
 तत्पुरोगां कुरुते यमलोके मेऽप्यसदिति धे यजते यो
 यजते तद्यमलोक ऽएवैनमेतदपित्विनं करोति तं व्यमाय
 ब्रह्मणेऽददात् ॥ २७ ॥ स * हिरण्यं प्रत्येति । 'अग्नये त्वा
 मह्यं वरुणो ददात्ति'त्यग्नये हेतद्वरुणोऽददात्सोऽमृतत्व-
 मशीयाऽऽयुर्धात्र ऽएधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति ॥२८॥
 अथ † गां प्रत्येति । 'रुद्राय त्वा मह्यं वरुणो ददात्ति'ति

* 'अग्नये तेति हिरण्यं प्रतिगृहीत' (का. श्री. सू. १०. २. २७)

(१) जु० सं० अ० ७ ब० ४० । (२) जु० सं० अ० ७ ब० ४० ।

† 'द्याप त्वेति गां' (का. श्री. सू. १०. २. २८ ब०) ।

(१) जु० सं० अ० ७ ब० ४० ।

रुद्राय खेतां वरुणोऽददत्तात्सोऽमृतत्त्वमशीय प्राणो
 दात्र ऽणधि वृयो मयं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति ॥ २९ ॥ अथ
 * वृहस्पत्येति । 'वृहस्पत्ये त्वा मयं वरुणो
 ददास्त्रि'ति वृहस्पत्ये खेतवरुणोऽददत्तात्सोऽमृतत्त्व-
 मशीय त्वग्दात्र ऽणधि मयो मयं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति
 ॥ ३० ॥ † अथाऽश्वस्पत्येति । 'यमाय त्वा मयं
 वरुणो ददास्त्रि'ति यमाय खेतं वरुणोऽददत्तात्सोऽमृतत्त्वम-
 शीय ह्यो दात्र ऽणधि वृयो मयं प्रतिग्रहीत्र' ऽइति ॥ ३१ ॥
 ‡ अथ यदश्यद्ददाति । कामेनैव तद्ददातीदं मेऽप्यमुत्रा-
 ऽसद्विति तत्प्रत्येति 'कोऽर्दत्स्क्रम्मा ऽअदात्कामोऽदात्का-
 मायाऽदात् । कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामेतत्त'
 ऽइति तद्देवताया ऽअतिदिशति ॥ ३२ ॥ तदाहुः । न देव-
 ताया ऽअतिदिशेदिदं वै यां देवताथं समिन्धे सा द्वीप्य-
 माना श्वः-श्वः श्रेयसी भवतीदं वै युस्मिन्नशावन्भ्यादुधति
 स द्वीप्यमान ऽण्य श्वः-श्वः श्रेयाःभवति श्वः-श्वो ह वै
 श्रेयाःभवति य ऽण्वं विद्वाःप्रतिष्ठाति तयथा समिन्धे

(१) छ० गं० अ० ७ व० ४४ ।

* 'वृहस्पत्ये त्वेति वारा' (वा० शी० १०० १०. २. २८ ग) ।

(२) छ० गं० अ० ३ व० ४७ । (३) छ० गं० अ० ७ व० ४४ ।

† 'यमाय त्वेयचत्' (वा० शी० १०० १०. २. २८ ग) ।

(४) छ० गं० अ० ७ व० ४७ । (५) छ० गं० अ० ७ व० ४७ ।

‡ 'योदादिप्यप्य' (वा० शी० १०० १०. २. २९) अत्र अन्वयिग्वेन यमीद-
 नितमापादीनां ग्रहणम् ।

(६) छ० गं० अ० ७ व० ४८ ।

जुहुयादेवमेतां जुहोति यामधीयते ददाति तस्मादधीय-
न्नाऽतिदिशत् ॥ ३३ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अथ माध्यन्दिनसवनम्]

(तत्राऽऽदित्यग्रहः)

प्रया वै देवाः । वसवो रुद्रा ऽआदित्यास्तेषां विभ-
क्तानि सवनानि वसूनामेव प्रातः सवनं रुद्राणां माध्य-
न्दिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्वा ऽअमिश्रमेव
वसूनां प्रातः सवनममिश्रं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनं
मिश्रमादित्यानां तृतीयसवनम् ॥ १ ॥ ते हाऽऽदित्या-
ऽऊचुः । यथेदममिश्रं वसूनां प्रातः सवनममिश्रं रुद्राणां
माध्यन्दिनं सवनमेवं न ऽइमं पुरा मिथाद् ग्रहं जुहुयेति
तथेति देवा ऽअब्रुवँस्ते सथंस्थित एव माध्यन्दिने सवने
पुरा तृतीयसवनादेतमजुह्वुः स ऽप्यपोऽप्येतर्हि तथैव गृहो
हूयते सथंस्थित एव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयस-
वनात् ॥ २ ॥ ते हाऽऽदित्या ऊचुः । नेव वा ऽदुतरस्मि-
न्सवने स्मो नेवेतरस्मिन्न्यद्वे नो रक्षाथंसि न हिथंस्यु-
रिति ॥ ३ ॥ ते ह द्विदेवत्यानूचुः । रक्षोवभ्यो वै विभीमो
हन्त युष्मान्प्रविशामेति ॥ ४ ॥ ते ह द्विदेवत्या ऽऊचुः ।
किमस्माकं ततः स्यादित्यस्माभिरनुवपदकृता भविष्य-

(D) एतादृशेषां विषया अन्यत्राप्युपलब्धे यथा— का. पा. १. ४. १; ४. ४. १८, १९, २०; मं. ४४. १, २; छं. ६. ६. १३; मे. ४. ८. २, ३ ।

थेत्यु हाऽऽदित्या ऽऊचुस्तथेति ते द्विदेवत्यान्प्राऽऽविशन् ॥५॥
 स यत्र प्रातःसवने । द्विदेवत्यैः प्रचरति तत्प्रतिप्रस्थाता-
 ऽऽदित्यपात्रेण द्रोणकलशात्प्रतिनिगृहीत 'ऽउपयामगृहीतोऽ-
 सी'त्येतावताऽङ्घ्र्युरेवाऽऽश्रावयत्यङ्घ्र्यांनुहोमं जुहोति
 प्रतिप्रस्थाता 'ऽऽदित्येव्यस्त्वे'ति स॒थंस्त्रवमवनयत्येतावतैव-
 मेव सुर्वेषु ॥६॥ तद्यत्प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृहीते । द्विदेव-
 त्यान्वै प्राऽऽविशन्नस्माभिरनुवपदकृता भविष्यथेत्यु हाऽऽ-
 दित्या ऊचुष्यां वा ऽअमुं द्वितीयामाहुतिं जुहोति स्विष्टकृते
 वै तां जुहोति स्विष्टकृतो वा ऽपुतेऽनुवपदक्रियन्ते तथो
 हाऽस्यैतेऽनुवपदकृता ऽइष्टस्विष्टकृतो भवन्त्युत्तराह्वं जुहो-
 त्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तराह्वं जुहोति ॥ ७ ॥
 यद्वेव प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृहीते । द्विदेवत्यान्वै प्राऽऽवि-
 शन्तस्यानेव प्राऽऽविशंस्तेव्य ऽएवैतन्निर्मिमीतेऽथाऽ *
 पिदधाति रक्षोव्यो ह्यविभयुर्विष्णुऽउरुगायैष ते
 सोमस्तुऽ रक्षस्व मा त्वा दभन्ति'ति यज्ञो वै विष्णुस्त-
 द्यज्ञायैवैतत्परिदधाति गुप्त्या ऽअथाऽऽह स॒थंस्थित एव
 माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादेहि यजमानेति ॥ ८ ॥
 ते सम्प्रपद्यन्ते । अङ्घ्र्युश्च यजमानश्चाऽऽग्नीद्धश्च प्रति-
 प्रस्थाता चोन्नेताऽथ योऽह्यः परिचरो भवत्युभे द्वारे-
 †ऽअपिदधाति रक्षोव्यो ह्यविभयुरथाऽङ्घ्र्युरादित्यस्थालीं
 चाऽऽदित्यपात्रं चाऽऽदत्ते स ऽउपर्युपरि पूतभूतं विगृह्णाति

(१) घ० सं० अ० ८६० १। (२) घ० सं० अ० ८६० १। (३) घ० सं० अ० ८६० १।

* वा० शी० सू० १ १ २१ ।

† 'अपिदधाति' इति 'च' पुस्तके ।

नेन्द्रियवद्व्योतदिति ॥ ९ ॥ अथ * गृह्णाति । 'कटुं च न
स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुपे । उपोपेनु मघवन्भूय ऽइच्छते
दानं देवस्य पृच्छत ऽआदित्येऽभ्यस्त्वे'ति ॥ १० ॥ तं वै
नोपयामेन गृहीयात् । अग्रे ह्येवैष ऽउपयामेन गृहीतो
भवत्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यदेनमत्राऽप्युपयामेन
गृहीयात् ॥ ११ ॥ अथाऽपगृह्य † पुनरानयति । 'कटुं च न
प्रयुच्छस्युमे निपासि जन्मनी । तुरीयाऽऽदित्य स्रवनं त-
ऽइन्द्रियमातस्थामृतं दिव्यादित्येऽभ्यस्त्वे'ति ॥ १२ ॥
अथ दुधि गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीयसवनमादित्यान्वा-
ऽअनु पशवस्तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तद्विदं पशुपु पयो-
हितं मक्षत ऽइव गृहीयादित्याहुर्मक्षत ऽइव हीदं पशूनां
पय ऽइति पश्चादिव त्वेव गृहीयात्पश्चादिव हीदं पशूनां
पयः ॥ १३ ॥ युदेव दुधि गृह्णाति । हुतोच्छिष्टा वा ऽएते
सर्धं त्वा भवन्ति नाऽलमाहुत्यै तानेवैतत्पुनराप्याययति
तथाऽलमाहुत्यै भवन्ति तस्माद्दधि गृह्णाति ॥ १४ ॥ स
‡ गृह्णाति । 'यज्ञो देवानां ग्रत्येति सुम्नमादित्यासो
भवता मृडयन्तः । आबोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्त्यादहो-
दिचया वरिवोवित्तराऽस्तदादित्येऽभ्यस्त्वे'ति ॥ १५ ॥ तमु-
पाश्रुसवनेन मेक्षयति । विवस्वावा ऽएष ऽआदित्यो

* वा० धी० सू० १०. ४. ३।

† वा० धी० सू० १०. ४. ४।

‡ वा० धी० सू० १०. ४. ५।

(१) शु० सं० अ० ७ क० ३। (२) शु० सं० अ० ८ क० २। (३) शु० ए०
अ० ८ क० ४।

निदानेन यदुपांशुसवन ऽआदित्यग्रहो वा ऽएव भवति
तदेनं स्व ऽएव भागे प्रीणाति ॥१६॥ [काण्डस्यार्धम् ३१४]
तं न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति । एते वै शुक्र-
वती रसवती सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनञ्च
सधनमथैतन्निर्द्धीतशुक्रं यत्तृतीयसवनं स यत्र दशाभिर्न
पवित्रेणोपस्पृशति तेनो हाऽस्यैतच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं
भवति तस्मान्न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति ॥ १७ ॥
स * मेक्षयति । 'विष्वक्त्रादित्येव ते सोमपीथस्तस्मि-
हमत्स्वे'त्यथोन्नेत्र ऽउपांशुसवनं प्रयच्छत्यथाऽऽहोक्षेतार-
मात्तृज ग्रावण ऽहुति तानाधवनीये वा सृजति चमसे वा
॥ १८ ॥ राजानमुन्नीय । आदित्यानां वै तृतीयसवनमा-
दित्याद्या ऽअनु ग्रावाणस्तदेनान्स्व ऽएव भागे प्रीणात्य-
पोर्णुवन्ति द्वारे ॥१९॥ † अथाऽपिधायोपनिष्कामति । रुक्षोऽभ्यो
ह्विभयुरथाऽऽहाऽऽदित्येऽभ्योऽनुव्रूहीत्यत्र सम्पश्येद्यदि
कामयेताऽऽश्राव्य त्वेव सम्पश्येदादित्येऽभ्यः स्नेप्य
'प्रियेऽभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेऽभ्यो महस्वसरस्य
पतिभ्यः ऽउरोरन्तरिक्षस्याऽद्व्यक्षेऽभ्यः' ऽहुति वृषदकृते
जुहोति नाऽनुवृषदकरोति नेत्पशूनमौ प्रवृणजानीति प्रय-
च्छति प्रतिप्रस्थात्रे सथंस्त्रवौ ॥ २० ॥ अथ पुनः प्रपथ ।

* का० धी० सू० १०. ४. ६-८ ।

(१) शु० सं० अ० ८. ४०. ५ ।

† "नराहृतद्वारे निष्कामतो ग्रहमपिधाय पानिना स्थास्या वा" (का० धी० सू० १०. ४. १०) ।

(२) का० धी० सू० १०. ४. ११ ।

* आग्रयणमादत्त ऽउदीचीनदशं पवित्रं वितृष्वन्ति प्रस्क-
न्दयत्यद्वर्युराग्रयणस्य सम्प्रगृह्णाति प्रतिप्रस्थाता सथं-
स्त्रवावानयत्युन्नेता चमसेन वोदुञ्चनेन वा ॥ २१ ॥ तं
चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीय-
सवनमादित्यान्वा ऽअनु गावस्तस्मादिदं गवां चतुर्धा-
विहितं पयस्तस्माच्चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति ॥ २२ ॥
तद्यत्प्रतिप्रस्थाता सथंस्त्रवौ सम्प्रगृह्णाति । आदित्यग्रहो
वा ऽएष भवति न वा ऽआदित्यग्रहस्याऽनुवपदकरोत्ये-
तस्माद्वै सावित्रं ग्रहं ग्रहीष्यन्नभवति तदस्य सावित्रेणैवा-
ऽनुवपदकृतो भवति ॥ २३ ॥ यद्वेद्य प्रतिप्रस्थाता
सथंस्त्रवौ सम्प्रगृह्णाति । पुरा वा ऽएवम्य ऽएतन्निमश्राद्
ग्रहमहौपुः पुरा तृतीयसवनात्तृतीयसवनाय वा ऽएष
ग्रहो गृह्यते तदादित्यास्तृतीयसवनमपियन्ति तथा न
वहिर्द्वा यज्ञान्नवन्ति तस्मात्प्रतिप्रस्थाता सथंस्त्रवौ
सम्प्रगृह्णाति ॥ २४ ॥ (E)

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[सावित्रग्रहः]

मनो ह वा ऽअस्य सविता । तस्मात्सावित्रं गृह्णाति
प्राणो ह वा ऽअस्य सविता तमेवाऽस्मिन्नेतत्पुरस्तात्प्राणं

* का० धी० सू० १०, ५, १ ।

(E) एतद्वद्वयस्य निवृत्त्या अन्वयात्तद्वयस्य अन्ते यथा— का० सू० ५, ४, २; ४८०
गं० २८, ९, कवि० गं० ४४, ९, तै० सू० ६, ५, ६; मै० गं० ४, ६, ९ ।

दधाति यदुपाधंशुं गृह्णाति तमेवाऽस्मिन्नेतत्पदद्यात्प्राणन्द-
 धाति यत्सावित्रं गृह्णाति ताविमा ऽउभयतः प्राणो हि तो
 यद्वाऽयमुपरिष्टाद्यद्वाऽधस्तात् ॥ १ ॥ अतर्वा वै संव-
 त्सरो यज्ञः । तेऽदुः प्रातःसवने प्रत्यक्षमुचकल्प्यन्ते
 यदनुग्रहाद्गृह्णात्यथेतत्परोऽक्षं माप्यन्दिने सवनेऽवकल्प्यन्ते
 यदनुपात्राचभ्यां मरुत्वतीयाद्गृह्णाति न वा ऽअत्रर्त्तुचभ्य-
 ऽदुति कुश्चन ग्रहं गृह्णन्ति नर्त्तुपात्राचभ्यां कुश्चन ग्रहो
 गृह्यते ॥ २ ॥ एष वै सविता य ऽएष तृपति । एष ऽउ-
 ऽएव सर्व ऽग्रहनवस्तद्वत्तदः संवत्सरस्तृतीयसवने प्रत्यक्ष-
 मुचकल्प्यन्ते तस्मात्सावित्रं गृह्णाति ॥ ३ ॥ तं वा ऽउपा-
 धंशुपात्रेण गृह्णाति । मनो ह वा ऽअस्य सविता प्राण-
 ऽउपाधंशुस्तस्मादुपाधंशुपात्रेण गृह्णात्यन्तर्यामपात्रेण वा
 समानं१२येतद्युपाधंश्वन्तर्यामो प्राणोदानो हि ॥ ४ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥६१॥] आग्रयणाद् गृह्णाति । मनो ह वा ऽअस्य
 सविताऽऽत्माऽऽग्रयणऽआत्मन्येवेतन्मनो दधाति प्राणो ह
 वाऽअस्य सविताऽऽत्माऽऽग्रयणऽआत्मन्येवेतत्प्राणन्दधाति
 ॥५॥ अथाऽतो * गृह्णात्येव । 'वाममद्य सवितर्वासुमु श्रो दिवे-
 दिवे वाममस्मच्चभ्यः सावीह । वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया
 धिया वामभाजः स्याम । उपयामगृहीतोऽसि सावित्रोऽसि
 चनोधाश्चनोधा ऽअसि चनो मयि धेहि । जिन्व यज्ञं
 जिन्व यज्ञपतिं भूगाये'ति ॥ ६ ॥ तं गृहीत्वा न साद-
 यति । मनो ह वा ऽअस्य सविता तस्मादिदमसन्नं मनः

प्राणो ह वा ऽअस्य सविता तस्मादयमसन्नः प्राणः
 सञ्चरत्यथाऽऽह * देवाय सवित्रेऽनुब्रूहीत्याश्राब्ध्याऽऽह देवाय
 सवित्रे प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति नाऽनुवृषदकरोति मनो
 ह वा ऽअस्य सविता नेन्मनोऽग्नौ प्रवृणजानीति प्राणो
 ह वा ऽअस्य सविता नेत्प्राणमग्नौ प्रवृणजानीति ॥ ७ ॥
 अथाऽभक्षितेन पात्रेण । वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति तद्यदुभक्षि-
 तेन पात्रेण वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति न वै सावित्रस्याऽनुवृषद-
 करोत्येतस्माद्वै वैश्वदेवं ग्रहं गृहीष्यन्भवति तदस्य वैश्व-
 देवेनैवाऽनुवृषदकृतो भवति ॥ ८ ॥ यद्वेव वैश्वदेवं गृहं
 गृह्णाति । मनो ह वा ऽअस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा-
 ऽइदमेवैतत्सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म करोति तददिः
 सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म ॥ ९ ॥ यद्वेव वैश्वदेवं गृहं
 गृह्णाति । प्राणो ह वा ऽअस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा-
 ऽअस्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन् प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मि-
 न्सर्वस्मिन् प्राणोदानौ हि तौ ॥ १० ॥ यद्वेव वैश्वदेवं
 गृहं गृह्णाति । वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तदुच्यत ऽएव
 सामतो यस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनमुच्यत ऽश्रक्तो-
 ऽथेतदेव यजुष्टः पुरश्चरणतो यदेतं महावैश्वदेवं गृह्णाति
 ॥ ११ ॥ तं वै पूतभृतो गृह्णाति । वैश्वदेवो वै पूत-
 भृतो हि देवेभ्य ऽउन्नयन्त्यतो मनुष्येभ्योऽतः
 पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवं पूतभृत् ॥ १२ ॥ तं वा ऽअपुरो-
 रुमं गृह्णाति । विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति

सर्वं वै विश्वे देवा यदृचो यद्यजूंषि यत्सामानि स
यदेवैनं विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति तेनो हाऽस्यैष पुरो-
रुद्रमान्भवति तस्मादपुरोरुद्रं गृह्णाति ॥ १३ ॥ अथाऽतो
* गृह्णात्येव । 'उपेयामगृहीतोऽसि सुशर्माऽसि सुप्रति-
ष्ठान' ऽहुति प्राणो वै सुशर्मा 'सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षाय नम'
ऽहुति प्रजापतिर्वै बृहदुक्षः प्रजापतये नम ऽहुत्येवैतदाह
'विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य ऽएष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य'
ऽहुति सादयति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णात्येतेन प्राहुप-
विशति ॥ १४ ॥ स यत्रैतां हुता श्रद्धसति । 'एकया
च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये द्विःशती च ।
तिसृभिश्च बृहसे त्रिःशता च नियुज्जिर्वायविह ता
विमुञ्चे'ति तदेतस्यां वायव्यायामृचि पात्राणि विमुच्यन्ते
वायुप्रणेत्रा वै पशवः प्राणो वै वायुः प्राणेन हि पशव-
श्चरन्ति ॥ १५ ॥ सह देवेभ्यः पशुभिरुपचक्राम । तन्देवाः
प्रातःसवनेऽन्वमन्त्रयन्त स नोपाऽऽववर्त्त तं माध्यन्दिने
सवनेऽन्वमन्त्रयन्त स ह नैवोपाऽऽववर्त्त तं तृतीयसवने-
ऽन्वमन्त्रयन्त ॥ १६ ॥ स होपावत्स्यन्नुवाच । यद्वा ऽउपा-
ऽऽवृत्तं किम्मे ततः स्यादिति तस्यैवैतानि पात्राणि युज्ये-
रँस्तया विमुच्येरन्निति तदेनेनैतत्पात्राणि युज्यन्ते यदे-

* का० यौ० सू० १० १ २ ।

(१) शु० स० अ० ८ क० ८ । (२) शु० स० अ० ८ क० ८ । (३) शु० स०
अ० ८ क० ८ ।

† का० यौ० सू० १० १ ३, ४ ।

(४) शु० स० अ० २० क० ३३ ।

न्द्रवायवाग्रान्प्रातःसवने गृह्णात्यथैनेनैतत्पात्राणि विमु-
च्यन्ते यदाह नियुद्भिर्वायविह ता विमुञ्चेति पशवो वै
नियुतस्तत्पशुभिरेवैतत्पात्राणि विमुच्यन्ते ॥ १७ ॥ स
यत्प्रातःसवनं ऽउपाऽवत्स्यत् । गायत्रं वै प्रातःसवनं
ब्रह्म गायत्री ब्राह्मणेपु ह पशवोऽभविष्यन्नथ यन्माध्य-
न्दिने सवनं ऽउपाऽवत्स्यदैन्द्रं वै माध्यन्दिनः सवनं
क्षत्रमिन्द्रः क्षत्रियेषु ह पशवोऽभविष्यन्नथ युत्तृतीयसवनं-
ऽउपाऽवत्स्यत् वैश्वदेवं वै तृतीयसवनः सर्वमिदं विञ्चे
देवास्तस्मादिमे सर्वत्रैव पशवः ॥ १८ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सौम्यश्रुतः, पालीवत्ग्रहथ]

सौम्येन चरुणा प्रचरति । सोमो वै देवानां
हविरथैतत्सोमायैव हविष्क्रियते तथाऽतः सोमोऽनन्तर्हितो
भवति चरुर्भवति चरुर्वै देवानामन्नमोदनो हि चरुरोदनो-
हि प्रत्यक्षमुन्नं तस्माच्चरुर्भवति ॥ १ ॥ तेन न प्रातः
सवने प्रचरति । न माध्यन्दिने सवनं ऽप्यते वै देवानां
निष्केवल्ये सवने यत्प्रातःसवनञ्च माध्यन्दिनञ्च सवनं
पितृदेवत्यो वै सोमः ॥ २ ॥ स यत्प्रातःसवने वा
प्रचरेत् । माध्यन्दिने वा सवने समदः ह कुर्याद्दिवेऽभ्यश्च
पितृभ्यश्च तेन तृतीयसवने प्रचरति वैश्वदेवं वै

(A) एतद्ब्राह्मणत्वा विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— ना० श० ५. ४. ३; कठ०
श० १८. ७, ८; पित० सं० ४४. ७, तै० सं० ६. ५. ७; मै० सं० ४. ७. १।

तृतीयसवनं तथा हाऽसमदं करोति नाऽनुवाक्यामन्वाह
सकृद् ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मान्नाऽनुवाक्यामन्वाह ॥ ३ ॥
अथ * चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । आश्राव्याऽऽह घृतस्य
यजेति वृषदकृते जुहोति तथा ऽअतः प्राच्य ऽआहुतयो
हुता भवन्ति ताव्य ऽएवैतदन्तर्द्धानि तथा हाऽसमदं
करोति ॥ ४ ॥ † स ऽआज्यस्योपस्तीर्य । द्विचरोरुच्य-
त्यथो परिष्ठाद्वाज्यस्याऽभिघारयत्याश्राव्याऽऽह सौम्यस्य
यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ ५ ॥ अथाऽपरं चतुर्गृहीत-
माज्यं गृहीत्वा । आश्राव्याऽऽह घृतस्य यजेति वृषदकृते
जुहोति तथा ऽअतः ऽऊर्द्धा ऽआहुतीर्होप्यन्भवति ताव्य-
ऽएवैतदन्तर्द्धानि तथा हाऽसमदं करोति स यदि काम-
येतोभयतः परियजेद्यद्यु कामयेताऽन्यतरतः परियजेत्
॥ ६ ॥ अथ प्रचरणीति ‡ स्तुभ्रवति । तस्यां चतुर्गृहीत-
माज्यं गृहीत्वाऽद्धर्युः शालाकैर्द्विष्यान्व्याधारयति तद्य-
च्छालाकैर्द्विष्यान्व्याधारयति यदेवैनानदो देवा ऽअव्यु-
घँस्तृतीयसवने वो घृत्याहुतिः प्राप्स्यति न सौम्यापहतो
हि युष्मत्सोमपीथस्तेन सोमाहुतिं नाऽर्हथेति सैनानेपा
तृतीयसवनं ऽएव घृत्याहुतिः प्राप्स्यति न सौम्या
यच्छालाकैर्द्विष्यान्व्याधारयति तानेतैरेव यजुर्भिर्भ्यथोप-
कीर्णं यथापूर्वं व्याधारयति मार्जालीय ऽएवोत्तमम् ॥ ७ ॥

* पा० श्री० सू० १० ६ ४-९ ।

† अथ घृतम् २६००, का० श्री० सू० १० ६ १०, ११ ।

‡ अ० श्री० सू० १० ६ १४ ।

तद्धैके । * आग्नीध्रीये पुनराधारयन्त्युदग्र ऽइदं कर्म्मऽनु-
 सन्तिष्ठाता ऽइति तदु तथा न कुर्याद्भिमार्जालीय ऽणुवोत्तमः
 ॥ ८ ॥ स यत्राऽङ्घ्र्युद । शालाकेर्द्धिष्यान्व्याधारयति
 तत्प्रतिप्रस्थाता पत्नीवतं ग्रहं गृह्णाति यज्ञाद्वै प्रजाः
 प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्र-
 जायमाना ऽअन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना ऽएतदन्ततो
 यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्माद्मिथुनात्प्रजनना-
 दन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्मात्पत्नीवतं गृह्णाति
 ॥ ९ ॥ तं वा ऽउपांशुपात्रेण गृह्णाति । यदि सावित्रमु-
 पांशुपात्रेण गृह्णीयादन्तर्यामपात्रेणैतं यदि सावित्रम-
 न्तर्यामपात्रेण गृह्णीयादुपांशुपात्रेणैतद् समानुश्च ह्येतद्य-
 दुपांश्वन्तर्यामौ प्राणो हि यो वै प्राणः स ऽउदानो
 वृषा वै प्राणो योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
 ॥ १० ॥ तं वा ऽअपुरुरुक्कं गृह्णाति । वीर्यं वै पुरुरुक्के-
 रस्त्रीषु वीर्यं दुधानीति तस्मादपुरुरुक्कं गृह्णाति ॥ ११ ॥
 अथाऽतो † गृह्णात्येव । 'उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पति-
 सुतस्य देव सोम त' ऽइति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मप्सूतस्य
 देव सोम त ऽइत्येवैतदाहेन्द्रोरिन्द्रियावत' ऽइति वीर्यवत-
 ऽइत्येवैतदाह यदाहेन्द्रोरिन्द्रियावत ऽइति 'पत्नीवतो ग्रहाँश्-
 ऽऋष्यासमि'ति न सम्प्रति पत्नीवभ्यो गृह्णाति नेस्त्रीषु

* अ० श्रौ० सू० १०. ६. १५।

† अ० श्रौ० सू० १०. ६. १६।

(१) शु० सू० अ० ८ क० ९। (२) शु० सू० अ० ८ क० ९। (३) शु० सू०
अ० ८ क० ९।

द्वीर्यं दुधानीति तस्मान्न सम्प्रति पत्नीव्यो गृह्णाति
 ॥ १२ ॥ अथ यद् अचरणयाऽऽ सध्वंस्ववद् परिशिष्टो
 भवति । तेनैतं श्रीणाति समर्द्धयति वा ऽअन्यादग्रहा-
 ञ्ज्रीणन्नथैतं व्यर्द्धयति वृज्जो वा ऽआज्यमेतेन वै देवा
 वृज्जेणाऽऽज्येनाऽऽग्नयेव पत्नीर्निराक्षुर्वस्ता हता निरष्टा
 नाऽऽत्मनश्च नैशत न दायस्य च नैशत तथो ऽएवैप ऽएतेन
 वृज्जेणाऽऽज्येन हुन्त्येव पत्नीर्निराक्ष्णोति ता हता निरष्टा
 नाऽऽत्मनश्च नैशते न दायस्य च नैशते ॥ १३ ॥ सु* श्रीणाति ।
 'अहुं परस्तादहुमवस्ताद्यदन्तरिक्षं तद् मे पिताऽभूत् । अहं
 सूर्यमुभयतो ददर्शाहुं देवानां परमं गुहा यद्वि'ति स यदहु
 महमिति श्रीणाति पुऽस्त्रेवैतद्वीर्यं दधाति ॥ १४ ॥ † अथा-
 ऽऽहुऽप्रीत्पात्नीवत्तस्य यजेति । वृषा वा ऽअमीद्योपा पत्नी
 मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते स जुहो'त्यग्नौ ऽइपत्नीवन्ति'ति
 वृषा वा ऽअग्निर्योपा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
 ॥ १५ ॥ 'संजुह्वेन त्वष्ट्रे'ति । त्वष्ट्रा वै सिक्तः रेतो
 विकरोति तदेव ऽएवैतस्सिक्तः रेतो विकरोति 'सोमं पिव
 स्वाहे'त्युत्तराहुं जुहोति या ऽइतरा ऽआहुतयस्ते देवा-
 ऽअथैताः पत्न्य एवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि
 स्त्रीपुमादसमुपशेत ऽआहरत्यङ्गर्गुरग्रीधे भक्षः स-

* का० धी० सू० १०. ६. १७ ।

(१) शु० धं० अ० ८ क० ९ ।

† का० धी० सू० १०. ६. १८, १९ ।

(२) शु० धं० अ० ८ क० १० । (३) शु० धं० अ० ८ क० १० । (४) शु० धं०
 अ० ८ क० १० ।

ऽआह्वाऽद्धर्म्यं ऽउप मा ह्वयस्वेति तं न ऽप्रत्युपह्वयेत को
हि हतस्य निरष्टस्य ऽप्रत्युपह्वस्तं वै ऽप्रत्येवोपह्वयेत
जुह्वत्यस्याऽग्नौ वृषदकुर्वन्ति तस्मात्प्रत्येवोपह्वयेत ॥ १६ ॥
अथ सम्प्रेष्यति । * अग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टः पत्नी-
मुद्वानयोद्वात्रा संख्यापयोन्नेतहोतुश्चमसमनुन्नय सोमं
माऽतिरीरिच ऽहुति यद्यग्निष्टोमः स्यात् ॥ १७ ॥ † यद्युक्थ्यः
स्यात् । सोमं प्रभावयेति त्रयात्स विव्रदेवैतत्पात्रमग्नीन्ने-
ष्टुरुपस्थमासीदत्यग्निर्वा ऽएष निद्वानेन यदाग्नीद्वो योपा
नेष्टा वृषा वा ऽअग्नीद्योपा नेष्टा मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियत ऽउद्वानयति नेष्टा पत्नीं तामुद्वात्रा ‡ संख्यापयति
'अजापतिर्वृषाऽसि रेतोधा रेतो मयि धेहीति' अजापतिर्वा-
ऽउद्वाता योपा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ १८ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[हरियोजनग्रहः]

पशवो वै देवानां छन्दाश्सि । तद्यथेदं पशवो युक्ता
मनुष्येवभ्यो ब्रह्मन्त्येवं छन्दाश्सि युक्तानि देवेवभ्यो यजं
ब्रह्मन्ति तद्यत्र छन्दाश्सि देवान्समतर्पयन्नथ च्छन्दाश्सि

* का० धौ० सू० १०. ६. २० ।

† "सोमं प्रभावयेत्युक्थ्यादिषु" (का० धौ० सू० १०. ६. २१)

‡ का० धौ० सू० १०. ७. ३ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० १० ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्रऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० ख० ५. ४. ४, कठ० सं० २८. ८, कपि० ४४. ८, तै० सं० ६. ५. ८ । यै० सं० ४. ७. ४ ।

देवाः समतर्पयँस्तदुतस्तत्रागभूद्यच्छन्दाथंसि युक्तानि
 देवेभ्यो यज्ञमवाप्सुर्यदेनान्समतीतृपन् ॥ १ ॥ अथ
 हारियोजनं गृह्णाति । छन्दाथंसि वै हारियोजनश्छन्दाथ-
 स्येवैतत्सन्तर्पयति तस्माद्धारियोजनं गृह्णाति ॥ २ ॥ तं
 वा ऽअतिरिक्तं गृह्णाति । यदा हि शंस्योराह्वाऽथैनं गृह्णा-
 तीदं वै देवा ऽअथ च्छन्दाथंस्यतिरिक्तान्यथ मनुष्या
 ऽअथ पशवोऽतिरिक्तास्तस्मादतिरिक्तं गृह्णाति ॥ ३ ॥
 द्रोणकलशे गृह्णाति । धृष्रो वै सोम ऽआसीत्तं युत्र देवा
 ऽअग्नैस्तस्य मूढोद्वर्त्त स द्रोणकलशोऽभवत्तस्मिन्पावाश्वा
 यावान्वा रसः समस्त्वदतिरिक्तो वै स ऽआसीदतिरिक्त-
 ऽएष ग्रहस्तदतिरिक्त ऽएवैतदतिरिक्तं दधाति तस्माद्द्रोण-
 कलशे गृह्णाति ॥ ४ ॥ तं वा ऽअपुरोरुक्कं गृह्णाति । छन्दोभ्यो
 ह्वेनं गृह्णाति स यदेवैनं छन्दोभ्यो गृह्णाति तेनो हाऽस्यैष
 पुरोरुङ्मान्भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥ ५ ॥ * अथाऽतो
 गृह्णात्येव । 'उपर्यामुग्रहीतोऽसि हरिरसि हारियोजनो
 हरिभ्यान्त्रे'त्यृक्सामे वै हरी ऽअवसामाभ्याश्च ह्वेनं
 गृह्णाति ॥ ६ ॥ अथ † धाना ऽआवपति । 'हव्योर्द्धाना स्थ
 सह सोमा ऽइन्द्राये'ति तद्यदेवाऽत्र मितश्च छन्दोऽमितश्च
 तदेवैतत्सर्वं भक्षयति ॥ ७ ॥ तस्योन्नेताऽऽश्रावयति । अति-
 रिक्तो वा ऽउन्नेता न ह्येषोऽन्यस्याऽऽश्रावयत्यतिरिक्त ऽएष

* का० धी० सू० १० ८ १ ।

(१) छ० सू० ज० ८ क० ११ ।

† का० धी० सू० १० ८ २ ।

ग्रहस्तद्वृत्तिरिक्तऽण्वैतद्वृत्तिरिक्तं दधाति तस्मादुन्नेताऽऽश्वा-
वयति ॥ ८ ॥ * मूर्द्धन्नाधिनिधायऽऽश्वावयति । मूर्द्धा ह्यस्येपो-
ऽथाऽऽह † धाना सोमेवभ्योऽनुवृहीत्याश्वाव्याऽऽह धाना
सोमान्प्रस्थितातान्प्रेष्येति वृषदकृते जुहोत्यनुवृषदकृतेऽथ
धाना विलिप्सन्ते भक्षाय ॥ ९ ॥ ‡ तद्वैके । होत्रे द्रोणकलशं
प्रतिपराऽऽहरन्ति वृषदकर्तुर्वर्भक्षऽइति वृदन्तस्तदु तथा
न कुर्याद्यथा चमसं वाऽअन्ये भक्षाऽअथैपोऽतिरिक्तस्त-
स्मादेतस्मिन्सर्वेषामेव भक्षस्तस्माद्धाना विलिप्सन्ते
भक्षाय ॥ १० ॥ ता न दद्मि खादेयुः । पशवो वाऽएते
नेत्पशून्प्रस्त्रदे करवामहाऽइति प्राणैरेव § भक्षयन्ति
'यस्तेऽअश्वसनिर्वर्भक्षो यो गोसनिरिति पशवो ह्येते
तस्मादाह यस्तेऽअश्वसनिर्वर्भक्षो यो गोसनिरिति 'तस्यै
त इष्टं यजुपस्तुतस्तोमस्ये'तीष्टानि हि यजूंषि भवन्ति
स्तुता स्तोमाः 'शस्तोवथस्ये'ति शस्तानि हुक्थानि भवन्त्यु-
पहतस्योपहतो भक्षयामीत्युपहतस्य ह्येतदुपहतो भक्षयति
॥ ११ ॥ ता नाऽग्नौ प्रकिरेयुः । नेदुच्छिष्टमग्नौ जुहुवामेत्युत्तरवे-
द्वावेव निवपन्ति तथा न वहिर्द्वा यजान्भवन्ति ॥ १२ ॥ अथ
पूर्णपात्रान्त्समवमृशन्ति । यानेकेऽप्सुपोमाऽइत्याचक्षते

* 'य' पुस्तके मूर्द्धयगिनिपाय इति पाठः ।

† का० श्री० सू० १० ८ ३ ।

‡ का० श्री० सू० १० ८ ५ ।

§ का० श्री० सू० १० ८ ६ ।

(१) छ० सू० अ० ८ क० ११ । (२) छ० सू० अ० ८ क० १२ । (३) छ०
ए० अ० ८ क० १२ । (४) छ० सू० अ० ८ क० १२ ।

यथा वै युक्तो बृहेदेवमेते य ऽआर्त्तिवज्यं कुर्वन्त्युत वै युक्तः
क्षणुते वा धि वा * लिशन्ते शान्तिरापो भेषजं तद्यदेवाऽत्र
क्षणवृते वा धि वा लिशन्ते शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमय-
न्ते तदद्भिः सन्दधते तस्मात्पूर्णपात्रान्तसमवमृशन्ति ॥१३॥
ते † समवमृशन्ति 'सं वर्चसा पयसा सन्तनुभिरगन्महि
मनसा सह शिवेन । खण्डा सुदुत्रो विदधातु रायोऽनुमार्हं
तन्वो यद्विलिष्टमिति यद्विवृढं तत्सन्दधते ॥ १४ ॥
अथ मुखान्युपस्पृशन्ते । द्वयं तद्यस्मान्मुखान्युपस्पृ-
शन्तेऽमृतं वा ऽआपोऽमृतेनैवेतत्स ॥ स्पृशन्ते ऽएतद्दु चैवै-
तत्क्रस्माऽऽत्समन्कुर्वते तस्मान्मुखान्युस्पृशन्ते ॥१५॥ (C)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[समिष्टयजुर्होमः]

तानि वा ऽएतानि । नव समिष्टयजूऽपि जुहोति
तद्यन्नव समिष्टयजूऽपि जुहोति नव वा ऽअमूर्धहिप्पव-
साने स्तोत्रिया भवन्ति सैषोभयतोन्यूनाना विराद् प्रजन-
नायैतस्माद्वा ऽउभयतो न्यूनानात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः
ससृज ऽइतद्वचोर्द्धा ऽइतद्वच्चाऽवाचीस्तथो ऽएवैष ऽएतस्मा-
दुभयत ऽएव न्यूनानात्प्रजननात्प्रजाः सृजत ऽइतद्वचोर्द्धा-
ऽइतद्वच्चाऽवाचीः ॥ १ ॥ हिङ्गारु स्तोत्रियाणां दशमः ।

* 'लिशते' इति 'क-य' पुस्तकयो. पाठः ।

† का० श्री० सू० १०. ८. ८ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० १३ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यथाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ५. ५. १; कठ०
सं० ३८. ९; कपि० ४४. ९; तै० सं० ६. ५. ९; मै० सं० ४. ७. ४ ।

स्वाहाकार एतेषां तथो हाऽस्यैषा न्यूना विराड्दश-
 दशिनी भवति ॥ २ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयजूंषि नाम ।
 या वा एतेन यजेन देवता ह्वयति यावभ्य एष यज्ञ-
 स्तायते सर्वा वै तत्ताऽसमिष्टा भवन्ति तद्यज्ञासु सर्वासु
 समिष्टास्वथैतानि जुहोति तस्मात्समिष्टयजूंषि नाम
 ॥ ३ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयजूंषि जुहोति । रिरिचान-
 ऽइव वा एतदीजानस्याऽऽत्मा भवति यद्वस्य भवति
 तस्य हि द्वादति तमेवाऽतस्त्रिभिः पुनराप्याययति ॥ ४ ॥
 अथ यान्युत्तराणि त्रीणि जुहोति । या वा एतेन यजेन
 देवता ह्वयति यावभ्य एष यज्ञस्तायत ऽउप हैव ता-
 ऽआसते यावन्न समिष्टयजूंषि जुह्वतीमानि नु नो जुह-
 स्त्विति ता एवेतद्यथायथं व्यवसृजति यत्र यत्राऽऽसां चरणं
 तदनु ॥ ५ ॥ अथ यन्युत्तमानि त्रीणि जुहोति । यज्ञं वा-
 एतदजीजनत यदेनमतत तं जनयित्वा यत्राऽस्य प्रतिष्ठा
 तत्प्रतिष्ठापयति तस्मात्समिष्टयजूंषि जुहोति ॥ ६ ॥
 स * जुहोति । 'समिन्द्र णो मनसा नेपि गोभिरिति
 मनसेति तद्रमनसा रिरिचानमाप्याययति गोभिरिति
 तद् गोभी रिरिचानमाप्याययति 'सहसूरिभिर्मैधवन्तसु
 स्यस्त्या । सम्रह्मणा देवकृतं यदस्ती'ति ब्रह्मणेति
 तद् ब्रह्मणा रिरिचानमाप्याययति 'सन्देवानाथ सुमतौ
 यज्ञियानाथ स्वाहा' ॥ ७ ॥ 'सं वर्धसा । पयसा सन्तनु-

* का. श्री. सू. १०. ८ १२ ।

(१) गु. सं. अ. ८ क. १५ । (२) शु. सं. अ. ८ क. १५ । (३) शु.
 सं. अ. ८ क. १५ । (४) गु. सं. अ. ८ क. १६ ।

भिरिति वृचसेति तद्वृचसा रिरिचानमाप्प्याययति पयसेति
रसो वै पयस्तत्पयसा रिरिचानमाप्प्याययत्यग्नेन्महि
मनसा सः शिवेन । त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु
सश्वो यद्विलिष्टमिति यद् विवृढं तत्सन्दधाति ॥ ८ ॥ 'धातौ
रातिः । सवितेदं जुषन्तां प्रजापतिर्निधिषा देवो ऽअग्निः ।
त्वष्टा विष्णुः प्रजया सहराणा यजमानाय द्रविणं दधात
स्वाहे'ति तदेव रिरिचानं पुनराप्प्याययति यदाह यजमानाय
द्रविणं दधात स्वाहेति ॥ ९ ॥ 'सुगावो देवाः । सदना-
ऽअकर्म य ऽआजग्मेदः सवनं जुपाणा' ऽइति सुगानि
वो देवाः सदनान्यकर्म य ऽआगन्तेदः सवनं जुपाणा-
ऽइत्येवैतदाह भरमाणा ब्रह्माना हवींषीति तदेवता
व्यवसृजति भरमाणा ऽअह ते यन्तु येऽवाहना ब्रह्माना-
ऽउ ते यन्तु ये वाहनवन्त ऽइत्येवैतदाह तस्मादाह 'भर-
माणा ब्रह्माना हवींष्यस्मे धत्त वसवो वसूनि स्वाहा'
॥ १० ॥ 'याँ२ ऽआवहे' । उशतो देव देवाँस्तान्प्रेरय स्वे-
ऽअग्ने सधस्थ' ऽइत्यग्निं वा ऽआहाऽमून्देवानावहाऽमून्दे-
वानावहेति तमेवैतदाह यान्देवानावाक्षीस्तान्गमय यत्र
यत्रैषां चरणं तदन्विषति जक्षिवाँसः पपिवाँसश्च
विश्व ऽइति जक्षिवाँसो हि पशुं पुरोडाशं भवन्ति पपिवा-
ँस ऽइति पपिवाँसो हि सोमः राजानं भवन्ति तस्मा-
दाह 'जक्षिवाँसः पपिवाँसश्च विश्वेऽसुं धर्मँश्च

(१) शु० स० अ० ८ क० १६ । (२) शु० स० अ० ८ क० १७ । (३) शु० स०
अ० ८ क० १८ । (४) शु० स० अ० ८ क० १९ । (५) शु० स० अ० ८ क० १९ ।
(६) शु० स० अ० ८ क० १९ ।

स्वरातिष्ठताऽनु स्वाहे'ति तद्वेव देवता व्यवसृजति ॥११॥
 'व्येव हि त्वा । प्रयति यज्ञे ऽअस्मिन्नग्रे होतारमवृणीमहीह ।
 ऋधगया ऽऋधगुताऽशमिष्टाः प्रजानन्यज्ञमुपयाहि
 विद्वान्त्स्वाहे'त्यग्निमेवैतया विमुञ्चत्यग्निं व्यवसृजति ॥१२॥
 'देवा गातुविद' ऽहुति । गातुविदो हि देवा 'गातुं विस्त्रे'ति
 यज्ञं विस्त्रेत्येवैतदाह 'गातुमिरे'ति तदेतेन यथायथं व्यव-
 सृजति 'मनैसरूपत ऽहमं देव यज्ञं स्वाहा वाते धा'
 ऽहुत्ययं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं व्यज्ञं सम्भृत्यैतस्मि-
 न्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञं सन्द्धाति तस्मादाह
 स्वाहा वाते धा ऽहुति ॥ १३ ॥ 'यज्ञ यज्ञं गच्छ । यज्ञपतिं
 गच्छ स्वां व्योनिं गच्छ स्वाहे'ति तत्प्रतिष्ठतमेवैतयज्ञं
 सन्तं स्वायां व्योनौ प्रतिष्ठापयत्येवं ते यज्ञो यज्ञपते सह
 सूक्तवाकं सर्ववीरस्तं जुपस्व स्वाहे'ति तत्प्रतिष्ठितमेवै-
 तयज्ञं सन्तं सहसूक्तवाकं सर्ववीरं व्यजमानेऽन्ततः
 प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥१२२॥

- (१) शु० अ० अ० ८ व० २० । (२) शु० सं० अ० ८ व० २१ । (३) शु०
 सं० अ० ८ व० २१ । (४) शु० सं० अ० ८ व० २१ । (५) शु० अ० अ० ८
 व० २१ । (६) शु० अ० अ० ८ व० २१ । (७) शु० सं० अ० ८ व० २१ ।
 (D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युक्तमन्ते यथा— का० श० ५. ५. २, कठ० सं०
 २१. ३, कपि० ४. ४, तै० सं० १. ६. २, मै० सं० ४. ८. ४ ।

[अवशृथ.]

स वा ऽअवशृथमवश्यवैति । तद्यदवशृथमवश्यवैति यो
 वा ऽअस्य रसोऽभूदाहुतिव्यो वा ऽअस्य तमजीजनदथैत-
 च्छरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति तन्न परास्यं तदुपोऽवश्यवहरन्ति
 रसो वा ऽआपस्तदसिन्नेतः रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन
 सङ्गमयति तदेनमतो जनयति स ऽएनं जात ऽएव सन् जन-
 यति तद्यदुपोऽवश्यवहरन्ति तस्मादवशृथः ॥१॥ अथ समि-
 ष्ठयजूंषि जुहोति । समिष्टयजूंषि ह्येवाऽन्तो यज्ञस्य स
 हुत्सवैव समिष्टयजूंषि यदेतमभितो भवति तेन चात्वा-
 लमुप समायन्ति स कृष्णविषाणाञ्च मेखलाञ्च * चात्वाले
 प्राऽस्यति ॥ २ ॥ 'माऽहिर्ब्रूमा पृदाकुरि'ति । असो वा-
 ऽऋजीपस्य खगाकारो यदेनदुपोऽवश्यवहरन्त्यथैव ऽएवै-
 तस्य खगाकारो रज्जुरिव हि सर्पाः कृपा ऽइव हि सर्पा-
 णामायतनान्यस्ति वै मनुष्याणां च सर्पाणां च विब्र-
 तव्यमिव नेत्तदुतः सम्भवदिति तस्मादाह माऽहिर्ब्रूमा
 पृदाकुरिति ॥ ३ ॥ अथ वाचयति । 'उरुः हि राजा
 वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा ऽऽ' ऽइति युधाऽय-
 मुरुरभयोऽनाष्ट्रः सूर्याय पन्था ऽएवं मेऽयमुरुरभयो-
 ऽनाष्ट्रः पन्था ऽअस्त्वित्येवैतदाह ॥ ४ ॥ 'अपदे पादा
 प्रतिधातवेऽकरि'ति । यदि ह वा ऽअप्यपाद् भवत्यलमेव
 प्रतिक्रमणाय भवत्युताऽप्येवक्ता हृदयाविधिविचटि'ति

* "कृष्णविषाणमेखले चात्वाले प्रास्यति माहिरिति" (का० धौ० सू० १० ८ १५) ।

(१) शु० सू० अ० ८ क० २१ । (२) शु० सू० अ० ८ क० २१ । (३) शु० सू०

अ० ८ क० २१ । (४) शु० सू० अ० ८ क० २१ ।

तदेनः सर्वस्माद्दृद्यादेनसः पाप्मनः प्रमुञ्चति ॥ ५ ॥
 अथाऽऽह साम गायेति । साम ब्रूहीति वा गायेति त्वेव
 ब्रूयाद्वायन्ति हि साम तद्यत्साम गायति नेदिदं वहिर्द्वा
 यज्ञाच्छरीरं नाष्ट्रा रुक्षांशसि हिनसन्निति साम हि
 नाष्ट्राणां रुक्षसामपहुन्ता ॥ ६ ॥ आग्नेभ्यां गायति ।
 अग्निर्हि रुक्षसामपहुन्ताऽतिच्छन्दसि गायत्येषा वै सुर्वाणि
 छन्दांशसि यदुतिच्छन्दास्तस्मादुतिच्छन्दसि गायति
 ॥ ७ ॥ स गायति । 'अग्निष्टपति प्रतिदहत्यद्वावोऽद्वाव'
 ऽदुति तन्नाष्ट्रा ऽपुवैतद्रुक्षांशस्यतोऽपहन्ति ॥ ८ ॥ त ऽङ्-
 दध्वो निष्कामन्ति । जघनेन चात्वालमग्नेणाऽऽग्नीध्रः स
 यस्यां ततो दिश्यापो भवन्ति तद्यन्ति ॥ ९ ॥ स यः
 स्यन्दमानानां स्थावरो हृदः स्यात् । तमपोऽवभ्यवेयादेता
 वा ऽअपां वरुणयहीता याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते
 वरुणयो वा ऽअवभृथो निर्वरुणतायै ययु ता न विन्देदपि या-
 ऽएव काष्ठ्याऽपोऽवभ्यवेयात् ॥ १० ॥ * तमपोऽवक्रमयन्वा-
 चयति । 'नमो वरुणायाऽभिष्टितो वरुणस्य पाश' ऽदुति
 तदेनः सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुणपात्प्रमुञ्चति ॥ ११ ॥
 अथ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । समिधं † प्रास्याऽभि-
 जुहोत्यग्नेरनीकमप ऽआविवेशाऽपां नृपात्प्रतिरुक्षन्नसुर्यम् ।
 दमे दमे समिधं व्यक्ष्यग्ने प्रति ते जिह्वा घृतमुचरण्य-

* भा० धी० सू० १०. ८. २३ ।

(१) घृ० ग० अ० ८. ४०. २३ ।

† भा० धी० सू० १०. ८. २४ ।

(१) घृ० ग० अ० ८. ४०. २४ ।

त्स्वाहे'ति ॥१२॥ अग्नेर्ह वै देवाः । यावद्वा यावद्वाऽप्सु प्रवे-
 शयाश्चक्रुर्नदतो नाप्द्रा रक्षांस्त्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्ष-
 सामपहन्ता तमेतया च समिधैतया चाऽऽहुत्या समिन्धे स-
 मिधे देवेभ्यो जुह्वानीति ॥१३॥ अथाऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं
 गृहीत्वा । आश्राव्याऽऽह समिधो यजेति सोऽपवर्हिपश्च-
 तुरः प्रयाजान्नयजति प्रजा वै वर्हिर्वरुणयो वाऽवभृथो
 नेत्प्रजा वरुणो गृह्णादिति तस्मादुपवर्हिपश्चचतुरः प्रया-
 जान्नयजति ॥ १४ ॥ अथ * वारुण एककपालः
 पुरोडाशो भवति । यो वाऽस्य रसोऽभूदाहुतिभ्यो
 वाऽस्य तमजीजनदधैतच्छरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति रसो
 वै पुरोडाशस्तदस्मिन्नेतः रसन्दधाति तदेनमेतेन
 रसेन सङ्गमयति तदेनमतो जनयति स एतं जात एव
 सङ्गमयति तस्माद्वारुण एककपालः पुरोडाशो भवति
 ॥ १५ ॥ स आज्यस्योपस्तीर्ष्य । पुरोडाशस्याऽवद्यन्नाह
 वरुणायाऽनुब्रूहीत्यत्र द्वैक ऽऋजीयस्य द्विरवद्यन्ति तदु-
 तथा न कुर्याच्छरीरं वा एतद्भवति नाऽलमाहुत्यै द्विरव-
 द्यति सकृदभिघारयति प्रत्यनक्तवदाने आश्राव्याऽऽह
 वरुणं यजेति वृषट्कृते जुहोति ॥ १६ ॥ अथाऽऽज्यस्यो-
 पस्तीर्ष्य । पुरोडाशमवदधदाहऽग्नीवरुणाभ्यामनुब्रूहीति
 तत्स्विष्टकृते स यन्नाऽग्नयऽइत्याह नेदग्निं वरुणो गृह्णा-
 दिति स यद्यमुत्रर्जीपस्य † द्विरवद्येदथाऽत्र सकृद्यद्यु न

नाऽऽद्रियेताऽथोपरिष्टाद् द्विराज्यस्याऽभिचारयत्याश्चाख्या-
 ऽऽहाऽग्नीवृणौ यजेति वृषदकृते जुहोति ॥ १७ ॥ ता वा-
 ऽएताः । पडाहुतयो भवन्ति पडा ऽकृतवदः संवत्सरस्य
 संवत्सरो वृणस्तस्मात्पडाहुतयो भवन्ति ॥ १८ ॥ एत-
 दादित्यानामयनम् । आदित्यानीमानि यजूंषीति वा ऽआहुः
 स यावदस्य दशः स्यादेवमेव चिकीर्षेद्यु ऽएनमितरथा
 यजमानः कर्त्तव्ये त्रयादितरथो तर्हि कुर्यादेतानेव चतुरः
 प्रयाजानुपवर्हिषो यजेद् द्वात्राज्यभागौ वृणमग्नीवृणौ
 द्वावनुयाजावपवर्हिषो तद्दश दशाक्षरा वै विराद्विराद्वै यज्ञ-
 स्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति ॥ १९ ॥ एतद्वहिर-
 सामयनम् । अतोऽन्यतरुत्कृत्वा * यस्मिन्कुम्भे ऽष्टजीपं
 भवति तं प्रप्लावयति 'समुद्रे ते हृदममप्स्वन्तरि' स्यापो
 वै समुद्रो रसो वा ऽआपस्तस्मिन्नेतः रसन्दधाति तदेन-
 मेतेन रसेन सङ्गमयति तदेनमतो जनयति स ऽएनं जात-
 ऽएव सङ्गमयति 'सन्त्वा विशन्त्वोपधीरुताऽऽप' ऽइति तदस्मि-
 न्नुभयः रसन्दधाति यश्चोपधिषु यश्चाऽप्सु 'यज्ञस्य
 र्ना यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाके विधेम यत्साहे'ति तद्यदेव
 यज्ञस्य साधु तदेवाऽस्मिन्नेतदधाति ॥ २० ॥ १ अथाऽनुस्र-
 ज्योपतिष्ठते । 'देवीराप ऽएष वो गुर्व' ऽइत्यपा७ ह्येप

* वा० टी० सू० १०. १. ११.

(१) घ० ग० अ० ८ व० २१ । (२) घ० घ० अ० ८ व० २५ । (३) घ० गं०
 अ० ८ व० २५ ।

† वा० टी० सू० १०. १. २ ।

(४) घ० सं० अ० ८ व० २६ ।

गृवर्भस्तदः सुप्रीतदः सुभृतं विभ्रते'ति तदेनमद्भ्यः परि-
ददाति गुप्त्यै 'देवै सोमैष ते लोक' इत्यापो हेतुस्य
लोकस्तस्मिञ्छ्व ब्रक्ष्व परि च ब्रक्ष्वे'ति तस्मिन्नः शञ्चैधि
सर्वावभ्यश्च न ऽआर्त्तिवभ्यो गोपायेत्येवैतदाह ॥ २१ ॥

* अथोपसारयति । 'अवभृथ निचुम्पुण निचेरुरसि
निचुम्पुणः । अव देवैर्देवकृतमेनोऽयासिपमवमर्त्यैर्मर्-
त्यकृतमित्यव हेतुदेवैर्देवकृतमेनोऽयासीत्सोमेन राजाऽव
मर्त्यैर्मर्त्यकृतमित्यव हेतुन्मर्त्यैर्मर्त्यकृतमेनोऽयासीत्प-
शुना पुरोडाशेन 'पुरुरावणो देव रिपुस्पाही'ति
सर्वावभ्यो माऽऽर्त्तिवभ्यो गोपायेत्येवैतदाह ॥ २२ ॥ अथाऽ-
वभ्यवेत्य स्नातः । अन्नयोऽन्न्यस्य पृष्ठे प्रधावतस्तावन्न्ये
व्वातसी परिधायोद्वेतः स यथाऽहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवः
सर्वस्मारपाप्मनो निर्मुच्यते तस्मिन्न तावच्च नैनो भवति
यावत्कुमारेऽद्वति स येनैव निष्क्रामन्ति तेन पुनरायन्ति
पुनरेत्याऽऽहवनीये समिधमव्यादधाति 'देवानाथ समि-
दसी'ति यजमानमेवैतया समिन्धे देवानाथ हि समिद्धि-
मनु यजमानः समिद्ध्यते ॥ २३ ॥ (E)

चतुर्थाध्याये पंचमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

* वा० श्री० सू० १- १ ३।

(१) शु० रा० अ० ८ क० २६। (२) शु० स० अ० ८ क० २६। (३) शु० स०
अ० ८ क० २६। (४) शु० स० अ० ८ क० २७। (५) शु० स० अ० ८ क० २७।
(६) शु० स० अ० ८ क० २७।

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अथवाऽऽपुनरभ्यर्चये यथा— का० श० ५ ५ ३ ते० स०
६, ६, ३ कङ्क० सू० २१ ३, कपि० सू० ४५ ४, मै० सू० ४, ८, ५।

[उदयनीयेष्टिः]

आदित्येन चरुणोदयनीयेन प्रचरति । तद्यदादि-
त्यश्चरुर्भवति यदेवैनामदो देवा ऽअन्नवस्तवैव प्रायणी-
यस्तवोदयनीय ऽहुति तमेवाऽस्या ऽएतदुभयत्र भागं करोति
॥ १ ॥ स यदमुत्र राजानं क्रेष्यन्नुपप्रेष्यन्त्यजते । तस्मा-
त्तप्रायणीयं नामाऽय यद्वत्राऽवभृथादुदेत्य यजते तस्मा-
दैतदुदयनीयं नाम तद्वा ऽएतत्समानमेव हविरदित्या ऽएव
प्रायणीयमदित्या ऽउदयनीयमियं॑ ह्येवाऽदितिः ॥ २ ॥
स वै पत्न्यामेवाऽग्रे स्विस्ति व्यजति । तद्देवा ऽअप्रज्ञायमाने
वाचैव प्रत्यपयन्त वाचा हि मुग्धं प्रज्ञायतेऽथाऽत्र प्रज्ञाते
यथापूर्वं करोति ॥ ३ ॥ सोऽग्निमेव अथमं व्यजति । अथ
सोममथ सवितारमथ पत्न्यां॑ स्विस्तिमथाऽदितिं वाग्वै
पत्न्या स्विस्तिरियमदितिरस्यामेव तद्देवा वाचं प्रत्यष्टा-
पयन्तसेयं वागस्यां प्रतिष्ठिता वदति ॥ ४ ॥ अथ मैत्रा-
वरुणीं वशामनूयन्त्यामालभते । स ऽएपोऽन्य ऽएव
यज्ञस्तायते पशुबन्ध ऽएव समिष्टयजू॑पि ह्येवाऽन्तो
यज्ञस्य ॥ ५ ॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति । यद्वा
ऽईजानस्य स्विष्टं भवति मित्रोऽस्य तद् गृह्णाति
यदस्य दुरिष्टं भवति वरुणोऽस्य तद् गृह्णाति ॥ ६ ॥
तदाहुः । केजानोऽमृदिति तद्यदेवाऽस्याऽत्र मित्रः स्विष्टं
गृह्णाति तद्देवाऽस्मा ऽएतया प्रीतः प्रत्यवस्रजति यदु-
चाऽस्य वरुणो दुरिष्टं गृह्णाति तच्चेवाऽस्मा ऽएतया
प्रीतः स्विष्टं करोति तदु चाऽस्मे प्रत्यवस्रजति सोऽस्यैव

स्व ऽएव यज्ञो भवति स्वः सुकृतम् ॥ ७ ॥ तद्यन्मैत्रा-
वरुणी वशा भवति । यत्र वै देवाः रेतः सिकं प्राऽजनयँस्त-
दाग्निमारुतमित्युक्थं तस्मिँस्तद्व्याख्यायते यथा तद्देवा रेतः
प्राऽजनयँस्ततोऽङ्गाराः समभवन्नङ्गारेभ्योऽङ्गिरसस्तदु-
न्वन्न्ये पशवः ॥ ८ ॥ अथ यदासाः पाथंसुवः पर्यशि-
ष्यन्त । ततो गर्हभः समभवत्तस्माद्यत्र पाथंसुलं भवति
गर्हभस्तथानमिव चतेत्याहुरथ यदा न कश्चन रसः पर्य-
शिष्यत तत ऽएवा मैत्रावरुणी वशा समभवत्तस्मादेवा
न प्रजायते रसाद्धि रेतः सम्भवति रेतसः पशवस्तद्य-
दन्ततः समभवत्तस्मादन्तं व्यशस्याऽनुवर्त्तते तस्माद्वा-
ऽएवाऽत्र मैत्रावरुणी वशाऽवबलसतमा भवति यदि वशां
न बिन्देदुप्युक्षवश ऽएव स्यात् ॥ ९ ॥ अथेतर्ं विश्वे
देवा* ऽअमरीमृश्यन्त । ततो वैश्वदेवी समभवदुथ चार्ह-
स्पत्या सोऽन्तोऽन्तो हि बृहस्पतिः ॥ १० ॥ स एहं
सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् । स ऽएनाः सर्वा ऽआलभेत ।
सर्वं वै तस्याऽऽप्तं भवति सर्वं जितं व्ये सहस्रं वा भूयो
वा ददाति सर्वमेता ऽएवमेव यथापूर्वं मैत्रावरुणीमेवाऽग्ने-
ऽथ वैश्वदेवीमथ चार्हस्पत्यम् ॥ ११ ॥ अथो ये दीर्घसत्र-
मासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा त ऽएनाः सर्वा ऽआ-
लभेरन्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं व्ये दीर्घसत्र-
मासते संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेता ऽएवमेव यथा-
पूर्वम् ॥ १२ ॥ अथोदवसानीययेष्टया यजते । स ऽआप्तेयं

पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति तस्य पञ्चपदाः पङ्क्तयो
याज्याऽनुवाक्या भवन्ति यातयामेव वा ऽएतदीजानस्य
यज्ञो भवति सोऽस्मत्परादिव भवत्यग्निर्वै सर्वं यज्ञा-
ऽअग्नौ हि सर्वाण्यज्ञाँस्तन्वते ये च, पाकयज्ञा ये चेतरे
तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथाऽस्याऽयातयामा यज्ञो भवति
तथो ऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥ १३ ॥ तद्यत्पञ्चकपालः
पुरोडाशो भवति । पञ्चपदाः पङ्क्तयो याज्याऽनुवाक्याः
पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथाऽस्याऽयात-
यामा यज्ञो भवति तथो ऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥ १४ ॥
तस्य हिरण्यं दक्षिणा । आग्नेयो वा ऽप्प यज्ञो भवत्य-
ग्नेरेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणाऽनङ्नात्वा त हि
ब्रूहेनाऽऽग्नेयोऽग्निदग्धमिव ह्यस्य ब्रह्म भवति ॥ १५ ॥
अथो चतुर्गृहीतमेवाऽऽज्यं गृहीत्वा । द्विण्णव्यर्द्धा
जुहोत्युर्द्धं द्विण्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं
घृतयोने पिव प्प्र-प्प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति यज्ञो वै
द्विण्णस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथाऽस्याऽयातयामा यज्ञो
भवति तथो ऽअस्मान्न पराङ् भवति तत्रो यच्छक्नुयान्त-
द्व्यान्नाऽदक्षिणः हविः स्यादिति ह्याहुरथ यदेवैपोदव-
सानीयेष्टिः सन्तिष्टतेऽथ सायमाहुर्ति जुहोति कालः ऽएव
प्रातराहुतिम् ॥ १६ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) सु० सं० अ० ५ ब० ३८ ।

(A) एतद्ब्राह्मणं भिन्ना अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— पा० सं० ५. ५. ४ ।

[आनुबन्धयागः]

वशांमालभन्ते । तामालब्ध संज्ञयन्ति संज्ञप्याऽऽह
 वषामुत्तिवदेत्युत्तिवद्य वषामनुमशं गवर्भमेष्ट्वै वृयात्स
 यदि न विन्दन्ति किमाद्रियेरन्यद्यु विन्दन्ति तत्र प्राय-
 श्चित्तिः क्रियते ॥ १ ॥ न वै तदवकल्पते । यदेकां मृश्य-
 माना ऽएकयेवैतथा चरेयुर्व्यद्वे मृश्यमाना द्वाब्ध्यामिव
 चरेयु स्थालीश्वैवोष्णीपं चोपकल्पयितवै वृयात् ॥ २ ॥
 अथ वषया चरन्ति । यथैव तस्यै चरणं वषया चरित्वा-
 ऽङ्घ्र्युश्च यजमानश्च पुनरेतः स ऽआहाऽङ्घ्र्युश्चिरुहैतं
 गवर्भमिति तः ह नोदरतो निरुहेदार्त्ताया वै मृताया-
 ऽउदरतो निरुहन्ति यदा वै गवर्भः समृद्धो भवति
 प्रजननेन वै स तर्हि प्रत्यङ्ङेति तमपि विरुज्य श्रोणी
 प्रत्यञ्चं निरुहितवै वृयात् ॥ ३ ॥ तं * निरुजमाणम-
 भिमन्त्रयते । 'ऐजतु दशमास्यो गवर्भो जरायुणा
 सहे'ति स यदाहैजत्विति प्राणमेवाऽस्मिन्नेतदधाति
 दशमास्य ऽइति यदा वै गवर्भः समृद्धो भवत्यथ दश-
 मास्यस्तमेतदप्यदशमास्यः सन्तं ब्रह्मणैव यजुषा दश-
 मास्यं करोति ॥ ४ ॥ जरायुणा सहेति । तद्यथा
 दशमास्यो जरायुणा सहेयादेवमेतदाह 'यथाऽयं वायुरे-
 जति यथा समुद्र ऽएजती'ति प्राणमेवाऽस्मिन्नेतदधा-
 'त्येवाऽयं दशमास्यो ऽअस्त्रजरायुणा सहे'ति तद्यथा दश-

* वा० शौ० सू० २५. १०. ५।

(१) शु० सं० अ० ८ क० १८। (२) शु० सं० अ० ८ क० २८। (३) शु०
 सं० अ० ८ क० २८।

मास्यो जरायुणा सह स्रष्टसेतैवमेतदाह ॥ ५ ॥ तदाहुः ।
 कथमेतं गर्भं कुर्यादित्यङ्गादङ्गाद्धैवाऽस्याऽवद्येयुर्यथैवेत-
 रेपामवदानानामवदानं तदु तथा न कुर्यादुत ह्येषोऽविकृताङ्गो
 भवत्यधस्तादेव ग्रीवाऽअपिकृत्यैतस्यां स्थाल्यामेतं मेधं
 इच्छोतयेयुः स्रष्टेभ्यो वाऽअस्यैपोऽङ्गेभ्यो मेध इच्छोतति
 तदस्य स्रष्टेपामेवाऽङ्गानामवत्तं भवत्यवद्यन्ति वशायाऽअव-
 दानानि यथैव तेषामवदानम् ॥ ६ ॥ तानि पशुश्रपणे
 श्रपयन्ति । तदेवैतं मेधं श्रपयन्त्युष्णीषेणाऽऽवेष्ट्य *
 गर्भं पार्श्वतः पशुश्रपणस्योप निदधाति यद्वा शृतो भवत्यथ
 समुद्याऽवदानान्येवाऽभिजुहोति नैतं मेधमुद्रासयन्ति पशुं
 तदेवैतं मेधमुद्रासयन्ति ॥ ७ ॥ तं जघनेन चात्वालमुन्तरेण
 यूपं चाऽग्निञ्च हरन्ति । दक्षिणतो निधाय प्रतिप्रस्थाता-
 ऽवद्यत्यथ लुचोरुपस्तृणीतेऽथ मनोतायै हविषोऽनुवाच-
 ऽआह्वाऽवद्यन्ति वशायाऽअवदानानां यथैव तेषामवदानम्
 ॥ ८ ॥ अथ प्रचरणीति लुग्भवति । † तस्यां प्रतिप्रस्थाता
 मेधायोपस्तृणीते द्विरवद्यति सकृदभिघारयति प्लुत्यनक्त्य-
 वदाने ऽअथाऽनुवाच ऽआहाऽऽश्राव्याऽऽह प्रेप्येति वृषद-
 कृतेऽद्वय्युर्जुहोत्यद्वय्योरनुहोमं ‡ जुहोति प्रतिप्रस्थाता
 ॥ ९ ॥ 'यस्यै ते यज्ञियो गर्भं' इति । अयज्ञिया वै
 गर्भस्तमेतद् ब्रह्मणेव यजुषा यज्ञियं करोति 'यस्यै योनि-

* का० धी० सू० २५. १०. ८, ९ ।

† का० धी० सू० २५. १०. १० ।

‡ का० धी० सू० २५. १०. ११, १२ ।

(१) छ० सं० अ० ८ व० २९ । (२) छ० सं० अ० ८ व० २९ ।

हिरण्ययीत्यदो वा ऽएतस्यै योनिं विच्छिन्दन्ति यददो
निष्कर्षन्त्यमृतमायुर्हिरण्यं तामेवाऽस्या ऽएतदमृतां व्योनिं
करोत्यङ्गान्यहुता यस्य तं मात्रा समजीगमथं स्वाहेति
यदि पुमान्स्याद्यद्यु स्त्री स्यादङ्गान्यहुता यस्यै तां मात्रा
समजीगमथं स्वाहेति यद्यु ऽअविज्ञातो गवर्भो भवति
पुथंस्कृत्यैव जुहुयात्पुमाथंसो हि गवर्भा ऽअङ्गान्यहुता
यस्य तं मात्रा समजीगमथं स्वाहेत्यदो वा ऽएतं मात्रा
विष्वञ्चं कुर्वन्ति यददो निष्कर्षन्ति तमेतद् ब्रह्मणैव यजुषा
समर्च्य मध्यतो यज्ञस्य पुनर्मात्रा सङ्गमयति ॥ १० ॥
अथाऽङ्कुर्युर्वनस्पतिना * चरति । वनस्पतिनाऽङ्कुर्युश्च-
रित्वा यान्युपभृत्यवदानानि भवन्ति तानि समानयमान-
ऽआहाऽग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्यस्याक्रामति अतिप्रस्थाता
सु ऽएतद्वं सर्वमेव मेधं गृहीतेऽथोपरिष्ठाद् द्विराज्यस्या-
ऽभिधारयत्याश्राब्ध्याऽऽह प्रेष्येति वृषदकृतेऽङ्कुर्युर्जुहो-
त्यङ्कुर्योरनुहोमं जुहोति अतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ 'पुरुदस्मो
विषुरूप ऽइन्दुरिति । बहुदान ऽइति हैतद्यदाह पुरुदस्म-
ऽइति विषुरूप ऽइति विषुरूपा ऽइव हि गवर्भा 'ऽइन्दु-
रन्तर्म्महिमानमानञ्ज वीर' ऽइत्यन्तर्होष मातृर्ष्यक्तो भव-
'त्येकैपदीं द्विपदीं त्रिपदीं चतुष्पदीमष्टापदीं भवन्ताऽनु-

(१) शु० सं० अ० ८ क० २९ ।

* वा० धौ० सू० २५. १०. १४, १५ ।

(२) शु० सं० अ० ८ क० ३० । (३) शु० सं० अ० ८ क० ३० । (४) शु० सं०
अ० ८ क० ३० ।

प्रथन्ताथं स्वाहेति प्रथयत्येवैनामेतत्सुभूयो ह जयत्य-
 ष्टापद्येष्टा यदु चाऽनष्टाऽपद्या ॥ १२ ॥ तदाहुः । कैतं गुर्वं
 कुर्यादिति वृक्ष ऽएवैनमुदध्युरन्तरिक्षायतना वे गुर्वं-
 ऽअन्तरिक्षमिवैतद्यद्वृक्षस्तदेनं स्व ऽएवाऽऽयतने प्रति-
 ष्ठापयति तदु वा ऽआहुस्यं ऽएनं तत्राऽनुव्याहरेद् वृक्ष ऽएनं
 मृतमुद्धाऽस्यन्तीति तथा हैव स्यात् ॥ १३ ॥ अप ऽएवैन-
 मभ्यवहरेयुः । आपो वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेन-
 मप्स्वेव प्रतिष्ठापयति तदु वा ऽआहुस्यं ऽएनं तत्राऽनु-
 व्याहरेदप्स्वेव मरिष्यतीति तथा हैव स्यात् ॥ १४ ॥ आखू-
 रकुरु * ऽएवैनमुपकिरेयुः । इयं वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेन
 मस्यामेव प्रतिष्ठापयति तदु वा ऽआहुस्यं ऽएनं तत्राऽनु-
 व्याहरेद्विष्प्रैस्समै मृताय श्मशानं करिष्यन्तीति तथा हैव
 स्यात् ॥ १५ ॥ पशुश्रपण ऽएवैनं मरुद्भ्यो जुहुयात् । अहुतादो
 वै देवानां मरुतो विडहुतमिवैतद्यदुश्रुतो गुर्वं ऽआह-
 वनीयाद्वा ऽएष ऽआहतो भवति पशुश्रपणस्तथाऽऽह न
 बहिर्द्धा यज्ञाद् भवति न प्रत्यक्षमिवाऽऽहवनीये देवानां
 वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ स हुत्वेव
 समिष्टयजूंषि । अथमाऽवशान्तेष्वह्नौरेवेतद् सोष्णीपं
 गुर्वंमादत्ते तं प्राद्विष्टञ्जुहोति † मास्त्यर्चा 'मरुतो
 यस्य हि क्षये पाया दिवो विमहसः । स सुगोपातमो जन'
 ऽइति न स्वाहाकरोत्यहुतादो वै देवानां मरुतो विडहुत-

* का० श्रौ० सू० २५ १० १६-१७ ।

† का० श्रौ० सू० २५ १० १८ ।

(१) शु० उ० ४० ८ क० ३१ ।

मिवैतद्यदस्वाहाकृतं देवानां वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव
प्रतिष्ठापयति ॥ १७ ॥ * अथाऽङ्गारैरभि समूहति । 'मही
द्यौः पृथिवी च न ऽइमं व्यञ्जं मिमिक्षताम् । पिष्टान्नो
भरीमभिरिति ॥ १८ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[षोडशिव्रह्म]

इन्द्रो ह वै षोडशी । तं नु सकृद्विन्त्रं भूतान्युत्तरि-
क्ष्यन्त प्रजा वै भूतानि ता ह्येनेन सदृग्भवमिवाऽऽसुह
॥ १ ॥ इन्द्रो ह वा ऽईक्षावके । कथं न्वहमिदं सर्वम-
तितिष्ठेयमर्वागेव मदिदं सर्वं स्यादिति स ऽप्येतं ग्रह-
मपश्यत्तमयल्लीत स ऽइदं सर्वमेवाऽत्यतिष्ठदर्वागेवा-
ऽस्मादिदं सर्वमभत्सर्वं ह वा ऽइदमतितिष्ठत्यर्वागेवा-
ऽस्मादिदं सर्वं भवति यस्यैवं विदुष ऽप्येतं ग्रहं श्रुन्ति
॥ २ ॥ तस्मादेतदपिणाऽव्यनूक्तम् । 'न ते महित्वमनु-
भूदुध द्यौर्व्यदन्यया स्फिग्या क्षामवस्था' ऽइति न ह वा-
ऽस्याऽसौ द्यौरन्यतरां चन स्फिगीमनुवभूव तथेदं
सर्वमेवाऽत्यतिष्ठदर्वागेवाऽस्मादिदं सर्वमभत्सर्वं
ह वा ऽइदमतितिष्ठत्यर्वागेवाऽस्मादिदं सर्वं भवति

* का० श्रौ० सू० २५. १०. १९ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ३९ ।

(B) अत्र शतम् २७००, एतद्ब्राह्मणस्या विख्यातं अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का०

श० ५. ६. ४ ।

(२) क० सं० ३. ३१. ११ ।

यस्यैवं विदुष ऽपतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥ ३ ॥ तं वै हरिवत्पञ्चा
 गृह्णाति । हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनुशङ्सति, द्वीर्यं वै
 हर ऽइन्द्रोऽसुराणां सपत्नानां समवृद्धं तथो ऽएवैष-
 ऽपतद्वीर्यं हरः सपत्नानां संवृद्धं तस्माद्हरिवत्पञ्चा
 गृह्णाति हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनु शङ्सति ॥ ४ ॥ तं वा-
 ऽअनुष्टुभा गृह्णाति । गायत्रं वै प्रातः सवनं त्रैष्टुभं माध्य-
 न्दिनं सवनं जागतं तृतीयसवनमथाऽतिरिक्त्वाऽनुष्टुभस्ये-
 वैनमेतद्रेचयति तस्मादनुष्टुभा गृह्णाति ॥ ५ ॥ तं वै
 चतुःशक्तिना * पात्रेण गृह्णाति । त्रयो वा ऽइमे लोकाः
 स्तदिमानेव लोकाँस्तिसृभिः शक्तिभिराप्नोत्यत्येवैनं चतु-
 र्य्या शक्त्या रेचयति तस्माच्चतुःशक्तिना पात्रेण गृह्णाति ॥ ६ ॥
 [अर्थप्रपाठकः ॥ ६३ ॥] तं वै प्रातः सवने गृहीयात् । आग्रयणं
 गृहीत्वा स प्रातः सवने गृहीत्वा ऽपेतस्मात्कालादुपशेते
 तदेनं सर्वाणि सवनान्यतिरेचयति ॥ ७ ॥ माध्यन्दिने वैनं
 सवने गृहीयात् । आग्रयणं गृहीत्वा सो ऽप्या मीमांश-
 स्य प्रातः सवनं ऽएवैनं गृहीयादाग्रयणं गृहीत्वा स
 प्रातः सवने गृहीत्वा ऽपेतस्मात्कालादुपशेते ॥ ८ ॥
 † अथाऽतो गृह्णात्येव । 'आतिष्ठ च्वत्रहव्यं श्रुक्ता ते
 ब्रह्मणा हरी । अर्वाचीनं सुते मनो ग्रावा कृणोतु वसुना ।
 उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा पोडशिन ऽप्य ते योनिरि-
 न्द्राय त्वा पोडशिन' ऽहुति ॥ ९ ॥ अनया वा । 'युर्ध्वा

* का० धी० घ० १२. ५. ७. १.

† का० धी० घ० १२. ५. १.

(१) घ० गं० अ० ८ व० ३१ । (२) घ० गं० अ० ८ व० ३४ ।

हि केशिना हुरी वृषणा कक्ष्यम्ना । अथा न ऽइन्द्र सोमपा
गिरामुपश्रुतिं चर । उपयामृहीतोऽसीन्द्राय त्वा पोडशिन-
ऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा पोडशिन' ऽहुति ॥ १० ॥
अथेत्य. स्तोत्रमुपाकरोति । सोमोऽत्यरेच्युषाऽऽवर्चक्ष-
मित्यत्येवैनमेतद्रेचयति तं ध्वै. पुराऽस्तमयादुपाकरोत्यस्तमि-
त्वेऽनुशङ्कसति तदेनेनाऽहोरात्रे सुन्दधाति तस्मात्पुराऽस्त-
मयादुपाकरोत्यस्तमितेऽनुशङ्कसति ॥ ११ ॥ (C)

पथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अतिग्राह्यं श्रद्धाः]

सुध्वं ह वै देवाः । अग्ने सदृशा ऽआसुः सुध्वं पुण्यया-
स्तेपाथ सुध्वपाथ सदृशानाथ सुध्वपां पुण्ययानां त्रयोऽकाम-
यन्ताऽतिप्रायानः स्यामेत्यग्निरिन्द्रः सूर्यः ॥ १ ॥ तेऽर्चन्तः
श्राम्यन्तश्चेरुः । त एतानतिग्राह्यान्ददृशुस्तानत्यगृह्यत
तद्यदेनानत्यगृह्यत तस्मादतिग्राह्या नाम तेऽतिप्रायानो-
ऽभवन्त्यथैत एतदतिप्रेवाऽतिप्रेय ह वै भवति यस्यैवं
विदुष एतान्ग्रहान्गृह्णन्ति ॥ २ ॥ नो ह वा ऽइदमग्नेऽन्नौ
ध्वं ऽआस । यदिदुमस्मिन्ध्वं सोऽकामयतेदं मयि
ध्वं स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मि-
न्नेतद्ध्वं ऽआस ॥ ३ ॥ नो ह वा ऽइदमग्र ऽइन्द्र ऽओज-
ऽआस । यदिदुमस्मिन्नोजः सोऽकामयतेदं मय्योजः
स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मिन्नेतद्वोज-

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया ४-मयाऽप्युपलभ्यते यथा— वा० शा० ५ १ १;
ते० रा० ६ १ ११, मै० सं० ४, ७ ६ ।

ऽआस ॥ ४ ॥ नो ह वा ऽइदमग्रे सूख्यं बभ्राज ऽआस ।
यदिदमस्मिन्बभ्राजः सोऽकामयतेदं मयि बभ्राजः स्था-
द्विति स ऽएतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मिन्नेतद्बभ्राज-
ऽआसेतानि ह वै तेजाश्चस्येतानि वीर्याण्य्यात्मन्धत्ते
यस्यैवं द्विदुष ऽएताद्ग्रहाण्यहन्ति ॥ ५ ॥ तावन्नै प्प्रातः
सवने गृहीयात् । आग्रयणं गृहीत्वाऽऽत्मा वा ऽआग्रयणो
बहु वा ऽइदमात्मन ऽएकैकमतिरिक्तं क्लोम हृदयं त्वय-
त्त्वत् ॥ ६ ॥ माध्यन्दिने वैनान्तसवने गृहीयात् । उक्थ्यं
गृहीत्वोपाकरिष्यन्वा पूतभृतोऽयः ह वा ऽअस्यैपोऽनिरुक्त-
ऽआत्मा युदुक्थ्यः सो ऽएषा मीमांशैव प्प्रातः सवन-
ऽएनैनान्तगृहीयादाग्रयणं गृहीत्वा ॥ ७ ॥ ते माहेन्द्रस्यै-
वाऽनुहोमः हूयन्ते । एष वा ऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो
यन्माहेन्द्रोऽप्यस्येतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यः
शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानो यजमानस्य वा ऽएते कामाय
गृह्यन्ते । तस्मान्माहेन्द्रस्यैवाऽनुहोमः हूयन्ते ॥ ८ ॥
अथाऽतो * गृह्णात्पेव । 'अग्रे पवस्व रुपा ऽअस्मे वर्चः
सुरीर्यम् । दुधद्रयि मयि पोषम् । उपयाम् गृहीतोऽस्य-
ग्रये ररा वर्चस ऽएष ते योनिरग्रये त्वा वर्चसे' ॥ ९ ॥
'उत्तिष्ठन्नोजसा । सह पीत्वी शिष्ये ऽअवेषयः । सोम-
मिन्द्र चमू सुतम् । उपयाम्गृहीतोऽसीन्द्राय त्वोजस ऽएष
ते योनिरिन्द्राय रोजसे' ॥ १० ॥ 'अदृश्रमस्य केतवः ।

* वा० धी० सू० १२. १. २ ।

(१) घ० घं० वा० ८ व० ३८ । (२) उ० सं० वा० ८ व० १५ । (३) उ० सं०
वा० ८ व० १० ।

वि रश्मयो जनाँरऽअनु । भ्राजन्तो ऽअग्नयो यथा । उप-
याम् गृहीतोऽसि सूर्याय त्वा बभ्राजायैष ते योनिः
सूर्याय त्वा बभ्राजायेति ॥ ११ ॥ तेषां । मक्षः । 'अग्ने
वर्चस्विन्नवर्चस्वाँस्त्वं देवेष्वसि वर्चस्वानहं मनुष्येषु भूया-
समिन्द्रो जिह्द्रो जिह्द्रस्त्वं देवेष्वस्योजिह्द्रोऽहं मनुष्येषु
भूयासः सूर्यं बभ्राजिह्द्र बभ्राजिह्द्रस्त्वं देवेष्वसि बभ्राजि-
ह्द्रोऽहं मनुष्येषु भूयासमि'त्येतानि ह वै बभ्राजाधेस्येतानि
धीर्याण्यारम्भन्ते यस्यैवं विदुषऽएतान्महान्गृह्णन्ति
॥ १२ ॥ तान्वै पृष्ठये पठहे गृहीयात् । पूर्वं ज्यहऽआग्ने-
यमेव प्रथमेऽहन्नैन्द्रं द्वितीये सौर्यं तृतीय एवमेवाऽन्व-
हम् ॥ १३ ॥ तानु द्वेकऽउत्तरे ज्यहे गृह्णन्ति । तदु तथा
न कुर्यात्पूर्वं ऽएवैनोऽन्यहे गृहीयाद्युत्तरे ज्यहे ग्रहीष्य-
न्त्यात्पूर्वं ऽएवैनोऽन्यहे गृहीत्वाऽथोत्तरे † ज्यहे गृहीया-
देवमेव यथापूर्वं विश्वजिति सर्वपृष्ठ एकाह एव
गृह्यन्ते ॥ १४ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

एष वै प्रजापतिः । यऽएष यज्ञस्तापते यस्मादिमाह
प्रजाः प्रजाता एतं देवाऽप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते ॥ १ ॥

† वा० धी० सू० १२. १. १ ।

(१) सु० सं० अ० ८ व० १८-२० ।

‡ वा० धी० सू० १२. १. १-४ ।

(D) एतादृशगत्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— वा० धी० ५. १. १; ५पि०
सं० ४१. २. १; सं० १. ८; मे० सं० ४. ७ १ ।

उपांशुपात्रमेवाऽन्वजाः प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे
 प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरब्ध्यावृत्तं प्रजायन्ते
 ॥ २ ॥ अन्तर्यामिपात्रमेवाऽन्वयः प्रजायन्ते । तद्वै
 तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरब्ध्यावृत्तं
 प्रजायन्ते ॥ ३ ॥ अथ यदेतयोरुभयोः । सह सतीरुपांशुं
 पूर्वं जुहोति तस्मादु सह सतोऽजाऽऽविकस्योभयस्यैवा-
 ऽजाः पूर्वा यन्त्यनूच्योऽवयः ॥ ४ ॥ अथ यदुपांशु-
 शुद्धं हुत्वा । ऊर्द्धमुष्मार्ष्टि तस्मादिमा ऽअजा ऽअरा
 ङीतरा ऽआक्रममाणा ऽइव यन्ति ॥ ५ ॥ अथ यदन्तर्यामिः
 हुत्वा । अवाश्चमवमार्ष्टि तस्मादिमा ऽअवयोऽवाचीन-
 शीष्णपर्यः खनन्त्य ऽइव यन्त्येता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां
 यदजाऽवयस्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ
 त्रीनिति जनयन्ति ॥ ६ ॥ शुक्रपात्रमेवाऽनु मनुष्याः
 प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः
 प्रजाः पुनरब्ध्यावृत्तं प्रजायन्त ऽप्य वै शुक्रो य ऽएष
 तपत्येप ऽउ ऽएवेन्द्रः पुरुषो वै पशूनामैन्द्रस्तस्मात्पशू-
 नामीष्टे ॥ ७ ॥ ऋतुपात्रमेवाऽऋक्शफं प्रजायते । तद्वै
 तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरब्ध्यावृत्तं
 प्रजायन्त ऽडुतीव वा ऽऋतुपात्रमितीवैकशफस्य शिर ऽआग्र-
 यणपात्रमुक्थपात्रमादित्यपात्रमेताश्चैवाऽनु गावः प्रजायन्ते
 तानि वै तानि पुनर्यज्ञे प्रयुज्यन्ते तस्मादिमाः प्रजाः पुन-
 रब्ध्यावृत्तं प्रजायन्ते ॥ ८ ॥ अथ यदजाः । कुनिष्ठानि पात्रा-
 ण्यनु प्रजायन्ते तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना

द्वौ त्रीनिति जनयन्त्यः कनिष्ठानि हि पात्राण्यनु
 प्रजायन्ते ॥ ९ ॥ अथ यद्वावः । भूयिष्ठानि पात्राण्यनु
 प्रजायन्ते तस्मादेताः सकृत्संवत्सरस्य विजायमाना ऽएकैकं
 जनयन्त्यो भूयिष्ठा भूयिष्ठानि हि पात्राण्यनु प्रजायन्ते
 ॥ १० ॥ अथ द्रोणकलशे । अन्ततो हारियोजनं ग्रहं गृह्णाति
 प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः स ऽइमाः प्रजा ऽउपाऽवर्त्तते
 ता ऽअवति ता ऽअभिजिग्यतेतद्वा ऽएना भवति यदेनाः
 प्रजनयति ॥ ११ ॥ पञ्च ह त्वेव तानि पात्राणि ।
 यानीमाः प्रजा ऽअनु प्रजायन्ते समानमुपांश्वन्तर्व्या-
 मयोः शुक्रपात्रमृतुपात्रमाग्रयणपात्रमुक्थ्यपात्रं पञ्च वा-
 ऽकृतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञो
 यद्यु पृथ्वर्त्तवः संवत्सरस्येत्यादित्यपात्रमेवैतेपात्रं पष्ठम्
 ॥ १२ ॥ एकः ह त्वेव तत्पात्रम् । यदिमाः प्रजा ऽअनु
 प्रजायन्तः ऽउपांशुपात्रमेव प्राणो ह्युपांशुः प्राणो हि
 प्रजापतिः प्रजापतिश्च ह्येवेदः सर्वमनु ॥ १३ ॥ (E)

पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[ग्रहावेक्षणम्]

एष वै प्रजापतिः । य ऽएष यज्ञस्तायते यस्मा-
 दिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतम्बेवाऽप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते
 स ऽआश्विनं ग्रहं गृहीत्वाऽवकाशानवकाशयति ॥ १ ॥ स-

(E) एतद्वाक्यस्या विषया अन्यत्राऽप्युक्तमग्रे यथा— का० उ० ५. १. ६; से०
 सं० १. ५. १० ।

ऽउपांशुमेव * प्रथममुचकाशयति । 'प्राणाय मे वचोदा
वृचसे पवस्वे'त्यथोपांशुसवनं 'व्यानाय मे वचोदा
वृचसे पवस्वे'त्यथाऽन्तर्ह्यामि'मुदानाय मे वचोदा वृचसे
पवस्वे'त्यथैन्द्रवायवं 'वचि मे वचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथ
मैत्रावरुणं 'क्रतूदक्षावभ्यां मे वचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथाऽऽ-
श्विनं 'श्रोत्राय मे वचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथ शुक्रा-
मन्थिनौ 'चक्षुष्यां मे वचोदसौ वृचसे पवेथामिति
॥ २ ॥ अथाऽऽग्रयणम् । 'आत्सिने मे वचोदा वृचसे
पवस्वे'त्यथोक्थ्य'मोजसे मे वचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथ
ध्रुव'मायुं पे मे वचोदा वृचसे पवस्वे'त्यथाऽम्भृणौ 'विश्वो-
दभ्यो मे प्रजावभ्यो वचोदसौ वृचसे पवेथामिति वैश्व-
देवौ वा ऽअम्भृणावृतो हि देवेभ्य ऽउन्नयन्त्यतो मनुष्ये-
भ्योऽतः पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवावम्भृणौ ॥ ३ ॥ अथ
† द्रोणकलशम् । 'कोऽसि कतमोऽसी'ति प्रजापतिर्वै कः
'कस्याऽसि को नामाऽसी'ति प्रजापतिर्वै को नाम 'यस्य ते
नामाऽमन्मही'ति मनुते ह्यस्य नाम 'यन्त्वा सोमेनाऽतीत-
पामे'ति तर्पयति ह्येनः सोमेन स ऽआश्विनं अहं गृहीत्वा-

* तै. सं. १, २, ३; का. थी. सू. ९. ७. ८ ।

(१) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (२) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (३) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (४) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (५) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (६) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (७) शु. सं. अ. ७ क. २७ । (८) शु. सं. अ. ७ क. २८ । (९) शु. सं. अ. ७ क. २८ । (१०) शु. सं. अ. ७ क. २८ । (११) शु. सं. अ. ७ क. २८ ।

† "कोऽसि कतमोऽसी" (का. थी. सू. ९. ७. १४) ।

(१२) शु. सं. अ. ७ क. २९ । (१३) शु. सं. अ. ७ क. २९ । (१४) शु. सं. अ. ७ क. २९ । (१५) शु. सं. अ. ७ क. २९ ।

ऽन्वद्गमाशिपमाशास्ते 'सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामि'ति
तत्प्रजामाशास्ते 'सुवीरो वीरैरि'ति तद्दीरानाशास्ते 'सुपोषः
पोषैरि'ति तत्पुष्टिमाशास्ते ॥ ४ ॥ तान्वै न सर्वमिवाऽव-
काशयेत् । यो न्येव ज्ञातस्तमवकाशयेद्योवाऽस्य प्रियः
स्याद्यो वाऽनूचानोऽनूकेनैनाङ्गप्राप्नुयात्स ऽआश्विनं ग्रहं
गृहीत्वा कृत्स्नं व्यजं जनयति तं कृत्स्नं व्यजं जनयित्वा
तमात्मन्धत्ते तमात्मन्कुरुते ॥ ५ ॥ (F)

पञ्चमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[सोमप्रायश्चित्तानि]

ता वा ऽएताः । चतुस्त्रिंशद्ब्याहृतयो भवन्ति प्राय-
श्चित्तयो नामैष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मा-
दिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतम्बेवाऽप्येतर्हनु प्रजायन्ते
॥ १ ॥ अष्टौ ध्रुवः । एकादश रुद्रा द्वादशाऽऽदित्या ऽइमे-
ऽएव द्यावापृथिवी त्रयस्त्रिंशयौ त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजा-
पतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोत्येतद्वा ऽअस्त्येत-
द्व्यमृतं यद्व्यमृतं तद्व्यस्त्येतदु तद्यन्मर्त्यः स एष प्रजा-
पतिः सर्वं वै प्रजापतिस्तदेनं प्रजापतिं करोति तस्मादेता-
श्चतुस्त्रिंशद्ब्याहृतयो भवन्ति प्रायश्चित्तयो नाम
॥ २ ॥ ता हैके । यज्ञं तन्व ऽइत्याचक्षते यज्ञस्य हु

(१) जु० सं० अ० ७ क० २९ । (२) जु० सं० अ० ७ क० २९ । (३) जु० सं०
अ० ८ क० २९ ।

(F) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते— का० अ० ५, ६, ३ ।

त्वेवैतानि पर्वाणि स ऽएष यज्ञस्तापमान ऽएता ऽएव
 देवता भवन्नेति ॥ ३ ॥ सा यदि घर्मदुघा हृलेत् ।
 अन्न्यामुपसङ्क्रामेयुः स यस्यामेवैनां वेलायां पुरा पिन्वयन्ति
 तद्वैनामुदीचीं स्थापयेदुग्रेण वा शालां प्राचीम् ॥ ४ ॥
 तद्ये ऽएते ऽअभितः । पुच्छकाण्डः शिखण्डास्थे ऽउच्छ-
 याते तयोर्व्यदक्षिणं तस्मिन्नेताश्चतुस्त्रिंशतमाज्याहुती-
 र्जुहोत्येतावान्नै स्रवो यज्ञो यावत्स्य ऽएताश्चतुस्त्रिंशद्वा-
 हतयो भवन्ति तदस्यां कृत्स्नमेव सर्वं व्यजं दधात्येपा हृतो
 घर्मं पिन्वत ऽएषो तत्र प्रायश्चित्तः क्रियते ॥ ५ ॥
 अथ यद्यज्ञस्य हृलेत् । तत्तमन्व्रीक्ष्य जुहुयादीक्षोपस-
 स्वाहवनीये प्रसुत ऽआग्नीध्रे वि वा ऽएतद्यज्ञस्य पूर्व
 स्रवसते यद्वलति सा यैव तर्हि तत्र देवता भवति तयैवै-
 तन्नियज्यति तया सन्दधाति ॥ ६ ॥ अथ * यदि स्कन्देत् ।
 तदन्निरुपनिनयेदन्निर्या ऽइदं सर्वमासं सर्वस्यैवाऽऽस्यै
 वैष्णववारुण्यर्चा यद्वा ऽइदं किञ्चाच्छति वरुण ऽएवेदं
 सर्वमार्पयति 'ययोरोजसा स्कभिता रजांस्ति वीर्येभि-
 र्वीरुतमा शविष्ठा । या पत्येते ऽअप्रतीता सहोभिर्विष्णू-
 ऽअगन्वरुणा पूर्वहूतात्रि'ति यज्ञो वै विष्णुस्तस्यैतदाच्छति
 वरुणो वा ऽआर्पयिता तद्यस्याश्चैवैतद्देवताया ऽआच्छति
 यो च देवताऽऽर्पयति तावभ्यामेवैतदुभाभ्यां भिपज्य-
 त्सुभाभ्यां सन्दधाति ॥ ७ ॥ अथो ऽअवभ्ये † मृशेत् ।

* यज० धी० सू० १०. १. १ ।

(१) सू० य० अ० ८ क० ५१ ।

† यज० धी० सू० १५. १. २० ।

‘देवान्द्रिचमगन्त्यज्ञस्ततो मा द्रुविणमष्टु मनुष्यानन्तरिक्ष-
मगन्त्यज्ञस्ततो मा द्रुविणमष्टु पितृन्पृथिवीमगन्त्यज्ञस्ततो
मा द्रुविणमष्टु यं कश्च लोकमगन्त्यज्ञस्ततो मे भद्रम-
भृदि’त्येवेतदाह ॥ ८ ॥ तद्ध स्मैतदारुणिराह । किं स
यजेत यो यज्ञस्य ऋयृद्ध्या पापीयान्मुन्येत यज्ञस्य वा-
ऽअहं ऋयृद्ध्या श्रेयान्भवामीत्येतद्ध स्म स तदुब्र्याह
यदेता ऽआशिष ऽउपगच्छति ॥ ९ ॥ (८)

पञ्चमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

[सहस्रदक्षिणा]

तद्यत्रैतद्विरात्रे सहस्रं ददाति । तदेपा साहस्री
क्रियते स प्रथमेऽहँस्त्रीणि च शतानि नयति त्रयस्त्रिं-
शतं चैवमेव द्वितीयेऽहँस्त्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिं-
शतं चैवमेव तृतीयेऽहँस्त्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिं-
शतं चाऽथैपा * साहस्रयतिरिच्छ्यते ॥ १ ॥ सा वै त्रिरू-
पा स्यादित्याहुः । एतद्व्यस्यै रूपतममिवेति रोहिणी ह
त्वेवोपद्धस्ता स्यादेतद्वैवाऽस्यै रूपतममिव ॥ २ ॥ सा स्या-
दुप्रवीता । वाग्वा ऽएपा निदानेन यत्साहस्रयथातयाम्नी
वा ऽइयं वाग्वातयाम्न्युप्रवीता तस्मादुप्रवीता स्यात् ॥३॥
तां प्रथमेऽहन्नयेत् । वाग्वा ऽएपा निदानेन यत्साहस्री
तस्या ऽएतत्सहस्रं वाचः प्रजातं पूर्वा हँपैति पश्चादेनां

(१) शु० च० अ० ८ क० १० ।

(८) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्वयाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— वा० श० ५, ७, ४ ।

+ वा० श्रौ० सू० १३. ४ १४, १५ ।

प्रजातमन्वेत्युत्तमे वैनामहन्नयेत्पूर्वमहाऽस्यै प्रजातमेति
 पश्चादेयाऽन्वेति सो ऽएषा मीमांसेत्युत्तम ऽएवैनाम-
 हन्नयेत्पूर्वमहाऽस्यै प्रजातमेति पश्चादेयाऽन्वेति ॥ ४ ॥
 तामुत्तरेण हविर्द्वानि । दक्षिणेनाऽऽग्नीध्रं * द्रोणकलशमव-
 ग्नापयति यज्ञो वै द्रोणकलशो यज्ञमेवैनामेतदर्शयति
 ॥ ५ ॥ 'आजिघ्र कलशम् । मद्या त्वा विशन्तिवन्दव' ऽइति
 रिरिचान् ऽइव वा ऽएष भवति यद् सहस्रं ददाति तमेवैत-
 द्विरिचानं पुनराप्याययति यदाहाऽऽजिघ्र कलशं मद्या त्वा
 विशन्तिवन्दव ऽइति ॥ ६ ॥ 'पुनरूर्जा निवर्त्तस्वे'ति । तद्वेव
 रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह पुनरूर्जा निवर्त्तस्वेति
 ॥ ७ ॥ 'सा नद् सहस्रं धुक्ष्वे'ति । तत्सहस्रेण रिरिचानं
 पुनराप्याययति यदाह सा नद् सहस्रं धुक्ष्वेति ॥ ८ ॥
 'उरुधारा पयस्वती पुनर्म्माऽऽविशतादयिरिति'ति । तद्वेव रिरि-
 चानं पुनराप्याययति यदाह पुनर्म्माऽऽविशतादयिरिति ॥ ९ ॥
 अथ दक्षिणे † कृष्णं ऽआजपति । 'हुडे रन्ते हुव्ये कांम्ये
 चन्द्रे ज्योतेऽदिति सरस्वति मृहि क्षिप्रुति । एता ते-
 ऽअग्न्ये नामानि देवेभ्यो मा सुकृतं वृतादिति'ति । वोचेरिति
 वैतानि ह वा ऽअस्यै देवत्रा नामानि सा यानि ते देवत्रा
 नामानि तैर्म्मा देवेभ्यः सुकृतं वृतादिष्येवैतदाह ॥ १० ॥

* का. श्रौ. सू. १३. ५. १५ ।

(१) श्रु. सं. अ. ८ क. ४२ । (२) श्रु. सं. अ. ८ क. ४२ । (३) श्रु.
 सं. अ. ८ क. ४२ । (४) श्रु. सं. अ. ८ क. ४३ ।

† का. श्रौ. सू. १३. ५. १८ ।

(५) श्रु. सं. अ. ८ क. ४३ ।

तामवार्जन्ति । सा यद्यपुरुषाऽभिवीतां प्राचीयात्तत्र
विद्यादुरात्सीदयं व्यजमानः कल्याणं लोकमजैपीदिति
यद्युदीचीयाच्छेयानस्मिँल्लोके यजमानो भविष्यतीति विद्या-
द्यदि प्रतीचीयादिभ्यतिल्विल ऽइव धान्यतिल्विलो भवि-
ष्यतीति विद्याद्यदि दक्षिणेयात्क्षिप्त्रेऽस्माल्लोकाद्यजमानः
प्रैष्यतीति विद्यादेतानि विज्ञानानि ॥ ११ ॥ तद्या ऽएता-
स्तिष्ठस्तिष्ठस्त्रिः शत्यधि भवन्ति । तास्वेतामुपसमाकुर्वन्ति
वि वा ऽएतां विराजं बृहन्ति यां व्याकुर्वन्ति विच्छिन्नो-
ऽएषा विराज्या विवृढा दुशाक्षरा वै विराद् तत्कुत्स्नां
विराजः सन्दधाति तां * होत्रे दद्याद्दोता हि साहस्र-
स्तस्मात्तां होत्रे दद्यात् ॥ १२ ॥ द्वौ वोन्नतारौ कुर्वीत ।
तयोर्व्यतरो नाऽऽश्रावयेत्तस्मा ऽएतां दद्याद्वृद्धो वा-
ऽएष ऽउन्नेता य ऽऋत्विक् सन्नाऽऽश्रावयति व्यृद्धो ऽएषा
विराज्या विवृढा तद्वृद्ध ऽएवैतद्वृद्धं दधाति ॥ १३ ॥
तदाहुः । न सहस्रेऽधि किञ्चन दद्यात्सहस्रेण ह्येव सर्वा-
न्कामानाप्नोतीति तदु होवाचाऽऽसुरिः काममेव दद्या-
त्सहस्रेणाऽऽह सर्वान्कामानाप्नोति कामेनो ऽअस्येतरदत्तं
भवतीति ॥ १४ ॥ अथ यदि रुथं वा युक्तं दास्यन्त्स्यात् ।
यद्वा वशाये वा वपायां हुतायां दद्यादुदवसानीयायां
वेष्टौ ॥ १५ ॥ स वै दक्षिणा नयन् । अन्न्यूना दशतो

* “सर्वतो नवसु दशमीं कृत्वा होत्रे दद्यात्, उन्नेतारी वा वृत्ताऽनाश्रावयते, दश दशा
भेदेन दक्षिणा दद्यात्” (का. श्रौ. सू. १३. ४. २०-२२) ।

अत्र देववाशिक —

“दशभ्यो दशरी दद्यात्तुभ्योऽष्टौ च पञ्चकान् ।
द्विकेन पूरयेत् पश्य पश्यो द्विकमिति स्थिति ॥” इति ।

नयेद्यस्मै ऽणुकां दास्यन्त्स्याद्दशब्जस्तेऽभ्यो दशतमुपा-
वर्त्तयेद्यस्मै द्वे दास्यन्त्स्यात्पञ्चब्जस्तेऽभ्यो दशतमुपावर्त्त-
येद्यस्मै तिस्रो दास्यन्त्स्याद्विब्जस्तेऽभ्यो दशतमुपावर्त्त-
येद्यस्मै पञ्च दास्यन्त्स्याद्द्वाब्ज्यां ताब्ज्यां दशतमुपाव-
र्त्तयेदेवमा शतात्तथो हाऽस्यैषाऽन्यूना विराडमुष्मिँल्लोके
कामदुघा भवति ॥ १६ ॥ (H)

पञ्चसाध्याये अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२५ ॥

[व्यूढादशाहर्माः]

तद्यत्रैतद्वादशाहेन * व्यूढच्छन्दासा यजते । तद्
ग्रहान्ब्यूहति व्यूहत ऽउद्गाता च होता च च्छन्दांश्च
सु ऽएष प्रज्ञात ऽएव पूर्वस्यहो भवति † समूढच्छन्दा
स्तदैन्द्रवायवामान्प्रह्णाति ॥ १ ॥ अथ चतुर्थेऽहुन्ब्यूहति ।
ग्रहान्ब्यूहन्ति छन्दांश्च तदागूयणागून्प्रह्णाति आजापर्यं
द्वा ऽएतच्चतुर्थमुहूर्त्तवस्यत्मा वा ऽआग्रयणं ऽआत्मा

(H) एतद्ब्राह्मणस्या विदवा अन्यत्राऽप्युल्लभ्यन्ते यथा— का. श. ५. १ ५, तै. सू. ५. १ ५-७ ।

* का. थी. सू. १२ ६ १ ।

† एतदप्ये व्यूढाहे च हौत्रे मिक्षो हौत्रस्ये (आग्र. थी. सू., ऐ. मा. च ४. १, २)
इय । एवम् औद्गात्रे मिक्षोऽपि रात्र्यावगाहौ द्रव्य ।

उद्गाता व्यूहन्मपि व्यूहान्ते द्वादशाहे उच्यते—“छन्दांसि वा अन्योन्यस्याऽऽयतनमप्यप्यायन्
गायत्री त्रिन्दुमा, त्रिन्दुवगात्वा, चक्षुषी गाय वेति” (ऐ. मा. ४. ४. ५) ।

“एवमस्यावतिपरीतत्वेन उद्गानि स्थानान्तरे प्रक्षिप्तानि छन्दांसि यस्मिन् सीर्ष्ये षूढ-
च्छन्दा” (ऐ. मा. सा. मा. ४. ४. ५) इति ।

वै प्रजापतिस्तस्मादाश्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥ २ ॥ तं गृहीत्वा
 न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति
 मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त ऽएवोपासतेऽथ
 ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य काल-
 स्तदेनः हिङ्कृत्य सादयत्यथैतत्प्रज्ञातमेष पञ्चममहर्भवति
 तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥ ३ ॥ अथ षष्ठेऽह-
 न्गृह्णाति । ग्रहान्गृह्णाति छन्दांस्ति तच्छुक्राग्रान्गृह्णा-
 त्यैन्द्रं वा ऽएतत्षष्ठमहर्भवत्येष वै शुक्रो यः ऽएष
 तपत्येष ऽउ ऽएवेन्द्रस्तस्माच्छुक्राग्रान्गृह्णाति ॥ ४ ॥
 तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मो-
 हयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त ऽएवोपा-
 सतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य
 कालस्तदेनः सादयति ॥ ५ ॥ अथ सप्तमेऽहन्गृह्णाति ।
 ग्रहान्गृह्णाति छन्दांस्ति तच्छुक्राग्रान्गृह्णाति बार्हतं वा-
 ऽएतत्सप्तममहर्भवत्येष वै शुक्रो यः ऽएष तपत्येष ऽउ-
 ऽएव बृहस्तस्माच्छुक्राग्रान्गृह्णाति ॥ ६ ॥ तं गृहीत्वा न
 सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध
 प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त ऽएवोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ
 यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनः सादयत्यथै-
 तत्प्रज्ञातमेवाऽष्टममहर्भवति तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति
 ॥ ७ ॥ अथ नवमेऽहन्गृह्णाति ग्रहान्गृह्णाति छन्दा-
 ंस्ति तदाश्रयणाग्रान्गृह्णाति जागतं वा ऽएतत्तृप्तममह-
 र्भवत्यात्मा वा ऽआश्रयणः सर्वं वा ऽइदमात्मा जगत्-

स्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥ ८ ॥ तं गृहीत्वा न सादयति ।
 प्राणा वै गृहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणा-
 न्यत्सादयेत्तं धारयन्त ऽएवोपासतेऽथ गृहान्गृह्णात्यथ
 यदा गृहान्गृह्णात्यथ यत्रैतस्य कालस्तदेन हिङ्कृत्य साद-
 यति ॥ ९ ॥ तदाहुः । न व्यूहेद् गृहान्प्राणा वै गृहा
 नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यद्व्यूहेत्तस्मान्न
 व्यूहेत् ॥ १० ॥ तदु व्यूहेदेव । अङ्गानि वै गृहाः कामं
 वा ऽइमान्यङ्गानि व्यत्यसः शेते तस्मादु व्यूहेदेव
 ॥ ११ ॥ तदु नैव व्यूहेत् । प्राणा वै गृहा नेत्प्राणान्मोह-
 यानीति मोहयेद्ध प्राणान्यद् व्यूहेत्तस्मान्न व्यूहेत् ॥ १२ ॥
 किं नु तत्राऽङ्कुर्योः । यदुद्गाता च होता च च्छन्दाध्वंसि
 व्यूहेत ऽएतद्वा ऽअद्भ्युर्व्यूहति गृहान्युदेन्द्रवायवाग्ना-
 न्प्रातःसवने गृह्णाति शुक्राग्रान्माध्यन्दिने सवन ऽआगू-
 यणाग्रास्तृतीयसवने ॥ १३ ॥ (१)

पञ्चमाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

[सोमापहरणादि]

यदि सोममपहरेयुः । बिधावतेच्छतेति व्रूयात्स यदि
 बिन्दन्ति किमादियेरन्ययु न बिन्दन्ति तत्र प्रायश्चित्तिः
 क्रियते ॥ १ ॥ द्रव्यानि वै फाल्गुनानि । लोहितपुष्पाणि
 चाऽरुणपुष्पाणि च स यान्यरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि तान्य-
 भिपुण्यादेष वै सोमस्य त्र्यङ्गो यदरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि
 तस्मादरुणपुष्पाण्यभिपुण्यात् ॥ २ ॥ यदरुणपुष्पाणि न

(१) एतद्ब्राह्मणस्थ विपुवा अन्वत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का. ४ अ. ५. ६. ६]
 से० सं० ५. १. ५]

विन्देयुः । इयेन हृतमभिपुण्याद्यत्र वै गायत्री सोममच्छा-
पतत्तस्या ऽआहरन्त्यै सोमस्या ऽशुरपतत्तच्छ्येन हृतमभव-
त्तस्माच्छ्येन हृतमभिपुण्यात् ॥ ३ ॥ यदि इयेन हृतं न
विन्देयुः । आदारानभिपुण्याद्यत्र वै यज्ञस्य शिरो ऽच्छि-
द्यत तस्य योरसो व्यप्सुप्यत्तत ऽआदाराः समभवन्स्तस्मा-
दादारानभिपुण्यात् ॥ ४ ॥ यद्यादारान् विन्देयुः । अरुण-
दूर्वा ऽअभिपुण्यादेप वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणदूर्वास्तस्मा-
दरुणदूर्वा ऽअभिपुण्यात् ॥ ५ ॥ यद्यरुणदूर्वा न विन्देयुः ।
अपि यानेष काँश्च हरितान्कुशानभिपुण्यास्तत्रा ऽप्येकामेष
गां दद्यादथा ऽवभृथादेवोदेत्य पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र
प्रायश्चित्तिरिति नु सोमापहतानाम् ॥ ६ ॥ अथ कल-
शद्विराम । यदि कलशो दीव्येता ऽनुलिप्सद्वमिति व्रूयात्स
यद्यनुलभेरन् प्रसृतमात्रं वा ऽअलिमात्रं वा तदन्यैरेकधनैरब्भ्यु-
न्नीय यथाप्रभावं प्रचरेयुर्गन्धु ना ऽनुलभरेन्नामयणस्यैव प्र-
स्कन्धा ऽव्यैरेकधनैरब्भ्युन्नीय यथाप्रभावं प्रचरेयुः स यद्यन्ती-
तासु दुक्षिणासु कलशो दीव्येत तत्रा ऽप्येकामेष गां दद्यादथा-
ऽवभृथादेवोदेत्य पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र प्रायश्चित्ति-
रिति नु कलशद्विराम् ॥ ७ ॥ अथ सोमातिरिक्तानाम् । यद्यग्नि-
ष्टोममतिरिच्येत पूतभूत ऽएवोक्थं गृहीयाद्यद्युक्थमतिरि-
च्येत षोडशिनमुपेयुर्गन्धि षोडशिनमतिरिच्येत रात्रिमुपे-
युर्गन्धि रात्रिमतिरिच्येता ऽहरुपेयुर्गन्धेवा ऽतीरेको ऽस्ति ॥ ८ ॥

पञ्चमाध्याये दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[अंशग्रह*]

प्रजापतिर्वा ऽएष यदक्षुः सोऽस्यैव ऽआत्मेवाऽऽत्मा
 ह्ययं प्रजापतिस्तदस्यैतमात्मानं कुर्वन्ति यत्रैतं गृह्णन्ति
 तस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति यथा-यथैते प्राणा ग्रहा व्या-
 ख्यायन्ते स ह सर्वतनूरेव यजमानोऽमुष्मिँल्लोके सम्भवति
 ॥ १ ॥ तदारम्भणवत् । यत्रैतं गृह्णन्त्यथैतदनारम्भणमिव
 यत्रैतं न गृह्णन्ति तस्माद्वा ऽअक्षुं गृह्णाति ॥ २ ॥ तं वा-
 ऽऔदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति । प्रजापतिर्वा ऽएष प्राजापत्य-
 ऽउदुम्बरस्तस्मादौदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति ॥ ३ ॥ तं वै
 चतुस्त्वकिना पात्रेण गृह्णाति । त्रयो वा ऽइमे लोकास्तु-
 दिमानेव लोकौस्तिसृभिराप्नोति प्रजापतिर्वा ऽअतीमाँल्लो-
 काँश्चतुर्थस्तुप्रजापतिमेव चतुर्थ्याप्नोति तस्माच्चतुः-
 स्वकिना पात्रेण गृह्णाति ॥ ४ ॥ स वै तूष्णीमेव आवाण-
 मादत्ते । तूष्णीमथश्रान्निवपति तूष्णीमप ऽउपसृजति
 तूष्णीमुद्यत्य सकृदभिपुणोति तूष्णीमेनमनवानं जुहोति
 तदेनं प्रजापतिं करोति ॥ ५ ॥ अथाऽस्याथ हिरण्यं घट्टं
 भवति । तदुपजिघ्रति स यदेवाऽत्र क्षणुते वा वि वा
 लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतमायुरात्मन्वचे ॥ ६ ॥ तदु
 होवाच राम ऽऔपतस्विनिः । काममेवं प्राण्यारकाममुद-
 न्यायद्वै तूष्णीं जुहोति तदेवैनं प्रजापतिं करोतीति ॥ ७ ॥
 अथाऽस्याथ हिरण्यं घट्टं भवति । तदुपजिघ्रति स
 यदेवाऽत्र क्षणुते वा वि वा लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं
 तदमृतमायुरात्मन्वचे ॥ ८ ॥ तदु होवाच बुडिल ऽआश्व-

तरांश्चिह्नं । उद्यत्स्यैव गृह्णीयान्नाऽभिपुण्यादभिपुण्वन्ति वा-
 ऽअन्यावभ्यो देवतावभ्यस्तदन्यथा तत्तद् करोति यथो
 चाऽन्यावभ्यो देवतावभ्योऽथ यदुद्यच्छति तदेवाऽस्याऽभिपुतं
 भवतीति ॥ ९ ॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । अवभ्येव
 पुण्यान्न सोमऽइन्द्रमसुतो ममाद नाऽब्रह्माणो मघवानः
 सुतासऽइत्यृषिणाऽवभ्यनूक्तं न वा ऽअन्यस्यै कस्यै
 चन देवतायै सकृदभिपुणोति तदन्यथा तत्तद् करोति
 यथो चाऽन्यावभ्यो देवतावभ्यस्तस्मादुवभ्येव पुण्या-
 दिति ॥ १० ॥ तस्य द्वादश प्रथमगवर्भाः । पण्डौहो
 दुक्षिणा द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजा-
 पतिः प्रजापतिरदशुस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥ ११ ॥
 तासां द्वादश गवर्भाः । ताश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्वै
 संवत्सरस्याऽर्द्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापति-
 रदशुस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥ १२ ॥ तदु ह
 कौक्लस्तः । चतुर्विंशतिमेवैताः प्रथमगवर्भाः पण्डौही-
 र्दक्षिणा ददावृषभं पञ्चविंशः हिरण्यमेतदु ह स ददौ
 ॥ १३ ॥ स वा ऽएष न सर्वस्येव ग्रहीतव्यः । आत्मा-
 ह्यस्येप यो न्वेव ज्ञातस्तस्य ग्रहीतव्यो यो वाऽस्य प्रियः
 स्याथो वाऽनूचानोऽनूक्तैर्नैनं प्राऽऽप्नुयात् ॥ १४ ॥ सहस्रे
 ग्रहीतव्यः । सर्वं वै सहस्रः सर्वमेव सर्ववेदसे ग्रहीतव्यः
 सर्वं वै सर्ववेदसः सर्वमेव विश्वजिति सर्वपृष्ठे ग्रही-
 तव्यः सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्ठः सर्वमेव वाजपेये राज-

सुये ग्रहीतव्यः सर्वः हि तत्सत्रे ग्रहीतव्यः सर्वं वै
सत्रः सर्वमेव ऽएतानि ग्रहणानि ॥ १५ ॥ (A)

पष्टाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अतिग्राह्यग्रहग्रहणम्]

एतं द्वा ऽएते गच्छन्ति । षड्भिर्मासैर्यु ऽएष
तपति ये संवत्सरमासते तदुच्यते ऽएव सामतो यथैतस्य
रूपं क्रियते ऽउच्यते ऽऋक्तोऽथैतदेव यजुषः पुरश्चरणतो
यदेतं गृह्णन्त्येतेनो ऽएवैनं गच्छन्ति ॥ १ ॥ अथाऽतो
* गृह्णात्येव । उदुं त्यं जातयेदसं देवं वहन्ति केतवः ।
दृशे विश्वाय सूर्यम् । उपयामग्रहीतोऽसि सूर्याय त्वा
वभ्राजायैष ते योनिः सूर्याय त्वा वभ्राजायेति ॥ २ ॥ (B).

पष्टाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पश्वयनस्तोमायने]

अथाऽतः पश्वयनस्यैव । पश्वेकादशिन्यैवेयास्त-
ऽआग्नेयं प्रथमं पशुमालभतेऽथ वारुणमथ पुनराग्नेयमेवमेवैतया
पश्वेकादशिन्येयात् ॥ १ ॥ अथो ऽअप्यैन्द्राममेवाऽहरहः
पशुमालभेत । अग्निर्वै सर्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्वावभ्यो
देवतावभ्यो जुहतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तत्सर्वाश्चैवैतदेवता

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यथाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का. अ. ५. ८. १ ।

* वा. श्री. सू. १३. १ १४ ।

(१) सु. सं. अ. ८ क. ४१ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यथाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— अ. अ. ५. ७. ३ ।

नाऽपराध्नोति यो च यज्ञस्य देवता तां नाऽपराध्नोति
॥ २ ॥ अथाऽत स्तोमायनस्यैव । आग्नेयमग्निष्टोम ऽआल-
भेत तद्धि सुलोम यदाग्नेयमग्निष्टोम ऽआलभेत यद्युक्थ्यः
स्यादैन्द्राग्रं द्वितीयमालभेतैन्द्राग्रानि ह्युक्थानि यदि षोडशी
स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतैन्द्रो हि षोडशी यद्यतिरात्रः
स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै
वाग्योषा रात्रिस्तुथथायथं व्यज्ञक्रतून्व्यावर्त्तयत्येतानि त्री-
ण्ययनानि तेषां यतमस्कामयेत तेनेयाद्वा ऽउपालम्भ्यौ
पशू सौम्यं द्वितीयं पशुमालभते वैपुवतेऽहन्प्राजापत्यं
महाव्रते ॥ ३ ॥ (C)

पष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[महाव्रतीयः]

अथाऽतो महाव्रतीयस्यैव । प्रजापतेर्ह वै प्रजाः
ससृजानस्य पृथ्वीणि विसृष्टः सुह स विसृष्टैः पृथ्विभिर्
शशाक सृष्ट्वा तु ततो देवा ऽअर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेऽरुस्त-
ऽएतं महाव्रतीयं ददशुस्तमस्मा ऽअर्चन्तेनाऽस्य पृथ्वीणि
समदधुः ॥ १ ॥ स सृष्टिर्है पृथ्विभिः । इदमग्रायमवभ्यु-
त्सस्यौ यदिदं प्रजापतेरग्रायं व्यष्टै मनुष्याणामशनं तदे-
वानां व्रतं महद्वा ऽइदं व्रतमभूद्येनाऽयः समहास्तेति तस्मा-
न्महाव्रतीयो नाम ॥ २ ॥ एवं वा ऽएते भवन्ति । ये
संवत्सरमासते यथैव तत्प्रजापतिः प्रजाः ससृजान-

ऽआसीत्स यथैव तत्प्रजापतिः संवत्सरेऽन्नाद्यमवभ्युदति-
 ष्टदेवमेवैत एतत्संवत्सरेऽन्नाद्यमवभ्युत्तिष्ठन्ति येषामेवं
 विदुषामेतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥ ३ ॥ तं वा ऽइन्द्रायैव * विमृधे
 गृहीयात् । सर्वा वै तेषां मृधो हता भवन्ति सर्वं जितं
 ये संवत्सरमासते तस्माद्विमृधे 'वि न ऽइन्द्र मृधो जहि
 नीचा यच्छ पृतन्यतः । यो ऽअस्माँर ऽअभिदासत्युधरं
 गमया तुमः । उपयाम गृहीतोऽसीन्द्राय त्वा विमृध एष
 ते योनिरिन्द्राय त्वा विमृध' ऽइति ॥ ४ ॥ अथो विश्व-
 कर्मणे । विश्वं वै तेषां कर्म कृतः सर्वं जितं भवति ये
 संवत्सरमासते तस्माद्विश्वकर्मणे 'वाचैस्पृतिं विश्वक-
 र्माणमृतये मनोजुवं वाजे ऽअद्या हुवेम । स नो विश्वानि
 हुवनानि जोषद्विश्वशम्भूरवसे साधुकर्मा । उपयाम
 गृहीतोऽसीन्द्राय त्वा विश्वकर्मण एष ते योनिरिन्द्राय
 त्वा विश्वकर्मण' ऽइति ॥ ५ ॥ यद्यु ऽऐन्द्रीं वैश्वकर्मणीं
 विद्यात् । तथैव गृहीयाद्विश्वकर्मणहविषा बृद्धनेन ब्राता-
 रमिन्द्रमशृणोस्वद्वयम् । तस्मै विशाः समनमन्त पूर्वोरय-
 मुग्रो वि हृज्यो यथासत् । उपयाम गृहीतोऽसीन्द्राय त्वा
 विश्वकर्मण एष ते योनिरिन्द्राय त्वा विश्वकर्मण'-
 ऽइति ॥ ६ ॥ (D)

पष्टाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

* का. धी. ए. ११. २. २१ ।

(१) सु. गं. ख. ८ व. ४४ । (२) सु. गं. ख. ८ व. ४५ । (३) सु. एं.
 भ. ८ व. ४६ ।

(D) एतद्ब्राह्मणं मित्वा अन्यत्राऽप्युच्यते— का. सु. ५. ७. ४ ।

[ग्रहस्तुतिः]

एष वै ग्रहः । य ऽएष तपति येनेमाः सर्वाः प्रजा
 गृहीतास्तस्मादाहुर्ग्रहान्गृहीम ऽइति चरन्ति ग्रहगृहीताः
 सन्त ऽइति ॥ १ ॥ वागेव ग्रहः । वाचा हीदः सर्वं
 गृहीतं किमु तद्यद्वाग्रहः ॥ २ ॥ नामैव ग्रहः । नाम्ना
 हीदः सर्वं गृहीतं किमु तद्यन्नाम ग्रहो वहूनां वै
 नामानि विद्याऽथ नस्तेन ते न गृहीता भवन्ति ॥ ३ ॥
 अन्नमेव ग्रहः । अन्नेन हीदः सर्वं गृहीतं तस्माद्यावन्तो
 नोऽशनमश्नन्ति ते नः सर्वे गृहीता भवन्त्येवैव स्थितिः
 ॥ ४ ॥ स य ऽएष सोमग्रहः । अन्नं वा ऽएष स यस्यै
 देवताया ऽएतं ग्रहं गृह्णाति साऽस्मै देवतैतेन ग्रहेण गृहीता
 तं कामः समृद्धयति यत्काम्या गृह्णाति स ऽउच्यन्तं
 वाऽऽदित्यमुपतिष्ठतेऽस्तं व्यन्तं वा गृहोऽस्यमुमनयाऽऽर्त्या
 गृहाणाऽसावदोमा प्रापदिति यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा
 समृद्धीति वा न हेवाऽस्मै स कामः समृद्धयते यस्मा-
 ऽएवमुपतिष्ठते ॥ ५ ॥ (B)

पष्ठाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[सौमिकं ब्राह्मणम्]

देवा ह वै यज्ञं तद्वानाह । तेऽसुररक्षसेभ्य ऽआस-
 ङ्गाद्विभयाच्चक्रुस्ते होचुः को नो दक्षिणत ऽआसिष्यते-
 ऽधाऽभयेऽनाष्ट्र ऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम ऽइति ॥ १ ॥

ते होचुः । य एव नो धीर्यवत्तमः स दक्षिणतः आस्ता-
 मथाऽभयेऽनाष्टः उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्यामऽइति
 ॥ २ ॥ ते होचुः । इन्द्रो वै नो धीर्यवत्तमऽइन्द्रो दक्षिणतः
 आस्तामथाऽभयेऽनाष्टः उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्यामऽइति
 ॥ ३ ॥ ते हेन्द्रमृचुः । त्वं वै नो धीर्यवत्तमोऽसि त्वं दक्षिणतः
 आस्तामथाऽभयेऽनाष्टः उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्यामऽइति
 ॥ ४ ॥ स होवाच । किं मे तत्तः स्यादिति ब्राह्मणाच्छ्र-
 स्या ते ब्रह्मसाम तऽइति तस्माद्ब्राह्मणाच्छ्र-सिनं
 प्रवृणीतऽइन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादितीन्द्रस्य ह्येषा सऽइन्द्रो
 दक्षिणतः आस्तामथाऽभयेऽनाष्टः उत्तरतो यज्ञमुपाऽऽचर-
 स्तस्माद्य एव धीर्यवत्तमः स्यात्स दक्षिणतः आसीता-
 मथाऽभयेऽनाष्टः उत्तरतो यज्ञमुपचरेयुष्यो वै ब्राह्मणानामनु-
 चान्तमः स एषां धीर्यवत्तमोऽथ यदिदं व्य एव कश्च
 ब्रह्मा भवति कुबिचूणीमास्तऽइति तस्माद्य एव धीर्य-
 वत्तमः स्यात्स दक्षिणतः आसीतामथाऽभयेऽनाष्टः उत्तरतो
 यज्ञमुपचरेयुस्तस्माद्ब्राह्मणा दक्षिणतः आसतेऽथाऽभये-
 नाष्टः उत्तरतो यज्ञमुपचरन्ति ॥ ५ ॥ स यत्राऽऽह ।
 ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति तद् ब्रह्मा ऽजपत्येतं ते
 देव सवितर्यज्ञं प्राहुर्वृहस्पतये ब्राह्मणे । तेन यज्ञमव
 तेन यज्ञपतिं तेन मामव । स्तुत सवितुः प्रसवऽइति सो-
 ऽसावेव घन्धुरेतेन न्येव भूयिष्ठाऽद्वयोपचरन्ति ॥ ६ ॥
 अनेन त्वेयोपचरेत् । 'देव सवितरेतद् वृहस्पते प्रेति' तत्स-

वितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता बृहस्पते
 ष्येति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तद्य एव देवानां ब्रह्मा
 तस्मा एवैतत्प्राऽऽह तस्मादाह बृहस्पते ष्येति ॥ ७ ॥
 अथ मैत्रावरुणो जपति । 'प्रसूतं देवेन सवित्रा जुष्टं मित्रा-
 वरुणाभ्यामि'ति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि
 देवानां प्रसविता जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति मित्रावरुणौ
 वै मैत्रावरुणस्य देवते तद्य एव मैत्रावरुणस्य देवते
 ताभ्यामेवैतत्प्राऽऽह तस्मादाह जुष्टं मित्रावरुणा-
 भ्यामिति ॥ ८ ॥ (F)

पष्ठाध्याये पष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[अगस्त्य सदो-हरिर्धान विधिः]

त्रयी वै विद्या । ऋचो यजूंश्चि स सामानीयमेव
 चोऽस्याथ ह्यर्चति योऽर्चति स ह्यगेवर्चो वाचा ह्यर्चति
 योऽर्चति सोऽन्तरिक्षमेव यजूंश्चि योऽर्चति सौमनि सैषा
 त्रयी विद्या सौमन्येऽद्वारे प्रयुज्यते ॥ १ ॥ इममेव लोक-
 मृचा जयति । अन्तरिक्षं व्यजुषा दिवमेव सामन्ता तस्माद्य-
 स्यैका विद्याऽनूक्ता स्यादुज्ज्वेवाऽपीतरयोर्निर्मितं विवक्षेते-
 ममेव लोकमृचा जयत्यन्तरिक्षं व्यजुषा दिवमेव सामन्ता
 ॥ २ ॥ तद्वा एतत् । सहस्रं वाचं प्रजातं द्वे ऽइन्द्रस्तृ-
 तीये तृतीयं विष्णुर्ऋचश्च सामानि चेन्द्रो यजूंश्चि विष्णु-
 स्तस्मात्सदस्यृक्सामाभ्यां कुर्वन्त्येन्द्रः हि सदः ॥ ३ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ६३ ॥] अथैतं विष्णुं व्यजुम् । एतैर्यजुर्विभं पुर-

ऽइवैव विव्रति तस्मात्पुरश्चरणं नाम ॥४॥ द्वागेवर्चश्च
 सामानि च । मन ऽएव यजृथपि सा यत्रेयं द्वागासीत्सर्व-
 मेव तत्राऽक्रियत सर्वं प्राऽज्ञायताऽथ यत्र मन ऽआसीन्नैव तत्र
 किञ्चनाऽक्रियत न प्राऽज्ञायत नो हि मनसा ध्यायतः
 कुश्चिनाऽऽजानाति ॥५॥ ते देवा द्वाचमब्रुवन् । प्राची प्रेहीदं
 प्रज्ञपयेति सा होवाच किं मे ततः स्यादिति यत्किञ्चाऽ-
 वपदकृतं स्वाहाकारेण यजे हूयते तच्च ऽइति तस्माद्य-
 त्किञ्चाऽवपदकृतं स्वाहाकारेण यजे हूयते तद्वाचः सा प्राची
 प्रैरसैतस्त्राज्ञपयद्वितीदं कुरुतेतीदं कुरुतेति ॥ ६ ॥ तस्मादु
 कुर्वन्त्येवर्चा हविर्दानि । प्रातरनुवाकमश्वाह सामिधेनीरुश्वाह
 प्राव्णोऽभिष्टौत्येवः हि सयुजावभवताम् ॥ ७ ॥ तस्मादु
 कुर्वन्त्येव सदसि । यजुषौदुम्बरीमुच्छ्रयन्ति सदः सुम्निन्वन्ति
 धिष्ण्यानुपकिरन्त्येवः हि सयुजावभवताम् ॥ ८ ॥ तद्वा-
 ऽएतत्सदः परिश्रयन्ति । एतस्मै मिथुनाय तिर ऽइवेदं
 मिथुनं चर्याता ऽइति व्यृद्धं वा ऽएतन्मिथुनं यदन्त्यः
 पश्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्तौ पश्यन्ति
 व्येव द्रवत ऽआग ऽएव कुर्वते तस्माद्द्वारेण सदः
 प्रेक्षमाणं त्र्यान्मा प्रेक्षया ऽइति यथा ह मिथुनं चर्य-
 माणं पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतः हि द्वारम् ॥ ९ ॥
 एवमेवैतद्विज्ञानं परिश्रयन्ति । एतस्मै मिथुनाय तिर ऽइवेदं
 मिथुनं चर्याता ऽइति व्यृद्धं वा ऽएतन्मिथुनं यदन्त्यः
 पश्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्तौ पश्यन्ति
 व्येव द्रवत ऽआग ऽएव कुर्वते तस्माद्द्वारेण हविर्दानि

प्रेक्षमाणं द्रव्यान्मा प्रेक्षथा ऽहुति यथा ह मिथुनं चर्व्यमाणं
 पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतः हि द्वारम् ॥ १० ॥
 तद्वा ऽएतद् । वृषा साम योषामृचः सदस्यद्व्येति तस्मा-
 द्मिथुनादिन्द्रो जातस्तेजसो वै तत्तेजो जातं यदृचश्च
 साम्नश्चन्द्रेन्द्र ऽहुद्वा ऽहुति ह्येतमाचक्षते य ऽप्य तपति
 ॥ ११ ॥ अथैतद् वृषा सोमः । योषा ऽअपो हविर्दानि-
 ऽद्व्येति तस्मान्मिथुनाच्चन्द्रमा जातोऽघ्नाद्वै तदुप्तं जातं
 यदन्नपश्च सोमाच्च चन्द्रमाश्चन्द्रमा ह्येतस्याऽन्नं व्य-
 ऽप्य तपति तद्यजमानं चैवैतज्जनयत्यन्नायं चाऽस्मै जनय-
 त्यृचश्च साम्नश्च यजमानं जनयत्यन्नपश्च सोमाच्चा-
 ऽस्माऽन्नायम् ॥ १२ ॥ यजुषा ह वै देवाः । अग्रे यज्ञं
 तेनिरेऽथर्चाऽथ साम्ना तदिदमुप्येतर्हि यजुषैवाऽग्रे यज्ञं
 तन्वतेऽथर्चाऽथ साम्ना यजो ह वै नामैतद्यजुरिति
 ॥ १३ ॥ यत्र वै देवाः । इमा विद्याः कामान्दुदुहे तद्ध यजुर्वि-
 द्यैव भूयिष्ठान्कामान्दुदुहे सा निर्द्धितमेवाऽऽस सा
 नेतरे विद्ये प्रत्यास नाऽन्तरिक्षलोक ऽहुतरौ लोकौ
 प्रत्यास ॥ १४ ॥ ते देवा ऽअकामयन्त । कथं निव्रयं
 विद्येतरे विद्ये प्रतिस्यात्कथमन्तरिक्षलोक ऽहुतरौ
 लोकौ प्रतिस्यादिति ॥ १५ ॥ ते होचुः । उपाध्वेव
 यजुर्विभश्चराम तत ऽएषा विद्येतरे विद्ये प्रतिभवि-
 प्यति ततोऽन्तरिक्षलोक ऽहुतरौ लोकौ प्रति भवि-
 प्यतीति ॥ १६ ॥ तैरुपाध्वचरन् । आप्याययन्नेवेनानि
 तत्तत ऽएषा विद्येतरे विद्ये प्रत्यासीत्ततोऽन्तरिक्षलोक-

ऽदुतरौ लोकौ अत्यासीत्तस्माद्यजूंषि निरुक्तानि
 सन्त्यनिरुक्तानि तस्मादयमन्तरिक्षलोको निरुक्तः स-
 न्ननिरुक्तः ॥ १७ ॥ स य ऽउपांशु यजुर्विभश्चरति ।
 आप्यायत्येवैनानि स तान्येनमापीनान्याऽऽप्याययन्त्यथ
 य ऽउच्चैश्चरति रूक्षयत्येवैनानि स तान्येनः रूक्षाणि
 रूक्षयन्ति ॥ १८ ॥ वागेवर्चश्च सामानि च । मन ऽएव
 यजूंषि स य ऽऋचा च साम्ना च चरन्ति वाक्ते भव-
 न्यथ ये यजुषा चरन्ति मनस्ते भवन्ति तस्मान्नाऽनभि-
 प्रेषितमद्वर्षुणा किञ्चन क्रियते यदेवाऽद्वर्षुराहाऽनुब्रूहि
 यजेत्यथैव ते कुर्वन्ति य ऽऋचा कुर्वन्ति यदेवाऽद्वर्षुराह
 सोमः पवत ऽउपावर्त्तद्धमित्यथैव ते कुर्वन्ति ये साम्ना
 कुर्वन्ति नो ह्यनभिगतं मनसा वाग्ब्रूदति ॥ १९ ॥ तद्वा ऽएत-
 द्मनोऽद्वर्षुः । पुर ऽइवैव चरति तस्मात्पुरश्चरणं नाम
 पुर ऽइव ह वै श्रिया युशसा भवति य ऽएवमेतद्देद ॥ २० ॥
 तद्वा ऽएतदेव पुरश्चरणम् । य ऽएष तपति स ऽएतस्यैवा-
 ऽऽवृता चरेद् ग्रहं गृहीत्वैतस्यैवाऽऽवृतमव्यावर्त्तत अतिगीर्ष्यै-
 तस्यैवाऽऽवृतमव्यावर्त्तत ग्रहः हुत्वैतस्यैवाऽऽवृतमव्यावर्त्तत
 स ह्येष भर्ता स यो ह्येवं विद्वानेतस्याऽऽवृता शक्नोति चरितुः
 शक्नोति ह्येव भार्याऽभर्तुम् ॥ २१ ॥ (८)

पठाध्याये सप्तमं ब्रह्मणम् ॥ ७ ॥

[सत्रायणम्]

या वै दीक्षा सा निपत् । तत्सत्रं तस्मादेना नाऽऽसत-
 ऽदृत्याहुरथ यत्ततो यज्ञं तद्वृत्ते तद्यन्ति तन्नयति यो नेता
 भवति स तस्मादेनाभ्यन्तीत्याहुः ॥ १ ॥ या ह दीक्षा
 सा निपत् । तत्सत्रं तदयनं तत्सत्रायणमथ यत्ततो यज्ञ-
 स्योदुचं गत्वोत्तिष्ठन्ति तदुत्थानं तस्मादेनानुदस्तधुरित्या-
 हुरिति नु पुरस्ताद्वदनम् ॥ २ ॥ अथ दीक्षिष्यमाणाः
 समवस्यन्ति । ते यद्यग्निं चेज्यमाणा भवन्त्यरुणिज्वेवा-
 ऽग्नीन्तमारोहोपसमायन्ति यत्र प्राजापत्येन पशूना यक्ष्य-
 माणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याऽऽहवनीयं व्यजन्त-
 ऽप्येन प्राजापत्येन पशूना ॥ ३ ॥ तस्य शिरो निधति ।
 तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समैत्यरुणिज्वेवाऽग्नीन्तमारोह
 यथायथं विपरेत्य जुहति ॥ ४ ॥ अथ यदहरेषां दीक्षा
 समैति । अरुणिज्वेवाऽग्नीन्तमारोहोपसमायन्ति यत्र
 दीक्षिष्यमाणा भवन्ति गृहपतिरेव पृथगो मन्यते मुख्यं
 भूति शालाया ऽअथेतरेषामर्द्धा दक्षिणत ऽउपविशन्त्यर्द्धा-
 ऽउत्तरतो मथित्वोपसमाधायैकैकमेवोल्मुकमाट्टायोपसमा-
 यन्ति गृहपतेर्गार्हपत्यं गृहपतेरेव गार्हपत्यादुद्धृत्याऽऽहव-
 नीयं दीक्षन्ते तेषां समान् ऽआहवनीयो भवति
 नाना गार्हपत्या दीक्षोपसंत्सु ॥ ५ ॥ अथ यदहरेषां
 क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चित्तिमुपदधात्यथेतरेभ्य-
 ऽउपवसये धिष्णवाज्वैसर्जिनानां काले प्राच्छ्यः पुत्त्य-
 ऽउपसमायन्ति पूजहत्येतान्परानग्नीरहुत ऽएव वेस-

जिने ॥ ६ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यत ऽएवैष ऽआग्नीध्री-
 योऽग्निर्भवत्यथैत ऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं
 विपरायन्ति तैरेव तेपामुल्मुकैः प्रग्नन्तीति ह स्माऽऽह
 याज्ञवल्क्यो ये तथा कुर्वन्तीत्येतन्वेकमयनम् ॥ ७ ॥ अथेदं
 द्वितीयम् । अरुणिष्वेवाऽग्नीन्त्समारोहोपसमायन्ति यत्र
 प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मधित्वोपसमाधा-
 योद्धृत्याऽऽहवनीयं व्यजन्त ऽएतेन प्राजापत्येन पशुना
 ॥ ८ ॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां व्यदि तदहर्दीक्षा न
 समैत्यरुणिष्वेवाऽग्नीन्त्समारोह यथायथं विपरेत्य जुहति
 ॥ ९ ॥ अथ यदहरेषां दीक्षा समैति । अरुणिष्वेवाऽग्नीन्त्स-
 मारोहोप समायन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति गृहपतिरेव
 प्रथमो मन्थतेऽथेतरे पर्युषविश्य मन्थन्ते ते जातं-
 जातमेवाऽनुप्रहरन्ति गृहपतेर्गार्हपत्ये गृहपतेरेव गार्हपत्या-
 दुद्धृत्याऽऽहवनीयं दीक्षन्ते तेषां समान् ऽआहवनीयो
 भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥ १० ॥ अथ यद-
 हरेषां क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चितिसुपदधात्यथेतरे-
 वभ्य ऽउपवसथे धिष्ण्यान्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पत्न्य-
 ऽउपसमायन्ति प्रजहत्येतमपरमग्निं हुत ऽएव वैसर्जिने
 ॥ ११ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यत ऽएवैष ऽआग्नीध्रीयो-
 ऽग्निर्भवत्यथैत ऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं विपरा-
 यन्ति समदमु हेव ते कुर्वन्ति समदेनाहिन्दत्यर्जुका ह
 भवन्त्यपि ह तमर्द्धं समदिन्दति पुस्मिन्नर्द्धं यजन्ते ये
 तथा कुर्वन्त्येतद् द्वितीयमयनम् ॥ १२ ॥ अथेदं तृतीयम् ।

गृहपतेरेवाऽरुणयोः संबदन्ते यः ऽदुतोऽग्निर्जनिष्यते स नः
सह यदनेन यज्ञेन जेष्यामोऽनेन पशुवन्धेन तन्नः सह
सह नः साधुकृत्या यः ऽएव पापं कर्त्तव्येव तदित्येव-
मुक्त्वा गृहपतिरेव प्रथमः समारोहयतेऽथेतरेभ्यः समा-
रोहयति स्वयं वैव समारोहयन्ते तः ऽआयन्ति यत्र
प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमा-
धायोद्धृत्याऽऽहवनीयं व्यजन्त ऽएतेन प्राजापत्येन पशुना
॥ १३ ॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तद्गृहीक्षा
न समैत्यरुणिष्वेवाऽग्नीन्तमारोह्य यथायथं विपरेत्य जुहति
॥ १४ ॥ अथ यद्गृहेषां दीक्षा समैति । गृहपतेरेवाऽरुणयोः
संबदन्ते यः ऽदुतोऽग्निर्जनिष्यते स नः सह यदनेन यज्ञेन
जेष्यामोऽनेन सत्रेण तन्नः सह सह नः साधुकृत्या यः
ऽएव पापं कर्त्तव्येव तदित्येवमुक्त्वा गृहपतिरेव प्रथमः
समारोहयतेऽथेतरेभ्यः समारोहयति स्वयं वैव समारो-
हयन्ते तः ऽआयन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति मथित्वोप-
समाधायोद्धृत्याऽऽहवनीयं दीक्षन्ते तेषां समानः ऽआह-
वनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥ १५ ॥
अथ यद्गृहेषां क्रयो भवति । तद्गृहगार्हपत्यां चित्तिमुप-
दधात्यथेतरेभ्यः ऽउपवसथे धिष्ण्यान्वैसर्जिनानां काले
प्राञ्च्यः पुत्त्यः ऽउपसमायन्ति प्रजहत्येतमपरमग्निः हुत-
ऽएव वैसर्जिने ॥ १६ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यतः ऽएवैष-
ऽआग्नीध्रीयोऽग्निर्भवत्यथैनः ऽएकेकमेवोत्सुकमाद्राय यथा-
धिष्ण्यं विप्रायन्ति तत्तत्कृतं नाऽकृतं यन्नाना धिष्ण्या

भवन्ति दुरीयानाकाशोऽसत्परिचरणायेत्यथ यन्नाना पुरो-
डाशा भूयो हविरुच्छिष्टमसत्समाप्त्या ऽडुति ॥ १७ ॥
अथ येन सत्रेण देवाः । क्षिप्त्र ऽएव पाप्मानमपाऽघ्नतेमां
जितिमजयन्त्यैपामियं जितिस्तदुत ऽउद्यत ऽएकगृहपतिका
वै देवा ऽएकपुरोडाशा ऽएकधिष्ण्याः क्षिप्त्र ऽएव पाप्मान-
मपाऽघ्नत क्षिप्त्रे प्राऽजायन्त तथो ऽएवैत ऽएकगृहपति-
का ऽएकपुरोडाशा ऽएकधिष्ण्याः क्षिप्त्र ऽएव पाप्मानमघ्नते
क्षिप्त्रे प्राजायन्ते ॥ १८ ॥ अथाऽदः पूर्वस्मिन्नुदीचीनवदशा
शाला भवति । तन्मानुषः समान ऽआहवनीयो भवति
नाना गार्हपत्यास्तद्विकृष्टं गृहपतेरेव गार्हपत्ये जाघन्या
पत्नीः संख्याजयन्त्याज्येनेतरे प्रतियजन्त ऽआसते तद्वि-
कृष्टम् ॥ १९ ॥ अथाऽत्र प्राचीनवदशा शाला भवति ।
तदेवत्रा समान ऽआहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यः
समान ऽआग्नीध्रीयस्तदेतत्सत्रः समृद्धं यथैकाहः समृद्ध-
ऽएव तस्य न हलाऽस्ति तस्यैषैव समान्याष्ट्यदन्य-
द्विष्णवेऽभ्यः ॥ २० ॥

पषाध्याये अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

[सत्रधर्माः]

देवा ह वै सत्रमासत । श्रियं गच्छेम यशः स्यामा-
ऽन्नादुः स्यामेति तेऽभ्य ऽएतदन्नाद्यमभিজितमपाऽचिक्र-
मिपत्पशवो वा ऽअन्नं पशवो ह वैऽभ्यस्तदुपाचिक्रमिपन्न-
हे न ऽइमे श्रान्ता न हिथंस्त्युः कथमिव स्विन्नः सक्ष्यन्त-

ऽहुति ॥ १ ॥ त ऽष्टे गार्हपत्ये द्वे ऽआहुती ऽअजुहवुः ।
 एहा वै गार्हपत्यो एहा वै प्रतिष्ठा तदेनाष्टहेप्तेव न्यय-
 च्छस्तथैवभ्य ऽएतदन्नाद्यमभिजितं नाऽपाऽक्रामत् ॥ २ ॥
 तथो ऽएवेमे सन्नमासते । ये सन्नमासते श्रियं गच्छेम
 यशः स्यामाऽन्नादाः स्यामेति तेवभ्य ऽएतदन्नाद्यमभिजित-
 मपचिक्रमिपति पशवो वा ऽअन्नं पशवो ह्वैवैवभ्यस्तदुप-
 चिक्रमिपन्ति यद्वै न ऽइमे श्रान्ता न हिंस्यात्कथमिव
 स्विन्नः सक्ष्यन्त ऽहुति ॥ ३ ॥ त ऽष्टे गार्हपत्ये द्वे-
 ऽआहुती जुहति । एहा वै गार्हपत्यो एहा वै प्रतिष्ठा
 तदेनाष्टहेप्तेव नियच्छन्ति तथैवभ्य ऽएतदन्नाद्यमभिजितं
 नाऽपक्रामति ॥ ४ ॥ तथो ऽएवैतस्मात् । ऽएतदन्नाद्यमुपा-
 ऽऽहृतमपचिक्रमिपति यद्वै माऽयं न हिंस्यात्कथमिव
 स्विन्मा सक्ष्यत ऽहुति ॥ ५ ॥ तस्य परस्तादेवाऽग्ने-
 ऽल्पश ऽह्य प्राऽश्नाति । तदेनदुपनिमदति तद्वेद न वै
 तथा भूयथाऽमहसि न वै मा हिंसीदिति तदेनमुपा-
 ऽवश्रयते स ह प्रिय ऽएवाऽन्नस्याऽन्नादो भवति य ऽएवं
 विद्वानेतस्य व्रतः शक्नोति चरितुम् ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएतत् ।
 * दशमेऽहन्सत्रोत्थानं क्रियते तेपासेकैक ऽएव द्वाचैव्यम-
 ऽआस्ते द्वाचमाप्याययँस्तयाऽपीनयाऽयातयाम्न्योत्तरम-
 हस्तन्वतेऽथेतरे विसृज्यन्ते समिद्धारा वा स्वाध्यायं वा
 तत्राऽप्यश्नन्ति ॥ ७ ॥ तेऽपराह ऽउपसमेत्य । अप ऽउप-
 स्पृश्य पत्नीशालः सम्प्रपद्यन्ते तेषु समन्वारव्येप्ते-

ऽआहुती * जुहोती'ह रतिरिह रमद्ममिह धृतिरिह स्व-
 धृतिः स्वाहे'ति पशूनेवैतदाह पशूनेवैतदात्मन्नियच्छन्ते
 ॥ ८ ॥ अथ द्वितीयां जुहोति । 'उपैसृजन्धरुणं मात्र'
 ऽदुत्यग्निमेवैतत्पृथिव्या ऽउपसृजन्नाह 'धरुणो मात्रं धय-
 न्नित्य'ग्निमेवैतत्पृथिवीं धयन्तमाह 'रायस्पोपमस्मासु दीध-
 रत्स्वाहे'ति पशवो वै रायस्पोपः पशूनेवैतदात्मन्नियच्छन्ते
 ॥ ९ ॥ ते प्याश्च ऽउपनिष्कामन्ति । ते पश्चात्प्राञ्चो
 हविर्द्धाने सम्प्रपद्यन्ते पुरस्ताद्वै प्यस्यश्चस्तथस्यमाना-
 ऽअथैवः सत्रोत्थाने ॥ १० ॥ त ऽउत्तरस्य † हविर्द्धानस्य ।
 जघन्न्यायां कूवर्ण्याथं सामाऽभिगायन्ति 'सत्रैस्य ऽऋद्धि-
 रि'ति राद्धिमेवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युत्तरवेदेष्वोत्तरायाथं श्रोणा-
 वितरं तु कृततरम् ॥ ११ ॥ यदुत्तरस्य हविर्द्धानस्य ।
 जघन्न्यायां कूवर्ण्यामगन्म ज्योतिरमृता ऽअभूमे'ति
 ज्योतिर्वा ऽएते भवन्त्यमृता भवन्ति ये सत्रमासते 'दिवं
 पृथिव्या ऽअध्यारुहामे'ति दिवं वा ऽएते पृथिव्या-
 ऽअध्यारोहन्ति ये सत्रमासतेऽविर्दाम देवानि'ति बिन्दुन्ति
 हि देवा'न्स्वर्ज्योतिरि'ति त्रिर्निधनमुपाऽवयन्ति स्वर्हते
 ज्योतिर्हते भवन्ति तद्यदेवैतस्य साम्नो रूपं तदेवैते

* ५१० श्रौ० सू० १२. ४. ८, ९ ।

(१) शु० सं० अ० ८ क० ५१ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ५१ । (३) शु० सं०
 अ० ८ क० ५१ । (४) शु० सं० अ० ८ क० ५१ ।

† ५१० श्रौ० सू० १३. ४. १० ।

(५) शु० सं० अ० ८ क० ५२ । (६) शु० सं० अ० ८ क० ५२ । (७) शु० सं०
 अ० ८ क० ५२ । (८) शु० सं० अ० ८ क० ५२ । (९) शु० सं० अ० ८ क० ५२ ।

भवन्ति ये सत्रमासते ॥ १२ ॥ ते दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य ।
 अधोऽधोऽक्षः सर्पन्ति स यथाऽहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवः
 सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यन्तेऽतिच्छन्दसा सर्पन्त्येषा
 वै सर्वाणि छन्दांसि यदतिच्छन्दास्तथैनान्पाप्मा ना-
 ऽन्वत्येति तस्मादतिच्छन्दसा सर्पन्ति ॥ १३ ॥ ते
 * सर्पन्ति । 'युवं तमिन्द्रा पर्वता पुरोयुधा यो नः पृ-
 न्यादुप तं तमिद्धतं वृज्जेण तं तमिद्धतम् । दूरे चत्ताऽय
 छन्तसद् गहनं व्यदिनक्षत् । अस्माकं शत्रून्परि शूर
 विश्रतोऽदर्मा दर्पीष्ट विश्रत' ऽहुति ॥ १४ ॥ ते प्राञ्च-
 ऽउपनिष्क्रामन्ति । ते पुरस्तात्प्रत्यञ्चः सुदः † सम्प्रपद्यन्ते
 पश्चाद्वै प्राञ्चस्तथस्यमाना ऽअथैवः सत्रोत्थाने ॥ १५ ॥
 ते यथा धिष्ण्यमेवोपविशन्ति । देवेभ्यो ह वै वाचो रसो-
 ऽभिजितोऽपचिक्रमिषां चकार स ऽइमामेव, पराहुत्यसि-
 स्तृप्सदियं वै वाक्स्या ऽएष रसो यदोपधयो यद्वनस्पतयस्त-
 मेतेन साम्नाऽऽप्नुवन्तः ऽएनानाप्तोऽवभ्यावर्त्तते तस्मा-
 दस्यामूर्द्धा ऽओपधयो जायन्त ऽऊर्द्धा वनस्पतयस्तथो-
 ऽएवैतेभ्य ऽएतद्वाचो रसोऽभिजितोऽपचिक्रमिषति स-
 ऽइमामेव पराहुतिसिस्तृप्सतीयं वै वाक्स्या ऽएष रसो
 यदोपधयो यद्वनस्पतयस्तमेतेन साम्नाऽऽप्नुवन्ति स-
 ऽएनानाप्तोऽवभ्यावर्त्तते तस्मादस्यामूर्द्धा ऽओपधयो जाय-
 न्त ऽऊर्द्धा वनस्पतयः ॥ १६ ॥ सर्पराज्ञा ऽऋक्षु स्तुवते ।

* वा० धी० सू० १२. ४. १२ ।

(१) सु० सं० अ० ८ अ० ५१ ।

† वा० धी० सू० १२. ४. १३ ।

इयं वै पृथिवी सर्पराज्ञी तदनर्थैवेतत्सर्वमाप्नुवन्ति स्वय-
 म्प्रस्तुतमनुपगीतं व्यथा नाऽन्यऽउपशृणुयादति ह रेच-
 येद्यदन्यः प्रस्तुयादतिरेचयेद्यदन्यऽउपगायेदतिरेचयेद्य-
 दस्यऽउपशृणुयात्तस्मात्स्वयम्प्रस्तुतमनुपगीतम् ॥ १७ ॥
 चतुर्होतृन्होता * कथाचष्टे । एतदेवैतत्स्तुतमनुशंसति
 यदि होता न विद्याद् गृहपतिर्व्याचक्षीत होतुस्त्वेव कथा-
 ख्यानम् ॥ १८ ॥ अथाऽद्ध्र्योः प्रतिगरः । 'अरोरसुरिमे यज-
 माना भद्रमेवभ्यो यजमानेवभ्योऽभृदि'ति कल्याणमेवैतद्भमा-
 नुष्ये वाचो वदति ॥ १९ ॥ अथ वाकोवाक्ये † ब्रह्मोयं वदन्ति ।
 सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं व्ये सत्रमासतेऽचारिपुर्ष्य-
 जुर्विभस्तत्तान्पापैस्तद्वारुत्सताऽशःसिपुर्ऋचस्तत्ताऽआप-
 स्तद्वारुत्सताऽस्तोपत सामभिस्तत्तान्पापैस्तद्वारुत्सता-
 ऽथैपामेतदेवाऽनासमनवरुद्धं भवति यद्वाकोवाक्यं ब्राह्मणं
 तदेवैतेनाऽऽप्नुवन्ति तद्ववरुन्धते ॥ २० ॥ ‡ औदुम्बरीमु-
 पसदसृप्य वाचं व्यच्छन्ति । विदुहन्ति वा एते यज्ञं
 निर्द्ध्यन्ति ये वाचा यज्ञं तन्वते वाग्मि यज्ञस्तामेपां पुरैकैक-
 एव वाचं व्यस्यमाऽआस्ते वाचमाप्स्याययैस्तयाऽऽपीनयाऽयात-
 याम्न्योत्तरमहस्तन्वतेऽयाऽत्र सर्वेव द्वागाता भवत्यपवृक्ता
 ताः सर्व एव वाचं व्यस्यमा वाचमाप्स्याययन्ति तयाऽऽपीनया-
 ऽयातयाम्न्याऽतिरात्रं तन्वते ॥ २१ ॥ औदुम्बरीमन्वा-
 रवभ्याऽऽसते । अन्नं वा ऽऽर्गुदुम्बर ऽऽर्ज्वैतद्वाचमाप्स्याय-

* "चतुर्होतृन्पापानं होतु" (का. श्रौ. सू. १२. ४. १६) ।

(१) का. श्रौ. सू. १२. ४. १८ ।

† का. श्रौ. सू. १२. ४. १९, २० ।

‡ का. श्रौ. सू. १२. ४. २२ ।

यन्ति ॥ २२ ॥ * तेऽस्तमिते प्राञ्च ऽउपनिष्क्रामन्ति ।
 ते जघनेनाऽऽहवनीयसासतेऽग्रेण हविर्हनि तान्वाचं व्य-
 मानेव द्वाचं व्यमः † प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीभिरभिपरि-
 हरति ते यत्कामा ऽआसीरस्तेन द्वाचं विस्त्रजेरन्कामैर्ह
 स्म वै पुरर्पयः सत्त्रमासतेऽसौ नः कामः स नः
 समृद्धयतामिति यद्यु ऽअनेककामाः स्युर्लोककामा वा
 प्रजाकामा वा पशुकामा वा ॥ २३ ॥ अनेनैव द्वाचं
 ‡ विस्त्रजेरन् । 'भृवर्भुवः स्वरि'ति तत्सत्येनैवैतद्वाचः सम-
 र्द्धयन्ति तया समृद्धयाऽऽशिष ऽआशासते 'सुप्रजाः
 प्रजाभिः स्यामे'ति तत्प्रजामाशासते 'सुवीरा वीरैरि'ति
 तद्वीरानाशासते 'सुपोषा पोषैरि'ति तत्पुष्टिमाशासते
 ॥ २४ ॥ अथ गृहपतिः सुब्रह्मण्यमाह्वयति । यं वा गृह-
 पतिर्द्रव्यापूथयु हैवैके सुब्रह्मण्यमाह्वयन्ति ‡ गृहपतिस्त्वेव
 सुब्रह्मण्यमाह्वयेद्यं वा गृहपतिर्द्रवात्तस्मिन्समुपहवमिद्वा
 समिधोऽवभ्यादधति ॥ २५ ॥ (१)

पष्ठोऽध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

माध्यन्दिनीये द्यतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥ कण्डिकासंख्या ॥१२६॥

इति पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ग्रहनामकं चतुर्थं काण्डं समाप्तम् ॥ ४ ॥

* का० शी० सू० १२. ४. २३ ।

† का० शी० सू० १२. ४. २४ ।

‡ का० शी० सू० १२. ४. २५, २६ ।

(१) शु० तं० अ० ८ क० ५३ । (२) शु० सं० अ० ८ क० ५३ । (३) शु० सं० अ० ८ क० ५३ । (४) शु० सं० अ० ८ क० ५३ ।

॥ का० शी० सू० १२. ४. २७-२९ । (१) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते
 यथा— का० शी० ५. ८. ३ । § अस्मिन् काण्डे कण्डिकासंख्या ॥१४८॥

अथ सवनाम पञ्चमं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्यौ विषयौ-

वाजपेयो राजसूयश्च

[अथ वाजपेयविधिप्रस्तावः]

(तत्र इन्द्रवृत्तान्तरूपायाम्, सावित्रहोमविध्यादिकञ्च)

॥ ॐ ॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्रजापत्याः
 पस्पृधिरे ततोऽसुरा ऽअतिमानेनैव कस्मिन्नु वयं जुहुयामेति
 स्वेप्सेवाऽऽस्येषु जुह्वतश्चेरुस्तेऽतिमानेनैव परायभूवुस्तस्मा-
 द्वाऽतिमन्येत पराभवस्य हैतन्मुखं यदतिमानः ॥ १ ॥
 अथ देवाः । अन्नयोऽन्न्यस्मिन्नेव जुह्वतश्चेरुस्तेऽन्न्यः
 प्रजापतिरात्मानं प्रददौ यज्ञो हैयामास यज्ञो हि देवा-
 नामन्नम् ॥ २ ॥ ते होचुः । कस्य न ऽइदं भविष्यतीति
 ते मम ममेत्येव न सम्पादयाश्चकुस्ते हाऽसम्पाद्योचुरा-
 जिमेवाऽस्मिन्नजामहै स यो न ऽउज्जेप्यति तस्य न ऽइदं
 भविष्यतीति तथेति तस्मिन्नाऽऽजिमाजन्त ॥ ३ ॥ स
 बृहस्पतिः । सवितारमेव प्रसवायोपाध्वावत्सविता वै
 देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत ऽइदमुज्जयानीति
 तदस्मै सविता प्रसविता प्राऽसुवत्तत्सवितृप्रसूत ऽउद-
 जयत्स ऽइदं सर्वमभवत्स ऽइदं सर्वमुदजयत्प्रजापतिः
 हुदुजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेने * धैवतामेवोद्धां दिश-

* 'इदाम्' इति 'ख' पुस्तके ।

सुदक्रामत्तस्माद्यश्च वेद यश्च नैपोद्धा वृहस्पतेर्दिगित्ये-
वाऽऽहुः ॥ ४ ॥ तथेह स्म पुरा वाजपेयेन यजन्ते । एताऽ
ह स्मैवोद्धा दिशमुत्क्रामन्ति तत ऽऔपाविनैव जानश्रुते-
येन प्रत्यवरुढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥ ५ ॥ तेने-
न्द्रोऽयजत । स ऽइदं सर्वमभवत् स ऽइदं सर्वमुदजय-
त्प्रजापतिः ॥ ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्टैतामेवोद्धा
दिशमुदक्रामत् ॥ ६ ॥ * तथेह स्म पुरा वाजपेयेन यजन्ते ।
एताऽ ह स्मैवोद्धा दिशमुत्क्रामन्ति तत ऽऔपाविनैव जान-
श्रुतेयेन प्रत्यवरुढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥ ७ ॥ स
यो वाजपेयेन यजते । स ऽइदं सर्वं भवति स ऽइदं सर्व-
मुज्जयति प्रजापतिः ॥ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥ ८ ॥
तदाहुः । न वाजपेयेन यजेत सर्वं वा ऽएष ऽइदमुज्जयति
यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिः ॥ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं
प्रजापतिः स ऽइह न किञ्चन परिशिनष्टि तस्येश्वरः
प्रजा पापीयसी भवितोरिति ॥ ९ ॥ तदु वै यजेतैव । य
ऽएवमेतं व्यजं क्लृप्तं विद्युर्ऋक् यजुष्टं सामतो ये प्रज-
ज्ञयस्त ऽएनं याजयेयुरेपा ह त्वेवैतस्य यज्ञस्य समृद्धिर्भ्यदेनं
विद्वाऽसो याजयन्ति तस्माद् यजेतैव ॥ १० ॥ स
वा ऽएष ब्राह्मणस्यैव यज्ञः । यदेनेन वृहस्पतिरयजत

* अत्र शतम् २९०० ॥

† "वाजपेयः शरत्तयैवस्य" का० श्री० ख० १४. १. १; जी० श्री० ख० (१२. १. १) उच्येदम् ।

‡ वाजपेययागत्पूर्वमनन्तरं च अग्न्यहितशुद्धयस्योद्देशेन विषयनामकं अतिशयोक्त्यं
ऐक्यदिक्कं वाचं कुर्यात् । तत्राऽऽश्विनस्यामायां वाजपेयस्य मुत्ताप्रदानस्ये भाद्रपदां वृहस्पति-
सवसा मुपा, आश्विनशुद्धयस्यो वाजपेयस्य सीमा, कार्तिक्यां वृहस्पतिवः । कार्तिक्यामाया
वाजपेयमुत्ताप्रदानस्ये तु आश्विनपूर्णिमायां वृहस्पतिवः, कार्तिकशुद्धयस्यो वाजपेयसीमा

ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणोऽथो राजन्न्यस्य
यदेनेनेन्द्रोऽयजत क्षत्रं ह्रीन्द्रं क्षत्रं राजन्न्यं ॥ ११ ॥
राज्ञ एव राजसूयं । राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति न
वै ब्राह्मणो राज्यायाऽलमवरं वै राजसूयं परं वाजपेयं
॥ १२ ॥ राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति । सम्म्राट्वाजपेयेना-
ऽवरं हि राज्यं परं साम्राज्यं कामयेत वै राजा सम्म्राड्-
भवितुमवरं हि राज्यं परं साम्राज्यं न सम्म्राड् कामयेत
राजा भवितुमवरं हि राज्यं परं साम्राज्यं ॥ १३ ॥
स यो वाजपेयेनेष्ट्वा सम्म्राड् भवति । स ऽइदं सर्वं
संवृष्ट्वा स कर्मणः कर्मणः पुरस्तादेतां सावित्री-
माहुतिं * जुहोति 'देवं सवितं असुव यज्ञं असुव यज्ञपतिं
भूगाये'ति ॥ १४ ॥ तद्यथैवाऽदो बृहस्पतिः । सवितारं
प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे असुव
चत्प्रसूत ऽइदमुज्यानीति तदस्मै सविता असविता
प्राऽसुवत्तत्सवितृप्रसूत ऽउज्जयदेवमेवैष एतत्सवितार-
मेव असवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे
असुव चत्प्रसूत ऽइदमुज्यानीति तदस्मै सविता असविता
प्रसूति तत्सवितृप्रसूत ऽउज्जयति ॥ १५ ॥ तस्मादाह ।
'देवं सवितं असुव यज्ञं असुव यज्ञपतिं भूगाय । दिव्यो

मार्गशीर्षी बृहस्पतिश्च । तदयममेवापेयानुष्ठानारम्भसम्पत्तिश्च शुक्रपथ एव बृहस्पति-
श्च । वाजपेयादनं तरमप्ययममेवादनं तरमेव प्रतिपथारम्भे पथम्या सप्तम्या वा बृहस्पति-
श्च । बृहस्पतिस्तथोऽग्निद्योमवद्भवति । विशेषस्तियानेक— अग्नीषोमीयस्य पञ्चपुरोडाशमयु देव
सहस्रिणां निर्वा इति ।

* का. धी. सू. १४ १ ११ ।

(१) जु. स. ख. १ क. ११ (२) जु. स. ख. १ क. ११

गन्धर्वहं केतपूहं केतं नहं पुनातु वाचस्पतिर्वाजं नहं स्वदतु
स्वाहे'ति प्रजापतिर्वै वाचस्पतिरुन्नं वाजहं प्रजापतिर्न-
ऽइदमथाऽन्नथ स्वदत्तित्येवैतदाह स ऽएतामेवाऽऽहुतिं
जुहोत्या इव सुत्याया ऽएतद्वस्यैतत्कर्मणाऽऽरब्धं भवति
प्रसन्न ऽएतं व्यजं भवति ॥ १६ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अंशुग्रहहणादि]

अहंशुं गृह्णाति । सर्वत्वायैव तस्माद्वा ऽअहंशुं गृह्णात्य-
थैतान्प्रजातानेवाऽग्निष्टोमिकान्ग्रहान्गृह्णात्याग्रयणात् ॥ १ ॥
अथ पृष्ठधान्गृह्णाति । तद्यदेवैतैर्देवा ऽउदुजयैस्तदेवैष ऽएतै-
रुज्जयति ॥ २ ॥ अथ षोडशिनं गृह्णाति । तद्यदेवैतेनैन्द्र-
ऽउदुजयस्तदेवैष ऽएतेनोज्जयति ॥ ३ ॥ अथैतान्पञ्च
* वाजपेयग्रहान्गृह्णाति । 'ध्रुवसदं त्वा नृपदं मनसदमुपया-
मगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय
त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव ध्रुव-
ऽइयं पृथिवी ममेवैतेन लोकमुज्जयति ॥ ४ ॥ 'अप्सुपदं
त्वा । घृतसदं व्योमसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं
गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येषां

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यथाऽप्युपलभ्यते यथा- काठ० ११ १४, मै० श०
१ ११ १, तै० स० १.७ ५, तै० ब्रा० २ ३ २-८ ।

* वा० धौ० सू० १४ २ १ ।

(१) जु० सं० अ० १६० २ । (२) जु० सं० अ० १६० १ ।

वै लोकानामयमेव व्वयोमेदुमन्तरिक्षमन्तरिक्षलोकमेवैतेनो-
 ज्जयति ॥५॥ 'पृथिविसदं त्वाऽन्तरिक्षसदं दिविसदं देवसदं
 नाकसदमुपयामृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येप ते
 योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येप वै देवसन्नाक-
 सदेप ऽएव देवलोको देवलोकमेवैतेनोज्जयति ॥६॥ 'अपां
 रसमुद्वयसः । सूर्यं सन्तः समाहितमपां रसस्य यो रसस्तं
 वो गृह्णाणाम्युत्तममुपयामृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृहा-
 म्येप ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येप वा-
 ऽअपां रसो योऽयं पृथते स ऽएव सूर्यं समाहितः सूर्या-
 त्पवत ऽएतमेवैतेन रसमुज्जयति ॥७॥ 'ग्रहां ऽज्जर्जाहुतयः ।
 व्वयन्तो विष्प्राय मतिम् । तेषां विशिष्रियाणां वोऽहमिष-
 मुर्ज्जः समग्रममुपयामृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टगृह्णाम्येप
 ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि'ति सादयत्येवै रसो रस-
 मेवैतेनोज्जयति ॥ ८ ॥ तान्ना ऽएतान् । पञ्च वाजपेय-
 ग्रहान्गृह्णाति प्रजापतिं वा ऽएव ऽउज्जयति यो वाजपेयेन
 यजते संवत्सरो वै प्रजापतिः पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य
 तत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मात्पञ्च वाजपेयग्रहान्गृह्णाति
 ॥ ९ ॥ अथ सप्तदश सोमग्रहान्गृह्णाति । सप्तदश सुरा-
 ग्रहान्प्रजापतेर्वा ऽएते ऽअन्धसी यत्सोमञ्च सुरा च
 ततः सत्यं श्रीज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरेते-
 ऽएवैतदुभे ऽअन्धसी ऽउज्जयति स्रवं वा ऽएव-

ऽइदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिः ॥
 ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥ १० ॥ स यत्सप्तदश ।
 सोमग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापति-
 र्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवाऽस्यै
 तत्सप्तत्यंशं श्रियं ज्योतिरुज्जयति ॥ ११ ॥ अथ यत्सप्त-
 दश । सुराग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजा-
 पतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवाऽस्यै
 तद्वृत्तं पाप्मानं तम ऽउज्जयति ॥ १२ ॥ तं ऽउभये
 चतुस्त्रिंशद् ग्रहाः सम्पद्यन्ते । त्रयस्त्रिंशद्देवाः
 प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १३ ॥ अथ
 यत्र राजानं क्रीणाति । *तद्दक्षिणतः प्रतिवेशतः केशवा-
 त्पुरुषात्सीसेन परिश्रुतं क्रीणाति न वा ऽएष स्त्री न पुमा-
 न्यत्केशवः पुरुषो यद्वाह पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेनो
 न पुमानैतद्वयो न हिरण्यं यत्सीसं नैष सोमो न सुरा
 यत्परिश्रुतस्मात्केशवात् पुरुषात्सीसेन परिश्रुतं क्रीणाति
 ॥ १४ ॥ अथ पूर्वद्युः । द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवाऽन्नं
 पश्चादक्षमन्नं नेत्सोमग्रहाँश्च सुराग्रहाँश्च सह सादु-
 यामेति तस्मात्पूर्वद्युर्द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवाऽन्नं
 पश्चादक्षमन्नम् ॥ १५ ॥ अथ यत्र पूर्वया द्वारा ।
 वसतीवरीः प्रपादयन्ति तदुपरया द्वारा नेष्टा परिश्रुतं प्रपा-
 दयति दक्षिणतः पात्राण्यव्यवहरन्ति पुरोऽक्षमेव प्रत्य-

* "सोमात् श्रीयमाणात् सहितं दक्षिणतः सीसेन परिश्रुतः क्वणं वेत्तारः"
 (का० धी० सू० १४. १. १४) ।

सुवने मधुग्रहस्य च सुराग्रहाणां चोद्यते तस्या-
ऽतः ॥ १९ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ (B)

[पञ्चोत्तन्त्रवा]

आग्नेयमग्निष्टोम ऽआलभते । अग्निर्वाग्निष्टोमोऽग्नि-
ष्टोममेवैतेनोज्जयत्यैन्द्राक्षमुक्थेऽभ्य ऽआलभत ऽऐन्द्राक्षानि
वा ऽउक्थश्चुक्थश्चैतेनोज्जयत्यैन्द्रः ऽपोडशिन ऽआलभत-
ऽइन्द्रो वै ऽपोडशी ऽपोडशिनमेवैतेनोज्जयति ॥ १ ॥ सारस्वतः
सप्तदशाय स्तोत्रायाऽऽलभते । तदेतदुनतिरात्रे सति रात्रे रूपं
क्रियते ऽप्रजापतिं वा ऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजते
संवत्सरो वै ऽप्रजापतिस्तदेतेन सारस्वतेन रात्रिमुज्जयति
तस्मादेतदुनतिरात्रे सति रात्रे रूपं क्रियते ॥ २ ॥ अथ
मरुद्भ्य ऽउज्जेपेऽभ्यः । वशां पृश्निमालभेत ऽइयं वै वशा
पृश्निर्व्यदिदुमस्यां मूलि चाऽमूलं चाऽन्नायं प्रतिष्ठितं तेनेयं
वशा पृश्निर्न्नं वा ऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजते ऽ-
न्नपेयः ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश-
ऽउज्जेपेऽभ्य ऽइत्युज्जित्या ऽएव दुर्वेदे ऽउज्जेपवत्यौ
याज्यानुवाक्ये यद्युज्जेपवत्यौ न विन्देदपि ये ऽएव के च
मारुत्यौ स्यातां दुर्वेदो ऽएव वशा पृश्निर्व्यदि वशां पृश्निं
न विन्देदपि यैव का च वशा स्यात् ॥ ३ ॥ तस्या ऽआवृत् ।

यत्र होता माहेन्द्रग्रहमनुशङ्क्षति तदस्यै वपया प्रचरेयुरेव
वा ऽहुन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्के-
वल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तन्म-
क्ष्यत एवैतद्यजमाने वीर्यं दधाति तस्मादस्या ऽअत्र
वपया प्रचरेयुः ॥ ४ ॥ द्वेधाऽवदानानि श्रपयन्ति । ततो-
ऽर्हानां जुह्वामुपस्तीर्य द्विर्द्विरवद्यति सकृदभिधारयति
प्रत्यनक्तपवदानान्यथोपभृति सकृत्सकृदवद्यति द्विरभि-
धारयति न प्रत्यनक्तपवदानानि तद्यदर्हानां द्विर्द्विरव-
द्यति तथैषा कृत्स्ना भवत्यथ यदेतैः प्रचरति तेन द्वैवीं
विशमुज्जयत्यथाऽर्हानि मानुष्यै विश ऽउपहरति तेनो
मानुषीं विशमुज्जयति ॥ ५ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । हलति
वा ऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष यज्ञपथाद्य एषं
करोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपामिः प्रचरन्ति तदे-
वैतस्यै वपया प्रचरेयुरेकधाऽवदानानि श्रपयन्ति न मानुष्यै
विश ऽउपहरन्ति ॥ ६ ॥ अथ सप्तदश प्राजापत्यान्पशू-
नालभते । ते वै स्रुवं तूपरा भवन्ति स्रुवं इयामाः स्रुवं
मुष्कराः प्रजापतिं वा ऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजते-
ऽन्नं वै प्रजापतिः पशुर्वा ऽअन्नं तत्प्रजापतिमुज्जयति सोमो
वै प्रजापतिः पशुर्वै प्रत्यक्षः सोमस्तत्प्रत्यक्षं प्रजापति-
मुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजा-
पतिमुज्जयति ॥ ७ ॥ ते वै स्रुवं तूपरा भवन्ति । पुरुषो
वै प्रजापतेर्ब्रह्मदिष्टः सोऽयं तूपरोऽविपाणस्तूपरो वा ऽअवि-
पाणः प्रजापतिः प्राजापत्या एते तस्मात्स्रुवं तूपरा

भवन्ति ॥ ८ ॥ सर्वे श्यामाः । द्वे वै श्यामस्य रूपे शुक्रं
 चैव लोम कृष्णं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं
 प्रजापतिः प्राजापत्या ऽएते तस्मात्सर्वे श्यामा भवन्ति
 ॥ ९ ॥ सर्वे मुष्कराः । प्रजननं वै मुष्करः प्रजननं प्रजा-
 पतिः प्राजापत्या ऽएते तस्मात्सर्वे मुष्करा भवन्ति
 दुर्वेदा ऽएवः समृद्धाः पशवो यथेवः समृद्धान् विन्देदपि
 कतिपया ऽएवैवः समृद्धाः स्युः सर्वेमु ह्येवेदं प्रजापतिः
 ॥ १० ॥ तद्वैके । वाच ऽउत्तममालभन्ते यदि वै प्रजापतेः
 परमस्ति द्वागेव तदेतद्वाचमुज्जयाम ऽडुति वृदन्तस्तदु तथा
 न कुर्यात्तर्धं वा ऽइदं प्रजापतिर्व्यदिमे लोका यदिदं
 किञ्च सा यदेवैषु लोकेषु द्वाग्दति तद्वाचमुज्जयति तस्मादु
 तन्नाऽऽद्विषेत् ॥ ११ ॥ तेषामावृत् । यत्र मैत्रावरुणो दाम-
 देव्यमनुशङ्क्षति तदेपां वृषाभिः प्रचरेयुः प्रजननं वै
 दामदेव्यं प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्या ऽएते तस्मादेपा-
 मुत्र वृषाभिः प्रचरेयुः ॥ १२ ॥ अथेष्टा ऽअनुयाजा भवन्ति ।
 अन्व्यूढे लुचावथैपाथं हविर्भिः प्रचरन्ति सोऽन्तोऽन्तो
 वै प्रजापतिस्तदन्तत ऽएवैतत्प्रजापतिमुज्जयत्यथ यत्पुरा
 प्रचरेद्यथा यमद्वानमेप्यन्त्स्यात्तं गत्वा स क ततः स्यादेवं
 तत्तस्मादेपामुत्र हविर्भिः प्रचरन्ति ॥ १३ ॥ तदु तथा
 न कुर्यात् । हलति वा ऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष
 यज्ञपथाऽद्य ऽएवं करोति तस्माद्यत्रैवेतरेपां पशूनां वृषाभिः
 प्रचरन्ति तदेवैतेपां वृषाभिः प्रचरेयुर्व्यत्रैवेतरेपां पशूनां
 हविर्भिः प्रचरन्ति तदेवैतेपाथं हविषा प्रचरेयुरेकाऽनु-

वाक्या भवत्येका याज्यैकदेवत्या हि प्रजापतय ऽद्वित्युपा१४-
श्रुत्वा छागानां हविषोऽनुब्रूहीति प्रजापतय ऽद्वित्येवोपा१४
श्रुत्वा छागानां हविः प्रस्थितं प्रेण्येति वृषदकृते
ब्रुहोति ॥ १४ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथ माध्यन्दिनसवनम्]

(तत्र यजमानाभिर्यजः, आग्निधावनश्च)

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिपिञ्चति । माध्यन्दिने सवन-
ऽआग्निं धावन्त्येष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मा-
दिमाह प्रजाह प्रजाता एतम्बेवाऽप्येतर्हनु प्रजायन्ते
तस्मद्व्यत ऽपुवैतत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१॥ अगृहीते माहेन्द्रे ।
एष वा ऽद्वन्द्रस्य निष्केवल्यो ब्रह्मो यस्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्नि-
ष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्त-
देनं स्व ऽपुवाऽऽयतनेऽभिपिञ्चति तस्मादगृहीते माहेन्द्रे
॥२॥ *अथ रुयमुपाऽवहरति । 'द्वन्द्रस्य वृज्जोऽसी'ति वृज्जो
वै रुय ऽद्वन्द्रो वै यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वृज्जोऽसीति
'वाजस्ता' ऽद्वुति वाजस्ता हि रुय 'स्त्रयाऽयं वाजः' सेदि 'त्यन्नं
वै वाजस्त्रयाऽयमन्नमुज्जयत्स्वित्येवेतदाह ॥ ३ ॥ तं
† पूर्यहीतमन्तर्द्युयभ्यवर्त्तयति । 'वाजस्य नु प्रसवे मातरं

* वा० धी० ए० १४. १. १ ।

(१) घ० घं० अ० १५. ५ । (१) घ० घ० अ० १५. ५ । (१) घ० घं०
अ० १५. ५ ।

† वा० धी० ए० ११. १. १ ।

(४) घ० घं० अ० १५. ५ ।

महीमित्यन्नं वै वाजोऽन्नस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्ये-
 वैतदाहाऽदितिं नाम वृचसा करामहः ऽद्वितीयं वै पृथिव्य-
 दितिस्तस्मादाहाऽदितिं नाम वृचसा करामहः ऽद्वि-
 त्स्योमिदं विद्वं भुवनमाविवेशेऽत्यस्याऽऽ हीदः सर्वं
 भुवनमाविष्टं तस्यां नो देवः सविता धर्मः साऽविपद्वि-
 त्स्यो नो देवः सविता यजमानः सुवतामित्येवैतदाह ॥ ४ ॥
 अथाऽश्वानद्भिरुच्यक्षति । स्तुपनायाऽव्यवनीयमाना-
 न्त्सपिताश्वोदानीतान्दभ्यो ह वाऽअग्नेऽश्वः सम्भवत्सो-
 ऽदभ्यः सम्भवन्नसर्वः सम्भवदुसर्वो हि वै सम्भवत्तस्मान्न
 सर्वैः पञ्चैः प्रतितिष्ठत्येकैकमेव पादमुदच्य तिष्ठति
 तद्यदेवाऽस्याऽन्नाऽप्स्वहीयत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं
 करोति तस्मादुश्चानद्भिरुच्यक्षति स्तुपनायाऽव्यवनीयमा-
 नान्त्सपितान्वोदानीतान् ॥ ५ ॥ सोऽव्यवनीयः * । 'अप्स्व-
 न्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तिष्वश्वा भवत वाजिन'
 ऽद्वितीयेनाऽपि 'देवीरापो यो व ऽऊर्मिः प्रतूर्तिः ककु-
 न्मान्वाजसास्तेनाऽयं वाजः सेदित्यन्नं वै वाजस्तेना-
 ऽयमन्नमुज्जयत्वित्येवैतदाह ॥ ६ ॥ अथ रुथं स्युनक्ति ।
 स दक्षिणायुग्यमेवाऽग्ने युनक्ति सव्यायुग्यं वाऽअग्ने मानु-
 पेऽथैवं देवत्रा ॥ ७ ॥ स † युनक्ति । 'वातो वा मनो वे'ति

(१) शु० सं० अ० ९ क० ५ । (२) शु० सं० अ० ९ क० ५ । (३) शु०
 सं० अ० ९ क० ५ ।

* का० श्री० ए० १४. ३. ४ ।

(४) शु० सं० अ० ९ क० ६ । (५) शु० सं० अ० ९ क० ७ ।

† का० श्री० ए० १४. ३. ६ ।

(६) शु० सं० अ० ९ क० ७ ।

न वै द्वातात्किञ्चनाऽशीयोऽस्ति न मनसः किञ्चनाऽशी-
 योऽस्ति तस्मादाह वा द्वातो मनो वेति 'गन्धर्वाः सप्तविं-
 शतिस्ते ऽअग्रेऽश्वयुज्यन्ति'ति गन्धर्वा ह वा ऽअग्रेऽश्वं युयुजु-
 स्तयेऽग्रेऽश्वमयुज्यन्ते त्वा युजन्तित्येवैतदाह 'ते ऽअस्मि-
 न्जवमादधुरि'ति त्वयेऽस्मिन्जवमादधुस्ते त्वयि जवमाद-
 धत्वित्येवैतदाह ॥८॥ अथ * सव्यायुम्यं व्युनक्ति । 'द्वात-
 रश्वा भव वाजिन्युज्यमान' ऽहुति द्वातजवो भव
 वाजिश्युज्यमान ऽइत्येवैतदाहेन्द्रस्येव दक्षिणः श्रियैधी'ति
 यथेन्द्रस्य दक्षिणः श्रियैवं व्यजमानस्य श्रियैधीत्येवैतदाह
 'युज्यन्तु त्वा मरुतो विश्वेदेवस' ऽहुति युज्यन्तु त्वा देवा-
 ऽइत्येवैतदाहा 'ऽऽते त्वष्टा परसु जवं दधास्वि'ति नाऽत्र तिरो-
 हितमिवाऽस्त्यथ दक्षिणाप्प्रष्टि व्युनक्ति सव्याप्प्रष्टि वा
 ऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ ९ ॥ सु † व्युनक्ति । 'जवो यस्ते
 वाजिन्निहितो गुहा यः श्येने परीतो ऽअचरच्च द्वात' ऽहुति
 जवो यस्ते वाजिन्प्रप्यन्त्यत्राऽपनिहितस्तेन न ऽइमं व्यजं
 प्रजापतिमुज्येत्येवैतदाह 'तेर्त्न नो वाजिन्बलवान् बलेन
 वाजिञ्च भव समने च पारथिण्युरि'त्यन्नं वै वाजोऽन्न-
 जिञ्च न ऽगुध्यस्मिन्नन्नं नो यजे देव समन् ऽइमं व्यजं
 प्रजापतिमुज्येत्येवैतदाह ॥ १० ॥ तेषां ऽएतऽ एव त्रयो

(१) सु० सं० अ० ९ ब० ६ । (२) सु० सं० अ० ९ ब० ७ ।

* वा० शी० सू० १४. ३. ७ ।

(१) सु० सं० अ० ९ ब० ८ । (२) सु० सं० अ० ९ ब० ८ । (५-६) सु० सं०
अ० ९ ब० ८ ।

† वा० शी० सू० १४. ३. ८ ।

(७) सु० सं० अ० ९ ब० ९ । (८) सु० सं० अ० ९ ब० ९ ।

युक्ता भवन्ति । त्रिवृद्धिं देवानां तद्धि देवत्राऽधिष्प्रष्टियुग-
 ऽएव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं व्यत्र दास्यन्भवति
 तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति तस्मादपीतरस्मिन्यज्ञऽएतऽएव
 त्रयो युक्ता भवन्ति त्रिवृद्धिं देवानां तद्धि देवत्राऽधिष्प्रष्टि-
 युगऽएव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं व्यत्र दास्यन्भवति
 तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति ॥ ११ ॥ [अर्थप्रपाठकः ५६]
 अथ बार्हस्पत्यं चरुं नैवारुः सप्तदशशरावं निर्धपति ।
 अन्नं वा ऽयम् ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः
 ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदुन्नमुदुजैपीत्तदेवाऽस्मा-
 ऽएतत्करोति ॥ १२ ॥ अथ यद्बार्हस्पत्यो भवति ।
 बृहस्पतिर्ह्येतमम् ऽउदजयत्तस्माद्बार्हस्पत्यो भवति
 ॥ १३ ॥ अथ यन्नैवारो भवति । ब्रह्म वै बृहस्पति-
 रेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो भवति
 सप्तदशशरावो भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजा-
 पतिमुज्जयति ॥ १४ ॥ * तमश्वानवग्रापयति । 'वाजिनं'
 ऽद्विति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिनऽद्विति
 'वाजैजित' ऽद्वित्यन्नं वै वाजोऽन्नजितऽद्वित्येवैतदाह
 'वाजैः सरिष्यन्त' ऽद्वित्याजिः हि सरिष्यन्तो भवन्ति
 'बृहस्पतेर्भागमवजिग्रते'नि बृहस्पतेर्ह्येष भागो भवति
 तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिग्रतेति तद्यद्वानव

* वा० धी० सू० १४ १. १० ।

(१) पु० स० अ० ९ व० ९ । (२) पु० म० अ० २ व० ९ । (३) पु० म०
 अ० ९ व० ९ । (४) पु० स० अ० ९ व० ९ ।

ग्राप्यतीममुज्जयानीति तस्माद्वा ऽअश्वानवग्राप-
यति ॥ १५ ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[आजिघावनप्रशंसा, ब्रह्मणो रथचक्रे गानम्, दुन्दुभ्युपाग्रहरणञ्च]

तद्यदाजिं धावन्ति । इममेवैतेन लोकमुज्जयत्यथ
यद् ब्रह्मा रथचक्रे साम गायति नाभिदग्धं ऽउद्धितेऽन्त-
रिक्षलोकमेवैतेनोज्जयत्यथ यद्युषः रोहति देवलोकमेवै-
तेनोज्जयति तस्माद्वा ऽएतन्नयं क्रियते ॥ १ ॥ स ब्रह्मा
*रथचक्रमुपिरोहति । नाभिदग्धं ऽउद्धितं 'देवस्याऽहुः
सवितुः सवे सत्यसवसो बृहस्पतेरुत्तमन्नाकः रुहेयमि'ति
यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः
॥ २ ॥ अथ यदि राज्ञ्यो यजते । 'देवस्याऽहुः सवितुः
सवे सत्यसवस ऽदुन्द्रस्योत्तमन्नाकः रुहेयमि'ति क्षत्रः
हीन्द्रः क्षत्रः राज्ञ्यः ॥ ३ ॥ त्रिः † सामाऽभिगायति ।
त्रिरभिगीयाऽवरोहति 'देवस्याऽहुः सवितुः सवे सत्यस-
वसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकमरुहमि'ति यदि ब्राह्मणो यजते
ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥ ४ ॥ अथ यदि
राज्ञ्यो यजते । 'देवस्याऽहुः सवितुः सवे सत्यसवस-
ऽदुन्द्रस्योत्तमन्नाकमरुहमि'ति क्षत्रः हीन्द्रः क्षत्रः

(D) एतन्नयनस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १३. ४, मं० घ०
१ ११. १; ते० सं० १. ४. ४ ।

* या० भी० सू० १४. ३ १० ।

(१) दु० सं० अ० ९ व० १० । (२) दु० सं० अ० ९ व० १० ।

† या० भी० सू० १४. ४. १२ ।

(१) दु० सं० अ० ९ व० १० । (४) दु० सं० अ० ९ व० १० ।

राजस्य६ ॥ ५ ॥ अथसप्तदश दुन्दुभीननु वेद्यन्तः सन्मि-
श्रन्ति । प्रतीच ऽआग्नीध्रात्प्रजापतिं वा ऽएष ऽउज्जयति
यो वाजपेयेन यजते वाग्वै प्रजापतिरेषा वै परमा वाग्व्या
सप्तदशानां दुन्दुभीनां परमामेवैतद्वाचं परमं प्रजापति-
मुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तद्
प्रजापतिमुज्जयति ॥ ६ ॥ अथैतेषां * दुन्दुभीनाम् । एकं
यजुषाऽऽहन्ति तत्सर्वं यजुषाऽऽहता भवन्ति ॥ ७ ॥ स-
ऽआहन्ति । 'वृहस्पते वाजं जय वृहस्पतये वाचं वदत
वृहस्पतिं वाजं जापयते'ति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि
वृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥ ८ ॥ अथ यदि राजन्यो
यजते । 'इन्द्रं वाजं जयेन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जाप-
यते'ति क्षत्रः हीन्द्रः क्षत्रः राजस्यः ॥ ९ ॥ अथैतेष्वाम-
जिसृत्सु रथेषु । पुनरासृतेष्वेतेषां दुन्दुभीनामेकं यजुषो-
पाऽवहरति तत्सर्वं यजुषोपाऽवहता भवन्ति ॥ १० ॥ स
† ऽउपाऽवहरति । 'एषा वः सा सत्या संवागभूयया वृहस्पतिं
वाजमजीजपताऽजीजपत वृहस्पतिं वाजं वृनस्पतयो विमु-
च्यद्बुमि'ति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि वृहस्पतिर्ब्रह्म
हि ब्राह्मणः ॥ ११ ॥ अथ यदि राजन्यो यजते । 'एषो
वः सा सत्या संवागभूययेन्द्रं वाजमजीजपताऽजीजपतेन्द्रं
वाजं वृनस्पतयो विमुच्यद्बुमि'ति क्षत्रः हीन्द्रः क्षत्रः

* वा० धी० सू० १४ ३ १४, १५ ।

(१) गु० घ० अ० १ क० ११ । (२) गु० घ० अ० १ क० ११ ।

† वा० धी० सू० १४ ४, ९, १० ।

(१) गु० घ० अ० १ क० १२ । (४) गु० घ० अ० १ क० १२ ।

राजन्यः ॥१२॥ अथ वेद्यन्तात् । राजन्यः ऽऽदङ् सप्तदश
 प्रव्याधान्प्रविध्यति यावान्वा ऽएकं प्रव्याधास्तान्वाँस्ति-
 र्यङ् प्रजापतिरथ यावत्सप्तदशप्रव्याधास्तानन्वङ्
 प्रजापतिः ॥१३॥ तद्यद्राजन्यं प्रविध्यति । एष वै प्रजापतेः
 प्रत्यक्षतमां यद्राजन्यस्तस्मादेकं सन्वह्नामीष्टे यद्वेव
 चतुरक्षरं प्रजापतिश्चतुरक्षरो राजन्यस्तस्माद्राजन्यं
 प्रविध्यति सप्तदशप्रव्याधान्प्रविध्यति सप्तदशो वै
 प्रजापतिस्तुप्रजापतिमुज्जयति ॥ १४ ॥ अथ यं अजुपा
 * युनक्ति । ते यजमान ऽआतिष्ठति 'देवस्याऽहं सवितुः
 सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेर्वाजजितो वाजं जेयमि'ति
 ॥ १५ ॥ तद्यथैवाऽदो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपा-
 ऽधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत-
 ऽहमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्राप्सुवत्तत्स-
 वितृप्रसूत ऽऽदुजयदेवमेवैष ऽएतत्सवितारमेव प्रसवायोप-
 धावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत
 ऽहमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्राप्सोति तत्स-
 वितृप्रसूत ऽऽज्जयति ॥१६॥ अथ यद्यद्वर्योः । अन्तेवासी
 वा ब्रह्मचारी वेतश्चुरधीयात्सोऽश्वास्थाय । वाचयति
 'वाजिनं' ऽहुति वाजिनो ह्यश्वास्तस्माद् वाजिन ऽहुति
 'वाजजित' ऽहस्यत्रं वै वाजोऽन्नजित ऽहस्येवेतदाहाऽद्वेन

* पा० श्री० सू० १४. १. १८ ।

(१) शु० गं० अ० १४. ११ ।

† पा० श्री० सू० १४. २. २२ ।

(२) शु० घं० अ० १४. ११ । (३) शु० सं० अ० १४. ११ । (४) शु० गं०
 अ० १४. ११ ।

स्कम्भुवन्त' ऽइत्यद्धनो हि स्कम्भुवन्तो धावन्ति 'योजेना
मिमाना' ऽडुति योजनशो हि मिमाना ऽअद्धानं धावन्ति
'काण्डां गच्छतेति' यथैनानन्तरा नाष्ट्रा रक्षाथसि न हिथ-
स्युरेवमेतदाह धावन्त्याजिमाग्नन्ति दुन्दुभीनभि साम
गायति ॥ १७ ॥ अथैतावभ्यां जगतीवभ्याम् । जुहोति
वाऽनु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान-
ऽएव वन्धुः ॥ १८ ॥ स † जुहोति । 'एषं स्य वाजी
क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां वद्धो ऽअपिकक्ष ऽआसनि ।
क्रतुं दधिका ऽअनु सः सनिप्यदत्पथामङ्गाथस्यद्वापनी-
फणत्स्राहा' ॥ १९ ॥ 'उत्तं स्म । अस्य द्रवतस्तुरण्यतः
पणं न वेरनुवाति प्रगर्हिनः । श्येनस्येव क्षूजतो ऽअङ्गसं
परि दधिकाष्णः सहोर्जा तरित्रतः स्वाहे'ति ॥ २० ॥
अथोत्तरेण त्रिचेन जुहोति । वाऽनु वा मन्त्रयते इयं तद्य-
स्माज्जुहोति वाऽनु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते
समान ऽएव वन्धुरेतानेवैतदुश्वाध्रावत ऽउपवाजयत्येतेषु
वीर्यं दधाति तिस्रो वा ऽइमाः पृथिव्य ऽइयमहैका द्वे-
ऽअस्याः परे ता ऽएवैतदुज्जयति ॥ २१ ॥ ‡ सोऽनुमन्त्रयते ।
'शं नो भवन्तु वाजिनो ह्रवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।
ऽजम्भयन्तोऽहिं वृकः रक्षाथसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः

(१) गु० ग० अ० ९ व० १३ । (२) गु० ग० अ० ९ व० १३ ।

† वा० धी० सू० १४ व० २, ४ ।

(३) गु० वी० अ० ९ व० १४ । (४) गु० वी० अ० ९ व० १५ ।

‡ वा० धी० सू० १४ व० ५ ।

(५) गु० वी० अ० ९ व० १६ ।

॥ २२ ॥ 'तेनो ऽअवन्तः । हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु
 वाजिनो मितद्रवः । सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवो महो
 ये धनः समिधेषु जविमरे ॥ २३ ॥ 'वाजे वाजेऽवत ।
 वाजिनो नो धनेषु विप्रा ऽअमृता ऽऋतज्ञाः । अस्य सद्भः
 पिवत मादयद्भं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरिति ॥ २४ ॥
 अथ बार्हस्पत्येन चरुणा प्रत्युपतिष्ठते । तमुपस्पृशत्प्रभ्रं
 वा ऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै
 नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदुजैपीत्तेनैवैतदेतां गतिं
 गत्वा सृष्टस्पृशते तदात्मन्कुरुते ॥ २५ ॥ * स ऽउप
 स्पृशति । 'आ मां वाजस्य प्रसवो जगम्यादि' त्यन्नं वै वाज-
 ऽआ माऽन्नस्य प्रसवो जगम्यादित्येवैतदाहे 'मे व्यावापृथिवी
 विश्वरूपे' ऽइति व्यावापृथिवी हि प्रजापतिरा मां गन्तां
 पितरामातरा चेति मातेव च हि पितेव च प्रजापतिरा
 'मा सोमो ऽअमृतत्वेन गम्या'दिति सोमो हि प्रजापतिः
 ॥ २६ ॥ तमश्वात्तवग्रापयति । 'वाजिन' ऽइति वाजिनो
 ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन ऽइति 'वाजजित ऽइत्यन्नं वै
 वाजोऽन्नजित ऽइत्येवैतदाह 'वाजः ससृवाऽ'स' ऽइति
 'सरिष्यन्त' ऽइति वा ऽअय ऽआह सरिष्यन्त ऽइव हि
 तर्हि भवन्त्यथाऽत्र ससृवाऽ स ऽइति ससृवाऽ स ऽइव

(१) घु० सं० अ० १६० १० । (२) घु० सं० अ० १६० १८ ।

* का० थी० सू० १४ ४ ११, १२ ।

(३) घु० सं० अ० १६० ११ । (४) घु० सं० अ० १६० ११ । (५) घु० सं०
 अ० १६० ११ । (६) घु० सं० अ० अ० १६० ११ । (७) घु० सं० अ० १६० ११ ।
 (८) घु० सं० अ० १६० ११ । (१, १०) घु० सं० अ० १६० ११ ।

ह्यत्र भवन्ति तस्मादाह सप्तवा॥ स ऽइति 'वृहस्पते-
 र्भागमवजिघ्रते'ति वृहस्पतेर्होप भागो भवति तस्मादाह
 वृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति 'निर्मृजाना' ऽइति तद्यजमाने
 द्वीर्यं दधाति तद्यदुश्वानवग्रापयतीममुज्जयानीति वा ऽअग्रेऽ-
 वग्रापयत्यथाऽत्रेममुदजैपमिति तस्माद्वा ऽअश्वानवग्राप-
 यति ॥ २७ ॥ अथैतेपा॥माजिसृता॥ रथानाम् । एक-
 स्मिन्वैश्यो वा राज्ञ्यो वोपास्तिथतो भवति स वेदेरुत्तराया॥
 श्रोणा ऽउपविशत्यथाऽङ्कुर्युश्च यजमानश्च पूर्व्या द्वारा
 मधुग्रहमादाय निष्क्रामतस्तं वैश्यस्य वा राज्ञ्यस्य वा
 पाणावाधत्तोऽथ नेष्ट्वाऽपरया द्वारा सुराग्रहनादाय निष्क्रा-
 मति स जघनेन शालां पर्येत्यैकं वैश्यस्य वा राज्ञ्यस्य
 वा पाणावादुधदाहाऽनेन त ऽइमं निष्क्रीणामीति सत्यं
 वै श्रीज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तुमः सुरा सत्यमेवै-
 तच्छ्रियं ज्योतिर्यजमाने दधात्यनृतेन पाप्मना तुमसा
 वैश्यं विह्वलति तैः स यं भोगं कामयते तं कुरुतेऽथैतद-
 सहिरण्यपात्रमेव मधुग्रहं ब्रह्मणे ददाति तं ब्रह्मणे ददद-
 मृतमायुरात्मुन्धतेऽमृतं ह्यायुर्हिरण्यं तेन स यं भोगं
 कामयते तं कुरुते ॥ २८ ॥ (E)

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(१) शु० स० अ० १ क० १९ । (२) शु० स० अ० १ क० १९ ।

० 'ग' पुस्तके 'आजिघ्रताम्' इति पाठो लभ्यते ।

(E) एतद्वक्त्रणस्या विषया अन्यत्राऽयुक्तमन्ये यथा— काद० १३ १४, १४. १,
 ने० स० १ ११, १-३, तै० स० १ ७ ७, ८ ।

[गुणगोहणम्] .

अथ स्रुवं चाऽऽज्यविलापनीं चाऽऽट्टाय । आहवनी-
यमब्धयेति स्रुऽएता द्वादशाऽऽसीर्जुहोति वा वाचयति वा
यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः ॥ १ ॥
स्रु * चहोति । 'आपये स्वाहा स्वापये स्वाहा पित्राय
स्वाहा क्रतवे स्वाहा वृसवे स्वाहाऽहर्षतये स्वाहाऽन्हे
मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय वैनःशिनाय स्वाहा विनःशिन-
ऽआन्त्यायनाय स्वाहाऽन्त्याय भौवनाय स्वाहा भुवनस्य
पतये स्वाहाऽधिपतये स्वाहे'त्येता द्वादशाऽऽसीर्जुहोति द्वादश
वे सासाह संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्य-
ज्ञस्तथैवाऽस्यऽऽसिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन्कुरुते
॥ २ ॥ अथ पदं क्लृप्सीर्जुहोति । वा वाचयति वा यदि
जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः ॥ ३ ॥ स्रु †
वाचयति । 'आयुर्ग्यजेन कल्पतां प्राणो यजेन कल्पतां
चक्षुर्ग्यजेन कल्पतां श्रोत्रं यजेन कल्पतां पृष्ठं व्यजेन
कल्पतां व्यजो यजेन कल्पतामि'त्येताः पदं क्लृप्सीर्वाचयति
पद्वा ऽष्टतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापति-
र्यज्ञस्तथैवाऽस्य क्लृप्सिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामा-
त्मन्कुरुते ॥ ४ ॥ अष्टाश्रिर्यूपो भवति । अष्टाश्र-

* वा० श्री० सू० १४ ५ १ ।

(१) उ० स० अ० ९ व० २० ।

† वा० श्री० सू० १४ ५ २० ।

(२) उ० स० अ० ९ व० २१ ।

वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दो देवलोकमेवैतेनोज्जयति सप्त-
दशभिर्वासोभिर्भूषो वेष्टितो वा द्विग्रथितो वा भवति
सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ ५ ॥ गौधूमं
चपालं भवति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठः सोऽयमन्व-
गेते वै पुरुषस्योपधीनां नेदिष्ठतमां यद्वोधूमास्तेषां न
स्वगस्ति मनुष्यलोकमेवैतेनोज्जयति ॥ ६ ॥ गर्तद्वारायूपो-
ऽतीक्ष्णाग्रो भवति । पितृदेवस्यो वै गर्तः पितृलोकमेवैते-
नोज्जयति सप्तदशारस्निग्धर्भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्
प्रजापतिमुज्जयति ॥ ७ ॥ अथ नेष्टा पत्नीमुदानेप्यन् ।
कौशं वासः परिधापयति कौशं वा * चण्डातकमन्तरं
दीक्षितवसनाजघनाद्धौ वा ऽप्य यज्ञस्य यस्पत्नी तामेत-
त्प्राचीं व्यज्ञं प्रसादयिष्यन्भवत्यस्ति वै पत्न्याऽअमेध्यं
यदवाग्नीनं नाभेर्मेढ्र्या वै दूर्वास्तद्यदेवाऽस्या ऽअमेध्यं
तदेवाऽस्या ऽएतद्दूर्वाभेर्मेढ्र्यं कृत्वाऽथैनां प्राचीं व्यज्ञं प्रसाद-
यति तस्मात्त्रेष्टा पत्नीमुदानेप्यन्कौशं वासः परिधापयति
कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितवसनात् ॥ ८ ॥ अथ
† निश्रयणीं निश्रयति । स दक्षिणत ऽउदङ् रोहेदुत्तरतो वा
दक्षिणा दक्षिणतस्त्वेवोदङ् रोहेत्तथा ह्युदग्भवति ॥ ९ ॥ स
रोक्ष्यन् ‡ जायामामन्त्रयते । जाय ऽएहि स्वो रोहावेति
रोहावेत्याह जाया तद्यजायामामन्त्रयतेऽर्द्धो ह वा ऽप्य-

* "जघनमात्रमण्डलकं वासश्चण्डातककन्देनोप्यते" (वा० धी० ए० ३४ ५ ३) ।

† 'दाक्षिणिता सोपानपदिर्निश्रयणी' "निश्रयिष्यतिपिष्टेहिनी" इत्यमरः ।

‡ वा० धी० ए० ३४ ५ ६ ।

ऽआत्मनो यज्ञाया तस्माद्यावज्जायां न विन्दते नैव
 तावत्प्रजायतेऽसर्वो हि तावद्भवत्यथ यदेव जायां विन्दतेऽथ
 प्रजायते तर्हि हि सर्वो भवति सर्वं एतां गतिं गच्छानीति
 तस्माज्जायामामन्त्रयते ॥ १० ॥ सु ४ रोहति । 'प्रजापतेः
 प्रजा ऽअभूमे'ति प्रजापतेर्ह्येव प्रजा भवति यो वाजपेयेन
 यजते ॥ ११ ॥ अथ गोधुमानुपस्पृशति । 'स्वदेवा ऽअग-
 र्भमे'ति स्वर्ह्येव गच्छति यो वाजपेयेन यजते ॥ १२ ॥ तद्य-
 द्गोधुमानुपस्पृशति । अन्नं द्वे गोधूमा ऽअन्नं द्वा एष-
 ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै नामैतद्यद्वा-
 जपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैपीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सुथ-
 स्पृशते' तदात्मन्कुरुते तस्माद्गोधुमानुपस्पृशति ॥ १३ ॥
 अथ शीष्णा † युपमत्युज्जिहीते । 'अमृता ऽअभूमे'ति
 देवलोकमेवैतेनोज्जयति ॥ १४ ॥ ‡ अथ दिशोऽनुवीक्ष्य-
 माणो जपति । 'अस्मे वो ऽअस्तिवन्द्रियमस्मे नृम्णमुत
 क्रतुरस्मे वृर्चाऽसि सन्तु व' इति सर्वं द्वा एष ऽइद-
 मुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिश्च ह्युज्जयति
 सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः सोऽस्य सर्वस्य यश ऽइन्द्रियं वीर्यं
 संवृज्य तदात्मन्धत्ते तदात्मन्कुरुते तस्माद्दिशोऽनुवीक्ष्य-
 माणो जपति ॥ १५ ॥ अथैनमूपपुटैरनुदस्यन्ति ‡ ॥

* वा० शी० सू० १४. ५ अ० ।

(१) सु० सं० अ० ९ क० २१ । (२) सु० सं० अ० ९ क० २१ ।

† वा० शी० सू० १४. ५. १०, ११ ।

‡ अथ वातम् ३००० ।

(३) सु० सं० अ० ९ क० २१ । (४) सु० सं० अ० ९ क० २२ ।

‡ वा० शी० सू० १४. ५ १२ ।

पशवो वा ऽउपा ऽअन्नं वै पशवोऽन्नं वा ऽएष ऽउजयति
यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयः ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्य-
देवैतदन्नमुदजैपीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सऽऽस्पृशते तदा-
स्मश्कुरुते तस्मादेनमूपपुटैरनुदस्यन्ति ॥ १६ ॥ आश्वत्थेषु
पलाशेषूपनद्धा भवन्ति । स यदेवाऽदोऽश्वत्थे तिष्ठत ऽहन्त्रो
मरुत ऽउपाऽऽमन्त्रयत तस्माद्वाश्वत्थेषु पलाशेषूपनद्धा
भवन्ति विशोऽनुदस्यन्ति विशो वै मरुतोऽअन्नं विशतस्त-
स्माद्विशोऽनुदस्यन्ति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजा-
पतिस्तद् प्रजापतिमुज्जयति ॥ १७ ॥ अथेनामुपा ऽवेक्षमाणो
* जपति । 'नमो मात्रे पृथिव्यै नमो मात्रे पृथिव्यै'
ऽइति बृहस्पतिर्ह वा ऽअभिपिपिचानात्पृथिवी विभयाञ्च-
कार महद्वा ऽअयमभूयोऽव्यपेचि यद्वै माऽयं नाऽव-
दृणीयादिति बृहस्पतिर्ह पृथिव्यै विभयाञ्चकार यद्वै मेयं
नाऽवधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयमकुरुत न हि माता
पुत्रः हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥ १८ ॥ बृहस्पतिसवो
वा ऽएष यद्वाजपेयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्विभेति महद्वा-
ऽअयमभूयोऽव्यपेचि यद्वै माऽयं नाऽवदृणीयादित्येष ऽउ
हाऽस्यै विभेति यद्वै मेयं नाऽवधून्वीतेति तदनयैवैतन्मि-
त्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रः हिनस्ति न पुत्रो मातरम्
॥ १९ ॥ अथ हिरण्यमव्यवरोहति । अमृतमायुर्हिरण्यं
तदमृत ऽआयुषि प्रति तिष्ठति ॥ २० ॥ † अथाऽजर्पभस्या-

* का० श्रौ० सू० १४. ५. १४ ।

(१) शु० सं० अ० ९ ब० २२ ।

† का० श्रौ० सू० १४. ५. १७ ।

ऽजिनमुपस्तृणाति । तदुपरिष्टाद्भुक्मं निदधाति तमवभ्यवरो-
हतीमां वैव ॥ २१ ॥ अथाऽस्मा ऽआसन्दीमाहरन्ति ।
उपरिसृद्यं वा ऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसृद्यं तदेन-
मुपर्याऽऽसीनमधस्तादिमाः प्रजाऽउपासते तस्मादस्मा-
ऽआसन्दीमाहरन्ति ॥ २२ ॥ औदुम्बरी भवति । अन्नं वा-
ऽऊर्णदुम्बर ऽऊर्जोऽन्नाद्यस्याऽवरुह्यै तस्मादौदुम्बरी
भवति तामग्रेण हविर्हाने जघनेनाऽऽहवनीयं निदधाति
॥ २३ ॥ अथाऽजर्पभस्याऽजिनमास्तृणाति । प्रजापतिर्वा-
ऽएष यदजर्पभ ऽएता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यदजा-
स्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति
जनयन्ति तत्प्रजापतिमेवैतत्करोति तस्मादजर्पभस्याऽजिन-
मास्तृणाति ॥ २४ ॥ स ऽआस्तृणाति । 'इयं ते राडि'ति
राज्यमेवाऽस्मिन्नेतद्दधात्यथैनमासाधयति 'यन्तांऽसि
यमन' ऽहुति यन्तारमेवैनमेतद्यमनमासां प्रजानां करोति
'ध्रुवोऽसि धरुण' ऽहुति ध्रुवमेवैनमेतद्धरुणमस्मिन्ल्लोके
करोति 'कूर्ण्यै त्वा क्षेमाय त्वा रम्यै त्वा पोषाय स्ये'ति
साधवे त्वेत्येवैतदाह ॥ २५ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥ (A)

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥
फण्डिकासंख्या ॥ ११७ ॥

(१) शु० सं० अ० ९ क० २२ ।

* का० श्री० सु० १४. ५. १८ ।

(२) शु० सं० अ० ९ क० २२ । (३) शु० सं० अ० ९ क० २२ । (४) शु०
सं० अ० ९ क० २२ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यनाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १४. १, श्रौ० सं०
१. १. ३, तं सं० १. ७, ८ ।

[नैवारचरुचारः, उज्जितिहोमः, स्विष्टकृद्याग्न्य]

वार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । तस्याऽनिष्ट एव
स्विष्टकृद्भवत्यथाऽस्माऽअन्नं सम्भरत्यन्नं वा एष-
ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयं ह वै नामैतद्यद्वा-
जपेयं तद्यदेवैतदुन्नमुदजैपीत्तदेवाऽस्मा एतत्सम्भरति ॥ १ ॥
औदुम्बरे पात्रे । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बर ऽऊर्जोऽन्नाद्यस्या-
ऽवरुद्धैथ तस्मादौदुम्बरे पात्रे सोऽप एव प्रथाः सम्भ-
रत्यथ पयोऽथ यथोपस्मारमन्नानि ॥ २ ॥ तद्वैके ।
सप्तदशाक्षानि सम्भरन्ति सप्तदशः प्रजापतिरिति ब्रह्मन्त-
स्तु तथा न कुर्यात्प्रजापतेर्वैव सर्वमन्नमनवरुद्धं क-
ऽउ तस्मै मनुष्यो यः सर्वमन्नमवरुद्धति तस्मादु
सर्वमेवाऽन्नं यथोपस्मारः सम्भरन्नेकमन्नं न सम्भरेत् ॥ ३ ॥
स यन्न सम्भरति । तस्योद्ब्रवीत् तस्य नाऽक्षीयाद्याव-
ज्जीवं तथा नाऽन्तमेति तथा ज्योऽजीवति स एतस्य
सर्वस्याऽन्नाद्यस्य सम्भृतस्य स्रुवेणोपघातं वाजप्रसवीयानि
जुहोति तद्यावभ्य एवैतदेवतावभ्यो जुहोति ताऽअस्मै
प्रसुवन्ति तामिह प्रसूत ऽउज्जयति तस्माद्वाजप्रसवीयानि
जुहोति ॥ ४ ॥ स † जुहोति । 'वाजस्येमं प्रसवः सुपु-
वेऽग्रे सोमः राजानमोपधीष्वप्सु । ताऽअस्मभ्यं मधुमती-
र्वभवन्तु वयः राष्ट्रे जाययाम पुरोहिताः स्वाहा' ॥ ५ ॥
'वाजस्येमाम् । प्रसवः शिश्रिये दिवमिमा च विश्वा भुवनानि

* 'अवरुध्यति' इति पाठो 'य' पुस्तके ।

† का० ग्रीष्म० अ० १४ पृ २३ ।

(१) सु० स० अ० ९ व० २३ । (२) सु० य० अ० ९ व० २४ ।

सम्माद् । अदित्तन्तं दापयति प्रजानन्त्स नो रयिः
 सर्ववीरं नियच्छतु स्वाहा' ॥ ६ ॥ 'वाजस्य नु । प्रसव-
 ऽआवभृवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः । सनेमि राजा
 परियाति विद्वाःप्रजां पुष्टिं वर्द्धयमानो ऽअस्मे स्वाहा'
 ॥ ७ ॥ सोमः राजानम् । अवसेऽग्निमन्वारभामहे ।
 आदित्यान्विष्णुः सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिः स्वाहा'
 ॥ ८ ॥ अर्यमणं बृहस्पतिम् । इन्द्रं दुनाय चोदय ।
 वाचं विष्णुः सरस्वतीः सवितारं च वाजिनः स्वाहा'
 ॥ ९ ॥ 'अग्ने ऽअच्छा । वदेह नः प्रति नः सुमना भव ।
 प्र नो यच्छ सहस्रजित्वः हि धनदा ऽअसि स्वाहा'
 ॥ १० ॥ प्र नः । 'यच्छैर्वर्यमा प्र पूषा प्र बृहस्पतिः ।
 प्र वाग्देवी ददातु नः स्वाहे'ति ॥ ११ ॥ अथैनं परिशि-
 ष्टेनाऽभिपिञ्चति । अत्राथेनैवैनमेतदभिपिञ्चत्यत्राथमेवा-
 ऽसिञ्चेत्तदधाति तस्मादेनं * परिशिष्टेनाऽभिपिञ्चति
 ॥ १२ ॥ सोऽभिपिञ्चति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे-
 ऽदिग्नोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामिति देवहस्तैरेवैन-
 मेतदभिपिञ्चति 'सरस्वतै वाचो यन्तुर्यन्त्रिये दधामी'ति
 वाग्ने सरस्वती तदेनं वाच एव यन्तुर्यन्त्रिये दधाति
 ॥ १३ ॥ तदु द्वेक ऽआहुः । 'विश्वेषां त्वा देवानां यन्तु-

(१) जु० सं० अ० १ क० २५ । (२) जु० सं० अ० १ क० २६ । (३) जु० सं० अ० १ क० २७ । (४) जु० सं० अ० १ क० २८ ।
 * वा० धी० सू० १४ पृ० २४, २५ ।
 (५) जु० सं० अ० १ क० २६ । (६) जु० सं० अ० १ क० २७ । (७) वा० धी०
 सू० १४ पृ० २५ ।

र्यन्त्रिये दधामी'ति सर्वं वै विश्वे देवास्तदेनः सर्वस्यैव
यन्तुर्यन्त्रिये दधाति तदु तथा न ब्रूयात्सरस्वत्यै त्वा
वाचो यन्तुर्यन्त्रिये दधामीत्येव ब्रूयाद्वाग्वै सरस्वती तदेनं
वाच एव यन्तुर्यन्त्रिये दधाति 'वृहस्पतेर्द्वा साम्म्राज्ये-
नाऽभिपिञ्चाम्यसावि'ति नाम गृह्णाति तद् वृहस्पतेरेवैन-
मेतत्सायुज्यः सलोकतां गमयति ॥ १४ ॥ अथाऽऽह ।
सम्प्राडयमसौ सम्प्राडयमसाविति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं
देवेभ्यो निवेदयत्ययं महावीर्यो योऽब्ध्यपेचीत्ययं
व्युष्माकैकोऽभूत् गोपायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्व ऽआह
त्रिष्टुप्ति यज्ञः ॥ १५ ॥ अधोज्जितीः । जुहोति वा वाच-
यति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः
॥ १६ ॥ स * वाचयति । 'अग्निरेकाक्षरेण प्राणमुद-
जयत्तमुज्जेपं प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेण सप्तदशं स्तो-
ममुदजयत्तमुज्जेपमि'ति तद्यदेवैताभिरेता देवता ऽउद-
जयंस्तदेवैप एताभिरुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो
वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १७ ॥ अथाऽऽहा-
ऽग्नये खिण्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाऽऽहुती एतत्कर्म
क्रियत एष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मा-
दिमाः प्रजाः प्रजाता एतन्वेवाऽप्येतद्विनुप्रजायन्ते
तन्मद्वयत् एवैतत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मादन्तरेणाऽऽहुती-
एतत्कर्म क्रियत ऽआश्राब्ध्याऽऽहाऽग्निः खिण्टकृतं

(१) सु. ख. अ. १. ४. ३० ।

* वा. धौ. सु. १४. ५. २८ ।

(२) सु. ख. अ. १. ४. ३१-३४ ।

व्यजेति वृषदूकृते जुहोति ॥१८॥ अथेडामादधाति । उपहृताया-
मिडायामपु ऽउपस्पृश्य * माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं
गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तथ॑ स्तोत्राय प्रमीवति स ऽउपा-
ऽवरोहति सोऽन्तेस्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ १९ ॥
तद्वैके । एतच्छ्रुत्वाऽथैतत्कुर्वन्ति तदु तथा न कुर्यादात्मा
वे स्तोत्रं प्रजा शस्त्रमेतस्माद् स यजमानं प्रणाशयति
स जिह्वा ऽएति स हलति तस्मादेतदेव कृत्वाऽथैतत्कुर्यात्
॥ २० ॥ अथेडामादधाति । उपहृतायामिडायामपु ऽउप-
स्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमु-
पाकरोति तथ॑ स्तोत्राय प्रमीवति स ऽउपाऽवरोहति
सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ २१ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथ राजघृणविधिः]

(तत्र पवित्रेष्टिः, अनुमतीष्टिः, चातुर्मास्यविधिश्च)

पूष्णं हुतिं जुहोति । स्रवं वै पूष्णं स्रवं परिगृह्य स्रूया-
ऽहुति तस्यां वरं ददाति स्रवं वै वरं स्रवं परिगृह्य स्रूया-
ऽहुति स यदि कामयेत जुहुयादेतां यद्यु कामयेताऽपि
नाऽद्रियेत ॥ १ ॥ अथ † श्रो भूते । अनुमत्ये हविरष्टा-

* का० प्रो० सू० १४. ५. २९-३२ ।

(१) एतद्वचनं यथा विद्यते अन्यत्राऽप्युक्तं यथा— काठ० १४ १. २; मै० सं०
१ ११. ४, २० य० ६. ७. १० ।

† का० प्रो० सू० १५ १. ६, ७ ।

कपालं पुरोडाशं निर्वपति स ये जघनेन शम्भ्यां पिण्यमा-
णानामवशीयन्ते पिष्टानि वा तण्डुला वा तान्त्सुवे सार्द्धं
संवपत्यन्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन दक्षिणा यन्ति
स यत्र स्वकृतं वेरिणं बिन्दति श्वभ्रप्प्रदरं वा ॥ २ ॥ तदग्निः
समाधाय * जुहोति । 'एष ते निर्ऋते भागस्तं जुपस्व
स्वाहे'तीयं वै निर्ऋतिः सा यं पाप्मना गृह्णाति तं निर्ऋत्या
गृह्णाति तद्यदेवाऽस्या ऽअत्र नैर्ऋतः रूपं तदेवैतच्छमयति
तथो हैनः सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णात्यथ यत्स्वकृते † वेरिणे
जुहोति श्वभ्रप्प्रदरे वैतदु ह्यस्यै निर्ऋतिगृहीतम् ॥ ३ ॥
अथाऽप्प्रतीक्षं पुनरायन्ति । अथाऽनुमत्या ऽअष्टाकपालेन
पुरोडाशेन प्रचरतीयं वा ऽअनुमतिः स यस्तत्कर्म
शक्नोति कर्तुं व्यञ्चिकीर्षतीयः हाऽस्मै तदनु मन्वते
तदिमामेवैतत्प्रीणात्यनयाऽनुमत्याऽनुमतः सूया ऽइति
॥ ४ ॥ अथ यदष्टाकपालो भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री
गायत्री वा ऽइयं पृथिव्यथ यत्समानस्य हविष ऽउभयत्र
जुहोत्येषा ह्येवैतदुभयं तस्य वासो दक्षिणा यद्वै स्रवासा-
ऽअरण्यं नोदाशः सते निधाय वै तद्वासोऽतिमुच्यते तथो
हैनः सूयमानमासङ्गो न बिन्दति ॥ ५ ॥ अथ श्वो भूते ।
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्टैर्वै
व्यजते तद्यदेवाऽदः प्रजातमाग्नावैष्णवं दीक्षणीयः हवि-

* का. लौ. सू. १५. २. ८ ।

(१) जु. सं. अ. १. ५. २३ ।

† का. लौ. सू. १. ३५ ।

स्तदेवैतदग्निर्वै सर्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्वाब्भ्यो देवताब्भ्यो
 जुह्वत्यग्निर्वै यज्ञस्याऽवराद्धयो विष्णुः पराद्धस्तत्सर्वाश्चैवैत-
 देवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य सूया ऽहुति तस्मा-
 दाम्नावैष्णव ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्य
 हिरण्यं दक्षिणाऽऽग्नेयो वा ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं
 यो वै विष्णुः स यज्ञोऽग्निरु वै यज्ञ ऽएव तदु तदाग्नेयमेव
 तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा ॥ ६ ॥ अथ श्रु भूते । अग्नीषो-
 मीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं
 व्यजत ऽएतेन वा ऽहुन्द्रो बृत्रमहन्नेतेनो ऽएव वज्रयतु
 यात्येयं विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतेन पाप्मानं द्विपन्तं
 वध्नात्तुव्यः हन्ति तथो ऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे
 सूया ऽहुति तस्मादग्नीषोमीय ऽएकादशकपालः पुरोडाशो
 भवति तस्योत्सृष्टो गौर्दक्षिणोत्सृज्य वा ऽअमुं चन्द्रमसं
 गन्तुं पोर्णमासेनाऽऽह गन्तुं त्यामावास्येनोत्सृजन्ति
 तस्मादुत्सृष्टो गौर्दक्षिणा ॥ ७ ॥ अथ श्रु भूते । ऐन्द्राग्नं
 द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं व्यजते यत्र
 वा ऽहुन्द्रो बृत्रमहंस्तदस्य भीतस्येन्द्रियं धीर्यमुपचक्राम
 स ऽएतेन हविषेन्द्रियं धीर्यं पुनरात्मन्नघत्त तथो ऽएवैष-
 ऽएतेन हविषेन्द्रियं धीर्यमात्मन्धत्ते तेजो वा ऽअग्निरिन्द्रियं
 धीर्यमिन्द्र ऽउभे धीर्यं परिगृह्य सूया ऽहुति तस्मादै-
 न्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्यऽर्पभोऽनद्वान्द-
 क्षिणा स हि बृहेनाऽऽग्नेय ऽआण्डाब्भ्यामैन्द्रस्तस्मादृपभो-
 ऽनद्वान्दक्षिणा ॥ ८ ॥ अथाऽऽग्रयणेष्ट्या यजते । सर्वाग्वा-

ऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे सर्वा ऽहुष्टीरपि दर्विहोमान्न्यो राज-
सूयेन यजते देवसृष्ट्वो वा ऽएपेष्टिर्यदाग्रयणेष्टिरनया
मेऽपीष्टमसदनयाऽपि सूया ऽहुति तस्मादाग्रयणेष्ट्या
यजत ऽओषधीर्वा ऽएष सुयमानोऽभिसूयते तदोषधी-
रेवैतदनमीवा ऽअकिल्बिषाः कुरुतेऽनमीवा ऽअकिल्बिषा-
ऽओषधीरभि सूया ऽहुति तस्य गौर्दक्षिणा ॥ ९ ॥ अथ
* चातुर्म्मास्यैर्यजते । सर्वाऽवा ऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे सर्वा-
ऽहुष्टीरपि दर्विहोमान्न्यो राजसूयेन यजते देवसृष्ट्वो वा-
ऽएष यज्ञक्रतुर्यच्चातुर्म्मास्यान्त्येभिर्भेऽपीष्टमसदेभिरपि
सूया ऽहुति तस्माच्चातुर्म्मास्यैर्यजते ॥ १० ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[वैश्वदेवादि पर्वाणि, पञ्चवातीपहोमविध्यादिकञ्च]

वैश्वदेवेन यजते । वैश्वदेवेन वै प्रजापतिर्भूमानं
प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽहुति तथो-
ऽएवैष ऽएतद्वैश्वदेवेनैव भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं
प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽहुति ॥ १ ॥ अथ वरुणप्रघा-
सैर्यजते । वरुणप्रघासैर्वै प्रजापतिः प्रजा वरुणपाशा-
न्प्राऽमुञ्चता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः
प्राऽजायन्ताऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजा ऽअभि सूया-
ऽहुति तथो ऽएवैष ऽएतद्वरुणप्रघासैरेव प्रजा वरुण-
पाशात्प्रमुञ्चति ता ऽअस्याऽनमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः

प्रजायन्तेऽनमीत्राऽअकिल्बिषाः प्रजाऽअभि सूयाऽइति
 ॥ २ ॥ अथ साकमेधैर्यजते । साकमेधैर्व देवा ववृत्रमघ्न-
 स्तैर्वैव व्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तां तथोऽएवैष-
 ऽएतैः पाप्मानं द्विपन्त भ्रातृव्यः हन्ति तथोऽएव
 विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥ ३ ॥ अथ
 शुनासीर्येण यजते । उभौ रुसौ परिगृह्य सूयाऽइत्यथ
 * पञ्चवातीयः स पञ्चधाऽऽहवनीयं व्युह्य स्तुत्रेणोपघातं
 जुहोति ॥ ४ ॥ स पूर्वाह्नं जुहोति । 'अग्निनेत्रेभ्यो
 देवेभ्यः पुरः सङ्गथः स्वाहे'त्यथ दक्षिणाह्नं जुहोति
 'यमनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणासङ्गथः स्वाहे'त्यथ पश्चा-
 ह्नं जुहोति 'विश्वदेवनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पश्चात्सद्भ्यः
 स्वाहे'त्यथोत्तराह्नं जुहोति 'मित्रावरुणनेत्रेभ्यो वा मरु-
 त्रेत्रेभ्यो वा देवेभ्यऽउत्तरासङ्गथः स्वाहे'त्यथ मध्ये
 जुहोति 'सोमनेत्रेभ्यो देवेभ्यऽउपरिसङ्गथो दुवस्वद्भ्यः
 स्वाहे'ति ॥ ५ ॥ अथ सार्द्धं समुह्य जुहोति । 'ये देवा-
 ऽअग्निनेत्राः पुरः सदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा यमनेत्रा
 दक्षिणासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्स-
 दस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा मित्रावरुणा नेत्रा वा मरुतेत्रा
 घोत्तरासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवाः सोमनेत्रऽउपरिसदो
 दुवस्वन्तस्तेभ्यः स्वाहे'ति तद्यदेवं जुहोति ॥ ६ ॥ यत्र

• वा. भी. ग. १५. १ १८, १९ ।

(१) घ. घं. अ. १८. १४ । (२) घ. घं. अ. १८. १४ । (३) घ.
 घं. १८. १४ । (४) घ. घं. अ. १८. १४ । (५) घ. घं. अ. १८. १४ ।
 (६) घ. घं. अ. १८. १४ ।

वै देवाः । साकमेधैर्व्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तां
तद्धोचुरुत्पिबन्ते वा ऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांश्चि
हन्तैवभ्यो वृज्जं प्रहरामेति वृज्जो वा ऽआज्यं त ऽएतेन
वृज्जेणाऽऽज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांश्च्यवाऽज्जंस्ते व्यज-
यन्त येयमेपां विजितिस्तां तथो ऽएवैष ऽएतेन वृज्जेणा-
ऽऽज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांश्च्यवहन्ति तथो ऽएव विजयते
विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूया ऽइति ॥ ७ ॥ अथ यदेता-
ऽअपराः पञ्चाऽऽहुतीर्जुहोति । क्षण्णन्ति वा ऽएतदग्नेर्वि-
वृहन्ति यत्पञ्चधाऽऽहवनीयं व्यूहन्ति तदेवाऽस्यैतेन सन्द-
धाति तस्मादेता ऽअपराः पञ्चाऽऽहुतीर्जुहोति ॥ ८ ॥ तस्य
प्रष्टिवाहनोऽश्वरथो * दक्षिणा । त्रयोऽश्वा द्वौ सव्य-
पुसारथी ते पञ्च प्राणा यो वै प्राणः स वातस्तथदेतस्य
कर्मण ऽप्या दक्षिणा तस्मात्पञ्चवातीयं नाम ॥ ९ ॥
स हैतेनाऽपि † भिषज्येत् । अयं वै प्राणो योऽयं पवते
यो वै प्राणः स ऽआयुः सोऽयमेक ऽइवैव पवते सोऽयं
पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधा विहितो दश वा ऽएता-
ऽआहुतीर्जुहोति तदस्मिन्दश प्राणान्कृत्स्नमेव सर्वमायु-
र्दधाति स यदिहाऽपि गतासुरिव भवत्या हुँवैनेन हरति
॥ १० ॥ अथेन्द्रतुरीयम् । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो
भवति वारुणो यवमयश्चरु रौद्रो गावेधुकश्चरुनहुह्वै
वहलाया ऽएन्द्रं दुधि तेनेन्द्रतुरीयेण यजत ऽइन्द्राग्नी ऽउ

* का० श्री० सू० १५ १ २० ।

† का० श्री० सू० १५ १ २१-२८ ।

हवैतत्समूदाते ऽउत्पिबन्ते वा ऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथं
 सि हन्तैभ्यो बृज्जं ग्रहुरावेति ॥ ११ ॥ सहाऽग्निरुवाच ।
 त्रयो मम भागाः सन्त्वेकस्तवेति तथेति तावेतेन हविषा
 दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथं स्यवाऽऽहतां तौ व्यजयेतां येनयो-
 योरियं विजितिस्तां तयो ऽएवैष ऽएतेन हविषा दिक्षु
 नाष्ट्रा रक्षाथं स्यवहन्ति तथो ऽएव विजयते विजिते-
 ऽभयेऽनाष्ट्रे सूया ऽहुति ॥ १२ ॥ स य ऽएष ऽआग्नेयो-
 ऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सोऽग्नेरेको भागोऽथ
 यद् वारुणो यवमयश्चरुर्भवति यो वै वारुणः सोऽग्निः
 सोऽग्नेर्द्वितीयो भागोऽथ यद्रौद्रो गावेषु कश्चरुर्भवति यो
 वै रुद्रः सोऽग्निः सोऽग्नेस्तृतीयो भागोऽथ यद् गावेषु को
 भवति वास्तव्यो वा ऽएष देवो वास्तव्या गवेषु कास्तस्माद्
 गावेषु को भवत्यथ यदनडुहो बहलाया ऽएन्द्रं दधि भवति
 स ऽहुन्द्रस्य चतुर्थो भागो यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं तस्मादि-
 न्चतुरीयं नाम तस्यैषैवाऽऽनडुहो बहला दक्षिणा सा हि
 धेनाऽऽग्नेय्यग्निदग्धमिव हस्यै बृहं भवत्यथ यत्स्त्री सती
 बृहत्यधर्मेण तदस्यै वारुणः रूपमथ यद् गोस्तेन रौद्रयथ
 यदस्या ऽएन्द्रं दधि तेनैन्द्रयेषा हि वा ऽएतत्सर्वं व्यश्नुते
 तस्मादेपैवाऽऽनडुहो बहला दक्षिणा ॥ १३ ॥ अथाऽपा-
 मार्गहोमं * जुहोति । अपामार्गं देवा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथं
 स्यपाऽमृजत ते व्यजयन्त येयमेपां विजितिस्तां तथो-
 ऽएवैष ऽएतदपामार्गं दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाथं स्यपमृष्टे

तथो ऽएव द्विजयते द्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूया ऽहुति ॥१४॥
 स पालाशे वा सुवे द्वैकङ्कते वा । अपामार्गतण्डुलानादत्ते-
 ऽन्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन प्राञ्चो वृोदञ्चो
 वा यन्ति तदग्निः समाधाय जुहोति ॥ १५ ॥ * स
 ऽउल्मुकमादत्ते । 'अग्ने सहस्र पृतना' ऽहुति युधो वै पृतना-
 युधः सहस्रेत्येवैतदाहा 'ऽभिमातीरुपास्ये'ति सपत्नो वा-
 ऽअभिमातिः सपत्नमपजहीत्येवैतदाह 'दुष्टं रस्तुरन्नराती-
 रि'ति दुस्तरो ह्येव रक्षोभिर्नाष्ट्राभिस्तुरन्नरातीरिति सर्वथ
 ह्येव पाप्मानं तुरति तस्मादाह तुरन्नरातीरिति, 'द्वैचो धा
 यज्ञवाहसी'ति साधु यजमाने दधदित्येवैतदाह ॥ १६ ॥
 तदग्निः समाधाय † जुहोति । 'देवस्य स्वा सवितुः
 प्रसवेऽश्विनोर्वाहुबभ्यां पूष्णो हुस्ताबभ्यामुपाथं शोषीर्येण
 जुहोमी'ति यज्ञमुखं वा ऽउपाथं शुभ्रं यज्ञमुखेनैवैतन्नाष्ट्रा
 रक्षाथंसि, हन्ति 'हर्तः रक्षः स्वाहे'ति तन्नाष्ट्रा रक्षाथंसि
 हन्ति ॥ १७ ॥ स यदि पालाशः सुवो ‡ भवति । ब्रह्म
 वै पलाशो ब्रह्मणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाथंसि हन्ति यद्यु द्वैकङ्कतो
 वृज्जो वै द्विकङ्कतो वृज्जेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाथंसि हन्ति
 'रक्षंसां त्वा वधाये'ति तन्नाष्ट्रा रक्षाथंसि हन्ति ॥ १८ ॥

* का० धी० सू० १५ २ ५१

(१) सु० स० अ० ९ क० ३७ । (२) सु० स० अ० ९ क० ३७ । (३) सु०
 स० अ० ९ क० ३७ । (४) सु० स० अ० ९ क० ३७ ।

† का० धी० सू० १५ २ ६-८ ।

(५) सु० स० अ० ९ क० ३८ । (६) सु० स० अ० ९ क० ३८ ।

‡ का० धी० सू० १५ २ २ ।

(७) सु० स० अ० ९ क० ३८ ।

स यदि प्राङ्ङित्वा जुहोति । प्राञ्चत्वं स्रुवमस्यति यद्युद-
ङ्ङित्वा जुहोत्युदञ्चत्वं स्रुवमस्यत्येवधिष्म रक्ष' ऽहुति
तन्नाष्ट्रा रक्षात्वंसि हन्ति ॥ १९ ॥ अथाऽप्रतीक्षं पुनरा-
यन्ति । स हैतेनाऽपि प्रतिसरुं कुर्वीत स यस्यां ततो
दिशि भवति तत्प्रतीत्य जुहोति प्रतीचीनफलो वा ऽअपा-
मार्गः स यो हाऽस्मै तत्र किञ्चित्करोति तमेव तत्प्रत्य-
म्भूवति तस्य नामाऽदिशे'देवधिष्माऽनुमसौ हत' ऽहुति
तन्नाष्ट्रा रक्षात्वंसि हन्ति ॥ २० ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[त्रिपंशुक्तेः, द्विहपिष्केष्टिश्च]

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं * पुरोडाशं निर्वपति ।
ऐन्द्रावैष्णवं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं
वा तेन त्रिपंशुक्तेन यजते पुरुषानेतद्देवा ऽउपा-
ऽयँस्तथो ऽएवैष ऽएतत्पुरुषानेवोपेति ॥ १ ॥
[अर्धप्रपाठकः ५२] स यदाग्नावैष्णवः । एकादश-
कपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता वैष्णवाः
पुरुषास्तदस्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति ॥ २ ॥ अथ
यदैन्द्रावैष्णवः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानो वैष्णवाः पुरुषाः
स पानेवास्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति तैरेवैतत्संस्पृशते

(१) छ० सं० अ० अ० १ क० ३८ । (२) छ० सं० अ० १ क० ३८ ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलब्धयो यथा— काठ० १५. २; गै० स०

११. ६. ३; शै० सं० १. ८. ७ ।

* का० श्रौ० सू० १५. २. ११-१२ ।

तानात्मङ्कुरुते ॥ ३ ॥ अथ यद्वैष्णवः । त्रिकपालो वा
पुरोडाशो भवति चरुर्वा यानेवाऽस्माऽअग्निर्दाता पुरुषान्द-
दाति तेष्वेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै पुरुषवान्कर्म
चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तत्पुरुषानेवैतदुपैति
पुरुषवान्सूयाऽहुति तस्य वामनो गौर्दक्षिणा स हि वैष्णवो
यद्वामनः ॥ ४ ॥ अथाऽपरेण त्रिपंशुक्तेन यजते । स-
ऽआग्नापौष्णमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यैन्द्रापौष्णं
चरुं पौष्णं चरुं तेन त्रिपंशुक्तेन यजते पशूनेव तद्देवा-
ऽहुपायँस्तथोऽएवैषऽएनत्पशूनेवोपैति ॥ ५ ॥ स * यदा-
ग्नापौष्णः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्द्वै दाता
पौष्णाः पशवस्तदस्माऽअग्निरेव दाता पशून्नुदाति ॥ ६ ॥
अथ यदैन्द्रापौष्णः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानः पौष्णाः
पशवः स यानेवाऽस्माऽअग्निर्दाता पशून्नुदाति तैरेवैत-
त्सु १३ स्पृशते तानात्मङ्कुरुते ॥ ७ ॥ अथ यत्पौष्णः । चरु-
र्भवति यानेवाऽस्माऽअग्निर्दाता पशून्नुदाति तेष्वेवैतदन्ततः
प्रतितिष्ठति यद्वै पशुमान्कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै
तत्कर्तुं तत्पशूनेवैतदुपैति पशुमान्सूयाऽहुति तस्य † श्यामो
गौर्दक्षिणा स हि पौष्णो यच्छ्यामो द्वे वै श्यामस्य रूपे
शुक्लं चैव लोम कृष्णं च द्रव्यं वै मिथुनं प्रजननं वै पूषा
पशवो हि पूषा पशवो हि प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते तस्माच्छ्यामो गौर्दक्षिणा ॥ ८ ॥ अथाऽपरेण

* का० धी० सू० १५. २. १२ ।

† का० धी० सू० १५. २. १४ ।

त्रिपंथ्युक्तेन यजते । सोऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं
निर्वपत्यैन्द्रासौम्यं चरुं सौम्यं चरुं तेन त्रिपंथ्युक्तेन
यजते वृश्चं ऽएव तद्देवा ऽउपायँस्तथो ऽएवैष ऽएतद्वृश्च-
ऽएवोपैति ॥ ९ ॥ स यदग्नीषोमीयः । एकादशकपालं
पुरोडाशो भवत्यग्निं दाता वृश्चं सोमस्तदस्मा ऽअग्निरेव
दाता वृश्चो ददाति ॥ १० ॥ अथ यदैन्द्रासौम्यः । चरु-
वर्भवतीन्द्रो वै यजमानो वृश्चं सोमः स यदेवाऽस्मा-
ऽअग्निर्दाता वृश्चो ददाति तेनैवैतत्सु ऽस्पर्शते तदात्मन्कुर्वते
॥ ११ ॥ अथ यत्सौम्यः । चरुवर्भवति यदेवाऽस्मा-
ऽअग्निर्दाता वृश्चो ददाति तस्मिन्नेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति
यद्वै वृश्चस्वी कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तद्वृश्च-
ऽएवैतदुपैति वृश्चस्वी सूया ऽहुति नो हवर्चस्तो व्याप्त्या
चनाऽर्थाऽस्ति तस्य * ववभ्रुर्गोर्दक्षिणा स हि सौमन्यो
यद्ववभ्रुः ॥ १२ ॥ अथ श्वो भूते । वैश्वानरं द्वादशकपालं
पुरोडाशं निर्वपति वारुणं यवमयं चरुं तावभ्यामनूची नाऽहं
वेष्टिबभ्यां अयजते समानवर्हिबभ्यां वा ॥ १३ ॥ स यद्वै-
श्वानरो भवति । संवत्सरो वै वैश्वानरुः संवत्सरः प्रजा-
पतिः प्रजापतिरेव तद्धूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः
सृष्ट्वा सूया ऽहुति तथो ऽएवैष ऽएतद्धूमानं प्रजाः सृजते
भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽहुति ॥ १४ ॥ अथ यद् द्वाद-
शकपालो भवति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो
वैश्वानरस्तस्माद् द्वादशकपालो भवति ॥ १५ ॥ अथ

यद्वाऋणो यवमयश्चरुर्भवति । तत्सर्वस्मादेवैतद् वरुण-
पाशात्सर्वस्माद् वरुणयात्प्रजाः प्रमुञ्चति ता ऽअस्याऽन-
मीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा ऽअकि-
ल्बिषाः प्रजा ऽअभिसूया ऽइति ॥ १६ ॥ * ऋषभो
वैश्वानरस्य दक्षिणा । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः
प्रजापतिर्ऋषभो वै पशूनां प्रजापतिस्तस्मादृषभो वैश्वा-
नरस्य दक्षिणा कृष्णं वासो वारुणस्य तद्धि वारुणं यत्कृष्णं
यदि कृष्णं न विन्देदपि यदेव किञ्च वासः स्याद् ग्रन्थि-
भिर्हि वासो वारुणं वरुणयो हि ग्रन्थिः ॥ १७ ॥ (E)

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[स्तवविरितिः]

अरुणयोरग्नी † समारोह । सेनान्यो गृहान्परेत्या-
ऽग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै देवता-
नामनीकः सेनाया वै सेनानीरनीकं तस्मादग्नयेऽनीकवत-
ऽयत्तद्वा ऽअस्यैकः रुत्नं यस्सेनानीस्तस्मा ऽएवैतेन
सूयते तं ‡ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य हिरण्यं दक्षिणाऽऽग्ने-
यो वा ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं
दक्षिणा ॥१॥ अथ इवो † भूते । पुरोहितस्य गृहादपरेत्य चार्ह-

* का० धी० ए० १५. २. २०, २१ ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— काठ० १५. २; मै० सं० ११. ६. ३; तै० सं० १. ८. ७ ।

† का० धी० ए० १५. ३. १-३ ।

‡ का० धी० ए० १५. ४; तै० सं० १. ८. १. १ ।

स्पत्यं चरुं निर्वपति बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहित ऽएष वा ऽए-
 तस्य पुरोहितो भवति तस्माद्बार्हस्पत्यो भवत्येतद्वा ऽअस्यै-
 कः रत्नं यत्पुरोहितस्तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथ् स्वमनप-
 क्रमिणं कुरुते तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणेषा वा ऽऊर्द्धा बृह-
 स्पतेर्दक्षिणदेस्य ऽउपरिष्ठादर्यम्णाः पुन्यास्तस्माच्छितिपृष्ठो
 बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा ॥२॥ अथ * श्रुते भूते । सूयमानस्य
 गृह ऽएन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति क्षत्रं वा ऽइन्द्रः
 क्षत्रं सूयमानस्तस्मादैन्द्रो भवति तस्यर्षभो दक्षिणा स
 ह्येन्द्रो यदृषभः ॥ ३ ॥ अथ श्रुते † भूते । महिष्यै गृहान्प-
 रेत्य । आदित्यं चरुं निर्वपतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं
 देवानां पुन्येषा वा ऽएतस्य पुत्री भवति तस्मादादित्यो
 भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यन्महिषी तस्या ऽएवैतेन सूयते
 ताथ् स्वमनपक्रमिणीं कुरुते तस्यै धेनुर्दक्षिणा धेनुरिव वा-
 ऽइयं मनुष्येभ्यः सर्वान् कामान्दुहे माता धेनुस्मृतिव वा-
 ऽइयं मनुष्यान्निवर्त्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणा ॥४॥ अथ श्रुते
 ‡ भूते । सूतस्य गृहान् परेत्य बारुणं यवमयं चरुं निर्वपति
 सवो वै सूतः सवो वै देवानां वरुणस्तस्माद्बारुणो भवत्ये-
 तद्वा ऽअस्यैकः रत्नं यत्सूतस्तस्मा ऽएवैतेन सूयते तथ्
 स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्याऽश्वो दक्षिणा स हि बारुणो
 यदश्वः ॥ ५ ॥ अथ श्रुते । ग्रामण्यो § गृहान्परेत्य

* का. श्री. सू. १५. ३. ५. ते. स. १८. ९. २ ।

† का. श्री. सू. १५. ३. ६ ।

‡ का. श्री. सू. १५. ३. ७ ।

§ का. श्री. सू. १५. ३. ८ ।

मारुतः सप्तकपालं पुरोडाशं निर्वपति विशो वै मरुतो
 वैश्यो वै ग्रामणीस्तस्मान्मारुतो भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः
 रत्नं यद्ग्रामणीस्तस्मा ऽएवैतेन स्यूते तथ स्वमनपक्रमिणं
 कुरुते तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भूमा वा ऽएतद्वपाणां यत्पृ-
 पतो गोर्विशो वै मरुतो भूमो वै विद् तस्मात्पृषन् गौर्दक्षिणा
 ॥ ६ ॥ अथ ऋते । क्षत्तुर्गृह्णान्परेत्य * सावित्रं द्वादशक-
 पालं वा ऽष्टाकपालं वा पुरोडाशं निर्वपति सविता वै देवानां
 प्रसविता अ्सविता वै क्षत्ता तस्मात्सावित्रो भवत्येतद्वा-
 ऽअस्यैकः रत्नं व्यत्क्षत्ता तस्मा ऽएवैतेन स्यूते तथ स्वम-
 नपक्रमिणं कुरुते तस्य श्येतोऽनङ्गान्दक्षिणैष वै सविता य-
 ऽएष तपत्येति वा ऽएष ऽएत्यनङ्गान्युक्तस्तद्यच्छ्येतो भवति
 श्येत ऽइव ह्येष ऽउयँश्चाऽस्तं च यन्भवति तस्माच्छ्येतो-
 ऽनङ्गान्दक्षिणा ॥ ७ ॥ अथ † ऋते । संगृहीतुर्गृहा-
 न्परेत्याऽऽश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपति स्रयोनी वा-
 ऽअश्विनौ स्रयोनी सव्यजृत्सारथी समानः हि रथमधि-
 तिष्ठतस्तस्मादाश्विनो भवत्येतद्वा ऽअस्यैकः रत्नं व्यत्सं-
 ग्रहीता तस्मा ऽएवैतेन स्यूते तथ स्वमनपक्रमिणं कुरुते
 तस्य यमौ गावौ दक्षिणा तौ हि स्रयोनी यद्यमौ यदि
 यमौ न विन्देदुप्यनूचीनगव्भविष्य गावौ दक्षिणा स्यातां
 ता ऽउ ह्यपि समानस्रयोनी ॥ ८ ॥ अथ श्रुते । ‡ भाग-

* वा. धी. सु. १५. १. ९ ।

† वा. धी. सु. १५. १. १० ।

‡ वा. धी. सु. १५. १. ११ ।

दुधस्य गृहादपरेत्य पौष्णं चरुं निर्वपति पूषा वै देवानां
 भागदुध एष वा एतस्य भागदुधो भवति तस्मात्पौष्णो
 भवत्येतद्वाऽअस्यैकं रुत्नं अयद्भागदुधस्तस्मा एवेतेन सृयते
 तथ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य श्यामो गौर्दक्षिणा तस्याऽ-
 सावेव वन्धुव्योऽसौ त्रिपञ्चुक्तेषु ॥ ९ ॥ अथ श्वो भूते ।
 * अक्षावापस्य च गृहेभ्यो गोविकर्त्तस्य च गवेधुकाः
 सम्भृत्य सृयमानस्य गृहे रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति ते
 वा एते द्वे सती रुत्ने एकं करोति सम्पदं कामाय
 तद्यदेतेन यजते यां वा इमां सभायां व्रन्ति रुद्रो
 हैतामभिमन्यतेऽग्निं रुद्रोऽधि देवनं वाऽअग्निस्तस्यैते-
 ऽअङ्गारा यदक्षास्तमेवेतेन प्रीणाति तस्य ह वा एषाऽनु-
 मता गृहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वै तदेवं वेदै-
 तद्वाऽअस्यैकं रुत्नं अयदक्षावापश्च गोविकर्त्तश्च ताभ्या-
 मेवेतेन सृयते तौ स्वावन्पक्रमिणौ कुरुते तस्य द्विरूपो
 गौर्दक्षिणा शितिवाहुर्वा शितिवालो वाऽसिर्बखरो बालद्रा-
 म्नाऽक्षावपनं प्रवदमेतद्बु हि तयोर्वर्धति ॥ १० ॥ अथ
 श्वो भूते । † पालागलस्य गृहान् परेत्य चतुर्गृहीतमाज्यं
 गृहीत्वाऽद्भन आज्यं जुहोति 'जुपाणोऽद्वाऽऽज्यस्य घेतु
 स्वाहे'ति प्रहेयो वै पालागलोऽद्भानं वै प्रहित एति तस्मा-
 द्बुधन आज्यं जुहोत्येतद्वाऽअस्यैकं रुत्नं अयत्पालागल-
 स्तस्मा एवेतेन सृयते तथ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य

दक्षिणा प्युक्ष्णवेष्टितं धनुश्चर्ममया द्वाणवन्तो लोहित-
ऽउष्णीष ऽएतद् हि तस्य भवति ॥ ११ ॥ तानि वा ऽए-
तानि । एकादश रत्नानि सम्पादयत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टु-
ब्धीर्यं त्रिष्टुब्धीर्यमेवैतद्रत्नान्यभिसम्पादयति तद्यद्र-
त्तिनाथं हविर्विभर्त्यजत ऽएतेषां वै राजा भवति तेवभ्य-
ऽएवैतेन सूयते तान्स्त्वान्नपक्रमिणः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ
श्वो भूते । * परिवृत्तै गृह्णान्परेत्य नैर्ऋतं चरुं निर्वपति
या वा ऽअपुत्रा पुत्नी सा परिवृत्ती स कृष्णानां व्रीहीणां
नखैर्निर्विभ्य तण्डुलान्नैर्ऋतं चरुं[†] श्रपयति स जुहोत्येते
निर्ऋते भागस्तं जुपस्व स्वाहेति या वा ऽअपुत्रा पुत्नी सा
निर्ऋतिगृहीता तद्यदेवांऽस्या ऽअत्र नैर्ऋतं रूपं तदेवैतच्छ-
मयति तथो हैनः सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णाति तस्य
दक्षिणा कृष्णा † गौः परिमूर्णी पर्यारिणी सा ह्यपि
निर्ऋतिगृहीता तामाह मामेऽयेशायां वात्सीदिति तत्पा-
प्मानमपाऽऽदत्ते ॥ १३ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सौमारौद्रयागः]

उपरिष्टाद्रत्नानाथं सौमारौद्रेण यजते । स ‡ श्वेतयै
श्वेतवत्सायै प्रयसि श्रुतो भवति तद्यदुपरिष्टाद्रत्नानाथं सौ-
मारौद्रेण यजते ॥ १ ॥ स्वर्भानुर्ह वा ऽआसुरः । सूर्यं तमसा

* छा० श्रौ० सू० १५ ३ १४ ।

(१) जु० ध० ण० ९ क० २५ ।

† छा० श्रौ० सू० १५ ३ २० ।

‡ छा० श्रौ० सू० १५ ३ २२ ।

विष्वाध स तमसा विद्धो न व्यरोचत तस्य सोमारुद्रावे-
 वैतत्तमोऽपाहताथं स ऽप्योऽपहतपाप्मा तपति तथो ऽप्यैष-
 ऽपतत्तमः प्रविशत्येतं वा तमः प्रविशति यदयज्ञियान्य-
 ज्ञेन असजत्ययज्ञियान्वा ऽपतद्यज्ञेन असजति शूद्राँस्त्व-
 द्याँस्वस्तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपहतः सोऽपहतपाप्मैव
 दीक्षते तद्यच्छेतायै श्वेतवत्सायै पयसि शृतो भवति कृष्णं
 वै तमस्तत्तमोऽपहन्ति तस्यैषैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा
 ॥ २ ॥ स हैतेनाऽपि * यजेत । योऽलं यशसे सन्न यशो
 भवति यो वा ऽअनूचानः सोऽलं यशसे सन्न यशो भवति
 यो न यशो भवति स तमसा वै स तत्प्रावृत्तो भवति
 तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपहतः सोऽपहतपाप्मा ज्योतिरेव
 श्रिया यशसा भवति ॥ ३ ॥ अथ † मैत्रावार्हस्पत्यं चरं
 निर्वपति । हलति वा ऽप्य यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽप्य
 यज्ञपथाद्यदयज्ञियान्यज्ञेन असजत्ययज्ञियान्वा ऽपतद्य-
 ज्ञेन असजति शूद्राँस्त्वद्याँस्वन्मित्राबृहस्पती वै यज्ञपथो
 ब्रह्म हि मित्रो ब्रह्म हि यज्ञो ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि
 यज्ञस्तरुणर्व्यज्ञपथमपि पद्यते सोऽपि पथैव यज्ञपथं दीक्षते
 तस्मान्मैत्रावार्हस्पत्यं चरं निर्वपति ॥ ४ ॥ तस्याऽऽवृत् ।
 या स्वयम्प्रशीर्णाऽऽश्वत्थी शाखा प्राची वोदीची वा भवति
 तस्यै मैत्रं पात्रं करोति बरुणया वा ऽप्या या परशुव्यूक्याऽथै-
 पा मेत्री या स्वयम्प्रशीर्णा तस्मात्स्वयम्प्रशीर्णायै शाखायै

मैत्रं पात्रं करोति ॥ ५ ॥ अथाऽऽत्तुच्य * दुधि । द्विनाट-
ऽआसिच्य रुथं स्युक्त्वाऽऽवद्ध देदीयित्वा ऽआह तद्यत्स्व-
यमुदितं नवनीतं तद्राज्यं भवति वरुण्यं वा ऽएतद्यद्भूमयि-
तमथैतन्मैत्रं स्यत्स्वयमुदितं तस्मात्स्वयमुदितमाज्यं भवति
॥ ६ ॥ द्वेधा तण्डुलान्कुर्वन्ति । स येऽणीयाथंसह परिभि-
न्नास्ते बार्हस्पत्या ऽअथ ये स्थवीयाथंसोऽपरिभिन्नास्ते
मैत्रा न वै मित्रह कश्चन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति
नैनं कुशो न कण्टको विभिनस्ति नाऽस्य वृणश्चनाऽस्ति
सर्वस्य ह्येव मित्रो मित्रम् ॥ ७ ॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुमधि-
श्रयति । तं मैत्रेण पात्रेणाऽपि दधाति तद्राज्यमानयति
तत्तण्डुलानावपति स ऽएष ऽऊष्मणैव श्रप्यते वरुण्यो
वा ऽएष योऽग्निना शृतोऽथैष मैत्रो यऽऊष्मणा शृतस्तस्मा-
दूष्मणा शृतो भवति तयोरुभयोरवद्यन्नाह मित्रावूहस्पति-
वभ्यामनुव्रूहीत्याश्राब्ध्याऽऽह मित्रावूहस्पती यजेति वृषद-
कृते जुहोति ॥ ८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अथ अग्निपेचनीयारयः सोमयागः]

(तत्र देवसूहविषागनुष्ठानम्)

स वै दीक्षते । स ऽउपवसथेऽग्नीपोमीयं पशुमाल-
भते तस्य वृषया अचूर्व्याऽग्नीपोमीयमेकादशकपालं पुरो-

* "विनाटादयपर्वुदावनीतं स्वयं वातमान्यमाश्रित्य पात्रे तस्मिन्स्वयिद्वोत्तण्डुल-
मित्रायाऽऽवपति" (अ० श्रौ० सू० १५. १. २८)

डाशं निर्वपति तदनु देवस्त्राथं हवींश्चपि निरूप्यन्ते ॥१॥ *
 सवित्रे † सत्यप्रसवाय । द्वादशकपालं वाऽष्टाकपालं वा
 पुरोडाशं निर्वपति प्लाशुकानां व्रीहीणां च सविता वै देवानां
 प्रसविता सवितृप्रसूतः सूया ऽइत्यथ यत्प्लाशुकानां व्रीहीणां
 क्षिप्ते मा प्रसुवानिति ॥२॥ अथाऽग्नये ‡ गृहपतये । अष्टा-
 कपालं पुरोडाशं निर्वपत्याशूनाथं श्रीर्वै गार्हपतं यावतो-
 यावत् ऽईष्टे तदेनमग्निरेव गृहपतिर्गार्हपतमभि परिणयत्यथ
 यदाशूनां क्षिप्ते मा परिणयानिति ॥३॥ अथ सोमाय वृन-
 स्पतये । श्यामाकं § चरुं निर्वपति तदेनं सोम एव वृन-
 स्पतिरोपधिष्यः सुवत्यथ यच्छ्यामाको भवत्येते वै सोम-
 स्यौषधीनां प्रत्यक्षतमां यच्छ्यामाकास्तस्माच्छ्यामाको
 भवति ॥४॥ अथ बृहस्पतये ¶ वाचे । नैवारं चरुं निर्वपति
 तदेनं बृहस्पतिरेव वाचे सुवत्यथ यन्नैवारो भवति ब्रह्म वै
 बृहस्पतिरेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो
 भवति ॥५॥ अथेन्द्राय ज्येष्ठाय । हायनानां § चरुं निर्वपति
 तदेनमिन्द्र एव ज्येष्ठो ज्येष्ठधमभि परिणयत्यथ यद्वाय-
 नानां भवत्यतिष्ठा वा एता ऽओषधयो यद्वायना ऽअतिष्ठो
 वा ऽइन्द्रस्तस्माद्वायनानां भवति ॥६॥ अथ वरुणाय पशु-

* अथ शतम् ११०० ।

† “प्लाशुकानां सत्यप्रसवाय” (का० धौ० सू० १५. ४. ५) ।

‡ “अग्न्यागमये गृहपतये” (का० धौ० सू० १५. ४. ६) ।

§ “श्यामाकः सोमाय वनस्पतये” (का० धौ० सू० १५. ४. ८) ।

¶ “नैवारो गृहस्पतये वाचे” (का० धौ० सू० १५. ४. ९) ।

§ “हायनानामिन्द्राय ज्येष्ठाय” (का० धौ० सू० १५. ४. १०) ।

|| “वराय पशुपतये, नाम्नो मित्राय सत्याय, वरुणाय धर्मपतये” (का० धौ०
 सू० १५. ४. ११-१२) ।

पतये । रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति तदेनं रुद्र एव पशुपतिः
 पशुबन्धुः सुवत्स्यथ यद्गावेधुको भवति वास्तव्यो वा एव
 देवो वास्तव्या गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भवति ॥७॥ अथ
 मित्राय सत्याय । नाम्बानां चरुं निर्वपति तदेनं मित्र एव
 सत्यो ब्रह्मणे सुवत्स्यथ यन्नाम्बानां भवति वरुणाय वा एता-
 ऽओषधयो याः कृष्टे जायन्तेऽथैते मैत्रा यन्नाम्वास्तस्मा-
 द्नाम्बानां भवति ॥ ८ ॥ अथ वरुणाय धर्मपतये । वारुणं
 यवमयं चरुं निर्वपति तदेनं वरुण एव धर्मपतिर्धर्मस्य
 पतिं करोति परमता वै सा यो धर्मस्य पतिरसद्यो हि
 परमतां गच्छति तः हि धर्मः उपयन्ति तस्माद्वरुणाय
 धर्मपतये ॥ ९ ॥ अथाऽग्नीषोमीयेन पुरोडाशेन प्रचरति ।
 तस्याऽनिष्ट एव स्विष्टकृत्स्वत्यथैतैर्हविर्विभक्तं प्रचरति
 यदैतैर्हविर्विभक्तं प्रचरति ॥ १० ॥ अथैनं दक्षिणे घाहाव-
 भिष्य * जपति । 'सविता त्वा सवानाथं सुवतामग्निर्गृह-
 पतीनाथं सोमो वृन्स्पतीनाम् । बृहस्पतिर्वाच इन्द्रो
 ज्यैष्ठ्याय रुद्रः पशुबन्धो मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपती-
 नाम्' ॥ ११ ॥ 'इमं देवाः । असपत्नः सुवद्वामि'तीमं
 देवाऽअभ्रातृव्यः सुवद्वामित्येवैतदाह 'महते क्षत्राय
 महते ज्यैष्ठ्याये'ति नाऽत्र तिरोहितमिवाऽस्ति 'महते ज्ञान-
 राज्यायेति' महते जनानाथं राज्यायेत्येवैतदाह 'हेन्द्रस्येन्द्रि-
 याये'ति वीर्यायेत्येवैतदाह यदा 'हेन्द्रस्येन्द्रियाये'तीमममुष्य

* का. शी. सू. १५ ४ १४ ।

(१) सु. सं. अ. ९ क. ३९ । (२) सु. सं. अ. ९ क. ४० । (३) सु.
 सं. अ. ९ क. ४० । (४) सु. सं. अ. ९ क. ४० । (५) सु. सं. अ. ९ क. ४० ।

पुत्रममुष्यै पुत्रमि'ति तद्यदेवाऽस्य जन्म ततः ऽएवैतदाहा ऽस्यै
 विश' ऽहुति यस्यै विशो राजा भव'त्येष वोऽमी राजा
 सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाथं राजे'ति तदस्माद् ऽइदं सर्व-
 माद्यं करोति ब्राह्मणमेवाऽपोद्धरति तस्माद् ब्राह्मणोऽनाद्यः
 सोमराजा हि भवति ॥ १२ ॥ एता ह वै देवताः सवस्ये-
 शते । तस्माद्देवस्यो नाम तदेनमेता ऽएव देवताः सुवते
 तामिः सूतः श्वः सूयते ॥ १३ ॥ ता वै द्विनाम्न्यो
 भवन्ति । इन्द्रं वै वीर्यं वीर्यवत्यः सुवान्ता ऽहुति तस्माद्
 द्विनाम्न्यो भवन्ति ॥ १४ ॥ अथाऽऽहाऽऽग्नये स्विष्टकृते-
 ऽनुवृहीति । तद्यदन्तरेणाऽऽहुती ऽएतत्कर्म क्रियत ऽएष
 वै प्रजापतिर्य ऽएष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः
 प्रजाता ऽएतन्वेवाऽप्येतर्हनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत-
 ऽएवैतस्य प्रजापतेर्द्धाति मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणा-
 ऽऽहुती ऽएतत्कर्म क्रियत ऽआश्राव्याऽऽहाऽऽग्नये स्विष्ट-
 कृते प्रेष्येति वृषदकृते जुहोति ॥ १५ ॥ (D)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

काण्डिका संख्या १०४ ॥

[यजमानामिषेन्नर्थं सप्तदशानामपां ग्रहणम्]

स वा ऽअपः सम्भरति । तद्यदपः सम्भरति वीर्यं
 वा ऽआपो वीर्यमेवैतद्रूपमपाथं सम्भरति ॥ १ ॥ औदुम्बरे

(१) जु० ग० अ० १ क० ४-१ (२) जु० स० अ० १ क० ४-१

(D) एतद्रूपस्या विषया अन्यथाऽनुपपत्त्यन्ते यथा— काठ० १५ १, मे० घ०

११ १ १, तै० म० १ ८ ६ ।

पात्रे । अन्नं वा ऽउर्गुदुम्बर ऽउर्जोऽन्नाद्यस्याऽवच्छ्रयै तस्मा-
दौदुम्बरे पात्रे ॥ २ ॥ स सारस्वतीरेव प्रथमा † गृह्णाति ।
'अपो देवा मधुमतीरगृणन्ति'त्यपो देवा रसवतीरगृह्णन्ति-
त्येवैतदाहोर्जस्वती राजस्वश्चिताना' ऽहुति रसवतीरित्ये-
वैतदाह यदाहोर्जस्वतीरिति राजस्वश्चिताना ऽहुति याः प्र-
जाता राजस्व ऽहुत्येवैतदाह 'यामिर्मित्रावरुणावभ्यपिञ्चन्ति'
त्येताभिर्हि 'मित्रावरुणावभ्यपिञ्चन्त्याभिरिन्द्रमनयन्नत्परा-
ती'रित्येताभिर्हिन्द्रं नाष्ट्वा रक्षाथस्यत्यनयस्ताभिरभिपिञ्चति
द्यावै सरस्वती द्यावैवैनमेतदभिपिञ्चत्येता वा ऽएका-
ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥३॥ अथाऽद्वय्युः । * चतुर्गृही-
तमाज्यं गृहीत्वाऽपोऽवभ्यवेति तथा ऽऊर्मी व्यर्द्धतः पशौ
वा पुरुषे वाऽवभ्यवेते तौ गृह्णाति ॥४॥ स यः प्रादुर्द्वति ।
तं गृह्णाति 'वृषेण ऽऊर्मिरसि राष्ट्रद्व राष्ट्रं मे देहि
स्वाहा वृषेण ऽऊर्मिरसि राष्ट्रद्व राष्ट्रं मे देहि'
॥ ५ ॥ अथ यः प्रत्यङ्मुद्वति । तं गृह्णाति 'वृषसेनोऽसि
राष्ट्रद्व राष्ट्रं मे देहि स्वाहा वृषसेनोऽसि राष्ट्रद्व राष्ट्र-
ममुष्मे देहि'ति ताभिरभिपिञ्चति वीर्यं द्या एतदपा-
मुद्वति पशौ वा पुरुषे वाऽवभ्यवेते वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्च-
त्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ६ ॥ अथ

* का० श्री० सू० १५ ४ ३६ ।

(१) शु० म० अ० १० क० १ । (२) शु० स० अ० १० क० १ । (३) शु० म०
अ० १० क० १ । (४) शु० स० अ० १० क० १ ।

† का० श्री० सू० १५ ४ ३७ ।

(५) शु० स० अ० अ० १० क० १ । (६) शु० स० अ० १० क० १ ।

स्यन्दमाना गृह्णाति । 'अर्त्येत् स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त
 स्वाहाऽर्त्येत् स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
 पिञ्चति द्वीव्येण वा ऽएताः स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना
 न किञ्चन प्रतिधारयते द्वीव्येणैवैनमेतदभिपिञ्चत्येता वा-
 ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ७ ॥ अथ याः स्यन्द-
 मानानां प्रतीपथं स्यन्दन्ते । ता गृह्णात्योजस्वती स्थ
 राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त स्वाहौजस्वती स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रम-
 मुष्मै दत्ते'ति ताभिरभिपिञ्चति द्वीव्येण वा ऽएताः स्यन्द-
 मानानां प्रतीपथं स्यन्दन्ते द्वीव्येणैवैनमेतदभिपिञ्चत्येता
 वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ८ ॥ अथाऽपयती-
 र्गृह्णाति । 'आपः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे
 दत्त स्वाहाऽपः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै
 दत्ते'ति ताभिरभिपिञ्चत्येतस्यै वा ऽएपाऽपच्छिद्यैवैव पुन-
 र्भवत्यपि ह वा ऽअस्याऽयराष्ट्रीयो राष्ट्रे भवत्यप्यय-
 राष्ट्रीयमवहरते तथाऽस्मिन्मृमानं दधाति भूम्नैवैनमेतदा-
 भिपिञ्चत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ ९ ॥
 अथ नदीपतिं गृह्णाति । 'अपों पतिरसि राष्ट्रदु राष्ट्रं मे
 देहि स्वाहाऽपां पतिरसि राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै देही'ति
 ताभिरभिपिञ्चत्यपां वा ऽएप पतिर्यज्ञदीपतिर्विशामेवैन-
 मेतत्पतिं करोत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति
 ॥ १० ॥ अथ निवेप्यं गृह्णाति । 'अपां गुन्मोऽसि राष्ट्र-

अथ कुप्या गृह्णाति । 'व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त
स्वाहा व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
पिञ्चति तद्या ऽइमां परेणाऽऽपस्ता ऽएवैतत्सम्भरत्यपामु
चैव सर्वत्वाय तस्मादेताभिरभिपिञ्चत्येता वा ऽएका-
ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥१५॥ [काण्डस्यार्धम् ॥२३६॥]

अथ प्लुष्वा गृह्णाति । 'प्लुषा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे
दत्त स्वाहा प्लुषा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति
ताभिरभिपिञ्चत्यन्नाद्येनैवैनमेतदभिपिञ्चत्यन्नाद्यमेवाऽस्मि-
न्नेतद्दधातीदं वा ऽअसावादित्य ऽउद्यन्नेव यथाऽयम-
ग्निर्निर्देहेदेषमोपधीरन्नाद्यं निर्देहति तदेताऽआपोऽब्ध्य-
वयस्यः शमयन्ति न ह वा ऽइहाऽन्नाद्यं परिशिष्यते
यदेता ऽआपो नाऽब्ध्यवेयुरन्नाद्येनैवैनमेतदभिपिञ्च-
त्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १६ ॥

अथ मुधु गृह्णाति । 'शुविष्टा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त
स्वाहा शुविष्टा स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभि-
पिञ्चत्यपां चैवैनमेतदोपधीनां च रुसेनाऽभिपिञ्चत्येता
वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १७ ॥ अथ
गोर्विजायमानाया ऽउल्ब्या गृह्णाति 'शक्वरी स्थ राष्ट्रदु
राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शक्वरी स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति
ताभिरभिपिञ्चति पशुभिरैवैनमेतदभिपिञ्चत्येता वा ऽएका-
ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ १८ ॥ अथ पुयो गृह्णाति ।
'जनभृत स्थ राष्ट्रदु राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा जनभृत स्थ

(१) शु. सं. अ. १० क. ४ । (२) शु. सं. अ. १० क. ४ । (३) शु. सं. अ. १० क. ४ । (४) शु. सं. अ. १० क. ४ । (५) शु. सं. अ. १० क. ४ ।

राष्ट्रद्वारा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति ताभिरभिपिञ्चति पशुभिरेवैनमे-
तदभिपिञ्चत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति
॥१९॥ अथ घृतं * गृह्णाति । 'विश्वभूत स्थ राष्ट्रद्वारा राष्ट्र-
मे दत्त स्वाहा विश्वभूत स्थ राष्ट्रद्वारा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'ति
ताभिरभिपिञ्चति पशूनामेवैनमेतद्रसेनाऽभिपिञ्चत्येता वा-
ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥ २० ॥ अथ †
मरीचीः । अञ्जलिना सङ्गृह्णाऽपिष्टजत्यापः 'स्वराजं स्थ
राष्ट्रद्वारा राष्ट्रममुष्मै दत्ते'त्येता वा ऽआपः स्वराजो यन्मरी-
चयस्ता यत्स्यन्दन्त ऽइवाऽन्योऽन्यस्या ऽएवैतच्छिष्या-
ऽअतिष्ठमाना ऽउत्तराधरा ऽइव भवन्त्यो यन्ति स्वारा-
ज्यमेवाऽस्मिन्नेतद्वात्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैत-
त्सम्भरति ॥ २१ ॥ ता वा ऽएताः । सप्तदशापः सम्भरति
सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तस्मात्सप्तदशापः
सम्भरति ॥ २२ ॥ षोडश ता ऽआपो या ऽअभिजुहोति ।
षोडशाहुतीर्जुहोति ता द्वात्रिंशद् द्वयीषु न जुहोति सार-
स्वतीषु च मरीचिषु च ताश्चतुस्त्रिंशद्व्यस्त्रिंशद्वै
देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोति
॥ २३ ॥ अथ युद्धत्वाहुत्वा गृह्णाति । वृज्जो वा ऽआज्यं
वृज्जेणैवैतदाज्येन स्पृत्वा-स्पृत्वा स्वीकृत्य गृह्णाति ॥ २४ ॥
अथ यत्सारस्वतीषु न जुहोति । द्वाग्वै सरस्वती वृज्ज-

* वा० श्री० सू० १५. ४. १५ ।

(१) जु० सं० अ० १० क० ४ ।

† वा० श्री० सू० १५. ४. २८ ।

(२) जु० सं० अ० १० व० ४ ।

ऽआज्यं नेद्वज्जेणाऽऽज्येन वाचः हिनृसानीति तस्मात्सा-
 रस्वतीषु न जुहोति ॥ २५ ॥ अथ यन्मरीचिषु न
 जुहोति । नेदुनद्धेवैतामगृह्णति जुहुवानीति तस्मान्मरीचिषु
 न जुहोति ॥ २६ ॥ ताः सार्द्धमौदुम्बरे * पात्रे समवन-
 यति । 'मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्छ्यन्तामि'ति रसवती
 रसवतीभिः पृच्छ्यन्तामित्येवैतदाह 'महि क्षत्रं क्षत्रियाय
 वन्वाना' ऽहुति तत्परोऽक्षं क्षत्रं व्यजमानायाऽऽशिपमा-
 शास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वाना ऽहुति ॥ २७ ॥
 ता ऽअग्नेण मैत्रावरुणस्य धिष्यः † सादयति । 'अना-
 धृष्टाः सीदत सहोजस' ऽइत्यनाधृष्टाः सीदत रक्षाभि-
 रित्येवैतदाह सहोजस ऽहुति सवीर्या ऽहुत्येवैतदाह 'महि
 क्षत्रं क्षत्रियाय दुधतीरि'ति तत्प्रत्यक्षं क्षत्रं व्यजमानाया-
 ऽऽशिपमाशास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय दुधती-
 रिति ॥ २८ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अथ यजमानाभिपेरुधर्माः]

(तत्र पार्थिवे, तार्प्यादिपरिधानम्, आविन्मन्त्रवाचन च)

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिपिञ्चति । एष वै अजा-
 पतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः अजाः अजाता-

* वा० श्री० सू० १५ ४ ३९ ।

(१) सु० स० अ० १० क० ४ । (२) सु० स० अ० १० क० ४ ।

† वा० श्री० सू० १५ ४ ४० ।

(३) सु० स० अ० १० क० ४ । (४) सु० स० अ० १० क० ४ ।

(D) एतदब्राह्मणस्य निषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यते यथा— काठ० २५ ६ मै० स०

११ ९ ७, ८, तै० य० १ ॥ ११, १२ ।

ऽएतम्वेवाऽप्येतर्हनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यतः ऽएवैतस्य
 प्रजापतेर्हधाति मध्यतः सुवति ॥ १ ॥ अगृहीते माहेन्द्रे ।
 एष वा ऽहुन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यै-
 तन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमान-
 स्तदेनं^१ सः ऽएवाऽऽयतनेऽभिपिबति तस्मादगृहीते
 माहेन्द्रे ॥ २ ॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिण्यधः । शार्दूल
 * चर्मोपस्तृणाति 'सोमस्य त्विपिरसी'ति यत्र वै सोम-
 ऽहुन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य
 त्विपिस्तस्मादाह सोमस्य त्विपिरसीति 'तवेवं मे त्विपि-
 र्भूयादिति शार्दूलत्विपिमेवाऽस्मिन्नेतदधाति तस्मादाह
 तवेवं मे त्विपिर्भूयादिति ॥ ३ ॥ अथ^१ पात्थानि जुहोति ।
 † पृथी ह वै वैश्यो मनुष्याणां प्रथमो^१ ऽभिपिपिचे सोऽकामयत
 सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेति तस्मा ऽएतान्यजुह्वुः स ऽइदं
 सर्वमन्नाद्यमवरुन्धेऽपि ह स्माऽस्मा ऽआरण्यान्पशून्भि-
 ह्वयन्त्यसाग्नेहि राजा^१ स्वा पक्ष्यत ऽहुति तथेदं सर्वमन्नाद्य-
 मवरुन्धे सर्वं ह वा ऽअन्नाद्यमवरुन्धे यस्यैवं विदुष-
 ऽएतानि ह्वयन्ते ॥ ४ ॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश
 वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद् द्वादश भवन्ति ॥ ५ ॥
 पद् पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । पञ्चपरिष्ठात्तदेनं मध्यतः

* वा० धी० सू० १५. ५. १ ।

(१) जु० स० अ० १०. ५. १ । (२) जु० स० अ० १०. ५. १ ।

† वा० धी० सू० १५. ५. २ ।

‡ 'पृथुर्द वै' इति 'व' पुस्तके ।

§ 'अभिपिपिचे' इति पाठ 'स' पुस्तके दृश्यते ।

ऽएवैतस्य प्रजापतेर्द्धाति मध्यतः सुवति ॥ ६ ॥ स यानि
 पुरस्तादभिपेक्षस्य जुहोति । बृहस्पतिस्तेषामुत्तमो भवत्यथ
 यान्युपरिष्ठादभिपेक्षस्य जुहोतीन्द्रस्तेषां प्रथमो भवति
 ब्रह्म वै बृहस्पतिरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र ऽएतावभ्यामेवैनमेत-
 वीर्याभ्यामुभयतः परिवृद्धति ॥ ७ ॥ स जुहोति ।
 यानि पुरस्तादभिपेक्षस्य जुहोत्यग्रे स्वाहेति तेजो वा-
 ऽअग्निस्तेजसैवैनमेतदभिपिञ्चति 'सोमाय स्वाहेति' क्षत्रं
 वै सोमः क्षत्रेणैवैनमेतदभिपिञ्चति 'संवित्रे स्वाहेति'
 सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत ऽएवैनमेतदभि-
 पिञ्चति 'सूरस्वत्यै स्वाहेति' वाग्वै सूरस्वती वाचैवैनमेतद-
 भिपिञ्चति 'पूष्णे स्वाहेति' पशवो वै पूषा पशुभिरैवैन-
 मेतदभिपिञ्चति 'बृहस्पतये स्वाहेति' ब्रह्म वै बृहस्पति-
 र्ब्रह्मणैवैनमेतदभिपिञ्चत्येतानि पुरस्तादभिपेक्षस्य जुहोति
 तान्येतान्यग्निनामानीत्याचक्षते ॥ ८ ॥ अथ जुहोति ।
 यान्युपरिष्ठादभिपेक्षस्य 'जुहोतीन्द्राय स्वाहेति' वीर्यं वा-
 ऽइन्द्रो वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चति, 'घोषाय स्वाहेति' वीर्यं वा-
 घोषो वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चति 'श्लोकाय स्वाहेति'
 वीर्यं वै श्लोको वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चति 'त्यक्षाय स्वाहेति'
 वीर्यं वा ऽअक्षो वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चति 'भृगोय
 स्वाहेति' वीर्यं वै भृगो वीर्येणैवैनमेतदभिपिञ्चत्यर्यम्णे

- (१) शु० सं० अ० १० क० ५ । (२) शु० सं० अ० १० क० ५ । (३) शु० सं०
 अ० १० क० ५ । (४) शु० सं० अ० १० क० ५ । (५) शु० सं० अ० १० क० ५ ।
 (६) शु० सं० अ० १० क० ५ । (७) शु० सं० अ० १० क० ५ । (८) शु० सं०
 अ० १० क० २४ । (९) शु० सं० अ० १० क० ५ । (१०) शु० सं० अ० १० क० ५ ।
 (११) शु० सं० अ० १० क० ५ । (१२) शु० सं० अ० १० क० ५ ।

खाहे'ति तदेनमस्य सर्वस्याऽर्च्यमणं करोत्येतान्नुपरिष्टाद-
भिपेक्षस्य जुहोति तान्येतान्यादित्यनामानीत्याचक्षते
॥ ९ ॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । अभिपेचनीयानि
पात्राणि भवन्ति यत्रैता ऽआपोऽभिपेचनीया भवन्ति ॥ १० ॥
पालाशं भवति । तेन ब्राह्मणोऽभिपिञ्चति ब्रह्म वै पलाशो
ब्रह्मणैवैनमेतदभिपिञ्चति ॥ ११ ॥ औदुम्बरं * भवति ।
तेन स्वोऽभिपिञ्चत्यन्नं वा ऽजुर्गुदुम्बर ऽजुर्ग्वै स्वं व्यावद्वै
पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति तेनोर्वस्वं तस्मादौ-
दुम्बरेण स्वोऽभिपिञ्चति ॥ १२ ॥ नैयग्रोधपादं † भवति ।
तेन मित्र्यो राजन्व्योऽभिपिञ्चति पद्भिर्वै न्यग्रोधः
प्रतिष्ठितो मित्रेण वै राजन्व्यः प्रतिष्ठितस्तस्मान्नैयग्रोध-
पादेन मित्र्यो राजन्व्योऽभिपिञ्चति ॥ १३ ॥ आश्वत्थं
भवति । तेन वैश्योऽभिपिञ्चति यदेवाऽदोऽश्वत्ये तिष्ठत-
ऽहुन्द्रो मरुत ऽउपाऽऽमन्त्रयत तस्माद्वाश्वत्येन वैश्योऽभि-
पिञ्चत्येताद्वयभिपेचनीयानि पात्राणि भवन्ति ॥ १४ ॥
अथ † पवित्रे करोति । 'पवित्रे' स्थो वैष्णव्या'विति
सोऽसावेव बन्धुस्तयोर्हिरण्यं प्रवयति तावन्त्यामेता-
ऽअभिपेचनीया ऽअथ ऽउत्पुनाति तद्यद्विरण्यं प्रवय-
त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदा स्वमृतमायुर्दधाति तस्माद्वि-
रण्यं प्रवयति ॥ १५ ॥ स ‡ ऽउत्पुनाति । 'सवि-

* का० श्री० सू० १५. ४. ३४ ।

† का० श्री० सू० १५. ५. ४ ।

(१) छु० सं० अ० १०. व० ६ ।

‡ का० श्री० सू० १५. ५. ५ ।

(२) छु० सं० अ० १०. व० ६ ।

तुर्वहं प्रसव ऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य
 रश्मिभिरिति सोऽस्रवेव वन्धु'रनिभृष्टमसि वाचो
 वन्धुस्तपोजा' ऽइत्यनाधृष्टा स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह
 यदाहाऽनिभृष्टमसीति वाचो वन्धुरिति यावद्वै प्राणेष्वपो
 भवन्ति तावद्वाचा वदति तस्मादाह वाचो वन्धुरिति
 ॥ १६ ॥ तपोजा ऽहुति । अग्नेर्वै धूमो जायते धूमादवभ्रम-
 वभ्राद्वष्टिरग्नेर्वा ऽएता जायन्ते तस्मादाह तपोजा ऽहुति
 ॥ १७ ॥ 'सोमस्य दात्रमसी'ति । यदा वा ऽएनमेताभि-
 रभिपुण्यवन्त्यथाऽऽहुतिर्भवति तस्मादाह सोमस्य दात्रम-
 सीति 'स्वाहा राजस्व' ऽहुति तदेनाह स्वाहाकारेण वोत्पु-
 नाति ॥ १८ ॥ ता ऽएतेषु पात्रेषु * व्यनयति । 'सर्व-
 मादो द्युम्निनीराप ऽएता' ऽइत्यनतिमानिन्य ऽहुत्येवैतदाह
 यदाह सधमाद ऽहुति द्युम्निनीराप ऽएता ऽहुति वीर्यवत्य-
 ऽहुत्येवैतदाहा'ऽनाधृष्टा ऽअपस्यो वसना' ऽइत्यनाधृष्टा
 स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह यदाहाऽनाधृष्टा ऽअपस्यो वसना-
 ऽहुति 'पस्त्यासु चक्रे वुरुणः सधस्थमि'ति विशो वै पस्त्या
 विशु चक्रे वुरुणः प्रतिष्ठामित्येवैतदाहा'ऽपाथ शिशु-
 र्मातृतमास्वन्तरित्यपां वा ऽएष शिशुर्भवति यो राजसूयेन
 यजते तस्मादाहाऽपाथ शिशुर्मातृतमास्वन्तरिति ॥ १९ ॥

(१) उ० स० अ० १० क० ६ । (२) उ० स० अ० १० क० ६ । (३) उ०
 स० अ० १० क० ६ ।

* पा० श्री० सु० १५ ५ ६ ।

(४) उ० स० अ० १० क० ७ । (५) उ० स० १० क० ७ । (६) उ० स०
 अ० १० क० ७ । (७) उ० स० अ० १० क० ७ ।

अथैनं ब्रासांशसि * परिधापयति । तत्ताप्यमिति
 ब्रासो भवति तस्मिन्सर्वाणि यज्ञरूपाणि निष्पूतानि भवन्ति
 तदेनं परिधापयति 'क्षत्रस्योल्बमसी'ति तद्यदेव क्षत्रस्योल्बं
 ततः ऽपुवैनमेतज्जनयति ॥ २० ॥ अथैनं पाण्ड्वं † परि-
 धापयति । 'क्षत्रस्य जराञ्ज्वसीति' तद्यदेव क्षत्रस्य जरायु
 ततः ऽपुवैनमेतज्जनयति ॥ २१ ॥ अथाऽधीवासं ‡ प्रतिमुञ्चति ।
 'क्षत्रस्य योनिरसी'ति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तस्या ऽपुवैन-
 मेतज्जनयति ॥ २२ ॥ अथोष्णीपः सङ्गृह्यते । पुरस्ताद-
 वगृहति 'क्षत्रस्य नाभिरसी'ति तद्यैव क्षत्रस्य नाभिस्ता-
 मेवाऽस्मिन्नेतद्गृह्णाति ॥ २३ ॥ तद्वैके । समन्तं परिवेष्टयन्ति
 नाभिर्वा ऽअस्यैषा समन्तं वा ऽइयं नाभिः पच्येतीति
 बुदन्तस्तदु तथा न कुर्व्यात्पुरस्तादेवाऽवगूहेत्पुरस्ताद्धीयं
 नाभिस्तद्यदेनं ब्रासांशसि परिधापयति जनयत्येवैनमेतज्जा-
 तमभिपिञ्चानीति तस्मादेनं ब्रासांशसि परिधापयति ॥ २४ ॥
 तद्वैके । निदधत्येतानि ब्रासांशस्यथैनं पुनर्दीक्षितवसनं
 परिधापयन्ति तदु तथा न कुर्व्याद्विज्ञानि वा ऽअस्य जनुर्वा-
 सांशस्युद्धेनं सज्जवा तज्वा व्यर्हयन्ति वरुण्यं दीक्षि-
 तवसनं स ऽएतेषामेवैकं ब्राससां परिदधीत तदेनमुद्धे-
 र्जन्वा तन्वा समर्हयति वरुण्यं दीक्षितवसनं तदेनं

* "ताप्यं परिधापयति, योम्य, त्रिषण वा एतौ प्रमेहे, यज्ञरूपानि पूतम्" (का. धी.
 सू. १५ ५ ७-११) ।

(१) सु० स० अ० १० व० ८ ।

† "पाण्ड्वं च निवसे" का० धी० सू० १५ ५ १२ ।

‡ का० धी० सू० १५ ५ १२, १४ ।

(२) पु० म० अ० १० व० ८ । (३) सु० स० अ० १० व० ८ । (४) पु० गी.
 श० १० व० ८ ।

वरुणस्याहीक्षितवसनात्प्रमुञ्चति ॥ २५ ॥ स यत्राऽवमृथ-
 मवभ्यवैति । तदेतदवभ्यवहरन्ति तत्सलोम क्रियते स-
 ऽएतेषामेवैकं वाससां परिधायोद्वैति तानि वशायै वा
 वपायाथ हुतायां दद्यादुदवसानीयायां वेष्टौ ॥ २६ ॥
 अथ * धनुरधितनोति । 'हुन्द्रस्य वार्त्रग्नमसी'ति वार्त्रग्नं
 वै धनुरिन्द्रो वै यजमानो द्वयेन वा ऽएष ऽहुन्द्रो भवति
 यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहुन्द्रस्य वार्त्रग्नम-
 सीति ॥ २७ ॥ अथ † वाहू धिमार्षि । 'मित्रस्याऽसि
 वरुणस्याऽसी'ति वाहोर्वै धनुर्वाहुवभ्यां वै राजन्न्यो मैत्रा-
 वरुणस्तस्मादाह मित्रस्याऽसि वरुणस्याऽसीति तदस्मै
 प्रयच्छति 'त्वाऽयं वृत्रं वधेद्वि'ति त्वाऽयं द्विपुत्रं
 वभ्रातृव्यं वधेद्वित्येवैतदाह ॥ २८ ॥ अथाऽस्मै तिस्र ऽहुपू-
 ण्यच्छति । स यथा प्रथमया समर्पणेन पराभिनुत्ति
 सैका सेयं पृथिवी सैषा दृवा नामाऽथ यथा विद्ध शयित्वा
 जीवति वा म्रियते वा सा द्वितीया तदिदमन्तरिक्षं सैषा
 रुजा नामाऽथ यथाऽपैव राध्नोति सा तृतीया साऽस्तौ व्यौ-
 सैषा क्षुमा नामैता हि वै तिस्र ऽहुपवस्तस्मादस्मै तिस्र-
 ऽहुपू- प्रयच्छति ॥ २९ ॥ ‡ तां प्रयच्छति । 'पातैनं
 प्राञ्चं पातैनं प्रत्यञ्चं पातैनं तिर्यञ्चं दिग्भ्यः पाते'ति

* वा० धी० सू० १५ ५ १० ।

(१) छ० सं० अ० २० क० ८ ।

† वा० धी० सू० १५ ५ १८, १९ ।

(२) छ० सं० अ० १० क० ८ । (३) छ० सं० अ० १० १० ।

‡ वा० धी० सू० १५ ५ २० ।

(४) छ० सं० अ० १० क० ८ ।

तदस्मै सर्वा ऽएव दिशोऽशरब्ध्याः करोति तद्यदस्मै धनुः
 प्रयच्छति वीर्यं वा ऽएतद्राजन्न्यस्य यद्धनुर्वीर्यवन्तम-
 भिपिञ्चानीति तस्माद्वा ऽअस्मा ऽआयुधं प्रयच्छति
 ॥३०॥ अथैनमाविदो * वाचयति । 'आविर्मर्त्या' ऽइत्यनिरुक्तं
 प्रजापतिर्वा ऽअनिरुक्तस्तदेनं प्रजापतय ऽआवेदयति
 सोऽस्मै सवमनुमन्यते तेनाऽनुमतः सूयते ॥ ३१ ॥
 'आवित्तो ऽअग्निर्गृहपतिरिति । ब्रह्म वा ऽअग्निस्तदेनं ब्रह्मण-
 ऽआवेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनाऽनुमतः सूयते
 ॥ ३२ ॥ [अर्थप्रपाठकः ॥६०॥] 'आवित्तं ऽइन्द्रो बृहद्वश्रवा'
 ऽइति । क्षत्रं वाऽइन्द्रस्तदेनं क्षत्रायाऽऽवेदयति तदस्मै सव-
 मनुमन्यते तेनाऽनुमतः सूयते ॥३३॥ 'आवित्तौ मित्रावरुणौ
 धृतव्रताविति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनं प्राणोदाना-
 वभ्यामावेदयति तावस्मै सवमनुमन्यते तावभ्यामनुमतः
 सूयते ॥ ३४ ॥ 'आवित्तं पूषा विश्ववेदा' ऽइति । पशवो
 वै पूषा तदेनं पशुव्य ऽआवेदयति तेऽस्मै सवमनुम-
 न्यन्ते तैरनुमतः सूयते ॥ ३५ ॥ 'आवित्ते द्यावापृथिवी
 विश्वशम्भुवा'विति । तदेनमावभ्यां द्यावापृथिवीवभ्यामा-
 वेदयति ते ऽअस्मै सवमनुमन्यते तावभ्यामनुमतः
 सूयते ॥ ३६ ॥ 'आवित्तादितिरुशस्मे'ति । इयं वै पृथि-
 व्यदितिस्तदेनमस्यै पृथिव्या ऽआवेदयति साऽस्मै सव-

* वा. श्री. सु. १५. ५. २१।

(१) पु० सं० अ० १० व० ९। (२) पु० ग० अ० १० व० ९। (३) सु० स०
 अ० १० व० ९। (४) पु० सं० अ० १० व० ९। (५) पु० ग० अ० १० व० ९।
 (६) पु० सं० अ० १० व० ९। (७) प्र० ग० अ० १० व० ९।

मनुमन्यते तयाऽनुमतः सूयते तयाऽवभ्य ऽण्वैनमेतदेव-
तावभ्य ऽआवेदयति ता ऽअस्मै सवमनुमन्यन्ते ताभि-
ऽनुमतः सूयते ॥ ३७ ॥ (E)

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[लभ्यकेशपुरुषमुखे लोहशलाकाप्रक्षेपः, सीसनिरसनम्, रुक्मनिधानं च]

केशवस्य पुरुषस्य । * लोहायसमास्य ऽआविद्ध्य'त्य-
वेष्टा दन्दशूका' ऽइति सर्वाङ्वा ऽएष मृत्युनृतिमुच्यते
सर्वान्विधाव्यो राजसूयेन यजते तस्य जरैव मृत्युर्भवति
तयो मृत्युर्व्यो बधस्तमेवैतदुतिनयति यद्वन्दशूकान् ॥ १ ॥
अथ यत्केशवस्य पुरुषस्य । न वा ऽएष स्त्री न पुमाव्य-
त्केशवः पुरुषो यदुह पुमाँस्तेन स्त्री यदु केशवस्तेनो न
पुमाँस्तेतदुयो न हिरण्यं यद्धोहायसं नैते क्रिमयो नाऽक्रि-
मयो यद्वन्दशूका ऽअथ यद्धोहायसं भवति लोहिता ऽइव
हि दन्दशूकास्तस्मात्केशवस्य पुरुषस्य ॥ २ ॥ अथैनं †
दिशः समारोहयति । 'प्राचीमारोह गायत्री त्वाऽवतु रथ-
न्तरः साम त्रिवृत्स्तोमो वसन्त ऽऋतुर्ब्रह्मा द्रविणम्' ॥ ३ ॥

(E) एतद्ब्राह्मणत्वा निषया अन्यनाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— वा० अ० ७ १. ४, काठ० १५.
७. ८, मै० सं० ११ ६. १०, १०, ते० सं० १ ८. १३ ।

* वा० धी० सू० १५ ५ २२ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० १० ।

† वा० धी० सू० १५. ५ २३ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० १० ।

‘दक्षिणामारोह । त्रिष्टुप्स्वाऽवतु बृहत्साम पञ्चदश
स्तोमो धीष्म ऽऋतुः क्षत्रं द्रविणम्’ ॥ ४ ॥ ‘प्रतीची-
मारोह । जगती स्वाऽवतु वैरूपः साम सप्तदशस्तोमो
वर्षा ऽऋतुर्विड्द्रविणम्’ ॥ ५ ॥ ‘उदीचीमारोह । अनु-
ष्टुप्स्वाऽवतु वैराजः सामैकविंशस्तोमः शरदृतुः फलं
द्रविणम्’ ॥ ६ ॥ ‘ऊर्ध्वामारोह । पङ्क्तिस्वाऽवतु शाकर-
रैवते सामनी घ्रिणवन्नयस्त्रिंशौ स्तोमौ हेमन्तशिशिरावतु
बृह्यो द्रविणमि’ति ॥ ७ ॥ तद्यदेनं दिशः समारोहयति ।
ऋतूनामेवैनमेतद्रूपमृतुनेवैतत्संवत्सरः समारोहयति स ऽऋ-
तुन्संवत्सरः समारुह्य सर्वमेवेदमुपस्युपरि * भवत्यर्वाग्नेवा-
ऽस्ममादिदः सर्वं भवति ॥ ८ ॥ शार्दूलचर्मणो जघनाद्धं ।
सीसं निहितं भवति † तत्पदा प्रत्यस्यति ‘प्रत्यस्तं नमुचे
शिर’ ऽइति नमुचिर्ह वै नामाऽसुर ऽआस तमिन्द्रो निवि-
ख्याध तस्य पदा शिरोऽभितष्टौ स यदभिष्टित ऽउद-
धाधत् स उद्धृक्स्तस्य पदा शिरः प्रचिच्छेद ततो रक्षः
समभवत्तद्ध स्मैनमनुभाषते क्व गमिष्यसि क मे मोक्ष्यस-
ऽइति ॥ ९ ॥ तस्सीसेनाऽपजघान । तस्मात्सीसं मृदु
सृतजवः हि सर्वेण हि वीर्येणाऽपजघान तस्माद्विरण्य-
रूपः सन्न कियञ्चनाऽर्हति सृतजवः हि सर्वेण हि वीर्ये-
णाऽपजघान तद्वै स तन्नाष्ट्रा रक्षाथस्यपजघान तथो-

(१) शु० स० अ० १० व० ११ । (२) शु० स० अ० १० व० १२ । (३) शु०
स० अ० १० व० १३ । (४) शु० स० अ० १० व० १४ ।

* ‘अर्वाग्नेन’ इति पाठ ‘म च’ पुस्तकयोः ।

† का० धी० सू० १५ ५ १४ ।

(५) शु० स० अ० १० व० १४ ।

ऽएवैष ऽएतन्नाष्ट्रा रक्षाथस्यतोऽपहन्ति ॥ १० ॥ अथैनं
 * शार्दूलचर्माऽऽरोहयति । 'सोमस्य त्विपिरसी'ति यत्र वै
 सोम ऽहुन्द्रमस्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन
 सोमस्य त्विपिस्तस्मादाह सोमस्य त्विपिरसीति 'तवेव मे
 त्विपिर्भूयादि'ति शार्दूलत्विपिमेवाऽस्मिन्नेतदधाति तस्मा-
 दाह तवेव मे त्विपिर्भूयादिति ॥ ११ ॥ अथ † रुक्ममधु-
 स्तादुपाऽस्यति । 'मृत्योः पाही'त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत-
 ऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥ १२ ॥ अथ रुक्मः शतवितृणो
 वा भवति । नववितृणो वा स यदि शतवितृणः शतायुर्वा-
 ऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृणो यद्यु
 नववितृणो नवेमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृणः ॥ १३ ॥
 तमुपरिष्ठाच्छीर्णो ‡ निदधाति । 'ओजोऽसि सहोऽस्य-
 मृतमसी'त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदस्मिन्नमृतमायुर्दधाति तद्य-
 द्ब्रुवमा ऽउभयतो भवतोऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतेनैवेनमेत-
 द्वायुषोभयतः परिवृद्धति तस्माद्ब्रुवमा ऽउभयतो भवतः
 ॥ १४ ॥ अथ § वाहू ऽउद्धृताति । 'हिरण्यरूपा ऽउपसो
 विरोक् ऽउभाविन्द्रा ऽउदित्यः सूर्यश्च । आ रोहतं धरुण

* वा० धी० सू० १५. ८. १८ ।

(१) जु० ग० अ० १०. ४०. १५ । (२) जु० घ० अ० १०. ४०. १५ ।

† वा० धी० सू० १५. ५. १६ ।

(१) जु० ग० अ० १०. ४०. १५ ।

‡ वा० धी० सू० १५. ५. १७ ।

(४) जु० ग० अ० १०. ४०. ५१ ।

§ वा० धी० सू० १५. ६. ११ ।

(५) जु० घ० अ० १०. ४०. १६ ।

मित्रं गृत्तं ततश्चक्षाथामदितिं दितिं चेति वाहू वै मित्रा-
वरुणौ पुरुषो गृत्तस्तस्मादाहोऽऽरोहतं वरुण मित्रं गृत्तमिति
ततश्चक्षाथामदितिं दितिं चेति ततः पश्यतः स्वं चारणं
चेत्येवैतदाह ॥ १५ ॥ नैतेनोद्गृहीयात् । 'मित्रोऽसि वरु-
णोऽसीत्येवोद्गृहीयाद्वाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै
राजसूयो मैत्रावरुणस्तस्मान्मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्येवो-
द्गृहीयात् ॥ १६ ॥ तद्यदेनमूर्द्धवाहुमभिपिञ्चति । वीर्यं
वा एतद्राजन्यस्य यद्वाहू वीर्यं वा एतदपां रसः
सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिपिञ्चति नेन्म एदं वीर्यं
वीर्यमपां रसः सम्भृतो वाहू व्लिनादिति तस्मादेन-
मूर्द्धवाहुमभिपिञ्चति ॥ १७ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अथाभिपेक्षः]

तं वै प्राञ्चं * तिष्ठन्तमभिपिञ्चति । पुरस्ताद् ब्राह्म-
णोऽभिपिञ्चत्यङ्गस्यैवा यो वाऽस्य पुरोहितो भवति पञ्चा-
दितरे ॥ १ ॥ 'सोमस्य त्वा द्युम्नेनाऽभिपिञ्चामी'ति ।
वीर्येणैतदा 'हाऽग्नेर्भ्राजसे'ति वीर्येणैवैतदाह 'सूर्यस्य
घर्चसे'ति वीर्येणैवैतदाह 'न्द्रस्येन्द्रियेण'ति वीर्येणैवैतदाह

(१) शु० स० अ० १० व० १६ ।

(A) एतद्राजन्यस्य सियवा अग्न्यत्राऽप्युक्त्यन्ते यथा— वा० सू० ७ १ १, पाठ०
१५, ७, ८, मे० सं० ११ ६ ७, वे० स० १ ८ १३, १३ ।

* व० यी० सू० १५ ५ ३०-३३ ।

(१) शु० स० अ० १० व० १७ । (२) शु० स० अ० १० व० १७ । (४) शु०
सं० अ० १० व० १७ । (५) शु० सं० अ० १० व० १७ ।

‘क्षत्राणां क्षत्रपतिरेधी’ति राज्ञामधिराज ऽएधीत्येवैतदा‘हा-
 ऽतिदिद्युन्पाही’तीपवो वै दिद्यव ऽइपुवधमेवैनमेतदु-
 तिनयति तस्मादाहाऽतिदिद्युन्पाहीति ॥ २ ॥ इमं देवाँह ।
 असपत्नः सुवद्धमि’तीमं देवा ऽआव्भ्रातृव्यः सुवद्धमि-
 त्येवैतदाह ‘महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याये’ति नाऽत्रतिरो-
 हितमिवाऽस्ति महते जानराज्याये’ति महते जमानाथं राज्या-
 येत्येवैतदा‘हेन्द्रस्येन्द्रियाये’ति वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेन्द्रस्ये-
 न्द्रियाये’तीमममुष्यं पुत्रममुष्यं पुत्रमि’ति तद्यदेवाऽस्य जन्म
 तत ऽएवैतदा‘हाऽस्य विश’ ऽइति यस्यै विशो राजा भवत्ये‘प-
 वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाथं राजे’ति तदस्मा-
 ऽइदः सर्वमाद्यं करोति ब्राह्मणमेवाऽपोद्धरति तस्माद् ब्रा-
 ह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥३॥ * अथेतमभिपेकम् ।
 कृष्णविपाणयाऽनुविमृष्टे वीर्यं वा ऽएतदपाथं रसः सन्मृतो
 भवति येनेनमेतदभिपिञ्चतीदं मे वीर्यं सर्वमात्मानमुप-
 स्पृशदिति तस्माद्वा ऽअनुविमृष्टे ॥४॥ । सोऽनुविमृष्टे ।
 ‘ग्र पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठादि’ति यथाऽयं पर्वतोऽतिप्राचा
 यथर्षभः पशून्तिष्ठामेवं वा ऽएव ऽइदः सर्वमतितिष्ठ-
 त्यर्वांगेराऽस्मादिदः सर्वं भवति यो राजसूयेन युजते

(१) छ० ग० अ० १० व० १० । (२) छ० ग० अ० १० व० १० । (३) छ०
 ग० अ० १० व० १० । (४) छ० ग० अ० १० व० १० । (५) छ० ग० अ० १०
 व० १० । (६) छ० ग० अ० १० व० १० । (७) छ० ग० अ० १० व० १० । (८) छ०
 ग० अ० १० व० १० । (९) छ० ग० अ० १० व० १० ।

* अथ एतम् ॥१००॥

[व० अ० १० १० १०]

तस्मादाह 'अपर्वितस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरन्ति स्वस्तिच-
 ऽइयानाः । ता ऽआवन्वृत्तधरागुदक्ता ऽअर्हि बुध्यन्मनु-
 रीयमाणा' ऽइति ॥ ५ ॥ अथैनमन्तरेव शार्दूलचर्मणि #
 विष्णुक्रमाङ्कमयति । 'विष्णोर्विक्रमणमसि विष्णोर्विक्रा-
 न्तमसि विष्णोः क्रान्तमसी'तीमे वै लोका विष्णोर्विक्रमणं
 विष्णोर्विक्रान्तं विष्णोः क्रान्तं तदिमानेव लोकान्त्समारुह्य
 सर्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्वाङ्गेवाऽस्मादिदं सर्वं भवति
 ॥ ६ ॥ अथ ब्राह्मणस्य पात्रे । सः स्रवान्त्समवनयति
 तद् ब्राह्मणः राजानमनुयशः करोति तस्माद् ब्राह्मणो
 राजानमनुयशः ॥ ७ ॥ तद्योऽस्य पुत्रः प्रियतमो भवति ।
 तस्मा ऽएतत्पात्रं प्रयच्छतीदं मेऽयं धीर्यं पुत्रोऽनुसन्त-
 नव'दिति ॥ ८ ॥ अथ प्रतिपरेत्य † गार्हपत्यमन्वारब्धे
 जुहोति । 'प्रजापते न त्वदेताद्व्यङ्ग्यो विश्वा रूपाणि परि ता
 यभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो ऽअस्त्वयममुष्य पिते'ति
 तद्यः पुत्रस्तं पितरं करोति यः पिता तं पुत्रं तदेनयोर्ध्व्यं
 व्यतिपजत्य 'सर्वस्य पिते'ति तद्यः पिता तं पितरं करोति
 यः पुत्रस्तं पुत्रं तदेनयोर्ध्व्यं व्यतिपज्य पुनरेव यथा-
 यथं करोति 'वय'॥ स्याम प्रतयो रयीणां स्वाहे'त्याशी-

(१) शु० सं० अ० १० क० १९ ।

* वा० शौ० सू० १५ ६ ९ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० १९ । (३) वा० शौ० सू० १५ ६ १० ।

† वा० शौ० सू० १५ ६ ११ ।

(४) शु० सं० अ० १० क० २० । (५) शु० सं० अ० १० क० २० । (६) शु०

सं० अ० १० क० २१ ।

रेवैपैतस्य कर्मण ऽआशिपमेवैतदाशास्ते ॥ ९ ॥ अथ य-
 ऽएष स॒थंस्त्ववोऽतिरिक्तो भवति । तमाग्नीद्वीये * जुहो-
 त्यतिरिक्तो वा ऽएष स॒थंस्त्ववो भवत्यतिरिक्तः ऽआग्नीद्वीयो
 गार्हपत्ये हवीं॒थपि श्रपयन्त्याहवनीये जुह्वत्यथैषोऽतिरिक्त-
 स्तदतिरिक्तः ऽएवैतदतिरिक्तं द्रुधात्युत्तराद्धं जुहोत्येषा द्वे तस्य
 देवस्य दिक्तस्मादुत्तराद्धं जुहोति स जुहोति 'रुद्र येत्ते क्रिवि
 परं नाम तस्मिन्नुत्तमस्य मेष्टमसि स्वाहे'ति ॥ १० ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥२॥

[रथोपावहरणम्]

तथोऽस्य स्त्रो भवति । तस्य शतं वा परः शता वा
 गा ऽउत्तरेणाऽऽहवनीयः स॒थं स्थापयति तद्यदेवं करोति
 ॥ १ ॥ वुरुणाद्ध वा ऽअभिपिपिचानात् । इन्द्रियं वीर्यमप-
 चक्राम शश्वद्य ऽएषोऽपा॒थं रुसः सम्भृतो भवति येनैन-
 मेतदभिपिञ्चति , सोऽस्येन्द्रियं वीर्यं निर्जघान तत्पशु-
 ष्वन्वविन्दत्तस्मात्पशवो यशो यदेष्वन्वविन्दत्तपशुष्वनु-
 त्रियेन्द्रियं वीर्यं पुनरात्सन्नघत्त तथो ऽएवैष ऽएतन्नाऽऽ-
 ह्वेयाऽस्माऽन्विन्द्रियं वीर्यमपक्रामति वरुणसवो वा ऽएष
 यद्रासुयमिति वुरुणोऽकरोदिति त्वेवैष ऽएतत्करोति ॥२॥
 अथ रथमुपाऽवहरति । यद्वै राजन्यात्परागभवति रथेन

० वा० शी० सू० १५ १. १२ ।

(१) जु० म० वा० १० प० १० ।

(II) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा — वा० वा० ५. १. १, पाठ०
 १५. ७ मे० सं० ११, ६. १, ११, ते० म० १. ८. ११, १२ ।

वै तदनुयुङ्क्ते तस्माद्रथमुपाऽवहरति ॥ ३ ॥ * स-
 ऽउपाऽवहरति । 'इन्द्रस्य वृज्रोऽसी'ति वृज्रो वै रथ ऽइन्द्रो
 वै यजमानो द्वयेन वा ऽएष ऽइन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो
 यदु च यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वृज्रोऽसीति ॥ ४ ॥
 तमन्तर्वेद्यभ्यववर्त्य युनक्ति । 'मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोऽ
 प्रशिषा युनज्मीति वाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै
 राजन्न्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाह मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोऽ
 प्रशिषा युनज्मीति ॥ ५ ॥ तं चतुर्भ्युजं व्युनक्ति । स
 जघनेन सदोऽग्नेण शालां व्येनैव दक्षिणा यन्ति तेन
 प्रतिपद्यते तं जघनेन चात्वालमग्नेणाऽऽग्नीध्रमुचच्छति
 ॥ ६ ॥ † तमातिष्ठति । 'अव्यथायै त्वा स्वधायैत्वे'त्य-
 नार्थे त्वेत्येवैतदाह यदाहुऽव्यथायै त्वेति स्वधायै त्वेति
 रुसाय त्वेत्येवैतदा'हाऽरिष्टो ऽअर्जुन' ऽइत्यर्जुनो ह वै
 नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नाम द्वयेन वा ऽएष ऽइन्द्रो भवति
 यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहाऽरिष्टो ऽअर्जुन-
 ऽहति ॥ ७ ॥ अथ दक्षिणायुग्यमुपार्पति । 'मरुतां प्रसवेन
 जये'ति विशो वै मरुतो विशा वै तत्क्षत्रियो जयति यजि-
 गीपति तस्मादाह मरुतां प्रसवेन जयेति ॥ ८ ॥ अथ
 मध्ये गवामुचच्छति । 'आपाम मनसे'ति मनसा वा ऽइद-
 सर्वमाप्तं तन्मनसेवैतत्सर्वमाप्नोति तस्मादाहाऽपाम मन

* या० यी० सू० १४. ३. १, १५. ६. १५ ।

(१) सु० सं० अ० १० क० २१ । (२) सु० सं० अ० १० क० २१ ।

† का० यी० सू० १५. ६. १५-२० ।

(३) सु० सं० अ० १० क० २१ । (४) सु० सं० अ० १० क० २१ । (५) सु०
 सं० अ० १० क० २१ । (६) सु० सं० अ० १० क० २१ ।

सेति ॥ ९ ॥ अथ धनुरात्त्यां गामुपस्पृशति । 'संमिन्द्रि-
येणोतीन्द्रियं वै द्वीर्यं गाव ऽइन्द्रियमेवैतद्वीर्यमात्स्मन्धत्ते ऽ-
थाऽऽह जिनामीमाः कुर्व ऽइमा ऽइति ॥ १० ॥ तद्य-
त्स्वस्य गोपूयच्छति । यद्वै पुरुषात्पराभूवति यशो वा
किञ्चिद्वा स्वः हेवाऽस्य तत्प्रतमाभिवाऽबभ्यपक्रामति
तत्स्वादेवैतदिन्द्रियं द्वीर्यं पुनरात्स्मन्धत्ते तस्मात्स्वस्य
गोपूयच्छति ॥ ११ ॥ तस्मै तावन्मात्रीर्वा भूयसीर्वा
प्रतिददाति । न वा ऽएष क्रूरकर्मणे भवति यद्यजमानः
क्रूरमिव वा ऽएतत्करोति यदाह * जिनामीमाः कुर्व ऽइमा-
ऽइति तथो हाऽस्यैतदक्रूरं कृतं भवति तस्मात्तावन्मात्रीर्वा
भूयसीर्वा प्रतिददाति ॥ १२ ॥ अथ दक्षिणानायच्छति ।
सोऽग्रेण यूपं † दक्षिणेन वेदिं अ्येनैव दक्षिणा युन्ति तेन
प्रतिपद्यते तं जघनेन सदोऽग्रेण शालामुद्यच्छति ॥ १३ ॥
'मा त ऽइन्द्र ते वयम् । तुरापाडुयुक्तासो ऽअब्रह्मता विद-
साम । तिष्ठत रथमधियं बज्रहस्ता रश्मीन्देव यमसे स्व-
श्वानित्युद्यच्छत्येवैतयाऽभीशवो वै रश्मयस्तस्मादाहा रश्मी-
न्देव यमसे स्वश्वानित्यथ रथविमोचनीयानि जुहोति प्रीतो
रथो विमुच्यता ऽइति तस्माद्रथविमोचनीयानि जुहोति
॥ १४ ॥ ‡ स जुहोति । 'अग्नये यदुपतये स्वाहे'ति स

(१) मु० ग० अ० १० व० २१ ।

* का० श्री० ए० ॥ ९. २१ ।

† का० श्री० ए० ५. ९. २२ ।

(२) मु० ग० अ० १० व० २१ ।

‡ 'अग्नये यदुपतये इति यथासि रथविमोचनीयानि जुहोति प्रतिमन्त्रम्' (का० श्री०
ए० १५. ९. २१) ।

(३) मु० ग० अ० १० व० २१ ।

यदेवाऽऽग्नेयः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति ब्रह्मा वाऽआग्नेया
 रथस्य ब्रह्मनेवैतेन प्रीणाति श्रीर्वै गार्हपतं यावतो-यावत-
 ऽर्द्धं तच्छ्रियमेवाऽस्यैतद्गार्हपतः राज्यमभिविमुच्यते ॥१५॥
 'सोमोय वनस्पतये स्वाहे'ति । द्वयानि वै वानस्पत्यानि
 चक्राणि रुथ्यानि चानसानि च तेभ्यो न्वेवैतदुभयेभ्यो-
 ऽरिष्टिं कुरुते सोमो वै वनस्पतिः स यदेव वानस्पत्यः
 रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति दारूणि वै वानस्पत्यानि रथस्य
 दारूण्येवैतेन प्रीणाति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रमेवाऽस्यै तद्रा-
 ज्यमभिविमुच्यते ॥ १६ ॥ 'मरुतामोजसे स्वाहे'ति । स
 यदेव मारुतः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति चत्वारोऽश्वा रथः
 पञ्चमो द्वौ सव्यण्डुसारथी ते सप्त-सप्त-सप्त वै मारुतो
 गणः सर्वमेवैतेन रथं प्रीणाति विशो वै मरुतो विशमेवा-
 ऽस्यैतद्राज्यमभिविमुच्यते ॥१७॥ 'दुन्द्रस्येन्द्रियाय स्वाहे'ति ।
 स यदेवैन्द्रः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति सव्यण्डा वा-
 ऽपेन्द्रो रथस्य सव्यण्डारमेवैतेन प्रीणातीन्द्रियं वै वीर्य-
 मिन्द्र ऽइन्द्रियमेवाऽस्यैतद्वीर्यः राज्यमभिविमुच्यते
 ॥ १८ ॥ अथ * वाराह्या ऽउपानुहा ऽउपमुच्यते । अग्नौ
 ह वै देवा घृतकुम्भं प्रवेशयाञ्चकुस्ततो वराहः सम्भृव
 तस्माद्वराहो मेदुरो घृताद्भि सम्भृतस्तस्माद्वराहे गावः
 सज्जानते स्वमेवैतद्रुसमभि सज्जानते तत्पशूनामेवैतद्रुसे
 प्रतितिष्ठति तस्माद्वाराह्या ऽउपानुहा ऽउपमुच्यते ॥१९॥

(१) सु० स० अ० १० व० २३ । (२) सु० स० अ० १० व० २३ । (३) सु०
 ग० अ० १० व० २३ ।

* का० धी० सु० १५ ६ २४ ।

अथेमां प्रत्यवेक्षमाणो * जपति । 'पृथिवि मातर्मा मा
हिह सीम्मां ऽअहन्त्वामि'ति वरुणाद्ध वा ऽअभिपिपिचा-
नात्पृथिवी विभयाश्चकार महद्वा ऽअयमभूद्योऽवभ्युपेचि
यद्वै माऽयं नाऽवदृणीयादिति वरुण ऽउ ह पृथिव्यै विभ-
याश्चकार यद्वै मेऽयं नाऽवधून्वीतेति तदन्यैवैतन्मित्रधेय-
मकुरुत न हि माता पुत्रः हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥२०॥
वरुणसवो वा ऽएष यद्राजसूयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्वि-
भेति महद्वा ऽअयमभूद्योऽवभ्युपेचि यद्वै माऽयं नाऽव-
दृणीयादित्येष ऽउ हाऽस्यै विभेति यद्वै मेऽयं नाऽवधून्वी-
तेति तदन्यैवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रः हिनस्ति
न पुत्रो मातरं तस्मादेवं जपति ॥ २१ ॥ † सोऽवतिष्ठति ।
'हहसः शुचिपद्सुरन्तरिक्षसञ्ज्ञोता वेदिपटुतिथिर्दुरोणसत् ।
नृपद्मरसद्वत्सद्वयोमसदब्जा गोज्ञा ऽऋतज्ञा ऽअद्रिज्ञा-
ऽऋतं बृहद्वि'त्येतामतिच्छन्दसं जपन्नेषा वै सर्वाणि
च्छन्दाश्चसि यद्वतिच्छन्दास्तथैनं पाप्मा नाऽवव-
तिष्ठति ॥ २२ ॥ तं न सद्ग्रहीताऽववतिष्ठेत् ।
नेत्तं लोकमन्ववतिष्ठायः सुपुत्राणोऽन्ववाऽस्थादिति
तः सुरथमेव रथवाहन ऽआदधति ततोऽवाङ्म-
प्रवते तथा तैल्लोकं नाऽववतिष्ठति यः सुपुत्राणोऽन्व-
वाऽस्त्यात् ॥ २३ ॥ उत्तरेणाऽऽहवनीयं पूर्वामिरुद्धतो

* अ. प्री. मृ. १५. ६. २५ ।

(१) मृ. गं. अ. १. ४. २१ ।

† अ. प्री. मृ. १५. ६. २६ ।

(२) मृ. गं. अ. १. ४. २४ ।

भवति । स रथवाहनस्य दक्षिणमन्वनुप्यन्दः शतमानौ प्र-
वृत्तावावध्नाति ॥२४॥ औदुम्बरीं * शाखामुपगूहति । तयोर-
न्यतरमुपस्पृश'तीयदस्याऽऽयुरस्याऽऽयुर्मयि धेहि युद्धसि
वृक्षोऽसि वृक्षो मयि धेही'ति तदायुर्वर्चः ऽआत्मन्धत्ते ॥२५॥
अथौदुम्बरीं † शाखामुपस्पृशति । 'उर्गस्युर्गं मयि
धेही'ति तदूर्जमात्मन्धत्ते तस्यैतस्य कर्मण ऽएतावेव
शतमानौ प्रवृत्तौ दक्षिणा तौ ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि यज्ञं
दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तौ ब्रह्मणे ददाति ॥ २६ ॥
अग्नेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । मैत्रावरुणी पयस्या निहिता
भवति तामस्य वाहुः ऽअवभ्युपाऽवहर'तीन्द्रस्य वां वीर्य-
कृतो वाहुः ऽअवभ्युपाऽवहरामी'ति पशूनां वा ऽएष रसो
यत्पयस्या तत्पशूनामेवाऽस्यैतद्रसं वाहुः ऽअवभ्युपाऽव-
हरति तद्यन्मैत्रावरुणी भवति मित्रावरुणा ऽउ हि वाहु
तस्मान्मैत्रावरुणी भवति ॥ २७ ॥ (C)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये श्रुतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्ठिकासंख्या ११९ ॥

* का० श्री० सू० १५. ६. ३१ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० २५ ।

† का० श्री० सू० १५. ६. ३१, ३२ ।

(२) शु० सं० अ० १० क० २५ । (३) शु० सं० अ० १० क० २५ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युल्लेख्यन्ते यथा— का० श० ७. ३. ३; काठ०

१५. ५. ८, मे० सं० १८. ६. ११, १२; ते० सं० १. ८. १२, १३; ते० मा० १. ५. ९ ।

[पयस्याग्रचारः]

मैत्रावरुण्यया * पयस्यया प्रचरति । तस्या ऽअनिष्ट-
 ऽएव खिष्टकृद् भवत्यथाऽस्मा ऽआसन्दीमाहरन्त्युपरिस्र्यं
 वा ऽएव जयति यो जयत्यन्तरिक्षस्र्यं तदेनमुपर्यासीन-
 मधस्तादिमाः प्रजा ऽउपाऽसते तस्मादस्मा ऽआसन्दी-
 माहरन्ति सैषा खादिरी वितृण्णा भवति येयं † बुद्ध्व्युता
 भरतानाम् ॥ १ ॥ तामग्रेण । मैत्रावरुणस्य धिण्यं ‡ निद-
 धाति 'स्योनोऽसि सुपदाऽसी'ति शिवामेवैतच्छ्रमां करोति
 ॥ २ ॥ अथाऽधीवासमास्तृणाति । 'क्षत्रस्य योनिरसी'ति
 तथैव क्षत्रस्य योनिस्तामेवैतत्करोति ॥ ३ ॥ अथैनमासा-
 दयति । 'स्योनोमासीद सुपदामासीदे'ति शिवा॥ शग्मा-
 मासीदेत्येवैतदाह 'क्षत्रस्य योनिमासीदे'ति तथैव क्षत्रस्य
 योनिस्तस्यामेवैनमेतद्धधाति ॥ ४ ॥ अथाऽन्तरा॥सेऽभि-
 मुद्रयः॥ जपति । 'निर्पसाद धृतव्रत' ऽहुति धृतव्रतो वै
 राजा न वा ऽएव सर्वस्मा ऽइव बुदनाय न सर्वस्मा-
 ऽइव कर्मणे यदेव साधु बुदेयत्साधु कुर्यात्तस्मै वा ऽएव च
 श्रोत्रियश्चैतौ ह वै द्वौ मनुष्येषु धृतव्रतौ तस्मादाह निप-
 साद धृतव्रत ऽहुति 'वृणः प्रस्त्यास्वे'ति विशो वै प्रस्त्या

* "डापर्येदि इत्या पयस्यया प्रचरति प्राङ् विष्टकृद्" (ता० धी० सू० १५ ६ ३५) ।

† यत्र धर्मव्यवहारः, नाभिर्व्युता सगृह्ये यय ।

‡ ता० धी० सू० १५ ७ १ ३ ।

(१) गु० म० अ० १० क० २६ । (२) गु० म० अ० १३, १० क० २६ । (३)
 गु० म० अ० १० क० २६ । (४) गु० म० अ० १० क० २६ ।

॥ ता० धी० सू० १५ ७ ४ ।

(५) गु० म० अ० १० क० २७, कपि० म० ७ ३ ४ । (६) गु० म० अ० १०
 क० २७, कपि० म० ७ ३ ४ ।

विश्वेत्येवैतदाह 'साम्म्राज्याय सुक्रतुरिति' राज्यायेत्ये-
 वैतदाह यदाह साम्म्राज्याय सुक्रतुरिति ॥ ५ ॥ अथाऽस्मै *
 पञ्चाऽक्षान्पाणावावपति । अभिभूरस्येतास्ते पञ्च दिशः
 कल्पन्तामि'त्येष वा ऽअयानभिभूर्यत्कलिरेष हि सर्वानया-
 नभिभवति तस्मादाहाऽभिभूरसीत्येतास्ते पञ्च दिशः
 कल्पन्तामिति पञ्च वै दिशस्तदस्मै सर्वा एव दिशः
 कल्पयति ॥ ६ ॥ अथैनं पृष्ठतस्तृष्णीमेव दण्डैर्घ्नन्ति ।
 तं दण्डैर्घ्नन्तो दण्डवधमतिनयन्ति तस्माद्वाजा दण्ड्यो
 यदेनं दण्डवधमतिनयन्ति ॥ ७ ॥ अथ † वरं वृणीते ।
 यः ह वै कञ्च सुपुवाणो वरं वृणीते सोऽस्मै सर्वः
 समृद्धयते तस्माद्वरं वृणीते ॥ ८ ॥ स 'ब्रह्मन्नि'त्येव प्रथ-
 ममामन्त्रयते । ब्रह्म प्रथममभिष्याहराणि ब्रह्मप्रसूतां
 वाचं वदानीति तस्माद् ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामन्त्रयते 'त्वं
 ब्रह्माऽसी'तीतरः प्रत्याह 'सवित्ताऽसि सत्यप्रसवः' ऽइति
 वीर्यमेवाऽस्मिन्नेतद्वधाति सवितारमेव सत्यप्रसवं करोति
 ॥ ९ ॥ ब्रह्मन्नित्येव द्वितीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्माऽसीती-
 तरः प्रत्याह 'वृक्षेणोऽसि सत्यौजा' ऽइति वीर्यमेवाऽस्मि-
 न्नेतद्वधाति वृक्षणेव सत्यौजसं करोति ॥ १० ॥ ब्रह्मन्नि-

(१) गु० सं० ख० १० व० २७, कपि० सं० ५, ३ ४ ।

* वा० शी० सू० १५. ६. ५ ।

(२) गु० सं० ख० १० क० २८ ।

† वा० शी० सू० १५. ७. ५, ८ ।

(१) गु० सं० ख० १० क० २८ । (४) गु० सं० ख० १० क० २८ । (५) गु०
 सं० ख० १० क० २८ ।

त्येव तृतीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्माऽसीतीतरः प्रत्याहृन्द्रोऽ-
 सि विशौजा' ऽहुति वीर्यमेवाऽस्मिन्नेतद्दधातीन्द्रमेव विशौ-
 जसं करोति ॥ ११ ॥ ब्रह्मन्नित्येव चतुर्थमामन्त्रयते । त्वं
 ब्रह्माऽसीतीतरः प्रत्याह 'रुद्रोऽसि सुशेव' ऽहुति तद्वीर्या-
 ण्येवाऽस्मिन्नेतत्पूर्वाणि दधात्यथेनमेतच्छमयत्येव तस्मादेप
 स्र्धस्येशानो मृडयति युदेनः शमयति ॥ १२ ॥ ब्रह्मन्नि-
 त्येव पञ्चममामन्त्रयते । त्वं ब्रह्माऽसीतीतरोऽनिरुक्तं प्रत्याह
 परिमितं वै निरुक्तं तत्परिमितमेवाऽस्मिन्नेतत्पूर्वं वीर्यं
 दधात्यथाऽत्राऽनिरुक्तं प्रत्याहुऽपरिमितं वा ऽअनिरुक्तं
 तदुपरिमितमेवाऽस्मिन्नेतत्पूर्वं वीर्यं दधाति तस्मादत्रा-
 ऽनिरुक्तं प्रत्याह ॥ १३ ॥ अथ * सुमङ्गलनामान् ह्वयति ।
 'बहुकारं श्रेयस्करं भूयस्करं'ति यः ऽपवृत्तामा भवति
 कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति ॥ १४ ॥ अथाऽस्मै
 ब्राह्मण † स्पर्धं प्रयच्छति । अद्वैर्युर्वा यो वाऽस्य पुरोहितो
 भवतीन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रध्ये'ति वृज्जो वै स्पर्धः स-
 ऽएतेन वृज्जेण ब्राह्मणो राजानमात्मनोऽवलीयात्सं कुरुते
 यो वै राजा ब्राह्मणादवलीयानमित्रेभ्यो वै स वलीयान्भ-
 वति तदमित्रेभ्यः ऽएवैनमेतद् वलीयात्सं करोति ॥ १५ ॥
 तः राजा ‡ राजवभ्रात्रे प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि

(१) शु० स० अ० १० व० २८ । (२) शु० स० अ० १० व० २८ ।

* का० थी० सू० १५ ७ १० ।

(३) शु० स० अ० १० व० २८ ।

† का० थी० सू० १५ ७ ११ ।

(४) शु० स० अ० १० व० २८ ।

‡ का० थी० सू० १५ ७ ११ ।

तेन मे रक्ष्ये'ति तेन राजा राजवभ्रातरमात्मनोऽवलीयाथ्सं कुरुते ॥ १६ ॥ तद्व राजवभ्राता सूताय वा स्थपतये वा प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रक्ष्येति' तेन राजवभ्राता सूतं वा स्थपतिं वाऽऽत्मनोऽवलीयाथ्सं कुरुते ॥ १८ ॥ तद्व सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्ये प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रक्ष्येति' तेन सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्यमात्मनोऽवलीयाथ्सं कुरुते ॥ १८ ॥ तं ग्रामणीः सजाताय प्रयच्छति । 'इन्द्रस्य वृज्जोऽसि तेन मे रक्ष्ये'ति तेन ग्रामणीः सजातमात्मनोऽवलीयाथ्सं कुरुते तद्यदेवः सम्प्रयच्छन्ते नेत्पापवस्यसमसद्यथापूर्वमसदिति तस्मादेवः सम्प्रयच्छन्ते ॥ १९ ॥ अथ * सजातश्च प्रतिप्रस्थाता च । एतेन स्येन पूर्वार्धौ शुक्रस्य पुरोरुचाऽधिदेवनं कुरुतोऽत्ता वै शुक्रोऽत्तारमेवैतत्कुरुतः ॥ २० ॥ अथ मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः । आद्यो वै मन्थी तदत्तारमेवैतत्कृत्वाऽथाऽस्मा ऽएतद्वाचं जनयतस्तस्मान्मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः ॥ २१ ॥ अथाऽद्भ्यर्च्युः । † चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाऽधिदेवने हिरण्यं निधाय जुहोत्यग्निः पृथुर्द्धर्मणस्पतिर्जुपाणो ऽअग्निः पृथुर्द्धर्मणस्पतिराज्यस्य वेतु स्वाहे'ति ॥ २२ ॥ अथाऽक्षात्रिवपति । 'स्वाहाकृताः सूर्यस्य रश्मिभिर्यतद्ददः सजातानां मध्यमेष्टयायेत्येष वा ऽअग्निः पृथुर्यदधिदेवनं

* वा० धी० सू० १५. प. ११ ।

† वा० धी० सू० १५. प. १५, १६ ।

(१) सु० मं० अ० १० व० २५ । (२) सु० मं० अ० १० व० २५ ।

तस्यैतेऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन ष्रीणति तस्य ह वा ऽएपाऽनु-
मता ग्रहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वैतदेवं
वेदैतेष्वक्षेष्वाह गां * दीव्यद्धमिति पूर्वाम्निवाहौ † दक्षिणा
॥ २३ ॥ अथाहाऽग्नये स्विष्टकृतेऽनुग्रहीति । तद्यदन्तरेणा-
ऽऽहुतीऽ ऽएतत्कर्म क्रियत ऽएष वै प्रजापतिर्य ऽएष
यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतम्बेवाऽप्ये-
तर्हनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत् ऽएवैतस्य प्रजापतेर्दधाति
मध्यत् सुवति तस्मादन्तरेणाऽऽहुती ऽएतत्कर्म क्रियत-
ऽआश्राव्याऽऽहाऽग्निः स्विष्टकृतं व्यजेति वृषदकृते
जुहोति ॥ २४ ॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप-
ऽउपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा
स्तोत्रमुपाकरोति तः स्तोत्राय प्रमीवति स ऽउपाऽवरोहति
सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ २५ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[संस्थाहविः, दशपेयः, उपसद्यागश्च]

वुरुणाद् वा ऽअभिपिपिचानाङ्गर्गोऽपचक्राम । द्वीर्यं
वै भर्गो ऽएष विष्णुर्यज्ञः सोऽस्मादुपचक्राम शश्वद्य ऽएपो-
ऽपाः रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिपिञ्चति सोऽस्य

* का० श्रौ० सू० १५ उ० १० ।

† 'पूर्वाम्निवाहो इति 'क' पुरतके दृश्यते ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया कन्वनाऽप्युपलभ्यते यथा— का० सू० उ० ३ य० काठ०
१५ अ० मै० सू० २१ ६ १२, तै० सू० १ ६ १५ ।

भर्गं निर्जघान ॥ १ ॥ * तमेताभिर्देवताभिरनु समसर्पत् ।
 'सावित्रा' प्रसवित्रा सखत्या वाचा त्वष्ट्रा रूपैः पूष्णा
 पशुभिरिन्द्रेणाऽस्मे बृहस्पतिना ब्रह्मणा वरुणेनौजसाऽग्निना
 तेजसा सोमेन राज्ञा विष्णुनैव 'दशम्या' देवतयाऽन्ववि-
 न्दत् ॥ २ ॥ तद्यदेनमेताभिर्देवताभिरनु समसर्पत् । तस्मा-
 त्सहस्रुपो नामाऽथ यदशमेऽहन्प्रसृतो भवति तस्मादश-
 पेयोऽथो यदश-दशैकं चमसमनुप्रसृता भवन्ति तस्मा-
 देव दशपेयः ॥ ३ ॥ तदाहुः । दश † पितामहान्तसोमपा-
 न्त्संख्याय प्रसर्पेत्तथो हाऽस्य सोमपीथमश्नुते दशपेयो
 हीति तद्वै ज्या द्वौ त्रीनित्येव पितामहान्तसोमपान्विन्दन्ति
 तस्मादेता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेत् ॥ ४ ॥ एता-
 भिव् देवताभिर्वरुण एतस्य सोमपीथमाश्नुत । तथो-
 एवैष एताभिरेव देवताभिरेतस्य सोमपीथमश्नुते तस्मा-
 देता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेदथ यदैवैपोदवस्तानी-
 येष्टिः सन्तिष्ठत एतस्याऽभिषेचनीयस्य ॥ ५ ॥ अथैतानि
 हवीः१५ ‡ निर्वपति । सावित्रं ‡ द्वादशकपालं वाऽष्टाकपालं

* का० श्री० सू० १५. ८, १७ ।

(१) शु० सं० अ० १० क० १० । (२) शु० सं० अ० १० क० १० ।

† "पितामहदशगणं सोमपानं सहस्राय सर्पणम्" (का० श्री० सू० १५. ८, १६) ।

‡ अभिषेचनीयभातात् आरभ्य दशपेयजन्यप्रति गच्छेत् । प्रतीष्टि-लोके च गच्छति । तत्र
 प्रथमं हविरभिषेचनीयशालाया उत्तरत समीप एवाग्नीनं स्थापयित्वा वर्तय्यम् । पुनस्तस्मात्
 स्थानात् उत्तरदिशेऽग्नीनं स्थापयित्वा द्वितीयम्, ततोत्तरतन्मथं तृतीयप्रभृति-दशमददि. पर्यन्तं
 कुर्यादुत्तम्योत्पद्य । अनेन प्रकारेण पुनरु दशपेयशालामये दशमं हविं कुर्यात् । तथा च
 "देवप्रदान्तरमेष्टेभ्योत्सर्पति, ब्राह्मणामग्यम्" (या० श्री० सू० १५. ८, २, ३) ।

§ "सावित्रं सारस्वत-स्वाष्ट्र-वीष्णु-वाह-रस्य-वायुणाऽऽनेष-सौम्य-वैष्णवानि यपोऽम्"
 (का० श्री० सू० १५. ८, ४) ।

वा पुरोडाशः सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत-
 ऽएव तद्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतत्सवितृप्रसूत-
 ऽएवाऽनु स॒हसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ६ ॥
 अथ सारस्वतं चरुं निर्वपति । द्यावै सारस्वती द्याचेव तद्व-
 रुणोऽनुसम सर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतद्व्यैवाऽनु स॒हसर्पति
 तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ७ ॥ अथ त्वाष्ट्रं दुश्कपालं
 पुरोडाशं निर्वपति । स्वष्ट्रा वै रूपाणामीष्टे स्वष्ट्रैव तद्रूपै-
 र्वरुणोऽनु समसर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतत्स्वष्ट्रैव रूपैरनुस॒ह-
 सर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ८ ॥ अथ पौष्णं
 चरुं निर्वपति । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तद्वरुणोऽनुसम-
 सर्पत्तथो ऽएवैष ऽएतत्पशुभिरेवाऽनु स॒हसर्पति तत्रैकं
 पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ ९ ॥ अथैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं
 निर्वपति । इन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र ऽइन्द्रियेणैव तद्वीर्येण
 वरुणोऽनु समसर्पत्तथो एवैष ऽएतदिन्द्रियेणैव वीर्येणाऽनु
 स॒हसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ १० ॥ अथ बार्हस्पत्यं
 चरुं निर्वपति । ब्रह्मा वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैव तद्वरुणोऽनु सम-
 र्पत्तथो ऽएवैष ऽएतद् ब्रह्मणैवाऽनु स॒हसर्पति तत्रैकं पुण्ड-
 रीकं प्रयच्छति ॥ ११ ॥ अथ वारुणं यवमथं चरुं निर्वपति ।
 स येनैयौजसेमाः प्रजा वरुणोऽयह्यात्तेनैव तदोजसा वरुणो-
 ऽनु समसर्पत्तेनो ऽएवैष तदोजसाऽनु स॒हसर्पति तत्रैकं
 पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥ १२ ॥ उपसदो दशम्यो देवताः ।
 तत्र पञ्च * पुण्डरीकाण्युप प्रयच्छति तां द्वादशपुण्डरीका-

ॐस्त्रजं * प्रतिमुञ्चते सा दीक्षा तया दीक्षया दीक्षते ॥१३॥
 अथ यद् द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य
 सर्वं वै संवत्सरः सर्वेणैवैनमेतद्दीक्षयति यानि पुण्डरी-
 काणि तानि दिवो रूपं तानि नक्षत्राणां रूपं व्ये वृधका-
 स्तेऽन्तरिक्षस्य रूपं व्यानि विसानि तान्यस्यै तदेनमेपु
 लोकेष्वधि दीक्षयति ॥ १४ ॥ अथ राजानं क्रीत्वा ।
 द्वेधोपनुह्य परिवहन्ति ततोऽर्द्धमासंन्यामासाद्य प्रचरत्यथ
 यऽप्योऽर्द्धो ब्रह्मणो गृहे निहितो भवति तमासंन्यामा-
 साद्याऽऽतित्येन प्रचरति यदातित्येन प्रचरत्यधोपसन्निह
 प्रचरति यदोपसन्निह प्रचरति ॥ १५ ॥ अथैतानि हवी-
 ःषि निर्वपति । आप्रेयमण्डाकपालं पुरोडाशं सौम्यं चरुं
 वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तेन यथेष्टयैवं
 व्यजते ॥ १६ ॥ तद्वा तथा न कुर्यात् । हलति वा ऽएप
 यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएप यज्ञपथाद्यऽउपसत्पथादेति
 तस्मादुपसत्पथादेव नेयात् ॥ १७ ॥ स यदग्निं व्यजति ।
 अग्निनैवैतत्तेजसाऽनु सद्धसर्पत्यथ यत्सोमं व्यजति सोमे-
 नैवैतद्वाज्ञाऽनु सद्धसर्पत्यथ यद्विष्णुं व्यजति यज्ञो वै विष्णु-
 स्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वाऽऽत्समन्कुरुते
 ॥ १८ ॥ स ऽएप सप्तदशोऽग्निष्टोमो भवति । सप्तदशो
 वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं
 प्रत्यक्षमाप्त्वाऽऽत्समन्कुरुते ॥ १९ ॥ तस्य द्वादश प्रथमकवर्माः
 पण्डितो दक्षिणा । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः

स्ततोमान्यच्छन्दांस्ति तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति
 सत्तंस्त्रवं वार्हस्पत्ये चराववनयति तद्यत्सत्तंस्त्रवान्त्वार्ह-
 स्पत्ये चराववनयति सर्वत एवाऽस्मिन्नेतदब्राह्मं दधाति
 तस्मादु दिशो दिश एव राज्ञेऽन्नाद्यमभिहित्यते ॥ ६ ॥
 अथ यद्वार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । यदेवैनमूर्द्धा दिशः
 समारोहयति यदृतून्यस्ततोमान्यच्छन्दांस्ति तस्मादेवै-
 नमेतेन निष्क्रीणाति ॥ ७ ॥ स य एष आग्नेयोऽङ्गा-
 कपालः पुरोडाशो भवति । तस्य * हिरण्यं दुक्षिणाऽऽ-
 ग्नेयो वा एष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्द्विरण्यं
 दुक्षिणा तदग्नीधे ददात्यग्निर्वा एष निदानेन यदाग्नीध्र-
 स्तस्मात्तदग्नीधे ददाति ॥ ८ ॥ अथ य एष एवेन्द्र-
 एकादशकपालः पुरोडाशो भवति । † तत्स्वर्पभो दुक्षिणा
 स हैन्द्रो यदृषभो यद्यु सौम्यश्चरुर्भवति तस्य बभ्रु-
 गौर्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्वभ्रुस्तं ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा
 हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति
 ॥ ९ ॥ अथ य एष वैश्वदेवश्चरुर्भवति । तस्य पृषन्गौ-
 र्दक्षिणा भूमा वा एतद्गुणां यत्पृषतो गोर्विशो वै विश्वे
 देवा भूमा वै विद् तस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा तः होत्रे
 ददाति होता हि भूमा तस्मात्तः होत्रे ददाति ॥ १० ॥
 अथ यैषा मैत्रावरुणी पयस्या भवति । तस्यै वशा दुक्षिणा
 सा हि मैत्रावरुणी यद्वशा यदि वशां न विन्देदपि यैव का

* का० धी० सू० १५ १ ५ ।

† का० धी० सू० १५ १ ६ ।

चाऽप्प्रवीता स्यात्सर्वा ह्येव वशाऽप्प्रवीता तामद्वर्युब्भ्यां
 ददाति प्राणोदानौ वा ऽअद्वर्यु प्राणोदानौ मित्रावरुणौ
 तस्मात्तामद्वर्युब्भ्यां ददाति ॥ ११ ॥ अथ यऽएष वार्ह-
 स्पत्यश्चरुर्भवति । तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वा-
 ऽऊर्द्धा बृहस्पतेर्द्विक्कुक्ष्ये ऽउपरिष्ठादर्यम्भणः पन्थास्त-
 स्माच्छितिपृष्ठो वार्हस्पत्यस्य दक्षिणा तं ब्रह्मणे ददाति
 बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मैष वा ऽएतस्य ब्रह्मा भवति
 तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति स हैतेनाऽपि विष्टाव्राज्यव्राज्य-
 कामो * यजेत तदस्मिन्सर्वतोऽन्नाद्यं दधाति स हाऽन्नाद्-
 ऽएव भवति ॥ १२ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[प्रयुग्विः]

स वै † प्रयुजाथ हविर्भिभर्यजते । तद्यत्प्रयुजाथ
 हविर्भिभर्यजत ऽऋतून्वा ऽएतत्सुपुवाणो युङ्क्ते त-
 ऽएनमृतवो युक्ता बहन्त्यृतून्वा प्रयुक्ताननुचरति तस्मा-
 त्प्रयुजाथ हविर्भिभर्यजते ॥ १ ॥ तानि वै द्वादश भवन्ति ।
 द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद् द्वादश भवन्ति मासि-
 मासि यजेतेत्याहुः को वेद मनुष्यस्य तस्मान्न मासि-

* वा० धी० सू० १५ १ ६ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या निषया अत्र (वा० धी० ७ ४. २) दृष्टव्या ।

† वैशाखा पक्षमिगान्तरं तस्मिन्नेवाऽहनि प्रथमं इति, ज्येष्ठया द्वितीयं इति, आषाढ्या
 तृतीयमित्येव मासान्तरता । द्वादशोत्तराणि प्रयुग्वीणि मासान्तराणि" (वा० धी० सू०
 १५ १. ७) इति ।

तैताथं श्रियं जिह्वां विनाशयेद्वयुदुह्यात्तस्मिन्केशान्न वृपते
 ॥ १ ॥ संवत्सरं न वृपते । संवत्सरसम्मिता वै व्रतचर्या
 तस्मात्संवत्सरं न वृपते स ऽएष व्रतविसर्जनीयोपयोगो
 नाम स्तोमो भवति * केशवपनीयः ॥ २ ॥ तस्यैकविंशं
 प्रातःसवनं । सप्तदशं माध्यन्दिनं सवनं पञ्चदशं
 तृतीयसवनं सहोक्थैः सह षोडशिना सह राज्या ॥ ३ ॥
 त्रिवृद्धाथन्तरं सन्धिर्भवति । एष ऽएवैकविंशो य ऽएष
 तपति स ऽएतस्मादेकविंशदपयुङ्क्ते स सप्तदशमभि
 प्रत्यैवेति सप्तदशात्पञ्चदशं पञ्चदशादस्यामेव त्रिवृति प्रति-
 ष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥ तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति ।
 इयं वै रथन्तरस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्यतिरात्रो
 भवति प्रतिष्ठा वा ऽअतिरात्रस्तस्मादतिरात्रो भवति
 ॥ ५ ॥ स वै न्येव वर्चयते । केशान्न वृपते धीर्यं वा ऽएत-
 दपाथं रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्या-
 ऽभिषिक्तस्य केशाग्रप्रथमाग्राप्नोति स यत्केशान्नवृपेतैताथं
 श्रियं जिह्वां विनाशयेद्वयुदुह्यादथ यन्निवर्त्तयते तदारमन्ये-
 वैताथं श्रियं नियुनक्ति तस्मान्न्येव वर्चयते केशान्न वृपते
 तस्यैषैव व्रतचर्या भवति यावज्जीवं नाऽस्यां प्रतितिष्ठति
 ॥ ६ ॥ आसन्त्या ऽउपनुहा ऽउपमुञ्चते । उपानुद्बभ्यामधि
 यदस्य यानं भवति रथो वा किञ्चिद्वा सर्वं वा ऽएष ऽइदं
 मुपग्युपरि भवत्यर्वागेवाऽस्मादिदं सर्वं भवति यो राज-

सूयेन यजते तस्मादस्यैवं व्रतचर्या भवति यावज्जीवं
नाऽस्यां प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ (C)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथ चरकसौत्रामणीप्रयोगः]

(तत्र त्रिपशुबन्धः, सुरा निर्माणम्, पितृणामुत्थानादिकञ्च)

इयेत ऽआश्विनो भवति । * इयेताविव ह्यश्विनाव-
विर्मल्हा † सारस्वती भवत्युपभमिन्द्राय सुत्रास्म्य ऽआल-
भते दुर्वेदा ऽएव६ समृद्धा६ पशवो यथेव६ समृद्धान्
विन्देदुप्यजानेवाऽऽलभेरँस्ते हि सुश्रपतरा भवन्ति स
यद्यजानालभेरँल्लोहित ‡ ऽआश्विनो भवति तद्यदेतया
यजते ॥ १ ॥ त्वष्टुर्ह वै पुत्र६ । त्रिशीर्षा षडक्ष ऽआस
तस्य त्रीण्येव मुखाभ्यामुस्तद्यदेव६ रूप ऽआस तस्मा-
द्विश्वरूपो नाम ॥ २ ॥ तस्य सोमपानमेवैकं सुखमास ।
सुरापाणमेकमह्यस्मा ऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्रेष तस्य
तानि शीर्षाणि पृचिच्छेद ॥ ३ ॥ स यत्सोमपानमास ।
तत६ कपिजल६ समभवत्तस्मात्स ववभ्रुकु ऽइव ववभ्रुरिव
हि सोमो राजा ॥ ४ ॥ अथ यत्सुरापाणमास । तत६
कलविद्ध६ समभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत्क ऽइव धदत्यभि-

(C) एतद्व्याख्यास्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा — का० श० ७. ५. २, काठ०
१५. ८. ५; मे० सं० ११. ६. १२, ते० सं० १. ८. १६ ।

* "वसरे शुक्ले सौत्रामणी" का० श्रौ० सू० १५. १. २२; "सन्तिष्ठते रात्रयुग्मं तेनेष्टु
सौत्रामण्या यजेत" वाप० श्रौ० सू० १८. २२. २०, २१ ।

† का० श्रौ० सू० १५. १०. ४-७ ।

‡ वा० श्रौ० सू० १५. १. १ ।

माद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वृद्धति ॥ ५ ॥ अथ यदन्नयस्मा-
 ऽअशनायाऽऽस । ततस्तित्तिरिह समभवत्तस्मात्स विश्व-
 रूपतम ऽइव सन्त्येव घृतस्तोका ऽइव त्वष्टमधुस्तोका-
 ऽइव त्वत्पण्येष्व्याश्च्युतिता ऽएवह रूपमिव हि स तेनाऽश-
 नमावयत् ॥ ६ ॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविश्वे पुत्रमवधी-
 दिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजहे स यथाऽयह सोमह
 प्रसुत ऽएवमपेन्द्र ऽएवाऽऽस ॥ ७ ॥ इन्द्रो ह वा ऽईक्षा-
 श्चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्ग्यन्तीति स यथा बलीयान-
 बलीयस ऽएवमनुपहृत ऽएव यो द्रोणकलशे शुक्र ऽआस
 तं भक्षयाश्चकार स हैनं जिहिहस सोऽस्य विष्वङ्देव
 प्राणेष्व्यो दुद्राव मुखाद्धैवाऽस्य न दुद्राव तस्मात्प्राय-
 दिच्चित्तिरास स यद्वाऽपि मुखादुद्रोष्यन्न हैव प्रायश्चित्तिर-
 भविष्यत् ॥ ८ ॥ चत्वारो वै वर्णाः । ब्राह्मणो राज्ञ्यो
 वैश्यः शूद्रो न हैतेषामेकश्चन भवति यः सोमं ध्रुमति
 स यद्धैतेषामेकश्चित्तिरास्याद्धैव प्रायश्चित्तिः ॥ ९ ॥
 स यन्नस्तोऽद्रवत् । ततः सिद्धहः समभवदुथ यत्कर्ण-
 ष्व्यामद्रवत्ततो वृक्कः समभवदुथ यदुवाचः प्राणादु-
 द्रवत्ततः शार्दूलज्येष्ठाः श्वापदाः समभवन्नथ यदुत्तरा-
 र्प्राणाऽदुद्रवत्ता परिसुदुथ त्रिर्गिरिण्डीवत्ततः कुवलं कर्कन्धु
 वृद्धरमिति समभवत्स सर्वेणैव व्यावर्त्यत सर्वहः हि सोमह
 ॥ १० ॥ स सोमातिपूतो मङ्कुरिव चचार । तमेतयाऽऽ-
 श्विनाभियज्यतां तह सर्वेणैव समर्हयतां सर्वहः हि
 सोमह स वृसीयानेवेष्टाऽभवत् ॥ ११ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् ।

सुत्रा तं धेतैनमत्राऽऽसतामिति तस्मात्सौत्रामणी नाम
 ॥ १२ ॥ स हैतयाऽपि सोमातिपूतं भिषज्येत् । सर्वेण वा
 ऽएष ऋष्यद्व्यते यः सोमोऽतिपवते सर्वः हि सोमस्तः
 सर्वेणैव समर्द्धयति सर्वः हि सोमः स वृसीयानेवेष्ट्वा
 भवति तस्माद्दु हैतयाऽपि सोमातिपूतं भिषज्येत् ॥ १३ ॥
 तथ्यदेतया राजसूययाजी यजते । सर्वाङ्वा ऽएष यज्ञकतू-
 नवरुन्धे सर्वा ऽडुष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते
 देवसृष्टो वा ऽएषेष्टिर्यसौत्रामण्यनया मेऽपीष्टमसदन-
 याऽपि सूया ऽडुति तस्माद्वा ऽएतया राजसूययाजी यजते
 ॥ १४ ॥ अथ यदाश्विनो भवति । अश्विनौ वा ऽएनम-
 भिषज्यतां तथो ऽएवैनमेप ऽएतदश्विन्भ्यामेव भिषज्यति
 तस्मादाश्विनो भवति ॥ १५ ॥ अथ युत्सारस्वतो भवति ।
 द्वाग्वै सरस्वती द्वाचा वा ऽएनमश्विनावभिषज्यतां तथोऽ-
 एवैनमेप ऽएतद्वाचैव भिषज्यति तस्मात्सारस्वतो भवति
 ॥ १६ ॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव
 यज्ञस्य देवता तथैवैनमेतदभिषज्यति तस्मादैन्द्रो भवति
 ॥ १७ ॥ एतेषु पशुषु । * सिंहलोमानि बृकलोमानि शार्ङ्गल-
 लोमानीत्यावपत्येतद्वै ततः समभवद्यदेनः सोमोऽत्य-
 पवत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेताद्या-
 वपति ॥ १८ ॥ तद्वा तथा न कुर्यात् । उल्कया ह स
 नखिण्या पशून्नु पुवति य ऽएतानि पशुणावपति तस्माद्
 परित्तुत्येवाऽऽवपेत्तथा होल्कया नखिण्या पशून्नाऽनु पुवति

तथो ऽएवैनः समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्माद् परि-
 स्तुत्येवाऽऽवपेत ॥ १९ ॥ अथ पूर्वेषुः * परिस्तुतः सन्द-
 धा'त्यश्विर्वभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे
 पच्यस्वे'ति सा यदा परिस्तुद्भवत्यथैनया प्रचरति ॥ २० ॥
 द्वावग्नी † ऽउद्धरन्ति । उत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणं
 नेत्सोमाहुतीश्च सुराहुतीश्च सह जुहुवामेति तस्माद्
 द्वावग्नी ऽउद्धरन्त्युत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणमथ यदा
 वपाभिः प्रचरत्यथैनया परिस्तुता प्रचरति ॥ २१ ॥ तां
 दर्वर्मे ‡ पावयति । पूतासदिति 'वायुः प्रैतः पवित्रेण
 प्रत्यद् सोमो ऽअतिस्तुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखे'ति तत्कु-
 वलसक्तुन्कर्मधुसक्तुन्वदरसक्तुनित्यावपत्येतद्वै ततः सम-
 भव्यत्रिर्क्षिरण्डीवत्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति
 तस्मादेतान्नावपति ॥ २२ ॥ अथ ग्रहान्गृह्णाति । एकं वा
 त्रीन्त्रैकस्वेव ग्रहीतुव्य ऽएका हि पुरोरुभवत्येकाऽनु-
 वाक्यैका याज्या तस्मादेक एव ग्रहीतुव्यः ॥ २३ ॥
 स § गृह्णाति । 'कुविदैरु यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्यनु-
 पूर्वं वियुय । इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिपो नम-
 ऽउक्तिं व्यजन्ति । उपयामग्रहीतोस्यश्विर्वभ्यां र्जा सरस्वत्यै

० का० श्रौ० सू० १५ ९ २४ ।

(१) उ० स० अ० १० व० ३१ ।

† का० श्रौ० सू० १५ १० ७ ।

‡ का० श्रौ० सू० १५ १० ९ ।

(२) छ० स० अ० १० व० ३१ ।

§ का० श्रौ० सू० १५ १० १०, ११ ।

(३) छ० स० अ० १० व० ३१ ।

त्वेन्द्राय त्वा सुत्राम्ण' ऽहुति यद्यु त्रीन्पृष्णीयादेतयैव
 पृष्णीयादुपयामैस्तु तर्हि नाना पृष्णीयादुथाऽऽहाऽश्विन्म्याथ
 सुरस्वत्या ऽहुन्द्राय सुत्राम्णेऽनुवृहीति ॥ २४ ॥ सो-
 ऽन्वाह । 'युवः सुरांममश्विना नमुचावासुरे सचा ।
 विपिपाना शुभस्पती ऽहुन्द्रं 'कर्मस्वावतमि'त्याश्राव्या-
 ऽऽहाऽश्विनौ सुरस्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणं व्यजेति ॥ २५ ॥
 स यजति । 'पुत्रमिव पितरावश्विनोभेन्द्रावथुः काव्यैर्द-
 सनाभिः । यत्सुरामं वयंपिवः शचीभिः सुरस्वती त्वा
 मघवन्नभिष्णागि'ति द्विहोता वपदकरोति द्विरद्वर्युर्जुहो-
 त्याहरति भक्षं यद्यु त्रीन्पृष्णीयादेतस्यै वाऽनुहोममितरौ
 हूयेते ॥ २६ ॥ अथ कुम्भः । 'शतवितृणो वा भवति
 नववितृणो वा स, यदि शतवितृणः शताऽऽयुर्वा ऽअयं
 पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृणो यद्यु नव-
 वितृणो नवेमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृणः ॥ २७ ॥
 तः * शिष्योदुतम् । उपर्युपर्याहवनीयं धारयन्ति स या
 परिशिष्टा परितुद्रवति तामांसिञ्चति तां विस्रन्तीमुप-
 तिष्ठते पितृणां सोमवतां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणां वहिपदां
 तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणामग्निष्वात्तानां तिसृभिर्ऋग्भिस्तद्य-
 देवमुपतिष्ठते यत्र वै सोम ऽहुन्द्रमत्यपवत स यस्पितृन्-
 गच्छन्नया वै पितरस्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति
 तस्मादेवमुपतिष्ठते ॥ २८ ॥ अथैतानि † हवींश्चपि निर्व-

(१) शु० स० अ० १० व० ३३ । (२) सु० स० ल० १० व० ३४ ।

* भा० शी० सू० १५. १०. १६ ।

† भा० शी० सू० १५. १०. १७ ।

पति । सावित्रं द्वादशकपालं वाऽष्टाकपालं वा पुरोडाशं
 वारुणं यवमयं चरुमैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशम् ॥ २९ ॥
 स यत्सावित्रो भवति । सविता वै देवानां प्रसविता
 सवितृप्प्रसूत ऽएवैतन्निपज्ज्यति तस्मात्सावित्रो भवति
 ॥ ३० ॥ अथ यद्धारुणो भवति । धरुणो वा ऽआर्पयिता
 तथ ऽएवाऽऽर्पयिता तेनैवैतन्निपज्ज्यति तस्माद्धारुणो
 भवति ॥ ३१ ॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य
 देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तयैवैतन्निपज्ज्यति तस्मा-
 दैन्द्रो भवति ॥ ३२ ॥ स यदि हैतयाऽपि सोमातिपूतं
 भिषज्जयेत् । इष्टा ऽअनुयाजा भवन्त्यव्ययूढे क्षुचावथैतैर्ह-
 विर्विभङ्गं प्रचरति पश्चाद्वै सोमोऽतिपवते पश्चादेवैनमेतेन
 मेधेनाऽपि दधात्याश्विनमु तर्हि द्विकपालं पुरोडाशं निर्व-
 पेदथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतेनाऽश्विनेन द्विकपालेन
 पुरोडाशेन प्रचरति ॥ ३३ ॥ तदु तथा न कुर्यात् ।
 हलति वा ऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष यज्ञपथाय-
 ऽएवं करोति तस्माद्यत्रैवेतेषां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति
 तदेवैतैर्हविर्विभङ्गं प्रचरेयुर्नो तर्ह्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं
 निर्वपेत् ॥ ३४ ॥ तस्य नपुंसको * गौर्दक्षिणा । न वा-
 ऽएष स्त्री न पुमान्यनपुंसको गौर्यदुह पुमाँस्तेन न
 स्त्री यदु स्त्री तेनो न पुमाँस्तस्मान्नपुंसको गौर्दक्षिणा-
 ऽश्वा वा रथवाही सा हि न स्त्री न पुमान्यदुश्वा रथवाही

यदुहरथं ब्रूहति तेन न स्त्री यदु स्त्री तेनो न पुमस्तस्मा-
दुश्वा रथवाही दक्षिणा ॥ ३५ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[त्रैवातपीठिः]

ऐन्द्रावैष्णवं * द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तद्य-
देतया † यजते ऋग्ने ह वा ऽइदमग्ने सर्वमास यदुचो
यद्यजूंषि यस्तामानि तस्मा ऽइन्द्रो बृज्जं प्राऽजिही-
पीत् ॥ १ ॥ सह बिष्णुमुवाच । ऋत्राय वै बृज्जं प्रहरि-
ष्याम्यनु मा तिष्ठस्वेति तथेति ह बिष्णुस्वाचाऽनु त्वा
सथास्ये प्रहरेति तस्मा ऽइन्द्रो बृज्जमुद्ययाम स ऽउद्य-
ताद्बृज्जादृत्रो विभयाश्चकार ॥ २ ॥ स होवाच । अस्ति वा-
ऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहार्पीरिति तस्मै
यजूंषि प्राऽयच्छत्तस्मै द्वितीयमुद्ययाम ॥ ३ ॥ स होवाच ।
अस्ति वा ऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहा-
पीरिति तस्मा ऽऋचः प्राऽयच्छत्तस्मै तृतीयमुद्ययाम ॥ ४ ॥ स
होवाच । अस्ति वा ऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयच्छानि मा नु मे
प्रहार्पीरिति तस्मै सामानि प्राऽयच्छत्तस्मादुप्येतर्ह्वमेवै-
तैर्वैर्यं तन्न ते यजुर्भिरेवाऽग्नेऽथऽग्निभिर्य सामभिरेव ॥

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—सा० श० ७ ५ १ काठ० १५
॥, ९, मै० स० ११ ६ १३ तै० स० ८ १६, १७ ।

* “द्वादशकपालं पुरोडाशो भवति ते त्रयश्चतुष्कपालाः” इत्यादि—(तै० श० १ ४
११ १२) ।

† आत्मायिकेय (तै० श० १. ४. १२) अनुवाकेऽपि धृत ।

ह्यस्मा ऽएतत्प्राऽयच्छत् ॥५॥ तस्य यो योनिराशय ऽआस ।
 तमनुपरामृश्य सँल्लुप्याऽच्छिनत्सैपेष्टिरभवत्तद्यदेतस्मिन्ना-
 शये त्रिधातुरिवैषा विद्याऽऽशेत तस्मात्त्रैधातवी नाम ॥६॥
 अथ यदैन्द्राश्वैष्णवः हविर्भवति । इन्द्रो हि वज्रमुदय-
 च्छद्विष्णुरन्वतिष्ठत् ॥७॥ अथ यद् द्वादशकपालो भवति ।
 द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसम्मितैपेष्टिस्तस्माद्
 द्वादशकपालो भवति ॥ ८ ॥ तमुभयेषां व्रीहियवाणां
 यहाति । व्रीहिमयमेवाऽग्रे पिण्डमधिश्रयति तद्यजुपाथं
 रूपमथ यवमयं तदृचाथ रूपमथ व्रीहिमयं तत्साम्नाथं
 रूपं तदेतन्नग्नौ विद्यायै रूपं क्रियते सैषा राजसूययाजिन-
 ऽउदवसानीयेष्टिर्भवति ॥ ९ ॥ सर्वान्वा ऽएष यज्ञकतू-
 नवरुन्धे । सर्वा ऽङ्गुष्ठीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते
 तस्य यातयामेव यज्ञो भवति सोऽस्मात्परादिव भवत्येता-
 वान्बै सर्वो यज्ञो यावानेष त्रयो वेदस्तस्यैतद्रूपं क्रियत ऽएष
 योनिराशयस्तदेतेन त्रयेण वेदेन पुनर्व्यज्ञमारभते तथाऽस्या-
 ऽयातयामा यज्ञो भवति तथो ऽअस्मात् पुराद् भवति
 ॥ १० ॥ सर्वान्वा ऽएष यज्ञकतूनवरुन्धे । सर्वा ऽङ्गुष्ठीरपि
 दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वा ऽएषेष्टिर्य-
 द्त्रैधातव्यनया मेऽपीष्टमसदनयाऽपि सूया ऽहुति तस्माद्वा-
 ऽएषा राजसूययाजिन ऽउदवसानीयेष्टिर्भवति ॥ ११ ॥
 अथो यद् सहस्रं वा भूयो वा तद्यात् । तस्य हाऽप्प्युदवसा-
 नीया स्याद्रिचिचान् ऽइव वा ऽएष भवति यद् सहस्रं वा

भूयो वा दृदात्येतद्वै सहस्रं वाचः प्रजातं यदेष्ट त्रयो
 वेदस्तत्सहस्रेण रिरिचानं पुनराप्प्याययति तस्माद् ह
 तस्याऽप्युदवसानीया स्यात् ॥ १२ ॥ अथो ये दीर्घसत्र-
 मासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा तेषां ह्यऽप्युदवसानीया
 स्यात्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं ये दीर्घसत्रमासते
 संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेष्ट तस्माद् ह तेषामप्युदव-
 सानीया स्यात् ॥ १३ ॥ अथो हैनयाऽप्यभिचरेत् । एतया
 वै भद्रसेनमाजातशत्रवमाहणिरभि चचार क्षिप्रं किलाऽऽ-
 स्तुणुतेति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्योऽपि ह वा ऽएनयेन्द्रो
 बृत्रस्याऽस्थानमच्छिनदपि ह वा ऽएनयास्थानं छिनत्ति
 य ऽएनयाऽभिचरति तस्माद् हैनयाऽप्यभिचरेत् ॥ १४ ॥
 अथो हैनयाऽपि भिषज्येत् । यं न्वेवैक्यर्था भिषज्ये-
 देकेन यजुषैकेन साम्ना तं न्वेवाऽगदं कुर्यात्किमु यं
 त्रयेण वेदेन तस्माद् हैनयाऽपि भिषज्येत् ॥ १५ ॥ तस्यै
 त्रीणि शतमानानि हिरण्यानि दक्षिणा । तानि ब्रह्मणे
 ददाति न वै ब्रह्मा प्रचरति न स्तुतेन शङ्सत्यथ स यशो
 न वै हिरण्येन किञ्चन कुर्वन्त्यथ तयशस्तस्माद्व्रीणि
 शतमानानि ब्रह्मणे ददाति ॥ १६ ॥ तिस्रो धेनूहोत्रे ।
 भूमा वै तिस्रो धेनवो भूमा होता तस्मात्तिस्रो धेनूहोत्रे
 ॥ १७ ॥ त्रीणि वासांश्च्यवर्त्यवे । तनुते वा ऽअर्द्धच्यु-
 र्यज्ञं तन्वते वासांश्च्यवर्त्यवे तस्माद्व्रीणि वासांश्च्यवर्त्यवे

* गामघ्नीधे ॥ १८ ॥ ता वा ऽएताः । द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरसम्मितैरेष्टिस्तस्माद् द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति ॥ १९ ॥ (E)

पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ॥१३१॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

सवनाम् † पञ्चमं कण्डं समाप्तम् ॥ ५ ॥

* का० श्री० सू० १५ १० २४ ।

(E) एतद्ब्राह्मणस्या मीपया अन्यत्राऽस्युल्लभ्यन्ते वया— वा० श० ७ ५ ३ ।

† अस्मिन् कण्डे वण्टिका सत्या ४७१ ।

अथोखासम्भरणं नाम षष्ठं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः—उखास-
म्भरणम्, विष्णुकर्म-वात्सप्रोपस्थाने,
वनीवाहनं च^१ ।

[अथ द्विरूप्यगर्भकर्तृकसृष्टिवर्णनम्]

(तत्र विराडुत्पत्तिः, पृथिव्याद्युत्पत्तिवर्णनं च) ।

॥ ॐ ॥ * असद्वा ऽइदमग्र ऽआसीत् । तदाहुः किं
† तदुसदासीदित्युपयो वाऽव तेऽग्रेऽसदासीत्तदाहुः के त
ऽऋषय ऽइति प्राणा वा ऽऋषयस्ते यत्पुराऽस्मात्सर्व-
स्मादिदमिच्छन्तः श्रमेण तपत्ताऽरिपँस्तस्मादुपयः ॥ १ ॥
स योऽयं मध्ये प्राणः । एष ऽएवेन्द्रस्तानेष प्राणान्धमद्वयत-
ऽइन्द्रियेणैन्धं यदैन्य तस्मादिन्ध ऽइन्धो ह वै तमिन्द्र-
ऽइत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षकामा हि देवास्त ऽइच्छा-
सत नाना पुरुषानसृजन्त ॥ २ ॥ तेऽब्रुवन् । न वा ऽइत्थ-
सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुमिमान्सस पुरुषानैकं पुरुषं कर-
वामेति त ऽएतान्सस पुरुषानैकं पुरुषमकुर्वन्त्यदूर्ध्वं नाभेस्तौ
द्वौ समौज्ज्वल्यदुवाङ्नाभेस्तौ ॥ पक्षः पुरुषः पक्षः पुरुषः
प्रतिष्ठैक ऽआसीत् ॥ ३ ॥ अथ यैतेपाथं सप्तानां
पुरुषाणां श्रीः । यो रस ऽआसीत्तमूर्ध्वः समुदौहँस्तदस्य

* "नैवेह किञ्चनाग्र आसीत्" इत्यादि—४० उप० मा० १०. ६. ५, छान्दोग्यब्राह्मणे तु
"सदेव सोम्येदमग्र आसीत् एकमेवाद्वितीयम्" इत्यादि (८ २ १-४) ।

† ऋ० सं० १०. १२९. १-१० ।

शिरोऽभवद्यच्छ्रियः समुद्रौहस्तस्माच्छिरस्तस्मिन्नेतस्मि-
 न्प्राणा ऽअश्रयन्त तस्माद्वैतच्छिरोऽथ यत्प्राणा ऽअश्रयन्त
 तस्मादु प्राणाः श्रियोऽथ यत्सर्वस्मिन्नश्रयन्त तस्मादु
 शरीरम् ॥ ४ ॥ स ऽएव पुरुषः प्रजापतिरभवत् । स यः
 सः पुरुषः प्रजापतिरभवदयमेव स योऽयमग्निश्चीयते
 ॥ ५ ॥ स वै सप्त पुरुषो भवति । सप्त पुरुषो ह्ययं पुरुषो
 यच्चत्वार ऽआत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य
 पुरुषस्याऽऽत्मा त्रयः पक्षपुच्छान्यथ यदेकेन पुरुषेणाऽऽत्मानं
 वर्जयति तेन वीर्येणाऽयमात्मा पक्षपुच्छान्युचच्छति
 ॥ ६ ॥ अथ यश्चित्तेऽग्निर्निधीयते । ये वै तेपाथः सप्तानां
 पुरुषाणां श्रीर्यो रतस्तमेतदूर्ध्वं समुद्रहन्ति तदस्यैत-
 छिरस्तस्मिन्नेतस्मिन्सर्वं देवाः श्रिता ऽअत्र हि सर्वेभ्यो
 देवेभ्यो जुहति तस्माद्वैतच्छिरः ॥ ७ ॥ सोऽयं
 पुरुषः प्रजापतिरकामयत् । भूयान्स्यां प्रजायेयेति सो-
 ऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत् स श्रान्तस्तपानो ब्रह्मैव प्रथम-
 मसृजत् त्रयीमेव विद्यां सैवाऽस्मा प्रतिष्ठाऽभवत्तस्मा-
 दाहुर्ब्रह्माऽस्य सर्वस्य प्रतिष्ठेति तस्मादनुच्य प्रति-
 ष्ठति प्रतिष्ठा ह्येषा यद् ब्रह्म तस्यां प्रतिष्ठयां प्रतितिष्ठि-
 तोऽतप्यत् ॥ ८ ॥ सोऽपोऽसृजते । वाच ऽएव लोकाद्वा-
 गेवाऽस्य सोऽसृज्यत् सेदः सर्वमाप्नोद्यदिदं किञ्च यद्वा-
 प्नोत्तस्मादापो यद्वृणोत्तस्माद्वाः * ॥ ९ ॥ सोऽकामयत् ।

* सा वाक् अवव्यावृत्तात् 'आप' उच्यन्ते, जगदावरणाभावात् वा शब्दवाच्यत्वम् ।
 वृणोतेत्यनो 'वा' शब्द इति (सा० भा० ६. १. १५) ।

आढभ्योऽन्नयोऽधि प्रजायेयेति सोऽनया त्रया विद्या
सहाऽपः प्राऽऽविशत्ततऽआण्डः समवर्त्तत तदुभ्यमृशद-
स्त्वित्यस्तु भूयोऽस्त्वित्येव तदवर्त्ततो ब्रह्मैव प्रथम-
मृज्यत त्रयेव विद्या तस्मादाहुर्ब्रह्माऽस्य सर्वस्य प्रथम-
जमित्यपि हि तस्मात्पुरुषाद् ब्रह्मैव पूर्वममृज्यत तदस्य
तन्मुखमेवाऽमृज्यत तस्मादनृचानुमाहुरधिकल्प इति
मुखं छेतदग्रेष्वेव ब्रह्म ॥ १० ॥ अथ यो गुर्वोऽन्तरा-
ऽऽसीत् । सोऽग्निरमृज्यत स यदस्य सर्वस्याऽग्रममृज्यत
तस्मादग्निरग्निर्* वै तमग्निरित्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्ष-
कामा हि देवाऽअथ यदश्रु सङ्हरितमासीत्सोऽश्रुरभव-
दश्रुर्द वै तमश्व इत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षकामा हि
देवाऽअथ यदुरसदिव स रासभोऽभवदथ यः कपाले
रसो लिसऽआसीत्सोऽजोऽभवदथ यत्कपालमासीत्सा
पृथिव्यभवत् ॥ ११ ॥ सोऽकामयत् । आढभ्योऽद्भ्यो-
ऽधीमां प्रजनयेयमिति तां संक्षिप्याऽप्सु प्राऽविक्ष्यत्तस्यै
यः पराद् रसोऽत्यक्षरत्सु कुर्मोऽभवदथ यद्दुर्दुमुदौक्ष्यतेदं
तद्यदिदुर्मूर्द्धमन्नयोऽधि जायते सेयः सर्वाऽपऽएवाऽनु-
व्यैस्तदिदमेकमेव रूपः समदृश्यताऽपऽएव ॥ १२ ॥
सोऽकामयत् । भूय एव स्यात्प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स
तपोऽतप्यत स श्रान्तस्तेपानः केनममृजत सोऽवेदन्यद्वा-
ऽएतद्रूपं भूयो वै भवति श्राम्याण्येवेति स श्रान्तस्तेपानो
मृदः शुष्काऽपमूपसिकतः शर्करामश्मानमयो हिरण्य-

* 'तस्मादग्निरग्निर्द वै' इति पाठ 'रु' पुस्तके दृश्यते ।

मोपधिवनस्पत्यसृजत तेनेमां पृथिवीं प्राऽच्छादयत्
 ॥ १३ ॥ ता वा ऽएता नव सृष्टयः । इयमसृज्यत तस्मा-
 दाहुस्त्रिवृदग्निरितीयः॥ ह्यग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयते
 ॥ १४ ॥ अभृद्वा ऽइयं प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभत्तामप्प्रथयत्सा
 पृथिव्यभवत्सेयः सर्वा कृत्स्ना मन्न्यमाना गायद्यदुगाय-
 त्तस्मादियं गायत्यथो ऽआहुर्गग्निरेवाऽस्यै पृष्ठे सर्वः कृत्स्नो
 मन्न्यमानोऽगायद्यदुगायत्तस्मादग्निर्गायत्र ऽहुति तस्मादु
 हैतयः सर्वः कृत्स्नो मन्न्यते गायति वै गीते वा
 रसते ॥ १५ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[चाप्यन्तरिक्षादिसृष्टिः]

सोऽकामयत पृजापतिः । भूय ऽएव स्यात्पृजा-
 येतेति सोऽग्निना पृथिवीं मिथुनः समभवत्ततऽआण्डः
 समवर्त्तत तदुच्यमृशत्पुण्यत्विति, पुण्यतु भूयोऽस्त्वित्येव
 तदब्रवीत् ॥ १ ॥ स यो गृध्रोऽन्तराऽऽसीत् । स दायुरसृज्य-
 ताऽथ यदश्रु सङ्क्षरितमासीत्तानि व्याधंस्यभवन्नथ यः
 कपाले रसो लिप्तऽआसीत्ता मरीचयोऽभवन्नथ यः कपाल-
 मासीत्तदन्तरिक्षमभवत् ॥ २ ॥ सोऽकामयत । भूय ऽएव
 स्यात्पृजायेतेति स दायुनाऽन्तरिक्षं मिथुनः समभवत्तत-
 ऽआण्डः समवर्त्तत तदुच्यमृशद्यशो विभृद्हीति ततोऽस्रावा-

(A) एतद्वदस्य नियता अन्यथाऽयुतमन्ते यथा— का. ६ अ. १. १ ।

दित्योऽसृज्यतैष वै यशोऽथ यदुश्रु सङ्क्षरितमासीत्तोऽ-
इमा पृश्निरभवदुश्रुर्ह वै तमश्मेत्याचक्षते परोऽक्षं परो-
ऽक्षकामा हि देवाऽअथ यः कपाले रसो लिप्तऽआसीत्ते
रश्मयोऽभवन्नथ यत्कपालमासीत्सा यौरभवत् ॥ ३ ॥
सोऽकामयत् । भूयऽएव स्यात्प्रजायेतेति सऽआदित्येन
दिवं मिथुनः समभवत्ततऽआण्डः समवर्त्तत तदुभय-
मृशद्वेतो विभृहीति ततश्चन्द्रमाऽअसृज्यतैष वै रेतोऽथ
यदुश्रु सङ्क्षरितमासीत्तानि नक्षत्राण्यभवन्नथ यः कपाले
रसो लिप्तऽआसीत्ताऽअवान्तरदिशोऽभवन्नथ यत्कपाल-
मासीत्ता दिशोऽभवन् ॥ ४ ॥ सऽइमाँल्लोकान्सृष्ट्वाऽकामयत् ।
ताँ प्रजाँ सृजेय या मऽएषु लोकेषु स्युरिति ॥ ५ ॥ स
मनसा वाचं मिथुनः समभवत् । सोऽण्डौ द्रप्ताङ्गवर्भ्य-
भवत्तेऽण्डौ वृसवोऽसृज्यन्त तानस्यामुपाऽऽदधात् ॥ ६ ॥ स
मनसैव । वाचं मिथुनः समभवत्सऽएकादश द्रप्ताङ्ग-
वर्भ्यभवत्तऽएकादश रुद्राऽअसृज्यन्त तानन्तरिक्षऽउपा-
ऽऽदधात् ॥ ७ ॥ स मनसैव । वाचं मिथुनः समभवत्स द्वादश
द्रप्ताङ्गवर्भ्यभवत्ते द्वादशाऽऽदित्याऽअसृज्यन्त तान्दिव्यु-
पाऽऽदधात् ॥ ८ ॥ स मनसैव । वाचं मिथुनः समभवत्स
गवर्भ्यभवत्स विश्वान्देवान्सृजत तान्दिक्षुपाऽऽदधात् ॥ ९ ॥
अथोऽआहुः । अग्निमेव सृष्ट्वं वृसवोऽन्वसृज्यन्त तानस्या-
मुपाऽऽदधाद्वायुः रुद्रास्तानन्तरिक्षऽआदित्यमादित्यास्ता-
न्दिवि विश्वे देवाश्चन्द्रमसं तान्दिक्षुपाऽऽदधादिति ॥ १० ॥
अथोऽआहुः । प्रजापतिरेवेमाँल्लोकान्सृष्ट्वा पृथिव्यां

चिचनोति ॥ २८ ॥ तदाहुः ।। कस्मादस्या ऽअग्निश्ची-
यत ऽइति यत्र वै सा देवता व्यस्रक्षत तदिमामेव
रसेनाऽनु व्यक्षरत्तं व्यत्र देवाः समस्कुर्वन्तदेनमस्या-
ऽएवाऽधि समभरन्तैपैकैवेष्टकेयमेवेयं॥ ह्यग्निरस्यै हि
सर्वोऽग्निश्चीयते सेयं चतुः स्वक्तिर्दिशो ह्यस्यै सक्तय-
स्तस्माच्चतुःस्वक्तय ऽइष्टका भवन्तीमांश्च ह्यनु सर्वा-
ऽइष्टकाः ॥ २९ ॥ तदाहुः । यदेवमेकेष्टकोऽथ कथं
* पञ्चेष्टक ऽइतीयं न्वेव प्रथमा मृन्मयीष्टका तद्यत्कि-
ञ्चाऽत्र मृन्मयमुपदधात्येकैव सेष्टकाऽथ यत्पशुशीर्षाण्यु-
पदधाति सा पश्चिष्टकाऽथ यदुक्मपुरुषा ऽउपदधाति
यद्विरण्यशकलैः प्रोक्षति सा हिरण्येष्टकाऽथ यत्क्षुचा-
ऽउपदधाति यदुल्लखलमुसले याः समिध ऽआदधाति सा
वानस्पत्येष्टकाऽथ यत्पुष्करपर्णमुपदधाति यत्कूर्मं व्यदधि
मधु घृतं यत्किञ्चाऽत्राऽन्नमुपदधाति सैवाऽन्नं पञ्चमीष्ट-
कैवमु पञ्चेष्टकं ॥ ३० ॥ तदाहुः । कतरुत ऽइष्टकायाः शिर-
ऽइति यत ऽउपस्पृश्य यजुर्वदतीत्यु हैक ऽआहुः स स्व-
यमातृणाया एवाऽर्द्धापस्पृश्य यजुर्वदेत्तथो हाऽस्यैताः
सर्वाः स्वयमातृणामभ्यावृत्ता भवन्तीति न तथा कुर्यादु-
द्धानि वा ऽअस्यैतानि परुथपि यदिष्टका यथा वा ऽअङ्गेऽङ्गे
पर्वन्पर्वज्जिरः कुर्यात्तावृक्तयो वाऽवचितेऽग्निर्निधीयते
तदेवैतासां सर्वासां शिरः ॥ ३१ ॥ तदाहुः । कति
पशवोऽत्रा ऽउपधीयन्त ऽइति पञ्चेति न्वेव द्रूयात्पञ्च

हेतान्पशूनुपदधाति ॥ ३२ ॥ अथो ऽएक ऽहुति ब्रूयात् ।
 अविरितीयं वा ऽअविरियद् हीमाः सर्वाः प्रजा ऽअव-
 तीयमु वा ऽअग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयते तस्मादेक-
 ऽहुति ब्रूयात् ॥ ३३ ॥ अथो द्वाविति ब्रूयात् । अवी ऽहुतीयं
 चाऽसौ चेमे हीमाः सर्वाः प्रजा ऽअवतो यन्मृदियं
 तद्यद्वापोऽसौ तन्मृच्छाऽऽपश्चेष्टका भवन्ति तस्माद्वाविति
 ब्रूयात् ॥ ३३ ॥ अथो गौरिति ब्रूयात् । इमे वै लोका
 गौर्वद्भि किञ्च गच्छतीमाँस्तुल्लोकान्गच्छतीम् ऽउ लोका-
 ऽएषोऽग्निश्चितस्तस्माद्गौरिति ब्रूयात् ॥ ३४ ॥ तदाहुः ।
 कस्मै कामायाऽग्निश्चीयत ऽहुति सुपण्णो मा भूत्वा
 दिवं ब्रह्मादिर्यु द्वैक ऽआहुर्न तथा विद्यादेतद्वै रूपं कृत्वा
 प्राणाः प्रजापतिरभवन्नेतद्गुणं कृत्वा प्रजापतिर्देवानसृजतै-
 तद्गुणं कृत्वा देवा ऽअमृता ऽअभवँस्तद्यदेवैतेन प्राणा-
 ऽअभवन्त्यस्प्रजापतिर्व्यदेवास्तदेवैतेन भवति ॥ ३५ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अवादीनामष्टरूपतादि]

प्रजापतिर्वा ऽइदमुग्र ऽआसीत् । एक ऽएव सो-
 ऽकामयत स्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत
 तस्माच्छ्रान्तात्तेपानाद्वापोऽसृज्यन्त तस्मात्पुरुषात्तप्ताद्वापो
 जायन्ते ॥ १ ॥ आपोऽब्रुवन् । क वयं भवामेति तप्यद्भ-
 मित्यब्रवीत्ता ऽअतप्यन्त ताः फेनमसृजन्त तस्मादपां

तप्तानां फेनो जायते ॥ २ ॥ फेनोऽब्रवीत् । काऽहं भवानीति
तप्प्यस्वेत्यब्रवीत्सोऽतप्प्यत स मृदमसृजतैतद्वै फेनस्तप्प्यते
यदुप्स्वावेष्टमानः प्लवते स यदोपहृत्यते मृदेव भवति
॥ ३ ॥ मृदब्रवीत् । काऽहं भवानीति तप्प्यस्वेत्यब्रवीत्सोऽतप्प्यत
सा सिकताऽअसृजतैतद्वै मृत्तप्प्यते यदेनां विकृपन्ति तस्मा-
द्यद्यपि सुमास्नं विकृपन्ति सैकतमिवैव भवत्येतावन्तु तद्य-
त्स्वाऽहं भवानि काऽहं भवानीति ॥ ४ ॥ [अर्धप्रपाठकः ॥ ५ ॥]
सिकतावभ्यः शर्करामसृजत । तस्मात्सिकताः शर्करैवाऽन्ततो
भवति शर्करायाऽअश्मानं तस्माच्छर्कराऽश्मैवाऽन्ततो
भवत्यश्मनोऽयस्तस्मादश्मनोऽयो धमन्त्ययसो हिरण्यं
तस्मादयो बहुष्मातः हिरण्यसङ्काशमिवैव भवति ॥ ५ ॥
तद्यदुसृज्यताऽक्षरत् । तद्यदुक्षरत्तस्मादक्षरं यदष्टौ कृत्वो-
ऽक्षरत्सैवाऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत् ॥ ६ ॥ अभूत्वा इदं
प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्सा पृथिव्यभव-
त्तस्यामस्यां प्रतिष्ठायाम् भूतानि च भूतानां च पतिः संव-
त्सरायाऽदीक्षन्त भूतानां पतिर्गृहपतिरासीदुपाः पत्नी ॥ ७ ॥
तद्यानि तानि भूतानि । ऋतवस्तेऽथ यः स भूतानां
पतिः संवत्सरः सोऽथ या सोपाः पत्न्यौपसी तानीमानि
भूतानि च भूतानां च पतिः संवत्सरऽउपसि रेतोऽसि-
ञ्चन्तसु संवत्सरे कुमारोऽजायत सोऽरोदीत् ॥ ८ ॥ तं
प्रजापतिरब्रवीत् । कुमार ! किं रोदिपि यच्छ्रुमात्तपसोऽधि-
जातोऽसीति सोऽब्रवीदुनपहतपाप्मा वाऽअस्यहितनामा
नाम मे धेहीति तस्मात्पुत्रस्य जातस्य नामकुर्व्यात्पाप्मा

नमेवाऽस्य तद्रूपहन्त्यपि द्वितीयमपि तृतीयमभिपूर्वमेवाऽस्य
 तत्पाप्मानमपहन्ति ॥ ९ ॥ तमब्रवीदुद्रोऽसीति । तद्यदस्य
 तन्नामाऽकरोदग्निस्तद्रूपमभवदग्निर्वै रुद्रो यदुरोदीत्तस्मादुद्रुह
 सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि धेहेव मे नामेति ॥ १० ॥
 तमब्रवीत्सर्वोऽसीति । तद्यदस्य तन्नामाऽकरोदापस्तद्रूप-
 मभवन्नापो वै सर्वोऽन्नयो हीदधः सर्वं जायते सोऽब्र-
 वीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि धेहेव मे नामेति ॥ ११ ॥
 तमब्रवीत्पशुपतिरसीति । तद्यदस्य तन्नामाऽकरोदुपधय-
 स्तद्रूपमभवन्नोपधयो वै पशुपतिस्तस्माद्यद्वा पशव ऽओप-
 धीर्लभन्तेऽथ पतीयन्ति सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि
 धेहेव मे नामेति ॥ १२ ॥ तमब्रवीदुग्रोऽसीति । तद्यदस्य
 तन्नामाऽकरोद्वायुस्तद्रूपमभवद्वायुर्वा ऽउग्रस्तस्माद्यदा वल-
 वद्वात्युग्रो वातीत्याहुः सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि
 धेहेव मे नामेति ॥ १३ ॥ तमब्रवीदशनिरसीति । तद्यदस्य
 तन्नामाऽकरोद्विद्युत्तद्रूपमभवद्विद्युद्वा ऽअशनिस्तस्माद्यं वि-
 शुद्धन्त्यशनिरवधीदित्याहुः सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतो-
 ऽस्मि धेहेव मे नामेति ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्भवोऽसीति ।
 तद्यदस्य तन्नामाऽकरोत्पर्जन्यस्तद्रूपमभवत्पर्जन्यो वै भवः
 पर्जन्याद्वीदधः सर्वं भवति सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि
 धेहेव मे नामेति ॥ १५ ॥ तमब्रवीदमहान्देवोऽसीति ।
 तद्यदस्य तन्नामाऽकरोच्चन्द्रमास्तद्रूपमभवत्प्रजापतिर्वै चन्द्र-
 माः प्रजापतिर्वै महान्देवः सोऽब्रवीज्यायान्वा ऽअतोऽ-
 स्मि धेहेव मे नामेति ॥ १६ ॥ तमब्रवीदीशानोऽसीति ।

तद्यदस्य तन्नामाऽकरोदादित्यस्तद्रूपमभवदादित्यो वा ऽर्हृशा
न ऽआदित्यो ह्यस्य सर्वस्येष्टे सोऽब्रवीदेतावान्वा ऽअस्मि
मामेतः परो नाम धा ऽइति ॥ १७ ॥ तान्न्येतान्न्यष्टा-
वग्निरूपाणि । कुमारो नवमः सैवाऽग्नेस्त्रिवृत्ता ॥ १८ ॥
यद्वेवाऽष्टावग्निरूपाणि । अष्टाक्षरा गायत्री तस्मादाहु-
र्गायत्रोऽग्निरिति सोऽयं कुमारो रूपाण्यनु प्राऽऽविशन्न
वा ऽअग्निं कुमारमिव पश्यन्त्येतान्येवाऽस्य रूपाणि पश्यन्त्ये-
तानि हि रूपाण्यनु प्राऽऽविशत् ॥ १९ ॥ तमेतः संवत्सर-
ऽएव चिनुयात् । संवत्सरेऽनुव्रूयाद् द्वयोरित्यु हैक ऽआहुः
संवत्सरे वै तद्वेतोऽसिञ्चन्त संवत्सरे कुमारोऽजायत
तस्माद् द्वयोरेव चिनुयाद् द्वयोरनुव्रूयादिति संवत्सरे त्वेव
चिनुयात्संवत्सरेऽनुव्रूयाद्यद्वाऽवरेतः सिक्तं तदेव जायते
तत्ततो विक्रियमाणमेव वर्द्धमानः शेते तस्मात्संवत्सर-
ऽएव चिनुयात्संवत्सरेऽनुव्रूयात्तस्य चित्स्य नाम करोति
पाप्मानमेवाऽस्य तद्रूपहन्ति चित्रनामानं करोति चित्रो-
ऽस्तीति सर्वाणि हि चित्राण्यग्निः ॥ २० ॥ (C)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[अथ पुरुषाश्वादिपञ्चपथालम्भनविधिः]

(तत्र चतुर्विंशतिसामिधेय्यादि, इष्टकोषयानादिकं च)

प्रजापतिरग्निरूपाण्यव्यध्यायत् । स योऽयं कुमारो
 रूपाण्यनु प्रविष्टः आसीत्तन्मन्त्रैश्छत्सोऽग्निरेवेदनु वै
 मा पिता प्रजापतिरिच्छति हुन्त तद्रूपमसानि यन्म-
 ऽएष न वेदेति ॥ १ ॥ स एतान्पञ्च पशूनपश्यत् ।
 * पुरुषमश्वं गामविमजं यदुपश्यत्तस्मादेते पशवः
 ॥ २ ॥ स एतान्पञ्च पशून्प्राऽऽविशत् । स एते पञ्च-
 पशवोऽभवत्तमु वै प्रजापतिरन्त्रैर्वैच्छत् ॥ ३ ॥ स एता-
 न्पञ्च पशूनपश्यत् । यदुपश्यत्तस्मादेते पशवस्तेष्वेतमप-
 श्यत्तस्मादेवैते पशवः ॥ ४ ॥ स एषेक्षत । इमे वा अग्नि-
 रिमानेवाऽऽत्मानमभिसंस्करवै यथा वा अग्निः समिद्धो
 दीप्यत एवमेपां चक्षुर्दीप्यते यथाऽग्नेर्हृम एउदयत-
 एवमेषामूर्जोदयते यथाऽग्निरव्याहितं द्रुहत्येवं यप्सति
 यथाऽग्नेर्वर्धस्म सीदत्येवमेपां पुरीषः सीदतीमे वा अग्नि-
 रिमानेवाऽऽत्मानमभिसंस्करवा इति तान्नाना देवताव्य-
 आलिप्सत वैश्वकर्म्मणं पुरुषं बारुणमश्वमैन्द्रमृषभं त्वाष्ट्र-
 मविमामेयमजः ॥ ५ ॥ स एषेक्षत । तान्ता वा इदं
 देवताव्य आलिप्सेऽग्नेर्वहः रूपाणि कामये हुन्तैनानग्नि-
 व्यः कामायाऽऽलभत इति तानग्निव्यः कामायाऽऽलभत
 तद्यदग्निव्य इति वहूनि ह्यग्निरूपाण्यव्यध्यायद्वय
 यत्कामायेति कामेन ह्यालभत तानाप्रीतान्पुर्व्यग्निकृतानु-

दीचो नीत्वा समज्ञपयत् ॥६॥ स ऽपेक्षत । या वै * श्रीरवभ्य-
धासिपमिमास्ताः शीर्षसु हुन्त शीर्षाण्येवोपदुधा ऽद्विति
स शीर्षाण्येवोत्कृत्योपाऽऽधत्ताऽथेतराणि कुसिन्धान्यप्सु
प्राऽप्लावयदजेन यज्ञः समस्थापयन्नेत्रमे यज्ञो विकृष्टोऽसदि-
त्यात्मा वै यज्ञो नेत्रमेऽयमात्मा विकृष्टोऽसदित्येतेन पशुनेष्ट्वा
तत्प्रजापतिरपश्यद्यथैतस्याऽग्नेरुन्तं न पश्येत् ॥ ७ ॥ स-
ऽपेक्षत । यमिममात्मानमप्सु प्राऽपिष्ट्वं तमन्विच्छानीति
तमन्वैच्छत्तद्यदेपामप्सु अविद्धानां प्रत्यतिष्ठत्ता ऽअपः
समभरदुथ यदस्यां तां मृदं तदुभयः सम्भृत्य मृदं
चाऽपश्चेष्टकामकरोत्तस्मादेतदुभयमिष्टका भवति मृद्या-
ऽऽपश्य ॥ ८ ॥ स ऽपेक्षत । यदि वा ऽइदमित्थमेव
सदात्मानमभिसंस्करिष्ये मर्त्यः कुणपोऽनपहतपाप्मा भवि-
ष्यामि हुन्तैनदग्निना पचानीति तदग्निनाऽपचत्तदेनदमृत-
मकरोदेतद्वै हविरमृतं भवति यदग्निना पचन्ति तस्माद-
ग्निनेष्टकाः पचन्त्यमृता ऽप्येनास्तत्कुर्वन्ति ॥ ९ ॥ तद्य-
दिष्ट्वा पशुनाऽऽपश्यत् । तस्मादिष्टकास्तस्मादिष्टैव
पशुनेष्टकाः कुर्यादनिष्टका ह ता भवन्ति याः पुरा
पशोः कुर्वन्त्यथो ह तदन्यदेव ॥ १० ॥ तथास्ताः श्रियः ।
एतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ यानि तानि कुसिन्धान्ये-
तास्ताः पञ्च चितयस्तद्यत्पशुशीर्षाण्युपधाय चितीश्चिनो-
त्येतैरेव तच्छीर्षभिरेतानि कुसिन्धानि सन्दधाति ॥११॥ त-
ऽएते सुवै पशवो यदग्निः । तस्मादग्नौ पशवो रमन्ते पशु-

भिरेव तत्पशवो रमन्ते तस्माद्यस्य पशवो भवन्ति तस्मिन्न-
 ग्निराधीयतेऽग्निर्होष यत्पशवस्ततो वै प्रजापतिरग्निरभवत्
 ॥ १२ ॥ तद्वैक ऽआहुः । अत्रैवैतैः सर्वैः पशुभिर्यजेत यद्वा-
 ऽपतैरत्र सर्वैः प्रजापतिर्यक्ष्यत तदेवाऽग्नेरन्तं पर्य्येष्यत्तद्यदे-
 तैरत्र सर्वैर्यजेत तदेवाऽग्नेरन्तं परीयादिति न तथा कुर्या-
 हेवानां तदितादियादुथो पथस्तदियादुथो किं ततः सम्भ-
 रेदतानि वा ऽपतत्कुसिन्धान्येताश्चिचतीः सम्भरति तस्मा-
 त्ता न कुर्यात् ॥ १३ ॥ यद्वैतान्पशूनालभते । आयतन-
 मेवैतदग्नये करोति न ह्यनायतने कश्चन रमतेऽन्नं वा-
 ऽआयतनं तदेतत्पुरस्ताद्विदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपाऽऽव-
 र्त्तते ॥ १४ ॥ पुरुषोऽश्वगौरविरजो भवन्ति । एतावन्तो
 वै सर्वे पशवोऽन्नं पशवस्तद्यावदन्नं तदेतत्पुरस्ताद्विदधाति
 तदेनं पश्यन्नग्निरुपाऽऽवर्त्तते ॥ १५ ॥ पञ्च भवन्ति । पञ्च
 ह्येतेऽग्नयो यदेताश्चित्तयस्तेऽग्नयो ऽपतत्पञ्चाऽऽयतनानि
 निदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपाऽऽवर्त्तते ॥ १६ ॥ तद्यदग्निरग्न्य-
 ऽडुति बह्व्यो ह्येतेऽग्नयो यदेताश्चित्तयोऽथ यत्कामायेति
 यथा तं काममाप्नुयाद्यजमानो यत्काम ऽपतत्कर्म कुरुते
 ॥ १७ ॥ पुरुषं प्रथममालभते । पुरुषो हि प्रथमः पशूनाम-
 थाऽश्वं पुरुषं ह्यन्वश्वोऽथ गामश्वं ह्यनु गौरथाऽविं गाथं
 ह्यनुविरथाऽजमविथं ह्यन्वजस्तदेनाज्यथापुष्टं यथाश्रेष्ठ-
 मालभते ॥ १८ ॥ तेषां विपमा रशनाः स्युः । पुरुषस्य
 धृषिंष्टाऽथ हूसीयस्यथ हूसीयसी तद्यथारूपं पशूनाथ रशनाः
 करोत्पपावस्यसाय सर्वास्तेव समाः स्युः सर्वाः सदृशस्यः

सर्वे ह्येते समाः सर्वे सदृशा ऽअग्नयो ह्युच्यन्तेऽद्य७ ह्यु-
च्यन्ते तेन समास्तेन सदृशाः ॥ १९ ॥ तदाहुः । कथम-
स्यैपोऽग्निः पञ्चेष्टकः सर्वः पशुन्वारब्धो भवतीति पुरोडाश-
कपालेषु ज्वेवाऽऽप्यत ऽइयं प्रथमा मृद्धमयीष्टकाऽथ यत्प-
शुमालभेत तेन पश्चिष्टकाऽऽप्यतेऽथ यद्वपामभितो * हिर-
ण्यशकलौ भवतस्तेन हिरण्येष्टकाऽऽप्यतेऽथ यद्विष्मो
यूपः परिधयस्तेन वानस्पत्येष्टकाऽऽप्यतेऽथ यदाज्यं प्रोक्ष-
ण्यः पुरोडाशस्तेनाऽन्नं पञ्चमीष्टकाऽऽप्यत ऽएवमु हाऽस्यै-
पोऽग्निः पञ्चेष्टकः सर्वः पशुन्वारब्धो भवति ॥ २० ॥ तेषां
चतुर्विंशतिः सामिधेयः । चतुर्विंशत्यर्द्धमासो वै संवत्सरः
संवत्सरोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा तावत्तैवैनमेत-
त्समिन्धे ॥ २१ ॥ यद्वेव चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशत्यक्षरा
वै गायत्री गायत्रोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा ताव-
त्तैवैनमेतत्समिन्धे ॥ २२ ॥ यद्वेव चतुर्विंशतिः । चतु-
र्विंशो वै पुरुषो दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या-
श्चत्वार्यङ्गानि पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्व्यावान-
ग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा तावत्तैवैनमेतत्समिन्धे ॥ २३ ॥ उभ-
यीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चाऽन्वाह । प्राणो गायत्र्यात्मा
त्रिष्टुप्राणमेवाऽस्य गायत्रीमिह समिन्धे ऽआत्मानं त्रिष्टु-
विभर्म्मध्ये त्रिष्टुभो भवन्त्यभितो गायत्र्यो मध्ये ह्ययमात्मा-
ऽभित प्राणाः भूयसीः पुरस्ताद्गायत्रीरन्वाह कनीयसीरु-

* "यद्वामुपसीर्य हिरण्यशकलमवधाय हस्तां ययामवदाम हिरण्यशकलमुपतिष्ठा-
त्कृत्वाऽभिधारयति" (आप० शी० सू० १६. १०) ।

परिष्टाद्भूयाथ्सो हीमे पुरस्तात्प्राणाः कनीयाथ्सऽउप-
 रिष्टात् ॥ २४ ॥ * सोऽब्रवाह । 'समास्त्वाग्निऽऋतवो
 वर्द्धयन्ति'ति प्रजापतिं विश्वस्तं यत्राऽग्निः समदधात्-
 मब्रवीद्या मत्सम्मिताः सामिधेन्यस्ताभिर्मा समिस्वेति
 ॥ २५ ॥ स एताऽअपश्यत् । समास्त्वाऽग्निऽऋतवो
 वर्द्धयन्ति'ति समाश्च त्वाऽग्निऽऋतवश्च वर्द्धयन्ति'त्येत-
 'त्संवत्सराऽष्टपयो यानि सत्ये'ति संवत्सराश्च त्वर्पयश्च
 सत्यानि च वर्द्धयन्ति'त्येत'त्सं दिव्येन दीदिहि रोचनेने'-
 त्यसौ वा आदित्यो दिव्यः रोचनं तेन सुन्दीदिहीत्येत-
 'द्विश्वो आभाहि प्रदिशश्चतस्रः' इति सर्वा आभाहि
 प्रदिशश्चतस्र इत्येतत् ॥ २६ ॥ ता एताऽएकव्या-
 ख्यानाः । एतमेवाभि युथेऽऽतमेव संस्कुर्यादेतः सन्द-
 ध्यादेतं जनयेत्ता आग्नेयः प्राजापत्या यदग्निरपश्यत्ते-
 नाऽऽग्नेयो यत्प्रजापतिः समैन्ध तेन प्राजापत्याः ॥ २७ ॥
 द्वादशा† ऽऽप्रियः । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
 र्यावानग्निर्यावत्पस्य मात्रा तावतैवेनमेतद्वाप्सीणाति
 ॥ २८ ॥ युद्धेव द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगतीयं वै जग-
 त्यस्याः हीदः सर्वं जगदियमु वा अग्निरस्ये हि सर्वो-
 ऽग्निश्चीयते यावानग्निर्यावत्पस्य मात्रा तावतैवेनमेतद्वा-

* समिप्यमान समिदवप्यन्तेन "समास्त्वाग्निः" इति नव दपाति" (का० श्री० सू० १६ १. ११) ।

(१) सु० ५० अ० २७ क० १ । (२) सु० ४० अ० २७ क० १ । (३) सु० ४० अ० २७ क० १ । (४) सु० ४० अ० २७ क० १ ।

† अथाव मायिषः । मायिषः कर्माः । व्याप्नोते, ग्रीयातेर्वा । 'अग्नीमिषापीणाति' इति च माह्वम् (निह० ८ १. ४.) ।

प्रीणाति ॥ २९ ॥ यद्वेव द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगती
 जगती सर्वाणि च्छन्दाथंसि सर्वाणि च्छन्दाथंसि प्रजा-
 पतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवेन-
 मेतद्वाप्रीणाति ॥३०॥ ता * एता 'ऽऊर्द्धा ऽअस्य समिधो
 भवन्ती'ति । प्रजापतिं विस्रस्तं यत्राऽग्निः समदधात्तमव्रीया
 मत्सस्मिता ऽआप्रियस्ताभिर्माऽऽप्रीणीहीति ॥ ३१ ॥ स-
 एता ऽअपश्यत् । 'ऊर्द्धा ऽअस्य समिधो भवन्ती'त्यूर्द्धा हेत-
 स्य समिधस्य समिधो भव'न्त्यूर्द्धा शुक्रा शोचीऽप्यग्नेरि-
 त्यूर्द्धानि हेतस्य शुक्राणि शोचीऽप्यर्चीऽपि भवन्ति
 'द्युमत्तमे'ति धीर्यवत्तमेत्येत'त्सुप्रतीकस्ये'ति सर्वतो वा-
 ऽअग्निः सुप्रतीकः 'सूनोरिति' यदेन जनयति तेनाऽस्यैष
 सूनुः ॥ ३२ ॥ ता एता ऽएकव्याख्यानाः । एतमेवाऽभि-
 यथैवमेव संस्क्रुय्यदेतः सन्दव्यादेतं जनयेत्ता ऽआग्नेयः
 प्राजापत्या यदग्निरपश्यत्तेनाऽऽग्नेव्यो यत्प्रजापतिमाप्री-
 णात्तेन प्राजापत्याः ॥३३॥ ता द्विपमा द्विपमपदाः । द्विपमा-
 क्षरा द्विपमाणि हि च्छन्दाथंस्यथो यान्यस्याऽध्यात्मसङ्गानि
 द्विपमाणि तान्यस्यैताभिराप्रीणाति ॥ ३४ ॥ वैश्वानरः
 पशुपुरोडाशः । वैश्वानरो वै सर्वेऽग्नयः सर्वेषामग्नीना-
 मुपाऽऽसथै ॥ ३५ ॥ यद्वेव वैश्वानरः । ऋतवो हैते यदेता-
 दिञ्चतयोऽग्नयो वा ऽऋतव ऽऋतवः संवत्सरः संवत्सरो

* "मामिधो द्वादशोर्णा अत्येति" (का० धी० ए० १६. १. १२) ।

(१) शु० सं० अ० २७ क० ११ । (२) शु० सं० अ० २७ क० २१ । (३) शु०
 सं० अ० २७ क० ११ । (४) शु० सं० अ० २७ क० ११ । (५) शु० सं० अ० २७
 क० ११ ।

वैश्वानरो यदग्नय ऽहुति स्यादुति तद्वेद्येद् द्वादशकपालो
 द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानर ऽआग्नेर्यो
 याज्यानुवाक्या ऽअग्निरूपाणामुपाऽऽप्त्यै कामवत्यः कामाना-
 मुपाऽऽप्त्यै ॥ ३६ ॥ तद्धैके । इत्येवैतानि पशुशीर्षाणि वित्तोपद-
 धत्युभयेनैते पशव ऽहुति ते ह ते मर्त्याः कुण्पाः सम्भव-
 न्यनाप्रीतानि हि तानि तद्ध तथाऽऽपाढेः सौश्रोमते यस्योप-
 दधुः स ह क्षिप्र एव ततो ममार ॥ ३७ ॥ हिरण्मयाश्व्यु
 हैके कुर्वन्ति । अमृतेष्टका ऽहुति वृदन्तस्ता ह ता ऽअनृतेष्टका
 न हि तानि पशुशीर्षाणि ॥ ३८ ॥ मृत्रमयाश्व्यु हैके
 * कुर्वन्ति । उत्सन्ना वा ऽएते पशवो यद्वै किञ्चोत्सन्नमियं
 तस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तद्यत्रैते पशवो गतास्तुत एनानुधि
 सम्भराम ऽहुति न तथा कुर्याद्यो वा ऽएतेषामावृतं
 च ब्राह्मणं च न विद्यात्तस्येत ऽउत्सन्नाः स्युः स एता-
 नेव पञ्च पशूनालभेत यावदस्य वृशः स्यात्ताश्चैताश्प्रजापतिः
 प्रथम ऽआलेभे श्यापर्णः सायकायनोऽन्तमोऽथ ह स्मै-
 तानेवाऽन्तरेणाऽऽलभन्तेऽथैतर्हीमौ द्वावेवाऽऽलभ्येते प्राजा-
 पत्यश्च वायव्यश्च तयोरतो ब्राह्मणमुच्यते ॥ ३९ ॥ (A)

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११० ॥

* का. भी. ए० १६. १. ३१-४१ ।

(A) एतद्विरुद्धा विषया अन्यत्राऽप्युक्तमन्ते यथा—भा० घ० ८. २. १; ऋ० सं० १८. १६, १७; कपि० २९. ४. ४; मै० सं० ११, १२, ५, ६; तै० सं० ४. १. ७, ८ ।

[अथ प्राजापत्यादिपशुपुष्टानसम्प्रदायः]

(तत्र प्राजापत्यपशुः, वायव्यपशुः, पश्चालम्भकालः, उत्सासम्भरणविधिश्च)

प्राजापत्यं चरका ऽआलभन्ते । प्रजापतिरग्निं
चित्वाऽग्निरभवत्तद्यदेतमालभते तदेवाऽग्नेरन्तं पृथ्येतीति
॥ १ ॥ श्यामो * भवति । द्रयानि वै श्यामस्य लोमानि
शुक्लानि च कृष्णानि च द्वन्द्वं मिथुनं प्रजननं तदस्य
प्राजापत्यः रूपं तूपरो भवति तूपरो हि प्रजापतिः ॥ २ ॥
तस्यैकविंशतिः सामिधेन्यः । द्वादश मासाः पञ्चर्त-
वस्त्रय ऽइमे लोका ऽअसावादित्य ऽएकविंश ऽएषु प्रजा-
पतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवत्यस्य मात्रा तावतै-
वैनमेतत्समिन्धे ॥ ३ ॥ यद्वैकविंशतिः । एकविंश शो
वै पुरुषो दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या ऽआत्मैकविंशः
पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ४ ॥ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभ-
श्चाऽन्वाह । तासामुक्तो बन्धुरुक्तस्त्वेवाऽन्वृचः † हिरण्य-
गर्भवत्याधारमाधारयति प्रजापतिर्बै ‡ हिरण्यगर्भः प्रजा-
पतिरग्निर्द्वादशाऽप्रियस्तासामुक्तो बन्धुरुक्तस्त्वेवाऽन्वृचं
प्राजापत्यः पशुपुरोडाशो य ऽएव पशोर्वन्धुः स पुरोडाशस्य
द्वादशकपालो द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजा-
पतिः कद्वत्यो याज्यानुवाक्याः को हि प्रजापतिः ॥ ५ ॥
अथैतं वायवे नियुत्वते । शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिः

* वा० शी० सू० १६. १. ३३ ।

† का० शी० सू० १६. १. ३५, ३७ ।

‡ तै० म० १. ७. ६, ६ ।

प्रजाः सृष्ट्वाऽनुव्यैक्षत तस्याऽत्यानन्देन रेतः परापतत्सोऽजः
 शुक्लस्तूपरो लप्सुद्यभवद्रसो वै रेतो या वाऽनु वै रसस्ता-
 वानात्मा तद्यदेतमालभते तदेवाऽग्नेरन्तं पश्यंति शुक्लो
 भवति शुक्लः हि रेतस्तूपरो भवति तूपरः हि रेतो वायवे
 भवति प्राणो वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्रा-
 णोदानावेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ६ ॥ यदेवैतं वायवे नियुत्वते ।
 शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिं विस्वस्तं यत्र देवाः समस्कु-
 र्वन्तः योऽस्ममात्प्राणो मरुद्वत्तः ऽउदकामत्तमस्मिन्नेतेन
 पशुनाऽऽदधुस्तथैवाऽस्मिन्नयमेतद्दधाति वायवे भवति प्राणो
 वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्राणोदानावेवा-
 ऽस्मिन्नेतद्दधाति शुक्लो भवति शुक्लो हि वायुस्तूपरो भवति
 तूपरो हि वायुः ॥ ७ ॥ तस्य सप्तदश सामिधेन्यः ।
 सप्तदशो वै संवत्सरो द्वादशमासाः पञ्चऽर्त्तवः संवत्सरः
 प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यवानग्निर्यवित्यस्य मात्रा ताव-
 त्वैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ८ ॥ यदेव सप्तदश । सप्तदशो वै
 पुरुषो दश प्राणाश्चत्वार्यङ्गान्न्यात्मा पञ्चदशो ग्रीवाः
 षोडशश्च शिरः सप्तदशं पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्नि-
 र्यवानग्निर्यवित्यस्य मात्रा तावत्त्वैवैनमेतत्समिन्धे ॥ ९ ॥
 उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चाऽन्वाह । तासामुक्तो
 बन्धुरुक्तम्बेवाऽष्टवृचं द्वादशाऽऽप्रियस्तासामुक्तो बन्धुरुक्तम्बे-
 वाऽष्टवृचं * प्राजापत्यः पशुपुरोडाशोऽन्नो स काम ऽउपाऽऽस्त-
 ऽडुति ह स्माऽऽह माहिथिर्यं चरकाः प्राजापत्ये पशा-

वाहुरिति ॥ १० ॥ यदेव वायुव्यं पशुर्ववति । प्राजापत्यं
 पशुपुरोडाशोऽर्द्धं ह प्रजापतेर्वायुरर्द्धं प्रजापतिस्तद्यदुभौ
 वायुव्यौ स्यातामुभौ वा प्राजापत्यावर्द्धं हैवाऽस्य
 कृतं स्यान्नार्द्धमथ यद्वायुव्यं पशुर्ववति प्राजापत्यं
 पशुपुरोडाशस्तेन हैवैतं सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिः संस्करो-
 ति ॥ ११ ॥ यदेव वायुव्यं पशुर्ववति । प्राजापत्यं
 पशुपुरोडाशं प्रजापतिं विस्रस्तं व्यत्र देवाः समस्कुर्वन्तः
 यो ऽस्मात्प्राणो मद्भ्यत उदक्कामत्तमस्मिन्नेतेन पशु-
 नाऽऽदधुरथाऽस्यैतेन पुरोडाशेनाऽऽत्मानं समस्कुर्वन्तः
 यत्प्राजापत्यो भवति प्रजापतिर्ह्यात्मा द्वादशकपालो द्वादश-
 मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः कद्रव्यौ याज्यानुवाक्ये
 को हि प्रजापतिः ॥ १२ ॥ तद्यद्वपां* पुरस्ताज्जुहोति । य एवा-
 ऽयं पुरस्तात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदेतेन मद्भ्यतश्चर-
 न्ति मद्भ्यतो ह्ययमात्माऽथ यद्विषोपरिष्ठाच्चरन्ति य एवा-
 ऽयमुपरिष्ठात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधाति शुक्लवत्यो याज्यानुवा-
 क्याः स्युः शुक्लरूपाणामुपाऽऽप्त्यै नियुत्वत्यो यदेव नियुत्वद्रूपं
 तस्योपाऽऽप्त्यै ॥ १३ ॥ तद् वा आहुः । वपाया एव शुक्ल-
 वत्यौ स्यातामेतावद्वै पशौ शुक्लं व्यद्वपा शुक्लवत्यौ नियुत्वत्यौ
 हविषो यदेव नियुत्वद्रूपं तस्योपाऽऽप्त्या ऽहुति ॥ १४ ॥
 यदेवैतं पशुमालभते । एतस्मिन् पशौ सर्वेषां पशूनां
 रूपं व्यत्तूपरो लप्सुदी तत्पुरुषस्य रूपं तूपरो हि लप्सुदी
 पुरुषो व्यत्तूपरः केसरवाँस्तद्वश्वस्य रूपं तूपरो हि केसरवा-

नृश्वो यदष्टाशफस्तद्गोरूपमष्टाशफो हि गौरथ यदस्याऽवे-
 रिव शफास्तदुवे रूपं व्यदजस्तदजस्य तद्यदेतमालभते तेन
 हवाऽस्यैते सर्वे पशवऽआलब्धा भवन्त्यतो यतमदस्य
 कर्मोपकल्पेतै ते वा पञ्चपशवऽएष वा प्राजापत्यऽएष वा
 नियुत्वतीयः ॥ १५ ॥ तं * पौर्णमास्यामालभेत । अमावा-
 स्यामालभेतेत्यु हैकऽआहुरसौ वै चन्द्रः प्रजापतिः
 स एतां रात्रिमिहु वसति तद्यथोपतिष्ठन्तमालभेतैव
 तदिति ॥ १६ ॥ तद्वै पौर्णमास्यामेव । असौ वै चन्द्रः
 पशुस्तं देवः पौर्णमास्यामालभन्ते युत्रैनं देवाऽआलभन्ते
 तदेनमालभा ऽहुति तस्मात्पौर्णमास्यां यद्वेव पौर्णमास्यां
 पौर्णमासी ह वाऽप्यथमा व्युवास तस्माद्वेव पौर्णमा-
 स्याम् ॥ १७ ॥ तद्वै फाल्गुन्यामेव । एषा ह संवत्सरस्य
 प्रथमा रात्रिर्व्युत्फाल्युनी पौर्णमासी योत्तरैपोत्तमा या पूर्वा
 मुखत एव तत्संवत्सरमारभते ॥ १८ ॥ स वा ऽहुर्द्वैव
 पौर्णमासेन । अथ पशुमालभते पौर्णमासेन वा ऽहुन्द्रो व्युत्रं
 पाप्मानः हत्वाऽपहतपाप्मैतत्कर्म ऽऽरभत तथैवैतद्यज-
 मानः पौर्णमासेनैव व्युत्रं पाप्मानः हत्वाऽपहतपाप्मैतत्क-
 र्माऽऽरभते ॥ १९ ॥ तद्वा † ऽउपांशु भवति । एतद्वैतै
 प्रजापतिः पशुभिः कर्मैष तद्वाऽत्राऽनद्वेवैवासाऽनिरुक्त-
 मिव तस्मादुपांशुः ॥ २० ॥ यद्वेवोपांशु । प्राजापत्यं
 वा एतत्कर्म प्रजापतिः तेन कर्मणाऽऽरभतेऽनिरुक्तो

* का० श्रौ० सू० १६. १. ५-७ ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. १५, २६ ।

वै प्रजापतिः ॥ २१ ॥ यद्वेवोपांशु । रेतो वा ऽअत्र
यज्ञ ऽउपांशु वै रेतः सिञ्च्यते वपा पशुपुरोडाशो हविरे-
तावान्हि पशुः ॥ २२ ॥ अष्टकायामुखांशं * सम्भरति । प्राजा-
पत्यमेतदुहर्ष्यदुष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म यदुखा प्राजा-
पत्य ऽएव तदुहन्प्राजापत्यं कर्म करोति ॥ २३ ॥ यद्वेवा-
ऽष्टकायाम् । पूर्वैतत्संवत्सरस्य यदुष्टका पूर्वैतदग्नेर्ष्यदुखा
पूर्वर्णयेव तत्पूर्वं करोति ॥ २४ ॥ यद्वेवाऽष्टकायाम् ।
अष्टका वा ऽउखा निधिर्द्वा ऽउद्धी तिरश्ची † रास्ना तद्वच्चतु-
श्चतस्र ऽउद्धीस्तदष्टाष्टकायामेव तदुष्टकां करोति
॥ २५ ॥ ‡ अमावास्यायां दीक्षते । अमावास्यायै वा ऽअधि-
यज्ञस्तायते यतो यज्ञस्तायते ततो यज्ञं जनयानीति ॥ २६ ॥
यद्वेवाऽमावास्यायां । रेतो वा ऽएतद् भृतमात्मानं सिञ्च-
त्युखायां व्योनौ यदीक्षते तस्मा ऽएतं पुरस्ताल्लोकं
करोति यदीक्षितो भवति तं कृतं लोकमभिजायते तस्मा-
दाहुः कृतं लोकपुरुषोऽभि जायत ऽइति ॥ २७ ॥ स
यत्कनीयः संवत्सरादीक्षितः स्यात् । अलोका ऽदुष्टका-
ऽउपदब्ध्यादिष्टका लोकानतिरिच्येरन्नथ यद्भूयसो
लोकान्कृत्वेष्टका नाऽनूपदब्ध्याल्लोका ऽदुष्टका ऽअति-
रिच्येरन्नथ यदमावास्यायां दीक्षित्वाऽमावास्यायां क्रीणाति
तद्यावन्तमेव लोकं करोति तावतीरिष्टका ऽउपधा-
त्यथाऽस्याऽऽपूर्यमाणपक्षे सर्वोऽग्निश्चीयते ॥ २८ ॥

* का० श्री० सू० १६. २. १ ।

† का० श्री० सू० १६. २. ३१ ।

‡ अथ शतम् ३५००, का० श्री० सू० १६. ४. २४ ।

तदाहुः । यद्यावत्स्य ऽएतस्याऽग्नेरिष्टकास्तावन्ति क्रयेऽ-
होरात्राणि सम्पद्यन्तेऽथ यान्यवृद्धानि क्रयादुहानि कथम-
स्यते लोका ऽअनूपहिता भवन्तीति यद्वा ऽअमात्रास्यायां
दीक्षित्वाऽमात्रास्यायां क्रीणाति तद्यावन्तमेव लोकं करोति
तावतीरिष्टका ऽउपदधात्यथ यान्यवृद्धानि क्रयादुहानि
तस्मिन्नवकाशेऽङ्कुर्युरग्निं चिनोति क्वो हि चिनुयान्न च
सोऽवकाशः स्याद्यावन्ति वै संवत्सरस्याऽहोरात्राणि तावत्स्य-
ऽएतस्याऽग्नेरिष्टका ऽउप च त्रयोदशो मासस्त्रयोदशो
वा ऽएष मासो यान्यवृद्धानि क्रयादुहानि तथा ऽअमूस्त्र-
योदशस्य मास ऽइष्टकास्ताभिरस्य ते लोका ऽअनूपहिता
भवन्ति तस्मा लोकाश्चेष्टकाश्च भवन्ति ॥ २९ ॥
एतद् वै यैव प्रथमा पौर्णमासी । तस्यां पशुमालभते या
प्रथमाऽष्टका तस्यामुखाथं सम्भरति या प्रथमाऽमात्रास्या
तस्यां दीक्षत ऽएतद्वै यान्येव संवत्सरस्य प्रथमान्यहानि
तान्यस्य तद्वारभते तानि च तदाप्नोत्यथाऽतः सम्पदेव
॥ ३० ॥ तदाहुः । कथमस्यैतत्कर्म संवत्सरमग्निमाप्नोति
कथं संवत्सरेणाऽग्निना सम्पद्यत ऽइत्येतेषां द्वे पञ्चानां
पशूनां चतुर्विंशतिः सामिधेय्यो द्वादशाऽऽध्वियस्तत्तद्विं-
शदेकादशाऽनुयाजा * ऽएकादशोपयजस्तदष्टा पञ्चाशत्
॥ ३१ ॥ ततो याऽष्टाचत्वारिंशत् । साऽष्टाचत्वारिंशदक्षरा
जगतीयं वै जगत्स्यथा ॥ हीदं सर्वं जगदियमु वा ऽअग्निर-
स्ये हि सर्वोऽग्निश्चीयते यावानग्निर्व्यावित्यस्य मात्रा तावत्तद्

भवति ॥ ३२ ॥ यद्वेवाऽष्टाचत्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै जगती जगती सर्वाणि च्छन्दाश्चसि सर्वाणिच्छन्दाश्चसि अजापतिः अजापतिरग्निर्व्यावानग्निर्व्यावित्यस्य मात्रा तावत्तद् भवति ॥ ३३ ॥ अथ यानि दश । सा दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्व्यावानग्निर्व्यावित्यस्य मात्रा तावत्तद् भवति ॥ ३४ ॥ वृषा पशुपुरोडाशः । तत्पण्डिः षण्डिर्मासस्याऽहोरात्राणि तन्मासमाप्नोति मासऽआप्तऽऋतुमाप्नोत्यृतुः संवत्सरं तत्संवत्सरमग्निमाप्नोति ये च संवत्सरे कामाऽअथ यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तत् ॥ ३५ ॥ अथैतस्य प्राजापत्यस्य । एकविंशतिः सामिधेन्यो द्वादशाऽऽप्रियस्तत्रयस्त्रिंशदेकादशानुयाजाऽएकादशोपयज तत्पञ्च पञ्चाशद्वृषा पशुपुरोडाशो हविस्तदष्टापञ्चाशत्स योऽष्टापञ्चाशति कामोऽत्रैव तमाप्नोति द्वावाधारौ तत्पण्डिः स यः षण्ड्यां कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथ यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तत् ॥ ३६ ॥ अथैतस्य नियुत्तवीयस्य । सप्तदश सामिधेन्यो द्वादशाऽऽप्रियस्तद्वेकां न त्रिंशदेकादशानुयाजाऽएकादशोपयजस्तद्वेकपञ्चाशद्वृषा पशुपुरोडाशो हविस्तच्चतुष्पञ्चाशद् द्वावाधारौ द्वौ श्विष्टकृतौ तदष्टापञ्चाशत्स योऽष्टापञ्चाशति कामोऽत्रैव तमाप्नोति वनस्पतिश्च वसाहोमश्च तत्पण्डिः स यः षण्ड्यां कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथ यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तदेवमु हाऽस्यैतत्कर्म संवत्सरमग्निमाप्नो-

स्येवः संवत्सरेणाऽग्निना सम्पद्यते ॥ ३७ ॥ तदाहुः ।
 नैतस्य पशोः समिष्टयजूऽपि जुहुयान्न हृदयशूलेनाऽव-
 भृथमवभ्यवेयादारम्भो वा ऽप्योऽग्नेः पशुर्व्यवसर्गो देव-
 तानां समिष्टयजूऽपि सऽस्थाऽवभृथो नेदारम्भे देवता
 व्यवस्तृजानि नेद्यजः सऽस्थापयानीति स वै सुमेव
 स्थापयेदेतेन पशुनेष्ट्वा तत्प्रजापतिरपश्यद्यैतस्याऽग्नेरन्तं
 न पर्येतस्मात्सऽस्थापयेद्यद्वै सऽस्थापयति प्राण ऽप्य
 पशुस्तस्य यदन्तरियात्प्राणस्य तदन्तरियाद्यहु वै प्राणस्या-
 ऽन्तरियात्तुत ऽप्यं म्रियेत तस्मात्समेव स्थापयेदथाऽतो
 व्रतानामेव ॥ ३८ ॥ तदाहुः । नैतेन पशुनेष्टोपरि शयीत*
 न मांस्तमश्नीयान्न मिथुनमुपेयात्पूर्वदीक्षा वा ऽप्य
 पशुरनवकलूतं वै तद्यदीक्षित ऽउपरि शयीत युन्मांस्तम-
 श्नीयाद्यन्मिथुनमुपेयादिति नेत्वेवैषा† दीक्षा नेव हि
 मेखलाऽस्ति न कृष्णाजिनमिष्टकां वा ऽप्यं कुरुते
 तस्माद् क्लाममेवोपरि शयीतैतद् सर्वमन्नं व्यदेते पश-
 वस्तदस्याऽत्राऽऽसमारब्धं भवति तद्यानि कानि चाऽमधुनो-
 ऽशनानि तेषामस्य सर्वेषां कामाशनं यदि लभेत मिथुनं
 तु तोपेयात्पुरा मैत्रावरुण्यै पयस्यायै तस्योपरि बन्धुः
 ॥ ३९ ॥ तदाहुः । दद्यादेतस्मिन्न्यज्ञे दक्षिणां नेन्मेऽयं
 व्यज्ञोऽदक्षिणोऽसद् ब्रह्मण ऽआदिष्टदक्षिणां दद्याद् ब्रह्मा वै
 सर्वो यज्ञस्तदस्य सर्वो यज्ञो मिपज्जयितो भवतीति न

* "मैथुनं यज्जेदावयस्यावा, मांस्तोपयांश्चने चेष्यन्" (का० धौ० १६. १ ८, ९) ।

† 'मैत्रावरुणा दीक्षयति' 'कृष्णाजिनेन दीक्षयति' इति दीक्षाविधानादश्वमेधमादिय दीक्षा
 न भवतीति (तै० स० ६. १. ३. १४ ४) स्पष्टम् ।

तथा कुर्याद्विष्टकां वा ऽएतां कुरुते तद्यथेष्टकामिष्टकायां
दद्यात्तादृक्तदमुखेव दद्याद्यदस्योपकल्पेत ॥४०॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[चितीनामृषिदेवतासम्बन्धेनोत्पत्तिप्रकारः]

एतद्वै देवा ऽअब्रुवन् । चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवँस्तेषां चेतयमानानां प्रजापतिरिमां प्रथमां
स्वयमातृणां चितिमपश्यत्तस्मात्तां प्रजापतिनोपदधाति
॥ १ ॥ तमग्निरब्रवीत् । उपाऽहमायानीति केनेति पशु-
भिरिति तथेति पश्विष्टकया ह तदुवाचैषा वाऽव पश्विष्टका
यद्वैष्टका तस्मात्प्रथमायै स्वयमातृणाया ऽअनन्तर्हिता
वृष्टेष्टकोपधीयते तस्मादस्या ऽअनन्तर्हिता ऽओपधयोऽन-
न्तर्हिताः पशवोऽनन्तर्हितोऽग्निरनन्तर्हितो ह्येव ऽएतयो-
पैत् ॥ २ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्धमेवेति चितिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवन्त तदुर्द्धमिच्छतेति तेषां चेतयमानानामि-
न्द्राग्नी च विश्वकर्मा चाऽन्तरिक्षं द्वितीयाधं स्वय-
मातृणां चितिमपश्यँस्तस्मात्तामिन्द्राग्निभ्यां च विश्व-
कर्मणा चोपदधाति ॥ ३ ॥ तान्वायुरब्रवीत् । उपाऽहमा-
यानीति केनेति दिग्भिरिति तथेति दिश्यामिह तदुवाच
तस्माद् द्वितीयायै स्वयमातृणाया ऽअनन्तर्हिता दिश्या-
ऽउपधीयन्ते तस्मादन्तरिक्षादुनन्तर्हिता दिशोऽनन्तर्हिता

वायुरनन्तर्हितो ह्येष ऽप्युत्तमिरूपैत् ॥ ४ ॥ तेऽब्रुवन् । चेत-
यद्भूमेवेति चित्तिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवन्नित ऽर्जुमि-
च्छतेति तेषां चेतयमानानां परमेष्ठी दिवं तृतीयां
स्वयमातृणां चित्तिमपश्यत्तस्मात्तां परमेष्ठिनोपदधाति
॥ ५ ॥ तमसावादित्योऽब्रवीत् । उपाऽहमायामीति केनेति
लोकम्पृणयेति तथेत्येष वाऽव लोकम्पृणाऽऽत्माना हवैव
तदुवाच तस्मात्तृतीया स्वयमातृणानन्तर्हितालोकम्पृ-
णाया ऽनुपधीयते तस्मादसावादित्योऽनन्तर्हितो दिवोऽन-
न्तर्हितो ह्येष ऽप्युत्तमिरूपैत् ॥ ६ ॥ तदेता वाऽव पृद् देवताः ।
इदं सर्वमभवन्न्यदिदं किञ्च ते देवाश्चर्षयश्चाऽब्रुवन्निमा
वाऽव पृद् देवता इदं सर्वमभून्नप तजानीत यथा वयमि-
हाऽप्युत्तमामेति तेऽब्रुवन्नेतयद्भूमिति चित्तिमिच्छतेति वाऽव
तदब्रुवन्तदिच्छत यथा वयमिहाऽप्युत्तमामेति तेषां चेत-
यमानानां देवा द्वितीयां चित्तिमपश्यन्नपश्यन्नतुर्थीम्
॥ ७ ॥ तेऽब्रुवन् । उप वयमायामेति केनेति यदेतु
लोकेषूपेति तथेति तद्यदूर्ध्वं पृथिव्या ऽर्वाचीनमन्तरिक्षा-
न्तेन देवा ऽनुपाऽयँस्तदेष्टा द्वितीया चित्तिरथ यदूर्ध्वमन्त-
रिक्षादर्वाचीनं दिवस्तेनर्षय ऽनुपायँस्तदेष्टा चतुर्थी चितिः
॥ ८ ॥ ते यदब्रुवन् । चेतयद्भूमिति चित्तिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवन्न्यचेतयमाना ऽपश्यन्तस्माच्चितयः ॥ ९ ॥
प्रजापतिः प्रथमां चित्तिमपश्यत् । प्रजापतिरेव तस्या-
ऽर्वायँ देवा द्वितीयां चित्तिमपश्यन्देवा ऽएव तस्या-
ऽर्वायँमिन्द्राग्नी च विश्वकर्मा च तृतीयां चित्तिमपश्यन्त-

एव तस्या ऽआर्षेयमृषश्चतुर्थी चितिमपश्यन्नृषय एव
तस्या ऽआर्षेयं परमेष्ठ्री पञ्चमी चितिमपश्यत्परमेष्ठ्येव
तस्या ऽआर्षेयः स यो हैतदेवं चितीनामार्षेयं वेदाऽऽर्षेय-
वत्यो हाऽस्य चन्धुमत्यश्चित्तयो भवन्ति ॥ १० ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[सावित्रहोमः]

एतद्वै देवा ऽअब्रुवन् । चेतयद्ब्रूमिति चितिमिच्छतेति
वाऽव तदब्रुवन्स्तेषां चेतयमानानां सवितैतानि सावित्रा-
ण्यपश्यद्यत्सविताऽपश्यत्तस्मात्सावित्राणि सु एता
मप्यायहीतामाहुतिमंजुहोत्तां हुत्वेमामप्यायहितामपादा-
मपश्यत्पुरैव सृष्ट्वा सतीम् ॥१॥ ते यदब्रुवन् । चेतयद्ब्रूमिति
चितिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवन्चेतयमाना ऽअपश्यन्त-
स्माच्चितिराहुतिर्वै यज्ञो यदिष्ट्वाऽपश्यत्तस्मादिष्टका ॥२॥
[अर्धप्रपाठकः ५२ ॥] तां वा एताम् । एकां * सतीम-
प्यायहीतामप्याभिर्व्यजुर्भिर्जुहोति तस्मादियमेका सत्य-
प्यायहिता ॥ ३ ॥ तामूर्द्धामुद्धून् जुहोति । इमां तदू-
र्द्धां रूपैरुद्धूति तस्मादियमूर्द्धा रूपैः ॥४॥ तां सन्ततां
जुहोति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्व्यद्वैन ऽइह रक्षांस्ति नाप्या

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्र० ६ २. ३ ।

* "पशुरप्याभिर्जग्मिरेकामाहुतिं जुहोति" (आप० श्रौ० सू० १६ १ ४) ।

नाऽन्ववेयुरिति त ऽएतः सन्ततहोममपश्यन् रक्षसां
 नाष्ट्राणामनन्ववायनाय तस्मात्सन्ततां जुहोति ॥ ५ ॥ यद्वे-
 वैतामाहुतिं जुहोति । सवितैपोऽग्निस्तमेतयाऽऽहुत्या पुर-
 स्तात्प्रीणाति तमिष्ट्वा प्रीत्वाऽथैनः सम्भरति तद्यदेतया
 सवितारं प्रीणाति तस्मात्सावित्राणि तस्माद्वा ऽएता-
 माहुतिं जुहोति ॥ ६ ॥ यद्वेवैतामाहुतिं जुहोति । सवि-
 तैपोऽग्निस्तमेतयाऽऽहुत्या पुरस्ताद्रेतो भूतः सिञ्चति
 यादृग्वै योनौ रेतः सिञ्च्यते तादृग्जायते तद्यदेतया
 सवितारः रेतो भूतः सिञ्चति तस्मात्सावित्राणि
 तस्माद्वा ऽएतामाहुतिं जुहोति ॥ ७ ॥ सुवश्चाऽत्र सुक्च
 प्रयुज्येते । वाग्वै सुक्प्राणः सुवो वाचा च वै प्राणेन
 चेतदुग्रे देवाः कर्माऽङ्गवैऽस्तस्मात्सुवश्च सुक्च ॥ ८ ॥
 यद्वेव सुवश्च सुक्च । यो वै स प्रजापतिरासीदेय स
 सुक्च प्राणो वै सुवः प्राणः प्रजापतिरथ या सा
 वागासीदेया सा सुग्योषा वै वाग्योषा सुगथ यास्ता ऽआप-
 ऽआयन्नाचो लोकादेतास्ता यामेतामाहुतिं जुहोति ॥ ९ ॥
 ताथं सन्ततां जुहोति । सन्तता हि ता ऽआप ऽआयन्नथ
 यत् स प्रजापतिस्त्रय्या विद्याया सहऽपः प्राऽऽविशदेय स
 यैरेतद्यजुर्भिर्भर्जुहोति ॥ १० ॥ तद्यानि प्रीणि अथमानि ।
 इमे ते लोका ऽअथ युच्चतुर्थं यजुस्त्रयी सा विद्या
 जगती सा भवति जगती सर्वाणि च्छन्दाथंसि सर्वाणि
 छन्दाथसि त्रयी विद्याऽथ यानि चत्वार्युत्तमानि दिश-
 स्तानीमे च वै लोका दिशश्च प्रजापतिरथेया त्रयी

धिया ॥ ११ ॥ स * जुहोति । 'युञ्जानः प्रथमं मनः'
 ऽहुति प्रजापतिर्वै युञ्जानः स मनः ऽएतस्मै कर्मणे-
 ऽयुङ्क्त तद्यन्मनः ऽएतस्मै कर्मणेऽयुङ्क्त तस्मात्प्रजा-
 पतिर्युञ्जानः ॥ १२ ॥ 'तत्त्वाय सविता धिय' ऽहुति ।
 मनो वै सविता प्राणा धियो भेज्योतिर्निचाभ्येत्यभेज्यो-
 तिर्दृष्ट्वेत्येतत्स्थिरिष्यया ऽअभ्याभरादिति स्थिरिष्यै ह्येन-
 दुध्याभरति ॥ १३ ॥ 'युक्तेन मनसा हयमि'ति । मन-
 ऽएवैतदेतस्मै कर्मणे युङ्क्ते न ह्ययुक्तेन मनसा किञ्चन
 सम्प्रति शक्नोति कर्तुं 'देवस्य सवितुः सब' ऽहुति देवेन
 सवित्रा प्रसूता ऽहुत्येतत्स्वर्ग्याय शक्त्येति यथैतेन कर्मणा
 स्वर्गं लोकमियादेवमेतदाह शक्त्येति शक्त्या हि स्वर्गं
 लोकमेति ॥ १४ ॥ 'युक्त्वाय सविता देवानि'ति । मनो
 वै सविता प्राणा देवाः 'स्वर्गतो धिया दिवमि'ति स्वर्गः
 हैनां लोकं व्यतो धियैतस्मै कर्मणे युयुजे 'बृहज्योतिः

* चयनं विविधं कालानुक्रमप्रतिपदि वीर्णमासेष्टि रात्र्याय पुरुषाधमोऽस्यजानात्कभ्याजेन
 द्यां विधाय पुरुषादि पञ्चपशुता विराति पृथेनाऽऽप्यज्व प्रथमचित्तावुपधानार्थं कृत्वा संस्थाप्य
 तेषां कयनान्वयजोषं च मृषुके तडागदिजके प्रक्षिपेत् । अन्वातिर्माणाय इष्टकानिर्माणार्थं च
 सूर्यं जलं तत एवाऽऽदेयम् । ततः कास्मिन्कृष्णाश्व्यामुत्थानिर्माणम् । तदर्थमाहवनीयदक्षिणाग्नी
 वदक्ष्याऽऽहवनीयश्चाप्युक्ते चतुष्कोणे गतौ ततस्तदग्न्यान्त्यस्थिद्वयानीय भूमिं स्थापयेत् । दिग्वा-
 हवनीयान्तराले सच्छिद्रा बलीकपूरं निदध्यात् । आहवनीयादग्निग्रन्थेऽध्वगर्दभाभा प्राप्सुसा-
 ग्रागपराः मुजसनाकदा स्थाप्याः । आहवनीयोत्तरे वैश्व्युमयतरीक्ष्ण कल्पापी द्विरभ्यपी वाऽग्निः
 स्थाप्या । ततः 'अष्टादहीतं जुहोति सन्तवमुदृष्ट्वैर्युञ्जान इति' (म० भा० का० श्री०
 सू० १९. २. ७) ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १ । (२) शु० सं० अ० ११ क० १ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० १ । (४) शु० सं० अ० ११ क० १ । (५) शु० सं० अ० ११ क० २ ।
 (६) शु० सं० अ० ११ क० २ । (७) शु० सं० अ० ११ क० २ । (८) शु० सं०
 अ० ११ क० २ । (९) शु० सं० अ० ११ क० २ । (१०) शु० सं० अ० ११ क० २ ।

करिष्यत' ऽहुत्यसौ वा ऽआदित्यो बृहज्ज्योतिरेष ऽउ-
 ऽएपोऽग्निरेतस्वेते संस्करिष्यन्तो भवन्ति 'सविता प्रसुवाति
 तानि'ति सवितृप्रसूता ऽएतत्कर्म करवन्नित्येतत् ॥ १५ ॥
 'युञ्जते मन ऽउत युञ्जते धिय' ऽहुति । मनश्चैवेतत्प्राणां-
 श्चैतस्मै कर्मणे युङ्क्ते 'विष्ठा विप्रस्ये'ति प्रजापतिर्वै
 विष्णो देवा विष्ठा 'बृहत्तो विप्रश्चित' ऽहुति प्रजापतिर्वै
 बृहन्विपश्चिद्वि होत्रा दध' ऽहुति यद्वा ऽएष चीयते
 तदेव होत्रा विधत्ते चित्ते ह्येतस्मिन् होत्रा ऽअधिविधीयन्ते
 'वयुर्नाविदि'त्येष हीदुं वयुनमविन्द'देक ऽईदि'त्येको ह्येष-
 ऽइदं स्रवं वयुनमविन्द'न्मही देवस्य सवितुः परिप्लुति-
 रि'ति महती देवस्य सवितुः परिप्लुतिरित्येतत् ॥ १६ ॥
 'युजे वां ब्रह्म पूष्यं नमोभिरि'ति । प्राणो वै ब्रह्म पूष्य-
 मन्नं नमस्तत्तदेवैवाऽऽहुतिरन्नमेतयैव तदाहुत्यै तेनाऽग्नेन
 प्राणानेतस्मै कर्मणे युङ्क्ते 'विश्लोक ऽएतु पश्येव
 सुरे'ति यथोभयेषु देवमनुष्येषु कीर्तिश्लोको यजमानस्य
 स्यादेवमेतदाह 'शृण्वन्तु विश्वे ऽअमृतस्य पुत्रा' ऽहुति
 प्रजापतिर्वा ऽअमृतस्तस्य विश्वे देवाः पुत्रा 'ऽआये धामानि
 दिव्यानि तस्त्युरि'तीमे वै लोका दिव्यानि धामानि
 तय ऽएषु लोकेषु देवास्तानेतदाह ॥ १७ ॥ 'यस्यै प्रयाण-

- (१) छ० सं० अ० ११ क० ३ । (२) छ० सं० अ० ११ क० ४ । (३) छ० सं०
 अ० ११ क० ४ । (४) छ० सं० अ० ११ क० ४ । (५) छ० सं० अ० ११ क० ४ ।
 (६) छ० सं० अ० ११ क० ४ । (७) छ० सं० अ० ११ क० ४ । (८) छ० सं०
 अ० ११ क० ४ । (९) छ० सं० अ० ११ क० ५ । (१०) छ० सं० अ० ११ क० ५ ।
 (११) छ० सं० अ० ११ क० ५ । (१२) छ० सं० अ० ११ क० ५ । (१३) छ०
 सं० अ० ११ क० ६ ।

मुद्रवन्न्य ऽद्भुद्ययुरिति । प्रजापतिर्वा ऽएतदग्रे कर्म्माऽकरोत्त-
त्ततो देवा ऽअकुर्वन्देवा देवस्य महिमानमोजसे'ति यज्ञो वै
महिमा देवा देवस्य यज्ञं धीर्यमोजसेत्येतद्वद्वै पार्थि-
वानि विममे स ऽएतत्' ऽडुति यद्वै किञ्चाऽस्यां तत्पार्थिवं
तदेव सर्वं विमिमीते रश्मिभिर्ह्यनदब्धयवतनोति 'रुजांश्च
देवः सविता महित्वने'तीमे वै लोका रुजांश्चस्यत्तावादित्यो
देवः सविता तानेप महिम्ना विमिमीते ॥ १८ ॥ 'देव
सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाये'ति । असौ
वा ऽआदित्यो देवः सविता यज्ञो भगस्तमेतदाह प्रसुव
यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगायेति 'दिठ्यो गन्धर्वः केतपूः
केतं नः पुनात्वित्यसौ वा ऽआदित्यो दिठ्यो गन्धर्वोऽन्नं
केतोऽन्नपूरणं नः पुनात्वित्येतद्वाचस्पतिर्वाचं नः स्वद-
त्वि'ति द्यावा ऽइदं कर्म्म प्राणो वाचस्पतिः प्राणो न-
ऽइदं कर्म्म स्वदत्त्वित्येतत् ॥ १९ ॥ 'इमं नो देव सवित-
र्यज्ञं प्रणये'ति । असौ वा ऽआदित्यो देवः सविता यदु
वा ऽएप यज्ञियं कर्म्म प्रणयति तदनार्त्तं स्वस्त्युद्धम-
श्रुते 'देवाव्यमि'ति यो देवानवदित्येतत्सेखिविदः सत्रा-
जितं धनजितं स्वर्जितमिति य ऽएतत्सर्वं विन्दादित्यो-
तद्वचे'त्यृचां स्तोमः समर्द्धय गायत्रेण रथन्तरं बृहदायन्न-
वर्त्तनी'ति सामानि 'स्वाहे'ति यजूंषि सैषा अग्नी विद्या

- (१) शु० सं० अ० ११ क० ६ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ६ । (३) शु० सं०
अ० ११ क० ६ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ७ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ७ ।
(६) शु० सं० अ० ११ क० ७ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ८ । (८) शु० सं०
अ० ११ क० ८ । (९) शु० सं० अ० ११ क० ८ । (१०) शु० सं० अ० ११ क० ८ ।
(११) शु० सं० अ० ११ क० ८ ।

अथमं जायते यथैवाऽदोऽमुत्राऽजायतैवमथ यः सोऽग्नि-
 रसृज्यतैष स योऽतऽउर्द्धमग्निश्चीयते ॥ २० ॥ तान्ये-
 तान्यष्टौ सावित्राणि । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्नि-
 र्यावानग्निर्यावत्स्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो भूतः
 सिञ्चति तानि नव भवन्ति स्वाहाकारो नवमो नव दिशो
 दिशोऽग्निर्नव प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्स्य मात्रा
 तावतैवैनमेतद्वेतो भूतः सिञ्चति तानि दश भवन्त्या-
 हुतिर्दशमी दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दिशो-
 ऽग्निर्दश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्स्य
 मात्रा तावत्तद्वति ॥ २१ ॥ एतस्यामाहुत्याधं हु-
 तायाम् । अग्निर्देवेभ्यऽउदक्रामत्ते देवाऽअब्रुवन्नपशुर्वा-
 ऽअग्निः पशुभिरिममुन्निच्छाम स स्वाय रूपायाऽविर्भवि-
 प्यतीति तं पशुभिरुन्वैच्छन्तस् स्वाय रूपायाऽविरभव-
 त्त्स्मादु हैतत्पशुः स्वाय रूपायाऽविर्भवति गौर्वा गवेऽश्वो
 वाऽश्वाय पुरुषो वा पुरुषाय ॥ २२ ॥ तेऽब्रुवन् । यद्यह
 सर्वैरन्वेपिष्यामो यातयामाऽअनुपजीवनीया भविष्यन्ति
 यद्युऽअसर्वैरुसर्वमनुवेत्स्याम इति त एतमेकं पशुं द्वाभ्यां
 पशुभ्यां प्रत्यपश्यन्नासभं गोश्चाऽवेच्च तद्यदेतमेकं
 पशुं द्वाभ्यां पशुभ्यां प्रत्यपश्यँस्तस्मादेप एकः सन्दि-
 रेताः ॥ २३ ॥ अनद्धा पुरुषं पुरुषात् । एष ह वाऽअनद्धा-
 पुरुषो यो न देवानवति न पितॄन् मनुष्यास्तँसर्वैरह
 पशुभिरुन्वैच्छन्नो यातयामाऽअनुपजीवनीयाऽअभवन्
 ॥ २४ ॥ त्रिभिरुन्विच्छति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्स्य

मात्रा तावत्तैवैनमेतदुच्चिच्छति ते पञ्च सम्पदा भव-
न्ति पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्स-
रोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ २५ ॥
ते मौञ्जीभिरभिधानीभिरभिहिता भवन्ति । अग्निर्देवेभ्य-
ऽउदकामत्स मुञ्जं प्राऽऽविशत्तस्मात्स सुपिरस्तस्मा-
द्देवाऽन्तरतो धूमरक्तऽइव सैषा योनिरग्रेर्व्यश्नुञ्जोऽग्नि-
रिमे पशवो न वै योनिर्गर्भः हिनस्त्यहिःसायै
योनेर्वै जायमानो जायते योनेर्जायमानो जायाता ऽहुति
॥ २६ ॥ त्रिवृतो भवन्ति । त्रिवृत्त्वग्निरश्वभिधानी-
कृता भवन्ति सर्वतो वा ऽअश्वभिधानी मुखं परिशेते
सर्वतो योनिर्गर्भं परिशेते योनिरूपमेतत्क्रियते ॥ २७ ॥
ते प्राश्नस्तिष्ठन्ति । अश्वः * अथमोऽथ रासभोऽथाऽज-
ऽपवत् ॥ ह्येतेऽनुपूर्वं व्यद्वै तदुश्रु स्रक्षरितमासीदेव सोऽ-
श्वोऽथ यत्तदुरसदिवैष रासभोऽथ यः स कपाले रसो लिप्त-
ऽआसीदेव सोऽजोऽथ यत्तत्कपालमासीदेवा सा मृद्या-
मेतदाहरिष्यन्तो भवन्त्येतेभ्यो वा ऽएष रूपेभ्योऽग्ने-
ऽसृज्यत तेभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति ॥ २८ ॥ ते दक्षिण-
तस्तिष्ठन्ति । एतद्वै देवा ऽअविमयुर्व्यद्वै नो यजं दक्षिणतो
रक्षाथसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त ऽएतं वृज्जमपश्यन्नमु-
मेवाऽऽदित्यमसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽश्वस्त ऽएतेन
वृज्जेण दक्षिणतो रक्षाथसि नाष्ट्रा ऽअपहत्याऽभयेऽनाष्ट्र-
ऽएतं व्यज्जमतन्वत तथैवैतद्यजमान ऽएतेन वृज्जेण

दक्षिणतो रक्षां॑सि नाष्ट्वा ऽअपहत्याऽभयेऽनाष्ट्वा ऽएतं
 स्वजं॑ तनुते ॥ २९ ॥ दक्षिणत॑ ऽआहवनीयो भवति । *उत्तरत॑-
 ऽएपाऽविभ्ररुपशेते ववृषा वा ऽआहवनीयो योपाऽविभ्रर्द-
 क्षिणतो वै ववृषा योपामुपशेतेऽरत्निमात्रेऽरत्निमात्राद्धि
 ववृषा योपामुपशेते ॥ ३० ॥ सा वैणवी॑ स्यात् । अग्नि-
 द्वेवेभ्य ऽउदकामस्त॑ घेणुं प्राऽऽविशत्तस्मास्त॑ सुपिर॑ स-
 ऽएतानि ब्र॒ह्मार्ण॑ण्यभितोऽकुरुत॑ प॒र्वाण्य॑ननुप्रज्ञानाय॑ यत्र-
 यत्र निर्दे॒दाह॑ तानि कल्मापाण्यभवन् ॥ ३१ ॥ सा कल्मापी॑
 स्यात् । सा ह्याग्नेयी॑ यदि कल्मापी॑ न विन्देद॑प्यकल्मापी॑
 स्यात्सुपिरा तु स्यात्सैवाऽऽग्नेयी॑ सैपा योनिरग्नेर्व्य॒द्वेणुरग्नि-
 रियं॑ मृत्र वै योनिर्गर्भ॑र्भ॒हिन॑स्त्वहि॒हसायै॑ योनेर्वै जाय-
 मानो जायते योनेर्जायमानो जायाता ऽहुति॑ ॥ ३२ ॥
 प्रादेशमात्री॑ स्यात् । प्रादेशमात्र॑र्हीदुमभि बाग्वदत्य-
 रत्निमात्री॑ स्वेव भवति बाहुर्वा ऽअरत्निर्बाहु॒न्नो वै द्वीर्व्यं
 क्रियते॑ द्वीर्व्यत॑स्मितैव तद्भवति ॥ ३३ ॥ अ॒व्यत॑र्क्षु-
 त्स्यात् । अ॒व्यतर॑तो हीदु॒ वाच॑र्क्षुत॑मुभयत॑र्क्षुत्वेव
 भवत्युभयतो हीदुं वाच॑र्क्षुन॑ स्यदेनया॒ देवं च॑ वृ॒दति॑
 मानुपं चाऽथो यत्सत्यं चाऽनृतं च तस्मादुभयत॑र्क्षुत्
 ॥ ३४ ॥ यद्वेवोभयत॑र्क्षुत् । अतो वा ऽअ॒व्येर्वीर्व्यं
 यतोऽस्यै॑ क्षुत॑मुभयत॑ ऽएवाऽस्यामेत॑र्क्षुर्दधाति
 ॥ ३५ ॥ यद्वेवोभयत॑र्क्षुत् । एतद्वा ऽएनं देवा ऽअनु-

* का० धी० सू० १६, २, ५ ।

† “अभयत॑ क्षुत्यव्यतरा॑ क्षुता॑” (आप० धी० सू० १६ १ ५) ।

विद्यैवभ्यो लोकेवभ्योऽखनस्तथैवैनमयमेतदनुविद्यैवभ्यो
लोकेवभ्यः खनति ॥ ३६ ॥ स यदिति खनति । तदेन-
मस्मिँल्लोकात्खनत्यथ यदुद्धोच्चरति तदमुष्मालोका-
दुथ यदुन्तरेण सञ्चरति तदन्तरिक्षलोकात्सर्वेभ्यः ऽएवै-
नमेतदेवभ्यो लोकेवभ्यः खनति ॥ ३७ ॥ * तामादत्ते ।
देवस्यै स्वा सवितुः प्रसूतेऽश्विनोर्वाहुभ्यां, पूष्णो हुस्ता-
वभ्यामाददे गायत्रेण छन्दसाऽङ्गिरस्वद्वि'ति सवितृप्रसूत-
ऽएवैनमेतदेताभिर्देवताभिरादत्ते गायत्रेण छन्दसाऽथो-
ऽअस्यां गायत्रं छन्दो दधाति 'पृथिव्याः सधस्थामि-
पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरे'ति पञ्चो वै पुरीषं पृथिव्या ऽउप-
स्थादग्निं पञ्चव्यमग्निषदाभरेत्येत'त्रैष्टुभेन छन्दसाऽङ्गि-
रस्वद्वि'ति तदेनां त्रैष्टुभेन छन्दसाऽऽदत्तेऽथोऽस्यां त्रैष्टुभं
छन्दो दधाति ॥ ३८ ॥ 'अग्निं रसी'ति । अग्निर्व्या तदेन-
सत्येनाऽऽदत्ते 'नार्यसीति' वृज्जो वा ऽअग्निर्व्यां नारी
न वै योषा कञ्चन हिनस्ति शमयत्येवैनामेतदुहिःसायै
'त्वया वयमग्निः शकेम खनितुः सधस्थ ऽए'तीदं वै
सधस्थं त्वया वयमग्निः शकेम खनितुमस्मिन्सधस्थ-
ऽइत्येत'जागतेन छन्दसाऽङ्गिरस्वद्वि'ति तदेनां जागतेन
छन्दसाऽऽदत्तेऽथो ऽअस्यां जागतं छन्दो दधाति ॥ ३९ ॥
त्रिभिरादत्ते । त्रिवृदग्निर्व्यावानग्निर्व्यावित्यस्य मात्रा तावतै-

* का० श्रौ० सू० १६. २. ८ क० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ९ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ९ । (४) शु० सं० अ० ११ क० १० । (५) शु० सं० अ० ११
क० १० । (६) शु० सं० अ० ११ क० १० । (७) शु० सं० अ० ११ क० १० ।

वैनामतद्वादत्ते त्रिभिरादायाऽथैनां * चतुर्थेनाऽभिमन्त्रयत-
 ऽएतद्वा ऽएनां देवास्त्रिभिरादायाऽथाऽस्यां चतुर्थेन द्वीर्य-
 मदधुस्तथैवैनामयमेतत्त्रिभिरादायाऽथाऽस्यां चतुर्थेन द्वीर्यं
 दधाति ॥ ४० ॥ 'ह्रस्वऽआधाय सविते'ति । ह्रस्वे ह्रस्वा-
 ऽऽहिता भवति 'विभ्रद्विभ्रमि'ति विभ्रत्तिं ह्येनाथं 'हिरण्य-
 यीमि'ति हिरण्ययी ह्येपा या छन्दोम'व्यप्रेक्ष्योतिर्निचाग्ये'-
 त्यप्रेक्ष्योतिर्वृष्ट्येत'पृथिव्या ऽअध्याभरद्दि'ति पृथिव्यै
 ह्येनदध्याभर'स्यानुष्टुभेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति तदेना-
 मानुष्टुभेन छन्दसाऽऽदत्तेऽथो ऽअस्यामानुष्टुभं छन्दो
 दधाति तान्न्येतान्न्येव छन्दाथस्येपाऽविभ्ररास्मभ्यैवेयं द्वैणवी
 क्रियते ॥ ४१ ॥ ताथं ह्येके † हिरण्ययी कुर्वन्ति । हिरण्य-
 यीति वा ऽअव्युक्तेति न तथा कुर्याद्यद्वा ऽएपा छन्दाथ-
 सि तेनैपा हिरण्यममृतं हिरण्यममृतानि छन्दाथसि
 ॥ ४२ ॥ तां चतुर्भिरादत्ते । चतुरक्षरा वै सर्वा वाग् वागि-
 त्येकमक्षरमक्षरमिति त्र्यक्षरं तद्यत्तद्वागित्येकमक्षरं यैवैपा-
 ऽनुष्टुबुत्तमा सा साऽथ यदक्षरमिति त्र्यक्षरमेतानि तानि
 पूर्वाणि यजूथपि सर्वयैवैतद्वाचाऽग्निं खनति सर्वया वाचा
 सम्भरति तस्माच्चतुर्भिः ॥ ४३ ॥ यदेव चतुर्भिः ।
 चतस्रो वै दिशश्चतसृषु तदिह वाचं दधाति तस्माच्चत-

* का० धी० ए० १३ २ ८४ ।

(१) छ० स० अ० ११ क० २१ । (२) छ० स० अ० ११ क० २१ । (३) छ०
 स० अ० ११ क० ११ । (४) छ० स० अ० ११ क० ११ । (५) छ० स० अ० ११
 क० २१ । (६) छ० स० अ० ११ क० २१ ।

† का० धी० ए० १६ २. ६ ।

सृपु दिक्षु ब्राम्बदति छन्दोभिश्च यजुर्विमश्चाऽऽदत्ते तदष्टौ
चतस्रो दिशश्चतस्रोऽवाऽन्तरदिशः सर्वासु तदिक्षु वाचं
दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु ब्राम्बदति ॥ ४४ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अथादि-पञ्चपशूनामभिमन्त्रणादि]

हस्त ऽएषाऽग्निभ्रूर्भवत्यथ पशूनभिमन्त्रयते । एतद्वा-
ऽएषु देवा ऽअश्वेपिष्यन्तः पुरस्ताद्दीर्घ्यमदधुस्तथैवैष्य-
मेतदश्वेपिष्यन्पुरस्ताद्दीर्घ्यं दधाति ॥ १ ॥ † सोऽश्वमभि-
मन्त्रयते । 'प्रतूत्तं वाजिन्नाद्रवे'ति यद्वै क्षिप्रं तत्तूत्तमथ
यत्क्षिप्रार्क्षेपीयस्तत्प्रतूत्तं 'वृरिष्टामनु संवतमि'तीयं वै
वृरिष्टा संवदिमामनु संवतमित्येतद्विवि ते जन्म परम-
मन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरिद्वि'ति तदेन-
मेता देवताः करोत्यग्निं वायुमादित्यं तदश्वे वीर्यं दधाति
॥ २ ॥ अथ रासभम् । 'युञ्ज्वाधं रासभं व्युवमि'त्यद्व्यु-
चैतद्यजमानं चाहा'ऽस्मिन्धामे वृषणवसू' ऽद्व्युस्मि-
न्कर्मणि वृषणवसू ऽद्व्युत्येतदग्निं भरन्तमस्मयुमि'त्यग्निं
भरन्तमस्मत्प्रेषितमित्येतत्तद्वासभे वीर्यं दधाति ॥ ३ ॥
अथाऽजम् । 'योगे-योगे तवस्तरं वाजे-वाजे हवामह'

(A) एतद्ब्राह्मणस्या नियमा अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० ख० ८ १. १,
कठ० १५ ११ १६, १, मे० स० ११ ७ १, वै० ख० ४ १ १ ।

† का० शौ० सू० १६. २ १ ।

(१) शु० स० ख० ११ क० १२ । (२) शु० स० ख० ११ क० १२ । (३) शु०
श० ख० ११ क० १२ । (४) शु० म० ख० ११ क० १३ । (५) शु० स० ख० ११
क० १३ । (६) शु० स० ख० ११ क० १३ । (७) शु० म० ख० ११ क० १४ ।

ऽइत्यन्नं वै वाजः कर्मणि-कर्मणि तवस्तरमन्त्रेऽन्त्रे हवा-
मह ऽइत्येतत्सखायं ऽइन्द्रमृतय ऽइतीन्द्रियवन्तमृतय-
ऽइत्येतत्तदजे वीर्यं दधाति ॥ ४ ॥ त्रिभिरभिमन्त्रयते । त्रि-
वृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैष्वेतद्वीर्यं दधाति
॥ ५ ॥ अथैनान्प्राच ऽउत्क्रमयति । तदेनमेतैः पशुभिर-
न्विच्छति नोपस्पृशत्यग्निरेष यत्पशवो नेन्माऽयमग्नि-
र्हिनसदिति ॥ ६ ॥ सोऽश्वमुत्क्रमयति । 'प्रतूर्वन्नेह्यैव-
क्रामन्नशस्तीरि'ति पाप्मा वा ऽअशस्तिस्त्वरमाण ऽपृह्य-
वक्रामन् पाप्मानमित्येतद्बुद्धस्य गाणपत्यं मयोभूरेही'ति
रौद्रा वै पशवो या ते देवता तस्यै गाणपत्यं मयोभूरे-
हीत्येतत्तदेनमश्वेनाऽन्विच्छति ॥ ७ ॥ अथ रासभम् ।
उर्वन्तैरिक्षं वीहि स्वस्तिगळ्यूतिरभयानि कृण्वन्नि'ति
यथैव यजुस्तथा वन्धुः 'पूष्णो सयुजा सहे'तीयं वै पूषा-
ऽनया सयुजा सहेत्येतत्तदेनः रासभेनाऽन्विच्छति ॥ ८ ॥
अथाऽजम् । 'पृथिव्याः संधुस्थादग्निं पुरीष्यमक्षिर-
स्वदाभरे'ति पृथिव्या ऽउपस्थादग्निं पशव्यमग्निवदाभ-
रेत्येतत्तदेनमजेनाऽन्विच्छति ॥ ९ ॥ त्रिभिरन्विच्छति ।
त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्वि-
च्छति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तत्पदं पठृतवः संव-

(१) शु० सं० अ० ११ क० १४ ।

* या० औ० ए० १६. १. १० ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० १५ । (३) शु० सं० अ० ११ क० १५ । (४) शु०
सं० व० ११ क० १५ । (५) शु० सं० व० ११ क० १५ । (६) शु० ग० अ० ११
क० १६ ।

त्सरः संवत्सरोऽग्निर्भ्यावानग्निर्भ्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१०॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०४ ॥

[पिण्डप्रति ब्रह्मादीनाममिममनादि]

प्रदीप्ता ऽएतेऽग्नयो भवन्ति । अथ मृदमुच्छयन्तीमे वै लोका ऽएतेऽग्नयस्ते यदा प्रदीप्ता ऽअथैत ऽइमे लोकाः पुरो वा ऽएतदेभ्यो लोकेभ्योऽग्रे देवाः कर्माऽहवैच्छन्स्तद्यदेतानमीनतीत्य मृदमाहुरति तदेनं पुरेभ्यो लोकेभ्योऽन्विच्छति ॥ १ ॥ प्राञ्चो यन्ति । प्राची हि दिग्भेदे स्वायामेवैनमेतद्दिश्यन्विच्छति स्वायां दिशि विन्दति ॥ २ ॥ ते * प्रयन्ति । 'अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदुच्छेम' ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवदुच्छेम ऽइत्येतत् ॥ ३ ॥ † अथाऽनद्धापुरुषमीक्षते । 'अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्याम' ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवद्वरिष्याम ऽइत्येतत्तदेनमनद्धापुरुषेणाऽन्विच्छति ॥ ४ ॥ अथ ‡ बल्मीकवशा सुपिरा

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया खन्वत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० सं० ८. ३. २; कठ० सं० १८. १६, १-३; मै० सं० ११. ७. २; तै० सं० ४. १. २ ।

* का० श्रौ० सू० १६. २. ११ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० १५ ।

† का० श्रौ० सू० १६. २. १३ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० १६ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. २. १४ ।

तस्मादु हैतदश्वः पशूनां भगितमोऽस्मादास्थानादि'ति
यत्रैतत्तिष्ठसीत्येतद् 'द्रविणोदा' ऽइति द्रविणः॥ ह्येवभ्यो
दुदाति 'वाजिन्निति' वाजी ह्येष 'व्यं' स्याम सुमतौ
पृथिव्या ऽअग्निं खनन्त ऽउपस्थे ऽअस्या' ऽइति
वयमस्यै पृथिव्यै सुमतौ स्यामाऽग्निमस्या ऽउपस्थे खनन्त-
ऽइत्येतत् ॥ १३ ॥ अथैनमुत्क्रान्तमभिमन्त्रयते * । एतद्वा-
ऽएनं देवाः प्रोचिवाऽसं व्यथा ददिवाऽसं वन्देतैवमुपाऽस्तु-
वन्नृपाऽमहयँस्तथैवैनमयमेतदुपस्तौत्युपमहय'त्युदक्रमीदि'-
त्युदक्रमीद् 'द्रविणोदा' ऽइति द्रविणः॥ ह्येवभ्यो दुदाति
'वाज्यवै'ति वाजी च ह्येषोऽर्वाचा'ऽकः सुलोकः सुकृतं
पृथिव्यामि'त्यकरः सुलोकः सुकृतं पृथिव्यामित्येत-
'ततः खनेम सुप्रतीकमग्निमि'ति तत ऽएनं खनेमेत्ये-
तत्सुप्रतीकमिति सर्वतो वा ऽअग्निः सुप्रतीकः 'स्वरु-
होणा ऽअधि नाकमुत्तममि'ति स्वर्गां वै लोको नाकः
स्वर्गं लोकः रोहन्तोऽधि नाकमुत्तममित्येतत्तं दक्षिणतोप-
सङ्क्रमयति यत्रैतरो पशू भवतस्ते दक्षिणतः प्राञ्चस्ति-
ष्ठन्ति स य ऽएवाऽमुत्र दक्षिणतः स्थानस्य घन्धुः सोऽत्र
॥ १४ ॥ अथोपविश्य मृदमभिजुहोति । एतद्देवा ऽअब्रुवँश्चे-

(१) गु० स० अ० ११ क० २१ । (२) छ० स० अ० ११ क० २१ । (३) छ०
ग० अ० ११ क० २१ । (४) छ० स० अ० ११ क० २१ । (५) छ० स० अ० ११
प० २१ ।

* का० श्री० सू० १६. २. २० ।

(६) गु० स० अ० ११ क० २१ । (७) छ० स० अ० ११ क० २२ । (८)
छ० ग० अ० ११ क० २२ । (९) अ० ११ क० २२ । (१०) छ० स०
अ० ११ क० २२ ।

तयद्धमिति चितिमिच्छतेति वाऽव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना-
 ऽयतामाहुतिमपश्यँस्तामजुहवुस्ताथं हुत्वेमाँल्लोकानुत्ताम-
 पश्यन् ॥ १५ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्धमेवेति चितिमिच्छ-
 तेति वाऽव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना ऽयतां द्वितीयामाहुति-
 मपश्यँस्तामजुहवुस्ताथं हुत्वा विश्वज्योतिषोऽपश्यन्नेता
 देवता ऽअग्निं वायुमादित्यमेता ह्येव देवता विश्वज्योति-
 स्तथैवैतद्यजमान ऽएते ऽआहुती हुत्वेमाँश्च लोकानुत्तां
 पश्यत्येताश्च देवता विश्वज्योतिषो व्यतिपक्ताभ्यां
 जुहोतीमाँश्च तल्लोकानेताश्च देवता व्यतिपजति ॥ १६ ॥
 यद्वैवैते ऽआहुती जुहोति । मृदं च तदपश्च स्त्रीणाति
 ते ऽइष्ट्वा स्त्रीत्वाऽयैने सम्भरति व्यतिपक्ताभ्यां जुहोति
 मृदं च तदपश्च व्यतिपजति ॥ १७ ॥ आज्येन *
 जुहोति । वृज्जो वा ऽआज्यं वृज्जमेवाऽस्मा ऽएतदभि-
 गोसारं करोत्यथो रेतो वा ऽआज्यं रेत ऽएवैतत्सिञ्चति
 स्त्रुवेण वृषा वै स्त्रुवो वृषो वै रेतः सिञ्चति स्वाहाकारेण
 वृषा वै स्वाहाकारो वृषा वै रेतः सिञ्चति ॥ १८ ॥ 'आ
 र्त्वा जिघर्मि मनसा घृतेने'ति । आत्वा जुहोमि मनसा च
 'घृतेने' चेत्येतत्प्रतिक्षिप्यन्तं भुवनानि विश्वे'ति प्रत्यङ् ह्येष
 सर्वाणि भुवनानि क्षियति 'पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तमि'ति
 पृथुर्वा ऽप्य तिर्यङ् वयसो बृहन्धमेन 'व्यचिष्टमग्नौ रभसं
 दृशानमि'त्यवकाशवन्तमग्नैरन्नादं दीप्यमानमित्येतत् ॥ १९ ॥

* का० यौ० सू० १६. २. २२ क ।

(१) शु० मं० अ० ११ क० २३ । (२) शु० मं० अ० ११ क० २२ । (३) शु० मं०
 अ० ११ क० २२ । (४) शु० मं० अ० ११ क० २२ । (५) शु० मं० अ० ११ क० २३ ।

ज्यद्वे निहिता भवति । तामश्वीक्षत ऽइयं वै बल्मीक-
 वपेयमु वा ऽइमे लोका ऽएतद्वा ऽएनं देवा ऽएषु लोकेषु
 विग्राहमैच्छंस्तथैवैनमयमेतदेषु लोकेषु विग्राहमिच्छति
 ॥ ५ ॥ 'अश्वग्निरुपसामग्रमख्यदि'ति । तदेनमुपहस्वै-
 च्छन्नन्नहोनि अथमो जातवेदा' ऽइति तदेनमहस्वैच्छ-
 न्ननु सूर्यस्य पुरुषा च रश्मीनि'ति तदेनः सूर्यस्य
 रश्मिष्वैच्छन्ननु द्यावापृथिवी ऽआततन्थे'ति तदेनं द्यावा-
 पृथिव्योरैच्छंस्तमविन्दंस्तथैवैनमयमेतद्विन्दति तं व्यदुः
 परापुश्यत्यथ तामवाऽस्यत्यागच्छन्ति मृदम् ॥६॥ * अथा-
 ऽश्वमभिमन्त्रयते । एतद्वै देवा ऽअनुवन्पाप्मानमस्याऽपह-
 नामेति श्रमो वै पाप्मा श्रममस्य पाप्मानमपहनामेति
 तस्य श्रमं पाप्मानमपाऽहंस्तथैवाऽस्याऽयमेतच्छ्रमं पाप्मा-
 नमपहन्ति ॥ ७ ॥ 'आगत्य बाज्यद्वानमि'ति । आगतो
 हस्याऽद्वा भवति 'सर्वा मृधो विधूनुत' ऽइति पाप्मा वै
 मृधः सर्वान्पाप्मानो विधूनुत ऽइत्येतत्तस्मादु हैतदुश्वः
 † स्यत्वा 'विधूनुतेऽग्निः सधस्थे महति चक्षुषा निचि-
 कीप' ऽइतीदं वै महत्सधस्थमग्निमस्मिन्महति सधस्थे
 चक्षुषा दिवृक्षत ऽइत्येतत् ॥ ८ ॥ अथैनमाक्रमयति ।
 एतद्वा ऽएषु ऽएतं देवेभ्योऽनुविद्य प्राऽश्वीद्यथाऽयमिहेवे-

(१) उ० ग० अ० १० व० १० । (२) उ० ग० अ० ११ व० १० । (३) उ०
 ग० अ० १२ व० १० । (४) उ० ग० अ० ११ व० १० । (५) उ०

* या० धी० सू० ११ २ १६ ।

† 'मृध' इति पाठ 'म ध' पुन्यपथो ।

(५) उ० ग० अ० ११ व० १० । (६) उ० ग० अ० १२ व० १० । (७) उ०
 ग० अ० ११ व० १० ।

त्येवम् ॥ ९ ॥ यद्वेवाऽऽक्रमयति । एतद्वै देवाऽऽविभयु-
र्यद्वै न ऽइममिह रक्षांश्च नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्मा-
ऽएतं वृज्जमुपरिष्ठादभिगोसारमकुर्वन्नमुमेवाऽऽदित्यमसौ
वा ऽआदित्य ऽएषोऽश्वस्तथैवाऽऽस्माऽअयमेतं वृज्जमुपरि-
ष्ठादभिगोसारं करोति ॥ १० ॥ * 'आक्रम्य वाजिन् ।
पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वमि'ति चक्षुर्वै रुगाक्रम्य त्वं
वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छ चक्षुपेत्येतद्भूम्या वृत्त्राय
नो ब्रूहि यतः खेनम तं वयमि'ति भुमेस्तत्स्पाशयित्वाय नो
ब्रूहि यत ऽएनं खनेमेत्येतत् ॥ ११ ॥ अथैनमुन्मृशति ।
एतद्वा ऽएनं देवाः प्रोचिवाऽऽसं वीर्येण समर्द्धयँस्तथैवैनम-
यमेतत्प्रोचिवाऽऽसं वीर्येण समर्द्धयति 'द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
सधुसथमात्माऽन्तरिक्षः समुद्रो योनिरि'तीत्यमसीत्यमसी-
त्येवैतदाह 'विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत' ऽइति
विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ सर्वाङ्गपाप्मन ऽइत्येतन्नो-
पस्पृशति घृज्जो वा ऽअश्वो नेन्माऽयं वृज्जो हिनसदिति
॥ १२ ॥ अथैनमुत्क्रमयति † । एतद्वै देवाऽऽब्रुवन्किमि-
मवभ्युत्क्रमिष्याम ऽइति महत्सौभगमिति तं महत्सौ-
भगमवभ्युदक्रमयँस्तथैवैनमयमेतन्महत्सौभगमवभ्युत्क्रमय-
'त्युत्क्राम महते सौभगाये'त्युत्क्राम महते . सौभगमित्येत-

* का० श्री० सू० १६. २. १० ।

(१) शु० सं० ३१ व० १९ । (२) शु० सं० ११ व० १९ ।

† सा० श्री० सू० १६. २. १० ।

(३) शु० सं० ११ व० २० । (४) शु० सं० ११ व० २० ।

‡ का० श्री० सू० १६. २. १९ ।

(५) शु० सं० ११ व० २१ ।

‘आ विश्वतः प्रत्यञ्च जिघर्मी’ति । आ सर्वतः प्रत्यञ्च जुहोमीत्येतदरक्षसा मनसा तज्जुपेतेत्यहीङ्मानेन मनसा तज्जोपयेत्येतन्नमर्यश्री स्पृहयद्वणोऽअग्निरिति मर्यश्रीह्येप स्पृहयद्वणोऽग्निर्नाऽभिमृशे तन्वा ज्वर्भुराण’ इति न ह्येषोऽभिमृशे तन्वा दीप्यमानो भवति ॥ २० ॥ द्वाभ्यामभिजुहोति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो भूतः सिञ्चत्याग्नेयीव्यामग्निमेवैतद्वेतो भूतः सिञ्चति ते यदाग्नेव्यौ तेनाऽग्निरथ यत्त्रिष्टुभौ तेनेन्द्र ऽएन्द्राग्नोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो भूतः सिञ्चतीन्द्राग्नी वै सर्वे देवाः सर्वदेवस्योऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो भूतः सिञ्चति ॥ २१ ॥ * अश्वस्य पदे जुहोति । अग्निरेष यदश्वस्तथो हाऽस्यैते ऽअग्निसूत्येवाऽऽहुती हुते भवतः ॥ २२ ॥ अथैनं परिलिखति । मात्रामेवाऽस्मा ऽएतत्करोति यथैतावानसीत्येवम् ॥ २३ ॥ यद्वेनं परिलिखति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्यद्वै नऽइमसिह रक्षाधंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽएतां पुरं पुर्यश्रवस्तथेवाऽस्मा ऽअयमेतां पुरं परिश्रयत्यवभ्या वृज्जो वा ऽअविभ्रवज्जमेवाऽस्मा ऽएतदभिगोसारं करोति सर्वतः परिलिखति सर्वत ऽएवाऽस्मा ऽएतं

(१) शु० ग० ७० ११ क० २४ । (२) शु० ग० ७० ११ क० २४ ।
 (३) शु० ग० ७० ११ क० २४ । (४) शु० ग० ७० ११ क० २४ ।
 * अथ साम् १६०० ।

† का० श्री० सू० १६. २. २३. च ।

वृज्जमभिगोप्तारं करोति त्रिष्कृत्वः * परिलिखति त्रिवृत-
मेवाऽस्मा एतं वृज्जमभिमोप्तारं करोति ॥ २४ ॥ 'परि-
वाजपतिः कविः । परि त्वाऽग्ने पुरं वयं, त्वमग्ने शुभिरित्य-
ग्निमेवाऽस्मा एतदुपस्तुत्य वर्म्म करोति परिवतीभिः
परीव हि पुर आग्नेयीभिरग्निपुरामेवाऽस्मा एतत्करोति
सा हैषाऽग्निपुरा द्वीप्यमाना तिष्ठति तिसृभिस्त्रिपुर-
मेवाऽस्मा एतत्करोति तस्मादु हैतत्पुरां परमः रूपं
यत्त्रिपुरः स वै वर्षीयसावर्षीयसा च्छन्दसा परांपरां लेखां
वरीयसीं करोति तस्मात्पुरां परांपरा वरीयसी लेखा
भवन्ति लेखा हि पुरः ॥ २५ ॥ अथैनमस्यां खनति ।
एतद्वै देवाऽअविभयुर्यद्वै न इममिह रुक्षांशं न नाप्ता न
हन्त्युरिति तस्मा इमामेवाऽऽत्मानम कुर्वन्गुप्त्या आ-
त्माऽऽत्मानं गोप्यतीति सा समं विला स्यात्तदस्येयमात्मा
भवति यद्वैव समं विला योनिर्वा इयः रेत इदं व्यद्वै
रेतसो योनिमतिरिच्यतेऽमुया तद्भवत्यथ यन्न्यूनं व्यद्वं
तदेतद्वै रेतसः समृद्धं यत्समं विलं चतुःसकिरेप
कूपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्यः एवैनमेतद्दिग्भ्यः
खनति ॥ २६ ॥ (०)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

* पा० श्री० ख० १६. २. २३ ।

(१) जु० सं० ख० ११ क० २५-२७ ।

(०) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— ना० शा० ८. ३. २, गठ०
सं० १९. १. ३, षष्ठि० सं० ३०. १, मे० सं० ११. ७. २, ते० ग० ४. १. २ ।

[मृत्युनमः, कृष्णाजिनास्तरणम्, पुष्करपर्णनिधानादिकं च]

अथैनमतः * खनत्येव । एतद्वा ऽएनं देवा ऽअनु-
विद्याऽखनँस्तथैवैनमयमेतदनुविद्य खनति 'देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथि-
व्याः सधस्स्थादर्गिं पुरीष्यमङ्गिरस्वत्त्वनामी'ति सवि-
तुःप्रसूत ऽएवैनमेतदेताभिर्देवताभिः पृथिव्या ऽउपस्था-
दर्गिं पशव्यमग्निवत्खनति ॥ १ ॥ 'ज्योतिष्मन्तं त्वाऽग्ने
सुप्प्रतीकमि'ति । ज्योतिष्माश्वा ऽअयमग्निः सुप्प्रतीको-
'ऽजस्त्रेण भानुना दीयतमि'त्यजस्त्रेणाऽर्जिषा दीप्यमान-
मित्येतच्छिवं प्रजाभ्योऽहिदसन्तं पृथिव्याः सधस्स्था-
दर्गिं पुरीष्यमङ्गिरस्वत्त्वनाम' ऽडुति शिवं प्रजाभ्योऽहिद-
सन्तं पृथिव्या ऽउपस्थादर्गिं पशव्यमग्निवत्त्वनाम
ऽडुत्येतत् ॥ २ ॥ द्वाभ्यां खनति । द्विपाद्यजमानो
यजमानोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेत-
त्खनत्यथो द्रयश्च द्वैतद्रूपं मृच्छाऽऽपश्य ॥ ३ ॥ स वै खनामि
खनाम ऽडुति खनति । खनामीति वा ऽएतं प्रजापतिर-
खनत्त्वनाम ऽडुति देवास्तस्मात्त्वनामि खनाम ऽडुति
॥ ४ ॥ स वा ऽअभ्या खनन् । वाचा खनामि खनामऽ
इत्याह वाग्वा ऽअभिरारम्भायैवेयं वैणवी क्रियते वाचा
वा ऽएतमभ्या देवा ऽअखनँस्तथैवैनमयमेतद्वाचैवाभ्या

* का. धी. ए. १६. २. २४ ।

(१) शु. सं. अ. ११ क. १८ । (२) शु. सं. अ. ११ क. २८ । (३) शु.
सं. अ. ११ क. २८ । (४) शु. सं. अ. ११ क. २८ । (५) शु. सं. अ.
११ क. २८ ।

खनति ॥ ५ ॥ अथैनं कृष्णाजिने सम्भरति । यज्ञो वै
 कृष्णाजिनं व्यज्ज ऽपुवैनमेतत्सम्भरति लोमतश्छन्दाथ्सि वै
 लोमानि च्छन्दः स्वेवैनमेतत्सम्भरति तत्तूष्णीमुपस्तृणाति
 यज्ञो वै कृष्णाजिनं प्रजापतिर्वै यज्ञोऽनिरुक्तो वै प्रजापति
 रुत्तरतस्तस्योपरि वन्धुः प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥ ६ ॥
 अथैनं * पुष्करपर्णं सम्भरति । योनिर्वै पुष्करपर्णं व्योनौ
 तद्वेतः सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिञ्च्यते तत्प्रजनिष्णु
 भवति तन्मन्त्रेणोपस्तृणाति द्वाग्वै मन्त्रो द्वाक् पुष्करपर्णम्
 ॥ ७ ॥ 'अपां पृष्ठमसि योनिरग्रेरिति । अपाथ
 हेतत्पृष्ठं व्योनिर्हेतदग्रेः 'समुद्रमभितः पिन्वमानमिति
 समुद्रो हेतदभितः पिन्वते 'बुद्धमानो महो॥२॥ ऽआ च
 पुष्कर' ऽइति बुद्धमानो महीयस्व पुष्कर ऽइत्येतद्दिवो
 मात्रया वरिष्मणा प्रथस्वेत्यनुविमाप्स्यसौ वा ऽआदित्य-
 ऽपुषोऽग्निर्त्रो हैतमन्यो दिवो वरिमा यन्तुमर्हति द्यौर्भू-
 त्वैनं व्यच्छेत्स्येवैतदाह ॥ ८ ॥ तदुत्तरं कृष्णाजिनावुप-
 स्तृणाति । यज्ञो वै कृष्णाजिनमियं वै कृष्णाजिनमियमु
 वै यज्ञोऽस्याथ हि यज्ञस्तायते द्यौपुष्करपर्णमापो वै द्यौरापः
 पुष्करपर्णमुत्तरो वा ऽअसावस्यै ॥९॥ [अर्थप्रपाठकः ॥५७॥]
 अथैनं ऽअभिमृशति† । संज्ञामेवाऽऽब्रुवामेतत्करोति 'शर्म च

* वा० धी० सू० १६. २. २५, २६ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० २९ । (२) शु० सं० अ० ११ क० २९ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० २९ ।

† वा० धी० सू० १६. २. २७ ।

(४) शु० सं० अ० ११ क० ३० ।

स्थो ब्रूम च स्थ' इति श्रूम च ह्रस्यैते ब्रूम 'चाऽच्छिद्रे बहुले ऽउभे' इत्यच्छिद्रे ह्येते बहुले ऽउभे 'व्यचस्वती संवसाथामित्यवकाशवती संवसाथामित्येतद्भृतमग्निं पुरी-
प्यमिति विभृतमग्निं पशव्यमित्येतत् ॥१०॥ 'संवसाथां स्वविदा । समीची ऽउरसात्मने'ति संवसाथामेनं स्वविदा समीची ऽउरसा चाऽऽत्मना चेत्येतद्दग्निमन्तुर्वभरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदित्यसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्निः स ऽएष ज्योतिष्मानजस्रस्तमेते ऽअन्तरा विभृतस्तस्मा-
दाह ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदिति ॥ ११ ॥ द्वाब्ध्यामभिमृशति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा तावतैवाऽऽब्ध्यामेतत्संज्ञां करोत्यथो द्वयं ह्येवैतद्रूपं कृष्णाजिनं च पुष्करपर्णं च ॥ १२ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[मृत्पिण्डाभिर्मर्शनादि]

अथ मृत्पिण्डमभिमृशति * । 'पुरीप्योऽसी'ति पश-
व्योऽसीत्येतद्द्विश्रुमं' इत्येष हीदः स्रवं विभर्त्यर्धर्वा
त्वा प्रथमो निरमन्यदग्न' इति प्राणो वा ऽअथर्वा प्राणो

(१) सु० सं० अ० ११ क० ३० । (२) सु० सं० अ० ११ क० ३० । (३) सु० सं० अ० ११ क० ३० । (४) सु० सं० अ० ११ क० ३१ । (५) सु० सं० अ० ११ क० ३१ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया ब्रह्मयाऽऽप्नुयन्त्यन्ते यथा— का० अ० ८. ३. १; कठ० सं० ११. १. १; कपि० सं० ३०. १; मे० सं० १. ७. २, ३; तै० सं० ४. १. २-४ ।

* का० श्रौ० सू० १९. २. २८ ।

(१) सु० सं० अ० ११ क० ३१ । (२) सु० सं० अ० ११ क० ३२ । (३) सु० सं० अ० ११ क० ३२ । (४) सु० सं० अ० ११ क० ३२ । (५) सु० सं० अ० ११ क० ३२ ।

वा ऽएतमग्रे निरमन्थत्तद्योऽसावग्रेऽग्निरसृज्यत सोऽसीति
तदाह तमेवैनमेतत्करोति ॥ १ ॥ अथैनं परिगृह्णाति । अभ्या
च दक्षिणतो हस्तेन च हस्तेनैवोत्तरतः स्वांमग्ने पुष्करा-
दध्यथर्वा निरमन्थतेऽस्यापो वै पुष्करं प्राणोऽथर्वा प्राणो
वा ऽएतमग्रेऽङ्गद्यो निरमन्थन्मूर्ध्नां विश्वस्य बाधत'
ऽहुत्यस्य सर्वस्य मूर्ध्नां ऽहुत्येतत् ॥ २ ॥ 'तमु त्वा दध्यङ्
शृपिः पुत्र ऽईधे ऽअथर्वण' ऽहुति वाग्नै दध्यङ्ङार्थवर्णः स-
ऽएनं तत ऽएन्ध 'वृत्रहृण पुरं दरामि'ति पाप्मा वै वृत्रह
पाप्महृणं पुरन्दरमित्येतत् ॥ ३ ॥ 'तमु त्वा पात्थ्यो ववृषा ।
समीधे दस्युहुन्तममि'ति मनो वै पात्थ्यो ववृषा स ऽएनं
तत ऽएन्ध 'धनंजयः रुणे रण' ऽहुति यथैव यजुस्तथा
बन्धुः ॥ ४ ॥ गायत्रीभिः । प्राणो गायत्री प्राणमेवाऽस्मि-
न्नेतद्दधाति तिसृभिस्त्रयो वै प्राणाः प्राण उदानो
व्यानस्तानेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति तासां नव पदानि नव वै
प्राणाः सप्त शीर्षत्रवाश्चौ द्वौ तानेवाऽस्मिन्नेतद्दधाति
॥ ५ ॥ अथैते त्रिष्टुभा ऽउत्तरे भवतः । आत्मा वै त्रिष्टु-
वाऽऽत्मानमेवाऽस्यैताब्ध्याः संस्करोति 'सीदं होतः स्व ऽउ
लोके चिकित्वा'नित्यग्निर्व होता तस्यैष स्वो लोको यत्कृ-
ष्णाजिनं चिकित्वा निति विद्वानित्येतत्सादृश्या यज्ञः सुकृ-
तस्य योनावि'ति कृष्णाजिनं वै सुकृतस्य योनिर्द्वौर्द्वौर्द्वौ-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ३२ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ३२ । (३) शु०
सं० अ० ११ क० ३२ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ३३ । (५) शु० सं० अ० ११
क० ३४ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ३४ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ३५ । (८) शु०
सं० अ० ११ क० ३५ । (९) शु० सं० अ० ११ क० ३५ ।

वान्हविषा यजासी'ति देवः सन्देवान्वन्हविषा यजा-
सी'ति * देवः सन्देवान्वन्हविषा यजासीत्येतद्दुग्ने वृहद्य-
जमाने वयोधा' ऽहुति यजमानायाऽऽशिषमाशास्ते ॥ ६ ॥
'नि होता होतृपदने विदान' ऽहुति । अग्निर्वै होता कृष्णा-
जिनः होतृपदनं विदान ऽहुति विद्वानित्येतत्त्वेपो दीदिवाँ २॥
ऽअसदस्सुदुक्ष' ऽहुति त्वेपो दीप्यमानोऽसदस्सुदुक्ष-
ऽहुत्येतत्तदुदवध्वत्रतप्रमतिर्वसिष्ठ' ऽहुत्यदवध्वत्रत प्रमति-
र्ह्येव वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिजिह्वो ऽअग्निरिति सर्वं वै
सहस्रः सर्वम्भरः शुचिजिह्वोऽग्निरित्येतद् द्वावभ्यामाग्ने-
यीभ्यां त्रिष्टुभ्यां तस्योक्तो वन्धुः ॥ ७ ॥ अथैषा बृहत्पु-
त्तमा भवति । बृहती वा ऽएष सञ्चितोऽभिसम्पद्यते यादृग्वै
योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यदेतामत्र बृहती
करोति तस्मादेव सञ्चितो बृहतीमभि सम्पद्यते ॥ ८ ॥
'सुः सीदस्व मह्यँ २॥ ऽअसी'ति । इदमेवैतद्वेतः सिक्तः
सुः सादयति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तः सुः सीदति
'शोचस्व देववीतम' ऽहुति दीप्यस्व देववीतम ऽहुत्ये-
तद्दिधूममग्ने ऽअरुपं मियेक्ष्य सृज प्रशस्त दर्शतमिति
यदा वा ऽएष समिध्यतेऽथैष धूममरुपं विसृजते दर्शत-
मिति ददृश ऽइव ह्येषः ॥ ९ ॥ तादृ यद् सम्पद्यन्ते ।
पटृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्पत्यस्य मात्रा

* देव सन्देवान्वन्हविषा यजासि एष ग्रन्थ 'व' उक्तके नास्ति ।

(१) छ. सं. अ. ११ क. ३५ । (२) शु. सं. अ. ११ क. ३६ । (३) शु.
सं. अ. ११ क. ३६ । (४) शु. सं. अ. ११ क. ३६ । (५) शु. सं. अ. ११
क. ३६ । (६) शु. सं. अ. ११ क. ३७ । (७) शु. सं. अ. ११ क. ३७ ।

तावत्तद् भवति यद्वेव संवत्सरमभि सम्पद्यते तद् बृहती-
मभिसम्पद्यते बृहती हि संवत्सरो द्वादश पौर्णमास्यो
द्वादशाऽष्टका द्वादशाऽमावास्यास्तत्पटुत्रिंशत्पटुत्रिं-
शदक्षरा बृहती तु दक्षिणत ऽउदञ्चमाहरति दक्षिणतो
वा ऽउदग्योनौ रेतः सिञ्च्यत ऽएषो ऽअस्यैतर्हि योनि-
रुचिच्छेदमाहरति रेतसोऽविच्छेदाय ॥ १० ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[उदकनिनयनादि]

अथ तत्राऽप * ऽउपनिनयति । यद्वा ऽअस्यै क्षतं श्यद्वि-
लिष्टमद्भिर्वै तत्सन्धीयतेऽद्भिरेवाऽस्या ऽएतत्क्षतं विलिष्टं
सन्तनोति सन्दधाति ॥ १ ॥ 'अपो देवीरूपं सृज । मधु-
मतीरक्षमाय प्रजावभ्य' ऽइति रसो वै मधु रसवतीरयक्ष्म-
त्वाय प्रजावभ्य ऽइत्येतत्तासौमास्थानादुज्जिहतामोषधयः
सुपिप्पला' ऽइत्यपां वा ऽआस्थानादुज्जिहत ऽओषधयः सुपि-
प्पलाः ॥ २ ॥ अथैनां वायुना † सन्दधाति । यद्वाऽअस्यै क्षतं
श्यद्विलिष्टं वायुना वै तत्सन्धीयते वायुनैवाऽस्याऽएतत्क्षतं
विलिष्टं सन्तनोति सन्दधाति ॥ ३ ॥ [काण्डस्यार्धम् ॥ २६५ ॥]

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८. ४. २ । कठ०
सं० १६. ३, वपि० सं० ३०. ३; गै० सं० ११ ७. ४, तै० सं० ४. १. ३ ।

* का० धौ० सू० १६. ३. १ ।

(१) शु० सं० ख० ११ क० ३८ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ३८ ।

† का० धौ० सू० १६. ३. २ ।

‘सं ते वायुर्मातरिश्वा दधात्वि’ति । अयं वै वायुर्मातरिश्वा
 योऽयं पवत ‘उत्तानाया हृदयं व्यद्विकस्तमि’त्युत्तानाया
 ह्यस्याऽएतद्धृदयं विकस्तं ‘व्यो देवानां चरसि प्राणथेने’त्येव
 हि सुर्वेषां देवानां चरति प्राणथेन ‘कस्मै देव वृषडस्तु तुवभ्य-
 मि’ति प्रजापतिर्वै कस्तस्माऽएवैतदिमां वृषदकरोति नो
 हैतावत्यन्याहुतिरस्ति यथैषा ॥ ४ ॥ अथैनां दिग्भिः
 सन्दधाति । यद्वाऽअस्यै क्षतं व्यद्विलिष्टं दिग्भिर्वै तत्सं-
 धीयते दिग्भिरेवाऽस्याऽएतत्क्षतं विलिष्टं सन्तनोति स-
 ऽहमां चेमां च दिशौ सन्दधाति तस्मादेते दिशौ संहिते-
 ऽअथेमां चेमां च तस्मादेवैते संहितेऽइत्यग्रेऽथेति
 ऽअथेत्यथेति तदक्षिणावृत्तद्धि देवत्राऽनयाऽनया वै भेषजं
 क्रियतेऽनयैवैनामेतद्विपज्यति ॥ ५ ॥ अथ कृष्णाजिनं
 च पुष्करपर्णं च समुद्रुहति । योनिर्वै पुष्करपर्णं योन्या
 तद्वेतदसिक्तं समुद्रुहति तस्माद्योन्या रेतदसिक्तं
 * समुद्रुहते ‘सुजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमासद-
 त्स्व’रिति सुजातो ह्येव ज्योतिषा सह शर्म चैतद्वरूथं च
 श्रद्धाऽऽसीदति ॥ ६ ॥ अथैनमुपनहति । योनौ तद्वेतो युनक्ति
 तस्माद्योनौ रेतो युक्तं न निष्पद्यते योक्तेण योक्तेण हि
 योग्यं युञ्जन्ति मौञ्जेन त्रिवृता तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ तत्प-
 र्यस्यति । ‘वासो ऽग्ने विश्वरूपः संव्ययस्व विभाव-

(१) शु० सं० अ० ११ व० ३९ । (२) शु० सं० अ० ११ व० ३९ । (३) शु०
 म० अ० ११ व० ३९ । (४) शु० सं० अ० ११ व० ३९ ।

* का० भी० सू० १६ व० ४ ।

(५) शु० सं० अ० ११ व० ४० । (६) शु० सं० अ० ११ व० ४० ।

सवि'ति वरुणस्या वै यज्ञे रज्जुरवरुणयमेवैनदेतत्कृत्वा यथा
 वासः परिधापयेदेवं परिधापयति ॥ ८ ॥ अथैनमादायोत्ति-
 ण्वति । असौ वा ऽआदित्य ऽपुपोऽग्निरमुं तदादित्यमुत्था-
 पय'त्युदुं तिष्ठ स्वद्वरे'त्यद्वरो वै यज्ञ ऽउदु तिष्ठ सुय-
 ज्ञियेत्येत'द्वो नो देव्या धिये'ति या ते देवी धीस्तया
 नोऽवेत्येतद्'दृशे च भासा वृहता सुशुकनिरिति दर्शनाय
 च भासा वृहता सुशुकनिरित्येतदाग्ने 'याहि सुशस्तिभि'
 रिति ये बोढारस्ते सुशस्तय ऽआग्ने याहि बोढुभिरित्येतत्
 ॥ ९ ॥ अथैनमित् ऽऊर्द्ध * प्राञ्चं प्रगृह्णाति । असौ वा-
 ऽआदित्य ऽपुपोऽग्निरमुं तदादित्यमित् ऽऊर्द्ध प्राञ्चं
 दधाति तस्मादसावादित्य ऽइत् ऽऊर्द्धः प्राङ् धीयत् ऽऊर्द्ध-
 ऽऊ पुं ण ऽऊतये तिष्ठा देवो न सविते'ति यथैव
 यजुस्तथा वन्धु'रूद्धो वाजस्य सनिते'त्यूद्धो वा ऽयप
 तिष्ठत्वाजमन्नः सनोति 'यदञ्जिभिर्वायन्निर्विह्या-
 मह' ऽइति रश्मयो वा ऽएतस्याऽञ्जयो बाधतस्तानेतदाह
 परोवाहु प्रगृह्णाति परोवाहु ह्येप ऽइतोऽथैनमुपाऽवहरति
 तमुपाऽवहरत्योपरिनाभि धारयति तस्योपरि वन्धुः ॥१०॥ (C)
 चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

(१) शु० सं० अ० ११ क० ४१ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४१ । (३) शु०
 सं० अ० ११ ४१ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ४१ ।

* वा० श्रौ० सू० १६. ३. ७ ।

(५) शु० सं० अ० ११ क० ४२ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ४२ । (७) शु० सं०
 अ० ११ क० ४२ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— वा० श्रौ० ४. २, षड०
 सं० १६. ३, कपि० सं० ३०. ३, मै० सू० ११. ४, वै० सं० ४. १. ४ ।

[अथादिपञ्चपञ्चनाममिमन्त्रणादि]

हुस्त ऽएष भवत्यथ पशुनभिमन्त्रयते । एतद्वा ऽएषु
 देवाः सम्भरिष्यन्तः पुरस्ताद्दीर्घ्यमदधुस्तथैवैष्वयमेतत्स-
 म्भरिष्यन्पुरस्ताद्दीर्घ्यं दधाति ॥ १ ॥ सोऽश्वमभिमन्त्रयते ।
 * 'स जातो गव्भों ऽअसि रोदस्योरि'तीमे वै द्यावापृथिवी
 रोदसी तयोरेष जातो गव्भोंऽग्ने चारुर्विभृत ऽओषधी-
 ष्वि'ति सर्वासु त्वेष चारुर्विभृत ऽओषधिषु 'चित्रः
 शिशुः परितमाधंस्यकूनि'ति चित्रो वा ऽएष शिशुः
 पुरेण तमाधंस्यकूनतिरोचते 'अ मातृगव्यो ऽअधि कनि-
 क्रदद्वा' ऽइत्योषधयो वा ऽएतस्य मातरस्तावभ्य ऽएष
 कनिक्रदत्त्रैति तदुश्वे वीर्घ्यं दधाति ॥ २ ॥ अथ रासभः ।
 'स्थिरो भव वीङ्मङ्ग ऽआशुर्भव वाज्यर्धन्नि'ति स्थिरश्च
 भव वीङ्मङ्गश्चाऽऽशुश्च भव वाजी चाऽर्वन्मित्येतत्पृथुर्भव
 सुषदस्त्वग्नेः पुरीषवाहन' ऽइति पृथुर्भव सुशीमस्त्व-
 ग्नेः पशव्यवाहन ऽइत्येतत्तद्रासभे वीर्घ्यं दधाति ॥ ३ ॥
 अथाऽजः । 'शिवो भव अजावभ्यो मानुषीवभ्यस्त्वमङ्गिर'
 ऽइत्यङ्गिरा वा ऽअङ्गिराग्नेयोऽजः शमयत्येवैनमेतदुहिः
 सायै 'मा द्यावापृथिवी ऽअभिश्नोचीर्माऽन्तरिक्षं मा वृनस्पृ-
 तीनि'त्येतत्सर्वं मा हिंस्रीरित्येतत्तदजे वीर्घ्यं दधाति ॥ ४ ॥

* का० ग्री० ख० १६. ३. ८ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ४३ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ४३ । (३) शु०
 सं० अ० ११ क० ४३ । (४) शु० सं० अ० ११ क० ४३ । (५) शु० सं० अ० ११
 क० ४४ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ४४ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ४५ ।
 (८) शु० सं० अ० ११ क० ४६ ।

त्रिभिरभिमन्त्रयते । त्रिवृदभिर्युवानभिर्युवत्यस्य मात्रा
 तावतैष्वेवैतद्वीर्यं दधाति ॥ ५ ॥ अथैनमेतेषां पशूनामु-
 परिष्ठात् प्रष्टुह्णाति । तदेनमेतैः पशुभिः सम्भरति तोष-
 स्पृशति वृज्जो वै पशवो रेत ऽइदं नेदिदहः रेतो
 वृज्जेण हिनसानीत्यथो ऽअग्निरयं पशव ऽइमे नेदयम-
 ग्निरिमान्पशुन्निहनसदिति ॥ ६ ॥ तमश्वस्योप-
 रिष्ठात्प्रष्टुह्णाति * । 'प्रैषु वाजी कनिकदद्वि'ति प्रैषु
 वाजी कनिकद्यमान ऽइत्येतन्नानंदद्रासभः पत्वे'ति तद्व-
 श्वस्य यजुषि रासभं निराह तद्रासभे शुचं दधाति 'भर-
 न्नाग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरे'ति भरन्नग्निं पशव्यं
 सो ऽअस्मात् कर्मणः पुरा पाद्रीत्येतत्तदेनमश्वेन सम्भ-
 रति ॥ ७ ॥ अथ रासभस्य । 'वृषाऽग्निं वृषणं भरान्नि'
 ति वृषा वा ऽअग्निवृषा रासभः स वृषा वृषाणं भर-
 त्यपां 'गवर्महः समुद्रियमि'त्यपाश्च ह्येष गवर्महः समुद्रिय-
 स्तदेनः रासभेन सम्भरति ॥ ८ ॥ अथाऽपाऽऽदत्ते ।
 'अग्न ऽआयाहि वीतय' ऽइत्यवितव ऽइत्येतत्तदेनं ब्रह्मणा
 यजुषैतस्माच्छौद्राङ्गणादपाऽऽदत्ते ॥ ९ ॥ अथाऽजस्य ।
 'ऋतहः सत्यमृतहः सत्यमि'त्ययं वा ऽअग्निर्ऋतमसावा-
 दित्यहः सत्यं यदि वाऽसावृतमयहः सत्यमुभयम्वेतदयम-
 ग्निस्तस्मादाहर्त्तहः सत्यमृतहः सत्यमिति तदेनमजेन

* वा० शी० सू० १६ ३ ९, १० ।

(१) जु० स० अ० ११ क० ४६ । (२) जु० स० अ० ११ व० ४६ । (३)
 जु० स० अ० ११ क० ४६ । (४) जु० स० अ० ११ व० ४६ । (५) जु० स० अ०
 ११ व० ४६ । (६) जु० स० अ० ११ क० ४६ । (७) जु० स० अ० ११ क० ४० ।

सम्भरति ॥ १० ॥ त्रिभिः सम्भरति त्रिवृद्ग्निर्यु-
वानग्निर्युवत्यस्य मात्रा तावतैवेन मेतत्सम्भरति
त्रिभिः पुस्तदाभिमन्त्रयते तत्पद् तस्योक्तो वन्धुः
॥ ११ ॥ अथैतान्पशूनावर्त्तयन्ति । तेषामजः प्रथम-
ऽपत्यथ रासभोऽथाऽश्वोऽथेतो यतामश्वः प्रथमऽपत्यथ
रासभोऽथाऽजः क्षत्रं वा ऽअन्वश्वो वैश्यं च शूद्रं चाऽनु
रासभो ब्राह्मणमजः ॥ १२ ॥ तद्यदितो यताम् । अश्वः
प्रथमऽपुति तस्मात्क्षत्रियं प्रथमं यन्तमितरे त्रयो वृष्णीः
पश्चादनुयन्त्यथ यदमुत आयनामजः प्रथमऽपुति
तस्माद् ब्राह्मणं प्रथमं यन्तमितरे त्रयो वृष्णीः पश्चा-
दनुयन्त्यथ यन्नैवेतो यतां नाऽमुतो रासभः प्रथम-
ऽपुति तस्माच्च कदाचन ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च वैश्यं
च शूद्रं च पश्चादुन्विषतस्तस्मादेवं यन्त्यपावस्यसाया-
ऽथो ब्रह्मणा चैवैतत्क्षत्रेण चेतौ वृष्णावभितः परिहृती-
ऽनपक्रमिणौ कुरुते ॥ १३ ॥ अथाऽनद्धाः पुरुषमीक्षते ।
'अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भराम' ऽहुत्यग्निं पशव्यमग्निव-
द्भराम ऽहुत्येतत्तदेनमनद्धापुरुषेण सम्भरति ॥ १४ ॥
तमजस्योपरिष्ठात्प्रगृह्णति । आग्नेयो वा ऽअजः स्वेनै-
वेनमेतदात्मना स्वया देवतया सम्भरत्यथो ब्रह्म वा-
ऽअजो ब्रह्मणैवेनमेतत्सम्भरति ॥ १५ ॥ अथैनमुपाऽवह-
रति † । 'ओषधयः प्रति मोदद्भमग्निमेतः शिवमायन्त-

* का० श्री० सू० १६ ३ १२ ।

(१) जु० सू० अ० ११ क० ४० ।

† का० श्री० सू० १६ ३ १३ ।

(२) जु० सू० अ० ११ क० ४० ।

मवभ्यत्र युष्मा' ऽद्वत्येतद्वैतस्मादायत ऽओपधयो विवभ्यति
यद्वै नोऽयं न हिंस्यादिति तावभ्य ऽएवैनमेतच्छमयति
प्रत्येनं मोदद्धः शिवो वोऽब्ध्यैति न वो हिंसिष्यतीति
'व्यस्यन्विश्वा ऽअनिरा ऽअमीवा निषीदन्नो ऽअप दुर्मतिं
जही'ति व्यस्यन्विश्वा ऽअनिराश्चाऽमीवाश्च निषीद-
न्नोऽप सर्वं पाप्मानं जहीत्येतत् ॥ १६ ॥ 'ओपधयः
प्रतिगृणीत । पुष्पवतीः सुपिप्पला' ऽद्वत्येतद्वैतासाधं
समृद्धः रूपं स्यत्पुष्पवत्यः सुपिप्पलाः समृद्धा एनं
प्रतिगृहीतेत्येतद्वयं वो गर्भं ऽऋत्त्वियः प्ररुद्धः सधस्थ-
मासददित्ययं वो गर्भं ऽऋतुव्यः सनातनः सधस्थ-
मासददित्येतत् ॥ १७ ॥ द्वावभ्यामुपाऽवहरति । द्विपा-
द्यजमानो यजमानोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतै-
वैनमेतदुपाऽवहरति तं दक्षिणत ऽउदधमुपाऽवहरति
तस्योक्तो बन्धुरुद्धतमवोक्षितं भवति यत्रैनुपाऽवहरत्युद्धते
वा ऽअवोक्षितेऽग्निमादधति सिकता ऽउपकीर्णा भवन्ति
तास्तामुपरि बन्धुः ॥ १८ ॥ परिश्रितं भवति । एतद्वै
देवा ऽअविभयुर्यद्वै न ऽइममिह रक्षाधसि नाग्रा न
हन्धुरिति तस्मा ऽएतां पुरं पर्यश्रयँस्तथैवाऽस्माऽयमेतां
पुरं परिश्रयरथो योनिर्वा ऽइयः रेत ऽइदं तिर ऽइव
वै योनौ रेतः सिच्यते योनिरूपमेतत्क्रियते तस्मादपि
स्वया जायया तिर ऽइवैव चिचरिषति ॥ १९ ॥ अथैनं

* विप्यति तद्यदेवाऽस्याऽत्रोपनद्धस्य सः शुच्यति तामेवा-
 ऽस्मादेतच्छुचं वहिर्द्धा दधात्यथो ऽएतस्या ऽएवैनमेत-
 द्योनेः प्रजनयति ॥ २० ॥ 'वि प्राजसा पृथुना शोशु-
 चान' ऽहुति । वि प्राजसा पृथुना दीप्यमान ऽहुत्येतद्
 'वाधस्व द्विपो रक्षसो ऽअमीवा' ऽहुति वाधस्व सर्वा
 न्प्राप्मान ऽहुत्येतत्सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्ने-
 रहः सुहृचस्य प्रणीतावित्याशिपमाशास्ते ॥ २१ ॥ अथा-
 ऽजलोमान्याच्छिद्य । उदीचः प्राचः पशून्प्रसृजत्येषा
 होभयेपां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राच्येतस्यां
 तद्विशि पशून्धधाति तस्मादुभये देवमनुष्याः पशूनुपजी-
 वन्ति ॥ २२ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[मृत्पिण्डे पलाशपर्णकथितोदकसेवनम्, अबलोमाभिभ्रणादिकं च]

पर्णकपायुनिष्पववा ऽएता ऽआपो भवन्ति । स्थेम्ने
 न्नेव यद्वेय पर्णकपायेण सोमो वे पर्णीदञ्चन्द्रमा ऽउ वै
 सोम ऽएतद् वा ऽएकमग्निरूपमेतस्ये वाऽग्निरूपस्योपाऽऽस्यै

* का० धी० सू० १६ १ १४ ।

(१) छ० ग० अ० ११ व० ४९ । (२) छ० ग० अ० ११ व० ४९ ।

(३) छ० ग० अ० ११ व० ४९ ।

(D) एतद्ब्राह्मणं शिवया अन्यत्राऽप्युक्तं भवति यथा— का० छ० ८. ४. १, ४, ४८०
 ग० १६ ४, वसि० ग० १० १, मं० ग० ११ ७ ४, ५, तं० ग० ४ १. ४ ।

॥ १ ॥ ता ऽउष * सृजति । 'आपो हि प्त्रा मयोभुव'
 ऽड्ढति यां वै देवतामृगबभ्यनृका यां व्यजुः सैव देवता
 सूर्यसो देवता तद्यजुस्ता हैता ऽआप ऽएवैष त्रिचस्तथा-
 ऽअमूराप ऽएकः रूपः समदृश्यन्त ता ऽएतास्तदेवैतद्रूपं
 करोति ॥ २ ॥ अथ फेनं जनयित्वाऽन्ववदधाति । यदेव
 तत्फेनो द्वितीयः रूपमसृज्यत तदेवैतद्रूपं करोत्यथ ग्रामेव
 तत्र मृदः संस्प्योति सैव मृद्यत्तृतीयः रूपमसृज्यतैतेभ्यो
 वां ऽएष रूपेभ्योऽग्रेऽसृज्यत तेभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति
 ॥ ३ ॥ † अथाऽजलोमैः सः सृजति । स्थेम्ने न्वेव
 यद्वेवाऽजलोमैरेतद्वा ऽएनं देवाः पशुभ्योऽधि समभरँस्त-
 थैवैनमयमेतत्पशुभ्योऽधि सम्भरति तद्यदजलोमैरेवाऽजेहि
 सर्वेषां पशूनां रूपमथ यल्लोम लोम हि रूपम् ॥ ४ ॥
 'मित्रः सः सृज्य । पृथिवीं भूमिं च ज्योतिषा सह'ति
 प्राणो वै मित्रः प्राणो वा ऽएतदग्रे कर्माऽकरो'स्तुजातं
 जातुवेदसमयक्ष्माय स्वा सः सृजामि प्रजाभ्य ऽड्ढति
 यथैव यजुस्तथा वन्धुः ॥ ५ ॥ अथैतत्त्रतयं पिष्टं भवति ।
 शर्कराऽश्मायोरसस्तेन ‡ सः सृजति स्थेम्ने श्वेव यद्वेव
 तेनैतावती वा ऽइयमग्रेऽसृज्यत तथावतीयमग्रेऽसृज्यत
 तावतीमेवैनामेतत्करोति ॥ ६ ॥ 'रुद्राः सः सृज्य । पृथिवीं

* का० श्रौ० सू० १६. ३. १५ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५०-५२ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ३. १७ ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ५३ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ५३ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ३. १८ ।

वृहज्योतिः समीधिर' ऽइत्यसौ वा ऽआदित्य ऽएपोऽग्नि-
 रेतद्वै त'द्वेष्टाः सः सृज्य पृथिवीं वृहज्योतिः समीधिरे ।
 तेषां भानुरजस्र ऽइच्छुक्रो देवेषु रोचत' ऽइत्येष वा ऽएषां
 भानुरजस्रः शुक्रो देवेषु रोचते ॥ ७ ॥ द्वाब्भ्यां सः
 सृजति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्भ्यावानग्निर्भ्यावत्यस्य
 मात्रा त्रावतैवैनमेतत्सः सृजति ॥ ८ ॥ अथ * प्रयौति ।
 सः सृष्ट्वां वसुभी रुद्रैरिति सः सृष्ट्वा हेषा वसुभिश्च
 रुद्रैश्च भवति युष्मिन्नेण तद्वसुभिर्भ्यद्रुद्रैस्तत्तद्रुद्रैर्द्विरैः
 कर्मण्यपां मृदमिति धीरा हि ते कर्मण्यपो ऽइयं मृ-
 स्ताब्भ्यां मृद्वीं कृत्वा सिनीवाली कृणोतु तामिति वाग्वै
 सिनीवाली सैनां हस्ताब्भ्यां मृद्वीं कृत्वा करोतिवत्येतत्
 ॥ ९ ॥ 'सिनीवाली सुकपर्दा सुकुरीरा स्वोपशे'ति । योषा
 वै सिनीवात्येतद् वै योषायै समृद्धः रूपं यत्सुकपर्दा
 सुकुरीरा स्वोपशः समर्द्धयत्येवैनामेतत्सा तुवभ्यमदिते
 मुखोखां दधातु हस्तयोरितितीयं वा ऽअदितिर्ममस्यै तदाह
 ॥ १० ॥ 'उखां कृणोतु । शक्त्या बाहुब्भ्यामदितिर्द्वये'ति
 शक्त्या च हि करोति बाहुब्भ्यां च धिया च माता पुत्रं
 अथोपस्थे साऽग्निं विभक्तुं गर्भं ऽए'ति यथा माता पुत्र-
 मुपस्थे विभृयादेवमग्निं गर्भं विभर्तिवत्येतत् ॥ ११ ॥

(१) छ० गं० अ० ११ व० ५४ ।

* का० धी० सू० १६ ३-१९ ।

(२) छ० गं० अ० ११ व० ५५ । (३) छ० गं० अ० ११ व० ५६ । (४) छ० गं० अ० ११ व० ५७ । (५) छ० गं० अ० ११ व० ५८ । (६) छ० गं० अ० ११ व० ५९ । (७) छ० गं० अ० ११ व० ६० । (८) छ० गं० अ० ११ व० ६१ ।

त्रिभिः प्रयौति । त्रिवृदग्निर्भ्यावानग्निर्भ्यावत्यस्य मात्रा
तावत्तैवैनमेतत्प्रयौति द्वाभ्यां सः सृजति तत्पञ्च पञ्च-
चित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्भ्यावानग्नि-
र्भ्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति त्रिभिरप्युपसृजति
तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्भ्यावानग्निर्भ्यावत्यस्यमा-
त्रा तावत्तद्भवत्यथोऽअष्टाक्षरा वाऽयमग्रेऽसृज्यत तथा-
वतीयमग्रेऽसृज्यत तावतीमेवैनामेतत्करोति ॥ १२ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[उक्ताया अघस्तान्मृत्पिण्डदानविष्यादि]

अथ * मृत्पिण्डमपाऽऽदत्ते । यावन्तं निधयेऽलं
मुख्यते 'मुखस्य शिरोऽसीति' यजो वै मुखस्तस्यैत-
च्छिरः आहवनीयो वै यज्ञस्य शिरः आहवनीयमु
वाऽएतं चेष्यद्भवति तस्मादाह मुखस्य शिरो-
ऽसीति ॥ १ ॥ यद्वेवाऽह मुखस्य शिरोऽसीति ।
जायत एष एतद्यच्चीयते शीर्षतो वै मुखतो जायमानो
जायते शीर्षतो मुखतो जायमानो जायाता इति ॥ २ ॥
तं † प्रथयति । ध्रुवस्त्वा कृणवन्तु गायत्रेण छन्दसाऽङ्घ्रि-
रस्वदित्ययं हैप लोको निधिस्तमेतद्भुवो गायत्रेण छ-

(A) एतद्ब्राह्मणस्य विषया अन्वयाऽप्युपलभ्यन्ते यथा— वा० ख० ८ पृ १, काठ०
सं० १६. ४, कपि० सं० ३० ४; मे० सं० ११. ७. ५. तै० सं० ४. १. ४ ।

* वा० श्रौ० सू० १६. ३. २२ ।

(१) सु० सं० ख० ११ व० ५७ ।

† वा० श्रौ० सू० १६. ३. २५ ।

(२) सु० सं० ख० ११ व० ५८ ।

न्दसाऽकुर्वन्तथैवैनमयमेतद्वायत्रेण च्छन्दसा करोत्यङ्गिरस्व-
दिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवाऽसी'ति स्थिराऽसीत्येतदुथो
प्रतिष्ठिताऽसीति 'पृथिव्यसी'ति पृथिवी ह्येष निधिर्द्धारया
मयि प्रजाऽऽ रायस्पोष गौपत्यऽ सुवीर्यऽ सजातान्यज-
मानये'त्येतद्वै वसव ऽइमं लोकं कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिप-
माशासत तथैवैतद्यजमान ऽइमं लोकं कृत्वा तस्मिन्नेतामा-
शिपमाशास्ते तां प्रादेशमात्रीं कृत्वाऽथाऽस्यै सर्वतस्तीरमुन्न-
यति ॥३॥ अथ पूर्वमुद्धिमादधाति । 'रुद्रास्त्वा कृष्णवन्तु त्रैष्टु-
भेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'त्यन्तरिक्षऽ हैष ऽउद्धिस्तमेतद्बुद्रा-
स्त्रैष्टुभेन च्छन्दसा कुर्वन्तथैवैनमयमेतद्त्रैष्टुभेन च्छन्दसा
करोत्यङ्गिरस्वदि'ति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवाऽसी'ति स्थि-
राऽसीत्येतदुथो प्रतिष्ठिताऽसीत्यन्तरिक्षमसीत्यन्तरिक्षऽ
ह्येष ऽउद्धिर्द्धारया मयि प्रजाऽऽ रायस्पोष गौपत्यऽ
सुवीर्यऽ सजातान्यजमानाये'त्येतद्वै रुद्रा ऽअन्तरिक्षं
कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिपमाशासत तथैवैतद्यजमानोऽन्तरिक्षं
कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिपमाशास्ते ताऽऽ संलिप्य सथंश्ल-
क्षय ॥ ४ ॥ * अथोत्तरमुद्धिमादधाति । 'आदित्यास्त्वा
कृष्णवन्तु जागतेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्वदि'ति योर्हैष ऽउद्धि-
स्तमेतदादित्या जागतेन च्छन्दसाऽकुर्वन्तथैवैनमयमेतज्जाग-

(१) मु० घ० अ० ११ व० ५८ । (२) मु० ग० अ० ११ व० ५८ । (३) जु०
ग० अ० ११ व० ५८ । (४) जु० ग० अ० ११ व० ५८ । (५) जु० ग० अ० ११
व० ५८ । (६) जु० ग० अ० ११ व० ५८ । (७) जु० ग० अ० ११ व० ५८ ।

* वा० धी० सू० १६. ३. २७ ।

(८) जु० ग० अ० ११ व० ५८ ।

तेन च्छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा
 'ध्रुवाऽसी'ति स्थिराऽसीत्येतदुच्यते प्रतिष्ठिताऽसीति
 'द्यौरसी'ति द्यौर्द्विष ऽउद्धिर्द्धारया मयि प्रजाऽऽ रायस्पोषं
 गौपत्यऽ सुवीर्यऽ सजातान्यजमानायेत्येतद्वा ऽआदि-
 त्या दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिपमाशासत तथैवैतद्यज-
 मानो दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिपमाशास्ते ॥ ५ ॥ अथै-
 तेन चतुर्थेन यजुषा * करोति । 'विश्वे र्वा देवा वैश्वान-
 नराऽ कृण्वन्त्वानुष्टुभेन च्छन्दसाऽङ्गिरस्वदिति दिशो
 हैतद्यजुरेतद्वै विश्वेदेवा वैश्वानरा ऽएषु लोकेपूत्रायामे-
 तेन चतुर्थेन यजुषा दिशोऽदधुस्तथैवैतद्यजमान ऽएषु
 लोकेपूत्रायामेतेन चतुर्थेन यजुषा दिशो दधात्यङ्गिरस्व-
 दिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा 'ध्रुवाऽसी'ति स्थिराऽसीत्येतदुच्यते
 प्रतिष्ठिताऽसीति 'दिशोऽसी'ति दिशो ह्येतद्यजुर्द्धारया
 मयि प्रजाऽऽ रायस्पोषं गौपत्यऽ सुवीर्यऽ सजातान्यज-
 मानायेत्येतद्वै विश्वे देवा वैश्वानरा दिशऽ कृत्वा तास्वे-
 तामाशिपमाशासत तथैवैतद्यजमानो दिशऽ कृत्वा तास्वेता-
 माशिपमाशास्ते ॥ ६ ॥ तेनैतेनाऽन्तरतश्च बाह्यतश्च करोति ।
 तस्मादेषां लोकानामन्तरतश्च बाह्यतश्च दिशोऽपरिमित-
 मेतेन करोत्यपरिमिता हि दिशऽ ॥ ७ ॥ तां प्रादेशमात्री-

(१) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (२) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ५८ ।

* वा० श्रौ० सू० १६. १. २८ ।

(४) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (५) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (६) शु० सं० अ० ११ क० ५८ । (७) शु० सं० अ० ११ क० ५८ ।

मेवोद्धां करोति । प्रादेशमात्रीं तिरश्चीं प्रादेशमात्रो गैर्वावे
 विष्णुर्द्यौर्निरेया गर्भसम्मितां तद्योनिं करोति ॥८॥ सा यदि
 वर्षीयसी प्रादेशात्स्यात् । एतेन यजुषा हृसीयसीं कुर्व्याद्यदि
 हृसीयस्येतेन वर्षीयसीम् ॥ ९ ॥ स यद्येकं पशुं स्यात् ।
 एकप्रादेशां कुर्व्याद्यथ यदि पञ्च पञ्चवदस्युः पञ्चप्रादेशां
 कुर्व्यादिपुमात्रीं वा वीर्यं वा ऽद्भुपूर्वीर्यसम्मितैव तद्भवति
 पञ्चप्रादेशा ह स्म त्वेव पुरेपुर्भवति ॥१०॥ अथ तिरश्चीं
 रास्नां पर्यस्यति । दिशो हैव सैतद्वै देवा ऽइमाँल्लोकानुखां
 कृत्वा दिग्भिरदृढहन्दिग्भिः पर्यतस्त्वैवैतद्यजमान ऽइमाँ-
 ल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिर्दृढहति दिग्भिः परितनोति
 ॥११॥ तामुत्तरे * वितृतीये पर्यस्यति । अत्र हैपां लोकाना-
 मन्ताः समायन्ति तदेवैनाँस्तद् दृढहति ॥ १२ ॥ 'अदित्यै
 रास्नाऽसी'ति । वरुण्यै वै यज्ञे रज्जुरवरुण्यामेवैनामेत-
 द्वास्नां कृत्वा पर्यस्यति ॥ १३ ॥ अथ चतस्र ऽऊर्द्धां
 करोति । † तूष्णीमेव दिशो हैव ता ऽएतद्वै देवा ऽइमाँ-
 ल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिः सर्वतो दृढहँस्तयैवैतद्यजमान-
 ऽइमाँल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिः सर्वतो दृढहति ॥ १४ ॥
 ता ऽएता ऽएतस्यै भवन्ति । एतद्वा ऽएता ऽएतामस्त-
 न्नुवँस्तयैवैनामेतत्तस्तन्नुवन्ति तद्यदुत ऽऊर्द्धं तदेतया
 तिरश्चन्या दृढमथ यदतोऽर्वाकृदेताभिः ॥ १५ ॥ तासा-

* वा० शौ० सू० १६. ३. २९ ।

(१) छ० मं० अ० ११ वं० ५९ ।

† वा० शौ० सू० १६. ३. ३० ।

मग्नेषु * स्तनानुन्नयन्ति । एतद्वै देवा ऽइमाँल्लोकानुखां
 कृत्वैतैस्तनैः सर्वाङ्कामानदुहत तथैवैतद्यजमान ऽइमाँ-
 ल्लोकानुखां कृत्वैतैस्तनैः सर्वाङ्कामान्दुहे ॥ १६ ॥ सैषा
 गौरेव । इमे वै लोका ऽउखेमे लोका गौस्तस्या ऽएतदूधो
 यैषा तिरश्ची राक्ता सा बितृतीये भवति बितृतीये
 हि गोरूधः ॥ १७ ॥ तस्यै स्तनानुन्नयति । ऊधसस्त-
 स्तनानुन्नयति सा चतुस्तना भवति चतुस्तना हि
 गौः ॥ १८ ॥ ताथै हेके † द्विस्तनां कुर्वन्ति । अथो-
 ऽअष्टस्तनां न तथा कुर्याद्ये वै गोः कनीयस्तनाः पशवो
 ये भूयस्तना ऽअनुपजीवनीयतरा वा ऽअस्यैतेऽनुपजीवनी-
 यतराथै हैनां ते कुर्वतेऽथो ह ते न गां कुर्वते शुर्नां
 वाऽविं वा बृडवां वा तस्मात्तथा न कुर्यात् ॥ १९ ॥
 अधाऽस्यै ‡ विलमभिपद्यते । 'अदितिर्ष्टे विलं यम्णास्वि'ति
 वाग्वा ऽअदितिरेतद्वा ऽएनां देवाः कृत्वा वाचाऽदित्या
 निरष्टापयैस्तथैवैनामयुमेतत्कृत्वा वाचाऽदित्या निष्ठापयति
 ॥ २० ॥ तां § परिगृह्य निदधाति । 'कृत्वायै सा
 महीमुखामिति कृत्वाऽयसा महतीमुखामि'त्येत'म्मृमयी
 य्योनिमम्रय' ऽहुति मृमयी ह्येषा योनिरमेः 'पुत्रेभ्यै
 प्राऽयच्छदुदितिः श्रपयानित्येतद्वाऽएनामदितिः कृत्वा

* "स्तनानिवाऽप्येषवति" (व. धी. सू. १६. ४. १) ।

† का. धी. सू. १६. ३. २ ।

‡ का. धी. सू. १६. ३. २ ।

(१) शु. सं. अ. ११ क. ५९ ।

§ का. धी. सू. १६. ४. ४ ।

(२) शु. सं. अ. ११ क. ५९ । (३) शु. सं. अ. २१ क. ५९ । (४) शु.
 सं. अ. ११ क. ५९ ।

देवेभ्यः पुत्रेभ्यः श्रपणाय प्रायच्छतैर्वैनामयमेत-
 कृत्वा देवेभ्यः श्रपणाय प्रयच्छति ॥ २१ ॥ ता
 हुँके * तिस्रः कुर्वन्ति । त्रयो वा ऽइमे लोका ऽइमे लोका
 ऽउखा ऽहुति ब्रह्मन्तोऽथो ऽअन्न्योऽह्यस्यै प्रायश्चित्त्यै
 यदीतरा भेरस्यतेऽथेतरस्यां भरिष्यामो यदीतराऽथेतरस्या-
 मिति न तथा कुर्याद्यो वा ऽएष निधिः प्रथमोऽयः
 स लोको यः पूर्वं ऽउद्भिरन्तरिक्षं तद्य ऽउत्तरो यौः साऽथ
 यदेतच्चतुर्थं यजुर्दिशो हैव तदेतावद्वा ऽइदं स्रवं व्याव-
 दिमे च लोका दिशश्च स यदुन्नोपाऽऽहरेदुति तद्रेचयेद्यदु
 वै यज्ञेऽतिरिक्तं क्रियते यजमानस्य तद् द्विपन्तं भ्रातृ-
 व्यमवभ्यतिरिच्यते यदु भिक्षायै प्रायश्चित्तिरुत्तरस्मिँ-
 स्तदववास्याने ॥ २२ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

फण्डिकासंख्या ॥ ११४ ॥

[अपाढेष्टकादिनिर्माणम्, अश्वशकृद्विर्धनञ्च]

तस्या ऽएतस्या ऽअपाढां पूर्वां करोति । इयं वा-
 ऽअपाढेऽयमु वा ऽएषां लोकानां प्रथमाऽसृज्यत तामे-

* का० श्री० सू० १६ ४ ५ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श०, ८ ५ १, २,
 कट० स० १६ ५ ६, मे० स० ११. ७ ६, वै० स० ४. १. ५ ।

तस्या ऽएव मृदुः करोत्येपांश्च ह्येव लोकानामियं महिषी
 करोति महिषी हीयं तदैव प्रथमा वित्ता सा महिषी ॥ १ ॥
 पादमात्री भवति । प्रतिष्ठा वै पाद ऽइयमु वै प्रतिष्ठा
 व्यालिखिता भवति त्रिवृद्धीयम् ॥ २ ॥ अथोखां करोति । इमाँ-
 स्तल्लोकाकरोत्यथ विश्वज्ज्योतिषः करोत्येता देवता ऽअग्निं
 वायुमादित्यमेता ह्येव देवता विश्वज्ज्योतिस्ता ऽएतस्या-
 ऽएव मृदुः करोत्येव्यस्तल्लोकेव्य ऽएतान्देवाग्निर्मिमसीते
 यजमानः करोति व्यालिखिता भवन्ति त्रिवृतो ह्येते देवा-
 ऽइत्यधिदेवतम् ॥ ३ ॥ अथाऽद्व्यात्मम् । आत्मैवोखा
 वागपाठा तां पूर्वा करोति पुरस्ताद्धीयमात्मनो वाऽक्ता-
 मेतस्या ऽएव मृदुः करोत्यात्मनो ह्येव्यं वाङ्महिषी
 करोति महिषी हि वाक्व्यालिखिता भवति त्रेधाविहिता
 हि वागृचो यजूंषि सामान्यथो यदिदं शयं वाचो
 रूपमुपांश्च ज्यन्तरामुच्चैः ॥ ४ ॥ अथोखां करोति ।
 आत्मानं तत्करोत्यथ विश्वज्ज्योतिषः करोति प्रजा वै
 विश्वज्ज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैत-
 त्करोति ता ऽएतस्या ऽएव मृदुः करोत्यात्मनस्तत्प्रजां
 निर्मिमसीते यजमानः करोति यजमानस्तदात्मनः प्रजां
 करोत्यनन्तर्हिताः करोत्यनन्तर्हितां तदात्मनः प्रजां
 करोत्युत्तरां तदात्मनः प्रजां करोति व्यालिखिता भवन्ति
 त्रिवृद्धिः प्रजातिः पिता माता पुत्रोऽथो गर्भः ऽउत्वं
 जरायु ॥ ५ ॥ ता ऽएता यजुष्कृतायै करोति । अयजुष्कृ-
 ताया ऽइतराऽनिरुक्ता ऽएता भवन्त्यनिरुक्ता ऽइतराः परि-

मिता ऽएता भवन्त्यपरिमिता ऽद्वुतगः ॥ ६ ॥ प्रजापति-
 रेषोऽग्निः । उभयम्बेतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चाऽनिरुक्तश्चाप-
 रिमितश्चाऽपरिमितश्च तथा यजुष्कृतायै करोति यदे-
 वाऽस्य निरुक्तं परिमितः रूपं तदस्य तेन संस्करोत्यथ
 वा ऽअयजुष्कृतायै यदेवाऽस्याऽनिरुक्तमपरिमितः रूपं
 तदस्य तेन संस्करोति स ह वा ऽएतः स्रवं कृत्स्नं
 प्रजापतिः संस्करोति य ऽएवं विद्वानेतदेवं करोत्यथोप-
 शयायै पिण्डं परिशिनष्टि प्रायश्चित्तिभ्यः ॥ ७ ॥
 अथैनां * धूपयति । स्थेम्नेऽश्ववाऽथो कर्मणः प्रकृततायै
 यदेव धूपयति शिर ऽएतद्यजस्य यदुस्त्रा प्राणो धूमः
 शीर्षस्तत्प्राणं दधाति ॥ ८ ॥ † अश्वशकैर्दूपयति । प्राजा-
 पत्यो वा ऽअश्वः प्रजापतिरग्निर्वा वा ऽआत्माऽऽत्मानः
 हिनस्त्यहिःसायै तद्वै शकैव तद्धि जग्धं यातयाम तथो
 हु नैवाऽश्वः हिनस्ति नेतरावपशून् ॥ ९ ॥ 'ध्रुसवस्त्वा
 धूपयन्तु । गायत्रेण छन्दसाऽङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वा धूपयन्तु त्रैष्टु-
 भेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा धूपयन्तु जागतेन
 छन्दसाऽङ्गिरस्वद्विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्त्वानुष्टु-
 भेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदिन्द्रस्त्वा धूपयतु ध्रुगुणस्त्वा धूपयतु
 विष्णुस्त्वा धूपयत्वि'त्येताभिरेवैनामेतद्देवताभिर्दूपयति ॥१०॥
 सप्ताऽश्वशकानि भवन्ति । सप्त यजूंषि सप्ततस्य ऽएता

(१) सु० स० अ० ११ ब० ६० ।

* का० थी० सू० १६. अ. ८ ।

† अथ शतम् ६००० ।

देवताः सप्त शीर्षप्राणा यदु वा ऽअपि बहु कृत्वः सप्त
सप्त सप्तैव तच्छीर्षण्येव तत्सप्त प्राणान्दधाति ॥ ११ ॥ (C)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अथोखादिस्थापनार्थमवतलननम्]

(तत्र उखादीनां स्थापनम्, पचनम्, उपावहरणादिकञ्च)

अथैनमस्यां * खनति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्न्यवै न-
ऽइममिह रुक्षाधंसि नाष्ट्रा न हव्युरिति तस्मा ऽइममेवा-
ऽऽत्मानमकुर्वन्गुप्त्या ऽआत्माऽऽत्मानं गोप्यतीति ॥ १ ॥
तं वा ऽअदित्या खनति । इयं वा ऽअदितिर्गो वा-
ऽआत्माऽऽत्मानः हिनस्त्यहिःसायै यदव्यया देव-
तया खनेद्विधं स्यादैनम् ॥ २ ॥ 'अदितिर्वा देवी विश्व-
देव्यावती । पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वत्खनत्ववटे'
त्यवटो हैप देवत्राऽत्र सा वैणव्यविभ्रुत्सीदति चतुः-
स्वक्तिरेष कूपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य-
ऽएवैनमेतद्दिग्भ्यः खनत्यथ पचनमवधायाऽपाढामवदधाति
तूष्णीमेव तां हि पूर्वां करोति ॥ ३ ॥ अथोखामवधाति ।
'देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध-
स्थे ऽअङ्गिरस्वदधनूख' ऽइति देवानां हैतामग्रे
पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्व-

(C) एतदनादौपत्या नियमा अन्वयाऽनुपलभ्यन्ते यथा— का० घ० ८. ५ ३, वट०
स० १६. ६, मै० स० ११ ७ ६, तै० स० ४. १. ५ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. १ ।

(१) शु० ख० अ० ११ क० ६१ । (२) शु० स० अ० ११ क० ६१ ।

दधुस्ताभिरेवैनामेतद्वधाति ता ह ता ऽओपधय ऽएवौ-
 पधयो वै देवानां पत्न्य ऽओपधिभिर्हीदः सर्वः हितमो-
 पधिभिरेवैनामेतद्वधात्यथ विश्वज्योतिषोऽवदधाति तृष्णी-
 मेवाऽथ पचनमवधायाऽभीन्धे ॥४॥ * धिपुणास्त्वा देवीः ।
 विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वदुभीन्ध-
 तामुख ऽडुति धिपुणा हैतामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः
 पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वदुभीधिरे ताभिरेवैनामेतदुभीन्धे
 सा ह सा वाग्नेव वाग्वै धिपुणा वाचा हीदः सर्वमिद्धं
 वाचैवैनामेतदुभीन्धेऽयैतानि त्रीणि यजूंषीक्षमाण ऽएव
 जपति ॥ ५ ॥ 'ब्रूत्रीष्टा देवीः । विश्वदेव्यावतीः
 पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वच्छ्रपयन्तूख' ऽडुति ब्रूत्री-
 हैतामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गि-
 रस्वच्छ्रपयाञ्चक्रुस्ताभिरेवैनामेतच्छ्रपयति तानि ह तान्य-
 होरात्राण्येवाहोरात्राणि वै ब्रूत्रयोऽहोरात्रैर्हीदः सर्वं
 घृतमहोरात्रैरेवैनामेतच्छ्रपयति ॥ ६ ॥ 'आस्ता देवीः ।
 विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वत्पच-
 न्तूख' ऽडुति आ हैतामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः
 सधस्थेऽङ्गिरस्वत्पेचुस्ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि ह
 तानि छन्दाथस्येव छन्दाथसि वै आश्छन्दोभिर्हि स्वर्गं
 लोकं गच्छन्ति छन्दोभिरेवैनामेतत्पचति ॥ ७ ॥ 'जनय-

* का. श्री. सू. १६ ४ १२-१४ ।

(१) शु. स. अ. ११ क. ६१ । (२) शु. स. अ. ११ क. ६१ । (३) घ.

स. अ. ११ क. ६१ ।

(४) शु. स. अ. ११ क. ६१ ।

स्त्राऽच्छिन्नपत्रा देवीः । विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध-
स्थे ऽअङ्गिरस्वत्पचन्तुस्व' ऽइति जनयो हैतामग्नेऽच्छिन्नपत्रा
देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे ऽअङ्गिरस्वत्पेक्षु-
स्ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि ह तानि नक्षत्राण्येव
नक्षत्राणि वै जनयो ये हि जनाः पुण्यकृतः स्वर्गं
लोकं गच्छन्ति तेषामेतानि ज्योतीःपि नक्षत्रैरेवैनामे-
तत्पचति ॥ ८ ॥ स वै खनत्येकेन । * अवधात्ये-
केनाऽभीन्ध ऽएकेन श्रप्यत्येकेन द्वाभ्यां पचति तस्माद्
द्विः संवत्सरस्याऽन्नं पच्यते तानि पद् सम्पद्यन्ते
पृथुवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा
तावत्तद्भवति ॥ ९ ॥ † अथ 'मित्रस्य चर्यणीधृत' ऽइति ।
मैत्रेण यजुषोपग्याचरति यावत्क्रियद्योपग्याचरति न वै
मित्रः कं च न हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति
तथो हैष ऽएतां न हिनस्ति नो ऽएतमेपा तां दिवै-
वोपवपेद्विवोद्वपेदुहृत्वाग्नेयम् ॥ १० ॥ ताः ‡ सावित्रेण यजु-
षोद्वपति । सविता वै प्रसविता सवितृप्रसूत ऽपुवै-
नामेतदुद्वपति 'देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वहुरिः
सुधाहस्त शक्त्ये'ति सर्वमु ह्येतत्सविता ॥ ११ ॥ अथैनां
पर्यावर्त्तयति । 'अव्यथमाना पृथिव्यामाशा दिश-

* का० श्रौ० सू० १६. ४. १० ।

† वा० श्रौ० सू० १६. ४. १५ ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ६२ ।

‡ का० श्रौ० सू० १६. ४. १८-२० ।

(२) शु० सं० अ० ११ क० ६३ । (३) शु० सं० अ० ११ क० ६३ ।

ऽआपृणे^{*}त्यव्यथमाना त्वं पृथिव्यामाशा दिशो रुसेना-
 ऽऽपूरयेत्येतत् ॥ १२ ॥ * अथैनामुद्यच्छति । 'उत्थाय
 बृहती भवे'त्युत्थाय हीमे लोका बृहन्त 'ऽउदु तिष्ठ' ध्रुवा
 त्वमि'त्युदु तिष्ठ स्थिरा त्वं प्रतिष्ठितेत्येतत् ॥ १३ ॥ तां
 परिगृह्य निदधाति । 'मित्रैतां त ऽउखां परिददाम्यभि-
 त्या ऽएषा मा भेदी'त्ययं वै वायुर्मित्रो योऽयं पवते तस्मा-
 ऽएवैनामेतपरिददाति गुप्त्यै ते हेमे लोका मित्रगुप्तास्त-
 स्मादेषां लोकानां न किञ्चन मीयते ॥ १४ ॥ अथै-
 नामाच्छृणत्ति । स्येम्ने इवेवा^५थो कर्मणः प्रकृततायै
 यद्वेवा^५च्छृणत्ति शिर ऽएतद्यज्ञस्य यदुखा प्राणः पयः
 शीपस्तुप्राणं दधात्यथो योपा वा ऽउखा योपायां तस्यो
 दधाति तस्माद्योपायां पयः ॥ १५ ॥ अजायै[†] पयसा-
 ऽऽच्छृणत्ति । प्रजापतेर्वै शोकादजा समभवन्प्रजापतिर-
 मित्रो वा ऽआत्मा^५ऽऽस्मानः हिनस्त्यहिःसायै यद्वेवा^५जाया-
 ऽअजा ह सर्वा ऽओषधीरत्ति सर्वासामेवैनामेतदोषधीनाथं
 रुसेना^५च्छृणत्ति ॥ १६ ॥ 'वसवस्त्वेवा^५च्छृन्दन्तु । गायत्रेण
 च्छदसा^५ङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वा^५च्छृन्दन्तु त्रैष्टुभेन च्छन्दसा^५ङ्गि-
 रस्वदादित्यास्त्वा^५च्छृन्दन्तु जागतेन च्छन्दसा^५ङ्गिरस्व-
 द्विश्वे स्वा देवा वैश्वानरा ऽआच्छृन्दन्त्वा^५नुष्टुभेन च्छन्द-
 सा^५ङ्गिरस्वदित्येताभिरेवैनामेतदेवताभिराच्छृणत्ति स वै

* का० श्रौ० सू० १६. ४. २१-२२ ।

(१) शु० सं० अ० ११ व० ६४ । (२) शु० सं० अ० ११ व० ६४ । (३) शु०
 सं० अ० ११ व० ६४ ।

† का० श्रौ० सू० १६. ४. २३ ।

(४) शु० सं० अ० ११ व० ६५ ।

याभिरेव देवताभिः करोति त्वाभिर्द्धूपयति त्वाभिराच्छृणोति
यो वाऽव कर्म करोति स ऽएव तस्योपचारं वेद
तस्माद्याभिरेव देवताभिः करोति त्वाभिर्द्धूपयति त्वाभि-
राच्छृणोति ॥ १७ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[दीक्षणीयाहविः, औद्ग्रभणहोमः, शुद्धतृणावस्तरणादिकञ्च]

भूयार्थसि हवींश्च भवन्ति । अग्निचित्यायां यदु-
चाऽनग्निचित्यायामतीति ह कर्माणि सन्ति याव्यन्यत्क-
र्माऽति तान्यतीति तेषामग्निचित्या राजसूयो वाजपेयो-
ऽश्वमेधस्तद्यत्तान्यन्यानि कर्मार्पणयति तस्मात्तान्य-
तीतानि ॥ १ ॥ अग्नावैष्णव ऽएकादशकपालः । तदङ्क-
रस्य दीक्षणीयं वैश्वानरो द्वादशकपाल ऽआदित्यश्च
चरुस्ते ऽअग्नेः ॥ २ ॥ स यदाग्नावैष्णवमेव निर्वपेत् ।
नेतरे हविषी ऽअद्भरस्यैव दीक्षणीयं कृतं स्यान्ना-
ऽग्नेरथ यदितरे ऽएव हविषी निर्वपेन्नाऽऽग्नावैष्णवमग्ने-
रेव दीक्षणीयं कृतं स्यान्नाऽद्भरस्य ॥ ३ ॥ उभ-
यानि निर्वपति । अद्भरस्य चाऽग्नेश्चोभयं ह्येतत्कर्मा-
ऽद्भरकर्म चाऽग्निकर्म चाऽद्भरस्य पूर्वमथाऽग्नेरुपायि ह्येत-

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८, ५, २; कठ०
ते० १६, ५; ६, वै० सं० ११, ७, ६, तै० सं० ४, १-५ ।

प्रयुङ्क्ते ॥ १८ ॥ 'प्रजापतेये मनवे स्वाहे'ति । प्रजापतिर्वै
 मनुः स हीदद् सर्वममनुत प्रजापतिर्वा एतदग्रे कर्मा-
 'ऽकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्मणे प्रयुङ्क्ते ॥ १९ ॥ 'अग्नेये
 वैश्वानराय स्वाहे'ति । संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः
 संवत्सरो वा एतदग्रे कर्माऽकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्मणे
 प्रयुङ्क्ते ॥ २० ॥ अथ सावित्री जुहोति । सविता वा-
 एतदग्रे कर्माऽकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्मणे प्रयुङ्क्ते
 'विश्वो देवस्य नेतुर्मन्त्रो व्वुरीत सख्यम् । विश्वो राय-
 ऽइषुध्यति शुम्भन् व्वृणीत पुष्यसे स्वाहे'ति यो देवस्य
 सवितुः सख्यं व्वृणीते स शुम्भन् च पुष्टिं च व्वृणीत एष
 वा अस्य सख्यं व्वृणीते य एतत्कर्म करोति ॥ २१ ॥
 तान्यु हैक उस्त्रायामेवैतान्यौद्ग्रभणानि जुहति कामेवभ्यो
 वा एतानि ह्यन्त आत्मो एष यजमानस्य यदुखाऽऽत्म-
 न्यजमानस्य सर्वान्कामान्प्रतिष्ठापयाम ऽइति न तथा
 कुर्यादेतस्य वै यज्ञस्य सऽस्थितस्यैतासामाहुतीनां योरस्-
 स्तदेतद्विर्ग्यद्दीप्यते तद्यत्सऽस्थिते यज्ञे हुतेष्वौद्ग्रभणेपूर्वां
 प्रवृणक्ति तदेनामेष यज्ञ आरोहति तं व्यजं विभर्ति तस्मा-
 रसऽस्थित एष यज्ञे हुतेष्वौद्ग्रभणेपूर्वां प्रवृज्यात् ॥ २२ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ५०॥] मुञ्जकुलायेनाऽवस्तीर्णा भवति । आदी-
 प्याऽदितिन्वेव यदेव मुञ्जकुलायेन योनिरेपाऽग्नेर्व्यन्मुञ्जो
 न वै योनिर्गर्भः हिनस्त्यहिंसायै योनेर्वै जायमानो

जायते योनेर्जायमानो जायाता ऽइति ॥ २३ ॥ शणकुला-
यमन्तरं * भवति । आदीप्याऽदितिन्वेव यद्वेव शणकुलायं
प्रजापतिर्व्यस्यै योनेरसृज्यत तस्या † ऽउमा ऽउल्वमासञ्छणा
जरायु तस्मात्ते पूतयो जरायु हि ते न वै जरायु गर्भं
हिनस्त्यहिंसार्यै जरायुणो वै जायमानो जायते जरायुणो
जायमानो जायाता ऽइति ॥ २४ ॥

पटाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[उखाया आहवनीयेऽधिश्रयणम्, प्रवृज्जनम्, समिदाधानञ्च]

तां तिष्ठन्प्रवृणक्ति । इमे वै लोका ऽउखा तिष्ठ-
न्तीव वा ऽइमे लोका ऽअथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तमः ॥ १ ॥
उदङ् प्राङ् तिष्ठन् । उदङ् प्राङ् तिष्ठन्प्रजापतिः प्रजा-
ऽअसृजत ॥ २ ॥ यद्वेवोदङ् प्राङ् तिष्ठन् । एषा होभयेपां
देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राची ॥ ३ ॥ यद्वेवोदङ् प्राङ्
तिष्ठन् । एतस्याथं ह दिशि स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं तस्मा-
दुदङ् प्राङ् तिष्ठन्नाहुतीर्जुहोत्युदङ् प्राङ् तिष्ठन्दक्षिणा
नयति द्वारैव तत्स्वर्गस्य लोकस्य वित्तं प्रपादयति ॥ ४ ॥
'मा सुं भित्था मा सु रिप' ऽइति । यथैव यजुस्तथा
वन्धु'रुम्यै धृष्णु वीर्यस्व स्वि'ति योषा वा ऽउखाऽम्वेति
वै योषाया ऽआमन्त्रणं स्वि वीर्यस्वा'ऽभिश्चेदुं करि-

* का० थी० सु० १६. ४. ३१ ।

† "क्षीमवचोपादानमूषारुणवितोषा तमाः" 'भतसी स्यादुमा शुमा' इत्यमरः २. १. ३० ।

(१) सु० सं० अ० ११ क० ६८ । (२) सु० सं० अ० ११ क० ६८ । (३) सु०
सं० अ० ११ क० ६८ ।

पथ' ऽइत्यग्निश्च ह्येतत्करिष्यन्तौ भवतः ॥ ५ ॥ इह-
हस्व' देवि पृथिवि स्वस्तय' ऽइति । यथैव यजुस्तथा
वन्धु'रासुरी माया स्वधया कृताऽसी'ति प्राणो वा ऽअसु-
स्तस्येपा माया स्वधया कृता 'जुष्टं देवेभ्य ऽइदमस्तु
हव्यमि'ति या ऽएवैतस्मिन्नावाहुतीर्होष्यन्भवति ता-
ऽएतदाहुऽथो ऽएवैव 'हव्यमरिष्टा त्वमुदिहि यज्ञे-
ऽअस्मिन्नि'ति यथैवाऽरिष्टानार्तेतस्मिन्यज्ञ ऽउदियादेव-
मेतदाह ॥ ६ ॥ इहव्यां प्रवृणक्ति । द्विपाद्यजमानो
यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेत-
त्प्रवृणक्ति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च प्राणो गायत्र्यात्मा
त्रिष्टुवेतावान्त्रै पशुर्यावाऽप्राणश्चाऽऽत्मा च तद्यावान्प-
शुस्तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्त्यथो ऽअग्निर्वै गायत्रीन्द्रस्त्रिष्टुवै-
न्द्राग्नोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृण-
क्तीन्द्राग्नी वै सवै देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्ति तयोः सप्तपदानि सप्तचितिको-
ऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
मात्रा तावत्तन्नवति ॥ ७ ॥ तां व्यदग्निः सन्तपति । अथैनाम-
र्धिरारोहति योपा वा ऽउखा व्यूपाऽग्निस्तस्माद्यदा व्यूपा
योपाधं सन्तपत्यथाऽस्याधं रेतो दधाति ॥ ८ ॥ तज्जैके ।
यदि चिरमर्धिरारोहत्यङ्गारानेवावपत्युभयेनैपोऽग्निरिति न
तथा कुर्यादस्थन्नवान्नात्र पशुर्जायतेऽथ तं नाऽग्र ऽएवाऽ-

(१) पु० म० अ० ११ व० ६९ । (२) पु० म० अ० ११ व० ६९ । (३) पु०
म० अ० ११ व० ६९ । (४) पु० म० अ० ११ व० ६९ ।

ऽस्यन्वन्तमिव न्युपन्ति रेत ऽइवैव दधाति रेत ऽउ ऽएतद-
नस्थिकं व्यदर्चिस्तस्मादेनामर्चिरेवाऽऽरोहेत् ॥ ९ ॥ तां
व्यदर्चिरारोहति । अथाऽस्मिन्समिधमादधाति रेतो वा-
ऽएनामेतदापद्यत ऽएपोऽग्निस्तस्मिन्नेताथ रेतसि सम्भृतिं
दधाति ॥ १० ॥ सा काम्मुकी स्यात् । देवाश्चाऽसुराश्चो-
भये प्राजापत्या ऽअस्पृक्षन्त ते देवा ऽअग्निमुनीकं कृत्वा-
ऽसुरानुभयार्थस्तस्याऽर्चिषः प्रगृहीतस्याऽसुरा ऽअग्रं प्राऽऽवृ-
क्ष्वँस्तदस्यां प्रत्यतिष्ठत्स क्रमुकोऽभवत्तस्मात्स स्वाद् रसो
हि तस्माद् लोहितोऽर्चिर्वर्हि स ऽएपोऽग्निरेव यत्क्रमुको
ऽग्निमेवाऽस्मिन्नेतत्सम्भृतिं दधाति ॥ ११ ॥ प्रादेशमग्नी
भवति । प्रादेशमात्रो वै गृध्रं विष्णुरात्मसन्मितामेवाऽस्मि-
न्नेतत्सम्भृतिं दधाति ॥ १२ ॥ घृते न्युत्ता भवति । अग्नि-
र्यस्यै योनेरुत्थयत तस्यै घृतमुख्यमासीत्तस्मात्तत्प्रत्युद्गी-
ष्यत ऽआत्मा ह्यस्यैष तस्मात्तस्य न भस्म भवत्यात्मैव
तदात्मानमप्येति न वा ऽउल्वं गृध्रं हिनस्यतिथंसाया-
ऽउल्वार्धे जायमानो जायत ऽउल्वान्जायमानो जायाता ऽइति
॥ १३ ॥ * तामादधाति । 'द्वेष्टे सर्पिरासुतिरिति' दुर्वाष्टे
सर्पिरशन ऽइत्येतत्प्रत्नो होता वरेण्य' ऽइति सनात्नो
होता वरेण्य ऽइत्येतत्सहसस्पृत्रो ऽअद्भुत' ऽइति बलं वै
सहो बलस्य पुत्रोऽद्भुत ऽइत्येतत्तिष्ठन्नादधाति स्वाहाकारेण

* यज. श्रौ. सू. १६. ४. ३५ ।

(१) शु. सं. अ. ११ न. ७० । (२) शु. सं. अ. ११ क. ७० । (३) शु.
सं. अ. ११ क. ७० ।

तस्योपरि बन्धुः ॥ १४ ॥ तद्वा ऽआत्मेवोखा । योनि-
 र्मुञ्जाः शणा जरायुत्वं घृतं गुर्वम् ॥ १५ ॥ ब्राह्मोखा
 भवति । अन्तरे मुञ्जा ब्राह्मो ह्यात्माऽन्तरा योनिर्वाहे मुञ्जा
 भवन्त्यन्तरे शणा ब्राह्मो हि योनिरन्तरं जरायु ब्राह्मे शणा
 भवन्त्यन्तरं घृतं ब्राह्मः हि जरायुन्तरमुत्वं ब्राह्मं घृतं
 भवत्यन्तरा समिद्राह्यं ह्रस्वमन्तरो गुर्वम् ऽएतेऽव्यो वै
 जायमानो जायते तेऽव्यो ऽएवैनमेतज्जनयति ॥ १६ ॥ (B)

पष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[समिधां वैकङ्कतत्वविध्यादि]

अथ वैकङ्कतीमादधाति । प्रजापतिर्यां प्रथमामाहुति-
 मजुहोस्व हुत्वा यत्र न्यमृष्टं ततो विकङ्कतः समभवत्सैषा *
 प्रथमाहुतिर्यद्विकङ्कतस्तामस्मिन्नेतज्जुहोति तथैनमेतस्त्रीणा-
 ति 'पुरस्या ऽअधि संबतोऽवराँ ॥ ऽअव्यातर । यत्राऽहम-
 स्मि ताँ ॥ ऽअवे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ १ ॥ अथौदु-
 म्वरीमादधाति । देवाद्याऽसुराद्योभ्ये प्राजापत्या ऽअस्प-
 र्द्धन्त ते ह सर्वे ऽएव वनस्पतयोऽसुरानवभ्युपेयुरुदुम्वरो ह वै
 देवान् जहौ ते देवा ऽअसुरान् जित्वा तेषां वनस्पतीन-
 वृजत ॥ २ ॥ ते होचुः । हुन्त येषु वनस्पतिपूग्म्यो रस-
 ऽउदुम्वरे तं दुधाम ते यद्यपक्रामेयुर्यातयामा ऽअपक्रामे-

(B) एतद्भाष्यस्या विषया अन्यथाऽप्युक्तव्यं ते यथा— का० सू० ८. ६ २, कट०
 १०. ११. ४, इति० १०. ७, मे० सू० ११. ४ ७, ते० सू० ४. १. १ ।
 * का० सू० ११. ४ २६ ।

(१) सू० म० अ० ११. ४. ५१ ।

युर्यथा धेनुर्दग्धा यथाऽनङ्गानूहिवानिति तद्येषु वनस्पति-
पृग्यो रसऽआसीदुदुम्बरे * तमदधुस्तयैतदूर्जा सर्वाङ्ग-
नस्पतीप्रति पच्यते तस्मात्स सर्वदाऽऽर्द्रं सर्वदा क्षीरी
तदेतत्सर्वमङ्गं व्यदुदुम्बरं सर्वं वनस्पतयः सर्वेणैवैनमेतद-
न्नेन श्रीणाति सर्व्वेनस्पतिभिः समिन्धे ॥ ३ ॥ 'परमस्याः
परावृत' इति । या परमा परावदित्येतद्गोहिदश्चैव इह-
गहीति रोहितो हाऽग्नेरुश्चैव 'पुरीष्यः पुरुषिय' इति
पशव्यो बहुषिय इत्येतदग्ने त्वं तैरा मृध' इत्यग्ने त्वं तर
सर्वाङ्गपाप्मन इत्येतत् ॥ ४ ॥ अथाऽपरशुवृक्णादधाति ।
जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्माऽअन्नाय जायत-
एतद्वेकमङ्गं † यदपरशुवृक्णं तेनैनमेतत्श्रीणाति 'यदमे
क्रानि क्रानि चिदा ते दारुणि दध्मसि । सर्वं तदस्तु ते
घृतं तज्जुपस्य यविष्ठ्ये'ति यथैव यजुस्तथा यन्धुस्तथाकि-
ञ्चाऽपरशुवृक्णं तदस्मा एतस्त्वदुयति तदस्माऽअन्नं
कृत्वाऽपिदधाति ॥ ५ ॥ अथाऽयं शयमादधाति ‡ ।
जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्माऽअन्नाय
जायत एतद्वेकमङ्गं व्यदधः शयं तेनैनमेतत्श्रीणाति 'यद-
र्युपजिहिका यद्भ्रम्रोऽअतिसर्पती'त्युपजिहिका वा हि त-

* का० धौ० सू० १६ ४ ३० ।

(१) शु० स० अ० ११ क० ७२ । (२) शु० स० अ० ११ क० ७२ । (४) शु० स० अ० ११ क० ७२ ।

† का० धौ० सू० १६ ४ ३८ ।

(५) शु० स० अ० ११ क० ७३ ।

‡ का० धौ० सू० १६ ४ ३९ ।

(६) शु० स० अ० ११ क० ७४ ।

दुत्ति वम्भ्रो वाऽतिसर्पति 'सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुपस्व
यविष्ठये'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुस्तयत्किञ्चाऽधः शयं
तदस्मा ऽएतत्स्वदुयति तदस्मा ऽअन्नं कृत्वाऽपिदधाति
॥ ६ ॥ अथैता ऽउत्तराः * पालाशयो भवन्ति । ग्रह्यं वै
पलाशो ब्रह्मणैवैनमेतत्समिन्धे यदेव पालाशयः सोमो वै
पलाशऽएषो ह परमाहुतिर्यत्सोमाहुतिस्तामस्मिन्नेतज्जु-
होति तयैनमेतत्प्रीणाति ॥ ७ ॥ 'अहरहरप्रयावं भरन्त'
ऽइति । अहरहरप्रमत्ता ऽआहुरन्त ऽहुत्येतद् 'श्वायेवं
तिष्ठते घासमस्मा' ऽहुति यथाऽश्वाय तिष्ठते घासमित्ये-
त 'वायैस्पोषेण समिपा मुदन्त' ऽहुति रय्या च पोषेण च
समिपा मुदन्त हुत्येतदुभे सो ते प्रतिवेशा रिपामे'ति
यथैवाऽस्य प्रतिवेशो न रिप्येदेवमेतदाह ॥ ८ ॥ 'नाभा
पृथिव्याः समिधाने ऽअग्नावि'ति । एषा ह नाभिः
पृथिव्यै यत्रैष ऽतत्समिध्यते 'वायैस्पोषाय बृहते हवा-
मह' ऽहुति रय्यै च पोषाय च बृहते हवामह ऽहुत्येतदिर-
र्मदमितीरया ह्येष मत्तो 'बृहदुक्थमि'ति बृहदुक्थो ह्येष
'यज्ञत्रमि'ति यज्ञियमित्येतज्जेतारममि पृतनासु सासहि-
मि'ति जेता ह्यग्निः पृतना ऽउ सासहि ॥ ९ ॥ 'याः

(१) शु० घ० अ० ११ क० ७४ ।

* का० धी० सु० १६ अ० ४ ।

(२) शु० घ० अ० ११ क० ७५ ।

(३) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (४) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (५) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (६) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (७) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (८) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (९) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (१०) शु० घ० अ० ११ क० ७५ । (११) शु० घ० अ० ११ क० ७५ ।

सेना ऽअभीत्तरीह । दृष्ट्वाभ्यां मल्लिम्बुश्वे जनेषु मल्लि-
 स्लवो यो ऽअस्मद्व्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनह ।
 निन्दाद्यो ऽअस्मान्धिष्णसाच्च सर्वं तं मस्मसा कुर्वीति
 ॥ १० ॥ एतद्वै देवाह । यश्चैनानद्वेद् यं चाऽद्विपुस्तमस्मा-
 ऽअन्नं कृत्वाऽप्यदधुस्तेनैनमग्नीणन्नन्नमहैतस्याऽभवद्ददद्दु
 देवानां पाप्मानं तथैवैतद्यजमानो यश्चैनं द्वेष्टि यं च द्वेष्टि
 तमस्मा ऽअन्नं कृत्वाऽपिदधाति तेनैनं प्रीणात्यन्नमहैतस्य
 भवति दुहस्तु यजमानस्य पाप्मानम् ॥ ११ ॥ ता ऽएता-
 ऽपुकादशाऽऽदधाति । अक्षत्रियस्य वा पुरोहितस्य वा सर्वं
 वै तद्यदेकादशाऽसर्वं तद्यदक्षत्रियो वा पुरोहितो वा ॥ १२ ॥
 द्वादश * क्षत्रियस्य वा पुरोहितस्य वा । सर्वं वै तद्यद् द्वादश
 सर्वं तद्यत्क्षत्रियो वा पुरोहितो वा ॥ १३ ॥ स पुरोहिस्या-
 ऽऽदधाति । 'संक्षितं मे ब्रह्म संक्षितं वीर्यं बलम् ।
 संक्षितं क्षत्रं जिष्णु यस्याऽहमस्मि पुरोहित' इति
 तदस्य ब्रह्म च क्षत्रं च सृष्ट्ययति ॥ १४ ॥ अथ क्षत्रि-
 यस्य । 'उदेपां वाहू ऽअतिरमुद्वच्चो ऽअथो बलम् । क्षिणोमि
 ब्रह्मणा मित्राऽनुन्नयामि स्वाँ२॥ ऽअहमि'ति यथैव क्षिणुया-
 दमित्राऽनुन्नयेत्स्वानेवमेतदाहोमे त्वेवैते ऽआदक्ष्यादयं वा
 ऽअग्निर्ब्रह्म च क्षत्रं चेममेवैतदग्निमेतान्भ्यामुभान्भ्याथ
 समिन्धे ब्रह्मणा क्षत्रेण च ॥ १५ ॥ तान्नयोदश सृम्प-
 यन्ते । त्रयोदश मासाः संवत्सरह संवत्सरोऽग्निर्व्यावान-

(१) शु० सू० अ० ११ क० ७७-७९ ।

* ११० श्री० सू० १६. ४ ४१, ४२ ।

(२) शु० सू० अ० ११ क० ८२ । (३) शु० सू० अ० ११ क० ८३ ।

भिर्व्यावृत्यस्य मात्रा तावतैर्वैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ १६ ॥
 प्रादेशमात्र्यो भवन्ति । प्रादेशमात्रो वै गृध्रो विष्णुरन्नमे-
 तदात्मसम्मितेनैर्वैनमेतदुन्नेन प्रीणाति यदु वा ऽआत्म-
 सम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्गृयो हिनस्ति तद्यत्क-
 नीयो न तदवति तिष्ठन्नादधाति तस्योपरि वृन्धुः स्वाहा-
 कारेण रेतो वा ऽइदुः सिक्मयमग्निस्तस्मिन्मयत्काष्ठा-
 न्यस्वाहाकृतान्यवभ्यादभ्याद्विधेः स्याद्धैनं ता यत्समिध-
 स्तेन नाऽऽहुतयो यदु स्वाहाकारेण तेनाऽन्नमन्नः हि
 स्वाहाकारस्तथो हैनं न हिनस्ति ॥ १७ ॥ (८)

पष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[भस्मोद्वपनम्, प्रतपरिग्रहः, उर्याभेदे प्रायश्चित्तादिकं च]

अथ विष्णुक्रमान्क्रान्त्वा । वात्सप्रेणोपस्थायाऽस्तमित-
 ऽआदित्ये भस्मैव प्रथममुद्वपत्येतद्वा ऽएनमेतेनाऽन्नेन
 प्रीणात्येताभिः समिन्निस्तस्याऽन्नस्य जग्धस्यैष पाप्मा
 सीदति भस्म तेनैनमेतद्व्यावर्त्तयति तस्मिन्नपहतपाप्मन्वाचं
 विष्टजते वाचं विसृज्य समिधमादधाति राज्या ऽएवैन-
 मेतदुन्नेन प्रीणाति राज्रीथं राज्रीमप्ययावं भ्रुन्त ऽइति
 तस्योक्तो वृन्धुः राज्या ऽएवैतामरिष्टिथं स्वस्तिमाशास्ते
 तद्यत्किञ्चाऽतो राज्योपसमादधात्याहुतिकृतः ह्येवाऽस्मै

(८) एतद्ब्राह्मणस्या भिन्ना अन्यत्राऽप्युक्त्यन्ते यथा— का० धा० ८. १. १, ११.
 ४८० गं० ११. ७, ४३० १०. ७, मे० चं० ११. ४. ७ तै० गं० ४. १. १ ।

तदुपसमादधाति ॥१॥ अथ प्रातरुदित ऽआदित्ये । भस्मैव
 प्रथममुद्वपयेत्तद्वा ऽएनमेतेनाऽन्नेन प्रीणात्येतया समिधा
 यच्च रात्र्योपसमा दधाति तस्याऽन्नस्य जग्धस्यैष पाप्मा
 सीदति भस्म तेनैनमेतद्वयार्चयति तस्मिन्नपहतपाप्मन्त्वा-
 चं विसृजते वाचं विसृज्य † समिधमादधात्यह ऽएवैनमेत-
 देन्न प्रीणात्येहृप्रयावं भरन्त ऽहुति तस्योक्तो वृधुरह
 ऽएवैतामरिष्टिं स्वस्तिमाशास्ते तयत्किञ्चाऽतोऽहोपसमा-
 दधात्याहुतिकृतः हैवाऽस्मै तदुपसमादधाति ॥२॥ अहोरात्रे
 वा ऽअभिवर्त्तमाने संवत्सरमाप्नुतः संत्सर ऽइदं
 सर्वमाहूनायैवैतामरिष्टिं स्वस्तिमाशास्ते ॥ ३ ॥ अथ
 यदाऽस्मै व्रतं प्रयच्छन्ति । अथ व्रते * ह्यज्य
 समिधमादधाति न व्रते न्यज्यादित्यु हैक ऽआहुराहुतिं
 तज्जुहुयादुनवकृतं वै तयदीक्षित ऽआहुतिं जुहुयादिति
 ॥ ४ ॥ स वै इयं देव । देवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा
 मानुषोऽयं स यन्न न्यज्यान्न हैतं देवमात्मानं प्रीणी-
 यादथ युन्यनक्ति तथो हैतं देवमात्मानं प्रीणाति सा
 यत्समिधेन नाऽऽहुतिर्यदु व्रते न्यक्ता तेनाऽन्नमन्नः हि
 व्रतः ॥ ५ ॥ स वै समिधमाधायाऽथ व्रतयति देवो वा-
 ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ वा ऽअग्रेऽथ मनु-
 प्यास्तस्मात्समिधमाधायाऽथ व्रतयति ॥ ६ ॥ 'अन्नपते-

† का० धौ० सू० ११. ४. ४० ।

(१) शु० सं० अ० ११ क० ८१ ।

* का० धौ० सू० ११. १. ८ ।

ऽन्नस्य नो देही'ति । अशनपतेऽशनस्य नो देहीत्येतद'न-
मीवस्य शुष्मिण' ऽइत्यनशनायस्य शुष्मिण ऽइत्येत'प्र-
प्रदातारं तारिप' ऽइति यजमानो वै दाता प्रयजमानं
तारिप ऽइत्येत'दुज्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद' ऽइत्याशि-
पमाशास्ते यदु भिन्नायै प्रायश्चित्तिमाहोत्तरस्मिस्तदन्वा-
ख्यात ऽइति ॥ ७ ॥ यद्येपोखा * भिद्येत । याभिन्ना न वा
स्थाल्युरुविली स्यात्तस्यामेनं पर्यावपेदार्च्छति वा ऽएपोखा
या भिद्यतेऽनार्त्ता वा ऽइयं देवताऽनार्त्तायामिममनार्त्तं विभ-
राणीति तत्रोखायै कपालं पुरस्तात्प्रास्यति तथो हैप-
ऽएतस्यै स्वायै योनेर्ज्ञे ज्यवते ॥ ८ ॥ अथ मृदमा-
दृत्य । उखां चोपशयां च † पिष्ट्वा स०सृज्योखां करोत्येतयै-
वाऽऽवृताऽनुपहरन्त्यजुस्तूष्णीमेव पक्त्वा पर्यावपति कर्मणि-
रेव तत्र प्रायश्चित्तिः पुनस्तत्कपालमुखायामुपसमस्योखां ‡
चोपशयां च पिष्ट्वा स०सृज्य निदधाति प्रायश्चित्तिर्न्यः
॥ ९ ॥ अथ यद्येप ऽउर्योऽग्निरनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाव
स गच्छति गार्हपत्याद्धि स ऽआहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं
प्राश्चमुदृत्योपसमाधायोखां § प्रवृज्यादेतयैवाऽऽवृताऽनु-
पहरन्त्यजुस्तूष्णीमेव तां व्यदाग्निरारोहति ॥ १० ॥ अथ

(१) शु० ग० अ० ११ क० ८३ । (२) शु० ग० अ० ११ क० ८३ । (३) शु०
ग० अ० ११ क० ८३ । (४) शु० स० अ० ११ क० ८३ ।

* का० धौ० सू० १६ अ० ८ ।

† का० धौ० सू० १६ अ० ९ ।

‡ का० धौ० सू० १६ अ० ११ ।

§ का० धौ० सू० १६ अ० ६ ।

* प्रायश्चिन्ती करोति । सर्वेभ्यो वा ऽएष ऽएतं कामेभ्य ऽआधत्ते तद्यदेवाऽस्याऽत्र कामानां व्यवच्छिद्यते-
 ऽग्रावनुगते तदेवैतत्सन्तनोति सन्दधात्युभे प्रायश्चिन्ती
 करोत्यद्वरप्रायश्चित्तिं चाऽग्निप्रायश्चित्तिं चाऽद्वरस्य पूर्वा-
 मथाऽग्नेस्तस्योक्तो बन्धुः ॥ ११ ॥ स समिधाज्यस्योपहृत्य ।
 आसीन ऽआहुतिं जुहोति † 'विश्वकर्मणे स्वाहे'त्यथोपो-
 र्थाय ‡ समिधमादधाति 'पुनस्त्वाऽऽदित्या रुद्रा ब्रसवः
 समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो ब्रसुनीय यज्ञैरि'त्येतास्त्वा देवताः
 पुनः समिन्धतामित्येतद् 'घृतेनै त्वं तन्नं वर्द्धयस्व सत्याः
 सन्तु यजमानस्य कामा' ऽहुति घृतेनाऽऽह त्वं तन्नं वर्द्ध-
 यस्व येभ्य ऽउ त्वां कामेभ्यो यजमान ऽआधत्त तेऽस्य सर्वे
 सत्याः सन्वित्येतत् ॥ १२ ॥ अथ यदि ‡ गार्हपत्यो-
 ऽनुगच्छेत् । अरणी वाऽव स गच्छत्यरणिभ्यां॥ हि स-
 ऽआहृतो भवत्यरणिभ्यामेवैनं मथित्वोपसमाधाय प्राय-
 श्चिन्ती करोति ॥ १३ ॥ अथ यदि § प्रसुत ऽआहवनी-
 योऽनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाऽव स गच्छति गार्हपत्याद्धि
 स ऽआहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं प्राञ्चः साङ्गाशिनेन
 हृत्वोपसमाधाय प्रायश्चिन्ती करोति यस्तस्मिन्कालेऽद्वरः
 स्यात्तामद्वरप्रायश्चित्तिं कुर्यात्समान्यग्निप्रायश्चित्तिः

* वा० धी० सू० १६ प. २५, २६ ।

† वा० धी० सू० १६ प. ७ ।

‡ वा० धी० सू० १६ प. २ ।

(१) नु० सं० अ० १२ क० ४४ । (२) नु० सं० अ० १२ क० ४४ ।

§ वा० धी० सू० १६ प. ३ ।

§ वा० धी० सू० १६ प. ४ ।

॥ १४ ॥ अथ * यद्याग्नीध्रीयोऽनु गच्छेत् । गार्हपत्यं वाऽव
स गच्छति गार्हपत्याद्धि स ऽआहृतो भवति गार्हपत्या-
देवैनं प्राश्नुमुत्तरेण सदो दृत्वोपसमाधाय प्रायश्चित्चत्ती
करोत्यथ यदि गार्हपत्योऽनुगच्छेत्तस्योक्तो बन्धुः ॥१५॥ (D)

पठाच्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिकासंख्या १००॥

[रुक्मप्रतिमोक्तविध्यादि, उरया आसन्वां निधानम्,
उरयाग्नेः परिग्रहश्च]

रुक्मं † प्रतिमुच्य विभर्ति । सत्यं हैतद्यद्वक्मं
सत्यं वा ऽएतं व्यन्तुमर्हति सत्येनैतं देवा ऽअविभक्तं सत्ये-
नैवेनमेतद्विभर्ति ॥१॥ तद्यत्तत्सत्यम् । असौ स ऽआदित्यः
स हिरण्यमयो भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेयोऽमृतः
हिरण्यममृतमेव परिमण्डलो भवति परिमण्डलो ह्येव
ऽएकविंशति निर्वाध ऽएकविंशो ह्येव बहिष्ठात्तिर्वाधं
विभर्ति रश्मयो वा ऽएतस्य निर्वाधा बाह्यत् ऽउ वा-
ऽएतस्य रश्मयः ॥ २ ॥ यदेव रुक्मं प्रतिमुच्य विभर्ति ।
असौ वा ऽआदित्यः ऽएव रुक्मो नो हैतमग्निं मनुष्यो

* का० धी० सू० १६ ७ ५ ।

(D) एतद्वाग्रजत्वा विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्र० ८. ६ ४ कपि०
ग० २५. १, तै० ग० ४. २. ३ ।

† का० धी० सू० १६ ५ १ ।

मनुष्यरूपेण यन्तुमर्हत्येतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्ति ॥ ३ ॥
यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य विभर्ति । रेतो वा ऽद्भुतं सिक्त-
मयमग्निस्तेजो वीर्यं रुक्मोऽस्मिँस्तद्वेतसि तेजो वीर्यं
दधाति ॥ ४ ॥ यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य विभर्ति । एतद्वै
देवा ऽअविभयुर्यद्वै न ऽइममिह रक्षांश्च नाष्ट्रा न
हृदयुरिति तस्मा ऽएतमन्तिकाद्गोक्षारमकुर्वन्नमुमेवाऽऽदित्य-
मसौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्मस्तथैवाऽस्मा ऽअयमेतमन्ति-
काद्गोक्षारं करोति ॥ ५ ॥ कृष्णाजिने निष्यूतो भवति ।
यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञो वा ऽएतं यन्तुमर्हति यज्ञेनैतं
देवा ऽअविभरुच्यज्ञेनैवैतमेतद्विभर्ति लोमतच्छुन्दांश्च वै
लोमानि च्छुन्दांश्च वा ऽएतं यन्तुमर्हन्ति छुन्दोभिरेतं
देवा ऽअविभरुच्छुन्दोभिरेवैतमेतद्विभर्ति ॥ ६ ॥ अभि
शुक्लानि च कृष्णानि च लोमानि निष्यूतो भवति ।
ऋक्सामयोर्हैते रूपे ऽऋक्सामे वा ऽएतं यन्तुमर्हत ऽऋक्सा-
माब्ध्यामेतं देवा ऽअविभरुर्ऋक्सामाब्ध्यामेवैतमेतद्विभर्ति
शाणो रुक्मपाशस्त्रिवृत्स्थोक्तो वन्धुः ॥ ७ ॥ * तमुपरि-
नाभि विभर्ति । असौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्म ऽउपरि
नाब्धु वा ऽएष ॥ ८ ॥ यद्वेवोपरिनाभि । अवाग्यै नाभे
रेतः प्रजातिस्तेजो वीर्यं रुक्मो नेत्रे रेतः प्रजातिं
तेजो वीर्यं रुक्मः प्रदुहादिति ॥ ९ ॥ यद्वेवोपरिनाभि ।
एतद्वै पशोर्भेदं यद्वै पशोर्भेदं यद्वै पशोर्भेदं यद्वै पशोर्भेदं
इनाभेस्तद्वेव पशोर्भेदं तेनैतमेतद्विभर्ति ॥ १० ॥

युद्धेवोपरिनाभि । यद्धै प्राणस्याऽमृतमूर्द्धं तन्नाभेरुद्धैः प्राणै-
 रुच्चरत्यथ यन्मृत्यं पराक्तन्नाभिमृत्येति तद्यदेव प्राणस्या-
 ऽमृतं तदेनमेतदभिसम्पादयति तेनेनमेतद्विभर्त्ति ॥ ११ ॥
 अथैनमासन्ध्या * विभर्त्ति । इयं वा ऽआसन्ध्याऽऽ हीदः
 सर्वमासन्नमियं वा ऽएतं व्यन्तुमर्हस्यनयैतं देवा ऽअवि-
 भरनयैवैनमेतद्विभर्त्ति ॥ १२ ॥ औदुम्बरी भवति । ऊर्ध्वं
 रस ऽउदुम्बर ऽऊर्ध्वैवैनमेतद्रसेन विभर्त्त्यथो सर्वं ऽएते
 वृनस्पतयो युदुदुम्बरः सर्वे वा ऽएतं वृनस्पतयो व्यन्तुम-
 र्हन्ति सर्वैरेतं वृनस्पतिभिर्देवा ऽअविभरुः सर्वैरेवैनमेतद्वृन-
 स्पतिभिर्विभर्त्ति ॥ १३ ॥ प्रादेशमात्र्यूर्द्धा भवति । प्रादेश-
 मात्रो वै गृध्रभों विष्णुर्ध्वोनिरेषा गर्भसम्मितां तद्योनिं
 करोत्यरस्निमात्री तिरश्ची वाहुर्वा ऽअरस्निर्वाहु नो वै वीर्यं
 क्रियते वीर्यसम्मितावै तद्भवति वीर्यं वा ऽएतं व्यन्तुमर्हति
 वीर्येणैतं देवा ऽअविभरुर्वीर्येणैवैनमेतद्विभर्त्ति ॥ १४ ॥ चतुः
 सक्तयः पादा भवन्ति । चतुः सक्तीन्वनुच्छ्यानि चतस्रो
 वै दिशो दिशो वा ऽएतं व्यन्तुमर्हन्ति दिग्भिरेतं देवा-
 ऽअविभरुर्दिग्भिरेवैनमेतद्विभर्त्ति मौञ्जीमी रुज्जुभिर्व्युता
 भवति त्रिवृद्धिस्तस्योक्तो वन्धुर्मृदा दिग्धा तस्यो ऽएवो-
 क्तोऽथो ऽअनतिदाहाय ॥ १५ ॥ अथैनः शिष्येन विभर्त्ति ।
 इमे वै लोका ऽएवोऽग्निर्दिशः शिष्यं दिग्भिर्हमि लोकाः
 शक्नुवन्ति स्थातुं व्यच्छन्नुवन्ति तस्माच्छिष्यं दिग्भिरे-
 वैनमेतद्विभर्त्ति षडुद्यामं भवति षड्दि दिशो मौञ्जं

त्रिवृत्तस्योक्तो बन्धुर्मृदा दिग्धं तस्यो ऽएवोक्तोऽथो ऽअन-
 तिदाहाय ॥ १६ ॥ तस्याऽप ऽएव प्रतिष्ठा । अप्सु हीमे
 लोकाः प्रतिष्ठिता ऽआदित्य ऽआसन्नमादित्ये हीमे लोका
 दिभिरासक्ताः स यो हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्ति
 ॥ १७ ॥ यद्वेवैनः शिष्येन विभर्ति । संवत्सर ऽएषो-
 ऽग्निर्चातवः शिष्यमृतुभिर्हि संवत्सरः शक्नोति स्थातुं
 व्यच्छक्नोति तस्माच्छिष्यमृतुभिरेवैनमेतद्विभर्ति पृथुदामं
 भवति पृथुद्यूतवः ॥ १८ ॥ तस्याऽहोरात्रे ऽएव प्रतिष्ठा ।
 अहोरात्रेयोर्ह्ययः संवत्सरः प्रतिष्ठितश्चन्द्रमा ऽआसन्नं
 चन्द्रमसि ह्ययः संवत्सर ऽऋतुभिरासक्तः स यो हैतदेवं
 वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्ति तस्य ह वा ऽएष संवत्सर-
 मृतो भवति य ऽएवं वेद संवत्सरोपासितो ह्येव तस्य भवति
 य ऽएवं न वेदेत्यधिदेवतम् ॥ १९ ॥

✽ शतपथस्यार्धम् ✽

कण्डिकाः ३८१२ ॥

ऽएतस्याऽऽयुः श्रियो ऽएष रोचते ऽश्रिरमृतो ऽअभवद्द्वयोभि-
 रितिसर्वैर्धा ऽएष द्वयोभिरमृतोऽभवद्द्वैदंनं द्यौरजनयद्दि'ति
 द्यौर्धा ऽएतमजनयत्सुरेता' ऽइति सुरेता ह्येषा यस्या ऽएष
 रेतः ॥ २ ॥ अथैनमिषद्वाग्भ्यां * परिगृह्णाति । नक्तोपासा
 समनसा विरूपे ऽइत्यहोरात्रे वै 'नक्तोपासा समनसा
 विरूपे धापयेते शिशुमेकः समीची' ऽइति यद्वै किञ्चा-
 ऽहोरात्रयोस्तेनैतमेव समीची धापयेते 'द्यावा क्षामा रुक्मो-
 ऽअन्तर्बिभाती'ति हुरन्नेतद्यजुर्जपतीमे वै द्यावापृथिवी
 द्यावा क्षामा ते ऽएष यन्नन्तरा विभाति तस्मादेतद्धरज्यजु-
 र्जपति 'देवा ऽअग्निं धारयन्ब्रविणोदा' ऽइति परिगृह्य
 निदधाति प्राणा वै देवा ब्रविणोदास्त ऽएतमग्न्य ऽएवमधार-
 यन्तेरेवैनमेतद्धारयति ॥ ३ ॥ अथ † शिष्यपाशं प्रतिमु-
 श्वते । 'विश्वं रूपाणि प्रतिमुश्वते कविरित्यसौ वा-
 ऽआदित्यः कविर्बिश्वा रूपा शिष्यं 'प्राऽसावन्दीर्घं द्विपदे
 चतुष्पदे' ऽइत्युद्यङ्गा ऽएष द्विपदे चतुष्पदे च भद्रं प्रसौति
 'वि नाकंमख्यस्सविता धरेण्य' ऽइति स्वर्गो वै लोको
 नाकस्तमेव ऽउद्यन्नेवाऽनुविपश्यत्यनु प्रयाणमुपसो
 विराजतीत्युषा वा ऽअग्रे व्युच्छति तस्या ऽएष व्युष्टि

(१) शु० स० अ० ११ क० १ । (२) शु० स० अ० १२ क० १ । (३) गु० स०
 अ० १२ क० १ ।

* का० श्री० सु० १८ पृ ३-५ ।

(४) गु० स० अ० १२ क० १ । (५) शु० स० अ० १२ क० २ । (६) शु० स०
 अ० १२ क० २ ।

† का० श्री० सु० १६ पृ ६ ।

(७) शु० स० अ० १२ क० ३ । (८) शु० स० अ० १२ क० ३ । (९) शु० स० अ०
 १२ क० ३ । (१०) गु० स० अ० १२ क० ३ ।

विराजन्ननुदेति ॥ ४ ॥ अथैनमतो * विकृत्या विकरोति ।
 इदमेवैतद्वेतदः सिक्तं विकरोति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तं
 विक्रियते ॥ ५ ॥ 'सुपण्णोऽसि गरुत्मानि'ति । धीर्यं वै
 सुपण्णो गरुत्मान् धीर्यमेवैनमेतदभि संस्करोति 'त्रिवृत्ते शिर'
 ऽडुति त्रिवृत्तमस्य स्तोमः शिरः करोति 'गायत्रं चक्षुरि'ति
 गायत्रं चक्षुः करोति 'बृहद्रथन्तरे पक्षावि'ति बृहद्रथन्तरे
 पक्षौ करोति 'स्तोमं ऽआरमे'ति स्तोममात्मानं करोति
 पञ्चविंशं 'छन्दांस्थ्यङ्गानी'ति छन्दांस्थि वा ऽएतस्या-
 ऽङ्गानि 'यजूंषि नामे'ति यदेनमग्निरित्याचक्षते तदस्य
 यजूंषि नाम 'साम ते तनूवामिदेव्यमित्यात्मा वै तनू-
 रात्मा ते तनूवामिदेव्यमित्येत' यज्ञायज्ञियं पुच्छमि'ति
 यज्ञायज्ञियं पुच्छं करोति 'धिष्ण्याः शफा' ऽडुति धिष्ण्यैर्वा-
 ऽएपोऽस्मिँल्लोके प्रतिष्ठितः 'सुपण्णोऽसि गरुत्मान्दिवं गच्छ
 स्वः पते'ति तदेनः सुपण्णं गरुत्मान्तं कृत्वाऽऽह देवान्गच्छ
 स्वर्गं लोकं पतेति ॥ ६ ॥ तं वा ऽएतम् । अत्र पक्षपुच्छवन्तं
 विकरोति यादृग्वै योनौ रेतो विक्रियते तादृग्जायते तद्यदेत-
 मुत्र पक्षपुच्छवन्तं विकरोति तस्मादुपोऽमुत्र पक्षपुच्छवान्
 जायते ॥ ७ ॥ तद्वै हेके । एतया † विकृत्याऽभिमन्त्र्याऽङ्ग्यां

* वा० श्रौ० सू० १६. ५. ७ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (३) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (५) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (६) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (७) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (८) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (९) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (१०) शु० सं० अ० १२ क० ४ । (११) शु० सं० अ० १२ क० ४ ।

† वा० श्रौ० सू० १६. ५. ९ ।

अथाऽध्यात्मम् । आत्मेवाऽग्निः प्राणाः शिष्यं प्राणैर्ह्य-
यमात्मा । शक्नोति स्थातुं व्यच्छक्नोति तस्माच्छिष्यं
प्राणैरेवैनमेतद्विभर्त्ति पृथुद्यामं भवति पृथुः प्राणाः
॥ २० ॥ तस्य मन एव प्रतिष्ठा । मनसि ह्ययमात्मा
प्रतिष्ठितोऽन्नमासन्नमन्ने ह्ययमात्मा प्राणैरासक्तः स यो
हैतदेवं वेदेतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्त्ति ॥ २१ ॥ अथैनमुख्या
विभर्त्ति । इमे वै लोकाः ऽउखेमे वा एतं लोका यन्तु-
मर्हन्त्येभिरेतं लोकैर्देवा ऽअविभक्तैरेभिरेवैनमेतल्लोकैर्विभर्त्ति
॥ २२ ॥ सा यदुखा नाम । एतद्वै देवा ऽएतेन कर्मणै-
तयाऽऽवृतेमां लोकानुदखनन्यदुदखनंस्तस्मादुत्खोत्वा ह वै
तामुखेत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षमा हि देवाः ॥ २३ ॥
तद्वा ऽउखेति द्वे ऽअक्षरे । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्नि-
र्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतेवैनमेतद्विभर्त्ति सो एव
कुम्भी सा स्थाली तत्पदं पृथुतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
र्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्वति ॥ २४ ॥ अथैन-
मिण्वाभ्यां * परिगृह्णाति । असौ वा ऽआदित्य एषोऽग्नि-
रहोरात्रे ऽहुण्डे ऽअमुं तदादित्यमहोरात्राभ्यां परिगृह्णाति
तस्मादेपोऽहोरात्राभ्यां परिगृहीतः ॥ २५ ॥ यद्वेवैन-
मिण्वाभ्यां † परिगृह्णाति । असौ वा ऽआदित्य एषो-
ऽग्निरिमा ऽउ लोकाविण्डे ऽअमुं तदादित्यमाभ्यां
लोकाभ्यां परिगृह्णाति तस्मादेप ऽआभ्यां लोकाभ्यां

* "तसोवापस्यसापनमूतः परिगृह्णाति" इत्यर्थवितोष 'इण्ड्व' इत्युच्यते ।
† का० श्रौ० सू० १६. ५ ३ ।

परिगृहीतः परिमण्डले भवतः परिमण्डलौ हीमौ लोकौ
मौञ्जे त्रिवृत्ती तस्योक्तो बन्धुर्मृदा दिग्धे तस्यो ऽएवोक्तो-
ऽथो ऽअनतिदाहाय ॥ २६ ॥ अथाऽतः सम्पदेव ।
आसन्दी चोखा च शिष्यं च रुक्मपाशश्चाऽग्निश्च
रुक्मश्च तत्पदं पटुतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावान-
ग्निर्ग्यावित्यस्य मात्रा तावत्तद्भवतीण्ड्वे तदष्टावष्टाक्षरा
गायत्री गायत्रोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावित्यस्य मात्रा तावत्तद्भ-
वति ॥ २७ ॥ अथ सर्वसम्पत् । चत्वारः पादाश्चत्वा-
र्यनुच्छयानि * शिष्यं च रुक्मपाशश्च यदु किञ्च रज्ज्व्यः
शिष्यं तदनुस्त्राऽग्नी रुक्मस्तत्त्रयोदश त्रयोदश मासाः
संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावित्यस्य मात्रा
तावत्तद्भवति ॥ २८ ॥ (A)

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[रुक्मप्रतिष्ठानादि]

तं तिष्ठन्प्रतिमुञ्चते । असौ वा ऽआदित्य ऽएष
रुक्मस्तिष्ठतीव वा ऽअसावाऽऽदित्योऽथो तिष्ठन्बै द्वीर्य-
वत्तर ऽउदद् प्राङ् तिष्ठन्स्तस्योक्तो बन्धुः ॥१॥ 'दृशानो रुक्म-
ऽउज्व्या ज्वयौद्रि'ति । दृश्यमानो ह्येष रुक्म ऽउज्व्या
विद्योतते 'दुर्मर्षमौयुः श्रिये रुचान' ऽइति दुर्मरं वा-

* "मौञ्जं त्रिवृत्तव्यं भवति" (वा० श्रौ० सू० १७ २ १) ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विधया अत्राऽप्युपलभ्यन्ते गणा— का० वा० ८ ७ १ ।

(१) शु० ख० ज० ११ क० १ । (२) शु० स० थ० ११ क० १ ।

चित्तिं चिद्वन्ति * द्रोणचित्तं वा रथचक्रचित्तं वा कङ्क-
चित्तं वा प्र ऽउगचित्तं बोभयतः प्प्र ऽउगं वा समुह्यपुरीपं
वा न तथा कुर्याद्यथा पक्षपुच्छवन्तं गुर्वभं परिवृद्धचेत्ता-
दृक्तत्तस्मादेनः सुपर्णचित्तमेव चिनुयात् ॥ ८ ॥ तमे-
तया विकृत्या । इत्त ऽऊर्द्धं प्राञ्चं प्रगृह्णात्यसौ वा ऽआदित्य-
ऽप्योऽग्निमुं तदादित्यमित्तं ऽऊर्द्धं प्राञ्चं दधाति तस्मा-
दसावादित्य ऽइत्त ऽऊर्द्धं प्राङ् धीयते परोबाहु प्प्रगृह्णाति
परोबाहु ह्येय ऽइतोऽथैनमुपाऽवहरति तमुपाऽवहृत्योपरिनाभि
धारयति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥ अथ † विष्णुक्रमान्क्र-
मते । एतद्वै देवा विष्णुर्भूत्वेमाँल्लोकानक्रमन्त यद्विष्णु-
र्भूत्वाऽक्रमन्त तस्माद्विष्णुक्रमास्तथैवैतद्यजमानो विष्णु-
र्भूत्वेमाँल्लोकान्क्रमते ॥ १० ॥ स यः स विष्णुर्यज्ञः सः ।
स यः स यज्ञोऽयमेव स योऽयमग्निरुवायामेतमेव तद्देवा-
ऽआत्मानं कृत्वेमाँल्लोकानक्रमन्त तथैवैतद्यजमान ऽएतमे-
वाऽऽत्मानं कृत्वेमाँल्लोकान्क्रमते ॥ ११ ॥ उदङ् प्राङ्
तिष्ठन् । एतद्वै तत्प्रजापतिर्विष्णुक्रमैरुदङ् प्राङ् तिष्ठ-
प्रजा ऽअसृजत तथैवैतद्यजमानो विष्णुक्रमैरुदङ् प्राङ्
तिष्ठप्रजाः सृजते ॥ १२ ॥ 'विष्णोः क्रमोऽसी'ति ।
विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते 'सैपत्नहे'ति सपत्नान्हुऽत्र हन्ति

* शेषवतुस्त्वलदाकारा चित्तिर्द्रोणचित्ति, रथचक्र इत्तम् तदाकारा इत्ता चित्ती रथचक्रचित्ति,
कङ्को वक्त्रदाकारा चित्ति कङ्कचित्ति, प्रख्य शस्त्राङ्गम् तस्याप्रभाक् सक्षि तदाकारा चित्ति प्रख्य
चित्ति, उभयतस्त्वक्षयाकारा मय्यस्थूला चित्ति उभयत प्रख्यचित्ति, अन्यत वागीव मय्यस्य सम-
दीप्तं प्रपीडित पुरीषो मृचिवा तदिव चित्ति ममृगपुरीषचित्तिलुच्यते (शु. ४.
१०. १) इति ।

† भा. श्रौ. सु. १६. ५ ११-१३ ।

(१) छ. म. अ. १२ व. ५१, (२) अ. स. अ. १२ व. ५१ ।

‘गार्ग्यत्रं छन्दऽआरोहे’ति गार्ग्यत्रं छन्दऽआरोहति ‘पृथिवी-
मनु विक्रमस्वे’ति पृथिवीमनु विक्रमते प्रहरति पादं क्रमत-
ऽऊर्द्धमग्निमुद्गृह्णात्यूर्ध्वं हि रोहति ॥ १३ ॥ ‘विष्णोर्द्ध-
क्रमोऽसी’ति । विष्णुर्हि भूत्वा क्रमतेऽभिमातिहेत्यभि-
मातीर्ह्यत्र हन्ति ‘त्रैष्टुभं छन्दऽआरोहे’ति त्रैष्टुभं छन्द-
ऽआरोहत्यन्तरिक्षमनु विक्रमस्वेत्यन्तरिक्षमनु विक्रमते
प्रहरति पादं क्रमतऽऊर्द्धमग्निमुद्गृह्णात्यूर्ध्वं हि रोहति
॥ १४ ॥ ‘विष्णोर्द्ध क्रमोऽसी’ति । विष्णुर्हि भूत्वा क्रम-
तेऽरातीयतो हन्तेत्यरातीयतो ह्यत्र हन्ति ‘जागतं छन्द-
ऽआरोहे’ति जागतं छन्दऽआरोहति ‘दिवमनु विक्रम-
स्वे’ति दिवमनु विक्रमते प्रहरति पादं क्रमतऽऊर्द्धमग्नि-
मुद्गृह्णात्यूर्ध्वं हि रोहति ॥ १५ ॥ ‘विष्णोर्द्ध क्रमोऽसी’ति ।
विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते ‘शत्रूयतो हन्ते’ति शत्रूयतो ह्यत्र
हन्त्यानुष्टुभं छन्दऽआरोहेत्यानुष्टुभं छन्दऽआरोहति
‘दिशोऽनु विक्रमस्वे’ति सर्वा दिशोऽनु वीक्षते न प्रहरति
पादं नेदिमाँल्लोकानतिप्रणव्यानीत्यूर्ध्वमेवाऽग्निमुद्गृह्णाति
सुथ ह्यारोहति ॥ १६ ॥ (B)

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

- (१) शु० स० अ० १२ क० ५ । (२) शु० स० अ० १२ क० ५ । (३) शु०
स० अ० १२ क० ५ । (४) शु० स० अ० १२ क० ५ । (५) शु० स० अ० १२ क० ५ ।
(६) शु० स० अ० १२ क० ५ । (७) शु० स० अ० १२ क० ५ । (८) शु० स०
अ० १२ क० ५ । (९) शु० स० अ० १२ क० ५ । (१०) शु० स० अ० १२ क० ५ ।
(११) शु० स० अ० १२ क० ५ । (१२) शु० स० अ० १२ क० ५ । (१३) शु०
स० अ० १२ क० ५ । (१४) शु० स० अ० १२ क० ५ ।
(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽनुपलभ्यन्ते यथा— का० श० ८, ७, २, कठ०
१६ ८, मै० स० ११ ८, ते० स० ४ १ १- ।

[विष्णुकर्मः]

अथैनमिति * प्रगृह्णाति । एतद्वै देवा ऽअकामयन्त
 पर्जन्यो रूपं ॥ १ ॥ स्यामेति त एतेनाऽऽत्मना पर्जन्यो रूपम-
 भवन्त्येवैतद्यजमान एतेनाऽऽत्मना पर्जन्यो रूपं
 भवति ॥ १ ॥ 'अक्रन्ददग्निस्तनयन्निव यौरि'ति । क्रन्दतीव
 हि पर्जन्यस्तनयन्क्षामो रेरिहद्वीरुधः समञ्जिन्नि'ति
 क्षमा वै पर्जन्यो रेरिहमाणो वीरुधः समनक्ति 'सद्यो
 जज्ञानो वि हीमिद्धो ऽअत्य'दिति सद्यो वा ऽएष जज्ञान-
 ऽइदं सद्यं विख्यापयत्या रोदसी भानुना भात्यन्तरि'तीमे वै
 द्यावापृथिवी रोदसी ते ऽएष भानुना भाति परोवाहु
 प्रगृह्णाति परोवाहु हि पर्जन्यः ॥ २ ॥ अथैनमुपाऽवह-
 रति । एतद्वै योऽस्मिँल्लोके रसो यदुपजीवनं तेनैतत्सहोर्द्ध-
 ऽइमाँल्लोकान्नोहत्यग्निर्वा ऽअस्मिँल्लोके रसोऽग्निरुपजीवनं
 तद्यज्ञावदेव स्यात् हाऽस्मिँल्लोके रसो नोपजीवनं स्यादथ
 यत्प्रत्यवरोहत्यस्मिन्नेवैतल्लोके रसमुपजीवनं दधाति ॥ ३ ॥
 यद्वेव प्रत्यवरोहति । एतद्वा ऽएतदिमाँल्लोकानित् ऽऊर्द्धो
 रोहति * स स पुरादिव रोह ऽइयमु वै प्रतिष्ठा तद्यज्ञावदेव
 स्यात्प्रहाऽस्माँल्लोकाद्यजमानश्च्यवेताऽथ यत्प्रत्यवरोहती
 माभैवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैतस्याभैवैतत्प्रतिष्ठायां प्रति-

* वा० श्रौ० सू० २६ ५ २४ ।

(१) शु० स० अ० १२ क० ६ । (२) शु० स० अ० १२ क० ६ । (३) शु०
 स० अ० १२ क० ६ । (४) शु० स० अ० १२ क० ६ ।

† वा० श्रौ० सू० १६ ५ १५ ।

‡ 'स पुरादिव इति पाठ 'अ पुस्तक ।

पृथति ॥ ४ ॥ यदेव प्रत्यवरोहति । एतद्वा ऽएतदिमाँल्लो-
कानित ऽऊर्द्धो जयति स स पराडिव जयो यो वै पराडेव
जयत्यन्ये वै तस्य जितमन्ववस्यन्त्यथ य ऽउभयथा
जयति तस्य तत्र कामचरणं भवति तद्यत्प्रत्यवरोहती-
मानेवैतल्लोकानितश्चोर्द्धानमुतश्चाऽर्वाचो जयति ॥ ५ ॥
'अग्नेऽब्भ्यावर्त्तिन् । अभि मा निवर्त्तस्वाऽग्ने ऽअङ्गिरः पुन-
रूर्ज्जा सह रय्येत्ये'तेन मा सुवेंणाऽभि निवर्त्तस्वेत्येतच्चतु-
ष्कृत्वः प्रत्यवरोहति चतुर्हि कृत्व ऽऊर्द्धो रोहति तद्या-
वत्कृत्व ऽऊर्द्धो रोहति तावत्कृत्वः प्रत्यवरोहति तमुपाऽव-
हृत्यापरिनाभि धारयति तस्योक्तो वन्धुः ॥ ६ ॥ अथैन *
मभिमन्त्रयते । आयुर्वा ऽअग्निरायुरेवैतदात्मन्धत्त 'ऽआ त्वा-
हर्षमि'त्याह्वेनः हर'न्त्यन्तरभू'रित्यायुरेवैतदात्मन्धत्ते
'ध्रुवस्तिष्ठो'ऽविचाचलिरि'त्यायुरेवैतद् ध्रुवमन्तरात्मन्धत्ते
'विशस्त्रो सर्वा बाञ्छन्तिव'त्यन्नं वै विशोऽन्नं त्वा सुर्व
बाञ्छन्तित्येत'न्मा त्वद्राष्ट्रमधिष्मश्रुति'ति श्रीर्षे राष्ट्रं मा
स्वच्छीरुभिष्मश्रुतित्येतत् ॥ ७ ॥ [अर्धप्रपाठकः ५१॥] अथ †
शिक्यपाशश्च रुमपाशं चोन्मुञ्चते । वारुणो वै पाशो वरुण-
पाशादेव तस्मिन्मुञ्च्यते वारुण्यर्वा स्वेनैव तदात्मना स्वया

(१) सु० सं० अ० १२ क० ५-१० ।

* का० श्रौ० सू० १५. ५. १६ ।

(२) सु० सं० अ० १२ क० ११ । (३) सु० सं० अ० १२ क० ११ । (४) सु०
रा० अ० १२ क० ११ । (५) सु० सं० अ० १२ क० ११ । (६) सु० सं० अ०
१२ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १५. ५. १७

देवतया वरुणपाशात्प्रमुच्यत 'ऽउदुत्तमं वरुणपाशमस्मदुवा-
धमं वि मध्यमं१ श्रथाये'ति यथैव यजुस्तथा बन्धु'रथा
वैयमादित्य व्रते तवाऽनागसो ऽअदितये स्यामे'तीयं वा-
ऽअदितिरनागसस्तुभ्यं चाऽस्यै च स्यामेत्येतत् ॥८॥ अथनै-
मिति * प्रगृह्णाति । एतद्वा ऽएनमदो विहरयेत् ऽउद्धं
प्राचं प्रगृह्णाति तं तत् ऽइति प्रगृह्णाति तद्यज्ञावदेवाऽभ-
विष्यदुश्न हवैष ऋयरथस्यताऽथ यदेनमिति प्रगृह्णाति
तस्मादेव ऽइतीत्वाऽथेति पुनरेति ॥ ९ ॥ 'अग्रे बृहद्वृषसा-
मृद्धो ऽअस्थादि'ति । अग्रे ह्येव बृहद्वृषसामृद्धस्तिष्ठति
'निर्जगन्त्वान्तमसो ज्योतिषाऽगादि'ति निर्जगन्वाक्वा ऽएष
रात्र्यै तमसोऽह्वा ज्योतिषै'त्यग्निर्वैर्भानुना रुशता स्वङ्ग' ऽइत्य-
ग्निर्वा ऽएष भानुना रुशता स्वङ्ग 'ऽआ जातो विश्वा सद्वा-
व्यप्त्रा' ऽइतीमे वै लोका विश्वा सद्वानि तानेष जात-
ऽआपूरयति परोवाहु प्रगृह्णाति परोवाहु ह्येव ऽइतोऽथैनमुपा-
ऽवहरतीमामेवैतत्प्रतिष्ठा मभिप्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्र-
तितिष्ठति जुगत्या जुगती हेमँल्लोकानमुतोऽर्वाचो ऋयश्नुते
॥ १० ॥ † 'हृदसुहृ शुचिपदि'ति । असौ वा ऽआदित्यो
हृदसुहृ शुचिपद्वसुरन्तरिक्षसदिति वायुर्वै 'वसुरन्तरिक्ष-

(१) शु० सं० अ० १२ व० १२ । (२) शु० सं० अ० १२ व० १२ ।
* वा० श्रौ० सू० १६. ५. १५ न ।

(३) शु० म० अ० ११ व० ११ । (४) म० अ० १२ व० १२ । (५) शु०
म० अ० १२ व० १२ । (६) शु० म० अ० १२ व० ११ ।

† वा० श्रौ० सू० १६. ५. १८, १९ ।

(७) शु० म० अ० १२ व० १४ । (८) शु० म० अ० १२ व० १४ ।

सद्भोता वेदिपदि'त्यग्निर्वै होता वेदिपदतिथिरिति सर्वेषां
 वा ऽएष भूताना'मतिथिर्होरोणसदि'ति विषमसदित्येत-
 'नृपदि'ति प्राणो वै नृपन्मनुष्या नरस्तद्योऽयं मनुष्येषु
 प्राणोऽग्निस्तमेतदाह 'धरसदि'ति सर्वेषु ह्येष वरेषु सन्नऽ-
 'ऋतसदि'ति सत्यसदित्येत'द्योमसदि'ति सर्वेषु ह्येष
 व्योमसु सन्नो'ऽब्जा गोजा' ऽदृत्यब्जाश्च ह्येष गोजाश्च-
 'र्त्तजा' ऽदृति सत्यजा ऽदृत्येत'दद्रिर्जा' ऽदृत्यद्रिजा ह्येष
 'वृतेमि'ति सत्यमित्येत'वृंहदि'ति निदधाति वृहद्व्येष
 तद्यदेप तदेनमेतत्कृत्वा निदधाति ॥ ११ ॥ द्वाब्ध्यामक्षरा-
 ब्ध्याम् । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवैनमेतन्निदधाति ॥ १२ ॥ अथैनमुपतिष्ठते ।
 एतद्वा ऽएनमेतल्लघूयतीव यदेनेन सहेति चेति चेमाँल्लोका-
 न्क्रमते तस्मा ऽएवैतन्निष्ठतेऽहिहसायै ॥ १३ ॥
 युद्धेवोपतिष्ठते * । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्यद्वै नोऽयमिमाँ-
 ल्लोकानन्तिकान्न हिंस्यादिति तदेबभ्य ऽएवैनमेतल्लोकेबभ्यो-
 ऽशमयैस्तयैवैनमयमेतदेबभ्यो लोकेबभ्यः शमयति ॥ १४ ॥
 'सीद' इत्वं मातुः । अस्या ऽउपस्थेऽन्तरग्ने रुचा त्वः
 शिवो भूत्वा मूह्यग्ने ऽअथो सीद शिवस्त्वमि'ति

- (१) शु० स० अ० १२ क० १४ । (२) शु० स० अ० १२ क० १४ । (३) शु०
 स० अ० १२ क० १४ । (४) शु० स० अ० १२ क० १४ । (५) शु० स० अ० १२
 क० १४ । (६) शु० स० अ० १२ क० १४ । (७) शु० स० अ० १२ क० १४ ।
 (८) शु० स० अ० १२ क० १४ । (९) शु० स० अ० १२ न० १४ । (१०) शु० स०
 अ० १२ क० १४ ।

* रा० श्रौ० सू० १५ पृ २१, २२ ।

(११) शु० स० अ० १२ क० १५-१७ ।

शिवः-शिव ऽहुति शमयत्येवैनमेतदहिहसायै तथो हैप
 ऽइमाँहोकाञ्छन्तो न हिनस्ति ॥ १५ ॥ त्रिभिरुपतिष्ठते ।
 त्रय ऽइमे लोका ऽअथो त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवाऽस्मा ऽएतन्निहनुतेऽथो तावतैवैनमेतदेव्यो
 लोकेव्यः शमयति ॥ १६ ॥ (C)

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[वात्सप्रोपस्थानम्]

अथ * वात्सप्रेणोपतिष्ठते । एतद्वै प्रजापतिर्विष्णु-
 क्रमैः प्रजाः सृष्ट्वा तावन्व्यो वात्सप्रेणाऽऽयुष्यमकरोत्तथैवै-
 तद्यजमानो विष्णुक्रमैः प्रजाः सृष्ट्वा तावन्व्यो वात्सप्रेणा-
 ऽऽयुष्यं करोति ॥ १ ॥ स हैप दाक्षायणहस्तः । यद्वात्सप्रं
 तस्माद्यं जातुं कामयेत सर्वमायुरियादिति वात्सप्रेणैनम-
 भिमृशेत्तदस्मै जातायाऽऽयुष्यं करोति तथो ह स सर्व-
 मायुरेत्यथ यं कामयेत वीर्यवान्स्यादिति विकृत्यैनं पुरस्ता-
 दभिमन्त्रयेत तथो ह स वीर्यवान्भवति ॥ २ ॥ 'दिवस्परि-
 प्रथमं जज्ञे ऽअग्निरिति । प्राणो वै दिवः प्राणादु वा ऽएष
 प्रथममजायता'ऽस्मैद् द्वितीयं परि जातवेदा' ऽहुति यदेन-
 मदो द्वितीयं पुरुषविधोऽजनय'तृतीयमप्ति'ति यदेनमदु-

(C) एतद्वात्सप्रं विष्णोः अथवाऽऽयुष्यते यथा— का. श. ८ अ. २३, ४८.

११ ८ कति. १५ १, मै. स. ११ ८, वै. स. ४ १ १० ।

* वा. श्री. सू. १५. ५ ११ ।

(१) जु. ग. अ. १२ क. १८ । (२) जु. ग. अ. १२ क. १८ । (३) जु.

ग. अ. १२ क. १८ ।

स्तृतीयमद्भ्योऽजनय'न्तृमणा ऽअजस्रमि'ति प्रजापतिर्वै
 नृमणा ऽअग्निरजस्र 'ऽहुन्धान ऽएनं जरते स्वाधीरि'ति
 यो वा ऽएनमिन्धे स ऽएनं जनयते स्वाधीः ॥ ३ ॥
 'विद्मो ते ऽअग्ने त्रेधा त्रयाणी'ति । अग्निर्वायुरादित्य-
 ऽएतानि हाऽस्य तानि त्रेधा त्रयाणि 'विद्मो ते धाम
 विभृता पुरुत्रे'ति यदिदं बहुधा विहिते 'विद्मो ते नाम
 परमं गुहा यदि'ति युविष्ट ऽहुति वा ऽअस्य तन्नाम परमं
 गुहा 'विद्मो तमुत्सं र्वेत ऽआ जगन्ये'त्यापो वा ऽउत्सो-
 ऽद्भ्यो वा ऽएष प्रथममाजगाम ॥ ४ ॥ 'समुद्रे त्वा
 नृमणा ऽअप्स्वन्तरि'ति प्रजापतिर्वै नृमणा ऽअप्सु त्वा
 प्रजापतिरित्येत'न्तृचक्षा ऽईधे दिवो ऽअग्न ऽऊधन्नि'ति
 प्रजापतिर्वै नृचक्षा ऽआपो दिव ऽऊध'स्तृतीये त्वो रुजसि
 तस्मिन्वाऽसमि'ति यौर्वै तृतीयः रुजो'स्पांसुपस्थे
 महिषा ऽअवर्द्धन्नि'ति प्राणा वै महिषा दिवि त्वा प्राणा-
 ऽअवर्द्धन्नि'त्येतत् ॥ ५ ॥ ता ऽएता ऽएकव्याख्यानाः ।
 एतमेवाऽभि ता ऽआग्नेयस्त्रिष्टुभस्ता यदाग्नेयस्तेना-
 ऽग्निरथ यस्त्रिष्टुभो यदेकादश तेनेन्द्र ऽयेन्द्राग्नोऽग्निर्या-
 वानग्निर्यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवेनमेतदुपतिष्ठत ऽइन्द्राग्नी
 वै सर्वे देवाः सर्वदेवस्योऽग्निर्यावानग्निर्यावत्स्यस्य मात्रा

- (१) शु० सं० अ० १२ क० १८ । (२) शु० सं० अ० १२ क० १८ ।
 (३) शु० सं० अ० १२ क० १९ । (४) शु० सं० अ० १२ क० १९ । (५) शु०
 सं० अ० १२ क० १९ । (६) शु० सं० अ० १२ क० १९ । (७) शु० सं० अ० १२
 क० २० । (८) शु० सं० अ० १२ क० २० । (९) शु० सं० अ० १२ क० २० । (१०)
 शु० सं० अ० १२ क० २० ।

तावतैवैनमेतदुपतिष्ठते ॥ ६ ॥ यद्वेव विष्णुकमवात्सप्रे
 भवतः । विष्णुकमैवै प्रजापतिरिमं लोकमसृजत वात्स-
 प्रेणाऽग्निं विष्णुकमैवै प्रजापतिरन्तरिक्षमसृजत वात्सप्रेण
 वायुं विष्णुकमैवै प्रजापतिर्दिवमसृजत वात्सप्रेणाऽऽदित्यं
 विष्णुकमैवै प्रजापतिर्दिशोऽसृजत वात्सप्रेण चन्द्रमसं
 विष्णुकमैवै प्रजापतिर्भूतमसृजत वात्सप्रेण भविष्यद्दि-
 णुकमैवै प्रजापतिर्वित्तमसृजत वात्सप्रेणाऽऽशां विष्णुकमैवै
 प्रजापतिरहरसृजत वात्सप्रेण रात्रिं विष्णुकमैवै प्रजापतिः
 पूर्वपक्षानसृजत वात्सप्रेणाऽपरपक्षान्विष्णुकमैवै प्रजापति-
 रर्द्धमासानसृजत वात्सप्रेण मासान्विष्णुकमैवै प्रजापति-
 र्ऋतूनसृजत वात्सप्रेण संबत्सरं तद्यद्विष्णुकमवात्सप्रे भवत-
 ऽएतदेव तेन सर्वं सृजते ॥ ७ ॥ यद्वेव विष्णुकमवात्सप्रे
 भवतः । विष्णुकमैवै प्रजापतिः स्वर्गं लोकमभिप्राऽयात्स-
 ऽएतदवसानमपश्यद्वात्सप्रे तेनाऽवास्पदुप्रदाहाय यद्धि
 युक्तं न विमुच्यते अतद्वहते तथैवेतद्यजमानो विष्णुकमैरेव
 स्वर्गं लोकमभिप्रायाति वात्सप्रेणाऽवस्यति ॥ ८ ॥ स वै
 विष्णुकमाश्रकान्त्वा । अथ तदानीमेव वात्सप्रेणोपतिष्ठते
 यथा प्रयायाऽथ तदानीमेव विमुञ्चेत्तादृक्देवानां वै
 विधामनु मनुष्यास्तस्मादु हेदमुत मानुषो ग्रामः प्रया-
 याऽथ तदानीमेवावस्यति ॥ ९ ॥ तद्वाऽअहोरात्रे-
 ऽएव विष्णुकमा भवन्ति । अहोरात्रे वात्सप्रेमहोरात्रे-
 ऽएव तद्यात्यहोरात्रे क्षेम्यो भवति तस्मादु हेदमुत
 मानुषो ग्रामोऽहोरात्रे या त्वाऽहोरात्रे क्षेम्यो

भवति ॥ १० ॥ स वा ऽअर्द्धमेव संवत्सरस्य विष्णु-
क्रमान्क्रमते । अर्द्धं वात्सप्रेणोपतिष्ठते मध्ये ह
संवत्सरस्य स्वर्गो लोकः स यत्कनीयोऽर्द्धात्क्रमेत न हैतः
स्वर्गं लोकमभिप्राप्नुयादथ यद् भूयोऽर्द्धात्पराह हैतः
स्वर्गं लोकमतिप्रणश्येदथ यद्वर्द्धं क्रमतेऽर्द्धमुपतिष्ठते
तत्सम्प्रति स्वर्गं लोकमाप्त्वा विमुञ्चते ॥ ११ ॥ ताभ्यां
वै विपर्यासमेति । यथा महान्तमध्वानं विमोकः समशु-
वीत तादृक्तस्य वै पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चोभे विष्णुकमवात्सप्रे
समस्यत्यहर्द्धं विष्णुकमा रात्रिर्वात्सप्त्रमेतद्वा ऽइदं सर्वं
प्रजापतिः प्रजनयिष्येच्च प्रजनयित्वा चाऽहोरात्राभ्या-
मुभयतः पर्यगृह्णात्तथैवैतद्यजमान ऽइदं सर्वं प्रजनयि-
ष्येच्च प्रजनयित्वा चाऽहोरात्राभ्यामुभयतः परिगृह्णाति
॥ १२ ॥ तदाहुः । यद्वहर्विष्णुकमा रात्रिर्वात्सप्त्रमथोभे-
ऽएवाऽहश्भवतो न रात्र्यां कथमस्याऽपि रात्र्यां कृते भवत-
ऽहुत्पेतद्वा ऽएने ऽअदो दीक्षमाणः पुरस्तादपराह ऽउभे
समस्यति रात्रिर्हेतद्यदपराहोऽथैने ऽएतत्सन्निवप्स्यन्नपरि-
ष्ठात्पूर्वाहं ऽउभे समस्यत्यहर्हेतद्यत्पूर्वाहं ऽएवमु हाऽस्योभे-
ऽएवाऽहश्कृते भवत ऽउभे रात्र्याथ ॥ १३ ॥ स यद्वहः
सन्निवप्स्यन्तस्यात् । तद्वहः * प्रातरुदित ऽआदित्ये भस्मेव
प्रथममुद्वपति भस्मोदुष्य वाचं विस्त्रजते वाचं विसृज्य
समिधमादधाति समिधमाधाय भस्माऽपोऽभ्यवहरति
यथैव तस्याऽभ्यवहरणं तथाऽपाऽऽद्याय भस्मनः प्रत्येत्यो-

खायामोप्योपतिष्ठेत्तस्य प्रायश्चित्ती करोति ॥ १४ ॥ स *
 यदि विष्णुकमीयमहं स्यात् । विष्णुकमाश्कान्त्वा वात्स-
 प्रेणोपतिष्ठेत्तस्य यदि वात्सप्रीयं वात्सप्रेणोपस्थाय
 विष्णुकमाश्कान्त्वा वात्सप्रमन्ततः कुर्यान्न विष्णुकमा-
 नन्ततः कुर्याद्यथा प्रयाय न विमुञ्चेत्तादृक्तदुध यद्वा-
 त्सप्रमन्ततः करोति प्रतिष्ठा वै वात्सप्रं व्यथा
 प्रतिष्ठापयेदवसाययेत्तादृक्तत्तस्मादु वात्सप्रमेवाऽन्ततः
 कुर्यात् ॥ १५ ॥ (D)

सप्तमाध्याये चतुर्थ ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अथ वनीवाहनम्]

(तत्र गार्हपत्यवनीयान्निप्रणयनम्, उरुवाधेः स्थापनादिविविधम्)

वनीवाह्वेतामिं विवभ्रदित्याहुः । देवाश्चाऽसुराश्चोभये
 प्राजापत्या ऽअस्पृहन्त ते देवाश्चक्रमचरञ्छालमसुरा-
 ऽआसंस्ते देवाश्चक्रेण चरन्त ऽएतत्कर्मोऽपश्यँश्चक्रेण हि
 वै देवाश्चरन्त ऽएतत्कर्मोऽपश्यँस्तस्मादुनस ऽएव पौरो-
 डाशेषु यजूंष्यनसोऽसौ ॥ १ ॥ स यो † वनीवाह्वते ।
 देवान्कर्मणोति देवः हाऽस्य कर्म कृतं भवत्यथ यो

* का. धौ. सू. १६ ६ ५ ।

(D) एतद्ब्राह्मणम् विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का. श्रौ. ८. ४. २,
 नट. १६ ९, मै. स. ११ ७. ९, तै. म. ४ २. २ ।

† “प्रागनः श्रुतेयारब्ध वासेऽहश्चोदन्तं कर्म वनीवाहनमित्युच्यते” (का. श्रौ.
 सू. १६ ६ १५-२२) ।

न बनीवाह्यतेऽसुरान्कर्मणैत्यसुर्यः हाऽस्य कर्म कृतं
 भवति ॥ २ ॥ तद्वैकऽआहुः । स्वयं वा ऽएष बनीवाहितो
 विष्णुकर्मैर्वा ऽएष प्रयाति वात्सप्रेणाऽवस्यतीति न तथा
 विद्याद्वैवं वा ऽअस्य तत्प्रयाणं व्यद्विष्णुक्रमा द्वैवमवसानं
 व्यद्वात्सप्प्रमथाऽस्येदं मानुषं प्रयाणं व्यदिदं प्रयाति मानुष-
 मवसानं व्यदवस्यति ॥ ३ ॥ प्रजापतिरेपोऽग्निः । उभयस्वे-
 तत्प्रजापतिर्यच्च देवा यच्च मनुष्यास्तद्यद्विष्णुकर्मवात्सप्रे
 भवतो यद्वेवाऽस्य देवः रूपं तदस्य तेन संस्करोत्यथ
 यद्वनीवाह्यते यद्वेवाऽस्य मानुषः रूपं तदस्य तेन संस्क-
 रोति स ह वा ऽएतः सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिः संस्करोति
 य ऽएवं विद्वाह्वनीवाह्यते तस्मादु * बनीवाह्येतैव ॥ ४ ॥
 स यदुहः प्रयास्यन्त्स्यात् । तदुहुरुत्तुरतोऽग्नेः † प्रागुन-
 ऽउपस्थाप्याऽथाऽस्मिन्समिधमादधात्येतद्वा ऽएनं देवा-
 ऽएष्यन्तं पुरस्तादग्नेनाऽप्रीणन्तेत्या समिधा तथैवैनमयमे-
 तदेष्यन्तं पुरस्तादग्नेन प्रीणात्येतया समिधा ॥ ५ ॥
 'समिधाऽग्निं दुवस्यते'ति । समिधाऽग्निं नमस्यतेत्येतद्
 'घृतैर्वोधैताऽतिथिमास्मिहव्या जुहोतने'ति घृतैरह बोध-
 यताऽतिथिमो ऽअस्मिन्हव्यानि जुहुतेत्येतद्ब्रह्मवत्येत्यायै
 क्षेनमेतद्बोधयति ॥ ६ ॥ अथैनमुद्यच्छति ‡ । 'उदु र्वा
 विश्वे देवा ऽअग्ने भरन्तु चित्तिभिरिति विश्वे वा ऽएत-

* 'बनीवाह्येतैव' इति पाठः 'ख' पुस्तके ।

† का० श्री० सू० १६. ६-१५ ।

(१) सु० सं० अ० १ व० २० । (२) सु० सं० अ० १ व० २० ।

‡ का० श्री० सू० १६. ६-१६ ।

(१) सु० सं० अ० १२ व० २१ ।

मग्रे देवादिचित्तिभिरुदभरन्नेतद्धेयपां तद्वा चित्तमासीत्तथैवै-
 नमयमेतच्चित्तिभिरुदभरत्येतद्धेयस्य तद्वा चित्तं भवति 'स नो
 भव शिवस्त्वहं सुप्रतीको विभावसुरि'ति यथैव यजुस्तथा
 बन्धुस्तं दक्षिणतः ऽउदध्वमादधाति तस्योक्तो बन्धुः
 सत्वाल्यां गार्हपत्यः समुप्याऽपरमादधाति स यदि काम-
 येतोपाधिरोहेत्पाश्वरुतो वा व्रजेत् ॥ ७ ॥ अथाऽनद्वाहौ*
 युनक्ति । दक्षिणमग्रेऽथ सव्यमेवं देवत्रेतरथा मानुषे स
 यां काश्च दिशं व्यास्यन्त्स्यात्प्राङ्वाऽग्रे प्रयायात्प्राची हि
 दिग्ग्रेः स्वामेव तद्दिशमनु प्रयाति ॥ ८ ॥ 'प्रेदमे ज्योति-
 ष्माद्याहि । शिवेभिरर्द्धिभिष्टुमि'ति प्रेदमे त्वं ज्योतिष्मा-
 न्याहि शिवेभिरर्द्धिभिर्हीप्यमानैरित्येतद् 'बृहन्निरर्द्धि-
 भिर्मासन्मा हिः सीस्तन्वा प्रजा' ऽइति बृहन्निरर्द्धि-
 भिर्हीप्यमानैर्मा हिः सीरात्मना प्रजा ऽइत्येतत् ॥ ९ ॥
 स यदाक्ष† ऽउत्सर्ज्जेत् । अथैतद्यजुर्जपदेसुर्व्या वा ऽएया
 वाग्याऽक्षस्य तामेतच्छमयति तामेतद्देवघ्ना करोति ॥ १० ॥
 यद्वैतद्यजुर्जपति । यस्मिन्वै कस्मिँश्चाऽऽहितेऽक्ष ऽउत्स-
 र्ज्जति तस्यैव सा वाग्भवति तद्यदग्नावाहितेऽक्ष ऽउत्सर्ज्ज-
 त्यग्रेरेव सा वाग्भवत्यग्निमेव तद्देवा ऽउपाऽस्तुवक्षुपाऽमह्यं-
 स्तथैवैनमयमेतदुपस्तौत्युपमहय'त्यर्कन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौ-

(१) छ. म. अ. १२ क. ३१ ।

* का. श्री. सू. १६. ६. १८ ।

(२) छ. स. अ. १२ क. १२ । (३) छ. स. अ. १२ क. ३२ ।

† का. श्री. सू. १६. ६. २० ।

(४) छ. म. अ. १२ क. ३३ ।

रि'ति तस्योक्तो वन्धुः ॥११॥ स यदि पुरा * वसत्यै विमुञ्चेत् ।
 अनस्येवाऽग्निः स्यादथ यदा वसत्यै विमुञ्चेत् प्रागुन ऽउप-
 स्थाप्योत्तरत् ऽउद्धत्यावोक्षति यत्रैनमुपाऽवहरति तं दक्षिण-
 त ऽउदञ्चमुपाऽवहरति तस्योक्तो वन्धुः ॥१२॥ अथाऽस्मिन्त्स-
 मिधमादधाति । एतद्वा ऽएनं देवा ऽईयिवा॥समुपरिष्ठादु-
 न्नेनाऽप्रीणन्नेतया समिधा तथैवैनमयमेतदीयिवा॥समुपरि-
 ष्ठादुन्नेन प्रीणात्येतया समिधा ॥१३॥ 'प्र' प्रायमग्निर्वर-
 तस्य शृण्व' ऽइति । प्रजापतिर्वै भरतः स हीदः सर्वं विभर्ति
 'वियैस्सूय्यो न रोचते बृहन्ना' ऽइति वियैस्सूय्यं ऽइव रोचते
 बृहन्ना ऽइत्येतदभिर्यैः पूरुं पृतनासु तस्त्वावि'ति पूरुर्वै
 नामाऽसुररक्षसमास तमग्निः पृतनास्वभित्तष्टौ 'दीद्वार्यै
 द्वेज्यो ऽअतिथिः शिवो न' ऽइति दीप्यमानो दैवो-
 ऽतिथिः शिवो न ऽइत्येतस्स्थितवत्या वसत्यै ह्येनं तस्त्वा-
 पूयति ॥ १४ ॥ अथाऽतः सम्पदेव । समिधं प्रथमेनाऽऽद-
 धात्युपच्छत्येकेन प्रायात्येकेनाऽक्षमेकेनाऽनुमन्त्रयते समि-
 धमेव पञ्चमेनाऽऽदधाति तत्पञ्च पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्च-
 र्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्पत्य मात्रा
 तावत्तद् भवति ॥ १५ ॥ (A)

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

* का० श्री० सु० १६. ६ २१ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३४ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ३४ । (३) शु०
 सं० अ० १२ क० ३४ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ३४ ।

(A) एतद्व्याख्यानस्या विषया अन्यत्राऽऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ६. ८. १; कठ०
 सं० १६. १०; गै० सं० ११. ४. १०; तै० सं० ४. २. ३ ।

[भस्मापोऽभ्यवहरणम्, उपस्थानम्, द्विविधप्रायश्चित्तविधिश्च]

अथाऽतोभस्मन ऽएवाऽभ्यवहरणस्य । देवा वा-
 ऽएतदुग्रे भस्मोदवपुस्तेऽनुवन्त्यदि वा ऽइदमिच्छमेव
 सदात्मानमभि संस्करिष्यामहे मर्त्याः कुणपा ऽअनपहत-
 पाप्मानो भविष्यामो युयु परावप्यामो यदुत्राऽऽग्नेयं
 वहिर्द्धा तदग्नेः करिष्याम ऽउप तज्जानीत युथेदं करवामेति
 तेऽनुवँश्चेत्यद्वमिति चितिमिच्छतेति वाऽव तदद्वँस्तदि-
 च्छत युथेदं करवामेति ॥ १ ॥ ते चेत्यमानाः । एतद-
 पश्यन्नप ऽएवैनदभ्यवहरामापो वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा
 तद्यत्राऽस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनत्प्रतिष्ठाप्य यदुत्राऽऽग्नेयं
 तददभ्योऽधि जनयिष्याम ऽहुति * तदुपोऽभ्यवाऽहरँस्त-
 थैवैनदयमेतदुपोऽभ्यवहरति ॥ २ ॥ 'आपो देवीः ।
 प्रतिष्ठवन्तीत भस्मैतत्स्योने कृणुद्धः सुरभा ऽउ लोक'
 ऽहुति जग्धं वा ऽएतद्यातयाम भवति तदेतदाह नृभिष्ट-
 ऽएनहोके कुरुद्धमिति 'तस्मै नमन्तां जनय' ऽइत्यापो
 वै जनयोऽद्वभ्यो हीदः सुवं जायते 'सुपुँत्नीरि'त्यग्निना
 वा ऽआपः सुपुत्न्यो 'मातेव पुत्रं विभृताप्स्वेनद्वि'ति
 यथा माता पुत्रमुपस्थे विभृयादेवमेनद्विभृतेत्येतत् ॥ ३ ॥
 'अप्स्वमे सधिष्टवे'ति । अप्स्वमे योनिष्टवेत्येतत्सौपथी-

* का० श्रौ० सू० १६. १. २६ ।

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (३)
 शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ३५ । (५) शु० सं० अ०
 १२ क० ३५ ।

रुनुल्लस्यते' ऽइत्योपधीहिंपोऽनुल्लस्यते 'गव्भे संज्ञायसे पुन-
रिति' गव्भे ह्येष सञ्जायते पुनर्गव्भोऽस्योपधीनां
गव्भो धनस्पतीनाम् । गव्भो विश्वस्य भूतस्याऽग्ने गव्भो-
ऽअपामसी'ति तदेनमस्य सर्वस्य गव्भं करोति ॥ ४ ॥
* त्रिभिरवभ्यवहरति । त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
तावतैर्वैनदेतदवभ्यवहरत्येकेनाऽग्नेऽथ द्वावभ्यां द्वावभ्यां द्वा-
ऽग्नेऽथैकेन द्विस्तु कृत्वोऽवभ्यवहरति तथे द्विपादाः पश-
वस्तैरेवैनदेतदवभ्यवहरति ॥ ५ ॥ अथाऽपाऽऽदत्ते । † तथ-
द्वित्राऽग्नेयं तदेतदवभ्योऽधि जनयत्यनयाऽनया वै भेषजं
क्रियतेऽन्यैर्वैनमेतत्सम्भरति 'प्रसद्य भस्मना योनिमपश्च
पृथिवीमग्न' ऽइति प्रसन्नो ह्येष भस्मना योनिमपश्च
पृथिवीं च भवति 'सहसृज्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान् पुनरा-
सद' इति सङ्गत्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान् पुनरासद-
ऽइत्येतत्पुनरासद्य सदनं पुनरुज्जा सह रव्ये'त्येतेन
मा सर्वेणाऽभिनिवर्त्तस्वेत्येतत् ॥ ६ ॥ चतुर्भिर्भ-
पाऽऽदत्ते । तथे चतुष्पादाः पशवस्तैरेवैनमेतत्सम्भरत्यथो-
ऽअन्नं वै पशवोऽग्नेनैवैनमेतत्सम्भरति त्रिभिरवभ्यवहरति
तत्सप्त सप्तचित्तिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः सम्बत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
र्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ ७ ॥ अपाऽऽद्या

(१) शु० सं० अ० १२ क० ३६ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ३६ । (३) शु०
सं० अ० १२ क० ३७ ।

* पा० श्रौ० सू० १६-६-२५, २८ ।

† का० श्रौ० सू० २६-६-२९ ।

(४) शु० सं० अ० १२ क० ३८ । (५) शु० सं० अ० १२ क० ३८ । (६) शु०
सं० अ० १२ क० ३९-४१ ।

भस्मनः प्रत्येत्य । * उखायामोप्योपतिष्ठत एतद्वा एत-
 दयथायथं करोति यदग्निमपोऽवभ्यवहरति तस्मा एवैत-
 त्रिहुतेऽहिहसायाऽआग्नेयीवभ्यामग्नय एवैतत्रिहुते
 बुध्वतीवभ्यां यथैवाऽस्यैतदग्निर्वचो निबोधेत् ॥ ८ ॥ 'बोधो
 मेऽस्य वचसो यविष्ठये'ति । बोध मेऽस्य वचसो यवि-
 ष्ठेत्येतस्मिन् हिष्ठस्यै प्रभृतस्य स्वधाव' इति भूयिष्ठस्य
 प्रभृतस्य स्वधाव' इत्येतस्पीयति त्वोऽअनु त्वो गृणा-
 ती'ति पीयत्येकोऽन्वेको गृणाति 'बन्दुरूपे तृश्वं वन्दे-
 ऽअग्न' इति वन्दिता तेऽहं तृश्वं वन्देऽग्न इत्येतस्त्वं बोधि
 सूरिर्मर्षवा वसुपते वसुदावन् । युयोद्धयस्मद् द्वेपाथसी'ति
 यथैवाऽस्माद् द्वेपाथसि युयादेवमेतदाह द्वावभ्यामुप-
 तिष्ठते गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो वन्धुः ॥ ९ ॥
 तानि नव भवन्ति । नव दिशो दिशोऽग्निर्नैव प्राणाः प्राणा-
 ऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १० ॥
 अथ प्रायश्चिती करोति । सुर्वेभ्यो वा एष एतं
 कामेभ्यऽआधत्ते तद्यदेवाऽस्याऽत्र कामानां व्यवच्छि-
 द्यतेऽन्नाग्रपोऽवभ्यवहियमाणे तदेवैतत्सन्तनोति सन्दधात्युभे
 प्रायश्चिती करोति ये एवाऽन्नाग्रनुगते तस्योक्तो वन्धुः
 ॥ ११ ॥ तानि द्वादश भवन्ति । द्वादशाक्षरा विराद्विराडग्निर्द्वादश

* वा. भी. ए. १६ १. ३० ।

(१) गु. म. ए. १२ क. ४२ । (२) गु. म. अ. १२ क. ४२ । (३) गु. म.

श. १२ क. ४२ । (४) गु. म. ए. १२ क. ४२ । (५) गु. म. अ. १२

क. ४२ ।

दिशो दिशोऽग्निर्दिश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यावानग्निर्या
वत्पस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १२ ॥ (B)

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥ कण्डिकासंख्या ५३० ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

उत्तासम्भरणं नाम षष्ठं * कण्डं समाप्तम् ॥ ६ ॥

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० ख० ८. ८. १;
कठ० सं० १६. १०, कपि० २५. १०, मे० स० ११. ७. १; तै० सं० ४. २. ३ ।
* अस्मिन्कण्डे कण्डिका संख्या ५३० ।